

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айни*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named
after Sadriiddin Aini

№ 2 (97)

Душанбе – 2022

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, номӣ шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022 таҳти № 230/МҶ-97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел.: (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: Сангинов Дониёр Шомаҳмадович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибосоварии илмӣ Русия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Ғаффори Н. У. – доктори илмҳои таърих, профессор
Қосимов О. А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Пирумшоев Ҳ. П. - доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов. А. С. - доктори илмҳои таърих, профессор
Салими Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик
Солеҳов Ш. А. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Убайдуллоев Н. К. - доктори илмҳои таърих, профессор
Худойдодов А. О. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҳусайнов А. К. – доктори илмҳои таърих, дотсент
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Саингинов Дониёр Шомахмадович* - доктор юридических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Гаффори Н. У. - доктор исторических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Косимов О. Х. - доктор филологических наук, профессор

Пирумшоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Сайдов А. С. - доктор исторических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К. - доктор исторических наук, профессор

Худойдодов А. О. - доктор филологических наук, профессор

Хусайнов А. К. - доктор исторических наук, доцент

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on January 27, 2022 for No. 230/ZhR-97

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

[http: //vestnik.tgpu.tj](http://vestnik.tgpu.tj)

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sainginov Doniyor Shomakhmadovich - Doctor of Low Sciences, Professor, Vice-rector on Scientific Affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. [http: //elibrary.ru](http://elibrary.ru)

THE EDITORIAL BOARD:

Gaffori N.U. - Doctor of Historical sciences, Professor

Husainov A. K. - Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Saidov A. S - - Doctor of Historical Sciences, Professor

Salimi N. U.- Doctor of Philology Sciences , academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Ubaydulloev N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Мирзоева Ш.Ю.

Концептуальная специфика глагольных лексем таджикского и английского языков деструктивного воздействия 8

Абдуев Э.

Тобишҳои луғавию маъноӣ дар ғазалиёти Толиби Омулӣ 11

Фарзонаи Ф.

Концепт «осмон/sky» (небо) в таджикском и английском языках (на материале фразеологизмов) 14

Намозова Ш.Х.

Ифодаи ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ 18

Сафарова Р. Б.

Специфика выражения меры длины в таджикском и английском языках 26

Сангинова Р.И.

Мавқеи калимаву истилоҳоти соҳаи оҳангарии лаҳҷаи Конибодом дар рушди касбу ҳунари мардумӣ 31

Алимов Ф.Х.

Аффиксатсия – яке аз усулҳои асосии калимасозии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 33

Бобова Д.Б.

Семантической анализ строительная терминология в английском и Шугнанском языках на основе лексика западного Памирского дома «Pōmērāčīd» в сопоставительном освещении 38

Асоева К.А.

Примыкание в таджикском языке и его типологические соответствия в русском языке 41

Суфибекова М.А.

Структура и семантика безличных предложений в русском и таджикском языках 47

Роziқов Б.М.

Презентатсияи мултимедӣ ва истифодаи он дар дарси забони англисӣ 51

Мискинова Т.Х.

Соҳтори маъноӣ ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои немисӣ 56

Қувватова М.А.

Роҳҳои ташаккул ва соҳтори ойконимияи Норақ ва атрофи он 61

Кодирова Т.М.

Ряд синонимичных лингвокультурных типажей педагогического дискурса 68

Музаффарова Ш.М.

Таҳлили маъноии истилоҳоти иқтисодӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ (дар асоси маводи адабиёти таҳассусӣ) 73

Нажмиддинова Д.М.

Функционирование лексических единиц хурсандӣ – joyful – радость в художественном речи (на материале таджикского и английского языков) 78

Нодирова С. С.

Сопоставительный анализ фразеологизмов лексического поля «Пища» в английском, русском и таджикском языках 82

Ашурмадов Қ.М.

Вазифаҳои сарфӣи пешояндҳои забони англисӣ 84

Мухиддинова Т. Х.

Фразеологические единицы, выражающие лексику поверий и традиции в таджикском языке 88

Раҷабова М. Т.

Мухтассоти рубой дар назми арабизабони садаҳои XI-XII 92

Раҷабова М. Т.

Марсиясарой ва мухтассоти он дар назми арабизабони садаҳои XI-XII 97

Нуруллозода Ф., Маликова Н.Н.

Вачҳи қорбурди зарфҳои арабӣ дар осори Мансури давраи Салҷуқиён 102

Абдуллоева М.А.

Ибораҳои сифатӣ бо ҷузъҳои арабӣ дар «Маснави Маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ 107

Шарапова Р. А.

Обучение русскому и таджикскому языкам в условиях развития национально-русского и формирования русско-национального двуязычия..... 115

Ишанкулова Д.Г.

Арзишҳои муоширати (коммуникативии) англисӣ дар фразеология..... 121

АДАБИЁТШИНОСИ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**Ализода А.А.**

Саҳми Маҳмудхона Бехбудӣ дар рушди матбуоти тоҷик.....127

Раҳмони Р.

Рушди фолклоршиносии тоҷик дар давраи президентии Муҳаммад Осимӣ134

Охунҷонова Н.Р.

Амир Умархон ва мақоми ӯ дар таҳаввули шеърӣ тоҷикии ибтидоӣ асри XIX139

Бобокалонова П.И.

Вижагиҳои тарҷумаи «Мантиқ-ут-тайр»- и Аттот аз ҷониби Чарлз Стэнли Нотт..... 145

Ҳасанова Б.Н.

Суннатгарӣ ва навоҳарӣ дар публицистикаи муосирӣ тоҷик.....149

Қайюмзода М.

Ирсоли масал дар осори Бедилӣ Деҳлавӣ.....152

Беронов Ҷ.С.

Мавқеи тамсил дар ашъори Носири Хусрав.....158

Мирзораҳмадова Г.М.

Мавқеи жанрҳои хурди лирикӣ дар эҷодиёти Мирзо Қадам ва мӯҳтавои асосии онҳо162

Ҳанифаи М.

Вижагиҳои жанрии ҳикояҳои хурди Сорбон170

Холова Х.К.

Аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқии «Рисолаи дилқушо»-и Убайди Зоконӣ.....177

Изатуллоева С.К.

Тасвири воқеияти замон дар насри бадеии Гулрухсор.....181

Мусоева Ш.Ю.

Монолог, диалог, полилог – три формы речи художественного произведения184

Трескинский В.Т.

Концепция «Социокультурного цикла» в творчестве Абраама Моля.....189

Шамсидинова Н.Р.

Таҳқиқи Камоли Хучандӣ дар феҳрасти шарқшиносони Аврупо 191

Бакаева М.Т.

Проблема перевода религиозных реалий повести Ф. Мухаммадиева «Путешествие на тот свет, или повесть о великом хадже»194

Шозиёева Г.П., Ҳукуматова Г.Р.

Саҳми муҳаққиқони тоҷик дар омӯзиши осори Вилиям Шекспир198

Шаринова М.З.

Тамсил ва рамз дар расоили Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ 204

Саидов О.С.

Сосуществование традиции и новаторства в поэзии208

Муҳаммадохирова Х.

Тасвири симои зани тоҷик дар осори Сорбон212

Нигматов Н.И.

Алишер Навоӣ дар таҳқиқоти профессор Абдулманнони Насриддин 218

Исмоилова Д.Х.

Ҳабиб Аҳрорӣ – муҳаққиқи назария ва таърихи тарҷума..... 222

Охунова Д.Р.

Таҳлили истилоҳоти ирфонӣ «Инсони комил»-и Азизуддин Насафӣ 229

Қаландаров М.А.

Нақши ҳавзаҳои илмию адабии давр дар ташаккули шахсияти Абулҳасани Байҳақӣ 230

Маҳмудзода О.Б.

Истиқболи Назирии Нишопурӣ аз сабки сӯханварӣ ва андешаҳои Ҳофизӣ Шерозӣ 235

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ / ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ**Ғаффорӣ Н.У., Султонзода Б.С.**

Анъана ва навоҳариҳо дар таъминоти асбобу аслиҳаи ҷангӣ дар лашкари Аморти Бухоро243

Шарифова Ш. Ш. Таппаккулёбӣ ва фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ ва илмӣ кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии ДДОТ ба номи с. Айни дар давраи истиқлолият.....	248
Каноатова Г.И. Вклад русских учёных в географическом исследовании Средней Азии в 70-80-е годы XIX века	253
Иброҳимзода З.С. Зарурияти бунёди осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	256
Ақризов М.М., Дарвозиева Ҳ.Ш. Баъзе ишораҳо оид ба тақвимиҳо ва идҳои анъанавии мардуми Рӯшонӣ Шугнон.....	261
Боқиев Р.У. К вопросу об этногенезе таджиков в исследованиях ученых XX века	264
Латифов Ҷ.Л., Анвари С. Таҳлили вазъи сарҳади Тоҷикистон Афғонистон дар шаш моҳи аввали соли 2021	267
Рақиб А., Қамаров А.З. Таҳаввули ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Шохигарии Арабистони Саудӣ (2007-2016).....	272
Ғайратова Ф.А., Боронова Р.А. Таҳлили моҳият ва хусусиятҳои ҳоси ифротгарӣ дар замони муосир.....	279
Ҳусайнов А. Қ., Одинаев Ш.М. Эмомалӣ Раҳмон – меъмори мактаби давлатдорӣ навини тоҷикон.....	285
Сафаров С. Қ. Нақши асарҳои таърихии Садриддин Айни дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик	289
Сафолзода М.Қ., Сафолов К. М. Афғанистан во внешне́й политике́ Республики Таджикистан во второй половине 1915 – первой половине 2016 года.....	294
Дарвозиева Ҳ. Хусусиятҳои ҳоси маросими никоҳи Рӯшонӣ ва нақши вақтмуайянкунӣ дар баргузори он	299
Пирумшоев Ҳ., Мудабиров З.Б., Саидов С. Қ. Нақши А.А Семёнов дар таҳқиқи анъанаҳои мардумии тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз	302
Ғафуров А.М., Махсудов А.М. Тавсифи захираҳои туристӣ-рекреатсионии водии Рашт	306
Шарифзода А. А. Вазъи вилояти Ленинобод дар ибтидои соҳибистиклолии Тоҷикистон.....	310
Боқиев Р.У., Абдулсабур Қ. Таърихи ташаккулёбии хизбҳои сиёсӣ дар Афғонистон (нимаи дууми асри XX)	314
Кабиров Ф.О. Асосҳои илмӣ –таърихӣ оид ба назорати раванди таъминоти метрологӣ ва стандарткунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	318
Ғозиева С. И. Вазъи фарҳангии кӯхистони Дарвоз дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX.....	321
Саидова Б. Историческая роль народного костюма таджиков в развитии модной индустрии в Таджикистане	326
Ходжаева Н.Дж., Сайфуллоева Ш.И. Образ деда-земледельца в Согдийском изобразительном искусстве раннего средневековья.....	330
Ходжаева Н.Дж. К вопросу о датировке Тахти Сангина	336
Муродзода А. Инъикоси баъзе масоили таърихи давлати Темуриён дар «Таърихи Рашидӣ»-и Мирзомуҳаммад Ҳайдарӣ Дуғлот	343

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ ДЕСТРУКТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Мирзоева Ш.Ю.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино

Согласно точке зрения многих лингвистов, языковой анализ художественного текста позволяет выявить и описать не только характерные для определенного произведения формальные средства и приемы художественного изображения, но также интерпретировать «способ реализации концепта» [3, с.47].

Здесь нельзя не согласиться с мнением Л.В. Щербы, который отмечал: «языковая интерпретация художественного текста – это выявление тех лингвистических средств, при помощи которых репрезентируется понятийное и идейно-эмоциональное содержание произведения» [19, с.7].

В.З. Демьянков рассматривает интерпретацию «как когнитивную процедуру выявления содержания понятия и является результатом данной процедуры, позволяющей выявить субъект, объект и аспекты» [8, с. 31].

Основная часть: Наше исследование посвящено концептуальным и дискурсивным свойствам деструктивных глаголов таджикского и английского языков.

Важно заметить, что системность параметров глагольных лексем деструктивной семантики претерпевают изменения, обусловленные типом дискурса (в данном случае – художественный дискурс).

В зависимости от целевой установки дискурса зависит состав дискурсивных глаголов, а также их синтагматическая характеристика. Специфика синтагматической характеристики проявляется в выборе глагольных лексем деструктивной семантики, которые наиболее наглядно выражают речевую интенцию реципиента, а также влияют на частность употребления определенных глаголов. Синтагматическая специфика также выражается в образовании окказиональных сочетаний, в изменении значений деструктивных глаголов.

Как известно, для каждого этноса, каждой лингвокультурной общности свойственна своя национальная картина мира, формирующая отношение человека к окружающему его миру. «Язык определенного социума тесно связан с его культурой. В лексических единицах находят отражение важные с точки зрения культуры свойства объектов, также различные виды человеческой деятельности» [13, с.67].

Анализируемые нами глагольные лексемы в рамках художественных произведений также образуют концептуальное пространство. Концептуальное пространство включает различные концепты. Наиболее распространенным является концепт «эмоция».

Более подробно рассмотрим данный концепт на материале художественных произведений.

На таджикском языке:

«Вай лаънатӣ модар набуд-да. Нозо буд, қисир буд, қисир. Умри маро ҳам сӯхт.

Вай сигори тоза гирифт. Ва чанд бор дуд гирифта аз бинӣ сар дод. Нохост:

- Ааа...а...а... ни..ни...! – ғӯен атса зад.

- Саломат бошед!

- Медонӣ, - бо овози нимигунаво ғуфт ӯ, - салосатиам он қадар хуб не. Ха, он қадар хуб не.

Мефаҳмӣ?» (Ш. Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 17) – Эта окоянная, не была матерью. Бесплодной была, бесплодной. И мою жизнь погубила.

- Затянув сигарету, чихнул.

- Будьте здоровы!.

- Знаешь, сказал он в полголоса. Здоровье у меня не важное. Проблемы со здоровьем. Понимаешь?

- Як лаънатӣ ба сарам дад.

- Кӣ? Кай? Чаро зад? – пай дар пай савол дод Шариф Шараф.

- Сволоч, бе ягон чуру чаро зад.

- Шинодед? (Ш. Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 18).

- На мою голову взялся этот проклятый.

- Кто? Когда? Почему ударил? – Продолжал переспрашивать Шариф Шараф.

- Сволоч, ни за что ударил.

- Посадили?.

В приведенных выше эпизодах из художественного произведения представлены яркие примеры деструктивной коммуникации. Используется широкий диапазон различных языковых средств, репрезентирующих эмоции: *лаънатӣ – окоянный, проклятый; қисир буд, қисир – бесплодной была;*

умри маро хам сѣхт – мою жизнь тоже погубила.

Далее приведем примеры на материале английского языка:

*Drunkness is his best virtue, for he will be **swine-drunk**; and in his sleep he does little harm, save to his bedclothes about him; but they know his conditions and lay him in straw.* (Shakespeare, William. Alls Wel that ends Well) –

Пьянство его высшая добродетель, потому что он напивается как **свинья**, а во сне никому вреда не делает, кроме своих простынь. Но так как его повадки всем известны, то его кладут на солому.

*He felt the point of his spear with his thumb and grinned without amusement Whoever tried that would be stuck, squealing **like a pig**.* (Golding, William. Lord of the flies) – Он потрогал пальцем кончик копья и невесело усмехнулся, да, кто бы он ни был, голубчик, он у него завизжит, как **свинья**.

*But now one or two generations of vice are needed; a monstrous, vile vice that turns a person into a disgusting, cruel, **selfish reptile**.* (Rollins, James . Judas Strain) – Но теперь нужно одно или два поколения порока; чудовишный, гнусный порок, превращающий человека в отвратительную, жестокую, **эгоистичную мразь**.

Концептуальное исследование позволило установить, что деструктивность представляет собой концепт. Концепт «деструктивность» имеет множество несводимых друг с другом измерений, в которых отражается интерпретируемый мир. Данный концепт находится в системных связях с другими знаковыми образованиями [Корасик 2012: 133].

Согласно У.С. Кубряковой, концепт – это единица ментальных и психических ресурсов человеческого сознания, информационная структура, отражающая человеческий опыт и знания; содержательная единица памяти и языковой картины мира [Кубрякова 1996: 80].

Таким образом, деструктивные глаголы в художественных произведениях рассматриваются как концептуальное пространство. Данное пространство состоит из разных концептов, включая концепты эмоции. Наиболее употребительными в художественных произведениях являются концепты **знев, ненависть, зависть**:

Пиразане гур-гур кард:

- **Бехае, хичолат намекашад.**

- **Пиразане бо сѣзу гудоз гудм:**

- Ана ба кучо расидем! Ана **духтари бехае!** Тамоман аз Худо наметарсад-а. Эх, ин чи хел замона ишдааст! (Ш. Мӯсо. Киссаи бахорӣ, 20). – Старуха проворчала. Бессовестная, ни стыда, ни совести. С болью проворчала старуха. – Вот до чего дошли. Вот, бессовестная девушка. Бога не боится. Какие времена наступили!

«- **Инсон нест** вай!- хамоно ба итоб сухани ӯро бурид додситон. – Ба ман ду монда буд. Ҳеҷ гоҳ ба ӯ салом намедихам. Мон, ки аз алам **сѣхта-сѣхта мурад!**

- Мэлс Катаевич! – норозиена ба додситон дида дӯхт ӯ. – Чаро **асаби мешавед?** Охир, салом карзи Худо аст. Ва касе ки аввалин шуда салом диҳад, сабоби дубора мегирад. (Ш. Мӯсо. Киссаи бахорӣ, 29). – Он – не человек, **с упреком** прервал его прокурор. – Он мне поставил «двойку». Никогда не подам ему руки. Пусть сдохнет от обиды. !

- Мэлс Катаевич! – недовольно взглянул он на прокурора. – Почему нервничаете? – Говорят, кто первым подаст руку, ему дважды воздастся.

That inscrutable thing is chiefly what I hate; and be the white whale agent, or be the white whale principal, I will wreak that hate upon him. (Melville, Herman. Moby Dick Or The Whale) – И вот эту непостижимую злобу я больше всего ненавижу; и будь белый кит всего лишь орудием или самостоятельной силой, я все равно обрушу на него мою **ненависть**.

The rejection of feeling pertains primarily to feelings toward other people and applies to both love and hate. (Horney, Karen. Our Inner Conflicts: A Constructive Theory of Neurosis) – Непринятие чувств относится в первую очередь к чувствам, связанным с другими людьми, и распространяется как на любовь, так и на **ненависть**.

Cuthbert clenched another fist, intending to force Alain to let him do one way or another, but the sight of his friend's round and honest face, so innocent and frightened, calmed his fury a little. (King, Stephen. Wizard and Glass) – Камберт сжал еще один кулак, намереваясь вынудить Алена отпустить его так или иначе, но вид круглого и честного лица его друга, такого невинного и испуганного, немного успокоил его ярость.

«First of all,» said Mr. Rumbold, suddenly angry, yelling and marking his point with a stick, «go inside the house. (Wells, Herbert George. The History Of Mr Polly) – Прежде всего, – сказал мистер Румболд, внезапно разозлившись, воля и отмечая свою позицию, жестикулирующими банками из-под варенья, – **вбирайтесь!**

He was deeply ashamed of this supreme devotion. After a while, he said: I cannot initiate a posthumous case against your wife Куо. (Gulik, Robert van. The Chinese Nail Murders) – Ему было очень стыдно за эту высшую преданность. Через некоторое время он сказал: Я не могу возбудить посмертное дело против вашей жены Куо.

But before, I was very shackled, because wars, rebellions, envy, conspiracies surrounded me on all sides, so that I could not serve my people as I would like. (Haggard, Henry Rider. Cleopatra) – Но раньше я был очень скован, потому что войны, бунты, зависть, заговоры окружали меня со всех сторон, так что я не мог служить своему народу так, как хотел бы.

The two men stood looking at the car and impressing the neighbors for a while, then walked through the shop to the small living room for a drink. (Wells, Herbert George. Kipps) – Двое мужчин некоторое время стояли, глядя на машину и производя впечатление на соседей, а затем прошли через магазин в маленькую гостиную, чтобы выпить.

Результаты проведенного исследования позволяют заключить, что сфера выражения отрицательных эмотивов включает лексические единицы с семой «отвращение», «ненависть». Данная сфера включает также эмотивы с семой «крайне неприятное чувство вызванное чем-либо или чем-либо», что свидетельствует о концептуальной связи *ненависти* с разными агрессивными эмотивами и эмоциональным состоянием.

Исследование также показало, что концептуальные метафоры в системе разнотипных языков идентичны. Это лишний раз свидетельствует о том, что данные эмотивы являются ядерным концептом концептуального пространства в таджикском и английском языках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аболин Б.И. Концепт «Толерантность» в когнитивно-дискурсивном аспекте: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: специальность 10.02.19. / Б.И. Аболин Екатеринбург, 2009. — 23 с.
2. Аухадиева Ф.С., Динамический аспект языка в реализации транспозиционных потенциалов полистатусных глаголов: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: / Ф.С. Аухадиева специальность 10.02.19 Теория языка. — Ижевск, 2012. — 22 с.
3. Бабенко Л.Г. Анализ лингвистического текста: Теория и практика, / Л.Г. Бабенко - М.: Флинта. — 2008. С. — 78.
4. Борко Т. И. Картина мира в культурах с шаманским мировоззрением: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. / Т.И. Борко - Тюмень: Б. и., 1999. - 23 с
5. Гашков М.В. Изменение глагольной лексики основного словарного фонда романских языков: автореф. дис... канд. филол. наук: спец. 10.02.20. / М.В. Гашков - Екатеринбург: [б. и.], 2005. - 16 с.
6. Горбова Е.В., Акциональность глагольной лексики и аспектуальные грамлеммы: вопросы взаимодействия. - Санкт-Петербург: / Е.В. Горбова Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2010. — 198 с.
7. Грамматические категории глагола и предикатный синтаксис текста: межвуз. сб. науч. тр. Владимир: ВГПИ, 1985. 93 с.
8. Демидова К.И. Диалектная языковая картина мира и аспекты ее изучения. / К.И. Демидова — Екатеринбург: [б. и.], 2007. — 130 с.
9. Демиденко Л. П., Современный русский язык: Глагол. / Л.П. Демиденко - Минск : Высшая школа, 1982. — 176 с.
10. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность 161 интерпретирующего подхода. / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. — 1994. — № 4. — С. 17– 33.
11. Комарова З.И., Лингвоцветовая картина мира: ахроматический фрагмент: монография. / З.И. Комарова - Екатеринбург: Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2011. - 220 с.
12. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. / Г.В. Колшанский — Москва: URSS: Ком Книга, 2010. - 120 с.
13. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. / Дж. Лайонз — М.: Изд. УРСС, 2005.- 67с.
14. Отрешко Н.Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира. / Н.Б. Отрешко - Киев : Институт социологии НАН Украины : ВИПОЛ, 2009. - 266 с.
15. Полищук Т.И. Концепт глупость в языковой картине мира (на материале русского и французского языков) : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук : специальность 10.02.19 - теория языка. / Т.И. Полищук - Калуга: [б. и.], 2012. - 17 с.
16. Романова Л. В. Художественная картина мира как средство реализации культурологической направленности музыковедческой подготовки учителя музыки : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. / Л.В. Романова — Екатеринбург : Б. и., 1995. - 25 с.
17. Чудинов А.П., Семантическое варьирование русского глагола : учебное пособие. / А.П. Чудинов - Свердловск, 1984. - 71 с.
18. Чулкина Д.В., Концепт «разлука» в русском и английском поэтическом дискурсе: (на материале поэзии В. А. Жуковского, поэтов Озерной школы и Г. Лонгфелло): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.20 / Д.В. Чулкина // Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. — Екатеринбург: 2010. — 22 с.
19. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. / Л.В. Щерба - М.: Флинта. — 1995. — С. 56.

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ ДЕСТРУКТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

Данная статья посвящена исследованию концептуальной специфики глагольных лексем в таджикском и английском языках. В языке любого этноса отражается менталитет каждого индивида. Когнитивная лингвистика тесно связана с понятием концептосфера.

Целью статьи является изучение концептуальных и дискурсивных свойств деструктивных глаголов таджикского и английского языков.

Результаты исследования показали, что концептосфера, будучи сферой знаний, помогает

понять каким образом связаны язык и культура. Автор статьи также отмечает, что национальная концептосфера является основой образования когнитивных стереотипов. Анализируемые в рамках художественного текста деструктивные глаголы также образуют концептуальное пространство.

Ключевые слова: картина мира, концептосфера, деструктивность, таджикский язык, художественный текст, концепт, дискурс.

CONCEPTUAL SPECIFICS OF THE VERB LEXEMES OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES OF DESTRUCTIVE INFLUENCE

This article is devoted to the study of the conceptual specifics of verb lexemes in Tajik and English. The language of any ethnic group reflects the mentality of each individual. Cognitive linguistics is closely related to the concept of the conceptosphere.

The purpose of the article is to study the conceptual and discursive properties of destructive verbs in Tajik and English

The results of the study showed conceptosphere, being a sphere of knowledge, helps to understand how language and culture are connected. The author of the article also notes that the national conceptosphere is the basis for the formation of cognitive stereotypes. Destructive verbs analyzed within the framework of artistic text also form a conceptual space.

Keywords: picture of the world, concept sphere, destructive, Tajik language, artistic text, concept, discourse.

Сведения об авторе:

Мирзоева Шахноза Юсуфовна - преподаватель кафедры иностранных языков Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино. Тел: (+992) 907005646 E-mail: shahnoza507@mail.ru

About the author:

Mirzoeva Shahnoza Yusufovna - teacher of the Department of Foreign Languages Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sin. Tel: 907005646 E-mail: shahnoza507@mail.ru

УДК: 821

ТОБИШҲОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ТОЛИБИ ОМУЛӢ

Абдуев Э.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Шеър дар олами маънавии ҳаёти мақому манзалатеро дар бар гирифтааст, ки бо арзандагиву арҷмандии худ аз рӯзи эҳё шуданаш аз дигар навъҳои калом арзишмандӣ дорад. Одамият тавассути ин каломии муъҷизаосову инъикоскунандаи ҳушёриву бедорӣ, худшиносно ватанпарварӣ, одамияту самимият, дилсӯзиву марҳамат, рӯҳафзои даркият, инсофу адолатро мешиносад ва эҳтиёҷоти маънавию ахлоқию равонии ҳештанро ба осонӣ таъмин менамояд. Каломии манзум муъҷизааст, ки қудрати ғавқулодаро дар бар дорад. Бар мусибат осоишро пеш меоварад, бар шодӣ сурур меафзояд, бар ғайрат далериро ва дар зиллат роҳбиро эҷод мекунад. Одамиятро ба сӯи маърифату маънавият ва воқеияти ҳаёти ҳусус, одоби ҳамида раҳнамун месозад.

Яке аз хусусиятҳои ҷашмбини ин калом махсусан дар таҳқиқ ин аст, ки масъалаҳои таҳаввули назми ахлоқӣ, ташаккули назми ахлоқӣ, қорбурди санъатҳои лафзӣ маънавий, истифодаи ашъор, таҳқиқи мавзӯии осори ахлоқӣ, сабки таълиф ва нусхашиносӣ ва асноди зиёди илмиро пешорӯи муҳаққиқон қарор медиҳад.

Қисми асосӣ: Тадқиқоти каломии манзум мавҷудияти забони назми тоҷикиро таъкият бахшида, дар асоси маводе, ки таҳлил мешавад, маълум менамояд, ки он дорои категорияҳои махсус ва вазифаҳои муайяни маъноӣ, луғавӣ ва лингвистии эстетикӣ аст. Ҳамчунин натиҷаҳои тадқиқи он метавонад барои пажӯҳишҳои минбаъда заминаи муносибе буда, бо андозае назарангез ва манбаи лоиқи мавриди истифодаи назарию илмӣ гардад.

Дар ғазалиёти Муҳаммад Толиби Омулӣ қисмате аз нақши қалами эшонро калимаҳои сермаъно ташкил медиҳанд, ки онҳо дар баробари ифодаи маъноҳои аслино маҷозӣ барои муайян кардани ҳунари суҳашиносӣ суҳанофаринӣ ва огоҳии аҳли назму адаб аз муҳимтарин роҳҳои илмӣ улуми марбут ба замона мусоидат менамоянд. Тадқиқ қардани калимаҳои сермаъно ва таҳлили тобишҳои луғавию маъноии онҳо дар забони ғазал яке аз муҳимтарин бахшҳоро дар қори тадқиқ барои муҳаққиқон фароҳам месозад. Масалан дар эҷодиёти шоир калимаи «**ҳаво**» ҷузъи аз вожагони сермаъно маҳсуб мешавад, ки Толиб онро ба мавқеъ дар ашъораш қорбасти намудааст:

Ҳаво оташифишон аст, эй нафас, боли ғизон макишо,

Мабодо ҳамчу мургони ҳаво дар ними раҳ сӯзӣ [4, с. 280]

Аз мисраҳои ғавқ ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки ҳавои оташифишон он ҳангомеро,

мавриде ва ё вазъиятеро дар назар гирифта мешавад, ки хавфнок асту худ Толиб нигарон мебошад. Бинобар ин, ӯ таъкид мекунад, то нафас бишнавад, ки ҳоли ғиғон баровардан нест мутобиат амри табиист, зеро эҳтимоли он аст, ки мисли мурғони ҳаво дар ними раҳ бисӯзад. Ҳаво калимаи арабӣ, аз ҷумлаи калимоти сермаъно буда, дар нутқи одаим бо маъноҳои нафас, оҳанг, осмон, ҳавои муҳит, гарму хунук, ҳавову ҳавас, ҳавои нафс ва бисёр маъноҳои дигар омада метавонад. Ҳамчунин Ҳаво аз диди ирфони динӣ номи «Уммул-башар» модари инсонҳо мебошад, ки дар тамоми фарҳангҳои арабию форсӣ зикр шудааст. Яке аз онҳо: Ҳаво *حوا* ба маънои «зиндагӣ», тибқи таълимоти динӣ модари инсонҳо, уммулбашар, ҳамсари Одам (а), ки дар фарҳанги аврупоиён ба шакли Ева маъмул аст [5, с. 494].

Албатта ин гуна калимаҳо бо хусусиятҳои худ ҳам барои нутқи шифоҳӣ ва ҳам нутқи бадеӣ муҳим доништа мешаванд, чунки дар истифода аз онҳо ҳар яке аз аҳли қаламу илму маориф андешаҳои худро мутаасир баён карда метавонад.

Яке аз қисматҳои лексикӣ, ки бо хусусиятҳои худ дар забон мавқеи муносибу зарӯриятӣ ва дар эҷоди шеър барои ороиши калом нуфӯзи баландро дорост, муродиф мебошад. Муродифҳо чуноне, ки зикр шудааст, ҷиҳати маъноӣ лексикӣ ва тобишҳои семантикӣ; ҷиҳати обрӯнгӣ бадеӣ ва хусусиятҳои таъсирбахшӣ; таносуби услубӣ; дараҷаи истеъмол; ҷиҳати муродиф шудан бо калимаҳои дигарро доранд. Дар эҳёи андеша аз онҳо истифода бурдан барои аҳли эҷоду мутакаллимӣ суҳан бомаврид аст. Ин навъи каломро низ шоир дар эҷодиёти худ фаровон ва бо истеъдоди ғавқулода истифода намудааст.

Мушиқил ғубори домани чинем, к-аз шараф,

Гоҳе ба зулфу гоҳ ба кокул нишаастаем.

Толиб, гумон мабар, ки дар сумбулистони Ҳинд,

Фориг зи ёди гулишани Омӯл нишаастаем [4, с.256].

Барои одамият аз рӯзе, ки ба сари ақл меояд, самимияту муҳаббати бар Ватан тағирнаёбандаву муқаддас аст, зеро ишқи Ватан нишони имон мебошад. Шоир агарчи озори зиёдеро дар домани ватанаш паси сар кардаву дар диёри ғурбат ба шарафмандӣ расидааст, ки ба зикр овардааст «агарчи ғубори домани чинем, вале аз шарафмандӣ кам нестем», аммо гумон мабаранд, ки гуё фориг аз ёди Ватан бошем, муҳаббати зодгоҳ ҳанӯз побарҷост.

Зулфу кокул бо ҳам ҳаммаъно буда, ҷузъи як узванд, ки мансуб ба занон мебошад. Зулф, яъне қачақ, ҳалқа, тоб ва печиши муйро меғӯянд, ки занҳо барои афзудани ҳусн зинат медиҳанд. Кокул низ бо чунин маъно аст, ки дар хурдӣ духтараконро аз ду бари сар меғуздоранд ва занони ҷавон аз ду бар , болои руҳсор зинат медиҳанд. Барои собит намудани ин далил кофист ончи, ки дар гузашта гуфтаанд: Фарҳанги русӣ ба тоҷикии-2006 сах. 248, Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ- сах. 529, Фарҳанги бозёфта сах.106.

Нақшбёии чунин муродифот дар гуфтору, навиштору эҷод дар риштаи сабқу услуб ва маҳорати суҳанофаринӣ арзиш дорад.

Гуфтан бомаврид аст, ки дар ғазал аз калимаҳои зидмаъно истифода кардан ҳам мақоми худро дорад ва аз ғӯяндаву аҳли эҷод маҳорати ҳосеро талаб мекунад. Дар ғазалҳои шоир лаҳазотеву, амалҳо ва ҳолату воқеъотро дар қолаби назм муқобили ҳамдигар ба тасвир кашидааст, ки дар вучуди шунавандагонӣ муҳлиси шеър як навъ эҳсосу вачдеро тавлид мекунад ва боиси ибрат мешавад, инчунин интиҳоби самти амалро илқо месозад. Масалан чуноне, ки дар ғавқ зикр шуд, савдои муҳаббат худ савдоест, ки аз муҳибу маҳбуб масъулияти сангину бетобу тавонро тақозо менамояд. Муаллифи ин ду мисраъ ғазал:

Ба савдои муҳаббат эй, ки бетобона метозӣ,

Муқобил кун яке бо якдигар суду зиёнашро [6, с.16].

Бо ду калимаи муқобилмаъно, ки аз қаламаш нақш бар қоғаз рафтааст, бо маҳорате, нотақрор таъкид бар муҳотаб кардааст: Вакте, ки роҳи муҳаббатро пеша гирифтаӣ ва бесаброна дар он роҳ метозӣ, инро низ дар хотир бояд дошта бошӣ, ки чӣ чизҳое туро интизоранду ин роҳ чӣ суду зиёнҳоеро пеш меоварад. Истифодаи аз мутақодҳо тобишҳои маъноӣро дар назм тавлид менамояд ва рангиниву зебогии суҳанро таъмин месозад..

Як қисмат аз бахшҳои муҳими лексикологӣ дар илми забон омонимҳо маҳсуб мешаванд, ки онҳо шабоҳати кулл ва ҳамгуниро дар худ доранд ва ба онҳо таҷнис низ гуфта мешавад. Омонимҳо ба ҳайси яке аз қисматҳои лексикӣ низ мисли дигар категорияҳои лексикӣ дар забони назм мавқеи муҳимро доранд. Эҷодкорро масъулият лозим аст, ки ихлосмандони худро бо андозае мутаваҷҷеҳ карда тавонад ва ба самти ибратомӯзе равона созад, зеро эҷоди шеър ин худ таблиғоти пурасрору ибратбахш аст. Шеър қудратеро соҳиб аст, ки метавонад оламеро зинда созад. Ҳамаи ҳамин гуфтаҳои ғавқӣ метавонанд дар таъя бо омонимҳо эҳё карда шаванд ва муяссарот таъмин гардад. Аз ин санъти ғуҳарбор низ Толиб нақши қаламашро мунаққаш карда аст:

Ҳечему ҳечро нахарад кас ба ҳеч,

Эй рӯзгор, даргузар аз ҷуну чанди мо. [6, с.55]

Шоир аз назари шикастанафсиву хоксорӣ хештанро ҳеч медонад ва табиист, ки ҳечро касе харидор нест, аз тарафи дигар албатта беқадрии нисбати аҳли адабро низ ба шиква овардааст. Ҳеҷи аввалу

дуввум ба гӯянда тааллуқ дорад, аммо ҳеҷи дигар қимати пардохт аст. Ин ҷонишин бисёри аз калимаҳоро бо худ марбут месозад, мисли: ҳеҷ вақт, гоҳ, кучо, воқеа, вачҳ, набошад ва ғ... Ҳеҷ //ҳеҷ *هیچ/هیچ* ҷонишини инкорӣ: 1. ҳаргиз, асло. 2. ягон. 3. ҳиссаҷаи саволӣ оё. 4. ҳамчун ҷузъи таркибҳо ба онҳо маънои инкорӣ медиҳад: ҳеҷ вақт, ҳеҷ гоҳ, ҳеҷ гуна, ҳеҷ кас, ҳеҷ кадом. 5. беқадр; ҳеҷ аст аҳамияте надорад, арзише надорад.

Бустонро ҳеҷ дигар дар намебояд ба хусн,

Балки сарве чун ту мебояд канори ҷӯро. Саъдӣ [6, с.24]

Маълум аст, ки ҳар кадоме аз бузургону хирадмандон, орифону аҳли эҷод ва олимони миллати маорифпарвари тоҷику форс, хоҳ ноҳақ аз муъҷизоти ирфону маъонӣ таъсир пазируфтаанд. Фаҳмишоти адабу ирфон қалби одамиро мунаввар мегардонад ва барои ҳар яке аз аҳли ҷомеаи ҳар давра замон ин навъ дониш мучиби ифтихору сарафрозии ўст, зеро донишманд роҳёфтаеро дар ҳаёт мемонад, ки дигорон дунболи ў рафтагони бо худ вочиб медонанд.

Чуноне ки дар тавони фаҳмиши мо ғунҷоиш гирифтааст, амали Муҳаммад Толиб суннате мебошад, ки на танҳо ў, балки бисёри аз шуарои ниёғони мо нигоҳашонро ба ин табаррукот равона сохта, аз он баҳра мегиранд. Ин усулҳо дар осори Муҳаммад Толиб маъноҳои гуногуну бо ҷанд забони таърихи қадимадошта, мисли тоҷикӣ, арабӣ, тозӣ ва ғ... тарҳрезӣ ва тасвир шудаанд. Дар олами эҷоду назм ин гуна калимот гоҳҳо дар мазмунӣ асли ва ҳар гоҳи дигар дар қолаби маҷозу ташбеҳу танбеҳ ва ғайри онҳо оварда шуда, фикр бо тариқи ғӯё пӯшидаву дар лиффа образнок карда мешавад.

Гули ман чораҷӯи ман ту боӣ,

Ўмеду орзуи ман ту боӣ.

Латофат кун, ки дар торикӣ мондам,

Чароги рӯ ба рӯи ман ту боӣ. (аз муаллиф)

Аз ин санъти гуфтор аксарияти аз шуарои тоҷику форс дар ҳар замон баҳра пазируфтанд.

Муҳаммад Толиби Абдуллоҳи Омулӣ тасвиргарест, ки дар шеърӣ ў ташбеҳот, лутф, истиёра ҳамчун баёнгарӣ савдои қалб тасвир гирифта аст.

Хулоса ҳамин тариқ, гурӯҳҳои лексикӣ-семантикии калимаҳои дар ашъори Муҳаммад Толиб овардашуда мақоми хоса дошта, бо шароити тасвир, ҳолати қаҳрамони ғиноӣ ва мақсаду мароми эҷодии ў созиш карда, моҳияти масъалаҳои иҷтимоиву ишқиро равшану барҷаста ва муъҷазу таъсирбахш ифода намуданд. Шоир ба тавассути қорбурди ин гурӯҳи вожагон, худро ба ҳайси як тасвиргарӣ моникалам ҷилва дода, дар ашъори худ санъатҳои лафзӣ маънаӣ чун ташбеҳ, лутф, истиёра ҳамчун баёнӣ савдои қалб моҳирона истифода бурдааст. Радиқҳо, истиёра, якмаъноӣ, бисёрмаъноӣ, зидмаъноӣ, таҷнисҳо, эҷоди таносуботи лафзӣ маъноӣ, якҷоясозӣ ва ғайра, аз хусусияти вижаи ғазалиёти эшон маҳсуб шуда, ўро дар миёни шоирони сабки ҳиндӣ мумтоз гардондааст ва чун нигин намоён доштааст.

АДАБИЁТ

1. Гударзӣ Фаромарзӣ / «Шарҳи зиндагии Толиби Омулӣ» (Ҳомониҳои байналмилалӣ бахшида ба Толиби Омулӣ)-1390.-18с.
2. Мухторов, З.М. / Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) / З. Мухторов – Душанбе, 2013.-242 с.
3. Омулӣ Толиб, Фурӯғи Бастомӣ / Толиби Омулӣ / Ғазалиёт, Душанбе. Адиб. 1993, - 575с.
4. Толиби Омулӣ. Кулӣёти ашъор. / Омулӣ Толиби // Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Тоҳирӣ Шаҳоб. –Техрон, 1346.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ.– М.: Советская энциклопедия, ҷилди 1.- 1969.-950 с. – 494с.
6. Шерозӣ Саъдӣ / Ғазалиёт, - 24с.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ В ГАЗЕЛЯХ ТАЛИБА АМОЛИ

В статье первоначально речь идёт о стихотворении в духовном мире, его ценности и степени значимости, которое отличается своим отличием от всех других видов поэтических речей. Основная цель в статье направлена на то, какими свойствами и необычайным мастерством воспользованы лексико- семантические оттенки в газелях Мухаммада Толиба выдающегося поэта XI- века из столпа индийского стиля.

В статье также приведены несколько частей о творчестве поэта, в которых он использовал слова с лексико - семантическими основами и оттенки с особым стилем и поэтическим мастерством. В отношении с этими частями на которых указывали, поэт использовал в своих стихах однозначные и многозначные, синонимы и антонимы, омонимы и другие для украшения стихотворных речей, производящие впечатление и влияние на читателя.

В стихотворениях Толиба Омули, такие виды слов использованы не только по выражению прямого или фразеологического значения слова. Здесь цель направлена и для определения искусства красноречия в прозе, и это выявляет важнейшую научную направленность к мастерству в этой области.

В этой статье приведены и слова с лексико- семантическими значениями газелей Толиба Омули как: ҳаво, зулфу кокул, суду зиён, ҳечу ҳеҷ с разъяснениями и раскрытием смысла.

Ключевые слова: Стихотворение, духовный мир, достоинство, ценность, необычайный, метафора, красноречие, метод, мастерство, небо, атмосфера, локон, коса, выгода, вред, ущерб, ничто.

LEXICAL AND SEMANTIC MEANINGS IN THE GAZELS OF TALIB AMOLI

The article initially deals with a poem in the spiritual world, its value and the degree of occupation that is detached from all other types of poetic speech. The main purpose of the article is aimed at what properties and extraordinary skill are used in the lexical and semantic shades in the ghazals of Muhammad Tolib, an outstanding poet of the XI-century from the pillars of the Indian style.

The article also contains several parts of the poet's work, in which he used words with lexical and semantic foundations and shades with a special style and poetic skill. In relation to these parts that were pointed out, the poet used in his poems unambiguous and polysemous, synonyms and antonyms, homonyms and others to decorate poetic speeches, impressions and influence on the reader.

In Tolib Omuli's poems, these types of words are used not only to Express the direct or phraseological meaning of the word. Here the goal is also aimed at defining the art of eloquence in prose, and this indicates the most important scientific orientation towards mastery in this field.

This article also contains words with lexical and semantic meanings of Tolib Omuli gazelles as: Ave, sulfo Kokul, the court zien, EU etc with an explanation and finding meaning.

Keyword: Poem, spiritual world, dignity, value, extraordinary, metaphor, eloquence, method, skill, sky, atmosphere, curl, braid, benefit, harm, damage, nothing.

Сведения об авторе:

Абдуев Эмом - старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета, Адрес: 735320, Дангаринский район, ул. Маркази, 25, Тел: (+992) 933989879

About the author:

Abduev Emom - Senior Lecturer at the Department of Tajik Language and Literature, Dangara State University, Address: 735320, Dangara district, st. Markazi, 25, phone: (+992) 933989879

КОНЦЕПТ «ОСМОН/SKY» (НЕБО) В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ)

Фарзонаи Ф.

Таджикский национальный университет

Концепт является объектом исследования некоторых наук, таких как логика, культурология, философия, когнитивная лингвистика, лингвокультурология и т.д. В настоящей статье мы рассмотрим концепт «осмон/sky» (небо) на основе лингвокультурологии.

Проблемам лингвокультурологии посвящены научные труды некоторых русских и таджикских лингвистов, таких как Н. Ф. Алефиренко, В. И. Карасика, В. А. Маслова, Г. Г. Слышкина, Ю. С. Степанова, В. Н. Телия, Г. В. Токарева, Р. М. Фрумкина, Д.М. Искандарова, М.Б. Давлатмирова, Н.И. Каримова, З.А. Гулова, М.М. Имомзода, Н.Б. Рахмонова, Ш.К. Фазилова, Н.К. Бойматова и др.

Прежде чем приступить к лингвокультурологическому анализу фразеологизмов, в состав которых входит нами исследуемый концепт «осмон/sky» (небо), мы считали необходимым предложить интерпретацию концепта с точки зрения лингвокультурологии. Ю.С. Степанов определяет концепт как «сгусток культуры в сознании человека» [4, с. 43]. С. Г. Воркачев определяет концепт «как отдельный предмет коллективного сознания, направляющий к высшим сущностям, имеющий выражение в языке и отмеченный этнокультурным свойством» [1, с. 51]. В. А. Маслова под концептами понимает «обусловленные культурой основные элементы картины мира, которые обладают значимостью и для языковой личности, и для лингвокультурного сообщества» [3, с. 51]. По мнению В.И. Карасика, концепт определяется «как основная единица культуры, многомерное смысловое образование, состоящее из трех компонентов: ценностного, образного и понятийного» [2, 91]. На основе вышеперечисленных определений концепта следует отметить, что концепт как базовое понятие лингвокультурологии отражает национальные ценности и культурное наследие определённого народа и служит как средство выражения элементов культуры, зафиксированных в мифах, легендах, религиях, литературах, фольклорах, фразеологизмах и метафорах, пословицах и поговорках и т.д.

В данной статье подвергаются исследованию фразеологизмы с концептом «омон/sky» (небо), в которых отражаются элементы культуры таджикского и английского народов.

Следует отметить, что фразеологизмы отражают морально-нравственные и национально-культурные особенности определённого этноса. В нашем исследовании термин фразеологизм используется в его широком понимании, то есть в состав фразеологизмов, которые нами исследуются в данной статье, также входят идиомы, пословицы и поговорки, включающие в себе концепт «омон/sky» (небо) в сопоставляемых языках.

Таджикские фразеологизмы, в состав которых входит концепт «осмон» (небо), в основном, связаны с моралью, традициями и обычаями таджикского народа. В таджикском языке человек, считающийся мошенником, и выполнение невероятно трудного дела можно определить следующими фразеологизмами с концептом «осмон» (небо): «Бе нордбон ситорай осмонро гирифтан» или «Аз осмон ситораро бе нордбон канда гирифтан» (дословный перевод: взять звезду без лестницы в небо), его метафорические значения являются «кори аз ақл берун, ниҳоят душвореро кардан» (выполнить невероятно трудное дело) и «быть большим мошенником» или «ҳилагару қаллоби гузаро будан» (быть отъявленным мошенником).

В значении «неожиданно, внезапно»: «аз осмон афтодан» (образн. знач.: «1. ба тозагӣ ба ҷое омадан, ноҳост пайдо шуда мондан, 2. аз ҷизе беҳабар, ғофил будан, то алҳол ҷизеро надоништан» (1. неожиданно появляться 2. не иметь сведений, не быть в курсе событий)). Его русский эквивалент «С неба свалиться» (образн. знач.: о чём-н. неожиданном появлении). Как гром среди ясного неба (образн. знач.: неожиданно, внезапно)» [6, с.177-182].

Другой таджикский фразеологический оборот с концептом «осмон» (небо) «осмонро ба замин овардан» (образн. знач.: выполнить невероятно трудное дело) имеет метафорическое значение, также как «Аз осмон ситораро бе нордбон канда гирифтан» отражает исполнение человеком дела, которое считается трудным. Проявление крика при боли и других неприятных обстоятельствах, когда человек просит помощи от других, а также поднять шум, крик как знак неудовольствия, передаются посредством фразеологизмов «Осмонро ба сар бардоштан» или «Замину осмонро ба сар бардоштан» (образн. знач.: «1. доду фарёд кардан, 2. мағал бардошта» (1. вопить, кричать, звать на помощь, 2. поднять шум, крик)). В таджикском языке беда, несчастья и наказания отражаются фразеологизмами «Осмон ба сари касе фуру рафтан (афтидан)» (образн. знач.: «1. ягон ҳодисаи мудҳише бо касе рӯй додан, бадбахти ба сари касе омадан, 2. ба мушкили сахте мондан» (1. попасть в большие неприятности, 2. иметь большое несчастье)). «Осмонро ба сари касе чаппа кардан» (образн. знач.: «ҳар ҷазои муносибидан худро додан; ҳар кори аз даст омадаро нисбат ба касе кардан» (дать все надлежащие наказания; сделать то, что возможно по отношению кого-либо)). «Дуди дили касе ба фалак (осмон) печидан» (образн. знач.: «ғаму ғуссаи касе аз ҳад зиёд гардидан» (умножение ч-либо горя)).

В свою очередь, в таджикском языке наблюдаются фразеологизмы с концептом «осмон» (небо), которые отражают восхваление. В данном случае, «осмон» (небо) используется как антоним концепта «земля» в составе фразеологического оборота «Касеро ба осмон бардошта, дигареро ба замин задан» (образн. знач.: «касеро ниҳоят таърифу тавсиф намуда, дигареро ҳақир шуморидан, хор кардан» (вознести одного человека до небес и умалить другого)), где первый компонент данного фразеологизма с концептом «осмон» (небо) проявляет восхваление, а второй компонент, имеющий концепт «земля», оскорбление. Существует ещё другой вариант данного фразеологического оборота, где использован только концепт «осмон» (небо): «Ба осмон (-и ҳафтум) бардоштан?» (образн. знач.: «касеро ниҳоят таърифу тавсиф кардан, беандоза мадҳу сано намудан» (хвалить взахлёб, воспевать кого-либо)) или «Фукро ба осмон бардоштан» (образн. знач.: «касеро таърифу тавсиф карда аз худ равондан, 2. мағрур ва ҳавобаланд гардидан» (1. хвалить кого-либо, 2. стать гордым)). Второй вариант данного фразеологизма выражает также стать гордым либо высокомерным. Вместе с тем, в таджикском языке можно заметить фразеологизмы с концептом «осмон» (небо), которые выражают проявление высокомерия и зазнайства: «Бинӣ дар осмон» (образн. знач.: «ҳавобаландӣ, калонигарӣ кардан, фуқи худро ба осмон намудан» (зазнаваться, кичиться, быть о себе высокого мнения)), «Осмону заминро нашинохтан» (образн. знач.: «1. ба худ мағрур будан, аз худ рафтан, 2. сахт маст будан» (1. зазнаваться, 2. загордившийся)) или «Ҳикки касе дар осмон» (образн. знач.: «мутаққабир, мағрур, ҳавобаланд» (гордый, высокомерный, заносчивый)).

Кроме того, быть милым, единым или редким в таджикском языке передаются фразеологизмами «Гаҳвораи касе аз осмон афтидан» или «Аз осмон фурумадан» (образн. знач.: «мӯҳтарам, азиз, ягона, нодир будан» (быть милым, единым или редким)).

«Концепт «небо» в значении «мечта, желание, психологическое состояние» выражает эмоции и чувства человека» [6, с.177-182]. Например: «Аз осмон ситора хостан» (образн. знач.: «ҳохиши номумкин кардан, ҷизи дастнорасеро орзу намудан» (мечтать о чём-либо невозможном)). Эквивалентом данного фразеологизма в русском языке является «Небо в алмазах (образн. знач.: то, чего страстно желает, о чём мечтает кто-либо)» [6, с.177-182]. Фразеологизмы «Токии худро ба осмон ҳаво додан» (образн. знач.: «ниҳоят хурсанд будани худро изҳор намудан; шодию хурсандӣ кардан» (показать свою бесконечную радость, радоваться)) или «Худро дар осмони ҳафтум ҳис намудан» (образн. знач.: «1. худро ниҳоят нағз ва осуда ҳис кардан, 2. худро хеле сарфароз ҳис намудан» (чувствовать себя хорошим, бодрым, 2. чувствовать себя очень счастливым)). Таджикскому фразеологизму «Худро дар осмони ҳафтум ҳис намудан» соответствует русский фразеологизм «На седьмом небе (образн. знач.: о том, кто непомерно рад, счастлив (по древнейшим философским теориям о седьмом небе как о высшей, самой благодатной сфере небесного свода)» [5, с.177-182]. Также фразеологизм «Сари касе ба осмон расидан»

(образн. знач.: «ниҳоят шод, хурсанд, мамнун шудан» (чрезмерно становится довольным, чрезмерно обрадоваться, повеселеть)) обозначает «обрадоваться чрезмерно» и фразеологизм «Сари касеро ба осмон расондан» (образн. знач.: «касери ниҳоят шод, хурсанд, сарфароз кардан» (делать довольным кого-л. чрезмерно; чрезмерно радовать, веселить кого-л.)) проявляется как делать довольным кого-л. чрезмерно.

В таджикском языке также существуют фразеологизмы с рассматриваемым компонентом «осмон» (небо), которые выражают проявление неожиданного события и чрезвычайного происшествия: «Осмон омада ба замин часпад» и «Аз осмон чалпак борида», (образн. знач.: «кори фавкулодда ба амал омадан, ходисаи ғайричашмдоште ба зухур омадан, ягон ходисаи ногаҳонӣ ва фавкулодда рӯй додан» (происхождение чрезвычайной ситуации, непредвиденное событие)), «Замин рафта (омада) ба осмон часпидааст?» (образн. знач.: «магар ягон ходисаи фавкулодда, бад рӯй додааст? ҳеҷ воқеа не, ҳеҷ гап не, ҳеҷ ходисаи боиси ташвиш не» (что-нибудь плохое случилось? Ни событий, ни разговоров, ни происшествий, вызывающих беспокойство)). Следует отметить, что в таджикской культуре стихийное бедствие называют «Монанди балои осмонӣ» (образн. знач.: «мусибат ва фалокати ногаҳонӣ» (стихийное бедствие или как гром среди ясного неба)).

Концепт «осмон» (небо) также наблюдается во фразеологизмах, которые выражают плохие намерения, поступки и желание против кого-либо. Например: «Дасту пой касеро аз замин осмон кандан» (образн. знач.: «1. касеро аз ҳама чиз маҳрум кардан, 2. ноумед намудан, 3. очиз, нотавон кардан» (1. лишать кого-л. всего, 2. лишать надежды, разочаровывать, 3. обессилить)), «Линги касеро аз осмон овардан» (образн. знач.: «1. касеро несту нобуд намудан, 2. чазо додан» (1. уничтожить кого-л., 2. наказывать)), «(Ду) пой касеро аз осмон овардан» или «(Ду) пой касе аз осмон омадан» (образн. знач.: «1. касеро ба чазояш расондан, 2. несту нобуд кардан» (1. наказывать кого-л., 2. уничтожить)), «Пой аз осмон омадан» (образн. знач.: «1. чазои худро дидан, 2. нобуд шудан» (1. быть наказанным за что-л., 2. погибнуть)), «Осмонро ба сари касе чаппа кардан» (образн. знач.: «ҳар чазои муносибиди худро додан; ҳар кори аз даст омадаро нисбат ба касе кардан» (наказывать, сделать все, что возможно по отношению кого-л.)), «Ҳоки касеро аз осмон овардан», «Чанги касе, чизеро аз осмон овардан», «Гарди касеро ба осмон баровардан» или «Чанги касе, чизеро ба осмон баровардан» (образн. знач.: «касе ва чизеро маҳв кардан, несту нобуд намудан» (уничтожить кого-л. и что-л.)).

Нами исследуемый концепт «осмон» (небо) отражается во фразеологизмах, которые выражают значение «неправильно и бессвязно говорить». Например: «Савол аз осмону ҷавоб аз ресмон», «Аз ресмон савол диҳед, аз осмон ҷавоб медиҳад» (образн. знач.: «ба савол ҷавоби мувофиқ надодан» (неправильно ответить)) и «Гоҳ аз осмон, гоҳ аз ресмон» (образн. знач.: беробита, парешон, дарҳам-барҳам (не связанный с кем-л., чем-л., перепутанный, беспорядочно)).

Более того, существуют другие фразеологизмы с концептом «осмон», которые отражают различные метафорические значения в таджикском языке. Например: «Фарқи байни онҳо аз замин то осмон аст» (между ними разница, как от неба до земли) (образн. знач.: между ними большая разница), «дар мобайни замин осмон муаллақ мондан» (образн. знач.: оказаться между небом и землёй, оказаться в неопределённом положении, оказаться оторванным, потерять связь с кем-л., чем-л.), «парвои замин осмон надоштан» (образн. знач.: жить беззаботно, жить без забот и хлопот), «Дуди касе ба фалак (осмон) дакка задан» (образн. знач.: «1. саҳт ғамгин, хафа шудан, 2. саҳт бадҷаҳл ва оташин шудан» (1. слишком печалиться, 2. сильно рассердиться)), «Ё ба замин даромад, ё ба осмон парид» (образн. знач.: «ғайб задан, аз назар пинҳон шудан, нест шудан» (пропасть, скрыться)), «На аз замин андеша мекунад, на аз осмон» (образн. знач.: «бепарво; нотарс, бебок, касе ки ҳеҷ кӣ ва ҳеҷ чизро ба эътибор намегирад (равнодушный, бесстрашный, дерзкий, человек, который не обращает внимание на кого-л., что-л.)), «Ба осмон дакка задан (хӯрдан)» (1. хеле баланд бардошта шудан, 2. бисёр калон, дароз будан) (1. очень высоко поднять, 2. быть очень высоким и длинным)), «Ба осмон расидан» (образн. знач.: «бисёр баланд шудан (мас. овоз)» (раздаваться (мас. звука)), «Осмон шудан» (образн. знач.: (1. соҳиби мартабаи баланд шудан, 2. аз дигарон фарқи кулӣ доштан) (1. занять какое-л. высокое положение, 2. сильно (полностью) различаться от кого-л.)), «Чанги касе ба осмон баромадан» (образн. знач.: «1. фош шудани сирру асрори касе, 2. расвою шарманда шудани касе» (1. раскрывать что-то тайны, 2. стать посмешищем, позориться)). «Ба ҳар кучо ки раӣ, осмон як ранг аст» (образн. знач.: «ҳама ҷо як хел аст, дар ҳама ҷо вазъият як аст» (везде одно и то же, везде одна и та же ситуация)).

Таджикские пословицы, имеющие в своем составе концепт «осмон», выражают положение, когда неоткуда ждать помощи и некому пожаловаться, т.е. попасть в безвыходное положение: «замин саҳт, осмон баланд» (образн. знач.: «вазъияти ноилоҷ» (безвыходное положение)). Его русским эквивалентом является «до неба высоко, до царя далеко».

Английские идиомы и фразеологические обороты также играют немаловажную роль в проявлении элементов национальной культуры английского народа. В английском языке также как в таджикском языке фразеологизмы с концептом «sky» (небо) отражают чрезмерное восхваление и внезапное появление кого-либо, а также бесконечную радость и неизмеримое возрастание цены и высоты. Например: praise (someone or something) to the skies» (образн. знач.: «to praise someone or something very

much» (превознести кого-л. до небес, поднять на щит; хвалить взхлёб)), «out of a clear blue sky» – (образн. знач.: completely unexpectedly (совершенно неожиданно), что в русском передаётся посредством «как с неба свалился – как (будто, словно, точно) с неба свалился (упал)» и в таджикском через «аз осмон афтидагӣ барин», (as) high as the sky (образн. знач.: «1. very high in terms of height or distance, 2. very happy» (1. очень высоко в плане высоты и дистанции, 2. очень рад)), «go sky-high» (образн. знач.: «to experience a significant increase» (сильно вырасти, резко увеличиться)).

Кроме того, существуют другие идиомы английского языка, которые обозначают различные метафорические значения, имеющие свои эквиваленты в таджикском и русском языках: 1. «the sky is the limit» (образн. знач.: there is nothing to prevent someone or something from being very successful (ничто не мешает кому-то или чему-то быть очень успешным)). Таджикские и русские поговорки «совершенству нет предела, нет ничего невозможного» и «Дар дунё кори намешудагӣ нест, ба ғайр аз зинда кардани мурда» являются эквивалентами идиомы «the sky is the limit». 2. «pie in the sky» (образн. знач.: an empty wish or promise (пустое желание или обещание). Ему соответствуют следующие русские и таджикские фразеологизмы «журавль в небе» и «ғойбро маъзур». На основе этих фразеологизмов в данных языках образованы поговорки, такие как «ҳозирро ҳузур, ғойбро маъзур» и «лучше синица в руке, чем журавль в небе» (лучше что-л. малое полученное, чем что-л. большое обещанное). В английском языке также существует данная поговорка с концептом «sky»: better a tomtit in your hand than a crane in the sky. 3. blue sky thinking (образн. знач.: «a flight of imagination, fantastic dreams» (дар осмони ҳафтум паридан, ҳаёли хом дар сар парваридан – витание в облаках, погружение в «розовые мечты», полёт фантазии)). 4. blow sky-high (образн. знач.: «to completely spoil a situation or cause a lot of problems» (полностью испортить ситуацию или создать (вызывать) много проблем)). На таджикском и русском языках переводится: то беҳу бунаш нест кардан, решақан кардан – разносить в пух и прах; ба хок яқсон кардан – камня на камне не оставить. 5. the sky is falling (образн. знач.: «an absurd belief that disaster is imminent» (абсурдная вера в то, что катастрофа неизбежна)). В таджикском и русском языках переводится следующим образом: даҳшат – ужас, қиёмат – конец цвета, кошмар – 1. хоби даҳшатовар, 2. фалокат. Эта идиома происходит из популярной народной сказки «Маленький цыпленок» (Little Chicken), в которой желудь падает на голову главного героя, и он ходит и рассказывает всем, что «небо падает». Он привлекает большую группу обеспокоенных последователей, пока они не встречают мудрого хищника (лису или похожего), который их съедает. Мораль заключается в том, чтобы не поддаваться истерической панике. Поэтому вы говорите: «Это не то, что небо падает», тому, кто слишком озабочен чем-то, не имеющим реальной важности. 6. not the brightest star in the sky (образн. знач.: «not the smartest person» (не самый умный)).

Анализ значений фразеологизмов обоих языков показывает, что концепт «осмон/sky» (небо) связывается с концептами «человек», «судьба», «жизнь», «нравственность» или «мораль».

Таким образом, концепт «осмон/sky» (небо) является составной частью национальной таджикской и английской культуры. Данный концепт во фразеологизмах таджикского и английского народа широко отражается и проявляет эмоции и чувства человека, такие как мечта, желание (как и хорошее, так и плохое). Кроме того, он отражает некоторые нравственные или моральные элементы нами изучаемых лингвокультур. Количество фразеологизмов с концептом «осмон» (небо) в таджикском языке больше, чем английских фразеологизмов с концептом «sky». Некоторые из них существуют в обоих языках, некоторые свойственны одному из исследуемых языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт/С. Г. Воркачев М.: Гнозис, 2004. - 192 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс/В.И. Карасик – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология/ В. А. Маслова. - М.: Академия, 2001. - 208 с.
4. Степанов, Ю.С. Константы: словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп./ Ю.С. Степанов. - М.: Академический Проспект, 2004. – 991 с.
5. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷ.1/М. Фозилов.- Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. — 952 с.
6. Ян, С., Ло, С. Концепт «небо» в русском и китайском языках (на материале фразеологизмов)/Ян Сюань, Ло Сяося// Международный журнал гуманитарных и естественных наук. Сер. Языкознание и литературоведение. -2020.- №5-1 (44). - С.177-182.

КОНЦЕПТ «ОСМОН/SKY» (НЕБО) В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ)

В статье анализируются все метафорические значения фразеологизмов с концептом «осмон/sky» на основе лингвокультурологии в таджикском и английском языках, которые играют немаловажную роль в проявлении элементов национальной культуры таджикского и английского народов.

Основной целью данной статьи является исследование семантических особенностей фразеологизмов, в состав которых входит концепт «осмон/sky», в таджикском и английском языках.

Результаты исследования показывают, что таджикские фразеологизмы, в состав которых входит концепт «осмон» (небо), передают различные значения в таджикском языке, такие как

проявление крика при боли и других неприятных обстоятельствах; быть милым, единым или редким; неожиданно (внезапно); чрезмерное восхваление; мечта, желание; психологическое состояние; происхождение неожиданного события и т.д.

В английском языке так же, как в таджикском языке фразеологизмы с концептом «sky» (небо) отражают чрезмерное восхваление и внезапное появление кого-либо/чего-либо. Вместе с тем, в этом языке существуют некоторые фразеологизмы с концептом «sky», обозначающие другие значения.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты и материалы могут быть использованы при чтении лекций по сопоставительной типологии таджикского и английского языков, лингвокультурологии и когнитивной лингвистики. Результаты данной работы также можно использовать при написании аналогичных статей в ракурсе историко-сопоставительного анализа в языкознании.

Ключевые слова: небо, концепт, фразеологизмы, значение, метафорические значения, идиомы, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, отражение, морально-нравственные и национально-культурные особенности и т.д.

CONCEPT «OSMON/SKY» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF PHRASEOLOGICAL UNITS)

The article analyzes all the metaphorical meanings of phraseological units with the concept of «osmon / sky» on the basis of linguoculturology in the Tajik and English languages, which play an important role in showing the elements of the national culture of Tajik and English peoples.

The main purpose of this article is to explore phraseological units, which include the concept of «osmon/sky» in Tajik and English languages.

The results of the study show that Tajik phraseological units, which include the concept of «osmon» (sky), convey various meanings in the Tajik language, such as expression of a cry in pain and other unpleasant circumstances, to be cute, single or rare, unexpectedly (suddenly), excessive praise, dream, desire, psychological state, origin of an unexpected event, etc.

In English, as in Tajik language, phraseological units with the concept «sky» (sky) reflect excessive praise and sudden appearance of someone. At the same time, in this language there are some phraseological units with the concept «sky», denoting other meanings.

The practical significance of the study lies in the fact that the results and materials can be used in lecturing on the comparative typology of the Tajik and English languages, linguoculturology and cognitive linguistics. The results of this work can also be used when writing similar articles from the perspective of historical comparative analysis in linguistics.

Keywords: sky, concept, phraseological units, meaning, metaphorical meanings, idioms, cognitive linguistics, linguoculturology (cultural linguistics), reflection, moral and national cultural characteristics.

Сведения об авторе:

Фарзонаи Файзулло - ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета, Тел.: (+992) 98 7316180, Email: farzonaifayzullo@mail.ru

About the author:

Farzonai Fayzullo - assistant of the university-wide chair of English language of Tajik National University, Tel.: (+992) 98 7316180, Email: farzonaifayzullo@mail.ru

УДК: 811.111-26

ИФОДАИ ЧОНИШИНҲОИ ШАХСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Намозова Ш.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тадқику омӯзиши чонишинҳо, ҳамчун гурӯҳи калони калимаҳои мустақилмаъноӣ забон аз чониби олимони зиёди риштаи забоншиносӣ анҷом дода шудааст. Мутолиаи сарчашмаҳои илмӣ бар он гувоҳӣ доданд, ки баррасии маъноии чонишинҳо дар мадди аввали пажӯҳишҳо қарор гирифтаанд. Тадқиқоти нисбатан мукаммалу фарохтарро доир ба ифодабӣ ва қорбурди чонишинҳо, инчунин хусусиятҳои дастуриву маъноии онҳо дар забони тоҷикӣ забоншинос Б. Сиёев анҷом додааст. Номбурда натиҷаҳои пажӯҳишҳои хешро дар китобҳои илмӣ пешкаши шавқмандони илми забоншиносӣ намудааст. Аз ҷумла, таълифи асарҳои «Ташаккули чонишинҳо дар забони тоҷикӣ» ва «Таърихи чонишинҳои забони тоҷикӣ» аз чониби ин донишманд манбаъҳои мутаммади илмӣ зимни баррасии масоили марбут ба чонишинҳои забони тоҷикӣ ба шумор мераванд. Метавонем гуфта, ки бунёдгузори омӯзиши чонишинҳо дар забоншиносии муосири тоҷик Сиёев Б. ба шумор меравад. Муҳаққиқони дигар низ

талаш намудаанд омӯзишхоро роҷеъ ба хусусиятҳои забони ҷонишинҳо анҷом диҳанд. Чунончи Наҳангова М. доир ба ҷонишинҳои номуайянии забони тоҷикӣ пажӯҳиш гузаронида, аз натиҷаи он мақолаи илмӣ (1971) таълиф намудааст.

Муҳаққиқони риштаи забоншиносӣ дар Фаронса низ корҳои илмӣ дар бораи ҷонишинҳо ба сомон расонидаанд. Метавонем чанде аз онҳоро қайд созем, ки дар таълифоти хеш ҷонишинҳоро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Чунончи Т. Брюно, Ҷ. Дюбуа, Н. Стенберг, Ш. Балли, Ҷ. Пиншон, ҳамчунин фаронсавишиносони рус Гак В. Г., Нехендзи Б., Костецкая Е. ва дигарон андешаҳоишонро дар мавриди ҷонишинҳо пешкаш намудаанд.

Забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ гарчанде ба як оилаи забонҳо, яъне ҳинду аврупоӣ мансуб ҳастанд, аммо аз ҷиҳати гурӯҳбандии забонҳо фарқ мекунанд. Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи забонҳои эронӣ ва забони фаронсавӣ аз гурӯҳи забонҳои романӣ-германӣ дохил мешаванд. Дар сохтори грамматикӣ онҳо тафовуту шабеҳиятҳои зиёд ба назар мерасад. Таҳқиқи муайян намудани монандиву фарқиятҳо дар байни забонҳои муқоисашаванда яке аз ҳадафҳои асосии забоншиносии муқоисавӣ ба шумор меравад.

Яке аз мушкилоти аввалиндараҷаи омӯзиши ҷонишинҳо муқаррар намудани гурӯҳҳои ҷонишинӣ мебошад, ки дар забонҳои тоҷикиву фаронсавӣ гуногунфирро ба вучуд овардааст. Дар китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ» мурағтибон ҷонишинро аз рӯи маъно ва вазифа ба ҳелҳои зерин ҷудо мекунанд:

- 1) Ҷонишинҳои шахсӣ;
- 2) Ҷонишинҳои ишоратӣ ё ишорачонишинҳо;
- 3) Ҷонишинҳои саволӣ ё пурсишҷонишинҳо;
- 4) Ҷонишинҳои нафсӣ;
- 5) Ҷонишинҳои таънӣ;
- 6) Ҷонишинҳои номуайяний;
- 7) Ҷонишинҳои манфӣ [4, с. 93].

Аммо дар дигар китобҳои дастурӣ, аз ҷумла дар грамматикаи академӣ навъи 8-уми ҷонишин қайд карда шудааст:

- 8) Ҷонишинҳои муштарак [6, с. 208], [5, с. 157].

Бегмурод Сиёев бо назардошти давраи аввали забони тоҷикӣ 7 навъи ҷонишинҳоро таъкид сохтааст [13, с. 80].

Дар забони фаронсавӣ калимаҳои ҷонишиниро мувофиқи маънояшон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоянд:

- 1) Pronoms personnels (ҷонишинҳои шахсӣ);
- 2) Pronoms démonstratifs (ҷонишинҳои ишоратӣ);
- 3) Pronoms interrogatifs (ҷонишинҳои саволӣ);
- 4) Pronoms réfléchis (ҷонишинҳои нафсӣ);
- 5) Pronoms et adjectifs indéfinis (ҷонишинҳо ва сифатҳои номуайяний);
- 6) Pronoms énergiques (ҷонишинҳои таъкидӣ);
- 7) Pronoms relatifs (ҷонишинҳои нисбӣ);
- 8) Pronoms possessifs (ҷонишинҳои соҳибӣ);
- 9) Pronoms spatiaux (ҷонишинҳои маконӣ);
- 10) Pronoms négatifs (ҷонишинҳои инкорӣ) [8, с. 20].

Дар асари дигар муаллифон миқдори навъҳои ҷонишини забони фаронсавиро аз ҷиҳати мазмун ба 12 адад расонидаанд:

- 1) Pronoms personnels (ҷонишинҳои шахсӣ);
- 2) Pronom personnel indéfini (ҷонишини шахсии номуайяний)-и он;
- 3) Pronoms possessifs (ҷонишинҳои соҳибӣ);
- 4) Pronoms démonstratifs (ҷонишинҳои ишоратӣ);
- 5) Pronoms interrogatifs (ҷонишинҳои саволӣ);
- 6) Pronoms relatifs conjonctifs (ҷонишинҳои нисбии пайвастанда);
- 7) Pronoms indéfinis (ҷонишинҳои номуайяний);
- 8) Pronoms quantitatifs indéfinis (ҷонишинҳои миқдори номуайяний);
- 9) Pronoms de totalité (ҷонишинҳои умумӣ);
- 10) Pronoms d'opposition (ҷонишинҳои муқобилгузорӣ);
- 11) Pronoms de détermination (ҷонишинҳои муайянкунанда);
- 12) Pronoms négatifs (ҷонишинҳои инкорӣ) [11, с. 104].

Забоншиносони дигар дар таълифоти хеш ҳамагӣ 6 намуди ҷонишинро аз рӯи маъно қайд намудаанд:

- 1) Pronoms personnels (ҷонишинҳои шахсӣ),
- 2) Pronoms démonstratifs (ҷонишинҳои ишоратӣ),
- 3) Pronoms possessifs (ҷонишинҳои соҳибӣ),

- 4) Pronoms relatifs (чонишинҳои нисбӣ),
- 5) Pronoms interrogatifs (чонишинҳои саволӣ),
- 6) Pronoms indéfinis (чонишинҳои номуайяни) [7, с. 59].

Забоншиноси машхур Гак В. Г. ҳам дар асари худ «Теоретическая грамматика французского языка» 6 навъи чонишинро аз ҷиҳати маъно ва вазифа ёдовар шудааст [3, с. 288].

Яке аз шаклҳои маъмул ва маълуми чонишинҳо чонишинҳои шахсӣ мебошанд. Чонишинҳои шахсӣ чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони фаронсавӣ дар миёни дигар навъҳои чонишин аз ҷиҳати маъно мавқеи махсусу муҳимро ишғол мекунанд. Чонишинҳои шахсӣ аслан дар ҷумла ба ҷойи шахс кор фармуда мешаванд [9, с. 25].

Истилоҳи «чонишинҳои шахсӣ» ва ё шакли фаронсавии он мафҳуми танг ва васеъро дарбар мегиранд. Дар мафҳуми танги худ чонишинҳои хоси шахсиро ифода мекунанд. Ба ин гурӯҳи чонишинҳо аслан чонишинҳои шахсии якум ва дуум дохил мешаванд. Ба ифодаи маънои васеъ ба гурӯҳи чонишинҳои шахсӣ, чонишинҳои мансубанд, ки қобилияти иваз кардани шахсҳоро доранд ва қисми ин гуна чонишинҳо дар ҷараёни гузашти вақт аз чонишинҳои ишоратӣ ва аз ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ, ба вучуд омадаанд.

Чунонки маълум аст, чонишинҳои шахсӣ дорои се шахс ва ду шумора мебошанд:

Шахсҳо	Шакли танҳо	Шакли ҷамъ
I	ман	мо (моён, моҳо)
II	ту	шумо (шумоён, шумоҳо)
III	ӯ, вай	онҳо, онон, вайҳо

Шахси якумро гӯянда, дуумро шунаванда ва сеюмро шахси ғойб меноманд. Чонишинҳои шахсии якуму дуум мувофиқи як қатор хосияташон аз чонишинҳои шахси сеюм фарқ мекунанд. Маънои шахсҳои якум ва дуум дар ҷараёни сухан метавонад тағйир ёбад, яъне дар вақти гуфтугӯ ва мубодилаи афкор дар онҳо ҷойивазкунӣ ба амал омаданад мумкин аст, шахси гӯянда метавонад шунаванда ва шахси шунаванда метавонад гӯянда бошад ва бар хилофи чонишинҳои шахси сеюм онҳо барои ифода намудани мафҳумҳои нисбатан доимӣ имконнопазир мебошанд, зеро он объекте, ки ба воситаи чонишинҳои *ман*, *ту*, *мо* (*моҳо*, *моён*), *шумо* (*шумоҳо*, *шумоён*) ифода мешаванд, доимӣ нестанд. Масалан, чонишини шахсии *ман* гарчанде қобилияти ахбориро ҳам дошта бошад, лек объекти он доимо иваз шуда меистад ва маънои вай вобаста ба шароит ва мавриди нутқ муайян мешавад. Чонишини шахси сеюм чунин хосиятро доро нест. Объекти ифода менамудаи ин чонишин, бо вучуди он ки гӯянда ва шунаванда дар бораи он чизе мегӯянд, тағйир намеёбад.

Чонишинҳои шахсиро дар забони тоҷикӣ вобаста ба иштироки узви биной (босира) ба ду навъ ҷудо намуданд:

- 1) Дидашаванда (шахсҳои I, II);
- 2) Диданашаванда (шахси III).

Ин гуфтаро ба забони фаронсавӣ низ нисбат диҳем иштибоҳ нахоҳем кард.

Дар забони тоҷикӣ чонишинҳои *мо*, *шумо*, *он кас* баробари маънои аслӣ, нишонаи хоксорию эҳтиромро низ дар бар дошта метавонанд. Ҳамчун эҳтиром истифода шудани чонишинҳо бештар ба синну сол, мақом ва мавқеи ҷамъиятии ҳамсухбат вобаста мебошад. Ҷуфтҳои мутақобиле, ки ба муносибатҳои субъективонаи гӯянда алоқаманд асту онҳоро ифода мекунанд, бо тарзҳои гуногун амалӣ мешаванд. Аз ҷумла:

а) *Ба тарзи тағйирӣ маънои чонишинҳо*. Бо гузашти солҳо гарчанде шакли чонишинҳо тағйир наёфта бошанд ҳам, лекин маънои онҳо васеъ шудааст. Ба ин гуфтаҳои чонишинҳои *ман*, *ту*, *мо*, *шумо* мисол шуда метавонанд. Ҷуфтҳои мутақобилаи *ман* – *мо*, *ту* – *шумо* ба амал омаданд, ки дар ин гурӯҳи чонишини *ман* дар шароити муайян маъноҳои манманию такаббур, аммо чонишини *мо* хоксорию фурӯтанӣ, чонишини *ту* тобиши таҳқир, вале чонишини *шумо* хурмату эҳтиромро ифода менамоянд.

б) *Ба воситаи ибора*. Ибораҳои *ин кас*, *он кас*, *ҳамин кас*, *ҳамон кас* тобиши маъноӣ пайдо карда, ҳамчун чонишин истифода мешаванд ва мувофиқи ифодаи тобиши субъективӣ бо чонишинҳои шахси III гурӯҳи муқобилро ташкил медиҳанд. Аз рӯи ҳамин гуфтаҳои чунин гурӯҳҳо ба амал меоянд: *ин кас* – *вай*, *он кас* – *ӯ*, *он кас* – *вай*; *ҳамон кас* – *ӯ*, *ҳамон кас* – *вай*. Чонишинҳои *ӯ*, *вай* дар ин маврид баъзан вобаста ба шароити нутқ тобиши ғайриэҳтиромро ифода менамоянд, вале баръакси ин ҳолат таркибҳои зикршуда барои эҳтироми шахси сеюми танҳо истифода бурда мешаванд.

в) *Воситаи сеюм* тавассути он калимаҳое, ки аз ҳисоби дигар ҳиссаҳои нутқ вобаста ба шароитҳои муайян чонишин мешаванд. Калимаҳои *банда*, *камина*, *фақир*, *заиф* ва ба инҳо монандро метавон ба ин гурӯҳ дохил намуд.

Чонишинҳои шахсӣ мувофиқи категорияи шумора ҳам гурӯҳи мутақобиларо дар бар мегиранд, ки ду масъала қобили тавачҷӯх мебошад: 1) системаи шаклҳои категорияи шумора; 2) тарзи ифодаи категорияи шумора дар чонишинҳо.

Категорияи шумораи чонишинҳо аслан тавассути ду шакл ифода мешавад: а) ба воситаи чонишинҳои *ман*, *ту*, *ӯ*, *вай* (шумораи танҳо); б) ба воситаи чонишинҳои *мо*, *шумо*, *онҳо*, *инҳо* ва дигар

вариантҳои ин ҷонишинҳо (шумораи ҷамъ).

Ҷонишинҳои шахси мисли феълҳои тасрифӣ дорои категорияи шахс мебошанд. Мисол ҷонишини **ман** шахси якҷум, **ту** шахси дуҷум ва **ӯ**, **вай** шахси сеҷумро ташкил медиҳанд. Лекин категорияи шахси дар ҷонишинҳо нисбат ба феълҳо тамоман бо роҳи дигар ба амал меоянд. Агар категорияи шахс дар феълҳо бо ёрии морфемаҳои релятивӣ бо роҳи грамматикӣ сурат гиранд, дар ҷонишинҳо бошад категорияи шахс тавассути калимаҳои алоҳида, бо роҳи лексикӣ ифода мегарданд.

Дар забони фаронсавӣ ҷонишинҳои шахси **Pronoms personnels** мегӯянд. Чун забони тоҷикӣ онҳо се шахс ва ду шумора доранд:

Шахсҳо	танҳо	Ҷамъ
I	je -ман	nous – мо
II	tu -ту	vous – шумо
III	il (мард)- вай elle (зан)- вай	ils (мард) – онҳо elles (зан) – онҳо

Миқдори ҷонишинҳои шахси дар забони фаронсавӣ нисбати забони тоҷикӣ бештар мебошад, зеро дар шахси 3-юм ҷонишинҳо аз рӯи ҷинсият тафовут доранд.

Ҷонишинҳои шахси ба шахс ва предметҳо аз рӯи муносибаташон бо ғоянда ишора менамоянд. Ин гурӯҳи ҷонишинҳо дар забони фаронсавӣ ба ду навъ ҷудо мекунанд:

1) Ҷонишинҳои шахсии наздифеъӣ – ҷонишинҳои наздифеъӣ шаклҳои ёридиҳанда мебошанд, чунки онҳо ҳамеша дар назди феъл қарор мегиранд ва дар баробари он, ки як гурӯҳи ритмикӣ (вазн)-ро ташкил медиҳанд, ҳамеша дар зери зада қарор намегиранд ва ба ҳамин сабаб онҳо номи ҷонишинҳои шахсии беада (**pronoms personnels atones**)-ро доро мебошанд.

Ҷонишинҳои шахсии наздифеъӣ якҷанд шаклҳои тасрифро доро ҳастанд. Онҳо ба:

- а) Ҷонишин – мубтадоҳо;
 - б) Ҷонишин – пурқунандаҳои бевосита;
 - в) Ҷонишин – пурқунандаҳои бавосита
- тақсим мешаванд.

Мубтадо	Пурқунандаи бевосита	Пурқунандаи бавосита
je – ман	me – маро	me (moi) – ба ман
tu – ту	te – ту	te (toi) – ба ту
il – вай (мард)	le – ӯро (мард)	lui (soi) – ба ӯ
elle – вай (зан)	la – ӯро (зан)	lui (soi) – ба ӯ
nous – мо	nous – моро	nous – ба мо
vous – шумо	vous – шуморо	vous – ба шумо
ils – онҳо (мард)	les – онҳоро	leur – ба онҳо
elles – онҳо (зан)	les – онҳоро	leur – ба онҳо.

Ҷонишинҳои **nous** ва **vous** дар ҳамаи вазифаҳо як шаклро доро мебошанд, аммо дигар ҷонишинҳо вобаста ба вазифаашон тағйир меёбанд.

Гурӯҳи якуми ҷонишинҳо, яъне ҷонишин-мубтадоҳо калимаҳои ёрирасонро ифода мекунанд, ки ишора ба шахси феъл менамоянд. Масалан:

Je dessine – ман расм мекашам.

Дар ин ҷумла шахси феъл **ман** мебошад. Яъне феъл дар шахси якуми танҳо тасриф шудааст.

Гурӯҳи дуҷум бошад ифода мекунанд, ки амал бевосита аз тарафи худ шахс бе ёрии дигар қасб иҷро шуда истодааст:

George **le** dessine – Ҷорҷ ӯро расм мекашад.

Гурӯҳи сеҷум ифодакунандаи он ҳастанд, ки аз тарафи дигар шахс предмет ва ё амали ба ту тааллуқдошта, иҷро мешавад. Барои мисол:

Marie **te** donne mes livres – Мария китобҳои маро ба ту медиҳад.

Ғарчанде китобҳо аз ман ҳам бошад, аммо тавассути Мария ба ту мерасад.

Ҷумлаи дигар:

Elle **lui** montre sa collection – вай ба ӯ коллексияро нишон дода истодааст.

Ҷонишин-пурқунандаҳои бевосита пеш аз калимаҳои, ки бо садонокҳо ва h-и талаффузнашаванда сар мешаванд, шаклҳои **m**, **t**, **l**-ро мегиранд:

Je **l**'ai vu(e) hier – ман ӯро дирӯз دیدам.

Ҳамчунин ҷонишинҳои шахсии наздифеъиро ба ҳелҳои зерин ҷудо менамоянд:

а) Ҷонишинҳои шахси-худӣ (**pronoms personnels proprement dits**): **je, moi; tu, toi; il, lui, elle; nous; vous; ils, eux, elles;**

б) Ҷонишинҳои баргарданда (**pronoms réfléchis**): **se, soi;**

в) Ҷонишинҳои зарфӣ (**pronoms adverbiaux**): **en, y.**

Дар шакли ҷонишинҳои шахси-худӣ (**pronoms personnels proprement dits**) маъноҳои шахс ва шумора баён мешаванд. Ин гурӯҳи ҷонишинҳо дар забони ҳозираи фаронсавӣ ба ҳелҳои ҷонишинҳои шахсии

муствақил (*pronoms personnels disjoint*) ва ҷонишинҳои номустақил (*pronoms conjoints*) чудо мешаванд.

Ҷонишинҳои муствақил метавонанд ҳамчун аъзоҳои муствақил ва номустақили ҷумла баромад кунанд, инчунин ба сифати ҷумлаи муствақил низ ифода шуданашон мумкин аст; гурӯҳи дуҷумлаи ҷонишинҳо бошад танҳо ба сифати аъзои номустақили нутқ дар якҷоягӣ бо феълҳои ифода шуда метавонанд. Бинобар ҳамин, онҳоро ҷонишинҳои наздифеълӣ меноманд.

Хусусияти барҷастаи ҷонишинҳои муствақил ин заданокӣи онҳо мебошад:

Allons donc, vous êtes bien chez nous.

Тарҷума: Биёед набошад, шумо дар хонаи мо хуб мебошед.

Ҷонишинҳои номустақил дар аксарияти ҳолатҳо беадад ифода мешаванд:

Elle me dit encore des paroles aigüées.

Тарҷума: Ӯ боз ба ман суханҳои дағалона мегӯяд.

Дар системаи ҷонишинҳои забони муосири фаронсавӣ ҷонишинҳои баргарданда (*pronoms réfléchis*) яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол мекунад. Ҷонишинҳои зикршуда амали ягон объектро, ҳамон лаҳзаро ва иҷрокунандаашро ифода мекунад:

Après les embrassades et les premières questions, le capitaine George se retourna vers ses amis, dont quelques – uns s’étaient arrêtés à contempler cette scène.

Тарҷума: Баъд аз каноргириҳои дӯстона ва пурсишҳои нахустин, капитан Ҷорҷ ба дӯстонаш рӯ овард, ки баъзеҳо истода ин ҳолатро тамошо мекарданд.

Ду навъи ҷонишинҳои баргарданда ба назар мерасанд: ёридиҳандаи наздифеълӣ *se*; муствақил *soi*.

Se – ба таркиби феълҳои ҷонишиндор ё баргарданда дохил мегардад: *se promener*, *se laver* ва монанди инҳо. Ҳангоми тасриф намудани ин гуна феълҳо ҷонишини *se* вобаста ба шахсҳо тағйир меёбад. Мисол, феълҳои «*se s’être*» – тоза кардан (худо):

Je *me* surs – ман тоза мекунам.

Tu *te* surs – ту тоза мекуни.

Il (elle) *se* surs – вай тоза мекунад.

Nous *nous* surs – мо тоза мекунем.

Vous *vous* surs – шумо тоза мекунед.

Ils (elles) *se* surs – онҳо тоза мекунанд.

Soi – бисёр кам истифода мешавад:

Cette femme ne parle que de *soi* – ин зан танҳо дар бораи худаш гап мезанад.

Гурӯҳи сеюми ҷонишинҳои наздифеълӣ, яъне ҷонишин-зарфҳои *en* ва *y* дар забони фаронсавӣ хеле инкишофёфта ҳастанд ва аз ҷумлаи серистифодатарин ҷонишинҳо дар ҷумла мебошанд.

Ин ҷонишинҳо метавонанд ҳам ҳамчун ҷонишинҳои шахсӣ ва ҳам ҳамчун зарфҳои маконӣ истифода шаванд. Онҳо ҳамчун зарф маъноҳои зеринро доро мебошанд:

en – аз онҷо, *y* – онҷо, дар онҷо.

Барои мисол ду ҷумларо қайд менамоем:

Allez – y ! – Равед онҷо!

Revenez – en ! – Баргардед аз онҷо!

Ҳамчун ҷонишини шахсӣ *en* иваз менамояд:

1) Исмро, ки бо пешоянди *de* омадааст. Дар ин ҳолат вай пуркунандаи бевосита ба шумор меравад ва одатан исмҳои бечонро иваз мекунад:

– Parlez – vous de ce film? – Шумо оиди ин филм гап мезанед?

– Oui, nous *en* parlons. – Оре, мо дар бораи он гап мезанем.

Аммо агар сухан дар бораи шахс равад, дар он сураат ҷонишинҳои шахсӣ бо пешоянд истифода мешаванд: *de lui*. Лекин истифодаи *en* низ мумкин мебошад:

– Parlez-vous de votre ami? – Шумо дар бораи дӯстатон гап зада истодаед?

– Oui, nous parlons *de lui* (= nous *en* parlons). – Бале, мо дар бораи вай гап зада истодаем.

2) Исмҳое, ки пеш аз онҳо артиклҳои номуайяни *un*, *une*, *des* ва ё артикли ҷузъи *du*, *de la* гузошта мешаванд:

– Avez – vous un crayon ? – Шумо қалам доред?

– Oui, j’*en* ai deux. – Бале, ман дуто дорам аз он.

– Avez – vous des frères ? – Шумо бародар доред?

– Oui, j’*en* ai. – Албатта дорам (ман дорам онҳоро).

– Prendrez – vous du café? – Шумо қаҳва менушед?

– Oui, j’*en* prendrai avec plaisir. – Ҳа, бо қамолӣ майл

(ман хоҳам нушид қаҳва).

3) Исмҳоеро, ки пеш аз онҳо зарфҳои миқдорӣ ё шумораҳои миқдорӣ гузошта мешаванд :

– Avez – vous beaucoup d’amis? – Шумо дӯстони зиёд доред?

– Oui, j’*en* ai beaucoup. – Албатта, бисёр дорам онҳоро.

– Combien des oeufs avez – vous acheté? – Шумо чӣ қадар тухм харидед?

- J'en ai acheté une dizaine. – Ман дахто харидам (тухм).

- As – tu deux billets? – Ту ду чипта дорй?

- Non, j'en ai un. – Не, ман якто дорам.

4) Чумла – пуркунандаи пурраро. Дар ин ҳолат **en** ба маънои **ин** тарҷума мешавад:

Vous êtes déjà arrivé? Que j'en suis content!

(Шумо аллакай омадед? Чунон шодам аз ин!).

Чонишин-зарфи **у** бошад дар чумла иваз мекунад:

1) Исмҳои бечонро бо пешоянди à:

- Pensez – vous à ce projet? – Шумо оиди ин нақша андеша мекунед?

- Oui, j'y pense (y = à ce projet). – Оре, ман дар бораи он фикр мекунам.

- Non, je n'y pense pas. – На, дар ин бора андеша намекунам.

2) Чумлаи пурраро:

- Pensez – vous écrire un nouvel livre? – Шумо фикри навиштани китоби наvero доред?

- Oui, j'y pense (y = écrire un nouvel livre). – Бале, дар ин бора фикр дорам.

Ин чонишин-зарфҳо дар забони ҳозираи фаронсавӣ танҳо исмҳои бечонро иваз мекунамд ва дар чумла ҷои муайяни худро доранд. Одатан онҳо пеш аз феълҳо гузошта мешаванд:

Nous parlons de notre voyage. – Мо дар бораи сайёҳатамон гап зада истодаем.

Nous **en** parlons. – Мо оиди он сӯҳбат дорем.

Nous **n'en** parlons pas. – Мо оиди он гап назада истодаем.

En parlons – nous? – Мо дар бораи вай гап зада истодаем?

Ё мисоли дигар:

Nous pensons à nos examens. – Мо атрофи имтиҳонҳоямон меандешем.

Nous **y** pensons. – Мо дар бораи онҳо фикр карда истодаем.

Nous **n'y** pensons pas. – Мо дар ин бора андеша надорем.

Y pensons – nous? – Мо оиди онҳо фикр карда истодаем?

Дар ҷағи амрӣ чумла агар дар шакли тасдиқӣ омада бошад чонишин – зарфҳои **en** ва **y** баъд аз феъл гузошта мешаванд, лекин агар чумла дар шакли инкорӣ ифода шуда бошад ин чонишин – зарфҳо пеш аз феъл меоянд. Масалан:

Parlons – **en**! – дар бораи онҳо (ин) гап мезанем!

Pensons – **y**! – оиди онҳо (дар ин бора) фикр мекунем!

N'y pensez plus! – Дигар фикр накунед дар ин бора!

2) Чонишинҳои шахсии мустақил. Чуноне гуфта будем чонишинҳои шахсиро дар забони фаронсавӣ ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд ва дар бораи гурӯҳи якум аллакай сӯҳбат намудем, акнун доир ба гурӯҳи дуюм, чонишинҳои шахсии мустақил маълумот медиҳем.

Чонишинҳои шахсии мустақил ҳамеша дорои задаи махсусе мебошанд ва аз рӯи ҳамин хусусияташон онҳоро чонишинҳои шахсии заданок (pronoms personnels toniques) ном мебаранд.

Ин намуди чонишинҳои шахсӣ вобаста ба шахсҳо ва шумораи онҳо як шакли умумии ифодаёбиро доранд ҳам ба вазифаи мубтадо ва ҳам ба вазифаи пуркунанда:

Шахсҳо	Шумораи танҳо	Шумораи ҷамъ
I	moi – ман	pous – мо
II	toi – ту	vous – шумо
III	lui (мард) – вай	eux (мард) – онҳо
	elle (зан) – вай	elles(зан) – онҳо

Чонишини баргардандаи **soi** метавонад бо чонишинҳои болоӣ муносибат дошта бошад дар шахси 3-юми танҳо.

Онҳо метавонанд бе феъл ба таври мустақил истифода шаванд ё ба воситаи пешоянд бо онҳо якҷоя шаванд. Барои мисол:

Qui est là? – Moi – Кист дар онҷо? – Ман.

Qui désire parler? – Lui – Кӣ хоҳиши гап заданро дорад? – Вай.

Je pense à lui – ман дар бораи вай фикр мекунам.

Шаклҳои elle, elles, lui, nous, vous ҳамагӣ барои беада ҳам мебошанд, аммо бештари вақт барои чонишинҳои заданок мебошанд ва аз ҷиҳати фақат аз рӯи истифодаашон дар чумла фарқ мекунамд:

Чонишинҳои беада	Чонишинҳои заданок
Elle chante. – вай месарояд	Qui chante? – Elle. – Кӣ месарояд? – Вай.
Je lui promets de venir. – ман ба ӯ ваъдаи омаданро медиҳам.	Qui est venu? – Lui. – Кӣ омад? Вай.

Чонишинҳои шахсии мустақил дар якҷоягӣ бо сифати «тете» маънои чонишинҳои нафсӣ-таъкидро мегиранд. Масалан:

J'ai fait cette affaire **moi-même**. – Ин корро ман худо кардам.

Чонишинҳои шахсии мустақил метавонанд вазифаи мубтадо, пуркунандаи бевосита ва бавосита ва

ҳамчуни ҳиссаи номии хабарро иҷро кунанд.

Ба вазифаи мубтадо дар ҳолатҳои зерин вомехӯрад:

а) Барои ҷудокунии маънои мантиқии мубтадо (ҳангоме ки суҳан дар бораи шахсҳо меравад на атрофи предметҳо):

Moi, je ne comprends rien. – ман ҳеҷчизро намефаҳмам (яъне *хусусан ман*).

Ҷонишини заданок метавонад пеш аз ҷонишини беада гузошта шавад ва аз он тавассути ягон калима ва ҳатто ҷумла ҷудо мешавад:

Moi aussi, je comprends tout. – ман ҳам ҳамаашро фаҳмида истодаам.

Аз рӯи ҷудокунии мубтадо ҷонишини заданок метавонад баъд аз ҳамаи ҷумла низ қарор дошта бошад:

Tu es heureux, toi. – охир ту хурсандӣ-ку.

б) Ҳангоме, ки феъл дорои мубтадо, яъне исм ва ҷонишин ё ду ҷонишин бошад, онҳо дар якҷоягӣ ҷонишинҳои беада заданок истифода мешаванд:

Mon frère et moi, nous viendrons vous voir. – бародарам ва ман ба дидани шумо омаданием.

в) Дар ҷумлаҳои нопурра, ҷавоби савол мегарданд:

Qui a fait cela? – Moi (Moi, j'ai fait cela). – Кӣ инро кард? – Ман.

г) Дар ҳолати муқоисақунӣ:

Il pense comme toi. – Ӯ мисли ту фикр мекунад.

д) Дар ҷумлаҳои хитобӣ – саволӣ, дар онҷо, ки хабар ифодакунандаи масдар мебошад:

Moi, mentir? – ман, дурӯғ гуфтан?

е) Дар ибораҳои сифати феълӣ:

Lui parti, nous nous mimons à travailler. – Вақте вай рафт, мо қорро қабул мекардем.

Ба вазифаи пуркунанда ҷонишинҳои заданок дар ҳолатҳои зерин вомехӯранд:

а) Ҳангоми ҷудо кардани пуркунанда:

Tu l'aime, lui. – Ту дӯст медорӣ ӯро (яъне *махсус ӯро*).

б) Дар ҷумлаҳои нопурра:

Qui avez – vous vu hier? – Lui. – Дирӯз киро дидӣ? – Вайро.

в) Ба вазифаи пуркунандаи бавосита:

Avec qui vous êtes-vous promenés? – Avec eux. – Бо кӣ сайру гашт кардед? – Бо онҳо.

Ба вазифаи ҳиссаи номии хабар ҷонишинҳои шахсии заданок дар пайвастишавӣ бо таркиби *c'est* вомехӯранд:

Фаронсавӣ	Тоҷикӣ
<i>C'est moi</i>	Ин ман ҳастам (яъне маҳз ман)
<i>C'est toi</i>	Ин ту ҳастӣ
<i>C'est lui (мард)</i>	Ин вай ҳаст
<i>C'est elle (зан)</i>	Ин вай ҳаст
<i>C'est nous</i>	Ин мо ҳастем
<i>C'est vous</i>	Ин шумо ҳастед
<i>C'est eux (мард)</i>	Ин онҳо ҳастанд
<i>C'est elles (зан)</i>	Ин онҳо ҳастанд

Барои равшантару возеҳтар шудани ин андеша як ҷумларо меорем:

C'est moi, qu'ai organisé ce film. – Ин ман ҳастам, ки ин филмро сохтам (= маҳз ман ин филмро сохтам).

Ҳангоми дар ҷумла истифода кардани ин ибораҳо ҳамеша баъд аз онҳо ҷонишини нисбии *qui* навишта мешавад:

C'est nous, qui venons du cinéma. – Ин мо ҳастем, ки аз кинотеатр омада истодаем.

Аз таҳлилу баррасии ҷумлаҳои овардашуда маълум мегардад, ки доираи истемолӣ ҷонишинҳои шахсии забони фаронсавӣ нисбат ба ҷонишинҳои шахсии забони тоҷикӣ серпахлу мебошад ва вазифаҳои онҳо зиёду гуногунравиш ҳастанд. Яқин аст, ки ҳулосаи мукаммали мавзӯ дар як мақола ғайриимкон аст ва оид ба вижагиҳои дастурии маъноии ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои муқоисашаванда рисолаҳои илмӣ таълиф намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Вольф Е. М. Грамматика и семантика местоимений / Е. М. Вольф. – М.: 1974. – 328 с.
2. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков: учеб. пособие для студентов фак. и ин-тов ин.яз. / В. Г. Гак. – Л., «Просвещение», 1976. – 286 с.
3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми I. Фонетика ва морфология. Нашри 1-и давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Вазорати маорифи РСС Тоҷикистон. Нашри IX. – Сталинобод, 1961. – 324 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Дар 3 ҷилд. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. Лексикология, фонетика, морфология. – Душанбе: Маориф, 1982. – 352 с.

7. Костецкая Е.О. Практическая грамматика французского языка для неязыковых вузов: Учебник. – 9-е изд. / Е. О. Костецкая, В. И. Кардашевский. – М.: Выс. школа, 1983. – 272 с.
8. Махмудов Д. Забони фаронсаӣ (баъзе масоили морфология ва синтаксис) / Д. Махмудов, М. Шоев, Ф. Сангинов. – Душанбе, 2009. – 117 с.
9. Мухаммадӣ А. Ёднома (дастури таълими) / А. Мухаммадӣ. – Душанбе, 2008. – 40 с.
10. Наҳангова М. Чонишинҳои номуайинӣ / М. Наҳангова // Мактаби советӣ, 1971. – №5. – С. 26-37.
11. Нехендзи Б.Д. Грамматика современного французского языка. Морфология / Б. Д. Нехендзи, В. В. Благовещенский. – М.: Высш. школа, 1964. – 326 с.
12. Сиёев Б. Ташаккули чонишинҳои дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 496 с.
13. Сиёев Б. Таърихи чонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе: «Дониш», 1972. – 220 с.
14. Pinchon J. Les pronoms adverbiaux en et y / J. Pinchon. – Genève, 1972. – 256 p.
15. Stéfani J. A propos des verbes pronominaux / J. Stéfani // LF, 1971. – №11. – P. 65-75.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Личные местоимения занимают особое место в ряде других видов местоимений, так как они часто употребляются в предложении вместо подлежащего. Определение, анализ и употребление личных местоимений путем сопоставления даёт возможность освоить их контекстуальные и структурные предопределения в разнотипных языках.

Хотя таджикский и французский языки входят в одну и ту же систему языков, стоит заметить, что в их грамматических правилах определяются многие значительные различия. Следовательно, можно заметить следующие расхождения. В процессе научных исследований было выяснено, что личные местоимения в таджикском языке в основном заменяют существительное- подлежащее в предложении, но во французском языке кроме подлежащего они ещё заменяют другие члены предложения.

Во французском языке личные местоимения делятся на два вида:

- 1) *Приглагольные личные местоимения*
- 2) *Независимые личные местоимения*

Это классификация является результатом того, что грамматические функции личных местоимений французского языка намного больше, чем грамматические функции личных местоимений в таджикском языке.

Ключевые слова: *личные местоимения, таджикский язык, французский язык, сравнительный анализ, изучение, приглагольные личные местоимения, независимые личные местоимения, местоимения- наречия, перевод, выражение.*

THE USE OF PERSONAL PRONOUNS IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

The personal pronouns take the main part among the other forms of pronouns as they often use instead of subject in the sentence. The analysis and the use of personal pronouns through the comparison investigation gives us the opportunity to design the contextual and their structural characteristics and peculiarities in the different systems of languages.

Through the Tajik and French languages are the daughter languages, but there are great number of common differ in their grammatical structures. Such as we can define that the personal pronouns in Tajik language use instead of noun-subject, but in French they perform various function of the other member of the sentence too.

The personal pronouns divide into two group in French:

- 1) *The verbal personal pronouns (pronoms personnels conjoints ou atones) ;*
- 2) *Independance irrelative personal pronouns (pronoms personnels independants ou toniques).*

It should be noted that the result of this classification the function of the personal pronouns in French language is more in the sentence than the function of personal pronouns of Tajik language.

Keywords: *personal pronouns, Tajik language, French language, comparison analysis, verbal personal pronouns, the studying, independence personal pronouns, pronouns-adverbs, translation express.*

Сведения об авторе:

Намозова Шахло Хамзаевна - старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17, тел (+992) 907-81-57-65

About the author:

Namozova Shakhlo Khamzaevna - the senior teacher of German and French department in Tajik National University Address: 734025, Tajik Republic, Dushanbe city, Rudaky Avenue. Tel.: (+992) 907-81-57-65.

СПЕЦИФИКА ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сафарова Р. Б.

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Современный этап в развитии таджикского языкознания характеризуется достаточно тщательным изучением его лексики, грамматики, стилистики и т.д. Проблема формирования лексики мер длины таджикского и английского языков неоднократно поднималась в лингвистике.

Следовательно, необходимость теоретического лингвистического исследования, лексики мер длины таджикского и английского языков представляется очевидной. В этом аспекте одной из наиболее важных задач современных сравнительных языковых исследований является определение системных взаимоотношений на лексическом уровне. Поэтому эта работа тесно связана с несколькими науками.

Одной из важных проблем для таджикской лингвистики сегодня являются исследования и анализ, лексики меры длины, которые играют важную роль в определении формирования и улучшения лексического состава таджикского языка.

Проблема развития языка в соответствии с внутренним законодательством является особой, большой проблемой, требующей тщательного изучения фактической истории языка на протяжении его развития, учитывая, что язык является специфической системой, потому что изменение некоторых явлений языка отражается в состоянии других.

Следует отметить, что социальный характер языка всегда привлекал внимание лингвистов. Лексическая система таджикского языка включает в себя национальный словарный запас, который находит свое отражение в научной и художественной литературе, народных эпосах и живом разговорном языке.

Развитие языка, как отмечает В.Н.Ярцева, проявляется в том, что он стабилен все время, и в любой данный момент должен быть системой с регулярной автономией его частей [Ярцева, 2012, 58]

Важным направлением развития словаря таджикского языка является интенсивное развитие его терминологического слоя.

В настоящее время проводится ряд исследований по изучению лексики длины таджикского языка. Развитие грамматической структуры таджикского языка имеет совершенно разные закономерности: его изменение и обогащение регулируется внутренними законами развития языка.

В таджикском и английском языках существуют разнообразные способы и средства выражения меры при помощи части тела. Существует несколько лексических единиц для выражения этого значения.

Единицами измерения мер длины в таджикском и английском языках является кадам - шаг, вацаб, газ, кулоч, пой, ангушт оринч – локоть, панча - кисть руки и тд.

Расстояние, длина, площадь количество предметов, всё измерялось частями человеческого тела, которое является основой появления единицы длины – оринч - elbow –локоть.

Одним из древних мер народно метрологических терминов в таджикском языке для измерения меры длины является ангушт.

В Таджикско-русском словаре [с.49] имеет следующее значение Ангушт 1. палец; 2. ангушт (единица измерения, равная толщине одного пальца); ангушти беном- безымянный палец; ангушти зоида, ангушти баракат шестой палец; ангушти ишорат, ангушти шаходат указательный палец; ангушти калон (нарангушт) большой палец; ангушти миёна средний палец; ангушти хурд - мизинец;

Эта лексика весьма продуктивна и является единицей измерения [ТРС, 2006, 49]

Например: Ў дар вақти хурдсолиаш аз дарахт ғалтида як пояш шикаста будааст ва дар натиҷаи нодуруст бастани шикастабанд пой чапаш аз пой росташ ду ангушт кӯтоҳ шуда монда буд. [Ёддоштҳо, Айнӣ, 1949]

(В детстве он упал с дерева и сломал ногу, а из-за неправильной операции его левая нога оказалась на два пальца короче правой. As a child, he fell from a tree and broke his leg, and due to an incorrect operation, his left leg was two fingers shorter than his right).

В английском языке **sajene – сарчин -кулоч** - сажень - мера в 3 аршина, в 12 четвертей, в 7 английских футов. 2, 134 м; sajene - сажень - мера в 3 аршина, 4 4 7 112 65 34 66 в 12 четвертей, в 7 английских футов. При мере предмета, вещей сажень, разумеется, погонная или квадратная (круглая), или кубическая (толстая), смотря по предмету: сто сажень верёвок, сто сажень земли, круглых, мерою плоскости; сто сажень песку.

Большинство таджикских национальных мер имеют похожие термины с английской системой мерой длины: **ангушт- finger, кадам-step, пой- foot, foot - фут (англ. foot - ступня), - единица длины.**

Следовательно, основным признаком, которое относится к структурным версиям системы мер длины и веса в таджикском и английском языках является их многообразие.

В английском языке **span - ваджаб - пядь** равно 9 дюймам или 22, 8 см.; расстояние, примерно равное расстоянию от кончика большого пальца до кончика мизинца, рука с расправленными пальцами (для измерения чего-л.) **span - пядь** (= 9 дюймам или 22, 8 см.; расстояние, примерно равное расстоянию от кончика большого пальца до кончика мизинца) б) рука с расправленными пальцами (для измерения чего-л.) В таджикском языке **ваджаб** **вачаб** **пядь**; **як** **вачаб** **замин** **пядь** **земли** [TPC, 2006, 13]

Сарчин - сажень (мера длины, равная 3 аршинам или 2, 134 м); 2. поленница; например, **сарчини** **хезум** - поленница дров, **хамаро** **бо** **як** **чаши** **нигоҳ** **кардан** - всех мерить одним аршином (одной меркой) [TPC, 2006, 248] **Бидист** **кн.** **пядь** **вачаб** **пядь**; **як** **бидист** **замин** **пядь** **земли** **шибр** **кн.** 1. **пядь**; 2. **шибр** (мера длины, равная 22, 5 см) **771** **воран** **кн.** **локоть** **мирфақ** **кн.** **локоть** **оринч** **локоть**.

Группа терминов, выражающие народную меру длины, по правилу относятся к определённым группам лексики, выражающие конкретные деятельности, которое породило потребность в этой мере. В связи с этим наименование меры и длины часто сходится с наименованием орудия труда **доскалла - разг., доскола- hay cutting - сенорезка, табар - axe handle / helve- топориче**, наименованием действия или момента в трудовом процессе **чакрим- verst** **верста**. [ABBYU, 2009]

Одним из особенностей такого наименования меры соответствует с наименованием части человеческого тела и их движения являются **оринч** **elbow-локоть, кафи даст- palm -ладонь, ангушт (лелак – finger-палец), вачаб - span -пядь, кафи пой- foot -стопа, кадам- step –шаг**, поскольку они являются наиболее удобной мерой в любом рабочем процессе и т. п. [ABBYU, 2009]

Некоторая часть наименований народных мер происходит от названных предметов, служивших измерителями, наименований орудий труда: **доскола- hay cutting - сенорезка, табар - axe handle / helve- топориче**, наименований измерительных приспособлений: **чуб, калтак - stick -палка**, и наименований части зданий.

Сфера использования подобных мер и связанные с ними названия обычно ограничиваются конкретными занятиями населения (различные ремесла, сельскохозяйственная практика, рыболовство и т.д.). Размеры этих мер варьируют на всей территории их распространения, но в каждом конкретном населенном пункте они могут иметь одну и ту же постоянную величину, что обусловлено традиционным размером орудий [Романова, 1975, 34].

Как известно, основой создания официальных мер в основном являются народные меры, в которых входят части человеческого тела, это объясняется тем, что таким образом появляется возможность сформировать простейшие системы на основе естественных пропорций человеческого тела и установить стабильные размеры народных мер своих способностей. К таким естественным соотношениям относятся: полный размах руки равен высоте человеческого роста, полный шаг равен половине этого роста, длина локтя - равна четверти роста, ступня одной шестой роста, ширина пальца соответствует одной двенадцатой части фута и т.д.

Соответственно, они используются в практике измерений и известны уже давно. Например, в древние времена системы метрологии были полностью основаны на естественных частях человеческого тела.

Меры даже приписывались божественному происхождению. В случае народных измерений длины, которые возникли в древности из-за необходимости измерения, не очень часто различают измерение и меру: мерой обычно называли часть человеческого тела. Относительно стабильные размеры народных метрологических единиц, связанных с частями человеческого тела, приводят к созданию средних единиц измерения на основе нормального среднего населения, а также к взаимной корреляции народных мер. В результате получается нечто похожее на систему мер.

По словам Ф. И. Петрушевского, такие системы мер называются примитивными или натуральными [Петрушевский, 1848, 19].

Для создания средств труда, при обработке земли, для построения домов появлялась нужда в измерении расстояний.

Масофа(т) 1. расстояние, дистанция; **дар масофаи...** **на** **расстоянии...**; **масофаро** **риоя** **кардан** - соблю-дать дистанцию; 2. протяжённость, длина; 3. промежуток, интервал [TPC, 2006, 93]

Из древних мер расстояний в таджикском языке сохранились меры **фарсанг** **фарсах** **уст.** **фарсах** (мера длины, равная примерно 6 км); **~хо** **дур** **будан** **аз** **чизе** **быт** **очень** **далёким** **от** **(достижения)** **чего-л** [Таджикско – русский словарь, 2007, 674]

Фарсах **уст.** **фарсах** (мера длины, равная примерно 6 км); **чего-л.** **фарсангсор** **кн.** **путевые** **вехи;** **дорожные** **знаки.** Например: **ин** **деха** **аз** **тобеоти** **райони** **Гичдувон** **буда** **як** **фарсах** **-8** **км** **дуртар** **аз** **маркази** **район** **ва** **дар** **тарафи** **шаркии** **он** **дар** **канори** **даръёи** **Зарафшон** **вокеъ** **аст.** **This village is part of Gichduvan district and is located one farsakh 8 km from the district centre, on its eastern side, on the bank of the Zarafshan river.** Это село является частью Гичдуванского района и находится на один фарсах в 8 км от районного центра, на его восточной стороне, на берегу реки Зарафшан. [Айни, Ёддоштхо, 9]

Именно народные меры являются наименее неизменными измерениями народных мер длины, эти народные меры были создателями самых последних лет конкретных метрологических концепций, а их

основой являются размеры частей человеческого тела, которые классифицируются в обычных метрологических системах.

Слова, входящие в понятие меры длины, обычно полисемантичны и имеют разнообразную сочетаемость.

Мера — это официальная единица измерения, которая развивается по определенным законам и законам социально-экономических условий жизни общества.

С античных времён до настоящего времени единицы измерения всегда совершенствовались, нуждались в уточнении. Со временем. менялись их наименования, потребовалось создания единой системы, доступную и понятную для всех народов мира. Люди нуждались в измерении для того, чтобы измерять своё производство, чтобы продавать, изготавливать орудия труда, обработать земли, построить дома. Во всём этом требовалась единица измерения.

Для измерения длины пришлось использовать части своего тела. Таким образом появилась единица измерения длины - локоть, Локоть использовалась народом тысячелетиям

Английская система измерений используется не только в Англии и США, но и в других англоязычных странах. Великобритания, как европейская страна, давно приняла десятичную и метрическую систему мер, однако пресса и обычные люди не спешат принимать новую систему, и пользуются старой. Следует сказать, что в английском языке более сотни единиц измерения. Исследование системности в языке с давних пор вызывает научный интерес и сохраняет свою актуальность и сегодня.

Английское прилагательное «lengthy - длинный» имеет два значения: 1) очень длинный, растянутый, многословный; 2) громоздкий (о математическом выражении)

Существительное «length- дарозй - длина» в английском языке имеет следующие ЛСВ:

1. ЛСВ: length 1) the measurement or extent of something from end to end; the greater of two or the greatest of three dimensions of a body (длина, измерение или протяженность чего-либо от конца до конца; большее из двух или наибольшее из трех измерений тела) и др;

2. ЛСВ: length- the amount of time occupied by something (длина, продолжительность - количество времени, занимаемое чем-либо) и др.;

3. ЛСВ: the quality of being long (длина -свойство быть длинным) и т. п.;

4. ЛСВ: the full distance that a thing extends for (длина -полное расстояние, на которое простирается вещь) 5. the extent of a garment in a vertical direction when worn (длина предмета, одежды в вертикальном направлении при ношении [New Oxford American Dictionary к версии ABBYY Lingvo x3])

Таким образом, становление каждой науки предполагает в качестве необходимых условий не только выделение своего предмета исследования и создание своего исследовательского аппарата, приемов и методов исследования, но и формирование своей системы научных понятий и соответствующих терминов.

Древние метрические меры измерений продолжают жить в языке народа, часто являясь составными компонентами целого ряда сложных слов и устойчивых сочетаний – фразеологизмов.

К числу подобных лексем символов относится лексема, «**қадам – step - шаг**», которая оказывают наиболее сильное влияние на семантику фразеологических единиц, образно- смысловую основу, которых она составляет.

Человек — это инструмент, с помощью которого субъект оперирует объектами окружающего мира и воздействует на них.

Компонент «қадам – step - шаг» репрезентирует стереотипы: идти с особой осторожностью, поступать обдуманно, затратить усилия и т.д. Кулоч - girth

Из древних мер расстояний в таджикском языке сохранились меры кулоч мера длины, равная расстоянию между кончиками пальцев рук, вытянутых бок о бок на уровне плеча в таджикском языке.

В таджикском языке кулоч - girth -кулоч (мера длины, равная расстоянию между кончиками пальцев вытянутых в стороны рук; обхват); например, дарахти ғафсиаш ду кулоч дерево толщиной в два обхвата; кулоч кушодан раскрывать объятия; второе значение этого слова является замах; размах; например, кулоч кашидан - замахнуться, размахнуться; кулоч кашида задан- ударить с размаху;

Фразеология входит в нашу речь как готовый элемент языка., например, забони касе як кулоч будан пер. иметь длинный язык [ТРС, 2006, 326]

Большинство ФЕ таджикского и английского языков содержит слово «қадам – step - шаг»: в таджикском языке: Қадам расид, бало нарасад, ноги достигли, беда не достигнет (говорится при приходе куда-л. Фразеологические единицы таджикского языка являются переменными сочетаниями и заполняют лакуны языка.

Семантическая особенность фразеологических единиц не совпадает со значением слов. Например: семантические словосочетания: Қадами аввал - лўкка. - Первый блин комом не совпадают по смыслу.

Многозначность слов – большая и многоплановая проблема, с нею связаны различные вопросы лексикологии, в частности проблема омонимии. Многозначность слов – большая и многоплановая

проблема, с нею связаны различные вопросы лексикологии, в частности проблема омонимии.

В английском языке, например: foot 1. [fʊt] п (pl. feet) 1) ноги, ступни; on foot пешком; перен. в движении, в ход; to set ступить, наступить; перен. утвердиться; to set on n, пустить в ход; light (heavy) feet лёгкие (тяжёлые) шаги; to put ones best forward прибавить шагу, торопиться; to keep ones feet устоять, удержаться на ногах; to find ones feet - получить способность двигаться; стать на ноги; утвердиться; основание; подножие; нижняя часть; лит. стопа; pl feet) - осадок, подонки; attr. ножной;

foot II v 1) идти пешком; to ~ it танцевать; 2) надвязывать (чулок); 3) подытоживать, подсчитывать; разг. заплатить (по счёту, тж. to ~ up); to ~ up - to составлять, доходить до (о сумме, счёте и т. п.).

В таджикском языке слово вачаб имеет следующие синонимы: бидист кн. пядь вачаб пядь; например, як вачаб замин пядь земли, шибр кн. 1. пядь; 2. шибр (мера длины, равная 22, 5 см) 771, воран кн. локоть мирфақ кн. локоть оринч локоть, например, нон дар нондон, калидаш дар осмон посл. близок локоть, да не укусишь;

Подводя итоги, можно сказать, что наиболее рациональным с точки зрения подачи омонимов является, по-видимому, такое построение словаря, при котором каждому элементу структуры омогруппы соответствует определенный элемент в структуре словаря и словарной статьи: омогруппе — несколько смежных, объединенных единой нумерацией статей, гиперлексеме — отдельная комплекция (entry), омонимичным лексемам (членам гиперлексем) — основные разделы статьи (subentries), а отдельным значениям и их оттенкам — минимальные подразделения статьи (senses and subsenses)

В английском языке span - ваджаб - пядь равно 9 дюймам или 22, 8 см.; расстояние, примерно равное расстоянию от кончика большого пальца до кончика мизинца, рука с расправленными пальцами (для измерения чего-л.)

Inch - Дюйм - английская мера длины, 1 дюйм = 2.54 см. = 25.4 мм. Дюйм – мера, равная длине, которая считается самой маленькой древней мерой. Square inch - Квадратный дюйм - английская мера площади, 1 кв.дюйм = 6.4516 кв.см

Метр - основная единица системы измерения.

Помимо измерительной системы, измеритель служит базовой единицей измерения и используется для измерения расстояния в некоторых других системах. Например, метр- это единица измерения длины в системе, в которой основными считались три единицы измерения: метр, килограмм и секунда

Centimeter - сантиметр, [см; см] - единица длины в системах СГС, СГСЭ, СГСМ, относится к числу основных единиц физической величины этих систем. 1 см=0, 01 м. [3, 4, 10, 31]. 1 сантиметр = 0, 01 метра 1 дециметр = 0, 1 метра. 1 километр = 1000 метров. [ABBЕY-Lingvo x 3]

Со временем расширяется способность человека творчески взаимодействовать с окружающим миром. Появляются новые меры, связанные с перемещением человека в пространстве и его хозяйственной деятельностью, такие как: «чакрим *уст.* верста» – расстояние от одного до другого оборота плуга во время пахоты, например, сутуни чакрим - верстовой столб, мил (*мера длины, равная трети фарсанга или четырём тысячам шагов*); 7. миля (*мера длины*); мили бахрй -морская миля (1852 м) [TPC, 2006, 321]

До сих пор в естественных языках сохранились выражения, воплощающие такой способ измерения, как, например, в английском: within/in shot; out of shot - в пределах выстрела; вне выстрела. It would be wise, John, to advise the colonel to keep at long shot (Cooper. The Spy) *Было бы разумно, Джон, посоветовать полковнику держаться на расстоянии выстрела.*

Size трехмерно, т.е. обладает длиной, шириной и высотой, а, следовательно, и объемом. Внешний размер неразрывно связан с представлением человека о норме, стандарте.

С течением времени стандарты неизбежно меняются, что приводит к корректировке понятия размер в сознании носителей языка. В различные исторические эпохи представления человека о стандартах объектов окружающего мира и самого человека отличались друг от друга в значительной степени, но все же они позволяли судить о размерах, тем самым выполняя измерительную функцию.

Таким образом, меры имеют античные корни своего происхождения. Связь с конкретными условиями производства объясняет и нестабильность в размерах единиц измерения, наиболее универсальными и стабильными являются меры, связанные с частями человеческого тела.

Проведенный нами лексический анализ меры длины с целью раскрытия её лексического значения основывается на проведении исследования данными всевозможных энциклопедических словарей, художественных литератур и рассмотрением определений, и анализом.

В обоих языках были найдены лексические средства для выражения меры длины. Таким образом, мы пришли к выводу, что в изучаемых языках при лексическом анализе лексики меры длины было выявлено сходные и отличительные черты

Единицы измерения длины являются важными понятиями и явлениями культуры. Благодаря их длительному историческому развитию можно проследить, как на протяжении истории менялось восприятие человеком окружающего мира.

В рассматриваемой лексике наблюдается мало выраженное явление многозначности в таджикском

и английском языках. Очевидно, данный факт разъясняется наличием значительного количества синонимов, что способствовало созданию новой лексики вместо использования одной лексики для обозначения разных значений.

Таким образом, наименования меры длины имеют древние корни своего происхождения. Наименования части человеческого тела служат как единицей измерения, использующие в производстве, в социальной жизни и являются наиболее универсальным и стабильным мерой для измерения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарья) / М.С. Андреев. – Сталинабад, 1958. – 526 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 1977.
3. Давидович, Е.А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии / Е.А. Давидович. – М.: Наука, 1970. – 147 с.
4. Ершов, Н.Н. Сельское хозяйство таджиков Ленинабадского района Таджикской ССР перед Октябрьской революцией / Н.Н. Ершов. – Сталинабад, 1960. – 174 с.
5. Китоби «Афсонахои халкиточик» сах. 10
6. Мамадназаров А. «Фарҳанги донишгоҳи англисӣ-тоҷикӣ», Душанбе, Нодир, 2003-492с. 10.
7. Мейендорф, Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару / Е.К. Мейендорф. – М. 1975. – 182с
8. Мюллер В. К. «Новый англо-русский словарь», М.: Русский язык медиа, 2005
9. Мюллер В.К. Англо-русский словарь.-17-е изд.-М.: Русский язык, 1978-888с.
10. Писарчик, А.К. Строительные материалы и конструктивные приемы народных мастеров Ферганской долины в XIX - начале XX в. / А.К. Писарчик // Среднеазиатский этнографический сборник – Т. XXI – М., 1954. – С. 216-298.
11. Словарь-справочник по системам единиц измерений: Учебное пособие / Д.Н. Цивинский - 3-е изд., перераб. и доп. - Самара: Самар, гос. техн. ун-т, 2013. - 200 с:
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. / Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Х., Зехнӣ Т. ва дигарон. - Ибораг аз 2 ҷилд- М.: Советская энциклопедия, 1969.- Ҷ.1. -951с; Ҷ. 2.-948с.
13. Холов, М. Ш. Носири Хусрав - ученый-метролог / М. Ш. Холов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе.- № 4.- 2003. – С. 3-8.
14. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка-Душанбе: Дониш, 1988- 135 с.
15. Шахобова М.Б. «Љугати мухтасари англисӣ – тоҷикӣ - форсӣ», Душанбе, Маорф, 1989-248с.
16. Электронный словарь ABBEY-Lingvox 3
17. Якоб Кёбель «Геометрия», Франкфурт, 1575 г.

СПЕЦИФИКА ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается выражение меры длины. Единицы измерения длины являются важными понятиями и явлениями культуры. Благодаря их длительному историческому развитию можно проследить, как на протяжении истории менялось восприятие человеком окружающего мира.

В рассматриваемой лексике наблюдается мало выраженное явление многозначности в таджикском и английском языках. Очевидно, данный факт разъясняется наличием значительного количества синонимов, что способствовало созданию новой лексики вместо использования одной лексики для обозначения разных значений.

Наименования меры длины имеют древние корни своего происхождения. Наименования части человеческого тела служат как единицей измерения, использующие в производстве, в социальной жизни и являются наиболее универсальным и стабильным мерой для измерения.

Проведённый нами лексический анализ меры длины с целью раскрытия её лексического значения основывается на проведении исследования данными всевозможных энциклопедических словарей, художественных литератур и рассмотрением определений, и анализом.

Ключевые слова: мера длины, измерение, система измерений, словарь, энциклопедический словарь, лексическая единица, единица измерения.

SPECIFICS OF LENGTH MEASUREMENT IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the expression of measures of length. Units of measure of length are important concepts and cultural phenomena. Thanks to their long historical development one can trace how the human perception of the world around has changed throughout history.

In the vocabulary under consideration, the phenomenon of polysemy in the Tajik and English languages is little expressed. Obviously, this fact is explained by the presence of a significant number of synonyms, which contributed to the creation of new vocabulary instead of using the same vocabulary to denote different meanings.

Names of measures of length have ancient roots of their origin. Names of human body parts serve as a unit of measurement, used in production, in social life and are the most universal and stable measure for measurement.

The lexical analysis of the measure of length carried out by us in order to reveal its lexical meaning is based

on the research by the data of all kinds of encyclopedic dictionaries, fiction literature and consideration of definitions, and analysis.

Key words: measure of length, measurement, system of measurements, dictionary, encyclopedic dictionary, lexical unit, unit of measurement.

Сведения об авторе:

Сафарова Рухшона Бегназаровна - старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, тел.: (+992, 934440486, E-mail: raksana@list.ru

About the author:

Safarova Rukhshona Begnazarovna - Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, tel.: (+992, 934440486, E-mail: raksana@list.ru

**МАВКЕИ КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ОҲАНГАРИИ ЛАҲЧАИ КОНИБОДОМ
ДАР РУШДИ КАСБУ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ**

Сангинова Р.И.

Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат

Халқи тоҷик дар зарфи беш аз чорякаси Истиқлолияти давлатӣ ба комёбиву дастовардҳои беназире созида дастбӯ гардид, ки он бекиёсу ҳақиқати воқеӣ аст. Иқдоми наҷиби Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш (соли 2017) ба Маҷлиси Олии мамлакат барои халқи тоҷик боз як давраи имтиҳони ҷиддиеро ба миён гузошт, зеро 29 декабри соли 2017, таҳти рақами 977 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намудани соли 2018» қабул карда шуда, дар тамоми сохтору мақомоти давлатӣ нақшаи чорабиниҳо оид ба таҷлили бошукӯҳи Соли сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ тартиб дода шуданд. Ин ташаббус солҳои минбаъда низ идома ёфта, дар Паёми наҷиби худ солҳои 2019-2021-ро Сарвари давлат «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон доштанд ва дар ин замина, чорабиниҳои мушаххас гузаронида шуда истодаанд.

Соҳаҳои сайёҳӣ ва ҳунармандӣ ду самти афзалиятноки сарватҳои миллии ҳастанд, ки бо ҳам алоқамандии зич доранд ва барои муаррифии фарҳангу таърихи қуҳани халқи тоҷик, табиати бихиштосе, обҳои мусофҳои Тоҷикистон ба ҷаҳониён аҳамияти муҳим доранд. Сайёҳон ба таваҷҷуҳ ба ҳунарҳои миллии ба кишвар рӯ оварда, маҳсулоти ҳунармандони тоҷикро харидорӣ мекунанд, аз меҳмонхонаю тарабхонаҳо истифода мекунанд ва умуман барои рушди иқтисодиёти кишвар шароити хубе муҳайё мегардад.

Конибодом яке аз шаҳрҳои таърихӣ – ҷуғрофии қадим маҳсуб ёфта, он аз марказҳои бузурги шаҳрсозӣ, меъмории, тичоратӣ, кишоварзӣ фарҳангӣ ва ҳунармандии аҷлодони мардуми тоҷикон маҳсуб меёбад, ки бо касбу қор ва шуғли муносиби мардумӣ шуғрати ҷаҳонӣ дорад. Тазаққур бояд дод, ки ҳунарҳои мардумӣ таърихи қуҳан доранд. Бозёфтҳои бостоншиносон аз он далolat медиҳанд, ки мардуми Осиёи Миёна аз даврони ташаккули тамаддун, яъне наздик 5, 5 ҳазор сол инҷониб бо ҳунармандӣ машғуланд. Бозёфтҳои маснуоти оҳангарӣ, қорқарди фулузотии ёдгории шаҳри Конибодом аз қадимӣ будани ҳунарҳои шаҳодат медиҳанд.

Соли 2018-ро Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намудани Роҳбари давлат, дар назди миллати бофарҳанг ва таърихи қуҳан доштаи халқи тоҷик, хусусан аҳли илму адаби ҷумҳуриамон вазиҷаҳои зиёдеро ба миён гузошт. Аз ҷумла, мо забоншиносонро низ водор месозад, ки ҳангоми омӯхтани ҳунарҳои мардумӣ ба пайдоиши таърихии калимаву истилоҳоти соҳаҳои муҳталифи ҳунарҳои мардумии халқамон эътибори ҷиддӣ диҳем.

Оҳангарӣ яке аз соҳаҳои муҳими касбу ҳунарҳои мардумӣ ба ҳисоб рафта, дар байни халқҳои гуногун мавқеи хос ва барҷастаро ишғол менамояд. Оҳангарӣ аз ҳунарҳои қадима ва дӯстдоштаи мардуми тоҷик мебошад. Ин касб ба монанди касбҳои дигар, аз қабилҳои заргарӣ, рангрӯӣ, дуредгарӣ, бофандагӣ, қулолгарӣ ва амсоли инҳо меросӣ буда, аз насл ба насл гузаштааст ва ворисони ҳар як авлод идомабахши касби оҳангарии гузаштагонӣ худ ҳисоб меёбанд. Калимаву истилоҳоти ин бахш бо мурури замон ташаккул ёфта, асосан дар ифодаи номи зарфҳои гуногун, олоҳои меҳнат, асбобу анҷом, маҳсулоти оҳангарӣ, раванди амалиёти оҳангарон ва амсоли инҳо ба қор меравад. Аз қабилҳои **дастшӯӣ, офтоба, болға, қорд, қаланд, бел, меҳ, оҳан** ва ғайра.

Дар лаҳҷаи Конибодом истилоҳи **оҳангар**, ки таркибан сохта буда, аз решаи **оҳан** ва пасванди **—гар** шакл гирифтааст, ҳеле маъмул аст ва чун забони умумихалқии тоҷик дар ифодаи номи ашхосе истифода меёбад, ки эшон ба касби оҳангарӣ машғул мебошанд.

Инчунин ин гуна ашхосро бо истилоҳи **усто** низ истифода мекунанд. Бахши оҳангарӣ то ҷое

доманадор аст ва наългариву кордсозӣ, сӯзангариву мехчагарӣ, сохтани асбобҳои тунукасозӣ ва монанди инҳоро низ дар бар мегирад.

Дар лаҳҷаи мазкур ва дигар лаҳҷаҳои ҳамсояву ҳамгурӯҳи он вожаи **таққачӣ** ба кор меравад, ки он синоними калимаҳои **наългар** ё **наълсоз** мебошад. Ин истилоҳ маънан ба шахсе нигаронида шудааст, ки ба сохтани наъл барои суми хару асп машғул аст. Дар ин маврид решаи калима – **таққа**, ки лаҳҷавист, аз лиҳози маънӣ ба вожаи **наъл** (оҳангпояи зери суми асп) баробар меояд.

Калимаву истилоҳоти соҳаи оҳангарӣ дар лаҳҷаи Конибодом аз нигоҳи маънӣ, дар навбати худ, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Номи ашхосе, ки ба касбҳои алоҳидаи соҳаи оҳангарӣ сари кор доранд: мехгар, наългар, таққачӣ, тунукасоз, сӯзангар, кулфчӣ/кулфсоз, занҷирсоз, тешасоз, калан(д)гар;

2. Номи ҷойи кори устоҳо: дӯкон, оҳангархона, устохона, таққачихона, пирхона;

3. Номи қисмҳои таркибии дӯкони оҳангарӣ: ўра, пачал, оштон, кўра, кўрахона;

4. Номи маҳсулоти тайёри оҳанӣ: мех, на(ъл), занҷир, меҳи арова, зулфин, ҳалқа, пайтеша, зугурта, мўра, тағма, панҷлахта, қайирма, ашткалант, кўймакалант, дост, доскала, сих, таъвар, ойболта, ошпур, чоикӯ, кашак, чангак, аловгирак, зогнўл, метин, қумғонча;

5. Номи асбобҳои корӣ: дам/кулвор, боскон, қалам, кунда, булбул, мехгардон, сумтарош, сулов, болға, сандон, сих, ҳазина, чарх, чархпоя, санги чарх, амбўр, газамбўр, майинчарх, авричарх, чархи дурушт, шох, зок, хомзок, танакор, қув, ҷақмоқтош;

6. Номи навъҳои сӯзан: сӯзани ҷокдӯзӣ, сӯзани тепчӣ, сӯзани лиганда, сӯзани сепара, сӯзани тепчиқизак, сӯзани тулдузӣ, сӯзани мошина (Мошина вайрон шудас, дам ба дам сӯзанаш шикасос), ҷуволдӯз, сӯзани ҷулдӯзӣ, бигиз, лоскашак;

7. Номи асбобҳои тунукагӣ: фақер, сатилча, бунқа, каной (карной), ҷова, теппи ҷироғ, симҳалқа, пали тарозу;

8. Номи навъҳои корд: ростак, бодомча, суғма, қиличак, нўлқайтарма, йорма, качак, қаламтарош, байза, коди зарин, коди дарӣ, дудам, коди ҷуст, қасобӣ, бегулбант, гулбан(т)дор, ҷанваркушак, шохдаста, устакондаста, қайирмағул, пистонгул, ҷилмехчағул;

9. Қисмҳои корд: дами код (Дами код ғаштас, рафта тез кара бийом), нўли код, теги код, рӯи код, кома, даста, гулбант;

10. Навъҳои ғилоф ва қисмҳои онҳо: ғилофи ҷармин, ғилофи хиромин, ғилофи ойнақдор, пўраки ғилоф, поинак, банди ғилоф, ҷарми ғилоф;

11. Васоити меҳнат дар кордсозӣ: гулпарма, пистонпарма, сайқалпарма, ҷилмехапарма, дарафшпарма, пардозпарма, дастапарма, сихпарма, ҷапбур, хомсол, морпо, кулўла, качакамбўр, ростакамбўр, молаҷўб, йелимкоса, сумба, ҷиро/тисқӣ, тахтақолип, пардозтахта, садафара, гуландоз, пешхўр, оҳанбур;

12. Рафти амалиёти усто дар иҷрои кор: тағ бастан, қайчӣ қаран, дам қаран, обутоб додан, чарх додан, тез қаран, об–аш–а бароваран, сурх қаран, нахша бароваран, даста қаран, сихлама қаран, чарх кашидан, оҳан давондан, ўла қаран, ҷўйак қаран, қаламқунӣ, думчабарорӣ, росткорӣ, тоб гирифтаан, гул андохтан, гулбанд рехтан, ҷилвор қаран, қайроқ қаран.

Аз ин гурӯҳбандӣ маълум мешавад, ки соҳаи оҳангарӣ миёни мардуми ноҳияи Конибодом таърихи пешин дорад ва калимаву истилоҳоти марбут ба касби оҳангарӣ зина ба зина вобаста ба даврони рушди ҷомеа шакл гирифтаанд ва имрӯз дар луғати лаҳҷаи мазкур як бахши махсусро ташкил медиҳанд. Инро ҳам бояд гуфт, ки асоси лексикаи ин соҳа ро унсурҳои ҳоси забони тоҷикӣ ташкил медиҳанд ва аз нигоҳи сохт дар шаклҳои гуногуни грамматикӣ (сода, сохта, мураккаб, таркибӣ) сурат гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Джурев Г. Система диалектикой лексики таджикского языка. АДУ, Душанбе, 1992, 30 с.
2. Каххаров М. Лексика Пенджикентских говоров. АҚД, Душанбе, 1998, 23 с.
3. Исмоилов Ш. Лексика Каротегинского говора. АҚД, Душанбе, 1982, 24 с.
4. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. Душанбе, 1977, 156 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2018.
6. Сайко В.В. Среднеазиатская глазурованная керамика XII-XV вв. Душанбе, 1969, с. 5-6.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. М., 1969, ҷ.1, с. 263.

РОЛЬ ТЕРМИНОВ СФЕРЫ КУЗНЕЧНОГО ремесла Канибадамского ДИАЛЕКТА В РАЗВИТИИ НАРОДНЫХ ремесел

В настоящей статье речь идёт о терминах сферы кузнечного ремесла канибадамского диалекта, отмечая их объединение в специальную лексическую группу и их различия в семантизации, которая послужила причиной их подвергания классификации. В связи с этими отличающимися особенностями, терминология, используемая народом Канибадама в этой сфере, по названиям предметов кузнечного ремесла, их состава, способа их подготовки, а также действий ремесленников этой сферы в процессе труда и т.п., отличаются друг от друга.

Следует отметить, что данная статья носит сравнительный характер. В статье материал по лексике кузнечного ремесла канибадамского диалекта подвергается исследованию в сравнении с южными диалектами нашей республики.

Ключевые слова: Канибадам, говор, кузнечное ремесло, мастерская, термин, гвоздь, подкова, мастер, нож, продукция, труд, туризм, развитие, искусство.

THE ROLE OF TERMS OF THE SPHERE OF BLACKSMITHING OF THE KONIBODOM DIALECT IN THE DEVELOPMENT OF FOLK CRAFTS

This article deals with the terms of the sphere of the blacksmithing of Kanibadam dialect, noting their unification into a special lexical group and their differences in somatization, which caused them to be classified.

In connection with these differing features, the terminology used by people of Kanibadam in this area, according to the names of the blacksmith's craft items, their composition, the method of their preparation, as well as the actions of the craftsmen of this area in the labor process and the like differ from each other. It should be noted that this article is of a comparative nature. In the article, the material on the vocabulary of the blacksmith's craft of the Kanibadam dialect is subjected to research in comparison with the southern dialects of our republic.

Keywords: Kanibadam, dialect, blacksmithing, workshop, term, nail, horseshoe, craftsman, products, labor, tourism, development, craft.

Сведения об авторе:

Сангинова Р.И. - доцент кафедры таджикского языка Института предпринимательства и сервиса. E-mail: dsx_ips@mail.ru

About the author:

Sanginova R.I. - Associate Professor, Department of Tajik Language, Institute of Entrepreneurship and Service. E-mail: dsx_ips@mail.ru

УДК:42:491.550

АФФИКСАТСИЯ – ЯКЕ АЗ УСУЛҲОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗИИ ИСТИЛОҲОТИ ТАРЧУМАШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Алимов Ф.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳшиносӣ чун ҷузъи муҳими забоншиносӣ дар солҳои охир беш аз пеш доманаи омӯзиш ва баҳси худро васеъ намудааст. Дар қатори истилоҳоти дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, соҳми истилоҳоти тарҷумашиносӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад. Таҳлилу таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар забоншиносии тоҷик хеле мубрам маҳсуб меёбад. Дар соҳтмони истилоҳоти соҳаи мазкур роҳҳои гуногуни калимасозӣ истифода гардидаанд, ки муҳимтаринашон усули аффиксатсия ё худ вандафзӣ мебошад.

Ин навъи калимасозӣ асосан аз ду унсури калимасоз иборат мебошад, яъне пасвандҳо ва пешвандҳо. Дар мақолаи мазкур мо барои муайян намудани аффиксҳо ва морфемаҳои решаи истилоҳот чанд усулро истифода менамоем, ба монандӣ: мушаххаснамоии реша бо ҷудо кардани аффиксҳо ва ҳамзамон, дар ин замина муайян намудани вазифаи аффиксҳоро (сохторӣ, маъноӣ, ифодакунанда ва категориявӣ).

а) сохтани истилоҳ бо пасванд (суффиксатсия).

Қобили қайд аст, ки нақши пасвандҳо дар созмони истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар ҳарду забон муҳим мебошад. Мушаххас гардид, ки истилоҳоти тарҷумашиносии забони англисӣ асосан бо пасвандҳои зерин сохта шудаанд: **-ability, -ibility, -ion, -ity, -er (-or), -ing**.

Намунаи истилоҳоте, ки бо пасванди **-ing** сохта шудаанд, инҳоянд:

editing – (таҳрир);

interpreting – (тарҷумаи шифохӣ);

borrowing – (иктибосгирӣ).

Тавре ки аз назарияи тарҷума маълум аст, бисёре аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ ба мисли истилоҳи *translation* (*тарҷумаи ҳама*) ҳам раванд ва ҳам натиҷаи ин равандро ифода мекунанд. Пасванди баромадаш аз забони латинӣ **-ion** амал, ҳолат ё натиҷаро ифода менамояд («the act, state, or result of -ing» [13, с.1566]). Аз ин рӯ, пасванди **-ion** дар раванди калимасозӣ хеле сермаҳсул мебошад, ба монандӣ:

transliteration – (транслитератсия);

transposition – (ҷойивазкунӣ);

modulation – (модулятсия);

generalization – (умумикунонӣ);

domestication – (худикунонӣ);

foreignization – («бегонакунонӣ») - раванди тарҷумае, ки дар он хонанда гирандари ба вазъи аслии фарҳангӣ наздик менамояд);

Намунаҳои овардашуда ҳам раванд ва ҳам натиҷаи бадастомадаро ифода менамоянд.

Пасванди **-ity** асосан маънои «сифат ё хусусият»-ро дорад («the quality or an example of being →» [13, с.1566]. Дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносӣ истилоҳи *universality* – (*универсалӣ*) хусусияти универсалӣ буданро дорад ва истилоҳи *readability* – (*хондашаванда*) сифати матнро мекунад, ки қобили хондан аст.

Мувофиқи фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture» пасвандҳои **-ability, -ibility** хусусиятҳои исмро баён намуда, асосан ба исм хосанд [13, с.1563], ки аз сифатҳо бо пасванди **-able** сохта шудааст. Дар натиҷаи таҳлили мазкур чанде аз истилоҳоте муайян гардиданд, ки бо пасвандҳои мазкур сохтмон шудаанд. Аз ҷумла:

probability – (эҳтимолият);

translatability – (тарҷумапазирӣ);

comprehensibility – (даркшаванда);

Қобили қайд аст, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносӣ пасвандҳои: **-er (-or)** номи касбу корро ифода менамоянд, ба мисолӣ:

interpreter – (тарҷумон – яъне тарҷумони шифохӣ), **translator** – (мутарҷим – яъне тарҷумони хаттӣ).

Аз миёни ҳамаи он пасвандҳое, ки дар сохтмони истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони англисӣ ширкат варзидаанд, пасвандҳои: **-ion, -ity, -ability** ва **-ibility** сермахсултарин пасвандҳо маҳсуб ёфтаанд.

Таҳлили сохтори истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забони тоҷикӣ нишон дод, ки пасвандҳои **-а, -ӣ** ва **-иш** бо истилоҳот бештар қорбурд шудаанд. Чанд истилоҳоро ба таври намуна дар зер метавон мавриди мулоҳиза қарор дод.

Дар забони тоҷикӣ пасванди **-а** сермахсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад [1, с.112];

Чанде аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ бо ин пасванд як ҷо омадаанд:

ихтисора – (abbreviation) [3, с.377; 4, с.11].

тарҷумани дутарафа – (two-way translation – тарҷумани шифохии пайдарҳамаи суҳбат аз як забон (№ 1) ба забони дигар (№ 2) ва, баръакс, (аз № 2 ба № 1).) [5, с.17].

калимаи овонавишта – (transliterated word – калимае, ки бо ёрии аломатҳои транскрипсия (овонависӣ) сабт шудааст.) [5, с.79].

луғати умумии дузабона – (general lingual dictionary);

тарҷумани дубора – (retranslation);

Дар калимасозии забони тоҷикӣ пасванди **-ӣ** сермахсул буда, он аз сифатҳои аслии исми аломат ва ҳолат месозад, ба мисли: зебоӣ ва косибӣ [1, с.115]; Ин ҳолатро дар истилоҳоти зерини тарҷумашиносӣ метавон мушоҳида кард:

тарҷумани машваратӣ – (advisory translation – ин навъи тарҷумани шифохӣ ташреҳи шифохӣ, ҳулосакунӣ шифохӣ, тарҷумани интиҳобӣ аз рӯи варақ, тарҷумани шифохии сарлавҳаҳоро, ки аз ҷониби тарҷумон- мушовир ва ё референт-тарҷумон иҷро мегардад, дар бар мегирад [5, с.3].

монандӣ (аналогия) – (analogy – шабоҳати зерӣ таъсири яке аз унсурҳои забон ба миён омада, ки шаклҳои бисёре сермахсул ва пахншударо дар алоқамандии унсурҳои дигар, ки нисбатан нодир ва камистеъмоланд, ба вучуд меорад...) [5, с.3].

тарҷумани антонимӣ – (antonymical translation – таъвири ягон мафҳум бо мафҳуми муқобил, ё ин ки иваз кардани шакли тасдиқии ҷумла бо инкорӣ ва ё баръакс...) [5, с.5].

мушаххасгардонӣ – (concretization);

нутқи эмотсионалӣ (эҳсосӣ) – (emotional speech);

лексикаи ҳиссӣ (эмотсионалӣ) – (emotional vocabulary);

Пасванди **-иш** дар забони тоҷикӣ серистеъмол вале каммахсул мебошад. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад. [1, с.116].

Бо ин пасванд низ чанд истилоҳоро метавон нишон дод:

омезиш – (combination);

хониш – (reading);

б) сохтани истилоҳ бо пешванд (префиксатсия).

Дар ташаккули истилоҳоти тарҷумашиносӣ аз рӯи усули аффиксатсия пешояндҳо низ ба таври васеъ истифода мешаванд.

Таҳқиқоти мазкур роҷеъ ба истилоҳоти тарҷумашиносӣ нишон дод, ки дар сохтмони истилоҳоти соҳа дар забони англисӣ пешвандҳои зерин ширкат варзидаанд: **non-, un-, mis-, in-, anti-, re-, sub-, hyper-, over-, trans-, inter-**. Вобаста ба маъноҳое, ки пешвандҳо ифода менамоянд, онҳоро метавон ба гурӯҳҳо ҷудо намуд. Азбаски яке аз унсурҳои назарияи тарҷума баҳодиҳии сифати тарҷума мебошад, табиист, ки дар истилоҳоте, ки мо баррасӣ менамоем, хусусияти дуҷонибаи вучуд дорад, яъне *меъёр* ва *дуришавӣ аз меъёр*. Дуршавӣ аз меъёр, воқеан, бо пешвандҳои ифодакунандаи маънои манфӣ, инъикос мегардад. Дар миёни истилоҳоте, ки бо пешвандҳо сохта шудаанд, пешвандҳои манфии зеринро дидан мумкин аст: **un-**

non-, mis-, in-, anti-. Ҳамин тавр, онҳоро дар пайвастагӣ бо истилоҳот нишон медиҳем:

non-equivalence – (номӯодилӣ, нобаробарӣ);

untranslatability – (тарҷуманашаванда);

misinterpretation – (тафсири ғалат);

informal language – (забони ғайрирасмӣ);

antithesis – (антитезис – тарҷумое, ки бо матн ё забони асл муҳолифат мекунад ва синоними ин истилоҳ «*antonymic translation* – тарҷумаи антонимӣ» мебошад);

Пешванди **re-** маънои такроршавиро дорад. Дар тафсири ин пешванд дар фарҳанги «Longman Dictionary of English Language and Culture» мо маъноҳои зеринро дармеёбем: 1. again; 2. again in a new and better way; 3. back to a former state. (1. бори дигар; 2. дубора ба тарзи нав ва беҳтар; 3. бозгашт ба ҳолати собиқ) [13, с.1563]. Масалан истилоҳи **reinterpretation** – (тафсири дубора – яъне ба маънои аз нав тафсир кардан, ба тарзи нав ва гуногун расонидани ғояро дорад). Дар мисоли **retranslation** – (тарҷумаи баръакс – тарҷумаи матни тарҷумашуда ба забони асл фаҳмида мешавад) бошад, пешванди **re-** на такрори тарҷумаро, балки тарҷумаи баръаксро ифода намудааст [13, с.1563].

Истилоҳи **rewording** – (бознависӣ; бознавишт)–ро метавон ҳамчун тарҷумаи дохилизабонӣ тафсир кард. Ин навъи тарҷумаст, ки дар он воҳидҳои шифоҳии як забон бо ёрии воҳидҳои дигари ҳамон забон ба тариқи дигар ифода мегардад.

Зимни таҳқиқоти мо муайян гардид, ки пешванди **sub** дар муқоиса бо дигар пешвандҳои зикршуда дар раванди сохтмони истилоҳоти тарҷумашиносӣ нисбатан каммаҳсул мебошад. Аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъовардаи худ мо ҳамагӣ чанд истилоҳро дарёфт намудем, ки бо ин пешванд сохта шудаанд:

submerged metaphor – (истиораи пушида);

subordinate clause – (ҷумлаи пайрав);

subordination – (вобастагӣ);

substitute – (ҷойгузин);

substitution – (ҷойгузинӣ);

subtitling – (зернависӣ);

sub-competences – (зерсалоҳиятҳо);

Пешвандҳои **hyper-** ва **over-**, ки дар забони англисӣ одатан ҳамчун синонимҳои якдигар муаррифӣ шудаанд, барзиёдии меъёри муайяноро ифода менамоянд. Бо ин пасванд низ чанде аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ сохта шудаанд, ба мисоли:

hypertranslation – (тарҷумаафзӣ, тарҷумаи барзиёд);

hyperinformation – (иттилоафзӣ);

overtranslation or over-translation – (тарҷумаафзӣ, тарҷумаи барзиёд);

Истилоҳоти **hypertranslation** – (тарҷумаафзӣ, тарҷумаи барзиёд) ва **overtranslation or over-translation** – (тарҷумаафзӣ, тарҷумаи барзиёд) чун синонимҳои ҳамдигар истифода шуда, дар ин навъи тарҷума коркарди иловагии прагматикии мавод барои ретсептори тарҷума дода мешавад, яъне (навъи тарҷумое, ки дорои маълумотест, ки дар нусхаи асл мавҷуд нест ё калимаҳо дар матни тарҷума ба маънои васеътар истифода мешаванд).

Далели ҷолиб он аст, ки истилоҳи **over-translation** метавонист антоними **under-translation** муаррифӣ гардад ва ҳамзамон, истилоҳ бо пасванди **hypo-** метавонист ба ҳайси антоними истилоҳи **hypertranslation** муайян гардад, вале чунин таъйинот вучуд надорад.

Пешванди **inter-** дар фарҳанги Longman Dictionary of English Language and Culture ба таври зайл таъриф шудааст: **inter-**: «between; among (a group)» [11, с.1562]. Дар таҳқиқоти мо нишон дода мешавад, ки пешванди **inter-** як навъ василаи пайвасткунандагиро ифода менамояд, ки забонҳо, фарҳангҳо ва семиотикаҳои гуногунро бо ҳам муттаҳид менамояд. Намунаҳои зер мушаххас менамоянд, ки пешванди мазкур асосан бо истилоҳоти иборавӣ ба қор бурда мешавад ва, махсусан, бо истилоҳоти иборавие, ки дар онҳо воҳиди асосиро истилоҳи **translation** – (тарҷумаи ҳамтӣ) ташкил медиҳад:

interpretation – (тафсир);

interactive translation – (тарҷумаи интерактивӣ; – тарҷумое, ки аз ҷониби тарҷумон бо ёрии барномаи компютерӣ иҷро карда мешавад);

interlingual translation – (тарҷумаи байнизабонӣ; – тарҷумое, ки дар он аломатҳои шифоҳӣ бо воситаи забони дигар тафсир мегарданд);

intersemiotic translation – (тарҷумаи байнисемиотикӣ; – тарҷумое, ки дар он аломатҳои шифоҳӣ бо воситаи системаи аломатҳои ғайри шифоҳӣ тафсир мегарданд);

intertemporal translation – (тарҷумаи байнисоҳавӣ; – тарҷумаи диахронӣ, тарҷумое, ки дар он матнҳои таърихӣ ба забони муосир тарҷума мешаванд);

Бад-ин монанд дигар ибораистилоҳоти тарҷумашиносиро низ мушоҳида намудан мумкин аст:

interpretive theory of translation – (назари тафсирии тарҷума);

intercultural communication – (робитаи байнифарҳангӣ);

intertextual coherence – (ҳамоҳангии байниматнӣ);

Яке аз маъноҳои асоситарини пешванди **trans-** ин: *between (мобайн)* мебошад, ки аз ҷиҳати маъно бо пешванди **inter-** синоним шуда метавонад [10, с.1563]. Пешванди **trans-**, ки одатан гузаришро аз як система ё ҳолат ба система ё ҳолати дигар ифода мекунад, дар истилоҳоти интиҳобгардидаи зерин ба таври муносиб инъикос мешавад:

transformation – (гаштор, трансформатсия);

transmutation – (истиҳола, – тарҷумаи байнисемиотикӣ);

transposition – (ҷойивазкунӣ);

transference – (интиқол);

Зимни барасии пешвандҳое, ки дар системаи истилоҳоти тарҷумашиносӣ корбурд шудаанд, пешвандҳои зерин сермахсул арзёбӣ мегарданд: **inter-, re-, trans-**.

Таҳқиқи истилоҳоти соҳа дар забони тоҷикӣ нишон дод, ки асосан пешвандҳои зерин дар сохтани истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ ба кор рафтаанд: **му-, бе-, ҳам-, но-**;

Пешванди **му-** асосан баромадаш аз забони арабӣ буда, аз феъл исм месозад [7, с.1143]. Азбаски дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ шумораи иқтибосот аз забони арабӣ зиёд аст, табиист, ки иддае аз истилоҳоти тарҷумашиносӣ бо воҳидҳои луғавии ин забон дар мувофиқа бо меъёрҳои калимасозии забони тоҷикӣ сохта шудаанд.

Шумораи истилоҳоте, ки бо ин пешванд сохта шудаанд фаровон мебошанд:

мутарҷим – (translator – манзур таҷумони хаттист, яъне он, ки бо матнҳо кор мекунад) [3, с.669];

муқоисакунӣ – (comperison, confrontation) [3, с.485];

муродифи комил – (absolute synonym – калимаҳое, ки аз нигоҳи маънӣ ва истеъмол пурра мувофиқат мекунад); [5, с.6].

мушаххасгардонӣ – (concretization – усули тарҷума, ки воҳиди тарҷума дар он аз ҷиҳати мазмуни худ нисбат ба воҳиди асл мушаххастар аст) [5, с.25];

мутобикат – (conformity – яке аз категорияҳои асосии илми тарҷума. *Мутобикати* мутлақ бо тарҷума дар мувофиқати шаклӣ, маъноӣ ва иттилоотии матни асл ва тарҷума, ифода меёбад, ки амалан ба он ноил шудан имкон надорад...) [3, с.501-502; 5, с.73];

муодил (эквивалент) – (equivalent – муодил гуфта мутобикати доимино баробармаъноеро ҳисобидан раво аст, ки вай то замон ва макони муайян ба матн вобаста нест. Калимае, ки бо муодил тарҷума мешавад, яке аз омилҳои муайянкунанда дар матн ба шумор меравад. Берун аз қонуният муқаррар кардани муодил дар ҷараёни тарҷума ба ҳарфпарастӣ оварда мерасонад) [5, с.99; 4, с.47];

Пешванди **бе-** дар забони тоҷикӣ сермахсул мебошад. Он асосан бо исм якҷо шуда, сифати аслие месозад, ки маънои манфиро ифода мекунад, яъне он ба аломат ё ҳолате доро набуданро ифода менамояд [2, с.198];

Мо низ зимни таҳлили истилоҳоти тарҷумашиносӣ чандеро дарёфтем, ки бо ин пешванд бештар дар истилоҳоти иборавӣ во меҳӯрад:

тарҷумаи **бевосита** – (direct translation – тарҷумаи бевосита аз матни асл);

тарҷумаи **бевоситаи ҳамзамон** – (direct simultaneous translation – ҳангоми тарҷумаи бевоситаи ҳамзамон нутқи нотиқе, ки бо забони хориҷӣ (модарӣ) баромад мекунад, бевосита ба ҳамаи кабинаҳои тарҷумонӣ омада мерасад ва дар ҳол ба забонҳои қорӣ мувофиқ баргардонида мешавад) [3, с.106; 5, с.60];

тарҷумаи **бечӣҳоз** – (non-equipped translation – навъи тарҷума, ки дар он таҷҳизот истифода намешавад) [3, с.133];

Пешванди **ҳам-** бо исмҳо омада ҳамроҳӣ, якҷоягӣ ва алокаи тарафайни шахсҳо ё ашёро мефаҳмонад, ба мисоли: ҳамроҳ, ҳамсоя, ҳамроз ва ғ [2, с.159]; Дар миёни истилоҳоти тарҷумашиносӣ истилоҳотеро дарёфтем, ки бо ин пешванд якҷо омадаанд:

ҳамоҳангсозӣ – (coediting);

тарҷумаи **ҳамзамон** – (simultaneous translation);

ҳамоиш – (conference, meeting) [3, с.748];

Пешванди **но-** бо исм ва асосҳои феълӣ омада, сифати аслии месозад, ки ба аломат ва хусусияте доро набудани предметро ифода мекунад: одамони **но**бонавар, духтари **но**ком, ҷои **но**боб [2, с.198-199];

Шумораи истилоҳоти сохташуда бо ин пешванд хеле кам аст:

ногаҳонӣ – (abrupt)

в) Истилоҳоти дорои пешванду пасванд

Таҳлили сохтори истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванда ошкор сохт, ки дар системаи истилоҳоти соҳа гурӯҳи истилоҳоте мавҷуд аст, ки дорои ҳам пешванд ва ҳам пасванд мебошанд. Намунаҳои зерин инъикосгари ин навъи калимасозӣ шуда метавонанд:

interpretation – (тафсир);

information – (иттилоот);

rewriting – (бознависӣ);

restructuring – (бозсозӣ);
transcription – (овонависӣ, транскрипсия);
coediting – (ҳамоҳангсозӣ);

Маврид ба зикр аст, ки дар илми лексикология фарқ кардани аффиксҳо ва ҷузьҳои таркибии калима масъалаест баҳснок. Яке аз забоншиносони варзида М. Д. Степанова истилоҳи «нимаффикс», «полуаффикс», «semi-affix»-ро пешниҳод намудааст. Ин падида маъноӣ гузариши унсурҳои калимаро мемонад, аз ҷумла, гузариши морфемаҳои решаҳо ба аффиксҳо. Ба андешаи И. Н. Федорцова ҳамаи морфемаҳо дар миёни решаҳо ва аффиксҳо қарор доранд [9, с.11].

Ҳамин тавр, ин унсурҳои ҷойивазкунандаи калима дар фарҳангҳо низ ба таври номусовӣ пешниҳод шудаанд. Масалан, морфемаи **tele-** дар фарҳанги мукаммали забони англисии нашри Longman дар соли 2000-ум ҳамчун «пешванд» муаррифӣ гардидааст, аммо дар луғати И. Р. Галперин, соли 1977-ум ҳамчун унсури калимаи мураккаб тафсир шудааст. Намунаи истилоҳоте, ки бо ин пешванд сохта шудаанд дар таҳлили мо ҷунинанд:

tele-conference – (телеконферонс);
tele-interpreting – (тарҷумаи гуфтугӯҳои телефонӣ);
telecommunication – (телекоммуникатсия);

Аммо ин усул дар истилоҳоти тарҷумашиносии забони тоҷикӣ ғайрӣ набуда, шумораи ин гуна истилоҳот андак мебошад:

ногаҳонӣ – (abrupt);

Хулоса, тавре ки аз натиҷаҳои таҳқиқот маълум гардид, дар қатори дигар роҳҳои асосии калимасозии истилоҳоти тарҷумашиносии забонҳои таҳқиқшаванда соҳми аффиксатсия хеле намоён будааст. Дар ин замина умумият ва фарқияти истилоҳоти соҳа аз лиҳози калимасозӣ бо усули аффиксатсия ошкор гардиданд.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, Маориф, 1985. – 243 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик., Ҷ.1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 450с.
3. Чамшедов П., Толиби Розӣ. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ. – Душанбе: Пайванд, 2018. – 1202 с.
4. Мамадназаров А. Вожаномии тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии луғатнигорӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 196 с.
5. Нағзибекова М.Б., Мирзоева М.М. Русско-таджикский переводческий толковый словарь. Таджикский национальный университет, фонд «Русский мир». – Душанбе, 2014. – 187 с.
6. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
7. Сулаймонӣ У. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ тоҷикӣ-русӣ-англисӣ-форсӣ. Бахши сеюм, – Душанбе, 2009. – 58 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ., Ҷ. 1, 2. – Душанбе, 2008.
9. Федорцова В. Н. Идентификация словообразовательной модели (на материале немецкого языка) // Текст как объект лингводидактического исследования и как элемент культуры: Межвуз. сб. науч. тр. – Самара: Сам ГПУ, 1998. – С. 5-16
10. David Crystal. A Dictionary of Linguistics and Phonetics 6-th Edition. 2008. – 555 p.
11. Abdul Salib Mehdi Ali. Encyclopedia of Translation Terminology – Sharjah, United Arab Emirates, 2007. – 360 p.
12. Toury G. Descriptive Translation Studies and beyond. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 1995, – 350 p.
13. Longman Dictionary of English Language and Culture, New ed. –Longman, 2000. – 1568 p.

АФФИЦИАЦИЯ – ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ СПОСОБОВ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ПЕРЕВОДА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В системе переводных терминов английского и таджикского языков много цитат, которые оформляются суффиксацией или аффиксацией.

Цель статьи: Данная статья посвящена одной из важнейших тем перевода, а именно «Аффиксация – один из основных способов словообразования терминов перевода в английском и таджикском языках». В данной статье рассматривается роль аффиксации и ее особенности в построении английских и таджикских терминов перевода.

Результаты исследования показали, что созданная таким образом терминология поля в основном делится на три части: с предлогом, с предложением и с предложением и предложением. Следует отметить, что роль аффиксов важна в построении английских и таджикских терминов перевода. Включая английские суффиксы: **-ability, -ibility, -ion, -ity, -er (-or), -ing**; таджикские суффиксы: **-а, -ӣ и -ии**; префиксы английского языка: **por-, un-, mis-, in-, anti-, re-, sub-, hyper-, over-, trans-, inter-**; таджикские префиксы: **му-, бе-, ҳам-, но-**;

Кроме того, в английском переводе есть группа терминов, которые имеют как префиксы, так и суффиксы. В частности, **interpretation** – (интерпретация), **information** – (информация), **rewriting** – (перепи́сывание). Однако этот метод не активен в переводческой терминологии таджикского языка, и количество таких терминов невелико: **ногаҳонӣ** – (отрывистые).

Ключевые слова: префикс, суффикс, перевод, эквивалент, синтаксический перевод, термины перевода, рабочие языки, способ словообразования, норма.

AFFIXATION – ONE OF THE MAIN METHODS OF WORD FORMATION OF TRANSLATION TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In the system of translation terms of English and Tajik languages there are a lot of quotations, which are made by affixation.

Purpose of the article: This article is devoted to one of the most important topics in translation studies, ie «Affixation - one of the main methods of word formation of translation terms in English and Tajik languages.» This article discusses the role of affixation and its features in the construction of English and Tajik translation terms.

The results of the study have shown that the terms of the field, created in this way, are mainly divided into three parts: with a suffix, with a prefix and with both a suffix and a prefix. It should be noted that the role of affixes is important in the construction of English and Tajik translation terms. In particular, the English suffixes: **-ability, -ibility, -ion, -ity, -er (-or), -ing**; Tajik suffixes: **-а, -ӯ and -ии**; English prefixes: **pop-, un-, mis-, in-, anti-, re-, sub-, hyper-, over-, trans-, inter-**; Tajik prefixes: **му-, бе, ҳам-, но-**;

In addition, there is a group of terms in English translation that have both prefixes and suffixes. In particular, **interpretation, information, rewriting**. However, this method is not active in the translation terminology of the Tajik language, and the number of such terms is small: abrupt.

Keywords: prefix, suffix, translation, equivalent, syntactic translation, translation terms, working languages, word-formation method, norm.

Сведения об авторе:

Алимов Фирдавс Худойдодович - (Соискатель)доктор PhD кафедры английского языка и сопоставительной типологии Таджикского национального университета. Адрес: пр. Рудаки, 12, г. Душанбе, 734025. Республика Таджикистан. E-mail: alimovfirdavs1994@mail.ru. Телефон: (+992) 98 865 14 07.

About the author:

Alimov Firdavs Khudoydodovich - Ph.D student of the Department of English Language and Contrastive Typology at Tajik National University. Address: 12 Prospect Rudaki, 12, Dushanbe, 734025. Republic of Tajikistan. E-mail: alimovfirdavs1994@mail.ru. Phone: (+992) 98 865 14 07

УДК 81.821.02

СЕМАНТИЧЕСКОЙ АНАЛИЗ СТРОИТЕЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКАХ НА ОСНОВЕ ЛЕКСИКАЗАПАДНОГО ПАМИРСКОГО ДОМА «PŌMĒRĀĈĪD» В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ОСВЕЩЕНИЕ

Бобова Д.Б.

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Предметом исследования в данной статье является строительная терминология английского и шугнанского языках на основе Западного Памирского дома «Pŏmĕrĕ ċĭd». В языковой картине мира Западного Памира семантическое поле концепта ċĭd / xūnā/house-, «дом» не охватывает такие определения, как здание для учреждения, династия, жилища какого-нибудь дома. На наш взгляд определение «хозяева с домочадцами» в сознании этих этнических групп также не является прямым контекстом семантического поля концепта дом, однако данное определение, будучи толкованием понятия «семья» согласно словарю Д.Карамшоева, слова ċĭd / xūnā /mallā переводится на русский язык дом; двор. [Д. Карамшоева 2005 -7]

В памирских языках можно наблюдать три родовых наименований жилья//house// ċĭd // xūnā -mallā – «дом», между которым можно наблюдать и провести относительную семантическую дифференциацию. Различие в словах для обозначения жилья в этих языках характеризуется как языковыми особенностями, так и разнообразием типов построек [Некушоева 2008, 74-77]

На данный этап существует огромное количество научных и публицистических работ, посвященных традиционному памирскому дому под названием «Pŏmĕrĕċĭd», анализирующие как архитектурные и исторические аспекты, так и религиозно-философские концепты, исторически вложенные различными символическими элементами в содержание данного древнейшего типа жилого дома Pamirianhouse// «xūnāpĕċĭd-шугнанский дом», который состоит из нескольких помещений, к примеру dālĭz// hallway – «прихожая», wužrā//, kitchen – «кухня», qušxūna// room – «комната для гостей», zidūn// pantry – «кладовая для хранения пищевых продуктов», внутри того построено другие помещения под названием živēn, в котором кладут муки и другие продукты. Данная терминология насчитывает значительно количество терминологических единиц. Она отражает понятийную систему строительства, одной из важнейших отраслей народного хозяйства. Современный этап развития строительства характеризуется ускорением научно-технического прогресса в этой области. В современных условиях

возрастает потребность в номинации новых понятий, происходит модификация старых, строительная лексика активно пополняется новыми терминами.

Лексико-грамматическая категория рода особенно в восточно-эранских языках (шугнано-рушанский группы языков) является синтаксически независимой – род имени существительного определяет родовую форму согласуемых слов, как и в русском языке: сравняем **yulla čid / čid yulla //big house-** хонаи калон – «большой дом / дом большой» **žulik qūšxūnā // small room-** мехмонхонаи хурд – «маленькая гостевая, -гостевая маленькая».

Многие строительные термины тесным образом связаны с лексикой общего употребления и активно взаимодействуют с языком массовой коммуникации. Поэтому нужно исследовать данную терминологию в сфере функционирования, что позволяет выявить живые процессы в строительной терминологии на современном этапе. Целостный анализ истории, современного состояния и живых процессов в данной терминологии даёт возможность определить основные тенденции её развития.

Раньше терминологию относили к периферии языка, однако теперь едва ли кто сомневается в её функциональной значимости, о чём свидетельствует всё возрастающее число работ по очень широкому кругу терминоведческих проблем. Исследованиями в области терминологии английского и шугнанского языках занимались следующие крупные лингвисты: Андреев М.С. Аламшоев М. В.В. Виноградов, Джамшедов П, Залеман К.Г, Зарубен И.И. Карамшоев Д., Мамадасламов М.С., Соколова В.С. А.А. Реформатский, Р.А. Эдельман Д.И Юсуфбеков Ш.П. и др. Интерес к анализу конкретно-отраслевых терминологий не ослабевает и сейчас.

Нам представляется своевременным и актуальным целостное исследование строительной лексики с точки зрения её эволюции и современного состояния. Поставленная задача исследовать строительную лексику в процессе её исторического развития потребовала обращения к специальной литературе. Лексические единицы в шугнанском языке вне текста, как правило, многозначны, то есть имеют несколько потенциальных значений, например; **börg //log**, чўб – «бревно», **taxtā //boards**, тахта – «доски», **spōšč//beam** – «балка»; **darōz spōšč //long beam**, **kutspōšč//short beam** – «длинный балка / короткий балка». Выявление актуального значения предполагает знание потенциальных значений многозначного слова, оттенков этих значений, сочетаемости его с другими словами и употребительности в тех или иных ситуациях и типах текстов. Наиболее полную информацию о потенциальных значениях лексических единиц дают четырёх томный словари шугнанский-русский языки.

Известно, что история развития строительства насчитывает несколько веков. Поэтому и строительная терминология представляет собой своеобразную лексическую систему, складывавшуюся на протяжении длительного времени, восходящую к профессиональной лексике строителей ранних периодов развития общества.

В современной строительной терминологии могут быть обнаружены разнородные по времени вхождения, по источникам формирования и по принципам номинации термины. Отсюда вытекает теоретическая и практическая необходимость исследовать данную лексику на широком историческом фоне, определить особенности её формирования и структуру. Многие строительные термины тесным образом связаны с лексикой общего употребления и активно взаимодействуют с языком массовой коммуникации. Поэтому нужно исследовать данную терминологию в сфере функционирования, что позволяет выявить живые процессы в строительной терминологии на современном этапе. Целостный анализ истории, современного состояния и живых процессов в данной терминологии даёт возможность определить основные тенденции её развития.

Целесообразно представить основные термины словообразования: словообразовательная мотивация, словообразовательная цепочка, словообразовательное гнездо, словообразовательный формант, аббревиация.

Словообразовательная мотивация – это отношение между двумя однокоренными словами, значение одного из которых либо определяется через значение другого, либо тождественно значению другого во всех своих компонентах, кроме грамматического значения части речи.

Словообразовательная цепочка – это ряд однокоренных слов, находящихся в отношениях последовательной мотивированной. Начальным, исходным звеном цепочки является немотивированное слово. Чем дальше от исходного слова цепочки какое-нибудь входящее в нее мотивированное слово, тем выше ступень его мотивированности.

Словообразовательный формант – это наименьшее в формальном и семантическом отношении словообразовательное средство из числа тех средств, которыми данное мотивированное слово отличается от мотивирующих.

Словообразовательное гнездо – это совокупность слов с тождественным корнем, упорядоченная в соответствии с отношениями словообразовательной мотивации. Вершиной (исходным словом) гнезда является немотивированное слово. Гнездо может быть определено и как совокупность

словообразователь-ных цепочек, имеющих одно и то же исходное слово.

Одной из основных задач, которые призвана решить лексикология, является установление различных видов системных отношений, существующих внутри различных групп лексики, установление тех объективных показателей, которые объединяют слова друг с другом.

Индивидуальная прикреплённость лексем к различным предметам и явлениям внеязыковой действительности, как подчёркивает Д.Н. Шмелёв, делает отношения между ними чрезвычайно разнообразными и сложными. Поэтому всякая попытка систематизировать эти отношения, установить определённые типы связей между отдельными значениями многозначных слов не может не быть известным упрощением эти связей. Однако это не значит, что всякого рода систематизация в данной области вообще невозможна или неоправданная (сложность и разновидность изучаемого материала как раз требует его определённой систематизации), но необходимо иметь в виду, что предлагаемые схемы только в известной мере отражают подлинную сущность рассматриваемых связей, а потому почти всегда имеют условный характер. (Шмелёв 1997, 15)

Лингвистическое исследование строительной терминологии послужит дальнейшему уточнению места данной лексической группы в системе русского языка. В этом заключается актуальность нашей работы, представляющей одну из частных проблем обширного и многоаспектного исследования специальной лексики. Лексико-семантические группы слов представляют собою объединения двух, нескольких или многих слов по их лексическим значениям. Для ясности следует сказать, что под лексическим значением мы понимаем предметное (в широком смысле) содержание слова, соотносённость слова к объективно существующему миру вещей, процессов, явлений и т. п. В основе лексического значения лежит понятие, которое, однако, не тождественно значению. Лексика лингвистическая терминология Слова отражают связи, которые существуют между предметами и явлениями в самой действительности. Вместе с тем слова являются единицами языка и между ними существуют и собственно языковые связи: они объединяются в определённые лексико-семантические группы, в каждом языке по-своему члена те или иные отрезки действительности (например в английском и шугнанском языке названия возвышенностей где можно построит дом или что-либо другого.

ЛИТЕРАТУРА

1. Patric Rand –Architectural detailing 1878 P.76-80
2. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. - М.: Наука, 1973. – 350 с.
3. Карамшоев Д. Развитие памирских языков на современном этапе-совещание по общим вопросам диалектологии к истории языка (тез. Доклад и сообщения). - М., 1982. – 450 с.
4. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь / Д.Карамшоев. Втрехтомах. т.1. А-З. -М.:Наука, 1991–580 с.
5. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь / Д.Карамшоев. Втрехтомах. т.2. И-С. - М.: Наука, 1991. – 614 с.
6. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь / Д.Карамшоев. Втрехтомах. т.3. Т-Ч. - М.: Восточная литература, 1999. - 568с.
7. Карамшоев Д. Русско-шугнанский словарь (на основании данных 3-томного Шугнанско-русского словаря) / Д.Карамшоев. т.4. - Душанбе: Главная научная ред. тадж. национальной энциклопедии, 2005. – 278 с.
8. Козлова, Р.М. Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде / Р.М. Козлова. - Гомель, 1997. - 412 с.
9. Малый академический словарь. - М.: Издательство иностранных и национальных словарей, 1973. – 400 с.
10. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М.: Просвещение, 1976. - 534 с.
11. Русский язык, 1990. Т. II. - 885 с.
12. Русская грамматика. - М.: Наука, 1982. Т. I. – 783 с.
13. Русский язык. Энциклопедия. Глав. ред. Ф.П. Филин. - М.: Советская энциклопедия, 1990. – 400 с.
14. Ashrapov, B.P. Comparative analysis of morphological peculiarities of self-emphasis pronouns in the Tajik literary language appertaining to the XVIII-th and XX-th centuries / B.P. Ashrapov // Заметки ученого. – 2022. – No 2. – P. 39-41.
15. Ashrapov, B.P. The Level of Usage of Particles in the historical work entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi / B.P. Ashrapov // Филологический аспект. – 2022. – No 3(83). – P. 136-141.
16. Ashrapov, B.P. Comparative Analysis of Morphological Peculiarities and Level of Usage of the Suffix -on/on in the Tajik Literary Language Referring to the XVIII-th and the XX-th Centuries / B.P. Ashrapov // Stephanos. – 2022. – No 3(53). – P. 50-57. – DOI 10.24249/2309-9917-2022-53-3-50-57.

СЕМАНТИЧЕСКОЙ АНАЛИЗ СТРОИТЕЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКАХ НА ОСНОВЕ ЛЕКСИКА ЗАПАДНОГО ПАМИРСКОГО ДОМА «POMERƏSİD» В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ОСВЕЩЕНИИ

В данной статье рассматривается вопрос построения терминологии семантического анализа в английском и шугнанском языках на основе западнопамирского дома «помэрэчид» в сравнительном освещении. И отечественные, и зарубежные ученые очень интересовались соответствующей терминологией и пытались их найти, но еще много вопросов требует уточнения с обеих сторон места

этой терминологии в лексической системе и концепте обоих языков. Подводя итоги анализа по исследуемой теме, автор статьи приходит к выводу, что дом – это не только слово, означающее место для проживания, но оно может обозначать разные места с лексическим значением.

Ключевые слова: терминология, строительные термины, отраслевые терминологии, взаимодействия, значительно, характеризовать, формирования, словообразовательная мотивация

SEMANTIC ANALYSIS BUILDING TERMINOLOGY IN ENGLISH AND SHUGHNAN LANGUAGES ON THE BASIS OF THE WESTERN PAMIR HOUSE «PŌMĒRĀČĪD» IN A COMPARATIVE LIGHTING

The article under consideration dwells on the issue beset with semantic analysis building terminology in English and Shughni languages based on the western Pamir house «pōmērāčīd» in a comparative lighting. Both home and foreign scientist were really interested in the relevant terminology and they made an endeavour to find them but still a lot of issue need to be improved from both sides the place of this terminology in lexical system and concept in both languages. Adducing the results of the analysis dealing with the theme explored the author of the article comes to conclusion that house this is not only the word that means place for living but it can describe different places with lexical meaning.

Keywords: terminology, construction terms, industry terminologies, interaction, significantly, characterize, forming, word formation motivation.

Сведения об авторе:

Бобова Дилангез Бекмамадовна, ассистент кафедры иностранных языков Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева (Республика Таджикистан, г.Хорог. 736 000) dilyabobova@gmail.ru: Тел. (+992) 935918060

About the author:

Bobova Dilangez Bekmamadovna, assistant of the department of foreign languages under Khorog State University named after. M.Nazarshoev (Republic of Tajikistan, Khorog city 736 000) dilyabobova@gmail.ru: Tel. (+992) 935918060

ПРИМЫКАНИЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Асоева К.А.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

В таджикском языке в связи с отсутствием форм словоизменения и абсолютной неизменяемостью знаменательных частей речи (за исключением глагола) примыкание как синтаксическое средство выражения подчинительной связи слов приобретает важную роль в организации синтаксических единиц. Поэтому состав слов, присоединяющихся способом примыкания, в таджикском языке шире, чем в русском. Примыканием в нём сочетаются безызаветные определения и приложения с определяемым словом, беспредложные обстоятельства и неоформленное прямое дополнение со сказуемым, именной и инфинитивный компоненты в составном сказуемом, деепричастия, числительные с существительными и др.: *ин қалам*, муаллима Сафарова, *беиштар халал расонида*н – мешать большие, *ишнохтан мумкин* – можно узнать, *ҳамин ҷавон* – этот парень, *баъзе корҳо* – некоторые работы, *тез рафтан* – ходить быстро, *руз рафтан* – уйти днем, *нома навиштан* – писать письмо, *ду маҷалла* – две газеты, *муҳандис будед* – были инженером, *омада гуфтан* – прийти сказать, *вақт гузаронидан* – провести время (букв. провести день), *донотарин духтар* – самая умная девушка, *Саидмумин-пахлавон* – Саидмумин-пахлавон (силач), *як варзишигар* – один спортсмен, например: **Ин зан** Зайнаб буд.с.485 – **Эта женщина** была Зайнаб. с.267

Ин марди хоҳил таъсири мушиту лағати худро барои «тарбияи оила», аз афти қор, нокифоя меҷуморид, ки аз сари зани мушиту пар, духтарчаи сездаҳсола ва се укаи хурдсоли ӯ калтаку тозиёнаро дур намекард. С.485 – **Этот** невежественный **человек** для «воспитания семьи» постоянно грозил камчой беззащитной женицине, ее дочке и трем младшим сыновьям. С.266

- Биёед, Соҳибака, биёед, - **самимона даст дароз кард** Ашрафпартизан, - канӣ, ин тараф гузаред. (Пулод Толис. Чавонӣ, с. 44) – заходите, заходите, - **приветливо пригласил** кто Ашраф. (Пулат Толис. Молодость, с.97) Мана ин тарафи заминат **се** – **чор рӯз** боз пою қадами мубораки туро надидагӣ барин-а? (Пулод Толис. Чавонӣ, с. 45) Вот тут, видать, уже **дня три-четыре** не ступала твоя благородная нога, скажу я тебе! . (Пулат Толис. Молодость, с.98). - **Се кас** аз девори пастаки гилӣ гурбасон чаҳида, ба ҳавлии комичроияи район даромаданд. (Фазлиддин Муҳаммадиев. Зайнаббӣ, с.476) **Трое мужчин** ловко, как кошки, перепрыгнули через низкий дувал и оказались во дворе райисполкома. (Фазлиддин Муҳаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 259) **Ду нафар** нӯк – нӯки по қадам ниҳода, ба сӯи идораи комичроия

равон шуданд. . (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.476) *Двое мужчин*, крадулись, направились к конторе исполкомв... (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.476).

Кадам шамои паррондааст, амак? – бо онҳо *самимона вохӯрӣ кард* раис ва пурсид: – ба ман ягон кор доштагетон? (Пулод Толис. Чавонӣ, с. 45) Какой добрый ветер занес вас сюда? – *тепло поздоровался* со стариками раис. – Дело, наверное, имеете ко мне? . (Пулат Толис. Молодость, с.98) Раис ба ӯ *бодикҳат ғӯи дод*. (Пулод Толис. Чавонӣ, с. 46) Председатель *внимательно слушал*. (Пулат Толис. Молодость, с.99)

– *Ҳа, тисарам, -саломатмандона ришиширо бо ангиштониаш иона карда, гати ӯро нимкола мононд тирамард, -сайр ҳам сайр, саргардонӣ ҳам сайр; як чарх зада омадам ...- ва оҳиста-оҳиста қадам зада, аз пайраҳа боло рафт* (Толис Пулод. Чавонӣ, с.35). –Так, погулял немного, сынок, -расчесывая пальцами бороду, решительно пресек дальнейшие расспросы старик и *неторопливо зашагал* вверх по тропинке.(Пулат Толис. Молодость, с.91).

Этой статьи заключается в том, что в современном языке примыкания это продуктивного типа связей, объединяющий очень много круговой формы и морфологической категория, не имея изафетного сочетанию.

Известный таджикский ученый и языковед в своей работе показывает другие методы примыканию. которые определяют, примыкания местоименного, которые примыкают к определению и числительных, которые примыкают к приложению [8, 60].

Считаемый предмет, который следует за числительными: *як хона - один дом, даҳ хона - десять домов*.

Мы обнаруживаем в некоторых случаях возможность постановки во множественном числе, как приложения, так и определяемого: *рафиқон офитсерон ва гинералҳо - товарищи офицеры и генералы, мо хатмкунандагон - мы выпускники, меҳнаткашон - интихобкунандагон - трудящиеся-избиратели*. Кроме того, как примыкающие приложения, так и определяемое могут иметь при себе свои определения: *дустӣ деринаам Фируз - мой (давний) друг детства Фируз , Ватани советӣ - макони бахти инсонӣ меҳнат - Советская Родина-обитель счастья трудового человека*. Наконец, примыкающие приложения могут стоять, как перед определяемым, так и после него: *нависанда Фотех Ниёзӣ - писатель Фотех Ниёзи, механик-ронанда - механик-водитель, Зоир амак - дядя Зоир*.

Примыканием к положительной степени прилагательного усилительных обстоятельств: *бисёр-много, хеле-очень, чудо-очень, чудо ҳам - слишком, аз ҳама - из всех, ниҳоят, бениҳоят, аз ҳад зиёд - слишком, аз ҳама - из всех, ғавқулода - чрезвычайно, и устарелые гоят, бағоят -до крайности, басо-много и др*. Эти обстоятельства в сочетании с прилагательными выражают превосходную степень качества прилагательного: *Рӯз беҳад дароз кашид* (С.Улугзода. Субҳи чавонии мо, с.256). - *День тянулся бесконечно (длинным)* (С.Улуг-зода. Утро нашей жизни, с.228).

Дар ҳамаи район *ин дуҷумин чароғи* шишадор ва бедуди карасинӣ буд. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.480) Во всем районе *это была вторая лампа* со стеклом, которая не чадила. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 262 - Кам андар кам мардонро дидан муяссар мешавад, ки ба рӯи зин *ин қадар озод ва сабук* нишаста, асп давонда тавонанд. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.482) Редкий мужчина *так свободно и легко* сидел в седле и так ловко управлял конем. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 264) *Ин марди* чоҳил таъсири мушгу лағати худро барои «тарбияи оила», аз афти кор нокифоя мешуморид... (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.485) *Этот* невежественный *человек* для «воспитания семьи» постоянно гразил камчой... (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 266) *Ин зан* Зайнаб буд. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.485) *Это была* Зайнаб. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 259) (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 267)

К глаголам примыкают деепричастия: *Ҳамсои солхурдаи Додоев рақсида-рақсида ба пеши ӯ меомад* (Ф. Мухаммадиев. Эӣ санам, с.309).- *Пожилый сосед Додоева, таниҷа, направлялся к нему* (Ф. Мухаммадиев. Ах, красавица! с. 239). ...поида меистодем, ки кай ӯ ба зерӣ пояш чашм дӯхтаву *калавиди-калавиди* ва худ ба худ ғурунг-ғурунг карда аз пешамон меғузарад. (Пулод Толис.Тобистон, с.112) ...притаившись, ждали, когда он, *едва держась* на ногах, приблизится к нам. (Пулад Толис. Лето, ст.23). ...тани ба ларза афтодаи зани дастбастаро палмос мекард, меғучид, меғазид, куртаи нимдошти ласини Зайнаб дар як он *пора – пора* шуд. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.477) Он приниҷа шарить по ее телу руками, щипать и кусать ее, *разрывая в клочья* старенькое сатиновое платье. (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 260)

К глаголам примыкают наречия:

Санъат барои он ки рағани зағир ба либосаш нарезад, чароғи сиёҳи ҷуганиро *боэҳтиёт* ба рӯи каф *бардошта* берун баромад... . (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаббӣбӣ, с.480) *Аккуратно*, чтобы не запачкаться зигирным маслом, Санат *поставил* чугунный светильник на ладонь, вышел во двор... (Фазлиддин Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 262)

Примыкающие приложения: *Ятим дар ин вақт модари меҳрубон ва Ака-Қурбони худро ёд кард*

(С.Айни. Ятим, с. 399). - *Мальчик вспомнил свою мать и ака Курбана* (С.Айни. Ятим, с. 67).

К существительным примыкают прилагательные (чаще всего примыкает форма превосходной степени прилагательного):

Одмизод **ачаб махлуқи** нобино ва кундфаҳм будааст-дия!.. (Ф. Мухаммадиев. Роҳ, с.128). - *Какие же слепые и бестолковые создания – люди!...* (Ф. Мухаммадиев. Дорога, с.252). В этом предложении (форма превосходной степени прилагательного примыкает к существительному). **Шавҳараи хушбахттарин йигити** ин музофот буд ғўем, боз кам (Ф.Мухаммадиев. Сози Мунаввар, с. 170). - **хушбахттарин йигити – счастливейший джигит (самый счастливый джигит)**.

В таджикском языке к глаголу примыкают разные части речи:

существительное: **Падарам дар меҳмонхонамон дутор мезад** (С.Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо, с.11). - *Мой отец в меҳмонхоне часто играл для своих приятелей на дутаре* (С.Улуғ-зода. Утро нашей жизни, с.13). **Падарам дар як қитъа замини холи тоқзор сабзаводу полиз корид** (С.Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо, с. 104). - *На пустовавшей среди виноградника земле отец вскопал огород* (С.Улуғ-зода. Утро нашей жизни, с.95). **Вай маро дида ба сўям даст чунбонд ва қадамаширо боз ҳам тезонд** (С.Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо, с. 124). - *Увидев меня, он помахал рукой и прибавил шагу* (С.Улуғ-зода. Утро нашей жизни, с.114).

Падараи ӯро Исмаилю ном ниҳода буд (С.Айни. Марги судхўр, с. 226). - *Отец дал ему имя Исмаилю* (С.Айни. Смерть ростовщика, с.222).

Числительное: ...**гоҳ андаке ғўит меорад, гоҳ ду-се литр** карасин, **гоҳ** ягон буханка нон. (Пулод Толис.Тобистон, с.109) *То привезет немного мясо, то два-три литра керосина, то буханку хлеба.* (Пулод Толис. Лето, ст.21) **Аммо ман, аз афти кор, бачаи бадастуи нестам, ки аз полиз ғайр аз ду-се бех** помидору як **гарам алафи бурган дигар** чизе рӯёнда наметавонам. (Пулод Толис.Тобистон, с.111) *Но, наверное, я нерадивый, так как на грядках, кроме двух-трех кустов помидоров да бурьяна, сколько ни стараюсь, ничего не родится.* (Пулод Толис. Лето, ст.22) **Аз шаш акони Карим –чортоаш дар аскарӣ ва. Агар Карим рост гуфта бошад, дуи дигараи** ҳам пагоҳ-беғоҳ ба чанг меравад. (Пулод Толис.Тобистон, с.113) *Четверо его старших братьев призваны в армию, и по словам Карима, двое других* не сегодня-завтра отправятся на фронт. (Пулод Толис. Лето, ст.23) **Мо ба он ҳавлиҳи танҳо гоҳ-гоҳ** барои себу анор ва ё худ барои гирифтани тӯби роҳгумкардаи худ **мефароем.** (Пулод Толис.Тобистон, с.113) *Мы редко лазаем к ним в сад, лишь когда там поспевают яблоки и гранаты или когда через забор перелетает мяч.* (Пулод Толис. Лето, ст.24) **Ман баъди ягон ду-се рӯз** мебиёям, ана баъд дурустакак гапзанон мекунем. (Пулод Толис.Тобистон, с.114) **А денёка через два-три** я сново приеду, тогдai поговорим по душам как следует. (Пулод Толис. Лето, ст.25) **Тағоям гоҳ-гоҳ боз истода,** нархи сабзӣ ё картошкарое мефурсид. (Пулод Толис.Тобистон, с.117) **Дядюшка изредка остановился** возле торговцев, прицениваясь то к картофелю то к маркови. (Пулод Толис. Лето, ст.27).

Приложение (или собственно приложение), выражающее звание, профессию, занятие и др., а также обращение, обычно стоит перед определяемым: **нависанда С. Улуғзода - писатель С. Улуғзода, полковник Исмоилов - полковник Исмоилов, донишҷӯ Ятимов - студент Ятимов, духтур Ҳакимов – доктор Ҳакимов, мауллима Сайдамирова – муаллима Сайдамирова, рафиқ Салимов – товарищ Салимов.** В изафетных словосочетаниях такие приложения ставятся после определяемого: ... **рафиқ Ҷаҳонгирӣ** аграрони хуб аст... (Ю. Ақобиров. Замини радарон, с.158). - **Товарищ Джаҳонгирӣ** –очень хороший аграрон (Ю. Ақобиров. Земля отцов, с.86). - **Аграрон Ҷаҳонгирӣ** чӣ қадар ба шумо хеши дошта бошад... (Ю. Ақобиров. Замини радарон, с.162). - **Аграрон Джаҳонгирӣ** приходится вам родственником? (Ю. Ақобиров. Земля отцов, с.88). **Худи «рафиқ начальник»** ҳам бояд одами рӯзгордор бошанд, бояд ба ҳоли ӯ раҳм кунад. (Пулод Толис.Тобистон, с.102) **«Товарищ начальник»** сам, видно, человек семейный, войдет в положение бедняка. (Пулод Толис. Лето, ст.16). -Э, напурсед, **рафиқ лейтинант!** (Пулод Толис.Тобистон, с.105). -И не спрашивайте, **товарищ лейтенант!** (Пулод Толис. Лето, ст.18).

Меҳнаткашон-интиҳобкунандагон – трудящиеся - избиратели, ака Истад – братец Истад, Соҳиб амак - дядя Соҳиб, механик-ронанда – механик водитель, инженер-гидротехник, мо колхозчиён- мы колхозники, тал-теппа – холм-возвышенность, хоҳараи Салима -его сестра Салима, духтарам Саида – дочь моя Саида.

Бурҳон Дониёров ва директори МТС Игорь Степанович Фадеев нештар дар сохтмони дарғоти калони Вахш ҳамроҳ кор карда, ёру бародарони наздик шуда буданд... (Ю. Ақобиров.Замини падарон, с.99).

Бурҳон Дониёров и директор МТС Игор Степанович Фадеев работали вместе на строительстве Вахшского канала, там подружались... (Ю. Ақобиров. Земля отцов, с.54).

Усто Оқил аз сар то охири сўҳбат дар ҳамон ҷо будааст (Ф.Мухаммадиев. Рӯзи дафнии усто Оқил, с.221). - **Усто Ақил** тоҷе присутствовал на лекции (Ф.Мухаммадиев. Похороны усто Ақила с.308).

Приложение может быть присоединено посредством слова **яъне, (то есть)** и союзами **чун, ҳамчун (как)**:

Аммо **он синч, яъне деворчаи охӯрча** на он қадар баланд буд... (Айнӣ).- Но **та балка, то есть стенка кормушки**, не была столь высокой.

Ман ҳам аз забони ӯ гирифта ин чор калима, **яъне** номи чор ҳарфро такрор кардам... (Айнӣ) -... Я также повторил вслед за ним эти четыре слова, **то есть** названия четырех букв.

Шумо **ҳамчун** раиси колхоз бояд баромад кунед.- Вы **как** председатель колхоза должны выступать.

Худи духтар **чун** соҳиби хона дар миёнҷой... менишаст (Иқромӣ).- Сама девушка сидела **как** хозяйка дома.

Тағоиям Абдулатиф аз бадгумони одамон бисёр хафа буд, худаиро меҳӯрд. (П.Толис. тобистон. С.109).

При распространенном приложении притяжательные местоименные суффиксы употребляются в подчинительном слове:

Ҳарчанд **ҷураи ҳамдеҳааш** Салим аввал дар омӯзишигоҳ хонда муаллим шуд... (Ф. Муҳаммадиев). Лекин ман аз **янгаам Каромат** намеранҷам... (С. Улуғзода).

Такой способ примыкания приложения является особенностью разговорной речи.[7;106] В этой группе приложения слова, которые выражают псевдонимы и прозвища вошли в литературный язык: Саъдии Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Аҳмади Дониш, Аҳмади Девбанд, Саймумин Паҳлавон, Қорӣ-ишқамба, Ҳамро-говбоз и др.: **Ҳамро-говбоз** аз суҳан боз истода, нос кашида ба ҳаёт фуру рафт (Айнӣ. Чаллодонӣ Бухоро, с.22). – **Ҳамра-Силач** замолк, бросил под язык щепочку наса и опять задумался (Айни. Бухарские палачи, с 17). Ҳикояҳои **Раҳими Қанд** беитарин аз саргузашт ва ёддоштҳои ҳудаи, аз аҳвали ҳудаи ва аз дида ё шундаҳои буд (Айнӣ. Марги судхӯр, с.22). – Рассказы **Раҳими-Канда** большей частью состояли из воспоминаний о том, что случилось с ним самим.(Айни. Смерть ростовщика, с. 91).

Приложения, выражающие родственные отношения, уважения и почтения, вежливое общение (этикетные слова) в художественной литературе в стилистических целях употребляются в названиях лиц персонажей: **Абдурауф-амак** ба клуб нарафт. (Ф. Муҳаммадиев, Рузи дафни усто Оқил, с.220). – **Дядюшка Абдурауф** в клуб не пошел (Ф. Муҳаммадиев. Похороны усто Акила, с.307). Ёро ҳама «**Нурия-апай**» ё ки «**апай**» муғуфтанд (Ю. Ақобиров. Замини падарон, с. 233). –Все звали ее **Нурия-апа** или просто «сестра» (Ю. Ақобиров. Земля отцов, с. 126). Я, обидевшись на брата, ушел искать хороших людей и нашел их. Вот они: **Умархон-ака, Джамолбек-ака, Хайригуль-апа**... (Ақобиров Ю. Земля отцов, с.22).- Мактуби ногаҳони **Абдулатиф-тағоро**, ки пеш аз омадани нависти буд, ба модаркалонам худам хонда дода будам (П.Толис. тобистон. С.108)-

От него вдруг пришло письмо, первое письмо за все время, и ясам прочитал его бабушке вслух (П.Толис. Лето, ст.20).

Таджикским словосочетаниям с примыканием соответствуют в русском языке:

а) согласование: ҳар рӯз – каждый день, ин маҷала- эта газета, ҳамон сақич – та жвачка, ин бино – это здание, наздиктарин дӯст – (самый) лучший друг, калонтарин корхона – самое большое мероприятие, хушбахттарин оила – счастливейшая семья(самая счастливая семья), ҳамин хона – этот дом;

б) управление: ду сол – два года, ду-се бор - два три раза.

Особенно чётко эти особенности проявляются в нижеприведенной таблице.

№ п/п	Таджикский язык	Русский язык	Соотношение типов связи таджикского и русского языка
1.	<i>Қиссаи умри ин зан гӯё китобе буд...</i> (Ф.Мухаммадиев. Зайнаббӣ, с.486)	<i>История жизни этой женщины оказалась Санату печальной книгой..</i> (Ф.Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст.267).	примыкание – согласование
2.	<i>Лекин ду-се рӯз неи мактаб тамом ишуд.</i> (П.Толис. тобистон. С.104)	Сейчас лето, каникулы уже третий день ... (П.Толис. Лето, ст.18)	примыкание-согласование
3.	<i>Он рӯз модарам аз қабати кӯрпа ҳашта даҳсӯмиро бароварда, як шишаро доду маро ба бозор, барои равған фиристод.</i> (П. Толис. Тобистон, с.99)	<i>Тот день мама достала из-под тюфяка восемь десятирублевых, протянула мне бутылку и велела купить на базаре масла.</i> (П.Толис. Лето, ст.14)	примыкание – согласование
4.	<i>Дар байни ду гурӯҳ тахмин сесад қадм масофа монда буд...</i> (Ф.Мухаммадиев. Зайнаббӣ, с.490).	<i>Когда между противниками осталось шагов триста...</i> (Ф.Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст.271).	примыкание – управление
5.	<i>Аҳмадбек беҳштиёр хандид</i> (Ф.Мухаммадиев. Даъво, с.144).	<i>Ахмадбек невольно рассмеялся</i> (Ф.Мухаммадиев. Поединок, с. 260).	примыкание – примыкание
6.	<i>Аммо дар ҳар маҳалла албатта ду-се ҳавли калони боҳашират низ мешавад.</i> (Пулод Толис. Тобистон, с.111).	<i>Правда, есть и в нашем квартале два-три дома побогаче и побольше.</i> (Пулод Толис. Лето, ст.23).	примыкание – управление
7.	<i>Оре, чанд сол муқаддам тағъири рӯҳия ба ӯ ба осонӣ муяссар мешуд</i> (Ф. Мухаммадиев. Даъво, с.141)	<i>Да, несколько лет назад он легко обуздывал свои чувства</i> (Ф. Мухаммадиев. Поединок, с.257).	примыкание – управление
8.	<i>Лекин худат дида истодаи, ки аз дадат – илоҳо зиндаю саломат бошад – се моҳ боз хату хабар нест...</i> (Пулод Толис.Тобистон, с.113)	<i>От отца твоего, дай бог ему здоровья и многих лет жизни, вот уже три месяца нет известий...</i> (Пулод Толис. Лето, ст.24)	примыкание – управление
9.	<i>Хурбихола ҳафт писар дорад.</i> (Пулод Толис.Тобистон, с.112).	<i>У тетушки Хурбиби семеро сыновей</i> (Пулод Толис. Лето, ст.23).	примыкание – управление
10.	<i>Дидаистодаи, ки ин супориш ба ту як навъ супориши ғайрирасмист.</i> (Ф.Мухаммадиев. Зайнаббӣ, с. 486)	<i>Видишь ли, это не приказ.</i> (Ф.Мухаммадиев. Зайнаб-биби, ст. 268)	примыкание – согласование

Чунон ки **Маҳмуд-араб** гуфта будааст, **Қорӣ Ибод** ҳақиқатан ҳам як ҷонвари аҳмақ будааст, - гуфт **Қурбон-девона**, -ҳамин корро ки кардан хостааст, чаро аввал ба **Сироч-дахбоиш** хабар дода бо шарикӣ ӯ корро сар накардааст...(Айни. Марғи судхӯр, с.48) - Как сказал **Махмуд-араб**, **Кори Ибод**, действительно, глуп, - произнес **Курбан- Безумец**, - известил он заранее о своем намерении **Сироджа-дахбоиш**, сделай его соучастником грабежа – и волки были бы сыты, и овцы целы.(Айни. Смерть ростовщика, с. 40).

Таким образом, примыкание таджикском языке является одним из продуктивных типов связи слов в словосочетании. При этом, следует отметить, что в сопоставляемых языках в ряде случаев совпадает тип передачи зависимого компонента в подчинительном словосочетании (примыкания).

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирзоев Абдусатор. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳо. /Масъалаҳои забонишиносӣ. - Душанбе: Дониш 1975. - С. 109 – 122.
2. Мирзоев А., Алиев А. Чанд мулоҳиза оид ба мувофиқати хабар бо мубтадо. / Масъалаҳои забонишиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1980. -С. 123 – 135.
3. Михайличенко Г.С. Способы и средства выражения русских падежных отношений в таджикском языке. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 272 с.
4. Михайлов М.М. Двухязычие и вопросы сопоставительной стилистики. – Чебоксары, 1984. – 84 с.
5. Мошоев И.Б. Сопоставительная типология русского и таджикского языков: Морфология. – Душанбе: ДПТУ, 1961. – 231 с.

6. Самадова Р.А. Подчинительная связь в русском и таджикском языках. – Душанбе: Дониш, 1989. – 172 с.
7. Салимов Р.Д. Способы и средства связи слов в словосочетаниях и предложениях в таджикском языке. / Актуальные проблемы преподавания государственного языка и других неродных языков: Материалы Международной научно – практической конференции, посвященной 10 – летию образования РТСУ и Году Арийской цивилизации. – Душанбе: РТСУ, 2006. – С. 97 – 108
8. Таджиев Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке. – Сталинобод, 1955. 70 с.
9. Успенская Л.В. Подчинительные связи и их выражение в русском и таджикском языках. \ \ Вопросы филологии. - Душанбе, 1989. – С 3 – 11.
10. Ақобиров Юсуф. Замини падарон. Роман. Душанбе, Ирфон, 1976. – 393с.
11. Ақобиров Юсуф. Норак (Роман). Душанбе, Ирфон, 1979. – 360с.
12. Ақобиров Ю. Земля отцов. Нурек: Романы. М.: Советский писатель, 1984г. – 416с.
13. Мухаммадиев Фазлиддин. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.1. Очерк, ҳикоя, ва қиссаҳо. – Душанбе, Ирфон 1978. – 532с.
14. Мухаммадиев Фазлиддин. Повести и рассказы. М.: Художественная литература, 1976. – 349с.
15. Толис Пулод. Кулӣёт аз ду ҷилд. Ҷ.2.- Душанбе: Ирфон, 1976. – 670с.
16. Толис Пулат. У большой дороги: Повести и рассказы. – Душанбе: Адиб, 1988. – 192с.

ПРИМЫКАНИЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается примыкание в таджикском языке и его соответствие в русском языке.

Цель статьи в том, что связь между определяемым и определением в словосочетаниях осуществляется путем примыкания определения в препозиции к определяемому слову. В словосочетаниях примыкающее определение выражается указательными, определительными, неопределенными и вопросительными местоимениями, числительными, а также другими категориями слов в роли приложения.

Автор акцентирует внимание на то, что в таджикском языке примыкание очень продуктивный тип связи, который объединяет широкий круг форм и морфологических категорий, исключая изафетные сочетания, а также выделяются следующие типы примыкания: примыкающие определения, примыкающие местоименные определения, примыкающие определения-числительные, примыкающие приложения и очень важно определение, что основным средством связи при примыкании в таджикском языке является порядок слов.

В статье приведены примеры из художественных текстов, где приложение может быть выражено также и примыканием к определяемому, причем приложение в этих случаях может стоять как перед определяемым, так и после него.

По результатам исследования в том, что совершенно иначе обстоит дело с таджикскими приложениями, которые по способу синтаксической связи отличаются от словосочетаний с примыкающими определениями и в синтаксическом употреблении могут изменяться по числу.

Ключевые слова: синтаксическая связь, примыкание, порядок слов, препозиция и постпозиция, соответствие, наречие, приложение.

ADJACENCY IN THE TAJIK LANGUAGE AND ITS TYPOLOGICAL CORRESPONDENCES IN RUSSIAN

Purpose of the The article deals with adjunction in the majik language and its correspondence in Russian.

According to the author, the connection between the defined and the definition in phrases is carried out by adjoining the definition in the preposition to the word being defined. In phrases, the adjoining definition is expressed by demonstrative, definitive, indefinite and interrogative pronouns, numerals, as well as other categories of words as an application.

The author draws attention to the fact that in the Tajik language adjunction is a very productive type of connection that combines a wide range of forms and morphological categories, excluding isafet combinations, and the following types of adjunction are distinguished: adjoining definitions, adjoining pronominal definitions, adjoining definitions-numerals, adjoining applications and it is very important to determine that the main means of communication when adjoining in the Tajik language is word order.

The article gives examples from literary texts, where the application can also be expressed by adjoining the defined, and in these cases the application can stand both before the defined and after it.

Research result the author notes that the situation is completely different with Tajik applications, which differ in the way of syntactic connection from phrases with adjoining definitions and in syntactic use can change in number.

Keywords: syntactic connection, adjunction, word order, preposition and postposition, correspondence, adverb, application.

Сведения об авторе:

Асоева Комилахон Аломидиновна - к.ф.н., заведующая кафедрой современного русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. ул.С.Сафаров 16, 735360 Куляб, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 93 890 90 40 (м.)

About the author:

Asoeva Komilakhon Alomidinova - Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University. A. Rudaki. S. Safarov 16, 735360 Kulyab, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 93 890 90 40 (m.)

**СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ И
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Суфибекова М.А.

Таджикский педагогический университет имени С. Айни

Сегодня большой интерес представляют вопросы многоязычия, что обуславливает особую актуальность сопоставительных исследований различных языков. Для успешного усвоения русского языка необходимо создание лингвистических основ обучения в связи с сопоставительным анализом синтаксических явлений разносистемных языков, в нашем случае - русского и таджикского.

Одним из главных вопросов синтаксиса в сопоставляемых языках является исследование односоставных конструкций, среди которых особый интерес представляют безличные предложения. По мнению учёных, «для русского языка разветвлённая система безличных предложений – прекрасное средство выражения состояния человека и демонстрация национального менталитета» [5, 6].

Теоретической базой исследования послужили труды А.Х. Востокова, Ф.И. Буслаева, А.А. Потебни, А.А. Шахматова, А.М. Пешковского, Е.М. Галкиной-Федорук, А.Н. Гвоздева, В.В. Бабайцевой, П.А. Леканта, Л.Я. Дробышевой, Б.Н. Ниязмухаммедова, Б. Камолиддинова, Р.Д. Салимова, В.Ю. Салохиддинова и др.

В процессе работы использованы такие методы и приёмы анализа синтаксических единиц как описательный, систематизация, сопоставительный, позволяющие установить универсальные и специфические конструкции безличного предложения.

Практическая значимость исследования заключается в том, что материалы статьи могут быть использованы при изучении основных структурно-семантических типов безличных предложений в таджикском и русском языках, в практике перевода, а также для составления учебников и учебных пособий по сопоставительному языкознанию.

Безличные предложения, как и инфинитивные, относятся к группе односоставных предложений и наиболее употребительны в русском языке. Будучи разнообразными по структуре и характеризуясь различной соотносительностью с другими типами односоставных предложений, они «отличаются от других односоставных глагольных предложений тем, что не имеют показателей, которые могли бы выразить отношение действия к деятелю, обозначают процессы или состояния вне их отношения к деятелям» [3, 91]. Односоставные конструкции, среди которых весомое место занимают безличные предложения, представляют для нерусских учащихся особые трудности в процессе изучения русского языка.

Односоставные предложения, как в русском, так и таджикском языке делятся на глагольные и именные по способу выражения главного члена. Глагольные односоставные предложения имеют общее структурное свойство – в них отсутствует подлежащее. Салимов Р.Д. пишет, что «по характеру семантики глагольные односоставные предложения русского и таджикского языков объединяются тем, что в них говорится о действии, производитель которого не назван. Различаются они разной степенью отвлечения действия от деятеля, что находит выражение в структурных свойствах сказуемого выражается разными глагольными формами. Связь между действием и деятелем в этих глагольных формах ощущается по-разному: наиболее тесная - у спрягаемых глагольных форм, обозначающих активное действие, наименее тесная - у безличных глаголов и неопределённой формы» [7, 10].

Односоставные предложения в таджикском и русском языках делятся на личные и безличные по признаку отнесенности к лицу или отсутствию такой отнесенности. В таджикском языке безличные предложения входят в число односоставных предложений, употребление которых восходит к древнетаджикскому синтаксису.

Безличные предложения всегда привлекали внимание филологов и лингвистов, что обусловлено, как разнообразием семантики и структуры, несовпадением логических и грамматических центров, так и широкими трансформационными возможностями.

Изучение безличных предложений важно не только для типологического синтаксиса, но и для синтаксиса каждого из сравниваемых языков. Кроме того, решение этих задач также способствует

выяснению вопросов, касающихся отношений между синтаксисом, «которые до сих пор остаются сложными и не до конца ясными» [1, 190].

Часть исследователей к числу безличных конструкций относят и инфинитивные предложения. Но мы согласны с мнением исследователей, которые считают их самостоятельным типом односоставных предложений. Несмотря на стилистические различия, некоторые категории инфинитивных и безличных предложений функционально и семантически совпадают, в то же время структурно всегда отличаясь друг от друга. Главный компонент структурной основы инфинитивных предложений - независимый предикативный инфинитив. По мнению К.А. Тимофеева, «инфинитивные предложения нельзя отнести к безличным, потому что в их составе невозможен безличный глагол, который представляет структурную основу большей части безличных предложений» [8, 105-106]. Наряду с этим, необходимо отметить, что в данном типе предложений в роли главного члена гораздо чаще употребляется не собственно-безличный глагол, а слова категории состояния.

В русском языке безличные предложения составляют большую неоднородную группу. Среди большого количества определений, на наш взгляд, наиболее исчерпывающим и емким является определение, данное А.В. Петровым, который считает, что «безличные предложения - бесподлежащая синтаксическая конструкция со сказуемым в безличной форме, выражающая независимое от активного деятеля действие или независимое от носителя состояние» [6, 46].

В то же время, по отношению к сказуемому понятие «безличное» не всегда означает отсутствие лица или деятеля. По мнению А.А. Потебни, «в понятие глагола непременно входит отношение к лицу, каково бы ни было это последнее: известное или неизвестное, действительное или фиктивное. Под безличностью глагола давно привыкли понимать не отсутствие грамматического лица, а известные его свойства» [9, 91]. Мысль всегда двучленна, «о чем-то сообщается что-то, некоторому субъекту приписывается некий предикативный признак, поэтому любое предложение содержит - скрыто или явно - два элемента, «организующих центра», «предикативный признак и предикцируемый признак» [4, 24]. В безличном предложении скрытым субъектом может выступать состояние человека или окружающая среда: здесь информация заключена в самих глагольных лексемах: «Неймётся», «Распогодилось» и т.п.

Конструкция безличных предложений выдвигает на первый план состояние или действие, деятель состояния затупшеван, даже если он и упомянут в самом предложении («Светом залило долину»); как следствие, на острие внимания - рематический компонент, что делает эти предложения экономнее личных предложений.

Часть безличных предложений связана с неподвластными человеку стихийными силами - это хорошо укладывается в схему, традиционную для русского национального сознания.

Существует мнение, что названные факторы способствуют активизации употребления безличных предложений и являются одной из причин широкого распространения в русском языке подобного типа конструкций.

Безличные конструкции являются характерной особенностью современного таджикского и русского синтаксиса.

Существует несколько точек зрения на природу безличных предложений:

1. «Безличные предложения односоставны формально, семантически же их следует признать содержащими не только предикат, но и субъект действия» (Золотова Г.А.).

2. «... в безличных предложениях лицо немыслимо» (Гвоздев А.Н., Галкина-Федорук Е.М., Руднев А.Г.).

3. «В безличном предложении нет подлежащего, но есть семантический субъект» (Бабайцева В.В., Белошапкова В.А., «Грамматика-80»).

Безличные предложения можно разделить три основных типа: глагольное, причастное, именное. Кроме того, к безличным относятся и бытийные предложения отрицательного характера.

К основным функциям безличных предложений относится описание: стихийных явлений природы, состояния природы или человека, отсутствие чего-либо, внутреннего мира и организма, человека, модальности, значения существования.

Структурно-семантические модели безличных предложений русского языка представлены 5 типами, в которых формы выражения предикативного члена безличных предложений могут быть следующие [2]:

1. Безличные глаголы: *светало; моросит; (ему) не можется; (нам) предстоит лететь; (у нее) хватает сил.*

2. Личные глаголы в безличном употреблении или безличные значения личных глаголов: *смолкло; сил (не) прибавляется; ломит спину; в боку колет; ветром надуло пыли; пахнет снегом;* в том числе т.н. безлично-пассивные формы: *не стится* и др.

3. Страдательные причастия в краткой форме: *открыто; было оставлено; согласия не получено; нам сказано идти.*

4. Безлично-предикативные слова (слова категории состояния): *ей жарко; становится тепло;*

(нам) нельзя идти; (мне) грустно слышать; грустно; весело; тоскливо и т.д.

5. Конструкции, выражающие отрицание: (у нас) нет денег; счету нет столетиям и др.

Безличным предложениям русского языка в таджикском языке соответствуют:

- безличные предложения различного типа: *Так делать не надо. – Ин хел кардан даркор нест. И нам надо лететь. – Ба мо ҳам паридан даркор.*

- двусоставные конструкции: *У меня денег не хватает. – Ба ман пул камӣ мекунад (намерасад).*

Употребление соотносительных конструкций в виде безличного или двусоставного предложения связано с наличием или отсутствием субъекта состояния, а также от способа, которым главный член выражен в безличных предложениях русского языка. Иногда эквивалентная конструкция может быть оформлена как безличное предложение: *Дома темно. – Дар хона торик. Хона торик;* и как двусоставное предложение: *Ей надо учиться. – Ў бояд хонад.*

1. Безличные глаголы в таджикском языке отсутствуют, поэтому русским безличным предложениям с главным членом – безличным глаголом соответствуют двусоставные предложения: *Моросит. – Борон борида истодааст.*

Конструкциям русского языка типа *Ему нездоровится* в таджикском языке соответствуют тип безличных предложений: *Ўро тобаи нест.*

Часто безличные предложения русского языка с главным членом – безличным глаголом передаются двусоставными предложениями: *Ему не спится. – Ўро хоб набурда истодааст. (Хоби ў набурда истодааст). У него не хватило характера настоять на своём. – Ў ба гапаш сахт истода натавонист.*

2. Безличные предложения русского языка, где главный член представлен личным глаголом в безличном употреблении на таджикский язык передают двусоставные предложения, так как главный член русского предложения, выраженный личным глаголом в безличном употреблении, в таджикском языке передаётся с помощью личного глагола: *Ключа на месте не оказалось. – Калид дар чояи набудааст.*

Но можно передать предложение и при помощи конструкции типа *Маълум шуд, ки калид дар чояи нест.* Здесь подлежащее - объект (субъект) состояния, который выражен в русском языке родительным падежом, а в таджикском варианте субъект занимает независимую позицию, являясь подлежащим.

При помощи двусоставных конструкций на таджикский язык передаются русские безличные предложения типа: *В голове гудело. – Сар гуррос мезад. В боку колет. – Биқинам хала зада истодааст. У него ломило руку. – Дастҳои вай дард мекарданд. Дома занесло снегом. – Хонаҳоро барф пӯшид. Пахнет сеном. – Бӯи алаф меояд.*

3. Безличные предложения с главным членом - кратким страдательным причастием прошедшего времени также передаются на таджикский язык через двусоставные предложения: *Согласия не получено. – Розиги гирифта нашуд. Не видно ни зги. – Ягон чизро дида наменивад. Было объявлено: самолет вылетит завтра. – Эълон шуд: тайёра пагоҳ мебарад.*

В роли главного члена безличного предложения в таджикском языке, как и в русском, выступает причастие прошедшего времени.

4. Безличным предложениям с главным членом - словом категории состояния в таджикском языке соответствуют безличные конструкции и двойные двусоставные аналоги: *Им стало страшно. – Онҳо ба даҳшат афтоданд. (Онҳоро даҳшат фаро гирифт; Онҳоро даҳшат омад).*

В некоторых случаях безличным предложением данного типа в таджикском языке соответствуют двусоставные и односоставные предложения: *Дома было тихо. – Дар хона сукут ҳукумфармо буд. В палате становится тепло. – Даруни палата акнун гарм шуда истодааст.*

Предложениям со словами категории состояния со значением зрительного или слухового восприятия в таджикском языке соответствуют двусоставные конструкции: *Не слышно машин. – Овози мошинҳо шунида наменивад. Не видно их. – Онҳо наменамоянд.*

Предложения с модальным значением необходимости, возможности и долженствования можно передать на таджикский язык, как одно-, так и двусоставными предложениями: *Ей нужно читать. – Ў бояд хонад. – Ба ў хондан даркор.*

В некоторых случаях безличные предложения передаются в таджикском языке безличными и двусоставными предложениями: *Нам нельзя идти. – Ба мо рафтан мумкин нест. Ему легче будет спрятаться. – Ба ў пинҳон шудан осон менивад. Другой Родины нам не надо. – Дигар Ватан ба мо лозим нест. Спать охота. – Хобам бурда истодааст (Майли хоб дорам).*

Передача безлично-предикативных слов (слов категории состояния) происходит двумя путями: а) со значением состояния природы (с предметным субъектом) - *Стало темно. – Торик шуда буд* и б) со значением психофизического состояния живого существа (с личным субъектом): *Страшно. – Даҳшатнок.*

5. Отрицательный тип безличных односоставных предложений русского языка передается на таджикский язык только двусоставными конструкциями: *Денег нет. – Пул нест.*

Итак, семантическое разнообразие безличных предложений в русском языке имеет свои соответствия в таджикском языке. В русском языке их структурная типология более обширна, в таджикском безличные конструкции имеют аналоги двух типов: односоставные и двусоставные, которые могут представлять и синонимические модели.

Таким образом, безличные предложения составляют характерную особенность русского и таджикского синтаксиса и имеют системную природу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Будагов Р.А. Человек и его язык / Р.А. Будагов. - М., 1974. - 238 с.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. - М.: Агар, 2001. - 488 с.
3. Гвоздев А.Н. Современный русский язык / Н.С. Валгина. - М.: Просвещение, 1973. - 350 с.
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. - М.: КомКнига, 2007. - 384 с.
5. Лазариди М.И. Безличность в языке: безличные предложения русского языка и их соответствия в кыргызском языке / М.И. Лазариди. - Бишкек-Москва: Изд-во КРСУ, 2017. - 142 с.
6. Петров А.В. Безличность как семантико-грамматическая категория русского языка / А.В. Петров. - Архангельск: Поморский университет, 2007. - 282 с.
7. Салимов Р.Д. Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках / Р.Д. Салимов // Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук. - Душанбе, 2010. - 53 с.
8. Тимофеев А.К. К вопросу о происхождении инфинитивных предложений в русском языке / А.К. Тимофеев // Филологические науки. - 1965, - №2. - С. 105-113.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. - М.: Учпедгиз, 1958. - 324 с.

СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Значимость сопоставительного анализа синтаксических явлений в разнотипных русском и таджикском языках обусловлена повышением интереса к русской разговорной речи, где особую ценность представляют односоставные конструкции, в частности, употребление безличных предложений. Безличные конструкции являются характерной особенностью современного таджикского и русского синтаксиса.

Цель статьи: анализ различных типов структурно-семантических моделей безличных предложений русского языка и способов их передачи на таджикский язык.

По результатам исследования описаны различные точки зрения на природу безличных предложений. Проанализированы 5 типов структурно-семантических моделей безличных предложений, существующие в русском языке. Автором рассмотрены способы передачи безличных предложений на таджикский язык на конкретных примерах.

Ключевые слова: безличное предложение, таджикский язык, сопоставительное исследование языков, синтаксис, односоставные предложения, инфинитивные предложения, структурно-семантические модели безличных предложений.

STRUCTURE AND SEMANTICS OF IMPERSONAL SENTENCES AT THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The importance of comparative analysis of syntactic phenomena in Russian and Tajik languages due to an increase of interest in Russian colloquial speech, where one-component construction is of particular value, in particular, the use of impersonal sentences. Impersonal constructions are a characteristic feature of modern Tajik and Russian syntax.

Purpose of the article: analysis of various of structural-semantic models of impersonal sentences of the Russian language and ways of their transfer to the Tajik language.

According to the results of the study, are described various points of view on the nature of impersonal sentences. Are analyzed 5 types of structural-semantic models of impersonal sentences that exist in Russian language. The author considered ways of transmitting of impersonal sentences into the Tajik language on specific examples.

Keywords: impersonal sentences, Tajik language, comparative research of languages, syntax, one-piece sentences, infinitive sentences, structural-semantic models of impersonal sentences.

Сведения об авторе:

Суфиебекова Махбуба Абдуллоевна – ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского педагогического университета имени С. Айни, Душанбе, Таджикистан.
Эл. Почта: mahbuba.sufibekova@gmail.com, тел. +992932227373

About the author:

Mahbuba Sufibekova - Tajik Pedagogic University, Dushanbe, Tajikistan E-mail: mahbuba.sufibekova@gmail.com

ПРЕЗЕНТАТСИЯИ МУЛТИМЕДӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Розиқов Б.М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар марҳилаи ҳозираи тақомули таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба сатҳи сифати тайёр кардани мутахассисон, мазмуну мундариҷа ва методҳои таълими фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ пайваста меафзояд. Ин ҳолат аз зарурати такмил ва рушди минбаъдаи системаи тайёр кардани мутахассисон дар заминаи васеъ қорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ дар раванди таълими мактабҳои олии гувоҳӣ медиҳад.

Мутахассиси муосир тибқи дастурамалҳо ва татботҳои замони муосир бояд дорои малакаи маҳорат ва салоҳиятҳои истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ жар фаъолияти касбӣ дошта бошад. Ин ҳолатро метавон ҳангоми таҳсил дар мактаби олии, дар қараёни тадсири фанҳо амалӣ намуд.

Таҳлили адабиёти гуногуни илмӣ, таълимӣ ва қараёни таълим нишон медиҳад, ки дар ҳоли ҳозир тамоюли бештар ва васеъ қорӣ намудани воситаҳои аёнӣ дар асоси технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим мушоҳида мешавад. Ин тамоюл аз ҳисоби паҳншавии таҷҳизоти проексияи видео, ки аллакай барои муассисаҳои гуногуни таълимӣ дастрастар мешавад, имконпазир гардидааст.

Истифодаи таҷҳизоти видеопроексия имкон медиҳад, ки бо сарфи камтарин вақт асбобу воситаҳои аёнӣ эҷод карда шаванд, ки бар хилофи плакату ватманҳои пеш истифодашаванда, ҳангоми зарурат онҳоро метавон ислоҳ кард. Инчунин аҳамияти муҳими дигари онҳо дар васоити гуногуни компютерӣ ба таври электронӣ нигоҳ дошта шуданашон буда, дар синфхонаҳои фаннию лабораторияҳо ҷои зиёдеро талаб намеkunанд. Илова бар ин, ҳама гуна дарсҳои амалиро на танҳо дар синфхонаи махсус мучаххазшуда, балки дар ҳама гуна синфхонаҳо гузаронидан мумкин аст. Аз ҷумла, дар рафти дарсҳои лабораторӣ метав экран ва таҷҳизоти проексияи видеоро бо компютер (ноутбук) мавриди истифодаи васеъ қарор дод.

Масъалаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) дар таълим қорҳои тадқиқотии Р.Ф.Абдеев, Б.С.Гершунский, Л.Х.Зайнутдинова, Е.И. Машбица, Е.С.Полат, И.В.Роберт ва дигарон баҳшида шудаанд [7; 6; 9; 13;]. Муҳаққиқон собит меkunанд, ки истифодаи фаъолонии технологияҳои нави иттилоотӣ дар соҳаи маориф ба ташаккули фарҳанги иттилоотии шахс, самаранокии раванди таълим ва сифати тайёрии касбии донишҷӯён мусоидат меkunад.

Сарфи назар аз теъдоди зиёди қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар самти истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таълим, мушкilotи истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳи ғайризабонӣ солҳои охир мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст.

Ба назари мо, имрӯз дар раванди таълими донишгоҳ методҳои эҷод ва истифодаи самаранокӣ чунин як барномаи таълимии мултимедӣ ба мисли презентатсияи таълимии мултимедӣ ба қадри кофӣ таҳия ва пешниҳод карда нашудаанд.

Технологияҳои мултимедӣ – технологияҳои нави иттилоотӣ мебошанд, ки қор бо графикаи компютерии аниматсионӣ, матн, нутқ ва садои баландсифат, тасвирҳои беҳаракат ва видеоқорҳои таъмин меkunанд [9, с. 54]. Агар мо маълумотеро омода созем, ки технологияҳои мултимедӣ бо он қор қарда метавонад, пас метавон гуфт, ки мултимедия синтези се элемент аст: информатсияи рақамӣ (матнҳо, графика, аниматсия), информатсияи аналогии намоиши визуалӣ (видео, аксҳо, расмҳо ва ғ.) ва аналогӣ маълумот (нутқ, мусиқӣ, дигар намуди садоҳо).

Технологияҳои мултимедӣ бо раванди эҷоди маҳсулоти мултимедӣ, яъне китобҳои электронӣ, энциклопедияҳои мултимедӣ, филмҳо, маводҳои аудиоино видеоӣ ва ғайра алоқаманданд. Хусусияти ҳоси воситаҳои мазкур омезиши матн, графика, иттилооти аудио, видео, аниматсияҳо мебошад. Баръакси барномаҳои компютерӣ, дар маҳсулоти мултимедӣ, худ иттилоот ба ҷои аввал меистад, ки ҳаҷми он метавонад ба садҳо мегабайт баробар бошад. Технологияҳои мултимедӣ на танҳо компютерро ба ҳамсӯхбати қомил табдил дода метавонанд, балки имкон дорад, ки донишҷӯён бидуни тарқ аз синфхона ба лексияҳои олимону омӯзгорони намоён ширкат кунанд, шохиди рӯйдодҳои таърихӣ гузашта ва имрӯза гарданд, аз осорхонаҳои муҳимтарин дидан кунанд ва марказҳои фарҳангии ҷаҳонро ба таври виртуалӣ дидан кунанд.

Дар хусуси истифодаи технологияҳои мултимедӣ ва афзалияти онҳо нишондодҳо ва маълумотҳои гуногун мавҷуданд. Дар мактабҳои ИМА, ки технологияҳои мултимедӣ аз соли 1986 инҷониб истифода мешаванд (бо пайдоиши аввалин энциклопедияи мултимедиявии Кролиер), шумораи онҳое, ки имтиҳонҳои шифохиро аз рӯи кӯшиши аввал месупоранд, 2 маротиба ва ҳаттӣ 6 маротиба афзуд. Шумораи ҳатогҳои дар ҳониш 20-65%, шумораи дарсгирезӣ ду маротиба ва шумораи тарқи мактаб то 2% (ба ҳисоби миёна дар Амрико - 27%) қам шуд [14, с. 3].

Мултимедия шароити психологиро ба вучуд оварда, барои беҳтар дарқ қардан, дар хотир нигоҳ

доштани мавод бо дохил кардани аксуламалҳои зери шуури донишҷӯ мусоидат мекунад.

Психологҳо исбот кардаанд, ки ҳангоми гузаронидани дарсҳо бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ нимкураи рости майна фаъол мешавад, ки барои тафаккури ассотсиативӣ, пайдоиши ғояҳои нав, интуитсия масъул аст, ҳолати психоэмотсионалии донишҷӯ беҳтар мешавад ва эҳсосоти мусбати ӯ фаъолтар мегарданд [13, с. 74].

Таҳлили адабиёти гуногуни психологӣ педагогӣ ва методӣ нишон медиҳад, ки имкониятҳои зерини дидактикии мултимедия вучуд доранд:

- истифодаи маҳзани иттилооти аудиовизуалӣ бо имкони интихоби кадр аз бонки барномаҳои аудиовизуалӣ ва интиқоли «дар дохили» кадри интихобшуда;
- ҳаракати иттилооти аудиовизуалӣ дар шаклҳои гуногун;
- таҳрири иттилооти матнӣ, графикӣ, видеоӣ, диаграммавӣ, аниматсионӣ;
- тағйир додани шакли иттилооти визуалии пешниҳодшуда аз рӯи параметрҳои гуногун;
- таҷдиду таҳрири эффектҳои аниматсия;
- тасвири иттилооти визуалӣ бо ранг;
- чудо кардани қисми интихобшудаи иттилооти визуалӣ барои баррасии муфассали минбаъдаи он;
- қор кардан бо иттилооти аудиовизуалӣ дар як вақт дар якҷанд равшана;
- таълифи наворҳои таълимӣ [8, с. 98].

Баргари асосии мултимедия дар он аст, ки имкони истифодаи ҳамкориҳои интерактивии муаллим ҳам бо барномаҳои компютерӣ, ки мубодилаи фармонҳо ва ҷавобҳои матнро дар бар мегирад, ҳамзамон бо донишҷӯён – ҳангоми саволу ҷавоб, пайгирии фикру мулоҳизаҳои эмотсионалӣ, манъ ва минбаъд идомаи тамошои маводи видеоӣ экран ва дигар амалҳоро таъмин менамояд.

Илова бар ин маводҳо ва воситаҳои мултимедӣ метавонанд ротибаи ногуастани омӯзгор ва донишҷӯро таъмин сохта, раванди таълими забони англисиро ниҳоят фаъол гардонанд. Ҳамаи технологияҳои мултимедиро аз нигоҳи дидактикӣ тағйирпазир мебошад, ки самаранокии таълимиро таъмин менамоянд.

Вобаста ба истифодаи технологияҳои мултимедӣ дар раванди таълим дар хусусияти фаъолияти омӯзгорӣ, нақш ва вазифаҳои омӯзгор дар раванди таълим тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд.

Барои тақмил додани раванди таълими забони англисӣ мақсаднок хоҳад буд, ки комплекси маводҳои мултимедӣ – системае, ки бо мақсади фароҳам овардани шароити фаъоли иттилоотӣ-коммуникатсионии байни омӯзгор ва донишҷӯ тавассути маводҳои мултимедиро дар бар мегирад. Унсурҳои чунин система дар баробари маҷмӯи воситаҳои электронии дидактикӣ, наشريҳои анъанавии ҷопӣ, инчунин курсҳои лексияи видеоӣ мебошанд.

Таҳияи презентатсияҳои мултимедӣ, ки барои гузаронидани дарсҳои забони англисӣ истифода мешаванд аз омӯзгор малакаю маҳорати касбӣ (забонӣ) ва техникаро талаб мекунад. Барои самаранок хуб додани презентатсияи мултимедӣ, мебошад талабохое, ки аз нигоҳи техникӣ-барномавӣ, дидактикӣ, педагогӣ, психологӣ ва методӣ зарур доништа мешаванд, риоя намуд.

Презентатсияҳоро ҳам дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши забони англисӣ ва ҳам дар марҳилаи минбаъда истифода бурдан мумкин аст. Яъне, аз ибтидо то анҷоми курси забони англисӣ метавон дарсҳоро тавассути презентатсияи мултимедӣ рӯнамоӣ пешниҳод сохт.

Истифодаи презентатсияҳои мултимедӣ дар раванди таълими забони англисӣ имкон медиҳад, ки азхудкунии маводи таълимӣ, махсусан маводҳои грамматикӣ лексикӣ аз ҷониби донишҷӯён пурзӯр карда шуда, дарсҳо дар сатҳи сифатан нав гузаронида шаванд. Истифодаи слайдҳо тавассути проектор ба девори калон ба ҷои истифодаи тахтаи синфӣ барои ҳар як донишҷӯ шавқу рағбати нав мебахшад. Онҳоро водир месозад, ки тавачҷуашонро бевосита ба мавзӯи дарсӣ нигаронида, бештар фаъол мебошанд.

Истифодаи презентатсияи мултимедӣ дорои чунин имконияту афзалиятҳо мебошад:

- баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯён;
- истифодаи миқдори зиёди маводи тасвирӣ, графикӣ, аудиоӣ ва видеоӣ;
- фаъол соختани дарс ва аз байн бурдани вақт барои навиштани мавод дар тахта;
- ба раванди таълими мустақилона ҷалб намудани донишҷӯён, ки барои ташаккули маҳорати умумии таълимии онҳо аҳамияти хоса дорад.

Самаранокии таъсири маводи таълимӣ ба донишҷӯён бештар аз дараҷа ва ҳаҷми тасвири мавод вобаста аст. Презентатсияҳои мултимедӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки диққати худро ба нуктаҳои муҳими иттилооти пешниҳодшуда равона сохта, дар шакли тасвирҳо, диаграммаҳо, композитсияҳои графикӣ ва ғайра мисолҳои ҷолиб эҷод кунанд. Презентатсия ба мо имкон медиҳад, ки якбора ба якҷанд намуди хотира таъсир расонед: визуалӣ, шунавоӣ, эҳсосӣ ва дар баъзе мавридҳо моторӣ [4, с. 197].

Бо доштани чунин имконият, ба монанди интерактивӣ, презентатсияҳои мултимедӣ ба мо имкон медиҳанд, ки маводи таълимиро ба хусусиятҳои донишҷӯён самаранок мутобиқ кунед. Афзоиши интерактивӣ боиси фаъолонатар иштироки худӣ донишҷӯ дар раванди таълим мегардад, ки ба баланд шудани самаранокии дарк ва дар хотир нигоҳ доштани маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Дар зинаҳои гуногуни дарс презентатсияро дар раванди таълим истифода бурдан мумкин аст, дар ҳоле ки моҳияти он ҳамчун воситаи аёни бетағйир мемонад, вобаста ба мақсади истифодааш танҳо шаклаш тағйир меёбад.

Яке аз самараноктарин барномаҳо барои таҳияи презентатсияҳои мултимедӣ барномаи Microsoft Power Point мебошад. Он ба муаллим имкон медиҳад, ки дар як муддати кӯтоҳ презентатсияҳои худро созад. Имкониятҳои бузурги дидактикии муаррифии компютери донишхоро ба назар гирифта, мо бояд дар ояндаи наздик истифодаи пуршиддати презентатсияҳои мултимедиро дар таълим интизор шавем [10, с. 85].

Ҳангоми омодагӣ ба дарсҳои забони англисӣ ёрдамчиҳои ҷудонашавандаи муаллим метавонад барномаи Power Point бошад, ки ба гурӯҳи ҳамгирошудаи барномаи Microsoft Office дохил карда шудааст. Ин барнома ба муаллим имкон медиҳад, ки мустақилона дастури мултимедиявии интерактивиро барои дарси забони англисӣ бо сарфи вақти кам омода созад. Барномаи мазкур хеле сода, аммо дорои имкониятҳои васеъ мебошад ва барои ҳар як нафар имконияти сохтани презентатсияҳои гуногунмазмун ва дорои мундариҷаи гуногунро дарс диҳад.

Презентатсияи мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point дар раванди таълим дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

- муқаддима ва таҳкими маводи лексикӣ ва грамматикӣ;
- ҳангоми шарҳи қоидаҳои грамматика;
- дар назорати маводи омӯхташуда [3, с. 37].

Дар асоси таҷрибаи андӯхта, якчанд маслиҳатҳои амалӣ барои муаррифии муваффақи мултимедӣ мавҷуданд.

1. Power Point як усули муаррифии визуалӣ мебошад. Он муаллимиро иваз намекунад, балки танҳо замимаи визуалии паёми асосӣ аст.

2. Донишҷӯён мақсаддоранд, ки сухани муаллимиро гӯш кунанд, на аз экран хондан. Ба экран интиқол додани матни шарҳ ё нутқ лозим нест.

3. Дар слайд ҷойгир кардани 5-6 нуктаи асосӣ кифоя аст. Агар ба ин рақам шубҳа дошта бошем, онро метавонем то 4 ё 3 нукта кам кунем.

4. Агар шумо мавзӯи паёми худро тағйир диҳед, онро дар слайди алоҳида таъкид кунед.

5. Донишҷӯён бояд маводеро пешниҳод кунанд, ки дар як нигоҳ фаҳмо бошад. Сутунҳои рақамҳо ё омори печида хондан душвор аст.

Бояд дар хотир дошт, ки Power Point ба тасвирҳои равшан майл дорад: ҳуруфи равшан, хатҳои рост, тасвирҳои дурахшон ва хотирмон.

6. Агар расмҳои истифода шаванд, кӯшиш кунед, ки ба ҷузъиёти ҷолибе диққат диҳед, ки онҳоро бо камераи рақамӣ интихоб кардан мумкин аст.

7. Слайдҳо зуд намоиш дода намешаванд, ин ба донишҷӯгон имконият медиҳад, ки маводи таълимиро дарк намуда, баъзе ҷизҳоро барои худ қайдҳо кунанд.

8. Ва дар охир, пеш аз намоиш додани презентатсия таҷҳизоти техникӣ, экран, суръати намоиши слайдҳоро тағйир кардан лозим аст.

Ҳамин тариқ, презентатсияҳои мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point метавонанд дар бисёр самтҳои таълими забони англисӣ истифода шаванд. Презентатсияҳо имкон медиҳанд, ки маълумоти бодиққат омодашуда ба таври ҷолиб пешниҳод карда шаванд. Презентатсияи мултимедӣ ба мо кӯмак мекунад, ки тамоми маводи моро ба тартиб дарорем ва онро мувофиқи мантиқи муаррифии мо созем ва онро дар як файл нигоҳ дорем.

Беҳатарин маводи аёнии мо ва имкони ислоҳи онҳо низ нуктаи муҳими муаллим аст. Ҳар як омӯзгор маҷмӯи маводҳои таҳиякардаи худро дорад, ки ба истилоҳ «портфели муаллим» ном мегирад. Ҳама маводи мо метавонанд дар CD ҷойгир шаванд ва бо визуализатсияи мавҷуда қор кардани идома диҳанд ва дар он маводи нав ҷойгир кунанд. Дар як компакт диск (вобаста ба намуди диск) то 700 мегабайт маълумот ҷойгир кардан мумкин аст, яъне тахминан як соат видеои баландсифат ё 12-48 соат (вобаста ба сифат) иттилооти садо, ё қариб 5000 тасвир, андозаи тамоми экран ё маълумоти матнӣ ба андозаи рафи китоби шумо. Муҳлати нигоҳдории CD-ҳои муосир хеле дароз аст.

Бо вучуди ин, бояд хотиррасон кард, ки дар шароити донишгоҳи муосир риояи талабот оид ба нигоҳдории иттилоот дар васоити электронӣ муҳим аст. Бартариҳои дигари бахшоназири пешниҳоди иттилоот дар шакли презентатсияи мултимедӣ нисбат ба иттилоот дар шакли нутқи шифохӣ дар он аст, ки дар сурати зарурат донишҷӯ метавонад мустақилона ба он қисми иттилооте, ки наомхтааст, баргардад.

Ҳангоми сохтани презентатсия, шумо набояд дар бораи ҳадафи эҷоди он фаромӯш кунед. Барои ин бояд презентатсияи ҳаҷми муайян эҷод карда шавад, зеро диапозони визуалии шумораи бештари слайдҳо боиси ҳастагӣ мегардад, диққати хонандаро аз моҳияти маводи омӯхташаванда дур мекунад. Слайдҳои «иловагӣ» набояд вучуд дошта бошанд, ки бо тавзеҳот ҳамроҳ нашудаанд. Мулоҳиза кардан ва фаҳмиши маънои ҳар як калимаро таъмин кардан, ба донишу таҷрибаи донишҷӯ таъяс кардан,

муқоисаҳои образнокро истифода бурдан лозим аст. Муносибати индивидуалӣ ба донишҷӯ, ба назар гирифтани имкониятҳои фардии идрок ба мақсад мувофиқ аст.

Дар презентатсияҳои мултимедӣ ба ҳадди ақал кам кардани маълумоти матнӣ, иваз кардани он бо диаграммаҳо, расмҳо, суратҳо, порчаҳои филмҳо мувофиқ аст. Матнро метавон дар шакли нуктаҳои асосии паём пешниҳод кард. Дикқати донишҷӯёнро барои нигоҳ доштани возеҳияти визуалӣ пайваستا иваз кардан лозим аст. Дохил намудани (бе зарар ба мундариҷа) ҳикояҳои хандаовар ва далелҳои хандаовар дар муаррифӣ дарсро рӯҳбаланд мекунад, рӯҳияи мусбати эмотсионалӣ ба вучуд меорад, ки ба азхудкунии мавод ва дар хотир нигоҳ доштани пойдор мусоидат мекунад.

Дар тарҳрезии слайдҳо, ҳамоҳангии мусиқӣ, омезиши рангҳо ва мувофиқати услуб нақши муҳим мебошад. Барои гузариши слайдҳо, эффектҳои аниматсия барои дарк суръати оптималро интихоб кардан лозим аст. Дар ин робита муҳим аст, ки қобилияти гузоштани параметрҳо барои тағир додани слайдҳо ва аниматсияҳо дар муҳити Power Point ҷойгир карда шавад.

Дар презентатсияҳои мултимедӣ ба ташаккули малака ва маҳоратҳои муоширатӣ барои донишҷӯён барои фаҳмидани забони хориҷӣ, ки бо тафохум қабул мешавад, нақши муҳим дорад. Тафохум воситаи пурқуввати таълими забони англисӣ мебошад. Ин намуди фаъолияти нутқ имкон медиҳад, ки ҷанбаи овозии забони омӯхташаванда, таркиби фонематикӣ ва интонатсияи он азхуд карда шавад. Тавассути шунидан азхудкунии фаъоли таркиби лексикӣ забон ва сохтори грамматикӣ он ба амал меояд. Дар натиҷаи мунтазам омӯхтани ин намуди фаъолияти нутқ дар донишҷӯён тафаккури мантиқӣ ва қобилияти иҷро намудани ҷунин амалҳои мураккаби раванӣ, ба монанди таҳлил, синтез, дедуксия, индуксия, муқоиса, конкретизатсия ва ғайра ташаккул меёбад.

Интихоби мавод барои шунидан аз рӯи мавзӯи дарс муайян карда шуда, ба хусусиятҳои психологӣ донишҷӯён ва шавқи онҳо нигаронида шудааст. Пешниҳоди матнҳо барои гӯш кардан пас аз кор дар лексика ва грамматика хеле муҳим аст, зеро раванди шинохт танҳо дар асоси малакаҳои қавии лексикӣ, грамматикӣ ва талаффуз имконпазир аст.

Пеш аз шунидан, донишҷӯён имконият пайдо мекунанд, ки тахминҳои худро дар бораи мундариҷа баён кунанд, масалан, муқолаа аз рӯи унвон ё баъзе ҷузъиёти расм ба матн. Инчунин, ба донишҷӯён як қатор саволҳои пешниҳод карда мешаванд, ки диққати худро ба дарки мундариҷаи нутқи даркшуда равона мекунанд, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки сатҳи фаҳмиши муфассали иттилоотро дар марҳилаи пешрафтаи раванди гӯшкунӣ муайян ва назорат кунед.

Истифодаи мусиқӣ ва сурудҳо дар синф стресс ва ҳастагиро рафъ мекунад ва қувваи пурқуввати эмотсионалӣ медиҳад. Маводи суруд дорои забони аслии гуфтугӯӣ мебошад. Аз рӯзҳои аввали омӯзиши забони англисӣ ба донишҷӯён гӯш кардани матнҳои аслии хеле муҳим аст. Ин шакли шунидан ба ташаккули бомуваффақияти фаҳмиши шунидан мусоидат мекунад ва аз ин рӯ, салоҳияти коммуникатсионии донишҷӯёнро ташаккул медиҳад [2, с. 73].

Бартариии техникии гузаронидани шунавой дар барномаи Power Point, ки ба муаллим имкон медиҳад, ки ин равандро чанд маротиба бе талафи вақт ва меҳнат анҷом диҳад, қайд накардан ғайриимкон аст. Илова бар ин, муаллим аз тарҳрезии доимии тахта озод аст. Тамоми марҳилаи омодагӣ ба гӯш, инчунин мавод барои гӯш, дар як слайд дар шакли тугмаҳои идоракунии барои танзими амал ва эффектҳои иловагии аниматсия барои ибораҳои дорои садо ташкил карда мешаванд. Маводи дар шакли презентатсияҳои мултимедӣ пешниҳодшуда имкониятҳои китобҳои дарсии анъанавиро тавассути истифодаи садо ва видео ва эффектҳои аниматсия хеле васеъ мекунад. Дар рафти кор бо компютер донишҷӯён аз каналҳои шунавой ва визуалии идрок истифода мебаранд, ки ин имкон медиҳад, ки на танҳо ҳаҷми иттилооти даркшуда, балки қувваи азхудкунии он низ зиёд карда шавад [2, с. 74].

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ омодагӣ ва қобилияти зиндагӣ ва ҳамкорӣ дар ҷаҳони муосири гуногунфарҳангиро дар назар дорад. Барои ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ омӯзиши фарҳанги кишварҳои англисзабон ва ватани худ аҳамияти калон дорад. Аз ин лиҳоз, дар муаррифии самти забоншиносӣ ва минтақавӣ ба интихоби иттилоот дар шакли матну тасвирҳо, пайдарпайии пешниҳоди он, ороиши эстетикӣ мавод таваҷҷуҳи хоса дода мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки технологияи иттилоотӣ, бахусус презентатсияи мултимедӣ бо истифода аз барномаи Power Point дар дарсҳои забони англисӣ раванди таълимиро навсозӣ мекунад; таълими инфиродиро инкишоф медиҳад; мустақилият ва худтанзимкуниро тарбия менамояд; хароҷоти вақтро таъмин мекунад; ба донишҷӯён барои пайдо кардани малакаҳои кор бо ин намуди барнома, суҳанронӣ дар назди аудитория кӯмак мекунад; малакаҳои муоширатро инкишоф медиҳад.

Ба андешаи мо, ҷорӣ намудани презентатсияи мултимедӣ ва истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими забони англисӣ барои омӯзиши мавзӯҳои муайян воситаи муассир буда, дар аз худ кардани иттилоот бо забонҳои хориҷӣ ва рушди малакаҳои малакаҳои муоширатӣ мусоидат менамоянд. Фаълсозии раванди таълим аз маводҳо ва воситаҳои таълимӣ вобастагии калон доранд, аз ҳамин лиҳоз презентатсияи мултимедиро ҳамчун маводи муосири таълимӣ метавон дар рафти дарсҳои забони англисӣ бештар истифода намуд.

АДАБИЁТ

1. Банникова Е.Л. Преимущества применения компьютерных технологии при обучении иностранным языкам // Е.Л. Банникова // Иностранные языки в школе. – 2012. – №10. – С.56-60.
2. Белкова М.М. Информационные компьютерные технологии на уроках английского языка // Английский язык в школе. 2008. – № 3. – С. 73-75.
3. Беляева Л.А., Иванова Н.В. Презентация Power Point и ее возможности при обучении иностранным языкам // Иностр. языки в школе. – 2008. – № 4. – С. 36-40.
4. Бузина Д.И. Power Point на занятиях английского языка: быть или не быть? Полилог культур: один мир – многообразие языков: Сб. науч. тр. / Под ред. Т.В.Шульцешова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: Изд-во ЯрГУ, 2009. – С. 196-200.
5. Вахрушева А.В. Проектирование мультимедийного учебного занятия по иностранному языку в вузе / А.В. Вахрушева, А.В. Дубков // Молодой ученый. – 2014. – №19. – С. 511-514.
6. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы. – М.: Педагогика, 1987. – 264 с.
7. Инновационные процессы в образовании: новые технологии в организации самостоятельной работы студентов: сб. науч.-метод. ст. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2009. – Вып. 16, т.2. – 240 с.
8. Клевцова Н.И. Учебный потенциал мультимедийных технологий в обучении иностранным языкам // Информационные технологии в процессе подготовки современного специалиста: Межвуз. сб. – Липецк: Изд-во ЛГЛУ, 2001. – Вып. 4. –Т. 1. – С. 96-107.
9. Лапчик М.П. Информатика и информационные технологии в системе общего и педагогического образования. – Омск, 1999. – С. 148.
10. Муравлев Д.П. Совершенствование образовательного процесса на основе новых информационных технологий. Дис. ... канд. пед. наук. – М., ВУ, 1999, – 186 с.
11. Онуфрийчук В.А. Интенсификация процесса обучения с использованием компьютерных технологий и учетом индивидуальных особенностей обучающихся. Дис... канд. воен. наук. – М.: ОВА, – 2001. – 213 с.
12. Осин А. В. Открытые образовательные модульные мультимедиа системы / А. В. Осин. – Москва: Агентство «Издательский сервис», 2010. – 326 с.
13. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. – М., 1994. – 195 с.
14. Савельев А.Я. Новые информационные технологии в обучении / А.Я. Савельев // Современная высшая школа. – 1990. – № – С. 3-4.
15. Федотова Д.Э. Мультимедийные технологии: [к сб. в целом] учебное пособие / Федотова Д.Э. – Москва: МГТУ МИРЭА, 2013. – 130 с.

МУЛЬТИМЕДИЙНАЯ ПРЕЗЕНТАЦИЯ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО

В настоящее время - время стремительных научно-технических прогрессов, необходимая информация становится важнейшим инструментом в любой сфере человеческой деятельности, и важнейшей задачей является научить подрастающее поколение жить в информационном мире.

В последнее время для повышения качества высшего образования активно используются новые образовательные технологии. Но сейчас многие теоретики высшего образования придерживаются мнения, что термин «образовательная технология» сегодня неуместен. Мы рассматриваем информационные, коммуникационные и аудиовизуальные технологии в целом при условии решения важнейшей задачи - создания новой образовательной среды, в которой информационные, коммуникационные и аудиовизуальные технологии включаются в образовательный процесс для реализации новых образовательных моделей.

Цель этой статьи — изучить мультимедийные презентации, выяснить их предпочтения и предложить способы их использования на уроках английского языка.

Одной из составляющих информационных технологий является Мультимедийная технология (мультимедиа, медиа-среда), позволяющая одновременно использовать разные способы подачи информации: числа, тексты, графику, анимацию, видео и звук. Важнейшей особенностью интерактивных мультимедийных технологий является возможность с их помощью влиять на работу СМИ.

В статье рассматривается использование мультимедийных презентаций и их эффективность в обучении английскому языку. Автор объясняет понятия и выражения в области мультимедиа, новые технологии и важные требования к разработке и внедрению мультимедийных презентаций на уроках английского языка.

По результатам исследования установлено, что использование мультимедийных презентаций позволяет создать благоприятную языковую среду на уроках английского языка и повысить мотивацию и активность учащихся.

Внедрение новых информационных технологий в преподавание английского языка повысит интерес учащихся, мотивирует их на занятиях и повысит эффективность обучения английскому языку.

Ключевые слова: новые технологии, мультимедиа, презентация, мультимедийная презентация, обучение, английский язык, студенты, интересы, учебные материалы, понимание.

MULTIMEDIA PRESENTATION AND ITS USE IN ENGLISH LESSONS

In our time of accelerating scientific and technological progress, when the possession of the necessary information becomes the most important tool in any field of human activity, the most important task is to teach the younger generation to live in the information world.

Recently, new educational technologies have been intensively used to improve the quality of higher education. However, now many theorists of higher education believe that the term «educational technology» is not quite adequate today. We consider information, communication and audiovisual technologies as a whole, as subordinate to the solution of a more important task - the creation of a new educational environment, where information, communication and audiovisual technologies are organically included in the educational process to implement new educational models.

Purpose of this article is to explore multimedia presentations to find their advantages and suggest ways to use them in English lessons.

One of the components of information technology is Multimedia technology (multi - a lot, media - environment), which allows you to simultaneously use different ways of presenting information: numbers, text, graphics, animation, video and sound. The most important feature of multimedia technology is interactivity - the ability of the user to influence the operation of the information tool.

The article deals with the use of multimedia presentations and their effectiveness in teaching English. The author gives a clear explanation of the concepts and meanings in the field of multimedia, new technologies and important requirements for creating and applying multimedia presentations in English classes.

The use of multimedia presentations can breathe new life into old lesson plans and increase student motivation only if the educator knows how to properly apply his resources in accordance with the curriculum.

The results of the study found that the use of multimedia presentations can create a good language environment for English lessons and increase the motivation and activity of students.

According to the results of the study, it was found that the use of multimedia presentations can create a good language space for teaching English, increasing the motivation and activity of students.

The introduction of new information technologies in the teaching of English will increase the interest of students, activate them in the classroom and increase the effectiveness of teaching English.

Key words: new technologies, multimedia, presentation, multimedia presentation, teaching, English, students, benefits, learning materials, listening.

Сведения об авторе:

Розиков Бахром Махмасолихovich – соискатель кафедры практического курса английского языка, Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Моб. тел.: (+992) 933 24 18 18, Эл. почта: brozegov86@bk.ru

About the author:

Rozikov Bahrom Makhmasolikhovich – applicant of the Department of practical English course of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, Aini str., 67. Mobile phone: (+992) 933 24 18 18, E-mail: brozegov86@bk.ru

СОХТОРИ МАЪНОИ ҶОНИШИНҲОИ ИШОРАТӢ ДАР ЗАБОНӢ ТОҶИКӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАӢ ОНҲО ДАР ЗАБОНӢ НЕМИСӢ

Мускинова Т.Х

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони муосир омӯзиши муқоисавии забонҳо бо маром рушд ёфта истодааст ва ин раванд тамоми дараҷаҳои сохтори шояи илмӣ забоншиносиро фаро гирифтааст ва объекти махсус аз нигоҳи муқоисавӣ–типологӣ мебошанд.

Ҷонишин ҳиссаи номии нутқест, ки ба ашёву аломати онҳо ишора карда, онҳоро номбар намекунад. Истилоҳи ҷонишин аз калимаи латинии «**Pronomen**» гирифта шуда ба гурӯҳи калимаҳое дохил мешаванд, ки онҳо ба ҷои исмҳо қор фармуда мешаванд. Баътар забоншиносон «**Pronomen**»-ро, ки тарҷумаи тахтуллафзии калимаи местоимениеи русӣ ба тоҷикӣ ҷонишин мебошад, барои як гурӯҳи калимаҳо ҳамчун ном интихоб кардаанд. Ҷонишинҳо гарчанде дар забонҳои дигар бо истилоҳҳои гуногун ифода шаванд ҳам, аммо хусусияти ин калимаҳо якест [5:6].

Ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ дорой мавқеи калони истемоли мебошанд ва категорияи муайяни калимаҳоро ташкил намудаанд. Ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ аз рӯи маъно ба 9 гурӯҳ ҷудо мешаванд, ки ҷонишини ишоратӣ яке аз онҳо ба ҳисоб меравад.

Ин намуди ҷонишинҳо дар матн вазиҷаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Онҳо аз як тараф бо калимаҳои дигар омада барои шакл гирифтани таркибҳои атрибутивӣ хизматкунанд аз тарафи дигар

ҳамчун аломатҳои морфологӣ яъне ҳамчун артикл хизмат мекунад. Ба ғайр аз ин қонишинҳои ишорати ҳеле серистеъмоланд. Онҳо предметро бориҳои ишора ифода мекунад [5:166].

Қонишинҳои ишоратӣ дар қатори қонишинҳои шахсӣ ва саволий аз калимаҳои ишоратӣ, ки маънои мустақил доштанд ба вучуд омадаанд. Қонишинҳои ишоратӣ дар байни калимаҳои ишораткунанда мавқеи муҳимро ишғол мекунад ва як навъ шакли овозии имову ишораҳо ба ҳисоб мераванд. Бо ёрии қонишинҳои ишоратӣ гӯянда ҳама гуна предметҳоро аз байни ҳамчинсонашон ҷудо карда, диққати шунавандаро ба онҳо ҷалб менамояд ва нишон медиҳад, ки минбаъд сухан дар бораи чӣ меравад. Бо ёрии қонишинҳои ишоратӣ инчунин предмету ҳодисаҳои ишора мешаванд, ки дар бораи онҳо пештар сухан рафтааст. Қонишинҳои ишоратӣ серистеъмол мебошанд. Онҳо калима, ибора ва ҷумлаҳо, ҳатто, мафҳуми матнҳои яқлухтро иваз карда, ба гуфтор сабукиву мӯҷизӣ мебахшанд [5:7].

Қонишинҳои ишоратӣ ба гурӯҳи қадимтарини калимаҳои ишоратӣ дохил мешаванд. Мувофиқи ақидаи забоншиносон, калимаҳои ишоратӣ алалхусус, қонишинҳои ишоратӣ дар ибтидо маънои мустақил доштанд ва ин намуди қонишинҳои давраи ҳеле тӯллонии инкишофи забонро низ аз сар гузаронидаанд, ки айни замон таъин кардани решаи аслии онҳо ҳеле душвор аст. Қонишинҳои ишоратӣ нисбат ба шахсу ғайри шахс бетафовут истеъмол мешавад, барои мисол: **ин инсон, ин китоб, ин сухан**. Қонишинҳои ишоратӣ дар забони тоҷикӣ категорияи шахс ва шумора надоранд ва аз рӯи сохт ба чор навъ ҷудо мешаванд [1:17].

1) Содда; ба ин гурӯҳ қонишинҳои ишоратии **ин, он** дохил мешаванд. Ин қонишинҳо дар забони давраи нав ҳамчун забони адабии ҳозираи тоҷик ҳеле зиёд истеъмол шуда, як ҷиҳати умумидоранд, вазиғаи асосии онҳо ифодаи тобиши дейктикӣ буда, предметро ба воситаи ишора ифода мекунад [3:107]. Барои мисол:

Дар **ин** миён падараш мурд, ӯ аз вай як ҳавличаи хурд ва ду хучра аз мадрасаҳои сервакфи Бухоро бамерос гирифт [2:93]. ~ Zu **dieser** Zeit starb der Vatter. Er hinter ließ dem Sohn ein kleines Haus und zwei Wohnzimmer in einer der einträglichen, reichen Medressen Buchara [8:120].

Ба воситаи қонишини **ин** ва **он** фикри ҳозираи гӯянда ба фикри гузашта ояндаи ӯ айёният пайдо мекунад. Ба ғайр аз ин қонишинҳои номбурда дар забонҳои гурӯҳи эронӣ, аз ҷумла форсии тоҷикӣ дараҷаи объекти фикрро аз хусуси дурию наздикии он мефаҳмонад. Онҳо бо баъзе хусусиятҳои аз ҳамдигар фарқ мекунад. Қонишинҳои ишоратии **ин** ва **он** дар забони ин давра аз ҷиҳати масоҳат гурӯҳи мутақобила ташкил мекунад: **ин** дар маънои дейктики ба предметҳои ишора мекунад, ки онҳо ба гӯянда наздик мебошанд [3:107].

Қорӣ – Ишқамба **ин** гусфанди фарбеҳи баҳои худ омадаро дида, оби даҳонаш рафта, гулӯяш хориш кардан гирифт [2:106]. ~ Beim Anblick «**dieses** fetten Hammels, der selber auf seinen eigenen Beinen, zu ihm gekommen war» lief dem Wucherer das Wasser im Munde zusammen [8:137].

Он, бошаддар забони тоҷикӣ баръакс, предметҳои дурро нишон медиҳад.

Ноиб қарор дод, ки ин даъво то ҳафтаи оянда мавқуф гузошта шавад, агар то **он** вақт тарафайн бо ҳам созиш накунад, Арбобро савганд дода, пас аз **он** пули он касро аз Муҳсин хоҳад рӯенд [2:137]. ~ Der Noib beschloß, den Prozeß auf die Nächste Woche zu vertragen, und versicherte falls sich die Parteien bis zu **diesem** Termin nicht friedlich geeinigt hätten, würde er aufs neue über **diesen** Fall verhandeln, und wenn der Arbob seine Aussage beeide, erhielt er das Geld von Muhsin [8:182].

2) Сохта: Қонишинҳои гурӯҳи мазкур таърихи дуру дароз надошта, маҳсули давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ - форсӣ ба ҳисоб мераванд. Дар забони ин марҳала **ҳамин ва ҳамон** гурӯҳи қонишинҳои сохтаре ташкил додаанд. Қонишини ишоратии **ҳамин** ашъи наздикро ишора мекунад [3:107].

- Аз Усто Рӯзии дуредгар гирифтаам. Якбор дар дасти вай **ҳамин** қаламро рӯзҳои иморати Наврӯзбой дида будам, ки ҷӯбҳоро хат мекашид. [2:107] ~ Bei dem Zimmermann Usto Rusi. Als Nawrusbais Haus gebaut würde, habe ich **diesen** Bleistift in der Hand des Zimmermanns gesehen. Er hat mit ihm die Bretter angezeichnet [8:103].

Ба **ҳамин** тарик ӯ гоҳо аз поён, гоҳо аз боло нишон дода тамоми хатро ғайр аз чанд сатри аввали хат, ки одатан дар он ҷо дуою салом менавиштанд, нишон дода меҳонанд [2:64]. ~ Bald auf die eine, bald auf andere unterstreichene Zeile weisend veranlaßte er mich **so** den ganzen Brief vorzulesen, biß auf den Anfang, der die übliche Höflichkeitsfloskeln enthielt [8:78].

Қонишини ишоратии **ҳамон** дар забони тоҷикӣ ашъҳои дурро ишора менамоянд.

Дар **ҳамон** вақтҳо Қорӣ – Ишқамба як рӯз дар роҳ ба ман вохӯрд ва сари роҳи маро гирифта ҳикояи худро гуфт ва аз ман маслиҳат ҷуст [2:162]. ~ Zu **dieser** Zeit traf auch ich Kori – Ischkamba. Er versprach mir den Weg, erzählte mir von seinem Kummer und bat mich um Rat [8:103].

Дар забони давраи нав қонишинҳои ишоратии сохта, дар забони тоҷикӣ вазиғаи тобишҳои муайян доранд. Қонишини **ҳамин** ин қонишин аз пешванди **ҳам** - ва қонишини ишорати **ин** сохта шудааст, пешванд дар маънои қонишин таъсири муайян дорад. Тавасути он қонишини мазкур предметҳоро бештар таъкид мекунад. Аммо оид ба пайдоиши шакли қонишинҳои **ҳамин** ва **ҳамон** андешаҳо гуногунанд, муҳаққиқ Б. Сиёев чунин меандешанд, ки ин шаклҳо аз ҷузъи **ҳам** ва ҷузъҳои **ин** ва **он** сохта

шуда бошанд[5:17].

3) **Муракаб: ончунон, ҳамчунон, инчунин.** Чонишинҳои ишоратии муракаб маҳсули давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ-форсӣ ба ҳисоб мераванд. Дар забони адабиёти классики калимаҳои **чунин, чунон, ҳамчунин, ҳамчунон, инчунин, ончунон** ҳамчун чонишинҳои ишоратии муракаб истеъмоли шудаанд. Ин калимаҳо аз се ҷузъ: ин + чун + ин, он + чун + он ва ҳам + чун + ин таркиб ёфтаанд. Чонишинҳои мураккаби сечузъаи **ҳамчунин, ҳамчунон** аз рӯи вазифа ва маъно ба чонишинҳои **чунин, чунон ва инчунин** муродиф мебошанд, аммо ба воситаи ин чонишинҳо предмети ишорӣ бештар таъкид мешаванд [4:107].

Ў дар роҳ **чунон** метохт, ки ба одамони раста нигоҳ намекард, ба саломи касе ҷавоб намедод, ҳатто нону ҷои одамони раста ҳам, ки пештар ба хӯрдани онҳо шарик шуданро ҳеҷ фурӯгузошт намекард назар намеандохт [2:158]. ~ **So** schnell rannte er, das er die Leute, die ihm entgegen kamen, nicht beachtete, niemand begrüßte und sich nicht einmal um das Frühstück der Handler kümmerte [8:211].

Кӯчаҳои танги шаҳр аз барф **чунон** пур шуда буданд, ки қариб ба бомҳо мерасиданд[2:66]. ~In diesem Jahr waren die engen Cassen **so** mit schnee vollgestopft, daß die Schneeberge bald bis an die Dächer reichen[8:81].

«Агар гуфтаҳои ӯ рост бошанд, ҳоли ман чӣ мешавад?» гӯён дар тарс афтод ва **ҳамчунон** монанди ҳайкали бечон ба девор така карда фурсате беҳиссу ҳаракат монд [2:174]. ~verängstigt lehnte er sich **wie** eine leblose Figur an die Mauer [8:235].

Чонишинҳои ишоратии муракаб низ мисли чонишинҳои ишоратии содда предмету сифату миқдори онҳоро таввасути ишора ифода карда, валле бевосита атрибути маънои онҳо нашуданд. Фарқ дар ин аст, ки чонишинҳои ишоратии муракаб нисбати чонишинҳои ишоратии содда ин ё он тобишро пурратар ифода карда хусусияти таъкидӣ доранд. Ин гурӯҳи чонишинҳо низ аз якҷанд ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунанд. **Чунин, ҳамчунин, инчунин** ба предметҳои наздик ишора мекунанд. **Чунон, ҳамчунон** бошанд ба предметҳои дур ишора мекунанд[4:107].

4) **Таркибӣ: ин хел, ин гуна, ин сон, ин навъ, ин тавр**, ва ғайраро номбар кардан мумкин аст. Ин намуди чонишинҳо дар забони тоҷикӣ хеле зиёданд. На ҳамаи исмҳо бо чонишинҳои ишорати дар як таркиб омада хусусияти сохтани чонишини ишоратии таркибиро доранд. Ин хусусият танҳо ҳоси чонишинҳои ишоратии **ин, он, ҳамин, ҳамон** мебошанд. Чонишинҳои таркибие, ки сифату ҳолати ашӯро ифода мекунад тавассути чонишинҳои **ин хел, ин гуна, ин навъ, ин сон** ва ғайраҳо истифода бурда мешаванд[4:107].

- Ман чаро ба ғазаб омада бошам, ман **ин гуна** ҳазлҳои ҷиддинамои шуморо акнун нашунавидаам, - гуфт тоқияфурӯш дар ҳолате, ки аз шӯриш фурумада буд [2:22]. ~Ach wozu soll ich mich gekränkt fühlen! Höre ich etwa **solche** scherze von Ihnen zum ersten mal? Sagt der Tjubetekahändler, diesen Zorn anscheinend verfolg, in ruhigeren Ton[8:11].

Дар **ин гуна** зиёфатҳо ман ҳам яке аз меҳмонони рӯирист будам[2:65]. ~ Auf **diesem** Feiern gehörte ich zu den Gästen, die der Vater eingeladen hatte [2:79].

Бо шунидани **ин гуна** «тасаллий» алами у дучандон мешуд, ва «ба болои сӯхта намақоб» рехтагӣ барин фарёд мекашид ва шунавандагонро дашном дода ба роҳаш давом мекард [2:162]. ~ Wenn Kori – Ischkamba **solche** «Trostworte» vernahm, verschlimmerte sich sein kummerer Beschimpfte die «Troster» und dabei so laut, als hatte man ihm salzwasser auf eine Brandwunde gegossen[8:216].

Ин тавр бошад, чаро шӯрида оташин мешавӣ[2:123]? ~**Wenn das so** ist, warum protestierst du dann ärgerst dich[8:164]?

Чонишинҳои, ки миқдору андозаи ашӯро ифода мекунанд тавассути чонишини ишоратии **ин қадар, ин дараҷа, ҳамин қадар** сохта мешаванд.

Ҳаминқадар зарар бас аст, ки имрӯз аз оши пеш аз пешини хучранишинам маҳрум мондам[2:177]. ~**es genügt**, daß ich heute des vergeblichen wartens wegen bei einem meiner Zellenmieter keinen Pilaw essen konnte [8:177].

Ман, ки либосам **он қадар** гарм набуд, дар рӯзи охири охири ҳафтаи дарси мадрасаҳои Бухоро, ки сешанбе буд, ба дарс нарафтам, дари хучраамро баста хоб рафтам [2:66]. ~ Meine Kleidung war für eine **solche** Kälte wenig geeignet, und ich beschloß deshalb am letzten Tag der Unterrichtswoche, der auf einen Dienstag fiel, nicht zur Medresse zugehen[8:81].

Ҳаммаи ин чонишинҳо аслива ғайри аслии мешаванд. Ба чонишинҳои ишоратии аслии он чонишинҳои шомиланд, ки таърихи хеле қадима доранд, чонишинҳои ишоратии **ин** ва **он** аз зумраи ин чонишинҳо мебошанд. Ба чонишинҳои ишоратии ғайри аслии чонишинҳои сохта, муракаб ва таркибӣ дохил мешаванд[4:107].

Дар забони немисӣ бошад чонишини ишоратӣ **Die Demonstrativ-pronomen** тарҷума мешавад. Ба чонишинҳои ишоратӣ **der** - ин, он, вай, **es** - ин, ҳамин, **dieser** - ин, он, **jener** - он, ҳамон, вай, **derjenige** - он касе ки, он ки, ин ки, ҳамонки, **der selbe** - ҳамон, худӣ ҳамон **solcher** - чунин, ҳамин гуна, ҳаминхел, **selber** - худ, **selbst** - худ дохил мешаванд [6:37].

Wehrend **dieser** Unterhaltung streich der Meister alle drei vier worte mit dem Rasiermesser fieber den wetz

stein. Nach dem er das Rasiermesser geschärft und abgezogen hatte, band er Kori - Ischkamba ein Handtuch um und beginte sich aus Rasieren[8:9]. ~ Сартарош чор даҳан гап зада як бор покуро ба санг зада охир теғро мувофиқи табаш тез кард ва лўнгиро ба гардани Қорӣ – Ишкамба баста истода ба сухан давом намуд [2:15].

Дар ҷумлаи мазкур ҷонишини ишорати **dieser** - **ҳамин** дар ҷумлаи забони олмонӣ омадааст ва ҷумлаи забони тоҷикӣ бошад мазмунан тарҷума шудааст ва аз ин лиҳоз ҷонишини ишоратии **ҳамин** аз мадҳи назари тарҷумон дур мондааст.

Mein Laden ist eng, wäre und Kapitale habe ich wenig, oben drei geht das Geschäft so dass, wie es heißt mal keine Käufer, ein andermal keine waren da sind. An einer **solchen** Stätte wachsen die Urenkel nicht schnell heran[8:21]. ~ Дӯконам танг аст, мол ва сармоям кам аст ба болои ин бештариини молҳои ман «қасмаҳару қасмаёб, » бинобар ин савдо ҳам кам мешавад ва дар **ин ғуна** аҳвол аберааш ба зудӣ калон на мешавад ва ба воя намерасад [2, с. 24].

Misstrauisch horte er **denjenigen** zu, die ihm das Neueste aus den Zeitungen berichten, und bat Leute, die Lesen und Schreiben konnten, ihm die Nachrichten vorzulesen, um sie mit eigenen Ohren hören zu können[8:226]. ~ Бо вучуди **ин, ки** пештар ба ҷое, ки газета хонда истода бошанд, ҳеҷ наздик намешуд, аз газетаҳо хабарҳои ҷангро мегиридагӣ шуд. Лекин хабарҳои забони гуфтаи онҳоро бовар намекард. Бинобар ин онҳоро газета меҳонанд ва худаш бевосита шунида муҳокима мекард [2:169].

Ҳаммаи ҷонишинҳои ишоратӣ ба ғайр аз «**es** – **ин ҳамин**» ва «**selber** - **худ**» аз рӯи тасрифи ҷонишинӣ тағйир меёбанд. Ҷонишинҳои ишоратии **es, selber, va selbst** тасриф намешаванд. Шакл, ҳолат ва ҷинси ҷонишинҳои тасрифшаванда аз калимаи муайяншаванда вобаста аст. Ҷонишини **selber** – **худ** дар забони тоҷикӣ ҷонишини нафси - таъкиди буда дар забони муқоисашаванда бошад ҷонишини ишорати мебошад.

Seit diesem Gespräch kam Kori – Ischkamba jeden Tag in die Bank, sobald sie geöffnet wurde, und ging in das Arbeitszimmer des Direktors der die erste beste Zeitung nahm, die in die Hände fiel, aber anstatt zu übersetzen, was darin geschrieben stand, **selber** Nachrichtenerfand, die geeignet waren, den Zuhörer in sicherheit zu wiegen[8:228]. ~ Баъд аз ин мусоҳиба Қорӣ – Ишкамба ҳар рӯз пештар аз ҷои ҷоштгоҳии банк ба пеши мудирӣ он мерафт. Мудир барои ӯ қадом газетай русӣ, ки рост ояд, ба овози баланд меҳонд ва ба ҷои тарҷумаи хабарҳои он газета ҷиҳзоеро, ки **худ** сохтааст, ба ӯ мегуфт, ки ба ғуши вай бисёр мефоридаанд [2:169].

Er war **selber** nicht sehr fest Überzeugt, sein Geld eines Tages wieder zubekommen, und das quälte ihn derartig, das sich in seinem verhalten Anzeichen von Wahnsinn bemerkbar machten[8:129]. ~ **Худи** ӯхам ба рӯёнидани пулаш умеди зиёд надошт, бинобар ин дар авзоаш аломати девонагӣ намудор гардида истода буд [2:100].

Sie **selber** haben mich doch gebeten, ihre Tjubetekas Stückweise zu verkaufen[8:19]. ~ Охир шумо **худ** аз ман хоҳиш карда будед, ки токияҳотонро ба харидорҳои беруна бо нархи якафурӯшӣ – бо нархи баланд фурӯхта диҳам [2:22].

Nein alles brauchen Sie nicht vorzulesen, ich habe in schon **selber** gelesen und bloß einige wenige Wörter nicht entziffern können [8:19]. ~ Бароварда не, ҳама ҷояшро хондан лозим нест, **хурам** хондам, лекин баъзе ҷойҳояшро дуруст бароварда натавонистам, ҷашмам пирӣ карда, ҳамон ҷойҳояшро нишон медиҳам, ба ман фаҳмонда диҳед, мешавад [2:64].

Ҷадвали тасрифи ҷонишини ишоратии «dieser» (Die Tabelle der Deklination des Pronomens «dieser») [6:107]

Ҳолат	Шакли танҳо m	f	n	Шакли ҷамъ f, m, n
Nom	Dieser Mann Ин мард	Diese Frau Ин зан	Dieses Kind ин кудак	Diese Männer, Frau, Kinder Ин мардҳо, занҳо, кудакон
Gen	Dieses Mannes аз онӣ ин мард	Dieser Frau аз онӣ ин зан	Dieses Kind аз онӣ кудак	Dieser Männer, Frau, Kinder Аз онӣ ин мардҳо, занҳо, кудакон
Dat	Diesem Man ба ин мард	Dieser Frau ба ин зан	Diesem Kind Ба ин кудак	Diesem Männer, Frau, Kinder Ба ин мардҳо, занҳо, кудакон
Akk	Diesen Mann ин мардро	Diese Frau ин занро	Dieses Kind ин кудакро	Diesen Männer, Frau, Kinder Ин мардҳоро, занҳоро, кудаконро

Дар вақти тасриф дар падежҳо ҷонишинҳои ишоратӣ анҷомаҳои артикли муайянии ҷинсҳо қабул мекунад (**er, e, es**).

Diese Worte bewogen midi Kori – Ischkambas Kopf genauer betrachten sein Haar war Tatsächlich so Lang wie bei den Häufigen – im Sindan des Emir, es fielen ihm strähnen in die Stirn hing ihm in den Nacken, filzte über den Schläfen [8:12]. ~ Ман аз **ин** сухани сартарош огоҳӣ ёфта ба сари Қорӣ – Ишкамба бо диққат назар андохта дидам, ки дар ҳақиқат мӯйсараи, монанди зиндонӣни давраи амирӣ баланд расида то

пешонӣ ва буни гарданааш фурумадагӣ буд[2:16].

Auch an **diesem** Tag hatte ich kein Jagdglück gehabt. Ich selber hatte, das wird unmittelbar vor der Falle verscheuch[8:22]. ~Он рӯз ҳам шикори ман барор нагирифт, на танҳо барор нагирифт, ҳатто дар оянда ҳам роҳи дунбологирии он шикор ба ман баста шуд: чунки ман дар пеши Қорӣ – Ишқамба шарманда шуда будам [2:25].

Wenn er mir keine Zelle gegeben hätte, hätte ich wenigstens die Möglichkeit gehabt, den Lebens still **dieses** merkwürdigen Mannes zu studieren[8:24]. ~ Дар он сурат агар хучра ба даст надарояд ҳам, шиносӣ ба даст медарояд ва дар оянда роҳии омӯхтани **ин** одами аҷиб, ки диққати кунҷковии маро ба тарафи дигар саҳт кашида буд [2:26].

Дар ҷонишинҳои мураккаби **derjenige, derselbige** қисми аввал **der** мисли артикел тасриф шуда, қисми дуюм ҳамчун сифати тасрифи суз тағир меёбад[2:107].

Dasselbe kann man vom Lesen sagen meinte der Hakennasige“wem Gott es nicht gegeben hat, der wird nie lesen lernen, sowie er sich auch müht [8:101].~ Саводнокӣ ҳам **ҳамин тавр** аст, гуфт мӯйсафеди биникамон. - Агар худо надиҳад, одам бо хондан саводнок намерӯдааст [2:81].

Ҷадвали тасрифи ҷонишини ишоратии derjenige [6:107].

Kasus	Singular Maskulinum	Femininum	Neutrum	Plural
Nom.	Derjenige он	Diejenige ӯ	Dasjenige вай	Diejenigen онҳое
Gen	Desjenigen аз он	Derjenigen аз ӯ	Desjenigen аз вай	Derjenigen аз онҳое
Dat.	Demjenigen ба он	Derjenigen ба ӯ	Demjenigen ба вай	Denjenigen ба онҳое
Akk	Denjenigen онро	Diejenige ӯро	Dasjenige вайро	Diejenigen онҳоро

Ҷонишинҳоро тақрибан дар ҳамаи забонҳои дунё ба қатори исм, сифат, феъл дар қатори ҳиссаҳои нутқ дохил мекунанд. Ҷонишинҳо аз ҷиҳати бисёр аломатҳои худ аз қабилҳои таркиб, маъно, категорияи морфологӣ ва вазифаи синтаксисӣ ҳиссаи ҳосаи нутқ мебошад. Дар маънаи пажӯҳиши муқоисаи забонҳо бошад ошкор кардани фарқиятҳо ва монандиҳо аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Ҳанӯз аз нимаи дууми асри гузашта сар карда то ҳоло бахшҳои дар гирди ҳадафҳо, вазифаҳо ва усулҳои пажӯҳиши муқоисавӣ–типологии забонҳо идома доранд ва то ҳол пура ҳали худро наёфтааст.

Ҳамин тариқ аз омӯзиш ва таҳлили ҷонишинҳои ишоратии забони тоҷикӣ ва забони олмонӣ бармеояд, ки барои муайян кардани фарқиятҳо ва монандиҳо дар забонҳои муқоисашаванда ҳоло айни муддаост. Азбаски дар забоншиносии муқоисавӣ–типологӣ доир ба методҳои муқоисавӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд ва дар мақолаи мазкур кушиш кардем ки ҷонишинҳои ишоратиро дар забони тоҷикӣ омӯхта ифодаи онҳоро дар забони олмонӣ бо мисолҳо шарҳ додем.

Фарқияти ҷонишинҳои ишоратии забони тоҷикӣ аз забони муқоисашаванда дар он ба назар мерасад, дар забони тоҷикӣ ҷинсият ва падеж мавҷуд нест ва дар забони муқоисашаванда бошад ҷонишинҳои ишоратӣ дар падежҳо тасриф мешаванд ва анҷомаҳои артикли муайянии ҷинси мардона, занона ва миёнаро қабул мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С., Сангинов А. Забонӣ тоҷикӣ. Душанбе: Маориф, 1988 - 414 с.
2. Айни С. Марғи судхӯр. Сталинобод, 1961-349 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Душанбе: 1985 – 355 с.
4. Сиёев Б. Таълиқи ҷонишинҳо дар забонӣ тоҷикӣ. Душанбе: 2002 - 495 с.
5. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забонӣ тоҷикӣ. Душанбе: 1972- 237
6. Шозедов Н. Грамматикаи амалии забони олмонӣ. Душанбе: 2019 - 165 с.
7. Листвин. Полный курс немецкого языка. М, 2015 – 510 с.
8. Aini S. Der Tod des Wucherers. Berlin. 1966 – 256. seite.

СТРУКТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ УКАЗАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕННИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются структурное значение таджикских и немецких указательных местоимений в сопоставительном русле и их способы выражения. В результате сравнительного анализа особенностей указательных местоимения в таджикском и немецком языках выявлены различия и сходства и их особенностей употребления в сопоставляемых языках.

Цель анализа: - показала, что в данной статье были изучены и проанализированы на примерах различия и сходства указательных местоимений в обоих языках. Большинство указательных местоимений в таджикском и немецком языках имеют свои эквиваленты. Основное отличие заключается в отсутствии падежей в таджикском языке.

Результат анализа: Сопоставимые языки имеют большое количество указательных местоимений, которые отличаются друг от друга по структуре и употреблению, а иногда и похожи друг на друга. Указательные местоимения являясь много употребляемыми структурно разнообразны и играют важную роль.

Грамматические особенности указательных местоимений проявляются многообразием и их сложностей использования.

Ключевые слова: указательные местоимения таджикского языка, указательные местоимения немецкого языка, падеж, род, лицо, число.

STRUKTURE MEANING DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN THE TAJIK LANGUAGE AND WAYS OF THEIR EXPRESSION IN GERMAN

This article discusses structure meaning Tajik and German demonstrative pronouns in a comparative way and their ways of expression. As a result of a comparative analysis of the features of demonstrative pronouns in the Tajik and German languages were revealed differences and similarities and their usage in the compared languages.

Purpose of the article Of the analysis showed that in this article the differences and similarities of demonstrative pronouns in both languages were studied and analyzed using examples. Most demonstrative pronouns in Tajik and German have their equivalents. The main difference is the absence of cases in the Tajik language and their presence in the German language.

Analysis result Comparable languages have a large number of demonstrative pronouns that differ from each other in structure and usage, and sometimes are similar to each other. Demonstrative pronouns are widely used and structurally diverse and play an important role.

The grammatical features of demonstrative pronouns reflect the variety and complexity of their use.

Key words: demonstrative pronouns of the Tajik language, demonstrative pronouns of the German language, case, gender, person, number.

Сведения об авторе:

Мускинова Т.Х. – Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 935-33-00-75

About the author:

Miskinova T. Kh –Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Tel (+992) 935-33-00-75

РОҶҲОИ ТАШАККУЛ ВА СОХТОРИ ОЙКОНИМИЯИ НОРАК ВА АТРОФИ ОН

Қувватова М.А.

Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Номвожаҳои ҷуғрофӣ ҳамчун ҷузъи устувору камтағйирпазири воҳидҳои забонии минтақаҳои гуногуни таърихӣ нисбат ба забони зинда дар худ марҳалаҳои гуногуни таърихӣ рушду инкишофи забонҳои бостониро таҷассум менамоянд. Ин хусусияти муҳиму мубрами номвожаҳои ҷуғрофӣ метавонад фаҳмишу андешаи моро дар бораи равандҳои гуногуни таърихӣ, аз ҷумла дарки масъалаҳои таърихи забон ва ташаккули миллат дар тӯли таърих густариш диҳад ва барои пажӯҳандагон омӯзандагон имкониятҳои фаровон ва доманадорро бобати таҳия ва истифодаи усулҳои нави забоншиносии муосир муҳайё намояд [5, с.101.].

Мавзёҳои ҷуғрофӣ яке аз сарчашмаҳои мӯтамад ва муҳими омӯзиши таърихи забонҳои матруку мустаъмал, таърих , маданият, ҷуғрофия ва этнография мебошад. Доир ба номҳои ҷуғрофӣ тадқиқот бурда , метавон ахбору маълумоти арзишманде оид ба забонҳои қадима , давлатҳо , гурӯҳҳои этникӣ, халқҳо ва қавму қабоили дар маскунбуда ба даст овард [1, с.10.].

Маҷмуи номҳои мавзёҳои ҷуғрофии минтақаро аз рӯи навъҳои мавзёҳо ба чандин гурӯҳ ҷудо намуда, гурӯҳҳои алоҳидаи онро аз нигоҳи луғат ва семантика мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Гурӯҳи аз ҳама калотарин мавзёҳои ҷуғрофии минтақаро нуқтаҳои маскунӣ(аҳолинишин) ташкил медиҳанд. Вале бояд зикр кард, ки ҳоло на дар ҳамаи онҳо аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар натиҷаи сиёсати муҳоҷиркунонӣ дар асри чорӣ қисме аз сокинони минтақа ба мавзёҳои дигари ҳамин ҳудуд ва ҷумҳурий кӯч бастаанд ва ҳоло дар он мавзёҳои қаблӣ қасе сукунат надошта бошад ҳам , номи онҳо боқӣ мондааст. Қисмати зиёди номҳои ҷунин деҳотро мо аз шахсони кухансол ва бойгонии ҳуди шаҳри Норақ ва собиқ вилояти Хатлон дастрас карда тавонистем. Қисмати аз ҳама зиёди номҳои маскуниро номи мавзёҳои ташкил медиҳанд, ки дар онҳо аҳоли сукунат дорад.

Ойконим номи нуқтаи маскунӣ ва аз ин ҷо ойконимия маҷмӯи номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ аст, ки ба навъҳои нуқоти маскунӣ марбутанд. Аслан нуқоти маскунии минтақа ба ҷунин намудҳо ва ё

мавзеъҳои ҷуғрофӣ ҷудо мешаванд: шаҳр , деҳа, шӯрои деҳот, ҷамоъатҳо , маҳалла , микрорайон, кӯча, гузар, паскӯча, ва шаҳракҳо...

Ойконимия ҳамчун гурӯҳи махсуси топонимӣ то ҳол яке аз соҳаҳои камтадқиқшудаи топонимияи ҷумҳурӣ аст. Махсусан ойконимияи минтақаи Норақ то ҳол на танҳо омӯхта нашудааст, балки дар ин ҷода кӯшиши ҷамъоварӣ ва мурағбат муназзамнамоии онҳо низ ба амал наомадааст. Ин мавзеъҳо натавонанд аз нигоҳи забонӣ, балки аз нуқтаи назари илмҳои дигар , махсусан, таърих , ҷуғрофия ва этнография низ мавриди омӯзиши махсус қарор дода нашудаанд.

Вобаста ба нуқтаи маскунӣ, тақсими ҳудудӣ маъмурии пешина ва ҳозира, умуман мавзеъҳои марбут ба маҳалҳои истиқомати инсон дар минтақа чунин воқидҳо ва ё номҳои мавзеъҳои маскунӣ ва мафҳумҳои ифодагари онҳо вучуд дошта, қисмат аз онҳо ҳоло низ мустақиман аст : вилоят, шаҳр , ноҳия , деҳа, маҳалла, гузар, кӯча, тангкӯча, колхоз, совхоз, хоҷагӣ , туман, кент ва амлокҳо. Туман, кент ва амлокҳо, ки қаблан низ зикри онҳо рафт ҳоло вучуд надоранд, вале тахмин қардан мумкин аст, ки қисме аз комонимҳои минтақа таҳти унвони Овзикент, Қизилқанд ва ҷанде дигар, ки боқӣ мондаанд, бевосита аз номгузори пешинаи воқидҳои маъмурию ҳудудӣ пайдо шудаанд.

Баъзе хабару маълумотҳо, ки хусусияти этнографӣ, таърихӣ, ҳудуди маъмури ва ҷуғрофӣ доранд, оид ба ойконимияи минтақаи Норақ ва умуман вилояти Хатлон аз тадқиқот ва асарҳои Р.Л.Неменова, А.З. Розенфельд, Ю.И.Богород, В.С.Соколова ва баъзе муҳаққиқони дигар пайдо қардан мумкин аст. Гурӯҳи маҳдуди ойконимҳо дар сарчашмаҳои хаттии қадима ва асри миёнагӣ вучуд доранд, ки хеле кам буда, шарҳи маънии аксари онҳо дар марҳалаи кунуни мушқил аст. Он ойконимҳо чунинанд: Бохтар, Бик, Мунк, Порғар, Хулбук, Тайи Намак, Тамлийот, Леваканд, Андичароғ ва ҷанде дигар, ки қисме аз онҳо ба вилояти қадимаи Хатлон мансуб доништа мешаванд, вале мушаххасан аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар қадом қисмати вилоят ҷой гирифтани онҳо муқаррар нагашта буд. Аммо ногуфта намонад дар соли 2018 Хулбук (Восе), Бохтар (Қурғонтеппа), Леваканд(Сарбанд) ва ҷанде дигар ойконимҳо номгузорӣ шудаанд.

Зимни омӯзиши ойконимия бояд хусусиятҳои мавзеъҳои алоҳида вобаста ба хусусиятҳо ва унсурҳои сатҳи замин, иқтисодиёт ва тарзи хоҷагидорӣ аҳолии маҳаллӣ ба роҳ монда шаванд. Чунонки маълум аст, ҷойгиршавӣ ва мавқеи нуқтаҳои маскунии минтақа ва ҳудудҳои дигари аҳолинишини ҷумҳурӣ аз сохтор ва шароити кӯҳсору дигар аломат ва хусусиятҳои ҷуғрофии он то андозае сар задаанд, ки онро «шароити табиӣ ҷуғрофӣ» ном мебаранд. Дар ҳудуди минтақаи Хатлон деҳоти нисбатан зиёд ва зич ҷойгирфтаи қалонтару васеътар дар соҳилҳо ва умуман ҳавзаи дарёҳои Ёхсу(Йахсу, Оқсу, Охсу), (Сурхоб) (Қизилсу) ва Оби Тоҳир (Тоҳирсу) ҷойгиранд.[1, с.121].

Дар хусуси таркиби этникии аҳолии маълумот оварда шуда буд, ки асосан тоҷикон маскунанду баъзе гурӯҳҳои этникии туркзбону туркнажод, ҳамчунин балучҳо, ҳазораҳо, арабҳо, қаресҳо, лулиҳо, русҳо низ ҳастанд. Вале як далели дигарро низ бояд ёдовар шуд, ки дар ҳудуди деҳаҳои насронии минтақа аз садаи ҳабдаҳум шурӯъ қарда, бо сабабҳои барои мо номаълум ҷанд хонаводаи аврупоинажод низ сукунат доштаанд. Дар хусуси сарнавишти минбаъдаи онҳо маълумоте вучуд надорад, вале номи боқимондаи деҳа аз ин шаҳодат медиҳад, ки шояд мардуми маҳаллӣ деҳаро вобаста ба дину мазҳаби онҳо номгузорӣ қарда бошад.

Як хусусияти дигари ин минтақа мисли дигар манотиқи ҷумҳурӣ аз он иборат аст, ки аҳолии ҷанд деҳоти алоҳида худро аз дигарон тафовут дода, дар муқоиса ба мардуми дигар деҳа ва мавзеъҳо бо номи махсуси деҳа, мавзеъ ва ё дараю водӣ ном мебаранд. Масалан, найзиракиҳо, даҳанагиҳо, чортутиҳо , чанориҳо , норакиҳо, пули сангиниҳо, дарагиҳо ва ғайра.

Чунин хусусияти аҳолии минтақаро Р.Л. Неменова дуруст мушоҳида намуда, чунин нигоштааст: « Ёхсӯй- аҳолии шӯрои деҳоти Ёхсуи болои ноҳияи Ховалинг : аксаран дар Ховалинг ва деҳоти атрофии он зиндагӣ мекунанд. Ҳамчунин онҳо дар ноҳияҳои Муъминобод, Даштиҷум(асосан қисмати он) ва ноҳияи Шӯрообод маскунанд. Ховалингӣ- аҳолии ноҳияи Ховалинг: аксаран, ҳатто деҳаҳои бутун дар ноҳияи Шӯрообод- шӯробдараҷӣ, қисмати шимолтарини ноҳияи Сарихосор, ки Шӯробдара ном дорад, маскунанд ва онҳо аксаран дар ноҳияҳои Кангурт ва Дангара низ зиндагӣ мекунанд» [6, с.101].

Як ҷизро бояд таъкид қард, ки мардуми на ҳамаи деҳаҳо худро чунин ном мебаранд, деҳаҳои мавҷуданд, ки номи мардум аз номи деҳаи дигаре баромадааст. Чунин ҳодиса ҷанбаи оммавӣ ва умумӣ надорад.

Қариб дар ҳамаи деҳоти минтақа қисматҳои алоҳидаи онҳо ба забон гирифта мешаванд, ки ба мавзеъҳои муҳталиф ҷудо қарда шудааст. Аксаран дар натиҷаи чунин тақсимбандӣ деҳаҳои алоҳида ба вучуд омадаанд ва ин ҳодиса ба мавқеъҳои табиӣ ҷуғрофии нуқоти маскунӣ алоқаманд аст. Асосан дар чунин деҳаҳо, ки як номи муштарак, вале бо назардошти мавқеи ҷуғрофӣ ҷанд деҳаи дигаре низ дар он наздикӣ вучуд дорад, бо калимаҳои « боло», « поён», «миёна», «сар», «тағ», «тор» бо роҳи иловашавӣ ба ҳамаи он ном пайдо шудаанд: Даҳанаи Боло, Айлондараи Боло, Гузари Тор, Даҳанай Поён, Даъдаҳурони Боло, Гузари Пули Сангин, Гузари Ўзбеклангар, Тутқаули Боло, Тутқаули Миёна. ...

Умуман тамоми воқидҳои маъмурию ҳудудии минтақаро вобаста бо номҳои нуқоти маскуни (ойконимия) ба ҷанд гурӯҳи алоҳида ҷудо намудем, ки минбаъд бо як тартиб онҳо барраси хоҳанд шуд:

полионимия, комонимия, урбаномия, годонимия, эрготопонимия, хрематонимия ва хоронимҳои шаҳрӣ.

Аз забонҳои эронӣ ба забони уйғурӣ кант-«шаҳр», шаҳрча ва ва дигар лаҳҷаю шеваҳои туркӣ ва кент-«волость», «кент» ба забонҳои славянӣ дар шакли «хата»- укр.пятихатка, русӣ «хата» (хона) гузаштааст. Ин калимаи умумиэронии қадим дар таркиби Осиёи Миёна ва ҳатто берун аз он дар ин ё он шакл боқӣ мондааст: Панҷакент, Самарқанд, Тошкент, Чимкент, Қуқанд ва ғайра. Ҳатто шояд номи шаҳри мавзёҳои калони берун аз Осиёи Миёна – Калкутта (Калката) ва ғайра, ки бо ин унсур алоқа дошта бошанд [1, с.131].

Гуруҳи зиёди комонимҳои минтақа бо унсурҳои топонимсоз (топоформант)-и «-он» сохта шудаанд: Хатлон, Иғрон, Мулкон, Лағмон,

Як хусусияти фарқкунандаи чунин комонимҳо дар он зоҳир мешавад, ки аксари онҳо аз калимаҳои як ё ду ҳичой иборатанд ва ташреҳи маънии онҳо хеле мушкул аст. Дар ҳар сурат онҳо ҳамчун комонимҳои субстрат ва таърихӣ лаҳҷавӣ ба назар мерасанд. Дар ин бора А.Л.Хромов чунин мулоҳиза мерасонад: Топоформанти тоҷикӣ «-он» метавонад баромади духӯра дошта бошад: дар як маврид ба пасванди калимасозӣ – «он», ки аз эронии қадима (ана) баромада аст, мувофиқат кунад, дар мавриди дигар, бо нишондиҳандаи шумораи ҷамъӣ – «он» (аз эронии қадима «анам»)баробар аст. Топонимҳо бо анҷомаи «-он» дар ҳама ҳудудҳои эронизабонҳо густариш ёфтааст. Бо воситаи «-он» номҳои нуктаҳои маскунӣ ва вилоятҳо сохта шудаанд. На ҳамаи топонимҳои осиймиёнагии «ан» ба пасванди «аннам» мувофиқат мекунад, ки ба воситаи он исми сифатҳо сохта шудаанд [8, с.60].

Аз комонимҳои номбар кардаи мо дар қисмати шимоли Афғонистон дар шаклҳои Хоҳон ва Шоун ду комониме ҳамном бо комонимҳои минтақаи Хатлон вучуд дорад, ки шаклҳои овозии дигари ҳамин номҳои деҳот мебошад.

Чунонки дар бахшҳои гузашта зикр шуда буд, комоними Абдолонро баъзе аз муҳаққикон бо номи тоифаҳои «эфталитҳо» (ҳафтолон, ҳептолон, ҳайтолон) муқоиса намуда як чиз медонанд. Чунин эҳтимолият вучуд дошта метавонад, вале як чизи дигарро низ бояд зикр кард, ки дар забони тоҷикӣ он ба дигар маъниҳо низ ба заил гирифта шудааст: «Абдол»- наздикони худо, хосони худо, ки шумораи онҳо гӯё 70 нафар будааст.

Шунидам, ки дар рӯзгори қадим,

Шудӣ санг дар дасти абдол сим.

(Саъдӣ) [9, с.26].

Бахусус агар дар таркиби комоними дигаре омадани калимаи «хоча»- ро ба инобат гирем, номи деҳаи Хоҷаабдол бо чунин ташреҳ мувофиқат мекунад.

Гуруҳи зиёди топонимҳои дигар тавассути топоформанти – обод сохта шудаанд: Навобод, Файзобод, Хонаобод, Давлатобод, Хонаобод, Гулобод, Пахтаобод, Меҳнатобод, Халилобод. ...

Дар хусуси ин формант мулоҳизаҳо зиёданд: номҳои бо –обод анҷомёфта, ки аз форсии миёнаи (апат) «аҳолӣ дошта», муқимӣ, «шукуфон»баромадаанд, дар ҳудуди Эрони муосир аллакай дар ибтидои давраи сосониҳо, дар асрҳои III-IV милодӣ ба қайд гирифта шудааст. [1, с.120].

Дар ҳудуди Осиёи Миёна (Мовароуннаҳр) «обод» баъдтар, яъне тахминан дар асрҳои VII-VIII милодӣ гузаштааст, ки ба давраи тасарруфи арабҳо ва густариши васеи шеваҳои форсии тоҷикӣ дар ин ҷо рост меояд. Серистеъмолии худро топоформанти- обод дар садаи сенздаҳум ёфтааст, ки дар бораи он муаллифи арабзабон Ёкути Ҳамавӣ бевосита чунин хабар додаст: «Амма обод: он аксаран дар таркиби номҳои шаҳро, деҳаҳо ва рустоҳо дар ин китоб дучор мешаванд, масалан, меғуянд: Асадобод, Рустамобод, Ҳуснобод, Асад- номи одам аст, «обод» бошад, номи маҳалли аҳолинишин ба форсӣ. Бинобар маънии он – «маҳаллаи Асад».

Ҳамин тариқ, ҳамаи он чизе, ки ба он илова мешавад, шарҳ меёбад ва он хеле сермаҳсул аст. [1, с.112.].

Дар таркиби қисмати зиёди комонимҳои минтақа худӣ истилоҳи чуғрофӣ тоҷикӣ «деҳа» дар шаклҳои муҳаффафи «ди», «да», «де» дучор мешавад. : Дибъланд, Делоло, Дихоча, Дидърозак, Дидашт, Дивалӣ, Димабуд, Дирашӯи, Динав, Дикълич. ...

Калимаи «деҳа» дар охири чанд комоним омада, ба сифати топоформант низ дар шакли «дӣ» истифода шудааст: Камардӣ, Афардӣ, Питовдӣ. ...

Баъзе комонимҳои минтақа аз калимаҳои гуногунзабон ташаккул ёфтаанд. Масалан Бӯстонариқ – чузӣ дуввум ба маънои «ҷӯй» калимаи туркӣ- узбекӣ аст. Баромади калимаи «бӯстон» низ равшан шудааст. «Бӯстон» дар луғату фарҳангҳои тоҷикӣ ҳамчун 1) гулзор, 2) боғи мевадор шарҳ дода шудааст. Ин исми ҷинс (аппелятив) ба сифати исми хос дар ҳудуди Осиёи Миёна, Афғонистон, Эрон ва баъзе манотиқи дигар, аз ҷумла манотиқи аҳолии ғайриэронӣ дошта, ба таври васеъ мустаъмал аст. Баромад ва пайдоиши эронии ин калима, бешубҳа, аз ҷониби забоншиносон- этимологҳо собит шудааст. Дар забони тоҷикӣ калимаҳои зиёде ҳастанд, ки дар таркиби онҳо ин калима ҳамчун чузӣ калимаи мураккаб вучуд дорад: Бӯстонафрӯз, Бӯстонсаро ва ғ. Дар ин хусус Э.М. Мурзаев чунин мулоҳизаҳо дорад: «Бӯстон- замини наздиҳавлиғи (озарб), боғ, «гулзор», (форсӣ), «бӯстон»(точ)- ҳамчунин «бӯстонӣ»- замини наздиҳавлиғи «(гурҷ), «бӯстон»- қитъазамине, ки харбуза ва тарбуз кишт шудааст», вале дар кӯҳсор «замини наздиҳавлиғи»(булғ.). Муқ.:укр.рус. беларус «боштан»- майдони сабзавот

кишгашуда» сербухор. «башта»- «боғ», «ҳаёта». Дар забонҳои славяни аз забонҳои туркӣ иқтибос шудааст, ки дар навбати худ аз забонҳои эронӣ ба ин забонҳо ворид гаштааст [6, с.94.].

Махсус бояд зикр, кард, ки комонимҳои минтақа ба теъдоди зиёде аз номи мавзёҳои дигари ҷуғрофӣ гирифта шудаанд, ки онҳо дар ҳудуд ва ё атрофи деҳаҳо вучуд доранд. Масалан, қисмате аз номи деҳаҳо аз дараҳои ҳамном таппаккул ёфтаанд: а) **дара**- ҷузъи муайяншаванда : Дараи Ов, Дараи Муғуло , Дараи Калот , Дараи Ҳоча, Дараи Узбако, Дараи Давлат, Дараи Хучак, Дараи Ризо, Дарайи Об, Дараи Ҳаваш, Дараи Далдахӯрон, Дараи Узбеклангар , Дараи Тутқавул, Дараи Кибил, Дараи Найзирақ, Дарайи Гули Сурх, Дарайи Дуконӣ.... б) . дара ба сифати ҷузъи комоними мураккаб (топоформант) : Кадара, Ҳочадара, Оличадара, Аблондара, Сурхондара...

Ҳамчунин қисме аз комонимҳо бо номи боғоти атроф таппаккул ёфтаанд: а). «**боғ**» ба сифати ҷузъи муайяншаванда : Боғи Дуконӣ, Боғи Тутқавул, Боғи Зоғон , Боғи Ҳабиб, Боғи Даҳана...б) «**боғ**» ба сифати ҷузъи комоними мураккаб : Хучабог, Чорбоғ, Пыштабоғ, Зардолубоғ, Анорбоғ....

Ҳамин гуна истилоҳоти зиёди ифодакунандаи дигар мавзёҳои ҷуғрофӣ дар таппаккули комонимҳо иштирок кардаанд, ки ҳоло намунаи онҳоро зикр намоем: **Чашма** : а) ба сифати ҷузъи муайяншаванда : Чашмаи Бибиҳотун, Чашмаи Чанор, Чашмаи Чортут, Чашмаи Чушон, Чашмаи Хубон, Чашмаи Сангин, Чашмаи Шифо, Чашмаи Ҳасан,

б). ба сифати ҷузъи комоними мураккаб (формант): Девчашма, Бойчашма, Сарчашма, , Шурчашма, Сиёҳчашма....

«**шаҳр**»-ба сифати ҷузъи комоними мураккаб : Кухнашаҳр...

«**мазор**»-а). ба сифати ҷузъи муайяншаванда : Мазори Ҳазрати Суфи Зокир, Мазори Ҳазрати Шоҳ... ба ҷузъи комоними мураккаб: Қизилмазор , Арчамазор, Пистамазор... Калимаи арабии «мазор» чунин маънӣ дорад : қабр, гур, қабри одамони бузург, ки онро халқ зиёрат мекунанд, зиёратгоҳ маҳали зиёрат. «Ин куҳ буд, ки имрӯз мазори шухадост. «Маҷмаъ-ул-ансоб». «.... баъд аз маросими тақфин ва таҷхиз дар он мазор мадфун аст». Равзат-ус-сафо [9, с.331.].

Аксари калима- истилоҳҳо, ки таркиби номҳои ҷуғрофӣ истифода мегарданд, ҳамин гуна маъноҳои иловагии топонимии пайдо мекунанд. Масалан, калима истилоҳи «чашма», ки қаблан зикри он рафт, дар забони тоҷикӣ , бо чунин маъниҳо ба қайд гирифта шудааст: 1). чой чушидан об аз зери замин ва равон шудани он.

Ҳар кучо чашмае бувад ширин,
Мардуму мурғу мурғ гирд оянд. (Саъдӣ).

2). Маҷ. сарчашма, манбаъ, маъҳаз, чой пайдоиши чизе.

Шавад рӯз, чун чашма рахшон шавад,
Чаҳон чун нигини Бадахшон шавад (Фирдавӣ).[9, с.501.].

«**Сой**» ба сифати ҷузъи комоними мураккаб (формант): Кизилсой, Бозорсой, Боғчасой, Азимсой, Навсой...

«**Теппа**» ба сифати ҷузъи комоними мураккаб: Қизилтеппа, Чимтеппа, Гултеппа, Ҷартеппа....

«**Каппа**» ба сифати ҷузъи комоними мураккаб: Бешкаппа, Тоқакаппа, ..

«**Хона**» ба сифати ҷузъи комоними мураккаб : Кафтархона, Меҳтархона..

Калимаи «хона» дар забони тоҷикӣ ба се маънӣ меоянд: 1).маскан, утоқ, як истиқоматгоҳ дар ҳавлӣ.

Ҳама хона буд аз қарон то қарон,

Пур аз мушқу динору пур заъфарон (Фирдавӣ).

Хонаи сабри ман он рӯз барандохт фалак,

Ки бад-ин то ки ҳама абруи ту баст (Ҷомӣ).

2). Иморат, ҳавлӣ: «Об сандуқро ба хонаи Фиръавн бурд ва дар бочаи хона дар миёни дарахт монд» «Маҷмаъ- ул-ансоб, ». 3). ҳар яке аз чой муҳра дар тахтаи шатранҷ ва нард [9, с.601.].

Бояд зикр кард, ки ин калима дар ҳудуди минтақа дар таркиби номҳои ҷуғрофӣ омада, маънии иловагӣ, яъне топонимии «мақон», «маҳала» ва «мавзё»- ро касб кардааст.

«**Дашт**»- а) ба сифати формант: Дидашт, Зардолудашт, Анордашт, ...

Ба сифати ҷузъи муайяншаванда: Дашти Боло, Дашти Шуро, Дашти Поён, Дашти Писта, Дашти Анорро...«дашт» дар забони тоҷикӣ ба се маънӣ аст ва фақат маънии дуввум дар топонимия акс ёфтааст: 2) зироатгоҳ, киштзор.

Дами субҳ деҳқони зарринадашт,

Баромад паи обдор ба дашт (Сайидо). [9, с.401.].

«**Замин**»- ба сифати ҷузъи комоними мураккаб: Кухназамин, Афтовзамин, Шуразамин...

Калимаи «замин» дар забони тоҷикӣ бо ду маънӣ ба қайд гирифта шудааст : 1) хок, сатҳи хок.

Бад-ӯ гуфт:Зар ҳасту ҳам беш аз ин,

Дирам ҳам , баруманд боғу замин(Фирдавӣ).

«**Қалъа**»-ба сифати ҷузъи комоними мураккаб: Қизилқалъа, Ширқалъа....

«Қалъа» дар забони тоҷикӣ ҳамчун калимаи иқтибосии арабӣ қаламдод шуда, ба маъниҳои «бинои

баланд ва матину мустаҳкам, ки барои муҳофизат аз душман ва муқовимат намудан ба он сохта шудааст», «ҳисори баланд», «диж» оварда шудааст: Роёти хумоюн аз роҳи қалъаи Чаношак ба Чурчон даромад». «Чомеъ-ут-таворих» [9, с.671.].

Дар маводи топонимии минтақа бо маънии «истехком», «ҳаробаҳои қалъаи вайроншуда» аст.

«**Су**» (туркӣ, ба маънии «об» ва «дарё») ба сифати чузӣ комоними мураккаб: Четису, Кузилсу, Оксу, Карасу...

«**Чар**» а) ба сифати топоасос: Чартеппа, Чарбулок, Чаркудук... ба сифати формант: Ҳалқачар, Қарачар, Охчар, ...

Калимаи «чар» бо ду маънӣ оварда шудааст : 1) шикофи замин, чоки замин [9, с.774.].

Лаби чар баланд асту дар ба зер,
Напояд касе дар чунин ҷой дер(Саъдӣ)

2). Ҳандак:

Даст деҳ ба ростон дар қатъу бастанои табъ,
Беасо мағзар, ки дар роҳат ҳама чуву чар аст (Ҷомӣ).

«**Камар**» - а) сифати чузӣ муайянкунанда : Камари Гашиқ, Камари Пехо, Камари Чал-Чал, Камари Тутқавул... б) ба сифати чузӣ комоними мураккаб: Чойлобкамар, Каракамар, Заркамар....»

«**Об**» (ов)- ба сифати чузӣ комоними мураккаб: Сафедоб, Сиёҳоб, Сурҳоб, Кабутоб...

Хусусияти барҷастаи калимаи «об» ба маънии «дарё» он аст, ки дар таркиби топонимҳои мураккаб низ ба сифати формант омада метавонанд.

«**Ҳам**»-а) ба сифати чузӣ комоними мураккаб : Амрутхам, Сафедхам, Дарвозахам... б) ба сифати чузӣ муайяншаванда: Ҳами Тутто, Ҳами Чанорро, Ҳами Анорро, Ҳами Писта... Калимаи «ҳам» ба се маънӣ : 1) қач, моил ба тарафе, 2) қачи, ҳамидагӣ, печутоб, 3) айвон, суфа зикр шудааст . [9, с.459.], ва дар топонимияи минтақа наздик ба маънии дуввум, яъне, «ҳамидагии замин», «ҳамидагии мавзё» истифода шудааст.

«**Гузар**»(гъзар) ба сифати чузӣ комоними мураккаб: Қазонгузар, Хочагузар, Шургузар.... Калимаи «гузар» ба чор маънӣ аст ва фақат маънии сеюм, яъне , «кӯча», «гузаргоҳи қалон» дар топонимия таҷассум ёфтааст:

Дилбар гузари фалон паногоҳ,
Дидам санаме нишаста чун моҳ (Низомӣ).

Ҳар кучо хоҳад, ронад –чи ба дашту чи ба кӯҳ,
Ҳар кучо хоҳад, созад гузару манзилгоҳ (Фарруҳӣ). [9, с.278.].

«**Туда**»- ба сифати чузӣ комоними мураккаб : Сангтуда ...

Калимаи «туда» ба ду маънӣ аст: 1). Ҳар чизе , ки болои ҳам рехта туб шуда бошад , анбӯҳ, ғам.

Аз ин қардан ба дузди сина таслим,

В-аз ӯ тороҷ қардан тудай сим (Хусрави Деҳлавӣ).

2).Тал, пушта (Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ.2, 1969, с.381).

«**Даҳана**» (даана) –«ҷое, ки барои тақсимои об ба мавзёҳои алоҳида хизмат мекунад»- ба сифати чузӣ муайяншаванда: Даҳанаи Боло, Даҳанаи Поён, ..

«**Кутал**»-а) ба сифати чузӣ муайяншаванда : Кутали Қышқак.. б) ба сифати чузӣ комоними мураккаб :Луликутал, Чертикутал, .. Калимаи «кутал» ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар маводи топонимии минтақаи Норақ ба маънии «теппаи баланд», «ағба» аст.

Маънии баланди ман фаҳми тунд меҷӯҳад,

Сайри фикрам осон не , кӯҳаму кутал дорам (Бедил).[9, с.583.].

«**Хо**» - унсури субстрат ба маънии «чашма»)- сифати топоформант : Мълкахо, Чангхо, Хилохо, Тъхачхо, Мурсахо, Варихо...

«**Конӣ**»(унсури субстрат ба маънии «чашма»)- ба сифати топоформант : Мълуконӣ, Кълуконӣ, Тутконӣ, Тираконӣ, Търконӣ...

«**Қишлоқ**» (қышлоқ) : а) ба сифати чузӣ муайяншаванда: Қишлоқи Таҳи Чар, Қишлоқи Тор, Қишлоқи Таҳ...б) ба сифати чузӣ комоними мураккаб: Чуқурқишлоқ, Шурқишлоқ...Калимаи «қишлоқ» дар иқтибосии туркӣ доништа шуда, чунин маънидод ғаштааст : «деҳае, ки бодиянишинон ва деҳқонон аз дашт ба он ҷо зимистонро меғузарониданд». «Офтоб дар авсати қавс буд, ки рӯи таваҷҷӯҳ ба қишлоқи Аксулот ниҳоданд». «Равзат-ус-сафо».Қишлоқ ҷои гармсёр , ки дар он ҷо зимистон ба сар баранд». «Хизонаи омира». [9, с.694.].

«**Қуш**»(туркӣ, бошишгоҳ, истоҳи муваққатӣ, ҷои исти рама ва ҷупонҳо)- ба сифати топоасос: Қушқийа, Қушхона, Қушчӣ...Калимаи «қуш» иқтибосии туркӣ буда, дар забони тоҷикӣ ва топонимияи минтақа ба чунин маънӣ омадааст: « манзили муваққатӣ», «бошишхона» (Норбутахона) баъд аз фарози тамом... ба қуши худ рафт ва оромид». «Шоҳномаи Фарғона».

Нагардад то рақибӣ фитнагар ва буғи дег оғаҳ,

Ба қуши хештан оварда пинҳони намак қардам (Шоҳин).

«Шикоргоҳ» (шъкорго)- ба сифати чузъи муайяншаванда: Шикоргоҳи Иброҳим , Шикоргоҳи Шарифи Давлат. . .

«Работ» (рѣбот) – ба сифати топоасос ва чузъи муайяншаванда: Работи Аҳмад, Работи Сатор. . . Калимаи «работ» дар « Фарҳанги забони тоҷикӣ (ҷ .2. 1969, с.109) иқтибосии арабӣ ҳисобида шуда, ба маънии «ҳавлӣ ё маҳали истиқомати «мусофирон», «қорвонсарой», «мусофирхона» зикр ғаштааст: «Нур ҷои бузург аст ва дар вай масҷиди ҷомеъ аст ва работҳои бисёр дорад ва ба ҳар сола мардумони Бухоро ва ҷои дигар ба зиёрати он ҷо раванд. «Таърихи Наршахӣ».

*Баҳри коре омадам дар мулки Ҳуз,
Дар работе ғаштам осуда ду рӯз (Рӯмӣ). [9, с.111.].*

«Майдон» а) ба сифати чузъи комоними мураккаб: Дълонамайдон, Сармайдон. . . б).сифати чузъи муайяншаванда : Дашти Майдон, Дашти Найзирақ, Дашти Норақ. . . Калимаи «майдон» дар забони тоҷикӣ дорои чунин маъниҳо мебошад: 1). Ҷои фароҳ, замини васеи беиморат, 2). Арсаи аспдавонӣ ва гуо ҷавғонбозӣ:

*Аз айвон ба майдон хиромид шох,
Биёростанд аз бариӣ пил гоҳ (Фирдавӣ). [9, с.101.].*

Тамоми фикру андеша ва хусусиятҳои дар боло зикршударо ба инобат гирифта, ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки тадқиқироҳҳои ташаккул ва сохтори калимасозии маводи ойконимияи минтақа ва таҳлили калимасозӣ, морфологӣ, муайяннамоии қабатҳои забониро аз рӯи аломатҳои забон ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ аст, яъне аз як тараф, муайянкунии қолибҳои асосии калимасозии ойконимия ва аз тарафи дигар, навҳои сохт ва формантҳо.

Чунон ки зикр шуд, дар ташаккули ойконимияи минтақаи Норақ ва атрофии он калима ва унсурҳои зиёди иқтибосии арабӣ иштирок кардаанд, ки онҳо дорои хусусиятҳои алоҳидаи забонӣ нестанд ва мо онҳоро ба назардошти якҷанд омилу сабабҳои фавқузаикр ба топонимияи тоҷикӣ таъям дида мебароем.

Маводи ойконимияи минтақаи Норақ ва атрофии он аз рӯи сохт ва хусусиятҳои калимасозӣ, воситаҳои ташаккул ба чунин навҳои гурӯҳбанди мешавад : 1) комонимҳои сода, 2) комонимҳои сохта, 3) комонимҳои мураккаб, 4) комоним-ибораҳо ва ё комонимияи таркибӣ.

Дар баъзе тадқиқотҳои топонимии ҳудуди ба се гурӯҳ ҷудо намудани номҳои ҷуғрофӣ аз ҷиҳати сохтор, яъне сода, мураккаб ва таркиби дида мешавад, ки таҳти мафҳуми топонимҳои сода ҳамон топонимҳои аз пешванд ва пасванд ташаккулёфта низ доништа мешаванд. [1, с.40.].

Тавассути таҳқиқи сохторӣ , ба ақидаи Ю.И.Карпенко, муҳаққиқ ба «ҳалли яке аз масъалаҳои асоси-этимологияи топонимҳо муваффақ шуда метавонад, аз ҷониби дигар , дар ҳамин замина ба мушаххас намудани қабатҳои семантики номҳои ҷуғрофи имконияти фаровон метавон ба даст овард. [4, с.110.].

Ҳамин тариқ гурӯҳи аз ҳама зиёди комонимҳои минтақа аз калимаҳои тоҷикии сохта шудаанд, ки ҳамин маъниҳо дар забони адабии тоҷикӣ маъмуланд ва маънии онҳо ба ҳар як шахс равшан аст.

Комонимҳои минтақаро аз ҷиҳати сохт ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- 1) Комонимҳои сода: Боғ, Корез, Камар. . .
- 2) Комонимҳои сохта: Садао, Чанорақ, Заргар, Даҳана. . .
- 3) Комонимҳои мураккаб: Арчамазор, Чортут, Пистамазор, Чормағзак, Саричар, Гулдара, Анордара, Хокдара, Сафедоб..
- 4) Комоним- ибораҳо: Боғи Анор, Даҳанаи Боло, Дараи Писта, Лаби Ҷар, Пуштаи Мазор, Чашмаи Ҷӯшон , Чашмаи Бибиҳотун, Найзираки Поён, Сангдарайи Миёна, Пули Сангин, Тутқавули Нав, Тутқавули Кухна, Гули Сурх. . .

Ҳамин тариқ, комонимия яке аз гурӯҳҳои калонтарини ойконимияи минтақа буда, дорои хусусиятҳои зиёди забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ, Ҷ. Топонимияи минтақаи Кулоб [тадқиқи таърихӣ-забоншиносӣ]/Ҷ.Алимӣ.-Д.:«Андалеб Р», 2015. -440 с.
1. 2.Абдунабиев, А.Лингвистический анализ топонимии региона Ура- тубе: автореф. дис канд. фил.наук/ А. Абдунабиев.- Душанбе, 1992.-45 с.
2. 3.Бартольд, В.В. Сочинения.Т.2. ч.1:Общие работы по Средней Азии.Работы по истории Кавказа и Восточной Европы./В.В.Бартольд.-М., 1963.-1020с.
3. 4.Карпенко, Ю. А. История этимологического метода в отечественной топонимике: Развитие методов топонимических исследований./Ю. А. Карпенко. -М., 1970.-с.10-19.
4. 5.Мурзаев, Э.М. Словарь народных географических терминов/Э.М.Мурзаев.- М.:Мысль, 1984. -653 с.
5. 6.Неменова, Р.Л.Кулябские говоры таджикского языка [северная группа]/Р.Л.Неменова. - Сталинабад, 1956. - С.189.
6. 7.Расторгуева, В.С., Эдельман, Д.И.Этимологический словарь иранских языков.Т.1-А.М./В.С.Расторгуева.:«Восточная литература», 1964, с.56.
7. 8.Хромов, А.Л.Топонимия русского происхождения на территории Таджикистана: Перспективы развития словянской ономастики/ А. Л. Хромов.-М., 1980, -С.90-130.
8. 9.Фарҳанги забони тоҷикӣ.Ҷ.1.-М.:СЭ, 1969.-951 с.; Ҷ.2.- М.:СЭ, 1969.-947с.
9. 10.Юлдашев, А.Хуталъ в арабских источниках./А.Юлдашев.//История и культура Куляба.-Куляб, 1988.-С.101-102

10. 11. Юнусов, М.А. Тюркские [узбекские] слова в таджикском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. фил. наук. / М.А. Юнусов. - Баку, 1971. - 19с.
11. 12. Юсупов, Ш. Очерки истории Кулябского бекства в конце XIX и начале XX вв. / Ш. Юсупов. - Душанбе, 1964. - 87с.
12. 13. Якубов, Ю. Паргар в VII-VIII веках нашей эры [Верхний Заравшан в эпоху раннего средневековья] / Ю. Якубов. - Душанбе: Дониш, 1979. - 213с.
13. 14. Ярцева, В.Н. Теория субстрата в истории языкознания / В.Н. Ярцева. // Тр. ИЯ АН СССР. Т. Э.-М., 1956.
14. 15. Яценко, Л.М. Лингвистический анализ микротопонимов определенного региона [Курс лекций] / Л.М. Яценко. - Вологда, 1977. - 59с.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ И СТРУКТУРА ОЙКОНИМИИ НУРЕКА И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ

Статья посвящена рассмотрению путей формирования и структуры ойконимии Нурека и его окрестностей.

Автор отмечает, что географические названия, как устойчивый и безошибочный компонент языковых единиц разных исторических регионов по отношению к живому языку, отражают развитие древних языков на разных исторических этапах. Эта важная и актуальная особенность географических названий может расширить наше понимание различных исторических процессов, включая понимание истории языка и формирования нации на протяжении всей истории, и предоставить исследователям и учащимся широкие возможности для разработки и использования новых лингвистических методов. Географические районы являются одним из наиболее достоверных и важных источников для изучения истории родных языков, истории, культуры, географии и этнографии. Исследуя географические названия, можно получить ценные сведения о древних языках, государствах, этносах, народах и племенах, в которых они проживают.

Ойконим - это название населенного пункта, а следовательно, ойкономия - это совокупность названий географических областей, связанных с типом поселения. В основном населенные пункты области подразделяются на следующие типы или географические районы: города, села, сельсоветы, джамоаты, махалли, кварталы, улицы, переулки, поселки... Ойконимия как особая группа топонимов до сих пор остается одной из наименее изученных отраслей топонимии страны. В частности, ойкономия Нурекского региона не только не изучена, но и в связи с этим не предпринято никаких усилий по их сбору и систематизации. Эти памятники специально не изучаются не только с точки зрения языка, но и с точки зрения других наук, в частности, истории, географии и этнографии.

Таким образом, самую большую группу сообществ в регионе составляют таджикские слова, имеющие одинаковые значения в таджикском литературном языке и их смысл понятен каждому.

Автор приходит к выводу, что комономия является одной из самых крупных групп ойкономий региона и имеет множество лингвистических, исторических и географических особенностей.

Ключевые слова: ойконимы, комонимы, языкознание, анализ, район, город, населенный пункт, история, география, этнография, изучение, таджикские слова, топонимика республики, село, джамоат, улица, ценная информация.

WAYS OF FORMATION AND STRUCTURE OF OIKONYMY OF NUREK AND ITS SURROUNDINGS

The article is devoted to the consideration of the ways of formation and structure of the oikonymy of Nurek and its environs.

The author notes that geographical names, as a stable and unmistakable component of linguistic units of different historical regions in relation to the living language, reflect the development of ancient languages at different historical stages. This important and relevant feature of place names can expand our understanding of various historical processes, including our understanding of the history of language and nation formation throughout history, and provide researchers and students with ample opportunity to develop and use new linguistic methods. Geographical areas are one of the most reliable and important sources for studying the history of native languages, history, culture, geography and ethnography. Exploring geographical names, you can get valuable information about ancient languages, states, ethnic groups, peoples and tribes in which they live. Oikonym is the name of a settlement, and therefore oikonomy is a collection of names of geographic areas associated with a type of settlement. Basically, the settlements of the region are divided into the following types or geographical areas: cities, villages, village councils, jamoats, mahallas, quarters, streets, lanes, settlements... Oikonymy as a special group of toponyms still remains one of the least studied branches of the country's toponymy. In particular, the oikonomy of the Nurek region has not only not been studied, but in this regard, no efforts have been made to collect and systematize them. These monuments are not specially studied not only from the point of view of language, but also from the point of view of other sciences, in particular, history, geography and ethnography. Thus, the largest group of communities in the region are Tajik words that have the same meanings in the Tajik literary language and their meaning is clear to everyone.

The author comes to the conclusion that komonomia is one of the largest groups of oikonomies in the region and has many linguistic, historical and geographical features.

Key words: *oikonyms, comonyms, linguistics, analysis, district, city, settlement, history, geography, ethnography, study, Tajik words, toponymy of the republic, village, jamoat, street, valuable information.*

Сведения об авторе:

Кувватова Мухаббат - кандидат филологических наук, старший преподаватель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 988881607

About the author:

Quvvatova Muhabbat - Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel: 988881607

УДК 81

СЕМНЫЙ АНАЛИЗ РЯДА СИНОНИМИЧНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ТИПАЖЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Кодирова Т.М.

Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе

В настоящее время лингвоперсонология выступает в качестве активно развивающегося направления языкознания. Частью лингвоперсонологического подхода является теория лингвокультурных типажей, позволяющая лучше понять особенности ментальной деятельности людей. Антропоцентрический подход к изучению языка определяет развитие лингвокультурологии, и исследование лингвокультурных типажей является важным аспектом: «Теория лингвокультурного типажа представляет собой развитие теории языковой личности в рамках лингвокультурологии и синтезирует в себе достижения таких наук, как лингвистика, литературоведение, социология, психология, культурология» [2, с. 56]. Важно отметить, что типаж – это не просто собирательный образ. По мысли В. И. Карасика и О. А. Дмитриевой, это «узнаваемые образы представителей определенной культуры, совокупность которых и составляет культуру того или иного общества» [3, с. 8]. Типаж аккумулирует определенные ценностные установки – положительные или отрицательные, демонстрирует стратегии общения, выраженные речевыми характеристиками, оказывает влияние на ту лингвокультуру, к которой принадлежит.

Для осуществления дефиниционного анализа семантической части лингвокультурного концепта, нам представляется важным обратиться к теории, определяющей структуру концепта. В современной лингвокультурологии нет единогласной теории, однако наиболее обоснованной и ясной, по нашему мнению, является структура, разработанная З.Д. Поповой и И.А. Стерниным. В их работах строение концепта имеет вид полевой модели. Полевая модель концепта, равно как полевая модель значения слова, обладает такими чертами, как многозначность и многокомпонентность. Данные черты выявляются с помощью анализа языковых средств и репрезентации структуры концепта [6]. Компоненты структуры концепта, отображенные в виде концептуальных признаков, образуют слои.

Исходя из этой теории о структуре концепта, мы можем использовать дефиниционный анализ для выявления ядра концепта «teacher / учитель». Настоящий вид анализа предполагает анализ его общеупотребительного содержания, т.е. анализ дефиниций, предложенных в толковых словарях английского языка [1].

Обращение к лексикографическим источникам позволяет нам получить общее представление о значении данных слов. Лексема «teacher» не является многозначным словом, однако имеет ряд синонимов, которые дополняют семантику данной лексемы и характеризуют ее с различных сторон. С помощью словарных дефиниций установим логическое содержание имени концепта «teacher», т.е. его значение, и раскроем его существенные и отличительные признаки, а так же качества. Имени приписывается экстенционал (объект) или интенционал (признак) в качестве его смыслового наполнения [4].

Приведем ниже первичные значения этого слова, используя семантические интерпретации из наиболее авторитетных лексикологических источников английского языка. В Кембриджском словаре английского языка представлена одна дефиниция данной лексемы.

Teacher – someone, whose job is to teach in a school or college [7]. (Кто-то, чья работа обучать в школе или колледже).

Однако в примерах, приведенных к данному слову, проскальзывают два разных семантических значения, например:

The teacher drew a diagram showing how the blood flows through the heart [7].

(Учитель нарисовал диаграмму, показывающую, как кровь проходит через сердце.)

В приведенном примере учитель представляется как персона, индивидуум производящий конкретное действие. В следующем же примере учитель рассматривается в качестве профессии, обобщая всех индивидов, занимающихся обучением:

It takes a lot of enthusiasm and a love of children to make a good teacher [7]. (Чтобы стать хорошим учителем, нужно много энтузиазма и любви к детям.)

В других словарях, таких как Colins Cobuild English Language Dictionary, Princeton's WordNet и Longman Dictionary of Contemporary English приводятся дефиниции, имеющие одно и то же семантическое значение близкое к рассмотренной нами ранее дефиниции из Cambridge Advanced Learner's Dictionary. К примеру:

A teacher is a person who teaches, usually as a job at a school or similar institution [8]. (Учитель это человек, который обучает, обычно в школе или в аналогичном учреждении.)

Teacher – a person whose occupation is teaching [12]. (Человек, чьей профессией является преподавание.)

Someone whose job is to teach, especially in a school [11]. (Кто-то, чья работа-учить, особенно в школе)

One that teaches, especially: one whose occupation is to instruct [10]. (Тот, который учит, особенно, тот чьей профессией является инструктирование).

One who teaches or instructs; one whose business or occupation is to instruct others [15]. (Тот, кто обучает или инструктирует; тот, чья работа или профессия инструктировать других)

Для того чтобы выделить ядерные семы концепта «teacher/ учитель», нам необходимо вычленив различные признаки данного концепта, фиксированные в языке, т.е. в лексикографических источниках. В процессе анализа дефиниций следует выделить семы, несущие наибольшую смысловую нагрузку и находящие отражение в большем количестве дефиниций.

Семантические поля способствуют структурированию представлений о мире в сознании носителей языка. Ядро данного поля – это общее значение.

Для выделения ядерных сем концепта «teacher/ учитель» нами были проанализированы 6 дефиниций слова teacher представленные в вышеупомянутых словарях.

Исследование показало нам следующие результаты: семы, имеющие бóльшую смысловую нагрузку это «teach / обучать», «job / профессия», «occupation/профессия», «school / школа», «person / человек», и «instruct/инструктировать».

Сема «teach / обучать» встречается во всех дефинициях. Данная сема позволяет нам сделать вывод об основной функции учителя в ее общем виде. В двух из шести дефиниций так же употребляется сема «instruct/инструктировать», которая дополняет семантический контент дефиниций.

Следующий элемент, имеющий значение и выделенный нами как один из ключевых – «person / человек», можно выделить в двух дефинициях из шести. Эта сема не несет особой смысловой нагрузки, однако делает акцент на том, что концепт «teacher / учитель» является отражением определенной категории людей.

Следующая сема – «job / профессия» отражена в трех дефинициях, а так же синонимичная ей сема «occupation/профессия» наблюдается в остальных трех дефинициях. Они включают в себя такие характеристики учителя, как обладание определенными компетенциями, дипломированность, а также другие характеристики лингвокультурного концепта «teacher / учитель» как профессии. Данная сема раскрывает характеристики, необходимые для осуществления этого вида профессиональной деятельности, акцентирует внимание на том, что учитель – это в первую очередь профессия. Таким образом, учитель в современной англоязычной картине мира – профессия, которая подразумевает не только выполнение определенных функций, но и владение компетенциями, подтвержденными документацией.

Так же в трех из шести исследованных нами дефиниций наблюдается сема «school / школа», определяющая специфичное место работы лингвокультурного типажа «teacher / учитель». В остальных дефинициях такого специфического указания не наблюдается.

Таким образом, лингвокультурный концепт «teacher» используется относительно к человеку, являющимся дипломированным специалистом в сфере образования, который обучает в школе или в колледже и не затрагивает такое образовательное учреждение, как высшее учебное заведение. Для обозначения данного понятия используются другие лексемы, такие как «professor», «lecturer» и другие.

Перейдем к разбору дефиниций, передающих значения лингвокультурного типажа «professor», используя семантические интерпретации из наиболее авторитетных лексикологических источников английского языка. Cambridge Advanced Learners' Dictionary приводит следующую дефиницию данной лексемы:

A teacher of the highest rank in a department of a British university, or a teacher of high rank in an American university or college [7]. (Преподаватель самого высокого ранга на факультете Британского университета, или преподаватель высокого ранга в американском университете или колледже).

В приведенной дефиниции подчеркивается, что данная лексема применима к персоне, работающей в системе высшего и средне-профессионального образования, так же указывается специфичные места работы, такие как университет или колледж.

Следующие дефиниции, приведённые в Colins Cobuild English Language Dictionary, Vocabulary.com Online, Merriam-Webster Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English Online являются созвучными по значению:

A professor in a British university has the highest rank of the teachers in a department, used as a title [8]. (Профессор в Британском университете имеет самый высокий ранг среди преподавателей на факультете, используется как звание).

A professor in an American or Canadian university or college is a teacher there, used as a title [8]. (Профессор в американском или канадском университете (или колледже) являющийся там преподавателем, используется как звание).

A university lecturer of the highest rank [14]. (Университетский лектор самого высокого ранга).

One that professes, avows, or declares [10]. (Тот, кто преподает, демонстрирует, или показывает).

A teacher of the highest rank in a University department. (Преподаватель самого высокого ранга на факультете в университете) [11].

Примечательно, что Colins Cobuild English Language Dictionary приводит две дефиниции лексемы, одна из которых относится к британскому педагогическому дискурсу, а вторая к американскому. Из этих двух дефиниций следует, что в Британском университете «professor» занимает довольно высокую должность и имеет самый высокий ранг среди преподавателей на кафедре. В отличие от этого, в американской лингвокультуре, «professor» может относиться ко всем преподавателям в университете, или даже в колледже.

В качестве ядерных сем можно выделить такие, как «university / университет», «highest rank/ самый высокий ранг», «department/факультет», «college/ колледж» и «title / звание».

Сема «university / университет» наблюдается во всех из шести рассмотренных нами дефиниций. Она указывает специфичное место работы данного типажа и его связь с сектором высшего образования. Так же в двух дефинициях встречается сема «college/ колледж», что так же дает информацию о месте работы лингвокультурного типажа и типичности употребления данного слова для обозначения специалистов, работающих в системе высшего образования.

Следующей семой, встречающейся довольно часто (в четырех дефинициях из шести) является сема «highest rank/самый высокий ранг». Она является показателем высокого уровня в иерархии преподавателей университета. Так же в одной из дефиниций встречается сема «high rank/ высокий ранг», которая несет ту же семантическую нагрузку, что и предыдущая сема и отличается от нее лишь грамматической категорией. Таким образом, семы, указывающие на высокую должность данного лингвокультурного типажа, встречаются в пяти из шести исследованных нами дефиниций.

Сема «department/факультет», наблюдаемая в трех дефинициях, еще раз указывает, что данный типаж связан с высшими учебными заведениями и выделяет специфичное место работы типажа.

Сема «title / звание», которая встречается в двух дефинициях из шести, указывает на то, что данный лингвокультурный концепт может быть употреблен в качестве звания, присвоенного специалисту в сфере образования.

В рассмотренных дефинициях так же встречаются такие семы как «profess/преподавать», «avow/демонстрировать», «declare/показывать», которые указывают на действия, выполняемые типажом «professor» в ходе профессиональной деятельности.

Таким образом, лингвокультурный концепт «professor/профессор» используется относительно к человеку, являющимся дипломированным специалистом в сфере образования и обладающим высоким статусом в системе высшего учебного образования. Местом профессиональной деятельности данного лингвокультурного типажа являются университет или колледж, и не охватывает такие образовательные учреждения, как средние учебные заведения. Синонимический ряд, присущий данному концепту, объединяет несколько семантических единиц, схожих по значению.

В педагогическом дискурсе так же наблюдается другой лингвокультурный концепт, используемый для обозначения специалистов в сфере высшего образования. Для того чтобы выделить ядерные семы концепта «lecturer/ лектор», нам необходимо вычленивать различные признаки данного концепта, фиксированные в языке, т.е. в лексикографических источниках. В процессе анализа дефиниций следует выделить семы, несущие наибольшую смысловую нагрузку и находящие отражение в большем количестве дефиниций.

Приведем ниже первичные значения этого слова, используя семантические интерпретации из наиболее авторитетных лексикологических источников английского языка. В Кембриджском словаре английского языка, Colins Cobuild English Language Dictionary, Dictionary by Merriam-Webster и Longman Dictionary of Contemporary English представлены следующие дефиниции данной лексемы:

Someone who teaches at a college or university [7]. (Тот, кто преподает в колледже или университете)

A lecturer is someone who teaches at a university or college [8]. (Лектор это тот, кто преподает в университете или колледже.)

A person who gives a lecture [10]. (Человек, читающий лекцию)

Someone who gives lectures, especially in a university [11]. Тот, кто читает лекции, особенно в университете.

Онлайн ресурс Dictionary.com предоставляет две дефиниции рассматриваемого лингвокультурного концепта, первый схож с ранее приведенными дефинициями в смысловом аспекте:

A person who lectures [9]. (Человек, который читает лекции.)

An academic rank given in colleges and universities to a teacher ranking below assistant professor [9]. (Ученое звание, присвоенное в колледжах и университетах учителю ниже доцента.)

Вторая же дефиниция указывает, что лексема «lecturer/лектор», так же как и лексема «professor/профессор», может употребляться для обозначения ученого звания человека, работающего в сфере высшего образования.

Проанализировав шесть дефиниций к лингвокультурному концепту «lecturer» можно выделить ядерные семы «university/университет», «college/колледж», «give a lecture/читать лекцию» и «person/человек».

Сема «university/ университет» встречается чаще остальных, в четырех дефинициях из шести, что указывает на принадлежность концепта к сфере высшего учебного заведения. Лексема «college/ колледж», которая наблюдается в трех дефинициях, так же указывает место деятельности лингвокультурного типажа.

Сема «person / человек», наблюдаемая в двух дефинициях из шести, указывает на то, что рассматриваемый лингвокультурный типаж относится к определенному типу людей.

Семы «to lecture / читать лекцию» и «give a lecture / читать лекцию» указывает на действие, производимое лингвокультурным типажом, и так же связаны со сферой его деятельности – преподаванием. Так же встречается сема «teach/ преподавать» передающая непосредственное профессиональное действие, выполняемое рассматриваемым типажом.

Следующим рассматриваемым типажом является лингвокультурный концепт «educator/педагог». Он так же определяется в нескольких англоязычных словарях:

A person who teaches people [7]. (Человек, который обучает людей.)

A teacher or someone involved in the process of educating [11]. (Учитель или кто-то, кто участвует в процессе обучения)

One skilled in teaching [10]. (Кто-то с опытом в обучении)

An educator is a person who educates people [8]. (Педагог - это человек, который обучает людей.)

A person or thing that educates, especially a teacher, principal, or other person involved in planning or directing education [9]. (Человек или вещь, которая обучает, особенно учитель, директор школы или другое лицо, участвующее в планировании или руководстве образованием.)

One trained in teaching; a teacher [13]. (Кто-либо кто умеет обучать; учитель)

В рассматриваемых дефинициях выделяются такие ядерные семы, как «teach/обучать», «educate/обучать», «person/человек» и «teacher/учитель».

Семы «teach/обучать» и «educate/обучать» являются синонимами и встречаются в шести дефинициях из шести нами рассматриваемых. Они обозначают действие, выполняемое лингвокультурным типажом «educator/педагог» и указывают на его профессиональное поле деятельности.

Следующая ядерная сема - «person/человек», наблюдается в трех дефинициях из шести. Эта сема не несет особой смысловой нагрузки, однако делает акцент на том, что концепт «educator/педагог» является отражением определенной категории людей.

В отличие от ранее рассмотренных нами дефиниций лингвокультурного типажа «lecturer/ лектор», в данных дефинициях отсутствуют семы, обозначающие принадлежность типажа к сфере высшего или среднего учебного заведения. Таким образом, можно сделать вывод, что лингвокультурный типаж «educator/педагог» может быть применим как к учителям школ, так и к преподавателям высшего учебного заведения.

Таким образом, если сравнить два последних из рассмотренных нами лингвокультурных типажей «lecturer/лектор» и «educator/педагог», то можно сделать вывод, что хотя они и относятся к одному и тому же педагогическому дискурсу, общие семы не являются их частой характерной чертой. Единственной общей семой, рассмотренной нами в шести дефинициях к каждому из лингвокультурных концептов, является лексема «person/человек», которая обозначает, что дефиниция относится к определенному типу личности (человеку).

Проанализировав ядерные семы во всех рассмотренных нами дефинициях к четырем лингвокультурным типажам педагогического дискурса, можно прийти к выводу, что сема «person / человек» является наиболее общеупотребляемой и используется для описания значения трех

лингвокультурных типажей («teacher/учитель», «lecturer/лектор» и «educator/педагог») из четырех. Следующие ядерные семы «university / университет» и «college/ колледж», являющиеся общими для описания значений двух лингвокультурных типажей, указывают специфичное место деятельности лингвокультурных концептов «professor/профессор» и «lecturer/лектор». Так же можно отметить синонимичные семы «teach / обучать» и «educate/обучать», являющиеся общими в дефинициях к двум из четырех рассматриваемых нами типажей («teacher/учитель» и «educator/педагог»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Арапова Г.У. Концепт, понятие и значение слова // Междунар. журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1. – С. 591–593.
2. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX в.: монография. Волгоград: Перемена, 2007. 307 с.
3. Карасик В. И., Дмитриева О. А. Лингвокультурный типаж: к определению понятия // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типы: сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика. Волгоград: Парадигма, 2005. С. 5-25.
4. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 56–59.
5. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: ФЛИНТА, 2016. – 296 с.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2003. – С. 78–84.
7. Cambridge Advanced Learners' Dictionary (4th edition) [Электронный ресурс] – URL: <https://4pda.ru/forum/index.php?showtopic=928831>
8. Collins Cobuild English Language Dictionary – London: Harper Collins Publishers, 1992. – 1762 с.
9. Dictionary.com - URL: <https://www.dictionary.com/browse/> (дата обращения 25. 01. 2021)
10. Meriam Webster Online Dictionary - URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата обращения 28.01.2021)
11. Longman Dictionary of Contemporary English Online – URL: <https://www.ldoceonline.com> (дата обращения 25. 01. 2021)
12. Princeton's WordNet Dictionary Online – URL: <https://www.vocabulary.com/dictionary/teacher> (дата обращения 25. 01. 2021)
13. The Free Dictionary by Farlex Online - <https://www.thefreedictionary.com/educator> (дата обращения 01. 03. 2021)
14. Vocabulary.com Online - <https://www.vocabulary.com/dictionary/professor> (дата обращения 25. 01. 2021)
15. Webster's 1913 Dictionary Online - <https://www.webster-dictionary.org/definition/Teacher> (дата обращения 01. 03. 2021)

СЕМНЫЙ АНАЛИЗ РЯДА СИНОНИМИЧНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ТИПАЖЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье рассмотрены дефиниции лингвокультурных типажей «teacher/учитель», «professor/профессор», «lecturer/лектор» и «educator/педагог», представленные в ряде толковых словарей английского языка. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что лингвокультурология и лингвоперсонология являются направлениями, которые активно развиваются в современном языкознании, особенно в условиях таджикоговорящего социума, а так же обобщенные типы личностей в рамках определенной лингвокультуры воплощают в себе важную информацию о реальности коммуникативных и поведенческих норм. Целью публикации является обозначение наиболее общеупотребляемых ядерных сем в ряде рассматриваемых дефиниций и проведение анализа общностей и различий в смысловом контексте данных дефиниций. В ходе исследования были сделаны следующие выводы: при сравнении рассмотренных нами лингвокультурных типажей «lecturer/лектор» и «educator/педагог» можно сделать вывод, что хотя они и относятся к одному и тому же педагогическому дискурсу, общие семы не являются их частой характерной чертой; единственной общей семой, наблюдаемой нами в шести дефинициях к каждому из лингвокультурных концептов, является лексема «person/человек», которая обозначает, что дефиниция относится к определенному типу личности. Так же при анализе ядерных сем во всех рассмотренных нами дефинициях к четырем лингвокультурным типажам педагогического дискурса, были сделаны следующие выводы: сема «person / человек» является наиболее общеупотребляемой и используется для описания значения трех лингвокультурных типажей «teacher/учитель», «lecturer/лектор» и «educator/педагог»; ядерные семы «university / университет» и «college/ колледж» являются общими для описания значений двух лингвокультурных типажей и указывают специфичное место деятельности лингвокультурных концептов «professor/профессор» и «lecturer/лектор»; можно отметить синонимичные семы «teach / обучать» и «educate/обучать», являющиеся общими в дефинициях к двум из четырех рассматриваемых нами типажей («teacher/учитель» и «educator/педагог»).

Ключевые слова: дефиниция, учитель, профессор, лектор, педагог, толковый словарь, лексема, дефиниционный анализ.

SEMINAL ANALYSIS OF A NUMBER OF SYNONYMIC LINGUOCULTURAL TYPES OF PEDAGOGICAL DISCOURSE

The article discusses the definitions of linguocultural types «teacher», «professor», «lecturer» and «educator», presented in a number of explanatory dictionaries of English language. The relevance of the research topic is due to the fact that cultural linguistics and linguopersonology are areas that are actively developing in modern

linguistics, especially in Tajik-speaking society, as well as generalized types of individuals within a certain linguistic culture embody important information about the reality of communicative and behavioral norms. The purpose of the publication is to identify the most commonly used nuclear semes in a number of the definitions under consideration and to analyze the commonalities and differences in the semantic context of these definitions. In the course of the study, the following conclusions were made: when comparing the linguocultural types «lecturer» and «educator» which we examined, we can conclude that although they refer to the same pedagogical discourse, common semes are not their frequent characteristic features; the only common seme that we observe in six definitions for each of the linguocultural concepts is the lexeme «person», which means that the definition refers to a certain type of personality. Also, when analyzing nuclear semes in all the definitions we have considered for four linguocultural types of pedagogical discourse, the following conclusions were drawn: the seme «person» is the most commonly used and is used to describe the meaning of the three linguocultural types «teacher», «lecturer» and «educator»; the nuclear semes «university» and «college» are common to describe the meanings of two linguocultural types and indicate the specific place of activity of the linguocultural concepts «professor» and «lecturer»; we can note the synonymous semes «teach» and «educate», which are common in definitions for two of four types we are considering («teacher» and «educator»).

Keywords: definition, teacher, professor, lecturer and educator English language dictionary, lexeme, definitional analysis.

Сведения об авторе:

Коди́рова Тахмина Мирзоахметовна – ассистент кафедры «Лингвистика» Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе. E-mail: tahmina-kodirova@mail.ru

About the author:

Kodirova Takhmina Mirzoakhmetovna - assistant of the department «Linguistics» of the Branch of the Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. E-mail: tahmina-kodirova@mail.ru

ТАҲЛИЛИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА РУСӢ (дар асоси маводи адабиёти таҳассусӣ)

Музаффарова Ш.М.

Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов дар ш. Душанбе

Дар ҷумҳурии соҳибистиклоли мо солҳои охир равандҳои иқтисодӣ торафт ҷусъат ёфта, миқдори ҳар чӣ бештари шаҳрвандон ба соҳибкорӣ ва соҳаи бонкӣ сару қор гирифта истодаанд. Аз ин лиҳоз ҳамаи кишру табақаҳои ҷомеаи муосир ба муносибатҳои молиявӣ ворид мешаванд ва аз хизматрасониҳои бонкӣ фавқолда мебаранд. Ошқор намудани он, ки дар соҳаи иқтисодиёт ва хусусан бонкдорӣ то чӣ андоза неологизмҳои забони русӣ ва тоҷикӣ зиёданд, гузашта аз он, ошқор намудани доираи маъноии онҳо барои ҳубтар дарк намудани маънавияти ҷомеаи муосир мусоидат мекунад.

Бо дарназардошти чунин масъулият мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи як мақола истилоҳоти соҳаи иқтисодиётро ба гурӯҳҳои луғавию семантикӣ (минбаъд ГЛС) ҷудо карда, вазифаи ошқорсозии соҳаҳои афзалиятноки фаъолияти иқтисодӣ, хусусиятҳои рушди нумӯи соҳаҳои тичорат ва бонкдорӣ, муҳтасоти ҳоси равандҳои тичоративу ҷамъиятиро аҳ қабилӣ истилоҳоти бонкӣ, муҳосибӣ, қисман ҳуқуқшиносӣ (мансуб ба фаъолияти бонкино молиявӣ), ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ ва пулӣ, бозори суғурта ва қозғозҳои қиматнок ва ғайраро то андозае бо таҳлил фаро гирифта бошем.

Барои таҳлил мо як қатор вожаҳои истилоҳиро интихоб намуда, доираи семантикии онро баррасӣ хоҳем кард. Ба ин қалимаҳо воҳидҳои зерин мансубанд: *муҳосибӣ калон / хурд* – главный / младший бухгалтер; *муҳосибот* – бухгалтерия; *муҳосиботи марказӣ* – центральная бухгалтерия; *ҳисобҳои муҳосибӣ* – бухгалтерские счета; *муҳосиботи байнифилиалӣ* (ҳисоб дар асоси ҳисоб карда илова намудан) – межфилиальный бухучёт; *буҷети бо норасоӣ ҳисобишаванда* – бюджет, сводимый с дефицитом; *буҷети ҷорӣ* – текущий бюджет; *лоиҳаи буҷавӣ* – проект бюджета; *ихтисори буҷет* – сокращение бюджета; *лоиҳаи сметаи буҷет* – бюджетная смета проекта; *асъор дар мубодила* – валюта в обращении; *бозори қозғозҳои қиматнок* – рынок ценных бумаг; *бозори қарзҳои яқруза* – рынок однодневных ссуд; *бозори қозғозҳои қиматноки яқуминдараҷа* – рынок первоклассных ценных бумаг; *суғурта аз хавфи асъор* – страхование валютного риска; *суғуртаи моли манқул* – страхование движимого имущества; *ҳуқуқшиносии мубодила ва савдои қозғозҳои қиматнок* – юрист, ведущий дела, связанные с эмиссией и торговлей ценными бумагами ва ғ.

Таҳлили истилоҳоти болозикр аз нуқтаи назари ҷудо кардани ГЛС яке аз ҳадафҳои асосии таҳқиқи мақолаи мавриди назар маҳсуб меёбад.

Дар адабиёти маҳсули соҳаи забоншиносӣ ба ин мавзӯ олимони зиёди ватаниву хориҷӣ даст

задаанд ва онҳо зимни чудо кардан ва марзбандӣ намудани истилоҳоти ин соҳа одатан ташкилёбии семантикии вожаҳоро дар ҳудуди истилоҳоти соҳаи муайян ба назар мегиранд.

Аз ҷумла, истилоҳшиносии тоҷик З.А. Валиева дар рисолаи номзадонаш онҳоро аз рӯи амалиёти бонкҳои тиҷоратӣ ва ҳисоботи молиявӣ чудо карда, сермаъноӣ, муродифшавӣ, ҳамгуншавӣ ва дигар ҳодисаҳои забони ин истилоҳотро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ намудааст [1, с.2011].

Олимаи дигари истилоҳшиносии тоҷик С. Ғ.Сабинова дар рисолаи худ истилоҳоти соҳаи андозро таҳқиқ намуда, доираи маъноӣ ва сохтори як қатор истилоҳоти муҳими иқтисодиро ба риштаи таҳқиқ кашидааст [7, с.2008].

Дар мақолаҳои илмӣ муҳаққиқи дигари тоҷик А.Элчибеков, ки маҳз ба истилоҳоти соҳаи иқтисодиёт бахшида шуда, таърихи баромади онҳо сару кор гирифтааст, низ ҷиҳати маъноии истилоҳоти иқтисодӣ баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла муҳаққиқи мазкур бар он андеша аст, ки «Дар таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ калимаҳои русӣ ва аврупоӣ ба тавассути забони русӣ иқтибосшуда таърихи чандон тӯлонӣ надоранд. Воридшавии чунин калимаҳо аз нимаҳои дуҷуми асри XIX, баъд аз забт шудани Осиёи Миёна аз ҷониби империяи Русия шурӯъ шудааст. [11, с.112] Таснифоти маъноии истилоҳот ташкили онҳоро аз рӯи нишонаи семантикӣ бо инобати чунин муносибатҳои луғавӣ маъноие дар назар дорад, ки дар ҳудуди ин иттиҳод дар асоси муносибатҳои дохилии бонизомии семантикӣ ошкор мегарданд.

Ба гурӯҳҳои маъноӣ он калимаҳое дар асоси нишон ва ё аломати умумӣ муттаҳид мегарданд, ки асоси муносибатҳои семантикии байни ҷузъҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо калонҳаҷм буда, дар асоси якҷояшавии муносибатҳои зернамудии семантикӣ ба зернамудҳо чудо мешаванд ва муносибатҳои зинавии (иерархии) маъноиро дар доираи гурӯҳҳои таркибашон нишон медиҳанд.

Аммо таснифоти истилоҳот аз рӯи доираи истеъмоли, яъне андозаҳои мавзӯӣ бошад, дорои аҳамияти махсус аст. Истилоҳоти иқтисодии мавриди таҳқиқи мақолаи мо шартан ба якҷанд гурӯҳи мавзӯӣ чудо мешаванд:

созишномаи қарзӣ - кредиторный договор ё кредитование; истилоҳоти соҳаи амалиётҳои бонкӣ; баҳисобгирии муҳосибӣ, фаъолияти молиявӣ ҳуқуқӣ, фаъолияти биржавӣ, истилоҳоти соҳаи андоз ва бозор.

Чунин ГЛС, ба мисли *созишномаи қарзӣ - кредиторный договор, ҳуҷҷатҳо ва ҳисобномаҳои ҳисобӣ ва пулӣ - расчётно-денежные документы и счета* аз ҷиҳати ишғирок ва миқдори истилоҳот бештар муаррифӣ шудаанд. Сабаби чунин ҳолат дар он аст, ки дар ташаккулёбии фаъолияти бонкӣ то ба ҳол амалиёти асосие, ки аз тарафи бонкҳо анҷом дода мешуд, ин дар суратҳисоб нигоҳ доштани маблағҳо, қарздиҳӣ ба қорхонаҳо ва шахсони алоҳида, инчунин амалиёт бо вомбаргҳо ва расидҳое, ки ба гурӯҳи ҳуҷҷатҳо ва ҳисобномаҳои ҳисобӣ ва пулӣ дохил мешаванд, нисбат дода мешуд.

Дар вазъи имрӯза муҳаққиқон ба истилоҳоти соҳаи бонкдорӣ аз нуқтаи назари он нигоҳ мекунанд, ки фаъолияти бонкӣ яке аз соҳаҳои мебошад, ки моҳияти фаъолияти молиявиро ташкил медиҳад. Бояд таъкид кард, ки молиёт дар баробари ин, ғайр аз соҳаи таҳқиқшаванда боз дар соҳаҳои дигар, аз қабили фаъолияти биржавӣ ва бозорӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, ки моҳияти ҳуқуқи молиявӣ ва ташкилоти молиявиро ташкил медиҳанд, қор фармуда мешавад. Ҳамаи соҳаҳои номбар кардашуда қисмҳои таркибии як соҳае ҳастанд, ки номи он фаъолияти молиявӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, таснифоти мавзӯии истилоҳоти соҳаи бонкӣ барои фаҳмидани он ки маҳз дар кадом соҳаи ҳаёт ва фаъолият тағйироти бештар пайдо шудааст, имконият пешкаш месозад. Таҳқиқи мавзӯи мазкур имконият медиҳад, ки тақдири луғати нави истилоҳиро пешбинӣ карда, соҳаи истеъмоли минбаъдаи онро муайян созем.

Бояд таъкид кард, ки вазъи ташаккулёбӣ ва истилоҳсозӣ дар забоншиносии тоҷик таърихан якнавохт ва якмаром набудааст. Ба тақозои як қатор омилҳои экстразабонӣ ба он дар замонҳои гуногун тараққиётҳои гуногун багона ва барои талаффузи забонамон номувофиқ хеле зиёд ворид гаштаанд. Дар ин ҳусус олими ҷавон А.Элчибеков чунин ақидаронӣ кардааст: «На фақат дар солҳои 20-уму 30-ум, ҳатто солҳои 50-уму 60-ум ҳам истилоҳоти иқтисодии зиёди русӣ аврупоӣ бе ягон зарурат ба ҷойи истилоҳоти иқтисодии худӣ ба қор бурда мешуданд. Агар дар даҳсолаҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ истифодаи истилоҳоти иқтисодии номақбули **политика, союз, приказ, позитсия, аэроплан, практика** ва монанди инҳо аз воқеияти одӣ он давр маҳсуб ёбад, дар даҳсолаи охири мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ ҳам калимаҳои **совешания, установка, тема, реформа, новатор, график, ресурс, экономика, план, престо́йка, рыночная экономика** ва даҳҳо дигар бе ягон зарурат истифода бурда мешуданд». [11, с.112]

Ба мавзӯи мавриди баҳси мақолаамон баргашта қайд кардан лозим аст, ки дар байни истилоҳоти иқтисодӣ калимаҳои марбут ба соҳаи кредит, яъне қарздиҳӣ хеле зиёд ҳастанд. Чанде аз онҳоро баррасӣ мекунем

Шартномаи қарзӣ – ҳуҷҷати муҳимтаринест, ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои ишғироккунандагонии созиши қарздиҳиро муайян мекунанд. Дар ин ҳуҷҷат масъулияти ҳуқуқӣ ва иқтисодии тарафҳо зикр ёфтааст. Шартнома ғайр аз хусусияти қарзӣ доштани боз дар бораи гарав, яъне амалиёте, ки дар он

қарзи бонкӣ бо гарав пардохт карда мешавад, шуда метавонад.

Истилоҳоти серистеъмолтарини соҳаи кредитӣ чунинанд:

қарз - кредит; суратҳисоб – расчетный счёт; маблағ – сумма; пул – деньги; пардохт – оплата; маҳкамкунии қарз – погашение долга; лағв – аннулирование ва ғ.

Дар поён лозим донистем, ки шарҳи маъноии баъзе истилоҳотеро, ки ба қарздиҳӣ ва гирифтани қарз мансуб аст, пешкаш созем.

Созишномаи кредитӣ – кредитное соглашение, созишномае, ки ҳаҷм, шакл ва шартҳои пешниҳодкунии кредитро муайян мекунад.

Кафолати қарзӣ – кредитная гарантия, ҳадде, ки то он бонк қобили амал будани муштариҳои худро ҳангоми бо шахси сеюм амалиёти молиявиро тичоратӣ анҷом додани он кафолат медиҳад. Аслан, ин як навъи амалиёти кредитӣ мебошад.

Авиҳои кредитӣ – кредитное авизо – ҳуҷҷатест, ки бо он соҳиби суратҳисоб дар бораи он, ки маблағи муайян ба кредити суратҳисоби ӯ номнавис карда шудааст, иттилоъ медиҳад.

Хати кредит – кредитная линия. Сатҳи ниҳоие, ки дар доираи он қарзгир метавонад, кредит гирад, одатан муҳлати он бештар аз 180 рӯз аст;

Корти кредитӣ – кредитная карта, ҳуҷҷати молиявии номие, ки дорандааш онро ҳангоми пардохти хизматрасонӣ, молҳо ва пардохтҳои дигар ба ҷои пули нақд пешниҳод мекунад.

Корти дебетӣ – дебетная карта, ҳуҷҷати номии пулие, ки доранда онро ҳангоми пардохти хизматрасонӣ, молҳо ва дигар пардохтҳо ба ҷои пули нақд пешниҳод мекунад.

Усулҳои қарздиҳиро ҳамчун маҷмӯи методҳои муайян кардан мумкин аст, ки тавассути он бонкҳо қарздиҳӣ ва маҳкамкунии қарзхоро таъмин месозанд. Мо усулҳои зерини қарздиҳиро номбар карда метавонем:

1) қарздиҳӣ аз рӯи гардиш; 2) қарздиҳӣ аз рӯи бақия; 3) усули гардиш ва –салдо.

Ҳангоми қарздиҳӣ аз рӯи гардиш кредит пас аз мубодилаи объекти қарздиҳӣ ҳаракат мекунад. Кредит ҳароҷоти қарздиҳандаро то лаҳзаи озодшавии захираҳои он пардохт менамояд. Андозаи қарз дар баробари зиёд гаштани талаботи объективӣ ба қарз афзун гашта, дар баробари паст шудани ҷунин талабот маҳкам карда мешавад. Ҳаракати синхронии кредит раванди мунтазам навшаванда аст. Ба усули мазкур истилоҳоти зеринро нисбат додан мумкин аст:

Стандартҳои қарзӣ – кредитные стандарты, талаботе, ки дар ҷараёни ба имзо расонидани шартномаи кредитӣ нисбат ба қарзгир ва шартҳои додани кредит ба миён гузошта мешаванд.

Ҳадди қарзӣ – кредитный лимит.

а) ҳадди қарздиҳӣ ба як қарзгир;

б) ҳадде, ки барои ходими бонк муқаррар карда мешавад ва дар доираи он вай метавонад бидуни иҷозати роҳбарият қарз диҳад.

Хавфи қарзӣ – кредитный риск – уҳдадорихои худро иҷро накардани пардохткунанда ва қарзгир.

Интиқоли қарзӣ – банковский кредитный перевод – шакли пардохте, ки ҳангоми он бланки махсус ба номи гирандаи аз ин ё он бланк ба бонки пардохткунанда интиқол мегардад, баъдан аз як суратҳисоби дигар гузаронида мешавад.

Кредитҳо бо муҳлати якдафъаи бозпардохт – кредиты с разовым сроком погашения; *этиборнокии бонк* – кредитоспособность банка; *қарзи пардохтишаванда, қарзи кредиторон, қарзҳо барои пардохт* – кредиторская задолженность; *кредитори бонк* – кредитор банка; *қарзи кӯтоҳмуддат* – краткосрочный долг; *кредит барои шартнома* – кредит под договор; *иттиҳодияи кредитӣ* – кредитная ассоциация ва ғ.

Ҳангоми қарздиҳӣ аз рӯи бақия кредит бо бақияи арзишҳои молӣ-моддии ҳароҷот, ки зарурати қарзгириро ба миён овардааст, марбут аст. Масалан, корхона аллакай метавонад арзишҳои барояш заруриро аз ҳисоби сарчашмаҳои молиявии худ харидорӣ намуда, баъд аз он ба бонк барои иловақарзӣ бо кафолати таъминшавии он муроҷиат намояд. Бад ин восита корхона ҳароҷоти истеҳсолии худро ҷуброн месозад. Бояд гуфт, ки дар амалия қарздиҳӣ аз рӯи гардиш ва бақия метавонанд тавбам оянд ва дар натиҷа усули гардишӣ– салдоӣ ба вучуд меояд, вақте ки кредит дар марҳилаи аввал дар рафти пайдоиши талабот ба он дода мешавад, дар марҳилаи дуюм бошад, ин қарз дар муҳлати аниқ маҳкам карда мешавад. Ҳаракати ташкилии кредит (дода шудан ва маҳкам карда шудани он) дар суратҳисобҳои иловақарзии мизоч, ки бонк ба вай мекушояд, инъикос мегардад. Доираи маъноии боз якчанд истилоҳро дида мебароем:

Сарҳисоби қарзӣ – ссудный счёт – суратҳисобест, ки дар он қарзи мизоч ба бонк аз рӯи кредитҳои гирифтааш инъикос мегардад, дода шудан ва маҳкам карда шудани қарзҳо.

Вобаста аз он, ки қарзгиранда кист, ба шаклҳои кредит инҳо нисбат дода мешаванд:

1) *қарзи давлатӣ – государственный кредит* – институтҳои қарзии давлат (бонкҳо ва институтҳои дигари молиявӣ) ба бахшҳои гуногуни иқтисод қарз медиҳанд.

2) *кредити тичоратӣ – коммерческая форма кредита* – кредит, ки як корхонаи амалкунанда ба дигараш дар шакли фуруши молҳо бо шарт ба таъхир андохтани муҳлати пардохт пешниҳод мекунад.

Воситаи чунин кредит вексел мебошад, ки тавассути бонки тичоратӣ пардохт карда мешавад.

3) *шахли кредити шахсӣ – личная форма кредита* – вақте ки иштирокдорони кредит шахрвандон мебошанд;

4) *қарзи байналмилалӣ – международная форма кредита* – гардиши сармояи қарзӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва аъёрино молиявӣ.

Намудҳои кредитҳо на танҳо аз рӯи субъектҳои гирифта шуданашон, балки аз рӯи меъёрҳои дигар низ фарқ мекунанд. Ба қатори чунин намудҳо шомиланд: муносибати қарз бо ҳаракати сармоя; соҳаи татбиқи қарз; муҳлати қарз; таъминшавии қарз.

Алоқаи қарзро бо гардиши сармоя метавон ба ду навъ ҷудо кард: *қарзи пулӣ* – денежная ссуда ва *сармояи қарзӣ* – ссудный капитал.

Аксарияти мисолҳои дар боло овардашуда, тавре ки қаблан ишора рафт, дар ҳуҷҷатгузори бонкӣ мавриди истифодабарӣ қарор дода шудааст. Ин гуфтаро мо метавонем тавассути таҳлили маъноии санадҳо ва қарору қонунҳои гуногуни соҳаи бонкдорӣ собит намоем. Аз ҷумла: «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти бонкӣ» (2020), қонун «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» (2017), Қонун «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ», **Қонун** Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» (2018) ва ғ. Дар ҳамаи ин санадҳои меъёриро ҳуқуқӣ истилоҳоти соҳаи бонкдорӣ хеле фаровон ба назар расиданд.

Тавре ки аз мисолҳои овардашуда ва шарҳи маъноии онҳо мебинем, калимаҳои истилоҳии соҳаи бонкдорӣ дорои маъноҳои хеле амиқ мебошанд, ки воқеияти иқтисодии ҷаҳони имрӯзаро инъикос карда, тобишҳои махсуси маъноии онҳоро равшан мегардонанд. Суоле ба миён меояд, ки оё ин истилоҳот дар забони васоити ахбори омма низ акс ёфтааст ё на? Барои ба он ҷавоб додан ба мисолҳои зерин рӯ:

1) *Аз кадом бахшҳои нашрия заёд ист... ҷисоби амалиёти ҷорӣ ҷисоби иёти бо сармоя ва воситаҳои молиявӣ маблағгузорӣ ва сатҳи захираҳои байналмилалӣ қарзи беруна* (https://www.nbt.tj/tj/oprosbmt/nashriya_t_pardoh.php);

2) *Меъёри бозтамвил*

3) (аз 25 октябри с.2021)13, 25

Меъёри фоизи қарзӣ шабонарӯзӣ (*овернайт*) – меъёри бозтамвил +2 банди фоизӣ

Меъёри фоизи амонатӣ

шабонарӯзӣ (*овернайт*) – меъёри бозтамвил -2 банди фоизӣ

([https://www.nbt.tj/ti/banking system/spisok audit.php](https://www.nbt.tj/ti/banking_system/spisok_audit.php));

4) Вазири *молияи* Тоҷикистон иллати *афзоиши* мизони *қарзҳои беруниро* ба ҷалби *сармояи хориҷӣ* ба тархҳои муҳталифи иқтисодӣ дар қаламрави ин кишвар марбут донист (https://www.bbc.com/tajik/news/2009/07/090724_kh_finance).

Аз мисолҳои овардашуда аён аст, ки дар забони ВАО истилоҳоти иқтисодӣ ва хусусан соҳаи бонкдорӣ ҳанӯз ба пуррагӣ мустаъмал нест ва ин истилоҳот дар ҳуҷҷатгузори соҳаи бонкӣ бештар дида мешавад. Шояд як сабаби ба забони матбуот камтар роҳ ёфтани ин истилоҳот дар он бошад, ки дар матбуоти даврии Тоҷикистон маводҳои соҳаи бонкдорӣ ва амалиёти бонкӣ кам ҷой дода мешаванд.

Дар як китоби дарсӣ, ки ба забони русӣ интишор гардидааст, ин истилоҳот ба назари мо зиёдтар расид. Аз ҷумла:

1. *Кредиторы предъявляют иск к корпорации в целом, но не к акционерам как частным лицам (право ограниченной ответственности)* [5, 190] – Қарздохон ба иттиҳоди ширкатҳо дар маҷмӯъ, на ба шахмгуздорон ҳамчун шахсони инфиродӣ даъво пешниҳод мекунанд;

2. *Среди очевидных недостатков частной предпринимательской фирмы следует назвать в первую очередь ограниченность финансовых и материальных ресурсов (связанная как с недостатком средств собственника фирмы, так и с трудностью получения кредитов* [5, 188] – Дар байни камбудии аёни *ширкати инфиродӣ соҳибдорӣ*, пеш аз ҳама, бояд *маҳдудияти захираҳои молиявӣ ва моддиро* (ки он ҳам бо *норасоии маблағи соҳиби ширкат*, ҳам бо *душвории гирифтани кредит* вобастагӣ дорад) номбар кард.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили семантикии истилоҳоти соҳаи иқтисодӣ чунин бармеояд, ки маҳз ба шарофати гунапазирӣ (вариантноки) ва тобишҳои муродифии чунин истилоҳот, аз қабилӣ «қарз» ва «кредит» дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чунин истилоҳот равандҳои низоми молиявӣ-бонкиро хеле равшан инъикос намуда, дар забони тоҷикӣ ҳанӯз ҳам як навъ ноустуворӣ ва норавшании мафҳумӣ ба назар мерасад. Чунин эҳтимолият аз имкон дур нест, ки ҳолати мазкур бо имкониятҳои ҳоло ҳам номукаммалӣ молиявӣ ва истилоҳии Тоҷикистон ва забони давлатии он робита дорад.

АДАБИЁТ

1. Валиева З.А. Сопоставительный анализ финансово - банковских терминов в таджикском и английском языках // монография. / З.А.Валиева - Душанбе, 2011. - 160с.
2. Даниленко В.П. Терминологизация разных частей речи (термины-глаголы) // Проблемы языка науки и техники. / В.П. Даниленко – М.: Наука, 1970. – С. 40-51.

3. Джураев Т.К. Научно-техническая терминология эпохи Авиценны и ее современное употребление. / Т.К. Джураев – Душанбе: ТТУ, 2009. – 170с.
4. Лугати соҳавии таълими. - Душанбе, 2011, с.63-89.
5. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. / Учебник для вузов. / Р.М. Нуреев – М.: Норма, 2005. – 563с.
6. Раджабова, Р.Р. Структурно-семантический анализ терминов сферы телекоммуникации в современном литературном таджикском языке // В сб.: Закон «О государственном языке Республики Таджикистан» и проблемы современного таджикского языка. / Р.Р. Раджабова – Душанбе, РТСУ, 2011, с. 54-60.
7. Сабирова, С.Г. Структурно- семантический анализ налоговой терминологии таджикского и английского языков (диссертация). / С.Г. Сабирова - Душанбе, 2007. - 197с.
8. Сулпон, Х.М. Формирование и становление научной персидской- таджикской научной терминологии. / Мирзо Хасан Сулпон. - Душанбе: Дониш. 2008. – 310 с.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. - 811с.
10. Шарофов Н.О., Ҷӯраев Т.Қ. Лексикаи касбу ҳунар – сарчашмаи терминологии техникии тоҷик. / Н.О.Шарофов, Т.Қ.Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 92 с.
11. Элчибеков А. Истилоҳоти иқтисодии иқтибос аз забонҳои аврупоӣ. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -№4/1(217)-с112.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

В статье анализом охвачены экономические термины таджикского и русского языков, который автор проводит на материале специализированной экономической литературы, а также интернет-сайтов области экономики. Установлено, что экономические термины сравниваемых таджикского и русского языков обладают достаточно сложной и разветвлённой семантической структурой, отличаются высокой степенью вариативности и синонимическими оттенками. На основе убедительных и достоверных языковых фактов автор раскрывает суть таких наиболее часто употребляемых терминов банковско-финансовой сферы, как «кредит», «ссуда», «заём», «кредитор» и «кредитодатель». Доказано, что в таджикском языке в отличие от русского языка терминологическая система еще недостаточно развита и в некоторых случаях для полной передачи семантических особенностей экономической терминологии таджикскому языку не хватает конкретизации и объективности. И напротив, русский язык пользуется достаточно широким арсеналом средств для отображения всех семантических особенностей экономических терминов.

Ключевые слова: кредитный договор; расчётно-денежные документы и счета; расчётный счёт; сумма; деньги; оплата; погашение долга; аннулирование; кредитная гарантия; кредитное авизо; коммерческая форма кредита; международная форма кредита.

SEMANTIC ANALYSIS OF ECONOMIC TERMS OF THE TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES BASED ON THE MATERIAL OF SPECIALIZED LITERATURE

In the article, the analysis covers the economic terms of the Tajik and Russian languages, which the author conducts on the material of specialized economic literature, as well as Internet sites in the field of economics. It has been established that the economic terms of the compared Tajik and Russian languages have a rather complex and branched semantic structure, are distinguished by a high degree of variability and synonymous shades. On the basis of convincing and reliable linguistic facts, the author reveals the essence of such most frequently used terms in the banking and financial sphere as «credit», «loan», «lender» and «lender». Proven that in the Tajik language, in contrast to the Russian language, the terminological system is not yet sufficiently developed and in some cases the Tajik language lacks concretization and objectivity to fully convey the semantic features of economic terminology. On the contrary, the Russian language uses a fairly wide arsenal of means to display all the semantic features of economic terms.

Keywords: credit agreement; settlement documents and accounts; payment account; sum; money; payment; amortization; cancellation; credit guarantee; credit memo; commercial form of credit; international form of credit.

Сведения об авторе:

Музаффарова Шахло Мирзобадаловна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры «Лингвистика» Филиала Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова в городе Душанбе, Тел (+922) 988667712

About the author:

Muzaffarova Shahlo Mirzobadalovna – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Linguistics of the Branch of Moscow State University. M. V. Lomonosov in Dushanbe, Tel (+922) 988667712

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ХУРСАНДӢ – JOYFUL – РАДОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Нажмиддинова Д.М.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино

Человеческая психика, связанная с вербализацией ментальных понятий, в последнее время становится объектом исследования многих лингвистов, которые специализируются в разных областях лексикологии, психологии, лингвокультурологии. Наиболее значимыми исследованиями, посвященные различным вопросам эмоций, являются исследования Н.Д. Арутюновой, Е.В. Урысон, Р.М. Валиевой, С.А. Файзиевой, Ш.Б. Рахимовой, З.К. Халиковой.

Исследование семантической структуры слова и употребление лексических единиц в художественной речи, которые относятся к эмоциональному пласту лексики, представляется актуальным не только с позиции лингвистической, но также в аспекте расширения представления о человеке через язык, а также разные речевые манифестации. В данном аспекте, на наш взгляд, наиболее актуальной является проблема функционирования лексических единиц *хурсандӣ* – *joyful* – *радость* в художественной речи. Основное внимание в данной статье при анализе лексических единиц *хурсандӣ* – *joyful* – *радость* уделяется выявлению образных возможностей данных единиц, составляющее важнейший аспект описания эстетических признаков данных лексических единиц. Материалом для исследования послужили художественные произведения современных таджикских и английских писателей.

Как показал анализ языкового материала, специфика репрезентации лексических единиц в художественном тексте, обусловлено в первую очередь семантическим признаком языковых единиц. В лексикографических источниках зафиксированы следующие значения слов *хурсандӣ* – *joyful* – *радость* (*радостный*).

В Толковом словаре таджикского языка лексическая единица *радость* имеет значения:

Хурсанд – *шод, хушҳол, хушнуд; розӣ – радостный; счастливый* :

Ҷуз он ки мастии шиқ аст, ҳаҷ масти нест,

Ҳамин бало-ҳ бас аст, эй ба ҳар бало хурсанд!

Чу ман бо ту хурсанд бошам ба бахт,

Ту афсар чаро ҷӯшо тоҷу тахт?

Гуфтам, ки дилам ба бӯса хурсанд аст,

Гуфти бидиҳам, дигар чӣ мебояд? (Фарҳанги забонӣ тоҷикӣ, ч.2: 509). – Это любовное опьянение, не опьяняет. Достаточно этого несчастья. Раз всем бедам. Как я счастлив с тобой.

Зачем тебе престол?

Сказал: «моему сердцу достаточно поцелуя.

Ответил: «если отдать, что мне останется».

В толковом словаре английского языка *joyful* – *радостный* имеет следующее значение: *very happy; causing people to be happy* – *очень счастливый, приносящий радость другим*:

After their joyful reunion, Schuyler thought she would be seeing Bliss more often, but the exact opposite had happened. (De la Cruz. Melissa. The Van Alen Legacy, 89) – После этой радостной встречи Шайлер думала, что теперь они будут видеться чаще, но получилось ровно наоборот.

For me, I must say, Odi accipitrem qui semper vivit in armis - so let us eat and drink in peace, and be iovful. Sir Kniat. (Scott. Walter. The Antiquary, 45) – Что до меня, то я должен сказать: Odi accipitrem qui semper vivit in armis. Поэтому будем мирно есть, и пить, и веселиться, сэр!

The Black Knight, - answered Rebecca, faintly; then instantly again shouted with iovful eagerness. (Scott. Walter. Yvanhoe, 78) – Черный Рыцарь, — отвечала Ревекка чуть слышно, но вслед за тем закричала с радостным волнением.

The books treating of devotion to the Virgin brought him excuses, joyful raptures, a wealth of arguments which he repeated with prayerful fervour. (Zola. Emile. Abbe Mouret's Transgression, 67) – Книги о поклонении деве Марии оправдывали его в собственных глазах, восхищали его и снабжали доводами, которые он повторял с молитвенным благоговением.

The iovful shouts and hearty cheers of the Ariel's crew continued for some time after her commander had reached her deck. (Cooper. James Fenimore. The Pilot: A Tale of the Sea, 90) – Веселые крики и горячие приветствия экипажа «Ариэля» продолжались и после того, как командир его ступил на палубу.

It was joyful to hear the merry whistle of blackbirds as they darted from one clump of greenery to the other. (Conan Doyle. Arthur. White Company, 78) – Сердце радовалось, слыша веселое посвистывание дроздов, когда они стремительно перелетали из одних кустов в другие.

I know the officer you mean, a red faced, gay, oh! be joyful sort of a gentleman, who swallows madeira

enough to drown the Mohawk, and yet a pleasant talker. (Cooper. James Fenimore. The Deerslayer, 67) – Я знаю офицера, о котором вы говорите, — это краснощекий, веселый, разбитной джентльмен, который хлещет столько мадеры, что может осушить весь Мохок, и занятный рассказчик.

Чтобы охарактеризовать образность лексических единиц радость / печаль, необходимо в первую очередь анализировать дистрибуцию данных лексических единиц. Исследование художественного дискурса английского языка позволяет констатировать, что при репрезентации номинативных отношений с лексической единицей **joyful** – радость употребляются следующие существительные:

After their **joyful reunion**, Schuyler thought she would be seeing Bliss more often, but the exact opposite had happened. (De la Cruz. Melissa. The Van Alen Legacy, 89) – После этой **радостной встречи** Шайлер думала, что теперь они будут видеться чаще, но получилось ровно наоборот.

As we aaaa awa» fra» Lunnun tomorrow neeqht, and as I dinnot know that I was e'er so happy in a» my days, Mистер Nickleby, Ding! but I WILL tak» anoother glass to our next merry meeting!» (Dickens. Charles. The Life and Adventures of Nicholas Nickleby, 89) – Раз мы завтра вечером везжаем из Лондона и раз я не знаю, бывал ли я когда-нибудь так счастлив, мистер Никльби, то, ей-богу, я выпью еще стаканчик за следующую нашу **радостную встречу!**

«The Black Knight, » answered Rebecca, faintly; then instantly again shouted **with joyful eagerness**. (Scott. Walter. Yvanhoe, 89) – Черный Рыцарь, — отвечала Ревекка чуть слышно, но вслед за тем закричала с **радостным волнением**.

They looked as he pointed, and before them they could see **the stream leaping** down to the trough of the valley, and then running on and away into the lower lands, until it was lost in a golden haze. (Tolkien. John Ronald Reuel The Fellowship of the Ring, 89) – Они сливаются у Кветлориэна, — с **радостным волнением** подхватил Леголас, — самого прекрасного поселения эльфов, расположенного в удивительном Золотом Лесу.

С позиции психологического переживания эмоциональной лексемы *радость* в таджикском и английском языках выступают следующие лексические единицы:

Чу аз ошtii шодii ояд ба чанг,

Хирадманд харгиз накъишад ба чанг (Фархаги забони токикӣ. 2: 595). – Подобно тому, как вслед за мир, наступает война. Мудрецы не вступят на тропу войны.

This will cause **great rejoicing** in the house in heaven where your mother dwells. (Card. Orson Scott. Xenocide, 56) – **Великая радость** будет гостить в небесном доме, где живет твоя мать.

Upon searching his conscience he had decided to stay, **much to the joy** of Sir Brian, Dafydd and the others and-just as she had said-with Angie's full agreement and support. (Dickson. Gordon. Dragon On The Border, 34) – Убедившись в том, что совесть его спокойна, Джим решил остаться, к **великой радости** сэра Брайена, Дэффиды и прочих друзей, а также при полном – как она сама сказала – согласии Энджи.

It is very hard indeed that she should not have a little pleasure, because Miss Dashwood does not wish it. (Austen. Jane. Sense and Sensibility, 67) – Ну, разве хорошо лишать ее **маленькой радости** оттого, что мисс Дэшвуд заупрямилась.

На материале таджикского языка нами было выявлено образное сочетание лексических единиц радость / печаль:

Боз як рӯзи **заму шодii гузаашт**

Дар талоии қисмату номусу ном.

Боз як хушиед моро тарк гуфт,

Мохи нав пайдо шуд андар бурчи шом.

Шаб ба хайр. эй хамнишинон, **шаб ба хайр!**

Боз як рӯзе **гузаашту даррабод**

Сафхаеро аз китоби зиндагӣ.

Эй хуш он кас, ки дар ин **радду бадал**

Чӯяду ёбад хисоби зиндагӣ.

Шаб ба хайр. эй дӯстдорон, **шаб ба хайр!**

(Лоик Шерали. Рӯзҳо мегузаранд)

Вновь минул день, с ним – **радость и печаль**.

Утихли поиски судьбы и смысла,

Вновь солнце скрылось, убегая вдаль.

И вновь луна над баинями нависла.

Спокойной ночи вам, друзья, и **добрых снов!**

Вновь минул день, и он перелистнул

Еще одну страницу жизни бременной.

Блаженный тот, кто рок тянул, как мул,

Но находил путь к сути сокровенной.

Спокойной ночи всем влюблённым, **добрых снов!**

Анализ предикативных сочетаний расширяет наши представления о дистрибуции рассматриваемых лексических единиц в таджикском и английском языках, а также их образные возможности.

Среди предикативных конструкций доминируют следующие глагольные лексемы:

Татху ишринист андар чоми шаб,
Ин хурад май, он хурад хуни чигар.
То чӣ гӯяд субҳ андар гӯиш мо,
То кӣ бошад зинда то субҳи дигар.
Шаб ба хайр, эй комгорон, шаб ба хайр!
Мо ҳама фарзанди айёми ҳудем,
Шодмонем андар оғӯиш замон
Онҷунон ҳуином бояд зистан
То мабодо кас фаромӯиш замон.
Шаб ба хайр, эй ҳамзамонон, шаб ба хайр!

(Лоик Шералӣ. Рӯзҳо мегузаранд)

Кому-то ночь как сладкое вино,
Кому-то будто печени горчинка.
Кому проснуться утром суждено,
О том шепнёт рассветная искринка.
Спокойной ночи вам, собратья, добрых снов!
Мы – сыновья и дочери земли,
Кутаемся в лучах своей эпохи.
Мы в этот мир добро всегда несли,
Несём и будем до последних вздохов.
Спокойной ночи, современники мои!

Below her left eye was an open sore, and her grin showed only a few remaining teeth. (King. Stephen. Wizard and Glass, 78) – Под левым глазом **пламенела** открытая язва, при усмешке губы обнажали несколько оставшихся зубов.

He circled for a while high in the air above them lighting all the lake; the trees by the shores shone like copper and like blood with leaping shadows of dense black at their feet. (Tolkien. John Ronald Reuel. Hobbit, 34) – Он кружил над городом, освещая озеро; деревья на берегах **пламенили**, как медь, как кровь, а у подножий их метались черные тени.

Исследование образного ореола лексических единиц *хурсандӣ* – joy – радость мы проводили, опираясь на идею инвариантности, парадигматичности того или иного образа, которое нашло отражение в работах Н.В. Павловича. Согласно точке зрения Н.В. Павловича, любой образ образует группу образов на основе одного инварианта. Инвариант является смыслом, который возникает при сравнении / отождествлении некоторых понятий. Парадигмой образа автор называет множество образов, где реализуется инвариант [Павлович 1995: 48]. Исходя из аналитического представления образной модели Н.В. Поспелов выделяет следующие элементы: **А** – предмет сравнения, **В** – образ сравнения. В настоящей статье мы рассматриваем лексические единицы, образующие эмоциональный пласт, с позиции образной парадигмы, связанное с «ментальным». Анализ произведений позволил выделить следующие типы парадигм.

I. В первую группу мы включили сочетания лексических единиц, образующие эмоциональный пласт, и, сочетающиеся с существительными, которые обозначают живые существа. Образ-сравнение данной группы представлен бестиальными словами: рубаҳ – лица, *симург* – сказочная птица: *Зои сияҳ бо байзаҳо мекард бозӣ дар ҳаво*,

Бирбӯд ногаҳ аз казо симурғи зарринишапараш (ФЗТ. 2: 940).

The cunning **old fox** must clearly have seen something special in you. – Видно, **хитрая лиса** всмотрела в вас что-то особенное. I also noticed Dad had played it like **the wily fox** he was. – Да, мой отец был **хитрой лисой** – как он разыграл эту партию! You **smart like fox**, old man aot. – Твоя – **хитрая лиса**, старый козел. Uncle Virail always was a smart old fox. » Jack agreed. – Дядя Вирдж всегда был **хитрым старым лисом**, – согласился Джек. (Британский корпус английского языка 2004).

II. Во вторую подгруппу мы включили случаи сочетания лексической единицы радость со словами, обозначающими различные состояния эмоции: *муҳаббат* – love – любовь, упование: *Набуд нақши ду олам, ки ранги улфат буд*,

Замона тарҳи муҳаббат ба ин замон андохт.

Гар қавӣ гардад муҳаббат дар миени дӯсто,

Лайлию Мачнун яке Азрову Вомиқ мешавад. (ФЗТ, 1: 707). – Не было роли двух миров, которые были цветом Ульфата,

Время вложило в дизайн любви и этого времени.

Если становится сильным любовь среди друзей,

Лейла и Маджнун становятся одним из ведущих.

Maria is my true love and my wife. (Hemingway. Ernest. For Whom The Bell Tolls, 56) – Мария — моя настоящая любовь, моя жена.

III. На материале таджикского языка были выявлены случаи употребления лексической единицы *печаль* со словами *отаи – огонь: отаии дил – дарду гам – боль, страдание: 3-отаии дил чун намесузад равон, ғӯе ки ҳаст*

Устухонҳои бадан фонуи тан 3-оҳан маро (ФЗТ, 1: 931).

Анализ функционирования лексических единиц, образующих эмоциональный пласт (положительная эмоция) в художественном дискурсе, позволяет констатировать следующее.

Изучение семантики и дистрибуции данного пласта лексики свидетельствует в большинстве случаев о положительной аксиологической ценности обозначаемого чувства, имеющего важное значение для активной жизнедеятельности человека. В то же время отмечены случаи неоднозначного переживания данных эмоций, раскрывающих сложное, противоречивое состояние лирических героев произведений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимуратов О. А. Картины языка музыки : функционально-семантическая характеристика современной английской музыкальной лексики : когнитивно-фреймовый подход. — Москва : URSS : КРАСАНД, 2009. — 183 с.
2. Арупонова Н. Д. Метафора в языке чувств // Арупонова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. С. 385-402.
3. Назирова М. Фразеологические единицы с компонентом цветообозначения английского, русского и таджикского языков: автореферат канд. филол. наук. — Душанбе. 2009. — С. 15.
4. Новосадов Д. Г. Эволюция контент-аналитических методов // Научно-техническая информация, Серия 1. Организация и методика информационной работы. — 2004. — N 11. — С. 27-31.
5. Павлович Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. М.: Типография Россельхозакадемии. — 1995. 491 с.
6. Рахимова Ш.Б. Эмотивные глаголы как компонент функционально-семантического поля эмотивности в русском и таджикском языках: автореферат канд. филол. наук. — Душанбе. — 2010. — С. 14.
7. Романов Д. А. Гармония простоты : (лингвопоэтика «Четвертой русской книги для чтения» Л. Н. Толстого) // Русский язык в школе. — 2018. — № 8. — С. 47-54.
8. Токарев Г. В. Функционально-семантический статус культурно-языковых символов // Русская словесность. — 2006. — N 2. — С. 76-78.
9. Урысон Е. В. Лексическое значение глагола в видовой паре: семантическая теория и критерий Маслова // Вопросы языкознания. — 2019. — № 3. — С. 45-70.
10. Файзилова С.А. Семантические классы глаголов эмоционального ощущения в таджикском и русском языках: автореферат канд. филол. наук. — Душанбе, 2009. — С. 17.
11. Халикова З.К. Семантический анализ глаголов и глагольных сочетаний эмоционального отношения и состояния в русском и таджикском языках: на материале глаголов семантического класса «любовь и ненависть»: автореферат канд. филол. наук. — Душанбе. 2010. — С. 16.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. М.: Советская энциклопедия. 1969. — Ч. 1-2.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ХУРСАНДИ – JOYFUL – РАДОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В данной статье анализируется специфика функционирования лексических единиц хурсанди – joyful – радость в художественном дискурсе. Актуальность исследования эмоциональной лексики в системе разнотипных языков обусловлено решением ряда проблем, связанных с изучением внутреннего мира человека. Исходя из этого, одной из актуальных проблем является функционирование лексических единиц хурсанди – joyful – радость в художественных произведениях. Анализ фактического материала позволил выявить лексико-семантические варианты лексических единиц, образующих эмоциональный пласт.

Ключевые слова: эмоциональная лексика, дистрибуция, таджикский язык, английский язык, ментальный.

FUNCTIONING OF LEXICAL UNITS KHURSANDI – JOYFUL – JOY IN ARTISTIC SPEECH (BY THE MATERIAL OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

This article analyzes the specifics of the functioning of lexical units khursandī – joyful in artistic discourse. The relevance of the study of emotional vocabulary in the system of differently structured languages is due to the solution of a number of problems related to the study of the inner world of a person. Proceeding from this, one of the actual problems is the functioning of lexical units khursandī – joyful in works of art. The analysis of the factual material made it possible to identify lexical and semantic variants of lexical units forming an emotional layer.

Keywords: emotional vocabulary, distribution, Tajik language, English, mental.

Свидения об авторе:

Назмиддинова Д.М. – преподаватель кафедры иностранных языков ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино» г. Душанбе, проспект Рудаки 139.

About the author:

Nazhmiddinova D.M. - Lecturer of the Department of Foreign Languages of the State Educational Institution «Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino», Dushanbe, Rudaki Avenue 139.

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ПОЛЯ
«ПИЩА» В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Нодирова С. С.

Кулябский государственный университета имени Абуабдуллох Рудаки

Фразеологизм, или фразеологическая единица - устойчивое по составу и структуре, лексически неделимое и целостное по значению словосочетание, выполняющее функцию отдельной лексемы (словарной единицы). Основное назначение фразеологизмов - придание речи особой выразительности, неповторимого своеобразия, меткости и образности.

В настоящее время проблема сопоставления языков занимает центральное место в современной лингвистической науке, где сложным также представляется вопрос отражения языком своеобразных понятий в области культуры, быта и социальной среды отдельно взятого сообщества людей.

Среди лингвистов существуют определенные мнения по поводу анализа фразеологических единиц. До сих пор устоявшиеся термины как: «устойчивые словосочетания», «идиомы», «слова-эквиваленты» многими лингвистами толкуются по-разному. В.В.Виноградова, А.В.Кунин, А.И.Смирницкий, И.В.Арнольд, Н.Н.Амосова по разному подходят к понятию «фразеологические единицы». А.В.Кунин пришел к выводу, что фразеологическая единица - это сочетание потенциальных слов с полностью переосмысленным значением и сочетание потенциальных слов с действительными словами с частично переосмысленным значением [3, с.45]. Согласно мнению академика В.В. Виноградова, все фразеологические единицы - это выражения, в которых значение одного элемента зависит от значения другого [2, 34]. А.И.Смирницкий считает, что фразеологические единицы - это устойчивые сочетания, которые, в отличие от идиом, не обладают экспрессивностью или эмоциональной окраской [1, с.61]. И.В.Арнольд полагает, что этот термин относится только к устойчивым выражениям, которые, напротив, являются экспрессивными и эмоционально окрашенными. Н.Н.Амосова настаивает на том, что этот термин применим только к тому, что она называет «устойчивые контекстуальные единицы», т.е. единицы, в которых невозможно заменить ни один из имеющихся компонентов, без того, чтобы изменить значение не только всего единства, но также и тех элементов, которые остаются неповрежденными [11, с.63].

Англичане живут на острове Великобритания. Англичане являются продуктом смешения многих этнических групп - древнейшего иберийского населения с народами индоевропейского происхождения: племен кельтов, германских племен англосаксов, фризов, ютов, в некоторой степени - скандинавов, а впоследствии и франков - норманнов. А.В.Павловская, автор книги «Англия и англичане», отмечает, что Англия – единственная страна, которая не хочет быть Европой [7, с.32]. Фразеологизмы в английском языке в своем большинстве являются исконно английскими оборотами, авторы которых неизвестны. Они закрепились в разговорной речи, и приобрели характерный, английский колорит, который отражает особенности английской культуры. Они все связаны с традициями, обычаями и поверьями английского народа, а также с преданиями и историческими фактами. Самым употребляемым в Англии напитком, согласно традиции является чай, который был завезен из Индии. Англичане очень трепетно относятся к приготовлению чая и к процессу чаепития. Расширение компонентного состава фразеологизма становится причиной приобретения нового оттенка: *an old cup of tea* – старинный чай; *an unpleasant cup of tea* – неприятный человек; *to be one's cup of tea* – нравиться. [7, с.115]. Фразеология - одно из самых ценных наследий любого народа. Английские фразеологизмы могут дать нам ключ к национальной кухне народа Великобритании, к его веками сложившейся культуре, истории. Пища - также является источником появления английских идиом: *to eat a humble pie* (проглотить обиду), *to cut and come again* (есть с аппетитом) - бо иштихо хӯрдан. [6, с.136]. Фразеологизмы могут выступать в качестве идиом, однако не каждая идиома может быть фразеологизмом. Большинство идиом было рождено в Англии на кухне: *to have a finger in the pie* - быть замешанным в деле - ба хар ош катик ишдан, *to be in a stew* - быть, как на иголках - бекарорӣ кардан. Также много идиом, связанных с маслом: *To add oil to the flame* - Подлить масло в огонь - Ба алангае касе бод задан [1, с.16]. Многие фразеологизмы семантического поля «пища» связаны с человеком, его семейной жизнью, потомству и т.д. Ведь не зря говорят: *Like father, like son* -

Яблоко от яблони не далеко падает - Гандумаз гандумбарояд, чавзичав – Посеешь тиенину – вырастет тиенина, посеешь ячмень – вырастет ячмень [5, с.95]. Во фразеологии отражается и передается образ жизни и образ мышления, характерный для конкретного данного общества. Именно фразеология представляет собой бесценные ключи к пониманию культуры и менталитета определенного народа. Традиции и обычаи, ассоциативность, особенности образности мышления и история народа считаются негласными основоположниками возникновения фразеологизмов в речи и учитываются при переводе фразеологических единиц на сопоставляемый язык. Например: *as like as two peas* - похожи как две капли воды - *монанди ду катраи об*; *as you make your bed so you must lie on it* - что посеешь, то и пожнешь - *хар чӣ кори, хамон мегирӣ* [10, с.511]. Проблема перевода фразеологических единств и идиоматических выражений является одним из важнейших объектов лингвистического исследования. Основная сложность заключается в передаче смысла высказывания, его эмоциональной окраски, национально-культурной специфики и соблюдении, при этом, всех правил переводящего языка, и создании, в итоге, текста, максимально доступного читателю перевода. Наиболее общепринятым способом перевода с английского на таджикский язык является фразеологические аналогии, которые совпадают по семантике и стилистической направленности, но различающиеся по лексико-структурному составу. Например: *Nothing venture, nothing win* - *Аз гунчишк тарсӣ, арзан макор* [5, с.67]. В Лондоне находится крупнейшая в мире фондовая биржа. Возможно, этим обуславливается наличие в английском языке множества фразеологизмов, пословиц и поговорок: *Nobees, nohoney; nowork, nomoney* - *Нет мёда без пчел, нет денег без работы* - *Без труда не вынешь и рыбку из пруда* [4, с.365]. Эти фразеологизмы в таджикском языке имеют свою аналогию: *Нони касеро нимта кардан – Totakethebreadoutofsomebody'smouth* - *Обанкротить кого-либо, отбивать хлеб у кого-либо*. Поговорка - это коммуникативная фразеологическая единица непословичного характера. Они часто встречаются в повествовательных предложениях как в таджикском, так и в английском языках: *Тарбуз аз багал афтонидан – The answer is a lemon* - *Сильно разочароваться* [8, с.109].

Фразеологические единицы английского языка семантического поля «пища» имеют различную структуру. Как на самую простую модель при этом следовало бы указать на сочетание глагола с существительным: *Eat a crow (eat humble - pie)* - *Дашиномро бардоштан – Проглотить обиду (съесть тирог)*; *Tuxmi чангу ҷидол коштан – sow discord (или dissention) – сеять семена раздора* [9, с.79]. Наиболее многочисленные группы рассматриваемых фразеологических единиц таджикского и английского языков в совокупности составляют семантические поля, которые в свою очередь характеризуют все возможные отношения между людьми: *Дастӣ ёрӣ дароз кардан, даҳони касеро шири кардан – Give somebody free hand, crop somebody's feathers* - *оказать помощь кому-либо*. Анализ глагольных фразеологических единиц в составе семантического поля «пища» позволяет выявить их структурно-семантические особенности, раскрыть внутренние связи, выявить источники образования этих фразеологизмов. Например: *Ба лаби об ташина бурда ташинавардан - Обвести кого-либо вокруг пальца – Turn (или twist) somebody round one's (little) finger* [6, с.104]. В таджикском языке пословицы в форме сложноподчиненных предложений с придаточным подлежащим, находящимся как объект речи в подчинении главного предложения, начинаются с конструкции «харки», «харчӣ» (любой, каждый). В структуре некоторых сложноподчиненных предложений с придаточным подлежащим наблюдаются лексические единицы, добавленные или замененные с целью придания повествованию экспрессивно-эмоционального эффекта, присущего разговорной речи. Например, использование пословицы «Хар чи корӣ, хамон даравӣ» созданной по аналогии известной таджикской пословицы «Аз гандум гандум рӯяд аз чав - чав», способствовало стилизации речи персонажа и приданию ей мелодичности: *Аз гандум - гандум рӯяд, аз чав – чав – Что посеешь, то и пожнешь – As you make your bed, so you must lie on it; Аз гунчишк тарсӣ, арзан макор - Волка боишся, в лес не ходи – Nothing venture, nothing win; Бо ҳалвогуфтан, даҳон шири намешавад – Разговорами сыт не будешь; Соловья баснями не кормят – Fine words butter no parsnips*. [1, с.66]. Среди лингвистов до сих пор нет единства во взглядах относительно определения фразеологических единиц, видов, специфичных признаков, функциональных особенностей т.д. Интерес лингвистов к проблеме распознавания и классификации фразеологических единиц, принадлежности пословиц и поговорок к фразеологическим единицам, изучения их структурной, семантической организации «изнутри» с учетом компонентного состава все больше возрастает и это создает условия для успешного решения сложных переводческих проблем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мамадназаров Абдусалом. Фарханги англисӣ-тоҷикӣ. / Абдусалом Мамадназаров. Эр-граф, - Душанбе. 2019. - 1013 с.
2. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. / В.В. Виноградов – М., 1946. – 312 с.
3. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. / А.В. Кунин М., 1984. – 942с.
4. Мачидов Х.М. Фразеология забони ӯзбечӣ. / Х.М. Мачидов – Душанбе, 1982. - 103с.
5. Логан П.С. Фразеология английского языка. / П.С. Логан Учпедгиз. М., 1959. – 207 с.
6. Павловская А.В. Англия и англичане. / А.В. Павловская - М.: Изд. Моск. Ун-та, 2004. - 132с.

7. Резник, Д.Г. Пословицы и поговорки таджиков Кулябской области как диалектологический материал. КТПИ. / Д.Г.Резник // Учёные Записки, № 2. – Куляб, 1957. – С. 102 – 128.
8. Турсунов Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на 154 материале английского и таджикского языков): // дис. ... д-ра филол. наук / Ф. М.Турсунов. – Душанбе, 2016. – 358с.
9. Фозилов М. Фарҳангиибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 802с.
10. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. / Н.М.Шанский 1985. – 160с.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ПИЩА» В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

На сегодняшний день проблема перевода фразеологических единств и идиоматических выражений является одним из важнейших объектов лингвистического исследования.

Цель статьи В статье автор рассматривает способы использования фразеологизмов лексико-семантическим оттенком «пища» в английском языке и способы его передачи на русский и таджикский.

По результатам исследования, В статье использованы труды видных языковедов В.В.Виноградова, А.В.Кунина, П.Логана, М.Фозилова и других видных лингвистов, которые в своих трудах пытались определить значение каждой фразеологической единицы. Также, приводятся различные мнения лингвистов к определению фразеологических единиц в сопоставляемых языках. На отдельных примерах, автор определяет соотносимость фразеологизмов семантического поля «пища» английского, русского и таджикского языков.

Ключевые слова: фразеологизм, пища, лингвистика, семантика, лексика, перевод, пример, слово, анализ, исследование, способ, пословица.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE LEXICAL FIELD «FOOD» IN ENGLISH, RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

Today the problem of translation phraselogical units of idiomatic expression is one of the most important objects of linguistic research.

Purpose of the article, In the article the author examines the ways of using phraselogical units with the lexica-semantic connotation «food» in English and its transmission into Russian and Tajik.

Acording to the results of the study, The article uses the works of prominent linguists V.V.Vinogradov, A.V.Kunin, P.Logan, M.Fozilov and other prominent determine the meaning of each phraseological unit. Also, different opinions of linguists are given to the definition of phraseological units in the compared languages.

The author on individual examples determines the semantic correlation of phraseological units of the semantic field «food» in English into Russian and Tajik.

Key words: phraseological unit, food, linguistics, semantics, vocabulary, translation, example, word, analysis, research, method, proverb.

Сведения об авторе:

Нодирова С. С. ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки Тел: (+992)904546854

About the author:

Nodirova Sayora Salimshoevna, assistant Professor, Department of Foreign Languages, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Tel: (+992)904546854.

ВАЗИФАҲОИ САРФИИ ПЕШОЯНДҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ашӯрмадов Қ.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Мусаллам аст, ки пешояндҳо дар инкишофи забони адабӣ мақому манзалати хосеро касб менамояд. Пешояндҳо дар ҷумла ва ибора муносибатӣ, масоҳатӣ, замонӣ, объективӣ, сабаб, мақсад, восита, тарзи амал, монандӣ ва ғайраро ифода намуда, барои робитаи аъзоҳои ҷумла ва барои аниқ намудани вазифаи синтаксисии феълхиссаҳои номии нӯтк хизмат мекунад. Ба гурӯҳи аввали пешояндҳо дар забони англисӣ пешояндҳои **by, in, off, (of), on, out, to, up** дохил мешаванд, ки аз гурӯҳи пешояндҳои забони германӣ мебошад ва масоҳат ё ин ки фазоро ифода мекунад, ба гурӯҳи забонҳои хинду-авропей дахл доранд. Пешоянди **By-** (бо) натавонҳо функсияи зарфи маконро ифода мекунад, инчунин он пешоянди асосӣ ба ҳисоб меравад. Пешояндҳои **in, on** ба гурӯҳи забонҳои хиндуавропей дохил мешаванд. Пешоянди **out** аз рӯи пайдоиши худ ба забони готӣ **ut, us** мансуб буда, лекин он барои ифодаи зарф истифода мешавад. Пешоянди **off** (of) ин намояндаи забони германӣ буда, бо пешоянди латинии **ab, abs** мувофиқат мекунад ва забони юнони қадим (**epi, apo, apс-қафо**) маънӣ дорад. Пешоянди **up** аз забони

умумии германӣ буда, маънояш боло, калимаи готӣ **iup** - ба боло, шеде қадими **uppe** ба балоро ифода мекунад. Пешоянди **to** - аз рӯи генетикӣ ба забони готӣ **du**- олмони қадим **Zi** (zu-ҳозира) англисии қадима ва умумискондинавии **et, ad, de, de (en), du** мебошад [1, с. 25-28].

Дар забоншиносии англисӣ низ оид ба сохтори морфологӣ пешояндҳо чунин қайд омадааст, ки пешояндҳо ҳиссаҳои номустакили нутқ буда, дар ибораҳо ҷумла муносибатҳои гуногуни амали ба предмет нигаронидашударо аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳанд. Дар забони англисӣ аз сабаби мавҷуд набудани падеж, пешояндҳо на фақат вазифаи муноси- бати байни исм ва дигар ҳиссаҳои нутқро ба ҷо меоранд, балки вазифаи анҷомаҳои падежиро низ иҷро мекунанд. Аз нуқтаи назари морфологӣ худ пешояндҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Пешояндҳои сода (**in, on, at, for, with** ва монанди инҳо);
2. Пешояндҳои сохта (**behind, below, across, along** ва монанди инҳо);
3. Пешояндҳои мураккаб (**inside, outside, within, without** ва м. инҳо);
4. Пешояндҳои таркибӣ (**Because of, in front of, in accordance with** ва м. инҳо);

Аз рӯи маъно пешояндҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Пешояндҳои макон ва самт (**in, on, below, under, between**);
2. Пешояндҳои замон (**After, before, at**);
3. Пешояндҳои, ки муносибати абстрактивиро ифода мекунанд (**by, with, because** ва монанди инҳо).

Маънои лексикӣ баъзе пешояндҳо дар ҳақиқат конкретӣ буда: (**in, below, after, between, before, till**) баъзе пешояндҳо низ ҳеле заифанд: (**to, by, of**) [2, 56].

Барои ифодаи масоҳат пешоянди **to**-истифода бурда мешавад, ки самту ҳаракатро нишон медиҳад: Every night Sissy went to Rachel's lodging and sat with her in her small neat room. Ҳар шаб Сиси бахонаи Рочелд рафта **бо** ӯ менишаст.

Пекин баъзан маънои лексикӣ пешоянди **to** суёт мегардад. Мисол: all the house belongs **to** me. Ҳаммаи хона **ба** май дода шудааст. Баъзе пешояндҳо бисёр маънои гуногунро ифода мекунанд. Аз ҷумла пешоянди «**for** - барои». Мисол: 1. Never once had Erik sensed the struggle **for** life (Wilson) (purpose) Ҳеҷгоҳ Эрик **барон** зиндагӣ мубориза бурданро ҳис накарда буд. (Мақсад). 2. Even when their eyes had met and her sister had approached the bed Louisa lay **for** minutes looking at her silence (Dickens) (time) Ҳарчанд чашмони онҳо ба ҳам бархӯрданд, хоҳари ӯ ба назди Луиза наздик шуда буд ва **якҷанд дақиқа** бо ӯ хомушона менишаст. (замон). 3. She could scarcely move her head **for** pain and heaviness, her eyes were strained and sore and she was very weak, (cause) Бай тарсида сари худро **аз дард** ва вазнинӣ ҷунбонд, чашмонаш ҳеле таҳқашида буданд. Аз дард ӯ ҳеле лоғар шуда буд [3; 4, с. 45-47].

Дар ин се ҷумла пешоянди **for** маънои гуногунро ифода кардааст. Дар думлаи якум **for life**- барои ҳаёт ифода ёфтааст. Дар ҷумлаи дуюм **for minutes**- якҷанд дақиқа пас омада ва дар ҷумлаи сеюм маънои **for pain**- аз дард ифода ёфтааст.

Баъзе пешояндҳо бо зарф ва пайвандак ҳамгуна (омоним) мебошанд. Масалан, пешояндҳои **after**- баъд аз ва **before**- пеш аз бо зарфҳои **after**- баъди ва **before**- қаблан ва пайвандакҳои **after**- пас аз он ки ва **before**- пеш аз он ки ҳамгуна (омоним) -анд.

Баъзе пешояндҳо (**on, in, by, over, up**) ҳамгунаҳо (омонимҳо) мебошанд.

Пешояндҳо функсияи вобастагиро дар ҷумла иҷро намекунанд, вале онҳо муносибати байни объект ва ҳодисаҳоро ифода намуда, ҳамчун қисми феълӣ таркибӣ хизмат мерасонанд.

Пешояндҳо дар ҷумла одатан бе зада меоянд (ҳарчанд ки зарфҳо зада мегиранд). Мисол: You have **to live on** what we earn (preposition). Мо чизе ки **ба** даст меорем **ба** он зиндагӣ мекунем.

Пешоянди «**in**». Пешоянди «**in**» ба гурӯҳи пешояндҳои содаи забони англисӣ дохил шуда, ин пешояндро забоншинос А. Мамадназаров чунин шарҳ намудааст: 1. Дар (дар даруни, дар дохили); 2. Дар муддати, дар замон; 3. Машғул ба; 4. Пас аз, 5. Ба, бо; 6. Ба дохили: I. It is dangerous to say **in** this town (The secret garden) - Дар ин шаҳр истодан хатарнок мебошад. II. Her mother asked the young man **in** a worried voice. - Модари ӯ **бо** овози ларзон **аз** ҷавон пурсид. III. That terrible disease had already killed many people **in** the town. - Ин бемории дахшатнок **дар** шаҳр алақай чандин одамон ро кушта буд. IV. The few servants who had not died run away **in** the night. - Он хизматгорони кам шумор, ки намурда буданд, шабона фирор намуданд. V. Mary was standing **in** the middle of her room when they opened the door. - Вақте ки онҳо доғро кушоданд, Мерри **дар** мобайни ҳуҷрааш меистод. VI. **In** India we do not have conversation **with** servants. - Дар Ҳиндустон мо **бо** хизматгортон суҳбат намекунем [5, с. 10-12].

Пешоянди «**for**». Пешоянди **For** ба гурӯҳи пешояндҳои содаи забони англисӣ дохил мешавад. Забоншинос А. Мамадназаров пешоянди «**for**»-ро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ чунин тарғиб кардааст: 1. Барои; 2. Ба; 3. Аз барои; 4. Ба, дар муддати (вақт); 5. Ба масофа; 6. Аз барои (сабаби), ба мақсади; 7. Ба тарафи: Мисол: My mother bought the dress **for** my sister. - Модарам барои хоҳарам курта харид. - They are a very old family who have lived **in** that house for centuries - Онҳо ҳело оилаи кӯҳансол ҳастанд, ки якҷан аср **дар** инҷо зиндагӣ карданд. - Ellen, will you keep a secret **for** me? she asked in the end; He explained that he went there **to** look for me.

Пешоянди «with». Пешоянди «with» ба гурӯҳи пешояндҳои соддаи забони англисӣ дохил мешавад. Абдусалом Мамадназаров пешоянди «with»-ро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ чунин гардонидаст: 1. Бо; 2. Аз; 3. Дорой; 4. Нисбат ба: You spend most of your evenings with them, not with me - Шумо вақти бегоҳирӯзиатонро бо онҳо сарф кардед, на бо ман, - Well, why should I always spend my time with you? She asked crossly - Хуб, барои чӣ ман ҳамеша вақтамро бо шумо сарф кунам? ва бадқаҳрона гурӯхид. - They walked with him to an old wooden building near the farmhouse. He was busy with his work, and her mother, who was very beautiful, spent all her time going to parties. (The Secret Garden, Frances Hodgson Burnett). Mrs Medlock was a large woman, with a very red face and bright black eyes. (The Secret Garden, Frances Hodgson Burnett); She smiled at me with friendly brown eyes. So this is Lady Evans, «The piano»; they walked with him to an old wooden building near the farmhouse. «the piano» [7, с. 200-204];

He remembered the street musician with his little monkey «the piano»; He needs to work with other musical boys and girls. «The piano»

Пешоянди «by». Пешоянди «by» ба гурӯҳи пешояндҳои соддаи забони англисӣ дохил мешавад. Забоншинос А. Мамадназаров пешоянди «by»-ро аз забони англисӣ ба тоҷикӣ чунин гардонидаст: 1. Дар назди; 2. Дар паҳлӯи; 3. То, то ба; 4. Аз; 5. Бо: After the long sea journey, she was met in London by Mr Craven's housekeeper, Mrs Medlock. (The Secret Garden, Frances Hodgson Burnett); Martha stared at her. «Nobody. You'll have to learn to play by yourself. (The Secret Garden, Frances Hodgson Burnett); I saw Joseph the back door, caught hold of the lamp he was carrying, and ran with it to the gate. (The Secret Garden, Frances Hodgson Burnett); Suddenly I was woken by a gentle knocking on the window. (Emily Bronte Wuthering Heights); I was surprised by the effect of my action. (Emily Bronte Wuthering Heights); However Mr Earnshaw insisted, and little by little the boy became accepted by the family.

Оид ба сохтори морфологи пешояндҳо дар забони тоҷикӣ ҳаминро қайд намуданим, ки пешояндҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз рӯи сохти морфологиашон ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: Пешояндҳои аслии содда: аз, ба, бар, бо, дар, то, бе, чуз; Пешояндҳои аслии таркибӣ: тоба, чузас, бачуз. Ба пешояндҳои аслии содда пешоянди барон низ дохил мешавад. Ин пешояндҳо мисли пешояндҳои номӣ ба худ бандакчонишин ва баъзе суффиксҳои ҳосилхисаҳои номии нутқро қабул карда метавонанд, чунончи: бароям, барояшон, бароят ва ғайра. Вале бархилофи пешояндҳои номии барои маънои луғавӣ надорад ва мустақилона корфармуда намешавад:

Пешояндҳои номии изофӣ содда: пеши, назди, рӯи, болои, паси, ғайрива амсоли инҳо:

Пешояндҳои номии изофӣ таркибӣ: ба пеши, аз пеши, дар назди, аз рӯи, дар бораи, аз ғайрива ғайра;

Пешояндҳои номии изофӣ тақрор: лаб-лаби, пеш-пеш, рӯ-рӯи ва ғайра;

Пешояндҳои номии ғайри изофӣ: пеш аз, баъд аз, пас аз, ғанраз, беруназ, назарба, нисбатба, доирба, рочез ба, ба ғайразва ғайра. Пешояндҳои аслии сода нисбат ба пешояндҳои номӣ сермаъноянд. Пешояндҳои аслии фақат дар авали калимаи ибора таркибӣ омада. ба калимаи минбаъд бе ягон нишонаи морфологӣ муносибат пайдо мекунад, аммо пешояндҳои номии содда, таркибӣ ва пешояндҳои тақрор бо калима ба воситаи бандакчи изофӣ алоқаманд мешаванд.

Дар забони англисӣ аз сабаби мавҷуд набудани падеж, пешояндҳо на фақат вазифаи муносибати байни исм ва дигар ҳиссаҳои нутқро ба до меоранд, балки вазифаи анҷомаҳои падежиро низ иҷро мекунад.

Пешояндҳои забони англисӣ: Of- пешоянди пайвастандаи «и» M: Dushanbe is the capital of Tajikistan Душанбе пойтахти Тоҷикистон аст.

To - ба, ҳамчун бародарам ба нишондиҳандаи самт. M: I go to the village with my brother. - Май бо бародарам ба кишлок меравам.

about - дарборан. M: He told me about that party. - Вай дар бораи он шабнишини ба ман нақл кард. (дар тарзи мафъули феъл низ истифода мешавад). By - ба воситаи, аз тарафи. M: I got to Moscow by plane. - Ман ба

Маскав бо тайёра меравам. The letter was written by me. - Мақтуб аз тарафи ман навишта шудааст.

in - дар. M: He was born in 1970. - Вай дар соли 1970 тавваллуд шудааст. on - дар болои. M: The book is on the desk. Китоб дар болои миз аст. over - дар болои, дар тори. M: The plane is over the building. - Тайёра дар болои бино.

At - дар. M: We were at the meeting yesterday. Мо дирӯз дар маҷлис будем. Under - дар зери. M: The cat is under the table. - Гурба дар зери миз.

In - дар даруни. M: The cat in the room. - Гурба дар даруни хона

In front of - дар рӯ барӯи, дар муқобили. M: The store is in front of the station. - Мағоза дар рӯ ба рӯи истох мебошад.

In back of - дарпушти, дар қафои. M: There are many trees in back of the house. - Дар пушти хона дархтони бисёр ҳастанд.

Near - дар назди. M: The policeman is near the car. - Полис дар назди мошинаст.

Between - дар байни. M: There is a river between the mountains. - Дар байни кӯҳҳо дарёчае ҳаст.

Пешояндҳои «**in, -on, -at**» ҳамчун пешоянди замон мебошанд. Пешояндҳо ҳиссаҳои номустакили нутқ буда, дар ибораҳо ҷумла муносибатҳои гуногун: амалӣ ба предмет нигаронида шударо аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳанд.

Пешояндҳои замон in, on, at барои ифода намудани чунин тобишҳои маъноӣ хизмат мекунад: **Пешоянди in**- барои ифодаи моҳҳо, фаслҳо, солҳо, ки ба саволи кай? (when?) ҷавоб мешаванд, истифода бурда мешавад. Мисол: The school begins **in** September. - Мактаб **дар моҳи сентябр** сар мешавад. - He usually watches TV **in** the evening. - Вай одатан оинаи нилгунро **беғохирӯзӣ** тамошо мекунад; **Пешоянди on** - барои ифодаи санаҳо ва рӯзҳои махсус ба қор бурда мешавад. Мисол: **I was born on** October 31, 1995. - Ман **дар 31-уми октябри с. 1995** таваллуд шудам. **We have class on** Thursday morning. - **Мо дар рӯзи панҷшанбе** пагоҳи рӯзи даре дорем; **Пешоянди -at** барои ифодаи вақт истифода бурда мешавад. Мисол: **I fell asleep at** 9:³⁰ -Ман дар соати 9:³⁰ хоб кардам. The plane left **at** 8:⁴⁵. - Ҳавопаймо дар соати 8:⁴⁵ парид.

Хулоса, пешояндҳо дар инкишофи забони адабӣ мақому манзалати ҳосеро касб намуда, дар таркиби ҷумла ва ибора муносибатӣ, масоҳатӣ, замонӣ, объективӣ, сабаб, мадсад, восита, тарзи амал, монандӣ ва ғайраро ифода менамояд ва ҳамин вижагӣҳоро дар забони англисӣ низ иҷро мекунад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1985. Ҷ. 1. - 380 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.
3. Қулбаева З. Х. Грамматикаи забони англисӣ. - Душанбе, 2007. - С. 4-25.
4. Мамадзафаров А. Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ. - Душанбе, Саҳбо, 2007, с. 1080
5. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. - Москва, 1969, с. 912
6. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. - Москва, 1956
7. Туйгунов Н. Х. Луғати мухтасари синонимҳои англисӣ-тоҷикӣ. - Душанбе, Эр-граф, 2010, с. 140
8. Ҷамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ. - Душанбе, Пайванд, 2007, с. 1202

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ПРЕПОЗИЦИОННОГО ЯЗЫКА

В этой статье рассматриваются морфологические функции предлогов английского языка. В своей статье автор анализирует и исследует проблему предлогов на основе полученного материала. Следует отметить, что предлог является вспомогательной частью речи, так как является основной ячейкой для других самостоятельных частей речи. Следует отметить, что проблема предлогов является одной из ключевых тем в лингвистике. В таджикском и английском языках предлоги – это вспомогательные слова, связывающие одну часть речи с другой. Это одна из особенностей лидеров таджикского и английского языков. Предлоги, как и другие вспомогательные части речи, служат только для связи слов в словосочетании и предложении и служат для выражения различных оттенков речевой культуры. В английском языке вклад предлогов огромен. Его часто используют в повседневном разговоре.

Ключевые слова: слова, предложения, словосочетания, предлог, порстпредлог, вспомогательные части речи, английский язык, таджикский язык, исследование, лексико-семантический анализ предлогов, словосочетание предлогов, особенность, языкознание, наука, речь, самостоятельный, несамостоятельный, предлоги время, предлоги движение, простые предлоги, составные предлоги, сложные предлоги, предлоги места, причина предлоги.

MORPHOLOGICAL FUNCTIONS OF ENGLISH PREPOSITIONS

This article deals with the morphological functions of English prepositions. In his article, the author analyzes and explores the problem of prepositions based on the material received. It should be noted that the prepositions is an auxiliary part of speech, as it is the main cell for other independent parts of speech. It should be noted that the prepositions is an auxiliary part of speech, as it is the main cell for other independent parts of speech. It should be noted that the problem of prepositions is one of the key topics in linguistics. In Tajik and English, prepositions are auxiliary words that connect one part of speech with another. This is one of the features of the prepositions of the Tajik and English languages. Prepositions, like other auxiliary parts of speech, serve only to link words in a phrase and sentence and serve to express various shades of speech culture. In English, the preposition of predecessors is enormous. It is often used in everyday conversation.

Key words: word, sentence, phrase, preposition, porstpreposition, auxiliary parts of speech, English, Tajik language, research, lexical-semantic analysis of prepositions, preposition collocation, feature, linguistics, science, speech, independent, non-independent, prepositions time, prepositions of action, simple prepositions, composite prepositions, compound prepositions, prepositions of place, prepositions of cause.

Сведения об авторе:

Ашурмадов Киматали Машарифович - соискатель кафедры языкознания и сравнительной типологии факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: +992400222201

About the author:

Ashurmadov Kimatali Masharifovich – an applicant in the Department of Linguistics and Comparative Typology, Faculty of English, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: +992400222201

УДК: 811.222.8=111

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЛЕКСИКУ ПОВЕРИЙ И
ТРАДИЦИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

Мухиддинова Т. Х.

Таджикский национальный университет

Совокупность фразеологических единиц и в целом устойчивых сочетаний определенного языка называется фразеологизмом.

По словам Амосова Н. И. они происходят из греческого языка и означают способ выражения, обороты речи. Также следует отметить, что в работах автора термин «идиома» используется в значении фразеологии, которая имеет значение «специфическая особенность». [1, с.58-102.]

Следовательно, фразеология – это устойчивое сочетание слов, свойственное только данному языку, значение которого не определяется значением входящих в него слов, взятых отдельно. В связи с тем, что фразеологизм (или идиома) не может быть переведен дословно, так как смысл теряется, и часто возникают трудности с переводом и пониманием. Кроме того, такие фразеологизмы придают языку яркую эмоциональную окраску. Часто грамматическое значение идиом не соответствует нормам современного языка, а является грамматическим архаизмом. Расхождение национальных мировоззрений обусловлено, прежде всего, различием культур в широком смысле этого слова. Поэтому культурные и бытовые реалии, взгляды и ритуалы запечатлены в языковой картине мира каждого народа.

Особенности национальной культуры особенно ярко отражаются во фразеологии. Поскольку фразеологические единицы представляют собой ценнейший источник информации о культуре и менталитете народа, в них сохраняются мифы, легенды и обычаи.

В таджикском языке есть фразеологические единицы, которые часто встречаются в произведениях искусства и нуждаются в поиске более точного, правильного, близкого эквивалента в языке.

Когда речь идёт о фразеологизмах, отмечаются их национальная принадлежность. Бесспорно, в каждом языке существуют специфические черты, как по форме, мотивации, так и по значению. Эта признак особенно ярко выражена в тех фразеологических единицах, которые отражают специфические особенности национального образа жизни и специфическую историю народа. В то же время фразеологизмам, в которых ярко проявляется национальная специфика, иногда удается подобрать близкие по значению параллели (хотя и по-разному построенные, и по-разному мотивированные) среди фразеологических единиц другого языка.

В таджикском языке существует бесчисленные фразеологические единицы, с древнейших времён. Как утверждает Х. Маджидов по этому поводу: «Фразеология, представляющая поистине бесценное богатство языка, выражающая его ярчайшие национальные особенности, является результатом творческого таланта народа, тончайшим отражением его духовного мира. В фразеологических средствах прямо или косвенно проявляются воззрения людей, мироощущение и мировоззрение различных эпох и историй. В них утверждается неповторимость и индивидуальность языка и его носителей.

Каждая фразеологическая единица в краткой и неразложимой форме содержит, не только элементы мысли или же сознания, но также те или иные стороны многовековой жизненной, практики, психологии нравов, обычаев, темперамента и культуры народа» [5, с.3].

В таджикском языкознании вклад К. Маджидова очень велик. Автор выразил свои взгляды на эту тему в своей книге «Фразеология современного таджикского языка» и уточняет свои размышления на тему таджикской фразеологии в другой своей книге «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка». [6, с.5].

Знание и использование разнообразных фразеологизмов не только делает речь более осмысленной, но и помогает лучше понять обычаи и культуру народа, и того языка, которого мы изучаем. В изучении языка самым важным является знание языка, но естественно знание любого языка невозможно изучить, не зная их историю, культуру, традицию, обряды, их пословицы, фразеологизмов и т.д.

Обряды и обычаи таджикского народа имеют древние корни. В таджикском языке существует большое количество фразеологизмов, которые имеют свою историю происхождения. Им свойственно национальная яркость, метафоричность и т.д., например, в таджикском языке фразеологизм *кафиии касеро неи гузоиштан* – *ставить чью-то обувь впереди него* имеет значение, *указать кому-л. на дверь*, т.е. *прогонять*. Причина состоит в том, что в древние времена существовал, такой обычай. Провожая гостя, хозяева ставили его обувь вперёд из-за уважения к нему. А другая легенда гласит, что, если хозяевам не нравилось гость, они ставили обувь вперед, чтобы гость поскорее ушёл.

Исследования А. И. Смирницкого имеют огромное значение в изучении фразеологизмов. В своей работе он анализировал проблему о структурных типах фразеологических единиц, о различиях в составе компонентов фразеологических единиц, выявил разнообразие и функциональные типы.

Заслуга автора также состоит в том, что он определил различие между фразеологическими единицами и идиомами. [8. с.203].

Он также отмечает, что идиомы основаны на передаче значения, на метафоре, которые обладают определенной яркостью, например, в таджикском языке, выражение *мурдаи араб барин* – *мертвый как дверной гвоздь* имеет значение без признаков жизни.

Фразеологические единства *офтоби сари куҳ* – *солнце за горой* – о человеке, солнце жизни которого на закате, срок жизни которого, близок к концу, *як по лаби гӯр будан* – *быть одной ногой в могиле*, относится к человеку, у которого остались считанные дни в его жизни.

В данных фразеологических выражениях, составные компоненты имеют семантическую самостоятельность. Например, *аз сарат сабил монад* – *пропади пропадом*, *салавот хондан* – *забывать прошлое*.

Удар, постигший семью, не исключал новых потерь. Поскольку умерший уже принадлежал к другому миру, враждебному миру живых людей, мотив с уведомлением о том, как произошла смерть, превратился в некролог о покойном с прочно установившейся традицией восхваления умершего. Это выражается в следующих фразеологизмах: *чашии аз олам пӯшидан* – *навсегда закрывать глаза, покинуть сей грешный мир, умереть*.

Фразеологические единицы, идиомы, т.е. устойчивые сочетания с метафоричным значением являются составной частью идиоматики. Так фразеологические сращения: в таджикском языке *пойҳои худро дароз кардан, дунёро надруд гуфтан* означает *наступление смерти*.

Также в таджикском языке существуют устойчивые обороты народного языка, как например, *хуни худро бар гардани худ кардан* – имеет, значение *становится причиной собственной гибели*.

Фразеологизм *аз чони набаромада* – *умед, баъди навмедӣ басе умедхост, аз наси зулмат басе хуриедхост* – *и после разочарований остаётся надежда*, ведь бывает, солнце скрывается за черными тучами выражает надежду на выполнении какого-то дела.

Фразеологизмы имеют различные структурные значения, модели и формы, *садақаи сар ишудан (кардан)* – *стать пожертвованием за чью-то голову* входит в обряд. Если в семье заболевает, кто-то из членов, делают пожертвование.

В фразеологизмах, выражающие обряды приметы и поверья в таджикском языке в качестве второго компонента используются названия животных, например, *саг барин мурдан* – *дохнуть как собака* (ср. собаке собачья смерть) мисли *гӯсфанд зери корди қассоб* – *истекать кровью* (как свинья под ножом) *пашии барин кушта ишудан* – *умереть как мухи, умрут как мухи*.

Фразеологические единицы, связанные с поверьями в божества.

Выражения *Худо подшоҳ!* (дословный перевод: *Бог король*); *Худо накунад!* (русский аналог: *не дай Бог, избави (сохрани, упаси) Бог!*; *Худо хоҳад!* (inshaalloh – *насиб бошад*) – *если Богу будет угодно*; *Оллоҳ таолло, Худои таолло* (alloh taollo – *офаридгор*) – *Всевишний*; *Худои бузург* (дословный перевод: *Великий Бог*) употребляются только в стилистических целях.

Фразеологические единицы, связанные с трауром.

Эпическая история смерти в мотивах уведомления отмечена чертами древних времен. Эти мотивы характеризуются такими особенностями, которые могли возникнуть в результате естественной связи причитаний с религиозными концепциями и идеями. В сопровождающих знаках сохранились остатки древних верований. Смерть в причитаниях изображается как осязаемое и видимое действие ужасной судьбы, она сочетает в себе древнейшую религиозную и магическую функцию, функцию публичного признания реальных заслуг умершего, а также функцию эмоциональной передачи личного горя человека.

Фразеологические выражения *чон додан* – *умереть*, *чашии пӯшидан* – *закрывать глаза* в значении *умирать*, *бандагиро ба чо овардан* – *отдать Богу душу*, *ба макони абадӣ рафтан* – *перейти в вечную обитель*, *ба чаннат рафтан* – *попасть в рай*, *аз дунё рафтан* – *покинуть этот проходящий мир*, *аз олам гузаиштан* – *оставить этот мир...* и т.п. являются синонимами и используются для выражения значения *умереть, скончаться*.

В таджикском языке к таким синонимам также относятся: *сари худро хӯрдан (мурдан, ҳалок шудан)* (дословный перевод: *умирать*); *сари касеро хурдан* (дословный перевод: *кого-то убить*); *ба хок супурдан (гӯрондан)* (дословный перевод: *хоронить, предавать земле*); *ба ун дунё рафтан (ба он дунё рафтан)*.

Тип мотивов с некрологом, восхваляющим умершего связан с целым комплексом бытовых представлений, которые, как свидетельствуют более поздние наблюдения этнографов, хорошо объясняют их древний характер и народную веру в то, что умерший все еще слышит и понимает все, что происходит вокруг него в течение определенного времени. Они верили, что душа умершего прощается со своими родственниками.

Фразеологизмы *чон супурдан, чон ба чонофарин супурдан, чон ба чаббор супурдан*, (русский аналог: *отдать богу душу*); *ризо ба қазо додан (мурдан)* – (русский аналог: *смириться, покориться судьбе*); *даст аз чон шустан, ба олами ором рафтан (мурдан)* которые имеют смысл покинуть мир чаще употребляются когда кто то из знакомых или родных покидает мир.

Фразеологизм *чон бахшидан* хотя не являются антонимом, но имеется контрастность между различными их значениями, например: *чон бахшидан* употребляется в значениях: *оживлять, возвращать к жизни и умереть, душа, покидавшее тело*.

В таджикском языке совместное употребление таких указательных компонентов отдельными фразеологическими единицами свидетельствует об их определенном грамматическом отношении: *ҳафти касеро хӯрдан* имеет значение *посетить дом покойника после семь дней*. Согласно обычаю таджиков в доме умершего приглашают гостей, поминают умершего и читают молитвы.

Фразеологизмы *ба қаҳаннам рафтан* – *попасть в ад*, *ба сари касе отаи дар гишондан (касери нобуд кардан)* – *делать вред кому-то* имеют отрицательную коннотацию.

Фразеологические единицы, связанные со свадьбой

Свадьба четко разделена на части, которые вместе составляют единое драматическое действие. Это подлинная драма, в которой роль каждого участника до мельчайших деталей регламентирована исконными, многовековыми обычаями. Единство и упорядоченность свадебного события дали нам право интерпретировать свадьбу в целом, как домашнюю драму, игру, состоящую из нескольких эпизодов.

Таким образом, свадьба была приближена к настоящей драме. В этих приближениях теряется мера: явления повседневной жизни и явления искусства, имея сходства, не теряют своих различий. Всегда существует непреодолимая граница, отделяющая игровое действие от реального действия. После рассмотрения свадебного обряда во всей его полноте можно попытаться указать на наиболее древние черты, связанные с потребностями практической жизни народа, которое отнесено к свадебным традициям.

Фразеологизм *амри хайр (тӯй)* – (русский аналог: *свадьба*) имеет положительную коннотацию и в большинство случаев употребляются в литературах и являются художественной животворностью. Они имеют особую интонацию и входят в состав лексики выражающие свадьбу. К ним также относится. *Хайра макдам!* – *с приездом!* *Хуш омадед!* – *Добро пожаловать*.

По традиции некоторым молодожёнам их родители предлагают провести первый месяц после свадьбы *моҳи асал* – *медовый месяц*. В это время молодожёны будут отдельно жить от родителей, по больше будут узнавать друг друга, отдыхать и хорошо проведут своё время.

У таджиков существует обряд – обрезание. Данная фразеологическая единица обозначает провести обряд *обрезания*. *Дасти касеро ҳалол кардан (хатнасур кардан)*.

Ба дунё овардан (таваллуд кардан) – имеет значение *родить ребёнка*.

Чавоби касеро додан (талок додан) – по традиции, если муж и жена не соответствуют друг другу они вынуждены *подавать на развод*. При разводе муж произносит данное выражение, т.е. *чавоби касеро додан (талок додан)*.

Ба як болиит сар ниҳодан (зану шавҳарӣ кардан) – *стать мужем и женой* означает, что молодожёны будут жить вместе и они должны быть вместе во всех трудностях и радостях.

Фразеологические единицы, связанные с поверьями и традиций

Фразеологизм *«диши касеро шикастан – разбить сердце»* говорит нам о том человеке, который способен обидеть кого-то, а *диши касеро бардоштан* *утешать, ободрить, успокоить* кого-л. относится к человеку, который хочет горячо и искренне сочувствовать, сопереживать, сострадать. Эти фразеологизмы имеют контрастное значение.

Фразеологизмы *ҳафт нушти касе* – (дословный перевод: *что-то предки*); *дар болои ҳафт қабат қўрнача* – (дословный перевод: *постелить одеяла в семь слоев*); *ҳафт қабат соя шудан* – (дословный перевод: *стать семь слоев тени*); *сояи касеро аз девор тарошидан* – *выживать кого-л. откуда-л., ненавидеть кого-л.*; *димоги касе чоқ* – *веселиться*; *димоги касеро сўзонидан* – *обижать кого-л.* употребляются в литературно-разговорном языке.

Несмотря на то, что значительная их часть сегодня включена в литературный язык, разговорная окраска и их близость с живой народной речью ярко ощущается. Их специфичная особенность заключается в том, что большое количество этих фразеологизмов выражают обычные жизненные понятия в определенной степени открыто и непринужденно, т.е., естественно *обладают* метафорическими свойствами. Например, *ба осмони ҳафтум бардоиштан* – *поднимать на седьмое небо* или *касе дута* – *двойное сердца*; *якто будам дуто шудам* – (дословный перевод: *я был один стал два*), *агар имрӯро ёбад, фардоро намеёбад (камбагал аст)* – *нищий человек*; *ба об афтод, тар намешавад, ба отаи афтад, намесӯзад (доно аст)* – *умный, опытный*; *осмон ба замин омада намечаспад, ё ки дунё вайрон намешавад (ҳеҷ гап намешавад)* – *ничего не случится*; *парвои замину осмон надоиштан* – *жить беззаботно, жить без забот и хлопот* и т.д.

Фразеологизм *оинаи касеро нишон додан* – *погадать на судьбу* обозначает предсказать жизнь. Так большинство людей верят в гадания и ходят к гадалщикам для решения своих проблем. Но в исламе такое поведение и верование не приняты.

Национально-культурная специфика фразеологических единиц может проявляться на уровне их компонентов, несущих символическую смысловую нагрузку. К числу таких лексем-символов относится лексика поверья и традиции, которая оказывает сильнейшее влияние на семантику фразеологических единиц, образную и семантическую основу которых она образует.

Лексика поверья и традиции в составе фразеологических единиц несет информацию об особенностях стран носителей языка и, таким образом, представляет собой источник знаний. Появление переносных значений в словах, выражающих понятие «поверья и традиции», становится возможным благодаря специфическим, часто ярко выраженным свойствам отдельных объектов. Они обладают большими возможностями для образования фразеологических единиц и характеризуются высокой частотой употребления.

Взаимная связь языка и культуры очевидна. Каждый язык неотделим от культуры, которая составляет его содержательный аспект. Язык не только отражает современную культуру, но и передает ее ценности из поколения в поколение. Каждый язык имеет особую картину мира, и это показывает специфическое восприятие мира, закрепленное в языке.

Таким образом, следует отметить, что таджикские фразеологические единицы характеризуются выражением крайней степени признака, который носит гиперболический характер, что свидетельствует о высоком стилистическом потенциале таких фразеологических единиц. Анализируя фразеологизмы таджикского языка можно выявить огромное количество фразеологических единиц компонентами которых являются поверья и традиции. В процессе исследования можно прийти к выводам что фразеологические выражения это – устойчивые в своём составе которые состоят целиком из слов со свободными значениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова Н.И. Основы английской фразеологии. Л., 1963. - 208 с.
2. Большой англо-русский словарь: В 2 т./Под общ. рук. И. Р. Гальперина. М., 1977.
3. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. [1-е изд.] СПб., 1998. (Далее — БТС). Словарь доступен в авторской редакции 2014 г. на сайте справочно-информационного портала «Грамота.ру» (<http://www.gramota.ru/>).
4. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. (Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике)/ Б.А. Ларин.- Л.: 1956. -С. 200-201.
5. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Д. 1982. - 104 с.
6. Мачидов, Ҳ. Фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз зарбулмасалу мақолҳо //– Ҷ. 2. – Мақолаҳои советӣ. – Душанбе, 1982. – № 10. – С. 26-30.
7. Мамин-Сибиряк 1984 – Мамин-Сибиряк Д. Н. Рассказы и легенды. – М: Правда, 1984.
8. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956. - 260 с.
9. Фразеологический словарь русского языка/Под ред; А. И. Молоткова. М., 1978.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (словарь таджикского языка). Под редакцией М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, Н. А. Масумӣ. - М.: Советская Энциклопедия. - Москва, - 1969. ч. I. 951 с.
11. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ)/ М.Фозилов. – Душанбе, 1963. Ҷ. 1.1964.ч. 2.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЛЕКСИКУ ПОВЕРЬ И ТРАДИЦИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются фразеологические единицы таджикского языка. Известны многочисленные примеры фразеологизмов, которые идентичны слову по значению, но отличаются от него экспрессивной окраской или при одинаковой экспрессивной окрашенности с синонимичным словом имеют свои добавочные семантические значения, обусловленные особенностью фразеологической семантики.

У некоторых слов значение, указывая на понятие, вместе с тем содержит в себе и указание на один из этих понятий. Признак, по которому назван предмет, как уже указывалось, принято называть внутренней формой слова.

Фразеологизмы в таджикском языке в своем большинстве являются исконно таджикскими оборотами. Эти широко распространенные фразеологические единицы, созданы народом. По своей

функции существительные, передающие характеристику предмета мысли, его оценку, приближаются к однородным приложениям. С помощью них речь приобретает яркость, экспрессивность и эмоциональность. Многие фразеологизмы отражают опыт народа, несут в себе предостережение или поучение.

Таким образом, изучение лексико-семантических пластов фразеологизмов дает возможность выявить, что таджикские фразеологизмы с точки зрения их лексико-семантического аспекта, также олицетворяют национально-культурную специфику реалий и образную систему языка народа - носителя данного языка.

Ключевые слова: таджикские, фразеологизмы, лексика, поверии, традиции, обычаи, божества, траур, свадьба, вера, народ, обряд, фразеологические выражения.

Сведения об авторе:

Мухиддинова Т.Х. Таджикский национальный университет, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 936-01-49-94

About the author:

Mukhiddinova T.Kh. Tajik National University, associate professor of the university-wide department of English at the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: 936-01-49-94

УДК 91981.550-1:82

МУХТАССОТИ РУБОЙ ДАР НАЗМИ АРАБИЗАБОНИ САДАҲОИ XI-XII

Раҷабова М.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рубой аз анвои адабие аст, ки сохтаву пардохтаи қариҳаи адабии ақвоми эронӣ ба шумор меояд. Ин шакли шеърӣ ба монанди маснавӣ дар адабиёти араб собиқа надошт ва сарчашмаи пайдоишаш мутааллиқ ба давраи қабл аз ислом (аҳди Сосонӣ) аст. Шиблии Нуъмонӣ зухуру ташаккули рубоиро дар адабиёти навини форсӣ-тоҷикӣ ба Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ марбут медонад [16, 1, 32]. Садриддин Айнӣ Рӯдакиро нахустин шоире номидааст, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ рубой сароидааст [2, 28]. Андешаи мазкурро Саид Нафисӣ низ таъйид намудааст [14, 8].

Рубоиро дубайтӣ аз ҷиҳати теъдоди мисраъову қофиябандӣ (шакли шеърӣ) қомилан ба ҳам мушобеҳанд. Тафовути миёни ин ду қолаб, яке дар вазни онҳо буда, дигаре дар мухтасови онҳо арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон рубой мақбули таъби шоирони расмӣ қарор гирифта ва дубайтӣ забони ҳоли оммаи мардум маҳсуб меёбад. Вазни рубоиро дубайтӣ ҳар ду аз шоҳаҳои баҳри ҳазач аст, ки дар шеъри араб аз баҳрҳои камистеъмол маҳсуб мешавад. Баҳри ҳазач дар шеъри арабӣ танҳо дар шакли мураббаъ, на мусаддас, ки асоси вазни рубой аст, мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳамин маънӣ дар андешаҳои Шамси Қайси Розӣ равшан ба зухур омадааст: «Аҳли дониш малҳуноти (лаҳнҳои) ин вазиро тарона ном карданд ва шеъри мучарради онро дубайтӣ хонданд, барои он ки бинои он бар ду байт беш нест ва мустаъраби онро рубой хонданд, аз баҳри он ки баҳри ҳазач дар ашъори араб мураббаъулаҷзоъ омадааст. Пас ҳар байт аз ин вазн ду байти арабӣ бошад, лекин дар ҳукми он ки зиҳофе, ки дар ин вазн мустаъмал аст, дар ашъори араб набудааст. Дар қадим бар ин вазн шеъри тозӣ нагуфтаанд ва акнун муҳаддисони арбоби таъб бар он иқболе тамом кардаанд ва рубоӣро тозӣ дар ҳама билоди араб шоеъю мутадовил гаштааст» [17, 144].

Ба андешаи Маликушшуаро Баҳор, баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё баҳри мушокил, ки вазни дубайтӣ аст, аз авзони ашъори қадими даврони Сосонӣ буда, дар аҳди исломӣ ислоҳоте дар он ба амал омадаву ба қолаби арӯз даромадааст [3, 4, 45].

Донишмандони араб низ маншаи форсӣ-тоҷикии рубоиро дубайтиро эътироф мекунанд. Аз ҷумла, муаллифи китоби «ал-Адаб фӣ билоди-ш-Шом» ҳамин нуктаро таъкид кардааст: «Рубоӣро дубайтиро фанни ҷадиди шеъриест, ки арабҳо онро аз Машриқзамин қабул карда, сипас дар кишварҳои Шому Миср мунташир кардаанд. Қаблан он дар миёни форсҳо бо номи «Дубайтӣ» маъруфият дошт, ки онро бо забони ҳоси худ месуруданд. Маъруф аст, ки ҷузъи аввали номи он маънии «ду»-ро дошта, фарогири ду байт мебошад. Сипас арабҳо онро аз сабаби ҷаҳор мисраъро фаро гирифтаниш мавсум ба рубой намуданд» [10, 574].

Мухаққиқи араб Умар Мӯсо Пошо дар пажӯҳиши худ ривочи дубайтиро дар қарнҳои дувоздаҳуму сенздаҳуми мелодӣ қайд намуда, интиқоли онро ба адабиёти араб натиҷаи кӯшиши гурӯҳе аз шоирон, аз қабилҳои Имоди Котиби Исфаконӣ ва Шихоби Шоғурӣ арзёбӣ кардааст [10, 574].

Донишманди араб Мустафо Содиқи Рофеъӣ дар китоби худ «Таърихи адабиёти араб» бо дунболоғирӣ аз масъалаи мазкур ҷунин акидаро пеш меорад, ки рубой ё худ дубайтӣ дар забони арабӣ қабл аз садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ, яъне қарни сенздаҳуми мелодӣ мавҷуд набуд [13, 3, 173]. Ба ин андешаи

пажӯҳишгари номбурда розӣ шудан душвор аст, зеро ҳанӯз дар таъкираи «Думят-ул-қаср»-и Абулҳасани Бохарзӣ шоирони рубоисарои арабизабон ва намунаи рубоихои онҳо сабт гардидаанд [4, 3, 922, 923, 924]. Аз маълумоти Бохарзӣ бармеояд, ки ҳанӯз дар садаи XI шоирони арабизабоне арзи ҳастӣ намуданд, ки эҷодиёти онҳо пурра аз рубоӣ иборат буд. Аз ҷумла, зимни матраҳ сохтани ашъори шоирони арабизабони ҳавзаи Балх Бохарзӣ ахбори Аҳмад ибни Хусайни Хатиб ва ду рубоии ӯро дарҷ намуда, таъкид доштааст, ки ашъори ӯ ҳамагӣ аз рубоӣ фароҳам омадааст [4, 3, 921-922].

Аз ин ҷо метавон ҳадс зад, ки рубоӣи арабӣ маҳз дар ҳамин давра зухур намуда ва ривоч пайдо кардааст. Худи Бохарзӣ низ дар сурудани рубоӣ ба забони арабӣ даст дошта ва яке аз онҳоро дар таъкираи мазкур сабт намудааст [4, 3, 924].

Фузун бар ин, Имоди Котиби Исфаҳонӣ дар садаи дувоздаҳум девони дубайтиҳояшро тадвин сохта, дар таъкираи «Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср» намунаҳои барҷастаи рубоихои шуарои муосирашро низ зикр намудааст. Шоири арабизабони садаи мазкур Шихоби Шоғурӣ (533 / 1139-615 / 1218) низ девони дубайтиҳояшро гирдоварию тадвин кардааст [10, 296]. Маълумоти овардашуда санади муваассақи зухуру ташаккули рубоӣ дар назми арабизабони қарни ёздаҳум ва идомаи ривочи он дар садаи дувоздаҳуми мелодӣ [шашуми ҳиҷрӣ] маҳсуб меёбад.

Лозим ба таъкид аст, ки дар «Харидат-ул-қаср», дар қисми фузалои аҳли Исфаҳон 12 рубоӣ ва дар қисми Хуросон ва Ҳирот 4 рубоӣ зикр гардидааст. Рубоисароёни ин аҳд Абунаср ибни Абуҳафс, Адиб Начиб Абусаъд Муҳаммад ибни Иброҳим ибни Халил, Илқийшоҳи Марзбон, Муҳаммад ибни Масъуди Қассом, Ҷамолуддин Ҳасан ибни Адиб Салмон ва дигарон мебошанд, ки ҳамаи онҳо шоирони зулфисонайн маҳсуб меёфтанд.

Мавзӯ ва муҳтавои рубоихои арабӣ гуногун буда, асосан дар пайравӣ ба рубоихои форсӣ-тоҷикӣ суруда шудаанд. Мавзӯоти ишқӣ дар рубоӣи шоирони арабизабони давр мавқеи хос дорад. Далели ин рубоии зерини Ҷамолуддин Ҳасан ибни Адиб Салмон аст:

يَا صَاحَ أَمَا تَرَى الْمَطَابَا تَحْدَى وَالْبَيْنَ يُصَيِّرُ النَّدَانِي بَغْدَا
لَا مُسْعِدَ لِي إِذَا تَنَاءَتْ سَعْدِي هَيْهَاتَ نَأْتٍ وَخَلَّتَنِي قُرْدَا

[Эй шабзиндадор, магар намебинӣ, ки корвон ба роҳ намебарояд,
Ҳам ҷудой умеди маро аз висол бо маъшуқа ба таъхир мегузорад.
Касе маро саодатманд намекунад, агар Суъдо аз ман дур бошад,
Ҳайҳот, ки ӯ дур асту маро танҳо гузоштааст] [5, 201].

Рубоии мазкур мисоли омезиши суннатҳои шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ мебошад. Шоири арабизабон маъниҳои хос барои насиби қасидаҳои арабиро дар қолаби рубоӣ, ки аз анвои хоси шеърӣ форсизабон аст, ифода намудааст. Ӯ мисли шоири араби давраи тоисломӣ аз он ки корвони шугурҳо шабона ба роҳ намебарояд ва дидори ӯ бо маъшуқааш Суъдо ба таъхир меафтад, изҳори дилтангӣ мекунад. Таъкид ҷоиз аст, ки Суъдо номи роиҷ ва рамзии маъшуқаи шуарои тоисломии арабӣ мебошад.

Яке аз вижагиҳои рубоӣи арабии давраи мазкур дар он ба мушоҳида мерасад, ки онҳо тарҷумани рубоӣи форсӣ ва ё мазмунашон баргирифта аз рубоӣи форсианд. Албатта, ин вижагӣ бар он иртибот дорад, ки аксари рубоисароён бо ду забон иншо мекарданд ва зимни сароидани рубоихои арабии худ ба рубоихои форсӣ-тоҷикии хеш ва шоирони дигар пайравӣ мекарданд. Имоуддини Исфаҳонӣ дар мавриди иқтибос намудани бисёре аз рубоихои арабӣ ба ин нукта ишора намуда, вале, мутаассифона, асли рубоихои форсиро зикр накардааст. Чунончи, зимни зикри рубоии зерини Абунаср ибни Абуҳафс муаллифи «Харидат-ул-қаср» онро таъриби рубоии форсӣ-тоҷикӣ ҳондааст:

مَضَى اللَّيْلُ فَاسْتَبَقَ السَّرُورَ بِصُحْبِهِ تَنْهُ الْكَرَى وَالصُّبْحَ عِنْدَ إِثْلَاجِهِ
عَلِي نَقَرَاتِ النَّيْكَ هَاتِ مُعْجَلًا شَرَابًا كَعَيْتِهِ، كِتَابًا كَنَاجِهِ

[Шаб бигзашту бигзор шодӣ субҳ низ идома ёбад,
Хобро аз чашмон бирон вақти дамидани субҳ.
Ҳангоми бонг задани хурӯс бароям зуд бидех
Шароберо чу чашмонаш, китоберо чу тоҷаш] [5, 135].

Рубоии зерини Муҳаммад ибни Масъуди Қассом низ, ки дар он зебоии маъшуқа бо лутфи махсус ва рамзомез тасвир шудааст, ба таъкиди Имоуддини Исфаҳонӣ калима ба калима аз рубоии форсӣ тарҷума шудааст:

فِي صَحْنٍ خَيْكَ نُورٌ بُغْدٌ فِي ظِلِّمْ وَفِي مُحَبِّكَ بَدْرٌ بُغْدٌ فِي سَحْبٍ
وَالْحَالُ! أَنْ قَتَمَاهُ اسْتَوَطِبَا قَمْرًا فَالْعَيْنُ تَسْطُو يَدَاهَا بَعْدَ الْفَضْبِ

[Дар саҳни рухсори ту нурест, ки ба торикӣ наздик аст,
Дар чехраи ту моҳи мунирест, ки ба абрпораҳо қариб аст.
Пас ҳол чун аст? Гар бирасад ва ҳоли қамарро хароб созад,
Баъдан дида бо теғи буррон ба дастонаш дарафтад] [5, 281].

Муаллифи «Харидат-ул-қаср» рубоии зерини ишқии Абулмақорим Шокир ибни Абулмутаҳҳар Ҳомиди Маъдониро низ тарҷумани рубоии форсӣ ба шумор овардааст:

إِذَا بَلَغْتَنِي يَوْمًا سَلَامًا أَرَى الْفَلَكَ الْمُدَارَ لِي الْغَلَامَا
وَلَا أَرْجُو سَوَالِكَ عَنْ شَوْوَنِي أَرَى ذِكْرَكَ لِي شَرْفًا تَمَامَا

[Гар чу рӯзе бароям зи маъшук саломе бирасад,
Фалаки гардонро ғуломи худ бубинам.
Ман ҳаргиз нахоҳам, ки ту зи корҳоям бипурсӣ,
Зеро худӣ ёд карданат аз ман бароям шарафи тамои аст] [5, 204].

Яке аз шоирони арабизабони давр, ки дар рубоисарой маъруфият дошт, Низом Воизи Балхӣ мебошад. Имоуддини Исфаҳонӣ дар «Харидат ул-қаср» дар баробари шарҳи аҳвол ва зикри ашъори ин шоир зикр кардааст, ки ӯ рубоиёти форсиро ба арабӣ тарҷума мекард [6, 110]. Қавли муаллифи «Харидат ул-қаср»-ро рубоии зерини Низом Воизи Балхӣ, ки дар он ҳар чор мисраъ байни худ ҳамқофия шуда омадаанд, метавонад таъйид кунад, зеро ин навъи рубоинависӣ дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ садаҳои XI-XII ривоч пайдо карда буд [1, 78]. Гумони ғолиб он аст, ки ин рубоии Низом Воизи Балхӣ низ тарҷумаи яке аз рубоҳои форсӣ-тоҷикӣ бошад:

مَذْخَطٌ عَذَارُهُ عَلَى الْخَدِّ سَمًا فَاضَتْ أَجْفَانُ عَاشِقِهِ بِنَمَا
الْوَرْدُ مِنَ الْخَضِرَةِ يَبْدُو أَلَمًا مِنْ وَرْدِ الْخَدِّ أَخْضَرَ الْخَطْمَا

[Аз рӯзе, ки хатти гунаи ёр бар рӯяш дамид,
Дидаҳои ошиқони ӯ хун мегирянд.
Садбарги сурх аз рустани сабз бирӯяд, вале чаро
Аз садбарги рӯи ӯ хатти сабз рӯидааст?!] [6, 110].

Шоири маъруфи форсигӯ Масъуди Саъди Салмон, ба таъкиди Имоуддини Исфаҳонӣ, «абёти каме ба забони арабӣ низ» навишта будааст. Дар робита ба ин, Имоуддини Исфаҳонӣ дар тазкирааш рубоии зерини Саъди Салмонро зикр карда, афзудааст, ки онро шоир аз маънии рубоии форсиаш нақл намудааст:

يَعْيُوتَنِي أَنِّي أَقُولُ مُغَاضِبًا حَبِيبِي عِنْدِي حُبُّهُ قِيَمَةُ الْحَبِّ
بَلَى قِيَمَةُ الْمَعْشُوقِ عِنْدِي حُبٌّ وَلَكِنَّمَا أَغْنَى بِهَا حُبَّ الْقَلْبِ

[Айбам намоянд, ки ман дар сари ғазаб гӯям,
Ки муҳаббати ҳабибам пешам ба қимати як ҷавест.
Бале, қимати маъшук пеши ман як ҷавест,
Валекин з-он ҷави қалб дар назар бошад] [6, 151].

Ашъори дузабонаи Масъуди Саъди Салмон дар таҳқиқоти Тоҷиддин Мардонӣ мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифта, арзиши адабии онҳо таъйин карда шудааст [9, 291-375].

Дар баъзе аз рубоиёти арабизабон шеваи муҳовара бо истифода аз феъли «гуфтам» ба назар мерасад. Дар робита ба ин, бояд гуфт, ки шеваи муҳовара бо усули «гуфтам» ва «гуфто» дар назми форсӣ-тоҷикӣ асрҳои XI-XII, аз ҷумла дар рубоиёти Фарруҳӣ ба назар мерасад [15, 443]. Рубоии зерини шоири зулҳисонаи давр Илқӣшоҳи Марзбон, ки бо сабки равону рӯҳбахш ва хушоҳангии худ имтиёз дорад, зоҳиран таҳти таъсири ҳамон рубоиёти форсӣ-тоҷикӣ суруда шудааст:

زَارَيْتُ عَجَلِي فَقُلْتُ أَهْلًا أَهْلًا
نَمْ أَزَوَرْتُ، فَقُلْتُ مَهْلًا مَهْلًا
الآن إِذَا وَقَعْتَ جَهْلًا جَهْلًا
لَا يَنْجِيكَ الْحَذَارُ سَهْلًا سَهْلًا

[Осемасар наздам омад, гуфтамаш: хуш омадӣ, хуш омадӣ,
Сипас зуд дур шуд, гуфтамаш: шитоб макун, шитоб макун.
Альон агар ба даст афтодӣ аз нодонӣ, нодонӣ,
Хушёрӣат туро раҳо накунад аз ман осон, осон] [6, 81].

Яке аз вижагиҳои хосси рубоӣ дар он аст, ки дар мисраи ҷаҳорум фикр хулоса карда мешавад. Илова бар ин, баъзе мисраҳои ҷамъбастии рубоиёти форсӣ-тоҷикӣ аз ҷиҳати рехтагӣ ва томии худ ба зарбулмасал мушобеҳ шудаанд [1, 77]. Рубоии зерини Низом Воизи Балхӣ низ ҳамин хусусиятро доро мебошад:

مَذْ بَدَا مِنْ قَوْسٍ حَاجِبِهِ وَتَرَّ لِلصُّدُغِ مَقْتُولُ
قَالَ لِي سُلْطَانُ مَقَلَّتِهِ وَاحِدٌ فِي الْوَسْطِ مَقْتُولُ

[Чун аз камони абрӯи ӯ аён гашт,
Тире, ки бар гесувонаш печида.
Бароям султони дидаҳои гуфт,
Як нафар дар миёнҷо кушта гардида] [6, 110].

Лозим ба тавачҷуҳ аст, ки «Харидат-ул-қаср» нахустин ва қадимтарин тазкираест, ки Умари Хайёмро ҳамчун шоир ва рубоинавис муаррифӣ кардааст. Дар робита ба ин, Имоуддини Исфаҳонӣ бо таъкид доштани олими беназири илми нучум ва ҳақими замон будани Умари Хайём «ки ба номаш масал мезаданд», ду рубоии ӯро зикр кардааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки Умари Хайём танҳо тақрибан панҷоҳ сол пас аз вафоташ ҳамчун шоир шинохта шудааст, чун таълифи тазкира ба соли 572 / 1177 рост меояд. Ҳарчанд ки қабл аз ӯ Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола» ва Абулҳасани Байҳақӣ дар «Таърихи Байҳақӣ» шарҳи ҳолашро бозгӯ намудаанд, аммо ӯро ба ҳайси мунаҷҷим шинос намуда, аз ашъораш ҳарфе ба миён наовардаанд. Аз рубоиёти дар тазкира зикргардида бармеояд, ки рубоҳои

арабии Умари Хайём маънибардорӣ ва ё тарҷумаи рубоиҳои форсӣ-тоҷикӣ шоир мебошад. Мавзӯи рубоиҳои ба қайд омадаи шоир ба афкори фалсафии ӯ марбут буда, доир ба фалак ва гардиши он суруда шудаанд. Дар рубоии зерини Умари Хайём мавзӯи фалсафӣ бо оҳанги шикоят аз фалак пайгирӣ шудааст:

أَلَيْسَ قَضَا الْأَفْلَاقِ فِي نَوْرِهَا بِأَنْ تُعِيدَ إِلَى نَحْسٍ جَمِيعِ الْمَسَاعِدِ
فَيَا نَفْسُ صَبْرًا فِي مَقِيلِكَ رَيْثَمَا تَجَزَّ ثَرَاهُ بِاتِّقَاضِ الْقَوَاعِدِ

[Оё ҳукми афлок дар даври он нест,
Ки ба наҳс ҳама созгориҳоро баргардонад?
Эй нафс, дар фароғатгоҳи худ сабур бош,
То он ки паноҳгоҳаш зи бун ба инқироз фуру равад] [6, 85].

Аз зумраи мавзӯҳои маъмул дар рубоии форсӣ-тоҷикӣ мавзӯи бода ва маҷлиси бодагусорӣ мебошад, ки дар мактаби рубоинависи Умари Хайём ривочи тамом пайдо кардааст. Бо таъсири он дар рубоии арабӣ низ шоирон ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Чунончи, дар рубоии Абунаср ибни Абуҳафс маҷлиси шароб ба тасвир омада, шоир ба садри маҷлис чунин мурочиат намудааст:

أَنَا الْيَوْمَ عِنْدَكَ فِي نَقْمَةٍ بِهَا أُجْتَلَى ثَقَابَاتِ الشَّمْسِ
وَهُنَّ ثَلَاثُ فَتَمَسَ الشَّمْسُ وَشَمْسُ الْجُلُوسِ وَشَمْسُ الْكُؤُوسِ

[Ман имрӯз пеши ту мавриди шиканча қарор гирифтаам,
Зеро имрӯз тахти шуоҳи отабини чандин хуршед ҳастам.
Онҳо сетоянд: яке хуршеди хуршедҳо,
Дигар хуршеди маҷлису севумӣ хуршеди чомҳо] [5, 135].

Дар рубоии болоӣ иборати «хуршеди хуршедҳо» киноя аз офтоб, «хуршеди маҷлис» киноя аз соқӣ ва «хуршеди чомҳо» киноя аз шароб мебошанд.

Фузун бар ин, дар рубоии давраи мазкур мавзӯи моҳи рамазон ва мушкилоти рӯзадорӣ, ки аз оҳангҳои маъмул дар шеъри арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ аст, низ таҷассум пайдо кардааст. Имоуддини Исфаҳонӣ рубоiero бо ҳамин мазмун ба Адиб Начиб Абусаъд Муҳаммад ибни Иброҳим ибни Халил мансуб доништа, ҳамчунин ёдрас намудааст, ки он тарҷума аз рубоии форсӣ-тоҷикӣ мебошад:

أَرَى الصَّوْمَ يُضْنِي الْجِسْمَ وَهُوَ مَكْفِي ثَلَاثِينَ يَوْمًا فِيهِ نَعْنِي وَنُجْهِدُ
لَكَ الْأَمْرَ فَاصْنَعْ مَا تَشَاءُ فَإِنِّي أَكْفِيكَ بَعْدَ الْعِيدِ وَالْعَوْدُ أَحْمَدُ

[Мебинам, ки рӯза ҷисмо заиф созад, лек он қарзи ман аст,
Сӣ рӯз дар ин моҳ ранҷ мебарему заҳмат мекашем.
Амр мар туро бошад, пас ҳарчи бихоҳӣ, он бикун, ки ба дурустӣ,
Туро баъди ид мукофот бидиҳам, ки бозгашт таҳсиномез аст] [5, 152].

Ҳамин тариқ, зуҳуру ташаккули рубоӣ дар адабиёти арабизабон дар садаи ёздаҳум сураг гирифта, Абулҳасани Боҳарзӣ тавассути иншои рубоӣ ва иқтибос намудани рубоии шоирони дигари аҳди мазкур дар шумори нахустин ҳомилону ривочдиҳандагони он қарор гирифтааст. Имоуддини Исфаҳонӣ, дар навбати худ, фаъолияти Боҳарзиро идома дода, дар радифи тавдвини девони рубоии худ, ҳамчунин, рубоии шоирони ҳамзамонашро дар «Харидат-ул-қаср» зикр кардааст. Табаҳхури комили ӯ дар забонҳои форсӣ арабӣ барояш имконе пеш овардааст, ки зимни таснифи тазкира таъсир ва таассури ин ду адабиётро аз ҳамдигар тақвият бахшад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, А. Адабиёти форсӣ тоҷик дар нимаи аввали асри XI / А. Абдуллоев. - Душанбе: Дониш, 1979. - 282 с.
2. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
3. Баҳор, Муҳаммадқай (Маликушшуаро). Шеър дар Эрон // Маҷаллаи меҳр, соли шашум, 1317, шумораи 11 / Муҳаммадқай Баҳор. - С. 1069-1079.
4. Ал-Боҳарзӣ, Алӣ ибн ал-Ҳасан ибн Алӣ ибн Абитаӣйиб. Думят-ул-қаср ва усрат аҳли-л-аср. Таҳқиқ ва дироса Муҳаммад Алтунҷӣ / Алӣ ибн ал-Ҳасан ибн Алӣ ибн Абитаӣйиб ал-Боҳарзӣ. - Байрут: Дор-ул-Ҷил, ат-табъат-ул-уло, 1414/1993, адад-ул-аҷзоъ - 3. - 1752 с.
5. Ал-Исфаҳонӣ, Имоуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Исфаҳон. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма / Имоуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ. - Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 366 с.
6. Ал-Исфаҳонӣ, Имоуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Хуросон ва Ҳирот. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма / Имоуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ. - Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 406 с.
7. Зайф, Шавқӣ. Ал-Фанн ва мазохибуҳу фи-ш-шеъри-л-арабӣ / Шавқӣ Зайф. - Дор-ул-Маориф би Миср, Мактабат-ул-диросоти-л-адабия, ат-табъат-ул-ҳодия ашара. - 528 с.
8. Зағлул Салом, Муҳаммад. Ал-Адаб фи-л-асри-л-Айнобӣ / Муҳаммад Зағлул Салом. - Миср - ал-Искандария, 1990. - 595 с.
9. Мардонӣ, Т. Н. Влияние арабской поэзии на творчество персидско-таджикских поэтов XI-XII вв / Т.Н. Мардонӣ. - Душанбе: Дониш, 2020. - 380 с.
10. Мӯсо Пошо, Умар. Ал-Адаб фӣ биюди-ш-Шом: усур-уз-Занкиййин ва-л-Айнобиййин ва-л-Мамолик / Умар Мӯсо Пошо. - Димашиқ: ал-Мактабат-ул-Аббосия, 1963. - 864 с.

11. Нигматов, Н.И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н.И. Нигматов, Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 2-6 (82). – С. 148-153.
12. Раҷабова М.Т. Тазкираи «Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср»-и Имодуddини Исфаҳонӣ ва аҳамияти адабии он // М. Т. Раҷабова. Монография. - Душанбе, 2021 – 200 с.
13. Ар-Рофей, Мустафо Содик. Таърих одоби-л-араб / Мустафо Содик ар-Рофей. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло, 1421/2000, адад-ул-аҷзоъ - 3, ал-ҷузъ 2. - 280 с., ал-ҷузъ 3. - 344 с.
14. Самарқандӣ, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Девон. Нухсан Саид Нафисӣ бар асоси Э. Брагинский / Абуабдуллоҳ Рӯдакии Самарқандӣ. - Муассисаи интишороти Нигоҳ, ҷопи дувум, 1376. - 209 с.
15. Фарруҳии Систонӣ, Абулҳасан. Дивон Ҳаким Фарруҳии Систонӣ. Ба кӯшиши Муҳаммад Дабирсиёқӣ / Абулҳасан Фарруҳии Систонӣ. - Техрон: ҷопи Сипеҳр, 1335 х.қ. -549 с.
16. Шиблии Нуъмонӣ, Муҳаммад. Шер-ул-Аҷам ё Таърих-уш-шуаро ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Муҳаммадтақии Фаҳрдони Гелонӣ / Муҳаммад Шиблии Нуъмонӣ. - Техрон: Дунёи китоб, 1368, 5 ҷилд дар 2 мучаллад. - 564 с.
17. Ал-Ҳамавӣ, Шихобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут. Муъҷам-ул-удабо – Иршод-ул-ариб фӣ маърифати-л-адиб. Таҳқиқ Эҳсон Аббос / Шихобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут ал-Ҳамавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Ғарби-л-исломӣ, ат-табъат-ул-уло, 1414/1993, адад-ул-аҷзоъ - 7. - 3541 с.

ОСОБЕННОСТИ РУБАИ В АРАБОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ XI-XII ВВ.

В данной статье рассматривается вопрос проникновения рубаи в арабскую поэзию вследствие влияния персидско-таджикской литературы и его дальнейшее развитие в арабоязычной поэзии XI-XII вв. Подчеркивается, что рубаи является литературным жанром, который считается порождением литературного гения иранских народов. Эта стихотворная форма, так же, как и масневи, в арабской литературе не имела прецедентов и своими истоками восходила к доисламской эре.

Цель статьи: *в статье отмечается, что появление и развитие рубаи в арабоязычной литературе относится к одиннадцатому столетию, а Абулхасан Бохарзи посредством сочинения рубаи и цитирования примеров рубаи других поэтов данной эпохи в своей антологии «Думьят-уль-қаср» числится среди пионеров, создавших упомянутый жанр в арабском языке и способствовавших его распространению. Согласно сведениям Бохарзи, ещё в XI веке на литературную арену выступили арабоязычные поэты, творчество которых полностью состояло из рубаи. Имадуддин Исфахани, в свою очередь, продолжая деятельность Бохарзи, одновременно с составлением своего дивана рубаиат, также приводит рубаиат своих современников в «Харидат-уль-қаср». Данный факт является подтверждением формирования и эволюции рубаи в арабоязычной литературе одиннадцатого века, традиции которой нашли своё продолжение в двенадцатом веке.*

По результатам исследования: *из содержания статьи становится очевидным, что одна из ярких особенностей арабских рубаиат этой эпохи проявляется, в том что они в большинстве своём представляют собой перевод персидских рубаиат или же их содержание заимствовано из персидских рубаи. Несомненно, эта особенность связана с тем, что большинство сочинителей рубаи творили на двух языках и в ходе создания своих рубаи на арабском языке подражали своим рубаи на персидско-таджикском и другим поэтам. Имадуддин Исфахани, приводя многие рубаи на арабском, подчёркивает, что они являются переводом персоязычных рубаиат, но, к сожалению, он не упоминает оригинал персидских рубаи. С подведением итогов по изучении рубаи отмечено, что антология «Харидат-уль-қаср» признана одним из самых старинных источников, представивших Омара Хайяма в качестве поэта и сочинителя рубаи. Совершенное владение Имадуддина Исфахани персидским и арабским языками предоставило ему возможность в ходе составления данной антологии отобразить взаимовлияние двух литератур на примере рубаи.*

Ключевые слова: Сирия, Египет, Хорасан, Герат, Кассам, Бохарзи, Омар Хайям.

RUBAI AND ITS SPECIALTIES IN ARABIC POETRY OF XI-XII CENTURIES

This article discusses the issue of rubai under the influence of Persian-Tajik literature on Arabic literature and its development in the Arabic poetry of the XI-XII centuries. Rubaiyat is one of the literary genres created and paid for by the Iranian literary genius. This form of poetry, like the Masnavi, has no precedent in Arabic literature, and its origins date back to pre-Islamic times.

Purpose of the article: *the article emphasizes that the emergence and formation of rubai in Arabic poetry took place in the eleventh century. According to Bokharzi, as early as the 11th century, there were Arabic-speaking poets whose works consisted entirely of rubai. Imoduddin Isfahani, in his turn, continued the activity of Bokharzi and, along with the compilation of his collection of narrations, also mentioned the narrations of his contemporaries in «Haridat-ul-Qasr». This information is a reliable document of the emergence and formation of the rubai in the Arabic poetry of the eleventh century (fifth Hijri) and its continuation in the twelfth century AD (sixth Hijri).*

According to the results of the study: *one of the distinctive features of the Arabic narrations of this period is that they are often translations of Persian narrations or their content is taken from Persian narrations. Of*

course, this peculiarity is due to the fact that most rubai poets wrote in two languages and followed their Persian-Tajik rubai and other poets while singing their Arabic rubai. Imaduddin Isfahani referred to this point when quoting many Arabic rubai, but, unfortunately, did not mention the origin of Persian rubai. In conclusion, it is noted that the description of «Haridat-ul-Qasr» is the oldest work that introduces Umar Khayyam as a poet and narrator. Imaduddin Isfahani's complete mastery of the Persian and Arabic languages gave him the opportunity to recount the influence of these two literatures on the example of the rubai.

Keywords: Sham, Egypt, Khorasan, Herat, Qassam, Bokhari, Umar Khayyam.

Сведения об авторе:

Рачабова Марҳабо Тӯхтасуновна – Таҷикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 987509968. -mail: rajabova.marhabo@mail.ru

About the author:

Rajabova Markhabo Tukhtasunovna – Tajik National University, the candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Arabic Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

УДК 91981.550-1:82

МАРСИЯСАРОЙ ВА МУХТАССОТИ ОН ДАР НАЗМИ АРАБИЗАБОНИ САДАҲОИ XI-XII

Рачабова М.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз анвои роиҷи шеъри арабизабони давр рисо, ё худ марсия буда, дар он шоир хузну андӯҳи хешро ҷиҳати фавти амирону вазирон, пайвандону наздикон ва ёру дӯстон баён менамояд. Тафовуте, ки миёни рисою мадҳ ба назар мерасад, он аст, ки дар марсия муҳассанот ва фазилятҳои шахси вафотёфта ба силки тасвир қашида мешавад, дар ҳоле ки дар мадҳ шахси зинда мавриди ситоиш қарор мегирад. Фузун бар ин, дар марсия зимни баёни ҳасрат ангезаҳои таассуфу надомат низ ба мушоҳида расида, майит ҳамчун шахси бузург ва ё сарвари баландмақом ситоиш мешавад. Аз рӯи қоидаи маъмули шеъри арабӣ дар рисо қисмати насиб мавҷуд нест ва ба қавли Ибни Рашик: «Ибтидои марсия аз насиб қисса намекунад» [14, 311].

Қисмати бештари марсияҳое, ки дар давраи мавриди таҳқиқ суруда шудаанд, ба даргузашти намоёндогони табақаи ҳокими давр бахшида шудаанд. Аз лиҳози мундариҷа дар оғози марсияҳо шоирон маъмулан андешаҳои худро перомунӣ ҳаёту мамонт ва қадру манзилати инсон ба қалам оварда, сипас хузну андӯҳ ва ҳасрату надомати худро дар мавриди даргузашти марҳум баён мекунанд. Пас аз ин, фазилятҳои шахси фавтида зикр мешавад. Дар хотима таъзияи шоир ба хешовандону пайвандони марҳум иброз дошта мешавад. Намунаҳои барҷастаи чунин марсияҳоро дар назми Абевардӣ, Туғроӣ ва Рашидуддини Ватвот метавон пайдо намуд.

Аз ҷумлаи марсияҳои ба бузургони давр бахшидаи Туғроӣ қасидаи айнияти ӯ дар сӯтвории писари Низомулмулк – Муаййидулмулк ибни Низомулмулк мебошад. Дар робита ба ин марсия Имомуддини Исфаҳонӣ чунин гуфтааст [3, 127]: «Ба Туғроӣ қасидае мансуб мебошад, ки онро шоир дар сӯти кушта шудани Муаййидулмулк ибни Низомулмулк дар ҳодисаи байни Барқийроқ ва Муҳаммад ибни Маликшоҳ дар моҳи ҷумоди-юл-охири соли 494 х. сароидааст. Гуё ки дар ин воқеа ӯ ҳодисае, ки баъдан ба сари ҳудаш омад, тасвир намудааст. Зеро ӯ низ монанди ҳоҷаи худ дар воқеаи миёни Маҳмуд ва Масъуд – писарони Муҳаммад дар соли 515 кушта гардид. Рисои мазкур, дарвоқеъ, аз самимитарин ва воқеъбинонатарин сӯтворихо буда, ҳамтои худро надорад». Дар тазкира 57 байти ин марсия сабт гардида, зимни он шарофатмандию наҷобати хонаводагии онҳо тазаккур ёфта ва андозаи талафоти замон чунин муайян карда шудааст:

يَوْمَ أُصِيبَ الدِّينُ فِيهِ وَعُطِّلَتْ أَحْكَامُهُ وَكَانَ لَمْ يُشْرَعْ
وَأَشْتَبَ أَحْكَامُ الرَّدَى وَتَطَوَّلَتْ أَيْدِي الْمُنُونِ إِلَى السَّيِّئِ الْأَرْفَعِ
أَنَّى الْكُفُوفُ عَلَى الْهَلَالِ الْمُجْتَلِي وَاجِرٌ شَقِيقَةُ الْخَطِيبِ الْمَصْقَعِ
وَمَضَى الَّذِي كُنَّا نَرْوَعُ بِذِكْرِهِ نَوْبَ الزَّمَانِ فَمَا لَهُ مِنْ مَرْجِعِ

[Имрӯз рӯзи пуришӯрест, ки дар он дин маҳрумӣ ёфта ва қонунҳояш бекор гардидааст, гуё ки ин қонунҳо ҷорӣ нагардида буданд.

Ҳукмҳои марғ бедодӣ бинмуда ва дастони қисмати шум то ба баландтарин кӯҳонаи уштурон дароз шудааст.

Рӯи моҳи нави нурфишнро торикӣ пӯшида ва сафсатагӯӣ ҷои гуфтори хабиби суханварро гирифтааст.

[Шахсе аз олам рафт, ки зикри номаш заминро замонро ба ларза меовард, лек ӯро бозгаште набошад] [3, 128].

Марсия бо ручӯъ кардани шоир ба қабр хотима ёфтааст:

يَا قَبْرُ أَمْرٍ فِيكَ سَجَلٌ مِنْ نَدَى فَالْأَسَى لَهُ خُلَلٌ الرِّبَاسِ وَ أَمْرٌ
يَا قَبْرُ غَاضٍ الْبَحْرِ فِيكَ فَلَا تَدْعُ لِلنَّاسِ حَوْلَكَ غَلَّةً لَمْ تَتَفَع
يَا قَبْرُ غَابَ الْبَدْرُ فِيكَ فَلَا تَكُنْ مِنْ بَعْدِهِ إِلَّا مُنِيرَ الْمَطْلَعِ
شَقَّتْ عَلَيْكَ جُبُوبُهَا شَهَاقَةً بِرُغُودِهَا وَسَقَّتْكَ قَبْضُ الْأَمْعِ
وَعَنَتْ عَلَيْكَ مِنَ الْعَمَامِ مُرْسَةٌ تَصَحَّتْ فَنَاءَكَ بِالذَّنُوبِ الْمُتَرَعِ
وَحَبَا النَّيِّمُ إِلَى ثَرَاكَ بِرُوحِهِ وَجَرَى عَلَى مَعْنَاكَ غَيْرَ مُرَوَّعِ

[Эй қабр, даруни ту чисме аз олиҳимматию родмардӣ пинҳон гашта, пас бар ӯ либоси бӯстонҳоро бипӯшон ва бо сабзаҳо сарпӯш намо.

Эй қабр, даруни ту баҳре гум гаштааст ва бигзор мардумро, ки атрофи ту ҳастанд, ташнагии дидорашон бишканад.

Эй қабр, даруни ту моҳи мунаввар пинҳон гашта, пас баъди ӯ танҳо машғали тобон бош.

Болои ту абри осмон кисаҳои худро бо тундарҳо шикафт ва бо рехтани ашкҳои фаровон туро сероб гардонид.

Субҳ абр мисли обпоше буд, ки бо сатилҳои лабрез болову атрофи туро об пошид.

Насим ба шарофати рӯҳи ӯ бар хоки пурнами ту бивазид ва бар хонаи ту беҳарос равон гардид] [3, 131].

Дар марсияи мазкур услуби возеҳи марсиясароёни аҳди Аббосӣ дида мешавад, зеро гирифта шудани рӯи моҳи нав, либоси бӯстонҳоро пӯшонидан, бо сабзаҳо сарпӯш намудан, ташбеҳ ба баҳр, моҳи мунаввар хосси сабки шоирони давраи Аббосӣ мебошад. Алӣ Чаводи Тоҳир эътироф намудааст, ки дар шеваи нигориш он ба марсияномаҳои Абутаммом ва Бухтурӣ шабоҳати тамом дорад [11, 391].

Рисо дар эҷодиёти Рашидудини Ватвот низ манзилати виҷаро соҳиб аст. Аз ҷумла, шоир дар сӯтвории Хоразмшоҳ Отсиз рисои ҷонгудозе сароида, аз маноқибаш ёдрас гардидааст ва дар он талафоти бузурги кишвар аз рехлати султони азимушшаън ба дорулбақо бозтоб гардидааст. Абёти зерин поре аз ин марсия аст:

طَوَى خَارُ مَشَاهِ بِسَاطِ عُمْرٍ وَ عَطَّلَ مِنْ مُجِبَّةِ السَّرِيرِ
حَوَى الدُّنْيَا بِقُوَّةِ سَاعِدَتِهِ فَصَانَتْ مُلْكَهَا مُلْكًا صَغِيرًا
فَحَقَّقَ نَحْوَ دَارِ الْمُلْكِ عَزْمًا لِيُحَرِّزَ ذَلِكَ الْمُلْكَ الْكَبِيرَا

[Хоразмшоҳ бисоти умрашро бипечонид ва аз ҳузури худ тахту тоҷро маҳрум сохт...

Дунёро бо қувваи бозии худ санчидан хост ва дарёфт, ки мулкаш мулки кӯчакест.

Пас азмашро бар бунёди мулк равона сохт, то он ки ин мулки бузургро соҳиб шуд] [4, 206].

Бархе аз қасоиди ба муносибати вафоти шахсиятҳои маъруфи даврон иншо гардида ҷанбаи муноҷотӣ ва наътиро соҳиб гардидаанд. Ҳамин отифаро метавон дар рисои Абузаъди Бушанҷӣ бар ҷавти Аминулмулк Абунасл ибни Абуҳафси Мушшии Исфаҳонӣ ва Зайнулмулк Абулфараҷи Салҷуқӣ равшан бархонд, ки дар он шоир гирифтори мотаму азо будани Ироқу Хуросонро аз талафоти ин бузургмардонӣ аҳд баён кардааст:

أَصْبَيْتُ بِرُغْنِيهَا الْعِرَاقَ فَأَزْ عَجَبَتْ خُرَاسَانَ مِنْ تِلْكَ الْفَجِيعَةِ وَالْأَذَى
فَمَوْتُ أَمِينِ الْمَلِكِ فِي صَدْرِهَا شَجَى وَمَصْرُغُ زَيْنِ الْمَلِكِ فِي عَيْنَيْهَا قَذَى
لِيُسْعِدَ خُرَاسَانَ الْعِرَاقَ عَلَى الْأَسَى فَلَنْ يَزَّ يَا مَثَلًا لِهَذَا، وَ لَا لَذَا

[Ироқ мотамсаро гашт аз фуру рафтани ду рӯки худ ва Хуросон аз ин фоҷияю мотам парешонҳол гашт

Марги Аминулмулк андӯхе дар синааш шуд ва ҷавти Зайнулмулк хоре дар чашмаш гардид

Худовандо, дар ин андӯҳи гарон иқболи Хуросону Ироқ баланд бинмо, то ҳаргиз мотаме мисли ину онро набинанд] [4, 50].

Дар назми давраи мазкур падидае ба чашм мерасад, ки дар он шоирон аз зиёрати макбараҳои бузургони гузашта мутаассир гардида, аз даргузашти онҳо изҳори ғаму андӯх намудаанд. Ҷунин ашъор низ хусусияти марсиявӣ ба худ гирифтаанд ва шеъри Абулҳусайни Варқонӣ дар оромгоҳи Низомулмулк Ҳамин гуна оҳангро касб намудааст:

أَيَا قَبْرَ الْوَزِيرِ أَبِي عَلِيٍّ سَقَبَتِ الْعَيْثُ سَحًا وَ أَشْكَبَا
وَ يَادَا الْمَسْرَةَ وَ الْأَمَلِي أَرَاكَ لَبِسْتَ حُزْنَآ وَ اكْتَلَبَا
كَأَنَّ الدُّلْبَةَ الْخَضْرَاءَ تَبْكِي عَلَيَّ حُسْنٍ وَ تَنْتَبِيهِ انْتَحَلَا
كَأَنَّ النَّاسَ يَغْنَمُكَ غَيْرَ نَاسٍ كَأَنَّ الْجُودَ قَدْ سَكَنَ التَّرَابَا

[Аё, эй қабри вазир Абуалӣ, туро резиши борони равон обшор сохта.

Эй манзили шодмонӣ ормонҳо, мебинам, ки ту либоси ҳузну андӯх ба бар кардай.

Гӯе ки ҷанори сабзи танҳо бар рафтани ҳусн мегирад ва ғиғон мебардорад.

Гӯе ки мардум баъди ту бемардуманд, гӯе ки родмардӣ дар хок ҷойгузин гашта] [3, 200].

Марсияи аз ҳама вазнин ва душворбаён барои шоир ин рисои тифл ва ё зан мебошад. Рисои Абумузаффари Абевардӣ нисбати ғавти Султон Аҳмад ибни Маликшоҳ (470 / 1078-481 / 1089), ки ҳамагӣ ёздаҳ сол дошт, тамоми дарду алами аҳли салтанатро инъикос намудаду аз хазон гардидани гунҷаи ношукӯфта изҳори таассуф намудааст:

نَبَأٌ تَقَاصَرَ دُونَهُ الْأَنْبَاءُ وَاسْتَمَطَرَ الْعَبْرَاتِ وَهِيَ دِيْمَاءُ
وَالْمُقَرَّبَاتِ خَوَّاشِعُ أَبْصَارِهَا مِثْلُ الرُّؤُوسِ صَهْلُهُنَّ بُكَاءُ
وَالشَّمْسُ شَاجِبَةٌ يَمُورُ شِعَاعُهَا مَوَزَ الْغَبِيرِ طَغَتْ بِهِ النَّجَاءُ

[Ҳабаи шум ҷое барои қабули ахбори дигар нагзошт ва аз сиришки дидаҳо селоби хун ҷорӣ гаштанд

Аспҳо сарони худ ҳама поён фиканда ва шиҳакашон ашк аз дидагон рехтанд.

Хуршед хирарангу камнур шуёи худ мунташир бинмояд ва дар мавҷҳои рӯд бадбахтӣ туғён бинмуда] [4, 369].

Ҳамин гуна мазомини навҳагароёна дар қасидаи ба рисои Амир Абулфазл Ҷаъфар ибни Муқтадӣ Биамриллоҳ бахшидаи Абевардӣ низ барҷаста ба зухур омадааст [4, 370-372].

Марсияҳое, ки ба бузургони илму адаб, устодону ғақеҳон бахшида шудаанд, аз робитаҳои байни устоду шогирд, иродатмандиву эҳтироми хос ба марҳум ва ё отифаи динӣ қисса менамоянд. Чунин марсияномаҳо тавассути қитъаҳо суруда шуда, дарду аламҳои шоир ва ғазилатҳои шахси ғавтидаро дарбар мегиранд. Аз зумраи онҳо рисои Боҳарзӣ ба Ҷувайнӣ, Абевардӣ ба Ғазолӣ, Адиб Саиди Солеҳонӣ ба Имом Мутаҳҳари Маъдонӣ, Абуалӣ ибни Таботабои Алавӣ ба Ғаззӣ ва ғайраҳо мебошанд. Намунаи ин гуна марсияҳо рисои Абумузаффари Абевардӣ бар ғавти Абуҳомиди Ғазолӣ аст, ки дар он аз сифатҳои ҳамида ва шарофатмандии Ҳуҷҷатулислом ёдрас гардидааст:

بَكَى عَلَى حَجَّةِ الْإِسْلَامِ حِينَ تَوَى مِنْ كُلِّ حَيٍّ عَظِيمٍ الْحَيِّ أَشْرَفُهُ
مَضَى وَأَعْظَمَ مَقْهُودٍ فَجَعَتْ بِهِ مَنْ لَا نَظِيرَ لَهُ فِي النَّاسِ بَخْلَهُ

[Мардум ба даргузашти Ҳуҷҷатулислом сиришки хунбор рехтанд, ки аз ҳар зиндаи бузургманиш ӯ шарифтар буд.

ӯ рафту аз рафтаниш эҳсоси бадбахтии бузург намудам, зеро миёни мардум назири ӯ набвад, ки ҷойнишиниш шавад] [4, 64].

Абёти дар рисои Ғаззӣ нигоштаи Саййид Абуалӣ ибни Таботабои Алавӣ таҷассумгари андӯҳи гарони ӯ аз талафоти ин шоири маъруф мебошад, ки бо зикри талмеҳи муносиб баён шудааст:

هُمُومِي فِي فِرَاقِ إِمَامٍ غَزَّةَ هُمُومٌ كَثِيرٌ لِفِرَاقِ عَزَّةَ

[Андӯҳам дар фироқи Имоми Ғазза, ҳамонанди андӯҳи Кусаййир дар фироқи Азза бузург мебошад] [3, 151].

Афзун бар ин, баъзе аз шоирон дар рисои дӯстони хеш низ марсияҳои ҷонгудозе сароидаанд. Ломияи Туғрой аз пурэхсостарин рисои дӯстон маҳсуб мешавад:

يَا رَبِّ إِن كَانَ عِيشِي هَكَذَا غَصَصًا فَلَمُنْتُ عَلَى بَمُوتِ فَهَوَ أَرْوَحُ لِي
تَكَلُّ وَفِرْقَةُ أَخِيَابٍ وَمَرْزَنَةٌ فِي الْمَالِ وَالْأَهْلِ وَالْإِتِّبَاعِ وَالْخَوْلِ

[Эй Худо, агар ҳаёти ман чунин пурғаму ғусса бошад, пас бо марг хушнудам соз, ки он бароям шодибаштарин аст.

Ман маҳбуи худу дӯстон гум кардаам, пас ҳам дар мол, ҳам пайвандону пайравону ғуломон дучори мусибат гаштаам.

Дар миёни марсияҳои давр марсияномаҳое, ки дар ғавти пайвандону ақрабо, баҳусус модарон суруда шудаанд, бо самимияти ғаму андӯх имтиёз доранд] [10, 118]. Аз ҷумла, дар марсияи Абдулвосеи Ҷабалӣ изҳори ғаму андӯҳи бекарони шоир аз ғавти модари худ равшан эҳсос мегардад:

أَسْبَى وَقَدْ أَوْدَى الزَّمَانُ بَعِثْتَنِي وَغَادَرَنِي حَاشَكَ لِحَمَا عَلَى وَضْمٍ
وَهَلْ هُنَّ عَطْفِي صَاحِبِي بِقَصِيدَةِ شُرُودٍ أَرَا حَتَّ عَنْ فُؤَادِي كُلِّ هَمٍّ

[Оё ғамгин шавам, ки замона зиндагиамро аз байн бурдаасту гӯштпораамро чун дар болои тахтаи қассоб аз ман ҷудо кардааст.

Оё қасидае, ки ғамро аз дилам барканор мекунад, тақонбахши дӯсти ман шуда метавонад?!] [4, 31].

Марсияҳои дар сӯғвории завҷа сурудаи шоирони аҳди мазкур аз лиҳози мавзӯӣ тозагӣ дорад, зеро рисои завҷа дар миёни шуарои қадими араб расм набуд. Нахустин шоири араб, ки барои ҳамсараш марсиясарой кардааст, Ҷарир (33 / 653-114 / 733) маҳсуб меёбад [15, 154]. Баъдан дар таърихи адабиёти араб ду шоири дигар – Муслим ибни Валид (130 / 747-208 / 823) ва Муҳаммад ибни Абдулмалик ибни Зайёт (ваф. 233 / 848) низ марсияи ҳамсарони худро гуфтаанд [11, 394; 13, 2, 179; 270]. Аз ин ҷо ба хубӣ аён мегардад, ки дар адабиёти араб рисои завҷа то ҳақде кам аст. Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ низ чунин марсияҳо аён дарида мешаванд. Чунончи, Ҳокони Шарвонӣ (ваф. 592 / 1196) аз он шоирони маъдуст, ки дар ин мавзӯ рисо сурудааст [16, 311-313]. Дар девони шоир ду марсия бар ғавти ҳамсараш ҷой дода шудааст, ки аз ҷумла, яке аз онҳо бо матлаи зерин шурӯъ мешавад:

Бас вафопарвард ёре доштам,

Бас бароҳат рӯзгоре доштам [16, 312-313].

Ин шоири барчааста чое, ки дар марги завҷаи худ сухан мегӯяд, танҳоиву хамӯшии хонаи аз ҳамдаму мӯниси умраш холигашгаро ба силки тасвир мекашад ва ҳамонанди шоири машҳури араб Чарир дар фиरोки зан ашк мерезад. Зимни тасвири бехонумонӣ ва парешонии як марди занмурда Хоқонӣ содатарин алфозро, ки ба баёни ӯ муносиб аст, ба кор мебарад. Дар чунин ашғор сухани шоир аз дарду сӯзи воқеа баҳра мегирад [7, 165].

Аммо дар назми арабизабони аҳди мавриди назар иддае аз шоирон ба сурудани рисои ҳамсар пардохтаанд. Дар ин ҷода Туғроӣ муқаддам бар дигарон аст. Шоири мазкур дар рисои ҳамсар қасоиди ҷонгудоze сароидааст, ки бо самимият ва сабки шеваи худ қомилан аз шоирони пешин тафовут дорад. Аз ин лиҳоз, ҳақ бар ҷониби Алӣ Чаводи Тоҳир аст, ки силсилаи марсияномаҳои ба ҳамсари хеш бахшидаи Туғроиро дар боби худ беназир донистааст [11, 392, 394].

Туғроӣ дар марсияи роияи худ ҳатто зиндагиро пас аз ҳамсари меҳрубонаш қамоли бевафой шуморида, маргро аз ин гуна ҳаёт авлотар медонад. Чунин андешаҳо самимияти қалби ғамноки шоирро ифшо менамояд:

وَمَا كُنْتُ أَخْشَى أَنْ يَكُونَ اجْتِمَاعًا قَصِيرَ الْمَدْحِ ثُمَّ الْبَعْدُ مَدَحَ الْغَمْرِ
أَلَا لَيْتَنَا لَمْ نَصْطَلِبْ عُمْرَ لَيْلَةٍ وَلَمْ نَجْتَمِعْ مِنْ قَبْلِ هَذَا عَلَى قَدَرٍ

وَمَا لَكُمَا يَا مُقَلِّيَّ وَاللَّكْرَى وَ نُورُ كُمَا قَدْ غَلَبَ فِي ظِلْمَةِ الْقَبْرِ
وَيَا مَوْتَ الْحَقِّي بِهَا غَيْرَ غَايِرٍ فَإِنْ بَقِيَ بَعْدَهَا غَلَبَةُ الْغَمْرِ.

فَيَا أَسَفِي أَلَا تَرَاوُرَ بَيْنَنَا وَيَا حَسْرَتِي أَلَا لِقَاءَ إِلَى الْحَشْرِ
بِرَّغْمِي خَلَا رَبْعِي وَأَسْكَنْتُ خَاطِرِي وَغَيَّبْتُ عَنْ عَيْنِي وَأَحْضَرْتُ فِي فِكْرِي

عَسَى اللَّهُ فِي دَارِ الْقَرَارِ يَضْمُنُنَا وَيَجْمَعُ شَمَلًا أَنَّهُ مَالِكُ الْأَمْرِ

[Гумон надоштам, ки пайванди дуи мо кӯтоҳмуддат гардад ва давоми умр ҷудой бошад.

Эй кош, як шабе ҳам ҳаётро бо ҳам намегузаронидем, ҳам бо ҳамдигар аз ин қабл лаҳзае намебудем...

Бар шумо чӣ шуд, эй дидаҳои ман, ки хоболудаед, нури шумо дар зулмати қабр гум гаштаанд...

Эй марг, маро бар пешии ӯ расону бевафой макун, чун баъди ӯ бақои ман қамоли бевафоист

Эй вой, ки оё ба дидори ҳам дигар нахоҳем расид, эй ҳасрато, ки оё дидор ба қиёмат бимонд.

Ба рағми хоҳиши ман манзилам тарк кардӣ ва дар хотирам маскун гаштӣ, зи дидаҳои ман дур гаштӣву дар ҳаёлам ҷо гирифтӣ.

Эй кош, Худованд дар манзили ҷовидонӣ моро ба ҳам орад, чун ӯ молики ҳама умур аст] [3, 132-133; 12, 81].

Дар назми аҳди мазкур навъи дигари марсия ривоч пайдо кард, ки он ба ҳодисаҳои таърихӣ давр, аз ҷумла ҷанги Салибӣ, робитаи қавӣ дорад. Салибиён, соли 492 / 1098 шаҳри Байтулмуқаддасро ба тасарруфи худ дароварданд. Ин амр бар мусулмонон бисёр душвор омад ва онро дучори андӯҳи гарон намуд, зеро Байтулмуқаддас ба унвони як шаҳри оини муқаддас, маҳалли меъроҷи паёмбар ва қиблаи дувум ба шумор мерафт. Илова бар ин, амалҳои ваҳшиёна ва қатлу ғорате, ки салибиён дар он анҷом додаанд, боиси ранҷурии хотири аҳли ислом гардид [1, 17, 166].

Шуаро андӯҳи худро аз ин воқеа иброз карданд ва мусулмононро барои чиҳод барангехтанд. Ибни Хайёти Димашқӣ аз нахустин шоироне буд, ки дар ин мавзӯ рисо сароидааст. Дар пайравӣ аз ӯ шоирони маъруфи замон, аз қабилҳои Муҳаммад ибни Саиди Бусайрӣ, Ибни Қайсаронӣ, Усома ибн Мункиз, Абумузаффари Абевадӣ ва дигарон марсияи ҳарбӣ Салибирӯ сароидаанд. Яке аз марсияҳои машҳури замон қасидаи мимияи Абевадӣ мебошад, ки шоир дар он мардумро ба дифои марзҳои Хилофат даъват кардааст. Шоир ба тасвири аҳволи мусулмонон бар асари ин воқеа пардохта, чунин мегӯяд:

مَرْجْنَا دِمَاءَ بِالْمُؤَاعِ شَوَاجِمَ فَلَمْ يَبْقَ مِنَّا عَرَضَةٌ لِلْمَنَاجِمِ
وَسَرَّ سِلَاحَ الْمَرْءِ تَمَعٌ يُفِيضُهُ إِذَا الْحَرْبُ شَبَّتْ نَارَهَا بِالصَّوَارِمِ
فَلَيْهَا بَنِي الْإِسْلَامِ إِنَّ وَرَاءَكُمْ وَقَاتِعَ يُلْحِقْنَ النَّارَ بِالْمَنَاسِمِ
وَكَيْفَ تَنَامُ الْعَيْنُ مَلَأَتْ جُفُونَهَا عَلَى هَيَوَاتٍ أَبْقَضَتْ كُلَّ نَائِمٍ
وَإِخْوَانَكُمْ بِالشَّامِ يَضْحَى مَقِيلُهُمْ ظُهُورُ الْمَذَاكِي أَوْ بَطُونُ الْقَتَاعِمِ
يَسُومُهُمُ الرُّوْمُ الْهَوَانَ وَ أَنْتُمْ تَجْرُونَ ذَيْلَ الْعَجَزِ فَعَلَّ الْمُسْلِمِ
فَكَمْ مِنْ دِمَاءٍ قَدْ أَيْحَتَ وَمِنْ نَمَى تَوَارَى حَيَاءً حُسْنُهَا بِالْمَعَاصِمِ

[Сиришк ва хунамонро ба ҳам омехтем ва ҳариме дар мо боқӣ намонда, ки ба он оғушга нашуда

бошад.

Ҳангоми барафрӯхтагии оташи ҷанг ашк бадтарин силоҳи инсон аст.

Эй мусулмонон, дар паси шумоён набардхое чараён доранд, ки дар натиҷаи онҳо шаҳрҳои зери сумони аспҳо қарор мегиранд.

Чӣ тавр шумоён метавонед ором бихобед, дар ҳоле, ки санҷишҳои

пешомада ҳар хобидаеро бедор мекунад?!

Бародарони шумо дар Шом, ҳангоме ки шумо истироҳат мекунад, ё дар рӯи асп дар ҳоли ҷанганд ё кушташудаву дар шиками қарқасҳо ҳастанд.

Салибиён башиддат онҳоро ба хорӣ кашидаанд ва шумо гӯё ба салибиҳо дар сулҳ ҳастед ва осуда нишастаед.

Касе, ки барои ҳифзи саломатии худ аз ин чангҳо канора бигирад, ангушти пушаймонӣ хоҳад газид] [2, 17, 47-48].

Дар «Харидат-ул-қаср» марсияи мазкур иштибоҳан ба Қозӣ Зайнулисломӣ Ҳаравӣ мансуб доништа шудааст [4, 21-22]. Ибни Чавзӣ эътироф намудааст, ки Қозӣ Ҳаравӣ низ дар ин мавзӯ шеър сурудааст, аммо бо иқтибос намудани шеъри мазкур нисбати онро ба қалами Абевардӣ таъйид кардааст [2, 17, 47].

Бо таъсирпазирӣ аз Абевардӣ шоирони арабизабони ҳавзаҳои адабии Хуросону Мовароуннаҳр низ марсияи чангҳои салибиро сурудаанд. Аз зумраи чунин шоирон Абулмуаййид Муваффақ ибни Аҳмади Хоразмӣ маҳсуб мешавад [4, 173 - 174].

Аз таҳқиқи марсия дар адабиёти арабизабони аҳди мазкур бармеояд, ки ин навъи шеърӣ мавриди қорбурди фаровони шоирон қарор гирифта ва дар даргузашти ҳукмронони замон, донишмандону адибон, дӯстону рафиқон, хешону пайвандон ва фарзандон суруда шудаанд. Марсияи ҳамсар, ки дар назми гузашта ба нудрат ба назар мерасид, дар ин аҳд ривочи нав пайдо намудааст. Марсияи ғочаҳои чангҳои Салибӣ дар назми давраи мавриди назар падидаи нав маҳсуб мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ибн Касир, Имоуддин Абулфидо. Ал-Бидия ва-н-ниҳоя. Таҳқиқ Абдуллоҳ ибн Абдулмуҳсин ат-Туркӣ / Имоуддин Абулфидо ибн Касир. - Ал-Қоҳира: Дор Ҳичр ли-т-тибоъа ва-н-нашр ва-т-тавизъ, ат-табъат-ул-уло 1419/1998, адад-ул-ачзоъ - 21, ал-ҷузъ 16. - 784 с., ал-ҷузъ 17. - 754 с., ал-ҷузъ 18. - 736 с.
2. Ибн ал-Чавзӣ, Абулфараҷ Абдулрахмон ибн Алӣ. Ал-Мунтазам фӣ таърихи-л-мулк ва-л-умам. Дироса ва таҳқиқ Муҳаммад Абдулқодир Ато ва Мустафо Абдулқодир Ато / Абулфараҷ Абдулрахмон ибн Алӣ ибн ал-Чавзӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Кулуби-л-илмийа, ат-табъат-ул-уло, 1412/1992, адад-ул-ачзоъ - 18, ал-ҷузъ 17. - 348 с., ал-ҷузъ 18. - 260 с.
3. Ал-Исфаконӣ, Имоуддин ал-Қотиб. Харидат-ул-қаср ва қаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Исфакон. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма / Имоуддин ал-Қотиб ал-Исфаконӣ. - Техрон: Дафтари наشري мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 366 с.
4. Ал-Исфаконӣ, Имоуддин ал-Қотиб. Харидат-ул-қаср ва қаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Хуросон ва Ҳирот. Тақдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма / Имоуддин ал-Қотиб ал-Исфаконӣ. - Техрон: Дафтари наشري мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. - 406 с.
5. Зайф, Шавқӣ. Ал-Фанн ва мазоҳибуху фи-ш-шеъри-л-арабӣ / Шавқӣ Зайф. - Дор-ул-Маориф би Миср, Мактабат-уд-диросоти-л-адабия, ат-табъат-ул-ҳодия ашара. - 528 с.
6. Зағлул Салом, Муҳаммад. Ал-Адаб фи-л-асри-л-Айнобӣ / Муҳаммад Зағлул Салом. - Миср - ал-Искандария, 1990. - 595 с.
7. Зарринқуб, Абдулхусайн. Бо қорвони ҳулла. Маҷмуаи нақди адабӣ / Абдулхусайн Зарринқуб. - Созмони ҷоп ва интишороти Ҷовидон, 1347. - 384 с.
8. Мардонӣ, Т. Н. Влияние арабской поэзии на творчество персидско-таджикских поэтов XI-XII вв / Т.Н. Мардонӣ. - Душанбе: Дониш, 2020. - 380 с.
9. Нигматов, Н.И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н.И. Нигматов, Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. - 2022. - № 2-6 (82). - С. 148-153.
10. Раҷабова М.Т. Таъкираи «Харидат-ул-қаср ва қаридат-ул-аср»-и Имоуддини Исфаконӣ ва аҳамияти адабии он // М. Т. Раҷабова. Монография. - Душанбе, 2021 - 200 с.
11. Ат-Тоҳир, Алӣ Чавод. Аш-Шийр-ул-арабӣ фи-л-Ироқ ва билоди-л-Аҷам фи-л-асри-с-Салҷуқӣ / Алӣ Чавод ат-Тоҳир. - Байрут-Лубнон: Дор-ур-Роиди-л-арабӣ, ат-табъат-ус-сония, ҷузъон фӣ муҷаллад воҳид, 1405/1985. - 560 с.
12. Ат-Туғроӣ, Абуисмоил. Дивон ат-Туғроӣ / Абуисмоил ат-Туғроӣ. - Мағбаъа ал-Чавоиб би-л-Қустантиния, 1881/1300. - 145 с.
13. Фаррух, Умар. Таърих-ул-адаби-л-арабӣ / Умар Фаррух. - Байрут: Дор-ул-Илм ли-л-малойин, ат-табъат-ул-хомиса, 1989, адад-ул-ачзоъ - 6, ал-ҷузъ 3. - 998 с.
14. ал-Қайравонӣ, Абулӣ ал-Ҳасан ибн Рашиқ. Ал-Умда фӣ маҳосини-ш-шайр ва одобиҳӣ ва нақдиҳӣ. Таҳқиқ Салоҳиддин ал-Ҳавворӣ / Абулӣ ал-Ҳасан ибн Рашиқ ал-Қайравонӣ. - Байрут: Дор ва мактаба ал-Ҳилол, адад-ул-муҷалладот - 2. - 1006 с.
15. Ал-Хатфӣ, Чарир ибн Атийя. Дивон Чарир / Чарир ибн Атийя ал-Хатфӣ. - Байрут: Дор Байрут ли-т-тибоъа ва-н-нашр, 1406 / 1986. - 511 с.
16. Ҳоконии Шарвонӣ. Афзалуддин Бадил ибни Алӣ. Девон. Мусаххас Алӣ Абдулрасулӣ / Афзалуддин Бадил ибни Алӣ Ҳоконии Шервонӣ. - Техрон, ҷопхонаи Мурурӣ, ҷопи аввал, 1357. - 955 с.

ЭЛЕГИЯ И ЁЁ ОСОБЕННОСТИ В АРАБОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ XI-XII ВВ.

В данной статье изучается элегия и её особенности в арабоязычной поэзии XI-XII вв. Подчеркивается, что в этом периоде одним из распространённых поэтических жанров являлся элегия, и в нём поэт выражал свой скорбь и печаль относительно кончины эмиров и министров, близких и родственников, друзей и приятелей. Разница, которая существует между элегией и восхвалением заключается в том, что в элегии описываются лучшие характерные особенности и достоинства скончавшегося, в то время, как в хвалебных стихах воспеваются живой человек и его честь и благородство.

Цель статьи: из содержания статьи становится очевидным, что большинство элегий, сочинявшиеся в данной эпохе посвящены кончинам представителей высших слоёв общества. По общепринятым правилам содержания в начале элегий поэты отражали свои точки зрения в отношении жизни и смерти, положение и достоинство человека, потом оплакивали покойного и высказывали свои горечи и удручения, сожжения и раскаяния по поводу утраты покойного.

В статье указывается, что одной из особенностей поэзии данного времени являлась распространения оплакивания супруги. Элегии, которые были сочинены поэтами этой эпохи по оплакиванию супруги по тематике считались новостями, поскольку эта тема не была распространена среди поэтов древности. На ряду с этим, в поэзии эпохи наблюдается другой вид элегии – элегия городов, который был тесно связан с историческими событиями века, в том числе Крестового похода.

По результатам исследования: с подведением итогов по изучении элегии в арабоязычной литературе данного периода отмечается, что этот поэтический жанр широко использовался поэтами и сочинялся по поводу кончины правителей и повелителей века, учёных, поэтов и писателей, близких и родственников, друзей и приятелей. Элегия супруги, которая редко встречалась в раннее средневековой поэзии, в этом периоде получила новый подъём и расцвет. Элегия трагических событий Крестовых войн в поэзии времени считается новым явлением.

Ключевые слова: Абиварди, Тугрои, Хокони, Джарир, Иерусалим, Сирия, Крестоносцы.

ELEGY AND ITS PECULIARITIES IN ARABIC POETRY OF XI-XII CENTURIES

This article examines elegy and its peculiarities in the Arabic poetry of the XI-XII centuries. It was noted that in this period, one of the most popular forms of Arabic poetry of the period was *riso*, or *marsiya* (elegy), in which the poet expresses his grief over the death of emirs and ministers, relatives and friends. The difference between the verses and the hymns is that in the lament the merits and virtues of the deceased are depicted in the syllabary, while in the hymns the living person and his dignity are praised.

Purpose of the article: according to the content of the article, most of the elegy songs sung during the period under investigation are dedicated to the death of members of the ruling class. In terms of content, at the beginning of elegy, poets usually express their thoughts on the life and death and dignity of man, and then express their grief and sorrow over the death of the deceased.

It is noted in the article that one of the peculiarities of the poetry of the period is the development of the wife's painting. The elegy songs of the poets of this period were pure in theme, as the mourning of the wife was not an image among the ancient Arab councils. In addition, there is another type of elegy in the poetry of this covenant - the mayor of the cities, which was strongly associated with the historical events of the period, including the Crusades.

According to the results of the study: concluding the study of elegy in the Arabic literature of this era, it is noted that this type of poetry was widely used by poets and was sung at the death of the rulers of the time, scholars and writers, friends, relatives and children. The couple's elegy, which was rare in the previous verse, has gained new momentum in this covenant. The tragedy of the Crusades is a new phenomenon in the poetry of this period.

Сведения об авторе:

Рачабова Мархабо Тухтасуновна – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 987509968. -mail: rajabova.marhabo@mail.ru

About the author:

Rajabova Markhabo Tukhtasunovna – Tajik National University, the candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Arabic Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

ТДУ – 81.255.2

ТКБ – 4г

ВАҶҲИ ҚОРБҮРДИ ЗАРҲОИ АРАБӢ ДАР ОСОРИ МАНСУРИ ДАВРАИ САЛҶУҚИӢН

Нуруллозода Ф., Маликова Н.Н.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Ҳар як забон дар чараёни рушду нумӯи таърихи худ тадричан пурраву мукамалтар гардида, торафт сайқал меёбад, ки ин чараён бевосита ба равобити забонҳои гуногун низ алоқаманд аст. Ин амр боис гардид, ки забони арабӣ ба забони тоҷикӣ таъсири фарвоне гузорад ва дар натиҷа калимаю ибора ва

воҳидҳои зиёди морфологии забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дохил шуда, ба забони тоҷикӣ таъсири амиқ гузоштаанд. Чуноне аз фонди луғавии забони тоҷикӣ маълум аст, иқтибосоти арабӣ як бахши асосии фонди луғавии забони тоҷикиро ташкил дода, омузиши он дар сатҳи фонетика, морфология, лексикология ва услубшиносӣ аз масъалаҳои муҳими забоншиносии тоҷик ва бахши арабшиносии он махсус мебошад. Яке аз ҷанбаҳои муҳими ҳазму мутобикшавии иқтибосоти хориҷӣ дар ин ё он забон аз назари морфологӣ азхудшавии иқтибосот дар забони иқтибосгиранда мебошад. Ба ақидаи А.Саломов «моҳияти ин азхудшавӣ ин аст, ки лексикаи иқтибосшуда ба меъёрҳои грамматикӣ забони иқтибосгиранда мувофиқ кунонида мешавад» [8, 60]. Дар ҳолати азхудшавии морфологӣ вожаи иқтибосшуда ба унсури ягон қисми грамматикӣ табдил ёфта, маъноҳои муайяни грамматикӣ ва аломатҳои зарурии шаклиро соҳиб мегардад [5, 16].

Ҳангоми мутобикӣ ҳазмшавии ин ё он калимаи иқтибосӣ аз ҷиҳати морфологӣ дар забон бояд қаробати забони иқтибосшаванда ва иқтибосгиранда муайян шавад, зеро ҳамчуноне ки Р.А. Будагов қайд мекунад «хусусияти хоси як забон дар ҳолате рӯшан баён мегардад, ки бо хусусиятҳои хоси забони дигар муқоиса карда шавад» [4, 141]. Зарф чун ҳиссаи мустақили нутқ он калимаҳои тағйирнаёбанда мебошанд, ки аломати амал, ва аломати аломатро мефаҳмонад. Дар забони тоҷикӣ зарфҳо ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ на аз рӯи аломатҳои морфологӣ ва калимасозӣ, балки тибқи меъёрҳои семантикӣ ва синтаксисӣ ҷудо карда мешавад [6, 122]. Дар забони арабӣ зарфро чунин шарҳ додаанд: «Ҳар он чӣ ки дар он чизи дигар қарор мегирад, ба монанди рӯз, вақт, боло, поён; яъне зарфи замон ва макон аст» [9, 141]. Арабшиносони рус зарфро дар забони арабӣ чунин таъриф додаанд: «Дар забони арабӣ зарфҳо гурӯҳи калимаҳоеро дар бар мегиранд, ки онҳо хусусиятҳои амал ва аломатро ифода намуда дар ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд» [11, 42].

Зарф дар забони арабӣ ва тоҷикӣ аз якдигар фарқи кулӣ надоранд. Агар дар забони тоҷикӣ он ҳамчун ҳиссаи ҷудогонаи мустақили нутқ омӯхта шавад, дар забони арабӣ ба гурӯҳи исм ворид шудааст. Зарфи арабӣ низ ба монанди зарфҳои тоҷикӣ гурӯҳбанди шудааст. Дар забони тоҷикӣ зарфҳо ба 7 гурӯҳ ҷудо шудаанд: замон, макон, сабаб, мақсад, миқдори дараҷа, тарзи иҷрои амал ва монандӣ [6, 290]. Дар забони арабӣ бошад, зарф ба ду гурӯҳ зарфи замон ва макон тақсимбандӣ шудааст.

Доир ба зарф олимони ватаниву хориҷӣ таҳқиқотҳои ҷашмрасеро анҷом додаанд, ки фарогири паҳлӯҳои мухталифи ин масъала мебошад. Аз ҷумла саҳми Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов, Б.Шарифов, Л.П. Смирнова, Н.Бехбудӣ, М.Ф. Фозилов дар ин ҷода бузург аст. Бо вучуди ин дар ин масъала муаммоҳое вучуд доранд, ки то ҳол баррасӣ нагардидаанд. Ба ақидаи академик Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов сабаби ин муаммо дар навар будани ин ҳиссаи нутқ мебошад. Мавсуф қайд менамояд, ки «Зарф таърихан нисбат ба ҳиссаҳои дигари нутқ аз ҳама охир ҳамчун ҳиссаи нутқ аз ҳисоби дигар ҳиссаҳои нутқ ташкил ёфта, ба морфология дохил карда шудааст» [6, 56].

Таҷкиқотҳое, ки роҷеъ ба хусусиятҳои грамматикӣ ин ё он осори манзуму мансури қарнҳои IX-XI ба сомон расонда шудаанд, баёнгари ин ақидаанд, зеро аксари эшон дар таҷкиқотҳои ҳеш ниҳоят кам будани зарфҳои аслии тоҷикиро ёддошт карда, таъкид аз он кардаанд, ки низоми зарф ҳамчун ҳиссаи мустақил бисёр сушт ташаккул ёфтааст [9, 122].

Яке аз масъалаҳои мубраме, ки ба зарф вобастагӣ дорад, ин нақши калимаҳои арабӣ дар сомонӣи зарфҳои тоҷикӣ ва таъсири зарфҳои арабӣ ба зарфҳои забони тоҷикӣ мебошад, ки ба пуррагӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Доири масъалаҳои зикргардида дар рисолаҳои илмии Х.Раупов, О.Сулаймонов, А.Саломов ишораҳо рафтааст.

Дар мақолаи мазкур зарфҳои забони арабӣ ва таъсири онҳо дар сомонӣи зарфҳои тоҷикӣ дар осори мансури давраи Салҷуқӣ дар мисоли шохасарҳои ин давра, аз ҷумлаи «Сафарнома»-и Носири Хусрав «Сиёсатнома»-и Низомулмулк мавриди таҳқиқ таҳлил қарор хоҳад гирифт.

Таҳқиқи маводи забонии асарҳои таҳқиқшаванда далели гуфтаҳои болоянд. Мисолҳои ҷамъовардаи мо нишон медиҳад, ки зарфҳои арабӣ дар асарҳои таҳқиқшанда нисбатан кам ба назар мерасанд. Бештари зарфҳои ин асарҳо бо восита аз пешванду пасванди тоҷикӣ бо калимаҳои иқтибосии арабӣ бунёд гардидаанд. Ба монанди **дарзамон, дарҳол, дарвақт, басуръат** ва амсоли инҳо.

Зарфҳо ҳам аз лиҳози воситаҳои махсуси калимасозӣ ва ҳам аз лиҳози сохтор аз дигар калимаҳои гурӯҳи лексикӣ-грамматикӣ фарқ мекунанд. Барои мисол метавон аломати махсуси сохтории чунин зарфҳо ва хусусан зарфҳо-вомвожаҳои арабӣ доштани танвини **-ан** дар охири чунин зарфҳоро қайд кард. Бо назардошти ҳамин хусусиятҳои зарф ва ҳамчунин аломатҳои дигари ин гурӯҳи лексикӣ-грамматикӣ калимаҳо, зарфҳои «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» ба риштаи таҳқиқ кашида шуд.

А) Зарфҳои бо пасванди *-ан*-сохташуда дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» аз ҳама бештар истифода гардидаанд. Ин навъи зарфҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ мустақим буда, бисёр мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар «Сиёсатнома» адаби муайяни калимаҳои иқтибосии арабӣ ба қор бурда шудааст, ки дар ҳолати насби арабӣ аз масдарҳо ва исмҳо тавассути дар охири худ илова кардани пасванди **-ан** бунёд шудаанд. Масалан:

«...ду офтоба, яке туро боишад, ҳалолан **тайибан** ва яке ба ман деҳ, ки сахт дармондаам ва бо ин ҳама ба иқрори ҳештан бароте маҳкам бикунам, ки маро бо ту ҳеч даъво набоишад» [7, 68].

Дар ҷумлаи фавқуззикр вожаи арабии **тайиб** бо пасванди **-ан** оварда шудааст. Мисли ин калима дар «Сиёсатнома» вожаҳои зерин ба кор бурда шудааст: **аслан, асосан, баъзан, маҳсусан, тамоман, ҳаҷман, иттифоқан, қисман**

Ин навъи зарфҳо дар «Сафарнома» низ мушоҳида шудаанд, ки назар ба «Сиёсатнома» камтар истифода шудаанд. Аз ҷумла:

«Ҳама намадзинҳои дебои румӣ ва бўқаламун, ҷунончи **қасдан** бофта боишанд ва на бурида ва на дӯхта ва китоба бар ҳавоии навишта ба номи султони Миср» [10, 72].

Дар «Сафарнома» вожаҳои зерин дар намуди мазкур истифода шудаанд: **тахминан, тамоман** ва **зоҳиран**

Ҳамчунин дар асарҳои таҳқиқшаванда зарфҳои арабие ба кор бурда шудаанд, ки таҳти таъсири забони тоҷикӣ танвини **-ан**- худро гум намуда, ба ҷои **-ан** садонокӣ **-о**-ро қабул кардаанд. Ба монанди аввалан- аввало, доиман-доимо, аслан-асло.

Ин навъи зарфсозӣ бештар дар осори насрии адабиёти муосир ба ҷашм мерасад. Дар адабиёти мансури классикӣ зарфҳо бештар бо пасванди **-ан** ба кор бурда шудаанд.

Дар «Сиёсатнома» зарфҳои навъи монандии забони тоҷикӣ ба кор бурда шудаанд, ки бо калимаи арабиасл бунёд гардидаанд. Мисол:

«*Гуфт:— Сахт устодона кардаӣ. Гуфт:—Ба давлати Худованд нек омадааст...*» [7, 77].

Дигар вожаҳои ҳаммонанд аз қабилӣ **исроркорон**, ва **субҳона** низ дар «Сиёсатнома» мушоҳида шуданд.

Аз таҳлили мисолҳои овардашуда маълум гардид, ки вомвожаҳои зарфие, ки аз забони арабӣ ба забони мо дохил шудаанд, сохтори муайяне доранд, ки пеш аз ҳама дар аксари ҳол танвини **-ан** (дар забони тоҷикӣ пасванди зарфсозӣ **-ан**) қабул кардани онҳо зоҳир мешавад. Гузашта аз ин ҷунин зарфҳои танвиндор ҳеҷ гоҳ бо пешояндҳои калимаҳои таркибӣ намесозанд бо бандҳои изофӣ дар таркиби ибораҳо ҳам намеоянд.

Б) Зарфҳо бо ибораҳои пешоянддори арабӣ. Дигар қисмати зарфҳои «Сиёсатнома» ва «Сафарнома»-ро вожаҳои ташқил додаанд, ки бо пешояндҳои арабӣ бунёд гардидаанд. Мисол:

«*Мард бо худ гуфт:— Рост мегӯяд, савоб он аст, ки бигӯям. Мочарои ҳеш бозгуфт билтамом*» [7, 49].

Дар ҷумлаи дигар :

«*Агар зучоқ боишад ва агар сафол ва агар қоғаз филҷумла эҳтиёҷ нобаишад, ки харидор бордон бардорад*» [10, 67].

Ин навъ зарфҳои арабӣ бештар дар осори асримиёнагӣ мушоҳида мешаванд ва хоси забони адабианд. Дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» ҷунин зарфҳои арабии маълум дар осори хаттӣ аз қабилӣ **филҷумла, филмасал, билтамом, филвоқеъ, алиссабоҳ**, ки аз пешояндҳои арабӣ ва исм сохта шудаанд, мушоҳида шуданд. Аммо ақалияти зарфҳои асарҳоро ташқил додаанд.

Нуктаеро бояд зикр кард, ки дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар асарҳои таҳқиқшаванда зерин таъсири забони арабӣ дар ҳамин намуд, яъне **пешоянд+исм** зарфҳое ба назар мерасанд, ки бо вожаҳои арабӣ ва пешоянди тоҷикӣ сохта шудаанд. Масалан :

«*Ва андар миёни шаҳр ҷаидааст, ки аз санги хора берун меояд, миёни панҷ осӣғард, оби бағоят хуш ва ҳеҷ кас надонад аз кучо меояд*» [10, 35]. Дар ҷумлаи дигар:

«*Ходим рафт, дарҳол бозомад ва ҷоме дар миён, эзоре бар даст ниҳода*» [7, 74].

Дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» вожаҳои зерин дар ҳамин навъ истифода шудаанд: **бағоят, бавоҷиб, бакифоят, дарвоқеъ, дарзамон, дарҳол** ва амсоли инҳо.

Ҷои тазакур аст, ки ин наъи зарфсозӣ назар ба шакли арабиаш дар асарҳо бештар мавриди истифода қарор гирифтааст.

В) Исмҳои зарфистеъмоли арабӣ. Ҳамчуноне ки дар боло қайд гардид, дар забони арабӣ зарф ё бо ибораи дигар мафъулу фиҳи исми мансуб мебошад, ки барои баёни замон ва макони вуқӯи феъл меояд, яъне зарфе, ки баёнкунандаи замони вуқӯи феъл бошад, зарфи замон ва агар баёнкунандаи макони вуқӯи феъл бошад, зарфи макон мегӯянд. Дар забони арабӣ зарфҳои замону макон истифода шуда он ба забони тоҷикӣ низ иқтибос шудаанд аз ҷумлаи зарфҳои замон инҳоянд: **يوم (рӯз), لحظة (лаҳза), حين (ҳангоми), صباح (субҳ), ظهر (нисфирӯзӣ), (шаб) ليلة (соат), اسبوع (ҳафта), شهر (моҳ), عام (сол), سنة (сол), وقت (вақт), الآن (айни ҳол), غدا (нагоҳ)**

Вожаҳои зерин ифодакунандаи зарфҳои маконанд: **قيل (пеш аз), عند (ҳангоми), جنب (ҷониби), تحت (зери), فوق (дар болои), بيسار, (чан), يمين (рост), خلف (дар назди)**

Бештари исмҳои зарфистеъмоли арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд ва дар забони тоҷикӣ низ ба вазифаи зарф истифода мешаванд. Аксарияти исмҳои мазкур дар осори адабӣ ба ҷашм мерасанд. Дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» низ микдори ин навъ зарфҳои арабӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

«...ва дар **санаи** иснайн ва ситина ва миата дар айёми халифаи Махдӣ ботиниёни Гургон, ки эшонро «сурхалам» хонанд, бо хуррамдинон даст яке карданду гуфтанд:— Бумуслим зинда аст» [7, 157].

Вожаи арабии «**сана**» дар забони тоҷики маънои солро дорад. Ин вожа исми зарфистеъмоли арабӣ мебошад, ки дар забони тоҷикӣ мустаъмал буда, баробари муродифи тоҷикияш бисёр мавриди истифода қарор мегирад. Дар «Сиёсатнома» вожаи «**сана**» ҳини таълифи соли ягон воқеа истифода шудааст.

Носири Хусрав низ дар «Сафарнома» вожаи «**сана**»-ро хеле зиёд истифода мебарад. Аз ҷумлаи ин вожа **31** маротиба дар асари мазкур ба кор бурда шудааст

«*Ва дар таърихи **санаи** чаҳорсаду чилу як буд, ки ровии ин ҳикоят он ҷо расид*» [10, 31].

Ё дар ҷумлаи дигар:

«*Ҷимодишлохири **санаи** чорсаду чилу чор буд ва баъд аз он ки ҳеҷ умед надоишем ва ба дафъот дар воқеъи мӯҳлика афтода будем ва аз ҷон ноумед гашта, ба ҳамдигар расидем ва ба дидори якдигар ишод ишудем ва Худои субҳонҳу ва таолоро бад-он ишқрӯх гузоридем*» [10, 115].

Дигар исми зарфистеъмоли арабие, ки дар Сафарнома мушоҳида мешавад вожаи «**шаҳр**» мебошад, ки муодили тоҷикияш калимаи «**моҳ**» аст.

«*Ва бисту саюми **шаҳри** рабеъулоҳир ба **шаҳри** Қоин расидем*» [10, 124].

Дар ҷумлаи фавқуззикр Носири Хусрав барои калимаи «шаҳр»-ро бо ду маъно истифода бурдааст, яъне дар аввал ба маънои моҳ ва сипас ба маънои кишвар ё сарзамин. Бояд қайд намуд, ки дар «Сафарнома» муодили тоҷикии вожаи «шаҳр», яъне калимаи «моҳ» бештар бо номи моҳҳои форсии қадим истифода шудааст:

«*...бистуми сафари санаи чорсаду сию ҳашт ба **шаҳри** Табреш расидам ва он панҷуми **шаҳривармоҳи** қадим буд*» [10, 31].

Дар ҷумлаи дигар:

«*...он рӯз панҷуми **исфандурмузмоҳи** қадим буд, сол бар чаҳорсаду понздаҳ аз таърихи аҷам*» [10, 42].

Дар «Сафарнома», аслан музоф ва музофун илайҳ (муайяншаванда ва му-айянқунанда) ба кор бурда шудааст:

«*...ва ду ҷӯй оби бузург мегардад, дар ҳама хонаҳо яке зоҳир истеъмодро ва дигар **тахтуларз** тинҳон, ки сифл мебарад ва чоҳро пок мегардонад*» [10, 47].

Ҳамчунин дар асарҳои мазкур аз ҳама бештар зарфҳои замон аз қабилӣ **вақт**, **лаҳза**, **алъон**, **баъд** ва **қабл** мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз зарфҳои макон вожаи **ҷониб** аз ҳама зиёд истифода шудааст.

Ҳамин тариқ пас аз таҳлил ва барасии зарфҳо дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» нуқтаҳои зеринро метавон чун ҷулоса зикр кард:

1. Зарф дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ мавҷуд буда аз якдигар фарқи кулӣ надоранд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони арабӣ зарфҳо ифодакунандаи аломати амал мебошанд. Агар дар забони тоҷикӣ ба шаш гурӯҳ тақсим шаванд, дар забони тоҷикӣ ба ду қисми калон яъне зарфи замон ва макон тақсимбандӣ шудаанд.

2. Ҳарчанде доир ба зарф аз ҷониби олимони тоҷик қорҳои назаррасе анҷом дода шуда бошанд ҳам, паҳлӯҳои дигари ин масъала, аз ҷумла таъсири зарфҳои забони арабӣ ба тоҷикӣ ва иштироки калмаҳои арабӣ дар зарфсозии забони тоҷикӣ пурра омӯхта нашудаанд.

3. Дар асарҳои таҳқиқшаванда зарфҳои арабӣ нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ қатар мушоҳида шуданд. Бештари ин зарфҳо бо истифода аз вомвожаҳои арабӣ ва пешвандҳои тоҷикӣ бунёд гардидаанд. Ба монанди **дарҳол**, **дарвоқеъ**, **басуръат** ва амали инҳо

4. Дар «Сафарнома» ва «Сиёсатнома» таъсири забони арабиро дар сохтмони зарфҳои тоҷикӣ метавон мушоҳида кард. Яке аз ҷунин таъсирпазирӣ истифодаи вожаҳо бо танвини **-ан** мебошад, ки дар забони тоҷикӣ он ҳамчун пасванди зарфзоз ном бурда мешавад. Микдори ин навъи зарфҳо дар асарҳои таҳқиқшаванда бисёр истифода шудаанд.

5. Як микдор зарфҳои забони арабӣ ҳангоми иқтибос шудан ба забони тоҷикӣ ва таҳти таъсири ин забон танвини **-ан**-ро аз даст дода, садонокӣ **-о**-ро қабул намудаанд. Ба мисоли **доиман-доимо**, **аслан-асло**.

6. Зарфҳои арабии танвиндор дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ мустаъмал мебошанд.

7. Як қисмати зарфҳои асарҳои мазкурро зарфҳои ташкил медиҳанд, ки бо воситаи пешояндҳои арабӣ сохта шудаанд. Аз ҷумлаи **филҷумла**, **алорағми**, **билтамом** ва ғайра.

8. Дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» зери таъсири забони арабӣ дар намуди фавқуззикр, яъне **пешоянд+исм** зарфҳои ба назар мерасанд, ки назар ба шакли арабӣ бештар истифода шудаанд. Ба монанди **бағоят**, **дарҳол**, **дарвоқеъ**, **бавочиб**, **дарзамон** ва амсоли инҳо.

9. Дар «Сиёсатнома» ва «Сафарнома» як қатор исмҳои зарфистеъмоли арабӣ ба кор бурда шудаанд. Ин ҳам бошад вожаҳои **қабл**, **баъд**, **фавқ**, **сабоҳ**, **лайл**, **лаҳза**, **ҷониб**, **сана**, **шаҳр** **вақт** ва ғайра.

10. Дар ҳар ду асари таҳқиқшаванда бештар зарфҳои замони арабӣ истифода шудаанд.

11. Аз гуфтаҳои боло таъсири забони арабиро ба зарфҳои забони тоҷикӣ метавон мушоҳида намуд. Бисёре аз зарфҳои тоҷикӣ ин калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд ва ё бо воситаи онҳо бо ёрии морфемаҳои зарфсозии тоҷикӣ сохта шудаанд. Аз ҷумла дар зарфҳои тоҷикии *миқдору дараҷа, тарзи иҷрои амал* ва *замону макон* калимаҳои арабӣ ҷаҳлона иштирок мекунад.

АДАБИЁТИ

1. Ашрапов, Б.П. Морфологические особенности и уровень употребления сложных арабских наречий в таджикском литературном языке XVIII-го века / Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 1-7(81). – С. 94-98.
2. Ашрапов, Б.П. Способы образования суффиксальных наречий в «Тухфат-ул-хони» Мухаммадвофо Карминаги / Б.П. Ашрапов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2015. – № 4-2(163). – С. 80-84.
3. Ашрапов, Б.П. Употребление производных арабских наречий в таджикском литературном языке XVIII-го века / Б.П. Ашрапов // Заметки ученого. – 2022. – № 2. – С. 42-45.
4. Будагов, Р.А. Язык, история и современность / Р.А. Будагов – Москва: Наука, 1971. – 299 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология, – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
6. Завадовская, Г.В. Процесс освоения арабских заимствований во французском языке. Семитские языки / Г.В. Завадовская. – Москва, 1963. – 114 с.
7. Ниёзмухаммадов, Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1965. – 109 с.
8. Низомулмулк. Сиёсатнома. Таҳия ва таҳрири Девонакулов А / Низомулмулк. Душанбе: Ирфон, 1989. – 200 с.
9. Саломов А.Ҷ. Мутобиқати иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ (аз рӯи маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний): рисола барои дарёфти дараҷаи номзади илми филология: 10.02.22 / А.Ҷ. Саломов. – Душанбе, –
10. Сулаймонов О. Хусусиятҳои морфологии «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ: рисола барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филология: 10.02.22 / О. Сулаймонов. – Хучанд, – 2004. – 155 с.
11. Хусрав, Носир. Сафарнома / Носири Хусрав. – Хучанд: Анис, 2003. – 227 с.
12. Шагал, В.Э. учебник арабского языка / В.Э. Шагал. – Москва: Воен.Изд.-во., 1987. – 408 с.
13. Ashrapov, B.P. The Level of Usage of Arabic Adverbs in the Tajik Literary Language Referring to the XVIII-th Century (on the example of the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi) / B.P. Ashrapov // Вестник Педагогического университета. – 2022. – № 1(96). – С. 146-150.
14. Kuzieva, N. M. The Level of Usage of Arabic Preposition «маа=with, together» in the Tajik Literary Language Referring to the XIX-th Century / N. M. Kuzieva, B. P. Ashrapov // Тенденции развития науки и образования. – 2022. – No 85-5. – P. 66-68. – DOI 10.18411/tmio-05-2022-202.

УРОВЕНЬ УПОТРЕБЛЕНИЯ АРАБСКИХ НАРЕЧИЙ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЭПОХИ СЕЛЬДЖУКИДОВ

В статье рассматривается вопрос об уровне употребления арабских наречий в прозаических произведениях эпохи Сельджукидов. Отмечено, что арабский суффикс -an/-an чаще используется в некоторых производных арабских наречиях.

Цель статьи: определить роль и положение арабских наречий, а также выявить некоторые характерные морфологические и семантические особенности соответствующей части речи.

По результатам исследования: сделан вывод, что наречия, имеющиеся как в арабском, так и в таджикском языках, мало чем отличаются друг от друга и делятся на шесть групп.

Ключевые слова: Сельджукиды, прозаические произведения, арабские заимствования, морфология, влияние, арабские наречия, таджикские наречия, Сиёсатнаме, Сафарнаме.

THE LEVEL OF USAGE OF ARABIC ADVERBS IN PROSAIC LITERARY PRODUCTIONS APPERTAINING TO THE EPOCH OF SALJUKIDS

The article dwells on the issue concerned with the level of usage of Arabic adverbs in prosaic literary productions appertaining to the epoch of Saljukids. It is underscored that the Arabic suffix -an/-an is more frequently used in the certain derived Arabic adverbs formation.

Purpose of the article: to determine the role and position of Arabic adverbs and to canvass some distinguished morphological and semantic peculiarities of the relevant part of speech.

According to the results of the study: it is concluded that adverbs are available in both Arabic and Tajik do not differ much from each other and they are divided into six groups.

Key-words: Saljukids, prosaic literary productions, Arabic borrowed words, morphology, influence, Arabic adverbs, Tajik adverbs, Siyosat-Name, Safar-Name.

Сведения об авторах:

Нуруллозода Фируза-кандидат филологических наук, доцент кафедры грамматики арабского языка ГОУ «Худжандский государственный университет им. акад. Б.Гафуров» Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: nur-1954@mail.ru

Маликова Нигина Насриддиновна-преподаватель кафедры грамматики арабского языка ГОУ «Худжандский государственный университет им. акад. Б.Гафуров». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru.

About the authors:

Malikova Nigina Nasriddinovna-lecturer of the department of Arabic grammar under the SEI «Khujand State University named after acad. B.Gafurov». Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru.

Nurullozoda Firuza-candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Arabic grammar under the SEI «Khujand State University named after acad. B.Gafurov» Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: nur-1954@mail.ru

УДК 81.01.

**ИБОРАҲОИ СИФАТӢ БО ЧУЗӢҲОИ АРАБӢ
ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИӢ»-И МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ**

Абдуллоева М.А.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Ибораҳо аз шоҳаҳои муҳими илми забоншиносӣ буда, ба якҷанд гурӯҳ тақсим мешаванд. Олимони забоншинос вобаста ба гурӯҳи ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ онҳоро ба шаш дастаи алоҳида ҷудо намудаанд, ки дар ин миён ибораҳо гурӯҳи ҳиссаҳои номӣ нисбат ба дигарон ғайбат мебошанд. Омӯзиш ва вокуниши ҷиҳатҳои мухталифи ибораҳо барои илми забоншиносии тоҷик барои ҳаққонӣ додани олимони ба ин ё он асари бадеӣ аз ҷиҳати забон ва услуб хеле муфид аст. Муҳаққиқи забоншиносии тоҷик А.Мирзоев роҷеъ ба аҳамияти назарӣ ва амалии омӯзиши ибораҳо чунин менигорад: «Назарияи ибора барои боз ҳам амиқтар дарк намудани моҳият ва қонуни грамматикӣ ҷумла ёрӣ мерасонад. Омӯштани синтаксиси ибораҳо аҳамияти калони амалӣ низ дорад. Вай имконияти медиҳад, ки асоси забон чуқур ва ҳаматарафа фаҳмида ва таълим дода шавад» [8, с.4].

Ҳамчунин, баъзе дигар олимони ватанӣ барои омӯзиши ибора дар кутуби мухталиф изҳори назар намудаанд [1; 2; 3; 4; 5; 9; 10; 11]. Аз ҷумла, Муқим Акрамов муаллифи китоби «Ибораҳои сифатӣ дар забони ҳозираи тоҷик» нигошта, ки қариб тамоми хусусияти грамматикӣ ва маъноӣ бо ибора ифода ёфта, он «сарчашмаи муҳим ва ҳазинаи бое» мебошад, ки маъниҳои нозуку ниҳоят бориқро дар ҷумла таҷассум менамояд [1, с.5]. Ибораҳои сифатӣ, ки дар байни гурӯҳҳои мухталифи ибороти мавқеи махсус дорад, дар байни ибораҳои сохтаи Мавлоно дар «Маснавӣ» аз серистеъмолтарин мебошад. Асосан ибораҳои сифатӣ бо алоқҳои пешояндӣ бо ҷузъи арабӣ дар асари мазкур зиёд дида шуд. Ибороти бо алоқҳои изофӣ бошад нисбат ба алоқҳои ҳамроҳӣ ва пешояндӣ камтар мавриди истифодаи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ қарор гирифтааст. Алоқҳои пешояндӣ ҳам дар навбати худ бо пешояндҳои асливу номӣ пайваست шуда, ду гурӯҳи калони ибороти сифатиро бо алоқҳои пешояндӣ ташкил медиҳанд.

Пешояндҳои ҳиссаи номустақили нутқ буда, маъноӣ луғавӣ надоранд, аммо ба гуфти олими рус Виноградов «маънии луғавии пешояндҳои бо маънии грамматикӣ баробар аст» [4, с.383]. Инчунин, олими дигар роҷеъ ба ин мавзӯ изҳори назар карда, мегӯяд, ки пешояндҳои тамоман аз маъноӣ луғавӣ маҳрум нестанд [5, с.650]. Забониносии тоҷик Акрамов М. доир ба ин мавзӯ андешаронӣ намуда, тарафдори он аст, ки пешояндҳои маъноӣ луғавӣ доранд [1, с.29].

Вобаста ба ин андешаҳо, ки олимони ироа кардаанд, бояд тавзеҳ дода шавад, ки пешояндҳои дар равиши созиши ибораҳо, ҳоссаи ибораҳои сифатӣ чӣ манзалаи доранд? Дар заминаи матраҳ намудани ин масъала мо метавонем дар саҳми пешояндҳои дар иборасозӣ ва аз ин дидгоҳ умуман дар забон баҳои ҳаққонӣ диҳем. Вазиғаи грамматикӣ пешояндҳои дар нутқ танҳо калимаҳоро маъноану мантиқан пайвастан набуда, балки онҳо метавонанд, гурӯҳи калимаҳоро ба худ тобеъ кунанд. Яъне, ҷузъи тобеи ибораҳо, ки бо воситаи алоқҳои пешояндӣ сохта шудаанд, ҳамеша бо ҳамин тарик тобеъ мешаванд. Аз ин дидгоҳ пешояндҳои низ метавонанд, маъноӣ луғавӣ ба худ гиранд ва ё ба маъноӣ нав гирифтани дигар вожаҳо мусоидат намоянд.

Ибораҳои сифатӣ, ки гурӯҳи калони он бо воситаи алоқҳои пешояндӣ пайваст шудааст, иддаои болоро собит мекунад. Дар ташаккули ибораҳои сифатӣ пешояндҳои «аз», «ба», «дар», «андар», «то», «бо», «бар», «ба», «барои» иштирок мекунад. Гурӯҳи бузурги ибораҳои сифатӣ бо ҷузъи арабӣ дар «Маснавӣ» бо воситаи пешоянди «аз» сохта шудааст. Дар аксар мавриди истифодаи он муносибати қиёсиро дар ибораҳо дида мумкин аст. Мисол:

Нест касбе аз таваккул хубтар,

Чист аз таълим худ маҳбубтар [7, с.39].

Аз ҷиҳати иштироки ҳиссаҳои дигари нутқ дар сохтани ибораҳои сифатӣ пешояндӣ, ки муносибати қиёсиро инъикос мекунад, яхела нестанд. Исми нисбат ба ҷонишин дар ин гуна иборасозӣ ғайбат аст. Дар бештарин маврид ибороти мазкур аз се вожа созонӣ меёбанд. Масалан:

«хуштар аз қанд», «пур аз дур», «аз таваккул хубтар», «хуштар аз неъмат», «зи давлат хубтар», «бехтар зи бўъд», «аз духон наздиктар» ва ғайра. Байт:

Рӯз дилҳоро аз он пур мекунад,
Он садафҳоро пур аз дур мекунад [7, с.58].

Ё ки:

Эй чафои ту зи давлат хубтар
В-интиқоми ту зи чон маҳбубтар [6, с.109].

Аммо ҳастанд мавридҳое, ки Мавлоно бо воситаи пешоянди «аз» ибороти чорчӯзаи арабӣ меофаринад, ба монанди: «зи сафӣи ошкоро сахттар», «бехтар аз сесада асо», «тангтар аз чашми мим», «моломол аз нури Ҳақ» ва ғайра. Байт:

Ин муруоташ яке сафӣи дигар
В-ин зи сафӣи ошкоро сахттар [6, с.334].

Ҳарчанд иборои «моломол аз нури Ҳақ» муносибати қиёсӣ надорад, зикри онро аз аҳамият ҳолӣ намедонем, зеро бо воситаи сифати «моломол» як силсилаи ниҳоят бузурги ибораҳои сифатӣ дар «Маснавӣ» таркиб ёфтаанд, ки иборои «аз ханда моломол» низ аз қабилӣ онҳост. Ҳамчунин, бо воситаи пешоянди «аз» силсилаи ибораҳои сохта шудааст, ки аз муносибати қиёсӣ тамоман ҳолӣ ҳастанд. Масалан:

Хонаҳо созад пур аз ҳалвои тар,
Ҳақ барӯ он илмо бикшод дар [7, с.41].

Мавридҳои дигаре ҳам ба назар расида, ки пешоянди «аз» бо воситаи ҷонишини ишоратӣ дар иборасозӣ ҷаҳол аст. Масалан: «з-ин тангинқафас», «з-ин саъботар», «батар з-ин масх», «з-ин балои мурда», «з-ин муфлис», «з-ин ҷаҳони ҳирс», «ин замини босукунӣ боадаб», «з-ин таҳаррии занона» ва ғайра.

Байт:

Мо бад-ин растем з-ин тангинқафас,
Ғайри ин раҳ нест чора з-ин қафас [6, с.108].

Боз ҳолатҳои ҳам ҳастанд, ки ҷонишинҳои шахсӣ дар сохтани ибораҳои иштирок кардаанд, ба монанди: «аз ман ошиқтар», «аз ту мискинтар» ва дигарҳо. Ноғуфта намонад, ки бо иштироки ҷонишинҳои шахсӣ гурӯҳи ибороти дигаргунатар сохта шудаанд, ки аз сабаби тамоми ҷузъҳои он тоҷикӣ будан ба баҳси мо дахл надоранд. Аммо бояд нуктаеро тавзеҳ диҳем, ки да ин гурӯҳи иборот ду пешоянд «аз» ва «ба» истифода ғаштаанд: «аз мо ба мо наздиктар», «аз ман ба ман наздиктар» ва мисоли ин. Байт:

Доди худ аз кас наёбад ҷуз, магар,
З-он ки ҳаст аз ман ба ман наздиктар [6, с.132].

Ибораҳои, ки бо воситаи пешоянди «аз» сохта шудаанд, аксар вақт бо ҷузъи тобеи ифодакунандаи макон меоянд. Мавлоно дар ин замина ибороти латифе меофаринад:

Хоса ин оташ, ки аз қурбу вало,
Аз духон наздиктар омад ба мо [6, с.688].

Ё ин ки:

Гар ҷиходу савм сахт асту ҳашан,
Лек ин бехтар зи бўъд, эй мумтаҳан [6, с.894].

Ибораҳои муносибати масоҳатро ҳавӣ буда, дар ағлаб маврид бо воситаи ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ-таъкидӣ ва ишоратӣ сохта мешаванд. Дар «Маснавӣ» бо ду навъи аввали ҷонишинҳои ибораҳои дида нашуданд. Ҳамчунин, дар «Маснавӣ» бо воситаи пешоянди «аз» ибораҳои воҳӯрд, ки ҳар ду ҷузъи он бо воситаи изофат шудан ба ҳам пайвастанд, ки ин падида нишондиҳандаи он аст, ки мавқеи истифодаи пешоянди «аз» дар «Маснавӣ» назаррас буда, он метавонад дар мавқеи гуногун дарҷ шавад. Иборои мавриди назар «зи савдои дароз» мебошад. Аз сабаби он ки дар он ҷузъи арабӣ истиҳдом нашудааст, мо аз баҳси изофатӣ дар бораи ин ибора худдорӣ намудем. Ибораҳои, ки бо пешоянди «аз» сохта шудаанд муносибати замонино дар худ инъикос мекунад, бо ҷузъи арабӣ дар «Маснавӣ» дида намешаванд. Дар ин миён бо пешоянди «аз» дигар пешояндҳо, аз қабилӣ «ба» ва «то» бо ҳам омада, дар сохтани ибораҳои мусоидат менамоянд. Пешоянди «дар» пешоянди серистеъмол ва сермаъно мебошад. Он ҳам дар сохтани ибораҳои сифатӣ аз пешояндҳои хеле ҷаҳол маҳсуб мешавад. Дар аксар мавридҳо он барои ифодаи муносибати макон меояд:

Буд нақду қалби дар олам равон,
Ин ҷаҳон шаб буду мо чун шабравон [6, с.213].

Гурӯҳи дигари ибораҳои, ки бо воситаи пешоянди «дар» созмон ёфтаанд, муносибати синтаксиси вобаста ба ҳарду ҷузъро ифода мекунад. Дар ин хели ибораҳои сифатҳои навъи олий бештар қорбасти мешавад, монанди: «васеътар», «қалонтар», «бадтар» ва ғайра. Байт:

Мардуми нафс аз дарунам дар қамин,
Аз ҳама мардум батар дар мақру қин [7, с.33].

Дар байтҳои дигар омадааст, ки пешоянди «дар» бо воситаи пешоянди номии чун ибора ташкил диҳад:

Гар фалак роҳи буруншав дида буд,

Дар назар чун мардумак печида буд [7, с.41].

Бо истифода аз пешоянди «дар» дар «Маснави» ибораҳои «шӯҳра дар лутфу мискинпарварӣ», «дар ду олам хуфта», «дар вақти ҳазан», «андар охир ҷумла афтодасинон» ва ғайра омадааст. Байт:

Аз ғазо боз омаданд он тозиён,

Андар охир ҷумла афтодасинон [6, с.757].

Ибораи «андар охир ҷумла афтодасинон», ки бо воситаи ҷонишини номуайянии «ҷумла» таркиб ёфтааст, муносибати замонино таҷассум мекунад. Аз сабаби он, ки шакли пешоянди «андар» шакли қадимаи пешоянди «дар» аст, мо ҳар дуи инҳоро омехта баррасӣ намудем. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пешоянди «ба» дар сохтани ибораҳои сифтаӣ аз сермахсултарин ва серстифодатарин пешояндҳои махсуб мешавад. ибораҳои бо пешоянди «ба» сураштирифта ниҳоят гуногунанд. Бо қавли забоншиноси тоҷик Акрамов М. онҳо муносибатҳои масоҳат, замон, монандӣ, таъйинот ва дараҷаро дар худ инъикос карда метавонанд [1, с.49]. Аммо дар «Маснави» ин навъи ибораҳо камистеъмол буда, бо ҷузъи арабӣ онро мо ба мушоҳида нагирифтаем.

Инчунин, дар раванди сохтани ибораҳои сифтаӣ пешояндҳои номии «ҳангоми», «вақти», «мисли», «монанди», «назди» ва «зери» бисёр серстифодаанд. Ибораҳои бо ин навъи пешояндҳо сохташуда дар «Маснави» нисбат ба пешояндҳои асли камистеъмоланд, аммо иддае аз ин навъ иборот бо калимоти тоӣ ибораҳои зебо ташкил кардаанд. Монанди: «ҳаста ҳангоми лиқо», «зери нофаш восеъ», «вақти ноҳангом», «ағниё монандаи саргинкашон», «мисли он дур дар вучуд», «монанди Исои замон», «мисли ту соҳир», «монанди ҷон ниҳон», «назди ӯ аён», «мисли он кампир», «ҳалқ монанди рама» ва ғайра. Абёт:

Ки бибур инро қабои рӯзи чанг,

Зери нофаш восеъу боло-ш танг [6, с.891].

Ва:

Бас ба девон дардавид аз гирди роҳ,

Вақти ноҳангом раҳ ҷуст ӯ ба шоҳ [6, с.920].

Чунон ки мушоҳида шуд ибораҳои фавқ бо тарзи алоқаи пешояндӣ сохта шуда, вале ҷузъҳои он бо ҳам алоқаи изофӣ доранд. Яъне, ибораҳо бо тарзи алоқаи изофӣ ба ҳам пайваست шудаанд ва пешояндҳои номӣ ба ҷиҳати ҳиссаҳои ёрирасон ба онҳо хидмат мекунанд. Иборасе ҳам дида шуданд, ки дар онҳо ҷузъи «монанди» дар назари аввал дар таркиб омехтааст, аммо агар дуруст назар кунем, маълум мешавад, ки он ибораи сифатии аҷибро созмон додааст:

Як дарахт аз пеш монанди имом,

Дигарон андар паси у дар қиём [6, с.419].

Яъне, як дарахте аз пеш монанди имом рост истодааст. Дигар дарахтон дар паси ӯ дар иқтидо истодаанд дар қиём. Ибораҳои сифатии бо воситаи пешоянди номии «чун» сохта шуда, ки он боз дар шаклҳои «ҳамчун», «ҳамчу», «чу» ҳам меояд, дар «Маснави» аз пурбортарин навъи ибораҳои сифатӣ махсуб мешавад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ибораҳо бо ин ҳел пешоянд муносибати монандиро ифода карда, аз ҷиҳати сохт аз ду ё се калима иборатанд. Ибораҳо дар шакли «чун»: «беадаб чун гург», «чун сели сиёҳ», «чун ҷавохир бофта», «кофу нуни чун каманд», «ҷаҳони чун раҳим», «сафире чун садо», «ранги чун абр», «ҳис чун ноиза», «чун ҷисми ту», «чун табақ ҳолӣ» ва амсоли ин. Байтҳо:

Он бути манхут чун сели сиёҳ,

Нафси бутгар чашмае бар оброҳ [7, с.35].

Баъд аз он олам бигирад исми ту,

Ду ҷаҳон маҳкуми ту чун ҷисми ту [6, с.185].

Аммо гоҳо мешавад, ки ибораҳои бо воситаи пешоянди «чун» созмонёфта аз ҷор қисмат иборатанд, монанди: «муҳолиф чун гулу хор», «беҳабар чун нақши девор», «нуктаҳо чун теги пулод» ва ғайра. Байт:

Нуктаҳо чун теги пулод аст тез,

Гар надорӣ ту сипар, вопас гурез [7, с.33].

Навъи дигари пешоянди мазкур «чу» нисбат шаклҳо дар асари Мавлоно Румӣ камтар қорбааст шудааст. Бо истифода аз он Мавлоно ибороти латифе чун: «чу эшон баркамол», чу Морути шаҳир, «сифру саргардон чу чарх», «ин ҳисҳо чу мис», «ҳирсаш чу кӯх», «беолат чу ҳақ», «чу бурҳони муҳаққак» ва мисоли инҳоро офаридааст. Байт:

То намонӣ сифру саргардон чу чарх,

То насӯзӣ ту зи бемағзӣ чу марх... [7, с.37].

Ва ё:

Ҳамчу Ҳоруту чу Морути шаҳир,

Аз батар хӯрданд аҳ олудатир [6, с.176].

Корбурди шакли дигари пешоянди «чун» «хамчун» дар осори назми адабиёти классики форсу тоҷик ниҳоятдараҷа бисёр буда, он аз ҷумлаи ашқоли маъмулӣ дар тарзи навишту хондан то имрӯз мақоми худро гум накардааст. Дар асари мавриди пажӯҳиши мо қарорёфта ҳам шакли мазкур дар сохтмони ибораҳои мухталиф ҳамчун воситаи ёрирасон қорбасти зиёд дорад. Ибораҳои амсоли: «Дачлаи ҳамчун шакар», «шаби ҳамчун ниқоб», «ин қолаби ҳамчун сипар», «нарму хуш ҳамчун насими Юсуфон», «ҷисми ҳамчун уд», «ҳоки ҳамчун олате», «Юсуфрухе ҳамчун қамар», «рӯҳи сияҳ ҳамчун китоб», «қаде ҳамчун ҳилол», «ҷисми ҳамчун остин», «ҷашми ҳис ҳамчун қафи даст» ва ғайра аз истиҳдому он созмон ёфтаанд. Байтҳо:

Ҳамчунон бод аҷал бо орифон,
Нарму хуш ҳамчун насими Юсуфон [7, с.37].

Ва ё:

Офтоби шоҳ дар бурҷи итоб,
Мекунад рӯҳи сияҳ ҳамчун китоб [6, с.260].

Ибораҳои бо воситаи шакли «хамчу» сохта шуда, дар «Маснавӣ» нисбат ба дигар ашқоли «чун» зиёдтар иштирок доранд. Мисол: «хамчу он аблаҳ», «хамчу фикри ошиқон бепову сар», «хамчу микрози дуто», «хамчу ваҳшӣ», «хамчу он қар», «хамчу он ранҷур», «хамчу ранги мошата», «хамчу гардун софӣ», «хамчу ҷашмаи Занҷабил», «дасту олат ҳамчу санг» ва ғайра. Абёт:

Ин ҳикоят гуфта шуд зеру забар,
Ҳамчу фикри ошиқон бепову сар [6, с.160].

Дасту олат ҳамчу сангу оҳан аст,
Чуфт бояд, чуфт шартӣ зодан аст [6, с.214].

Ибораҳои сифатии бо пешоянди номии «чун» ва дигар ашқоли он таркиб ёфта гурӯҳи калони ибораҳои сифатии бо ҷузъи арабӣ будаи «Маснавӣ»-ро ташкил медиҳад. Дар алоқаи пешояндии ибораҳои сифатӣ саҳми пешояндҳои номии таркибии изофӣ ниҳоятдараҷа бузург буда, пешояндҳои мазкур бо ҷузъи тобеи ибораҳо бо воситаи бандакӣ изофӣ, ки сабаби пешоянд шудани калимоти мустақилмаъно мегардад ва аз унсурҳои таркибии пешояндҳои номӣ маҳсуб мешавад, алоқа мегирад. Ифодаи маънои ин гуна ибораҳо нисбат ба ибораҳои бо пешоянди асли сохташуда дигаргунатар буда, дар онҳо маъно маҳз тавассути пешоянд ифода мешавад. Дар сохтани ибораҳои сифатӣ пешояндҳои номии таркибии изофии зерин иштирок менамоянд: «ба қадри», «ба сабаби», «ба мисли», «ба сони», «ба андозаи», «ба ҳангоми», «ба сохти», «ба сифати», «ба таври», «дар баробари», «дар айнаи», «дар зерӣ», «дар байни», «дар миёни», «дар ҳаққи», «аз ҷиҳати», «аз пушти», «аз айёми», «аз байни», «аз сари», «то пеши», «то пеши», «бо вучуди» ва ғайра. Табиист, ки пешояндҳои номбурдашуда аз ҷиҳати истифода бо ҳамдигар баробар набуда, баъзеи онҳо бисёр ва баъзеашон камтар истифода мешаванд.

Ибораҳои, ки бо пешоянди «ба қадри» созмон ёфтаанд аз ҷиҳати маъно ба ибораҳои бо «ба таври» таркибёфта наздиканд, аммо дар «Маснавӣ» ягон ибора ба воситаи «ба таври» созмон наёфтааст. Иштироки ибораҳои сохтаи «ба қадри» бо ҷузъҳои арабӣ, ба монанди пешоянди номии таркибии изофии «ба мисли» он қадар зиёд нест. Онҳо дар таркиби ибораҳои «ба қадри як қамон», «ба қадри фаҳми ҳисси халқ», «ба қадри фаҳми ту», «ба мисли лангеви фатсу амон», «ба мисли луқаву дарди сар» ба ҷашм расиданд. Байт:

Гӯяд: -Ар оям ба қадри як қамон,
Ман ба сӯи ту, бисӯзам бегумон [6, с.593].

Ва:

Ранҷи дода-ст, қ-онро чора ҳаст,
Он ба мисли луқаву дарди сар аст [6, с.451].

Ибораҳои, ки ба воситаи пешоянди таркибии баръакси соҳа шудаанд, ҳамагӣ дар ду маврид «халқӣ ӯ баръакси халқону ҷудо» ва «ҳаво баръакси он» мушоҳида гардиданд. Байт:

Мар бадонро ситр чун ҳилми Худо,
Халқи ӯ баръакси халқону ҷудо [6, с.950].

Дар «Маснавӣ» ибораҳои «чун таяммум бо вучуди об», «бо вучуди зол бояд он ҳилол», «бо вучуди офтоб аҳтар фаност» бо истифода аз пешоянди «бо вучуди» дида шудаанд. Байт:

Илми нақлӣ? Бо дами қатби қамон [6, с.576].

Ибораҳои сифатӣ бо пешоянди «дар вақти» муносибати қамонро ифода мекунанд ва аксар вақт калимоти тобеи онон исмҳои маънӣ меоянд. Ба ишораи забонишинос Акрамов М. ин наъми ибораҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик қамистеъмоланд [1, с.88]. То ҷое, ки мо тафҳус кардем, дар абёти мутааддиде аз «Маснавӣ» ибораҳои мавриди назар бо қамолӣ зебогӣи қатонат истифода шудааст. Масалан, ибораҳои «хамчу мо дар вақти иқболу шараф», «дар вақти дард... ҷумлаи нолон», «тарси қон дар вақти шодӣ аз завоҷ», «хамчу лабҳои фарас дар вақти наъл», «дар вақти даъво ҳамчу шарқ», «дар вақти тақво ҳамчу барқ», «беҳашм дар вақти хушӣ», «ҳисси мардум шаҳрҳо дар вақти хоб», «муздаҳим дар вақти танг», «дар вақти таҳайюр имтиёз», «андар вақти даъват маҳрам», «дар қамони ҳолу инзолу хушӣ»,

«дар замони холие нолагар» ва амсоли ин, ки аз чузъи арабӣ таркиб ёфтаанд, дар «Маснавӣ» хеле зиёд истиҳдом гардидаанд. Аз сабаби он ки пешояндҳои таркибии «андар вақти» ва «дар замони» ҳам ҳамин мафҳумро ифода мекунанд, ибораҳои бо ин пешояндҳои таркибӣ сохташударо якҷоя зикр намудем. Байт:

Садрашон дар вақти даъво ҳамчу шарқ,
Сабрашон дар вақти тақво ҳамчу барқ [6, с.834].

Ибораҳои бо воситаи пешоянди «дар айни» таркибёфта назар ба ибораҳои дигар гурӯҳҳо камистеъмолтар буда, бо он ибораҳои «андар айни оташ бенадам», «бурд дар айни мот», «боғҳову сабзаҳо дар айни чон», «дарёи дуй дар айни васл», «мағзҳо... дар айни пӯст» тартиб дода шудаанд. Байт:

Мезарӣ чӣ бувад, агар ӯ гӯядам,
Даррав андар айни оташ беадам [6, с.460].

Пешояндҳое, ки муносибати маконро ифода мекунанд «дар назди» ва «дар пеши» мебошанд. Дар асари мавриди назар шакли «дар назди» дар таркиби ибораҳои сифатии номии таркибии изофӣ дида нашуд.

Шакли «дар пеши» асосан дар ибораҳое, ки тамоми чузъҳои тоҷикӣ мебошанд, ба мушоҳида расид, монанди: «гарав дар пеши ӯ», «давлат туй дар пеши ман», «он дувум дар пеши шох», «хур дар пеши рӯят рӯйзард» ва чанд ибора бо воҳидҳои арабӣ: «фонӣ андар пеши ман», «мурда дар пеши амир» ва ғайра. Байт:

Монда он ҳамраҳ гарав дар пеши у,
Хун равон шуд аз дили бехеши ӯ [6, с.93].

бо воҳиди арабӣ:

Фантақамно минҳум аст, эй гурги пир,
Чун набудӣ фонӣ дар пеши амир [6, с.168].

Бо пешояндҳои таркибии «дар пеши» ибораҳои сифатие сохта шудаанд, ки хусусияти муқоисавӣ доранд ва дар онҳо аксар вақт калимоти антонимӣ рост-каж, паст-баланд, шаб-рӯз ва амсоли ин истиҳдом шуда:

Гуфт: Инак рост пазруфтам ба чон,
Каж намоёд рост дар пеши кажон [6, с.334].

Ҳамчунин, дар «Маснавӣ» мисраъҳои «Мусиё, дар пеши Фиръавни заман» барин мисраъҳоро дида метавонем, ки бешубҳа Мусову Фиръавн ҳамчун ду мафҳуми зид дар шакли ибора кор фармуда шудааст. Аз ин қабил мисолот «бонги чангу барбате дар пеши кар» ва дигарон ҳам буда метавонад.

Муносибати муқоисавии воҳидҳо танҳо бо пешояндҳои таркибии «дар пеши» маҳдуд нашуда, дар гурӯҳи ибораҳои бо воситаи «дар миёни» пурзӯртар мегардад. Мисолҳо: «офтобе дар миёни соя», «дар миёни мо дуй», «ҳамчу моҳ андар миёни ахтарон», «дар миён ҳар ду фарке бекарон», «дар миёни ҳар ду фарке ҳаст нек», «дар миёни хуну рӯда фаҳму ақл», «дар миёни он ду олам чоҳиле», «он саломат дар миёни офаташ», «чун паямбар дар миёни умматон» ва ғайра.

Дид шахсе, комиле, пурмоёе,
Офтобе дар миёни соя [6, с.49].

Ё ин ки:

Гуфт: -Оҳ чун ҳукм ронад бедиле,
Дар миёни он ду олам чоҳиле [6, с.302].

Ибораҳои бо пешоянди «дар ҳаққи», «дар хусуси» ва «дар бораи» ба як маъно буд, шакли дуҷумла сеюм дар шохасари Мавлоно истифода нашудаанд. Шакли аввал бошад бо варианти классикӣ ҳам, яъне бо пешоянди «андар» ҳам бисёр дида шуд. Мисол: «андар ҳаққи худ мардуд», «дар ҳақи мо давлати маҳтум», «дар ҳақи покии Ҳақ олоиш», «дар ҳаққи ӯ нур», «дар ҳаққи ғайре суд», «дар ҳаққи ту зам» ва монанди инҳо бисёр. Байт:

Ин авон дар ҳаққи ғайре суд шуд,
Лек андар ҳаққи худ мардуд шуд [6, с.527].

Нуктаи дигари қобили таваҷҷуҳ он аст, ки бо пешояндҳои таркибии «дар рӯи», «дар байни», «дар мобайни», «дар миёни» ибораҳои сифатии чузъи арабидор қомилан мавҷуд нестанд. Бо пешоянди «дар коми» бошад танҳо як ибора «дар коми эшон чун лачом» вучуд дорад, ки он ҳам чузъи арабӣ надорад. Умуман, истифодаи чузъи арабӣ дар таркиби ибораҳо дар «Маснавӣ» аз умури маъмулӣ маҳсуб мешавад. Вожаҳои арабӣ дар мавқеъҳои гуногун дар таркиби ибороти сифатии бо воситаи пешоянди таркибии «дар зерӣ» сомонёфта на онқадар ғаёланд. Ибораҳои «чорчу дар зерӣ ӯ пурмағфират», «зиндагии ҷовидон дар зерӣ марг», «пахн андар зерӣ хоҳ», «ҳамчу дузд роҳзан дар зерӣ дор», «дарёе ниҳон дар зерӣ қоҳ» асосан аз калимоти тоҷикӣ иборат мебошанд.

Дар баробари он ки дар иборасозии «Маснавӣ» бо таркиби арабӣ пешояндҳои аслино номӣ сахми назаррас доранд, пешояндҳои таркибии номӣ ҳам қисмати умдаи ин раванди забониро ташкил медиҳанд. Ҳарчанд баъзеи онҳо дар сомонии ибораҳои мазкур тамоман иштирок надоштанд, аз қабил: пешояндҳои таркибии «аз даври», «аз замони», «аз айёми», «аз рӯи», «аз даруни», «аз байни», «аз

овони», «аз мурури», «аз дараҷаи», «аз ҷиҳати», «аз вачҳи» ва монанди инҳо. Ибораҳои сифатии таркибии номии ғайриизофӣ ҳам бо вучуди дар забони адабии ҳозираи тоҷик камтар истифода шуданашон дар асари Мавлоно ба таври вофир истихдом мешаванд. Дар сохтумони ибораҳои сифатӣ пешояндҳои таркибии номии зерин мавриди истифода қарор доранд: «нисбат ба», «назар ба», «пеш аз», «қабл аз», «баъд аз», «пас аз». Қайд кардан ба маврид аст, ки бо пешояндҳои таркибии номии «назар ба», «қабл аз» ва «пас аз» дар асари мавриди пажӯҳиш ягон ибора ба ҷашм нахӯрд.

Ибораҳои сифатии бо пешоянди таркибии «нисбат ба» ва «назар ба» гурӯҳи махсус ибораҳои ғайриизофиро ташкил медиҳад, ки муносибати обектро ба таври маҳдудӣ мефаҳмонад. Ҳарчанд пешояндҳои таркибии мазкур аз ҷиҳати маъно муродифанд, аз ҷиҳати иштирок якхела нестанд. Дар «Маснавӣ» ибораҳо асосан бо пешоянди таркибии «нисбат ба» сохта шудааст:

Сӯи ақлу сӯи ҳис ӯ комил аст,

Гарчи худ нисбат ба ҷон у ҷоҳил аст [6, с.106].

Масалан, ибораҳои «нисбат ба ба ҷон ӯ ҷоҳил», «нисбат ба холиқ ҳикмат», «ҷузъҳо нисбат ба кул», «нисбат ба эшон фикрат», «нисбат ба даврон рӯят», «нисбат ба ҳақ ҳам абтар», «нисбат ба уштур... кам», «раҳзанон нисбат ба рӯх», «осмон нисбат ба Арш» ва монанди ин дар асари Мавлавӣ аз вижаи истихдомоти вофир бархурдоранд. Байт:

Оби ҷӯ нисбат ба уштур ҳаст кам,

Лек бошад мушро он ҳамчу ям [6, с.330].

Ибораҳои сифатии бо пешоянди таркибии «баъд аз» ва «пас аз» серистеъмол нестанд. Онҳо танҳо муносибати замони рофта карда, дар муносибатҳои ғайризамонӣ иштирок наменамоянд. Инак ду намуна: «баъд аз ӯ худ қарн бар қарн», «баъд аз он Иблис пешам бод», ки аз «Маснавӣ» пайдо намудем:

Баъд аз у худ қарн бар қарн омаданд,

Чумлагон бар суннати ӯ по заданд [6, с.740].

Нисбат ба ибораҳои сифатии бо пешоянди «баъд аз» ибораҳои сифатии бо пешоянди «пеш аз», ки он ҳам муносибати замонро рофта мекунад, дар «Маснавӣ» серистифодатар аст. Он дар таркиби ибораҳои «пеш аз нубувват... шубон», «пеш аз аҷал озод», «пеш аз эшон... яқсон», «пеш аз иморатҳо хароб», «аён пеш аз аҷал» ва ғайра дида шуд. Байт:

То шавад пайдо виқору сабршон,

Кардашон пеш аз нубувват Ҳақ шубон [6, с.947].

Ва ё ин ки:

Ҳамчунин наҷзори ҳаддоду қасоб,

Ҳастишон пеш аз иморатҳо хароб [6, с.610].

Хусусияти умдаи ин навъи ибораҳо дар он аст, ки ба ҷузъи тобеъ исмҳои ба амал алоқадор ва ҷонишинҳои ишоратӣ номуайяниро қабул менамояд. Ҳамин тариқ ибораҳои сифатӣ, ки бо пешоянди номи таркиб ёфтаанд, ба ду гурӯҳ: ибораҳои сифатии номӣ ва ибораҳои сифатии номии таркибӣ тақсим мешаванд. Ибораҳои сифатии номии таркибӣ бошанд, ба ду даста: изофӣ ва ғайриизофӣ ҷудо шуда, ҳамаи ин ҳелҳои иборати сифатӣ дар «Маснавӣ» қорбурди фаровон бо тарзҳои мухталиф ёфтаанд. Вижаи қорбурди ибораҳои сифатии номӣ ҳам дар «Маснавӣ» ва ҳам дар забони адабии ҳозираи тоҷик яқуна набуда, баъзеи онҳо зиёд ва баъзе баръакс камтар истифода бурда мешавад.

Дар мавриди истихдоми ибораҳои сифатии пасояндӣ, пешоянду пасояндӣ, изофино пешояндӣ ва изофино пасояндӣ бояд ба риштаи қайд кашида шавад, ки дар «Маснавӣ» истифода нашудааст. Қисмати муайяни ибораҳои сифатиро дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба ғайри алоқии пешояндӣ, пасояндӣ ва ҳелҳои дигари он, ки ишора шуд, алоқии ҳамроҳӣ ташкил медиҳад. Алоқии ҳамроҳӣ яке аз ҳелҳои алоқии тобеъ буда, ба ишораи Акрамов М. тобеияти вожае ба вожаи дигар бо вазифаи грамматикӣ маъноӣ луғавӣ рофта меёбад [1, с.121]. Дар сурат гирифтани ибораҳои сифатии ҳамроҳӣ, пеш аз ҳама маъноӣ луғавӣ ва тартиби калимаҳо нақши муҳим дорад. Барои созмони ибораҳои сифатии алоқии ҳамроҳӣ ҳама ҳиссаҳои нутқ якхела иштирок карда наметавонанд, балки асосан ҳиссаҳои номӣ зарф дар ин раванд фаъолият доранд. Аз рӯи мушоҳидаҳои мо ин навъи иборот дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз серистифодатарин мебошад. Ҷузъи тобеи ин қабил ибораҳо сифатҳои аслии буда, бо зарфҳои эзоҳ меёбанд. Мисол: «пушаймонам ханӯз», «ҳомӣ ханӯз», «то ба дер ангушт дар дандон», «ҳамеша зишткор», ки бо ҷузъҳои тоҷикианду дар «Маснавӣ» нақши назаррас доранд, оварда шуданд, зеро баъзеи онҳо аз ҷиҳати сохт мукаммалу пурраанд. Абёт:

Ман бадӣ кардам, пушаймонам ханӯз,

Интизорам то шабам ояд ба рӯз [6, с.301].

Хира шуд даллоку пас ҳайрон бимонд,

То ба дер ангушт дар дандон бимонд [6, с.164].

Бо ҷузъҳои арабӣ бошад, ибораҳо нисбатан камтар дар «Маснавӣ» ба ҷашм меҳӯранд, аммо бо зарфҳои замон нисбат ба дигар анвои зарф зиёдтар дида мешаванд. Монанди: «ханӯз толибӣ», «ҳамеша

муътамад», «хамеша дар қиём», «як қадам пештар», «доим андар матлаб», «мудом ғофил», «мудом дар ҳазар», «мудом толиби ҳосони ҳақ» ва ғайраҳа.

Пеши ҳақ оташ ҳамеша дар қиём,
Ҳамчу ошиқ рӯзу шаб печон мудом [6, с.80].

Бо зарфҳои ифодакунандаи миқдор, ба монанди: «бисёр», «хеле» ва ифодакунандаи дараҷа «басе», «ниҳоят», «бағоят» ва ғайра бо ҷузьҳои арабӣ дар «Маснавӣ» ибора сохта нашудааст. Ҳамчунин, дар бораи зарфҳои макон низ ҳамин нукта қобили қайд аст. Аз зарфҳои монанди бошад, танҳо зарфи «вор» дар иборасозии сифатии арабидор иштироки ғафл дорад. Бо ин зарф ибораҳои «Муҳаммадвор бесоя», «нахлвор эсоркун», «ҳира Юсуфвор», «лоуболивор озод», «Иброҳимвор бутшикан», «бандавор соҷид», «маъзури мутлақ маствор», «оинавор оҳанин» ва амсоли ин сохта шудаанд. Байт:

Ғарчи раҳна нест оламо раҳид,
Ҳира Юсуфвор мебоҷад давид [6, с.708].

Рӯй бояд оинавор оҳанин,
То-т гӯяд рӯи зишти худ бубин [6, с.800].

Ибораҳои сифатии номӣ нисбат ба ибораҳои сифатии зарфӣ камистифодаанд. Онҳо дар миқдори кам дар асари мавриди таҳқиқи мо мавҷуданд. Танҳо чанд иборасе, ки мо дарёфт намудем ба тартиби зайланд: «рӯзҳо боқӣ», «номуборақ соате», «муборақ соате» ва монанди инанд. Байт:

Он асар ҳам рӯзҳо боқӣ бувад,
Мояи кибру фидои ҷон шавад [6, с.119].

Ибораҳои сифатии изофӣ аз қадимтарин ва маъмултарин тарзи иборасозии сифатӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб мешаванд. Дар бораи алоқаи изофӣ ибораҳои сифатӣ дар муқаддимаи китоби «Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷик» маълумоти муфид дода шудааст [1, с.15-18].

Нуктаи қобили зикр он аст, ки бандиҳои изофиро дар ин навъи ибороти ҷузьӣ асосӣ, яъне сифат мегирад. Ҳарчанд ибораҳои сифатӣ ба монанди ибораҳои исмӣ изофӣ гурӯҳи асосиро дар навъи ду ташкил намедиханд ва нисбат ба ибораҳои исмӣ камтар истифода мешаванд, аммо онҳо тамоман аз истифода хориҷ нестанд, балки як гурӯҳи муташаққили ибораҳои сифатиро ташкил медиҳанд. Дар «Маснавӣ» бошад ибораҳои сифатии изофӣ, ки одатан дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар шакли калимоти содда зухур мекунад, хеле кам аст:

Он дами нутқат, ки ҷузъи ҷузъхост,
Ҷоида шуд, қулли қул ҳолӣ ҷарост? [7, с.54].

Дар «Маснавӣ» бисёр сифатҳо бо алоқаи изофӣ ибороти латифу ширин тартиб додаанд. Аз ҳама намоёнтарин онҳо сифати қиёсии «беҳтарин» мебошад, ки ибораҳои «беҳтарини рангҳо», «беҳтарини касбҳо», «беҳтарини ҳастҳо», «беҳтарини ҷоҳ» ва ғайра бо воситаи он созмон ёфтаанд. Байт:

Беҳтарини рангҳо сурхӣ бувад
В-он зи хуршед асту аз вай мерасад [6, с.242].

Мавлоно асосан бо вожаҳои мураккаб ибораҳои сифатии изофиро ба қор бурдааст, ки якҷанд намунаи онро бо байтҳои баррасӣ менамоем. Дар оғоз Мавлоно аз калимоти сохта истифода мебарад:

Ҳон, маҳусб, эй қоҳили беътибор,
Ҷуз ба зерӣ он дарахти мевадор [7, с.39].

Аммо умдатарин қисматро дар созмони ибораҳои сифатии изофӣ калимоти мураккаб ташкил медиҳад ва шоир дар сохтани ин навъи ибораҳо хеле ҷидааст ҳам ҳақ. Ибороти «нестшакли ҳастзот», «ҳастшакли бесубот», «хушҳавои хубранг», «ҷаҳонсӯзи табиатхӯ» ва ба ин монанд, ки аз ду калимоти мураккаб таркиб ёфтаанд, дар «Маснавӣ» зиёд дида мешаванд. Абёт:

Нек, ҷаҳони нестшакли ҳастзот
В-он ҷаҳони ҳастшакли бесубот [7, с.36].

Ҷун бизодам, растам аз зиндони танг,
Дар ҷаҳони хушҳавои хубранг [7, с.36].

Рӯ ба оташ қард шах, к-эй тундхӯ,

Ибораҳои сифатии арабидор дар қатори дигар анвои ибораҳои маҳсус дорад. Бозҷӯи баррасии он дар осори классикон, баҳусус, орифон аҳамияти муҳим дорад. Дар «Маснавӣ» ибораҳои сифатии пешояндӣ нисбат ба дигар навъи ибораҳои сифатӣ иштироки бисёр дошта, қисмати умдаи ибораҳои бо алоқаи пешояндӣ сохта шуда, аз ҷузьҳои арабӣ таркиб ёфтаанд. Дар ин миён омӯзиши ибораҳои бо алоқаи ҳамроҳӣ ва изофӣ сохта шуда ҳам аз аҳамият ҳолӣ нест, зеро латифтарин ибороти шоирона, ки ҳавии андешаҳои файласуфонаи муаллифи асар ҳастанд, дар ин гуна ибораҳои мушоҳида шуд.

АДАБИЁТ

1. Акрамов Муқим. Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1977.
2. Арзуманов С.Д., Бузургзода Л., Каримов Ҳ., Настеренко С. Грамматикаи забони тоҷикӣ. - Сталинобод, 1940.
3. Бузургзода Л. Синтаксиси забони тоҷикӣ. - Сталинобод, 1942.

4. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). - Москва, 1947.
5. Грамматика русского языка. Т.1 Фонетика, морфология. Москва, 1960.
6. Мавлоно Чалолуддини Мавлавии Балхй. Маснави Маънавй.
7. Мавлоно Чалолуддин Мухаммади Балхй. Маснави Маънавй. (дар асоси матни Р.Никелсон ва муқобила бо дигар нусхаҳо). - Техрон, Нашри Замон, 2001. - 728 сах.
8. Мирзоев А. Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили синтаксис. / Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон 3/91/, 1965. Саҳ: 49-62.
9. Ниёзмухаммадов Б., Бузургзода Л. Морфологияи забони тоҷикӣ. - Сталинобод, 1941.
10. Самарқандӣ, Саидризо Ализода. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ (барои мактабҳои миёна ва ибтидоӣ). - Душанбе, 1926.
11. Семёнов А.А. Краткий грамматический очерк таджикского языка. - Тошканд, 1927.
12. Ashrapov, B.P. Comparative analysis of morphological peculiarities of self-emphasis pronouns in the Tajik literary language appertaining to the XVIII-th and XX-th centuries / B.P. Ashrapov // Заметки ученого. – 2022. – No 2. – P. 39-41.
13. Ashrapov, B.P. The Level of Usage of Particles in the historical work entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi / B.P. Ashrapov // Филологический аспект. – 2022. – No 3(83). – P. 136-141.
14. Ashrapov, B.P. The level of usage of the suffix -on/-s/-es in the Tajik literary language referring to the XIX-th century / B.P. Ashrapov // Оригинальные исследования. – 2022. – Vol. 12. – No 4. – P. 172-177.
15. Ashrapov, B. P. Comparative Analysis of Morphological Peculiarities and Level of Usage of the Suffix -on/on in the Tajik Literary Language Referring to the XVIII-th and the XX-th Centuries / B. P. Ashrapov // Stephanos. – 2022. – No 3(53). – P. 50-57. – DOI 10.24249/2309-9917-2022-53-3-50-57.
16. Kuzieva, N. M. The Level of Usage of Arabic Preposition «maa=with, together» in the Tajik Literary Language Referring to the XIX-th Century / N. M. Kuzieva, B. P. Ashrapov // Тенденции развития науки и образования. – 2022. – No 85-5. – P. 66-68. – DOI 10.18411/tmio-05-2022-202.

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С АРАБСКИМИ ЭЛЕМЕНТАМИ В «МАСНАВИЙ МАНАВИ» МАВЛОНО ДЖАЛОЛУДДИНИ РУМИ

В статье рассматривается вопрос об уровне употребления адъективных словосочетаний с арабскими элементами в «Маснави ма'нави» Мавлоно Джалолуддини Руми. Отмечено, что в соответствующей литературной продукции чаще используются адъективные словосочетания с арабскими элементами.

Цель статьи: раскрыть роль и положение адъективных словосочетаний с арабскими элементами и провести некоторые выделенные морфологические и семантические особенности соответствующих словосочетаний.

По результатам исследования: сделан вывод о том, что арабские адъективные словосочетания занимают особое место среди других типов словосочетаний. Исследуемая тема имеет большое значение в классических литературных произведениях, особенно в «Маснави» адъективные словосочетания встречаются чаще, чем другие типы, и большинство из них состоят из арабских элементов с предлогами.

Ключевые слова: словосочетания, адъективные словосочетания, арабские элементы, классические литературные произведения, «Маснави ма'нави» Мавлоно Джалолуддини Руми.

ADJECTIVAL PHRASES WITH ARABIC ELEMENTS IN «MASNAVII MA'NAVI» BY MAVLONO JALOLUDDINI RUMI

The article dwells on the issue beset with the level of usage of adjectival phrases with Arabic elements in «Masnavii ma'navi» by Mavlono Jaloluddini Rumi. It is underscored that adjectival phrases with Arabic elements are more frequently used in the relevant literary production.

Purpose of the article: to disclose the role and position of adjectival phrases with Arabic elements and to carry out some distinguished morphological and semantic peculiarities of the relevant phrases.

According to the results of the study: it is concluded that Arabic adjectival phrases possess a special place among other types of phrases. The former in question is of great importance in the classical literary productions, especially, in «Masnavi» adjectival phrases are more common than other types of ones, and most of them are composed of Arabic elements with prepositions.

Key-words: usage of phrases, adjectival phrases, Arabic elements, classical literary productions, «Masnavii ma'navi» by Mavlono Jaloluddini Rumi.

Сведения об авторе:

Абдуллоева Марям Абдурасуловна-преподаватель кафедры грамматики арабского языка ГОУ «Худжандский государственный университет им. акад. Б.Гафуров». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru.

About the author:

Abdulloeva Maryam Abdurasulovna-lecturer of the department of Arabic grammar under the SEI «Khujand State University named after acad. B.Gafurov». Address: 735700, Tajikistan Republic, Khujand-city, Mavlonbekova 1. E-mail: grammatika-arab@mail.ru.

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ И ТАДЖИКСКОМУ ЯЗЫКАМ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНО-РУССКОГО И ФОРМИРОВАНИЯ РУССКО-НАЦИОНАЛЬНОГО ДВУЯЗЫЧИЯ

Шарапова Р. А.

ХГУ имени академика Б. Гафурова

Интеллектуальная культура народа и суверенного Таджикистана сегодня характеризуются диалектически связанными тенденциями – всесторонним развитием и функционированием каждого национального языка и каждой национальной культуры, и вместе с тем сохранением роли русского языка как средства межнационального общения народов, населяющих эту страну.

Таджикистан - многонациональная республика. В ней живут и трудятся рука об руку таджики, русские, узбеки, киргизы, туркмены, украинцы, белорусы, татары и представители многих других национальностей.

Преобразование экономических, политических и культурных связей суверенных республик, осуществление политики создания наибольшего благоприятствования для развития языков всех народов предполагают и плодотворное контактирование национальных языков с русским, развитие национально-русского и формирование русско-национального двуязычия. Русско-национальное двуязычие – это параллельное использование русского (родного) и национального языка, изучаемого в качестве неродного в разных сферах коммуникации общественной и ситуаций общения, поскольку роль национальных языков как средств общения и познания возрастает в современных условиях. Динамизации данного явления в известной степени способствует Закон о придании статуса государственного национальным языкам. В нашей республике – таджикскому, что обеспечивает расширение его функций во всех сферах государственной, политической, производственной, экономической жизни республик, а также в области науки, культуры, просвещения, межнациональной коммуникации и т.д.

В условиях демократического светского Таджикистана усиливается особый интерес и к таджикскому языку представителей русскоязычного населения, их добровольное стремление овладеть им. Сама жизнь, общность целей и задач в условиях осмысления нововременных перемен, экономические и культурные запросы людей разных национальностей, проживающих на территории Республики Таджикистан, вызывают необходимость овладения наряду с русским (как языком русскоязычного населения, и межнационального общения) и другой национальной лингвокультурной – языком коренного населения республики - таджикским, не понижая роль русского языка как средства межнационального общения. На эту роль русский язык выдвинут всем ходом исторического развития его лингвокультуры и межнациональной коммуникации между населением многоязычной страны. Возрастает его роль и как средства овладения новейшими достижениями мировой цивилизации. Более того, русский язык играет существенную роль в развитии других национальных языков, особенно в обогащении их лексики. Из русского языка в национальные вошли многочисленные слова, отражающие социально-экономические и культурные преобразования в жизни народов нашей страны. В то же время русский язык и русская культура в свою очередь обогатились и обогащаются в процессе их взаимодействия с языками и культурами других народов.[10, 12]

Главным аккумулятором формирования русско-национального двуязычия в условиях суверенных республик СНГ является русскоязычная школа. Радикальные перемены, происходящие в социальной и культурной сферах нашей жизни, требуют создания эффективной системы преподавания таджикского языка в школах с русским языком обучения. Создание такой системы включает в себя разработку одного из основных направлений лингводидактики - теоретической основы обучения национальному языку в русскоязычной школе. В настоящее время в суверенных республиках, как и у нас в Таджикистане создаются необходимые условия для изучения и преподавания в русскоязычной школе государственного языка республики. Правительством Таджикистана еще в 1988 году были приняты дополнительные меры по улучшению изучения и преподавания таджикского языка в русскоязычных школах республики. В связи с этим проблема формирования русско-национального двуязычия и изучения таджикского языка в русскоязычной школе по настоящее время находится в центре внимания учёных, методистов, специалистов - методистов, включая учителей-практиков. В повышении научного уровня преподавания и русского, и таджикского языков, совершенствовании управления учебно-воспитательным процессом необходимы серьёзные поиски рациональных путей повышения качества обучения, выработка генеральной стратегии, обеспечивающей реализацию задач по формированию русско-национального двуязычия – это далеко не полный перечень задач, стоящих перед учёными, учителями в области обучения таджикскому языку учащихся русскоязычной школы.

Жизнь – мгновенно в вечно стремящемся потоке человеческого бытия. Чтобы смысл этого «знает – не знает, хочет – не хочет» стал более понятен, следует вернуться к своему исходному

предположению: суть нравственности обнаруживается и сосредоточенно формируется только в самоответственном поступке каждого в этом бесконечном, закономерном, необходимом человеческом интеллектуальном восхождении. Естественно, в каждой нравственной культуре есть особая форма самоответственного поступка, в котором насущна авторизация своей жизни, в которой созревают способность нравственно-эстетического суждения в сознании и бытии индивида нового времени, в которой личность конкретного времени осознает свои нравственные задачи и именно на их основе доводит до ума эти устремления, обращает их на себя, превращая их в феномен самоустремленности. Здесь весьма существенна связь с печатным словом, книгой, чтением. Именно в «режиме» этой этике жизнь свою необходимо перечитывать, чтобы однажды, завершая свое существование, не мог сказать:

*Воспоминание безмолвно предо мной
Свой длинный развивает свиток:
И, с отвращением читая жизнь мою,
Я трепещу и проклинаю,
И горько жалеюсь, и горько слезы лью,
Но строк печальных не смываю.*

Не случайно в поэтическом словаре Пушкина слово «воспоминание» – не только очень широко употребляемое, но и чаще всего – ключевое слово.

Включаясь в череду задач нового времени и чтобы все сказанное было действительно доведено до самобытного поступка индивида нового времени, позволим себе несколько дополнительных размышлений.

Конечной целью обучения государственному языку республики в русскоязычной и в других школах должно стать овладение языком как средством свободного общения и обмена культурными и духовными ценностями. Это ориентирует на достаточное усиление внимания, повышения – качества и уровня как теоретической, так и практической направленности обучения в изучении языка, на более динамичное и эффективное овладение всеми видами речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение и письмо). Разумеется, при этом многое зависит от наличия современных высококачественных учебников, учебных пособий, методической литературы, двуязычных учебных словарей, справочников для изучающих таджикский язык в качестве неродного, широкого распространения опыта лучших учителей-новаторов.[10, 13]

К сожалению, проблеме формирования русско-национального двуязычия учёные пока не обратили достаточно серьезного внимания, не представлено ни одно монографическое исследование. Опубликованы лишь небольшие по объёму статьи, которые недостаточно раскрывают даже главные направления и ориентации этой очень важной сегодня отрасли лингводидактики и лингвокультуры. Хотя общепризнано, что для построения эффективной системы обучения таджикскому языку в русскоязычной школе необходимо, прежде всего, создание теоретической базы.

Методическая система обучения и государственному языку республики, и русскому в условиях развития национально-русского и формирования русско-национального двуязычия предполагает решение комплекса взаимосвязанных и взаимообусловленных проблем. Следует правильно определить и реализовать принципы обучения языкам с внедрением в практику школ системного, функционального и коммуникативного подходов, решить вопросы формирования интереса к языкам средствами самого предмета, определить характер и место современных технических средств в контексте учебного аудиовизуального комплекса, учитывать особенности взаимосвязанного обучения родному и неродному языкам, а также этнокультуроведческие аспекты проблемы и т. п. все выше очерченные (и ещё не очерченные) бесчисленные проигрышания всех вариантов методик обучения, всех спектров возможного при этом процессе действий и его возможных (невозможных) сплетений и итогов, все они подобны «годовым кольцам» в стволе дерева. Они могут функционировать и действовать лишь в сопряжении и взаимосвязи друг с другом. Эта нововременная форма изучения феноменов языков включает в себя и преобразует собой эмпирическую реальность обоснования неизбежности осмысления судьбы нововременной русско-таджикской и таджикско-русской лингвокультуры, на основе которой оказывается возможным осознать всю общественную актуальность меры осознания этих социально разнородных культурно-исторических процессов, их содержательность и существенные для современной духовной культуры исходных их социальные феномены.

Перед таким поворотом мы остановимся. Но эта остановка совершенна не случайно и еще более из соображений осознания задач лингвокультуры в бытии индивида XXI века, необходимости признания современного горизонта распространения этих языков.

Перед общеобразовательной школой поставлены задачи обеспечения формирования культуры межнационального общения, развития паритетного двуязычия. Этот подход тесно связан, с одной стороны, с потребностями духовного развития нашего многонационального общества, а с другой – имеющимися возможностями использования накопленного в стране богатого практического опыта и новейших достижений отечественной лингводидактики.

В нынешних условиях, когда роль и значение билингвизма неизбежно возрастает, возникает необходимость в респектабельной интеграции методик обучения неродным языкам, в синтезировании разных областей науки единую научную область - общую теорию обучения языкам в условиях формирования национально-русского и русско-национального двуязычия. В конечном счете, она должна обеспечить единство методологического и методического подхода к системе обучения языкам, интеграцию методик обучения, обеспечивая тем самым координированное решение стратегической проблемы обучения – свободное владение тем и другим языком как средством общения. Свободное владение языком как средством общения - это прежде всего наличие определённых языковых знаний и теоретических сведений о языке; умение соотносить языковые средства с задачами и условиями общения, т.е. с ситуацией; умение организовать речевое общение с учётом социальных норм поведения; владение национально-обусловленной спецификой языковых средств.

Первый из названных аспектов непосредственно связан с лингвистической компетенцией обучаемых - знанием системы, структуры единиц языка, действующих в нём правил и законов и умение ими пользоваться. В этой связи одной из первоочередных задач является отбор, систематизация и представление теоретических сведений и языкового материала по национальному языку для русскоязычной школы в программе и специальном учебном пособии.

При отборе явлений и фактов неродного языка в учебных целях исследователи придерживаются принципа системно-функционального описания языка, которое предполагает описание языкового материала, определяемое целями обучения, с тем чтобы в перспективе могла быть представлена целостная модель языковой системы, т. е. выделено её ядро и периферия (а соответственно и выделен языковой материал, подлежащий активному и пассивному усвоению); представлены разные уровни языковой системы (лексика, морфология, словообразование и т. д.); языковые единицы должны быть представлены не изолированно, а в противопоставлении, в синтагматических и парадигматических связях; языковые средства следует характеризовать не только с точки зрения их содержания, строения, но и их функций».

Следует отметить, что при обучении неродному языку необходимо учитывать трудности, вызванные самой системой изучаемого языка как таковой, а также исходить из специфических особенностей внутренней структуры родного языка учащихся. Наши наблюдения показали, что в условиях русскоязычных школ Таджикистана не всегда можно обнаружить одноязычную (по родному языку обучаемых) аудиторию с одинаковым уровнем подготовки. Чаще всего контингент обучаемых многонациональный. Вот почему при изучении таджикского языка наблюдалось не только влияние русского языка как языка обучения в школе, но и родного (узбекского, татарского, киргизского, немецкого и т. д.). Основную трудность вызывают те явления, которые отсутствуют в родном языке или значительно отличаются от соответствующих явлений изучаемого языка.

Современный таджикский язык принадлежит к юго-западной группе иранских языков индоевропейской семьи. Язык преимущественно аналитического строя. Имена утратили развитую в прошлом систему словоизменения. Отсутствуют категории рода и падежа. Падежные отношения выражаются синтаксически.[8, 543]

Распространённым средством связи имён является «изафет». В развитой системе глагола очень много аналитических форм. В словарном составе, кроме исконно таджикских слов и корней, функционируют заимствования из арабского, русского и других языков. В основе письменности с 1940 года - русская графика. Одно лишь перечисленное выше констатирует факт типологического неродства русского и таджикского языков. Русский язык, относящийся к той же индоевропейской семье языков, входит в славянскую группу. Это язык флективно-синтетического типа с элементами агглютинации, обладающий богатой морфологией и словообразованием при значительной синтаксической самостоятельности отдельного знаменательного слова и относительно свободном порядке слов. В условиях формирования русско-национального двуязычия реализация принципа учёта особенностей родного языка (в данном случае русского в качестве родного) во многом зависит от результатов сравнительно-типологических исследований национального и русского языков, создания эффективных сопоставительных, контрастивных и функциональных грамматик учебной ориентации.

Один из важнейших критериев владения языком - умение соотносить языковые средства с задачами и условиями общения (т.е. с ситуацией). Оно предполагает определение и конкретизацию объёма и границ навыков общения, которые должны быть сформированы у учащихся, поскольку формирование коммуникативной компетенции обучаемых - выработка умений и навыков, позволяющих понимать речь на слух, говорить, читать и писать на неродном языке, а также решать речетворческие задачи в разных сферах и ситуациях общения, связаны с организацией речевого общения в соответствии с целями и задачами обучения. Например, в проекте новой Программы по таджикскому языку для II–XI классов русскоязычной школы намечены такие коммуникативные упражнения, как составление диалога на конкретную тему по образцу, по описанию определённой

ситуации, составление рассказа по теме или картине, постановка вопросов в новой ситуации общения, к новому тексту, картине и т.п.[5, 4]

Следует подчеркнуть, что усвоение неродного языка не повторяет путь овладения родным языком, хотя эти процессы имеют некоторые сходные черты. Учёные давно пришли к выводу, что проблема речи на изучаемом неродном языке есть, прежде всего, проблема взаимодействия теории и навыков, а не речемыслительного процесса (Б.А. Лapidус). Процессы порождения речи, закономерности формирования механизма речевого общения, обретения коммуникативных умений и навыков должны составлять одно из основных направлений системы обучения таджикскому языку в русскоязычной школе.[3, 12]

Особую важность для формирования русско-национального двуязычия приобретает этнокультуроведческий компонент образования, так как язык, его возникновение и развитие находятся в органической связи с историей общества, с развитием народа, который является творцом и носителем языка, с развитием его культуры - духовных начал и материального производства. Именно поэтому формирование методической системы обучения национальному (таджикскому языку) в русскоязычной школе непосредственно должно быть связано с последовательным включением в его содержание этнокультуроведческого компонента. В учебниках для этих школ должны быть представлены темы, тексты и речевые ситуации, характерные главным образом для народа – носителя данного языка. Рассмотрение языков одновременно и как предмета соизучения (в русско-таджикском и таджикско-русском ареалах) исходит из двойного взгляда на язык, во-первых, как на средство общения между людьми и, во-вторых, как на лингвокультурное достояние наций.

Реализация же этнокультуроведческого компонента содержания учебного предмета «национальный язык в русскоязычной школе», несомненно, будет способствовать расширению коммуникативных возможностей и способностей учащихся, формированию интереса к изучению национального языка средствами планируемого учебного предмета.

Следовательно, уже со школьной скамьи необходимо формировать готовность будущих созидателей демократического общества в нашей республике и в СНГ к взаимному общению, познанию, пониманию и уважению лингвокультурологических достояний этих контактирующих языков, основных их постулатов, типологических признаков, последовательно разрабатывать и представлять в учебниках, учебных пособиях, нормативных толковых словарях производные термины родства, унифицировать и дифиниции, стилистические особенности их употребления, иллюстративные зоны, выявить составы синонимических рядов и определить частотность, а также особенности употребления различных лексем в речевых, коммуникативных и учебных ситуациях сопоставляемых языков.

Лексический строй таджикского и русского языков определенным образом выполняет заказ общества на создание наименований, необходимых для коммуникации в новых социальных условиях, что проявляется, прежде всего, в массовом вторжении заимствований и лавинообразной, неуправляемой, подчиненной языковой стихии словообразовательной деривации.[8, 15]

В связи с этим важное место в ряду языковых инновационных представлений лексики занимают вопросы актуализации лексики – их глубокие семантические, стилистические, сочетаемостные, оценочные и другие изменения и сопоставительное изучение лексики так называемого основного фонда различных лингвокультур.

Теоретическое осмысление динамизирующего состояния языковых арсеналов, состояния лингвистических ресурсов современного таджикского и русского языков, предваряющее их лексикографические представления в сопоставительном аспекте, ставит вопрос об инновационном описании соответствующих пластов лексики их системы. Частные проблемы, посвященные анализу того или иного фрагмента, участка лексической системы таджикского и русского языков в их современном состоянии, позиции, касающиеся лексикографической параметризации (формирование словников, вариативность слов, проблемы семантического членения, грамматического оформления, стилистической квалификации лексики и мн. др.) должны находить отражение в сопоставительном плане описания и изучения.[3, 37]

Ещё на заре формирования сопоставительного направления изучения языков, наблюдая в языкознании определенные закономерности в смене идей и ориентаций, вызываемых исторической действительности, Луи Ельмслев (1899-1965) определил: «Исчерпывающая лингвистическая типология – эта самая большая и важная задача, которую предстоит решить лингвистике. В конечном счете, её назначение в том, чтобы ответить на вопрос: какие языковые структуры возможны, а какие – нет и почему... именно и только – с помощью типологии лингвистика поднимается до самых крупных обобщений и становится наукой». [1, 67]

Б.А. Серебренников, отмечая важность сопоставительно-типологического метода изучения языков, подчеркивал, что «Изучение взаимовлияний языков является одной из важнейших задач лингвистической науки. Важность этой задачи обуславливается тем, что взаимовлияние языков является

вполне реальным и объективным фактом действительности мимо которого не может пройти лингвистическая наука».

Принципы и методика сопоставительных грамматик впервые были сформулированы Е.Д. Поливановым и швейцарским лингвистом Ш. Балли.[7, 185]

Сопоставительное изучение языков непосредственно связано с проблематикой языковой типологии и лингвистических универсалий.

Касаясь вопроса типологического сопоставления, В. М. Солнцев отмечает, что «лингвистическое исследование может быть определено как типологическое при условии: а) сопоставления минимум двух языков... Сам факт сопоставления разных языков (минимум двух) является постоянным моментом всякого типологического исследования».

Конечную цель сопоставления языков чешский лингвист В. Скаличка совершенно правильно видит в необходимости определения того, «что является общим для всех языков, иначе говоря, каковы универсалии, и наоборот, что является специфичным только для некоторых языков».

А.В. Исаченко же определяет роль сопоставления как методического приема в обучении языку и как путь для теоретического изучения обоих сопоставляемых языков, отмечая, что «Последовательное сопоставление двух языков позволяет вскрыть структуру обоих языков с большей наглядностью. При подходе к изучаемому языку с точки зрения другой языковой системы могут быть замечены и такие особенности данного языка, которые традиционной грамматикой данного языка остались без внимания».[7, 187]

Бесспорно, сопоставительное изучение разнотипных языков осуществляется на базе выделения актуальных проблем, господствующих в современном языкознании.

В связи с этим одним из актуальных направлений исследования в современном языкознании является изучение живых процессов и некоторых общих закономерностей функционирования языков, структурных сдвигов в них, понимание языка как целостной системы и глубокое исследование научных основ его. Введение понятий системы, ее упорядоченности структурно-функциональный подход при рассмотрении особенностей разнотипных языков способствовали возникновению их синхронного описания. Последнее совпало с вовлечением в орбиту лингвистики множества различных проблем, требовавших исследования закономерностей их образования во всех расширяющихся сферах коммуникации.

Особенности функционирования системы языков и отдельных ее элементов при выражении определенных категорий значения вызвали необходимость сопоставительного исследования языков. На фоне возрастающего внимания к коммуникативно-функциональному аспекту, трансформационному синтаксису это направление лингвистических исследований оказалось весьма плодотворным, поскольку сопоставительная лингвистика характеризуется, прежде всего, неразграниченностью в ней лингвистических (включая социо- и психолингвистику), логико-философских, психологических и методических аспектов исследования.

Одной из актуальных проблем современной лексикологии таджикского (Я¹) и русского языков (Я²) является выявление системных отношений в лексике. На лексическом уровне системность находит свое выражение в тех сложных и многообразных связях, в которые вступают элементы словарного состава отдельного языка. Один из возможных путей исследования системных связей лексических единиц заключается в определении лексико-семантических групп и их смысловой структуры, а также структуры образующих их функционально-семантических элементов. Основным объектом исследования лексико-семантической системы является слово в его смысловых отношениях и лексических связях на уровне отдельных его значений и лексико-семантических вариантов слова.[1, 16]

Цель создания лингвистических объектов с заданными свойствами, будучи всегда сквозной для языка, приводит в действие все его уровни (лексику, семантику, грамматику), требует практического решения большого числа проблем, каждую из которых необходимо либо рассматривать и решать заново, либо эвристически образцы решений из других отраслей языкознания. Естественно, возникает вопрос и об отношениях лингвистического конструирования (ЛК) с теорией. Опираясь на весь арсенал лингвистических канонических знаний, приемов, методов, образцов, необычным образом категоризуя исследуемую область, используя принцип комбинаторики, вводя новые единицы и их комбинации, прибегая к статистическому усреднению некоторых важных параметров, лингвистическое конструирование позволяет преодолеть объективные трудности, связанные с современным состоянием науки о языке, с неразработанностью отдельных проблем, т.е. принимать конструктивные, технические решения в тех звеньях конструирования синтаксических единиц, где теория оказывается бессильной.

Создать построить конкретное логическое суждение о предмете или его признаке, значит не только уметь использовать определенный словарный состав, но и уметь объяснить те свойства языка, на которых основано суждение, не только объяснить определенные закономерности языковой структуры, но и выявить их новые свойства, так или иначе характеризующие исследуемые языки и значит –

расширяющие знания о языке вообще, и системе их приемов и методов анализа, используемые для выявления общего и частного в структуре сопоставляемых языков.

Опираясь, на известные теоретические положения трудов зарубежных и отечественных ученых А.З. Розенфельда, В.С. Расторгуевой, Н. Масуми, Д.П. Таджиева, Ш.Р. Рустамова, В.С. Емолы, А.Хасанова, Т. Вахобова, Т.С. Шакирова, А. Абдукадырова, А. Захидова, Н.И. Гиясова, С.Э. Негматова, М.Б. Нагзибековой, Р.А. Самадовой, П. Джамшидова, М.Н. Азимовой, Р.Л. Неменов, А.И. Королевой, Дж. Джалолова, Н.Г. Агадзе, Х.А. Артыковой, Дж. Буранова, Г.С. Михайличенко, Е.К. Молчановой, М.И. Газиевой и мн. др.

Авторы настоящего учебно-вспомогательного пособия изыскивали пути и приемы наиболее рационального представления лексического материала на таджикского и русского языков в сопоставлении их современных системных уровней.

При всех несомненных достоинствах учебников по русскому и таджикскому языку, используемых в современной школе, необходимость создания учебного комплекса нового поколения по сопоставительной грамматике (русско-таджикского или таджикско-русского ареала) очевидна. Она вызвана как существенными изменениями в педагогической и образовательной парадигме начала XXI века, так и осуществляемыми процессами модернизации системы образования в Республике Таджикистан.

Таким образом, выработать у учащихся систему научных взглядов на общее и специфическое в сопоставляемых языках и предоставить им возможность определить сходства и различия в морфологическом строе и синтаксическом оформлении мысли в таджикском и русском языках, что определяется профессиональными задачами подготовки учителя – словесника как для таджикской, так русской школы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
2. Загидуллин Р. З. Языковая личность переводчика // Иностранные языки в высшей школе. – Алматы, 2004. – № 1. – С. 23-28.
3. Исаченко А. В. Сопоставительное изучение языков как особая лингвистическая дисциплина // Вопросы преподавания русского языка в странах народной демократии. – М., 1961. – 275 с.
4. История языкознания: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т.А.Амирова, Б.А.Ольховиков. - М.: Издательский центр «Академия», 2006. - 672 с.
5. Негматов С.Э. Теория и практика перевода: описание и терминсистемы. – Душанбе, 2018. – 52с.
6. Самадова Р.А. Проблемы и процессы подготовки научно-педагогических кадров по русскому языкознанию и её методике преподавания на факультете русской филологии ХГУ им. Б. Гафурова // Приобщение к искусству слова – задача чрезвычайно ответственная и сложная. –Худжанд, 2017. – С.4-15.
7. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование: общее языкознание (монография). – М.: Изд-во: Наука, 1971. – 294с.
8. Солнцев В. М. Типологические свойства изолирующих языков (на материале китайского и вьетнамского языков). (Языки Юго-Восточной Азии. Проблемы морфологии, фонетики и фонологии). - М.,1970. - С. 11-

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ И ТАДЖИКСКОМУ ЯЗЫКАМ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНО-РУССКОГО И ФОРМИРОВАНИЯ РУССКО-НАЦИОНАЛЬНОГО ДВУЯЗЫЧИЯ

В статье рассматривается вопрос о проблеме двуязычия среди обучающихся. А также затрагивается вопрос о проблеме формирования русско-национального двуязычия, построении эффективной системы обучения таджикскому языку в русскоязычной школе - создание теоретической базы. В статье сделана попытка определения и реализации принципов обучения языкам с внедрением в практику школ системного, функционального и коммуникативного подходов, решение вопросов формирования интереса к языкам средствами самого предмета, рассмотрены этнокультуроведческие аспекты.

Ключевые слова: статус русского языка, развитие лингвокультуры, русская культура, методическая система обучения, методологический и методический подход.

TEACHING RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL-RUSSIAN AND THE FORMATION OF RUSSIAN-NATIONAL BILINGUALITY

The article deals with the problem of bilingualism among students. It also touches upon the problem of the formation of Russian-national bilingualism, the construction of an effective system of teaching the Tajik language in a Russian-speaking school - the creation of a theoretical base. The article makes an attempt to define and implement the principles of language teaching with the introduction of systemic, functional and communicative approaches into the practice of schools, the solution of questions of the formation of interest in languages by means of the subject itself, ethnocultural aspects are considered.

Сведения об авторе:

Шарапова Рано Ахмадовна, к.ф.н., доцент кафедры методики преподавания русского языка и литературы, декан факультета русской филологии ГОУ ХГУ имени академика Б. Гафурова, sharapova.rano@mail.ru, +992929066643.

About the author:

Sharapova Rano Akhmadovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature, Dean of the Faculty of Russian Philology, State Educational Institution of KhSU named after Academician B. Gafurov, sharapova.rano@mail.ru, +992929066643.

УДК 81.821.05

**АРЗИШҲОИ МУОШИРАТИИ (КОММУНИКАТИВИИ) АНГЛИСӢ ДАР
ФРАЗЕОЛОГИЯ**

Ишанкулова Д.Г.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Дониши тамоми системаи арзишҳои намоёндогони маданияти забони омӯхташаванда ҳам дар раванди муошират ва ҳам дар таҷрибаи тарҷумонӣ нақши муҳимро мебозад ва арзандаи таваҷҷуҳи махсус мебошад. Дар баробари ин мо ақидаҳои муҳаққиқонро оид ба он, ки арзишҳои бошӯри муоширатӣ алоқадорӣ, ки фаъолияти муоширатии (коммуникативии) инсонро таъмин менамоянд [2, с. 34] аҳамияти хос доранд, ҷудо мекунем. Т.В. Ларина пешниҳод мекунад, ки чунин арзишҳо *арзишҳои коммуникативӣ* номида шаванд. Онҳо бештар ба рафтори муоширатии (коммуникативии) халқ ва ташаққули *услуби миллии муошират* таъсир мерасонанд [3, с. 10]. Донишмандон онҳо бештар барои фаҳмидан, пешгӯӣ кардани рафтори мусоҳиб ва ба ӯ тафсири дуруст додан ёрӣ мерасонанд.

Дар пайравӣ ба Т.В. Ларина, зеро мафҳуми *арзишҳои коммуникативӣ* мо сохторҳои ақлиро мефаҳмем, ки ҳамчун танзимкунандагони рафтори муоширатии (коммуникативии) меёран маъмул (вербалӣ ва ғайривербалӣ), ки ба аъзоёни ҷомеаи этномадании муайян хос мебошанд, баромад мекунанд [3, с. 150]. Агар арзишҳои умумибашарӣ мисли арзишҳои этномаданий воситаи шуури забонӣ ба шумор раванд, пас арзишҳои муоширатӣ (коммуникативӣ) воситаи шуури муоширатӣ (коммуникативӣ) махсус меёбанд. Арзишҳои муоширатӣ (коммуникативӣ) фарҳанги ақлӣ ба шумор рафта, бо аломатҳои пурракундаи яқдигар, ки ҳамзабонӣ ва ҳам ғайризабонӣ буда метавонанд, воқеиятдоронӣ мешаванд. Дар миёни аломатҳои ғайризабонӣ, ки арзишҳои муоширатӣ (коммуникативӣ)-ро воқеиятдоронанд, метавон рафтори расму ойинаи аъзоёни ҷомеаи маданияти забонӣ, аломатҳои муоширати ғайрилафзӣ, аломатҳои рамзӣ, аломатҳои маълумотдиҳӣ-танзимӣ ва ғайраҳоро ном бурд. Азбаски забон ҳамчун «бозшунавонандаи таърихӣ арзишҳои маданият» нақш мебозад, онҳо дар забон ба таври фаровон инъикос ёфтаанд, яъне инчунин дар шакли лафзӣ (вербалӣ) низ воҷеҳуранд. Ба аломатҳои забони объективикунонии арзишҳо лексемаҳо, фразеологизмҳо, паремҳо, ибораҳои болдор, гуфторҳо, матнҳои гуногун ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Калидвожаи муҳимтарини англисӣ калимаи *privacy* мебошад, ки дар дигар забонҳо муодилҳои пурра надорад. Он моро ба ибораҳо (*private talks, private person, private concert, private joke* ва ғайра) ва фразеологизмҳои (*keep distance, hold smb. at a distance, give smb. a wide berth, paddle one's own canoe, be the captain of one's soul* ва ғайра) сершумор рӯ ба рӯ мекунад. Бо донишмандон ин калима мо маънои зарбулмасалҳои англисиро, ки дар нигоҳи аввал барои намоёндогони дигар маданиятҳо нофаҳмоанд, фаҳмида метавонем: *Two is a company, but three is a crowd / A hedge between keeps friendship green / Friends are like fiddle strings and they must not to be screwed too tightly* ва ғайра. Исми *manners* дар забони англисӣ маънои на танҳои ахлоқ, балки маҳз маънои «ахлоқи хуб» ва инчунин «одоби муошират ва ботарбиягӣ»-ро дорад. Мувофиқи маълумоти фарҳангҳои ахлоқ (**manners**) – ин «тарзи рафтори ба таври анъанавӣ қабулшудаест, ки муомилаи хуб ва бозхитромонаро нисбати дигар одамон нишон медиҳад» («traditionally accepted ways of behaving that show a polite respect of other people»); *Children learn manners by observing their parents* [MED]; «рафтори ҷамъиятии боадабона ва хуштарбиятона» («polite or well-bred social behavior»); *Didn't your mother teach you any manners?* [ODE] (Магар модарат ба ту чӣ тавр рафтор карданро наомӯхтааст?).

Ба таври мувофиқ *to have manners* – «мувофиқ ба меъёрҳои рафтор, боодобона рафтор кардан», *to have no manners* – «бетарбиягӣ кардан, меъёрҳо ва қоидаҳои рафторро вайрон кардан» мебошад: *I forgot to say goodbye. They'll think I have no manners* [MED].

Маънии «ахлоқи хуб» инчунин бо калимаи *accomplishments* (<http://multitrans.ru/>) баён мешавад, ки ҳамчун «social grace, style, and poise» [Abby lingvo] (малоҳат, услуб ва ахлоқи ҷамъиятии худидоракуни) возеҳ мешавад: *Do not imagine that these accomplishments are only useful with women; they are much more so*

with men. (Лутфан, фикр накун, ки ахлоқи хубе, ки ман дар мавридашон ҳарф зада истодаам, танҳо ба ҷамъияти занон заруранд, дар ҷамъияти мардон онҳо заруртаранд) (<http://ruscorpora.ru/>).

Мо ба як қатор ибораҳои дорои калимаи *manner* рӯ ба рӯ шудем, ки ахлоқи хуб ва инчунин латифро тавсиф мекунанд: *good manners* (боадабӣ), *gallant manners* (муомилаи ашрофона), *gentle manners* (ахлоқи нарма), *gracious manner* (меҳрубонӣ, илтифот), *grand manners* (ахлоқи бошукӯх), *grandiose manners* (ахлоқи пурғурур), ахлоқи нафис бо воситаи чунин ибораҳо ифода карда мешавад: *polished manners*, *stylish manners*, *sophisticate manners*, *refined manners*, *charming manners*, *courtly manners*, *distinguished manners*, *suave manner*, *finished manners*, *in a civilized manner*.

Баъзе мисолҳо: *Sometimes people are forgetful of good manners* (Баъзан одамон нисбати ахлоқи хуб безъятиной мекунанд). *The rural population has natural distrust of the city slickers with their persuasive talk and refined manners* (Аҳолии деҳот ба бошандагони шаҳр бо суҳбати боварибахш ва ахлоқи маҳинашон боварӣ надоранд) [Abby lingvo]. *She knew Hudson... a slight, middle-aged man; his manner restrained, polished to a high degree* (A. J. Cronin, «Three Loves», book II, ch. 11) (Люси Хадсонро медонист... Ӯ одами миёнасол, лоғар, хеле ботамкин ва беҳад хушсалиқа буд).

Инчунин мо ибораҳо ва ифодаҳои сершумореро пайдо намудем, ки рафтори номуносиб, то як андоза аз рафтори муқаррарнамудаи ҷамъиятӣ дурро ифода мекунанд: *bad manners*, *brutal manners*, *common manners*, *crude manners*, *disrespectful manners*, *impolite manners*, *improper manners*, *gross manners*, *low manners*, *offhanded manners*, *undesirable manners*, *uncouth manner*, *unrefined manners*, *unpolished manners*, *unspeakable manners*, *unseemly manners*.

Инсоне, ки ба меъёрҳои умумикабулшудаи рафтор беаҳамиятӣ зоҳир намуда, баръакс он рафтор мекунад, ҳамчун *ill-mannered* (баръакс *well-mannered*) тавсиф карда мешавад. Инчунин ибораҳои фразеологӣ *as independent as a hog on ice* (густох, одами беодоб), *a rough customer* (инсони дағал) низ мавҷуданд. Ибораҳои *an exhibition of bad manners*, *to have no manners*, *to behave in an improper manner*, *in a disrespectful manner*, *in an unseemly manner*; *to treat smb. in a filthy manner*, *go beyond all bounds* (аз ҳадди муайяншуда гузаштан) низ диққатҷалбкунанда мебошанд.

Аз хусусияти муҳими инсон ба шумор рафтани ботарбиягӣ ва ахлоқи хуб, сифатҳои зерин шаҳодат медиҳанд: *well-mannered* (ботарбия; хушодоб); *well-bred* (хуштарбия); *well-behaved* (хушрафтор; риоякунандаи шартӣ адаб).

Якчанд мисолҳо аз Abby lingvo: *Lily... had grown up to be free and easy in her behavior, but she was pretty and well-mannered*. (Лили...духтари хеле хуб, хурсанд ва улфатӣ, инчунин хеле хуштарбия буд). *He is well-bred*. (Ӯ ботарбия аст).

Ахлоқи хуб ва ботарбиягӣ дар фразеологизмҳои зерин инъикос ёфтаанд: *do (make) one's manners* – «боадабона ва боилтифот салом додан, таъзим додан»: *An old man touched her as he spoke. «I humbly make my manners, missus, but I'm stone blind...»* (Мӯйсафед ба Молли даст расонидаистода, гуфт: «Ман ба шумо аз таҳти дил эҳтиром мегузорам, хонум, вале ман комилан нобино ҳастам...»); *evil communications corrupt good manner* (таҳтуллафзӣ: Муҳити бад ахлоқи хубро вайрон мекунад, ба фразеологизми тоҷикии «Бо моҳ шинӣ моҳ шавӣ, бо дег шинӣ сиёҳ шавӣ» наздик аст: *My aunt said I'd be wanting to go to the coal merchant's next, and my uncle said: «Evil communications corrupt good manners.»* (W. S. Maugham, «Cakes and Ale», ch. III) (Холаам гуфт, ки ман ба назди ангиштфурӯш рафтан мецоҳам ва тағоям илова намуд: «Бо моҳ шинӣ моҳ шавӣ, бо дег шинӣ сиёҳ шавӣ»).

Маводҳои овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки қобилияти худидоракунии, боадабӣ, ахлоқи хуб қисмати ҷудонашавандаи хушмуомилагии англисҳо мебошад. Дар натиҷаи интиҳоби яклухт аз фарҳангҳо ва маълумотномаҳои фразеологӣ ва паремиологӣ гуногун ба мо маҷмӯаи воҳидҳои фразеологӣ ва инчунин паремиологӣ дорои маънои «privasy» маълум гашт. Озодӣ, соҳибхитӣ, мустақилият бо воситаи шумораи зиёди воҳидҳои фразеологӣ гуногунсохтор ифода карда мешаванд. Дар поён ибораҳои фразеологӣ қиёсӣ, ки дорои маънои озодӣ ҳамчун ҳолат мебошанд, оварда шудаанд ва дар онҳо озодӣ бо паранда ё ҳаво фикран монанд карда мешавад: *as free as a bird*, *as free as the air* – комилан озод: *«Am I free?» «Free as the air. For a week.»* (Gr. Greene, «The Confidential Agent», part IV, ch. I) (Ман метавонам худро озод шуморам? – Як ҳафта чун паранда озодед).

Ибораи фразеологӣ *to be free, white and (over) twenty-one* (зифт.) – «мустақил будан» шавковар мебошад, ки дар он рақами 21 – синни балоғатро ифода мекунад: *You're free, white and twenty-one. He couldn't make you go there.* (Шумо инсони озод ҳастед. Ӯ наметавонад шуморо барои ба онҷо рафтан маҷбур кунад). [Abby lingvo]. Зергуруҳи ибораҳои фразеологӣ дорои маънои «мустақил будан»-ро ҷудо намудем, ки аз рӯи формулаи *be + N* (феъли *be* + исм) сохта шудаанд ва дар онҳои калимаҳои *master* (хўчаин), *mistress* (хонум, соҳиб), *captain* (капитан) ҳамчун рамзи мустақилият ва озодӣ баромад мекунанд: *to be one's own man* ё *to be one's own master* – соҳибхитӣ, мустақил будан, *be one's own mistress* – соҳиби тақдири худ будан: *You are your own man, and your life lies ahead* (A. J. Cronin, «Beyond This Place», part I, ch. III) (Тақдири шумо дар дасти худатон аст, ҳаёти шумо ҳоло дар пеш аст.) / *I wanted to get out of this house. I wanted to be my own master* (A. Christie, «Crooked House», ch. XX) (Ман мехостам аз ин хона равам ва ба касе тобё набошам). *be a law into oneself* – қонуни худро баровардан/ ба касе тобё

набудан; *be the captain of one's soul* – ба касе вобаста набудан, хӯчаини тақдири худ будан: *Roland was the jolly, buccaneering captain of his own soul* [APFC 1984] (Роланд писараки хушҳол, саргарм ва худсар буд) / «Good feller, Henley!» *Fauntley ejaculated this, with such an air that the wondering Felton, who only knew Henley as the man who was captain of his soul, thought the two must have been at Oxford together* (J. B. Priestley, «The Good Companions», book I, ch. III) (Ҳенли писари хуб аст! – Фонтли чунон фарёд зад, ки Фелтони мутаҳаййир, ки дар бораи Ҳенли танҳо инро медонист, ки ӯ «хӯчаини тақдири худ» буд, ба қароре омад, ки Иниго ва Фонтли ҳамроҳ дар Оксфорд таҳсил мекарданд); Ибораҳои фразеологие низ мавҷуданд, ки дар онҳо мустақилият ҳамчун хӯи инсон номида мешавад: *to be as tough as nails* – хӯи устувор доштан *to have an independent streak* – озодтабиат будан: *The other men were acquiescent, but Trevor had an independent streak* (Дигарон эътироз накарданд, вале Тревор озодтабиат буд) [Abby lingvo]; *to assume an independent air* – худро мустақил нигоҳ доштан.

Баҳои мусбӣ ба мустақилият дар ибораҳои фразеологӣ зерин ифода ёфтааст: *to enjoy independence* – мустақил будан (таҳтуллафзӣ: аз мустақилият лаззат бурдан); *to be fond of one's own way* – бо хости худ, мустақилона амал карданро дӯст доштан. Гуруҳи интихобии фразеологизмҳои дорои маъноии «мустақилона, бе ёрии касе амал кардан», яъне *on one's own, by oneself, under one's own power* (мустақилона, бе ёрии дигарон) ҷудо карда шуд: *do for oneself* – мустақил, соҳибхитӣ будан, бе ёрии дигарон амал кардан: «Do you need any help?» «No, thank you. I can do for myself» (Ба Шумо ёрӣ диҳам? – Ташаккур. Худам аз уҳдаи мебароям). [Abby lingvo]; *hoe one's| one's own| row* – ба қори худ машғул шудан, мустақилона амал кардан; *paddle one's own canoe* – мустақилона амал кардан: *Take my tip, Fleur. The really big people don't talk - and don't bunch - they paddle their own canoes in what seem backwaters. But it's the backwaters that make the main stream.* (J. Galsworthy, «The White Monkey», part I, ch. 11) (Ба ман гуш кун, Флер. Одамони ҳақиқатан бузург бисёр суҳан намегуянд ва дар издиҳомӣ одамон тела намеҳӯранд – онҳо дар ҷӯйҳои ором бо қайқҳои худ шино мекунад. Баъдан ин ҷӯйҳо ба дарёҳои бузург мерезанд; *do smth. on one's tod* – ягон қорро дар танҳои иҷро кардан; *go it alone* – дар танҳои амал кардан: *He insists on going it alone* (Ӯ иҷро мекунад, ки ин қорро худаш дар танҳои анҷом дода метавонад) [Abby lingvo]; *do smth. under one's own steam* – қорро мустақилона иҷро кардан; *live one's own life* – мустақилона ҳаёти худро барпо намудан; *stand on one's own legs* или *stand on one's own bottom* – мустақил будан: *He is quite independent and prefers to stand on his own bottom* (Ӯ инсонӣ қилиш мустақил мебошад ва танҳо ба худ таъян мекунад) [Abby lingvo]; *go one's own hooks* – хӯчаини худ будан; ба пой худ истодан; *keep to (take) one's own line* – мустақилона, озодона амал кардан; *shift for oneself* – бидуни кӯмаки дигарон аз уҳдаи қоре баромадан: *When their father died the children had to shift for themselves* [ALD] (Пас аз марги падар кӯдакон маҷбур шуданд, ки мустақилона зиндагӣ кунанд); *take an independent stand* – мавқеи мустақил доштан.

Фразеологизми махсусе мавҷуд аст, ки инсонро тасвир мекунад, ки ба ҳама чиз мустақилона, бе ёрии дигарон ноил гардидааст – *self-made man*: *He was proud of the fact that he was a self-made man* (Ӯ фахр мекард, ки ба ҳама чиз мустақилона ноил гардидааст) [OALD].

Ақидаи мустақилият ва соҳибхитӣ дар фонди паремиялогии забони англисӣ инъикос ёфтааст: *Everybody's business is nobody's business* (таҳтуллафзӣ: Қори ҳама – қори ҳеҷкас); *Every tub must stand on its own bottom* (Ҳар як шахс бояд аз паи худ бошад. Таҳтуллафзӣ: Ҳар як чалакча бояд бо таги худ истад).

Зарбулмасали зерин ҳамчун далели боварибахши муҳаббати англисҳо ба танҳои, фосолагии онҳо аз атрофиён ва дахлнопазии шахсии онҳо хизмат мекунад:

An Englishman's home is his castle – Хонаи англис – қасри ӯст, Англис дар хонаи худ хӯчаин аст (ав. танҳо оид ба дахлнопазии манзил) [Abby lingvo].

Мисоли ҷолибе, ки муҳимияти дахлнопазии манзил, ва нофорамии ба зӯрӣ даромадан аз ҷониби олами беруна: «The neighbours don't like anything too rattling on Sundays.» «Pooh,» retorted Mr. Morison, «An Englishman's home is his castle.» «Not on Sunday,» she replied firmly [<http://ruscorpora.ru>]. – Ҳамсояҳо дар рӯзи якшанбе ғавғои зиёдро дӯст намедоранд. Чихел сафсата, - гуфт ҷаноб Морисон. – Ман дар хонаи худ ҳастам. Чизро, ки хоҳам ҳамонро мекунам. – Вале рӯзҳои якшанбе не, - бо қатъият ҷавоб дод хонум Морисон.

Озодӣ – ин арзишест, ки натавон ҳуд бояд аз он лаззат бурд, балкӣ оро бояд ба дигарон низ дод: *free smb.'s hand* – озодии амам додан; *give smb his head* – озодии қилиш амалқунӣ додан, *let smb. alone* – қасро ором гузоштан, инчунин *let smb. paddle one's own canoe*: *Why don't you let the girl alone?... You take my advice, and let her paddle her own canoe.* (Чаро ту ин духтарро ором намегузорӣ?... Ба ту маслиҳат медиҳам ки ба қорҳои ӯ дахлат нақунӣ). Таҷовуз ба соҳибхитӣ ва озодии дигарон, дар муқобил маҳкумқуноиро ба вучуд меорад: қасро назорат кардан, тобӣ кардани қасе: *get somebody by the short hairs* (фармон додан); *get the whip over somebody* (қасро пурра дар тобиести худ нигоҳ доштан); *trample under foot* (ба қасе зулм кардан, қасро хор кардан, қабр қрадан).

Далелҳои забонии овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки арзиши маданӣ чун фосолагии ба он вобаста пӯшидадорӣ, мустақилият ва фардият дар системаи лексикӣ-фразеологӣ забони англисӣ ба

таври васеъ оварда шудаанд, ки арзиши онҳоро барои маданияти англис, дар умум – маданияти англосаксонӣ воқеъ мегардонад. Оид ба муҳимтарин арзиши муоширатӣ (коммуникативӣ) будани худдорӣ воҳидҳои фразеологӣ гуногуни дорои ин маъно гувоҳӣ медиҳанд. Маъмултарин ифодаи фразеологӣ *stiff upper lip* мебошад, ки ба сертакаллуфӣ ва мағрурии англисҳо ишора мекунад ва маънои иловагии манфӣ дошта, мувофиқи маълумоти луғатҳо маънои оромиро нигоҳ доштан, нишон надодани ҳиссиётҳои худ дар вазъиятҳои душвор ва нохушро дорад – «a quality of remaining calm and not letting other people see what you are really feeling in a difficult or unpleasant situation» – *Through all these tragedies he kept a stiff upper lip* (MED); *British people are taught to keep a stiff upper lip and show no emotion* (LDELIC); *I want you to keep a stiff upper lip, whatever happens.* (Th. Dreiser, «The Financier», ch. XXIX) (Чӣ воқеае, ки рух надихад, лутфан хоҳиш мекунам, ноумед нашав); *Once Philip saw a man, rough and illiterate, told his case was hopeless; and, selfcontrolled himself, he wondered at the splendid instinct which forced the fellow to keep a stiff upper lip before strangers.* (W. S. Maugham, «Of Human Bondage», ch. 81) (Боре ба як бемор, писараки бесавод, гуфтан, ки бемории ӯ табобатнашаванда аст. Филип, ки худ хеле ботаҳаммул буд, аз руҳияи фитрии ин инсон, ки бо шарофати он дар назди одамони бегона мардонавор истодагарӣ кард, дар ҳайрат монд).

Мо дар забони англисӣ ибораҳои рехтаи фразеологӣ зиёдеро, ки дорои маънои «хунсард будан, худдориро аз даст надодан, ҳиссиётҳои худро нигоҳ доштан» мебошанд, дарёфт намудем: *in one's sober senses* (лаҷоми худро нигоҳ доштан); *have one's brain on ice* (хеле хунсард будан); *not to bat an eye* (худдориро аз даст надодан); *pull oneself together* (худро ба даст гирифтан); *play it cool* (нисбати чизе оромона рафтор намудан, ҳаяҷони худро зоҳир накардан); *(as) cool as a cucumber* (комилан ҳаяҷоннопазир, ором, хунсард); *keep oneself in check* (худдорӣ кардан); *to hold in temper* (худро ба даст гирифтан, ҳашии худро фуру бурдан), *no turn a hair/never turned a hair* (оромиро нигоҳ доштан).

Suddenly the dentist... whispered: «Do you know who I would like to have in this chair?.. That Bolshie they call Pollitt.» I did not bat an eyelid, but it would have needed a Dante to describe my innermost feelings. (H. Pollitt, «Serving My Time», ch. 6) (Ногаҳон духтури дандон... пичирос зад: «Оё медонед, ки ман дар ин курсӣ киро дидан мехостам?... Болшевикро бо номи Поллит». Ман ҳатто мижа назадам, вале танҳо Данте метавонист, ки ҳолати дарунии маро тасвир кунад); Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ сершумор бо феъли «to keep», ки дорои маънои «идора кардани эҳсосоти худ, худдорӣ кардан» мебошанд, мавҷуданд: *keep (in) one's feelings* (ҳиссиёти худро нигоҳ доштан); *keep one's countenance* (намуди ҷидди худро нигоҳ доштан, аз табассум ё ханда худдорӣ кардан; оромиро нигоҳ доштан); *keep one's temper* (ҳашии худро фуру бурдан/ ҳашигин намустан); *keep a cool head* (саргаранг намустан/ дар лаҳзаи душвор хунсардиро нигоҳ доштан); *keep a straight face* (қиефаи худро ҷиддӣ нигоҳ доштан, дар лаҳзае, ки хандидан мехоҳед); *keep one's shirt on* (ором будан/ аз худ набаромадан); *keep oneself in check* (худдорӣ кардан); *keep a grip on oneself* (худро ба даст гирифтан/ худдорӣ кардан); *keep one's cool* (ором будан / хунсардӣ, ботамкин будан); *keep one's hair on* (ором шудан/ асабӣ намустан/ аз худ набаромадан); *keep one's head* (оромиро нигоҳ доштан, худдорӣ кардан, саргаранг намустан, худро гум накардан, хунсард будан); *keep control over or maintain* (oneself or one's feelings) in a certain state or condition; *keep (or observe) measure* (худдорӣ кардан; меъёрро донистан); *keep smth. within (the) bounds* (аз ҳад набаромадан, нисбати чизе хунсардӣ зоҳир намудан; *keep one's balance* (оромиро нигоҳ доштан); *She could never keep her temper within bounds.* (Ӯ ҳеҷ гоҳ худдорӣ карда наметавонист); *Keep your cool!* (Ором бош, воҳима наkun!); *He kept his cool* (Ӯ хунсардиашро нигоҳ медошт); *I don't know how I managed to keep my cool* (Ман худ намедонам, ки чӣ тавр худдорӣ карда тавонистам); *All of them were keeping their cool as if nothing had happened* (Ҳамаи онҳо оромиро нигоҳ медоштанд, гӯё чизе нашуда бошад); *He could never seem to keep his temper in line* (Ӯ ҳеҷ гоҳ феъли худро нигоҳ дошта наметавонист); *She can keep her head right all right* (Ӯ ҳамеша оромиро нигоҳ медорад);

Маҳорати идора кардани эҳсосоти худро, ҳамчун зоҳиркунии ҳислати устувор фразеологизмҳои зерин ифода мекунанд: *a good loser* (инсоне, ки ҳангоми мағлубият ё бохтан худдорӣ ва тамкинро аз даст намедихад), *as firm (steady, solid) as a rock* (санг барин сахт), *to grin and bear it* (дандон рӯи чигар гузоштан, мурданивор токат кардан, зери табассум азсаргузарониҳои худро пинҳон кардан). Мувофиқи натиҷаи интиҳоби яклухти воҳидҳои фразеологӣ дорои маънои *пӯшидадорӣ* пайдо карда шуданд. Фразеологизмҳои англисӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки забон зери дандон ниҳодан, хомӯш будан низ арзиши коммуникативии англисҳо ба шумор меравад: *button (zip) one's lip* (даҳон боз накардан; = забон зери дандон ниҳодан); *keep mum* (хомӯш будан; = забон зери дандон ниҳодан, ба даҳон об гирифтан); *keep one's mouth shut* (забон зери дандон ниҳодан, хомӯш будан): *...I want you to keep mum. If it comes out, it can't be helped, but I beg that you'll neither of you say anything.* (J. Galsworthy, «Flowering Wilderness», ch. XIII) (... ман мехоҳам, ки ҳардуи шумо хомӯш бошед. Агар ин воқеа ошкор шавад – коре аз даст намеояд, вале ман мехоҳам, ки ин аз даҳони шумо набарояд.); *They told him to button his lips if he didn't want trouble* (Онҳо ба ӯ гуфтанд, ки агар ба сари худ ташвиш овардан нахоҳад, бояд хомӯш бошад).

Инчунин худдорӣ кардан ва ботаҳаммул будан бо ахлоқи хубе («good manners») алоқаманд аст, ки чузъи сохтори чузъии *restraint* ба шумор меравад. Инро мавҷудияти воҳидҳои зерин дар захираи

фразеологии забон тасдиқ мекунад: *to keep up appearance / to keep on the rails / to put up a front* (соблюдать приличия), *to keep smth (one's temper, etc.) within the bounds* (аз ҳадди муқарраршуда набаромадан, дар чизе таҳаммул нишон додан), *to do the civil* (боадабона худдорӣ намудан), *not to bat an eye / eyelid / eyelash* (мижа назадан), *to carry it off well* (ноаён будан, мижа назадан).

Маъноӣ зеринро воҳидҳои захираи паремиологии забони англисӣ низ медиҳанд: **An ounce of discretion is worth a pound of wit** (Дар ҳоби хом ҳуфта набошӣ ба ҳеҷ ҳол, / Зеро ҷароғи дузд бувад ҳоби посбон; Қатрае боадабӣ беҳ аз селоби бурросуханӣ), **Better unkind than troublesome** (номехрубонӣ беҳтар аст аз заҳматофаринӣ), **Ceremony keeps up all things** (одоб – асоси ҳама чиз),

Вайронкунии шартӣ адаб, ки дар асоси аз даст додани худидоракунии ва азҳадгузаронӣ ба вуқӯ меояд, зоҳиркунии рафтори бадахлоқона шумурда мешавад ва дар ибораҳои фразеологии зерин инъикос ёфтааст: *to go over the line / to get / go beyond bounds (go outside the bounds of smth., overstep the bounds of smth) / to be beyond (out of (outside)) the pale (of smth)* (аз ҳад гузаронидан, аз ҷаҳорҷӯбаи одоб баромадан), *to have hair about the heels* (бетарбия будан, бетаҳаммул), *as independent as a hog on ice* (одами густох), *a rough customer* (одами бадмуомила).

Ба ҳар ҳол, қайд кардан зарур аст, ки мисли лексемаҳо, ибораҳои фразеологии, ки аз ҳад зиёд худдорӣ эҳсосотҳоро нишон медиҳанд маъноӣ иловагии манфӣ доранд: **be as stiff as a poker** (сертакаллуф/ ботакаллуф); **prim and proper** (сертакаллуф); **a stuffed shirt** (салватманд, ботакаббур, одами сертакаллуф); **cold as marble** (санги мрамар барин хунук, бераҳмӣ, саҳтдилӣ); **cold fish** (одаме, ки эҳсосотҳояшро зоҳир намекунад): *...she looked dowdy and extra prim and proper.* (A. Christie, «The Thirteen Problems», ch. 4) (...Марҷери безавқона либос пӯшида ва хеле сертакаллуф буд); Lois: «You don't know mother... can be as stiff as a poker if one tries to take a liberty with her.» (W. S. Maugham, «For Services Rendered») (Лоис: "Ту модарамро намедонӣ... Ӯ метавонад бо шаҳсе, ки рафтори расмӣ ғайримакбул кардан меҳаҳад хеле сертакаллуф бошад); *I suppose I must have sounded a bit like a stuffed shirt. I do sometimes, I suppose.* (M. Wilson, «Live with Lightning», book II, ch. V) (Таҳмин мекунам, ки ман дар ҳақиқат ботакаббур менамоям. Баъзан ман худам низ инро дарк мекунам); *...her profile was beautiful... but it was as cold as marble.* (W. S. Maugham, «Of Human Bondage», ch. LVI) (... Нимруҳи ӯ зебо буд... вале аз он хунуқӣ мевазид).

Он ҳақиқат, ки худдорӣ эҳсосотҳо – яке аз хусусиятҳои бартаридоштаи услуби муоширатии англисӣ (ниг. Ларина, 2009), дар воҳидҳои сершумори системаи лексикӣ-фразеологии забони англисӣ вербалӣ кунонида шудааст, аз арзиши коммуникативии барои соҳибони забони англисӣ муҳим будани он дарак медиҳад. Барои тасвири одаме, ки рӯҳияи болида дорад, дар луғати забон англисӣ ибораҳои рехтаи сершумор мавҷуданд: **be all smiles** – хушбахт ва хайрхоҳ намудан, дурахшидан («to seem very happy or friendly»), **be of good cheer** – хурсанд, шодком, зиндадил ва ҳаётдӯст будан; **be in fine feather** ё **be on the high ropes** – рӯҳияи болида доштан, **be sunny side up** – шод ва зиндадил будан, **be in a fat city** – (амер. жарг. донишҷӯён) рӯҳияи аъло доштан, **feel like a million dollars** – худро солим ва хушбахт ҳис кардан.

Инчунин ғуруҳи интихобии ибораҳои қиёсии дорой маъноӣ «хурсанд, зиндадил, шодком, ҳаётдӯст будан» ҷудо карда мешаванд: **be (as) cheerful (gay) as a lark / bright as a button / jolly as a sandboy / merry as a cricket / merry as a marriage-bell** или **as the maids**, а таҷже **be (as) chipy (lively) as a cricket**. Дар миёни онҳо – як қатор ибораҳои ҳаммаъно бо сифати **happy**: **to be happy as a clam / happy as a lark / happy as a sandboy / happy as a Larry / happy as a king / (as) happy as a possum up a gum-tree** – шод; хушбахт, хушнуд: **They're as happy as clams - if clams are happy, and I can't see why they should be.** (A. Waugh, «Island in the Sun», ch. 26) — Онҳо мисли нармтанҳо (моллюскҳо) хушбахт буданд, - ман намефаҳмам, ки ҷаро маҳз нармтанҳо бояд хурсанд бошад, чи тавре, ки англисҳо зикр мекунанд. **feel one's oats** – хурсанд, пурҷуш хуруш, ҳаётдӯст будан. **buoyant / cheerful / genial / pleasant / sunny disposition** — таъби шодком доштан; **She had a sunny disposition** — Ӯ таъбан зиндадил ва хурсанд буд. **bullish tone** – рӯҳияи болида, баланд **optimistic / positive outlook on life** — дарки мусбӣ ва неқбинонаи ҳаёт **Be all smiles** – намуди хушҳолона доштан/ дурахшидан; **Lida had rushed to the door, all smiles, all welcome.** (S. Heym, «The Eyes of Reason», book I, ch. VII) — Лида постешила к двери, распылвшись в гостеприимной улыбке. **Grin from ear to ear / to smile from ear to ear** — даҳонро то ба ғӯш (табассум кардан)/ хушбахт будан.

С.Г. Тер-Минасова қайд мекунад, ки табассум намоишгари матонат, қобили ҳаёт будани англисҳо мебошад [2, 96], ин нишонаи ғайривербалии муошират дар ифодаҳо ва ибораҳои фразеологии англисӣ инъикос ёфтааст: **A good neighbor is a fellow who smiles at you over the back fence, but doesn't climb over it.** — Ҳамсояи хуб онест, ки аз паси тавора ба шумо табассум мекунад, вале аз болои он намегузарад; **If you're not using your smile, you're like a man with a million dollars in the bank and no checkbook** — Агар шумо табассум накунад, пас мисли одаме ҳастед, ки дар бонк миллион доллар дорад, вале дафтарчаи чек надорад; **I'm not a fighter. I usually smile and then go into my room and cry my eyes out** — Ман ҷанҷолӣ нестам. Ман одатан табассум мекунам ва баъд дар ҳучраам зор-зор ғиря мекунам; **You are not fully dressed until you wear a smile** — Шумо пурра либоспӯшида нестед, то он даме, ки табассум накунад; Тафаккури мусбӣ (positive thinking) ва аз ҳама муҳимтар, исми «positivity» ва сифати «positive», ки яке аз арзиши муоширатии натаҳҳо маданияти амрикоӣ, балки англосаксонӣ ба шумор меравад, дар умум дар системаи лексикӣ-фразеологии забон инъикос ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Рукописные памятники древней руси. / Т.В. Ларина. — М.: 2009. — 507 с.

2. Ларина Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т.В. Ларина. Монография. – М.: Изд-во РУДН, 2003. – 193с.
3. Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. Очерк английского коммуникативного поведения / И.А. Стернин, Т.В. Ларина, М.А. Стернина. – Воронеж: Истоки, 2003. – 185с.
4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. / С.Г. Тер-Минасова Издательство Московского университета, 2004. – 352 с.
5. AL – Abby Lingvo 12 – 2006 ABBY Software
6. CALD – Cambridge Advanced Learner's Dictionary, 2008. – 1890p.
7. CALD – Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Cambridge University Press 2005, 1572 p.
8. LDELС – Longman Dictionary of English Language and Culture, new edition, 2006. – 1619 p.
9. MED – Macmillan English Dictionary for advanced learners, second edition 2007. – 1747 p.
10. OALD – Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2005. – 1920p.
11. ODE – Oxford Dictionary of English. Second edition, revised 2005. – 2088 p.
12. OTE – Oxford Thesaurus of English. Oxford University Press,
13. <http://www.multitran.ru/> (лугати электронї б
14. <http://www.ruscorpora.ru/> (Санаи вуруд 8.09.2022)
15. Ashrapov B.P. The Level of Usage of Particles in the historical work entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi. // Филологический аспект. 2022. – No 3(83). – P.136-141.
16. Ashrapov B.P. The level of usage of Arabic adverbs in the Tajik literary language referring to the XVIII-th century (on the example of the historical production entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi). // Herald of the Pedagogical University. – 2022. – No 1(96). – P.143-147.
17. Ashrapov B.P. Comparative analysis of morphological peculiarities and level of usage of subordinate compound adverbs in Tajik literary language appertaining to 18th-19th centuries (on the example of historical writings referred to as «Tuhfat-ul-khoni» and «Zafar-Name»). // Studia Humanitatis. – 2022. – No 3.
18. Ashrapov B.P. Morphological Peculiarities and Level of Usage of Preposition «az = from» in Tajik Literary Language Referring to the 18th Century (on the example of the historical production referred to as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafo Karminagi). // Stephanos. – 2022. – No 5(55). – P. 45-50. – DOI 10.24249/2309-9917-2022-55-5-45-50.

АНГЛИЙСКИЕ КОММУНИКАТИВНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ

В статье рассматриваются коммуникативные ценности англосаксонской культуры в лексико-фразеологической системе английского языка. Цель статьи – показать, что данные ценности объясняют многие особенности английского менталитета и коммуникативного поведения. Признавая тот факт, что английский язык существует в различных вариантах, мы вслед за А. Вежбицкой (Anna Wierzbicka, 2006), будем понимать под ним Anglo English, объединяющий основные варианты английского языка и являющийся частью Anglo culture, для обозначения которой в данной статье мы используем термин англосаксонская культура.

Ключевые слова: коммуникативные ценности, базовые коммуникативные ценности, фразеологические единицы, паремология, хорошие манеры, англо-саксонская культура, позитивное мышление, лексико-фразеологическая система.

ENGLISH COMMUNICATIVE VALUES IN PHRASEOLOGY

The given article dwells on the issue concerned with communicative values of Anglo-Saxon culture in lexis and phraseological system of English language. In her article the author argues that these values confirm basic English mentality and communication. In view of the fact that the English language exists in its variations, we consider Anglo English (Anna Wierzbicka, 2006), which includes «inner circle» variations of the English language and which is an essential part of Anglo culture, which we translate into Russian as Anglo-Saxon culture in order to avoid confusion in its interpretation.

Keywords: communicative values, basic communicative values, phraseological units, paremiology, good manners, Anglo-Saxon culture, positive thinking, lexis and phraseological system.

Сведения об авторе:

Ишанкулова Дильбар Гафуровна, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Республика Таджикистан, г. Худжанд), Email: dilbar.hasanova@mail.ru

About the author:

Ishankulova Dilbar Gafurovna, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of foreign languages under the Tajik State University of Law, Business and Politics (Republic of Tajikistan, Khujand), Email: dilbar.hasanova@mail.ru

САҲМИ МАҲМУДХОЧАИ БЕҲБУДӢ ДАР РУШДИ МАТБУОТИ ТОЧИК

Ализода А.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Бояд гуфт, ки дар рафти ҳаёти идорию эҷодии рӯзномаи «Бухорои шариф» дар рушди кори рӯзноманигорӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ яке аз пешвоёни маъруфи ҳаракати ҷадидия дар Осиёи Миёна Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ низ саҳми муносиб гузоштааст. Рӯзнома ва маҷаллаи таъсиснамудаи ӯ бо номҳои «Самарқанд» ва «Ойина» дар бедории фикрии ҷавонони тоҷик ва тарғибу ташвиқи ҳаёти нав нақши нек бозидаанд.

Рӯзномаи «Самарқанд» аз аввали моҳи апрел то 17 сентябри соли 1913 дар шаҳри Самарқанд ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва туркӣ (ӯзбекӣ) ба таъб мерасид. Ҳамагӣ 45 шумора чоп шудааст. Мухаррири масъули «Самарқанд» Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ буда, ашхосе чун Саидризо Ализода, Хатойии Самарқандӣ, Асъад, Мирзокир Мирокилов, Ақобир Шохмансуров дар таъбу нашри он иштироки ғаёл доштанд. Теъдоди нашраш ҳудуди 600 нусха буд[10.129].

Тибқи навиштаи Нуъмонҷон Ғаффоров рӯзномаи «Самарқанд» ҳафтае ду маротиба бо теъдоди 500 нусха ба таъб мерасид. Дар он таълифоти Саидризо Ализода, Ҳоҷӣ Муин Шукрулло, Фаҳриддини Роҷӣ, Нурмуҳаммадбек, Насрулло Миллӣ, Мулло Иброҳим, Саид Камол, Додо Мирзоқорӣ ва дигарон таъбу нашр мешуданд. Аз ҷумла 20 августи соли 1913 шеърӣ Тошхоҷаи Асирӣ дар бораи мактаби усули ҷадид чоп шудааст. «Самарқанд» маводашро дар шакли насру назм дар масоили ислоҳоти мактаб, омӯзиши илму дониш, тичорат, тарғиби ислоҳот ва рушди кишвар пешкаши хонандагон менамуд. Ҷуғрофияи матолиб ва муаллифони форсизабони он васеъ буд. «Самарқанд» хориҷ аз сарзаминҳои Туркистони Россия ва Бухоро, аз ҷумла дар Афғонистон низ маълум буд. Матолиби рӯзнома диққати нашрияи муътабари «Сирочу-л-ахбор»-и Афғонистонро ба худ ҷалб намуда буд. Дар ин хусус маҷаллаи «Ойина» навишта буд, ки «Мақолаи ба форсӣ таълифкардаи муҳассили бухорӣ аз Истамбул Абдурауфи Фитрат афандиро бо номи «Таракқӣ ва таҷаддуд», ки дар шумораи 44 собиқ ҷаридаи «Самарқанд» таъб шуда буд, маҷаллаи муътабари «Сирочу-л-ахбори афғонӣ» барои худ тамоман рӯйнавис кардааст[3.21].

Маҷаллаи «Ойина» аз ҷониби Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ аз 20 августи соли 1913 то 15 июни соли 1915 дар шаҳри Самарқанд ба таъб мерасид. Ибтидо ҳафтае як маротиба ба забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ ҳар рӯзи шанбе дар шакли А4 ва дар ҳаҷми 16 саҳифа бо теъдоди 600 нусха ва баъдан моҳе ду маротиба дар ҳаҷми 12 саҳифа чоп мешуд. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки «Ойина» дар ибтидо ҳафтае як бор таъбу нашр мешуд, шабоҳат ба ҳафтанома дорад. Вале аксари муҳаққиқон «Ойина»-ро маҷаллаи гуфтаанд, на ҳафтанома. Ҳуди муассис ва сардабири ин нашрия Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ дар шумораи нахустинаш «Ойина»-ро «маҷаллаи ҳафтаина» номидааст, ки дар воқеъ ороиш ва муҳтавои он шабеҳ ба ҳафтанома мебошад.

Маҷаллаи «Ойина» дар матбааи Б. Газаров ва К. Слиянов ба тарзи литографӣ ва бо теъдоди 400-600 нусха таъбу нашр мешуд. Ҳаҷми ҳар як шумораи он ҳудуди 24 саҳифа, даҳ шумораи охир 32 саҳифагӣ чоп мешуд. Дар маҷмӯъ 68 шумораи маҷалла 1720 саҳифаро ташкил медиҳад. Масъулияти таъбу нашри маҷалла ба ғайр аз Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ бар дӯши Саидризо Ализода, Ҳоҷӣ Муин Шукрулло ва Фаҳриддини Роҷӣ низ буд. Дар набудани М.Беҳбудӣ, аз ҷумла хангоми сафарҳои хориҷии ӯ вазифаи муҳарририи маҷалла муваққатан ба зимаи С. Ализода буд.

Маҷаллаи «Ойина», ки аз 20 августи соли 1913 то 15 июни соли 1917 ба таъб мерасид, ғайр аз Туркистони Россия ва аморати Бухоро дар Қазқоз, Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон ва Туркия низ паҳн мегардид.

Намуди зоҳирии «Ойина» диққатҷалбкунанда буда, бо ҳуруфи зебо ва хоно чоп мешуд. Ҷилди саҳифаи аввали маҷалларо навиштаҷоти номи он ба ҷаҳор забон: «Ойина» ба форсӣ-тоҷикӣ, «Жузгу» ба туркӣ-ӯзбекӣ, «Миръот» ба арабӣ ва «Зеркало» ба русӣ зеб меод бо ҳуруфи арабӣ ва кирилӣ.

Бо М. Беҳбудӣ ба ғайр аз Ф.Роҷӣ, Ҳ. М. Шукрулло ва С. Ализода ҳамҷунин Саидахмади Васлӣ, Сиддикии Аҷзӣ, Муҳаммад Нурмуҳаммадзодаи Хатой, Нушарвон Ёвушев аз Самарқанд, Абдулло Қодирӣ, Тулаган Ҳоҷамёров аз Тошканд, Абдулҳамид Сулаймонӣ аз Андиҷон, Абдурауф Фитрат аз Истамбул, Абдусалом Азимӣ аз Қоҳираи Миср, Мулло Зафар-маҳмуди Ҳукандӣ, Ақобир Мансурӣ, Муҳаммад Саиди Доғистонӣ, Мирзо Ҳамдам Мирзоҳамидзода аз Қуканд, Мирзо Сирочи Ҳаким, Зухриддин Фатҳиддинзода, Абдурахмон- маҳмуд Муфтизода, Садриддин Айний, Асъади Бухорӣ, Мир Сарвар, Ниёз Рачабзода аз Бухоро, Холмуҳаммад Охундӣ аз Намангон, Баҳриддин Шарифӣ, аз Каттақурғон, Саид Бобоҳони Аҳрорӣ аз Хучанд ва дигарон ҳамкорӣ менамуданд. Таълифоти онҳо баёнғари мақсаду мароми маҷаллаа буд. Бояд афзуд, ки бисёре аз мақолаҳо бо имзои мустаор ба таъб мерасид. Аз ҷумла Садриддин Айний бо имзоҳои мустаори «Сод.Айн.», Саидризо Ализода «Син.Айн.», Нушарвон Ёвушев «Нун.Ё», Фаҳриддини Роҷӣ «Фе. Ре.», Мирзо Сирочи Ҳаким «Мим. Син.», Ҳоҷӣ

Муин Шукрулло «Хе. Мим.» ва ғайра.[3:216]

Маводи тоҷикии маҷалла масоили мубрами замонро дар бар мегирифтанд ва дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ таъсиргузор буданд. Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ дар мақолаи «Баёни ҳол» дар шумораи дувуми «Ойина» мақсаду мароми маҷалларо чунин ба қалам додааст: «Барои ишғирок ба «Ойина» муҳаррирони муктадир ва аз ҳар ҷониб муҳбирҳо даъват карда мешаванд. Забонаш туркӣ ва форсӣ, дар шакли назму наср, аз мақолаи илмӣ, адабӣ, сиёсӣ, ҷанний ва таърихӣ, аз воқеаҳо ва ахбори ҳафтагӣ, киноёту мазҳака иборат ва тасвирӣ хоҳад шуд. Маҷалла аз онҳо мо не, моли миллат аст. Афқоре, ки дарҷ мешавад, шахсӣ набуда, умумӣ, ғурурӣ набуда, динӣ мебошад».[4:145]

Дар саҳифаҳои маҷалла ғайр аз таълифоти Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ ҳамчунин осори бадеӣ ва хабару мақолаҳои С. Ализода, С. Айний, А. Фитрат, Мирзо Сирочи Ҳаким, Ҳоҷӣ Муин Шукруллозода (Меҳрӣ), Асғари Бухорӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Саидаҳмадхоҷаи Аҷзӣ, Саидаҳмади Васлӣ, Зухриддин Фатҳиддинзода, Асҳад, Муфтизода, Мулло Абдурахмон- маҳдум, Қорӣ Абдулбосит, Фаҳриддини Роҷӣ, Мирсарвари Ҳайдар, З. Мирзода ва дигарон таъбу нашр мешуданд. Аз ҷумла дар мақолаи «Манфиат»-и Абдурауфи Фитрат, ки сухан аз дардҳои миллии дар миён аст, ашхоси соҳибмансаб, ки ғами миллатро як су монда, ҳамеша дар фикри манобеи шахсии худ ҳастанд, интиқод шудаанд. Фитрат менависад: Манобеъ ду қисм аст: Манобеъи умумӣ ва манобеъи хусусӣ. Манобеи умумӣ он аст, ки як миллати муштарак ноили ғайда гардад. Инро манобеи миллии низ меӯянд. Манобеи хусусӣ ғайдаест, ки ба фарди миллат восил ва ё зарури аст, ки зоил гардад. Ҳаминро манобеи шахсӣ меноманд.»[6:4]

Бояд гуфт, ки маводи маҷалларо метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. 1. Масоили вобаста ба ислохотҳои, шарҳу тафсири моҳияти навгарӣ, ҳимояи тараққиҳо аз ҳуҷуми ҷонибдорони қўхнапарастони ифротӣ. Дар ин ҷода муҳаррири маҷалла Мақсудхоҷаи Бехбудӣ қори зиёдеро анҷом дода, мақолоти зиёди барномавӣ навишта, ҳамзамон шахсони соҳибтафаккур ва соҳибқаламро, ки дар равшан шудани моҳияти ҳадафи ислохотҳои саҳм гирифта метавонанд, ё худ мардони роҳи таҷдиду тараққӣ ҳастанд, ба ҳамқаламӣ дар саҳифаҳои маҷалла ҷалб намудааст. Таълифоти онҳо мансуб буд ба масъалаҳои гуногуни ислохоти ҷомеа, мактабу мадрасаҳо, расму одат, тағйири усули зиндагӣ ва дигар масоили доғи рӯз. 2. Мавзӯҳои баҳси ҷадиду қадим, неку бад, ҳалолу ҳаром, савобу гуноҳ ва ғайра. Намунаи ин гуна навиштаҳо мубоҳисаи байни Васлии Самарқандӣ бо Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ, баҳси рӯзномаи «Садои Фарғона» ва маҷаллаи «Ойина» дар масоили ислоҳӣ макотиб ва аҳкоми шарият мебошанд.

Таъкиди он нукта лозим аст, ки аҳдофи ислохотҳои ва вазифаҳои рӯзноманигорӣ тақозо мекунанд, ки дар «Ойина» аз ҳайси муҳтаво ва шакли ифода маводе дарҷ шаванд, ки ба оғай ва тарбияи муштарӣ мусоидат намояд. Мақолоти илмиву техникаи Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ доир ба таърих, ҷуғрофия, эҳсоия, мардумшиносӣ, мақолаҳои Мирзо Сирочи Ҳаким «Ақл», Абдурауфи Фитрат «Манфиат», «Ҳаёт ва ғояи ҳаёт» аз ҳамин қабиланд. Аз ҷумла Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ дар мақолаи «Ҷуғрофия чист?» онро бо баёни моҳияти ҷанний ҷуғрофия оғоз намуда, қадимӣ будани ин ҷаннӣ таъкид карда, сипас ба хотири исботи ин қазия ба таърих муроҷиат менамояд ва заминаҳои илмӣ ҷуғрофияро аз замони фиръавнҳои Миср, Чини қадим, Юнони қадим ёдрас мешавад.

Таваҷҷуҳи маҷаллаи «Ойина» ба ҷаҳони хориҷ, бахусус кишварҳои Шарқ, вазъи сиёсӣ фарҳангии онҳо, рӯйдодҳои Россия, Туркия, Афғонистон ва дигар нуқоти олам кам набуд. Як ҷузъи ин мақолаҳоро шиносӣ бо ақсои олам ташкил менамуд, ки ба воситаи сафарномаҳои худӣ Бехбудӣ ва дигар мақолоти дар ин мавзӯ таълифшуда пешкаши хонандагон менамуд.

Зарурати омӯзиши илму маориф, инъикоси вазъи таълиму тарбия яке аз ҳадафҳои муҳими маҷаллаи «Ойина» мебошад. Нашрия дар шумораи нахустинаш чунин менависад: «Дар ин замон баъзе ашхос, ки ба инояти ҳақ филҷумла ҷашм кушода ва ба аҳволи оламу ба авзои умм (мардум) ба сабаби савқи табиат ва ё ба хондани илму таърих ва татабӯи мозӣ воқиф гаштаанд, албатта ислохотҷӯӣ мешаванд. Ва дар забони ин гуна қасон ислоҳ ва ислоҳ аст. Агар аз онҳо пурсида шавад, ки ислоҳ аз қучо сар мешавад, ҷавоб хоҳанд гуфт, ки «аз мактабу мадраса». Чун ки ҳаёти миллат вобаста ба мактабу мадраса аст. Мактабу мадрасаи қадом миллат, ки обод аст, он миллат худро мудуфия мекунад, ҳам соҳибу ҳокими дигар миллат мегардад. Мактабу мадрасаи қадом миллат ҳароб ё таназзул аст, он миллат маҳкуми таданӣ (таҳқир) ва забун аст. Ривочи дину миллат, тараққии илму диёнат, пешрафти фазлу ҳунар, салоҳи ахлоқу одоб, ҳубии маишату зиндагонии ҳар тоифаро сабаб мактабу маориф аст.

Оре, ба мо туркистонӣ иморати мактабу мадраса кам нест, вале қайфияти таълими он ҳуб нест ва илме, ки замона ба мо лозим аст, дар мактабу мадрасаи мо нест ва он илмҳое, ки то кунун ба мадрасаҳои мо ҳаст, дар таълими он низ безътиной рӯй додааст...

Метавон гуфт, ки мактабу мадраса ва ҷавоми мо, туркистонӣ, балки умуми олами ислом дар панҷ- шаш аср то кунун явман фи явман рӯз то рӯзи дигар дар таданӣ ва рӯй ба фасоду ҳаробӣ ниҳодааст. Ба дигар миллатҳо нигарем, мебинем, ки ҳар сол дар феҳристи дарсҳои мактабу мадрасаашон илму ҷанҳои тоза дохил мекунанд ва дар қайфияти таълиму тадриси ҳар саҳна машваратҳо ва ҷамъиятҳо мекунанд, дар боби интиҳоби китобҳои дарсӣ маҷлисҳо мешавад. Инчунин ҳар илм мутахассис дорад, ки аз тарафи он таълим мешавад... Ҳулоса, миллатҳои бедор дар боби ислоҳи мактабу мадраса саъйи болиғ доранд.

Мо дар боло гуфтем, ки дар мактабу мадраса ва мавзеъҳо асрҳост, ки таданнӣ ва фасод воқеъ аст. Ҳазрати Мавлоно Нуриддини Қомӣ... дар «Тухфату-л-аҳрор» дар ин боб сӯзу гудози бисёр дорад...

Маҳмудхочаи Бехбудӣ баъди он, ки аз маснавии «Тухфату-л-аҳрор» пораеро иқтибос ва тавзеҳ мекунад, боз менависад: «Агар ин ҳарфҳоро одами замони мо ҳозир гӯяд, онро усули ҷадибият, мубадаъ, бобӣ, кофир мегӯянд. Ҳол он ки қариб 400 сол қабл аз ин ҳазрати Мавлавӣ шиква аз уламо ва машоих ва руасо намуданд ва боиси таддани ва заъфи ислом ононро гуфтаанд. Имрӯз таракипарварон ва ислоҳотчӯён ҷадид не, балки «қадимчӣ» будаанд ва аз ҷумлаи пайравони салаф ва солеҳ буданд».

Дар ин ва дигар навиштаҳои худ Муҳаммадхочаи Бехбудӣ равияи маорифпарварӣ ва тарақиҳоҳию ислоҳотчӯиро таъкид намуда ва аз истилоҳи «ҷадид», ки аҳли дин ва иртиҷоъ ба онҳо дода буданд, худро ва афкору орои ҳаммаслақонашро ҳимоя намудааст.

Дар маҷалаи «Ойина» дар радифи тарғиби илму маърифат мақолаҳое низ ба таб расидаанд, ки урфу одати ношоям ва хуруфотро интиқод менамоянд. Намунаи чунин мақолот номаи яке аз равшанфикрони маъруфи ҳучандӣ Саид Бобоҳон Аҳрорӣ ба унвони «Ойино» мебошад. Дар нома омада, ки бо ташаббуси шахси ҷасуру инсофталаб Мулло Сочид дар волости (ҷамоати) Қистакузи (Хистеварз) уезди (ноҳияи) Хучанд анъанаи «хайрот» барҳам дода шудааст. Матни нома чунин аст: «Аз айёми қадим дар қасабаи Хистеварз ба исми «хайрот» одати мазмуме ҷорӣ буд, ки ҳар гоҳ касе вафот мекард, мардум пас аз адои салоти ҷанозаи ӯ ҷо ба ҷо нишаста мунтазир ва маътали хайроти он мебуданд. То ин ки соҳибони майит пул ва ё ин ки аз чизи хона ба мисли рӯймол, адрас ва ғайра тақсим намуда меоданд. Ин хайротро садакаи шаръият ҳам наметавон гуфт, зеро дар сурате, ки ба ағниё як сум диҳанд, ба ғафӣ ё толибилм, мустаҳақи садақаанд, як танга ҳам наметавонанд. Бечора соҳиби мурда наметавонист, ки фикри тақдирину мусибат ва таъзият кунанд ё ин ки аз барои мардум пул ҳозир кунад. Ба ин восита хело одамҳо қарздор шуда ва то ҷаҳанни сол аз зери бори ин қарз баромада наметавонистанд. Баъзе вақт молҳои сағирро фурӯхта ба кабирон ва боён садақа меоданд (онҳо сағир нагуфта, шарм надошта мегирифтанд). Алҳамдулиллоҳ, ки ин одати мазмума ба ғайрати миллӣ ва ҳиммати динии ҷаноби домолло Сочид аз ин қасаба бардошта шуд».

Маҷаллаи «Ойина» дар поёни матни ин нома чунин илова намудааст: «Илоҳо, то охир бардошта шавад, то ки ятимону бевагон мурдагон маҷнун дар истироҳат бошанд. Хеле аҷиб, аст ки ғанӣ аз моли сағир ва бева садақа гирад. Мардумони дигар диёр хоҳ мусулмон ва ғайримусулмон ба ин афъоли мо на ханда балки гиря мекунанд».[1:338]

Саидризо Ализода дар «Моро ислоҳи мадорис ва макотиб лозим аст» ном мақолааш масоили мактабу маорифро мавриди барасӣ қарор дода, менависад: «Ҳамаи ин бадбахтиҳо ва разолат, ки мо туркистониро фаро гирифтааст, аз адами мадориси муназзаму замонавӣ аст». Ва меафзояд, ки «соири миллатҳо аз мактабу мадрасаҳояшон илова бар ҷаҳанни улуми тоифа, дорони фанни табибӣ, муҳандисӣ, муаллимӣ, мутарҷимӣ ва ғайра гардида, ҳар моҳе аз сад то ҷаҳанни манотӣ (танга)- ро дар болои курсӣ бо камолоти истироҳат нишаста дарёфт мекунанд, аммо туркистониро 7-8 сол дар мактабҳо ҳама ному худро базӯр менависем... Солҳост, ки мусулмонони соири мамулиқ дараҷаи лузум ва аҳамияти макотиби ҷадибро дониста, ғолиба ва манфиатҳои онҳоро фаҳмида, рӯз ба рӯз ба тақмили онҳо меҷӯшанд. Мо, мусулмонони Туркистон на ин ки мадорису макотиби ҷадид таъсис менамоем, балки онро ҳама бидъату ҳаром мешуморем». Ва С. Ализода ба мардум чунин хитоб менамояд: «Эй бародарони Туркистон! Эй ҳамватанони азиз! Ғафлат то кай?! Ҷаҳанни то ҷаҳанни? Шумо ба ҳақиқати исломият дуруст мулоҳиза намоед, бубинед, замоне ки Самарқанду атрофаш зиёда аз 150 ҳазор нуфузро дорост, аз мусулмонон ҷаҳанни нафаар тоҷиру савдогар, ҷаҳанни қадар мағозачӣ доранд? Кучо монда духтур, муаллим, муҳандис, муншӣ ва ғайра, ки барои мо ҷаҳанни лозим аст».

3 Мирзозода низ дар мақолаи «Илм ва тараққӣ»-аш асоси рушди ҳар миллатро мактабу маориф дониста ва менависад: «Ҳеҷ миллате тараққӣ нахоҳад кард, магар бо салоҳи макотиб ва мадорис. Макотиб ва мадорис ҳам ислоҳ хоҳанд шуд. Ҳар гоҳ ҷашм кушода ба аҳволи ҳозираи худ назар намоем, медонем, ки ба ҷаҳанни афтодаем ва аз бетартибии макотибу мадорис ба ин дараҷа расидаем». Ва муаллифи мақола ба гузаштаи худ рӯ оварда ва изҳор менамояд: моки дар замони қадим чунин набудем, ном ва овозае доштем, ҷаҳанни мамулиқ таҳти тасаруфи мо буд, сабаб ҷаҳанни афтодаем? Ва ба таҳлили вазъи имрӯза пардохта, чунин менависанд: «мардуме, ки аз вучудашон беҳабар будем, оламро ба зери тасаруфи худ дароварда, дорони он қадар санъатҳо шудаанд, ки боиси тааҷҷуби мо аст. Агар мо низ мувофиқи замони ҳозира ба таҳлили илму ҳунари кӯшиш намоем, дар андак муддат соҳиби қадру манзалаи гардида, номи мо ҳам дохили дафтари номдорон ва ходимони дини муқим дохил мешавад ва иззату обрӯи ду ҷаҳанноро хоҳем ёфт».

3 Мирзозода рушди миллатро аз баракати илму дониш медонад ва менависад, ки «иҳтирои автомобил, телефон, киштиҳои ҳавоӣ, сохтани роҳи оҳан, телеграф аз баракати илм аст. Одамони дигар низ ба мисли мо ду ҷашм дохил доранд. Пас, мо низ кӯшиш ба ҳарч диҳем, ки кишварамон тараққӣ кунад».[6:8]

Маҳмудхочаи Бехбудӣ ҷонибдори он буд, ки дар мактабҳо дар радифи дарсҳои диния- ҳифзии «Қуръон» таълими шарият, аҳодиси паёмбари ислом, омӯхтани Ҳифзу Бедил, улуми замонавӣ- тиб,

тичорат, ҷутрофия, хандаса низ омӯзонида шавад. Дар радифи писарон духтарон низ бояд дар мактаб таҳсил кунанд. Бо саводи динӣ маҳдуд набояд шуд. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ низ аз манфиат ҳолӣ нест. Вай менависад: «Ба мо ду не, чор чор забон лозим. Забони аввал форсӣ ё туркӣ, ки забони оилавии мост, забони дуум барои ҳама забони форсӣ, ки забони шеър ва маданият аст, забони арабӣ- забони дини муқадаси ислом, забони русӣ ё дигар забони аврупоӣ, ки барои ривочи тичорату саноат ва муомила дар арсаи ҷаҳон лозим аст.

Бархе аз мақолаҳои мундариҷ дар маҷаллаи «Ойина»-ро мавзӯи баҳси ҷадиду қадим, неку бад, ҳалолу ҳаром ва савобу гуноҳ ташкил менамояд. Намунаи чунин таълифот баҳс миёни Маҳмудҷаи Бехбудӣ ва Саидахмадҷаи Васлӣ, баҳси рӯзномаи «Садои Фарғона» ва «Ойина» дар масоили ислоҳи макотиб ва аҳкоми шарият мебошанд.

Маҷаллаи «Ойина» аз ҳар гӯшаву канори Осиёи Миёна хабару мақола дарҷ менамуд, ки аксари онҳо мутааллиқ ба масоили умдаи илму фарҳанг, мактабу маориф, интиқод аз камбудии норасоии зиндагии мардум ихтисос доштанд. Дар радифи ин дар саҳифаҳои «Ойина» доир ба вазъи ҷаҳон, баҳусус кишварҳои Шарқ маводи мухталиф мундариҷ мегардид. Аз ҷумла, дар феҳристи маҷаллаи «Ойина» ки аз ҷониби корманди Донишгоҳи Токиои Япония омода карда шудааст, беш аз 40 хабари ҷаҳон, 100 хабари дохилӣ, 150 шеър, 59 эълон, 278 мақола ғирдовари шудааст.[4:145]

Дар саҳифаҳои маҷаллаи «Ойина» як силсила мақолаҳои назарӣ ва мубоҳисавӣ, тақризу аҳбори адабӣ бахшида ба театр ба таъъ раидаанд, ки дар бораи рафти ба сахна гузоштани намоишномаҳои «Падаркуш»-и Маҳмудҷаи Бехбудӣ, «Туй»-и Нусратулло Қудратулло ва Ҳочӣ Муйин, вазъи театри Хуқанд, ҳимояи намоишномаи «Туй» аз танқиди ғаразқорона, мухтасоту имконоти театр ва ғайра баҳс мекунанд.

Бояд гуфт, ки Маҳмудҷаи Бехбудӣ сахна ва асари сахнавиро воситаи ҳубу муассири тарғиби афкори рӯшангарой ва ислохотхоҳона медонист. Ақидаи ӯ дар ин маврид чунин буд, ки театр аз риштаҳои нави ғайрияти бадеии Туркистон (Осиёи Миёна) маҳсуб ёфта ва он ба дастурҳои маънавии аҳли ислом муқобил намебошад. Сабаби чунин шакл гирифтани мубоҳиса он аст, ки аҳли тақво, баҳусус кишри ифротгарои он ҳунари драма ва намоиши театро барои фарди мусулмон кори ҳаром меҳисобиданд. Ба андешаи ӯ театр барои ҷомеа як амали лозима мебошад, зеро он «маслиҳатхоҳонаи миллӣ», «муҷозотхонаи маънавию ахлоқӣ», «маҷлиси вазъ ва дарсхонаи ибрат» аст.

Дар сармақолаи шумораи аввали рӯзномаи «Самарқанд» Маҳмудҷаи Бехбудӣ ҳадаф ва марому мақсади нашрияро чунин баён намудааст: «Аз аҳволи динӣ ва ахлоқии мардум менависад, бештар ба панду андарз қалам мезанад. Ба ҳубии ахлоқи мардум мекушад, мувофиқи усули дин ва мазҳаби худ ба мардум амри маъруф ва наҳий мункар мекунад ва бародарони динии худро ба роҳи нек сайъ мекунад... Ҳар чи дар олам ҳасту гузаштааст, менависад».[6:159]

Дар миёни матолиби рӯзномаи «Самарқанд» мавзӯи таълиму тарбия, рушди мактабу маориф мавқеи ба худ хосро доро мебошад. «Вайронии ахлоқи одати мо маълум аст. Дар масрафҳои беҳуда мо туғён намудаем. Дар боби хондан ва хонондан парво надорем. Маълум аст, ки диндорӣ ва мусулмонӣ бе илм намешавад. Илмо дар мактаб ва мадраса меомӯзанд. Агар мактабу мадраса хароб бошад, сабаби харобии дин ва дунё мешавад. Агар мактабу мадраса хароб бошад, мардум забон ва хати ҳешро аз даст медиҳанд». Дар ин мақола Маҳмудҷаи Бехбудӣ барои исботи гуфтаҳои худ тоҷикони Чинро мисол меоварад, ки бинобар надоштани мактабу мадраса забони модаринашонро гум кардаанд.

Дар яке аз шумораҳои «Самарқанд» доир ба вазъи мактабу маориф дар кишварҳои гуногуни олам ҷадвали муқоисавӣ дарҷ гардидааст, ки дар он дар кишварҳои пешрафтаи дунё солона барои таҳсили ҳар як донишомӯз сарф шудани маблағи муайян акс ёфтааст. Ин хароҷот дар ИМА 7 сӯму сӣ тин, дар Фаронса 2 сӯму 70 тин, дар Россия 67 тинро ташкил меводааст.

Дар мавриди фаро гирифтани кӯдакон ба мактаб низ чунин муқоиса дарҷ шудааст, Тибқи ин ҷадвал дар ИМА аз 100 нафар ҳама, дар Фаронса аз 100 нафар 80 нафар, дар Россия аз 100 нафар 29 нафар, дар Бухоро, Хева, Туркистон аз 100 нафар ҳамагӣ як нафар ба таҳсил фаро гирифта шудаанд. Ва дар охири мақола чунин омадааст: «Чаро чунин?»

Дар яке аз мақолаҳои дигар масъалаи мактабу маориф чунин баррасӣ шудааст: «Боиси тараққӣ ва сабаби саодат ва бақои ҳар қавму миллат нест магар таълиму маориф ва интишори илму фунуни ҳозира, ки ҳеҷ қавм дар ин асри тараққӣ ва тамаддун бе илму маориф ба бақои худ дастрас наметавон гардад. Муҳофизаи дину миллат низ вобаста ба илму маориф аст. Дифоъ ва салоҳ дар ободӣ ва саодати ватан низ бе илм ва маориф ҳосил нахоҳад гардид. Мабдаи улум ва маориф мактаб аст. Бе мактаб ҳеҷ яке аз инҳоро ҳосил наметавонем. Як дараҷа ҷаҳми ибрат боз намоем ва ба ақвоми соираи мутамаддин назар андозем, чи сон дар роҳи мактаб ва маориф кӯшиш намудаанд, ки аз сад навад, лоақал аз сад ҳафтод нафар соҳиби илму ирфонанд. Маро чи шуда ва чи пеш омада, ки ақаллан аз сад панҷ нафар соҳиби хат ва савод нестем. Сабаб чӣ?»[9:12]

Дар дигар матолиби рӯзнома низ тамоми бадбахтиҳои ҷомеа аз ғафлату ҷаҳолат маънидод шуда, мардумро ба омӯхтани илму таҷрибаи пешқадами дигар халқҳо, сарфакорӣ, даст кашидан аз ҳавою ҳаваси бекора ва исрофкорӣ даъват намудааст: «То аз зери пардаи ғафлат сари худ берун наорем ва

бакори чаҳониён аз назари ибрат нангарем, ноилу гавҳари мақсуд намешавем, соҳиби сарват ва давлат намегардем. Модоме, ки гардани таслим ба машварати ақли солим надихем, чораи пеш ниҳодани қадам намеёбем. То вақте ки гиребони мулоҳизаи мо дар ганҷи абас ва ҳавас аст, инони тавсани обрӯ аз дасти ихтиёри мо берун аст».

Муаллифи мақола ба ҳамватанони худ бо суол муроҷиат карда, ба чунин хулоса мерасад: «Ин зиллат ва касофати бадии одати мост ва ғунд, ки онон аҳли он оламанд. Ин ҷо ҷаннати онҳост. Пас, мо, ки аҳли охираат бошем, дурустии кори динро чаро намекунем ва бачагонро намехонем. Охир чаро дуздӣ, қатл, ғорат, фасодии ахлоқ пешаи мост. Магар кори марди охирааталаб ин аст? Фарёд, ки аз беилмӣ корҳои дунё маътал ба кори охираат ноқис ва мо дар ҳоли ҳайрат ва зиллат ва таданнием».

Дар яке дигар аз мақолаҳои рӯзномаи «Самарқанд» чунин сатрҳоро меҳонем: “ Афсӯс, ки дар ин замони тараққӣ ҷашмҳои аҳолии мо аз хоби ғафлат бедору дидаҳо ҳушёр нагардида. То ҳанӯз ҳам аз тараққии атроф ва пас мондани худ хабар надодем».

Мавзӯ ва муҳтавои шеъри мундариҷ дар рӯзнома зери унвони «То ба кай» низ дар ҳамин масъала аст.

Ё раб, ин исломиён бошанд нодон, то ба кай?
Дур будан ин қадар аз илму ирфон то ба кай?
Дар тани мо аз кучо афтодааст ин дарди ҷаҳл,
Мекунад дар ҷашми мо ин ранҷ бухрон, то ба кай?
То кадомин рӯз дар ғафлат фурӯ хоҳем рафт,
Беҳунар аз даст бигзорем даврон, то ба кай?
Оҳи мақсуд зи гунги мо рамидан то кучост,
Дилбари матлуб аз мо чида домон, то ба кай? [2:4]

Дар мақолаи Мирзо Сирочи Ҳаким, ки 12 июли соли 1913 дар рӯзномаи «Самарқанд» ба таъб расидааст, вазъи ногувори макотибу мадориси Бухоро ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Вай менависад: «Агарчи ҳеҷ шаҳре аз шаҳрҳои Туркистон баробари Бухоро макотиби ибтидоӣ ва мадорис надорад, вале афсӯс, ки дар ин касрати макотиб ва мадорис манфиат нахоҳад буд. Зеро ин мактабҳои ҳолие, ки мо дорем, ҷуз тавзеи авқот дигар самарае ба ҳоли атфолӣ мо нахоҳад бахшид. Дар ин мактабҳо даҳ сол атфол бидуни таътил аз субҳ ило ғуруби офтоб машғули фарёду фиғон буда, чун шахси моргазида бояд печутоб бихӯрад. Тифлаки бечора ҷӣ машаққатҳое, ки намекашад ва ҷӣ садамаҳое, ки аз дасти муаллимони бесавод намебинад. Аз як тараф, касиф будани мактаб, аз тарафи дигар, зарби ҷӯб ва шалоқи муаллим кӯдакӣ мазлумро ба ҳазор гуна амрози муҳалик гирифта намуда, ба бадахлоқӣ дучор менамояд». Мирзо Сирочи Ҳаким, ки оламу одам дида буда ба шеваи таълиму тарбия дар макотиби кишварҳои гуногуни олам, аз ҷумла Аврупо ошноӣ дошт, роҳи ислоҳи омӯзишу парваришу пешниҳод менамояд: «Ислоҳи мактабро касе мекунад, ки дар яке аз мактабҳои олий ва ё дорулмуаллимини акмал таҳсил намуда, шаҳодатнома дар даст дошта бошад. Ва ё ин ки ақалан дар муаллимӣ ва санъати таълим вукуфи том дошта бошад дорои улуми зарурӣ бошад. Чунин шахс метавонад макотиби моро ислоҳ намояд. Он ҳам дар сурате, ки тамоми муаллимини мактабҳо мардумони босавод ва бо илм буда бошанд ва илло матлаб ба даст нахоҳад омад».

Бояд гуфт, ки дар саҳифаҳои маҷаллаи «Ойина» маводи адабӣ, лавҳаву мақола, шеърҳо, нақлу баҳсҳо, намунаи адабиёти форсию туркӣ ба таври фаровон таъбу нашр шудааст. Дар миёни маводи адабӣ маводи ба аҳдофи ислохотпарастӣ ва таҷдидгароии Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ алоқаманд бештар ба таъб расидааст. Дар маҷаллаи «Ойина» ба адабиёту матбуоти Шарқ, баҳусус осори Маҳмуди Тарзӣ, нашрияҳои «Чехранамо», «Сирочу-л-ахбор», «Навбахор» истиноди зиёд шудаву намунаҳо ба таъб расидааст.

Дар саҳифаҳои рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи «Ойина» 17 асари бадеӣ, таълими ва маҷаллаву рӯзномаҳои форсӣ- тоҷикӣ аз Абдурауфи Фитрат, Сайид Аҳмадхоҷаи Сиддиқӣ, Мирзо Ҳодӣ, Ҳочи Муин, Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ, Маҳмуди Тарзӣ, нашрияҳои «Сирочу-л-ахбори афғония», «Чехранамо», «Навбахор» ва ғайра арзёбӣ ва ба хонандагон муаррифӣ шудаанд. Аз ҷумла, рӯзномаи «Самарқанд» зери унвони «Китоб» бо номи «Сайёҳи ҳиндӣ» чунин шиносномаеро ҷой додааст: «Ҷаноби фозили муҳтарам, ватанпарастии мукаррам Абдурауф афандӣ Фитрати Бухороӣ, ки дар Истанбул машғул ба таҳсиланд, «Сайёҳи ҳинд» ном асареро дар бораи мадорис ва мактаб ва давоири ҳукумати Бухоро ва савияи илмӣ аҳоли ва уламо ва кайфияти раият ва дар ҷиғунагии аҳволи саҳя ва ҳифзи сиҳат ва ҳифзи сиҳат ва адами муассисоти тиб ва замония ва ғайра китобе муфассал ва муфид таҳрир ва нашр намудаанд. Алҳақ китобест нодир ва ҳар бухороиро мутолиаи он вочиб ва лозим аст. Амроз ва иллате ки Бухороро истило намудааст, ягон-ягон бо вуқӯт ва далоил исбот ва илочи онро баён мекунад. Аз барои истикбол ва ислоҳи муҳити Бухоро ва мулоҳизоти маданияти ватанпарастона арз мекунад. Хондани ин асари муфид ба ҳар форсидон дорои аҳамият аст».

Хуллас, аз ошноӣ бо мазмуну муҳтавои нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ «Самарқанд» ва «Ойина» метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Нашрияҳои мазкур дар ташаккули матбуоти тоҷик ва тарбияи мутахассисони рӯзноманигорӣ

сахми болиғ доранд.

2. Тавассути нашрияҳои «Самарқанд» ва «Ойина» афкори нави замонавӣ, аҳдофи тараққиқарварӣ ва таҷдидгарой ба мардум расонида шуда, аҳкоми шариат аз ҳар гуна ифроту тафрит ҳимоя шудаанд.

3. Нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ дар рушд ва таҳаввули матбуоти тоҷики замони шӯравӣ таъсир гузоштаанд.

4. Дар нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ суннатҳои рӯзноманигории форсӣ-тоҷикӣ идома ва тақвият ёфтааст.

Дар саҳифаҳои рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи «Ойина» нақди адабӣ низ мавқеи ба худ хосро доро буд. Адабиётшиноси тоҷик Абдулҳолиқи Набавӣ дар «Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ ва нақди адабӣ дар наҳзати ҷадидия» ном мақолааш ба таҳлилу баррасии ин мавзӯ пардохта ва ба чунин натиҷа расидааст:

1. Нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ- рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи ҳафтавори «Ойина» (баъд аз рӯзномаи «Бухорои шариф») ибтидо гирифтани нақди адабӣ (тахассусӣ) эҳсос мешавад.

2. Нақди адабӣ дар нашрияҳои мазкур ва умуман нақди адабиёти ҷадидия бо оғози тафаккури интиқодӣ ва таҳлилий дар ҷомеа, бахусус дар байни рӯшанфикрони он алоқаманд аст.

3. Арзиши асарҳои нақдии нашрияҳо ва Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ то ба ҳол нақда, балки омӯзиши муфассал ва ҷадидро тақозо дорад.

4. Дар нақди ин давра мақолаҳои назарӣ, муҳоҳисавӣ ва дастурӣ, тақризу шиноснома, тавсиф, таъзия ва марсия аз жанрҳои вижаи нақд будаанд.

5. Нақди нашрияҳои Бехбудӣ дорои хусусияти тавсифӣ буда, баъзе қўшишҳои таҳлилу баррасӣ ба мушоҳида мерасанд.

6. Баррасиву арзёбии осори адабӣ дар ин замон бештар ба меъёрҳои иҷтимоӣ асос ёфта, онро асосан ба сифати нақди иҷтимоӣгари тавсиф қардан мумкин аст.[5:44]

Он нуктаро бояд таъкид намуд, ки нашрияҳои «Самарқанд» ва «Ойина» суннатҳои матбуоти форсизабонро идома дода, боиси тақвияти ҳамон қазияи «фарҳанги рӯзноманигорӣ»-и форсӣ-тоҷикӣ дар Осиёи Миёна гардидааст. Дар таҳти нуфузи услуби «Бухорои шариф» сипас «Самарқанд» ва «Ойина» сабки нигориши бисёре аз аҳли адаби адабиёти ҷадидия шакл гирифтаву сайқал ёфтааст. Ҳамчунин дар маҷаллаи нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ рӯзноманигороне чун Саидризо Ализода, Ҳочи Муйин Шукруллозода, Фахриддини Роҷӣ тарбия ёфтаанд.

Дар маҷмӯъ саҳми Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ дар ташаккули матбуоти форсӣ-тоҷикӣ дар сарзамини Осиёи Миёна кам нест. Ҳамчунин, агар матбуоти баъдинаи тоҷикро бо диққат аз назар гузаронем, ба ҳубӣ дарк менамоем, ки дар услуби рӯзноманигорӣ тарзу услуби нашрияҳои Бехбудӣ ба ҳубӣ эҳсос мешавад.

Хуллас, аз ошноӣ бо мазмуну муҳтавои нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ «Самарқанд» ва «Ойина» метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Нашрияҳои мазкур дар ташаккули матбуоти тоҷик ва тарбияи мутахассисони рӯзноманигорӣ саҳми болиғ доранд.

2. Тавассути нашрияҳои «Самарқанд» ва «Ойина» афкори нави замонавӣ, аҳдофи тараққиқарварӣ ва таҷдидгарой ба мардум расонида шуда, аҳкоми шариат аз ҳар гуна ифроту тафрит ҳимоя шудаанд.

3. Нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ дар рушд ва таҳаввули матбуоти тоҷики замони шӯравӣ таъсир гузоштаанд.

4. Дар нашрияҳои Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ суннатҳои рӯзноманигории форсӣ-тоҷикӣ идома ва тақвият ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Бобохонтўра С. Мактуб аз Хучанд// Ойина. 1914, №18
2. Гулмуродзода П., Файзиёв О. Мусалмонон то ба кай дар ғафлатӣ?// Сипехр. 2007, №36.
3. Ғаффов Н. Роль и место джадидизма в развитии просвещения и духовной культуры народов Средней Азии (конец XIX-начало XXвв.).-Душанбе, 2013.
4. Исомиддин Б. «Ойина» маҷалла аст ё ҳафтанома?// Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик.-Душанбе 2012
5. Набавӣ А. Нахустин рӯзномаҳои тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ. Душанбе, 2007.
6. «Ойина». 2014, №13
7. Расулиён Қ. Аз «Бухорои шариф» то «Иди тоҷик».-Душанбе, 2003
8. Расулиён Қ. Таърихи матбуоти форсӣ-тоҷикӣ. Китоби 2. -Душанбе 2012
9. «Самарқанд» 2013, 7 май
10. Усмонов И. Журналистика. Қисми 1.-Душанбе, 2005.
11. Маҳмудхоҷа Б. Усули ҷадида чӣ гуна аст?// Бухорои шариф.1912, 28 ноябр.
12. Муродӣ М. Баъзе омилҳои пайдоиш ва хусусияти «Бухорои шариф»//Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик. -Душанбе, 2012.
13. Набавӣ А. «Бухорои шариф» сароғози матбуоти миллий.-Душанбе, 2012
14. Назарзода С. Аз «Бухорои шариф» то «Ҷумҳурият»// Ҷумҳурият.2012, 10 март.
15. Расулиён Қ. Аз «Бухорои шариф» то «Иди тоҷик».- Душанбе 2003.
16. Салимзода О., гулмуродзода П. Истиқлоли миллий ва рӯзномаи нахустини тоҷикӣ// Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик. Душанбе, 2012.

ВКЛАД МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ

Наряду с редакцией газеты «Бухорои Шариф» значительный вклад в развитие журналистики на персидско-таджикском языке внес и один из известных лидеров джадидского движения в Средней Азии Махмудходжа Бехбуди. Его газета и журнал «Самарканд» и «Ойна» сыграли значительную роль в пробуждении таджикской молодежи и пропаганде новой жизни.

Издания «Самарканд» и «Ойна» продолжают традиции персоязычной прессы и укрепляют тот самый случай «персидско-таджикской журналистской культуры» в Центральной Азии. Под влиянием стиля «Бухорои Шариф», а затем «Самарканда» и «Зеркала» сформировался и усовершенствовался стиль письма многих писателей современной литературы. Такие журналисты, как Сайдризо Ализода, Ходжи Муин Шукруллозода и Фахриддин Раджи, также прошли обучение в Школе публикаций Махмудходжи Бехбуди.

В целом вклад Махмудходжи Бехбуди в становление персидско-таджикской печати в Средней Азии немал. Также, если внимательно посмотреть на последующую таджикскую прессу, то отчетливо видно, что в стиле публицистики хорошо чувствуется стиль публикаций Бехбуди.

В общей сложности, из ознакомления с содержанием публикаций Махмудходжи Бехбуди «Самарканд» и «Ойна» можно сделать следующие выводы:

1. Эти издания вносят значительный вклад в формирование таджикской прессы и подготовку журналистов.

2. Через издания «Самарканд» и «Ойна» до народа донесены новые современные идеи, цели развития и обновления, а нормы шариата защищены от всякого рода экстремизма и сепаратизма.

3. Публикации Махмудходжи Бехбуди повлияли на развитие и эволюцию таджикской прессы в советское время.

4. В публикациях Махмудходжи Бехбуди продолжают и укрепляются традиции персидско-таджикской публицистики.

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбуди, «Самарканд», «Зеркало», газета, журнал, реформа, школа, образование, статья, литература, театр, развитие.

THE CONTRIBUTION OF MAHMUDKHOJA BEHBUDI TO THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK PRESS

Along with the editorial office of the Bukhoroī Sharif newspaper, one of the well-known leaders of the Jadid movement in Central Asia, Mahmudkhoja Behbudi, made a significant contribution to the development of journalism in the Persian-Tajik language. His newspaper and magazine «Samarkand» and «Oyina» played a significant role in awakening the Tajik youth and promoting a new life.

The publications «Samarkand» and «Oina» continue the traditions of the Persian-language press and strengthen the very case of «Persian-Tajik journalistic culture» in Central Asia. Under the influence of the style of «Bukhoroī Sharif», and then «Samarkand» and «Mirrors», the writing style of many writers of modern literature was formed and improved. Journalists such as Saidrizo Alizoda, Khoji Muin Shukrullozoda and Fahriddin Rāji also received training at the Mahmudhoji Behbudi School of Publications.

In general, the contribution of Mahmudhodzhi Behbudi to the development of the Persian-Tajik press in Central Asia is considerable. Also, if you carefully look at the subsequent Tajik press, you can clearly see that Behbudi's style of publications is well felt in the style of journalism.

In total, from familiarization with the content of the publications of Mahmudhodzhi Behbudi «Samarkand» and «Oyina», the following conclusions can be drawn:

1. These publications make a significant contribution to the formation of the Tajik press and the training of journalists.

2. Through the publications «Samarkand» and «Oyna», new modern ideas, goals of development and renewal were brought to the people, and Sharia norms were protected from all kinds of extremism and separatism.

3. The publications of Mahmudhoji Behbudi influenced the development and evolution of the Tajik press during the Soviet era.

4. The publications of Mahmudhoji Behbudi continue and strengthen the traditions of Persian-Tajik journalism.

Key words: Mahmudhoja Behbudi, «Samarkand», «Zerkalo», newspaper, magazine, reform, school, education, article, literature, theater, development.

Сведения об авторе:

Ализода Аличон Анвар – соискатель кафедры государственного управления и всеобщей истории Дангаринского государственного университета, Республика Таджикистан, г. Душанбе Дангара, улица Рахманзамина, дом 23. Электронная почта: Alizoda001@mail.ru. Тел.: (+992) 904-77-77-48.

About the author:

Alizoda Alijon Anvar – applicant for the Department of Public Administration and General History of the Dangara State University, Republic of Tajikistan, Dushanbe Dangara, Rakhshanzamin street, 23.
E-mail: Alizoda001@mail.ru. Tel.: (+992) 904-77-77-48.

**РУШДИ ФОЛКЛОРШИНОСИИ ТОЧИК ДАР ДАВРАИ
ПРЕЗИДЕНТИИ МУҲАММАД ОСИМӢ**

Раҳмони Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи башарият нақши шахсиятҳои боистеъдоди фарҳангӣ, адабӣ ва сиёсӣ беҳамто аст, ки дар ин бора таърихшиногон кишварҳои гуногуни олам зиёд ёдовар шуданд. Дар ҳар давраи замон маҳз шахсиятҳои доно, пуркор, масъулиятшинос (ҳар кадоме мувофиқи тавоноии ҳеш) корҳои шоистаеро анҷом медиҳанд ва ба рафти таърихи замони худ таъсир мегузоранд. Шахсиятҳои масъулиятшинос дар ҳар вазифа, кор ва риштаи интихобнамудаи худ талош менамоянд, ки аз дилу ҷон кор кунанд, андешаҳои арзишманди худро дар амал татбиқ намоянд. Агар ба мамониату мушкilot дучор шаванд, он гоҳ ё қалам ба даст ё бо машваратҳои оқилона боз ҳам аз паи корҳои созида мешаванд.

Академик Муҳаммад Осимӣ (1920-1996) ҳамин гуна инсонии пуркор, хушгӯ, дилҷӯ, хушхӯ, некрох, миллатдӯст ва ватанпараст буд. Ҳамаи қору вазифаҳоро то охири умр аз дилу ҷон иҷро мекард. Ӯ дар солҳои 1965-1988 президенти АИ РСС Тоҷикистон буда, барои инкишофи ҳамаи соҳаҳои илм дар кишвар талош варзид.

Баъди таъсиси АИ РСС Тоҷикистон ва ба идомаи корҳои шоистаи оғозин дар давраи президентии устод М.Осимӣ тамоми бахшҳои илмҳои гуногун рушд ёфт. Ин абармарди маориф, сиёсат ва фарҳанг кӯшиш намуд, ки дар пешрафти ҳамаи бахшҳои илм саҳми арзишманди худро гузорад ва барои рушди улуми иҷтимоӣ ва дақиқ дар Тоҷикистон талош варзад. Дар ин бора дар китоби «Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиёи Марказӣ» беш аз 70 олими риштаҳои мухталиф аз кишварҳои гуногуни олам бо далелҳои илмӣ назари худро баён намуданд [1].

Мо дар ин мақола ба тавр мухтасар ба корҳои омӯзиш ва пажӯҳиши илми фолклоршиносӣ дар ин марҳалаи таърихӣ ёдовар мешавем, ки бевосита дар давраи сарвари М.Осимӣ дар АИ РСС Тоҷикистон сурат гирифтааст.

Барои дарки бештари ин масъала ба оғози корҳои фолклоршиносӣ мурур менамоем. Он кӯшише, ки нисбати гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши фолклор дар садаи XIX дар кишварҳои аврупоӣ бо завқу шавқӣ баланд вучуд дошт, тавассути муҳаққиқони рус ба кишварҳои Осиёи Марказӣ низ расид. Ба гирдоварии фарҳанги суннатии тоҷикон пеш аз ҳама муҳаққиқони рус рӯ оварданд. Дар охири садаи XIX ва аввали садаи XX мардумшиносону таърихшиногон забоншиносон ба мисли М.С.Андреев, М.Айдаров, Г.А.Арандаренко, В.В.Бартольд, А.Гребёнкин, К.Г.Залеман, И.И.Зарубин, М.Карухи, Д.Н.Логофет, Н.С.Лькошин, Н.А.Маев, Н.Г.Маллицкий, Н.Маль, Е.М.Пещерева, А.Е.Снесарев, А.А.Семёнов, А.Случановский, Л.В.Соловьёв, А.Шишов О.А.Сухарева ва дигарон ҳиссаи арзишманде гузоштаанд. Агарчи осори гирдоварда ва нашри матнҳои фолклории онҳо кам аст, вале натиҷаи заҳмати эшон дар рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва маҷмӯаҳои он солҳо интишор ёфт.

Пасон дар солҳои бистуми садаи XX ба гирдоварии матнҳои фолклорӣ ва пажӯҳиши он пажӯҳандагонии тоҷик ҳамроҳ шуданд. Устод Айнӣ яке аз аввалинҳо буд, ки ҷавононро ба гирдоварии «адабиёти халқ» (таъбири устод Айнӣ) таълиф намуд. Зимнан муҳим будани «адабиёти халқ»-ро дар мақолаи худ «Забони тоҷикӣ» («Раҳбари дониш», 1928, №11-12, с. 43-47) таъкид намуд ва ба гирдоварии «адабиёти халқ» ишорат карда, барои омӯхтани бадеияти забон зарурати онро ёдовар шуд [Айнӣ 1964, с. 365].

Ин гуна роҳнамоиҳо ва машвартҳо буд, ки дар солҳои 20-40-и садаи XX муҳаққиқони зерин ба гирдоварӣ ва нашри осори адабиёти гуфтории тоҷикон машғул шуданд: Т.Зехнӣ, В.Маҳмудӣ, Н.Бектош, Ҳ.Карим, О.Исматӣ, Н.А.Болдырев, Алӣ Хуш, И.С.Брагинский, О.Сухарева, А.Деҳотӣ, А.Пирмуҳаммадзода, Л.Бузургзода, М.Турсунзода, Р.Ҷалил, Ҳ.Бақозода, Б.Раҳимзода, М.Миршакар, Ш.Хусейнзода, Б.Ниёзмӯхаммадов, А.Мирзоев, Ф.Ниёзӣ, Х.Мирзозода ва дигарон.

Дар ин давра (солҳои 20-40) мақолаҳои илмӣ низ оид ба баъзе масъалаҳои адабиёти гуфторӣ (он солҳо «адабиёти халқ» ва «адабиёти даҳанақӣ» мегуфтанд), оид ба равиши гирдоварӣ, моҳияти омӯзиши фолклор, осори шоирони маҳаллӣ ва ғайра таълиф гардид. Агарчи дар солҳои 20-40, ки ғундагонии суннатии фолклорӣ дар байни мардум зиёд буданд, вале матнҳои гуфтории онҳо аз байни мардум кам гирдоварӣ шуданд. Чунки дар он солҳо кадрҳои илмӣ хеле кам буданд, ки аз байни тоҷикони Осиёи Миёна мавдои фолклории бештар гирдоварӣ намоянд. Дар он солҳо рисолаҳои илмӣ пажӯҳишӣ, ки ба ин ё он масъалаи илми фолклоршиносӣ ва ё баррасии жанрҳои ҷудогонаи фолклори тоҷикон бахшида шуда бошанд, ба вучуд наомад.

Дар охири солҳои 40 ва баъд пажӯҳандагон аз ҷумла А.Дехотӣ, А.Мирзоев, Н.Маъсумӣ, Б.Ниёзмӯҳаммадов, К.Наимӣ, Я.Налский, Р.Амонов, Н.Нурҷонов, К.Улуғзода ва дигарон ба гирдоварӣ, нашр ва баррасии матнҳои фолклорӣ машғул шуданд. Вале фаъолияти гирдоварӣ ва пажӯҳиши матнҳои адабиёти гуфтории тоҷикон аз солҳои 50-и садаи XX бештар гардид, ки дар ин ҷо кӯшиши Р.Амонов бо шогирдонаш, роҳнамои Н.Маъсумӣ дар АИ РСС Тоҷикистон ва профессор В.Асрорӣ дар УДТ (ҳоло ДМТ) арзанда аст.

Гирдоварӣ, нашр, омӯзиш ва пажӯҳиши адабиёти гуфторӣ дар солҳои 50 ва аввали 60 бештар ғашт. Аз солҳои 50-и садаи XX, то Истиқлоли Тоҷикистон (9 сентябри 1991) пажӯҳандагон Р.Амонов, В.Асрорӣ, А.Мирзоев, Н.Нурҷонов, Н.Маъсумӣ, Р.Қодиров, К.Улуғзода, Э.Улуғзода, М.Раҳимов, Б.Шермӯҳаммадов, Б.Тилавов, Н.Шакармамадов, А.З.Розенфелд, Ю.Салимов, М.Фозилов, С.Маҳдиев, Ф.Муродов, Д.Обидов, Ҳ.Назаров, И.М.Оранский, А.Абибов, Р.Аҳмадов, Ф.Зеҳниева, Т.Исроилова, Н.Азимов, С.Норматов, М.Неъматов, Ҷ.Рабиёв, А.Сӯфиев, С.Фатхуллоев, Э.Шварс, Ҳ.Раҳматов, М.Явич, Я.И.Налский, Қ.Ҳисомов, М.Миркамоллова, Д.Карамшоев, Т.Миров ва дигарон дар гирдоварӣ, нашр, пажӯҳиш ва таҳқиқи муносибати адабиёти гуфторӣ ва навишторӣ қорҳои шоистаеро анҷом доданд.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳам гирдоварӣ, ҳам нашр ва ҳам пажӯҳиши илмӣ осори фолклорӣ дар давраи президентии АИ РСС Тоҷикистон академик М.Осимӣ рушд ёфт. Дар ин давра бо роҳбарии Р.Амонов гирдоварӣ ва нашри осори фолклорӣ суръати бештар гирифт. Дар Фонди фолклори тоҷики (ФФТ) Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ РСС Тоҷикистон маводи зиёде аз байни тоҷикони Осиёи Марказӣ ҷамъ шуд. Дар асоси маводи мавҷуд пажӯҳандагон кӯшиш намуданд, ки равишҳои табақабандӣ, танзим ва пажӯҳиши матнҳои фолклориро омӯзанд.

Дар натиҷа зарур омад, ки таҷрибаи фолклоршиносони ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мавриди омӯзиш қарор гирад. Маълум шуд, ки дар қорҳои гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши матнҳои фолклорӣ ҷумҳуриҳои Литва, Латвия ва Эстония, таҳти таъсири фолклоршиносии кишварҳои аврупоӣ, қорҳои шоистаеро анҷом додаанд. Масалан, яке аз пажӯҳандагон Б.Кербелите (ҳамроҳи шогирдонаш) аз аввали солҳои 60-уми асри XX дар асоси маводи гирдовардаи солҳои 1835-1981, ки дар барғаҳо (картотека) беш аз 80 ҳазор матни вариантҳои афсона ва матнҳои гуногуни насри гуфториро дар бар мегирад, 11, 5 ҳазор матни афсонаҳои сеҳромези литвониро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Баъдан натиҷаи ин қор дар шакли мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ ба нашр мерасад [ниг.: Кербелите 1991].

Бо нияти омӯхтани афкори назарӣ ва амалии фолклоршиносони ҷумҳуриҳои назди Балтик ва Русия муҳаққиқон М.Явич ва Ҳ.Раҳматов ба он кишварҳо фиристода мешаванд. Дар ин сафар онҳо бо пажӯҳандаи ботаҷриба, намоёнҳои мактаби сотхторшиносӣ профессор И.Левин, ки ӯ бо бойгонҳои фолклори кишварҳои назди Балтик низ ҳамкорӣ дошта, худ дар Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) фаъолият менамуд, шинос мешаванд.

Натиҷаи ин сафарро Н.Маъсумӣ директори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ (солҳои 1959-1971) ва Р.Амонов мудирӣ шӯбаи фолклор (солҳои 1958-1994) ба устод М.Осимӣ мерасонанд. Дар натиҷаи машварат охири соли 1965 И.Левин ба Тоҷикистон даъват мешавад. Дар ин бора фолклоршинос Рӯзӣ Аҳмадов чунин ёдовар шудааст: «Ба машварати вай (И.Левин – Р.Р.) масъалаи танзими маводи Фонди фолклор оғоз гардид, ки дар ин қор бештари кормандони шӯба ширкат намуданд. Ҳамин тариқ фонд дар асоси шева ва усули нави илмӣ тартиб ва танзим шуд» [7, 140].

Маҳз дар ҳамин давра (солҳои 60-70) бо роҳбарии И.Г.Левин бахши зиёди матнҳои Фонди фолклори тоҷики Институти забон ва адабиёти тоҷики ба номи Рӯдакии АИ РСС Тоҷикистон тибқи равиши байналмилалӣ танзим шуд ва баъдҳо дар ин асос чандин рисолаҳои илмӣ таълиф гардид. Бо дастгирии бевоситаи академик М.Осимӣ омода намудани куллии бисёрчилдаи фолклори тоҷик оғоз шуд.

Аз суҳбатҳои мо бо Р.Амонов, А.Маниёзов, Б.Тилавов, Б.Шермӯҳаммадов, И.Левин (соли 2010 дар Олмон зиндагонӣ мекард, ки ин ҷониб бо И.Левин бо роҳнамоии фолклоршиноси олмонӣ профессор У.Марзулф борҳо телефонӣ суҳбат кардаам ва мукотиба доштам) ва дигарон маълум шуд, ки ӯ ба кормандони шӯбаи фолклор ба таври муфасссал равиши табақабандии матнҳоро омӯзонидаст. Ин аст, ки кормандони шӯбаи фолклор дар аввал тамоми маводи фондро шуморагузорӣ карда, шиносномаи ҳар матнро муайян намуданд.

Тавре ки баъдҳо Р.Аҳмадов ёдовар шудааст тамоми кормандони шӯба (Р. Амонов, Б. Тилавов, Б. Шермӯҳаммадов, Н. Азимов, Ф. Зеҳниева, Р. Аҳмадов, С. Норматов, С. Маҳдиев, Ҷ. Рабиёв, Ф. Муродов, Ҳ. Раҳматов, Н. Улуғзода, Қ. Ҳисомов, С. Фатхуллоев, Н. Шакармамадов, Э.А. Шварц, М.М. Явич, Т. Исроилова, Р. Ширинова, З. Увайдова, М. Ҳабибова, М. Мирзоева ва М. Неъматов) чандин сол ба таври ҷиддӣ барои таҳия намудани «Куллии фолклори тоҷик» (дар 20 ҷилд, баъдҳо дар 40 ҷилд) машғул шуданд. Онҳо ба гурӯҳҳои таҳқиқи наср, суруду тарона, рубоиву байт, мақолу зарбулмасал, чистон ҷудо шуданд [7, 140-141].

Маҳз дар солҳои президентии АИ РСС Тоҷикистон М.Осимӣ маводи Фонди фолклори тоҷик ба таври дақиқи илмӣ ба тартиб дароварда шуд; барои таҳияи «Куллии фолклори тоҷик» дар чанд ҷилд

замина мухайё гардид.

Равиши кори олимони тоҷик диққати пажӯҳандагони ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравиро ҷалб намуд. Фолклоршиносони тоҷик дар ҳамоишҳои ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ методи кори худро муаррифӣ мекарданд. Онҳо оид ба арзиши илмӣ кори хеш дар симпозиумҳо, конференсияҳо ва семинарҳои байналмилалӣ ёдовар мешудаанд, ки дар натиҷа пажӯҳандагони кишварҳои дигар аз ин равиши таҳқиқ истифода менамуданд.

Тибқи ишорати академик М.Осимӣ соли 1965 дар шаҳри Алмаатои Қазоқистон оид ба «Таъсири мутақобилаи адабиёт ва фолклори халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон» конференсияе баргузор шуда буд [7]. Пажӯҳандагон дар ин конференсия тасмим гирифта буданд, ки соли 1968 чунин конференсия дар шаҳри Душанбе, дар АИ РСС Тоҷикистон низ баргузор шавад. Ба ин муносибат Н.Маъсумӣ ва Р.Амонов зери унвони «Симпозиуми фолклору адабиёт дар Душанбе» оид ба ин ҳамоиши илмӣ дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» (12 октябри соли 1968) мақолае навишта, роҷеъ ба моҳияти илмӣ он суҳан гуфтаанд. Онҳо ёдовар шудаанд, ки пажӯҳандагон дар ин ҳамоиш асосан дар бораи таъсири мутақобилаи фолклор ва адабиёт баҳс менамоянд. Эшон зимнан ишорат намуданд, ки барои меҳмонони ҳамоиш шиносӣ бо равиши кори фолклоршиносони тоҷик дар асоси методи нави мактаби соҳторшиносӣ ҷолиб хоҳад буд [16].

Ҳамин тавр дар таърихи 15-18-уми октябри соли 1968 он симпозиум дар шакли конференсия зери унвони «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана» (Таъсири мутақобилаи адабиёт ва фолклори халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон) дар шаҳри Душанбе, дар АИ РСС Тоҷикистон баргузор шуд.

Дар конференсия олимони аз ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба масъалаҳои мубрами равобитаи фолклор ва адабиёт равшанӣ андохтанд. Дар айни замон роҷеъ ба пажӯҳиши масъалаҳои нав ба нави фолклор ва адабиёт ёдовар шуданд. Аз тариқи ин ҳамоиш олимони бо дастовардҳои кори фолклоршиносони тоҷик низ ошно гардиданд. Дар поёни конференсия Н.Маъсумӣ дар бораи натиҷаи кори он изҳори назар намуд. Ҳамчунин қарор карда шуд, ки мақолаҳои конференсия дар шакли китоб ба нашр расад. Соли 1974 зери унвони «Взаимодействие литературы и фольклора» (Таъсири мутақобилаи адабиёт ва фолклор) маводи ин ҳамоиш аз ҷониби нашриёти «Дониш»-и АИ РСС Тоҷикистон бо «Пешгуфтори президенти АИ РСС Тоҷикистон академик М.Осимӣ» ҷоп мешавад.

Дар ин маҷмӯа мақолаҳои фолклоршиносони Иттиҳоди Шӯравӣ Н.Кравцов, В.Сидельников, М.Сильченко, Р.Амонов, С.Мамадҷонов, Г.Мӯминов, О.Собиров, М.Каратаев, М.Ғабдуллин, А.Содиқов, В.Асрорӣ, Н.Гринчик, Р.Ҳодизода, Ю.Салимов, Б.Тилавов, Э.Улуғзода, Ҳ.Раҳматов, С.Аминова, А.Мухторов, Д.Карамшоев, С.Маҳдиев, М.Афзалов, Т.Мирзоев, Ҷ.Тоштемиров, Н.Смирнова, Б.Адамбаев, О.Нурмағамбетова, З.Қазағачева, Я.Рудзитис, Н.Маъсумӣ ва қарори конференсия дар 242 саҳифа ба нашр расидааст [8].

Дар солҳои 60-80 садаи XX фолклоршиносони тоҷик дастовардҳои илмӣ худро пешкаши олимони ҷумҳуриҳои дигар менамоянд. Аз ҷумла Р.Амонов дар яке аз ҳамоишҳои байналмилалӣ (Ашқабод, 1972), ки аз ҷониби ЮНЕСКО зери унвони «Дар бораи принципҳои наشري илмӣ эҷодиёти шифоҳои халқ» (О принципах научного издания устного народного творчества) дар ҷумҳурии Туркменистон баргузор шуда буд, суҳанронӣ карда, моҳияти таҳлили микдорӣ, матншиносӣ ва густариши матнҳои фолклори мардуми тоҷикро баён намуд. Дар айни замон оид ба равиши наشري илмӣ «Куллииҳои фолклори тоҷик» суҳан гуфт, ки барои ҳозирин ҷолиб буд [2, 140-141].

Ҳамчунин дар мақолаи Р.Амонов ва Э.Улуғзода, ки зери унвони «Аз таҷрибаи ба нашр омода намудани куллииҳои фолклори тоҷик» (Из опыта подготовки свода таджикского фольклора) дар маҷаллаи илмӣ Украина «Народная творчество и этнография» (соли 1977) ба нашр расид, муаллифон ба таври муфассал оид ба равиши кори илмӣ худ суҳан гуфтаанд. Ин мақола дар ҳамон солҳо таваҷҷуҳи фолклоршиносони украинро ба худ ҷалб намуда, мавриди истифодаи пажӯҳандагони ин кишвар қарор гирифт [3].

Соли 1981, дар Маскав, ҷилди аввали «Куллииҳои фолклори тоҷик. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот» (Тартибдихандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич) ба нашр расид. Куллиёт бо муқаддимаи муфассали И.Левин ба забони русӣ ва матнҳои афсонаҳо бо лаҳҷа ба забони тоҷикӣ ва русӣ ҷоп шуд. Дар куллиёт чанд нуктаи муҳим аст, ки барои омӯхтани густариши матнҳои тоҷикӣ барои пажӯҳандагони кишварҳои дигар ҷолиб аст. Инҳо «Сигнатураи матнҳо», «Ҳаритаи Осиёи Миёна», «Худуди сабти матнҳо», «Нақшаи омӯхташудани маҳалҳо», «Рӯйхати маҳали навишти матнҳои Т001-Т419», «Матнҳо», «Рӯйхати ҷамъунандагони матнҳои ҷопшуда», «Рӯйхати ғӯяндагони матнҳои ҷопшуда», «Хроносоциогарма ва картогарма», «Кодификатори услуб», «Феҳристи услуб», «Каталогҳои типҳои афсона», «Феҳристи мавзӯҳо» ва ғайра мебошанд [11].

Наشري ҷилди аввали «Куллииҳои фолклори тоҷик» аз ҷониби пажӯҳандагони баҳои баланд гирифт. Ин гуна равиши таҳқиқ таваҷҷуҳи фолклоршиносони собиқ ҷумҳуриҳои Шӯравиро низ ба худ ҷалб намуд.

Дар таърихи 13-14 ноябри соли 1984 бо ташаббуси академик М.Осимӣ тахти унвони «Инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва шукуфоии ҳаёти маънавии халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар шароити

сотсиализм» (Социально-экономический прогресс и расцвет духовной жизни народов Средней Азии и Казахстана в условиях социализма) дар Душанбе конференсия илмӣ-назарӣ баргузор шуд. Дар ин конференсия Р.Амонов зери унвони «Фолклоршиносӣ ва баъзе масъалаҳои рушди дучонибаи фарҳангҳои миллий дар шароити сотсиализм» суҳанронӣ карда, оид ба маводи фолклорӣ ва корҳои илмӣ пажӯҳандагони тоҷик ибрози назар намуд. Маводи ин конференсия соли 1986 ба нашр расидааст [6, 207-214].

Равиши таҳияи куллии фолклори тоҷик барои пажӯҳандагони ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷолиб буд. Ба ин васила дар шаҳри Кишинёви ҷумҳурии Молдова аз ҷониби АИ СССР машварати илмӣ баргузор мешавад. Дар ин машварти илмӣ гузориши Р.Амонов ва И.Левин зери унвони «Таҷрибаи таҳияи куллии фолклори тоҷик» пешниҳод шуда, он соли 1984 дар маҷмӯаи «Фольклорное наследие народов СССР и современность» дар Кишинёв ба нашр мерасад [4, 382-387].

Дар ин ҷо ёдовар шудан муносиб аст, ки дар давраи президенти М.Осимӣ дар АИ РСС Тоҷикистон ба нашри илмӣ ҳамосаи «Гӯрғулӣ» (Гӯрғӯлӣ) низ таваҷҷуҳ зоҳир гардид. Дар натиҷаи заҳмати фолклоршиносон чанд достони «Гӯрғулӣ» соли 1987 ба равиши илмӣ, дар тарҷума ва пешгӯфтори И.Брагинский ба забони тоҷикӣ ва тарҷумаи русӣ дар Маскав ба нашр расид [9].

Агарчӣ дар солҳои 60-80 бо заҳмати зиёд чандин чилди «Куллии фолклори тоҷик» дар сатҳи байналмилалӣ ба равиши илмӣ нав ба нашр омода шуд, вале афсӯс, ки то имрӯз фақат 6 чилди он ба таври пароканда чилдҳои I (1981); II (китоби 1 ва 2=2007); IV (1986); V (1992); VII (2007) ҷоп шуду халос [11, 12, 13, 14, 15].

Равиши назарияи сохторшиносӣ, танзим ва табақабандӣ шудани матнҳои бойгонии шӯбаи фолклори Институти забон ва адабиёти тоҷик АИ ҶТ, ки ҳамеша таҳти назари устод М.Осимӣ буд, боиси он гардид, ки дар заминаи он чандин рисолаҳои илмӣ таълиф гардад. Ин рисолаҳои илмӣ аз ҷониби муаллифон ҳамчун кори номазадӣ ва докторӣ дифоъ шуд ва ҳам дар шакли китоб ба нашр расид.

Аз ин рисолаҳои илмӣ, ки сетоаш дар як маҷмӯа ҷоп шуд, инҳо мебошанд. Рисолаи аввал дар пажӯҳиши Мирра Явич анҷом ёфта, унвони он «Афсонаҳои тоҷикӣ дар бораи ҳайвонот» (Таджикские сказки о животных) аст [22, . 9-68]. Дигаре ба қалами Ҷ.Рабиёв тааллуқ дошта, унвони он «Моҳияти табақабандии воситаҳои нақлии насри гуфтории тоҷикӣ» (Классификационное значение повествовательных средств таджикской народной прозы) мебошад. Дар ин рисолаи илмӣ оғоз ва анҷоми 6723 матни насри гуфторӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст [18, 67-134]. Сеюм таҳқиқе аст дар бораи таҳлили микдории «Рубоӣҳои халқии тоҷикӣ» (Таджикские народные четверостишия), ки марбути қалами Элнора Улуғзода духтари нависандаи машҳури тоҷик Сотим Улуғзода мебошад [20, 135-219]. Ҳар се рисола бо равиши сохторшиносӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифта, муаллифон асосан ба баррасии микдори матнҳо таваҷҷуҳ намудаанд.

Бо ҳамин равиш ду рисолаи докторӣ таълиф шуд. Яке рисолаи илмӣ Б.Шермухаммедов мебошад, ки унвони он «Нусхаҳои асарҳои манзуми тоҷикӣ-форсӣ» (Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии) аст [21]. Дигаре пажӯҳиши Б.Тилавов буда, оид ба зарбулмасалҳои тоҷикӣ мебошад. Унвони ин рисола «Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ» (Таджикские пословицы и поговорки) аст. Дар он 20 160 матн таҳқиқ шудааст [19].

Ин панҷ рисолаи илмӣ ва баъд боз чандин асарҳои илмӣ дигар дар асоси мактаби сохторшиносӣ, бо равиши нави илмӣ матншиносии сатҳи байналмилалӣ осори фолклорӣ таълиф шудааст. Ҳамаи ин асарҳо дар давраи перзиденти академик М.Осимӣ дар АИ РСС Тоҷикистон ба вучуд омада, таваҷҷуҳи пажӯҳандагони кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳам фолклоршиносони аврупоиро ҷалб намуд ва дар фолклоршиносии тоҷик дар солҳои 70-80 суҳани тозаи илмӣ буд.

АДАБИЁТ

1. Академик Муҳаммад Осимӣ ва омӯзиши масоили тамаддуни Осиеи Марказӣ (таҳқиқот) / Мураттиби ва муҳаррири масъул: А.Рачабов; тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. – Душанбе: Дониш, 2020.
2. Амонов Р. О принципах научного издания устного народного творчества // Международная конференция ЮНЕСКО по социальному и культурному развитию стран Центральной Азии в 19-20 вв. (Ашхбад 1972) / Тезисы доклады и сообщения ученых СССР. – М., 1972. – С. 163-166.
3. Амонов Р., Улуғ-заде Э.С. Из опыта подготовка свода таджикского фольклора // Народная творчество и этнография. – 1977. – №1 (43). – С. 25-34. (Украина).
4. Амонов Р., Левин И. Опыт создания свода таджикского фольклора // Фольклорное наследие народов СССР и современность / АН СССР. Научный совет по фольклору и др. – Кишинёв, 1984, с. 382-387.
5. Амонов Р. Фольклористика и некоторые проблемы взаимообогащения национальных культур // Социально-экономический прогресс и расцвет духовной жизни народов Средней Азии и Казахстана в условиях социализма: (Материалы научно-теоретичес. конф. в Душанбе, 13-14 ноября 1984). – Душанбе, 1986. – С. 207-214.
6. Асимов М. Вступительное слова президента АН Таджикской ССР М.С.Асимова // Взаимодействие литературы и фольклора (Материалы конференции «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана», Душанбе, 1968 г.). – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 3-5.
7. Ахмадов Р. Фолклор // Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. – Душанбе: Деваштич, 2004. – С. 131-148.

8. Взаимодействие литературы и фольклора (Материалы конференции «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана», Душанбе, 1968 г.). – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 3-5.
9. Гуругли. Таджикский народный эпос / Отбор дастанов, исследование и перевод И.С.Брагинский / Таджикский текст подготовили к печати Х.Назаров, Б.Шермухаммадов. – М.: Гл. ред. вост. лит-ры, 1987.
10. Кербелите Б. Исторические развитие структур и семантики сказок (на материале литовских волшебных сказок). – Вильнюс: Вага, 1991.
11. Куллиёти фольклори тоҷик. Ҷ. I. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот / Тартибдиҳандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1981. (Ба забони тоҷикӣ ва русӣ).
12. Куллиёти фольклори тоҷик. Ҷ. II (Китоби 2). Латифҳо / Тартибдиҳандагон: Ҷ.Рабиев, Д.Обидов, Э.Улғзода, И.Левин. – Душанбе: Дониш, 2007.
13. Куллиёти фольклори тоҷик. Ҷ. IV. Зарбулмасалҳо / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. – Душанбе, 1986.
14. Куллиёти фольклори тоҷик. Ҷ. V. Зарбулмасалҳо / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Хисомов. – Душанбе, 1992.
15. Куллиёти фольклори тоҷик. Ҷ. VII. (Ҳамосан «Гуругули»). Гуянда: Одина Шакар / Ф.Муродов, С.Фатхуллоев. – Душанбе: Дониш, 2007.
16. Масуми Н. Итоги работы научной конференции // Взаимодействие литературы и фольклора (Материалы конференции «Взаимодействие литературы и фольклора народов Средней Азии и Казахстана», Душанбе, 1968 г.). – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 235-237.
17. Маъсумӣ Н., Амонов Р. Симпозиуми фольклору адабиёт дар Душанбе // Тоҷикистони советӣ. – 1968. – 12 октябр.
18. Рабиев Д., Классификационное значение повествовательных средств таджикской народной прозы // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 67-134.
19. Тилавов Б. Таджикские пословицы и поговорки. [Опыт количественного анализа таджикского фольклора]. Т.2. (Исследование современного устного репертуара). – Душанбе, 1989.
20. Улугзаде Э.С. Таджикские народные четверостишия // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 135-219.
21. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). – Душанбе: Дониш, 1987.
22. Явич М., Таджикские сказки о животных // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 9-68.

РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОГО ФОЛЬКЛОРА ВО ВРЕМЯ ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВА МУХАММЕДА ОСИМИ

В этой статье речь идет о значимости и месте фольклора в Таджикистане в период президентства Осими Мухаммеда в Академии наук Таджикской ССР (1965-1988 гг.). Фольклорные материалы отдела фольклора Института языка и литературы в основном были собраны в 50-е и 70-е годы XX века. Затем, с 1966 по 1984 год, под руководством фольклориста И. Левина этот материал был приведен в порядок в соответствии с международным подходом. В течение 60-х и начала 80-х годов большая часть сотрудников кафедры фольклора занималась разработкой многотомного собрания таджикского фольклора по методике И. Левина. Эта научная деятельность также привлекла внимание фольклористов из стран бывшего Советского Союза. Первым результатом стало издание в 1981 году первого тома «Таджикского фольклора. Притчи и мифы о животных» (Составители И. Левин, Ю. Рабиев, М. Явич). Таким образом были подготовлены к защите диссертации М. Явича, Дж. Рабиева, Э. Улугзода и докторские диссертации Б. Тилавова и Б. Шермухаммедова. Все это происходило под руководством М. Осими.

Ключевые слова: М.Осими, фольклористика, Р.Амонов, Отдел фольклор, Свод таджикского фольклора, фольклорные тексты, международные исследования фольклора.

DEVELOPMENT OF TAJIK FOLKLORE DURING THE PRESIDENCY OF MUHAMMED OSIMI

This article deals with the serious work of folklore in Tajikistan during the presidency of the Academy of Sciences of the Tajik SSR (1965-1988). Folklore materials of the Department of Folklore of the Institute of Language and Literature were mainly collected in the 50s and 70s of the XX century. Then, from 1966 to 1984, under the guidance of the folklorist I. Levin, this material was put in order in accordance with the international approach. During the 60s and early 80s, most of the staff of the Department of Folklore was engaged in the development of a multi-volume collection of Tajik folklore according to the method of I. Levin. This scientific activity also attracted the attention of folklorists from the countries of the former Soviet Union. The first result was the publication in 1981 of the first volume of «Tajik Folklore. Parables and myths about animals» (Compiled by I. Levin, Yu. Rabiev, M. Yavich). Thus, the dissertations of M. Yavich, J. Rabiev, E. Ulugzod and the doctoral dissertations of B. Tilavov and B. Shermukhammedov were prepared for defense. All this happened under the leadership of M. Osimi.

Keywords: M.Osimi, folklore studies, R. Amonov, Department of folklore, code of Tajik folklore, folklore texts, and international folklore research.

Сведения об авторе:

Рахмони Равшан - доктор филологических наук профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru

About the author:

Rahmoni Ravshan - Professor of the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature in the Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. E-mail: ravrahmon@mail.ru

АМИР УМАРХОН ВА МАҚОМИ Ӯ ДАР ТАҲАВВУЛИ ШЕЪРИ ТОҶИКИИ ИБТИДОИ АСРИ XIX

Охунҷонова Н.Р.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Рукни асосии осори адабӣ бадеият мебошад, ки осори суҳанварони классикӣ намунаи олии он маҳсуб мешаванд. Ашъори бузургон, намоёндагони адабиёти классикӣ, дар баробари он ки маъниҳои баланд ва мазмунҳои бикрро ифода мекунанд, бо пирояи бадеият ҳусну таровати тоза пайдо карда, ба завқу дониши хонанда таъсири бузург мерасонанд. Аз ин ҷост, ки мазмуну шакли бадеӣ дар якҷоягӣ метавонад, адабиёти комилро биофарад. Ба қавли Соибӣ Табрестӣ:

Лафзу маъниро ба теғ аз якдигар нагвар бурд,

Кист, Соиб, то кунад ҷонуи ҷон аз ҳам ҷудо?! [14, с.67]

Дар ашъори Амир Умархон санъатҳои бадеӣ фаровон истифода бурда шудаанд, ки санъатҳои талмех, ташбеҳ, истиора, суолу ҷавоб, таҷнис, муболиға, тавсиф, сифатчинӣ, ташхис ва ғайра осори ӯро ҳамчун намунаи иншоӣ пурғановат муаррифӣ мекунанд.

1. *Таносуби калом.* Меҳвари адабиёти классикӣ тоҷикро таносуби калом ташкил мекунад. Суҳанвар дар як байт вожаву иборатеро зикр менамояд, ки онҳо ба ҳамдигар аз назари маънӣ иртиботи қавӣ доранд. Ин пайвастигӣ гоҳо дар зоҳири калимаҳо низ ифода меёбад. Ба таъбири суҳаншиноси маъруф Ғулақул Зеҳнӣ: «Калимаҳое, ки дар як байт омадаанд, байни худ муносибати том дошта бошанд, ба якдигар саҳт вобаста бошанд, санъати таносубро таъмин менамоянд» [7, с.34]. Бамаврид аст, зикр намоем, ки дар осори адибони пешин ягон калима бемавҷе қор фармуда нашудааст, ки дар ин маврид метавон силсилаи мисолҳоро ин ҷо баён кард. Чунончӣ, Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ яке аз ғазалҳои маъруфастро бо ин мисраъҳо оғоз мекунад:

Дӯш дар ҳалқаи мо қиссаи гесӯи ту буд,

То дили шаб суҳан аз силсилаи мӯи ту буд [5, с.202].

Дар байти мазкур вожаву ибораҳои «дӯш», яъне шаби гузашта, «қисса», «гесӯ», «дили шаб» ба ҳамдигар иртиботи қавӣ маънавӣ дошта, яке дигареро таъкият мебахшад.

Риоя намудани муносибати суҳан яке аз хусусиятҳои ҳоси адабиёти тоҷикӣ буда, санъатҳои бадеӣ на танҳо ҳиссиётро барҷаста ифода менамоянд, балки аз ҷиҳати намуд ва шакли зоҳирӣ ба сарчашмаи ҳиссиёт монандие доранд.

Амирӣ низ ҳамчун идомадиҳандаи анъанаҳои суҳанофарии ниёгон кӯшиш мекард, ки ашъораш ҷавобгӯи меъёрҳои адабӣ бошад ва таносуби калом ҷавҳари ҳусну латофат ва назокати шеъри шоирро ифода кунанд. Истифодаи ин санъатро дар ашъори Амирӣ метавон ба тариқи зайл тасниф кард:

а) *Таносуби зоҳирии калимаҳо.* Дар ин маврид шоир мутабоқату мувофиқат ва таносуби зоҳирии ашъро риоя мекунад, вале ҳамоно он ба ифодаи маънӣ тоза ва мазмуни дилнишин мусоидат менамояд. Чунончӣ, дар мисраъҳои зерин Амирӣ вожаҳои «Наврӯз», «тамошо», «гули раъно», «хилъати зебо», «мавсими гул», «бодии рангин», «соғари зар», «саҳбо»-ро истифода мебарад, ки ба Наврӯз ва хушиҳои оғози баҳор марбутанд:

Наврӯз шуд, омад ба тамошо гули раъно,

Пӯшида ба бар хилъати зебо гули раъно.

Дар мавсими гул бодии рангин ҷӣ хуш ояд,

Дар соғари зар рехта саҳбо гули раъно [1, с.16].

Амирӣ, маҳсусан, ҳини тасвири табиат, ҳолатҳои марбут ба бардошт аз табиат ба қорбурди истилоҳот ё таъбири тоза вобаста ба мавзӯ ба таносуби калом эътибори ҷиддӣ додааст:

Ниҳоли қоматаи дар боғи даҳр озод мебошад,

Ғуломи қадду руҳсораш гули шамшод мебошад [1, с.55].

Вожаҳои байти боло ба ҳамдигар вобастагии зоҳирӣ доранд: ниҳол ба қомат ва боғ. Ҳамзамон, ин вожаҳо бо «қадду руҳсор» ва «гули шамшод» пайванди маъноӣ низ касб намудаанд. Вожаи «озод» аз лиҳози муқобилмаъноӣ ба вожаи «ғулом» таносуб дорад. Ҳатто вожаи «шамшод», ки дар фарҳангҳо ба се маънӣ омадааст: 1. Дарахти ҳамешасабз, ки барғҳои хурду анбух дорад; 2. Киноя аз қомати мавзун; 3.

Навъе аз райҳон.

Дар байти болой бо шарҳи ҳар се маънӣ таносуби каломро на танҳо тағйир намедихад, балки тақвияти маънӣ мебахшад. Дар маънии аввал «шамшод» ба боғ ва ниҳол, дар маънии дувум - ба ниҳоли қомат, боғ, қад, дар маънии сеюм низ ба ниҳол ва руҳсор рабти комил пайдо кардааст. Яъне, шоир меҳодад, гуяд, ки қомати боло ва зебои ёр росту баланд, яъне, аз ҳама зебост ва қадду руҳсори ўро шамшод гулом мебошад. Ба иборати дигар, маъшуқа аз ҳамаи мавҷудоти дигар зебову дилкаш аст.

б) *Таносуби калом аз лиҳози мафҳум ва маънии вожаҳо.* Дар осори суҳанвар яке аз талаботи шеърӣ ин таносуби калом аст. Ҳангоми қироати шеър зоҳиран вожаҳо ба ҳамдигар иртибот надоранд, вале зимнан мафҳумоти таъбирҳову иборот бо ҳам пайвастагии том доранд. Чунончӣ, ба абёти зерин таваҷҷӯҳ мекунем:

Шудам бемор, баҳри турсиши ман ёр меояд,

Масеҳо бар сари болини ин бемор меояд.

Камолӣ шиқи ошиқ мекунад маъшукро ошиқ,

Ба завқи Кӯҳкан Ширин дар ин кӯҳсор меояд [3, с.59].

Дар байти якум вожаҳои меҳварии «бемор», «ёр» ва «Масеҳо» ҳастанд, ки онҳо калимаҳои сарсилсилави маҳсуб шуда, дигар калимаҳо марбут ба ин се истилоҳ мебошанд. Ҳарчанд «бемор» ва «болин» таносуби зебои вожаҳоро бар маънии дилнишин ифода мекунанд, вале иртиботи батнии «бемор» бо «Масеҳо» пурқувваттар мебошад. Ин қаробати ду калима аз қисса ва муъҷизаи Исои Масеҳ сар мезанад, ки нафаси ҷонбахши ин пайғамбари Худо мурдари зинда мекардааст. Гузашта аз ин, образи Исо (а) дар адабиёти мо бо ифодаҳои «Исои ҳардард», «Исодам», «Исои Масеҳ», «Исои Масеҳодам», «Дами ҷонбахши Исо» ва даҳҳои дигар омада, ба маънии зиндакунанда, шифобахш, идомадиҳанда, ҳозиқ, табиби моҳир ифода меёбад. Аз ин ҷост, ки вожаҳои «Масеҳо» ва «бемор» таносуби каломӣ бадеъро таъмин менамоянд. Дар байти дувум ҳам ҷаҳор вожа «ошиқ», «маъшук» ва «Кӯҳкан»-у «Ширин» байни ҳам рабти қавии батнӣ доранд. Ин иртибот низ аз қиссаи лирикии «Фарҳоду Ширин» сарчашма мегирад ва вожаҳо бо ҳамдигар пайванди ногусастанӣ доранд. Аз ин рӯ, метавон иртиботи мантиқии онҳоро ба тариқи зайл баён кард: кӯҳкан – Фарҳод; ошиқ – маъшук; камол – завқ; мекунанд – меояд; кӯҳсор - кӯҳкан (ин ҷо ба маънии қанандаи кӯҳ).

Агар байти дувумро тавзеҳ диҳем, муҳаббати холисона ва воқеан комили ошиқ ба маъшуқа бетаъсир нахоҳад монд ва ўро низ моили ошиқ хоҳад кард. Чунончӣ, матонат ва иродаи қавии Фарҳоди кӯҳкан водор сохт, то Ширин барҳезаду назди ошиқи асилаш биёяд.

Ҳамин тариқ, ашъори Амирӣ саропо аз назари мантиқ, мазмуну мундариҷа, аносири шаклӣ ба меъёрҳои суннатии қолаби назми тоҷик ҷавобгӯ буда, маҳсусан, таносуби калом дар ҳамаи ашъораш дар сатҳи назаррас ғарзгарона гардидааст.

2. *Маъноӣ аслӣ ва маҷозии калимаҳо.* Дар шеър истифодаи маъноӣ аслӣ ва маҷозии калимаҳо аз меъёрҳои муҳими бадеияти калом маҳсуб мешавад. Дар адабиёт ба маъноӣ аслӣ ва маҷозӣ истифода шудани вожаҳо ба ҳунари суҳанварии адибон иртибот дорад. Маҷоз яке аз муҳимтарин воситаҳои каломӣ бадеист. Вай на танҳо ба муҳтасарбаёнӣ, инчунин, барои пурра ва ҷозибаноктар намудани предмет ва ҳодисаҳои гуногун ба шоиру нависанда имкони матлубе медиҳад. Дар ашъори Амирӣ истифодаи маҷозии калимаҳо фаровон ба назар мерасад. Чунончӣ, дар абёти зерин: вожаҳои «гулистон», «сарви хиромон», «хуршеди тобон» ва ғайра:

Шаби васл аст, ҷононам кучо шуд,

Баҳор омад, гулистонам кучо шуд?

Ба ранги соя помолам дар ин кӯй,

Бигӯ, сарви хиромонам кучо шуд?

Ману шомӣ фироқу нолаи зор,

Ки он хуршеди тобонам кучо шуд? [4, с.52]

4. *Асмои таъриҳӣ дар ашъори Амирӣ.* Дар ашъори Амирӣ номҳои диниву таъриҳӣ ва асотирӣ, аз қабилӣ Одам, Мӯсо, Исо, Юсуф, Яъқуб, Сулаймон, Хизр, Иброҳим, бо истифода аз санъати талмех барои мақсаду мароми ирфонӣ корбурд шудаанд. Гузашта аз ин, исмҳои қаҳрамонҳо аз дostonҳои ишқии лирикӣ, чун Фарҳод, Ширин, Лайлӣ, Мачнун, Хусрав, ки дар адабиёти классикии мо фаровон истифода шудаанд, барои тасдиқи афкор ва мазмуну маъноҳои ҷадид, ҳамчунин нишон додани ишқу муҳаббати аслию маҷозӣ хидмат кардаанд. Ишораҳои Амир Умархон ба номҳои пайамбарон ва ашҳоси марбут ба таърихи дин барои ифодаи маъноҳои бикр ва мазмунҳои тоза корбурд шудаанд. Чунончӣ, дар байти зерин шоир ҳусни маъшукро ба ҳусни Юсуф тарҷеҳ медиҳад ва ўро Юсуфи сонӣ меҳонад ва ишорати ӯ ба фуроҳтани Юсуф алайҳиссалом ва барпо шудани шӯро ғалаён дар бозор аст:

Тӯй имрӯз дар Мисри муҳаббат Юсуфи сонӣ,

Зи дунё то ба уқбо шӯри бозор аст аз дастат

[1, с.40].

Дар байти зерин бошад, қиссаи Сикандар ва садди ӯ талмех шудааст ва ин ҷо низ ба тариқи муқоисавӣ тарки майлу рағбатро бо садди Сикандар ба қалам додааст:

*Ба табассум лаби ту қимати шаккар ишканад,
Турки махмури ту ҳам садди Сикандар ишканад*

[1, с.52].

Номҳои таърихӣ дар ашъори Амир Умархон бо назардошти таърих ва мазмунҳои қиссавии худ барои мазмунсозиву маъниофарии шоир нақши муассир дорад.

4. *Санъати муболиға*. Санъати муболиға дар адабиёти мо ҳамчун меҳвари саноеъ дар ифодаи фикр, тасвиру тавсиф ва монанди инҳо арзиши баланди бадеиро дорост. Бино ба навиштаи Тӯракул Зеҳний: «Гоҳе нависанда дар тасвир ва ситоиш чизе аз ҳадди табиӣ ва асли мебарояд, онро калонтар ва ё хурдтар карда нишон медиҳад, дар таъриф ба болотарин нукта мебарорад ва ё ин ки ба пасттарин дараҷа мефарорад, ки ин ҳолати тасвир муболиға ном дорад. Дар забони халқ муболиға болобардорӣ ва муҳобот номида мешавад» [7, с.92].

Амир Умархон дар яке аз ғазалҳои бо истифода аз санъати муболиға дар радифи «шиканад» шеърро эҷод кардааст, ки он ифодагари андеша ва таҳайюлотӣ шоиронаи ӯст. Чунончӣ, дар байти зерин:

*Қадди мавзунат агар ҷилва кунад дар бӯстон,
Сарв афтад ба замин, қадди санавбар ишканад.
Аҷабест гар аз фазли Худованд, Амир
Ба сарангушти хирад қалъаи Хайбар ишканад*

[1, с.56].

Муболиғаҳои Амир Умархон дар партав ва таъсири сабки ҳиндӣ мазмунҳои тоза ва маъниҳои латифро бозгӯ мекунад. Чунончӣ, дар ду байти зерин муболиғаи шоир ҳусну таровати суханро афзудааст:

*Ман ба зерӣ сояи шамшери ӯ дорам ниёз,
Ӯ ба ақли ман сипанди нозро зин мекунад.
Ҳар кучо дил меравад аз худ ба завқи ҷилвааш,
Аз рағи гул бистари оина болин мекунад*

[3, с.52].

Дар ин ду байт муболиғаи Амир Умархон ба тариқи ифода ёфтааст, ки бовар кардан ба он имконнопазир аст. Махсусан, аз «рағи гул болин кардани бистари оина» ҳам ифодаи муболиғаомез ва ҳам тасвири зебост.

Ё худ дар байти дигар шоир «бар боли мағас баста шудани мактуби анкабут» ва «ба сари як ангушт даридани ҷайби ду олам»-ро бо истифода аз санъати муболиға, ки ҳамоно он ба санъати ихом наздикӣ дорад, зебо ва муассир баён кардааст:

*Аз ҷаноби бенишонӣ то паёме ворасад,
Ҳайратам, мактуби анқо баста бар боли мағас.
Медарад ҷайби ду оламо сари ангушти ман,
Лек бар домони ӯ ҳаргиз надорам дастрас*

[3, с.100].

Воқеан, дар ин ду байт муроди шоир маънои пӯшида мебошад ва ӯ барои афзудани латофати калом бадеӣ аз санъати муболиға ва ихом истифода кардааст. Ё худ дар яке аз мухаммасҳои Амрӣ дар пайравии Абулмаонӣ менависад:

*Ҳуидилам, аз қулзуми ҷашмам кашад сармавҷи ашк,
Дорад аз баҳри Амрӣ шикъ гавҳар мавҷи ашк.
Дар ғамаш охир ба тӯфон шуд баробар мавҷи ашк,
«Бе лаби дилдор Бедил гӯта зад дар мавҷи ашк,
Оқибат афканд дар дарё гӯҳар гум карданаши» [3, с.107].*

5. *Санъати суолу ҷавоб*. Дар эҷодиёти Амир Умархон санъати суолу ҷавоб низ ба назар мерасад. Санъати мазкур барои ифодаи эҳсосоти ботинии шоир воситаи хубе ба шумор рафта, дар сурати ба мантиқ нозук ва нуктасанҷона истифода бурдани он вазифаи худро хуб адо мекунад. Аслан, санъати суолу ҷавоб собиқаи тӯлонӣ дошта, шуруъ аз ашъори Рӯдакӣ Унсурӣ, то ба имрӯз идома пайдо кардааст. Санъати суолу ҷавоб дар ашъори Амир Умархон ба ду тариқ мавриди истифода қарор гирифтааст. Якум, дар дохили ғазалҳо шоир дар баъзе аз байтҳо тавассути ин санъат ибрози назар мекунад. Ин ҳолатҳо дар як байт ё се - чаҳор байт ба назар мерасанд. Чунончи, дар ғазали бо матлаи «Бурд дил аз дасти ман он санамӣ дилфиреб» танҳо дар мисраи дувум санъати суолу ҷавоб истифода шуда, тавассути он андешаву афкори минбаъдаи шоир инкишоф ёфтааст:

*Гуфтамаи: Аз ҳаҷри ту сӯхтам, эй дилрабо,
Гуфт: Туро васли ман шод кунад анқариб [1, с.45].*

Дуюм, тамоми ғазал дар шакли суолу ҷавоб навишта мешавад. Ғазали пуррае, ки саропо аз санъати суолу ҷавоб иборат аст, дар пайравии ғазали маъруфи Камоли Хучандӣ навишта шуда, шоир ба он обу ранги тоза бадеӣ бахшидааст:

Гуфт ёр: Аз ғайри ман пӯшон назар. Гуфтам: Ба чаши,
Баъд аз ин бе парда бар рӯям нигар. Гуфтам: Ба чаши [3, с.187].

Баъзе аз ғазалҳои Амириӣ ниҳоят содаву раво буда, як андоза оддӣ метобанд. Чунин ба назар мерасад, ки шоир ин гуна ашъорро ба қавле бо шитобзадагӣ ва ба хоҳири қофиябозӣ эҷод кардааст. Дар муқоиса бо намунаҳои дигари осори Амириӣ ин гуна нигоштаҳо дар сатҳи мутаваҷҷибот қарор доранд.

Чунончӣ:
Бурд дил аз дастӣ ман он санамӣ дилфироӣ,
Ҷомаи ҷон ҷоқ шуд, рафт қарору ишқеб [1, с.26].

6. *Санъати таҷнис*. Дар ашъори Амир Умархон яке аз санъатҳои маъмули адабиёт- санъати таҷнис низ ба ҷаҳи мерасад. Чунончӣ, дар ғазали зерин аз таҷниси лафзӣ истифода кардааст. Таҷниси лафзӣ санъатест, ки дар он ду ва ё зиёда калимаи ҳамҷинси якранга оварда мешавад, ки таркиби овозиашон якхела бошад ва ҳар қадом маънои дигар дорад. Воқеан, ин наъби санъати бадеӣ дар ашъори Амириӣ нишони таъсирпазирӣ аз таъбу истифодаи Шайх Камоли Хучандӣ мебошад. Чунончӣ, дар байти зерин калимаи «хумор» ва «хум ор» дар навишти арабиасос якхела, вале тариқи суҳанбозии шоир ба маънои муҳталифифода ёфтааст:

Набӯад дигарам тоқати ҳамёза қашидан,
Хум ор, ки бетобиям аз дарди хумор аст

[1, с.43].

Ё худ дар ғазале, ки бо матлаи зерин оғоз мешавад, санъати таҷнис қорбасти шуда, вожаи «наво» ба маъноҳои «васоили зиндагӣ», «тӯша», «суд», «пардаи мусиқӣ», «фарёд», «овоз» ва монанди инҳо омадааст:

Бошад ба ёди лаъли ту ушшоқ дар наво,
Парварда найситон ба умеди шакар наво

[3, с.65].

7. *Санъати истиора*. Дар адабиёти классикии мо баъди санъати ташбеҳ санъати истиора мақоми бештаре дорад. Зеро маҳз тавассути ҳамин санъат суҳанварон ҳунари баланди ҳудро ифода карда метавонанд. Дар адабиёт истиора як намуди маҷоз буда, ба ҷои як калима калимаи дигар истифода мешавад. Адабиётшинос Тӯракул Зеҳний истиораро аз ташбеҳ мӯъҷаз ва барҷастатар меҳисобад ва дар ифодаи эҳсосот ва дар тасвири ягон лавҳаи ҳаёт ва табиат беҳтарин воситаи бадеӣ меҳисобад. Масалан, аз девони Амириӣ метавон фаровон мисолҳоеро овард, ки онҳо дар заминаи санъати истиора рӯи қор омадаанд. Чунончӣ, дар байти зерин «ҷашм» - ро шоир ба наргиси маст монанд мекунад:

Бо шаҳидон теги абруи ту шодоб дар ситам,
Бо асирон наргиси мастӣ ту саришори ҷафо

[3, с.14].

Ё худ ибораи «маҳи ман», ки истиора ба чехра, ба маъшук мебошад, дар ашъори Амириӣ фаровон ба назар мерасад.

Маҳи ман рӯи бинмуд аз қанузи ҳалқаи гесӯ,
Баромад аз саводи шомӣ зулмат офтоб имшиаб

[3, с.28].

Дар байти боло офтоб низ истиора шуда омадааст. Воқеан, истиора аз назари муҳаққиқон ду хел мешавад: истиораи равшан ва истиораи пӯшида.

Он мисолҳое, ки дар боло оварда шуд, ҳамагӣ марбут ба истиораи равшан буда, дар ашъори Амириӣ истиораи пӯшида низ истифода шудааст. Дар ғазали зерин ин наъби истиораро метавон ба осонӣ пай бурд:

Зи бас дар қулбаам шамъи ҷамолат равшан аст имшиаб,
Қанори ҳонаам гулрезтар аз гулшан аст имшиаб.
Намедонам, ҳадиси хатти райҳони кӣ меғӯям,
Ки бар рӯи забонам дуди дил ҷун сӯзан аст имшиаб,
Ҷунон бо оразат дил дар фиғон омад, ки бар узвам
Ба ранги ҳалқаи занҷир соҳибҷавшан аст имшиаб.
Буни ҳар мӯи ман шуд раҳти отаибор ҷун қумрӣ,
Қадомин шамъ андар қулбаам барқарфкан аст имшиаб.
Нигаҳ нуре надорад бе фуруғи орази моҳат,
Саводи дидаам монанди ҷаҳми равшан аст имшиаб.
Зи ҷӯши новаки миҷғони он шӯҳи қамонабӯ,
Ҷаҳи синаам ҳамранги ҷаҳми ҷавшан аст имшиаб.
Ҷаҳи гул намехоҳад Амир аз он ки олиҳуд
Ба ёди он баҳори ноз гул дар доман аст имшиаб

[3, с.32].

Дар ғазали мазкур ибораҳои «шамъи ҷамол», «гулшан», «хатти райҳон», «ҳалқаи занҷир», «оразӣ

моҳ», «чашми равзан», «чашми чавшан», «баҳори ноз» истиораҳои пӯшида шуда омадаанд, зеро ин ҷо «шамъи ҷамол» аслан ҳамон чилваи рухсори ёр, «гулшан» ҳарчанд ба маънии зоҳирии гулшан омада, аммо бар асари таҷаллии рухсори ёр шоир хонаи худро гулрезтар аз гулшан унвон мекунад. Зимнан, истиораи пӯшида будани вожаи «гулшан» дар ҳамин чилвагар аст, ки манзури вай ҳамон хонаи худ аст, ки зеботар аз гулшан шуда. «Ҳатти райҳон», истиораи хати лаби ёр ва ҳалқаи занҷир бошад, истиораи зулф ва монанди ин ба шумор мераванд, аз таҷаллии зебои истиороти пӯшида дар каломии Амирӣ паём мерасонанд.

8. *Санъати тазод ва муқобала.* Дигар аз санъатҳои бадеие, ки дар ашъори Амирӣ бештар ба назар мерасад, тазод ва муқобала мебошад. Ин санъатҳо аз пуртаъсиртарин воситаҳои тасвири бадеӣ ба ҳисоб рафта, дар он ду фикр муқобили ҳам гузошта мешавад ё ба таъбири дигар сифату хислатҳои ду кас ва ё ду чиз ба таври муқоиса ба ҳам муқобил гузошта мешавад. Санъати тазод ва муқобала матлаби шоирро фасеҳтар баён месозад. Амирӣ дар ашъори худ ин гуна санъатро бо тариқи роҳҳои мухталиф монанди суҳанварони пешин истифода кардааст. Чунончӣ, барои ифодаи фикр дар дохили як мисраъ ё як байт ду калимаи ба ҳамдигар зидро истифода мекунад. Масалан, дар байти зерин вожаҳои «гиребон» ва «доман» муқобили ҳам истифода шуда, як маънии латиф эҷод шудааст:

*Ту бо тавқи вафо нозиву ман бо дидаи гирён,
Ту ро гул дар гиребону маро дар доман, эй қумрӣ*

[3, с.217].

Баъзе аз муқобилгузориҳои Амирӣ аз рӯи мазмун ва мундариҷа буда, зимнан, хонанда бо дарку маърифати таърихи ин ё он воқеа метавонад, онро эҳсос кунад. Ба иборати дигар, Амирӣ кӯшиш кардааст, ки як воқеа ё ҳодисаву ҳолатро бар муқобили дигар воқеа, ҳодиса ё ҳолат гузорад. Чунончӣ, дар байти зерин саргузашту қиссаи Маҷнуну Фарҳодро ба саргузашти хеш муқобил гузоштааст ва бад-ин васила худро аз онҳо дар ишқу ошиқӣ болотар шуморидааст:

*Ҳамон фасонаи Маҷнун ва қиссаи Фарҳод
Зи саргузашти ғами мо на мешавад сад як*

[3, 67].

Дар ҳамин байт ҳамзамон метавон санъати муқобилгаро мушоҳида намуд, ки шоир ду қиссаи бузурги таърихи дар назди қиссаҳои дили ҳудаш яке аз сад мешуморад.

9. *Санъати такрор.* Дар ашъори Амир Умархон санъати такрор фаровон истифода шудааст. Шоир барои боз ҳам сареҳ ва равшантар ифода кардани баён калима ё таркибу ибораеро интиҳоб менамояд, ки фикри асосӣ бо он беҳтар зоҳир мешавад. Ин калима ё ибора ба тарзи таъкид дар як байт ва ё якчанд байт гаштаву баргашта такрор меёбад. Такрори бамавқеъ боиси пурқувваттар шудани таъсири тасвир мегардад. Чунончӣ, дар ғазали зерин Амир Умархон бо истифода аз санъати такрор ғазали дилкашу дилнишинеро эҷод кардааст:

*Ту намудӣ руҳу ман волаи ӯ, яъне чӣ?
Ҳаст ин шева миёни ману ту, яъне чӣ?
Муддате иҷуд дили ман ҳайрати дидори ту дошт,
Нанамудӣ ту дар ин оина рӯ, яъне чӣ?
Баҳри таъзими қадат гар накунад истиқбол,
Сарв истода ба по бар лаби ҷӯ, яъне чӣ?
Зоҳид аз бодапарастии лаби ӯ нест, Амир
Ҷоми май бар кафу бар дӯш сабӯ, яъне чӣ?*

[1, с.201]

10. *Санъати тасвир.* Ин санъати бадеӣ на танҳо барои хурд нишон додани чизе, балки барои ифодаи муносибати навозишкорона ва меҳрубононаи шоир низ ба кор меравад. Лозим ба таъкид аст, ки ин санъат дар адабиёти мо серистифода нест, вале дар ашъори Амирӣ хеле бамавқеъ ба кор рафтааст, ки мисоли он ғазали зерин буда, дар ҳар мисраи он якчанд намунаи ин санъат ба мушоҳида меояд:

*Дӯш омад дар назар як сарви гулрухсорак,
Тундхӯяк, дилрабоияк, ишӯхак, дилдоракак.
Лоларӯяк, сарвақдак, симсоқак, нозукак,
Хурдсолак, нозанинак, чобукак, тарроракак.
Моҳрухсорак, ҳилолабруяк, анбархолакак,
Ҳушадояк, лағли лабҷонбахшакак, айёракак.
Симандомак, суманрухсорак, ошиқпарваракак,
Риндакак, сармастак, оҳучаишакак, ҳумборакак.
Хостам, рухсоракӣ худро ниҳам бар поякаи,
Гуфт: Бизар з-ин таманно. Гуфтамаи: - Якборакак.
Гулҷабинак, мӯмиёнак, анбарингесӯякак,
Навниҳолак, сарваболояк, сиҳирафторакак.
Пурҷафояк, бевафояк, зудхаишамак, золимак,*

Сангдил, бемехракак, бераҳми дилозоракак.
 Дилтисандак, ҷонситонак, мухтараъ маҳбубакак,
 Турфа ширинкоракак, ибӯхи шакарғуфторакак.
 Ёдидам ҳайронаки рухсораки он моҳак аст,
 Гаит ҷону дил зи шиқоши беқарорак, зоракак.
 Дил ба як дидан асирак гаит бо он кофирак,
 Баствам з-он рӯ, Амир, аз зулфакаи зунноракак

[4, с.45].

Ҳамин тавр, аз баррасии ҷанбаҳои ҳунарии ва бадеии эҷодиёти шоир метавон ба натиҷае расид, ки Амир Умархон ашъори хешро тавассути қорбурди санъатҳои сухан ва аносири бадеӣ зинаи бахшида, омилҳои тасвири бадеиро ҷиҳати муассиру матлуб гардидани афкораш қорбаст намудааст. Амир Умархон санъатҳои мухтасифро, амсоли тазоду муқобила, таҷнис, ташбеҳ, истиора, маҷоз, тақрор, суолу ҷавоб, муқобила ва тасвир ба қор гирифта, ба ин роҳ бадеияти осори хешро тақвият бахшидааст. Бешак, қорбурди саноеи бадеӣ ба рифъати ҷанбаи ҳунарии он тавҷам омада, сухани шоирро муассир ва мақбул гардониданд.

Инчунин, дар ашъори Амири метавон вожаву таъбиротеро мушоҳида намуд, ки муаллиф дар қорбурди онҳо ҳунар ва истеъдоди баланди худро нишон додааст. Агар бархе аз вожаву таъбироти шоиронаи Амир Умархон марбут ба муҳити рӯзмарраи зиндагии шоҳ бошад, барҳи дигар таҳти нуфузи адабиёти то замони Амир Умархон нигошта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Амири. Девон. Нусхаи хаттии Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи 11/92. -220с.
2. Амири. Девон. – Тошканд: Ған, 1972. –359 с.
3. Амири. Девон / Амири - ба забони форсӣ. – Тошканд, ҷопи сангӣ.-1900. – 224 с.
4. Амири. Девон:тоҷикча шеърлар. Т.1. / Амири; нашрга тайёрловчилар: О.Давлатов.- Тошкент: «Тамалдун», 2017.-384 б.
5. Аъзамзод С. «Намунаи адабиёти тоҷик» ва равишҳои нақди адабӣ дар таърихи илмӣ садаи бист / С. Аъзамзод // Армуғони «Ганҷи Сухан». Баёзи муҳаққиқон ва шоирони вилояти Суғд.- Хучанд: Ношир, 2008.- С. 183-198. - Ҷилди 2
6. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. Қ.1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ:китоби дарсӣ.- Душанбе: Маориф, 1987.-320 с.
7. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX.-Душанбе: Дониш, 1974.-187 с.
8. Қобилова З. Б. Амири ва унинг адабии ғазалия. Автореферат.- Тошкент, 2007.- 24 б.
9. Намангонӣ, Ғазалӣ. Маҷмӯат-уш-шуаро.- Тошканд, 1900.- 502с.
10. Нодира. Девон. -Душанбе: Ирфон, 1967.
11. Раджабов Э. И. «Маҷмӯат-уш-шуаро» Ғазали Намангонӣ ва традицияи таърифи тазкире дар таърихи адабиёти тоҷик XIX – аввали XX вв. / Э. И. Раджабов // Автореферат канд.дис.- Душанбе, 2013.- 25 с.
12. Садрӣ Зиё ва таърихи ӯ. / Зери назари Т.Н. Нейматзода.- 212с.
13. Саидумар Султон. Таърихи доираи адабии Истаравшан дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX.-Душанбе: Сурушан, 2002. – 232 с.
14. Соиб. Мунтахабот / Соиб. - Мурағибон З. Ахрорӣ, Л. Шералӣ. -Душанбе: Ирфон. – 704 с.
15. Шарофиддинов Олим. Ёзбек адабиёти тарихи хрестоматияси. / Олим Шарофиддинов Том II.-Тошкент, 1972.
16. Шодиев Э. Ғазали Намангонӣ ва Хӯҷанд шоирлари. / Э. Шодиев –Хучанд, 1993.-71 с.

АМИР ОМАР-ХАН И ЕГО РОЛЬ В ТРАНСФОРМАЦИИ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ НАЧАЛА XIX ВЕКА

В статье рассматриваются художественные аспекты творчества Амира Омар-хана, использование в его стихах различных приемов, таких как противопоставление, сравнение, уподобление, метафора, разрешение, повторение, вопрос и ответ, преувеличение и преуменьшение. Исследовал. Автор пришел к выводу, что использование Амиром Омар-ханом новаторских приемов и, таким образом, усиление оригинальности его произведений в сочетании с совершенствованием художественной стороны поэта сделали его поэзию эффективной и общепризнанной.

Таким образом, подытожено, что в таджикских поэмах Амир можно наблюдать слова и толкования, в употреблении которых поэт проявил свое искусство и талант, а таджикские поэмы Амира Омар-хана родственны по структуре, форме и стилю литературного стиля нашего Средневековья. На фоне этого не кажется никакой прерывистости и недостатка в художественно-творческих элементах поэта.

Ключевые слова: инновационные отрасли, искусство поэзии, Амир Омар Хан, слова и интерпретации, новаторские элементы, уместность слов, стихи Амира.

AMIR OMAR-KHAN AND HIS ROLE IN THE TRANSFORMATION OF TAJIK POETRY IN THE EARLY XIX CENTURY

The article discusses the artistic and innovative aspects of Amir Omar Khan's work, the use of various techniques in his poems, such as opposition, comparison, assimilation, metaphor, resolution, repetition, question

and answer, exaggeration and understatement. explored. The author came to the conclusion that the use of innovative techniques by Amir Omar Khan and, thus, the enhancement of the originality of his works, combined with the improvement of the artistic side of the poet, made his poetry effective and generally recognized.

Thus, it is summarized that in the Tajik poems of Amir one can observe words and interpretations, in the use of which the poet showed his skill and talent, and the Tajik poems of Amir Omar Khan are related in structure, form and style to the literary style of our Middle Ages. Against this background, there seems to be no discontinuity and lack of artistic and creative elements of the poet.

Key words: innovative branches, art of poetry, Amir Omar Khan, words and interpretations, innovative elements, appropriateness of words, Amir's poems.

Сведения об авторе:

Охунджонова Нурихон Рахматовна - кандидат филологических наук, доцент директор издательства «Дабир» Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Худжанд, Республика Таджикистан)

About author:

Okhunjonova Nurikhon Rakhmatovna - candidate of philological sciences, Associate Professor, director of «Dabir» (Preceptor) publishing-house under the Tajik State University of Law, Business and Politics (Khujand, Tajikistan Republic)

УДК 81.821.03

**ВИЖАГИҶОИ ТАРЧУМАИ «МАНТИҚ-УТ-ТАЙР»- И АТТОР АЗ ЧОНИБИ ЧАРЛЗ
СТЭНЛИ НОТТ**

Бобокалонова П.И.

МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров»

Ошноии дунёи Ғарб бо адабиёти ғании форсӣ аз назари муҳаққиқони адабӣ, раванқ ва густариши васеъи нахзати тарҷума ва ошноӣ бо адабиёти Шарқ, қарни XVIII милодӣ аст. Дар қарнҳои XIX ва XX бисёре аз осори бузурги забони форсӣ махсусан девони шуарои бузург, монанди Фирдавсӣ, Хайём, Саной, Атторм, Низомӣ ва дигарон ба забонҳои аврупоӣ махсусан франсузӣ, англисӣ ва олмонӣ тарҷума шудаанд. Интишори ин тарҷумаҳо мардуми Аврупо мутаваҷҷеҳи адабиёти ғаниву пурбори форсӣ кард, ки тарҷумаи англисии шохасари Атторм «Мантиқ-ут-тайр» аз чониби ховаршинос Чон Стэнли Нотт аз он ҷумла аст [1; 4]. Тарҷумаи англисии Нотт дар байни англисзабонон мавриди писанди ҳамагон гашта дар тӯли даҳ сол шаш бор ба ҷоп расидааст. Нахустин ҷоп пас аз тарҷума соли 1954 дар Лондон сурат гирифта, баъд аз он ба тартиб дар солҳои 1961, 1964, 1967, 1968, 1971 ва 1974 аз нав рӯи ҷопро дидааст. Охири бор тавассути ширкати ноширин Bryotone, Low Англия ба ҷоп расидааст.

Дар пешгуфтори тарҷумаи худ муаллиф қайд мекунад, ки ин тарҷумаро ӯ пеш аз ҳама барои худ ва дӯстонаш карааст, лекин он комилтарин тарҷумаи англисии то ҳамон вақт анҷомдодашуда мебошад [2] ва шояд диққати оммаи васеъро ба худ ҷалб кунад. Аксаран ӯ ба тарҷумаи аз форсӣ ба франсузии Горден дэ Тасси (Париж 1863), ки дар қиёс бо матнҳои арабӣ, ҳиндӣ ва туркӣ таълиф гашта буд, таъя қарда аст. Тарҷумони англис тарҷумаи франсузии де Тассиро яқе аз тарҷумаҳои муқаммалӣ «Мантиқ-ут-тайр»-и Шайх Атторми Нишопурӣ мешуморид. Инчунин ба фикри Нотт тарҷумаи англисии ӯ нахустин тарҷумаи пурраву комил аст ва шояд аз тарҷумаи франсузии де Тасси саҳеҳтару дақиқтар бошад.

«Мантиқ-ут-тайр»-и Атторм тахти унвони «The Conference of the Birds» аз чониби Чарлз Стэнли Нотт дар асоси матни тарҷумаи фаронсавии де Тасси ба забони англисӣ тарҷума гардидааст [3]. Гарсин де Тасси китоби «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттормро аз рӯи нусхаи форсии он дар муқоиса бо тарҷумаҳои арабиву ҳиндӣ ва туркӣ ба забони франсузӣ тарҷума қардааст. Соли 1863 тарҷумаи маъкур дар Париж ба таъб расида буд. Дар раванди тарҷумаи худ Нотт тарҷумаи дэ Тассиро матни асосӣ интихоб намуда, бо матни форсии «Мантиқ- ут-тайр» ва се тарҷумаи нопурраи англисӣ муқоиса намудааст. Ин китоб шомили пешгуфтор, мурочиат ба худо, охирисухан, маълумот дар бораи Атторми Нишопурӣ, хитоб ба Атторм матолибе гуфтааст ва баъд аз он ёддоштҳои ас пиромони мафҳуми тасаввуф ва сӯфӣ ва дар охири китоб фарҳанги луғот ва истилоҳоти тасаввуф мундариҷ дар матн омадааст. Нахустин қисмати наът яъне наъти бори таъоло тарҷума шуда, вале қисмати дуввуми наът яъне наъти расул ва хулафои Рошидин ва баъзе ҳикоят марбут ба ин қисмат дар тарҷума ҳазф шудааст, ҳамчуноне ки дар матни ҳиндӣ ва дар матни туркӣ низ хулоса шудааст. Тарҷума аз қисмати аввал дар тавсифи худо оғоз наёфта, пас аз ҳазфи қисмати дуввуми наът аз оғози китоб, ки бо байти зер оғоз шудааст:

Марҳабо эй худҳуди ҳодӣ шуда,

Дар ҳақиқат пайки ҳар водӣ шуда.

Тасвири мурғон бар асоси тасвирҳои як нусхаи хаттии қадиме аз «Мантиқ-ут-тайр» аз чониби хонума Адамсон ниғориш ёфтааст. Баъзе мушкиливу норасоииҳои ин тарҷума аз оғози китоб то достони

Шайх Санъон зайлан ишора мешавад. Маъхуси ашъори тоҷикӣ «Мантик-ут-тайр» бо таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ аст.

Даргузар аз гул, ки гул ҳар навбахор

Бар ту меҳандад, на дар ту, шарм дор! [2, с 56]

Меғъяд: гулро бубахш ва аз худ шарм кун зеро гул ҳар навбахор бар ту меҳандад ва баъд аз он дигар намеҳандад. «Даргузар» яъне раҳо кун ва бигузар на бубахш, мутарчим онро ба маънои бахшидан ва авф кардан гирифта ва зимнан «бар ту меҳандад на дар туро нафаҳмида ва (на дар ту)ро тарчума накардааст.» *Forsake the rose and blush for yourself: for she laughs at you with each new spring and then she smiles no more* [10, с 15]

Фитнаро бедориш пайваст буд

З- он ки чашми нимхобаи маст буд [2, с 56]

Чунин оварда: шӯр ва иштиёқи зиёд ба воситаи чашмони хоболуди ӯ ва ба воситаи мастии ширинхузури ӯ бедор шуда буд.

Passion was awakened by her sleepy eyes and by the

sweet intoxication for her presence [10, с 15]

Мутарчим фитнаро ба маънии шӯру иштиёқ тарчума карда аст ва ҳол он ки фитна ба маънии фитнагарӣ ва ошӯб аст.

Ораз аз кофуру зулф аз мушк дошт,

Лаъли сероб аз лабаи лабхушк дошт [2, с 56]

Меғъяд: аз рашики лаби ӯ, лаъл аз беҳтарин об хушк шуд.

Jealousy of her lips dried up a ruby of the finest water [10, с 15]

Аз қазо мерафт дарвеш асир,

Чашм афтодаи бад- он бадри мунир [2, с 57].

Мутарчим «аз қазо»- ро сарнавишт тарчума кардааст ва ҳол он ки беҳтар буд иттифоқ тарчума кунад.

Ба ҷои таркиби *by the will of destiny* [10, с 15] беҳтар буд *by chance* меовард

Бар сару рӯи ту хандидан равост,

Лек дар рӯи ту хандидан хатост [2, с 58].

Чунин овардааст, ки духтар посух дод ки ман аз рӯи дилсӯзӣ ба ту хандидам ва ин ханда равост на аз рӯи масҳарагӣ ки раво нест.

I am permitted to smile from pity, but not from mockery [10, с 16].

Ва ҳол он ки «бар касе хандидан» ба маънии масҳара кардан ва дар рӯи касе хандидан ба маънии ташвиқ ва таҳсин аст, вале мутарчим баракс тарчума кардааст.

Ман дар онам, то бигӯям тарки ҷон,

З- он ки бе ҷонон надорам барги ҷон [2, с 59].

«Дӯстон» тарчума шуда, ва ҳол онки ба маънои маъшук аст на дар маънои ҷамъи ҷону дӯст.

I am without friends and do not know how to support myself [10, с 17]

Гуфт:- То нақшои гайбам нақш бааст.

Чиниёнро шуд қалам ангушти даст [2, с 59]

«Чиниён» хонда ва тарчума кардааст. Зимнан «ангушти қалам шуданро ба маънии даст шикифтан ва очиз омадан аст нафаҳмида ва «ва қаламӯи чин» ба даст гирифтани тарчума кардааст.

The painter of the world, he said, to fashion me took in his hand the brush of the Jinn [10, с 17].

Калимаи «қулла»- ро дар байти зер:

Он ки бошад қуллаи обаи тамои

Кай тавонад ёфт аз Симург ком! [2, с 61] ба маънии як паймона об аст, вале ҳамчун равия ва сари

чизе тарчума карда шуда, ба қуллаи кӯҳ иштибоҳ гардидааст.

How can one such as I, contented with the surface of the water...? [10, с 19]

Чумлаи «обат бибурд»- ро ки ба маънии обрӯи туро барад, дар байти зер:

Дар миёни об ҳуш обат бибурд,

Қатраи об омаду обат бибурд [2, с 61] иштиҳобан ба «гуро аз байн бурд» тарчума кардааст.

But a wave comes and you are swept away. [10, с 19]

«ноиуста рӯи»- ро дар ду байтҳои зер:

Об ҳаст аз баҳри ҳар ноиуста рӯи

Гар ту бас ноиустарӯи об ҷӯи!

Чанд бошад ҳамчу об равшанат

Рӯи ҳар ноиустарӯие диданат? [2, с 61] ба «покизарӯи» тарчума карда гардидааст, ки аз кучо ин иштибоҳ рӯи дода ё дар нусха ба хусусе чунин будааст? *Water is good only for those who have a fair countenance and a clean face. If you are such, it is well, but how long will you stay clean and pure as the water?* [10, с 19]

Мегӯяд: об барои покиза руё нест, агар ту чанинӣ, об барои ту хуб аст, вале то кай меҳоҳи поку соф чун об бимонӣ? Ки ҳеҷ таносубе бо мафҳуми шеъри

Аттор надорад ва муҳолифи он аст.

Калимаи «демона»- ро дар байти зер:

Кард аз девонае марде суол,

К- ин ду олам чист бо чандин ҳаёл? [2, с 61] ба «аҳмаки муқаддас» тарҷума кардааст: *saintly fool* Мисраи дуввуми байтро чунин тарҷума карда: *ин ду ҷаҳоне, ки ҳамеша афкори моро машғул карда чист?* *What are the two worlds which always occupy our thoughts?* [10, с 19]

Ва ҳол он ки манзури суvari ҳаёливу ғайри асили олам маҳсус аст, ки ба эътиқоди ҳукамой, афлотунӣ ҳаёле беш нест ва асли онҳо дар олам мисл аст.

Байти зер:

Ҳеҷ чизе нест з- оҳан сахттар

Ҳам бино бар об дорад, дарнигар! [2, с 61] чунин тарҷума кардашудааст: ҳеҷ чиз аз оҳан сахттар нест, мааҳазо он ҳам медонад ки об асл *Nothing is harder than iron, yet it knows that water is its origin* [10, с 20].

Ва ҳол он ки манзур ин нест ки об асли оҳан аст, балки манзур ин аст, ки бинои ҳама чиз ҳатто оҳан бар об аст. Ва маълум аст, ки об асли оҳан наметавонад бошад.

Гоҳ мебурид бе тега камар, Гоҳ мелангид пеши тег-дар [2, с 62]

Чунин тарҷума карда шудааст: Кабк бо сари дурахшонгардандаи худ парвоз мекард, дар ҳоле, ки камарбанду шамшери худро ҳамл менамуд. *She flies with lightly turning head, carrying her belt and sword* [10, с 20]

Мутарчим теғу камарро дар байти фавк ки ба маънии теғи кӯҳ ва камари кӯҳ аст ва манзур ин аст, ки кабк дар теғу камари кӯҳ меҳобид, ба маънии теғу камари одамай гирифта аст.

Байти зерро

Гуфт:- Ман пайваста дар кон ғаитаам.

Бар сари гавҳар фаровон ғаитаам [2, с 62] чунин тарҷума кардааст: гуфт ман дӯст медорам дар миёни харобаҳо саргардон бошам зеро алоқа ба сангҳои қимате дорам. *I like wander among ruins for I love precious stones* [10, с 20].

Дар тарҷумаи байти зер:

Чун бувад дар тег гавҳар бардавом,

З- он гӯҳар дар тег меҷӯям мудом [2, с 62].

Чунин бигӯяд: *ман бо камару теги худам пайваста дар ҷустуҷӯи ҷавоҳирот ҳастам.* *With my belt and my sword I am always seeking the diamond* [10, с 20].

Ва ҳол он ки манзур инаст ки чун гавҳар ҳамеша дар теғи кӯҳ вучуд дорад аз он рӯ ман пайваста гавҳарро дар теғи кӯҳ ҷустуҷӯ мекунам. Мутарчим маънии саҳеҳи теғро дар шеъри фавк нафаҳмида ва теғи буранда тафсир кардааст.

Дар тарҷума байт:

Сина мекард аз сипаҳдори хеш,

Лоф мезад аз қулаҳдори хеш [2, с 65].

Чунин оварда: боз ояд бо сари афрохта ва дар қисвати сарбозӣ.

With head erect and the bearing of a Soldier [10, с 23]

Ва ҳол онки манзур ин аст, ки боз бо ғурури ҳар чи тамомтар ки ҳокӣ (ҳикояткунанда) аз суруриву сипаҳдорӣ буд ворид шавад.

Тарҷумаи байт:

Дар адаб худро бисе парвардаам,

Ҳамчу мартозон риёзат кардаам [2, с 65].

Мартозон ба маънии «тавбақорон ва пушаймонон» гирифтааст. (penitent)

Дар тарҷумаи байти зер:

Ман кучо Симуриро бинам ба хоб

Чун кунам беҳуда сӯйи ӯ иштоб? [2, с 66]

«Аз кучо » - ро «чаро» маъни карда ва беҳударо «бетаваҷҷӯҳ»

Why should I rush heedlessly to him [10, с 24]

Дар тарҷумаи байти зер:

Ҳар кӣ анқорост аз ҷон хостор,

Даст аз ҷон боздорад мардвор [10, с 66]

Оварда: *ҳар касе Симуриро бар ҷонаш нарҷиҳ медиҳад, шӯчоона бо худ муборица мекунад.* *He who prefers the simurgh to his own life, must struggle bravely with himself* [10, с 29].

Ва ҳол он ки манзур ин аст, ки ҳар касе симуриро аз самими дил хостор бошад мардона аз ҷони худ даст мешӯяд. Ба фикри Нотт маснавии фалсафии бузурги Аттор «Мантиқ- ут- тайр» шояд дар нимаи

дуввуми асри XII таълиф шудааст ва аз ҳамон замон чанд наشريяти ҷадид ҳар чанд сол дар ин ё он кишвари Шарқи Наздик нашр мегардид [6].

Зимни тарҷума Нотт бо сабаби такрор будани мазмун ва барои риояи рухҳои шеърӣ баъзе аз байтҳои маснавиро ихтисор карда, онҳоро тарҷума накардааст. Аммо ин тарҷумаро комилтарин тарҷумаи «Мантик-ут- тайр»- и Аттотро бо забони англисӣ метавон номид. Тарҷумаи англисии Нотт бештар як тарҷумаи мафҳумӣ аст нисбат ба таҳтуллафзӣ ва аз ин нуктаи назар ба мутарҷим эроде гирифтани мушкул аст. Аммо бояд таъкид кард, ки тарҷумаи мафҳумӣ ба ин маъно нест, ки се байти Аттотро ба ду се ҷумла, ки матлабу мазмун он се байт аст, тарҷума шуда бошад. Дар тарҷумаи Нотт ин нақс бисёр дида мешавад. Вале ҷуз дар мавриди кам мутаарриз онҳо дар нақд нашуда ва бештар ба мавориде таъкид кардаем, ки тарҷумаи ғалат ва ё норасо аз мафҳуми аслии будааст. Дар баъзе ҷойҳо Нотт воқеан «дақиқ тарҷума карда ба таври яқкаӣ ҳонанда ба дарку завқи адабӣ ва ирфонӣ ва забони мутарҷим эътироф мекунад». Вале дар баъзе мавриди дигар низ ҷунун иштибоҳоти ҷашмигире муртакиб (иқдомкунанда ба қоре) шуда, ки гоҳ гоҳ бояд нисбат ба мутарҷим таҷдиди назаре кард.

АДАБИЁТ

1. Аттотро Фаридуддин, Зарра дар хуршед: Хулосаи Мантик ут тайр и Фаридуддин Аттотро Нишопурӣ ҳамроҳ бо тавзеҳоти форсӣ ва тарҷумаи англисӣ, мутарҷим Питер Аверӣ, асарӣ Ҷалолиддини Ҳамоӣ, ба қўшиши моҳдӯхт бону Ҳамоӣ, Техрон, Ҳамо, 1393, 188с
2. Ахтарони адаб, 22. Мантиқу- т- тайр ва Асрорнома – Душанбе: Адиб, 2014.- 479с.
3. Брагинский И.С. Из истории персидской и таджикской литературы. Избранные работы. – М.: Издательство «Наука» Главная редакция восточной литературы, 1972. – 503с
4. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. Избранные труды – М.: Издательство «Наука» Главная редакция восточной литературы, 1965. – 320с
5. Нигматов, Н.И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н.И. Нигматов, Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 2-6 (82). – С. 148-153.
6. Шиммель Аннемари Мир исламского мистицизма / Пер.с англ. Н.И. Пригариной, А.С. Раппопорт. – М.: Алетея, Энигма, 1999. – 235с
7. FitzGerald, E. *Bird Parliament*. London and New York: Macmillan and Co., 1889
8. FitzGerald's Rubāiyāt: A Victorian Invention Esmail Zare-Behtash 223p,
9. Masani, R.P.; *The Conference of the Birds a sufi allegory*, London, 1924, 128p
10. Natt, C.S.: *The Conference of the Birds*, London, 1961, 145p

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА «ЛОГИКИ ПТИЦ» АТТАРА ЧАРЛЬЗОМ СТЭНЛИ НОТТОМ

В статье рассматриваются вопросы исследования и перевода всемирно известного труда Аттара «Логика птиц» английским ученым. Отмечается, что первым, кто сосредоточил свою деятельность на исследовании произведения и его прозаическом переводе, способствовавшим признанию исторической книги персидско-таджикского ученого, является английский востоковед Чарльз Стэнли Нотт. Упоминается, что эта работа была опубликована в 20 веке и основана на переводе Гордона де Тасси с персидского на французский, который был написан в сопоставлении с арабскими, индийскими и турецкими текстами. Доказано, что в процессе перевода был выбран тип концептуального перевода, что способствовало лаконичному переводу произведения. Также отмечается, что переводчик допустил некоторые ошибки в значении персидских слов при переводе, что требует доработки данной работы.

Ключевые слова: «Логика птиц», перевод с персидского на английский, Нотт, концептуальный перевод, проблемы и недостатки.

PECULIARITIES OF CHARLES STANLEY NOTT'S TRANSLATION OF «THE CONFERENCE OF THE BIRDS» BY ATTAR

The article deals with the issues of research and translation of Attar's world-famous work "The Conference of the Birds" by an English scholar. It is noted that the first who focused his activities on the study of the work and its prose translation, which contributed to the recognition of the historical book of the Persian-Tajik scholar, is the English orientalist Charles Stanley Nott. This work is said to have been based on Gordon de Tassi's translation from Persian into French, which was written in juxtaposition with Arabic, Indian and Turkish texts. It is proved that in the process of translation the type of conceptual translation was chosen, which contributed to the concise translation of the work. It is also noted that the translator made some mistakes in the meaning of Persian words in the translation, which requires the revision of this work.

Keywords: «The Conference of the Birds», translation from Persian into English, Nott, conceptual translation, problems and shortcomings.

Сведения об авторе:

Бобокалонова Парвина Исмоиловна соискатель кафедры таджикского языка и литературы факультета восточных языков ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова (Худжанд, Таджикистан)
E.mail: bobokalonova83@mail.ru

About the author:

Bobokalonova Parvina Ismoilovna applicant of the department of Tajik language and literature attached to the faculty of oriental languages under the SEI «KhSU named after acad. B.Gafurov (Khujand, Tajikistan) E.mail: bobokalonova83@mail.ru

СУННАТГАРОЙ ВА НАВОВАРӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ МУОСИРИ ТОЧИК

Ҳасанова Б.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Масъалаи суннатгарой ва навоварӣ дар назм ва насри тоҷикӣ то чое таҳқиқ ва баъзе паҳлуҳои он мушаххас гардидааст. Вале таъсирпазирӣ аз анъанаҳои ҳунарии насри гузашта ва нависандагонӣ насли аввал дар публитсистикаи имрӯза ва тозақориҳо дар ин замина то ба имрӯз мавриди баррасӣ ва арзёбии чомеъ қарор нагирифтааст. Дар ин мақола равишҳои таъсирпазирӣ публитсистикаи муосир аз суннатҳои адабӣ ва тозақориҳо дар ин замина мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Ирсияти суннатҳои адабӣ, ҳамчунон ки муҳаққиқон собит кардаанд, «қамеша дар хати «амудӣ»-и чараёни таърихӣ-адабӣ қарор дошта, дар ҳамроҳӣ бо талошҳои навҷӯҳои ҳунарии онҳо на фақат вучуд доранд, балки ин пешрафти «амудӣ»-ро месозанд» [1, с.269].

Қисми асосӣ аз ин нуқтаи назар масъалаи ирсият қамеша ба вазъ ва тамоюлҳои чараёни инкишофи адабиёт, аз ҷумла публитсистикаи бадеӣ алоқаманд буда, дастовардҳои соҳибони сухани бадеӣ дар тасвири ин ё он масоили зиндагӣ (фалсафӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ) дар таърихи адабиёт сабт мегардад ва дар фосилаи замони бо такрори баъзе ҷузъиёти ҳунари аз ҷониби пасояндагонӣ ҳунарманд сохтори мустақили ҳунарии худро ҳифз мекунанд. Қонуниятҳои дохилии ирсияти суннатҳои адабӣ ва тозақориҳо дар ин заминаро вақт ва таҷрибаи адибон муайян мекунанд.

Таърихи адабиёти тоҷик баёнгари равишҳои ирсияти таъсирпазирӣ аз суннатҳои барҷои ҳунарии назму насри гузашта мебошад, ки дар тӯли замон ба ташаккул ва таҳаввули осори адабӣ, аз ҷумла публитсистикаи бадеӣ мусоидат намудааст. Ба ин далел, дар насри ҳамосӣ, ҳикоят ва сафарномаҳои адабиёти пешин нақш ва ҷойгоҳи муҳим доштани мабдаи публитсистӣ ҳодисаи тасодуфӣ набуда, ба хусусиятҳои андешапарварӣ, таълимӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиву ҳунарии ин анвои адабӣ вобаста мебошад. Осори таърихӣ ё ҳамосие, ки аз воқеоти таърихӣ маншаъ мегиранд, монанди «Рамузи Ҳамза» ва «Искандарнома» мабдаи амиқи публитсистӣ дошта, бо гузашти замон «ранги таърихӣ хешро аз даст дода» [5, с.49] бошанд ҳам, моҳияти ислохотхонашонро ҳифз намудаанд. Дар ин радиф метавон аз «Мухторнома», «Ҳафтипайкар»-и Баҳроми Ғӯр, ки баъдан Низомии Ганҷавӣ азнавсозӣ кардааст, низ ёд кард. «Сафарнома»-ҳо тамоюли нави публитсистиро дар таърихи насри тоҷикӣ рақам мезананд, ки мутаассифона, то ба имрӯз, ба ҳақде, ки лозим аст, таҳқиқ ва баррасӣ нашудаанд.

Муҳимтарин мабдаи публитсистии насри гузашта ҷанбаи рушангароии он мебошад, ки бо тасвири ҳисомезӣ дар заминаи воқеияти зиндагӣ ва сарнавишти шахсиятҳо анҷомгирифта ин осорро то ба имрӯз зинда доштааст. Ин тамоюли публитсистӣ, ки дар насри гузашта ҳузури ғоёл доштааст, дар садаи нӯздаҳ ва ибтидои асри бист зери таъсири афқору андешаи Аҳмади Дониш давраи нави ташаккул ва таҳаввулро аз сар гузаронид, ки намунаи ҷолиби он осори Аҳмади Дониш ва «Савонех-ул-масолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Воеҳ мебошад. Воеҳ дар ин асар, ки ҳуччати сафари ҳаҷ аст, ҳар он чизи нави дар роҳи сафар дидаашро нақл кардааст. Ба ифодаи Р. Ҳодизода маҳз «аҳамияти калони пешқадамонаи идеявӣ»-и ин асар баёнгари моҳияти публитсистии он аст, ки минбаъд такмил ёфт ва ба чараёни афқору андешаи муосирон ва баъдинӣён бетаъсир набуд [6, с.233].

Ба андешаи М. Шукуров (Муҳаммадҷони Шакурӣ) «тамоюли публитсистӣ хусусан дар насри ибтидои асри бист, аз ҷумла дар сафарномаи Мирзо Сирочи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро» (1911), повестҳои Абдурауфи Фитрат «Мунозира» (1909) ва «Баёноти сайёҳи Ҳинд» (1912), ки низ ба сафарнома наздик буда, мувоҳидаи тезу гундеро дар бораи баъзе масъалаҳои иҷтимоии воқеияти Бухоро дар бар гирифтаанд, инчунин дар баъзе асарҳои дигар (аз ҷумла «Ҳаёт ва ғояи ҳаёт» ва «Манфиат»-и Фитрат-иловаи мо-Ҳ.Б.) бағоят қувват ёфт. Бисёре аз хусусиятҳои реализми маорифпарварии тоҷик, аз ҷумла рӯи пурқуввати публитсистии он дар давраҳои аввали сайри таърихӣ насри советӣ тағйири шакл дода ва моҳиятан дигар шуда, алаҳусус дар эҷодиёти Садриддин Айни барин носирон, ки худ чанде пеш намояндагонӣ реализми маорифпарварӣ буданд, нақши муайян гузоштааст» [7, с.74].

Зери таъсири ҳамин раванди адабӣ публитсистикаи муосири тоҷик арзи ҳастӣ кард ва бо таъсирпазирӣ аз суннатҳои ҳунарии адибони насли аввал ташаккул ва таҳаввул ёфт. Яке аз равишҳои суннатие, ки дар инкишофи публитсистикаи тоҷик минбаъд таъсиргузор будааст, тадқиқи бадеӣ, нақли

пурҳарорати ҳиссиётomez ва фарогирии эстетикӣ воқеияти замон мебошад. Ин равиш ҳарчанд зери таъсир ва раҳнамоии идеологияи давр қарор дошт, бо вучуди тобеияташ ба дастурҳои расмӣ дар инъикоси сарнавишти иҷтимоӣ инсон ва воқеиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замон таъсиргузор буд. Ба ифодаи дақиқтар, нависандагон барои асари комили публитсистӣ офаридан, пеш аз ҳама, санадҳо ва воқеиятҳои иҷтимоиро омӯхта, маводро ҷунон интихоб мекарданд, ки на фақат таълифоташон фарогири вазъи иҷтимоӣ таърихӣ бошад, балки воқеиятҳо ва амалу кирдори шахсиятҳо ба таври ҳиссомезу образнок мучассам созад [3, с.66]. Осори публитсистии устод Айни, Ҳ. Карим, П. Толис, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, Ф. Ниёзӣ, Ф. Муҳаммадиев ва дигарон бо истифода аз суннатҳо ва дастурҳои назарии шоеъ як давраи пурбори инкишофи публитсистикаи тоҷикро ташкил медиҳанд.

Дарк ва инъикоси воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дар солҳои сиву панҷоҳ ва баъди он яке аз суннатҳои шаклгирифта ва таъсиргузори публитсистикаи тоҷик аст, ки минбаъд ирсияти он дар таҷрибаи нигорандагии нависандагони тоҷик на фақат ҳифз шудааст, балки ташаккул ёфта тозагиҳо пайдо кардааст. Масалан, агар ба эътибор гирем, ки устод Айни «Аҳмади девбанд» барин асари худро очерк номидааст, пас ин суннатро минбаъд нависандагони тоҷик ҳунармандона идома бахшида, дар такмили ин жанри публитсистии воқеагари саҳми бориз гузоштаанд. Устод Айни аввалин нависандаи тоҷик буд, ки бо эҷоди очеркҳои «Қолҳои коммунизм» ва «Тирози ҷаҳон» суннати ба ҳам омехтани унсурҳои ҳуҷҷативу тасвирӣ, қоркарди санадҳои таърихӣ, бархӯрд ба воқеиятҳои мушаххасро, ки аз мушоҳидаҳои бевоситаи нависанда ба ҳам омада, бадеият ва ҳиссангезиро дар очерк тақвият бахшидаанд, амалӣ кард, таҳким бахшид ва минбаъд ин суннат мавриди истифодаи нависандагони публитсист қарор гирифт.

Дар ин замина таҷрибаи эҷодии Р. Ҷалил, А. Шукӯҳӣ, М. Начмиддинов, А. Сидқӣ, Ф. Муҳаммадиев ва баъзе нависандагони дигар ҷолиб буда, ҳамчун анъанаи судманд дар инкишофи очерки муосири тоҷик таъсиргузор будааст. Суннати эҷоди осори публитсистии ҳуҷҷатӣ, тарҷумаҳои ва масъалагузор, ки бо заҳмати нависандагони ёдшуда шакл гирифт, дар солҳои баъд ба раванди инкишофи публитсистикаи воқеагари таъсири мусбат расонд. Бахусус дар ин самт таҷрибаи Ф. Муҳаммадиев судманд омад. Ин нависанда дар таърих ба воқеиятҳо ва аъмоли шахсиятҳо симои инсонро мучассам сохт, ки дар ислоҳи муҳити иҷтимоӣ таъсиргузор аст. Ин гуна инсонҳои пешрав дар осори ӯ (дар муҳити иҷтимоӣ низ) ҷойи зисти шахсиятҳои худкомаро танг карда, роҳро барои адолат ва одамият ҳамвор менамоянд. То таълифоти ёдшудаи Ф. Муҳаммадиев симои ҷамъиятии инсонӣ коммунист, мушқилкушо ва ҳамабину ҳамаҳо дар маркази тавачҷуҳи адибон қарор дошт. Ф. Муҳаммадиев бо таълифи очеркҳои «Раиси нав», «Ҷағҳаҷ ва Музаффар» ва «Муҳочирон» таҷрибаеро амалӣ кард, ки минбаъд ҳамчун суннати адабӣ пазируфта шуд ва дар пайравии ӯ нависандагоне мисли Ҳ. Содик, Ш. Ҳаниф, Ҳ. Аскар, Б. Шоҳин, Т. Усмон, И. Файзуллоев ва дигарҳо осоре офариданд, ки аз дастовардҳои публитсистикаи тоҷик шумурда шудаанд.

Суннати дигаре, ки дар публитсистикаи тоҷик ҷойгоҳи хос дорад, таълифи очерки чехранигорӣ мебошад. Аз ҷумлаи ҷунин осор метавон аз таълифоти С. Улуғзода «Сафари Бухоро бо ҳамроҳии устод Айни», Ҷ. Иқромӣ «Дар мактаби адабии устод Айни», А. Деҳотӣ «Ҳикояҳои доир ба мулоқотҳои ман бо устод С. Айни», Ҳ. Ирфон «Ёддоштҳои ман дар бораи устод Садриддин Айни», Р. Ҳодизода «Дар ёди устод», П. Толис «Хотираҳо дар бораи С. Айни» ва Ғ. Абдулло «Ормон» ёд кард. Ин асарҳо қадами аввал, вале қатъӣ дар чехранигории публитсистии тоҷик буданду ҳастанд ва табиист, ки ин суннат ба наслҳои баъдӣ бетаъсир набудааст. Ин анъанаро Ф. Муҳаммадиев бо таълифи очерки публитсистии «Писари газета» аз ҳар ҷиҳат такмил бахшид ва табиист, ки таҷрибаи вай мавриди истифодаи насли сони публитсистони тоҷик қарор гирифт.

Ба вучуд омадани очеркҳои илмӣ, истеҳсолӣ, панорамӣ, ёддоштӣ ва сафарнома таҷрибаи дигари публитсистикаи муосири тоҷик аст, ки таъсири ҳунарии он дар инкишофи равияҳои тозаи публитсистикаи муосир, бахусус навҳои гуногуни насри бадеии солҳои навадуми садаи гузашта ва баъди он, ки ҷанбаи амиқ публитсистӣ дорад, ҷашмрас аст. Дар ин давра зери таъсири сиёсати бозсозии горбачёвӣ то ҷое «сиёсату адабиёт ҳамдил» гаштанд ва аҳли қалам эҳсос карданд, ки агар «сиёсату адабиёт ҳамдил набошанд, оқибаташ вайронӣ» [2, с.103]. Ба ифодаи дигар, адибони публитсист дар солҳои навад ва баъди он бо давлат ва сиёсати расмӣ идеали муштарак доштанд. Акнун дар баробари тасвири паҳлуҳои мусбати воқеиятҳои иҷтимоӣ тарафҳои манфии он низ мавриди қазовати адибон қарор мегирифт ва Ф. Муҳаммадиев бо таълифи ҳикояи «Шабӣ савум» ва романи «Палатаи кунҷакӣ» қадами аввал ва ҷиддиро дар ин роҳ гузошт. Мавқеъгириҳои ӯ дар шиноҳи ҳаққу ноҳақ дар пораи зер хулоса мешавад: «Не, ман дӯсту душмани одамони ҷаҳонро нагуфтаам, аз онҳо давлат, ҷамъиятро меғӯям... Барои душман будан автомат бардошта, ба кӯча баромадан шарт нест... Душмани навӣ дигар, душмани дӯстнамои замони охиришро меғӯям. Ҳамонро, ки либоси дӯст дар бар кардааст, аз даҳонаш савганди вафо канда намешавад» («Палатаи кунҷакӣ»).

Ин равияи публитсистӣ минбаъд бо таълифоти У. Кӯҳзод, бахусус дар мақолаҳои гузоришҳои ӯ «Дар атрофи ҳислати тоҷикон», «Ду ҷониби бузург дар як аср», «Мурочиат ба мардум», «Қамбизоат нестем, қамҳавсала ҳастем», Сорбон «Айби дандони ғиёда», «Этироз», «Бӯҷӯрабой», С. Турсун

«Садама», А. Самад «Маҳбус», К. Мирзо «Нишони зиндагӣ» ва дигарҳо ташаккул ёфт, ки дар ифодаи мазмуну масъалаҳо ва тарзи нигоиш хусусиятҳои хоси худро дошт. Осори публитсистие, ки нависандагони ёдшуда дар солҳои мавриди назар дар маҷаллаи «Садои Шарк» нашр намудаанд, масъалаҳои муҳим ва бахсноки иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи он рӯзгори тоҷиконро фаро гирифта, роҳи ҳалли онро низ матраҳ кардаанд. Дар ин замина маҷалла осореро ҷоп кардааст, ки ҳам хусусияти ҳуҷҷативу гоҳномаӣ доранд, ҳам аз ҷумлаи публитсистикаи бадеӣ ба шумор меоянд. Муаллифони ин гуна осор агар дар интиҳоби мавзӯву жанр то ҷое суннатро бошанд ҳам, дар тарзи нигоиш, пешниҳоди мавзӯву масъалаҳо наовариҳо доранд.

Тозакории аввал марбут мешавад ба интиҳоби мавзӯ: то солҳои ҳаштодуми садаи гузашта тобеияти идеологӣ ба нависандагон иҷозат намедод омилҳоеро рӯнамоӣ кунанд, ки зери таъсири сиёсати нокомил ва нотаъони касбии раҳбарони алоҳида боси ноҳинҷориҳо дар муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ шудаанд. Ба ифодаи дақиқтар, публитсистика тобеъ ва таблиғгари супоришҳои истеҳсолӣ буд. Дар ибтидои солҳои навад ин қолабро мубоҳисаи тӯлоние, ки маҷаллаи «Садои Шарк» таҳти унвони «Тазодҳои маданияти деҳот» роҳандозӣ карда буд, шикаст. Ин баҳс мушкilotи ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии деҳоти Тоҷикистонро қазоват карда бошад ҳам, он самти фарогири ҷумҳуриявӣ ва соҳавӣ дошт. Аксари муаллифон, аз ҷумла У. Кӯҳзод дар очерки «Соҳаи таронаи зафар» масъалаҳоеро ба муҳокима кашидаанд, ки дар ҳаёти ҷомеа нақши тақдирсоз доранд ва дар публитсистикаи он солҳо аввалин бор ба миён гузошта шудаанд, ки метавон онҳоро ба тариқи зер дастабандӣ кард: а) таъсири маърифати инсон дар ободии муҳит; б) нақши раҳбари одилу ояндабин дар раҳнамоии мардум дар роҳи ислоҳи камбудиҳо; в) ҳифзи муҳит аз заҳролудшавӣ; г) ғамхорӣ дар ҳақи инсонии меҳнаткаш, ҳифзи сиҳати наслҳо ва ғайраҳо.

Дар мисоли мубоҳисаи боло ва дигар осори публитсистии дар солҳои навадум дар маҷалла ҷопшуда, аз ҷумла романҳои У. Кӯҳзод «Дар ҳасрати кори ҳалол (романи хурдак)», М. Хочаев «Кӯҳ бе варта нест», Сорбон «Зарафшон» (қисми дувум), С. Турсун «Садама», К. Мирзо «Дар орзуи падар» (бахши дувум), Ш. Ҳаниф «Уқоби захмӣ» ва ғайра метавон ҳулоса кард, ки публитсистикаи тоҷик дар ин солҳо «ниҳоят қиддӣ шуда, моҳияти иҷтимоии он пурқувват гардидааст» [4, с.215]. Нависандагон дар осори зикршуда ба василаи имкониятҳои санъати бадеӣ тавонистаанд симои инсонро офаранд, ки дар ҳалли мушкilotи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷомеа масъул аст. Инҳо чӣ гуна инсон ҳастанд? Чӣ ҳадафҳои онҳоро дар ҳақиқати пешии муқориза ва ислохотҳои қарор додааст? Зиндагӣ ва воқеияту шахсиятҳои алоҳида чӣ тазодеро миёни афкор ва амалу кирдори ислохотхонаи шахсиятҳои пешрав ва муқобилони онҳо ба роҳ андохтааст? Маҳз публитсистикаи бадеии солҳои навад чунин мушкilotро матраҳ карда ва ба онҳо посух ҳам дод, ки далели навҷӯҳои аҳли қалами ин давра аст.

Ҳулоса, Ба ин тартиб, он чи ки дар таҷрибаи суннатгарой ва навоари публитсистикаи ин давра муҳим ба назар мерасад, пеш аз ҳама, ҷузъи таркибии бофти бадеии асар қарор гирифтани унсuri публитсистӣ мебошад, ки дар баробари дигар ҷузъҳои он ба сифати воситаи муҳими шинохти воқеиятҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва амикбурди таҷқиқи бадеӣ хидмат кардааст ва устувории сохтори мундариҷавӣ ва жанрии ин гуна осорро таъмин намудааст.

АДАБИЁТ

1. Грознова, Н. А. Проблемы преемственности в советской литературы / Н. А. Грознова // Классическая наследие и современность. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1981. – С. 266 – 274.
2. Кӯҳзод, У. Ғайр аз ҳӯрдан ва ғӯшидан / У. Кӯҳзод. – Душанбе: «Шаркӣ озода», 2017. – 224 с.
3. Прохоров, Е. П. Публицист и действительность / Е. П. Прохоров. – Издательство Московского Университета, 1973. – 317 с.
4. Радов, Г. Что может публицистика / Г. Радов // Новый мир. – 1974. - № 4. – С. 215 – 224.
5. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни бист (масъалаи ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе, 2011. – 331 с.
6. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри 19 / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968. – 295 с.
7. Шукӯров, М. Таҷқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ / М. Шукӯров. Маҷлаби одамият. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 73 – 91.

ТРАДИЦИОНАЛИЗМ И НОВАТОРСТВО В ТАДЖИКСКОЙ СОВРЕМЕННОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

В статье проанализирована проблема восприимчивости современной таджикской публицистики от традиционных мастерства, новаторства и художественного искания. Автор в сопоставительном форме проанализировала и исследовала напечатанного публицистического материала определённого периода в журнале «Садои Шарк» и определила восприимчивость писателей публицистов от практики прошлых мастеров, так же исследовала этого художественного явления в контексте и взаимосвязи с нововедением в содержании и художественной структуре.

Таким образом, проанализированы проблемы восприимчивости и его хорошие явление в исканиях писателей публицистов и конкретизировано его положительные и отрицательные явление, а так же показаны значение этой искусственной практики.

Ключевые слова: политический, социальный, культурный, традиционализм, новаторства, публицистика, художественный, наследственность, восприимчивость, эпос, рассказ, очерк,

действительность, время, источник, направление, документальный, производственный, научный, пейзажный, мемуарный.

TRADITIONALISM AND INNOVATION IN TAJIK CONTEMPORARY JOURNALISM

This article deal with the problem of the receptivity of modern Tajik journalism from traditional craftsmanship, innovation and artistic pursuit. The author analyzed and researched the published journalistic material of a certain period in the Sadoi Shark magazine in a comparative form and determined the receptivity of publicists» writers from the practice of past masters, also explored this artistic phenomenon in context and interconnection with innovation in content and artistic structure.

Thus, the problems of receptivity and its good appearance in the quests of writers of publicists are analyzed and its positive and negative phenomena are concretized, as well as the significance of this artificial practice is shown.

Keywords: political, social, cultural, traditionalism, innovation, journalism, artistic, heredity, receptivity, epic, story, essay, reality, time, source, direction, documentary, production, scientific, landscape, memoir.

Сведения об авторе:

Хасанова Бунафша Насриддиновна - соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 987601318.

About the author:

Hasanova Bunafsha Nasriddinovna - an applicant in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 987601318.

ИРСОЛИ МАСАЛ ДАР ОСОРИ БЕДИЛИ ДЕХЛАВӢ

Қаюмзода М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мирзо Абдулқодири Бедил шоири нотақрори адабиёти тоҷику форс дар ҳавзаи адабии Ҳинд фаъолият намуда бошад ҳам, осори ӯ бинобар гаронбаҳои домани хеле васеъ паҳн намуда буд. Дар ашъори лирикии ӯ истилоҳоту рамзҳои зиёди ирфонӣ мавҷуданд, ки ҳам мафҳуми равшан ва ҳам татбиқи норавшанӣ дар он ба назар мерасад. Адабиёт ин зебоии мафҳумҳо бо ороиши забон аст, ки яке аз меҳварҳои баҳс низ дар ашъори пурпечуби Бедил ҳамин доништа мешавад. Хусусиятҳои асосии ашъори лирикии Мирзо Абдулқодири Бедили Деҳлавӣ аз ҷаҳонбинӣ ва ҳаёти ӯ ҷудо нестанд. Азбаски ӯ дар ҳонаводаи мутасаввиф ба воқеа расида буд, аз амақаш асосҳои тасаввуфро омӯхтааст, ки дар замири ӯ ин масъала илҳомӣ ҳосеро тақон додааст. Гузашта аз ин, дар марҳилае, ки Бедил фаъолият менамуд, сабки ҳиндӣ ҳамчун як сабки дорой мафҳумҳои мураккаби фалсафӣ, ривҷ ёфта, нуфузи ҳудро ба Осиёи Миёна низ расонида буд.

Садрӣ Саъдиев дар мавриди интишори минбаъдаи сабки ҳиндӣ чунин ақида дорад, ки «дар нимаи дуюми асри XVII дар шеър тоҷикӣ дигаргунии услубие падид омада, эҷодиёти бештари шоиронро фаро гирифт. Ин тағироти услубии шеър нахуст дар эҷодиёти як қатор суҳанварони наваҷодии Эрону Хуросон ва Ҳиндустон ба вуҷуд омада, ба зудӣ аз тарафи шоирони Мовароуннаҳр истиқбол гардид» [1, с. 56].

Садрӣ Саъдиев ин дигаргунии услуби тозаро дар асоси маълумоти тазкираи Малехо нимаи дуюми қарни XVII нишон додааст, аммо тибқи маълумоти тазкираи Мутрибӣ (с.таълиф 1013/1605) оғози ин дигаргунии тозаи услубӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон аз нимаи дуюми қарни XVI шурӯъ шуда буд. Азбаски С. Саъдиев аз маълумоти тазкираи Мутрибӣ огоҳ набудааст, бинобар ин ӯ пиндоштааст, ки ин дигаргунӣ аз нимаи дуюми садаи XVII ба вуқӯ пайваста бошад. Ба мулоҳизаи мо, ин дигаргунии тоза дар Мовароуннаҳру Хуросон аз нимаи дуюми садаи XVI оғоз ёфта, дар нимаи дуюми қарни XVII эҷодиёти шоирони сарзаминҳои мазкурро бештар фаро мегирад.

Қисми асосӣ Дар Эрону Хуросон ва Ҳиндустон поягузори ин тарзи нави шеър Урфии Шерозӣ (1555-1591), Назирии Нишопурӣ (в.1602), Нозими Ҳиротӣ (1601-1671), Соибӣ Табрэзӣ (1603-1677), Абӯтолибӣ Калим (в.1650), Толибӣ Омулӣ (в.1623), Шавкати Бухорӣ (в.1695), Носиралӣ Сарҳиндӣ (в.1695) ва ғайра буданд. Аслан ҳар каломӣ ин шоирон услуби ҳосаи ҳудро доштанд. Вале муштаракоти онҳо дар наваҷодӣ ва тарзи суҳани тоза буд. Ҳарчанд ин сабк ҳоло ба номи «**ҳиндӣ**» машҳур аст, вале он асосан дар эҷодиёти шоирони Эрону Хуросон ба вуҷуд омада ва минбаъд тақомул ёфта буд [1, с. 56].

Воқеан, истифода аз санъатҳои бадеӣ дар нигорандагонӣ сабки ҳиндӣ агарчи нуфуз карда бошад, аммо дар ашъори Саъдӣ, Ҳофиз Сайидо ва дигар нобигаҳои шеъри порсӣ низ яке аз санъатҳои бадеӣ, ки ирсоли масал махсус мешавад, мушоҳида шуда, ин навъ аз саноеъ бинобар истифода аз ҷониби бузургтарин шоирони порсигӯ тақвият ёфтааст. Родуёӣ дар фаслҳои 40 ва 41 роҷеъ ба санъатҳои ирсол-

ул-масал ва ирсол-ул-масалайн чанд нуктаи назари худро баён намудааст. Дар бораи ирсол-ул-масал дар фасли 40, бо номи «Фй-ирсоли-л-масал фи-л-байт» зикр менамояд: «Ва яке аз чумлаи балоғат он аст, ки шоир андар байт ҳикмате гӯяд, он ба роҳи масал бувад» [2, с. 83]. Дар ҳамин ҷо барои тақвияти фикраш аз Унсурӣ байтеро меорад:

*Зи фазли муҳбиру мунзир бар ӯ гуво бас кун,
Ки ошқораи мард аз ниҳони мард гувост* ” [2, с. 83].

Родуёӣ дар фасли 41 ирсол-ул-масалайнро чунин таърифи менамояд: «Маънии ин фасл чунон бувад, ки шоир мисрае бигӯяд ё байте ва андар он байт(ё мисроъ ду) ҳикмат гӯяд, ки он (ду) ҳикмат ба роҳи масал равад» [2, с. 84].

Родуёӣ аз Қамарии Чурҷонӣ, Абдулҳасани Оғочӣ, Абулфатҳи Бустӣ, Рӯдакӣ ва Абулалои Шустарӣ намуна меорад. Аз ҷумла:

*На ҳар, ки тез дорад, ба ҳарб бояд рафт,
На ҳар, ки дорад позаҳр захр бояд хӯрд*» [2, с.85].

Ба андешаи Ҳусайн Воиз ирсол-ул-масалайн дар ду хел аст: ирсол-ул- масалайн ва ирсол-ул-амсол: «Ирсол-ул-масалайн чунон бошад, ки аз ҷиҳати тавзеҳи калом ва табиини он дар як байт ду масал ёд хуштар гироянд, Ду булбул дар гуле беҳтар сароянд... Ва агар зиёда аз ду масал дар байте бошад, онро «ирсол-ул-амсол гӯянд» [3, с. 33].

Ҳусайн Воизи Кошӣ навъи ирсол-ул-масал - ирсол-ул-амсолро таъкид намудааст, ки дар осори гузаштагон ин нукта ба назар намерасад.

Санъатҳои ирсол-ул-масал, ирсол-ул-масалайн ва тамсил «Бадоеъ-ус-саноеъ» дар боби «Дар баёни санъатҳои маънавия» баён гардидааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки: «Ирсоли масал. Бар қавли машҳур иборат аст аз дарҷ кардани як масал дар байт. Ва ин ба ду тариқ метавонад бувад: Тариқи аввал – ва он афзал аст – он аст, ки масалро бе тағйири алфоз ва тартиби он эрод намоянд, чунон ки:

*Пайваста фиристӣ ба ман, эй ишқ, ту даином,
Худ лаб бикӯши, чанд диҳӣ бӯса ба пайғом.*

Ва тариқи дуюм – он аст, ки дар масал тағйире воқеъ шавад, чунон ки:

*Сӯфӣ накард қавли мани ринд истимомъ,
Гуфто: «Қаҷ аст суффа» надонист чун самомъ».*

Масал ин аст, ки «сӯфӣ самомъ намедонист, гуфт: «суффа қаҷ аст» [4, с. 86].

Муҳаққиқони муосири санъатҳои бадеӣ ирсоли масалро ба қалам овардаанд, аммо баҳогузориҳои дақиқро дар рисолаи Туракул Зеҳнӣ бо унвони «Санъати сухан» дарёфтем: «Шоир барои тақвияи даъвои худ баъзан аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалияи ҳаёти шахсӣ мисоле мегирад. Ҳамин мисол овардани шоирон ирсоли масал ё тамсил номида мешавад. Вале гоҳе далелҳои ҳаёлино фаразӣ ҳам меоранд. Ин гуна тамсилҳо аксаран ғайритабиӣ ва ғайриҳаёӣ воқеъ шудаанд» [5, с. 132]. Муҳаққик дар идомаи баррасии худ иқро мекунад, ки ирсоли масалро беш аз дигарон намояндагони сабки ҳиндӣ истифода кардаанд: «Ирсоли масал хусусан дар шеърӣ намояндагони сабки ҳиндӣ бисёр дида мешавад. Онҳо бештар мисраи дуҷуми байтро ба тарзи ҳикмат ва масал меоранд, ки барои тасдиқ ва тақвияи фикре, ки дар мисраи аввал баён ёфтааст, хизмат мекунад. Миёни аксарияти ташбеҳоти мураккаби пайравони сабки ҳиндӣ ва ирсоли масал алоқаи наздиқе мавҷуд аст» [5, с. 133]. Ирсоли масал яке аз санъатҳои маънавӣ дар шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ мебошад, ки дар он шоир зимни суханварӣ ҷиҳати тақвияти фикри хеш аз ҳаёти иҷтимоӣ ва воқеияти зиндагӣ далелҳо оварда, барои исботи андеша кӯшиш менамояд.

Воқеан, дар ашъори Бедил масал ва ифодаи он ҳамеша дар байти дувум ва бо тасвирҳои каме дигар фаровон ба назар мерасад. Шарҳу тавзеҳ ва тафсири ғазалиёт ва соири осори Мирзо Абдулқодир Бедил Дехлавӣ дар қиёс бо дигар шуарои порсизабон кам ба назар мерасад. Дар ҳоле ки Абулмаонӣ яке аз чеҳраҳои мукаммали адаб маҳсуб ёфта, дар афкори аксар шоирон таъсиргузор будааст. Ҳатто девони ўро баробари девони Ҳофиз дар мадрасаҳои Бухоро ва дигар шаҳрҳои дуру наздик чун маводи таълимӣ таълим меодаанд.

Албатта, ҷаҳонбинии муайяне лозим аст то мутолеакунондаи абёти Бедил маъниро дар ашъори ў дарк кунад ва баҳра бардорад. Дар замони Шӯравӣ аз ин байт барои мусоидат бо идеологияи марксизм истифода мешуд ва матраҳ намудани мухтавои он алайҳи андешаи мутафаккир сурат мепазируфт. Бо барҳам хӯрдани низоми сиёсии шӯравӣ шарҳҳои мутобиқ ба замон низ аз байн рафт ва муҳаққиқон дар пайи тафсири дурусти абёти Бедил камари Ҳиммат бибастанд.

Яке аз сарчашмаҳои бонуфузе, ки он ҷо ҷиҳати эҷодиёти Мирзо Бедил маълумоти муфасссал дода шудааст, рисолаи устод Садриддин Айнист, ки таҳти унвони «Мирзо Абдулқодири Бедил» дар соли 1954 аз ҷониби Нашриёти давлатии Тоҷикистон нашр гардидааст. Устод Айнӣ зимни баррасии осор ва аҳволи шоир бобати навъҳои шеърӣ Бедил менависад: «Таркибот ва тарҷеот», ҳам «Ташбеҳот ва тамсилот»-ро ҳарчанд ҷопачиҳо алоҳида ном дода бошанд ҳам, инҳо монанди рубоӣёт, қасоид ва китъаҳо ҷузъи девон ба шумор мераванд, чунонки ғазалҳо ва рубоӣҳо дар тамоми гузориши умр

навишта мешаванд, инҳо ҳам дар вақтҳои гуногун навишта шудаанд. Дар «Таркибот ва тарҷеот» ки муаллиф бо забони тасаввуф ва диндорӣ гап мезанад, маълум мешавад, ки дар аввалҳои ҷавонӣ эҷод ёфтаанд» [6, с. 76]. Аммо Айнӣ зимни баррасии назму насри мутааллиқ ба қалами Бедил истифода шудани ташбеҳу кинояву истиораро навъе аз ихтироот донистааст: «Дар ғазалиёт ҳам, ихтирооте, ки Бедил дар ташбеҳҳо ва кинояву истиорот кард, чунонки мо намунаҳои ҷудо нақл кардем, махсуси ӯ шуда менамояд» [6, с. 107].

Дар муқаддимаи китоби «Мунтахабот» – и Абдулқодири Бедил, ки соли 2018 дар нашриёти «Адиб» интишор гардидааст, чиҳати истифода аз тамсил чунин омадааст: «Аз санъатҳои бадеӣ, ки дар ғазалиёти Бедил ба қор рафтааст, фаровонтаринаш санъати тамсил ё худ ташбеҳи мураккаб аст. Тавре ки маълум аст, моҳияти ин санъат иборат аз он аст, ки шоир фикри худро дар мисраъ баён намуда, дар мисраи дигар онро бо мисолҳои тақвият медиҳад, тасдиқ менамояд. Дар бештари мавридҳои фикри шоир дар мисраи аввал ифода меёбаду мисраи сонӣ тамсил ё таъкидификр аст. Барои мисол чанд байтро зикр намудан мумкин аст:

*Ақбае дигар набошад рӯҳи аз тан растаро,
Нест бими сӯхтан дуди зи отаи ҷастаро.*

Дар ин байт фикри шоир дар мисраи аввал баён гардида, мисраи сонӣ тамсили фикр аст. Шоир гуфтанист; рӯҳ, ки аз бадани инсон ҷудо шуд, мавриди ҳеҷ гуна азоб қарор намегирад. Рӯҳи аз тан ҷудошуда монанди дуди аз оташ раҳогардида мебошад. Дуд вақте дар азоб аст, ки дар дохили

отаи бошад. Ҳамин ки аз оташ ҷудо шуд, аз азоб низ халос мешавад. Дар санъати тамсил дар доираи ин ё он байт калимаҳои ҳамниббат вучуд доранд, ки дарк намудани онҳо фаҳмидани маънои байтро осон мекунад. Дар байти мазкур калимаҳои ибораҳои ҳамниббат инҳоянд: рӯҳи аз тан раста ва дуди зи оташ ҷаста; ақбае дигар набошад ва нест бими сӯхтан» [7, с. 22].

Аммо масали мазкур ирсоли масал нест ва бо ин истилоҳ навъи дигари масалро баррасӣ мекунам. Бинобар ин, ҳамон сарчашма чиҳати баррасии ирсоли масал дар ашъори Бедили Деҳлавӣ чунин андешаро изҳор мекунад: «Ба туфайли шухрат ва маъруфияти зарбулмасал мақол шеърӣ шоир ба дили хонанда зудтар хубтар роҳ меёбад. Ба се байти зер тавачҷӯх намоед:

*Сунбул асири зулфи тӯро домӣ ваҳшат аст,
«Афъиғида меирам аз шакли ресмон».
Нафас дар қатъи роҳи умр узри ланг меорад,
«Насиҳат нешрав бошад ба вақти қор қоҳиро».
Осмон бегонагонро қобили саҳтӣ надид,
«Ҷуз ба дастӣ ошно нафрӯхт қасосб устухон».*

Ҷолиби диққат аст, ки ин се зарбулмасал дар шаклҳои «Морғида аз ресмони ало метарсад», «Танбалро қор фармою насихат шунав» ва «Қасосб устухонро ба ошнояш медиҳад» ҳоло ҳам дар байни мардум роиҷ мебошанд. Дар байни мардуми Афғонистон зарбулмасале маъмул аст, ки дар ин шакл садо медиҳад: «Ҷоидаи ин қор ба шохӣ буз аст». Яъне, ин қори беҷоида ва ношуданист. Бедил ҳамин зарбулмасалро дар байти зер басо моҳирона ва дар мавҷе истифода кардааст:

*Аз барги тароват ниғаҳе об надодем,
Сарбози ин бӯғ ба шохӣ бузу меш аст*

[7, с. 24].

Аз зумраи пажӯҳишгарони шеърӣ Мирзо Бедил Нуралӣ Нурзод аст, ки рисолаи докториро дар мавзӯи «Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил» дифоъ кардааст, чиҳати вижаҳои шеърӣ шоир чунин андешаро изҳор мекунад: «Бо тавачҷӯх ба истиқлоли мисраъ, дар сурудаҳои Бедили Деҳлавӣ ду нуктаи муҳим мӯҷиби арзёбӣ аст: аввал ин ки ағлаби мисраъ дар ғазалиёти Бедил маънии мустақил қасб карда, як матлаб дар он тавзеҳ ёфта; дувум, ҳарчанд истиқлоли мисраъ дар ғазалиёти ӯ нуфуз дарёфтааст, аммо дарунмояи ин ду мисраи мустақил ба ҳамдигар пайванд доранд, мисраи дувум ё тавзеҳи мисраи аввал аст ё баръакс ва ё яке дар тақвияти дигар суруда шуда:

*Ғубори ғаслату рӯшандили нагардад ҷамъ,
Кучост дидаи оинаро гунданҳо.*

Агарчи ҳар ду мисраъ ҳузури як байтро эҷод кардаанд, аммо ба сурати ҷудогона маонии муайянеро қасб намуданд. Мисраи аввали байт ба тавзеҳи ин маънӣ эҷод шудааст, ки ғаслатзадагиву рӯшандили бар асари ду мафҳум ё ҳолати мутақодӣ ҳамдигар будан ба ҳам намеояд. Мисраи дувум, навъе таъкид аст, ки ҳаргиз дидаи оинаро ҳоҷт намеояд, чун асли оина танҳо бо дидаи бедору равшан мунавар аст» [8, с. 12].

Мисраҳои дувуми абёти зайл мисоли ин фикр шуда метавонанд:

*Нест ба олами ҷунун гардиши ранги офият.
Ҳеҷ кас аз бараҳнагӣ чома қуҳан намекунад* [7, с. 179].

Ирсоли масал мисраи дувумист, ки чун он чо бараҳнагӣ мисол омадааст, аммо дар чунин аҳвол чома ба бар қардан хилофи бараҳнагист ва бегуфтугӯ агар шумо бараҳна бошед, пас яқин ҳосил аст, ки чомаатон нав боқӣ менамояд ва қуҳна намешавад. Дар байти зайл шоир хунаро бидуни маош ночиз

дониста, ин қабил хунармандонро монасози кори хеш медонад:

*Ҳиммат ба фикри ҳастӣ худро ғиреҳ насозад,
Ҳайф аст кисадӯзӣ бар нақди ройгоне [7, с. 441].*

Байте, ки дар зер меорем, ифшоқунандаи асрори таносой мебошад ва новобаста аз замону мавқеи иқомат масоили зиён овардани инсонро бар хеш тасвир менамояд, чунки инсони ботамиз дар ҳеҷ сурат авқоти бешгареро дар назди оина ва аз хотири ородихӣ намегузаронад. Пас онҳое, ки оинаро ҳар лаҳза мебинанд, суратпарастанд ва зоҳирбинӣ онҳоро аз асрори худӣ маҳрум мекунад:

*Барнадорад даст зангор аз камини оина,
Ҳар киро завқи тамошо беи, кулфат беиштар [7, с. 276].*

Яъне, инсон чун ба тамошо завқи бештар дорад, бегумон аз маънӣ беҳабар мемонад ва ҳар нафаре дар зиндагӣ бепарвост, ҳатман зиён мебинанд. Мирзо Бедил дар тасвири ирсоли масал чиҳати ифшои ормонҳои дарунии худ иқдом мекунад шояд бо ҳамин баҳона аст, ки номбурда маърифатро аз диданиҳову шуниданиҳову муқаддам мегузарад. Хислатҳои башар ифшоқунанда ҳастанд ва чун инсон ба ҳарф гуфтан оғоз кард, ҳатман хештанро ошкор мекунад. Хоссаган, агар ӯ ҳарзагӯ бувад, гоҳу ногоҳ қасам меҳӯрад, гӯй дар остин қасам дошта бошад:

*Даъвиш козиб ғувоҳ аз хеш пайдо мекунад,
Чун забон шуд ҳарзагӯ, дорад қасам дар остин [7, с. 142].*

Ба қавли Бедил, дарду ранҷ одамро водор хоҳад кард, ки аз ғаму андуҳи дигарон беҳабар бошад, чунонки қадри мумиёро фақат устухоншикаста медонад. Чун усухоне шикаст, омили фикр чиҳати ислоҳ ва рафъи дард мегардад ва ирсоли масал дар мисраи дувум хеле ҷолиб тасвир шудааст:

*Зи бедардӣ ҷаҳоне гофил аст аз офият ин ҷо,
Чӣ донд устухоннашикаста қадри мӯмиёро? [7, с. 33].*

Инсон маргро аз хотири висолу дидор бо холиқ истиқбол хоҳад кард, агарчи умреро дар тарс аз маргу фаношавӣ сипарӣ мекунад, лек бинобар фарорасии шом ҳар фарде тараддуд дорад, ки ба хона баргардад ва ин тараддуд роҳи дурро дар зехни роҳрав наздик менамояд:

*Бар умеди васл мушкул нест қатъи зиндагӣ,
Шавқи манзил мекунад наздик роҳи дурро [7, с. 59].*

Дар ҷаҳон фарде нест, ки бидуни судҷӯӣ амал кунад ва аммо касе ба тухмати доғи бенафъӣ гирифторме наёяд, чунки қатри шоху сояи девор айни замон нафрасонист:

*Ҳеҷ кас тухматнишонии доғи бенафъӣ мабод,
Қатри шохӣ гар набошӣ, сояи девор бош [7, с. 123].*

Гуфтани дигар чиҳати содир намудани аъмоли зишт ё ҳуб ба он маънӣ нест, ки судро бар ивази зиён интиҳоб кунӣ, чунки ҳар суде зиён дорад ва баръакс, ҳар зиёне дар суд оғушта мебошад, аммо зистан фурсатро ғанимат доништан аст ва чунонки дар урфият мегӯянд: кори имрӯзро ба фардо набояд гузошт. Инак бо ҳамин муҳтаво байти зайл:

*Ман намеғям зиён кун ё ба фикри суд бош,
Эй, зи фурсат беҳабар, дар ҳар чӣ бошӣ, зуд бош [7, с. 302].*

Ё дар ҷойи дигар:

*Бо тааммул маиварат дар кори ҳақ ҷустан хатост,
Домани фурсат кам афтодаст дар дасти диранг [7, с. 317].*

Дар байти зерин бошад, шоир кинояомез бадқешии инсонро таъкиднамуда, масали мардумии неши қадум аз пайи табиаташ астро дигар хел мефаҳмонад ва меорад, ки ин «неш аз бадғуҳарии инсон ва алампарварии ӯст:

*Зи бадғавҳар набояд дошт чашми эминӣ, Бедил.
Газанди тинати ақраб аламдор аст аз нешаш [7, с. 300].*

Дар мизони хилқат ҳеҷ шайъа маҳрум аз интиқом нест ва он ақсуламалест, ки ҷабрдида онро бо ҳар роҳу васила ва дар авқоти муайян роҳандозӣ мекунад, лекин агар бут шикастӣ, ҳатман оташи Намрудро мунтазир шав:

*Санг ҳам бе интиқоме нест дар мизони адл,
Бут шикастӣ, мустаидди оташи Намруд бош [7, с. 27].*

Ё дар мисоли дигар ду масали мардуми истифода гардидааст, ки яке аз беҳударгуфторӣ «теша ба реша задан» ва дигаре бошад «дандони пеш лабро мегарад», яъне инсоне, ки беҳуда ба ҳар кор даҳлат мекунад, оқибат вазъияташ ба танг меояд:

*То тешаат ба по нахӯрад, жоғҷо мабош,
Дандон даме ки пеш ғитад, лабгазанда аст [6, с. 100].*

Дар байти дигар «сурмаи чашм гаштан» ба маънии азизи дил шудан фақат бо шартӣ таҳаммул омадааст:

*То сурма нагашием, ба чашмаи нарасидем,
Дар базми ҳамӯшон нафаси сӯхта боб аст [7, с. 101].*

Бедил дар ашъори худ ба масъалаи тарбияи инсон бетараф набуда, маҳз бо истифодаи ҳикматҳои

суфташуда фикри худро иброз намудааст ва дар байти зерин масали «авв аввал андеша баъд гуфторро чунин тазаккур медиҳад:

Дил зи мақсад гофилу он гоҳ лофи ҷустуҷӯ?

Шарм дор, аз маънии лафзе, ки дар андеша нест [7, с. 106].

Ё дар ҷойи дигар ишора менамояд, ки беҳтарин кор дар вақти эҳсоси мочаро «дар гӯш пунба» гирифтани суҳанчин набудан аст:

Пунба неҳ дар гӯшу воқои беҳалал,

Хонаи осудагӣ қуфлаи карист [7, с. 108].

Дар мисоли дигар мазмуни «сабри калиди кушоишхоро оварда, таъкид бар он менамояд, ки инсонӣ маънаван кофӣ ва соҳибандеша дар ҳама ҳолат сабрро боло медонад:

Асрори суҳан ҷуз ба ҳамуиӣ натавон ёфт,

Мифтоҳи дари ганҷи маонист тааммул [7, с. 12].

Дар бисёр маврид масалҳои шоир мафҳуми ирфониро касб намуда, онро дар тамоми ғазал дидан мукин аст. Масалан, дар ғазали зерин:

Ҳамнишин, бо ман зи таъвиши ҳавасҳо кин магир,

Хобам аз сар мепарад, номи пари боли магир.

Корвони субҳу сомони таваққуф хиффат аст,

Бор бар дӯши дил аз забти нафас сангин магир.

Мушти хокат аз фусурдан бар замин ҷо танг кард,

Эй гаронҷон, инқадарҳо домани тамкин магир.

Ҳайф меояд ба фикри мову ман дил бастанат,

Ин ҳаёли мубтазиро қобили тазмин магир.

Бар кушоди чаши мавқуф аст тасхири ҷиҳот,

Тӯлу арзи даҳр беш аз як мижа тахмин магир.

Дастгоҳи олами асбоб ваҳшатпарвар аст,

Зин баландиҳои доман ҷуз иёри чин магир.

Парфишон ранге ба дасти ихтиёрат додаанд,
Сайд агар хоҳӣ, ба ҷуз парвоз аз ин шохин магир.

Оламе по дар рикоби ваҳм – ибратхонаест,

Эй баҳори оғай, ранг аз ҳинои зин магир.

Эй басо ҳоке ки аз бардоштан бар бод рафт,

Дасти маъзуре агар гирӣ, ба ин оин магир.

Бетақаллуф тобеъи атвори худбинон мабоиш,

Оина ҳарчанд дил бошад, мабин, мағзин, магир.

Аз нифоқи дӯстон, Бедил, агар ранҷат расад,

То тавонӣ тарки суҳбатҳо гирифтан, кин магир

[7, с. 281].

Дар ғазали мазкур шоир ифодаҳои дорон мафҳуми ирсолу масро бо тобишҳои хоси шоирона истифода намудааст, ки ин дар мазмунҳои «ҳамнишин кин магир», «хобам аз сар мепарад», «корвони субҳу сомони таваққуф», «бор бар дӯши дил аз забти нафас сангин», «мушти хокат аз фусурдан бар замин ҷо танг кард» «домани тамкин», «тӯлу арзи даҳр беш аз як мижа тахмин магир» ва мисли ҳаминаҳо.

Ҳамин тарик, дар ғазалҳои Бедил масъалаи дар мисраи аввал гузоштаи шоир, дар мисраи дуюм бо овардани масалу ҳикматҳо ба таври исбот карда мешаванд. Ин ҳолат дар ғазалиёти Бедил барои боз ҳам мустаҳкам намудани андешаҳои шоир кӯмак мерасонад. Сабаки ҳиндӣ дар адабиёти тоҷик то ба аввали асри XX ривоч дошт, ки ҷанбаҳои адабӣ, арзишманд ва ҷолиб дорад. Тағйироти кулӣ дар принсипҳои назм ва мавзӯи адабӣ дар ин услуб баръало мушоҳида мешавад. Дар ин давра дар баробари тағйир додани завқи мазмун, санъатҳои бадеӣ бо вазифаҳои нав вориди назм гардид ва унсурҳои таҳайюлот тағйироти нав гирифт. Бедил Деҳлавӣ аз шоирони ин давра аст, ки ашъораш шеваҳои ғанӣ ва рангоранги адабию бадеии сабаки ҳиндӣ дорад ва ҳамбастагии фикрӣ ва созгории тасвирҳои шоиронааш дар қиёс бо тамоми ҳамзамононаш каму беш ҳифз шудааст. Бо вучуди пажӯҳишҳои зиёд оид ба ҷанбаҳои муҳталифи ашъори ӯ, донишмандон танҳо бахше аз ҳақиқат ва моҳияти он чизеро, ки ӯ гуфтан меҳостанд, ба даст овардаанд ва гоҳе печидагӣ ва норавшании онро мӯҳр задаанд. Аз тарафи дигар, агар кас бо суннати адабии мактаби ҳиндӣ ошно набояд, дар ашъори Бедил вожаҳои аҷибро мебина, печидагҳои услубӣ ва баёнро метавон монанди бузург дар дарки нозукии шеъри ӯ метавон арзёбӣ кард.

Бешубҳа, он чизе, ки дар ашъори Бедил ба баррасӣ гардид, бори дигар тафовути ӯро аз дигарон ва баёни хоси ӯро, ки чизи маъмулӣ ва аз анвои андешаи дигар нест, муайян намуд.

АДАБИЁТ

1. Саъдиев, Садрӣ. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. / Садрӣ Саъдиев - Душанбе: Дониш, 1985.

2. Мухаммад бини Умар-ар-Родуёни. Тарҷумон-ул-балоға. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Аҳмвди Оташ. Чопи дуввум. / Мухаммад бини Умар-ар-Родуёни - Техрон 1362х.- 263с.
3. Хусайн Воизи Кошифӣ. Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноъ-ул-ашъор. Бо тасҳеҳи Мирҷалолуддин Қаззоӣ. / Хусайн Воизи Кошифӣ - Техрон, 1369х.
4. Атолло Маҳмуди Хусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноъ. Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонқулов. / Атолло Маҳмуди Хусайнӣ - Душанбе, 1974. -222 с.
5. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. / Т.Зеҳнӣ Душанбе, «Адиб». - 2007, 400 с
6. Абдулқодири Бедил. Мунтахабот, Душанбе, / Бедил Абдулқодири «Адиб», - 2018. - 480 с.
7. Айни С. Мирзо Абдулқодири Бедил, Сталинобод, Нашриёти давлатии Тоҷикистон. / С.Айнӣ - 1954. 340 с.
8. Нуров Н.Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. / Н.Н. Нуров Душанбе, - 2020.
9. Худоёр Иброҳим. Садриддин Айни ва Бедил Дехлавӣ/ Иброҳими Худоёр //Фаслномаи пажӯишҳои адабӣ.-1383.-№ 5.саҳ. 55-65
10. Садикова Насиба. Философия Мирзо Абдулқодира Бедил / Насиба Садикова. – Душанбе: Дониш, 2007.- 248 с.
11. Раҳимӣ, Бобобек. Шарҳи шаст ғазали Бедил/ Бобобек Раҳимӣ.–Душанбе: Деваштич, 2001.–290 с.

ПРИТЧ В СТИХАХ МИРЗО БЕДИЛЯ

Бедил Дехлави - один из поэтов, у которого есть собственный стиль, известный как стиль бедили. В диване Бедилы мы видим все виды средств, которые параллельны выражающие прекрасные и художественные замыслы.

***Цель статьи** В этой статье автор попытался изучить один из малоизученных вопросов в избранных произведениях Мирзо Абдулкадира Бедилы. Передача притч в стихах Мирзо Бедил действительно интересна и уже сотни лет привлекает внимание многих авторов.*

***По результатам исследования:** Автор статьи темы столкнулся со сложными понятиями притч Бедилы. Следует отметить, что проблема типична для стиля Бедилы, и до сих пор с этой идеей согласны многие. Но Садриддин Айни опровергает эту мысль и доказывает, что Бедил придерживался простоты в выражении мнения. Бедил хвалили за его оригинальность, так как его поэзия, хотя и трудная для понимания, все же уникальна и не имеет себе равных. Поэтому использование пословиц усиливает духовное значение творчества Бедилы.*

***Ключевые слова:** притч, изобразительное средство, индийский стиль, мышление, исследование, внимание, понятие, трудность, видение.*

PROVERB IN THE VERSE OF MIRZO BEDIL

Bedili Dehlavi one of the poets who has his own style known as bedili style. In the Bedil's divan, we can see all the outstanding views of the inventive means that are parallel and thus express beautiful and artistic ideas. In this article, the author took a shot to study one of the byways questions in the selected works of Mirzo Abdulkadir Bedil in order to answer it. The transmission of parables in the verses of Mirzo Bedil is really interesting and has attracted the attention of many for hundreds of years. When discussing the theme, the author of the article encountered complex concepts and discussed them from his own point of view. It should be noted that the problem is typical of Bedil's style, and many people still agree with this idea, but Sadridin Aini, a strong researcher of Bedilism himself, refutes this idea and proves that he adhered to simplicity in expressing opinion. Bedil has been praised for his originality because his poetry, although difficult to understand, is unique and unparalleled. Therefore, the use of proverbs enhances the spiritual significance of Bedil's work.

***Key words:** proverb, visual medium, Indian style, thinking, research, attention, concept, difficulty, vision.*

Сведения об авторе:

***Каюмзода Мухаммад** - докторант PhD кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улу́гзода (Республика Таджикистан, г. Душанбе) E-mail: Fair2345@mail.ru*

About the author:

***Kayumzoda Muhammad** - PhD student of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda (Republic of Tajikistan, Dushanbe) E-mail: tyha2345@mail.ru*

МАВҚЕИ ТАМСИЛ ДАР АШЎРИ НОСИРИ ХУСРАВ

Беронов Ч.С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Тамсил аз қадимтарин навъи адабӣ маҳсуб ёфта, дар адабиёти чандиасраи мо мавқеъ ва мазналати хосаро касб кардааст. Ин мафҳум ба амаънои мисол оварда ва ё намуна овардан буда, дар луғатномаҳо ба маъноҳои гуногун кор фармуда шудааст: Аз ҷумла, дар Луғатномаи Деҳхудо, ки имрӯзҳо аз мукамалтарин луғатнома ба шумор меравад, ба маъноҳои «мисол овардан», «ташбеҳ кардани чизеро ба чизе мегӯянд» [2, с.12].

Дар илми адабиётшиносӣ ба маънии намуна овардан буда, яке аз санъатҳои маънавиест, ки нависанда барои пурқувват ва равшан намудани фикри худ аз ягон воқеаю ҳодисаи зиндагӣ ё ягон сухани ҳикматомезу пандомӯз мисол меоварад [12, 110]. Баъзан, матн ба маънии асли ба кор нарафта, ба маънои маҷозӣ ба кор меравад ва он ба чор ғурӯҳ ҷудо мешавад:

а) мисол овардан бо маънои маҷозӣ, ки бо унвони масалҳои рамзӣ машҳуранд;

б) бо маънои ғайримаҷозӣ омадани тамсил. Ин навъи тамсил дар назм бештар бо унвони ирсол-ул-масал маъруф аст ва яке аз санъатҳои бадеӣ ба шумор меравад [12, с.111];

в) шоир пеш аз баёни мақсади худ дар шеър ягон ҳикояи хурди тамсилро ворид месозад;

г) мазмунҳои на чандон калонеро, ки ягон воқеаи хурди пандомӯз, масал, зарбулмасал, афсонаҳои ҳикматомези халқӣ ворид намудан. [12, с.111].

Ин намуди тамсилот дар осори шоирони классикии тоҷик бараъло намоён буда, дар осори ин абармардонии сухан тамсил дар назми фалсафӣю ахлоқӣ бештар кор фармуда шудааст. Чунин анвои тамсилот дар осори Саной, Носири Хусрав, Ҷалолиддини Румӣ хеле зиёд ба назар мерасанд.

Қисми асосӣ, Ҳаким Носири Хусрав аз зумраи он саромадони сухани асри 11 аст, ки дар баробари офаридани осори наср, ки аз рӯи сабк ва услуби баёни худ нотақрор доништа шудааст, дар назм низ яке аз бузургтарин сарояндаи шеъри ноби тоҷикии классикӣ шуморида мешавад. Ин аст, ки шоир дар осори назми худ санъатҳои бадеиро ба маҳорати том истифода намуда шеъри ӯ тавбаам бо забони фалсафа ва ҳикмат, ғунавар дар санъату низомии шеърӣ аст.

Донишманди Эрон Шафеии Қадаканӣ дар ин бора ишора мекунад: «Барҷастатарин тафовути шеъри ӯ бо шеъри дигарон аз назари унсури ҳаёл дар ду ҷиҳат, яъне дар ду меҳвари ҳаёл аст. Дар меҳвари амудии ҳаёли қасоиди Носири Хусрав дар саросари ин давра дар тамоми адвори шеъри форсӣ қавитарин меҳвари ҳаёл ба шумор меравад» [13, с.39].

Ашъори Носири Хусрав аз пешқадамтарин осори назмӣ шуморида шуда, истифодаи саноати бадеӣ дар он бараъло намоён аст. Тамсил, ки ҳамчун як намуди санъат аст ва хусусияти маҳсули худро дорад, дар ашъори ин шоири ҳаким ва мубаллиғи тавоно назаррас буда, хусусиятҳои он, ки пештар шарҳу тавзеҳ ёфтаанд, ниҳоят ҷаззоб ва дилкаш ба ҷашм намоён аст. Ба ин хотир лозим донистем, ки ин хусусиятҳои тамсилотро дар ашъори Носири Хусрав мавриди баррасӣ қарор дода, бо истифода аз ашъори шоир ин намуди санъати бадеиро дар ашъори ӯ баррасӣ намоем.

Дар назари аввал овардани андешаҳои маҷозӣ ашъҳои гуногун ҳамчун тамсил баён шуда, манзури шоир панду андарз додан аст. Пеш аз ҳама бояд қайд кард ки Носири Хусрав инсонро, ки қаҳрамони шеъри худ ҳисобидааст, дар мавриди панд додани он аз тамсилоти зиёде истифода бурдааст ва тавассути он инсонро ба дарёфти дараҷаи инсонӣ даъват менамояд. Дар ин самт шоир оҳангҳои ба монанди дарахт, анвои саёраҳо, навъи ҳайвонот ва парандагон вобаста ба ҳосияташон дар тасвирашон қарор дода, ба василаи онҳо андешаҳои фалсафӣ ва илмиашро баррасӣ менамояд.

Тамсили мавриди назари Носири Хусрав маҳсулияти зиёд дошта, пеш аз ҳама ба сабку услуби баёни шоир ва замони ӯ вобастагии калон дорад. Бино ба назари донишманди Эрон доктор Маҳдии Муҳаққиқ: «Носири Хусрав тавачҷуҳи зиёд ба амсол доштааст ва амsole ки дар он замон дар Хуросон ба кор мерафтааст, дар ашъори ӯ дида мешавад. Ё бо ин нукта пай бурда буд, ки ба кор бурдани мисол таъсири зиёде дар равшан кардани зеҳни хосу оми мардум дорад. Зеро ки хос аз он лутфу зебӣ дарк мекунамд ва авом ҳам ба василаи он ба мақсуди гуянда наздиктар мешаванд» [6, с.282].

Қобили қайд аст, тамсили дарахт дар адабиёти классикии форсу тоҷик анъанавӣ таърихӣ дошта, дарахт дар адабиёт ба чанд маънӣ ба кор меравад. Чунонки дар достони «Дарахти асури» ба маънои худситоию ҳавобаландӣ ва дар ашъори ошिकонаи хотифа дарахти сарв бо зебоиву қомати раъно машҳур буда, дар ашъори Носири Хусрав ду намуди дарахт, яке дарахти борвар, мевадор ва дарахти бесамар мавриди тасвир қарор меёбад. Шоир дарахтро ба чанд маъно тамсил кардааст. Аввал дарахтро ба ҷаҳон тамсил медиҳад ва самарайи тамоми мавҷудоти олам, ки инсон шинохтааст, самарайи дарахтро меваи он медонад:

Дарахт аст ин ҷаҳону меваи моем,

Ки хуррам бар дарахти ӯ бароем.

Дигар ҳастанд баргуи мо ҳама бар,

*Туфайли мо шуданд инҳо саросар.
Шараф дорад дарахт аз мева оре,
Ки боиад, ар надорад ҳеч боре?
Зи бӯю лаззати хуш меваҳоро
Шараф боиад чунон к-аз ақл моро*

[6, с.28].

Ҳаким Носири Хусрав ин ҷаҳонро дар мисоли дарахти борвар тасаввур менамояд ва инсонҳоро меваи он дарахт медонад. Таъкид месозад, ки шарафи дарахти борвар танҳо дар меваи он аст. Ва инсон низ бо доштани ақлу хирад ва илму дониш, қудрат ва тавоноӣ шараф ва бузургӣ дорад. Зеро танҳо бо қўшишу ғайрат ва сахтқўшӣ инсонҳо метавонанд, ҳақ ва манзалати ҳешро пайдо кунанд.

Райҳони Соҳибназар –донишманди тоҷик таъкид месозад, ки: «Тамсилоти офаридаи Носири Хусрав танҳо зеваре барои перостани зоҳири суҳан набуда, балки иброзгари маънии амиқу зиндагӣмӯзанд. Баёни маънии аслии шеър ва дарки он аз ҷониби хонанда ба қорбурди мувофиқи унсурҳои таркибии тамсилу рамз ва ҳамохангии мантиқу зоҳири онҳо иртиботи зич дорад» (10. 17).

Дувуман дарахти тасвиркардаи шоир ҳосияти манфӣ дошта, дарахти бесамару бебаҳро шабеҳи инсонҳои нодону ҷоҳил, ки аз онҳо самаре нест, доништа, хитоб мекунад:

*Набинӣ бар дарахти ин ҷаҳон бор,
Магар ҳушёрмард, эй марди ҳушёр.
Дарахти ин ҷаҳонро сӯи доно
Хирадманд аст бору беҳирад хор.
Нихон андар бадон некон чунонанд,
Ки хурмо дар миёни хори бисёр*

[6, с.299].

Хусусияти дигари тамсилоти Носири Хусрав, ин ба маъноӣ ғайри маҷозӣ, яъне ҳамчун ирсоли-ул-масал истифода намудан аст. Ин қисмати тамсилоти шоир низ дар ашъораш зиёд ба назар расида, шоир бештар дар ҳайни ибрази андешаҳои панду ахлоқӣ ҳамчун ирсоли масал дар ашъораш истифода менамояд:

*Ҳар кас ба насаб нек надониву ба олаш,
Бар нисбати ӯ нест гуво беҳ зи фиғолаш.
Зеро ки дарахте, ки мар-ӯро нашиносанд,
Бораи хабар орад, ки чӣ будаст ниҳолаш.
Қавли ту чу бор асту ту пурбор дарахтӣ,
Обод дарахте, ки чу хурмост мақолаш!*

[6, с.467].

Шоир инчунин дар офаридани ин навъи тамсил аз ганҷинаи бебаҳои адабиёти шифой ва эҷодиёти даҳанакии халқ истифода бурда, ашъори беэволи он мисли зарбулмасалу мақолро дар ашъори ҳеш ворид кардааст, ки ба муъҷазбаёнии ашъори ӯ таъсир расонида, ҳусни баёни шеърро зиннат мебахшад:

*Мақун худро миёни анҷуман ҷой,
Мақаш беи аз гилеми ҳеитан пой [6, с.342].*

Ё ки:

*Мақун бовар суҳанҳои шунида,
Шунида қай бувад монанди дида [6, с.23].*

*Бувад дар ҳашими шаҳ отаишфурӯзӣ,
Мараб наздики отаиш, то насӯзӣ [6, с.34].*

Истифодаи ирсоли масал дар мисоли зарбулмасалу мақоли халқи дар ашъори Носири Хусрав зиёд мушоҳида гардида, манзури шоир аз он устувории афкор, интиҳоби дурусти роҳи инсон, ифтихор аз суҳандонию суҳанофаринии ӯ таҷассум мегардад.

Яке аз хусусиятҳои мубрами истифодаи ирсоли масал дар ашъори ин шоири ҳакимхәёл дар он зоҳир мегардад, ки маъниҳои пӯшида ва афкору андешаи ӯро равшан месозанд ва барои хонандаи ҳеш маънии онро равшан менамояд.

Самтӣ дигари тамсилоти Носири Хусрав, ин истифодаи ҳикоятҳои тамсилӣ дар ашъори ӯ мушоҳида намудан қобили таъкид аст. Ин қисмати истифодаи тамсил махсусан дар қитъаҳои ҷудогонаи шоир баръало намоён аст. Чунонки омадааст:

*Нашиндаӣ, ки зери ҷаноре қадубуне
Баррусту бардавид бар ӯ бар ба рӯз бист.
Пурсид аз он ҷанор, ки ту чандсолай?
Гуфто: Дивист бошаду акнун зиёдатест.
Хандид аз ӯ қаду, ки ман аз ту ба бист рӯз*

*Бартар шудам, биғӯ ту, ки ин коҳилӣ зи чист?
Ҷро чанор гуфт, ки имрӯз, эй каду,
Бо ту маро ғанӯз на ғангоми доварист.
Фардо, ки бар ману ту вазад боди Меҳргон,
Он гаҳ шавад падид, ки номарду мард кист [6, с.358].*

Қитъаи мазкур, ки хусусияти мунозираи дорад, мунозираи ду ашғе, яъне чинор ва каду ба миён оварда, ду тарафи ҳислату характери инсониро муқобил гузошта, ман-маниҳои беҳуддаву беасоси чинорро нишон медиҳад ва дар охир огоҳ месозад, ки ман-манӣ ва ҳавобаландии онҳо ҳеҷ аҳамияте надошта, балки ҳеле бепоя ва муваққатӣ донишманди кадуро чинор таъкид сохта, огоҳ менамояд, ки бо ба охир расидани фасли тамуз шубоби онҳо низ ба охир мерасад ва ҳар ду ҳазон мегарданд.

Ин самти мунозираи тамсилӣ дар адабиёти тоҷик таърихи куҳан дошта, маншаъи он аз адабиёти қадим аст. Мисли мунозираи буз бо дарахти достони «Дарахти асуриг» дар замони Ашкониён, ки бо забони паҳлавӣ офарида шудааст ва ин аъъана дар адабиёти килассикии форсу тоҷик идома ёфта, Ҳаким Носири Хусрав низ онро дар қитъаҳои худ ба ин усули тамсилфаринӣ ворид кардааст. Аз мазмуни шеър маълум мегардад, ки каду афзалияти худро нисбати чинор нишон медиҳад, вале чанор худтаърифкунии кадуро дида, ба он қаноат мекунад. Бо ибрази ин андеша Носири Хусрав сабру тоқат, фурутанӣ ва хоксории одамонро нишон додааст.

Ҳамин мисоли истифодаи тамсил дар шеъри дигари Носири Хусрав бо матлаъи «Рӯзе зи сари санг уқобе ба ҳаво хост» ва унвони «Уқоби мағрур» низ машҳур аст, [12, с.108] ҷой дорад. Бо истифодаи ин самти тасвирот арзишҳои ахлоқии шоир мавриди назар қарор дода шуда, ман-манию ғурур ва худписандии баъзе инсонҳои дорои ҳислатҳои разилонаро маҳкум сохтааст. Шоир дар ин шеър, ки хусусияти ҳикоятӣ дорад, самти дигари истифодабарии тамсилро мавриди назар қарор медиҳад. Шоир ҳислатҳои худписандиву ҳавобаландиро дар мисоли уқоби мағрур ба таври возеҳ ва равшан тасвир намудааст. Ин қасида гарчанде дар нусхаҳои девони шоир вариантҳои гуногун дорад ва дар баъзе нусхаҳо аз панҷ байт зиёд нест ва дар бархе аз нусхаҳои девони ашъори шоир то 12 байт мерасад. Мо аз рӯи нусхаи мураттабгардидаи олимони тоҷик ба муносибати ҳазораи Носири Хусрав (соли 2009) мураттаб гардид, мавриди таҳлил қарор додем.

*Рӯзе зи сари санг уқобе ба ҳаво хост,
Аз баҳри тамаъ болу пари ҳеи биёрост.
Аз ростии бол мани кард чунин гуфт:
Имруз, ҳама рӯи замин зери пари мост [6, с.357].*

Шоир аз забони Уқоб сухан ронда, ҳитоб мекунад, ки рӯзе уқоб, ки ҳосияти такаббур ва ғурур дар он нухуфтааст, ҳикояашро огоҳ мекунад. Шоир ман-манӣ ва ҳавобаландии уқобро, ки ҳосияти аслии он аст, нишон медиҳад. Чунонки сифати Уқоб дар китоби «Аҷоиб-ул-маҳлуқот» омадааст: «Уқоб мурғест азим, сиёҳ, қуввате дорад. Ҳамаи мурғон аз вай тарсанд. Овозе дорад ҳавло, минқори муакқаб. Дар ҳарҷи овезад, барканад. Чангҳо дорад ҳар якеро захм чун сиёҳе бувад. Ба сина ҳамлае саворро биҷафканад. Яке ғӯяд уқобе аз галлае ғӯсфанде мерабуд. Саги галла бонг бар вай зад. Ғӯсфандро раҳо карду сагро бибурд. Дар ҳаво шуд. Ва саг фарёд медошт. То вайро баланд бардошт. То овози саг мунқатеъ шуд. Пас, раҳо кард, то ба замин омаду ҳалок шуд. Башшорро пурсиданд: «Агар Офаридгор ихтиёр ба ӯ диҳад, ки ҳайвоне гардӣ, ҷи ихтиёр кунӣ?»

Гуфт: «Ихтиёр кунам, ки уқоб шавам».

Гуфтанд: «Чаро?»

Гуфт: «Зеро ки ҷойи уқоб баландтар ҷой бувад. Кас ба ошӯни вай нарасад. Ва дарозумр бувад. Ва ҳамаи мурғон аз вай тарсанд. Ва шавқате дорад, ки шерро бизанад. Ва ба шаб чун парад, аз ҳар ду боли вай оташи дарафшад» [12, с.245].

Шоир ибраз медорад, ки рӯзе ки уқоб ба ҳаво парвоз мекунад, тамоми ҷонварони дигарро дар замин мебинад ва ба худ мағрурона назар намуда, ба шуморидани парандагони дигар, ки аз вай паст тар парвоз мекунад, як-як номбар мекунад:

*Чун ман ки тавонад бипарад аз ҳама олам,
Чу каргасу чу какнуиу чу симург ки анқост.
Бар авҷи парвоз кунам, аз назари тез,
Бинам сари мӯйе, ки ҳама дар тағи дарёст.
Гар бар сари хошнок яке пашиа бичунбад,
Он парзадани пашиа аён дар назари мост [6, с.376].*

Бо ин шуморидани парандаҳову ман-маниҳои худ, ки аз худ рафтааст, ҳадс мезанад, ки ҳатто мӯйе ки дар тағи дарё аст ва агар пашиае чунбад, дар назари ман аён аст. Аз ин азхудрафтаниҳо дағдаға намуда, касеро ҳамтои худ намебинад ва аз ҷарҳи рӯзгор беҳабар, ки вай дар назари он аз тамоми мавҷудоти заиф аст ва ҳеҷ тавоноие надорад. Вале беҳабар аз қазои илоҳӣ, ки тамоми мавҷудоти олам зери назари ӯ буда, касе ё чизе намефаҳмад, ки аз пеш ҷи аст ва фардо ҷи хоҳад буд. Уқоб беҳабар аз қори фардо ва мағрур дар неъмате, ки ба ӯ дода шудааст, низ танҳо барои озмоиш ва ҳисси масъулият аст, на барои

худписандиву ман-манӣ.

*Бисёр мани карду зи тақдир натарсид,
Бингар, ки аз ин чархи ҷафонеиш чӣ хоҳост.
Ногаҳ зи қазо саҳт камоне зи камингоҳ,
Тире зи қазову қадар андохт бад-у рост.
Бар боли уқоб омад он тири ҷигарсӯз,
К – аз олами улвист ба суфлист фуру кист [6, с.321].*

Уқоб бо ин ҳавобаландии худ ногоҳ дучори маъюсӣ ва фалокат гардида, якбора аз осмонҳои беохир ба замин меафтад, дигар хестан наметавонад ва ҳама чиз ва ҳатто хошнок, ки дар назари ӯ хеле нотаваҷҷу ва заиф менамуд, акнун аз ӯ баландтар аст:

*Бар хок бияфтоду бигалтид чу моҳӣ,
В – он гаҳ назаре ҳеҷи қушуд аз ҷану аз рост [6, с.275].*

Шеърӣ мазкур хусусияти тамсиلى дошта, ибронд медорад, ки уқоб тинаташон худписандӣ ва ҳама вақт худбин аз дигарон худро ҷудо месозад. Шоир дар мисоли ин парандаи баланпарвоз панд медиҳад, ки инсон бояд пайваста аз муҳити атроф, ки офариниши Худованд аст, панд бигирад ва дар он андеша намояд, ки оқибати ҳар кор бо ӯ чӣ меафтад. Зеро чунин таҷрибаҳои зиндагӣ барои инсон намунаи ибрат дар зиндагӣ маҳсуб мешаванд.

*Инаиш аҷаб омад, ки зи ҷубеҷу зи оҳан,
Ин тундию тезию буридан зи қучо хоҳост.
Чун нек назар кард, парӣ ҳеҷи дар ӯ дид,
Гуфто: зи ки нолам, ки аз мост, ки бар мост.
Носир ту маниро зи сари ҳеҷи бадар кун,
Бингар, ки уқобе, ки ман кӣ кард, чӣ хоҳост [6, с.217].*

Уқоб беҳабар аз ҳавобаландии худ надонист, ки ин тундӣ тезӣ аз ӯ бархост. Зеро сифати ҳавову ҳавасҳои ҳавобаландона дар ин натиҷагӯзорӣ менамояд, ки ин фалокат аз қучо ба ман расид. Ва дар охир дарёфт, ки ин натиҷа амалу рафтори ман аст. Дар мисраи «Гуфто: зи ки нолам, ки аз мост, ки бар мост» ибораи «Аз мост, ки бар мост»-зарбулмасали халқӣ буда, ба унвони масал ба кор рафтааст. Бино ба ахбори Насруллоҳи Тақво «асли ин китба аз адабиёти Юнон аст» [12, с.689].

Хулоса, Ҳамин тариқ, истифодаи тамсил дар ашъори Носири Хусрав бараъло эҳсос гардида, ӯ ҳамчун фарзанди замон худ ва офаринандаи бузурги шеърӣ ноби форсии тоҷикии замони ҳеҷи дар истифодаи саноати бадеӣ ҳунаре тамом дорад ва тавонистааст бо истифода аз фарҳанги беназири аҷдодаш мисли масалу ифодаҳои маъмулии адабиёти гузаштаи ҳеҷи қушишҳои беназиреро ба ҳарч додааст. Маҳсусан дар истифодаи тамсилоти гуногун, ки се намуди онро мавриди назар қарор додем, ҷолиби диққат аст.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик/ Садриддини Айни. – Душанбе: Адиб, 2015. – 448 с.
2. Деххудо А. Лутатномаи Деххудо ҳарфи т.-/ Алиакбари Деххудо, Техрон: Чавохир, 1375. – 766 с.
3. Қаландаров, Х. Причини и предпосылки привержения Насира Хусрава исмаилизму// Вестник педагогического университета. Серия общественных, гуманитарных и филологических наук. – Душанбе: Издание Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, 2014, № 1 (56). – с. 3-6.
4. Мухаққиқ, М. Таҳлили ашъори Носира Хусрав / Маҳдӣ Мухаққиқ. Интишороти Донишгоҳи Техрон. Техрон: 1349. – 326 с.
5. Хусрав, Н. Девони ашъор/ Носира Хусрав, бо қўшиши Саид Насруллоҳи Тақво. – Техрон: 1372. – 694 с.
6. Сагторзода, А. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ Абдунабӣ Сагторзода. – Душанбе: «Адиб». 2011. – 287 с.
7. Сарқоров, Н. Ҳаёт ва эҷодиёти Носира Хусрави Кубодиёни/ Сарқоров Наврӯз. – Душанбе: Имперал-Групп 2007. – 319 с.
8. Хусрав, Н. Девони ашъор/ Носира Хусрав. Дар ду ҷилд. Бо қўшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе: 2009. – 1400 с.
9. Хусрав, Н. Девони ашъор/ Носира Хусрав. – Душанбе: Адиб, 2010. «ахтарони адаб». – 475 с.
10. Ҷаъфарӣ Шиор. Гузидаи ашъори Носири Хусрав. – Техрон: Интишороти илмӣ. 1989. 229 с.
11. Шарифов, Х. Ҳақими суҳанвар / Худой Шарифов. – Душанбе: 2003. – 232с.
12. Шарифов, Х. Шоир ва шеър / Худой Шарифов. – Душанбе: 1998. – 230 с.
13. Шафак, Р. Таърихи адабиёти Эрон / Ризозода Шафак. Интишороти Донишгоҳи Пахлавӣ. 1352. – 670 с.
14. Шаҳидӣ, С. Афкор ва ақоиди Носира Хусрав / Сайид Ҷаъфарӣ Шаҳидӣ. Донишгоҳи – Техрон: 1340. – 400 с.
15. Шикебо, П. Шеърӣ форсӣ аз оғоз то имрӯз / Парвин Шикебо. – Техрон: 1418. – 465 с.
16. Шиор, Ҷ. Гузидаи ашъори Носира Хусрав / Ҷаъфарӣ Шиор. – Техрон: 1370. – 229 с.
17. Шохуморов, А. Стерила вақти / Шохуморов Абусаид. – Душанбе: 1991. – 45 с.

МЕСТО ПРИТЧИ (ТАМСИЛ) В ПОЭЗИИ НОСИРИ ХУСРАВА

В данной статье анализируется притча (тамсил) и ее занимаемое место в поэзии Насира Хусрава. Известно, что в поэзии Насира Хусрава отчетливо наблюдается использование художественных приёмов, в том числе притчи (тамсил).

Цель статьи. Автор, с помощью цитат из поэзии, рассматривает различные способы использования этого вида художественного приёма поэтом.

По результатам исследования, что тема нравственности занимает особое место в поэзии Насира Хусрава, и всякое философское, научное и художественное убеждение поэта не выходит за эти рамки, а постоянно подчеркивается.

Первый способ использования притч — это выражение своих мыслей символическими примерами. В частности, поэт рассказывает различные притчи, чтобы выразить свои моральные убеждения. Он уподобляет людей деревьям и подчеркивает, что если дерево выгодно людям своим плодом, то человек почтён в обществе своим умом, знанием и талантом.

Второй способ использования данного художественного приёма является притча на примере рассказов о «гордом орле» или «чинар и тыкво», в которых поэт пропагандирует нравственные ценности. Третий способ использования данного художественного вида в поэзии Насира Хусрава включает в себя использование пословиц и поговорок. Таким образом, в данной статье анализируются и обсуждаются все три аспекта использования притч в поэзии Насира Хусрава с использованием примеров из произведений поэта.

Ключевые слова: Носыр Хусрав, притч, диван, поэзии Носира Хусрава, таджикско-персидского литература.

THE PLACE PARABLE (TAMSIL) OF THE IN THE POETRY OF NOSIRI KHUSRAVA

This article analyzes the parable (tamsil) and its place in the poetry of Nasir Khusrav. It is known that in the poetry of Nasir Khusrav, the use of artistic techniques, including parables (tamsil), is clearly observed.

Purpose of the article: The author, with the help of quotes from poetry, considers various ways of using this type of artistic technique by the poet.

First of all, it should be noted that the theme of morality occupies a special place in the poetry of Nasir Khusrav, and any philosophical, scientific and artistic conviction of the poet does not go beyond this framework, but is constantly emphasized. The first way to use parables is to express your thoughts with symbolic examples. In particular, the poet tells various parables to express his moral convictions. He likens people to trees and emphasizes that if a tree is beneficial to people with its fruit, then a person is honored in society with his mind, knowledge and talent.

The second way to use this artistic device is a parable on the example of stories about the «proud eagle» or «planet and pumpkin», in which the poet promotes moral values. The third way to use this artistic form in the poetry of Nasir Khusrav involves the use of proverbs and sayings. Thus, this article analyzes and discusses all three aspects of the use of parables in the poetry of Nasir Khusrav using examples from the poet's works.

Keywords: Nosir Khusrav, parable (tamsil), divan, poetry of Nosiri Khusrava, tadjik-persian literature.

Сведения об авторе:

Беронов Джумъа Саидюёевич - кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы Хоругского государственного университета им. М. Назаршоева. E-mail. behronov75@mail.ru Тел: (+992) 935972774.

About the author:

Beronov Juma Saidyuevich - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Literature of the Khorug State University named after M. Nazarshoeva. E-mail. behronov75@mail.ru Phone: (+992) 935972774.

МАВҶЕИ ЖАНРҲОИ ХУРДИ ЛИРИКӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ҚАДАМ ВА МӢХТАВОИ АСОСИИ ОНҲО

Мирзораҳматова Г.М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳар адиб ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ қадам ба арсаи эҷод мегузорад, мекушад, ки дар ҷодаи эҷод, новобаста аз баҳраҳои судманд бардоштан аз пешиниёни худ, бояд пайроҳаи вижаи хешро дошта бошад. Ин ба он маъно, ки адибони ҳар давра замон вобаста ба талаботи вақт ба мавзӯи умумӣ даст зада, дар атрофи он зермавзӯҳои муҳими зиндагиро дар эҷодиёташон матраҳ менамунд, монанди тасвири зебоии табиат, сурату сирати инсонҳо, ахлоқи ҳамадаи одамон, панду андарз ба фарзандон ва ҳамназари, сулҳу ҷанг, инсондӯстӣ, дину ойину мазҳаб, қувваи некию бадӣ, подоши рафтору кирдори номатлуб, зебоипарастӣ, васфу ҳаҷв, қашшокию дорой, муҳит ва таъсири он ба сокинони ин ё он минтақа, ақоид ва ғайраҳо. Умуман, онҳо бо нигоҳи нозукбини худ чизҳои дар зиндагии гузарон мебинанду тараннум менамунд, ки ҳамзамонро аз роҳи бадӣ зулм ва истибдоду вайронкорӣ

боздошта, ба ҷодаи некино некӯкорӣ ва созандагӣ раҳнамун созанд.

Тарғиби илму дониш ва фаро гирифтани он аз масъалаҳои махсус дар асарҳои шоиронанд. Агар ба эҷодиёти Мирзо Қадам, ба хусус ба осори лирики ӯ, ки аз жанрҳои гуногуни хурди бадеӣ иборатанд, таваҷҷӯҳи амиқ шавад, он чи дар боло ишора шуд, ҳамаашонро метавон дарёфт. Яъне, Мирзо Қадам ҳамчун як фарди ҷомеа дар давоми зиндагӣ, бо ҳамаи бурду бохт, расоино норасоӣ, неку бад ва ғайраи он ҳамроҳу ҳамқадам буд ва дар ҳеч ҳолат бетараф истода наметавонисту он ҳамаро ҳамчун як қаламкаш ҳатталимкон ба риштаи назм кашидааст. Вай дар эҷодиёташ дар ифшои масъалаҳои зиёди зиндагӣ тавонистааст то андозае муваффақ шавад ва рӯҳи замонро дар ашъораш таҷассум намояд.

Барои инъикоси ҳодисаҳои замон, муҳити носолими давр, нобаробарии мақоми одамон, дар миёни ин ҳама обу оташ чон ба саломат бурданҳо, инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ сиёсии вақт Мирзо Қадам аз жанрҳои хурди лирикӣ қасида, ғазал, қитъа, рубой, маснавӣ, мухаммас, фард ва ғайра мувофиқи қудрату тавононаш кор гирифта, то ба дараҷаи соҳибдевойи расидааст.

Шоир ҳамчун мусулмони комил дар бештари қисматҳои девонаш ташвиқи дину мазҳаб ва аркони он намуда, қисса, ривоиёт, талаботи дини мубини Исломо ба риштаи назм кашидааст, ки ҳадафи асосӣ дар онҳо покизагӣ ва тарбияи ахлоқи ҳамида дар байни ҷомеа мебошад. Пас, барои ба ахлоқи ҳамида расидан, ҳамагонро эҳтирому эътироф намудан, бо кадом роҳ ба даст меояд? Албатта, аз роҳи дониш. Ва шоир, вобаста ба талаботи вақту замон, дин ва муҳити ихотакардаи худ калиди донишро, пеш аз ҳама дар китоби муқаддаси дини Ислом «Қуръони мачид» дида, пайваста «Қуръон» хондан ва дар асоси гуфтаҳои он амал намуданро барои ҳар як бандаи мӯъмину мусалмон ҳатмино вочиб медонад ва дар як қасидаи худ бо исрор таъкид менамояд, ки:

Давлат аз «Қуръон» биёбӣ, дониш аз «Қуръон» бувад,

Хондани «Қуръон» дилу ҷонро мусавффо мекунад.

Ғар касе хонад, тақаллум қарданиш бошад ба Ҳақ,

Ҳар ҳуруфаширо савобу қадр пайдо мекунад.

Бар ҳама ёбад зафар, бошад қушода рӯзият,

Шамъи имонро зиёву ақл аъло мекунад.

Ҷумла ашъи ҷаҳон пайдо зи оёташ бувад,

Бар ҳама ранҷе давою дафъи ғамҳо мекунад.

Мӯъмино, то он ки мебошӣ, ба «Қуръон» ҳӯ бигир,

Ҳӯи бар «Қуръон» гирифтаи қурби мавлоно бувад

[13, с.78].

Мирзо Қадам дар навиштаҳои аҳамияти бузурги илму донишро ҳамчун калиди асосии маърифати инсонӣ таъкид намуда, на фақат илму ҷаҳл (нодонӣ – Г.М.) ва олиму ҷоҳилро муқобили якдигар мегузорад, балки «илмо тоҷи сари ҷумла ҳунарҳо, қулфқушои тамоми дарҳо», «банизоморандаи олам ва шарафи одамӣ» медонад. Вай одамонро новобаста ба маншаи баромадашон, мавқеашон дар ҷамъият, ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсати замон ва ғайра ба пардохтану аз бар намудани илму дониш далолат менамояд ва олимону доноёнро пояи дунёи дини Мустафо (с) номида, мақоми аҳли илмо нисбат ба зоҳидону соликон дар ҷомеа баландтар меҳисобад:

Илм ҳосил кун, ки аз илм аст хайри бешумар,

Илм мебошад сароги ғӯр рӯзи хайру шар.

Илм фарз аст бар ҳама, аз маҳд хондан то лаҳад,

На барои он ки мулло қавми бобову падар.

Одамӣ бошад ниҳолу илм ҳамчун ҷӯи об,

Ҳуи ниҳоле, ки бувад андар лаби ҷӯи гузар.

Он ки ӯ олим бувад, ё толибе, ё зоҳиде,

Ҷазли ҳар яқро шунав, эй толиби касбу ҳунар...

Олимонад пояи дунёи дини Мустафо,

Соликонанд раҳнамои халқ андар баҳру бар

[13, с.76].

Оре, дарахти қад ба боло афрохта обро талаб мекунад, то сарсабзу назаррабо ва боровар бошад. Одамон низ чун дониш гиранду олим шаванд, бар манфиати худашону дигарон аст. Доништан роҳқушӣ ба оянда ва расидан ба манзил аст, ки ин танҳо ба соликон муяссар мешавад ва билохира расидан ба Ҳақ. Расидан ба Ҳақ бошад, худро шинохтан ва қадру манзалати худро доништан бошад.

Мирзо Қадам дар як қасидаи тавили худ, ки аз 143 байт иборат аст, мавзӯи динӣ-ахлоқиро матраҳ намуда, таъкид менамояд, ки агар онро касе хонад, хоҳад донист, ки дунё даргузар аст ва таваллудшудаю ба ин ҷаҳон омадае зиндаи ҷовид нахоҳад монд. Хоҳ- нохоҳ рӯзе ба он дунё реҳлат менамояд ва дар лаҳзаи реҳлат чон додан, аз азобҳои алим аст. Дар қасида баъдан ҷӣ тавр бо расму русуми исломӣ танро шустану покиза қардани бадан, ба кафан гузоштани майит ба ғӯристон гусел қардан, баъди соате расидани пурсандаҳо, омадани Мункиру Накир ва сурати дахшатноки онҳоро саволи он ду тану ҷавобҳои майити тоза ба қабр гузошташуда, яке паси дигар аз рӯи талаботи дини Ислом ба тасвир

кашида шудаанд, ки бо вучуди андешаҳои дунёбездорӣ доштан, дар ниҳоди худ ҳикмати исломиро ҷой додаанд. Ин қабил қасидаю ғазалҳои шоир агарчи аз ифодагари ҷаҳонбинии маҳдуди вай маншаъ гирифта аст, дар онҳо тарғиби ахлоқи динӣ хеле равшан ба мушоҳида мерасад ва барои ҷаҳорҷубаи ахлоқи инсониро дар рӯйи замин нигоҳ дошта, тавонистани зиндаҳо беаҳамият нестанд. Дар ин сахна, албатта, зиндагон бояд рӯзи фардо ва ҷойи худро дар роҳати Ҷаннату азоби алими Дузах, ки манзили аввалӣ хубу манзили дувумӣ зишт аст, дарк кардаву пешақӣ дида тавонанд. Одамон бояд бидонанд, ки неқӣ ва парҳезкорӣ ба Ҷаннат мебарарду бадӣ ва нопоқӣ ба Дузах. Албатта, ба андешаи Мирзо Қадам, ҳар мӯъмину мусулмон бояд дар зиндагӣ бар он кӯшад, ки фардоиаш роҳ ба Ҷаннат бошад. Барои ин рӯзаю намоз, тоату ибодат, хайру саховат ва ба инҳо монанд сифатҳои неқ доштани ҳар мусулмонро фарзу қарз медонад ва риояти он ҳамаро то охирин нафас дар зиндагӣ ҳатмӣ мешуморад. Барои ин қабил мусулмонон ба қавли шоир:

*Хозинони боғи ҷаннат бобҳо бикинодаанд,
Аз кадомин дар, ки меҳохӣ, дароӣ бе ҳичоб [13, с.37].*

Мирзо Қадам дар фароварди ин қасида бар он аст, ки насиҳатҳои ба ҳамагон додаш беҳуда нестанд. Онҳо барои ҳар як шахс дарси ибрат ва тӯшаи роҳи зиндагониянд ва ҳар ки аз онҳо баҳрае мегирад, гӯяндашро дуои неқ мефиристад:

*Чашм дорам, ҳар ки хонад, даст бардорад дуо,
Дар ҳақи гӯянда гӯяд як дуои босавоб [13, 40].*

Ва шоир дар байти мақтаъ аз Офаридагор таманно дорад, ки:

*Заррае аз абри раҳмат рез бар хоки Қадам,
Хок аз борон шавад сарсабзу хуррам, комёб! [13, 40]*

Шоир дар ғазал гунае, ки дар 27 байт бо мисраи «Як ғазал меғӯям аз он кардаҳои нораво...» [13, 41-42] хусни оғоз мегирад, бо оҳанги ҳазин аз бевафои умр дар умри кӯтоҳ, қадру қимат надоштани молу мулки ҷаҳон, рӯзаю тоату ибодатро тӯшаи роҳи охират доништан, аз дурӯғу газоф бо ҳаммаслақон парҳез кардан, ҳаққи бечорагону дармондагон ва ятимонро нахӯрдан, савганди ноҳақ хӯрдан, дари хайру саховатро ба талбандагон набастан суҳан ронда, ниҳоят таъкид менамояд, ки марг ногузир аст. Ва агар зан ё мард, новобаста ба синну сол аз олам даргузаранд, набояд доду фарёд зад, рӯканию мӯканӣ кард, ки ин ҳам ҷанг эълон намудан бо Офаридгор доништа мешавад ва аз ин рафтору кирдор бар болои сари майити тоза қаҳри Худо меояд. Беҳтар он ки бояд ҳар чи зудтар андешаи ғӯру ҷӯби майитро кард, чунки майитро ҳар қадар баъди марг бештар нигоҳ дорем, ҳамон қадар зиён ба хонаю дар мерасад. Дигар ин ки ҷисми мурда зуд бӯӣ мегирад, ки сирояташ ба зиндагон нохуш бошад. Мирзо Қадам ба ин ҳама бо ҷашми ҳақимона ва аз рӯи ахлоқи дар ҷомеа роиҷ нигоҳ намуда, хирадмандона ба зиндагон муроҷиат карда меғӯяд:

*Дар мусибат мӯ бурӣ ё рӯ канӣ ё ҷома ҷок,
Ё кашӣ овоз ё бар руҳ занӣ дастӣ ҷафо,
Бо сияҳ бинишинӣ, ё ки рӯй бинмой ба ғам,
Ё занӣ дод аз фалак, бераҳм гӯӣ марғро,
Ин ҳама бедодиҳо гӯё ба Ҳақ ҷангати бувад,
Гиряи бесавт руҳсат бошад, эй соҳибҳаё*

[13, 42].

Марги наздикону азизон, ба хусус марги падару модарон ва гоҳе бо сабаби дастӣ нохуши рӯзгор – марги фарзандон инсонро орому бетараф гузошта наметавонад ва хоҳ ноҳақ касро гиряву рикқат пахш менамояд. Вале бо ин ҳама гаронӣ Мирзо Қадам омиронаю оромона таъкид менамояд, ки дар ин маврид «гиряи бесавт», яъне гиряи боовози баланду намоишкорона мумкин нест.

Ба андешаи бориқбини Мирзо Қадам, ки дар умри худ аз омӯхтаю андӯхтаояш дарси ҳикмати зиндагӣ гирифтааст, агар зиндагии ҳар фарди ҷомеа гузарон бошад, пас, онро бояд босамар ва бар муроди дил гузаронид, бо касони донишманд, дур аз «ҷафои хор» сипарӣ намуд:

*Эй дило, бо аҳли дониш ёр бош,
Ҳамчу булбул моили гулзор бош.
Гар ҳамеҳақӣ насиб аз буӣ гул,
Бо дилу ҷон дар ҷафои хор бош.
Рӯ ба ҳар муҳтоҷи беҳоят макун,
Толиби ҷононаи ғамхор бош.
Қулбаи худро зи май обод кун,
Хоки пои мардуми майхор бош.
Дил мадеҳ бар ин ҷаҳони бевафо,
Пайравони хонаи ҳаммор бош.
Ҳамраҳон рафтанд, мо ҳам меравем,
Пеш аз рафтан ба ёрон ёр бош*

[13, с.48].

Дар як силсила шеърҳои дар жанрҳои хурди лирикӣ эҷод кардаи Мирзо Қадам, ки аз ғазал, қасида, китъа, маснавиҳои хурду рубоӣҳо иборатанд, шоир вобаста ба талаботи давру замон, бесаводию камсаводи мардуми авом, ба хусус мардуми дур аз марказҳои тамаддунофарин, яъне дар кӯхистон маскун гирифтаре маҳкум карда, кӯшиш намудааст, ки талаботи аввалияи Исломо барояшон ёдрас намояд. Ва ин талаботи аввалия, ки аз покизагии тан, шустушӯи баъди ҷимӯи марду зан, тарзи таҳорат гирифтани, аркони намозро сари вақт ба ҷой овардан, усулҳои динро доништан, биноӣ адло рост нигоҳ доштан, фарзу вочиб дар намоз, дар як шабонарӯз сию ду ракат намозро ба ҷой овардан, бар ташнагон об расонидан, ба даруни масҷид бо пойи рост даромадану бо пойи чап баромадан, вақту соатҳои хоб рафтани хестани аҳли муслим ва ғайра иборатанд, ба ғӯшҳо чун ҳикмат садо ва моро хушдор медиҳанд, то аз ҳар кадоми он огоҳ бошем. Ба бофтаю сохтаҳои аҳли риё, таассубҳои ноҷо, сеҳру ҷоду, макру ҳияли муллоҳои ҷоҳу молҳои бовар нанамоем. Хулоса, ҳақ ғӯему ҳақбин бошему ҳақ мирем, то дини мубини Исломо бо шайтонаш олукаи касифиҳои бардурӯғ нанамоем. Шоир он ҳамаро доништа дигаронро талқин менамояд. Аз ҷумла, ба ин маънӣ ӯ мегӯяд:

*Усули дин бувад ҳаши, эй бародар,
Бигӯям, як ба якро ғӯи овар.
Ав(в)ал тавҳид бошад, эй мусалмон,
Дуғум биноӣ адл, аз рост мағзар...
Ба севум дон, ки мебошад имомат,
Чаҳорумро нубувват дор бовар...
Ба панҷум амри мағруф аст ин ҷо,
Шашиумро низ медон наҳӣ мункар...
Мақоми ҳафтумин бошад табарро,
Тавалло ҳашиум омад, эй диловар!*

[13, с.60]

Ин ҳашт усули динро ҳочат ба шарҳу тавзеҳи тӯлонӣ нест. Ба аҳли муслим ва ҳатто бештар ба аҳли таҳқиқ он возеҳу фаҳмост. Дар ин маврид, ин андешаҳо борикибонаю таълимӣ буда, аҳамияти баланди тарбиявӣ дорад, ки дар фавқ ба ин маънӣ ишора намуда будем. Он чи дар мавзӯи эҷодиёти Мирзо Қадам дарёфтем, он аст, ки мусанниф бештар мавзӯҳои ахлоқӣ - диниро, ки рӯҳияи ҷамъияти замонро нишон медиҳад, матраҳ намудааст. Эҷодкор беҳуда ба ин мавзӯ даст назадааст ва диди ӯву пешниҳоди ӯ тақозои давру замонест, ки дар он зиндагӣ дорад ва бо ҷамъияти вақт ҳамқадам аст. Ҷиҳатҳои неки масъаларо ба миён гузошта, мардумро ба роҳи рост хидоят намудан қудрати раҳнамоӣ доштанро дорад, ки ин қудрат дар ниҳоди Мирзо Қадам будааст. Шоир дар он қисми эҷодиёташ, ки мазмуни динӣ-ахлоқӣ дорад, асосан, ба авом, онҳое, ки бесаводанду дур аз китобанд мурочиат менамояд ва онҳоро хушдор медиҳад, ки:

*Дар шабонарӯзӣ бигурсандат, ки чанд рақъат намоз,
Гӯ ҷавоб, ки сиву ду рақъат бувад, эй аҳли роз.
Ҳафт рақъаташ бувад фарзу дувоздаҳ суннат аст,
Се рақъат витр бошад, сӣ дигар руқъъ боз.
Шасту чаҳор сӯҷуду наваду чор такбир бувад,
Саду ҳашиоду ҳаши тасбеҳ бувад, эй покбоз.
Ҳафтидаҳ аттаҳиёту бисту ду бошад салом,
Ҷониби ямину ясорат бувад бо лафзи соз.
Бо ҷамоат гар касе хонад, Қадам, панҷ вақтро,
Ҳам Худо розӣ аз ӯву ҳам Расулаш сарфароз*

[13, с.66].

Аз мавзӯҳои дигаре, ки диққати Мирзо Қадамро дар ҷомеаи онрӯза ба худ ҷалб намудааст, ин ба мавзӯҳои иҷтимоӣ даст задани ӯст. Вай «аз тартибот ва соҳти пӯсидаи ҷамъияти феодалий, ки қисми зиёди умри ӯ дар он гузаштааст, норозист» [13, 15]. Аз ин рӯ, нисбат ба беадолатиҳои замона ба мардум нафрат дорад, ки дар китъае бо овози баланд мегӯяд:

*Дило, аз бетамизиҳои олам,
Сухан кӯтоҳ кун з-ин роҳу фарсанг.
Мазан ҳарфе зи бебоқӣ дигар дам,
Ба айби худ бибин, касро мазан санг.
Қадам, з-ин гуфтугӯ хомӯш мебош,
Бикаш по аз сарои олами нанг*

[13, с.88].

Замони тираву тор, нобаробариҳои рӯзгор, зиддиятҳои синфҳои боло ва поёнии ҷамъият, кашшокию нодорӣ мардуми бечораву бенаво, дар ҷомеа кам будани додрас ва ҳатто вучуд надоштани ин тоифа, бесарусомониҳо ва бо умеди беҳбудӣ оянда тарки манзилу макон ва зодгоҳи бобой намуда, муҳочират намуданҳо пайваста зехни Мирзо Қадамро тақон медоданд ва мачбур менамуданд, ки хома

ба даст бигираду дарди дили худ ва ҳамдиёрони бенавоҷашро рӯйи коғаз орад. Нисбат ба нобаробариҳои ҷамъияти онрӯза изҳори ақида намояд, дар айшу ишрат будани давлатмандон ва дар ҳолати ногувор зиндагӣ ба сар бурдани аҳли илму фарҳанги замон, зиёда аз ин табақаи болонишини даврро ба риштаи тасвир кашад.

Шоир дар шеър, ки дар қофиябандии қасидаю ғазал гуфта шуда, аз 16 байт иборат аст, аз кулфати дар рӯзгори дун ба сараш омада, лаб ба шиква мекушояд ва бо ҳасрат мегӯяд:

*Коҳиши марғу ғами фарзанду савдои нигор,
Бар сарам афтодааст бо рӯзгори бемадор...
Кулфати дунёи дун дар қӯи ғафлат мебарам,
Оқилонро кай бувад осудагӣ ҷуз хору зор?!*

[13, с.92].

Шоир мардуми замони худро ба ду табақа тақсим намуда, дар ҳамин шеър фарқи ин ду табақаи ҷамъиятро ба таври зайл сифатчинӣ менамояд:

*Он яке бо тахту тоҷу давлати шохӣ бувад,
Он яке аз бенавоӣ дар ба дар, дар зерӣ бор.
Он яке бо дарду ғам бо хок ҳамбистар бувад
В-он дигар бо айшу ишрат бо муроди хешу ёр.
В-он яке ғумроху нодон, бурда аз ҳайвон сабақ
В-он дигар бо илму дониш, зоҳиду парҳезкор.
Ҳикмати дигар набоишад, ганҷ дар вайронаҳо,
Лаъл андар санги хоро, дурр (р) ба коми аждаҳор.
Зог дар саҳни чаман сайри гулистон мекунад,
Булбули бечорае дар ғӯшае нолонда зор*

[13, с.92].

Мирзо Қадам, ки қошона дар зулматистони замони феодализм дошту беҳабар аз ҷаҳону ошӯбҳои халқ бар зидди золимону давлатмандон буд, ин ҳамаро қисмати азалии бою камбағалҳо, хости Худо медонист, ки гӯё барои рафъи он бандагон бечораанд:

*Ин ҳама боишад муқаддас қисмати рӯзи азал,
Бандаро чора набоишад бар муроди хеш кор.
Бандаро дар бандагӣҳо ҳуш чӣ мебоишад Қадам,
Розӣ боишад дар ризои ҳазрати Парвардигор [13, с.92].*

Шоир бо ҷашми сар медид, ки дар баробари носозгории замон дар байни одамон низ носозгорӣ ҳоҷе вучуд доранд, ки онҳо аз ғайбат, суханчинӣ ва хабаркашиҳо сар мезананду маншаъ мегиранд. Вай медонист, ки ин хислатҳои манфур метавонанд инсонҳоро ба ҳам барангезанд, душмани ҳамдигар созанд ва ҳатто ҷомеаро хароб намоянд. Мирзо Қадам ба ин пастию разолат муросо нанамуда, ин тоифаро сазовори ба Дӯзах рафтан медонад ва мегӯяд:

*Қас хабарбофӣ кунад андар миёни мардумон,
Дохили ҷаннат намебоишад ба қавли Мустафо [13.42].*

Дар баробари ғайбату суханчинӣ, ба андешаи Мирзо Қадам ба ҳеҷ вачҳе ранҷонидани хотири қасе дар рӯзгори гузарон раво дониста намешавад. Шоир дар зиндагии худ ҷунин ҳолатро ба назар гирифтааст, ки аксар дар байни одамон бо ҳарфи ночизе ё рафтори беҳудае ин ҳодиса сар мезанад.

Мирзо Қадам дар ин қабил ашъори иҷтимоии худ бар он андеша аст, ки ба ҳамзамонон, хоҳ шох асту хоҳ раъият, роҳи дурусти зиндагиро нишон диҳад, ки он ҳама имрӯз ҳам зарурино барои ба эътидол даровардани ахлоқи ҳақиқии инсонҳо заруранд.

Тавре ишора рафт, аз Мирзо Қадам то ба имрӯз ду муҳаммас бокӣ мондааст, ки ҳарду ҳам, бо вучуди ноқис будани муҳаммаси дувум, асосан мӯҳтавои шарҳиҳои доранд. Шоир дар муҳаммаси аввал, ки аз 13 байт иборат аст, аз кӯдакию ҷавонии худ, ки бешубҳа симои ҷомеи бачагони даврони худӣ ӯ мебошад, ҳикоят намудааст. Ба андешаи дурусти адиб, оғози кӯдакияш беҳабар аз худ, фориғ аз ҳарфҳои беҳуда, дар қанори модари ҷонпарвар («Модари ширин ба нозам парварда дар қанор»), ба сар бурдааст. Модар буда, ки ӯ масти шир, гули баҳор ва булбули ғазалҳои падару модар ба қамол мерасид. Парвои ҷаҳон ва бешу қами он надошт. Вале гузашти солҳо ба қамол расиданҳо ҳар инсонро ба роҳи зиндагӣ, бо ҳар неку бадаш меандозаду месанҷад. Мирзо Қадам мегӯяд:

*То ба се сол омада будам зи дунё беҳабар,
На ғами авҷот будам, на паи нафъу зарар,
Булбули ҳушхон будам дар назди момову падар,
Рӯзгоре шуд аён андар назар шому саҳар,
Мардумон дидам, ки саргардон ба ҳар қорею бор*

[13, с.45].

Дар банди шашуми муҳаммас аз ҳафтсолагӣ назди устод рафтану сабақ гирифтани, дар банди ҳафтум ҷаҳордахсолагӣ гирифтани зебосанамон шудани мусанниф тасвир ёфтааст. Дар банди ҳаштум давраи балоғату қамолот ва неку бадро дарк кардан, зиндагиро сарфаҳм рафтан ва дидан, ки зиндагӣ

бениҳояти душвор аст, ин гуна рӯйи коғаз омадааст:

*Дар балоғат по ниҳодам, ғашт ҳоли ман дигар,
Яъне рафта аз паи авқоту ҳар касбу ҳунар,
То ки гардад ҳолу рӯзам беҳтар аз рӯзи дигар,
Рафта-рафта рӯзи ман аз рӯзи дигар шуд батар,
З-он ки гуфто: - «Кулли явминӣ батар» садри кибор!» [13, с. 46]*

Банди зерин гувоҳ бар он мешавад, ки мухаммаси мазкурро Мирзо Қадам дар синни 55-солагии худ эҷод кардааст. Афқоре ки ин ҷо шоир пешпори хонандаи ҳеш гузоштааст, бисёр пухтаю санчидашудаю донишмандонаю амиқ мебошад ва ин гуфтан чунин андешаҳо аксар дар синни камолоти умр ба адиб даст медиҳад, ки ҳовии ҳоли Мирзо Қадам аст, ки фармудааст:

*Зери ин чархи муқаддар соқии паймонасанҷ,
Ҳар киро бар қадри ҳолаи мерасонад ганҷу ранҷ,
Гоҳ бахшиад ҳоли некӯ, гоҳ бидҳад дарду ранҷ,
Бар ман ин авқот омад умр дар панҷоҳу панҷ,
Гарчи рӯ дар тирӣ дидам, дил ба сад ҷӯиу қарор [13, с. 46].*

Аз се байти мухаммаси дувуми шоир низ метавон ба хулоса омад, ки он саропо мазмуни шарҳиҳолӣ доштааст. Чуноне ки мебинем, Мирзо Қадам дар мухаммасаш бо муҳаббати зиёд, вале бо дарду алам аз заҳматҳои шабонарӯзии модар баҳри ба воя расонидани фарзанди чигарбанд заҳмат мекашад ва ҳикояти ҷонсӯз менамояд. Аз як банде, ки аз ин мухаммаси пештар иқтибос шуд, ки байти аввалаш «То ба се сол омада будам зи дунё беҳабар, На ғами авқот будам, на паи нафъу зарар»..., эҳсоси болоӣ хеле равшан ба мушоҳида мерасад.

Мирзо Қадам марде деҳқонзода буд ва қути лоямути худро бо заҳмати бозуи худ дармеёфт, дар тамоми эҷодиёташ пайваста ба ин мавзӯ рӯй овардааст. Ба қавли И. Икромов, вай «саногӯи марди деҳқон аст» ва «мисли Носири Хусрав дар васфи деҳқонон ва меҳнати кишоварзон беҳтарин ва гуворотарин шеър иншо кардааст» [13, 30]. Шоир, пеш аз ҳама дар як шеъри 11-байтияш, ки ғазалгуна буда, ташбиби қасидаро ба хотир меорад, саногӯи деҳқон аст ва муҳаббати худро ба ин «санноғии олам» ин тавр иброз менамояд:

*Ба номи Холиқи бечун, бародар, ҳар кӣ деҳқон аст,
Дилаи пок аз кудуратҳо, ба рӯйи нури имон аст.
Камоли баҳри тавфиқии бад-ин олам намеғунҷад,
Зи дастӣ меҳнатии ӯ ҳазорон хайру эҳсон аст [12, вар. 55].*

Дар ин шеър, ба андешаи шоир марди деҳқони ғимматбаланд («Ба давлатҳои он бигзар, ҷу тоби ғимматаш бингар – Ки ин дунёву мофиҳо ба пешаш зарраи дон аст»), дар хайру саҳо хотамсифат («Чунон Хотамсифат хайраш шабонарӯзӣ мебошад...»), барои рӯзӣ шоҳу гадо, олиму ом дуоғӯяш («Ҳама шоҳу гадоёнро бидидам бар дари бомаш, - Ҳама шайхону олимҳо дуоғӯяндаи он аст»), ризқрасонандаи мӯру мӯрча ва паррандагон ва имрӯзу охираташ обод тасвир ёфтааст. Вале деҳқонӣ на ҳама вақт бобарор буд. Ҳосили бо араки чабин рӯёндаи вай дар мавридаш ҷамъоварӣ намешуд. «Дар бисёр мавридҳо он ҳосил дар зерӣ барфу борон мемонд, ки ин кори ӯро боз ҳам дучандон вазнину душвор мекард» [10, 15]. Вай ҳамин ҳолати ҳамкасбонаш ва худро дар шеъри «Хирманкӯбӣ» хеле ҷолиб, вале ҳузнангез ва рикқатовар тасвир кардааст. Дар ин шеър манзараи воқеӣ, ки қаҳрамононаш дар паҳлӯи шоиранду Амрулло, Абдулҳафиз ва Ҳақназар ном доранд, зинда ва дар ҳаракат ба назар мерасанд. Матни пурраи шеър дар баҳши «Зиндагиномаи Мирзо Қадам» иқтибос гардидааст.

Яке аз мавзӯҳои, ки дили Мирзо Қадамро фишор медиҳад ӯро ҳеҷ вақт ором намегузошт, ин муҳочират ва якумрӣ ҷудо шудан аз зодгоҳе мебошад, ки хуни нофаш дар он ҷо рехтааст, яъне Роғи Бадахшони Афғонистон. Ин мавзӯ дар шеърҳои шоир «Ғазал аз барои рафтани Деҳбош» [13, 88-89], «Ғазал аз барои Деҳбош» [13, 91-92], «Боб дар баёни дарвешӣ» [13, 125] ва ғайра хеле равшан баён ёфтааст.

Дар ашъори лирикии Мирзо Қадам мавзӯҳои дӯстӣ («Дар ёди ман ин панд зи ман онӣ ту бошад, - Ҷӯёнӣ касе бош, ки ҷӯёнӣ ту бошад»), тангдастию бенавоӣ («Як пораи коғазе надорам, - То ман бикунам тумор коғаз»), ахлоқӣ - динӣ («Усули дин бувад ҳашт, эй бародар, - Бигӯям як ба якро, гӯш овар»), намозу тоату ибодат («Зарур аст бар ҳама донишмандон ин, - Надонад кас, бувад гумроҳ дар дин»), баъзан дунёбегорӣ, ки бешубҳа таъсири замони бесарусомон аст («Дар азми сафар бош, ки ёрон ҳама рафтанд, - Чун навбати мову ту бувад рӯзи равонӣ»), дил набастан бо молу мулки ин ҷаҳони гузарон («Молу мулки ин ҷаҳон чун бод бошад даргузар, - Касбу кори бесамар, он кас, ки мекард рибо»), тасвири зебоиҳои нотақрори диёр («Дар баҳорон ҳар ғиёҳе чун бирӯяд аз замин, - Бо гулу баргу самар хандону хуррам, нозанин»), зақоти молу амволи зиёдатиҳо, яъне андозро додан, ки дар ҳамаи давраи замони роиҷ будаасту ҳаст («Покии молу зарат аз додани ушру зақот»), сабру аз ранҷу бало растан («Эй, ки бо ранҷу балоӣ мубтало, - Сабр кун, аз сабр то ёбӣ раҳо») ва мавзӯҳои дигари ба зиндагии одамии алоқаманд латифу гушнавоз ба риштаи назм кашида шудаанд.

Мавзӯи ишқ аз мавзӯҳои калидиро меҳвари на танҳо адабиёти ғановатманди форсу тоҷик,

инчунин адабиёти халқҳои ҷаҳон ҳам ҳаст. Ба гумонам адиберо наметавон дарёфт, ки ба ин мавзӯи ҷовидонии ҳамқадами инсонҳо тавачҷӯх нанамуда бошад. Мирзо Қадам низ, бо вучуди он қадардар зиндагӣ хорию зиллат кашидан ва нодорино тангдастиҳо, ҳамеша шамъи дилаш бо ишқ равшан будааст ва ҳаёти худро бе ёри нозпарвару ғамгусор ва ба таъбири устод Мирзо Турсунзода, ки маншаъ аз суханварони мозӣ доранд, «ҷони ширин» тасаввурнопазир медонист. Барои шоир ҷашмони ёр ҷоду, зулфонаш сиёҳу анбарин, рухсораҳои гулгун, ҳастияш марҳами дилҳо, хандааш ояти хусни гулзорҳо, партави рӯяш офтоби оламро, дар зебоию латофат аз ҳама некӯвон некӯ, умуман дилрабоию ҷаҳоннамо ва дар хусну ҷамол беҳамто аст. Вай ёри худро ба моҳ ташбеҳ намедихад ва ҳатто офтобро назди ёр, ки зиндагисоз аст, ҳеҷ медонад:

Моҳи оламгирро бо ту кучо бошад тараф?

Партави рӯи ту аз сад офтоб аст беҳтарин! [13, с.93]

Ва бе нозанин молу амволе, ки қаҳрамони лирикии шоир дорад, хори марғелон аст, ки меғӯяд:

Молу маъвое, ки дорам, бе ҷамоли рӯи ту,

Хори марғелон намоёд дар назар, эй нозанин! [13, с.93]

Вале барои фарди ҷомеа ишқу ҷамолу зебоӣ ҳам гузарон аст, аз ҳама хушиҳои ишқ ва зебоиҳои ҷавонӣ бо гузашти вақт танҳо ёд менамояд бас ва шоир ба ёри худ ишора намуда, бо ҳасрат меғӯяд:

Эй маҳи дилрабои ман, вақти хуши баҳор ку?

Ҷомии ҷаҳоннамои ман, давраи комгор ку?

Қадди ниҳол доштӣ, хуши хату хол доштӣ,

Хусну ҷамол доштӣ, ин ҳама дар нигор ку? [13, с.94]

Мирзо Қадам, ки таронасарои ишқ ҳам ҳаст, дар офаридани симои ошику маъшук дар баробари навгӯию навҷӯиҳо пайрави суханварони пешин низ будааст, ки инро мо аз мӯҳтаво, зарби сухан истифода кардани вазну қофия ва радифи ғазалсароёнӣ гузашта, ба хусус Хоча Ҳофизи Шерозӣ, ба мушоҳида гирифтаем. Мирзо Қадам дар тазмини ғазали маъруфи Хоча Ҳофиз «Гул бе руҳи ёр хуш набошад» [5, 159], ғазали зебои дилошӯбе эҷод карда, то андозае тавониста, ки сабку баёни олоидарачаи он шоири Лисонулғайбро нигоҳ дорад. Як вижагии ҷолибе ки Мирзо Қадам дар партави ғазали тазминшуда ба миён гузоштааст, баробари ишқ ошиқӣ ва хуш гузаронидани умр, ба насиҳат пардохтани вай ва тараннум кардани «ахлоқи муҳсинӣ»-ст:

Онро, ки нигор хуш набошад,

Олам ҳама ёр хуш набошад.

Гар даст диҳад ҳазор давлат,

Бе суҳбати ёр хуш набошад.

Маҷнун ба ҳазор боғу бустон,

Бе Лайлӣ гузор хуш набошад... [13, с.56].

Дар мақтаи ғазал шоир ба сароҳат таъкид намуда, ки «ҳар байти каломаш насиҳат аст» ва биноан, нафаре ки гӯши насиҳатшӯнав надорад, таҳаммул ва бардошту мутолиоти он «хуш» нест:

Ҳар байти Қадам бувад насиҳат,

Гар гӯш надорӣ, хуш набошад [13, с.56].

Бо вучуди ин ҳама дар ғазали мазкур оҳанги ишқ қавист.

Ба андешаи Мирзо Қадам, ҳақиқати мутлақ ишқ аст ва ошику маъшук аз ишқ аст, ки инро дар маснавии «Қасас-ул-анбиё»-и манзуми шоир равшантар метавон дарёфт. Ва ошику маъшук ба яқдигар мӯҳтоҷанд.

Мирзо Қадам дар гуфтани ашъори ҳаҷвӣ ва ҳазлу мутоиба низ маҳорати хуб доштааст. Шеърҳои «Ҳаҷви гов», «Ҳаҷвия аз забони мулло Мурод» ва «Дар таърифи Муҳаммадҷимбойи мумсик» ва ғайра силсилаи ҳаҷвияҳои шоирро ташкил медиҳанд. Ҳазлҳои наврӯзие, ки шоир бо шогирдаш Мирзо Раҳимҷон намудаасту дар фасли «Зиндагиномаи Мирзо Қадам» иқтибос шудаанд, низ ба ашъори ҳаҷвии Мирзо Қадам дохил мешаванд ва ин ҷо ҳоҷати дубора тақрор намудан нест.

Мирзо Қадам дар шоирӣ ба ҳокимеву дарборе хидмат накардааст ва шоири дарборӣ набуд. Вай дар зодгоҳаш Зордеҳи Бадахшону ҷои баъдинаи истиқомати доимаш деҳаи Аҳмади Поёни ноҳияи Шӯрообод умр ба сар бурда, мисли дигар адибони доираи адабии Роғи тоҷик ва ҳамқисматони худ паҳлӯҳои зиёди ҳаёти иҷтимоию сиёсии замон ва рӯзгори мардумро дар осораш бе дурӯғу газоф ва дурӯғӣ ба риштаи назм кашидааст. Масалан, дар «Ғазали соли ҳасрат» шоир қатъию гуруснагӣ ва бенавоии солҳои 1924-1925-и дар Хатлонзамин рӯйдодаро, ки бар асари он аҳоли мардум ниҳоят бад шуда буд, ба тасвир кашидааст. Ин ғазали тавил аз 33 байт иборат аст, он соли қатъиро бо тамоми ноомату касофатҳои, ки ҳатто аз Бухоро то Кобулро ба коми худ кашида буд, бо забони сода ва баёни ширин ифода карда тавонистааст. Ин соли қатъӣ ба ҳамагон, ҳам шоху ҳам гадо, таъсири бад расонидааст. Мардум ба ҷое расиданд, ки барои шиками худро сер намудан, худро ба дашту саҳро бизананд, бо гиёҳҳои худодод рӯз гузаронанд («Рӯ карда ҳама халқ ба саҳрои чунун. – Бар хӯрданиҳои нафси ҳайвон омад»), ба ҷои оши палов кунҷораю ғомук ва арзанию мошова омад ва ҳамин арзанию мошова ҳам насиби на ҳар кас буд, танҳо хосон онро дармеёфтанд:

Арзанию мошова ба ҳар кас нарасид,
Дар хони амал зи баҳри хосон омад [13, с.86].

Ҳағто:

Дарҳои машиат ҳама барбаста шуданд,
Мебурд паноҳ касе, ки меҳмон омад [13, с.97].

Бағдтар шоир таъкид мекунад, ки:

Соҳибхунарон ба навъе кардан гузарон,
Бо беҳунарон ҳалокати ҷон омад [13, с.97].

Қаҳтӣ ончунон ба мардум асар кард, ки саховатмандон бо дасте нотавон монданд, ҳар ки ёди нон мекарду дар хоб нон хоб медид, ишқамҳо ба дард омада, овози дафу дунбураву мутриб гум шуда буд, ҳатто сагон аз гуруснагӣ овоз намебароварданд, гадоён дар кӯчаҳо гуруснаю бесарпаноҳ ва гирёну нолон ва қаҳтӣ ҳағто деуу париро чинро нороҳат намуда буд. Лекин шоир ба ин ҳама навмед нагардида, умед ба фаровонӣ ва серӣ мебандад («Умед бувад, ки боз ояд серӣ...»).

Ҳамин тавр, аз ашғори дар жанрҳои хурди лирикӣ эҷод намудаи Мирзо Қадам бармеояд, ки шоир ҳатталимкон ба тамоми мавзӯҳои замона, ба ҳама бурду бохтҳои даст зада, назару дарёфтҳои дар шакли ҷомеаи бадеӣ ба қалам додааст ва бештари онҳо имрӯз ҳам аҳамияти худро нигоҳ доштаанд аз рӯзгори гузаштаи кишвар ба мо ҳикоят менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик/ Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX) / А. Абибов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 240 с.
3. Афсахов А. «Қасас-ул-анбиё» / А. Афсахов // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ва энциклопедияи советии тоҷик, 2004. – 522 с.
4. Икромов И., Бобочонов Б. Мирзо Қадам ва фикрҳои тарбиявӣ – ахлоқӣ дар эҷодиёти ӯ / И. Икромов, Б. Бобочонов // Субҳи меҳнат, 1983.
5. Девони Ҳофиз. Бар асоси ҳаҷдаҳ нусхаи мустанад. Бо эҳтимоми Исмоил Соримӣ. – Техрон: Чашма, 1374. – 525 с.
6. Икромов И. Ганҷи нухфта/ Искандар Икромов. – Душанбе: Кишоварз, 2006. – 105 с.
7. Икромов И. Зерпораҳо / Искандар Икромов. – Душанбе: Кишоварз, 2007. – 148 с.
8. Икромов И. Шоирони Роғи охириҳои асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик / Искандар Икромов. – Душанбе: Афсона, 2008. – 144 с.
9. Икромов М. Мирзолатиф Раҳимзода дар хотири дӯстон ва шогирдон / Маърифат Икромов // Чанд гавҳар аз ганҷи порсӣ / Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ – методии устодони кафедраҳои забони тоҷикӣ, адабиёти тоҷик ва рӯзноманигорӣ. – Қўрғонтеппа, 2012. – С. 42-48.
10. Искандаров Б.Н. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. / Б.Н. Искандаров. – Душанбе: Таджик-издат, 1962. – 354 с.
11. Қасас-ул-анбиё. Таҳияи Саидбеги Махмадуллоҳ, Аъламиён Маҳдуми Абдусаттор, Саидиён Исмаиловҳои Аҳрор, Амриддини Ҷалол. – Душанбе: Ориён, 1991. – 400 с.
12. Мирзо Қадам. Девони ашғор. Нусхаи қаламӣ. Моли шахсии М. Сагторов
13. Мирзо Қадам. Девон. Нусхаи қаламӣ аксӣ, ки асли он дар дасти набераи Мирзо Қадам Маднабӣ маҳфуз аст.
14. Мирзо Қадам. Девон // Мураттиб ва муаллифи сарсухан Искандар Икромов. Ба ҳатти кириллӣ баргардонанда Шерхон Ватанов / Мирзо Қадам. – Душанбе: Кишоварз, 2009. – 184с.
15. Мирзо Қадам. Қасас-ул-анбиё // Мураттиб ва муаллифи сарсухан Искандар Икромов. Муҳаррир ва ба ҳатти кириллӣ баргардонанда Шерхон Ватанов / Мирзо Қадам. – Душанбе: Кишоварз, 2010. – 336с.
16. Маъсумӣ, Носирҷон. Равнақи адабиёти тоҷик дар давраи баъд ҷанг ва омилҳои асосии он // Ниг.: Масъалаҳои адабиёти муосирӣ тоҷик. Тартибдиҳанда Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1970. – С. 40-65.
17. Румӣ, Мавлоно Ҷалолуддин. Девони қабир. Дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди ҷаҳорум // Таҳияву тадвини матн бо мукаддима ва луғоту тавзеҳоти Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Дониш, 2009. – 588 с.

РОЛЬ МАЛЫХ ЛИРИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИРЗО КАДАМА И ИХ ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Цель статьи: В статье исследуется использование малых лирических жанров Мирзо Кадамом, одним из писателей литературного округа Рог Республики Таджикистан.

По результатам исследования: Исследования показывают, что творчество Мирзо Кадама, особенно его лирические произведения, состоит из различных малых жанров литературы. Мирзо Кадам как член общества, всегда был рядом со своими соотечественниками в их победах и поражениях, и ни в коем случае не мог оставаться нейтральным. Как писатель в какой-то мере сумел раскрыть многие проблемы жизни и воплотил в своей поэзии дух времени.

Автор отмечает, что темные времена, неравенство жизни, конфликты высших и низших слоев общества, нищета бедняков, отсутствие правосудия в обществе и даже отсутствие надежды на лучшее будущее и миграция постоянно сотрясала сознание Мирзо Кадама и заставляла его запечатлеть боль своего сердца и своих бедных соотечественников именно через малые лирические

жанры, в том числе посредством касыды, газели, рубаи и маснави.

Ключевые слова: малые жанры литературы, поэзия, актуальная тема, лирика, пропаганда науки и знаний, несправедливости времени.

THE ROLE SMALL LYRICAL GENRES IN THE WORKS OF MIRZO KADAM AND THEIR MAIN CONTENT

Purpose of the article: The article explores the use of small lyrical genres by Mirzo Kadam, one of the writers of the literary district Horn of the Republic of Tajikistan.

According to the results of the study: Studies show that the work of Mirzo Kadam, especially his lyrical works, consists of various small genres of literature. Mirzo Kadam, as a member of society, was always next to his compatriots in their victories and defeats, and in no case could he remain neutral. As a writer, to some extent, he managed to reveal many of the problems of life and embodied the spirit of the times in his poetry.

The author notes that the dark times, the inequality of life, conflicts between the upper and lower strata of society, the poverty of the poor, the lack of justice in society and even the lack of hope for a better future and migration constantly shook Mirzo Kadam's mind and made him capture the pain of his heart and his poor compatriots precisely through small lyrical genres, including through qasida, ghazals, rubais and masnavi.

Key words: small genres of literature, poetry, current topic, lyrics, propaganda of science and knowledge, injustices of time.

Сведения об авторе:

Мирзорахматова Гулнора Миралиевна - кандидат филологических наук, преподаватель кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: г. Куляб, улица С.Сафарова, 16, тел: (+992) 989095453;

About the author:

Mirzorakhmatova Gulnora Miralievn - candidate of Philology, teacher of the Tajik language department of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Kulyab, S. Safarov street, 16. Tel: (+992) 989095453;

ВИЖАГИҲОИ ЖАНРИИ ҲИКОЯҲОИ ХУРДИ СОРБОН

Ҳанифаи М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сорбон нависандаи хушзавқе буда дар адабиёти муосири тоҷик бо услуб, забон ва воситаҳои тасвир ба худ хос мақоми сазоворе дорад. Ӯ ҳамчун як адиб тавонистааст, дар тамоми жанрҳои адабии насри муосир асарҳои ҷолиб ва хонданбоб таълиф кунад.

Аввалин ҳикояҳои муаллиф ба мисли «Оташбасар», «Панҷ сол», «Гап дар дил» ва ғайра имрӯз низ бо мурури замон ва табодулотҳои сиёсӣ фарҳангӣ арзиши бадеии худро аз даст навода, ҳамчун осори гаронбаҳои адабиёт хонданбоб маҳсуб меёбанд. Ба андешаи М. Шакурӣ, ки ба ҳикояҳои аввалини нависанда баҳо дода буд, маълум аст, ки «чӯзиёту тафсилоти психологӣ, тобишҳои рангоранги ҳолати ботинӣ, диққати ӯро бештар ба худ кашада, тавачҷӯи ӯ ба характерҳои пурзӯр, ба мураккабияти эҳсосоти қавӣ, ба ҷилваҳои ҳиссиёти зиддиятнок ва зуд тағйирёбанда намоён шудан гирифт» [1, с.74-76].

Вале бояд гуфт, ки агар аз ҳикояҳои Сорбон бояд сухан гуфт, ногузир аввал бояд сари новелла ё жанри малофа, ки дар солҳои охир дар осори Сорбон мақоми хосе пайдо кард, ҳарф зад.

Бояд зикр кард, ки ин падидаи нави адабиёти муосири тоҷикро, ки бо нигоштаҳои Сорбон ва дигар насрнависон зухур ёфт, мунаққидон ва ҳуди хонандаи зақӣ гарм истикбол гирифтанд.

Қисми асосӣ, Яке аз омилҳои пайдоиши жанри мазкур дар замони муосир пеш аз ҳама рушди босуръати илму техника ва аз ҳад зиёд вуҷуд ёфтани фазои иттилоотӣ доништан мумкин аст, ки хоҳнохоҳ барои мутолиаи асарҳои калонҳаҷм фурсати кам менамояд. Аслан жанри ҳикояҳои ҳаҷман хурд, ки дар худ мазмунӣ амиқ ва баланд доранд, дар насри классикӣ мо заминаи қавӣ дошта, мисоли равшани он ҳикояҳои «Тухфат-улаҳбоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, «Ғулистон»-и Шайх Саъдӣ, «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ мебошанд. Яъне, миёни новелла ва ин ҳикояҳо дар мухтасаргӯӣ ва муҷазбаёнӣ қаробате буда, ба қавли Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ, «онҳоро (ҳикояҳои Сорбонро-шарҳи М.Х) наметавон бо офаридаҳои Муҳаммад Авфӣ, Саной, Низомӣ ё Саъдӣ яқсон шинохт» [2, с.75].

Мавриди зикр аст, ки малофа ё новелла жанри ҳаҷман калон набуда, муаллиф дар ин жанр наметавонад, мисли ҳикояи анъанавӣ сухан дароз кунад, яъне майдони диди тадқиқи бадеии нависанда чун ҳикояи анъанавӣ фарох нест. Бояд гуфт, ки таълифи «Мағзрезаҳо»-ро наметавон нишони ғановат ва камолоти эҷодии нависанда номид, зеро ин асар бори дигар ҳунари Сорбон ҳамчун адиб дар мухтасаргӯӣ ва муҷазбаёнӣ нишон дод. Дар резаҳикояи ҳаҷман хурд ғунҷонидани ҳадафу мақсад ва нияти нависанда воқеан ҳунари баланди нигорандагиро тақозо менамояд, ки Сорбон аз уҳдаи он хеле

хуб баромадааст.

Мо резаҳикояҳои адибро аз рӯи сохт ва тарзи баён, нигориш, инчунин ҳаҷм ба ду қисмат чудо мекунем:

1. Ҳикояҳои хурде, ки дар онҳо адиб воқеаеро кушода, фикреро баён намудааст, ба мисли ҳикояҳои «Айби дандони фитода», «Бистари марг», «Бӯи ватан», «Занмурда», «Рӯ ба рӯи ғӯристон», «Қурофтоб», «Гурги мода», «Шоҳидони дузд». Боиси зикр аст, ки бархе аз ин ҳикояҳо ба мисли ҳикояҳои **«Қурофтоб», «Гурги мода», «Шоҳидони дузд»** аз рӯи мазмун, тарзи баён ва сохтор, услуб ва устухонбандӣ ба ҳикояи анъанавӣ наздиканд.

2. Инчунин ҳикояҳое, ки ба мисли ҳикояи «Модари пир», «Буксир», «Пиёла», «Шамшер», «Мунда», «Судхӯр», «Дилсӯзӣ», «Даҳана», «Ниёзи Пашмак», «Дом» оҳанги танз, ҳаҷв, киноя дошта, аз рӯи мазмун ва сохт ба латифа монанд мебошанд.

Ҳикояи «Айби дандони фитода», ки адиб аз забони Мастони Шариф овардааст, ҳаҷман хурд бошад ҳам, баробари талаботи як ҳикояи мукамал мазмун, банду баст, суҷа дошта, ҳодисаеро, ки дар миёни сарбозони шӯравӣ дар Афғонистон рух додааст, тасвир мекунад. Сабаби мочаро як шоколад, ки дар замони ҷанг баробари инсон ҳатто аз он қимматтар арзишмандтар гардидааст, мебошад ва сарбози бедандон нохост онро фуру мебарад. Нависанда бераҳмии инсонҳоро дар замони ҷанг нишон додааст, ки на танҳо ба ҳамдигар, балки ба худ низ дигар раҳму шафқат намекунад. Зеро ҷанг маҳвкунандаи хирад пирӯзсозандаи ҷаҳолат аст.

Дуруст аст, ки мавзӯи ҷолиб, суҷаи пайдарпай ва нақли муассири ровӣҳикояро хонданбоб гардонидаст, вале бо вучуд эҳсос мешавад, ки бо тасвирҳои бадеӣ, забони пурфасоҳати адиб, ки бо истиораву муболиға, забулмасалу мақол ва таъбирҳои халқӣ рангу ҷилои дигар мегирифт, ҳикоя аз ин нақли якмарому якранг раҳо мешуд.

Дар резаҳикояи **«Бистари марг»** нависанда дами вопасини инсон, гуноҳу савоби ӯ, умри бо хато сипаришудаеро дар мисоли фоҷиаи пардапӯши як хонавода, ки бо иқрори гуноҳ ва талаби омӯзиши зан ошкор мегардад, нишон додааст. Қаҳрамони марказии ҳикояи мазкур низ занест, ки умр ба бадахлоқӣ гузаронида, имрӯз дар дами хонаи марг олуадамону пӯшишталаб аст. Дар жанри мазкур ҷузъиёту тафсирҳои зиёд вучуд надошта, сохтори ҳикояро нақли кӯтоҳи ровӣ ва гуфтугӯи пиразан бо шавҳараш пирмард, ки хирактер, ҳислат, ахлоқ ва ботини ҳар ду қаҳрамон, рӯзгори якҷояи иҷбории ду нафареро, ки маҳз ба хоҳири фарзандон пайсипар шуд, кушода медиҳад, ташкил додааст.

«- Мардак, аз гуноҳам гузаред, меғӯм...

- Ман гуноҳи туро намедонам.

- Медонед! Ҳамаашро хубтар аз ман медонед...»[3, с.8]

Хомӯшии гароне, ки ба миён омад, посухи мардро ба хиёлату бевафоӣҳои ҳамсараш ифода мекунад.

Пирмард шахси ботамкину бамулоҳизаест, ки ба хоҳири фарзандон ҳама сабукрафторҳои ҳамсарро таҳаммул намуда, гарчанде зиндагии якҷоя надошта бошанд ҳам, хонаводаашро тарк намекунад.

«- Мо аз ҳамон вақтҷудо будем.

- Лекин дар як хона зиндагӣ мекардем.

- Ба хоҳири фарзандон... «Хор нашаванд, ягон кас бепадар нагӯяд» андеша мекардам.»[4, с.9]

Вале дар муқобили ўҳамсари беандеша пай ҳавову ҳаваси даргузар ба мисли пӯшидани «як матои чир-чир, ки дар тани занҳо пайдо шудааст»[5, с.9], шарафу номус пушти по мегузорад:

«Зани ҳамсоя гуфт, ки «биё, ба кор даро». Ман аз Шумо напурсида, коргар шудам. Баъд он зан ҳар коре, ки мекард, ба ман ҳам ёд медод».[6, с.9]

Нависанда бо ин муколамаи кӯтоҳ олиҳимматӣ, ботаҳаммулӣ, ботамкинии мард, сабукрафториву сабукандешӣ ва ишратҳои ҳикояи занро кушода, ўро барои ин кирдорҳои ношоям дар замони содир намудани гуноҳ не, балки дар айёми пирӣ, дар дами марг дар рӯ ба рӯи ҳамсар пӯшишталаб ва шармсор намуда, қазоватро ба хонанда вогузор кардааст.

Хомӯшии мард ин посух ба узри бадтар аз гуноҳи ҳамсари хиёнаткор аст, ки ҷанбаи психологӣи ҳикояро қувват бахшидааст.

Дар ҳикояҳои **«Сангфарсо»** муаллиф рӯҳия ва ботини қаҳрамони марказӣ Замонро, ки дигар шугле наёфта, бо заҳмати сангини сангшиканӣ рӯзи хонаводаашро мегузаронад, тасвир кардааст. Ягона мусоҳиб ва роздони ўҳамин харсангҳое ҳастанд, ки аз кӯҳғелонида меорад ва мардум барои иморат меҳаранд. Хонанда аз муколамаи қаҳрамон бо харсанги азиме, ки Замон аз кӯҳғелонидан меоҳад, бо тамоми ҷузъиёти зиндагӣ ва қору пайкори ӯ ба мисли ба ғарибкорӣ рафтани писари қаҳрамон, ба зани Замон тавачҷӯх кардани ҳамсоямарди тракторрон, майл доштани зани Замон ба ин мард ошно мегардад. Яъне, нависанда ба ҳодисаву воқеаҳо не, балки бештар ба ҷузъиётбандии психологӣ майл намуда, тавассути рӯҳияи қаҳрамон, ҷаҳони ботинии ўҳодисаву рӯзгор ва зимни он симои қаҳрамон, шӯру валвала ва задухурди ниҳонии ӯ, бархурди ӯ бо атрофиёну наздикон, таъсири ҷомеаи вожгуншударо ба ҳаёти иҷтимоии инсон тасвир намудааст. Ҷомеаи ба бунбаст гирифтورشуда ва таъсири ҳодисаву

вокеаҳои сиёсиву иҷтимоӣ ба ҳаёти инсонҳо аз дариҷаи рӯзгори Ҷамони сангшикан нишон дода шудааст. Сорбон маҳорати бесобиқаи ниғорандагии психологияи мураккабу ҳиссиёти зиддиятнок дошта, олами ботинии қаҳрамонро бо ҳама паҳлӯҳои ноайён, эҳсосҳои нозуки дили инсонӣ ошкор месозад. Дар ҳикояи «Сангфарсо» низ дарду алами миёншикани ботинии Ҷамон тавассути гуфтугӯи ва ё ҳасрати ӯ ба Ҳарсанг оварда шудааст.

Қаҳрамони «**Шикаста**» Ҳамроҳи Қодир, ки прототипи падари муаллиф аст, гоҳи ҳезумчинӣғелида, ба варта афтода, пояш мешиканад. Сорбон тавассути ин симо матонат ва нерӯи ниҳонӣ ва маънавии инсонро дар лаҳзаҳои мушқилтарин ва ҳассостарин, ки гӯё дард ҳасту даво нест, зеро зарбаи саҳттарини ҳаёт ба сари қаҳрамон фуру омадааст, нишон медиҳад. Қаҳрамон дар дараи дури бекас ва вартаи хавфнок бо пой шикаста бо хараши Буча танҳо мемонад, вале дар баробари ин ҳодиса шукр мекунад, ки по шикастан кори саҳл аст, «Гардан нашиканад... Дил нашиканад [7, с.117]».

Азобу азияти қаҳрамон дар ин вазъу ҳолати ниҳоят вазнин, ки ягона ҳамроҳ ва мададгориш хараши ҳаст, хеле хуб; ҳам тавассути андешаву рӯҳияи ботинӣ ва ҳам бо амалҳои ӯ тасвир шудааст. Мо қаҳрамонро як фарди ботаҳаммул, хирадманд, рӯзгордида ва ниҳоят некбин мебинем. Қаҳрамони ҳикояи «Сангфарсо» низ марди ботаҳаммул аст, вале сабру тамкини ӯғайрифаъол ва маъюсомез буда, оҳанги зиндагӣбезорӣ медиҳад. Ин аст, ки Ҷамон барои раҳӣ аз ин вазъи печидани рӯзгор чорае намеандешад. Аммо қаҳрамони ҳикояи «**Шикаста**», ки «дар саройи пурсеб он қадар озору хорӣ дида буд [8, с.117]», ки ин дард барояш ҳатто роҳат ҳисоб меёбад, дар талошу мубориза буда, дар ҳолати дарди шаддид ба зиндагӣ бо нигоҳи пурумед назар мекунад. Нависанда тавонистааст, дар ин ҳикояи хурд рӯҳи шикастнапазирӣ инсонро тасвир кунад, ки ҳар ноомаду шикаст ба мисли шикастани по ва танҳое, ки ҳангоми ҳодиса дар кӯҳро насиб мегардад, таслим ва очизаш намегардонанд. Ҳамроҳи Қодир бо таҳаммул, ҳасрат ва иродаи қавӣ роҳи раҳӣ аз мушқилот ва душвории ба сараш омадаро меҷӯяд.

Ин ду ҳикоя аз ҷиҳати банду баст ва ғановати бадеӣбаҳикояи «**Кӯроғтоб**» ва «**Чапағай**» монанд мебошанд.

Дар ҳикояи «**Кӯроғтоб**» рӯзҳои наҳси Ҷанги Бузурги Ватанӣ, азобу ранҷ, гуруснагии мардуми ақибгоҳ тасвир шудааст. Муваффақияти нависанда дар ин ҳикоя инъикоси матонату иродаи инсон гоҳи фоҷиаи бузург, ки ботамом касро навмеду рӯҳшикаста менамояд, маҳсуб меёбад. Ҳар ду қаҳрамони марказӣ Анори ҷавон ва писараки навраси анборбон ба ҳадаф рамерасанд, вале дар саҳттарин лаҳзаҳои ҳаёт бо рафтори шоиста симоҳои инсонии ҳешро нигоҳ медоранд. Анор дар ҳоле, ки ду кӯдаки хурдаш гуруснаву бемадор дар дами марганд ва билохира аз гушнагӣ мемиранд, боз дар худ тавони талоши начоти писарбачаи бегонаро пайдо мекунад. Писарак ба худ зулму ҷабри падари анборбонашро раво дида, аз гандуми тухмӣ ба зан пинҳонӣ як тоқӣ гандум медиҳад. Ҳангоми сар задани фоҷиа ва мусибате гуноҳро ба гардани якдигар бор накардан ва ё гуноҳи ҳешро иқдор кардан, яъне бори дигар аз худ гузаштан низ бузургии инсон аст. Писараки наврас дар ордро, ки баҳои ҷони одамо дошт, хӯрдани ҳар худро гунаҳкор медонад, зеро зан ордро гузошта барои начоти ӯ шитобид.

«Гуноҳи ман...» Садои ларзони писарак ӯро сабаб шуд, то сар бардорад.

- Не. Айби ман... Гуноҳи ҷанг... [9, с.289]»

Ва вақте ки марди анборбон гандумро ба зан дароз мекунад, зан ба ҷои доду фиғон ва ё ба марги фарзандон касро гунаҳкор кардан оҳиста сар такон дода меҷӯяд: «- Дер шуд, аҳо...» [10, с.290]

Ҷанг ба сари инсонҳо офату мусибат резонда, одамгарӣ ва инсондӯстӣ ва нокасиву ноинсофии онҳоро дар паллаҳои тарозу бармекашад. Бархе ба мисли зани ҷавон Анор, ки бачаҳоиаш дар дами марг боз барои начоти писари анборбон талош намуда, вақти худро талофӣ мекунад, бархеи дигар мисли кӯри Эгам, ки бедарду ғам ин мусибату мусибатзаҳоро тамошо мекунанд.

Тасвири ҳолати рӯҳии писараки наврас баъди барои ба Анор гандум доданиш гушмоли саҳт хӯрдан, дубора барои гандум аз анбор то ҳонаи Анор тохтани ӯ ва дидани тифлони мурдаи Анор хеле воқеънигорона ва табиӣ омадааст:

«...дар миёндашти байни деҳоти Амондараву Майқада оламо бесоҳиб ва ҳешро бепаноҳ дарёфта, нишаст рӯи роҳ, ғашӣ кӯдакона кард ва тангдил ғашт, чунон ки ҷомаи шустаи обкашидаро миёни мушгон тофта, обашро ҷафида резонанд, ҳешро чунин афшурд, сипас монои кӯдаки ноилоҷ почта зад ба рӯи хок дупоя ва сангчаву ҷубча пойҳо канду дарид, парво накард [11, с.287]».

Нависанда бештар ба андешаву афкор, рафтору кирдори қаҳрамонҳо, мулоҳизаи онҳо аз ҳодисаву воқеаҳои атроф аҳамияти ҷиддӣ дода, моҳияти аслии рафтори инсонҳоро тавассути характеристикае, ки аз ҷузъиёти муҳимми психологӣ иборат аст, ошкор кардааст.

Манзараи вазъу ҳолати сангину мураккаби ҷамони ҷанг, таъсири ҷанг ба ҳаёти инсонҳо, шӯри зиддиятҳои ботинии инсонро гоҳи лаҳзаҳои душвори ҳаёт бо ҷузъиётбандии психологӣ хеле кутӯху муҷаз вале равшану табиӣ тасвир намудааст. «Кӯроғтоб» низ ном гузоштани нависанда рамзист. Муаллиф дар тасвири як рӯзи наҳси ҷамони ҷанг дар ақибгоҳтаъкид мекунад, ки ҳатто офтоб низ дар он айём гӯё бенуру ҷило ва беҳарорат буда, ба мардумон гармиву умед намебахшад.

Вазъи душвори ҷамони ҷанг кӯдаки наврасро ба мисли писараки анборбон он қадар дилгиру маъюс ва ҳатто «зиндагӣбезор менамояд, ки ӯ дигар падару он занак ва ҳеҷ касро дидан [12, с.289]»

нахоста, роҳи гурез ва раҳоиро дар қаъри дарё мебинад.

Дар ҳикояи «Русбачча» низ мисли ҳикояи «Кӯрофтоб» рафтору кирдори инсонҳо дар замони ҷанг ва таъсири ҷанг ба сарнавишти инсон тасвир шудааст. Борӣ танҳо ву бекасро дар Душанбеи ноором Ҷамилаи ҳамгузари нонпаз, бо он, ки «аз ҳар шӯи даргузар якписарӣ дошт [13, с.225]», ба худ фарзанд хонда, парасторӣ мекунад. Тавассути нақли ровӣ, ки онро метавон воситаи асосии тасвир ва баён номид ва ҷо - ҷо муколамаи кутӯҳи қаҳрамонҳо симои ду модар ба мушоҳида мерасад; яке Галя, ки гӯё аз ноилоҷӣ писари сесоларо дар он замони пурҳаводис партофта, думболи шӯи бераҳм рафт, дигаре Ҷамилаи соҳибчамол, ки бо шаш писари аз ҳар шӯ ба дунё оварда боз масъулияти ба воя расондани кӯдаки бегонаеро бар душ гирифт. Аз нақли кутӯҳи ровӣ Ҷамиларо, ки «хушоянд ҳама мардонро буд ва аз ҳар шӯи даргузар якписарӣ дошт [14, с.225]» наметавон зани оқилаву дурандеш номид, вале маҳз ҳамин ятимпарварии қаҳрамон ӯро инсонии ӯро нишон медиҳад. Тавлиди тухми муҳаббати духтараки нонфурӯш дар дили Борӣ паёми ояндаи нек аз сарнавишти қаҳрамон аст.

Аммо мутаассифода ҳикояи «Санғарсо» аз ҳамин паёми некбинона маҳрум аст. Зиндагии тоқатфарсои Замон гӯё ҳеччое барои як қабза рушноие аз ояндаи умедбахш надорад. Ин вижагии ҳикояҳои Сорбон дар замони шӯравӣ низ ҳадафи танқиди саҳти мунаққидон қарор гирифта буд.

Дар резаҳикояи «Тағову ҷиян», ки ҳодисаву воқеаҳо аз забони қаҳрамони марказӣ Ёр нақл мешавад, муаллиф ба офаридани симо ва характер комёб шудааст.

Симои қаҳрамони марказӣ Ёр ҷавони наврасу бетачриба, вале ҳақиқатҷӯву меҳнатӣ, ки ба хотири монеи ғорат шудани гандум ба тухмати Соати ронанда гирифтормешавад, дар ҳикоя равшану барҷаста ба назар мерасад.

Ёр дар рӯ ба рӯи тағои пастфитрат ва мӯйсафедони хирманкӯб, Соати ронанда ва ҳатто Саримсоки милиса, ки барояш аз иҷрои вазифа ва дарки масъулият «хотирӣ» тағои Ёр ва мӯйсафедони хирманкӯб баландтар аст, танҳост. Вале аз ҷавоби кинояомези Ёр ба милиса маълум мешавад, ки акнун ҳулоаси дуруст мебарорад:

«Ман ба ҷои тағот.

Не. Ман ҷои тағоя ба касе намедиҳам [15, с.153].»

Тағо ба ҷои дастгирӣ ва роҳнамоии хоҳарзодаи навраси бетачриба ӯро маҷбур мекунад, гуноҳи «ғабудани» ҳалтаи гандумро, ки бояд дар баҳои панҷоҳ кило ангуре, ки хирманкӯбон хӯрданд, пардохт мешуд, ба гардан гирад:

«Ҷиян, ту мӯйсафедони бодгарро ба ин кор ҳамроҳ наку. «Худам, кардам», гӯй: ба ҳоли бодгарҳои берӯзӣ дилам сӯхт, худам кардам гӯю мон. Нони хӯрдан надорам, ҳамин ҳел кардам гӯйӣ майлат. . . Одам турма шудан катӣ даррав намемирад. . . Худат медонӣ, ки Кенча ду сол шишта як ҳалта пул бардошта омад. Розӣ шав. Гуноҳро ба гардан гир. Шояд ту ҳам. . .» [16, с.153]

Дар ҳикоя симоҳои Соати ронанда, ки Ёр борҳо «дар мошинаш гандум баровардани ӯро дошта» [17, с.153] монё шудааст, Саримсоки милиса, ки ба хотири Бригадир намехоҳад, «ин кор овозаву дарвоза» шавад, мӯйсафедони дилсиёҳи хирманкӯб барои равшан намудани қаҳрамонҳои асосӣ - Ёру тағои ӯ омадаанд. Нависанда тавассути нақли ровӣ моҳияти аслии рафтори инсонҳоро ба мисли тағои Ёр, Саримсоки милиса, Соати ронанда ва ҳашт марди болиғу рӯзгоридани хирманбодгарро бо як навраси ятим нишон дода, поре аз рӯзгори ҳеле ҳассоси мардуми тоҷикро дар солҳои баъди ҷанг тасвир сохтааст. Муаллиф дар муколамаҳои кутӯҳ, ки ҳар як ҳарфикаҳрамонҳо нишондиҳандаи характеру симои онҳост, мазмуни баланд, ҳиссиёти гуногуни онҳо, дарду алам, хиёлату ғалат, пастфитративу олиҳимматӣ, фиребу найрангро ғунҷонидааст.

Агар дар ҳикояи «Тағову ҷиян» нокасӣ ва бенсофии тағо ба хоҳарзода ва нафрати хоҳарзода ба ҳамширани модар нишон дода шуда бошад, дар ҳикояи «Ҷапағай» муҳаббату самимияти як тифлак ба амаки аз ҷанг маълюб баргашта нишон дода шудааст. Ҷикояҳо то андозае мушобеҳи ҳаманд, аммо агар дар поёни ҳикояи «Тағову ҷиян» нафрати ҷиян Ёр ба тағо аён бошад, дар поёни ҳикояи «Ҷапағай» додарзодаи хурдсол барои амаки ҷавонмарг, барои азобҳои ӯ дар ҷанг, барои хориҳои ӯ дар ақибгоҳ, ки замони шуми ҷанг имкон намедод, то амак табобат ёбаду саломатиаш беҳ гардад, зор-зор гиря мекунад. Агар тағои Ёр бригадир ва марди сарддиду беинсоф бошад, амаки Орзу-Шайдо марди ҷангдида, корозмуда ва меҳнатист, ки бо тани бемору ҷангзада бекор нишаста наметавонад. Ҷикояи аввал аз нақли ровӣ ва ҷо-ҷо муколамаҳои қаҳрамонҳо иборат буда, дар ҳикояи дуюм манзарасозӣ, тасвирҳои бадеӣ, пейзаж ва ҳолатҳои пуршиддати дарунӣ, зиддиятҳои мураккаби ботинии қаҳрамон ҷой дорад. Ҷаҳонбинӣ ва инъикоси хусусиятҳои ҳоси ҳиссиёту ҳаяҷон, дарки амики психологӣ тафаккур, ҷаҳоншиносии қаҳрамон симои бадеиро равшан менамояд. Ҳар як рафтор, амал, ҳар як ҳаракати қаҳрамони бузургсоли ҳикояи «Ҷапағай» ба мисли санг дос задан, дар лаҳзаи пеш аз марг низ ғами дигарон, ба мисли ғами аз офтоби сӯзон пинҳон кардани додарзодаи хурдсолро хӯрдан чехра, тафаккур, андешаи қаҳрамон ва дар маҷмӯъ симои ӯро намоён мекунад. Қаҳрамони заифу дардманди ҳикояи мазкур дарлаҳзаҳои вопасини ҳаёт низ ҳеле ғалат ва зурманду тавоност, зеро қувваи ниҳонии маънавии ӯ бузургтар аз нерӯи ҷисмонӣ аст.

Агар дар ҳикояи «Ҷапағай» нависанда характер офарида бошад, дар ҳикояи «Муқиҳои дарида»

тасвири воқеа мавқеи асосӣ дошта, зухуроти гуногуни маънавиёти мардум, махсусиятҳои тарзи тафаккури халқ тавассути тасвири тўҳмати номардонаи домод Бахтак, покизагиву иффат, қасду қасоси арӯси таҳқирдида Насиба, заковати Хушмуроди шубоне, ки ҳама камақлаш мепиндоштанд, беҳирадӣваҷаҳолати падари домод, ки арӯси писар бо марди дигар никоҳ карда медихад, фатвоҳои дуруғини домуллои мунофиқ, ки хангоми итмоми хуҷбаи никоҳиҳалола «ҳампир шавед», гуфта дуо ҳам мекунад, нишон дода шудааст.

Домоду падараш ва домулло бо сарнавишти як инсон ба мисли Насиба бозӣкардани мешаванд. Аммо духтарак низ шахси пойбанд ва мутеъ набуда, бо ғайолиятмандӣ ва ҳасрат барои шаъну шарафи худ мубориза бурда, шубонро ҳамсари доимӣ ва яқумрӣ, на тибқи шартӣ ҳалола яқсоата, интиҳоб карда, худро аз доми ин масҳарабозии хурофотпарастон раҳо месозад.

Аммо симои қаҳрамонҳои аслий ва персонажҳои дигар ба мисли домод, падаршӯ, домуллои мунофиқна он қадар равшанҷолиб тасвир ёфтаанд. Ҳасрати Насиба ўро чун духтараки боазму ирода нишон диҳадҳам, маълум нест, ки ў чӣ гуна ҳамсари Бахтак ё Рауф, муаллиф чое ўро аз забони домулло Бахтак, чои дигар аз забони ровӣ Рауф меномад, гардид? Тавассути симои домулло, ки аз номи дину шарият мардумро ғўл зада, барои худ мақому чоҳ месозад, муаллиф ба масъалаи диндорони чаласаводу хурофотпараст ишора карда бошад ҳам, паҳлуҳои дигари ин образ номаълум аст. Умуман, мавзӯи ҷолиб, ҳати устувори суҷа, тарзи баёни ҳос, лаҳни осонфаҳми нақли ровӣ ҷолибияти ҳикояро чун новелла фароҳам овардаанд, вале шояд маҳз ҳамин симоҳои ҷолиб, ғўё мисли «Муқибҳои дарида»-и тармимталаби шубон тавзеҳталабанд, ҳикояро ба навъе нотаом менамоёнд.

Дар ҳикояи «Паймон» иштирокдори Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки ғўё ба хоҳири ҳамсироҳои дар ҷанг ғавтида ном ва номи падарро иваз мекунад, маълум нест, ки воқеан фитнагару дурутўст ва ё ҷабрдидани сиёсати даврон. Дуруст аст, ки аз тасвири вазъу ҳолатикаҳрамон хонанда ба қаҳрамонӣ ва диловариҳои ў ба ҷашми шубҳа менигарад, аммо зиндагинома ва ғайолияти «Сурати гуреза...пленафтада» тавзеҳ металабад, зеро на ҳар асирарфтада гуреза ва тарсу буд. Нодуруст мебуд, агар ин номафҳумиро ба маҳдудияти жанрӣ нисбат меодем, зеро Сорбон дар аксар новеллаҳои ҳеш, ки дар боло дидем, ба мисли ҳикояи «Рӯ ба рӯи ғўристон», «Суфрадузд» муваффақ гардидааст, ки ҳарфи меҳостагиашро ғўяд. Вале ҳадаф ва мақсади нависанда дар ҳикояи «Паймон» номафҳуму норавшан мондааст.

Агар қаҳрамони марказии ҳикояи «Паймон» гурезагии худро бо иваз намудани ному насаб пинҳон намуда, аз худ қаҳрамон тарошад, қаҳрамони ҳикояи «Рӯ ба рӯи ғўристон» гумон дорад, имрӯз бо шикасти низоми ҷомеа ва иваз шудани бархе арзишҳо амали ў- аз ҳимояи ватан гурехтан амали нангин на, балки кори муқаррарӣ ва ҳатто шоёне маҳсуб ёбад.

Соҳтори ҳикояи хурди «Рӯ ба рӯи ғўристон» аз мусоҳибаи ду нафар иборат буда, симои ду шахс; яке писари Ҳамроҳи Қодир, ки падараш дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар ҳати фронт ҷангида, ватанро ҳимоя кардааст, дигар гурезаи ҷанг, ки дар он айёми пуртаҳлука бешарафона аз ҳимояи ватан гурехта, дар камару ғор пинҳон шудааст, намоён мешавад, ки боз имрӯз бе ҳеҷ шарму ибиро эътироф ҳам мекунад:

«- Пас Шумо бегуноҳу падари ман гунаҳкор?

- Албатта, ман бегуноҳ...Кӣ меҳаҳад, ки беҳуда мурад?...Аз барои қадом мардуми бегона шуда...Ҳамгу замони озодӣ, истиқлол мешудааст-ку!? Чӣ лозим буд, ҷавононро ба дами тиру туфанг фиришондан? Худатон бинед: ватандорҳо ҳама зерӣ ҳок. Ба ном душманҳо, гурезаҳо сиҳату саломат[18, с.128]».

Агар дар ҳикояи «Паймон» ҳадафи нависанда тавассути нақли ровӣ баён шуда бошад, дар ҳикояи «Дар рӯ ба рӯи ғўристон» муколамаи на он қадар дарози қаҳрамонҳо ҳодисаву воқеаро бозӣ намуда, қазоватро ба хонанда супурдааст.

Ҳикояи «Суфрадузд»-ро метавон яке аз муваффақиятҳои муаллиф дар жанри новелла номид, зеро нависанда дар як резаҳикояи хеле хурд фоҷиаи басо бузурги замони ҷангро тасвир намудааст. Дар суфра ҳамеша орди каме вучуд дораду бас, аммо суфрахову ҳаммаҳои замони ҷанг ҳама ҳоливу ҷорубзада буданд. Қаҳрамони ҳикояи мазкур низ аз гуруснагӣ суфраҳои одамонро дуздида, «метаконду дар ҳамма раҳ мезад, ки рӯзе расад, суфраҳоро бар аробае бор карда, парчи пули деҳа мебарад ва ба ҳар кас мефармояд, то суфраашро шинохта бигирад ва аз гуноҳи ў гузарад.»[19, с.107]

Аммо беморӣ суфрадузд ро пеш аз он, ки аз мардум бахшиш пурсад, ба хонаи марг тела дод. Ва ў пеши Суфӣ(марди ҳамдеҳааш - шарҳи мо) ба ҳамаш иқрор мешавад:

«...Чанд суфраро ҷудо кардам. Кафани...Рӯзи мурдаам ба мардум эълон кунед, ки ҳар кас суфраашро шинохта гирад...Гўед, аз гуноҳам, гузаранд. Ба соҳибони суфраҳои кафаншуда бигўед: «Ҷорай дигар надошт[20, с.107]».

Мухтасаргўй яке аз хусусиятҳои Сорбон буда, ў чӣ хангоми тасвир ва чӣ хангоми гуфтугўй қаҳрамонҳо хеле кутоҳбаён аст. Дарду алам ва мусибати басо бузурги Суфрадузд бо мухтасар ва кутоҳ ифода ёфтааст:

«Ба соҳибони суфраҳои кафаншуда бигўед: «Ҷорай дигар надошт[21, с.107]».

Дар ин ҷумлаи боло дард аст, мусибат аст, фоҷиа аст ва узру маъзарат, пушаймонии занест, ки ҷангу

гуруснагӣ маҷбураш кардааст, то даст ба амали дуздӣ занад. Аз суфраҳои мардум барои худ кафани ҷудо кардани зан низ аз мусибатҳои айёми ҷанг қисса мегӯяд. Ҷанг инсонҳоро навмед ва бадбахту бечора месозад, ки Суфрадузд тимсоли онҳост.

Қаҳрамони ҳикояи «Гурги мода» шубон бо гург дар набард шуда, дарандаи хунхорро бо ҳиллаву тадбир мекушад. Дар ҳикояи мазкур талош барои зистан, муборизаи марғу зист миёни инсон-шубон ва модагург ҷолиб тасвир ёфта, муаллиф пирӯзии ақлу заковати инсонро аз болои ҳайвон нишон додааст. Бояд зикр кард, ки дар осори Сорбон ҳамчун як адиби мушоҳидакор хеле зиёд ҳаёт, рафтору одати ҷонварону парандагон инъикос ёфтааст. Тасвири модаргурге, ки ба хоҳири гурғбачаҳои гуруснаи хафол бе ҳеч тарсу ҳарос ба инсон ҳамлавар мегардад, шубоне, ки баробари ба худ омадану аз ҷанголи гург зинда раҳо шудан боз майли ҳазлу шухӣ мекунад, хеле табиӣ мебошад:

«Аз садои талхи зан ӯ чашм нимроғ кард. Ва абрӯ паронд. Зан надонист, ки хандад ба шӯҳии ӯ ё саҳт гирияд ба ҳолаш; зеро сару рӯ ажғо ва чома дарида буд ва гург дасташ фурӯ бурда[22, с.278]».

Қисмати дуёми ҳикояҳои маҷмуаи «Мағзреза»-и Сорбон, ки ба жанри малофа дохил мешаванд, бо оҳанги танзу киноя, ҳазлу мутойиба ва лутфе таълиф шудаанд, ки аз бори маънии амиқ ва ғановати бадеӣ орианд.

Ҳикояи «Шутурнон» фоҷиаи саҳттарини инсон гуруснагиро инъикос кардааст. Вале ба оҳанги фоҷиаомези ҳикоя посухи писараки чорсола лутф бахшидааст. Писари ҳамсоя нони дасти Салими кӯҷакро, ки баъди ҷанд рӯзи гуруснагиву нимгуруснагӣ ба дасташ расид, «биё, нонатро уштур кунам, ба он савор шуда, ба суроғи додот рав, гӯён қариб ботамом меҳӯрад.

«...Модар тозон омад: - Чӣ шуд бачам?

Ҳамсоя но..нонама шутур ка-ард!

Майлаш бачам, гирия накун, шутурдор шудӣ...

...Ба шутурат савор мешавӣ; пеши Юсуфи Мисрӣ меравӣ; Мегӯӣ, ки солиқахтӣ... Гандум медиҳад, меорӣ; осӣ мебарем, орд мекунем; Нон мепазем...

- Лекин ин шутурсоза намебарам!!![23, с.106]»

Дар ҳикояи «Модари пир» фарзанди бепарову бемеҳр модари солманди худро ба духтур мебарад. Баъди ташҳиси табиб писар ба ҳулоса меояд, ки чун модар тоби ҷарроҳии гурда надорад, лоақл дандонҳои дардмандашро кананд. Дандонпизишк яқбора се дандони пиразанро меканад ва фарзанд модари бемадорро ба хона мебарад. Бародари кампир аҳвол мепурсад. Писар посух мегӯяд:

«- Се дандон канондем.

- Се дандон канондед?

- Се дандон канондем. Ҳар кадомаш панҷ сомонӣ[24, с.21]».

Нависанда ҳулосаи худро бо таъна ва кинояи тағо ба хоҳарзодаи бемеҳру бепарво ибраз кардааст.

«-Боз панҷ сомонии дигар надодӣ, ки каллашро ҳам канад[25, с.21]?»

Ҳикояҳои «Судхӯр» ва «Дилсӯзӣ» аслан ҳикоя не, балки латифа ҳастанд, ки ҳаҷви нозуко дар бар мегиранд. Муаллиф дар латифаи «Судхӯр» ришва ва фасоди ҷомеаро мазаммат намудааст. Шахси ришвадода ба мансабдор мурочиат карда рӯйрост мегӯяд:

«- ...Ман даҳ ҳазор бурда додам. Аз райисӣ дил кандан нахоҳӣ, ёздаҳ ҳазор ба ман деху дар ҷоят истодан гир!»[26, с.138]

Ҳикояи «Дом», «Байтҳои Соҳиб» низ аз ноҷуриҳои иҷтимоӣ ва маишӣ бо танз ва ҳаҷв сухан мегӯяд. Аммо ҳикояҳои «Дилсӯзӣ» ва «Ниёзи пашмак», «Даҳана» хислати латифаи халкиро, ки бо қаҳрамонҳои ҳозирҷавобу шартҳои ӯ ва содадилӣ хеш ба мисли Хоҷа Насриддин, Мушфиқӣ бо ҳаҷви нозук таъби ҳар хонандаро болида мегардонанд, доранд.

Фаразан, қаҳрамони ҳикояи «Даҳана» Саққо аз содагӣ шаб обро ба замини ҳамсоя сар дода, ба ҷои замини худ то шаҳар замини ҳамсояаш Номварро об медиҳад ва субҳдам аз ҳамсоя домангир мешавад, ки ӯ шаб обро дуздидааст.

Ҳулоса, маҷмуаи ҳикояҳои «Мағзреза»-и Сорбон аз новеллаҳои дилчасп ва малофаҳои пуробуранг иборат аст. Муаллиф дар жанри мазкур бо як маҳорати баланд, сабки вижа, забони баёни содаву пур аз ғуёиҳои мардумӣ тасвири манзари кутобе аз ҳаёти дахшатибори замони ҷанг, («Айби дандони фитода»), хислатҳои пасти инсонӣ, хиёнат, сабукфикрӣ, булҳавасӣ («Бистари марғ»), олами ботинии инсонҳо, задухурди ниҳонии қаҳрамон («Санғфарсо»), характери барҷаставу тавоно («Шикастапо») офарааст, ки ҳунари хос ва ҷолиби нигорандагии адибро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Шукров М. Насри солҳои 1945-1974. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо иборат аз шаш ҷилд. Ҷ4.-Душ. Дониш. 1980.-380 с. С.74-76.
2. Кароматulloҳи Шукруллоҳӣ. Нависандае, ки ба қасе монанд нест.-Душанбе: «Балогат», 2016.-248 с. саҳ.75.
3. Сорбон.Мағзреза.(дида ва шунида)-Душанбе, «Адиб», 2013, 352 саҳ. саҳ. 117.
4. Хоҷаева М. Масъалаҳои сабқшиносӣ.-Хучанд: Омор, 1994. – 224 с.
5. Солеҳов Ш. Поэтикаи жанрии ҳикояи солҳои 70-80 қарни XX. Масъалаи замон ва макони бадеӣ. / Ш.Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 170 с.

6. Сорбон дар оинаи нақду сахансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир.-Душанбе: «Эрграф», 2021. - 488 с.
7. Д. Қаюмова. Хусусиятҳои жанриро услуби хикоя ва повестҳои Сорбон. Душанбе-2018. – 48 с.
8. Атахон Сайфуллоев. Уфукҳои тозаи насл. –Душанбе: «Адиб», 2006, 768 с. С. 148-179.
9. Набиев А. Тасвири олами ботинии инсон, навишанда ва замон. – Душанбе: Адиб, 1987.– 160 с.-с. 62
10. Бақозода Ҷ. Чустуҷӯҳои эҷодӣ дар насли тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗОВ СОРБОНА

Статья рассматривает жанровые особенности «малофы» (коротких рассказов) Сорбона и показывает мастерство писателя в этом жанре. Сорбон один из самых плодовитых писателей, ценные произведения которые занимают особое место в отечественной литературе. В литературу он вошел шаг за шагом интересными рассказами, содержательными романами, действительно прочными и ценными романами, которые представляют его как новатор и красно-речивый писатель.

Цель статьи В последние несколько лет он обратился к созданию «малофы». Благодаря особому стилю и выбору сюжета в этом жанре он также стал успешным писателем.

По результатам исследования Следует отметить, что «малофа» – это небольшой (короткий) рассказ, и у автора в этом жанре, как и в традиционном рассказе, нет возможности описать и конкретизировать тему, а выразить его все более сжато и лаконично. В коротком рассказе сочетание целей и замыслов требует высокое мастерство от писателя. Сорбону удалось написать «малофа» с большим мастерством. «Малофа» или новеллы Сорбона по своему содержанию и структуре делятся на две части:

1. Малофа или фрагменты, в которых писатель описывает событие близки к традиционным рассказам по содержанию, стилю и структуре. Рассказ «Шикастапо» (сломанными ногами), созданная автором интересного характера и образа, рассказ «Айби дандони фитода» (по вине зубов павших), которое раскрыла тайну, рассказ «Чапагай», показывающая судьбу человека во время войны, как традиционные рассказы.

2. Также рассказы, имеющие мелодию шуток, юмора, иронии, близкие по содержанию и структуре к анекдоту.

Сорбон имеет хороший опыт в описании культуры и обычаев, национальных традиций и он показывает национальный юмор в сказках «Модари пир» (старая мать), «Буксир», «Пиёла» (чашка) «Шамшер» (меч), «Мунда», «Судхур» (расставщик), «Дилсузи» (сострадание), «Дахана», «Ниёзи Пашимак», «Дом» (ловушка) с юмористическими чертами и народным стилем.

Ключевые слова: малофа (короткий рассказ), анекдот, жанр, Сорбон, стиль, литература, новелла, портрет, интересная тема, особенности жанра и т.д.

GENRE FEATURES OF SORBON STORIES

The article examines the genre features of Sorbon's «malofa» (short stories) and shows the writer's mastery in this genre. Sorbon is one of the most prolific writers, whose valuable works occupy a special place in Tajik literature. He entered literature step by step with interesting stories, meaningful novels, really solid and valuable novels that represent him as an innovator and an eloquent writer.

Purpose of the article, In the past few years, he has turned to creating «malofa». Due to his particular style and choice of subject in this genre, he also became a successful writer.

According to the results of the study, It should be noted that «malofa» is a small (short) story, and the author in this genre, as in a traditional story, does not have the opportunity to describe and concretize the topic, but to express it more concisely. In a short story, the combination of goals and intentions requires high skill from the writer. Sorbon managed to write «malofas» with great skill. «Malofa» or short stories by Sorbon are divided into two parts according to their content and structure:

1. Malofa or fragments in which the writer describes the event are close to traditional stories in content, style and structure. The story «Shikastapo» (broken legs), created by the author of an interesting character and image, the story «Aibi dandoni fitoda» (the fallen tooth fault), which revealed the secret, the story «Chapaghay», showing the fate of a person during the war, like traditional stories.

2. Also stories that have a melody of jokes, humor, irony, similar in content and structure to an anecdote.

Sorbon has a good experience in describing culture and customs, national traditions and he shows national humor in the fairy tales «Modari Pir» (old mother), «Buksir», «Piyola» (cup) «Shamsher» (sword), «Munda», «Sudkhur» (partner), «Dilsuzi» (compassion), «Dahana», «Niyosi Pashmak», «Dom» (trap) with humorous features and folk style.

Keywords: malofa (short story), anecdote, genre, Sorbonne, style, literature, short story, portrait, interesting topic, genre features, etc.

Сведения об авторе:

Ханифаи Мухаммадохир - ассистент общеуниверситетской кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About the author:

Hanifai Muhammadokhir - assistant of university-wide department of Tajik language of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni,

АҲАММИЯТИ ТАРБИЯВӢ-АХЛОҚИИ «РИСОЛАИ ДИЛҚУШО»-И УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Холова Х.К.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Сайдмуҳмин Раҳимов

Адабиёт оинаи тамомнамои таърихи миллат аст, ки тавассути осори адабӣ-хунарӣ аз умқи қарнҳо тавбам бо он ҳаёти сиёсӣ фарҳангӣ ва иҷтимоии ҳар як даврро, низ вобаста ба таъйиноти адабӣ инъикос мекунад. Аз ин рӯ, ҳатто таърихшиносон ҳангоми навиштани таърихи як давр, бо назардошти рӯзгору осори намоёндогони адабиёти мавриди назар, марҳилаҳои таърихи муайян мекунад. Аз шумори чунин симоҳои адабӣ, шоир ва насрнавиҷи нимаи дуюми асри XIII ва ибтидои асри XIV – Низомуддин Убайди Зоконӣ мебошад, ки бо осори рангини худ дар таҳаввули насри адабию хунари ин давр мавқеи шоиста дорад.

Ҳамаи асарҳои мансури манзуми Убайди Зоконӣ то имрӯз хонандагони зиёд дорад. Аз ҷумла, «Рисолаи дилқушо» аз асарҳои маҳбуби шоир ба шумор рафта, таваҷҷуҳи аҳли ҷаҳонро ба худ кашидааст. Миёни осори мансури адиб «Рисолаи дилқушо» ба манзури назокати баён, хунари эҷод, маҳорати ҳаҷвнигорӣ дарёфти аносири интиқод ва санъати дарунмоясозӣ тафовут дорад ва он чун кашфиёти адабӣ иштихор дорад. Тамоми муҳаққиқоне, ки роҷъ ба ин рисола сухан кардаанд, лаёқату истеъдоди беҳамтои Убайди Зокониро дар ҳаҷву истеъзо ситудаанд. Аз ҷумла, Парвизи Атобақӣ – муҳаққиқи эронӣ дар муқаддимаи «Куллийёт»-и адиб, ки худ онро таҳия ва нашр кардааст, чунин менависад: «Хунари Убайди Зоконӣ дар латифасароиву нуктапардозӣ ва ҳазлу танзу мазох ва интиқод аз абноӣ замон ва ахлоқи нописанди эшон аст. Ӯ бегумон бузургтарин латифапардози майдони адабиёти форсӣ аст ва шояд дар ҷаҳон низ толибу назари ӯ набояд. Зеро ҳиҷо ва интиқоди ӯ воқеан дар калом хунари ҷаҳонӣ ҳамроҳ надорад. Адиб ба ягон шахси соҳибмансаб, ба ягон қишри ҷомеа хотирбин нест. Танҳо ба дидаи адолати ҳақиқат бармехезад. Муҳим он аст, ки ягон тасвири сирф таҳайюлӣ надорад ва он чи ки ба тасвир мегирад, касе онро инкор карда наметавонад. Дигар муҳим будани нерӯи тасвири Убайд дар он аст, ки ӯ аз ҳолу аҳвол ва авзои ҷомеаи ҷузвиёти ҳирфаву пешаҳо ва бурду бохти онҳо огоҳии комил дорад ва мушоҳидаҳои басо нишонрас мекунад. Аз ин хотир муаллифи дақиқ ва шохисе аниқ ба тасвир мегирад, ки дар ин ҷода ҳампанҷа надорад.

Қисми асосӣ: Аз дигар осори гирдомадаи Убайди Зоконӣ маҷмӯаи «Боғи дилқушо» мебошад, ки ҷизҳои беҳтарини осори Убайдро дар бар мегирад. Дар ин маҷмӯа мунтахаби ғазалиёт, қитъаот, рубоӣ, рисолаҳои «Дилқушо», «Сад панд» ва «Таърифот» оварда шудааст. Аз қасоиди Убайд танҳо ташбеи баъзеи онҳо интихоб гардида, достони «Муш ва Гурба» тақрибан ба шакли пурра омадааст. Аз рисолаи «Ахлоқ-ул-ашроф» бошад, якҷанд ҳикоят аз боби панҷум интихоб шудааст, ки дар онҳо муаллиф ҳасисии аёнӣ ашрофи замонашро ҳаҷв ва масҳара мекунад. Маҷмӯа, асосан, аз рӯи «Куллийёт»-и Убайди Зоконӣ, ки соли 1340 шамсӣ-1962 милодӣ дар Техрон аз рӯи наشري Аббос Иқбол ҷоп шудааст, тартиб дода шуд. Матни маҷмӯаро бо дастхати «Куллийёт»-и Убайд, ки дар соли 1405 китобат шуда, дар ганҷинаи дастхатҳои шарқии АФ Тоҷикистон маҳфуз аст, муқоиса шудааст. Аз нусхаи дастнавис дар маҷмӯаи «Боғи дилқушо» баъзе шеърҳо низ дохил карда шуданд ва як қатор байтҳо дар назм ва ибораи ҷумлаҳои ҷудогона дар наср мувофиқи дастхат ислоҳ гардиданд. Дар наشري ин асар «Куллийоти мунтахаб»-и Убайди Зоконӣ, ки онро Холиқ Мирзозода соли 1963 ба нашр тайёр кардааст, низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Доир ба рӯзгору паҳлуҳои гуногуни осори манзуми мансури ин симо адабӣ чи сарчашмашиносону муаллифони таърихҳои адабиёт, чи муҳаққиқони ватанино хориҷӣ, чи шарқии ғарбӣ баҳсу талошҳои зиёд карда бошанд ҳам, оҳангҳои дидактикии этикии «Рисолаи дилқушо» таҳқиқоти комил ва ҷаҳиди қайду ишораҳо қарор дорад. Аз ин рӯ, сабӣ қардем назари ин адиби соҳибистеъдоду хушқарехаро дар ин ҷода то андозаи мавриди баҳс қарор бидиҳем. Убайди Зоконӣ бо заррабинӣ хуши тез ва таъби нозуку қувваи идрок, тавонистааст дар ҳикояҳои ҳаҷман хурд норасоҳои бузурги замонашро бо сабку услуби тезу тунди ҳаҷву танз ба зерин тозиинаи танқид бикашад. Ҳикоятҳои дар «Рисолаи дилқушо» овардаи Убайди Зоконӣ аксаран ба латифаҳои халқии тоҷикӣ монандӣ доранд ва баъзеи онҳо дар эҷодиёти даҳанакии халқ мавқеи хосро ишғол мекунад. Метавон гуфт, ки падидаи мазкур нуфузи каломи адабӣ-хунари касбӣ ба фарҳанги шиғоҳии миллии маърифат мешавад.

Аз муҳтавои баъзе ҳикоятҳо фаҳмидан душвор аст, ки онҳо аз Убайд ҳастанд ва ё аз эҷоди халқ. Ҳамоҳангӣ ва монандии ҳикоятҳои латифаҳои Убайди Зоконӣ бо ҳикоятҳои латифаҳои халқӣ боз аз он маълум мегардад, ки қаҳрамонони мусбати онҳо аз байни мардум гирифта шудаанд, ки қавитарин оҳангҳои иҷтимоӣ доранд. Онҳо аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа пухта буда, дар байни омма паҳн гаштаанд ва ба табақаҳои иҷтимоӣ писанд омадаанд. Чунончи:

Туфайлиро пурсиданд, ки:

- Иштиҳо дорӣ?

Гуфт:

-Мани бечора дар ҷаҳон ҳамин матоъ дорам[3, с.24].

Ҳикояти «Саҳв дар кӯза бошад» тобиши халқӣ дошта дар он кирдори нафратовари қозӣ фош карда мешавад:

Туркмане бо яке даъво дошт. Пастуе (кӯзае) пургаҷ кард ва пораи равшан бар сар гудохт ва аз баҳри қозӣ ришват бурд. Қозӣ бистуд ва тарафи туркман гирифт ва қазия, чунон ки хотире ӯ меҳост, ҳозир кард ва мактубе масаҷчал (муҳр кардашуда) ба туркман дод. Баъд аз ҳафтае қазияи равшан маълум кард. Туркманро бихост, ки «дар он мактуб саҳве ҳаст, биёр то ислоҳ кунам». Туркман гуфт: дар мактуб ҳеҷ саҳве нест. Агар саҳве бошад, дар пасту бошад» [3, 44]. Ба қавли донишманди Эрон Аббос Иқбол... «Илова бар он ки хонандаро ба ҳубӣ ба рӯҳиёт ва ахлоқиёти он давра ошно мекунад, тарзи назари як мушт ринди оламеӯзро, ки Убайд сарҳалкаи эшон буда, нисбат ба он авзоъ ба вазъе равшан менамояд» [38].

Агар дар ҳикояти «Туфайлӣ» фурутани сатҳи олий ва қавитарин оҳанги иҷтимоӣ бо хирагии танқисӣ рӯйи қор омада бошад, қареҳаи қолиби адиб он аст, ки онро саҳт табу карда, вожаи «туфайлӣ»-ро пайдо намудааст, ки қомилан бори ғоявӣ бар дӯш дорад. Маҳз ҷавоби ӯ таваҷҷуҳи хонандаро ба самти хушҳолӣ кашада, ғавр қардан дар маърифати вожаи ғавқузикрро иҷозат наметаҳд ва дар натиҷаи танҳо хушҳолӣ эҳсос мешаваду ҳалос!

Убайди Зоконӣ ҳикоятро латифаҳое дорад, ки бо соддагии дилкашӣ ба латифаҳои халқӣ монанданд. Онҳо аз ҷиҳати мавзӯ ва характери иҷтимоӣ бо латифаҳои халқӣ қаробат доранд. Фарқ фақат дар он аст, ки агар дар латифаҳои халқӣ тоҷикӣ қаҳрамонҳо, Афандио Мушфиқӣ ва Мулло Насриддин бошанд, дар ҳикоятҳои Убайди Зоконӣ қаҳрамонҳои ҳикоятҳо ва латифаҳо қазвинӣ, Ҷӯҳо, Талҳак, аърибию хуросонӣ мебошанд. Барои мисол чанд ҳикоятро аз «Рисолаи дилқушо меорем:

Қазвиниро писар дар чоҳ афтод. Гуфт: «Ҷони бобо! Ҷое марав, то (ин ки) ман биравам, ресмон биёварам ва туро берун кашам» [3, с.24].

Муаззине бонг мегуфт ва медавид. Пурсиданд, ки: чаро медавӣ? Гуфт: мегӯянд, ки овози ту аз дур шунаст. Медавам, то ки овози худро аз дур бишнавам [3, с.24].

Дар ҳикояти «Қазвинӣ» кӯтаҳназарӣ, содагии қалб, зоҳирнигарии андеша, муҳокимарониҳои сатҳӣ басо қолиб, ки боиси хушҳолӣ ва болидагии таъб мегардад, бозефти адиб аст. Ҳолати мазкур дар ҳикояти «Муаззин» низ басо қолибу ҷаззоб қор гирифта шудааст, ки қомилан матлуб аст.

Ду кӯдак дар Қум аз замони тифлӣ то ба вақти пирӣ бо ҳам мубодала кардӣ. Рӯзе бар сари манорае ба ҳамин муомила машғул буданд. Чун фориғ шуданд, яке бо дигаре гуфт:

-Ин шаҳри мо саҳт хароб аст.

Дигаре гуфт, ки:

Пирони бобаракагаҳ ману ту бошем, ободонӣ дар ӯ беш аз ин таваққӯс нагавон дошт [3, с.58].

Яке дар боғи худ рафт. Дуздери пушторои пиёз дарбаства дид.

Гуфт:

-Дар ин боғ чӣ мекуни?

Гуфт:

-Ба роҳ мегузаштам, ногоҳ бод маро дар боғ андохт.

Гуфт:

Чаро пиёз баркандӣ?

Гуфт:

Бод маро мерабуд, даст дар бунаҳи пиёз мезадам, аз замин бармеомад.

Гуфт:

Мусаллам, кӣ гирд кард ва пуштора баст?

Гуфт:

Валлоҳ, ман низ дар ин фикр будам, ки омадӣ [3, с.40]. Парвиз Нотили Хонларӣ бо манзури арзишҳои ахлоқӣ ба хусус ҳикоеҳои арабии «Рисолаи дилқушо»-ро тарҷеҳ медиҳад [9, с.128]. Дар ҳикояти мазкури латифаасо «Закиғиву тезхушӣ, доноиву ўҳдабарой»-и пиёздӯзд ошқор шуда, ӯ роҳи наҷотро дар макри ошқоро дидааст, ки пинҳон намондани роз аст. Аз ин рӯ, пиёздӯзд дар одитарин муҳокима чун ҳар дар ваҳал монда, тадбирро ҳавола ба соҳиби боғ мекунад.

Убайди Зоконӣ дар ҳикоеҳои тоҷикиаш, низ ба ин мавзӯ монанд латифаҳои қолиби диққат дорад, ки қасро аз хондани он шавқу завқ меорад: «Хуросоние ба нардбон ба боғи дигаре мерафт, то ки мева бидуздад. Худованди (соҳиби) боғ бирасид ва гуфт: «Дар боғи ман чӣ қор дорӣ?» Гуфт: «Нардбон мефурӯшам». Гуфт: «Нардбон дар боғи ман мефурӯшӣ?» Гуфт: «Нардбон аз онӣ ман аст, ҳар қучо, ки хоҳам мефурӯшам» [3, с.36].

Убайди Зоконӣ дар вақти баёни ин ё он воқеа ба равшанию соддагии он аҳамият медиҳад, ки ин боиси пуррагии мақсад мегардад. Аз дигар ҷиҳат ҳикоятҳои Убайд ҷиҳатҳои тарбиявӣ ва пандуахлоқӣ доранд. Ҳамин аст, ки Убайд дар асарҳои истилоғарони турку муғул ва лаганбардорони маҳаллиро бо ғазб ба зерӣ тозиёнаи ҳаҷв гирифтааст:

Дехқоне дар Исфакон ба дари Хоча Баҳауддини соҳибдегон рафт. Ба ҳочасаро гуфт, ки:

- Ба ҳоча бигӯй, ки Худо берун ништааст, бо ту қоре дорад.

Бо хоҷа бигуфт. Ба ҳозир кардани ӯ ишора кард. Чун даромад, пурсид, ки:

- Ту Худой?

Гуфт:

- Оре.

Гуфт:

- Чи гуна?

Гуфт:

- Ҳол он ки ман пеш деҳхудо ва боғхудо ва хонахудо будам. Қонишинони ту деҳ ва боғ ва хона аз ман ба зулм бисутуданд, Худо монд[3, 39-40]. Донишманди шинохта Забехуллоҳ Сафо «Рисолаи дилкушо»-ро зери таъсири «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ медонад, ки хеле аҷиб аст[7, с.731].

Убайди Зоконӣ дар таърихи адабиёт ғолибан дар хунари ҳачву интиқод ягона аст. Касе дар ин мавзӯ ба ӯ баробар нест. Падидаи мазкур ифодагари чӣ аст?

Падидаи мазкур пеш аз ҳама, ҷаҳонбинии эҷодкорро ифода намуда, сатҳи фалсафа ё худ ҳикмати амалии осори ӯро фароҳам овардааст.

Аз тарафи дигар, падидаи мазкур боиси таъмини адолат ва пешрафти ҷомеа ва болоравии маънавияти сокинони он хоҳад гашт.

Дар ҳикояти дигар Убайд дар бораи рӯзадории мардуми бечора гуфтааст, ки доимо онҳо рӯзадоранд, чунки хӯрдание насиби онҳо на дар моҳи рамазон ва на дар дигар моҳҳо намегардад.

Шахсро дар понздаҳуми рамазон бигирифтанд, ки ту рӯза хурдаӣ. Гуфт:

-Аз рамазон чанд рӯз гузаштааст?

Гуфтанд:

«-Понздаҳ рӯз.

Гуфт:

-Чанд рӯз мондааст?

Гуфтанд:

-Понздаҳ рӯз

Гуфт:

-Мани мискин аз ин миён чӣ хурда бошам? [3, с.35].

Дар «Рисолаи дилкушо» асосан, ахлоку одоб ва ҳулку атвори табақаҳои болоии ҷамъият, инчунин рафтору кирдор ва ҳислатҳои ношустаи одамони алоҳида ҳаҷв ва мазаммат шудаанд:

Хуросониرو падар дар чоҳ афтод ва бимурд. Ё бо ҷамъе шароб меҳӯрд. Яке он чо рафт ва гуфт: Падарат дар чоҳ афтодааст. Ёро дил намедод, ки тарки мачлис кунад, гуфт: Боке нест, мардон ҳар чо афтанд. Гуфтанд: Мурдааст. Гуфт: Воллох, шери нар ҳам бимирад. Гуфтанд: Биё, то баркашемаш! Гуфт: Накашида панҷоҳ ман бошад. Гуфтанд: Биё, то

бар хокаш кунем. Гуфт: Эҳтиёҷ ба ман нест, агар зарри тиллоист, ман бо шумо розиям ва бар шумо эътимоди кулӣ дорам, биравед дар хокаш кунед [3, с.31-32].

Нависанда дар ҳикоятҳои худ хонавайронӣ, гуруснагӣ-сарсонӣ саргардонии мардуми бечораро тасвир карда, образи мусбати камбағалону бечорагонро офаридааст:

Дарвеш ба дари хонае расид. Пораи ноне бихост. Духтараке дар хона буд. Гуфт:

-Нест.

Гуфт:

-Чӯбе, ҷимеа (ҳезум).

Гуфт: Нест.

Гуфт: - Пораи намак.

Гуфт: - Нест.

Гуфт: - Кӯзаи об.

Гуфт: - Нест.

Гуфт: - Модарат кучост?

Гуфт: - Ба таъзияти ҳешовандон рафтааст.

Гуфт: - Чунин ки ман ҳоли хонаи шумо мебинам, даҳ ҳешованди дигар мебояд, ба таъзияти шумо оянд[3, с.34-35]. Профессор Холиқ Мирзозода шеваи нигориши «Рисолаи дилкушо»-ро дар ҳукми шеърӣ мансур медонад[4, с.407]

Муҳим он аст, ки муносибати Убайди Зоконӣ ба тамоми кишрҳои ҷомеа яксон аст. Агар камбағалу бечора низ принципҳои ахлокиро риоя накунад, интиқоду ҳиҷо карда мешавад. Аз ин чо метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки меъёри адиб танҳо риояи адолат ва додхоҳӣ буда, дифои наслҳо аз ноадолатиҳо шиори Убайди Зоконӣ аст.

Ҳикоятҳои Убайди Зоконӣ услубан сода буда, бештари онҳо ҳамчун асарҳои фолклорӣ оммавӣ шуда рафтаанд. Масалан:

Рӯзе подшоҳе бо шохзода ба шикор рафт. Чун ҳаво гарм шуда, подшоҳ ва шохзода либосҳои худро бар дӯши масҳара ниҳоданд. Подшоҳ табассум кард ва гуфт:

Эй, масхара, бар ту бори як хар аст!

Масхара гуфт:

- Балки бори ду хар [3, с.243].

Убайди Зоконӣ зулму бедодии амалдорони худсарро бо зарофате баён кардааст, ки тири ҳаҷви ӯ якбора ду ҳадафро ба нишон мегирад: Ҳам сиёсат ва ҳам динро. Зӯран кашада гирифтагони ҷолу мулки аҳоли мардумро ба дараҷае камбағалу бечора мекард, ки одамон аз деҳ, боғ ва хона маҳрум мегаштанд.

Хулоса Ҷи тавре ки аз забони ҳудӣ адиб бармеояд, «Рисолаи дилкушо»-ро дар ду боб навиштааст: боби аввал бо забони арабӣ, ки аз 93 ҳикоят иборат аст ва боби дуюм, ки бо забони форсӣ аст, шомил 267 ҳикоят мебошад. Ҳар ду боб дарбаргирандаи ҳикоятест, ки онҳоро шоир ба риштаи ҳаҷв дароварда, фасодии замон ва аҳоли сангини даврони худро тасвир намудааст. Ҳаҷвиёти ҳар ду боб тақрибан аз ҳам тафовуте надорад ва мавзӯву мундариҷаашон низ якранг ва мушобеҳ мебошанд.

Асарҳои номбурда, аслан манобеъ мебошанд, ки дар паҳлӯи девонҳои дастанависи Убайди Зоконӣ манбаи таҳқиқро барои донишмандони баъдӣ Шарқу Фарб, ки таваҷҷуҳ ба адабиёти классикии тоҷикдоранд, боз намуд. Ҳадафи муҳаққиқон якранг ва мушобеҳ набуда, иддае аз онҳо таваҷҷуҳи асли бо замон ва шарҳи ҳоли ин шоир ва носии бузург, дигарҳо ба осори ҷиддии он, гурӯҳе ба навиштаҳои ҳаҷвиаш ва ё мавзӯ, ё асари ҷудогонааш харҷ кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Аббос Иқболи Ошпӣ. Таърихи муғул ва авоили айёми темурӣ. Ҷ. 2. / Иқболи Аббос – Техрон, 1376.
2. Зоконӣ, Убайд. Кулӣи мунтахаб / Убайди Зоконӣ. – Душанбе, 1963. – 281 саҳ.
3. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор / Убайди Зоконӣ - Душанбе: Адиб, 2016. - 480 с.
4. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби I(II) / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 418 саҳ.
5. Мирзозода, Х. Ҳаҷнависи бузург Убайди Зоконӣ // Мулоҳизаҳо доир ба адабиёт / Х.Мирзозода. - Душанбе, 1963.
6. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Таърих-уш-шуаро. Гузинуи матн, нигориш, дебочаву тавзеҳот аз М. Ансор. А. Худодод / Давлатшоҳи Самарқандӣ. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 саҳ.
7. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 3. / Забехуллоҳ Сафо. – Техрон, 1363. – 993 саҳ.
8. Усмонов, И. Назаре ба ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ / И. Усмонов. – Душанбе, 1991. – 72 с.
9. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Убайди Зоконӣ латифапардоз ва танзовари бузурги Эрон. – Техрон: Ашкон, 1375.

НРАВСТВЕННО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ «ТРАКТАТ РАДУЮЩИЙ СЕРДЦЕ» УБАЙДА ЗАКАНИ

Статья рассматривает нравственно-воспитательные значения «Трактат радующий сердце» Убайда Закани. «Трактат радующий сердце» состоит из двух глав. Первая глава написана на арабском языке, который включает в себя 93 рассказов-анекдотов. Вторая глава написана на персидском языке, который состоит 267 рассказов-анекдотов. Каждая глава охватывает рассказы, которые писатель создал на основе жанра сатирики, посредством их он раскритиковал жестокость чиновников, и тяжелые положения своего времени.

Автор данной статьи попытался подвергнуть к исследованию некоторые рассказы-анекдоты «Трактат радующий сердце» и выявил их содержания, приводя в качестве аргументов различные идеи других исследователей.

Ключевые слова: писатель, рассказ, анекдот, жанр, сатирика, произведение, литература, эпоха, содержание, нравственно-воспитательные значения, чиновник и т.д.

MORAL AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCES OF «RISOLAI DILKUSHO» (TREATISE OF JOY) WRITTEN BY UBAID ZAKANI

The article examines the moral and educational meanings of «Risolai Dilkusho» written by Ubaid Zakani. «Risolai Dilkusho» consists of two chapters. The first chapter is written in Arabic, which includes 93 anecdotes. The second chapter is written in Persian, which consists of 267 anecdotes. Each chapter covers stories that the writer created on the basis of satirical genre, through which he criticized the cruelty of officials, and dire situations of his time.

The author of this article tried to subject to research some of the anecdotes of «Risolai Dilkusho» and revealed their content by providing various ideas of other researchers as arguments.

Keywords: writer, story, anecdote, genre, satire, work, literature, era, content, moral and educational values, official, etc.

Сведения об авторе:

Холова Хубон Курмамадовна - старший преподаватель кафедры языков Таджикского института физической культуры имени Сайидмумина Рахимова, Тел: (+992) 907080560

About the author:

Kholova Khubon Kurmamadovna - senior lecturer of the Department of Languages of the Tajik Institute of Physical Culture named after Sayidmumin Rakhimov, Tel: (+992) 907080560

ТАСВИРИ ВОҶЕИЯТИ ЗАМОН ДАР НАСРИ БАДЕИИ ГУЛРУХСОР

Изатуллоева С.К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Таҷрибаи эҷодии шоираи маъруф ва соҳибхунари тоҷик Гулрухсор Сафиева собит намуд, ки ӯ на танҳо дар шеър, балки дар таълифи осори мансур, хоса дар тасвири ҳаммосии чехраи занони тавоною пурқудрати тоҷик дасти тавоно дорад. Ин нуктаро романи «Занони сабзбаҳор»-и шоира собит намуд [2, с.120].

Баъди ба нашр расидан романи мазкурро аксари муҳаққиқон ва мунаққидони адабиёти муосир ҳаммосаи сарнавишт ва рӯзгори занони муборизу қудратманди тоҷик номиданд, ки ин бесабаб набуд.

Асари мазкур асосан ба таҳқиқи бадеии ҳаводиси солҳои ҷанги бузурги ватанӣ ихтисос дорад. Нависанда дар роман бештар сарнавишти занонро дар пешорӯи муҳимтарин ҷоҳеаи қарни XX, ҷанги бузурги ватанӣ ба андеша мегирад. Бисёре аз муҳаққиқон солҳои ҷангро, ки бозтоби он дар адабиёти муосир собиқаи тӯлонӣ дорад, ки ба ҳайси як марҳилаи алоҳида дар таърихи халқҳои ИҚШ арзёбӣ мекунанд, ки он ҳам аз нигоҳи сиёсӣ ва ҳам аз нигоҳи иҷтимоию равонӣ вижагиҳои хоси худро дорад [1].

Агар аз ин дидгоҳ ба баррасии романи «Занони Сабзбаҳор» пардозем, пеши назар манзараи аҷиб, манзараи пурҷоҳеаи солҳои ҷанг ба ҷилва меояд. Гулрухсор воқеаю ҳодисаҳои он солҳои мудҳишро аз нигоҳи онҳое баррасӣ менамояд, ки он агар бевосита дар ҷанг иштирок накарда бошанд, ҳам аз ҷоҳеаю захираҳои он дар қанор набуданд.

Қаҳрамонони марказии романи «Занони Сабзбаҳор» Зебо мебошад. Вай рамзи мардонагӣю матонат ва устуворию пуртоқатии зани тоҷик аст, ки ҳамаи дарду доғи ҷангро дар як деҳаи дурдасти кӯхистон истода бурдборона таҳаммул менамояд. Бояд гуфт, ки Зебо аз ибтидо ҳамчун духтари ҷасур, пурғайрат ва тавоно тасвир мешавад [2, с.167].

Муқобилиятҳои ӯ бо падараш барои ба сафи комсомол дохил шуданаш далели равшани ин гуфтаҳост. Баъдан бо Саид муносибатҳои поку самимии ошиқона намудани Зебо, воқеан, дар солҳои синоми садаи XX, дар деҳоти кишвари мо, ки ҳанӯз зери хурофот қарор дошт, як инқилобе буд. Зебо дар тасвири Гулрухсор зани худшинос ва худогоҳ аст. Вай мақому мавқеи иҷтимоии худро дуруст дарк мекунад, вазъияти кунуниро дуруст мефаҳмад ва ояндаро дарк менамояд.

Шинохти замон ва дарку маърифати он яке аз сарчашмаҳои муҳими худогоҳию ҳештаншиносии миллист [4].

Хоса замони таърихӣ мисли замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба қавли муаллифи роман «дардҳои ногуфтаи бисёр» дорад. Ин дардҳо бештар дар ёду хотир ва дар дили замон, ки бар асари ин воқеаи бузурги аср фарзандон, падарон, шавҳарҳо, бародарон ва дигар азизону пайвандонашонро аз даст доданд, мондааст. Гулрухсор дар романи «Занони Сабзбаҳор» ба суроғи чунин занҳо меравад, ёду хотираи таърихӣ онҳоро ба таҳқиқ мегирад. Дар натиҷа дар саҳифаҳои романи мазкур як силсила симоҳои бадеии зан, мисли Зебо, Нишона, Суман, Нозӣ, Майса, Тобон ва ғайра офарида мешавад, ки ҳар яки онҳо рамзи тимсоли сифатҳои волои зани тоҷик, модари тоҷик мебошанд. Ҳақ ба ҷониби устои зиндаёд профессор Х. Шариф аст, ки дар ин маврид менависанд: «Гулрухсор таъби равон ва завқу салиқаи хуб дорад, ки дар гавҳараи гуфтори софу беғашӣ тоҷикӣ бештар таронаву сурудҳои халқӣ парвариш ёфтааст. Ӯ ҳамчун шоир таъби латифу хислати зариф дорад» [2, с.135].

Ин фазилатҳои адабӣю ҳунарии Гулрухсорро метавон дар романи «Занони Сабзбаҳор» ҳамчун тасвири манзараҳои муҳталифи рӯзгори ҳамон солҳои душвор ба мушиҳида гирифт. Мо қаблан ин сифатҳоро дар ашъори шоира мушоҳида мекардем ва бисёр мунаққидону муҳаққиқон сабуки шеваи нотақрори адабӣю шоирӣю ўро зикр карда буданд. Аммо аз назм ба наср рӯ овардани шоира ва дар ин замина офаридани асарҳои ҷолиб суоли дигарест, барои муҳаққиқони эҷодиёти Гулрухсор. Худи муаллифи «Занони Сабзбаҳор» дар як мусоҳибаи ихтисосӣ бо профессор Мирзоюнус то андозае ба суоли боло равшанӣ андохта буд: «Дар мавриди насри адабӣ метавон гуфт, ки ман барвақт насрнависиро оғоз кардам. Ман ба наср рӯ наовардам, наср ба ман рӯ овард, чунки як умр рӯзноманигор будам ва ҳастам» [3, с. 104].

Ин ишораи муаллифи романи «Занони Сабзбаҳор» ба бархе аз вижагиҳои асарҳои манзуму мансури ӯ низ дахл дорад. Маҳсусан, асари мансури шоира маҳсули мушоҳидаҳо, ҷустуҷӯҳо ва таҳқиқотҳои журналистӣю мебошанд. Масалан, дар тасвири сарнавишти Зебо асосан воқеаю ҳодисаҳои ба таркиби нақл ворид карда мешаванд, ки аксари онҳо воқеан ҳаётӣ ҳастанд. Нависанда аксари онҳоро аз забони калонсолон ё бевосита аз худи қаҳрамонҳои романиаш шунидааст. Заминаҳои устувори ҳаётӣ ва воқеа ба шахсиятҳои достонӣю роман, аз ҷумла ба образи Зебо шукӯҳу ҳашамати хоси адабӣю ҳаммосӣ мебахшад. Зебо дар як деҳаи дурдасти кӯхистон ҳимоятгар ва дастгири кумақрасони занони бар асари ҷанг бешавҳар монда, бефарзандмонда ва умуман бечорагону ниёзмандон аст. Беҳуда мардум ўро ба ҷои шавҳари ба ҷанграфтааш Саид раиси шӯрои ҷамоат интиҳоб намеkunанд. Вай аз

ухдаи ин кор мебарояд, мардумро ба иҷрои корҳои муҳим ба хотири ба даст овардани ғалаба дар ҷанг сафарбар мекунад. Вай дар яке аз мурочиатҳои ба Саид таъкид мекунад, ки мо ҳам дар ҷои худ, дар мақоми худ ба муқобили душман мечангем. Вай ин ҷангро «ҷанги номусу шараф, ҷанги бетиру туфанг...» меномад [2, с. 3].

Аз тарафи дигар, шахсияти Зебо намод ва рамзи устуворию бурдборӣ ва босабрию пуртоқатии зани тоҷик аст. Вай дар ҳама ҳолат шарикӣ ғаму шодии мардум, додрасу фарёдраси халқ мебошад. Мисоли равшани бозтоби ин сифатҳои инсониро роҳбарии Зебо, муносибат ва айёдати пайвастаи ӯ аз модари бемори Нишона мебошад. Ғайр аз ин, дар рӯи дастони Зебо ҷон додани модархондаш Марҷон ӯро хеле рӯҳафтодаю дилшикаста месозад, зеро вай яке аз шахсони ба дил наздики худ, шахси шодишарикӣ ғамшарик ва тақягоҳи муҳими рӯзгори шахсиашро аз даст медиҳад. Таҳаммули ин ғоҷеа барои Зебо хеле вазнин паси сар мешавад.

Ин ҳодиса барои Зебо боз як озмоиши дигари сарнавишт ва тақдир буд. Зеборо ғиря гулугир менамуд, вале ӯ боз ҳам ҳамон матонату бардбории хоси шахсияташ ғоҳ-ғоҳ ғиряхояшро ба ханда табдил дода, аз паси идомаи зиндагӣ мегашт [2, с.99].

Озмоиши дигари шахсияти Зебо ва неруо кудрати инсонии ӯ ин аз ҷанг захмин баргаштани Саид буд. Махсусан, манзараи аз госпитали Сталинобод ба деҳа овардани Саид, ки бо ибтиқори худӣ Зебо сурат мегирад дар роман саҳифаи ҷолиб мебошад. Нависанда, маҳз дар ҷунин лаҳзаҳои ҳассос аз мушоҳида ва неруо тавони шахсиятҳои достониро бозтоб менамояд. Баъдан, кушта шудани Саид аз тирӣ душман барои Зебо ва аҳли деҳа хеле вазнин буд. Раиси собиқ Саид Ризо ба неруо тавоноии Зебо баҳои баланд медиҳад. «Офарин, духтарам ба қуввату тамкинат... Саид шостаи ному нишонаш ба хок супорем» [2, с.55]

Чехраи дигари занонаи хотираи он дар романи «Занони Сабзбаҳор» Тобон мебошад. Вай дар қанори Зебо ва занони дигари Сабзбаҳор идомадиҳандаи ҳаммосаи зани тоҷик дар солҳои мудҳиши ҷанг мебошад. Тобон ҳам мисли Зебо ба муқобили рафторҳои шоистаи баъзе афрод, роҳбарони ба курсиҳои номуносиб мубориза мебарад. Вай тарафдори ҳақиқат ва адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа аст. Мисоли ин мунозираи Тобон бо раис дар маҷлис мебошад. Вай бо як ҷасорати ба худ хос камбудии раисро ошкоро мегӯяд ва қавл медиҳад, ки агар ҷунин раис бошад, ӯ аз депутатӣ даст мекашад.

Бояд гуфт, ки аксари занони Сабзбаҳор, ки Гулрухсор тасвир мекунад бо ҳислату ҳасоиси шахсии фардиашон аз ҳамдигар фарқ доранд. Аз ҷумла, Тобон зани боирода, боғайрат ва соҳибфикр аст. Вай на танҳо андешаю афкори худро ҳимоят мекунад, балки аз ҳақиқату адолат ҳамеша пуштибонӣ намуда, барои ғалабаи ҳақ бар ботил талош меваразд. Ин гун ҳислатҳоро мо дар рафтору кирдорҳои Марҷон ҳам мушоҳида мекунем. Марҷон ҳарчанд зани бефарзанд ва дар зиндагӣ дилшикаста аст, аммо баробари занони дигар дар саҳро меҳнат мекунад. Вай ба хотир сабук қардани ғамаш бефарзандиаш дар маъракаи маросимҳои мардум ғайбона иштирок менамояд, меҳандад, мерақсад ва ба ғаму шодии аҳли деҳа ҳамеша шарик аст. Ба хотири ҳамин сифатҳои волеяш ӯро модари Зебо дӯст медорад ва духтархонд қардаст.

Симои ботинӣ ва рӯҳу равони Марҷон дар суҳбате, ки ӯ бо падари ҷанговари шахид мекунад, равшан мешавад: «Эй Асали ҷон (модари сарбози шохиди ҷанг) дар ин ҷанг танҳо ту хунбаҳо додай? Ту писар зоидӣ, тарбия қардӣ, марди баномус шуд, душманро кушта шахид шуд... аз Худо дигар чӣ меҳодӣ? Ман бояд сарамро ба санги лаҳад занам, ки бенишон мегузарам. Даҳ писар медоштам, ҳамаашро қурбони ҷангу номус мекардам: Шукрона гӯ» (2, с.386), ҷунонки мебинем, Марҷон бо вучуди ғамҳои ноҳонӣ, дорони ҷасорат ва матонати қавӣ аст. Моҳияти ҳаводиси қанон, вазифаи худро дар ин лаҳзаи муҳими таърихи халқ дуруст ва амиқ дарку маърифат менамояд.

Дар романи Гулрухсор дар баробари занони қавирӯҳу қавиирода ва тавоною боирода, инчунин занони бечораю азиз ҳам тасвир мешаванд, ки он дар сохтори роман фазои мантиқӣ ва табиӣ қараён мегирад. Нишонаи ин қабил қанон Нишона мебошад. Вай сарфи назар аз нуқси забонию шунавоӣ ақли расо ва ҳусни зебо дорад. Вай бо вучуди нуқсҳои ҷисмонӣ парастории модари бемор ва Алами хурдсолро ба ҳубӣ анҷом медиҳад. Нишона Диловарро дӯст медорад, вале Диловар ба ҷанг меравад ва Хидиру Тоши якгӯша ба сари ин зани очизу бепаноҳ ғоҷеаи дигареро меоранд ва дар ниҳояти қор азоби вичдон ва нангу номус ин зани бепаноҳро ба марг мерасонад.

Бояд гуфт, ки дар аксари асарҳое, ки ба мавзӯи ҷанг бахшида шуданд масъалаи иштироки қанон дар ба даст овардани ғалаба муҳим шуморида мешавад. Ин мавзӯ ҳоса барои асарҳое, ки ба тасвири ҳаёти ақибгоҳ ихтисос доранд, хеле доғ ва муҳим мебошад. Дар ин рафӣ дар романи «Занони Сабзбаҳор» ҳам

сарнавишти занони тоҷик, ки дар ақибгоҳ барои ба даст овардани ғалаба талош меварзиданд, ба қалам дода мешавад. Зебо, Майса, Марчон, Хайрия, Нурия, Тобон ва дигарон тимсоли занҳое ҳастанд, ки бо азму иродаи қавӣ барои ғалаба дар ҷанг хизматҳои шоиста намуданд. Фазо ва макони ҷараёни воқеаҳои роман деҳаи Сабзбаҳор мебошад, ки он воқеан рамз ва намои деҳоти кишвари мо дар он рӯзгорони пурфӯча мебошад.

Бояд гуфт, ки Гулрухсор бо таълифи романи мазкур дар насри бадеӣ дасти тавоно доштани худро собит намуд. Вай бо ин роман тамоилҳои насри тоҷикии садаи бистро рангин сохт[4].

Гулрухсор бо ин романи худ тамоили ҷангноманависии адабиёти муосири тоҷикро ҳам аз лиҳози мазмуну муҳтаво ва ҳам аз лиҳози ҷустуҷӯҳои шаклӣ ва сабкию ҳунарий рангин намуд.

Бояд гуфт, ки романи мазкур бори аввал соли 1989 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» дар шакли мухтасар ба нашр расид ва он дар муҳити адабии ҳамоно солҳо ба ҳайси муҳими адабӣ пазируфта шуд. Баъдан романи мазкур бо пешниҳоди устод Сотим Улуғзода бо номи «Занони Сабзбаҳор» соли 1990 бо теъдоди зиёд нашр гардид ва дастраси доираи васеи хонандагон гардид. Аксари муҳаққиқон романи мазкурро дар таҳқиқи сарнавишти занони солҳои ҷанг падидаи шоиста унвон карданд, ки он ба ҳамоно воқеӣ ва сазовор ба ин асари шоираи тавоно ва маҳбӯби халқи тоҷик буд.

АДАБИЁТ

1. Абдулҳамид Самад, Духтари кӯҳистон// Адабиёт ва санъат, -2017, 14 декабр.
2. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор. –Душанбе:Адиб.-2019, саҳ. 3.
3. Мирзоюнус М. Ҷуръате аз ҷашмасори Яхч. Садои Шарқ, -2018. №10, саҳ. 104.
4. Мирзоода Т. Фарди ногуфтаи ҷанг// Адабиёт ва санъат, 2011, -3 ноябр
5. Шарифзода Х. Як умр ҷавон мемонад// Адабиёт ва санъат.-2017. 14 декабр.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ РЕАЛЬНОСТИ ВРЕМЕНИ В ПРОЗЕ ГУЛРУХСОРА

В статье рассматриваются проблемы изображения образа женщины в романе «Женщины Сабзбахора». Автор отмечает художественное и историческое значение названного романа, его роли в изображении судьбы таджикских женщин в годы войны.

Гулрухсор в своем романе изображает ряд блестящих женских образов, такие как: Зебо, Майса, Марчон, Хайрия, Тобон и другие, которые отличаются своим неповторным характером, поведением и действием. Эти женщины объединяются вокруг общей цели – победа над врагом своей страны.

Кроме того они отличаются своими конкретными характеристиками: устойчивостью, непокорностью, они непобедимы, они уверены в победе советского народа над фашизмом. Эти и другие личные и социальные качества женщины Сабзбахор подробно рассмотрены в данной статье.

Ключевые слова: роман, проза, образ женщины, Гулрухсор, война, стиль, смелые женщины, Сабзбахор, Зебо, Саид, Марджон.

ARTISTIC REPRESENTATION OF THE REALITY OF TIME IN GULRUKHSOR'S PROSE

The article deals with the problems of depicting the image of a woman in the novel «Women of Sabzbakhor». The author notes the artistic and historical significance of the named novel, its role in depicting the fate of Tajik women during the war years.

Gulrukhsor in his novel depicts a number of brilliant female images, such as: Zebo, Maisa, Marchon, Khayria, Tobon and others, who are distinguished by their unique character, behavior and action. These women unite around a common goal - victory over the enemy of their country.

In addition, they are distinguished by their specific characteristics: stability, rebelliousness, they are invincible, they are confident in the victory of the Soviet people over fascism. These and other personal and social qualities of the Sabzabakhor woman are discussed in detail in this article.

Key words: novel, prose, image of a woman, Gulrukhsor, war, style, brave women, Sabzabakhor, Zebo, Said, Marjon.

Сведения об авторе:

Изатуллоева Сулхия Кудратовна - соискатель кафедры теории и истории литературы ТГПУ имени С.Айни., +992 934366812

About the author:

Izatulloeva Sulkhiya Kudratovna - applicant of the Department of Theory and History of Literature, TSPU named after S. Aini., +992 934366812

МОНОЛОГ, ДИАЛОГ, ПОЛИЛОГ – ТРИ ФОРМЫ РЕЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Мусоева Ш.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В художественном тексте используются различные формы монологов и диалогов, составляющих наиболее специфическое звено литературного произведения. Художественный текст – это «как бы контрапункт двух сплошных не рвущихся линий. Одна линия складывается из наименований фактов вне словесной действительности, другая – из монологов и диалогов как таковых» [17, с. 13].

Кроме диалога и монолога существует еще понятие «полилог», которое является менее изученным. В качестве критерия выделения полилога обычно указывается количество участников разговора: их должно быть более двух лиц. В крупных произведениях роль полилога крайне важна. Именно в них выявляется основная тема романа – процесс создания литературного произведения, раскрываются механизмы лаборатории художника, проявляются различные точки зрения.

Диалог в художественном тексте – это форма речи, при которой происходит непосредственный обмен мыслями между двумя и более лицами. Вопросы, связанные с проблемами диалога в художественном тексте в современной науке, находятся в центре внимания всех сфер: литературоведов, лингвистов, философов, психологов, социологов, культурологов и т.д., что свидетельствует о становлении нового междисциплинарного направления — диалоговедения, которая изучает науку о диалоге со стилистической, риторической, функциональной и многих других сторон.

Строгих границ между диалогом и монологом не существует и их различия. Существуют в три позиции: «Во-первых, монолог отличается от диалога более или менее композиционной сложностью, ощутимым построением речи внутри целого. Во-вторых, монолог, в отличие от диалога, обращен не вовне, а внутрь, то есть говорящий адресует ее не столько к партнерам, сколько к самому себе, и в связи с этим не непременно рассчитывает на словесную реакцию партнеров. В-третьих, монолог, в большей или меньшей мере, но всегда стремится выйти за непосредственные тематические границы разговора, захватывая собой более обширное содержание, чем, то узкое и достаточно необходимое, каким довольствуется обмен репликами в диалоге».

При анализе художественного текста, необходимо рассматривать различные диалоги – внутренний диалог, внутренний монолог. Каждая из этих форм диалога, в отдельности, по-своему раскрывает характер героя произведения и выполняет конкретные функции в жизнедеятельности персонажей произведения. При этом важно учесть, что художественный текст – это эстетически организованная система, которая изображая вымышленные события и вымышленные миры по сходству с реальными устанавливают аналогии с известной нам действительностью.

В художественном тексте используются различные формы монологов и диалогов, составляющих наиболее специфическое звено литературного произведения. Художественный текст – это «как бы контрапункт двух сплошных не рвущихся линий. Одна линия складывается из наименований фактов вне словесной действительности, другая – из монологов и диалогов как таковых» [17, с. 13].

Диалог в художественном тексте – это форма речи, при которой происходит непосредственный обмен мыслями между двумя и более лицами. Вопросы, связанные с проблемами диалога в художественном тексте в современной науке, находятся в центре внимания всех сфер: литературоведов, лингвистов, философов, психологов, социологов, культурологов и т.д., что свидетельствует о становлении нового междисциплинарного направления — диалоговедения, которая изучает науку о диалоге со стилистической, риторической, функциональной и многих других сторон.

Одним из тех мыслителей XX в., кто произвел аналитическую реконструкцию диалога является М.М. Бахтин, считающий, изучение диалогичности социально важным делом, так как: «высказывание протекает не внутри коммуникативных сетей, культуры и общества, а существует на границе между «Я» и «Другим», включая в себя и интенции «Я», и интенции «Другого», в которых (для «Я») и представлено «общество». Каждый раз в процессе диалогического общения мы имеем дело с человеком, но воспринимается он нами как представитель некой структуры, как социальный агент» [1, с. 77-78].

По мнению ученых, диалог необходимо понимать, как; 1) универсальную категорию культуры, так как: «Вся жизнь языка в любой области его употребления... пронизана диалогическими отношениями» [1, с. - 245; 5, с-64], и как форму речи, «закрывающейся в обмене взаимообусловленными репликами» [15, с. 44-45].

В статье «О диалогичности речи» в 1923 году Л.П. Якубинский указал на характерные черты диалога, как на быстрый обмен краткими высказываниями-репликами [21, с. 17-58]. Ученые рассматривают диалог в соотношении с монологом, где пытаются их различие, например, сюда можно отнести работу Л.В. Щербы, который утверждал, что: «Диалог — это в сущности цепь реплик. Монолог

– это уже организованная система облеченных в словесную форму мыслей, отнюдь не являющаяся репликой, а преднамеренным воздействием на окружающих» [18, с. 115]. Также на эти особенности указывал и академик В.В. Виноградов, отмечая, что «диалог выступает как естественная данность языка, тогда как монолог есть всегда искусственное произведение речи, продукт индивидуального построения» [2, с. 181]. По его мнению, понятие «монолог» нельзя считать вполне ясным и потому – это всего лишь «более или менее пространственная реплика» [3, с. 217].

Строгих границ между диалогом и монологом, как он считает, не существует и их различия Г. О. Винокур видит в трёх позициях: «Во-первых, монолог отличается от диалога более или менее композиционной сложностью, ощутимым построением речи внутри целого. Во-вторых, монолог, в отличие от диалога, обращен не вовне, а внутрь, то есть говорящий адресует ее не столько к партнерам, сколько к самому себе, и в связи с этим не непременно рассчитывает на словесную реакцию партнеров. В-третьих, монолог, в большей или меньшей мере, но всегда стремится выйти за непосредственные тематические границы разговора, захватывая собой более обширное содержание, чем, то узкое и достаточно необходимое, каким довольствуется обмен репликами в диалоге» [3, с. 217].

М. М. Бахтин же пишет: «Пассивное понимание значений слышимой речи – только абстрактный момент реального целостного активного ответного понимания, которое актуализируется в последующем реальном громком ответе. Конечно, не всегда имеет место непосредственно следующий за высказыванием громкий ответ на него: активное ответное понимание услышанного может непосредственно реализоваться в действие, может остаться до поры до времени молчаливым ответным пониманием (некоторые речевые жанры только на такое понимание и рассчитаны, например, лирические жанры), но это, так сказать, ответное понимание замедленного действия: рано или поздно услышанное и активно понятое откликнется в последующих речах или в поведении слышавшего» [1, с. 437-438]. Монолог занимает значительные по размеру отрезки текста, связанных между собой высказываний. Композиция монолога имеет индивидуальное построение и смысловую завершенность.

Внутренние монологи иногда называют уединенными – это высказывания, осуществляемые человеком либо в прямом одиночестве, либо в психологической изоляции от окружающих. Ю. М. Лотман называет его «автокоммуникацией» [11]. Зачастую этот вид монолога определяют, как интраперсональный речевой акт: «Интраперсональная коммуникация равна разговору с самим собой, человек диалогизирует и свой внутренний монолог, разговаривая со своим внутренним голосом, *alterego*, совестью и т.п.» [8, с. 50].

Отличают также другой вид монолога – обращенный, спецификой которой является большой объем и не требуют от читателя сиюминутного отклика. В этом монологе существуют две стороны – активный «дейтель» коммуникации и пассивный участник – слушающий. Обращенный монолог – это больше ораторское искусство, обладающая внешними эффектами и риторическим характером. Предназначенные широкому кругу слушателей, монологи, в любом случае, закрепляются в памяти читателей, и составляет неотъемлемую часть культуры человечества. Для примера можно вспомнить диалог Гамлета «Быть или не быть?» (В целях экономии места мы не приводим текст монолога и отсылаем читателя к самой драме). По В. В. Виноградову, монолог – это особая «форма стилистического построения речи, тяготеющая к выходу за пределы социально-нивелированных форм семантики и синтагматики». Иначе говоря, всякий художественный монолог – продукт индивидуального творчества и требует тщательной литературной отделки: «Нормы стилистической оценки, момент сознательного выбора выражений и форм их связи, взвешивание семантических нюансов слов и их эмоциональной окраски – резче должны заявлять о себе в монологе» [3, с. 19]. «Самый момент некоторого сложного расположения речевого материала играет громадную роль и вводит речевые факты в светлое поле сознания, внимание гораздо легче на них сосредоточивается. Монолог...выдвигает, как нечто самостоятельное, именно расположение, компонование речевых единиц» [19, с.144]. В. В. Виноградов отмечает, что «Свободное владение формами монологической речи – искусство, хотя, как и всякое искусство, у отдельных субъектов оно может обращаться в трафарет. Для монолога необходима творческая сила индивидуального своеобразия...» [3, с. 19]. Особо отличается монолог в драме. Драматический монолог от других типов монологов отличается тем, что он обращен к аудитории. Существует условное название видов монолога, таких как монолог – сообщение, монолог-исповедь, монолог-убеждение, лирический монолог, внутренний или монолог-размышление, монолог-рассуждение и др. Цель их создания в художественном тексте – организовать действия получателя, т.е. слово – всегда поступок идея, идущая по М. М. Бахтину от «философии причастности».

Диалог – это форма речи между двумя говорящими, где каждое высказывание обращено к собеседнику, и в художественном тексте является ярким стилистическим приемом, оживляющим повествование. В художественном тексте диалог имеет и начало, и конец, целостность и завершенность. Сущность диалога Д.И. Изаренковым рассматривается, как «акт непосредственного общения двух людей, протекающего в форме перемежающихся ситуативно обусловленных речевых действий (поступков), возникающий по инициативе одного из них (говорящего) в процессе его деятельности в тот

момент, когда обстоятельства этой деятельности создают перед ним проблему, которую он может (или считает целесообразным) решить путем вовлечения в эту деятельность другого компетентного, с его точки зрения, лица (собеседника), в силу чего их общение развивается в направлении разрешения данной проблемы и угасает либо с ее разрешением, либо тогда, когда говорящий убеждается в неспособности (или нежелании) собеседника к ее разрешению» [6, с.15].

Кроме диалога и монолога существует еще понятие «полилог», которое является менее изученным. В качестве критерия выделения полилога обычно указывается количество участников разговора: их должно быть более двух лиц. В таджикском литературоведении данное явление было рассмотрено в кандидатской диссертации Дж.Дж. Мурувватиён «Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода)» (2018), которая изучала данный вопрос на материале филологического романа С. Улугзода «Фирдоуси», где утверждалось, что: «В романе много диалогов, посвященных литературным спорам - полилог. Их роль в романе крайне важна. Именно в них выявляется основная тема романа – процесс создания литературного произведения, раскрываются механизмы лаборатории художника, проявляются различные точки зрения. В этих полилогах для нас важен не столько спор людей, стоящих на разных позициях, сколько лирический поединок, который вводит нас в духовную атмосферу эпохи, показав различные жизненные позиции, где проявляется сильная личность поэта» [13, с.173].

Диалоги являются одним из главных способов характеристики индивидуума, выразителем его мыслей, отношения к окружающей среде, посредством, которого можно открыть его сущность. Говоря конкретно, диалог - это результат речевого взаимодействия двух и более участников на определенную тему, обладающий образностью, теоретико-познавательным и философским характером. В художественном произведении выделяются несколько видов диалога – это диалог-спор, имитирующий реальный спор, диалог, в котором активной является одна из сторон; диалог, в котором не заканчивается разрешение конфликта; диалог, создающий иллюзию мнимого достижения цели. Наиболее известны «две классификации диалогической речи, в основе которых лежат разные критерии: тип коммуникативной установки и характер взаимодействия участников. По типам коммуникативной установки ученые выделяют следующие виды диалогов: а) диалог-беседа; б) диалог-разговор; в) диалог-спор, которые в свою очередь имеют два подтипа, зависящих от содержания высказывания. Также различают три типа диалогической речи – это диалог-равенство; б) диалог-зависимость; в) диалог-сотрудничество.

Говоря о диалоге нельзя не обратить внимание на такое явление как монолог. Отличие монолога от диалога заключается в том, что он является односторонним речевым взаимодействием героя с самим собой, благодаря которому он «фиксирует конечные результаты собственного мыслительного процесса, поэтому для них характерны определенная содержательная цельность и непрерывность, которые обеспечиваются, в частности, единством темы».

Как и диалог, монолог имеет разный характер, т.е. он может быть внутренним, косвенным. Внутренний монолог – это внутренний мир героев произведения и ведется, как от 1-го лица, так и от 3-го. К косвенному внутреннему монологу автор прибегает обычно в тех случаях, когда герой хочет выразить свою точку зрения, как например, в романе «Фирдоуси» Сотима Улугзода от имени поэта ведет свои размышления о несправедливости султана Махмуда Газневида к его эпопее, где описана история его народа на протяжении двух тысяч лет:

Эпизод 1: «Ў дар торикии хона ба чашми во балои ба сараш омадаро нахустинбор бо тамоми дахшату фочиаи он эҳсос кард. Андешаҳои гарон дили хастаи ӯро мефишуранд. Агар соҳиби корвон саройи Кобул таъкиб кунандагони ӯро ба роҳи Балх равона карда натавониста бошад, онҳо пагоҳ-фардо ба Ҳирот мерасанд ва агар равона карда бошад вай, Фирдавси, аз ин ҷо ҳаракат кунад, мумкин аст дар роҳ ба онҳо дучор ояд, зеро онҳо то Тӯс рафта, ӯро наёфта, ба эҳтимоли қавӣ бо роҳи Ҳирот бар мегарданд. Дар ҳардусурат дастгир шудани ӯ муқаррар аст. Чӣ бояд кард? Кучо бояд рафт? Дар кучо паноҳ бояд ҷуст? Билфарз, бархе заду бо мадади толеъ дастгирнашуда ба хонааш, ба Тӯс бирасад, оё дар он ҷо аз хатар эмин хоҳад буд? Душманони бадкинаш шайх Абдулқосимро, Абдуннабиҳова ин чунин Арслонхони ҳоким ҳам аз фармони султон шоду мамнун ва аз марҳамати вай умедвор, магар ӯро осуда мегуздоранд, баста ба ғазнӣна мефиристанд? Хошо!... Дар қаламрави Султон Маҳмуд вай бақучое, ки равад, дар дастраси султонаст. Магар ба чануб, ба қаламрави ҳукмрони Бувайҳӣ биравад? Дуруст, онҳо дониш дӯст ва шоирпарваранд, аммо аз султони Ғазнӣ пайваста дар тарсу ҳаросанд; султон барои лашкаркашӣ ба Эронӣ ғарбӣ ва чанубӣ ба қасди истилои он диёрҳо мунтазири баҳонае ва фурсате, бидуни шак, он ҳукмдорон ба шоири гирифтори ғазби шох осон-осон паноҳ нахоҳанд дод. ... Ё ки ба Хоразм биравад? Аммо Хоразм шох язнаи султон-шавҳари ҳохари вай аст, бегумон бо аввалин талаби султон шоири гурезаро ба Ғазнӣ равона хоҳад кард. ... Ё балки сари ғарибашро ба Мовароуннаҳр бигирад? Аммо волии он диёр Алптегини Қарохонӣ, турки бесавод, дар андешаи беҳтарии ҳокимияташ аз тарафи чануб худро дӯсти Султон Маҳмуд тарошида ба вай дил ҷӯи мекунад, аз чунин воли чи умеди ҳимоят? Билфарз, умеди ҳимоят ва паногоҳ дар яке аз диёрҳо пайдо ҳамшуд, аммо бо ин

пириноно тавонӣ сафари он сарзаминҳои дур, тайибиёбону кӯҳсоронро чӣ тавр метавон таҳаммул кард? Бигӯем ки таҳаммул муясар ҳам шуд, вале як фарди пирсоли аз хешу табор ва ёру диёр дур афтод дар он ғарибиҳо чӣ тавр зандиғӣ ба сармебарад?

Дарҳои халосӣ баста. На роҳи пеш, на роҳи пас. Ҳоли Фирдавсӣ ва ҳолинаҳриче, ки сайёдон аз шаш тараф дар ихотааш гирифта, роғу рахнаи гурезашро баста бошанд, монанд буд.

Чӣ замони наҳс, чи рӯзгори машғумест, ки корномаи умри ӯ – «Шоҳнома» - и ба шоҳон бахшида ва ба подшоҳи вақт пешкаш шуда назди онҳо ба вай на ин ки сарфарозӣ, номинек, иззату ҳурмат, балки таҳқир, хорию забунӣ овард?

Боз ёди хона, пазмони тоқатфарсо ба ҳамсари меҳрубонаш ба духтари дил бандаш Манижа, ба ёру дӯстонаш дили реши шоирро рештар мекард. Вай бе онҳо ба ин ҳоласт, онҳо бе вай дар чӣҳоланд?..

Шоир мегирифт» [16, с. 238-240].

В этом косвенном внутреннем монологе мы получаем информацию, заключающую в себе оценку поэта тому, что произошло с ним, его размышления о справедливости и несправедливости, где герой протестует против лицемерия, невежества, из-за которой его многолетний добросовестный труд был обесценен кучкой завистливых людей. И, что немаловажно, данный монолог свидетельствует об одном из фактов его биографии, связанной с историей написания «Шахнаме» - преследование со стороны султана Махмуда Газневида.

Этот вид монолога по-особому раскрывает остро отношение линия самого автора, его точка зрения, т.е. авторская речь, пропускается через призму сознания персонажа. Такой монолог – кладёз информации, характеризующая Фирдоуси с точки зрения автора, и самого автора к описанным событиям.

Богатый психологический характер носит и прямой внутренний монолог, к примеру:

Эпизод 2. «Абулқосим Фирдавсӣ низ дар маҷлиси ваъз ҳозир буд. Мардумони деҳқадаҳои наздики шаҳр намози ҷумъаро дар масҷиди одинаи Тобирон мегузаронданд. Шунавандагони ваъз ба тарафи вай рӯ гардонданд.

Шоир аз ин пешомади хилофи интизор ҳайрону ошуфта ҳол буд. «Давоми иғвои имом Абдуннабӣ» - меғуфт ӯ бадилаш» [16, с. 46].

В этом внутреннем монологе от 1-го лица раскрывается настороженность поэта. Внутренний монолог отражает особенности внутренней речи как формы мышления, где смысл доминирует над значением слов, раскрывает эмоциональное состояние персонажа, его сосредоточенность на одном объекте. Внутренний монолог имеет особый синтаксис где преобладают вопросительные и восклицательные предложения.

При анализе художественного текста, необходимо рассматривать различные диалоги - внутренний диалог, внутренний монолог. Каждая из этих форм диалога, в отдельности, по-своему раскрывает характер героя произведения и выполняет конкретные функции в жизнедеятельности персонажей произведения. При этом важно учесть, что художественный текст – это эстетически организованная система, которая изображая вымышленные события и вымышленные миры по сходству с реальными устанавливают аналогии с известной нам действительностью.

Та действительность, которая изображена в художественном произведении, обычно, имеет на читателя непосредственное эмоциональное воздействие, заставляющая читателя домысливать эти отношения в своем сознании. Безусловно, это осмысление происходит в соответствии с его взглядами на жизнь, жизненными установками. Однако необходимо учитывать тот факт, что диалог не может носить в художественном тексте лишь иллюстративный характер, или же предполагать, что писатель при создании диалога рассчитывает только на домыслы читателя. Само собой, диалог в художественном тексте носит двойственный характер, с одной стороны, диалог включает в себя субъективное от автора, т.е. представляет собой обработанность ее автором, а с другой стороны, является отражением межличностных отношений. Благодаря диалогу в художественном тексте воспроизводится живая речь, характеризующая персонажей, выражающая главную мысль произведения.

Безусловно, в диалоге заключается огромный потенциал информации. В зависимости от жанра, сюжета, темы, мотива диалог может быть диалогом – беседой, повествующим, диалогом обменом мнениями, диалогом – спором, диалогом – выпытыванием, диалогом – признанием, диалогом – исповедью, диалогом – объяснением, диалогом – убеждением, диалогом эмоционального воздействия, эмоциональным диалогом, артистическим диалогом, интеллектуальным диалогом и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества. - 2-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 444 с. = 77-78
2. Виноградов, В.В. О языке художественной прозы: Избранные труды [Текст]. — М.: Наука, 1980. — 360 с. = 181.
3. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. М.: Изд-во АН СССР, 1963. 255 с. = с. 217.
4. Винокур, Г. О. Избранные работы по русскому языку [Текст] Акад. наук СССР, Отд-ние литературы и языка. – М.: Учпедгиз, 1959. - 492 с.;
5. Гельгардт, Р. Р. Стиль сказов Бажова [Текст] : Очерки - Пермь: Кн. изд-во, 1958. - 482 с.;

6. Изаренков, Д.И. Обучение диалогической речи [Текст] / Д.И. Изаренков. — 2-е изд., испр. — М.: Русский язык, 1986. — 150 с. = 15.
7. Кашкин, В.Б. Введение в теорию коммуникации [Текст]. — 6-е изд., стер. — М.: ФЛИНТА: Наука, 2016. — 223 с. = с. 50.
8. Кожина, М. Н. Речеведение. Теория функциональной стилистики [Текст]: избранные труды. — М.: ФЛИНТА: НАУКА, 2014. 620 с.
9. Красильникова, Е.В. О соотношении монолога и диалога [Текст] Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. — М.: Наука, 1996. — С. 138-142.;
10. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность // - М.: Наука, - 1987. - 145с., с. 45.
11. Лотман, Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства. - Санкт-Петербург: Акад. проект, 2002. — 542 с.
12. Нестеров, И.В. Диалог и монолог [Текст] . Русская словесность. — 1996. — № 5. — С. 81-86.
13. Максимов В. И. Русский язык и культура речи [Текст]. — М.: Гардарики, 2000. — 412 с. = 64.
14. Муруватийёв, Дж. Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века: на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода: дис. ... кандидата филологических наук: 10.01. - Душанбе, 2018. - 175 с. = 173.
15. Ремизова, С.А. Вопросительность в диалоге: специфика речевых реализаций (на материале английского, немецкого и русского языков): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. — Краснодар, 2001. — 239 с. = 36.
16. Трошева Т.А. Диалог [Текст]. — М.: Наука: Флинта, 2003. — С. 44-45. = 44.
17. Улугзода Сатым. Фирдоуси: Роман. - Душанбе: Адиб, 1991. - 252 с. = стр. 238-240].
18. Хализев, В. Е. Драма как род литературы: (Поэтика, генезис, функционирование). - М.: Изд-во МГУ, 1986. — 259 с. = с. 13.
19. Щерба, Л.В. Восточнолужицкое наречие. — Т. 1. (С прил. текстов) [Текст] — Петроград: тип. А.Э. Коллинс, 1915. — 276 с. = 115.
20. Щерба Л. В. Русская речь. Сборники статей. Фонетич. ин-т практич. изучения языков, 1923. - 296 с. = 144.
21. Юрьева Ж. А. Диалог в художественном тексте. // Русская филология. - 2015. - № 2. - С. 7-10.
22. Якубинский, Л.П. О диалогической речи [Текст]. Избранные работы. Язык и его функционирование / под ред. А.А. Леонтьева. — М.: Наука, 1986. — С. 17-58.

МОНОЛОГ, ДИАЛОГ, ПОЛИЛОГ – ТРИ ФОРМЫ РЕЧИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В данной статье автор указал характерные черты диалога и монолога, как на быстрый обмен краткими высказываниями-репликами. Автор рассматривает диалог в соотношении с монологом. Кроме диалога и монолога существует еще понятие «полилог», которое является менее изученным. Автор отмечает, что в качестве критерия выделения полилога обычно указывается количество участников разговора: их должно быть более двух лиц. В крупных произведениях роль полилога крайне важна. Именно в них выявляется основная тема романа – процесс создания литературного произведения, раскрываются механизмы лаборатории художника, проявляются различные точки зрения.

***Цель статьи:** При анализе художественного текста, необходимо рассматривать различные диалоги - внутренний диалог, внутренний монолог. Каждая из этих форм, в отдельности, по-своему раскрывает характер героя произведения и выполняет конкретные функции в жизнедеятельности персонажей произведения.*

***По результатам исследования** как и диалог, монолог имеет разный характер, т.е. он может быть внутренним, косвенным. В полилогах важен не столько спор людей, стоящих на разных позициях, сколько лирический поединок, который вводит нас в духовную атмосферу эпохи, показав различные жизненные позиции, где проявляется сильная личность автора.*

***Ключевые слова:** монолог, диалог, полилог, речь, речевые факты, текст, произведение/*

MONOLOGUE, DIALOGUE, POLYLOGUE - THREE FORMS OF SPEECH IN A WORK OF ART

In this article the author pointed out the characteristic features of dialogue and monologue as a quick exchange of short statements-replicas. The author considers the dialogue in relation to the monologue. In addition to dialogue and monologue, there is also the concept of «polylogue», which is less studied. The author notes that the number of participants in the conversation is usually indicated as a criterion for highlighting a polylogue: there must be more than two of them. In large works, the role of the polylogue is extremely important. It is in them that the main theme of the novel is revealed - the process of creating a literary work, the mechanisms of the artist's laboratory are revealed, various points of view are manifested.

***Purpose of the article:** When analyzing a literary text, it is necessary to consider various dialogues - an internal dialogue, an internal monologue. Each of these forms, separately, in its own way reveals the character of the hero of the work and performs specific functions in the life of the characters in the work.*

***According to the results of the study,** the author revealed that, like a dialogue, a monologue has a different character, i.e. it can be internal, indirect. In polylogues, it is not so much the dispute of people standing on different positions that is important, but the lyrical duel, which introduces us into the spiritual atmosphere of the era, showing different positions in life, where the strong personality of the author is manifested.*

***Keywords:** monologue, dialogue, polylogue, speech, speech facts, text, work.*

Сведения об авторе:

***Мусоева Ш.Ю.** - соискатель кафедры русской и мировой литературы факультета русского языка и литературы. s.musoeva74@mail.ru*

About author:

***Musoeva Sh.Yu.** Competitor of the Department of Russian and World Literature of the Faculty of Russian Language and Literature. s.musoeva74@mail.ru*

КОНЦЕПЦИЯ «СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ЦИКЛА» В ТВОРЧЕСТВЕ АБРААМА МОЛЯ

Трескинский В.Т.

Российско-Таджикский (Славянский) Университет

Вопросы изучения культуры в средствах массовой информации и коммуникации являются одними из приоритетных направлений в гуманитарном развитии современной аудитории. Иными словами, они выполняют просветительскую функцию и воспитательскую задачу для большинства слушателей, читателей и зрителей. Тем не менее, тенденция XXI века, связанная с доминированием рыночных взаимоотношений в сфере гуманитарной направленности, а также превалированием экономических факторов в системе средств массовой информации, создают неблагоприятные предпосылки для освещения культурно-просветительского характера. В этом аспекте вопросы культуры в теории массовой информации и коммуникации приобретают новую актуальную значимость для научного исследования.

Как известно, научным изучением соотношения элементов культуры и информации, впервые занимался французский исследователь и социолог Абраам Моля. В своих трудах он вводит подробную дефиницию культуры в теорию массовой коммуникации. Необходимо отметить, что многие другие мировые исследователи в сфере масс-медиа не достаточно затрагивали проблему культуры в СМИ. К примеру, один из ведущих ученых в сфере массовых информационных и коммуникаций XX века, культуролог- Маршал Маклюэн, в своих многочисленных работах, не достаточно уделяет вопросу социокультурных аспектов в теории масс-медиа [2, с.5]. Многие другие мировые исследователи и культурологи в сфере Средств Массовой Информации, такие как, Ортега-и Гассет и Эрнест Ван дер Хааг, были более сфокусированы на новом популярном тренде XX века под названием «массовая культура» [5, с.44] [6]. Именно благодаря заслугам Абраама Моля предпринимается более обширная попытка изучения влияния культуры на аудиторию телевидения, радиовещания, а также газет и журналов. Между тем, многочисленные исследования Абраама Моля не базируются на предшествующие научные работы других ученых, философов и культурологов. Более того, многие его фундаментальные труды были опубликованы задолго, до наступления научно-технической революции; появления интернета, трансформации социальных сетей в полноценный элемент журналистики, цифровизации телевидения и т.д. Однако до настоящего времени в мировой практике отсутствуют другие теоретические и научные работы о взаимосвязи и корреляции компонентов культуры в средствах массовой коммуникации.

Стоит отметить, что в область исследования и в сферу интересов французского исследователя входят такие научные дисциплины, как физика, кибернетика, философия, психология, социология и культурология. Вместе с тем в научном творчестве Абраама Моля особое место занимает концепт «сообщение» в виде его общей читабельности, воспринимаемости и взаимосвязи с аудиторией, а также кодированием, обработкой, набором знаков и символов и т.д. Многие другие предшествующие работы исследователя затрагивают проблемы семантического и эстетического восприятия сообщения [4, с.26]. Однако ключевым тезисом и общим результатом многих трудов французского ученого является теория «социокультурного цикла». Так, в одном из своих научных работ «Социодинамика культуры», Моля особое внимание уделяет центральной и базовой концепции под названием «социокультурный цикл» [3, с.92]. Данный цикл состоит из следующих последовательных и связующих элементов: **макросреда, культура масс, творческая личность, новые произведения (продукты), микросреда, социокультурная таблица, средства массовой коммуникации и продукты культуры.**

Изначальный и исходный элемент, с которого начинается цикл, по мнению Моля, является «творческая личность». Согласно указанной концепции, в данной роли выступает отдельный индивидум, человек-творец или неизвестный автор, который формирует элементы новой культуры. Кроме того, подчеркивается, что под «творческой личностью» подразумевается также профессиональная и определенная категория лиц или групп, чьи идеи и творческая деятельность затем перевоплощаются в виде официальных публикаций, научных изобретений или художественных произведений. К последней категории лиц относятся многие ученые, исследователи, деятели культуры, а также журналисты, выступающие в качестве основных коммуникаторов и проводников культуры. Таким образом, журналисты являются неотъемлемой и составной частью данного социокультурного цикла. Далее, как подчеркивается в книге «Социодинамика культуры», творческая личность создает «**новые произведения**» или «**продукты**», которые также именуются как «масса сообщений» и являются вторым элементом данного цикла. Затем указанные «произведения» поступают в третий элемент под названием «**микросреда**». Моля отмечает что, в некоторых случаях она может также именоваться как «интеллектуальная микросреда», поскольку, она представлена в виде книг, специальных и литературных

журналов, картинных галерей, фонотек и фотоархивов, представляющих собой материальные носители множества кодированных сообщений [3, с.93].

Следующей ступенью согласно последовательности социокультурного цикла является переход от микросреды в *«социокультурную таблицу»*, которая согласно теории Моля, является первым шагом на пути к «социализации» продуктов культуры. На формирование и содержание социокультурной таблицы влияют факты или исторические события, которым, журналисты отводят форму сообщений. В конечном результате она представляет собой резервуар идей, фактов и событий. Именно многие *«средства массовой коммуникации»* (печать, радио, телевидение) заимствуют из «социокультурной таблицы» информационный материал для создания новой продукции, которая, таким образом, является следующим переходным этапом данного цикла. Поскольку СМК производят *«продукты культуры»* (уже прошедшие «социализацию»), то таким же образом они формируют так называемый новый элемент под названием *«макросреда»*. Что касается точного определения процесса формирования макросреды, то Моль объясняет это тем, что работники средств массовой коммуникации производят случайный отбор элементов сообщений, которые затем попадают в социальные массы. Именно из этой среды любой человек может черпать необходимую ему информацию. В итоге макросреда представлена в виде социальных масс или общества в целом. Другая интерпретация данного элемента обозначена термином «поле широкой публики», поскольку макросреда полярна микросреде, что объясняет ее интеллектуальную составляющую суть, тогда как первая, представлена более обширной и массовой. Тем не менее, Моль делает некоторое исключение относительно толкования элемента макросреды, поскольку сами творцы могут входить в сферу макросреды или находиться в социальной массе. Затем макросреда создает следующую ступень указанного цикла, которая именуется как *«культура масс»*, являющаяся также неотъемлемой частью социокультурного цикла, которая в конечном результате формирует *«творческую личность»* [3, с.93].

Таким образом, конечный итог социокультурного цикла выглядит следующим образом: *творческая личность- новые произведения (продукты)- микросреда- социокультурная таблица- средства массовой коммуникации- продукты культуры- макросреда- культура масс- творческая личность.*

Помимо теории социокультурного цикла перу Абрааму Молю также принадлежит другое определение под названием *«культурема»*, которое выступает в качестве невидимой единицы измерения культуры [3, с.49]. Иначе, она трактуется как «атом культуры» или некий способ определения, применяющийся как в лингвистических науках, так и в теории средств массовой коммуникации. [1 с. 2].

Таким образом, следует отметить, что, несмотря на всеобщую динамику и научный прогресс XXI века, включая определение и понятие «информация», французский исследователь Абраам Моль, вносит свой значительный и научный вклад в систему исследования социокультурных аспектов в средствах массовых коммуникаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бухонкина А. «Типы ассиметрии культурем»: На материале французского и русского языков. Москва. 2002 г. (автореферат). -2 с.
2. Маклюэн М. «Понимание медиа». Издательство «Канон-пресс-ц». г. Жуковский. Московская область. 2003.г. -5с.
3. Моль А. «Социодинамика культуры». Издательство ЛКИ Москва 2008.г. -49-93с.
4. Моль А. «Теория информации и эстетическое восприятие» Москва. Издательство «Мир». 1966 г. -26 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. «Восстание масс» Издательство «AST Publishers», Москва. 2016. -44с.
6. <https://monocler.ru/tyinok-massovoy-kulturyi/>

КОНЦЕПЦИЯ «СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ЦИКЛА» В ТВОРЧЕСТВЕ АБРААМА МОЛЯ

В статье описывается биография и научное творчество французского социолога Абраама Моля. В частности рассматривается определение концепции социокультурного цикла. Подробно исследуются 8 связующих элементов данного цикла, где отмечается их свойство и последовательность. Вместе с этим приводится пример деятельности журналистов в качестве основных коммуникаторов и проводников культуры. Анализируется понятие «культурема» в качестве невидимой единицы определения культуры. В заключении подводятся итог деятельности и функционирования социокультурного цикла и его влияния в средствах массовой коммуникации.

Ключевые слова: социокультурный цикл, творчество Моля, средства массовой коммуникации, культурема.

THE CONCEPT OF THE «SOCIOCULTURAL CYCLE» IN THE CREATIVITY OF ABRAHAM MOLES

The article describes the biography and scientific creativity of the French sociologist Abraham Moles. In particular, the definition of the concept of the sociocultural cycle is considered. The 8 connecting elements of this cycle are examined in detail, where their properties and sequence are noted. Along with this, an example is given of the activities of journalists as the main communicators and conductors of culture. The concept of «culture» is

analyzed as an invisible unit of definition of culture. The conclusion summarizes the activities and functioning of the socio-cultural cycle and its influence in the mass media.

Key words: sociocultural cycle, Moles'es creavity, mass media, culture

Сведения об авторе:

Трескинский Вадим - аспирант кафедры Отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского Славянского Университета, Тел.: (+992) 919351526, E-mail vadim15.90@mail.ru

About the author:

Vadim Treskinsky: Postgraduate student of the Department of Domestic and International Journalism of the Russian-Tajik Slavic University, Tel.: (+992) 919351526, E-mail: vadim15.90@mail.ru

УДК 81.821.01

ТАҲҚИҚИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ ДАР ФЕҲРАСТИ ШАРҚШИНОСОНИ АВРУПО

Шамсидинова Н.Р.

МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Фахуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд)

Таҳқиқи мавзӯи камолшиносӣ дар феҳраствораҳои муҳаққиқони аврупоӣ, ки бо забони англисӣ тасниф ёфтаанд, аз бузургии мақоми Камоли Хучандӣ дар адабиёти оламшӯли тоҷик дарак медиҳад. Зеро муҳимтарин ишороте, ки бо забони англисӣ ба қалам омадаанд, дар бахшҳои таҳлилии ҳаёт ва эҷодиёти Камоли Хучандӣ саҳифаҳои номақшӯфиро ба рӯи адабпажӯхон боз хоҳанд кард. Аммо то имрӯз ин нава феҳраствораҳо дар адабиётшиносии тоҷик ба таври муфассал омӯхта нашудаанд. Дар мақола тасмим гирифтём, феҳрастҳои Роберт Гаррет, Алоис Шпренгер, Сер Гор Узли, Ҳерман Эгте, Вон Дейзро, ки ба таҳлили зиндагӣ ва осори Камоли Хучандӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Роберт Гаррет (1875-1961) – муҳаққиқ, коллекционер (муаххиз), нависанда, файласуф ва варзишгарест, ки дар шаҳри Балтимор (ИМА, Июлоти Мериленд) ба дунё омада, дар коллеҷи Балтимор маълумоти олиро соҳиб гаштааст. Ӯ аз овони ҷавонӣ орзу дошт, ки фаъолиятиро дар Донишгоҳи Принстони ИМА идома диҳад. Вақте ки муддати 56 сол дар донишгоҳи Принстон адои хизмат менамуд, ӯ ба нусхаҳои хатҳои форсӣ ва арабӣ шавқи бендоза зоҳир менамуд ва ба ҷамъоварии нусхаҳои қамебу нодир пардохт. Солҳои 1892-1900 дар рафти экспедицсия ба Сурия дастхатҳои Шарқи Наздикро ҷамъоварӣ ва харидорӣ кард. Соли 1942 Роберт Гаррет 10,000 дастхатҳои арабӣ, форсӣ ва туркӣ, аз ҷумла якчанд ҳазор дастхатҳо ба забонҳои аврупоӣ ба донишгоҳ эҳдо кард. Дастхатҳои нодире, ки дар донишгоҳ ҷамъоварӣ гардиданд, боис бар он шуд, ки профессорон Ҳ. Ҳаролд ва Филлип Ҳиттӣ китобхонаи дастхатҳои нодирро дар назди донишгоҳи Принстон таъсис диҳанд. Маҳз, бо маблағгузории ӯ китобхонаи Принстон имкон пайдо намуд, дастхатҳои нодирро на танҳо дар Амрико, балки дар ҷаҳон сарчамъ намояд.

Соли 1942 олими амрикоӣ А.С. Яхуда «Феҳрасти дастхатҳои арабӣ дар коллексия Роберт Гаррет»-ро аз рӯи китобҳо ва дастхатҳои исломӣ, ки Р. Гаррет ба китобхона тақдим намуд, мураттаб сохт, ки соли 1977 Рудолф Мак онро аз ҷоп баровард. Девони Камоли Хучандӣ ба китобхонаи Принстони ИМА аз тарафи ӯ эҳдо гардидаст [7, с.354].

Шарқшиносии маъруфи австриягӣ Алоис Шпренгер, ки худ дилбохтаи адабиёти Шарқ аст, дар феҳрасти дастхатҳои арабӣ, форсӣ ва ҳиндӣ шохони Авадх дар зикри Камоли Хучандӣ дар бахшҳои таърихи шуаро, девони онҳо якчанд ишора намудааст. Ҳангоми шарҳи шоирони форсизабон, дӯстии қавӣ доштани Камоли Хучандиро бо шоири маъруфи замони худ Муҳаммад Ширини Мағрибӣ зикр кардааст [11, с.490]. Дар феҳрасти мазкур дар таърихи Ҳусайн Муиддини Майбазӣ «Сачанчал-ул-арвоҳ» (سجنال الارواح) асри X (ҳиҷрӣ) мунтахаби шоирони форсизабон ва туркизабонро бидуни тарҷумои ҳол зикр карда, дар қатори шоирони форсизабон исми Камоли Хучандиро низ таҳти №577 ишора кардааст [11, с.8].

А. Шпренгер маълумоти мушаххасро дар ин феҳраст дар бахши девони шуарои форсизабон дар ҳаҷми якум саҳифа зиндагиномаи Камоли Хучандиро батафсил нигоштааст. Камоли Хучандиро ҷун шоири парҳезгор аз маъсият ва шахсияти рӯҳонӣ шуморида, дар тавофи Макка рафтани ӯро дар айёми ҷавонӣ таъкид кардааст. Муддате дар Табрёз иқомат доштани ӯ ва аз дасти истилогар Тӯхтамишхон ба дашти Қипчоқ ҳамчун маҳбус бадарға шудани ӯро низ зикр кардааст. Ниҳоят, баъди чор сол ба Табрёз баргаштани Камоли Хучандӣ ва аз тарафи подшоҳ Ҳусайн ба хоҷири эҳтироми Камоли Хучандӣ бунёд шудани хонақоҳро ба тафсил маълумот медиҳад. А. Шпренгер санаи вафоти Камоли Хучандиро тахминан солҳои 792, 803 ва 806 доништа, дар ҳукуматдории подшоҳ Мироншоҳ вафот кардани ӯро баён кардааст [11, с.455]. Ҳамчунин, аз муосирони Ҳофиз будани Камоли Хучандиро зикр намуда, аммо мустақиман ба суҳбати ҳамдигар нарасидани онҳоро таъкид намудааст [11, с.455]. Адабиётшиносии

точик Мирзо Муллоаҳмадов дар катори Ҳофиз қарор доштани Камолро ёдрас намуда, навиштаанд: «...дар қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ ғазал ривочи бисёр пайдо карда ва Камоли Хучандӣ аз маъруфтарин устодони ин навъи шеър гардид ва, ҳатто, мавриди қабулу эътирофи бузургтарин ғазалсарои ҳамаи замонҳо Хоча Ҳофизи Шерозӣ қарор гирифт. Дар китъаи дигар Камоли Хучандӣ ба муқоисаи худ бо Камоли Исфahонӣ пардохта, сарехан устодии ўро дар офаридани қасида ва беназирии худро дар ғазалсарой таъйид намудааст ва шабоҳаташонро бори дигар ёдоварӣ кардааст [3, с.165].

А. Шпренгер рубоии зерро низ дар феҳраст оварда, ибораи «адимулмисл»-ро бидуни артикли «ал», яъне «адими мисол» овардааст:

*Ду Камоланд дар ҷаҳон маиҳур,
Яке аз Исфahон, дигар зи Хучанд.
Ин яке дар ғазал адимулмисл
В-он дигар дар қасида бемонанд* [2, с.993].

А. Шпренгер девони Камоли Хучандиро дар таъя ба маълумоти Гор Узли ва Натаниел Бленд 10000 порчаи назмӣ шуморида, аз як қасида, ғазалҳо, рубоӣҳо, китъаҳо иборат донистааст. Оғози қасидаро бо мисраи «Ифтиҳоҳи суҳан он ба кӣ кунад аҳли Камол...» ва оғози ғазалиёташро бо мисраи «Аз ту як соат ҷудой хуш намеояд маро...»

бо ҳатти форсӣ иқтибос овардааст [11, с.455].

А. Шпренгер девони Камоли Хучандиро дар нусхаи Фараҳбахш асли шуморида, якҷанд нусхаи дигарро, ки дар осорхонаи Моти Маҳали Дехлӣ таҳти рақами №448, №573 ҷойгир аст, ғайриаслӣ шуморидааст [11, с.455].

Дар таъкираи «Хулосат-ул-ашъор»-и Тақеуддини Кошӣ дар ҷилди ҷаҳоруми рӯкни сеуми ин таъкира танҳо бо овардани номи Шайх Камолиддини Хучандӣ бо санаи мухталифи соли вафоти шоир, яъне 792, 803 ва 808 ҳиҷрӣ ишораи Шпренгер мушоҳида мешавад [11, с.12].

Боз яке аз ҷеҳраи намоёни гирдоварандаи феҳраствораҳо ховаршиноси англис Сер Гор Узли ҳамчун сиёсатмадори давлатӣ, мутарҷим ва забоншинос дар ҷамъоварии дасхатҳои нодири адабиёти Шарқ шуҳрат пайдо кардааст. Ў забони санскрит, арабӣ ва форсиро омӯхта, дар кишвари Ҳиндустон ба вазиғаи сафири давлатӣ таъин гардид. Соли 1842 ба вай мушарраф гардид, ки як қатор наъши осори шарқиро, аз ҷумла «Ғулистон»-и Саъдӣ Шерозиро бо забонҳои хорӣҷ ба ҷаҳони Ғарб муаррифӣ намояд.

Дар мунтахаби дасхатҳои шоҳони Авадх, ки мансуб ба қалами Узли аст, девони Камоли Хучандиро таҳти рақами №146 дар феҳрасти «Ишораҳои шарҳи ҳолии шоирони форс» дар ҳаҷми ду саҳифа ҷой додааст. Узли зодгоҳи Камоли Хучандиро шаҳри Хучанд маҳсуб дониста, ин шаҳрро «Пули ҷаҳон» номидааст, зеро таъкид менамояд, ки меваҳои шахдбори Хучанд тамоми кишварҳои дунёро ба тасхир гузоштааст. Сафарҳои шоирро ба маконҳои муқаддас, ба кишвари Озарбойҷон ва суқунати ўро ба Табрёз зикр намудааст. Озли ду қиссаи аҷиборо дар азамати Камоли Хучандӣ нақл менамояд: Шоҳзода Мироншоҳ (писари Амир Темури Ғуракон) дар суҳбате бо Шайх ногаҳон огоҳӣ пайдо кардааст, ки шоир қарздор аст. Ин ҳодисаро фаҳмида, фавран амр кардааст, ки ба зерии пои шоир ба миқдори 10000 динар туҳфа намоёнд [8, с.192].

Узли дар феҳрасти худ боз як ҳикоятӣ аҷиборо дар хусуси ҳунари ашъори Камол нақл менамояд, ки соҳиби «Латоиф-ут-тавоиф» доир ба девони ду шоир – Ҳасани Дехлавӣ ва Камоли Хучандӣ қиссаеро овардааст [8, с.193]: «... Камол дар каломи худ аксар лафзи «саг» меоварад ва Ҳасани Дехлавӣ лафзи «дилбанд». Рӯзе шоири зарифтабъе ба сайри бозор мерафт. Саҳхофери дид, ҷилде дар бағал. Пурсид, ки ин қадом нусха аст? Гуфт: «Девони Камоли Хучандӣ ва девони Ҳасани Дехлавӣ аст». Вай гуфт, ки инҳоро аз ҳам дур кун, мабодо сағони Камол дилбандони Ҳасанро бигазанд» [1, с.1284].

Дар осорхонаи давлатии санъати шаҳри Нью Йорк дар намоишгоҳи байналмилалӣ дар байни мусаввираҳои Темуриёни Ҳинд номи Камоли Хучандӣ ҳамчун яке аз маъруфтарин шоирони асри XIV зикр гардида, дар феҳрасти С. Велч дар шарҳи Салотини муғулони Ҳинд таҳти рақами №15 ҷойгир шудааст [13, с.37].

Феҳрасти олими олмонӣ Ҳенрих Фредрих вон Дейз дар шарҳи ҳунари рассомӣ ва ҳаттотии Шарқ, ки дар осорхонаи Берлин маҳфуз аст, лавҳаеро, ки дар он ду ғазали Камоли Хучандӣ бо ҳатти настаълиқ мавҷуд аст ва қасри шоҳони хонадони Усмонияро оро меод, маълумот додааст [6, с.147].

Лозим ба зикр аст, ки ба ғайр аз феҳрастнигороне, ки дар боло зикр намудем, В. Пертч [9], Ч. Рё [10], С. Стори [12] ва дигарон нусхаҳои ҳаттии девони Камоли Хучандиро дар китобхонаҳои гуногуни ҷаҳон тавсиф намуда, дар бораи зиндагӣ ва эҷодиёти Камол андешаҳои хешро иброз намудаанд, ки дар таҳқиқи зиндагӣ ва осори шоир арзишманд мебошанд.

Дар таҳқиқоти ховаршиносони аврупоӣ низ ба осори Камол тавачҷуҳ зоҳир шудааст. Аз ҷумла, дар «Таърихи адабиёти Эрон»-и шарқшиноси маъруф Ян Рипка [4, с.262], «Феҳрасти ду мунтахаби дасхатҳои форсӣ ва арабӣ дар китобхонаи Ҳиндустон»-и Э. Браун [4], низ дар бораи Камоли Хучандӣ маълумот мундариҷ аст, ки Камоли Хучандиро ҷун шоири ғазалсарое, ки ашъорашро дар сабки саҳли мумтанеъ эҷод намудааст, муаррифӣ шудааст.

Дар шинохти симои Камоли Хучандӣ саҳми феҳрастнигорони Ғарб дар таҳқиқи зиндагӣ ва осори Камоли Хучандӣ назаррас буда, мақоми ӯро дар адабиёти форсу тоҷик муқаррар менамоянд. Дар ин чода феҳраст аз ҷумлаи сарчашмаҳоест, ки на танҳо барои шинохти шарҳи ҳол ва намунаи осори шоирони алоҳида, балки барои дарк ва таҳлили равандҳои муҳимми адабӣ ва илмӣ асрҳо ё ҳавзаҳои гуногуни адабӣ ва барои донишмандони макони нигоҳдории осори онҳо дар китобхонаҳои ҷаҳон зарур аст. Аз ин рӯ, таҳлили усули тадвин, нигошт, забон ва пеш аз ҳама маълумоти чунин асарҳо дар адабиётшиносии тоҷик бояд ба таври густарда ба роҳ монда шавад, то ин ки масоили гуногуни адабӣ, аз ҷумла рушди адабиёти форсӣ дар манотиқи мухталиф, инкишофи жанрҳои гуногуни адабӣ, шинохти мероси адабии шоирони камомӯхташудаи таърихи адабиёти тоҷик ва ғ. як андоза ҳаллу фасл гардад.

АДАБИЁТ

1. Азимободӣ, Ҳусайнкулиҳон. Наштари ишқ. – Қисми ҷаҳорум / Бо тасҳеҳи А.Ҷонфидо. – Душанбе, 1986.
2. Девони Шайх Камоли Хучандӣ / Ба эҳтимоми Эраҷи Гулисурхӣ.-Техрон: Суруш, 1374. (ибора аз ду ҷилд)
3. Мирзо Муллоаҳмадов. Муқаддимаи Камолшиносӣ // Таҳияи Баҳром Раҳматов ва Иззатбек Шехимов, МД маркази илмӣ Камолшиносӣ.- Хучанд.-2015. – 504с.
4. Browne, Edward, Denison, Ross. A Catalogue of Two Collections of Persian and Arabic Manuscripts of India Office Library / E.Browne R.Denison. – London, 1902. – 189 pp.
5. Jan Rypka. History of Iranian Literature / Holland. - 1968. – 955pp.
6. Julia Gonnella, Friederike Weis, Christoph Rauch. The Diez Albums / Islamic Manuscripts and Books. – Berlin, 1791. – 690 pp.
7. Mack, Rudolf. Catalogue of Arabic Manuscripts in the Garret Collection, of the Princeton University Library / R.Mack . Princeton University Press. New Jersey, 1977.- 517 pp.
8. Ouseley, Sir Gore. Biographical Notices of Persian Poets / S. G. Ouseley. Oriental Oxford Institute. London, 1958. – 388 pp.
9. Pertsch W. Verzeichniss der persischen Handschriften. Die Handschriften verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin. Bd. 4. Berlin, 1888.
10. Rieu Ch. Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum. Vol. 1–3. London, 1879 – 1883.
11. Sprenger, A. A catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts, of the Libraries of the Kings of Oudh / A.Sprenger. Vol. 1. – Calcutta, 1854. – 648 pp.
12. Storey C.A. Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey. – London, 1953. – Vol.I, P.2. – 314 pp.
13. Welch, Stuart Cary. The Emperors» Album / Metropolitan Museum of Art. – New York.- 1987. – 319 pp.
14. Нигматов, Н.И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н.И. Нигматов, Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 2-6 (82). – С. 148-153.
15. Рашидова, Д.А. Бади Аз-Заман Ал-Хамадани и его роль в эволюции арабоязычной персидско-таджикской литературы второй половины X – нач. XI века: специальность 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (с указанием конкретной литературы)»: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Рашидова Дилафруз Абдукаюмовна. – Худжанд, 2012. – 177 с.
16. Рашидова, Д.М. Роль и место Бадеуззамона Хамадони в формировании жанра макама в персидско-таджикской и арабской литературах / Д.М. Рашидова // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2018. – № 1(54). – С.131-135.
17. Содикова Р.А., Аминджанова Р.Х. Язык и стиль изложения «Мирсад ул-ибад» Наджмуддина Рази. // Актуальные научные исследования в современном мире. 2022. № 2-6 (82). С.209-213.
18. Шамсидинова Н.Р., Ахмедова М.М. Перевод и комментарии Рейнольда Никелсона о пословицах, поговорках и фразеологических единицах в «Маснави Маънавӣ» – Джалолуддина Румӣ. // Актуальные научные исследования в современном мире. 2022. № 2-6 (82). С.102-107.

ИССЛЕДОВАНИЕ КАМОЛА ХУДЖАНДИ В КАТАЛОГАХ ЕВРОПЕЙСКИХ ВОСТОКОВЕДОВ

Камол Худжанди персидско-таджикский поэт, имя которого навечно вписано в сокровищницу мировой литературы. Данная статья посвящена исследованию жизни и литературного наследия Камола Худжанди на основе материалов каталогов зарубежных учёных. Отмечается, что перечень восточных рукописей, авторами которых являются западные востоковеды, оставлено неизгладимый след для определения места Камола Худжанди в истории таджикско-персидской литературы.

В заключение, автор приходит к такому выводу, что каталоги рукописей персидской литературы на иностранных языках являются источниками, служащими не только для прояснения автобиографических сведений и литературного творчества Камола Худжанди, но и служат для понимания и анализа важнейших литературных и научных тенденций конкретного периода или различных литературных кругов.

Ключевые слова: Камол Худжанди, рукописи, каталог, диван, западные востоковеды.

RESEARCHING OF KAMOL KHUJANDI IN THE CATALOGUE OF EUROPIAN ORIENTALISTS

(Based on the materials of Catalogues)

Kamoli Khujandi is a Persian-Tajik poet, whose name is forever inscribed in the treasury of the world's literature. The article under consideration dwells on the study beset with Kamol Khujandi's life and literary heritage based on the materials of foreign scientists catalogues. It is worth stressing that a list of eastern manuscripts, authored by western orientalists has left an indelible mark to determine the role and place of Kamol Khujandi in the history of Tajik-Persian literature.

In a nutshell, the author concludes that catalogues of manuscripts of Persian literature in foreign languages are considered as sources that serve not only to clarify the autobiographical information and creative activity of Kamol Khujandi, but also serve to understand and analyze the most important literary and scientific trends of a particular period or various literary circles.

Keywords: Kamol Khujandi, manuscripts, catalogue, the diwan, western orientalists.

Сведения об авторе:

Шамсидинова Назира Раимовна, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английского языка факультета восточных языков ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова» (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E-mail: shamsidinova83@mail.ru

About the author:

Shamsidinova Nazira Raimovna, candidate of philological science, senior lecturer of English chair of Oriental Languages Department of SEI «Khujand State University named after academician B.G.Gafurov» (Republic of Tajikistan, Khujand city), E-mail: shamsidinova83@mail.ru

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА РЕЛИГИОЗНЫХ РЕАЛИЙ ПОВЕСТИ Ф. МУХАММАДИЕВА «ПУТЕШЕСТВИЕ НА ТОТ СВЕТ, ИЛИ ПОВЕСТЬ О ВЕЛИКОМ ХАДЖЕ»

Бакаева М.Т.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В последние годы в современном переводоведении немало место уделено анализу адекватного перевода безэквивалентной лексики, реалий, экзотизмов. Этой проблеме посвящены работы А.В.Федорова, В. И. Копанева, С. Влахова и С.Флорина, Б.И.Репина, К. И. Монахова и др. В этой статье мы особо заостряем внимание на религиозных реалиях, принципах их перевода с таджикского на русский язык. Нам также важно проанализировать способы их перевода, который имеет непосредственное влияние на передачу национального своеобразия художественного произведения и его замысел в целом. Данное исследование наметит некоторые существенные на наш взгляд положения, которые смогли бы в дальнейшем перерасти в полное полезное исследование, но ни в коем случае не заполнит, существующий пробел в таджикском литературоведении в данном направлении.

В нашей статье мы опирались на перевод повести Фазлиддина Мухаммадиева «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже» (1970).

Предварим наш анализ пояснением выбора объекта исследования. В 1965 году вместе с группой мусульманских паломников под видом врача Ф. Мухаммадиев совершил хадж в Мекку и Медину, после которого написал повесть «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже». Повесть была издана в 1970 году в Душанбе издательством «Ирфон» на таджикском и русском языках с остроумными рисунками художника Сергея Вишнепольского. Повесть вызвал огромный резонанс, фактически, - это был своего рода ироничный путеводитель по мусульманской религии. Русскоязычная публика встретила книгу благосклонно, но восприняла как занимательное чтение. Совершив хадж, Фазлиддин Мухаммадиев бросил вызов религиозной элите — отказался от почетного титула хаджи, написал и издал богохульную книгу. Впоследствии это стоило ему жизни.

Сюжет повести «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже» основывается на разоблачении служителей культа, а заодно и догматов «истинной» веры ведется писателем тонко и остроумно. Современная техника властно врывается в мир старых и незблемых канонов, корректируя даже ритуальные отправления.

Одной из главных особенностей этой повести является описание внешности и внутреннего мира паломников, где автор пользуется богохульными сравнениями, к примеру, высокий мулла Нариман сравнивается с баскетболистом:

«такого высокого человека я видел только однажды лет пять назад во время розыгрыша первенства по баскетболу среди игроков одной из прибалтийских команд». [7, с. 19]

«Безропотные жёны правоверных мужей уподобляются слепцам. Некоторые зажиточные

паломники пожаловали сюда (в Мекку) со всеми четырьмя законными женами. Мужчина важно, как гусь, шествует впереди. Старшая жена держится за их рамы (ритуальная одежда) мужа или за его руку. Вторая жена—за уголок чадры первой жены, третья за вторую, а четвертая замыкает шествие, В Душанбе, напротив моего дома, когда -то находилось артель слепых. Идя по улице, они также цепочкой держали друг за друга за руку или подол платья». [7, с. 91]

Такими сравнения автор пытается символизировать затворническую, унижительную жизнь некоторых паломников, среди которых, немало суетных, жадных, корыстолюбивых чиновников.

Прекрасно им описан образ муллы, который буквально на подступах к Каабе неожиданно для всех покупает белые трусы американского производства, отличающиеся от обычных лишь тем, что в их пояс резинка была продета не в один ряд, а в несколько рядов, делающие складки красивее. Но всё это - детали второстепенные, хотя и красноречивые. Всю силу своего удара автор направляет на личность самого пророка (чего в литературе еще не бывало), а сам смысл и содержание его проповедей, само содержание Корана - священной книги мусульман, на разоблачение легенд и преданий, из которых она состоит.

Уставший и разомлевший от жары доктор ведёт мысленную беседу со своим другом, оставшимся на далекой родине, сам весьма любознателен. Он хочет знать, например, каким образом предания из Талмуда и Евангелия переселились в святую книгу мусульман вместе с именами небесных ангелов, пророков, их сподвижников и учеников. Оказывается, пророк Мухаммед, полководцы, ученики и сподвижники которого были людьми мудрыми, деятельными и храбрыми, а жены любящими, не был счастлив. Ибо: «в окружении пророка не было хотя бы двух- трёх знающих и талантливых переводчиков, которые, переводя общеизвестные сказания и притчи, сумели бы не быть рабом буквы, а переводить вольно и свободно, или как говорится, творчески, чтобы никто не смог бы придраться и утверждать, что мол, это сказание взято оттуда, а эта притча украдена из такой-то книги...» [7, с. 63].

Иронической интерпретацией известных и освященных временем преданий о личной жизни пророка, о чудесах, на которые, оказывается, способны святые, грубоватой лексикой снижается высокий пафос житий мусульманских святых, разрушается ореол незыблемости тех аятов и предписаний, которым должен неуклонно следовать всякий смертный. Вот автор излагает случай с матушкой Айшой - дочерью Абубакра, одного из четырёх вернейших друзей пророка, и законной женой самого вестника бога. Она, эта матушка Айша влюбилась в своего ровесника молодого раба по имени Сафван. Любовь матушки Айши и Сафвана, как изображает ее автор:

«была сперва скрыта от людских глаз, но однажды влюблённые отстали от каравана верблюдов в пустыне к югу от лучезарной Медины и исчезли на целые сутки ... История это не избежала людских уст. Ноги не на шутку рассерженного пророка не будет больше в покоех Айши. Все думали, что любимец Аллаха выгонит матушку Айшу, а хазрат – Абу- Бекр будет ходить с низко опущенной головой. Черта с два! Матушка Айша была хороша собой: через два недели после разразившегося скандала люди увидели, как на рассвете пророк вышел из ее покоев...». [7, с. 18]

Заметив недоумение и даже недовольство на лицах своих сподвижников, посланник бога на земле нашел весьма остроумный выход из щекотливого для его престижа положения:

«Он разъяснил этот случай двенадцатью аятами, повелев ввести их в прославленный Коран, чтобы заткнуть рты недоброжелательным сплетникам и сослужить службу последующим поколениям в том смысле, чтобы впредь мужья строго-настрого наказывали своим женам закрывать лицо от всех посторонних мужчин. Чадра, паранджа, парда, чаппонча, чачван и другие тому подобные штуки именно по повелению этих аятов и сперва успокоили нашего пророка, а затем и других мужчин тем, что пресекли ухаживания разных сафванов и возможность возникновения у женщин-мусульманок всяких там чувств, именуемых любовью...». [7, с. 46]

Можно представить, к каким грустным результатам приводили подобные этому запреты в художественной литературе и изобразительное искусство, на которые тоже был навешан своего рода чачван канонических ограничений. Чачван же и паранджа, закрывавшие лицо женщины от нескромных взглядов посторонних, на протяжении многих веков мешали писателям Востока проникнуть в ее внутренний мир, ставя нравственно- правовые, философско-этические преграды на пути закономерного движения мировой художественной литературы к постижению и выражению диалектики чувств и диалектики характеров ее героев.

Предрассудки живучи, особенно религиозно-националистические, которые Ф. Мухаммадиев тонко уловил в своей повести. В конце 60-х годов XX века, отмеченного фантастическими завоеваниями космических пространств, автор встречает человека, своего сверстника, который в оборудованной:

«совершенной аппаратурой республиканской студии звукозаписи, расстелив на полу газету, в положенный час совершил намаз». [7, с. 21]

Да, тот самый намаз, один из пяти ежедневных, которым призывают с высоких минаретов голоса муэдзинов, усиленные новейшими громкоговорителями.

Но в чем же смысл благоговейного повторения ими слов «Аллах Акбар» - «Аллах велико», «В самом

утверждении, Аллах велик, заключается, -по словам автора, - беспомощное признание величия силы Аллаха, а протяжный, с фиоритурами, долгий, постепенно снижающийся заунывный вопль муэдзина придает этим словам дополнительный оттенок низжайшей мольбы и безоговорочного признания ничтожности человеческого рода. В этом сатирическом противопоставлении безоговорочного признания ничтожности человеческого рода живыми носителями религиозных предрассудков безоговорочном же признании величия человека, его жизни и его дела раскрывается значение тех нравственных конфликтов, в которые так или иначе оказывается втянутым современный человек или иначе оказывается втянутым современный человек или, быть может, вернее, та часть современного человечества, которая для себя этот вопрос, все ещё до сих пор не решила.

В произведении центральное место отводится размышлениям героя о бытии, о достоинстве, о горькой правде, одиночестве, о преемственности, традициях, понятиях. В них ощутима философия о жизни, о долге, о понимании счастья, навеянные встречами с людьми, пришедшими, как кажется, буквально с того света:

«Когда-нибудь жизнь перед каждым поставит, как говорится, ребром такой вопрос: чего ты хочешь – сладкую сказку или горькую правду? Горькая правда в том, что ты живешь на свете один раз. Если ты настоящий мужчина, то проживешь эту жизнь достойно человека. Десять, двадцать, тридцать тысяч лет назад далекие предки делали для тебя доброе дело, и сто лет назад среди миллионов людей было много таких, которые всю жизнь, все силы ума и способности отдавали на то, чтобы тебе сегодня было лучше, чем им и ты должен выполнить свой долг и перед предками, и перед потомками: положить хотя бы один кирпич в фундамент здания, которое называется Завтра». [7, с. 231]

Однако эти же рассуждения, рассмотренные в контексте творческих поисков современных писателей советского Востока, Средней Азии, в частности - Таджикистана, в процессе поисков и утверждения ими художественной концепции современной гармонически развитой, духовно богатой и цельной личности приобретают важное и новаторское значение. «Ибо они разрушают к тому же и самый смысл тех назидательных бесед, от которых беспокойно ерзал на стуле и мрачнел даже благочестивый мулла Исафил» [7, с. 231] - один из персонажей, созданных острым пером талантливого художника слова.

Повесть переведена Ю. Смирновым, в его работе особенно интересно проделана работа с переводом реалий. Это видно в передаче им имен собственных. Имена собственные, т. е. ониимы всегда привлекали внимание исследователей перевода, так как в них заложена огромная информация, раскрытие которых способно дать характеристику определенного народа, его обычаи, мировоззрение, историю.

Обычно в науке имена собственные делятся на несколько направлений, где литературная ономастика, является одним из самых перспективных и еще недостаточно изученным.

Особенно привлекает в исследовании имен собственных разнообразность воздействия на реципиент. Именно эта их характерность представляет определенную проблему для переводчиков подобных текстов. Перевод имен собственных требует от переводчика особых усилий, направленной на сохранение культурного потенциала имени собственного. Анализ имен собственных также принадлежат к трудностям перевода, так, фактически – это реалии, и тоже представляют чужую культуру.

В русском варианте «Путешествие на тот свет, или повесть о великом хадже» [7, с. 4-154] можно наблюдать широкий спектр приемов перевода имен собственных, которые можно классифицировать на несколько групп по функциям, к примеру:

Географическая группа: Мекка и Медина, Судан, Каир, Шереметьевский, Башкирия, Москва, Душанбе, Саудовская Аравия, Хартум, Греция, Эстония, Проспект Мира, Кинотеатр «Космос», Средняя Азия, Узбекистан, Баку, Суэцкий, Советское правительство, Египет, Ливан, Сирию, Аль-Азхаре, Мири-Арабе, Африка; Вахшская долина, Хартум, Нубинская пустыня, Гиссарский хребет, Пустыня Каракум, Тихий океан, Хартумский аэропорт, Гранд-отель, Мекка, Хиджаз, Нил, Западная Германия, Средиземное море, Мири-Араб.

Религиозные: Курбан – байрам, Исафил, Мухаммада, Аллах, Коран, Умм-уль-кура, Мутавалли,

Имена людей: Алланазар-кори, Тимурджан-кори, Садриддин Айни, Курбан Маджидов, Искандар, Хайям, Абдухалил-ака, Зулфикар, Насреддин Афанди, Абдусамад-ака, Нариман, Кори-ака, Урок-ака,

Уже с первых строк переводчик даёт понять своему читателю, что происходящее – это из «**чужого**» мира, причем слова – реалии: «**мулл, имамов, мударрисов, хатибов, мутавалли**» дают четко понять, что повествование касается религиозной темы - в частности – мусульманской:

Оригинал: «Мо хамагй 18 нафарем: 17 нафар муллохои **имом, хатиб, мударрис ва мутавалли**, хаждахуминаш бандаи факир, **духтури терапевт**». [8, с. 7]

Перевод: «Семнадцать священнослужителей – мулл, имамов, мударрисов, хатибов, мутавалли, и восемнадцатый – я, ваш покорный слуга, **врач-терапевт**, как говорит пословица, покойник среди мертвецов». [8, с. 4]

Но в тексте кроме национальных религиозных реалий мы можем одновременно встретить русскую

реалию, которая автоматически переносится в русский текст, с той лишь разнице, что слово «**духтур**» – кальки, взятая из русского слова «**доктор**» в русском тексте заменен словом «**врач**», что вполне естественно, так как «**доктор-терапевт**» (точный перевод с таджикского) не звучит адекватно, хотя для таджикского языка – это норма выражения. Вообще, в художественном тексте реалии характеризуются гибкостью, выразительными коннотативными значениями, национальной и временной окраской. В современном переводе представлены различные классификации реалий по временным, семантическим, грамматическим, местным, фонетическим и прочим признакам.

Первым учёным, предложившим делить реалии на несколько семантических групп по предметному признаку, был А.Е. Супрун. другая классификация реалий, интересующая нас выдвинута Б.И. Репиным. И если исходит из этой классификации, то слова: «**Курбан-байрам**», «**Мекка и Медина**», «**саваб**», «**хаджи**» относятся к группе религиозных реалий:

Оригинал: «Хар сол дар арафай иди курбон як гурӯҳ мусулмонон ба зиёрати Макка ва Мадина мераванд ва ба савоби ин саёҳат гуноҳҳои худро дар он ҷо партофта унвони хоҷиро бардошта меоянд».
[1, с. 7]

Перевод: «Ежегодно на праздник **Курбан-байрам** в **Мекку и Медину** отправляется из Советского Союза группа мусульман, чтобы на родине пророка очиститься от грехов, обрести **саваб** и возвратиться в высоком звании **хаджи**». [7, с. 4]

Реалия в данном предложении – «саваб». Что такое «саваб»? Это не безэквивалентная лексика, его можно перевести как: «благодаяние; доброе дело, добро; воздаяние за доброе дело». Но нам понятен прием переводчика. Чтобы более ярко и точно передать дальнейшие события, происходящие в повести, их остроту, переводчик пытается максимально сохранить национальную реалию.

Слово – реалия «хадж» также имеет перевод в русском языке – «паломничество». Думаем, что и в данном случае то, что переводчик оставил реалию не переведенной, и перенес ее без изменений в русский текст – это желание придать переводу экзотики, которая способна привлечь и удержать внимание русскоязычного читателя.

Так, проведенный сравнительный анализ оригинального текста повести «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже» с его переводом на русский язык позволил глубже соприкоснуться с духовными константами таджикской религиозной культуры. Выявилось, что переводчик во многом отходит от оригинала, не имея аналогов для некоторых понятий в системе ценностей своей культуры. Такой подход значительно нарушает самобытное мировидение, воплощенное Ф. Мухаммадиевым в повести. Данный перевод можно соответствовать нормам перевода, адекватный, но следует не букве, а не духу оригинала. Переводчик часто прибегает к излишней краткости, емкости передачи, вследствие чего в тексте перевода сглаживаются интонационные особенности языка персонажей, меняется их характер, исчезает выразительность речи героев, отчего происходит обезличивание образов.

В защиту переводчика следует сказать, что не все неточности перевода являются следствием его недопонимания или неполного знания рассматриваемой группы реалий. Так, порой трудно перевести некоторые слова из и понятия из таджикского текста, особенно игру слов. Кроме тех положений, которые рассмотрены нами в данном разделе можно будет затронуть причины замены реалий нейтральной лексикой и исследовать результат данной замены, что также может стать материалом дальнейшего исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Катфорд, Дж. К. Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд; Пер. с англ. В.Д. Мазо. - М.: УРСС, 2004 (Тип. ООО Рохос). – 207 с.
2. Шарифов, Х. Просвещение и художественное творчество в таджикской советской литературе. - Душанбе: Дониш, 1981. – 251 с.
3. Швейцер, А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер; отв. ред. В. Н. Ярцева. - 2-е изд. - Москва: Либроком, 2009 (М.: ООО «Ленанд»). – 214 с.
4. Швейцер, А. Д. Перевод и лингвистика [Текст]: О газ. - информ. и воен. - публицист. переводе. - Москва: Воениздат, 1973. - 280 с.
5. Швейцер, А. Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты) / А. Д. Швейцер. – М.: «Наука», 1988. – 215 с. – ISBN 5-02-010882-0. - с. 108.
6. Мухаммадиев, Ф. Избранные произведения: В 2-х т.: Пер.с тадж. -М.: Художественная литература, 1988. -Т.2: Повести. Рассказы. Очерки. - 448 с.
7. Мухаммадиев, Ф. Дар он дунё. Кисса. Душанбе: Нашриёти «Ирфон», 1980. - 504 с.
8. Мухаммадиев, Ф. Куллиёт: Иборат аз 5 ҷ, илд. Душанбе: Адиб, 1990. - Чилди 1- Хикояхо. - 384 с

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА РЕЛИГИОЗНЫХ РЕАЛИЙ ПОВЕСТИ Ф. МУХАММАДИЕВА «ПУТЕШЕСТВИЕ НА ТОТ СВЕТ, ИЛИ ПОВЕСТЬ О ВЕЛИКОМ ХАДЖЕ»

Главной целью проблемы перевода религиозных реалий художественного текста является адекватное воспроизведение переводимого текста. Также художественный перевод стремится сохранить художественно-эстетическое значение произведения. Религиозные реалии в художественном тексте помогают достигнуть точности передачи реальной действительности, передают информацию оригинального текста, причем сохраняя его смысловую и эстетическую ценность. При переводе религиозных реалий повести «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже» используют два вида перевода: художественный перевод и информативный перевод.

Цель данной статьи: выявить переводческие приемы религиозных реалий в романе Ф.Мухаммадиева «Путешествие на тот свет», определить способы их передачи при переводе с таджикского на русский язык.

По результатам исследования выявлено, что в современном переводоведении немалое место уделено анализу адекватного перевода безэквивалентной лексики, реалий и экзотизмов. В данном исследовании автором формулируются положения, которые смогли бы в дальнейшем перерасти в полное полезное исследование, но ни в коем случае оно не заполнит, существующий пробел в таджикском литературоведении в данном направлении.

Ключевые слова: художественный текст, религиозные реалии в художественном тексте, проблема перевода, эквивалентный перевод, культурно-бытовые реалии, социально-нравственные проблемы, стилистические особенности перевода, лингвистическая и литературоведческая позиция.

THE PROBLEM OF TRANSLATING THE RELIGIOUS REALITIES OF F. MUHAMMADIEV'S STORY «JOURNEY TO THE OTHER WORLD, OR THE TALE OF THE GREAT HAJJ»

The main goal of the problem of translation of religious realities literary text is an adequate reproduction of the translated text. Also, literary translation seeks to preserve the artistic and aesthetic value of the work. Religious realities in a literary text help to achieve the accuracy of the transfer of reality, convey the information of the original text, while maintaining its semantic and aesthetic value. When translating the religious realities of the story «Journey to the Other World, or the Tale of the Great Hajj», two types of translation are used: literary translation and informative translation.

The purpose of this article: to identify the translation techniques of religious realities in F. Mukhammadiev's novel «Journey to the Other World», to determine the ways of their transfer when translating from Tajik into Russian.

According to the results of the study, it was revealed that in modern translation studies a considerable place is given to the analysis of an adequate translation of non-equivalent vocabulary, realities and exoticisms. In this study, the author forms provisions that could later develop into a complete useful study, but in no case will it fill the existing gap in Tajik literary criticism in this direction.

Key words: literary text, religious realities in a literary text, the problem of translation, equivalent translation, cultural and everyday realities, social and moral problems, stylistic features of translation, linguistic and literary positions.

Сведения об авторе:

Бакаева Мехрисо Тугаловна - старший преподаватель кафедры Русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. E-mail: miss_bakaeva@mail.ru

About the author:

Bakaeva Mehriso Tugalovna - The senior teacher of Russian Department and World Literature of the TSPU named after Sadriddin Aini. E-mail: miss_bakaeva@mail.ru

УДК: 891.550

САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИК ДАР ОМУӢИШИ ОСОРИ ВИЛЯМ ШЕКСПИР

Шозиёева Г.П.

Институтуи омуӢиши маъсалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Ҳукуматова Г.Р.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоби ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ

Нахустин маълумот оид ба Вилиям Шекспир ва ашъори ӯ дар нақд ва адабиётшиносии тоҷик дар ибтидои асри XX дар нашрияҳои тоҷик, яъне дар нахустин рӯзномаву маҷаллаҳо ба таъб расиданд. Роҷеъ ба ин маъсала қорҳои илмӣ дар шакли мақолаҳои илмӣ ва қисматҳои тарҷумонӣ ба мисли С.

Улуғзода, С. Бону Лоҳутӣ, Н. Нурҷонов, Қ. Киром ва дигарон анҷом ёфтанд.

Дар баробари таҳқиқоти илмии осори Вилиям Шекспир ба забонҳои русиву тоҷикӣ, пеш аз ҳама таҳлилҳои англисӣ чойи намоён мегирад. Вобаста ба ин соли 1947 аз тарафи муҳаққиқи англис Чарлз Лэмб бо шарҳу тавзеҳот ва тарҷумаҳои С.А. Крейнс ва С.С. Толстой китоб таҳти унвони «Three comedies of Shakespeare» («Се комедияи Шекспир») ба таъб расид [11, 56].

Тарҷумаи асарҳои Вилиям Шекспир ба забони тоҷикӣ нисбат ба дигар забонҳои дунё пурарзиштар, ҷаззобтар ва фаҳмотар мебошад, зеро он ҳама мазмунӣ ҳаёту рӯзгореро, ки дар осораи инъикос ёфтаанд, дар адабиёти ниёғони мо нав нестанд ва онҳоро садҳо сол пеш Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва даҳҳо шоирону бузургнамон гуфтаанд.

Бояд таъakkур дод, ки мазмуну маъниҳои баланд дар осори ниёғонамон на бештар дар ҷаҳорҷубаи назм баён шуда ҳифз гаштаанд. Ҳар қадар ашъор равонтару ҷаззобтар бошад, ҳамон қадар тезтар аз худ карда мешаванд. Ногуфта намонад, ки дар айни замон ҳар шахс барои дақиқ баён кардан ва собит сохтани фикри худ аз осори ниёгон мисолҳо меорад. Бинобар ин ҳар гуна осори адабии ҷаҳон ба забони форсии тоҷикӣ тобиши худро мегирад ва мутарҷимӣ хушсалиқа онро бо унсурҳои шарқиена тарҷума мекунад.

Осори шоирони ҷаҳонро беш аз ҳама мутарҷимӣ барҷаста С. Бону ва шоири тавоно А. Лоҳутӣ тарҷума карданд.

Тарҷумаи асарҳои пурарзиши Вилиям Шекспир низ дар баробари дигар нобиғони дунё ба забони форсии тоҷикӣ маҳз аз тарафи С. Бону ва А. Лоҳутӣ ба анҷом расидаанд. Дар тарҷумаи онҳо вазну қофия ва равонии назм дар ҷаҳорҷубаи шеъри адаби форсии тоҷикӣ нигоҳ дошта шудаанд ва шахс бори аввал ҳаёл мекунад, ки он шеъри шоирони форсу тоҷик мебошад.

Шарқшиносон, донишмандон ва олимони тоҷик дар замон пас аз соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таҳқиқи осори адабии шоирон ва нависандагони ҷаҳон рӯ оварда, корҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотиро анҷом додаанд. Албатта ин имкониятҳо тавассути равобити илмӣ, адабӣ ва фарҳангӣ, инчунин дар заминаи тарҷумаҳо ба миён омаданд. Осори шоирону нависандагони Ғарб, бавижа англис ба забони тоҷикӣ аз солҳои 20-30-уми асри XX тарҷума ва chop шуданд. Осори нависанда ва намоишнависи (драмматург) бузурги англис Вилиям Шекспир низ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр гардидааст.

Дар ин бора С. Бону чунин мегӯяд: «Образҳои фасеҳи Шекспир гоҳ ба Абулқосим Лоҳутӣ образҳои назми классики азисӣ ёро ба хотир меоваранд ва ин масъалаи табиӣ, шоирона садо додани тарҷумаро сабук мекард». Тарҷумаи осори Вилиям Шекспир аз истёдоди баланди шоири ширинкалому Абулқосим Лоҳутӣ дарак медиҳад.

Тарҷумаи осори оламшумули Вилиям Шекспир маҳз ба Абулқосим Лоҳутӣ ва С. Бону Лоҳутӣ муяссар гардидааст, ки ҳардуи онҳо пештар дар тарҷумаи «Шоҳнома»-и безавол даҳсолаҳо заҳмат кашидаанд. Маҳз истёдоди баланди тарҷумонӣ ва шоирӣ ин ду шахсият буд, ки осори пурарзиши шоирони бузургро ба оламиён муаррифӣ намуданд.

Муҳаққиқ ва мунаққиди театр Нурҷонов Н., доир ба нозукиҳои тарҷумаи осори Вилиям Шекспир аз ҷониби А. Лоҳутӣ ва С. Бону фикрҳои ҷолиб баён намудааст: «Дар вақти тарҷумаи шеъри беқофияи Шекспир, ки дар назми тоҷик вучуд надорад, Абулқосим Фирдавсӣ ва С. Бону як шакли махсус ёфтанд, ки аз насри мавзӯи хушоҳанг иборат буда, дар лаҳзаҳои хеле бошиддат бо монолог ва ҳикматҳои зебу оро дода шудааст. Дар адабиёти классики тоҷик ин шакли анъанаҳои қадим дорад» [10, 67].

Лозим ба зикр аст, ки аз осори Вилиям Шекспир ду асари машҳур тарҷума шудаанд. «Отелло»-и Вилиям Шекспир ҳанӯз соли 1940, ки замони оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд, аз тарафи шоири бузурги шӯравӣ Абулқосим Лоҳутӣ ва тарҷумони соҳибистёдод Силсила Бону ба забони тоҷикӣ тарҷума шуд. Ба ғайр аз мутарҷимони асили шоҳқории беназири Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир Устод Лоҳутӣ ва Силсила Бону нависандаи бузурги шӯравии тоҷик Ҷалол Иқромӣ низ даст додааст. Маълум мегардад, ки тарҷумаи осори нависандаи машҳури англис Вилиям Шекспир дар адабиёти тоҷик аз ҷониби ин нависандаи хушсалиқа кори тоза маҳсуб меёбад.

Сарсухани ин асари оламшумули Вилиям Шекспир ба қалами Ф. Астафев навишта шудааст. Ӯ тарҷумаи «Отелло»-и Вилиям Шекспирро дастоварди олии барои хонандаи тоҷик доништа, барои он давра (солҳои 40-уми асри XX) муҳим ҳисоб намудааст: «Ба забони тоҷикӣ тарҷума шудани трагедияи «Отелло» асари драмматургии бузурги англис – Вилиям Шекспир аҳамияти хеле бузурги маданий дорад. Ин асар саҳифаи дурахшони таърихи эҷодиёти драмматургии Европай (Аврупо) ғарбиро мекушояд, ки он бо оҳанги ғоявии ҳадаш дар эпоҳаи мо ҳамовоз шуда метавонад. Дар санъати тоҷикӣ монда шудани мероси адабии Шекспир аҳамияти ба таъб расидани ин асарро боз ҳам зиёдтар мекунад» [12, 5]. Мазмун ва муҳтавои ин асари оламшумул, ки мисли «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ саршор аз инсонгароӣ, ҳештаншинӣ ва ватандӯстӣ аст, барои тарбияи маънавии мардум хеле судманд буд.

Масъалаи тарбияи инсоният дар роҳи некиву нақӯкорӣ, ватандӯстиву ҳештаншинӣ дар ҳақ вақту замон аз байн намераванд. Бинобар ин осори Фирдавсии бузург ва Шекспири тавоно то ҳол дар маркази диққати шоирону донишмандон, мунаққидону муҳаққиқон, муаррихону мутарҷимон ва умуман аҳли

илму адаб ва фарҳанг мебошад.

Дар саҳифаи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» соли 1964 мақолаи иттилоотӣ таҳти унвони «Асарҳои Шекспир ба забонҳои халқҳои СССР» chop шудааст. Дар он дар бораи шахсияти бузург ва эҷодиёти нотақрори ӯ баҳс шудааст. Маълум мешавад, ки дар он замон асарҳои Вилиям Шекспир ба забонҳои гуногуни шӯравӣ тарҷума шуда, бо тиражи калон chop шудаанд [4, 2].

Воқеан осори пурарзиши Вилиям Шекспир дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ дар 15 ҷумҳурии шӯравӣ ба забонҳои мухталиф таҳия ва chop шудаанд. Осори ӯ нахуст тарҷума шуда, баъдан мавриди пажӯҳиши олимону донишмандон ва шекспиршиносон қарор гирифтааст. Дар ин замина тарҷумонҳои варзидаи шӯравӣ, ба мисли С. Маршак, В. Левин, Ю. Корнеев, М. Морозов, Б. Пастернак, Ю.И. Лифшиц, М. Шайзода, А. Лоҳутӣ, С. Бону ва дигарон хидмати шоиста анҷом доданд.

Ҳангоми тарҷумаи «Шоҳ Лир»-и Вилиям Шекспир С. Бону ҳиссиёташро чунин баён намудааст: «Дар байни тарҷумаи «Отелло» ва ду ҷоҷаи ояндае, ки қайд шудаанд, бо қори тарҷумаи асарҳои А.С. Пушкин рост омад. Шеърӣ буррову салиси драмаҳои хурди «Мотсарт ва Салери», «Меҳмони сангин», «Русалка» муносибати озодро ба худ раво намедид, дар болои шакл муттасил қор карданро талаб мекард. Шиносии ман бо забони англисӣ имконият меод, асарҳои Шекспирро, ки бевосита аз нусхаи асл тарҷума кунем, руҳи он, оҳангҳои зиндаашро ҳис кунем.

Дар баробари дигар асарҳои Вилиям Шекспир «Соннетҳо» дар Тоҷикистон тарҷума ва нашр шудааст. Шоири маъруфи тоҷик Қутбӣ Киром 74 соннетро ба забони тоҷикӣ бо лафзи бурро ва қолаби адабӣ ба назм даровардааст.

Ҳамин тавр боиси зикр аст, ки осори Вилиям Шекспир ҳам дар тарҷума ва ҳам дар омӯзиши тоҷикӣ мақоми баланд дорад ва то ҳол дар маҳфилҳо ва ҷаласаҳои баландтарини илмӣ шоҳкориҳои зиёди ӯ таҳлил мешавад.

Бояд гуфт, ки бузургони ангуштшуморе ҳастанд, ки аз рӯи осори пурарзишу гаронбаҳо ва ё дар бораи ҳаёт ва ғайрияти онҳо намоишро дар саҳна нишон диҳанд. Устодони бузурги ҷаҳон, ки Шарк ва Ғарбро бо ҳам наздик месохтанд, Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир мебошанд.

Дарвоқеъ, қомебиҳои осори Вилиям Шекспир дар театри тоҷик барои баланд водор намудани ҳисси ватанпарварӣ, ҳувияти миллӣ, инсондӯстӣ ва ғ., зоҳир мегардад. Бештаре аз ғояҳои инсондӯстона ва хирадмандона дар осори Вилиям Шекспир мавҷуданд, ки сифатҳои маърифатии одамонро баланд месозад.

Роҷеъ ба шахсияти бузурги давраи Эҳё ва афкори инсондӯстонаи ӯ дар саҳифаҳои фарҳанги театрий суҳанҳо ва гуфторҳои зиёд вучуд доранд. Мавзӯву муҳтавои амиқи осори ӯро маҳз ҳиссиёти мухталифи инсонӣ, чун ишқу рашк, хушбахтиву бадбахтӣ, хубиву бадӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Осори Вилиям Шекспир маҳз тавассути намоишномаҳои театрий ба ҷаҳониён шиносонида шудаанд, зеро осори ӯ қомилан мардумӣ ҳастанд. Ҳатто дар замони Вилиям Шекспир осори ӯ қисматҳои зиёди Шарк Ғарбро тасхир кард. Бинобар ин Вилиям Шекспир дарвоқеъ шахсияти ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Дар ин бора дар китоби «Вилиям Шекспир дар осори рассомони театр» («Вильям Шекспир в творчестве художников театра»), ки яке аз дастовардҳои бузурги театрий ба ҳисоб меравад, чунин омадааст: «Намоишҳои Вилиям Шекспир ба забонҳои мухталифи дунё тарҷума шуда, дар театрҳои ҷаҳон мавқеи қалонро боқӣ гузоштаанд. Ҷоҷаҳои «Ҳамлет», «Отелло», «Макбет», «Ромео ва Чулетта» ва дигарҳо ҳазорҳо соли дигар зинда хоҳанд монд [1, 3-4].

Боиси зикр аст, ки намоишномаҳои театрий дар тамоми ҷаҳон бо муваффақият анҷом ёфта, шоҳистаи таҳсин гаштаанд.

Метавон гуфт, ки асарҳои дар саҳна намоишдодашуда дар Тоҷикистон ва умуман дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҷойи намоёнро қасб намудаанд, ки то ҳанӯз дар маркази диққати тамошобинон мебошад. Вобаста ба ин Казаков Б. чунин андешаронӣ намудааст: «Песаҳои Шекспир дар саҳнаи тамоми ҷаҳон гузошта мешаванд. Ва бо боварии қатъӣ метавон гуфт, ки песаҳои дар мамлакатаи озоди мо гузошташудаи Шекспир на танҳо аз ҷиҳати миқдор, балки аз ҷиҳати маънидод қардани ғояҳои мафкуравӣ-бадеӣ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад» [3, 120].

Мутассифона, осори онҳо ҳарчониба таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин ҳар донишманд зимни қушодани ягон гиреҳи осорашон гиреҳҳо дигар нокушода мемонанд. Дар ин радиф муҳаққиқи эронӣ Мансури Раствагор чунин гуфтааст: «Фирдавсӣ саҳнапардоз асту тасвирифарин ва ҷеҳраҳои гуногуни табиатро нек медонад ва менамоёнад» [5, 81].

Боиси қайд аст, ки асарҳои Вилиям Шекспир, ба мисли «Ҳамлет», «Отелло», «Ромео ва Чулетта», «Шоҳ Лир» ва ғ., дар Театри академии драмавии ба номи Лоҳутӣ ба забони тоҷикӣ намоиш дода шудаанд. Намоишҳо аз рӯи тарҷумаҳои А. Лоҳутӣ, С. Бону, С. Улуғзода, М. Фарҳат, А. Адҳам, Қ. Киром ва Ҳ. Файзулло дар саҳна нишон дода шуданд.

Асарҳои саҳнавии Вилиям Шекспирро муҳаққиқ ва мунаққиди тоҷик Нурҷонов Н., бештар мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Мавсуф ба асарҳои Вилиям Шекспир дар мақолаҳои баҳои баланд додааст ва ҳар қадоми ин мақолаҳо ба мавзӯҳои амиқ ва дақиқ, ҳусусан ба театр баҳшида шудаанд. Масалан, муҳаққиқи тоҷик бар он андеша аст, ки соли 1979 драмаи Вилиям Шекспир «Ҳамлет» (дар тарҷумаи С.

Улуғзода) нахустин бор дар театри тоҷик, барои намоиш таҳия шуд ва ин шоҳасар то ҳол барномаи театри ба номи Лоҳутиро зеб медиҳад [9, 76-83].

Боиси зикр аст, ки солҳои 60-70-уми асри XX шекспиршиносӣ на танҳо дар адабиётшиносӣ, балки дар санъатшиносӣ (театр) бештар мавқеи баландро касб намудааст. Ин солҳо дар баробари дигар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистони Советӣ низ рушд ёфта, ба мазраи тамошои ҳамагон гузошта шудааст.

Муҳаққиқ ва санъатшиноси маъруф Низом Нурҷонов дар шекспиршиносӣ таҳқиқоти илмӣ анҷом додааст. Ӯ роҷеъ ба ҳунари Вилиям Шекспирро намоиш доданд, андешаҳои муфассал ибраз намудааст. М. Саидов, М. Қосимов, А. Сулаймонов, С. Туйбоева ва Ҳ. Раҳматуллоев аз зумраи ҳунармандони ҷаҳонӣ маҳсуб меёбанд, ки аз рӯи асарҳои Вилиям Шекспир нақшҳои мондагори офаридаанд. Мартаба ва шинохти ҳунармандони тоҷик то ҷое баланд буд, ки «Отелло» бори дуюм бо якқатор тағйиротҳо ба сахна гузошта шуд. Дар рӯзҳои Даҳаи санъати тоҷик дар Маскав моҳи апрели соли 1941 дар сахнаи филиали МХАТ тамошо дода шуд» [10, 67].

Роҷеъ ба бузургӣ ва ҳунари Вилиям Шекспир олимони шинохтаи тоҷик М. Зайниддинов дар мақолаи худ зери унвони «Нобиғаи фарҳанги ҷаҳонӣ» роҷеъ ба бузургии Вилиям Шекспир чунин менависад: «Шекспир натавонӣ драматурги номии Англия дар аҳди Эҳё, балки бузургтарин драматурги тамоми дунё ва ҳама даврҳо ба ҳисоб рафта, поягузори театри Англия низ маҳсуб меёбад» [2, 1].

Ҳақиқатан ҳам Вилиям Шекспир шоири тавоноест, ки фарҳанги Ғарбро дар замони Эҳё ба оламиён нишон додааст. Маҳз осори Вилиям Шекспир буд, ки оламиён ба муҳити адабӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Аврупо пурра шинос шуданд.

Муҳаққиқи тоҷик Мирзоев Қ. дар мақолаи худ зери унвони «Драматурги оламшумул» роҷеъ ба намоиш додани асарҳои ғоҷавии Вилиям Шекспир дар сахнаҳои театрҳои гуногуни Иттиҳоди Шӯравӣ сухан рондааст: «Дар давраи шӯравӣ театрҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар қори ба сахнагузори асарҳои ҷовидонии ин намошнависи бузург ҳиссаи калон гузошта меояд» [6, 1].

Инчунин пажӯҳишгари тоҷик ҳодисаи дар сахнаҳои шӯравӣ нишон додани осори Вилиям Шекспирро ба таври мусбат арзёбӣ намудааст, зеро дар он ҳунармандони хушзаб ва соҳибистеъдод нақш бозиданд.

Намоишҳои маъруфро аз рӯи асарҳои Вилиям Шекспир режиссери рус Е.И. Мителман ба маърази тамошобинон гузоштааст, ки ҳамаи онҳо «ғояҳои фалсафӣ ва масъалаҳои умуминсонии ғоҷа ва қаҳрамонони ӯро қушояд» [9, 76-83].

Барои офаридани осори Вилиям Шекспир дар сахнаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ҳунармандони театрҳои Москва ба номи Горкий, театри Тбилиси ба номи Ш. Руставели, театрҳои ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Арманистон, Озарбойҷон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Осетия ва ғ. сахми бориз гузоштанд.

Пеш аз ин то соли 1940 нақши Отеллоро Мирқарим Саидов бо тамоми хусусиятҳои касбиаш бозидаст. Баъди вафоти ӯ Муҳаммадҷон Қосимов нақши Отеллоро бозид. Лозими зикр аст, ки ҳардуи онҳо дар қори худ услуби аз нав таҷассумшавӣ, тарзи ба вучуд овардани ҳолати руҳиро истифода бурда, образҳои бунёдкардаи худро бо таҳлили нозуки равонии (психологӣ) нақш бо ҳиссиёту ҳаяҷон, бо самимият иҷро мекарданд [10, 67].

Дар Тоҷикистон намоиши «Отелло» дар театри ба номи А. Лоҳутӣ нишон дода шудааст. Нақши Отеллоро ҳунарипаши барҷастаи тоҷик М. Қосимов бо маҳорати баланд бозӣ кардааст. Ӯ нақши худро ба дараҷае офаридааст, ки ҷиҳатҳои раванӣ воқеӣ нишон дода шудаанд [6, 2].

Муҳаққиқ ва рӯзноманигори тоҷик Р. Қудратов дар мақолаи худ «Шекспир дар театри тоҷикон» шухрати Вилиям Шекспирро дар Тоҷикистон қобили қабул ҳонда, бузургдошти нобиғаи ҷаҳонро дар Тоҷикистон санади бениҳоят калон ҳисобидаст. Муҳаққиқ дар мақола аз заҳматҳо ва талошҳои шоири барҷастаи шӯравӣ тоҷик М. Турсунзода дар Конгресси мазкур собит намуд, ки бузургдошти Вилиям Шекспир нисбат ба Англия бо шуқуҳи шаҳомати бузург ҷашн мегиранд ва аз рӯи осори ӯ якқатор намоишномаҳо ба сахна гузошта шуданд. Шоири бузург осори Вилиям Шекспирро барои мардуми шӯравӣ лозим дониста, таъкид мекунад, ки «табиатан бо руҳ ва завоқи халқи тоҷик наздик мебошанд. Вақте, ки кас мочарои ишқи шӯрангез ва ғоҷаомези Дездемонаву Чулетта ва Ромеову Отеллоро дар иҷрои артистони ҳунарманди тоҷик тамошо мекунад, беихтиёр симои бисёр қаҳрамонони асарҳои классикии тоҷик, ба мисли Лайливу Ширин ва Мачнуну Фарҳод дар пеши назар таҷассум мешаванд» [4, 1].

Ҳамчунин тамошои аввалини «Ромео ва Чулетта», ки аз тарафи А. Лоҳутӣ ва С. Бону тарҷума карда шудааст, якуми октябри соли 1947 барпо гардид. Таҳиягар Е.И. Мителман мавзӯи муборизаи ҳиссиёти поку баландро нишон дода, ба воситаи чандин образҳои дурахшон ғалабаи озодӣ, хушнудии ҳаёт ва зиндагии инсонро тасдиқ намуд [10, 69].

Нақши Чулеттаро соли 1953 Ҳайрӣ Назарова мебозад, ки ба тамоми меъёрҳои касбии зоҳирӣ – андоми нозук, ҷозибавӣ ҷавонӣ, ҳаракатҳои сабук сабук ва ботинӣ – ақли расо, сухангӯӣ ва самимӣ баробар буд. Асарҳои Шекспир «бо руҳияи худ барои тоҷикҳо наздик ва азиз мебошад...» [10, 69]. Бинобар ин нақши баланд бозидани ҳунармандон аз он иборат буд, ки онҳо осоре мисли ашъори Рӯдакӣ,

Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Абӯалӣ Сино ва дигаронро дар сахна нишон доданд.

Осори Вилиям Шекспир дар баробари пажӯҳишҳои дақиқу амиқ шудан аз ҷониби муҳаққиқону донишмандон ва шарқшиносон, инчунин аз ҷониби хунармандони варзида дар сахна гузошта шудаанд. Зимни дар сахна нишон додани асарҳои Вилиям Шекспир ҳазорҳо нафар ба он таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуданд.

Боиси зикр аст, ки маҳсули таҳқиқу пажӯҳиши ҳаргуна осори шухратманди ҷаҳонии бузургон дар театр муайян мешавад. Дар баробари ин шухрати он зиёдтар мегардад.

Осори Вилиям Шекспир аз қабili чунин осори ҷаҳонист, ки даҳҳо бор дар сахнаҳои мухталифи театрҳо намоиш дода шудааст ва бештар шухратёб гардидааст.

Нақши осори ҳар ду ситораи дурахшони адабии ҷаҳон - Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир мушкилоти равонӣ-ботиниро то ҳадде аз байн мебард. Чунин мушкилот сабабҳои муҳимтарини адабиёти Шарқу Ғарб шуда метавонанд. Барои бисёр нафарони онвақта осори Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир хеле муҳим ҳисоб меёфт, зеро онҳо мардумро ба ҳаёти нави маърифатӣ, маданӣ ва ахлоқӣ талқин менамуданд.

Муҳимтарин мақсади Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир ҳидоят намудани ҷамагон зери истилоҳи «инсондӯстӣ» ва «башардӯстӣ» ба ҳамдигар наздик месохт. Чунин истилоҳот, ки мазмуну муҳтавоаш дар асар ба ҳар шакл инъикос меёфтанд, дар таҳқиқоти олимони зиёд таҳқиқ шудааст. Ҳарчанд дар ин роҳ таҳқиқотҳои илмӣ зиёданд, мо дар он таҳқиқоти танқидӣ бештар ба риштаи таҳқиқ кашидем.

Дар осори Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир ду марҳалаи муҳим таҳлил шуданд:

1. марҳалаи асотирӣ (мифологӣ), ки ҳар дуи ин бузургон осорашонро бо мавзӯи мазкур шурӯъ карданд. Ҳадафи онҳо дар офаридани мавзӯҳои асотирӣ дар он буд, ки онҳо мардумро аз давраи куҳна ба давраи нав роҳнамоӣ карданд ва фикрҳои куҳнаро ба замони худ мувофиқ намуданд.

2. марҳалаи нав, ки Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир зимни он ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро давраи Эҳё нишон доданд. Дар марҳалаи мазкур ақидаҳои онҳо равшантар ва ба афкори мардуми онвақта аллакай баробар мебошад.

Марҳалаи мазкурро метавонем марҳалаи драма (фосеа) ном бибарем, зеро дар он вақт ҳодисаҳои фосеавӣ-реалӣ зиёд ба вучуд омаданд.

Барои муайян кардани ақидаҳои Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир дар осорашон аз таҳқиқоти олимони дохиливу хориҷӣ чун М. Морозов, Б. Казаков, Н. Нурҷонов, М. Ҳайдаршоев ва дигарон пажӯҳишҳои хубро ба даст овардем.

Ҳарчанд осори Вилиям Шекспир дар дохили кишвар кам таҳлилу таҳқиқ шудааст, мардум тавассути рӯзнамаву маҷаллаҳо ба ҳаёт ва ғайбати ӯ шинос шуданд.

Ҳамчунин осори Вилиям Шекспир бештар тавассути намоишҳои театри ба мардум бештар маълум гардад. Ҳамин тавр, Вилиям Шекспир то замони мо дар байни мардум маҳбубияти хосса дорад.

АДАБИЁТ

1. Вилиям Шекспир в творчестве художников театра, Москва: Советский художник, 1975, 211 с.
2. Зайниддинов М. Нобиги фарҳанги ҷаҳонӣ (ба ифтихори 450-солагии Вилиям Шекспир // Адабиёт ва санъат, 2014, 14 август
3. Козаков Б. Вилиям Шекспир (ба 335-солагии рӯзи вафоташ), 1991, 256 с.
4. Қудратов Р. Шекспир дар диёри тоҷикон // Тоҷикистони советӣ, 1964, 24 апрел
5. Мансури Р. Таърихи Эрон, Техрон, 1363, 311 с.
6. Мирзоев Қ. Драмматургии оламшумул // Тоҷикистони советӣ, 1964, 24 апрел
7. Мирзоев Қ. Драмматургии оламшумул // Тоҷикистони Сурх, 1962, с. 3.
8. Морозов М. Шекспир 1564-1616, 2-е изд. / М. Морозов. - М., 1956, 243 с.
9. Нурҷонов Н. Саҳна ва таҳияи классикон (дар мисоли «Ҳамлет»-и Шекспир) // Садои Шарқ, 1982, № 1, с. 76-83.
10. Нурҷонов Н. Шекспир дар сахнаи тоҷик // Шарқи Сурх, 1964, № 4, с. 66-74.
11. Чарлз Лэмб. Три комедии Шекспира, Москва, 1947, 56 с.
12. Шекспир В. Отелло (тарҷумаи А. Лоҳутӣ ва С. Бону, Сталинобод-Ленинград, 1940, 192 с.
13. Anthony Sherly. Sir Anthony Sherly: His Relation of His Travel into Persia / Sherly Anthony. - London, 1613, 47 p.
14. Braga Th. Vidade Luiz de Camoes / Th. Braga Porto: Imprensa Portuduesa, 1873, 411 p.
15. Christopher Dawson, The Mongol Mission: Narratives and letters of the Franciscan missionaries in Mongolia and China in the thirteenth and fourteenth centuries / Dawson Christopher, - New York, 1955, pp. 85-86.
16. Don Cameron. Allen's article on Preston / Cameron Don. MLN, 1934, p. 384.
17. Ellis Sir H., Original Letters Illustrative of English History / Sir Ellis London, Third Series, vol. I, pp. 54-58.
1. Брага Т. Видеде Луис де Камос / Порту: ImprensaPortuduesa, 1873: 411 стр.
2. Вилиям Шекспир в творчестве художников театра, Москва: Советский художник, 1975, 211 с.
3. Дон Камерон. Работы о Персии / Камерон Дон. 1934. С. 384.
4. Зайниддинов М. Мировой культурный гений (450-летию Уильяма Шекспира) // Адабиёт ва санъат, 2014, 14 август
5. Козаков Б. Уильям Шекспир (335-летию смерти у. Шекспира), 1991, 256 с.
6. Кристофер Доусон, Монгольская миссия: рассказы и письма францисканских миссионеров в Монголии и Китае в

- тринадцатом и четырнадцатом веках / Доусоню Кристофер - Нью-Йорк, 1955, стр. 85-86.
7. Кудратов Р. Шекспир в стране таджиков // Тоҷикистони советӣ, 1964, 24 апрел
 8. Мансури Р. История Ирана, Техрон, 1363, 311 с.
 9. Мирзоев Қ. Мировой драматург // Тоҷикистони советӣ, 1964, 24 апрел
 10. Мирзоев Қ. Мировой драматург // Тоҷикистони Сурх, 1962, с. 3.
 11. Морозов М. Шекспир 1564-1616, 2-е изд. / М. Морозов. - М., 1956, 243 с.
 12. Нурджонов Н. Сцена и показ классиков (на примере «Гамлет»-а Шекспира) // Садои Шарк, 1982, № 1, с. 76-83.
 13. Нурджонов Н. Шекспир на сцене // Шарқи Сурх, 1964, № 4, с. 66-74.
 14. Чарлз Лэмб. Три комедии Шекспира, Москва, 1947, 56 с.
 15. Шекспир В. Отелло (тарҷумаи А. Лоҳутӣ ва С. Бону, Сталинобод-Ленинград, 1940, 192 с.
 16. Эллис Сэр Х., Оригинальные письма, иллюстрирующие английскую историю / Сэр Х. Эллис - Лондон, Третья серия, том. I, стр. 54-58].
 17. Энтони Шерли. Сэр Энтони Шерли: его отношение к его путешествию в Персию / Шерли Энтони. - Лондон, 1613, 47 с.

ВКЛАД ТАДЖИКСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВО ВИЛЬЯМ ШЕКСПИР

С самого начала многогранные отношения стран мира были прочны не только с восточным регионом, но и с западным миром, особенно с Англией. По таджикско-англо-персидским отношениям имеется ряд научных работ, посвященных различным вопросам их взаимоотношений. На протяжении всей истории различные аспекты таджикско-англо-персидского сотрудничества привлекали внимание исследователей, историков и ученых. Основным приоритетом в изучении данного вопроса являются российские, английские и таджикские ученые, изучившие историю обеих сторон и представившие углубленные исследования. Исследования ученых и востоковедов мира, особенно российских, таджикских и английских, изучили материалы и научные труды на основе исторических источников и произведений великих людей.

Уильям Шекспир – один из величайших поэтов, мыслителей и исследователей западной литературы, чьи уникальные произведения анализируются учеными, учеными, исследователями, историками, лингвистами, философами, искусствоведами и экспертами мира, особенно таджикскими учеными, требует серьезного научного исследования.

Таким образом, в данном исследовании мы попытались проанализировать произведения Уильяма Шекспира на основе анализа таджикских ученых, таких как литературоведы, историки, переводчики и симфонисты.

Автор статьи доказывает, что наряду с историей тысячелетних отношений между таджикскими и английскими персами получили полное развитие не только различные социально-экономические, культурные, политические и научные направления, но и литература и востоковедение.

Ключевые слова: *разносторонние отношения, культура, история, Англия, цивилизация, путешественники, персидско-таджикский, Восток, Запад, древний, исследователь, торговля, гений.*

CONTRIBUTION OF TAJIK RESEARCHERS ON SHAKESPEARE'S HERITAGE

From the early beginning, the multifaceted relations of the countries of the world were strong not only with the eastern region, but also with the western world, especially with England. On Tajik-Anglo-Persian relations, there are a number of scientific works devoted to various issues of their relationship. Throughout history, various aspects of Tajik-Anglo-Persian cooperation have attracted the attention of researchers, historians and scientists. The main priority in the study of this issue are Russian, English and Tajik scientists who have studied the history of both sides and presented in-depth studies. Research by scientists and orientalists of the world, especially Russian, Tajik and English, studied materials and scientific works based on historical sources and works of great people.

William Shakespeare is one of the greatest poets, thinkers and researchers of Western literature, whose unique works are analyzed by scientists, scholars, researchers, historians, linguists, philosophers, art critics and world experts, especially Tajik scientists, and requires serious scientific research.

Thus, in this study, we tried to analyze the works of William Shakespeare based on the analysis of Tajik scholars such as literary scholars, historians, translators and symphonists.

The author of the article proves that along with the history of millennial relations between the Tajik and English Persians, not only various socio-economic, cultural, political and scientific directions, but also literature and oriental studies, have been fully developed.

Keywords: *versatile relations, culture, history, England, civilization, travelers, Persian-Tajik, East, West, ancient, explorer, trade, genius*

Сведения об авторе:

Шозиёева Гулмо Парвонашоевна – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, Тел.: (+992) 93 547 78 93, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com

Хукуматова Гуландом Раджабалиевна – соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Сафарова 16., E-mail: hukumatzoda_2020@gmail.com.

About the author:

Shoziyoeva Gulmo Parvonashoevna – Candidate of Philology Sciences, Leading Specialist of the Institute of studying of the issues of the Asian and European countries, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com

Hukumatova Gulandom Rajabaliyeva – Researcher of Kulyab State University by name Abuabdullo Rudaki. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 16 Safarov str. E-mail: hukumatzoda_2020@gmail.com.

УДК 81.821.08

ТАМСИЛ ВА РАМЗ ДАР РАСОИЛИ ХОҶА АБДУЛЛОҶИ АНСОРӢ

Шарипова М.З.

МДТ – и “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”

Тамсил низ яке аз қисматҳои ташбеҳ аст, Ҷурҷонӣ тамсилро як навъ ташбеҳ медонад, дар ин бора мефармояд: "Ташбеҳ умумӣ аст ва тамсил махсус аст, пас ҳар тамсил ташбеҳ аст ва ҳар ташбеҳ тасмил нест" [16, с.53]. Муҳимтарин вазифаи тамсил дар он аст, ки андеша ва маъниро равшан месозад, дар ин маврид гуфтаанд: «Ишораи нек фаҳмо тароват мебахшад» [16, с.53].

Рамзҳо хангоми ҳикояҳои тамсилӣ ифода карда мешаванд. Рамзҳои ин асар бештар навъи характер мебошанд. Масалан, дар рисолаи «Дилу ҷон» «дил» рамзи шогирди навор ва «ҷон» рамзи мақсади нисоӣ аст. Дар ин рисола дил саволдиҳанда ва ҷон посухдиҳанда аст. Нафс аз сари қудрат ба ҳама суолҳои дил посух медиҳад, то номаълум ба дил равшан шавад ва пардаи ноён бар он пайдо шавад (ба мақоми нобудӣ мерасад-М.Ш.) дар ин марҳала дил сер мешавад ва бозпурсиро бас мекунад:

«روز ازل، در عهد ازل، قصه‌ای رفت میان جان و دل، نه آدم و حوا بود، نه آب و گل، حق: بود حاضر و حقیقت حاصل: و گُنا لحکمهم شاهدین.

قصه‌ای که کس نشنید به آن شگفتی، دل سائل بود و جان مُفتی، دل را واسطه‌ای در میان بود، و جان را خبر، عیان بود. هزار مسئله پرسید دل از جان، همه متلاشی در یک حرف، جان همه را جواب داد، در یک طرف. نه دل از سوال سیر آمد، نه جان از جواب، نه سوال از عمل بود. نه جواب از ثواب. هرچه دل از خبر پرسید، جان از عیان جواب داد، تا دل با عیان بازگشت و خبر فرا آب داد» (انصاری).

«Рӯзи азал, дар аҳди азал, қисса эй рафт миёни ҷону дил, на одаму хавво буд, на обу гул, Ҳақ, буд ҳозир ва ҳақиқати ҳосил ва гӯна لحکمهم شاهدین (кунко лиҳкамҳам шохидин-сураи Анбиё, 78).

Қиссае, ки кас нашинд ба он шигифтӣ, дил соил буд ва ҷон муфтӣ, дилро воситае дар миён буд, ва ҷонро хабар, аён буд. Ҳазор масъала пурсид дил аз ҷон, ҳамаи муталошӣ дар як ҳарф, ҷон ҳамаро ҷавоб дод, дар як тараф. На дил аз суол сир омад, на ҷон аз ҷавоб, на суол аз амал буд. На ҷавоб аз савоб. Ҳар чӣ дил аз хабар пурсид, ҷон аз аён ҷавоб дод, то дил бо аёни бозгашту хабари фаро об дод» [7, с.12].

Азбаски ин достони адабӣ ва чанд қабата аст, тафсири дигаре низ дорад. Тафсири дигаре, ки аз ин дoston оварда мешавад, ин аст, ки дилро ба унвони рамзи ақли тафаккур гирифтанд, ки парда ва миёнарав миёни ақл ва ҳақиқати воло аст ва ҷон ҳамон рӯҳест, ки аз рӯҳи Худо гирифта шудааст: ««فنفخت فيه من روح» (ал-Ҳаҷр, 72). Ба ин мақсад нафс ба ҳамаи саволҳои дил ҷавоб медиҳад ва онро бовар мекунонад, то он даме, ки дил ба дараҷаи ваҳӣ (фалокат) расад ва аз пурсиш даст кашад.

Дар ин рисолаи «Дилу ҷон» ба манзали устод аз сари иқтидор аст. Дилро, ки ба масобеҳи шогирди руҳ аст, таълим медиҳад ва қаноат медиҳад, дар муқобили он дил ҳеҷ гуна иддаое надорад ва мочаро намекунаду сухани вайро мепазирад. Дар натиҷа метавон гуфт ки сабки рисола иқноӣ аст. Ба тавр намуна бангаред ба қисмате аз муқолаҳои муриду мурод ва дилу ҷон:

«دل از جان پرسید: بیگانه کیست؟ و مزدور کیست؟ و آشنا کیست؟
جان جواب داد: بیگانه رانده است، و مزدور، بر راه مانده، و آشنا خوانده.

دل از جان پرسید: عیان چیست؟ و مهر چیست؟ و ناز چیست؟
جان جواب داد: عیان رستاخیز است، و مهر آتش خون آمیز است، و ناز، نیاز را دستاویز است.
دل گفت: بیافزای.

جان جواب داد: عیان با بیان، بدساز است، و مهر با غیرت انباز است و آنجا که ناز است قصه دراز است.
دل گفت: بیافزای.
جان جواب داد: عیان شرح نپذیرد، و مهر خفته را به راز نگیرد، و نازنده به دوست، هرگز نمیرد» (همان، ۱۳).

Дил аз чон пурсид: Бегона кист? Ва муздур кист? Ва ошно кист?

Чон ҷавоб дод: бегона ронда аст ва муздур бар роҳ монда ва ошно хондааст.

Дил аз чон пурсид: аён чист? ва муҳр чист? Ва ноз чист?

Чон ҷавоб дод: «Аён растохез аст ва мӯҳри оташи хуномез ва ноз ниёзро дастовез аст».

Дил гуфт: бияфзой.

Чон ҷавобдод: «Аён бо баён бадсоз аст ва меҳр бо ғайрат анбоз аст ва он ҷо, ки ноз аст, қисса дароз аст».

Дил гуфт: бияфзой.

Чон ҷавоб дод: «оини шарҳ напazиред ва меҳри хуфтаро ба роз нагиред ва нозанда ба дӯст ҳаргиз намирад» [7, с.13].

Ҳадафи Хоҷа аз тарҳрезии ин калом ба таври ғайримустақим баён кардани дидгоҳҳои ирфонии худ буд. Дар воқеъ вай меҳост, ки роҳи тарикатро ба ин тартиб омӯзонад. Аслан «таслим шудан» натиҷаи рисола аст, аммо мақсади Хоҷа аз ин кор шояд он буд, ки толибон дар назди пир баҳсу мунозира накунад, бояд ҳарфҳои пирро бо дилу чон бипазиранд ва ба он эътиқод кунанд.

Бо истифода аз ин шакли ташбеҳ қувваи таъсирбахшии матн афзуда, истиора яке аз муҳим ва таъсирбахши забони маҷозӣ барои баён ва интиқоли мафҳумҳо, маънӣ ва мавзӯҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, динӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ гардидааст. Қувваи ҷазб ва ҳавасмандгардонӣ ҷолиби тавачҷуҳи шунавандагонро ба худ мекашад ва мазмунӣ онро дарк мекунад [Zyngoui yt al., 2009: 93].

از آسمان کلاه می بارد، اما بر سر آن کس، که سر فرود آرد»

Аз осмони кулоҳи май борад, аммо бар сарони кас, ки сар фурӯд орад» [7, с.30]. Агар чи «кулоҳ» намоди фахр ва ҷоҳ аст, аммо дар ин ҷо намоди инояти шафқати ҳазрати раҳмонаст, «сар фурӯд овардан» ҳам метавонад киноя аз рукӯъ ва сучуд бошад (тавозуъ дар муқобили ҳақ-Ш.М.) ва ҳам метавон бекубро ва бенихвотӣ (тавозуъ дар муқобили халқ-Ш.М.) бошад. Ин тамсилро Хоҷа ба қасди тарғиб ба тавозуъ ва таҳзири аз истиқбор ва худ бузургбинӣ овардааст. Асрмандии ҷумлаҳои тамсили ба маротиб бештар аз ҷумалаҳои содааст. Агар ин ҷумларо бидуни тамсил оварад, занандагии насихат будани ҷумлаи гӯши мухотабро ҳаста мекард, мутмаиннани асари нерӯмандии ҳам ба ҳамроҳ намедошт.

Дигар ташбеҳҳое, ки дар ин рисола зикр шудаанд, дар шакли зарбулмасал буда, аз ҷумлаи: борон аз санг набояд дурӣ, насихат аз имконнопазир аст. Агар Хоҷа кӯр бошад, нархи офтоб чӣ гуна аст? [7, с.38] Ин масал барои таҳқири ҳокими Ҳирот истифода шудааст.

نقل است که حاکم هرات، شیخ را گفت، مرا نصیحتی فرما، یا کسی را بفرست، که مرا نصیحتی نماید. فرمود هر که دنیا طلبد، تو را نصیحت نکند، و آن کسی که عقبی طلبد، با تو صحبت نکند، آنکه به در خانه تو آید تو را نصیحت نتواند کرد، و آنکه تو را نصیحت تواند کرد، به در خانه تو، نیاید! (همان).

Ривоят мешавад, ки волии Ҳирот ба шайх фармуд, ки ба ман насихат деҳ, ё касеро бифирист, то ба ман насихат диҳад. Гуфт: «Ҳар кӣ дунёро ҷӯяд, туро насихат накунад ва ҳар кӣ ояндаро ҷӯяд, бо ту сухан нагӯяд, ҳар кӣ ба хонаи ту ояд, туро насихат накунад ва ҳар кӣ насихат кунад, ба дари ту наояд!» [7, с.45].

Хоҷа бо ёрии ин масал дар мавриди рад кардани онҳое, ки ба сухани ӯ гуш намедиханд, мавқеи катъитаре гирифтааст. Вазифаи муҳими ин ташбеҳ метавонад нишон диҳад, ки нуфузи соҳибони илм ва шариат дар бисёр маврид соҳибони қудрат ва сиёсатро тамасхур мекунад, ин тамсил масъалаи муҳими гирифтани машруъияти сиёсатро аз шариат баён мекунад.

Дар боби аввали рисолаи «Канз-ус-солиқин», боби «Дар рисолаи ақлу ишқ» Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ истиораи матнро ба кор бурдааст, услуби ин рисола полемикист. Дар ин ташбеҳ ақл рамзи «Илоҳиётшиносӣ» ва ишқ рамзи «олим» аст. Сарчашмаи ин ташбеҳ сарзамини Ҳирот аст, ки аз зиндагиномаи Хоҷа маълум мешавад, ки муҳолифони Хоҷа дар Ҳирот пайваста бо у мечангиданд ва ақидаҳои уро ба ҷолиш кашида, онро хилофи шариати исломӣ медонистанд. хоҷагон ва душманонаш авҷ гирифт ва кор ба дасти султонӣ вазираш

расид. Гуфта мешавад, ки дар охири сол (456 хичрӣ) ихтилофоти Ансорӣ ва мухолифони ӯ рӯз то рӯз шадидтар мешуд. Вақте султон Алп Арсалон ба шаҳри Ҳирот омад, душманони Хоҷа якҷоя ба Низомулмулк номаи шикоятӣ фиристода, аз ӯ хоҳиш карданд, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро ба маҷлиси худ даъват намояд, ки ӯ дар ҳузури султонашон дар муҳокима нишинад. Агар Хоҷа дар андешаи худ бар онҳо ғолиб ояд, онҳо ба ӯ пайравӣ мекунад ва ба ӯ пайравӣ мекунад. Агар бар ӯ пирӯз шаванд, агар Хоҷа тоъати онҳоро қабул накунад, бояд дар пеши назари онҳо хомӯш бимонад ва бар зидди онҳо чизе нагуяд. Вақте Хоҷа дар маҷлис ҳозир шуд, Низомулмулк ба ӯ гуфт: Ин мардум барои баҳс бо ту чамъ омадаанд. Агар исбот шавад, ки шумо ҳақ ҳастед, ҳама ба роҳи шумо итоат мекунад. Дар акси ҳол, шумо озодед, ки ба дини онҳо пайравӣ кунед ё хомӯш бошед. Ансорӣ барҳост ва гуфт: Бо он чӣ дар остинам ҳаст, бо онҳо баҳс мекунам ва ба ӯ гуфт: Дар остинат чӣ дорӣ? Гуфт: Китоби Худо ва ба остини росташ ишора кард. Ва суннати Расули Худо (с) ва ба остини чапи он ҳазрат, ки Саҳеҳи Бухорӣ ва Муслим дар он ҷо пинҳон буданд, ишора кард. Дар байни рақибон касе набуд, ки қудрати ин гуна баҳсро дошта бошад. Ҳамин тавр, кор бо муваффақияти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ анҷом ёфт [15, с.138]. Шаҳри Ҳирот барои Ансорӣ нисбат ба дигар шаҳрҳо аҳамияти хоса дошт, зеро дар ибтидои достони истиоравии ҳикмат ва ишқ барои тавсифи он тасвирҳои зебо пешкаш карда буд, масалан: «Савори асп дидам, дар тичорату тичорат, тозиёна задани маҷбурӣ Ман ба шаҳре давидам, ки онҳо онро Ҳайи меномиданд. Ҳарӣ бар ӯ устувор аст, бурҷи ӯ сабр аст, котволаш оқил аст, ҷӯяш равшан аст, манорааш равшан аст, масҷидаш мисли манора аст [7, с.47]. Ин тавсиф ва тасвирҳо кутббандии Хоҷаро нишон медиҳад, ки Ҳиротро макони аҳли тасаввуф ва солеҳ медонад ва диншиносро аз ин макон намедонад. Хоҷа пас аз тавсифи зиёди шаҳри Ҳирот достони истиораро оғоз мекунад:

«در آمد در این بُلد، که شبیه است به خُلد، دیدم که خلق در عمارت، و دو شخص در طلب اُمارت. یکی عقل انکار پیشه، دوم عشق عیار پیشه، نگاه کردم تا که را رسد تخت و کدام را یاری دهد بخت» (همان، ۴۷).

«Дар омад дар ин баллад, ки шабеҳ аст ба хулд, дидам, ки халқ дар иморат ва ду шахс дар талаби аморат. Яке ақли инкори пеша, дувуми ишқи айёри пеша, нигоҳ кардам, то киро расад тахту кадомро ёрӣ диҳад бахт» [7, с.47].

Ин достон қариб як ташбеҳест аз бархурди Хоҷа бо мухолифонаш. Дар ин достон ақлу хирад рамзи илоҳиётшиносон ва мухолифони Хоҷа ва ишқ нишонаи ҳуди Хоҷа аст. Дар достони ақлу ишқ бар хилофи қиссаи истиоравии дилу ҷон, дар ибтидои достон интиҳо ва натиҷаи қиссаро намегуяд, зеро он қисса боварибахш аст ва ин қисса полемикист, Хоҷа. хост, ки баъд аз баҳси ақлу ишқ натиҷаашро бигуяд, мумкин аст ӯ бо ҳамин мақсад натиҷаро боздошта бошад, хонандаро ба хондани достон то охир ҷалб намояд. Дар ин қисмат мо мисолҳои ихтилофи ақл ва ишқро меорем:

عقل گفت: من سبب کمالاتم. عشق گفت: من در بند خیالاتم.
عقل گفت: من بنشانم شعله غنا را. عشق گفت: من در کشم جرعه فنا را.
عقل گفت: من تقوا کار دارم. عشق گفت: من دعوی چکار دارم.
عقل گفت: مرا علم و بلاغت است. عشق گفت: من از هر دو عالم فراغت است.
عقل گفت: من دبیر مکتب تعلیمم. عشق گفت: من عبیر نافه تسلیمم. (همان، ۵۱)

Ақл гуфт: ман сабаби камолотам. Ишқ гуфт: ман дар банди хаёлотам.

Ақл гуфт: ман бинишонам шуълаи ғаноро. Ишқ гуфт: ман даркашами ҷуръаи фаноро.

Ақл гуфт: ман тақво кор дорам. Ишқ гуфт: ман даъвӣ чи кор дорам. Ақл гуфт: марои илм ва балоғат аст. Ишқ гуфт: ман аз ҳар ду Алим фароғатам.

Ақл гуфт: ман дабири мактаби таълимам. Ишқ гуфт ман абири нофаи таслимам [7, с.51].

پس عشق است، که این صفات در او است، لاجرم امیر خطّه دل او است. عقل را که عبارت از بند بُود، آخر، سیر قدمش چند بود؟ براین نسق راهی، و در هر قدمی چاهی، و چشمی در حجاب: اَنْ هَذَا الشیء عَجَابٌ. (همان)

Пас ишқаст, ки ин сифот дар ӯ аст, лочарам амири хиттаи дил ӯ аст. Ақлро, ки иборат аз банд буд, охир сайри қадамаш чанд буд? бар оини насқ роҳе ва дар ҳар қадаме ҷоҳе ва ҷашме дар ҳичоб: ۛ اَنْ هَذَا الشیء عَجَابٌ. (ин як чизи аҷиб аст) [7, с.53].

Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба ҳамин тарик достони ихтилофи худро бо диншиносон, ки ба нафъи у анҷом ёфт, тасвир мекунад. Вай бо тақя ба Худову Куръон ва паёмбар (с) барои тамошобин ҳаққи худро дар паҳлуи худ будан исбот мекунад. Дигар нияти эҳтимолии Хоҷа аз баёни ин далели истиоравӣ ҷилавгирӣ аз рафтани ҳозирин ба роҳи улуми ақлӣ, назири илоҳиёт ва фалсафа ва ташвиқи онҳо ба роҳи шариат ва тасаввуф буд.

АДАБИЁТ

1. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Муноҷотнома / Бо кӯшиш ва эҳтимоми Равонии Фарҳодӣ. -Техрон, 1977. - 54с.
2. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Муноҷот ва рубоӣёт / Бо кӯшиш ва эҳтимоми Меҳди Муиниён. - Техрон: Ганчина, 1370. - 120с.
3. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Муноҷотнома. Мақомот ва мақолот / Бо кӯшиш ва эҳтимоми Равонии Фарҳодӣ. - Техрон: Интишороти Озарваш, 1373.- 108с.
4. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Кашф-ул-асрор ва уддат-ул-аброр. - Техрон: Амири Кабир, 1363.
5. Ансорӣ Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия / Бо тасҳеҳи Ҳусайни Оҳӣ.-Техрон: Фуруӣ, 1380. - 733 с.
6. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Сад майдон / Бо эҳтимоми Қосим Ансорӣ. -Техрон, 1363.-125с.
7. Маҷмӯаи расоили форсии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ / Бо тасҳеҳи муқобалаи се нусха ва муқаддимаи фаҳориси Муҳаммадсарвари Мавлоӣ. - Қ.1. -Техрон: Интишороти Тӯс, 1377.- 427 с.
8. Арасту. Фанни шеър. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 189с.
9. Баҳор, Муҳаммадақӣ. Сабкшиносӣ. - Қ.2. - Техрон, 1373.- 432с.
10. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского.-М.: Сов. писатель. 1963. - 363с.
11. Башир, Алиасгар. Андешаҳои ирфонии Пири Ҳирот. - Техрон, 1374. - 135с.
12. Боркӯзӣ, Серж. Пири Ҳирот / Тарҷумаи Равонии Фарҳодӣ. - Кобул, 1978. - 420с.
13. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. - Л., 1940. - 240с.
14. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафъӣ. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ. - Техрон, 1378. - 832с.
15. عبدالمجيد، محمد سعيد (سعيدالافغانى). (۱۳۸۶). شيخ الاسلام خواجه عبدالله انصاري هروى، زندگى، آراء، عقايد فلسفى و كلامى. مترجم عزيز الله عزيزاده مالىستانى. تهران: نشر. ۱۶. غلامحسين زاده،
17. Чурчонӣ, Абдулқоҳир. Асрор-ул-балоға. Бо таҳқиқи Муҳаммад Фозилий. -Бейрут:-Мактабатуссойирин, 1998.
18. Нигматов, Н.И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н.И. Нигматов, Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 2-6 (82). – С. 148-153.

ПРИТЧА И АЛЛЕГОРИЯ В ТРАКТАТАХ ХОДЖИ АБДУЛЛО АНСОРИ

Рассматриваемый нами произведений, наряду с освещением отдельных суфийских вопросов, также имеет и литературно-художественные аспекты. В частности, мелодичностью, тематичностью, художественность и поэтические фигуры и повысило их литературную ценность, связи с этим сделали эти произведения важными произведениями искусства с высокой поэтикой. В Расаиле, благодаря содержанию оригинальности стиля в данном произведении наблюдается ритмичности словообразования. Расаил имеет связное и непрерывное содержание, способ его выражения идет от целого (стих Корана) к детальному (объяснению), так как произведения является философско-мистической именно поэтому идеи идут от целого к его малому, само поле есть рождение своего предшествующего поля и его стиль убедителен.

Ключевые слова: суфизм, расаил, Ансори, стиль, поэтика, поэтичность, философия, художественные фигуры, образ, подтекст.

PARABLE AND ALLEGORY IN KHOJA ABDULLOH ANSORI'S TREATISES

Alongside with the coverage of individual Sufi issues, the work under consideration dwells on literary and artistic aspects as well. In particular, melodiousness, thematics, artistry and poetic figures increase their literary value and the relevant literary productions are considered to be the most important ones with the higher art of poetics. In Rasaila, due to the content of the original style in this work, there is a rhythmic word formation. Rasael has a coherent and continuous content, the way of its expression goes from the whole (Quran verse) to the detailed (explanation), since the work is philosophical and mystical, which is why the ideas go from the whole to its small, the field itself is the birth of its previous field and its style convincing.

Keywords: Sufism, Rasail, Ansori, style, poetics, poetry, philosophy, artistic figures, image, subtext.

Сведения об авторе:

Шарипова Муътабар Захибуллоевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и литературы факультета восточных языков ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Гафуров (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E-mail: mutabar-1977@mail.ru

About the author:

Sharipova Mu`tabar Zahibullovna candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik language and literature attached to the faculty of oriental languages under the SEI "KhSU named after acad. B.Gafurov" (Khujand, Tajikistan) E.mail: mutabar-1977@mail.ru

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВА В ПОЭЗИИ

Саидов О. С.

Таджикский национальный университет

Традиция и новаторство – две основы, на которых держится литература любого народа. Традиции в области литературы долговечны благодаря своей прочности и живучести, и сломать стереотипы и влияния их течения — непростая задача. Если бы не было этого феномена, наша таджикская поэзия за более тысячи летнюю историю совершенно изменилась бы. В его просторах появились совершенно четкие горизонты, обретшие иную структуру и композицию. К сожалению, многовековая сформировавшаяся и установленная традиция литературных жанров на материале литературы, поэтических форм удалось сохранить в состоянии творения и порядке, держать ворота закрытыми перед лицом инноваций и обновления. С другой стороны, требовала, чтобы литературные общества прошлого полностью подчинялись этой власти.

Так как творение поэтов и писателей является показателем того, что в то время были художники, которые выходили за пределами традиции, искали новые пути, новые миры, хотя их число было немногочисленно, бесспорно, что их усилия и новаторства стали фактором для объединения сил, не имея характер всеобщности.

Особая и значительная поломка традиции началась только после начала XX века в связи с большими политическими и социальными изменениями, произошедшими во многих странах мира, в том числе и в Иране. По этим вопросам было проведено много исследований, о которых мы не будем упоминать в данной статье. Исключая упоминание о Нимо Юшидже, известном в мировом литературоведении, которого признают величайшим новатором, поэтом, разрушителем стены традиции и отцом персидской поэзии.

Нимо основал великую школу. Позднее его ученики полностью изменили атмосферу персидской поэзии, ее структуру и правила, подчинявшиеся традиции. Эволюция, которая началась усилиями Нимо и его последователей в области поэзии, не ограничивалась структурой и инструментами поэзии. Многие утверждали, что стиль работы, способ отношения с явлениями бытия, изложение поэтической речи, язык поэзии, искусство использования слов, видение и структура поэзии должны измениться.

Образ мышления, видение и интеллект поэта от плененной атмосферы прежнего стихотворения должна освободиться. Зеркало поэзии должно быть очищено от пыли подражания и бесплодного повторения. Видение мира и его явлений своими глазами, их переосмысление требовало от поэта отражать мысли общества, широкого кругозора, таланта, знаний и учености, признания художественных творений мировой литературы и так далее.

Сочетание этих вопросов было необходимостью, возникшей внутри человеческого общества, стремившегося к процветанию и прогрессу.

Хотя наша цель в этой статье не есть проявление интереса на детали традиции, однако считаем необходимым привести цитату из высказываний исследователя К. Аминпура. По его словам, «традиции литературы — это совокупность литературных стилей, возникших в период развития литературы каждого народа и применявшихся друг к другу. Первым столпом, на котором происходит развитие и эволюция литературы, является традиция. Более того, именно эти традиции объединяют различные литературные эпохи». [5,6]

Напоминалось, что самый большой удар по статуе древней традиции в персидской поэзии нанес Нимо и открыл новый путь для следующего поколения. У него появилось много последователей, но интересно отметить, что его последователи не полностью отделились от традиции, а построили компромиссные и гармоничные отношения между традицией и новаторством.

В этом смысле большинство из них, используя традиционные модели и новые формы поэзии, творили стихотворения. Среди последователей школы Нимо поэт Фаридун Мушири считается одним из самых известных деятелей, имеющий свой стиль. К сожалению, в таджикском литературоведении, кроме кратких упоминаний, подробного исследования по нему не проводилось.

Фаридун Мушири родился в 1926 году в Тегеране и несколько лет провел в Мешхеде. После получения среднего образования он вернулся в Тегеран и устроился на работу в министерстве связи. В то же время, он начал свое сотрудничество с важными литературными журналами того периода, такими как «Равшанфикр» и «Эронобод». Его сборники начали печататься во второй половине 1950-х годов и назывались так: «Ташнаи тўфон» («Жажда бури») (1955), «Гунохи дарё» («Грех реки») (1956), «Абру кўча» («Облако и улица») (1961), «Баҳорро бовар кун» («Верь весне») (1968).), «Аз хомӯшӣ» («Из тишины») (1977), «Марвориди меҳр» («Жемчужина любви») (1985), «Оҳ борон» («Дождь») (1988), «Аз диёри ошгӣ» («Из страны примирения») (1992)), «Бо панҷ сухансаро» («С пятью стихотворцами») (1993), «Лаҳзаҳо ва эҳсос» («Мгновения и Эмоции») (1996 г.), «Овози он парандаи ғамгин» («Голос грустной птицы») (1998 г.), «То субҳи тобноки ахурой» («До светлого утра Ахуры») (2000 г.) и собрания

стихов в двух томах под названием «Бозтоби нафаси субхдамон» («Отражение нашего утреннего дыхания»)

Ташнаи Туфон («Жажда бури») была первой опубликованной книгой его стихов, предисловие к которой написали известные ученые Али Дашти и Мухаммад Хусейн Шахриёр. Сборник — его первая поэтическая поэма, и внутри ее — не что иное, как личная боль, слова любви. Но Али Дашти, возможно, хвалит его для ободрения и напоминает ему, что после прочтения сборника стихов «во мне укрепилась надежда, что персидская поэзия вошла в период преобразования, выходит из повторения старых сказанных изречений и изношенности, и новое стихотворение постепенно принимает свой истинный вид». [6,3]

Во введении он акцентирует внимание на особенностях и недостатках новой поэзии в Иране, упоминая о влиянии Фаридуна на Ф. Тавалали и Нодирпура, подчеркивает, что каждый художник должен иметь свое характерное и неповторимое лицо в поэзии.

В предисловии в тоже время подчеркивается, что «действительно, поэзия в Иране должна принять новый облик и неизбежно примет новый облик, но это новаторство и новшество должны быть, прежде всего, делом воображения и, во-вторых, вопросом толкования. Это приемлемо в той мере, в какой допустимо вливать чистое воображение в форму древней поэзии, но, во-первых, это должно быть чистое воображение и художественные метафоры, а во-вторых, это должны быть новые темы и идеи, не устаревающие и ясные при желании, чтобы выразить это понятие. Если они выбирают новый стиль, то он не должен основываться на принципе красноречия, и следует иметь в виду, что настоящая цель речи состоит в том, чтобы донести смысл и интеллект до читателей и слушателей. [6,7]

Знакомство со стихотворениями первой книги стихов показывает, что основными темами в ней являются природа и любовь. Однако тонкости, которые вложены в его поэтический мир, не дали ему ни конкретного ясного языка, ни ясного ума. Этот стиль творения находит продолжение в его второй книге «Гунохи дарё» («Грех реки»). В этой книге много слов и конструкций, изображающих сцены мрака и угнетения, отражающие отчаяние и разочарование. Однако, несмотря на печальную и мрачную атмосферу, в стихах первых сборников встречаются интересные и читабельные стихотворения на важные темы. В стихотворении «Марги дил» («Смерть сердца») он говорит:

Сахар чун дар ойина кардам нигох,
На лабханд бар чой дидам на ашк,
Чу бар пайкари хеш кардам назар,
На бар мўйи ман он дурахшандагӣ,
(Утром я посмотрел в зеркало,
Я не видел ни улыбок, ни слез,
Я посмотрел на свою внешность,
Не на моих волосах было то сиянье,

Гули хусни ман сахт пажмурда буд.
Равони ман аз ашк афсурда буд.
Худоё чи дидан дилам мурда буд.
На дар чехраам партави зиндагӣ. [6,127]
Цветок моей красоты сильно завял.
Мой разум наполнился слезами.
Боже, мое сердце было мертвым.
Не свет жизни был на моем лице).

По мнению литературоведов, первые два сборника Ф. Мушири относятся к периоду своеобразной зрелости и прогресса. Он пытается обрести свой собственный особый мир. На время гуляет в саду поэзии Ф. Тавалали и Нодирпура. Увлечение стихотворениями этих двух поэтов в его первых стихах особенное и яркое. Только в третьем сборнике Фаридун входит в новый мир и находит свой собственный мир.

По словам литературного критика Заркони, «первое стихотворение в этой книге (т. е. «Абру кўча») — это взгляд на мир, который позже очаровывает весь его разум и язык. «Хуш ба холи гунчаҳои нимабоз» («Счастливые почки-полукровки») красивое стихотворение — это особый мир, для нахождения которого он испробует два сборника стихов. Здесь побеждает уже не Нодирпур и не Тавалули, а Мушири заявляет о своем присутствии:

Бўйи борон, бўйи сабза, бўйи хок,
Осмон обиву абри сафед,
Атри наргис, ракси бод,
Хилвати гарми кабутарҳои маст.
Хуш ба холи рўзгор! [1,487]
Ветки вымытые, промытые дождем, чистые.
Зеленые листья ивы.
Мелодия ласточек радостных.
Медленно наступает, вот, весна

Шохаҳои шуста, боронхӯрда, пок.
Баргҳои сабзи бед.
Нағмаи шавқи парастуҳои шод.
Нарм-нармак мерасад, инак баҳор
(Запах дождя, запах травы, запах пыли,
Небо голубое и облако белое,
Аромат нарциссов, танец ветра,
Теплое одиночество пьяных голубей.
Удачи жизни!)

Наверное, можно спросить, в чем состоит достоинства этого стихотворения?

К этому стихотворению можно подойти с нескольких сторон. Во-первых, стихотворение написано арузом нимой (метрическая система первой строки стиха) чтобы сделать стихи короткими и высокими. В размере рамал (бахри рамал) со зихофи «фоилотун». Стиль афоил стихотворения таков:

-v-/-v-/-v-
-v-/-v-/-v-

-v-/-v-/-v-
 -v-/-v-/-v-
 -v-/-v-/-v-
 -v-/-v-/-v-
 -v-/-v-/-v-
 -v-/-v-/-v-

Понятно, что в рассказываемом отрывке стихотворения каждый бейт имеет свою рифму: хок-пок; сапед-бед; бод-шод;

Лишь в четвертом бейте отсутствует рифма, но этот недостаток компенсируется стилем выражения, имеющим повествовательный аспект.

Следует сказать, что стихотворение состоит из трех куплетов.

Во втором куплете способ использования рифмы похож с первым куплетом, но с небольшим изменением. В этом смысле, в редифе существующих рифм в куплете, отдельные слова рифмуют куплеты друг с другом

Хуш ба ҳоли духтарак, мехак, ки механдад ба ноз,
 Хуш ба ҳоли чоми лабрес аз шароб

В последующем бейте вторая стихотворная строка рифмуется с последней строкой второго куплета:

Эй дарег аз ту агар чун гул наранҷи бо насим,
 Эй дарег аз ман агар мастам насозад офтоб

Как видно, слова «шароб» и «офтоб» рифмуют куплеты. Конечно, это - технический и структурный аспект стихотворения, который усиливается в этом сборнике и в последующих сборниках.

Чтобы подкрепить мысль, приведем пример из другого стихотворения этого сборника «Дашт». Стихотворение состоит из шести куплетов, в которых рифма играет созидательную роль. За исключением внутренней рифмы, куплеты рифмуются друг с другом:

Дар навозишҳои бод	Дар гули лабханди деҳқонони шод
Дар суруди нарми рӯд	Хуни гарми зиндагӣ ҷӯшида буд.
Нушханди меҳри об	Обшори офтоб
Дар сафои дашти ман кӯшида буд.	(Ветер ласкает
В цветке губ счастливых деҳкан	В нежной песне реки
Теплая кровь жизни кипела.	Питьевая вода
Солнечный свет	Посреди степи меня накрыло.)

Если вышестоящие строки рифмуются с сочетаниями «ҷӯшида буд» и «кӯшида буд», то третья строка освобождена от него. Только в шестом куплете меняется общая рифма.

Другая особенность новаторства стиля Ф. Мушири состоит в том, что он избегает основную опору речи - глагола. Иногда в некоторых стихотворениях он использует только один или два глагола для усиления строфы. Например, в стихотворении «Шабҳои корвон» в первом и втором стихах связь между словами устанавливается посредством рифмовки и фразеологических словосочетаний.

Шабҳои торик/ Шабҳои дилтан/ Шабҳои зери чатри ғам/ Шабҳои дилгир/ Шабҳои зиндон/
 Шабҳои занҷир/ Шабҳои фонуси махтоб/ Шабҳои мурдоб/Шабҳои сабзи баргресон/ Шабҳои дарди
 мардуми аз худ гурезон/ Шабҳои пушти пардаи нух туйи зулмат/ Шабҳои ғурбат/ Шабҳои кунҷи инзиво
 бе заррае нур/ Шабҳои маҷбур.

Как видно, отдельные слова «дилгир» и «занҷир», «махтоб» и «мурдоб», «баргресон» и «гурезон», «нур» и «маҷбур» сохраняют структуру стихотворения. [8, 209]

Не следует забывать, что Мушири, наряду с этими нововведениями, не отказывается от традиционного стиля. Больше всего его интересует жанр газелей и четверостиший. Его традиционная поэзия особенно привлекательна с точки зрения языка и словотворчества. М. Шахриёр, почувствовав эту особенность поэтического языка поэта в первый период его творчества, отмечал: «Когда я читаю хорошее стихотворение, кажется, что слова летят в виде красивых и быстрых птиц, обхватывая смысл и понятия. Яснее и шире надо смотреть на это, чем богато стихотворение, тем больше просыпается говорящий во время пения, и я, читатель стихотворения, просыпаюсь. Чем глубже, чище и яснее эта ситуация, тем выше, на мой взгляд, место поэзии, и я вполне понимаю это настроение в вашем творчестве. В частности, вашему творчеству очень близок тот факт, что поэзия является местом выражения и принадлежит средству коммуникации, и что она, в первую очередь, должна привлекать внимание читателя. [8, 8]

Существенный аспект поэзии Ф. Мушири, как на основе традиции, так и на основе новаторства, является его видение и способ подхода к миру природы и человека. В своих произведениях поэт всегда стремится установить прочную связь между природой и человеком. Связь, которая возможна только с помощью любви и нежности.

Конечно, отражение связи человека с природой в таджикской поэзии и вообще в мировой литературе не ново. Чистота воспринимается, когда художник смотрит на свою индивидуальность с

уникальной точки зрения. Он запечатлел незнакомые сцены этой связи и сосуществования в приятной форме.

Связь человека и природы, установленная поэтом, с течением времени в каждом новом сборнике стихов приобретает особый уровень. Эта связь постепенно приводит поэта к общечеловеческим, мировым проблемам. Стихотворение Мушири – это представитель человека в обществе, который с любовью и нежностью приглашает своих соотечественников.

Конечно, много отсылок к поэзии Мушири на стыке традиции и новаторства. Ниже мы ограничимся цитатой М. Кадкани, касающейся особенностей поэзии поэта. В своей статье М. Кадкани так описывает основные черты творчества Мушири: «Секрет его успеха можно найти в двух-трех особенностях поэзии Мушири, первая из которых — его нежный, мягкий и простой язык. Его стихотворение при одном чтении открывает читателю все свои красоты и тайны. Саади также мгновенно представляет читателю красоту и искусство своей поэзии. На мой взгляд, Ф. Мушири близок Саади, и эта область приятна читателю. Смыслом его поэзии является то, что может случиться с каждым, но не каждый может выразить это поэтически, и это для него большое достижение». [8, 12]

ЛИТЕРАТУРА

1. Зарқонӣ Саид Маҳдӣ. Чашмандози шеърӣ Эрон. Техрон, Нашри Солис, 1386. С.739
2. Зарринқуб Абдулҳусайн. Аз гузаштаҳои адабии Эрон. Техрон, 1375. С.588
3. Кадкани Мухаммадризо Шафӣ. Суварӣ хаёл дар шеърӣ форсӣ. Техрон, 1350.-С.588
4. Кадкани Мухаммадризо Шафӣ. Мушири шеър. Порис, Интишороти «Ховар», Чопи савум. 1367. С.254
5. Қайсар Аминпур. Суннат ва навоарӣ дар шеърӣ муосир. Техрон, 1383.-С.550
6. Мушири Ф. Ташинаи тӯфон. Интишороти Сафи Алишоҳ, Техрон 1334. С.175
7. Мушири Ф. Шоирӣ кӯчаи хотираҳо. Интишороти Ҳилманд. 1380, С.328
8. Мушири Ф. Гузидаи ашъор. Техрон, 1387. С.240
9. Солеҳов М. Арӯз ва омӯзиши он. Душанбе, «Эр-граф» 2016, С.272.
10. Шеър раҳойӣ аст. Интишороти «Қақнус», Техрон, 1378, С. 486

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВА В ПОЭЗИИ

Статья посвящена анализу проблем традиции и новаторства в современной персидской поэзии на примере произведений видного современного иранского поэта Ф.Мушири.

Ф.Мушири является последователем школы основоположника новой поэзии Ирана Нимо Юшиджа.

Как известно, Нимо Юшидж в 1921 г. издал поэму «Афсоне» («Сказка») и таким образом, изменил ход истории персидской поэзии.

В этой поэме трансформированы каноны традиционализма. С учётом новаторской особенности «Афсоне», в предисловие поэмы сам Нимо отметил, что его творение открывает новые горизонты перед молодым поколением поэтов.

Идеи и новаторские воззрения Нимо в дальнейшем были развиты в творчествах его последователей, особенно в поэзии Ф. Мушири.

Стихи в первом сборнике «Ташинаи тӯфон» в основном написаны на традиционном стиле. С другой стороны, они наполнены негативными чувствами. Тоска по безвозвратной молодости и настороженное предчувствие старости и смерти. В сборнике четко ощущается влияние Нодирпура и Ф.Тавалали. По мнению литературных критиков, этот период является периодом творческих поисков поэта.

Только после издания третьего сборника «Ташинаи тӯфон» Ф. Мушири показывает свое «истинное поэтическое лицо». В статье рассмотрены особенности его поэзии относительно традиции и новаторства.

Ключевые слова: традиция, новаторство, литература, поэзия, Ф.Мушири, критика, сборник.

COEXISTENCE OF TRADITION AND INNOVATION IN POETRY

The article is devoted to the analysis of the problems of tradition and innovation in modern Persian poetry on the example of the works of the prominent modern Iranian poet F. Mushiri.

F. Mushiri is a follower of the school of the founder of the new poetry of Iran, Nimo Yushij.

As you know, Nimo Yushij in 1921 published the poem «Afsone» and thus changed the course of the history of Persian poetry.

In this poem, are transformed the canons of traditionalism. Taking into account the innovative feature of «Afsone», in the preface of the poem, Nimo himself noted that his creation opens up new horizons before the young generation of poets.

Nimo's ideas and innovative views were further developed in the works of his followers, especially in the poetry of F. Mushiri.

The poems in the first collection «*Ташинаи мӯфон*» are mainly written in the traditional style. On the other hand, filled with negative feelings. Longing for irretrievable youth and a wary premonition of old age and death. The collection clearly feels the influence of Nodirpur and F. Tavalali. According to literary critics, this period is a period of creative search for the poet.

Only after the publication of the third collection «*Ташинаи мӯфон*» F. Mushiri show his «true poetic face.» The article considers the peculiarities of his poetry of relative tradition and innovation.

Key words: tradition, innovation, literature, poetry, F. Mushiri, criticism, collection.

Сведения об авторе:

Саидов Одинахмад Сайдамирович – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры иранской филологии факультета Восточных и Европейских языков Таджикского национального Университета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, Рудаки 17. **E-mail:** Odinahmad-94@mail.ru **Тел:** (+992) 988-96-10-26.

About the author:

Odinakhmad Saidamirovich Saidov - Tajik National University, applicant for the Department of Iranian Philology, of Faculty of Asian and European Languages, Tajik National University **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 17. **E-mail:** Odinahmad-94@mail.ru **Tel:** (+992) 988-96-10-26.

ТАСВИРИ СИМОИ ЗАНИ ТОЧИК ДАР ОСОРИ СОРБОН

Муҳаммадохирова Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Сорбон дар адабиёти навини тоҷик бо мавзӯҳои ҷолиб, характерофаринӣ, симоофаринӣ, тасвирҳои муҷазу забони баёни сода ва пур аз ғўишҳои мардумӣ ва дар маҷмӯъ асарҳои мондагор ҷойгоҳи махсусро соҳиб шудааст. Ба хусус характерофаринӣ ва тасвири симоҳои ҷолибу равшан сабки вижаи адиб махсус меёбад. Ӯ дар тамоми давраи эҷодии худ ба мавзӯи ҳаёти пурпечу тоби зан ва нақши ӯ дар рӯзгор ва ҳаёти иҷтимоӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, симо ва характери зани тоҷикро бо ҳама рангҳо ва паҳлуҳо воқеъбинона тасвир намудааст. Фаразан, Истад аз повести «Чархи эҳтиётӣ», ки моли давлат ва халқро аз худ намуда, рисолати хешро дар пул ғун намудан мебинад, шаъну шараф, ифбат, хонавода ва ҳатто масъулияти модарӣ барояш арзиш надошта, пулу мол маънии ҳаёти ӯ шудааст. Аммо дар дигар осори адиб инъикоси симои пуротифати зан, шуҷоатмандӣ, таҳаммулпазирӣ ва иродату матонати ӯ хангоми душвориҳои ҳаёт ҳадафи тадқиқи бадеӣ қарор гирифтааст.

Дар аввалин повести худ «Занги аввал» ӯ симои зани қавӣ ва боиродаеро офарид, ки дар рӯ ба рӯи душвориҳо очизӣ нақшида, бо нигоҳи гарм ва саршор аз муҳаббат ба сӯи фардо дида мекушад. Адабиётшиноси шӯравӣ В. Оскотский Ҳамидаро ҳатто ба қаҳрамонҳои асари «Майдони модар» - и Чингиз Айтматов - Тулғуноӣ ва «Охири муҳлат» - и Валентин Распутин Анна баробар дониста, оварда буд, ки ӯ «*ҳаёташро саховатмандона ва бетамаъ сарфи мардум қардааст*» [1, с. 130-146].

Сахтиҳо ва фоҷиаҳои зиёде, ки ба сари Ҳамида меоянд, муҳаббат ва бовари ӯро ба зиндагӣ ва одамон кам намесозанд. Нависанда дар ин асар тавассути сарнавишти фоҷиабори қаҳрамони марказӣ инсонии шоистаеро меофарад, ки дар мушкилтарин лаҳзоти зиндагӣ на танҳо раҳгум намекунад, балки ба дигарон ҳидоятгар шуда, дастгир ва мададрасони одамон мегардад. Ба қавли адабиётшинос Раҳим Ҳошим маҳз «*роҳи душвори ҳаёт характери қаҳрамонро инкишоф ва обутоб медиҳад*» [2, с.219].

Адабиётшиноси машҳур А. Сайфуллоев доир ба ин қаҳрамони Сорбон гуфта буд:

«Аз ҳолатҳое, ки ҳислату характери Ҳамидаро ба зухур меоварад, дутоаи муҳим аст:

Яке аз вазъу ҳолатҳои тангдастӣ, муҳтоҷӣ покизаю бедоғ нигоҳ доштани ахлоқ;

Дигаре одамдӯстии ӯ[3].

Маҳз ҳамин ҳислатҳои шоистаи зан симои ӯро барҷаста ва равшан таҷассум намуда, асари мазкурро дар адабиёти давр маҳбубият бахшида буданд.

Адабиётшиноси шинохта А. Набавӣ сабру таҳаммули Ҳамидаро дар лаҳзаҳои душвори ҳаёт, дар замони ҳамзистӣ бо шавҳараш ва хиёнату бухтони шарикӣ ҳаёташ, ки бо тамкин ва бурдбории ҳосе ирода ва матонат зоҳир намуда, симои фардии инсонии хешро нигоҳ доштааст, бурди нависанда номид, ибраз менамояд, ки ин аз иродаи қавӣ ва характери барҷастаи қаҳрамон дарак медиҳад. Вай дар ин маънӣ бо А. Сайфуллоев ҳамфикр аст, ки дар «*вазъу ҳолатҳои тангдастӣ, муҳтоҷӣ покизаю бедоғ нигоҳ доштани ахлоқ*» [4] образро маънан ниҳоят ғанӣ гардондааст:

«Нависанда қўидааст, ки тавассути ин образ симои барҷаста, ҷаҳони бои маънавии нави зани тоҷикро ба тасвир гурада ва ин ба Сорбон муяссар гардидааст. Дили соф ва иродаи муқтадир ба образ қувваи баланди ҳиссӣ ва тарбиявӣ бахшида, моҳияти иҷтимоии онро амиқ бурдааст» [5, с.123-124]

Ва дар баробари ин камбудии асарро низ дар тамомият надоштани образ дар нимаи дуюми асар,

камфаъолият шудани қаҳрамон дар ин давраи ҳаёташ, ки мустақил аст, нишон додааст.

«...Қаҳрамон дар ин қисми ҳаёташ ба арсаи зиндаги мустақилона қадам ниҳода, ба амалиёти фаъолона бештар имконият дошт. Нависандаро лозим буд, ки ин лаҳзаи ҳаёти Ҳамидаро ҳам ботаанӣ таҳлил намуда, ба образ тамомият диҳад» [6, с. 123-124].

Қаҳрамони повести «Санги сипар» Ашӯра ба қавли М. Шакурӣ «*ҷисман ва рӯҳан пурзур*» [7, с.129-141], ин зурмандӣ ва тавонмандӣ дар меҳнати тоқатфарсои деҳоти баъдичангӣ нишон дода шудааст.

А. Набавӣ ба ин қаҳрамон баҳо дода, мегӯяд:

«Образи Ашӯра низ бо сифатҳои ба худ хос, ҷасурӣ, мардсифатию поктинатӣ, самимияту ҳалимӣ, садоқату вафодорӣ худ дар хотир нақш мебандад» [8, с.123-124].

Ба қавли А.Сайфуллоев «*Сорбон дар образи ӯ (Ашӯра – шарҳи мо – Ҳ.Мухаммадохир) зани фаъолу муборизи тоҷикро тасвир кардааст. Вай таҷассуми бадеии қисми пеиқадами занон ва духтарони деҳоти тоҷик аст, ки ҳисси масъулият дар назди ҷамъият ҷаҳонфаҳмӣ ва рӯҳияи онҳоро тағйир додааст ва дар душвортарин ҷабҳаҳои кор монанди мардони далер бошӯруна меҳнат мекунад*» [9].

Муаллиф симои Ашӯраро ба хонанда нахуст аз забони фарзандони Ҳаким ва сипас аз забони ҳамсари ӯ Бону нишон медиҳад:

«- Ман гӯмон намекунам, ки ҳамин занак орди гирифтаашро чашида бошад. Ба мо, ба хонаводаи ин бригадир ва ба муҳтоҷон меод» [10, с.101]. Хонанда дар аввали асар Ашӯраи муаллима, Ашӯраи ботавозу ва бошарму мебинад. Вале ӯ аз як муаллимаи одӣ ба роҳбари коргоҳ - то мудирӣ ферма, ба қавли бачаҳои Ҳаким муаллима - хола, фӯрма - хола мешавад, рафта мерасад ва дар рӯ ба рӯи раиси колхоз бо қатъият суҳанаширо мегузаронад. Дар мушкилтарин лаҳзаҳо ӯ бо боварӣ ва қатъият барои рушди фермаи колхоз заҳмат мекашад. Ба тадриҷ дар ин мушкилиҳо образи Ашӯра мукамал гардида, характериаш ташаккул меёбад.

Повести «Дашти морон» аз рӯи суҷа ва банду бастӣ воқеаҳо, амалиёти қаҳрамонҳо асари Чингиз Айматов «Рӯ ба рӯ»-ро ба ёд меорад. Дар қиссаи «Рӯ ба рӯ» модари Исмойил - Баксаат, ки ӯ низ чун модари Зукур – қаҳрамони Сорбон ҳангоми гурезагии писар аз ҷанг бемор шуда мефавтад, аз зинда будани Исмойил шод буда, ба писари гуреза ёрӣ мерасонад. Вале дар тасвири образи модар - Рисолати «мардмизочу мардовоз» метавон гуфт, ки Сорбон аз ин адиби қирғиз пешгомтар аст.

Бояд зикр кард, ки симои зани тоҷик дар адабиёти миллий бо ҳамон чеҳраи аслиаш зани меҳрубон, мутеъ ва фармонбардор, зане, ки фаъолияти ӯ ҳамеша дар доираи хоҳишҳо ва талаботи оилааш, падару модар, шавҳар ва фарзандонаш, наздикону пайвандонаш ҷилвагар буду бас, тасвир мешуд. Ҷои баҳс нест, ки дар адабиёти классикии миллий симоҳои барҷастае ба мисли Гурдофарид, Бурондухт ҳастанд, ки бо шучоат ва далерӣ аз мардон кам нестанд. Вале мутаассифона, симои модаре, ки дар тӯли таърихи дуру дароз ҳангоми тохтутозҳои бешумори аҷнабиён фарзанди хешро ба ҳимояи марзӯ бум даъват кунад, кам вомерӯад.

Аз ин ҷиҳат, симои барҷастаи ин занро метавон яке аз дастовардҳои Сорбон на танҳо дар ин асар, балки дар адабиёт номид, ки ҳамназираш дар адабиёти муосирӣ тоҷик дар достони «Мардистон» - и Абулқосим Лоҳутӣ дучор меояд. Дар достони «Мардистон», ки ба бистухашт нафар панфиловчиён - шаҳидони задухурди шадидаи назди Москва бо фашистони Гитлерӣ бахшида шудааст, зани як нафар сарбози тарсу, ки ба тарафи душман мегурезад, либоси сиёҳ пӯшида, худро бевазан номида, шавҳарро мурда меҳонад.

Рисолат дар қисса зиёд пайдо намешавад, аммо ҳамагӣ дар чанд эпизод ҳар як амалу рафтор ва ҳарфу сухаи ӯ чун зани нотарс ва ғаюр ҷилвагар мегардад. Ӯ ҳимояи ватанро қарзи асосии фарзанди хеш дониста, писари хоин ва гурезаи ватанфурӯши худро то дами марг намебахшад ва боиси марги ӯ низ маҳз амали нангини писар аст. Ӯ, ки «*ба назар ҳарфи ғаму ҳузуро дар дил роҳ намеодод, ҳарфи дар дил гузаронидаашро ба забон наорад, мекафид*», [11, с.311] акун зер бори нанг ва алами гурезагии писар бемори бистарӣ шуда, мефавтад, зеро барои модар хабари гуреза шудани писар аз хабари марги ӯ дида бештар таҳаммулнопазир аст:

«Э, кош хати сиёҳаш меомад!» [12, с.212]

Арӯси писараш - Сангинойро маломат кардану носазо гуфтани модаршӯ аз он ҳаросест, ки дили модаронааш эҳсос кардааст: писараш аз ҷанг гурехтааст ва табиист, ки ҳар шаб пеши Сангиной меояд. Дар муқобили гумону шубҳаи гурезагии писар барои ӯ ҳатто нанговар наменаояд, агар ҳамсари писар бо дигар марде робита пайдо карда бошад.

«Метарсед, ки Сангиной аз писари шумо назойид, аз дигар кас мезояд?»

- *Аз ҳар кӣ зояд, зодан гирад, фақат аз писари ман не. Ман намехоҳам, ки хушдори духтари шумо писари ман бошад, агар бошад ман ин хел писар надорам»* [13, с. 278].

Баракси Абумансур, ки аз гуреза шудани писар ризоманду қоней аст, Рисолат аз амон мондани ҷони фарзанди гуреза ва тарсу хурсанд набуда, аз помол гаштани шараф ва ору номуси ягона писар пинҳон - пинҳон сӯхта, Зукурро ҳузури ӯро дар сари гӯраш ҳам намехоҳад:

«Балки ба назари модар мерасад, ки писар дар он баландӣ ниҳаста шодмонӣ мекунад, ки душман мурд, ачалаи аз рӯи олам бардошта шуд, пойгахро ҳолӣ дониста, беиба ва бимуҳарос ба хона меояд.

«Гӯиш Абумансур садо дод: « - Мардак ман мурам, вая намонед омадан...»

-Тавба, ту барин модара зинда- зинда таги хок кардан лозим...

-Рост, мардак, рост...Ман донам, ки ин хел мешавад, сина медодам?...Ба Калта (саги хонавода-Х.М.) мемакондам...»[14, с. 282]

Абумансур, ки мафҳуми ватан, нанг ва номуси ватандориро ба таври хеш мефаҳмад, мисли Баксаат шод аст, ки писараш аз ҷанг гурехта, зинда ва саломат аст:

«-Аз дастатон меомад, писаратонро мегардонед!»

- Аз куҷо гардонам? Аз ҳимояи Ватан?

«Ватан! Ватан!...Чӣ мефаҳмӣ, ки Ватан чист! Ватани ту зери ҳамин Сурхнова, аз дарё он тарафа надидай...Ана ватани ту - ана ин хонаи торик, ана ун дари боз, баъд қабристон...»[15, с.277]

Қаҳрамони романи сечилдаи «Зарафшон» Шарифа низ мисли Рисолат фарзандонаш - Сангину Ҷӯра ва баъди аз коргарии маҷбурии подшоҳи Рус омаданааш Бурҳонро низ ба интиқоми хуни падар даъват мекунад, аммо ин ду қаҳрамон парвардаи замони худ буда, хулқу атвори ҳар кадом дар зери омилҳои таъсирбахши иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа таппакул ёфтаанд. Агар Шарифа аз ҳар се писар қасду қасоси маҳз хонаводаи хеш, қасоси марғи шавҳараш - усто Қодирро талаб кунад, Рисолат аз ягона писар ҳимояи Ватанро дархост дорад, ки ин ормони модарона характери занро бештар равшан месозад.

Образи Шарифа намоёнтарин симои зан дар осори Сорбон маҳсуб меёбад, зеро ӯ бо ҷасорат ва шучоатмандӣ ва характери қавӣ бар зидди зулм ва найрангҳои Зухур, бар муқобили беадолатии қозӣ ва дигар андозчиёну гумаштагони подшоҳӣ ва умуман ба зидди ҷомеаи тираву тор, ки занро беҳуқуқтарин фарди ҷомеа медонист, баромад.

Насиҳати таънаомези ӯ ба писаронаш маломати одӣ не, балки ҳарфи шучоатомӯз буда, мардонагӣ меомӯзонад:

«— Ҷуръат надорӣ, тарсат зиёд...Аз тарс мурод ҳосил нашавад. Ягон баҳодур ба роҳи раву бие сафар накардааст. Ҳамаашон ба роҳи раву наё рафтаанд... Ҷасуронро Худо мададгор аст, буздионро шайтон!» [16, с.86]

Модари тоҷик, ки худ мутеву фармонбардори амри шавҳару ҷомеа буда, ҳамаро ба сарнавишт ҳавола менамуд, ҳеҷ гоҳ фарзандро ба интиқом ва хун рехтан, ҳатто агар қасос бошад ҳам, водор намекард. Аммо Шарифа очизона интизори ҷазои рӯзи растохез будан нахоста, фарзандонро ба интиқоми хуни падар водор мекунад:

«Чил гузаит. Сол гузаит...Модар Ҷӯраву Сангинро нишонду гуфт: «Бурҳон нест, агар шумо қасоси падар ситонида натавонед, худам меситонам». [17, с.42]

Фалсафаи ҳаёту рӯзгори ин зан дар ҷавоби писараш Сангин ҳангоми гов ба андозчинон супурдан ошкор шуда, паҳлуҳои наравшани характери қаҳрамонро равшан мекунад:

«- Гап дар гов не, бачам...Гап дар ору номус. Нон аз даҳонат баранд, хап ишинӣ, магар мардист?» [18, с.133]

Агар набарди мардонавори ӯ бо Зухур, баҳсу мунозирааш бо қозӣ барои ҳукми беадолатона шучоати ӯро ошкор созад, ба хонаву дараш пазируфтани Гулсифати бадномзада, ки баъди ошкбозӣ бо Бурҳон аз хонаи шавҳар гурехта, боиси мочароҳии зиёде ба мисли марғи Моҳбӣ ва Усто Карими падаршӯяш гардида буд, паҳлуҳои дигари характери қаҳрамонро нишон дода, симои ӯро чун зани дурандеш, оқилаву бамулоҳиза ва соҳиби андешаву афкори тоза нишон медиҳад:

« - Арӯс ишинанд... Ҷонам, молам закоти ҷони арӯс!» [19, с.166]

Ин зани солманд Марями русро кофир ва бедин намедонад, балки бо ӯ чун як зани мусофири дур аз ёру диёр дилсӯзона муомила мекунад.

Иродаву матонати Шарифа дар муқобили фишори ҳукуматдорон, қозиву амалдорон, маломату мазаммати ҳамдеҳагон шикастнопазир ба назар менамояд, ки ӯ на танҳо аз карда пушаймон нест, балки буз кашидани Зухурро савоб мешуморад:

«Шарифа...Зайле ки касе зери кашаи дошта озод бардошта бошад, ҷаста хест:

-Гуноҳ не, савоб аст!

Сангин ҳайрон, ки модар дар бораи кадом гуноҳу савоб мегӯяд.

- Гуноҳи кӣ! Савоби чӣ, оча?

- Гуноҳи худам! Ман онро савоб медонам, аммо Худо чӣ мефармояд?» [20, с.100]

Талоши ӯ барои начоти додараш - Ёрмуҳаммад аз асорати Ҳомид қўрбонӣ ба симои ин зан тамомияти дигар мебахшад:

«- Гуфтанд, мардӣ дорӣ, настиқ аз зан будай...»

-Гӯр кобед барои ин модасаг!» [21, 243]

Қаҳрамони ҳикояи «Табари хунолуд» Саидабону, ки яке аз беҳтарин ҳикояҳои адиб маҳсуб ёфта, муваффақият ва бозёфтҳои нависандаро дар ин жанр ошкор месозад, тимсоли зани ҷасур ва ғаюр, ки ҳатто мардонро сабаки мардонагӣ ва шучоат омӯзонад, «*духтаре дорад, ки ҳусну ҷамлаи дар так-так нест; Муаттар ном дошт духтар*» [22, с.337].

Қурбон - қурбонӣ, ки Саидбурҳони шавҳари Саидабонуро қатл карда буд, баъди чанде боз

талабгори духтараш мегардад. Вале Саидабону ба хоҳиши қурбошӣ, ки ба ҳар деҳ мерафт, як духтарро якшаба никоҳ мекард, эътирозе накарда, варо бо нону намак пешвоз гирифта, ба шартҳои худ розӣ мекунад. Қурбошӣ ба содагии занак хандида ба тӯй розигӣ медиҳад:

«*Ҳа-а, ӯ гумон дорад, ки ман умрбод духтарашро зан бикунам...Надонад, ки буду ишуд як шаб...*» [23, с.337]

Саидабону зиракона амал мекунад, зеро дар рӯ ба рӯи дастаи «ҳомии ислом» ӯ муқобилият карда наметавонист. Шавҳарашро кушт, акнун духтарашро мерабояду писаронашро ба қатл мерасонад. Ҳақ бар ҷониби Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ аст, ки овардааст:

«*...Нависанда тарҳи интиқоми занро аз қурбошӣ бо маҳорати комил ба иҷро мерасонад, ки ба ҳимояи номус ва шарафи инсонӣ рабт мегирад*» [24, с.57].

Воқеан Саидабону, писаронаш ва духтараш яке аз миллионҳо тан қурбониёни ғоҷаҳои таърихи миллати моанд. Вале муваффақияти нависанда дар ин ҳикоя танҳо аз инъикоси ғоҷаи таърихии миллат дар симои қаҳрамонҳо набуда, балки тавассути ин ғоҷа офаридани характери қавӣ ва барҷаста, симои равшану шоистае мебошад.

Таънаву маломати Саидабону ба ҳар се писар ва мардони ҳамдеҳа таънаву маломати Шарифро ба ёд меорад, ки писаронашро ба қасоси хуни падар даъват мекард. Вале қасоси Саидабону фақат қасоси хуни шавҳараш Саидбурҳон нест, балки қасоси ҳазорҳо Саидбурҳони дигар аст, ки аз дасти Қурбошӣ ба қатл расидаанд. Саидабону бо қатли Қурбон - қурбошӣ на танҳо духтари ноболиғи хеш Муаттарро, балки садҳо духтарони дигарро аз ҷанголи ин марди ваҳштабиат начот медиҳад. Ҳарфи маломатбори Саидабону ба писараш, ки корди сӯяш дарознамудаи модарро нагирифта, ҳатто аз модари интиқомчӯ мегурезад, характери иҷтимоӣ ва умумӣ дошта, фақат ба як хонаводаи ин зан марбут нест:

«*- Чунин боғайрат, ки ҳама чизро аз даст додед!*» [25, с. 343]

Ҷасорати ин зан фақат бо сухан ба мардон таҳрик бахшидан маҳдуд намешавад:

«*...табарро бардоист. Ба ҳар касе, ки ҳушёр буд дароз кард. Касе нагирифт. Саидабону табар дар даст аз дари хона даромад ва аз болои Расулу савори асти ало қадам монда, гузашта, болои сари қурбошӣ омад ва ҳам ишуда дид, ки ӯ хандад*» [26, с.343].

Саидабону на танҳо қурбоширо ба қатл мерасонад, балки як писарро барои аскарони Сурх мефиристад, ба ду писари дигар ва мардони ҳамдеҳа, ки аз воқеа бохабар шуда ба ҳавлиаш омадаанд, амр медиҳад, ки «*Ҳамашонро дасту пой бандед!*». Ӯ роҳи раҳонро аз қатлу куштор ва ғасбу зуроварии Қурбон - қурбошӣ нишон медиҳад. Вале дар роҳи канори деҳа, ки ба истиқболи аксарони Сурх мерафтанд, писари Саидабону - Саидсобир аз тарафи сурхҳо паронда мешавад. Ба қавли Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ ин анҷом «*умед бар озодиро аз байн мебарад*».

Воқеан дар оташи ҷонсӯзи ҳар ҷанг бештар бегуноҳон қурбон мегарданд, ки қатли Саидсобир низ далели ин гуфтаҳост. «*...Ба кӣ бовар кунем*» [28, с.344] гуфтани Саидабону воқеан умеди бардобрафтаи ӯ ва монанди ӯ баринҳоро ифода мекунад. Вале дар анҷоми ҳикоя боз чизе ҳаст, ки Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ нодида гирифтааст, ё мавриди эътибор нашуморидааст:

«*Модар оҳиста сар бардошта нигарист ва аз паси пардаи ашк гоҳ намуду гоҳ не, дастаи аскарон пеш омаданд ва базур дид, ки якеро даст пеш баста оварданд*» [29, с.344].

Он нафаре, ки даст пеш баста оварданд, касест, ки ба сӯи писари Саидабону - Саидсобир фаҳмида ё нафаҳмида тир парондааст. Нависанда ба ин зиёд ишора накардааст, вале ҳамин ҷумла кофист, то хонанда дарк кунад, бо вучуди он, ки аз ин дарди модар кам нагардад, аммо қотил бечазо нахоҳад монд. Ин сахна он шуълаи умедро, ки ҳангоми «ба кӣ бовар кунем» гуфтани Саидабону майли ҳомӯш шудан мекунад, фурузон нигоҳ медорад.

Аммо Саида аз романи «Актёр» ва Розия аз романи «Тангно» мисли Рисолату Шарифа ва Саидабону ба қаҳрамониҳо қодир нестанд, мисли Ашӯра муаллима ва ё мудири ферма ҳам шуда наметавонанд.

Саида зани одӣ, фурутан ва босабрест, ки ҳама инчиқиҳои шавҳари эҷодкорро бо хушҳӯй таҳаммул мекунад. Садоқату вафодории ӯ ба ҳамсари эҷодкору ҳунарманд Ромиз ба он ҳаддест, ки ҳушии шавҳарро ҳушии худ, комёбии шавҳарро комёбии худ шуморида, ҳамеша ҳозир аст, ба хотири шавҳар аз ҳама манфиату фароғати хеш гузарад.

«*- Нагӯй - а, Ромиз?*

- *Чиро? - гӯё саволи Саида аз ёдаи рафта турсид ӯ.*

- *Шеърро барои ман хонӣ?*

- *Ромиз боз ҷавоб нагуфт, барои рӯи ӯро сила кард. Посух чунин. Саида ин чизро донад, вале хоҳад, ки ӯ ба забон ояд.*

- *- Як бор «ҳа!» гӯй Ромиз!*

- *Ҳа, ҳа, ҳа!!!*

- *Акнун ман беормон мурам...*» [30, с.95]

Муносибати Саида ба шавҳари эҷодкор самимӣ ва саршори муҳаббат буда, ӯ ҳатто аз ҳамсарӣ бо ин марди ҳунар сари тафохур дорад. Ромиз ҳамсарашро дӯст дошта, ҷойгоҳи ӯро медонад ва ҳатто аз

муносибаташ бо Ҷаҳоноро назди Саида азоби рӯҳӣ мекашад.

Қаҳрамони романи «Тангно» Розия симои зани муосири тоҷик аст, ки шавҳараш дар мусофират ба ҷои пайдогарӣ ва андешаи хатнасури писар дар бӯстонсарои бевазани шаҳри дур фориғболона зиндагии дигар ихтиёр кардааст. Ташвиши рӯзгор ба сари Розия афтода ва аз дарду алами зиёд тавассути мобилӣ бо шӯ арбада кунад.

«...Ба кӣ? Ба як бобояки доро...Ҷо.Ҳароҷоти тӯйи Мардонро (манзур хатнасури писари Мардон аст - шарҳи М. Ҳ.) мебардорам, гуфт, расидам...Аз дигар ҷо...Бачаро фарзанд хонд...Мекуӣ? Киро? Ҷамаамонро?» [31, с.220]

Раши мардро овардан, ки зан қасдан бо ин васила шавҳарро сари мардиву нанг ба хонаву манзилаш, ба назди пайвандон баргардондан меҳост, ба зани покизаниҳод ва содадил боз лаззат мебахшид. Зеро занг задани шавҳар, раши ӯ ягона василае буд, ки муҳаббати мард ва тавассути ин саробонии ӯро ба Розия, ба писараш ифода мекард.

Мунаққиди шинохта М. Шукров доир ба офариниши образи бадеӣ ва характери равшану барҷаста гуфта буд:

«Образи барҷастаи бадеиро бидуни дарки амиқи психологии ҷаҳонбинии инсон ва хусусиятҳои хоси ҳиссиёту ҳаяҷони ӯ тасаввур кардан мумкин нест» [32, с.223-228].

Бояд гуфт, ки шӯри ботинии дили қаҳрамон, ҳиссиёту ҳаяҷони ниҳонии ӯ тавассути ҷузъиётҳо чун бо телефон ҷангу ҷанҷол кардани Розия, бо ҷуб шишаи тирезаро шикастанаш нишон дода шудааст, Ин ҷузъиётҳо ангеҷаҳои ботинии ҳаракатҳои зоҳирро ташкил намуда, барои ошкор сохтани маънавиёти қаҳрамон хеле муҳиманд.

«Оҳ, Худо, бигӯ, ки рӯ ба рӯ накунад. Донам, чӣ кор кардана. (Бори аввал сахт алам кард. Асоро аз танаи девор гирифта, сахт ба тиреза зад.) Шунидӣ? Як чапмаи монда буд, ки ҷамонро ҳам зада шикастам. Зимистон сахт биёяд, мурдаи яхбастаамонро бароранд...» [33, с.205]

Нависанда дар асари мазкур рӯзгори шарқиенаву тоҷикона, сабру таҳаммули зани тоҷик, фалсафии воқеии ҳаёти моро пурра ва муфассал нишон додааст. Назари Розия аз Тангно фарохтар нест, вале пахнои садоқату вафодории ӯ дар рӯ ба рӯи хиёлату бемаъсулияти шавҳари нокор беканор аст. Бузургии ин зан низ дар ҳамин аст, ки гоҳи омадани шавҳари ноухдабаро ҳама дарду азияти кашадашро аз ёд бароварда, бо дидагони ашкбор ба истиқболаш меавад. Ин таҳаммули сангин, садоқати беназир ва метавон гуфт худқурбонкунии зан дар баробари рафтору кирдори шавҳар ягона силоҳ ва сипарест, ки хонаводашро ҳифз мекунад, зеро барои Розия хонавода аз зумраи муқаддасот аст. Маҳз сабру таҳаммули занонаи онҳо ин меъри муҳими ахлоқи иҷтимоиро, ки аз фарҳанги суннатии мардуми мо манша гирифтааст, то имрӯз арзишманд ва мондагор кардааст.

«Розия ашқи шодӣ сутурда, шарқиена ибоя худдорӣ карда, сӯйи онҳо рафт ва аз паси Армон оғӯи кушода, писару падарро якҷоя ба танг гирифт». [34, с.282]

Розия гоҳ бо шӯру валвала ва арбада гӯш мекунад, гоҳ таънаву маломаташ мекунад, гоҳ дуои бадаш менамояд, вале агар шӯ дертар занг занад, зан пазмони садои шавҳари ғарибкори коргурез шуда, бо он ҳама таънаву пархошу маломате, ки дар гӯшӣ ба шавҳар меғӯяд, шарикӣ умрро интизор асту ба ӯ муҳаббат дорад. Таънаву маломати зоҳиран дағали зан ба шавҳари ноухдабарои корнохоҳ муҳаббати занро дарунаш гунҷош додааст, ки аз он ҷуз зан ва шояд худ мард низ дигар касе огоҳ нест. Ин аз фалсафии рӯзгори мардум об ҳӯрад, ки муҳаббатро манзури дигарон насозанд. Дили покизаву чун оби рӯди Тангно мубаррои Розия дар ҳар ҳарфаш бо шавҳари фориғболи номасъулиятшиносе, ки беш аз ҳафт сол ӯву фарзандашро партофта, дар бӯстонсарои зане орому осуда зиндагӣ дорад, аён аст.

Дар характери Розия вафодории як зани одии рустои кӯхистон ба хонавода, ба хоҳири ниғадошти ин хонавода аз худ гузаштани ӯ, ҳама ҷурму хатои шавҳарро на танҳо бахшидан, балки ботамом нодида гирифтани ва бо ҳамин садоқату худқурбонкунии беназир катхудои саргардону ғарибкорӣ рафтаи манзилро боз оварондан таъкид шудааст.

« - Ман ба додом нос фиристодам, оча...»

Модар як қад парида, нигарист сӯи писар ва истех шаҳ шуд...

- Чӣ хел фиристодӣ?..

- Писари Фарита бурд.

- Медонистааст ҷои ӯро?

Писар садо бароварда натавониста, сар ҷунбонд.

- Ноинсоф...Ақаллан нагуфт, ман Мардонро мебинам. Метурсидам, ки чӣ ҳолу рӯз дорад» [35, с.199].

Хулоса, Сорбон на танҳо дар ин асарҳои дар боло зикргардида, балки дар кулли осори худ симои асли зани тоҷикро, андешаву афкор, рӯзгори пур аз шебу фарози варо бо маҳорат ва ҳунармандии комил тасвир намудааст.

Ин аст, ки дар тамоми осори ӯ чи шӯравӣ ва чи пасошӯравӣ симои зани тоҷик барҷаста ва равшан ҷилвагар буда, ҳаёти занон дар вазъиятҳои душвортарин ва ҳассоситарини ҷомеа давраи барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ва авҷ гирифтани босмачигарӣ, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, обод кардани харобаҳои

чанг ва масойили рӯзгори ҳамзамонони мо ба мисли муҳочирати меҳнатӣ инъикос ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Шукуров М. Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт. Садои Шарқ. №6. 1973. – С.129-141.
2. Қаҳрамони замон ва инкишофи наср: Муҳокимаи асарҳои нависандагони ҷавон: Сорбон «Занги аввал», С. Турсун «Камони Рустам», Ю.Ақобиров «Норақ»// Садои Шарқ.–1980. –№6.– С.130-146.
3. Сорбон дар оинаи нақду суҳансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероииш Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР - граф», 2021. – 488 с.
4. Сайфуллоев А. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. Маориф ва маданият. 21.02.1976.
5. Набиев А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон. Дар роҳи ҷустуҷӯ. – Душанбе: Ирфон. 1983.- 144 с. саҳ 123-124
6. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди 1. – Душанбе: «Эҷод», 2009. – 448 с.
7. Сорбон. Кулӣёт. Ҷилди 11. – Душанбе: «Истеъдод», 2010. – 448 с.
8. Сорбон. Шаҳрбону. – Душанбе: «Ирфон», 2019. – 336 с.

ОБРАЗ ТАДЖИКСКОЙ ЖЕНЩИНЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОРБОНА

В статье говорится об образе женщины в ценных произведениях современного писателя Сорбона из жизни, духовного мира, характера, мыслей и мыслей таджикской женщины. На протяжении всего своего творчества писатель уделял особое внимание теме женщины, сложной жизни женщины, роли женщины в быту и общественной жизни, реалистично изображал образ и характер таджикской женщины во всех его красках и гранях. Предположительно, Истад из повести «Записка» представляет собой отвратительный образ купчихи и женщины, захватившей имущество государства и народа и видящей свое предназначение в накоплении денег. Но в первом рассказе Сорбонны «Первый звонок» писательница создала незаурядный и сильный характер женщины, которая переносит все невзгоды и трагедии, терпит и смотрит на жизнь теплым взглядом. Хамида не только стойко переносит удары жизни и не сдаётся, но и становится проводником для других.

Послание из повести «Занги аввал» состоит в том, что мать Зукури, беженка, умерла от голода, но ей не будет прощения до самой смерти ее вероломного ребенка. Для этой матери, бегущей с фронта, от защиты Родины, хуже известия о гибели сына. Главный герой трилогии «Зарафшон» Шарифа, человек и человек природы, который мужественно борется за правду, защищая правду от произвола судьбы и Зухура, призывает всех троих своих сыновей сражаться и отомстить за кровь отца. Ашюра сталкивается со многими препятствиями со стороны «Камня цита», который из всех сил пытается восстановить разрушенный во время войны колхоз, но она сильна морально и физически.

Главная героиня романа «Танно» Розия не герой, как Сайдабону, она не убьет топором лягушку, пока не спасет несовершеннолетнюю дочь и других девушек. Она жена трудолюбивого иммигранта Маннона, который якобы повторно женился в чужой стране.

Ключевые слова: Жертвоприношение, убийца, девушка, свадебная проповедь, хлеб-соль, венчание, таджикская мать, покорная, послушная, приказ мужа, требование общества, судьба, ребенок, месть, месть, беспомощный, ожидание, наказание, воскресение, герои произведения, жизнь, щедрый, бескорыстный, трата людей, лишения, много трагедий, любовь, вера в жизнь и людей, труд, трагическая судьба центрального героя, достойный человек, в самые трудные минуты жизни, проводник, трудный жизненный путь, героический характер, развитие, закалка, известный литературовед, тяжелое положение, нужда, нравственная чистота, человечность, любовь, терпимость женщины, сосуществование с мужем, измена и клевета, умеренность, терпимость, воля, личность образ мужчины, победа писателя.

THE IMAGE OF A TAJIK WOMAN IN SORBON WORKS

In this article talks about the image of a woman in the valuable works of the modern writer Sorbon from the life, spiritual world, character, thoughts and thoughts of a Tajik woman. Throughout his work, the writer paid special attention to the theme of a woman, the complex life of a woman, the role of a woman in everyday life and public life, realistically portrayed the image and character of a Tajik woman in all its colors and facets. Presumably, Ystad from the story «Reserve» is a disgusting image of a merchant's wife and a woman who seized the property of the state and the people and sees her destiny in the accumulation of money. But in the Sorbonne's first story, «The First Bell», the writer created an outstanding and strong character of a woman who endures all hardships and tragedies, endures and looks at life with a warm look. Hamida not only endures the blows of life and does not give up, but also becomes a guide for others.

The message from Zangi avval is that Zukuri's mother, a refugee, died of starvation, but she will not be forgiven until the death of her treacherous child. For this mother, fleeing from the front, from the defense of the Motherland, the news of the death of her son is worse. The protagonist of the trilogy «Zarafshon» Sharifa, a man and a man of nature, who courageously fights for the truth, defending the truth from the arbitrariness of the judge and Zuhur, calls on all three of his sons to fight and avenge the blood of their father. Ashura faces many obstacles from the «Shield Stone» who is struggling to rebuild a collective farm destroyed during the war, but she is mentally and physically strong.

The main character of the novel «Tanno» Rosia is not a hero, like Saidabonu, she will not kill a frog with an ax until she saves her minor daughter and other girls. She is the wife of the industrious immigrant Mannon, who allegedly remarried in a foreign country.

Key words: Sacrifice, killer, girl, wedding sermon, bread and salt, wedding, Tajik mother, submissive, obedient, husband's order, society's demand, fate, child, revenge, helpless, expectation, punishment, resurrection, heroes of the work, life, generous, disinterested, waste of people, deprivation, many tragedies, love, faith in life and people, labor, tragic fate of the central character, worthy person, in the most difficult moments of life, guide, difficult life path, heroic character, development, hardening, well-known literary critic, plight, need, moral purity, humanity, love, tolerance of a woman, coexistence with her husband, betrayal and slander, moderation, tolerance, will, personality image of a man, writer's victory.

Сведения об авторе:

Муҳаммадохирова Ханифа – ассистент общеуниверситетской кафедры таджикского языка, ТГПУ им. С.Айни

About the author:

Mukhammadokhirova khanifa - assistant of the general university department of the Tajik language, TSPU named after. S. Aini

УДК 81.821.03

**АЛИШЕР НАВОЙ ДАР ТАҲҚИҚОТИ
ПРОФЕССОР АБДУЛМАННОНИ НАСРИДДИН**

Нигматов Н.И.

МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд» ба номи академик Б.Гафуров

Таҳқиқ дар шинохти ҷаҳони андеша ва зиндагиву осори шоирону нависандагон аз пажӯҳишоти муҳими филологӣ маҳсуб мешавад. Аз ин ҷост, ки олимону донишмандони тоҷик барои анҷоми таҳқиқоти бунёдӣ камари ҷиммат бастаанд. Яке аз шахсиятҳо, ки пайваста мавриди таваҷҷӯҳи олимону муҳаққиқони тоҷик қарор гирифтааст, Мир Алишер Навоӣ мебошад. Муҳаққиқоне чун Садриддин Айний, Аълохон Афсаҳзод, Расул Ҳодизода, Атахон Сайфуллоев, Садрӣ Саъдиев, Худой Шарифов, Абдунабӣ Сатторзода зиндагӣ ва осори Алишер Навоӣро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Дар сафи ин муҳаққиқон зикри устоди равшанӯд профессор Абдулманнони Насриддин низ ҳатмист. Зеро устод дар пажӯҳишоти густардаи худ зинагинома ва осори мондагори Алишер Навоӣро мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Алишер Навоӣ дар таҳқиқоти профессор Абдулманнони Насриддин аз ҷанд ҷиҳат мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки онро дар бахшҳои зерин баррасӣ мекунем:

1. *Таърихи адабиёт.* Навиштаҳои устод дар мавзӯи таърихи адабиёт аз муҳтавои пурқимате иборат аст. Профессор Абдулманнони Насриддин дар таҳқиқоти ҳеш зимни баррасии аҳволу осори намояндагони адабиёти асрҳои XI-XII ба осори шарҳиҳои ва дигар осор рӯйи намудаанд. Зимни баррасӣ устод аз манобеи муътамад асноди бисёреро перомунӣ Аттори Нишопурӣ зикр намудаанд ва дар бораи Алишер Навоӣ низ зикр намудаанд. Аз ҷумла «...мулоқот бо дарвеш ва тағйири ҳоли ӯ дар дӯкони атторӣ, таваҷҷӯҳи аттор дар ҷамъу тадвини дostonҳои ахлоқию ирфонӣ, бо супориши Мир Алишер Навоӣ бунёд кардани макбараи Аттор, теъдоди осори Аттор...» ва ғ. [Ҷ.1, 433]. Боз метавон зикри Алишер Навоӣро зимни ном бурдан аз шоирони тавоно ба мушоҳида гирифт [Ҷ.1, 84, 129, 406; Ҷ.6, 310, 329, 395, 586; Ҷ.7, с.569].

Хидмати дигари устод Абдулманнони Насриддин дар адабиёт ин таълиф ва нашри китоби «Шарҳнависи дар таърихи адаби форсу тоҷик» (қисмҳои 1,2) мебошад. Дар муқаддимаи ҷилди дувуми ин китоб устод вобаста ба мавзӯи санади ҷолиберо овардаанд. Намуна: «Бунёду шартӣ асосии маънишиносӣ мутолиаи дақиқ ва андешамандона бар адабиёту таърихи рӯзгори муаллифи ҳар як асар аст. Чунонки Мир Алишер Навоӣ ҷиҳил сол «Мантик-ут-тайр»-и Атторму мутолиа карду омӯхт ва баъд аз он асари маъруфи ҳештан «Лисон-ут-тайр»-ро таълиф кард» [Ҷ.2, 210].

Ин ҷо устод маҳз «Лисон-ут-тайр»-и Алишер Навоӣро зикр намуданд, ки дар адабиёт аз шуҳрати ҳоса бархурдор аст.

Зери унвони «Адабиёти тоҷик дар асри XV» устод ҷунин матлаберо оварда: «Нимаи дувуми асри XV бо номи Абдурахмони Ҷомӣ ва Мир Алишер Навоӣ вобаста аст, зеро ба туфайли ин ду шахсияти маъруф мактаби бузурги суҳансароии форсӣ ва ривочи он дар ин аср ва давраҳои минбаъда алоқаманд мебошад» [Ҷ.7, с.587].

«Сарчашмаҳои адабиёти асри XV». Зери ин унвон устод муҳимтарин сарчашмаҳои дар ин аср навишташударо муаррифӣ ва баррасӣ намудаанд. Он чи дар ин бахш ба Алишер Навоӣ марбут аст, тарҷумаи шудани «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ ба забони туркии ҷағатой аз ҷониби Алишер

Навой аст, ки бо номи «Насоим-ул-муҳаббат» маъруф мебошад. Дигар, шиносонидани «Маҷолис-ун-нафоис»-и Алишер Навоӣ мебошад, ки устод ин тазкиро мӯшикофона таҳлилу баррасӣ намуда, аз тарҷумаҳои он маълумоти ҷолиб овардаанд.

«Наср дар адабиёти асри XV». Дар ин таҳқиқ устод аз «Ҳамсату-л-мутаҳаййирин»-и Алишер Навоӣ ёдовар шуда, таъкид меорад, ки Алишер Навоӣ ин асарро баъд аз вафоти устодаш ба қалам овардааст. Асар аз дебоча, муқаддима, се мақола ва хотима иборат аст. Мавзӯи асар хотироти Алишер Навоӣ дар бораи устодаш буда, он бо забони ўзбекӣ ба қалам омадааст. Аз ҷумла дар ин таълиф муносибатҳои худ бо устодаш, муқотибаҳо, марсия ва дигар хотироти Навоӣ ҷомӣ мундариҷ аст.

Ҷои дигар устод пайравии Алишер Навоӣ ба Абдулрахмони Ҷомӣ ҳамчун далел зикр намуда, қайд кардаанд, ки эҷодиёти Абдулрахмони Ҷомӣ ҳанӯз дар замони зиндагӣ ба мактаби адабӣ таъдил ёфта буд [ҷ.7, с.617].

Зимни овардани маълумот дар бораи Абдулрахмони Ҷомӣ, устод номи девонҳои Абдурахмони Ҷомиро, ки «Фотиҳат-ул-шубоб», «Воситат-ул-икл» ва «Хотимат-ул-ҳаёт» мебошанд, чунин меорад: «Аз рӯи нақли шогирди Мавлоно Ҷомӣ - Алишер Навоӣ ҳукм кардан мумкин аст, ки ҳангоми номгузорӣ ба девонҳои ашъор шоир ба Амир Хусрав пайравӣ намудааст» [ҷ.7, с.611].

Мақолаи дигар таҳти унвони «Мусаввири зиндагии халқ» ба «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Зайниддин Восиф бахшида шудааст. Дар ин мақола устод аз Алишер Навоӣ ёд намуда қайд мекунад, ки Аҳмади Котиб ба қасидаи «Шутурхучра» дар маҷлиси Мир Алишер Навоӣ ҷавоб мегӯяд. Аз ҷумла муносибатҳои Навоӣ ва Биноӣ ин ҷо таъкид гардидааст.

«Тазкираи шуарои Хучанд» яке аз осори гаронарзиши устодаи равоншод аст. Ин китоб ҳам дар доираи илмӣ-адабии кишвари мо ва ҳам берун аз он истиқболи гарм ёфтааст. Профессор Абдулманнони Насриддин ба хучандшиносӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд. Ин буд, ки баъди нашри китоб ҳам боз чандин донишмандон ва сухансароёни Хучандро пайдо намуда ба ин китоб зайл навиштаанд, дар он чунин оварда: «Тазкираи «Маҷолис-ун-нафоис»-и Алишери Навоӣ Фаҳрии Ҳиравӣ тақмил дод ва ба он санадҳои тоза дохил кард, ки бо номи «Латоифнома»-и Фаҳрӣ шинохта шудааст» [ҷ.6, 509]. Чун ин ҷо аз тақмил ва зайлнависи сухан меравад, устод маҳз аз осори Алишер Навоӣ ёд намудаанд, ки баёнгари алоқаи эшон бо осори шоир аст.

Устод дар мақолае таҳти унвони «Аҳл» ва «ноаҳл» дар харими суханварӣ аз шоирони классики адабиёти форсу тоҷик шавоҳид ва намунаҳои ашъор зикр намудаанд. Дар ин замина устод аз ашъори Алишер Навоӣ, ки дар он ибораи «аҳли маънӣ» зикр гардидааст, суд ҷустаанд:

Гар ҳамехоҳӣ, ки ҳар дам маъние рӯй орадат,

Фонӣ, аз хоки пой аҳли маънӣ рӯ матоб [ҷ.6, с.364].

Силсилаи мақолаҳои профессор Абдулманнони Насриддин дар энциклопедияҳои таҳассуси ватаниву хориҷӣ ба нашр расидааст. Яке аз чунин мақолаҳо бо номи «Тазкирату-ул-шуаро» ба нашр расидааст. Устод ин ҷо низ аз Алишер Навоӣ ёд намудаанд ва бахшида шудани онро ба Амир Алишер Навоӣ таъкид намудаанд [ҷ.7, с.384].

Зиндаёд зимни баррасии қасидаи «Дарёи аброр»-и Амир Хусрав аз Алишер Навоӣ низ ёд намудаанд. Тибқи гузориши устод, Алишер Навоӣ дар назди устодаш Абдулрахмони Ҷомӣ қасидаи «Дарёи аброр»-ро таърифу тавсиф намудааст. Баъдан Абдулрахмони Ҷомӣ бо номи «Луччат-ул-асрор» ва Алишер Навоӣ бо номи «Тухфат-ул-афкор» назира эҷод намудаанд [ҷ.7, с.551].

2. *Матншиносӣ.* Бахше аз таҳқиқоти профессор Абдулманнони Насриддин ба матншиносии осори адабӣ рабт мегирад. Устод дар бахши «Таҳрири муаллифии осори ҳагӣ» аз «Ҳамсату-л-мутаҳаййирин»-и Алишер Навоӣ ёд намуда чунин овардаанд: «Аз ҷумла, Мир Алишери Навоӣ дар «Ҳамсату-л-мутаҳаййирин» овардааст, ки аз Абдуссамади Котиб хоҳиш карда буд аз рӯи дастнависҳои Мавлоно Абдулрахмони Ҷомӣ нусхаи нафиси девони қадимаи ўро омода созад» [ҷ.2, с.466]. Чун Абдуссамади Котиб дар китобат хати зебо дошт, аммо ба қавли Хусрави Деҳлавӣ «хушхати хатонавис» буд. Баъди ба итмом расонидани китобати девон, Мавлоно Абдулрахмони Ҷомӣ нусхари ислоҳ намуд. Ин ҷо устод бар хидмати Алишер Навоӣ таъкид намуда, қайд намудаанд, ки нусхаҳои нафиси девони ғазалиёти чандин шоирон маҳз бо сарпарастии ин вазири донишманд китобат гардидаанд.

Чун устод дар матншиносӣ ва шинохти маънӣ дониши фарох доштанд, бахше аз китоби «Матншиносии осори адабӣ»-и ҳешро ба «Ғалатнависӣ дар китобҳои кириллӣ» ихтисос додаанд. Дар ин бахш устод сабабҳои роҳёбии ғалатҳо дар мероси ба хати кириллӣ омодашударо зикр намуда, аз ҷумла ғалати дар девони кириллии Мир Алишер Навоӣ роҳёфтаро тасҳеҳ намудаанд. Дар наشري кириллии бисёре аз ашъори шоирон калимаи «хай» ба шакли «хӯй» ҳонда шудааст. Ин ҷо устод ба маънои ин вожа таваҷҷуҳ намуда, навиштаанд ки «калимаи «хай» ба маънои «арак» (арақи руҳсор, арақи ҷабин) дар расмалхати арабӣ бо вофи маъдула навишта мешавад. Бино бар ин, бояд ки онро «хай» ҳонем на хӯй» [ҷ.2, 493]. Сипас абёте барои намуна аз девони Фонӣ овардаанд, ки дар он калимаи «хай» ба шакли «хӯй» ҳонда шудааст:

Маро ҳам ғунҷаи дил бишқуфад чун он даҳон ҳар гаҳ

Зи хӯй шабнам чу биншинад ба гулзори ҷабин ўро (Девони Фонӣ. – Тошканд, 2002, саҳ.38).

Гулбӯй гашт магар бода аз хӯи узор,

Соқӣ даруни бодаи гулгун гулоб рехт (ҳамон чоп, сах.198), [ҷ.2, 493].

Нақди адабӣ ва баҳогузори ба осори нашршуда як самти густардаи фаъолияти устод Абдулманнони Насриддин аст. Устод ба зиёда аз 40 китобу рисолаҳо нақду тақриз навиштаанд. Яке аз ин нақдҳо ба нақду баҳогузори девони Фонӣ (нашри кириллӣ) тааллуқ мегирад. Устод, ки дар матншиносии осори адабӣ фарҳефта буданд, чандин абёти девони Фони́ро ба баррасӣ гирифтаанд. Дар ин тақриз нахуст аз мавҷудияти нусхаҳои девони Фонӣ дар китобхонаҳои бонуфузи ҷаҳон маълумот додаанд, ки таҳиягарони матни мавриди назари устод нусхаҳои девони шоирро 3 нусха қаламдод намудаанд. Дар ин замина чунин омада: «Дар зарфи чихил соли охир нусхаҳои хубу қадимаи девони Фонӣ кашф шудаанд. Аз ҷумла, дар китобхонаи Мачлисӣ Шӯрои исломиӣ Эрон зери шумораи 1035 нусхаи нафиси «Девони Фонӣ» маҳфуз аст, ки дар байни солҳои 901-906 ҳичрии қамарӣ, яъне замони зиндагии Мир Алишер Навоӣ китобат шудааст. Ҳамчунин дар китобхонаи Малик (шумораи 5300), Донишқадаи илоҳиёт (шумораи 190, 202), китобхонаи Донишгоҳи Техрон (шумораи 11249) нусхаҳои нафиси қадимаи «Девони Фонӣ» нигоҳдорӣ мешаванд» [ҷ.6, с.672].

Нуктаи дигаре, ки дар мавриди китоби мазкур ироа гардидааст, надоштани роҳнамо ва тавзеҳот аст. Устод таъкид мекунад, ки бояд девони ашъори шуаро аз феҳристи номи ашхос, амокин, номҳои ҷуғрофӣ ва луғатномаву таъбирот иборат бошад, то хонанда ба маънии ашъор хубтар ошно гардад.

Зикри нуктаҳои чун ғалат овардани соли даргузашти Ҳофизӣ Шерозӣ, соли таваллуди Шайх Саъдӣ, ашъори ўзбекӣ доштани Камоли Хучандӣ аз иштибоҳотест, ки устод ба онҳо ишора намудаанд.

Мақолаи мазкур дар зербаҳши дигар ғалатхонии калимаву ибораҳои мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Мисол:

Бигӯ к-оранд чоми Чам зи маҳзан эй шаҳи динӣ,

Ки бинмоям ба шоҳид бевафоии дунёро.

Дар асл ин ибора «шаҳи дунӣ» будааст.

Хешро куштам чу май қардӣ илоҷам, эй ҳаким,

Ҳар киро бошад хирад май диҳад девонаро.

Дар мисраи аввал хониши «чу мекардӣ илоҷам» манзури шоирро бозгӯ менамояд.

Маро ҳам ғунҷаи дил бишқуфад чун он даҳон ҳар гаҳ,

Зи хӯй шабнам чу биншинад ба гулзори ҷабин ўро.

«Манзури шоир қатраи арақ аст, ки дар ҷабини маҳбуб биншастааст. Пас, ин ҷо калимаи «хӯй» муносиб нест. Ҷои он бояд «хай» навишт. Мураттибон, зоҳиран, навишти калимаро ба эътибор гирифтаанд. Ин калима агарчи бо вов навишта мешавад, он вови малфуз нест ва, албатта, «хай» хонда мешавад» [ҷ.6., 676].

Намоя чехра, ки гӯям назири пок даруст,

Муродам аз назари поки худ назораи туст.

Устод таъкид мекунад, ки «дар ин байт се хато ҳаст, бояд чунин сабт шавад:

Намоя чехра, ки гӯям назари пок дар ўст,

Муродам аз назари пок худ назораи туст» [ҷ.6. с.676].

Аз ҷумла калимаҳо ва таъбироте чун «олӯда хун», «зи шайх ҳеч кас», «бечонон», «шайх дар хилват фуру монда», «К-ӯ» дар ин нашр омадааст, ки устод шакли дурусти ин таъбиротро ба сурати «олудахун», «зи шайхи ҳеч кас», «бе чонон», «шайхи дар хилват фурумонда» ва «Ку» пешниҳод намуда, олимони муҳаққиқони кишвари дӯстро барои ҳамкорӣ дар чунин корҳо бо олимону муҳаққиқони тоҷик даъват намудаанд.

3. *Фарҳангшиносӣ.* Яке аз самтҳои фаъолияти устои зиндаёд ин фарҳангшиносӣ аст. Дар ин замина чандин рисолаву мақолаҳои ҷудогона интишор додаанд. Аз ҷумла мақолае доранд бо номи «Ашъори Хусрави Деҳлавӣ дар фарҳангҳо». Дар ин мақола фарҳангҳое, ки дар он ашъори Хусрави Деҳлавӣ ҳамчун шоҳид оварда шудаанд, ба баррасӣ гирифта шудааст. Дар поёни ин баррасӣ устод аз тазкираи «Насоиму-л-муҳаббат»-и Алишер Навоӣ ёд намуда, чунин меорад: «Асосгузори адабиёти ўзбек Алишер Навоӣ дар тазкираи «Насоиму-л-муҳаббат мин шамоили-л-футувват» дар бораи Амир Хусрав ривоятҳо меорад ва менависад, ки ў «аз машраби ишқу муҳаббат чошнии тамом дошт» [ҷ.6, с.15].

Ҳамон гуна, ки таъкид гашт, устои марҳум дар мавриди фарҳангшиносӣ пажӯҳишоти бунёдӣ анҷом додаанд. Зимни баррасии луғатномаҳо, тибқи навиштаи эшон, чандин луғатҳои дузабона, яъне тоҷикӣ-ўзбекӣ дарёфт намудаанд, ки муҳимтарини онҳо «Шамоил-ул-луғат», «Василат-ул-мақосид», «Қоимай Ҳалимӣ», «Луғати Неъматуллоҳ» ва «Хулосаи Аббосӣ» мебошанд. Аммо дар байни ин луғатномаҳо таваҷҷуҳи устодро «Хулосаи Аббосӣ»-и Мирзо Муҳаммад ибни Абдусабур ба худ ҷалб месозад. Чун ин луғатнома дорои услуби хоси луғатшиносӣ буда, фасли охири он ба тафсири луғатҳои ҷудогона, киноя ва истиораҳои осори Навоӣ бахшида шудааст. Устод қайд мекунад, ки «зоҳиран, аз «Бадоеъ-ул-луғот»-и Толеи Имонӣ, «Абушка» (муаллифаш номаълум) ва «Санглох»-и Мирзо

Маҳдихон сарчашма мегирад, чунки ҳар сеи ин луғатҳо ба тафсири калимаю ибораҳои осори Алишер навоӣ бахшида шудаанд» [ҷ.7, с.191].

4. *Хидматҳои Алишер Навоӣ ҳамчун вазир*. Ба аҳли таҳқиқ равшан аст, ки Алишер Навоӣ дар симати вазирӣ фаъолият дошт. Маҳз бо дастгирии ин вазирӣ донишманд осори мондагӯре ба қалам омадааст, ки то имрӯз қимати худро аз даст надодаанд.

Ҳамон гуна, ки маълум аст, дар замони Темурӣ нусханависӣ ва ороишу тазйини китоб ривочу раванқи ҷашмгир дошт. Шоҳзодагон ва руасои темурӣ ба ҳунароҳои нафис тавачҷуҳи хоса зоҳир менамуданд. Дар шаҳрҳои Ҳироту Самарқанд олимону донишмандон, хаттотон, хушнависон, наққошон ва муншиёну воизон ҷамъ меомаданд. Махсусан Ҳирот, ки маркази давлати Темурӣ буд, дар он ҷо илму дониш ривочу раванқи бештар дошт. Устод дар ин маврид чунин фармуда: «Ба вежа ҳузури Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, Мир Алишер Навоӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва дастгирии маънавияю моддии онҳо аз аҳли китоб боиси ривочи нусханависии китобдорӣ гардид» [ҷ.2, 409].

Дар шинохти тарҷума ва тафсиришиносии Куръони карим профессор Абдулманнони Насриддин дастӣ тавоно доштанд. Устод зимни муаррифии тафсири Ҳусайн Воизи Кошифӣ аз Алишер Навоӣ чунин ёд намудаанд: «Ин донишманди номӣ (манзур Кошифӣ аст – Н.Н.) бо дарбори умарои Темурӣ ба вежа вазирӣ донишманди он – Амир Алишер Навоӣ иртиботи қавӣ дошт. Аз ҳамин сабаб, китоби «Ҷавоҳир-ут-тафсир ли тухфати-л-амир»-ро, чунонки аз номаш ҳам падидор аст, ба Амир Алишер Навоӣ тақдим кардааст» [ҷ.7, с.30]. Мазмуни ин матлабро дар ҷои дигаре зимни муаррифии аҳвол ва осори Ҳусайн Воизи Кошифӣ дучор омадан мумкин аст [ҷ.7, саҳ.601].

Ба аҳли таҳқиқ равшан аст, ки дар замони Алишер Навоӣ маркази «Ихлосия» амал мекард, ки сарпараст ва бонии он ҳуди Алишер Навоӣ буд. Ин маркази бонуфуз дар тарвиҷи нусханависӣ, ороиши китоб ва наққошӣ саҳми босазо дорад. Алишер Навоӣ иқдоми Ҳоҷа Рашидуддин Фазлуллоҳро пайравӣ намуда маркази мазкурро таъсис дод. Ин қонуни дониш бо номи «Ихлосияи Ҳирот» низ машҳур аст. Устод Абдулманнони Насриддин таъкид медеданд, ки «дар «Ихлосия» китобхонаи хубу муҷаҳҳаз, хонақоҳ, ҳуҷраҳои таълимӣ, бунёди ҳифзи Куръон, ниҳоди хушнависон, масҷид, ҳуҷраҳои вежаи саҳҳофон, музаҳҳиб н фаъолият доштанд» [ҷ.2, 410].

Устод қайд менамоянд, ки Мир Алишер Навоӣ дар «Ихлосия» беҳтарин хаттотону хушнависони он аҳдро ҷамъ оварда буд. Хаттотони машҳуре, чун Султоналии Машҳадӣ, Ҳоҷа Муҳаммади Ҳофиз, Султоналии Қоинӣ, Султонмуҳаммади Нур, Мавлоно Абдулҷамил, ки бо номи ифтихории «султони хаттотон», «пешвои хушнависон», «саромади котибон» ёд мешуданд, ҷамъ омада буданд. Ин хушнависону хаттотон муддате аз умри ҳешро бо дастгирӣ ва пуштибонии Мир Алишери Навоӣ дар маркази «Ихлосия» сипарӣ намудаанд.

Аз баррасие, ки дар бахшҳои ҷаҳоргона сурат гирифт, ҳувайдост, ки устод Абдулманнони Насриддин бо унсу алоқии беандоза ба осору шахсияти Алишер Навоӣ дар таҳқиқоти ҳеш аз ин марди донишманд ёд намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулманнони Насриддин. Чихил мақола. – Ҳучанд: Ганҷинаи сухан, 2007.
2. Абдулманнони Насриддин. Куллиёти осор / Таҳия ва таснифи Фаҳриддин Насриддинов. – Ҳучанд: Хуросон, 2013. (ибора аз ҳафт ҷилд).
3. Алишер Навоӣ иҷодӣ меросининг умумибашариат маънавий-маърифӣ таракқиётидаги ўрни мавзўсидаги 3 маънавий ҳалқаро илмӣ конференция материаллари. Тошкент: Фан, 2019.
4. Амир Алишер Навоӣ ва адабиёти тоҷик (маводи Ҳамоиши байналмилалӣ, Ҳучанд, 15-16 апрели соли 2016). – Ҳучанд: Маънавият, 2016.
5. Навоӣ, Алишер. Маҷолис-ун-нафос / Ба саъй ва эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат. – Техрон: Китобхонаи Манучехрӣ, 1363.
6. Нигматов, Н.И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н.И. Нигматов, Б.П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 2-6 (82). – С. 148-153.
7. Ҳодизода, Р., Қаримов, У., Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI- XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988.

АЛИШЕР НАВОИ В ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОФЕССОРА АБУЛМАННОНА НАСРИДДИНА

Исследование посвящено Навоийской деятельности в исследовании одного из великих ученых и исследователей Абдулманнона Насриддина Худжанди. Автор статьи стремится рассмотреть вопрос Алишера Навои как ученого министра в области истории литературы, текстологии и лексикографии. Профессор Абдулманнони Насриддин в своем исследовании, обсуждая эти темы, упомянул Алишера Навои. Это исследование может способствовать развитию литературной критики и литературных отношений. Также, в своем исследовании Абдулманнон Насриддин упоминает уникальные словари, в которых разъясняются толкования и слова произведений Алишера Навои, что можно рассматривать впервые в Навоистике.

Ключевые слова: Алишер Навои, XV век, текстология, история литературы, лексикография, министр, антология, поэзия и проза.

ALISHER NAVOI IN STUDY OF PROFESSOR ABDULMANNONI NASRIDDIN

The research study is devoted to the Navoi creative activity in the of one of the prominent scientists and researchers, Ustad Abdulmannon Nasriddin Khujandi. The author of the article seeks to address the issue of Alisher Navoi as a scholarly minister in the fields of literary history, textual studies, and lexicography. Professor Abdulmannon Nasriddin in his research, while discussing these topics, mentioned about Alisher Navoi. This research can contribute to the development of literary criticism and literary relationship. In his research, the scientist also mentions the unique dictionaries in which the interpretations and words of Alisher Navoi's works are explained, which may be considered for the first time in Navoi studies.

Keywords: Alisher Navoi, XV th century, textual studies, history of literature, lexicography, minister, anthology, prose and poetry.

Сведения об авторе:

Нигматов Нумонджон Исломович, доктор философии (PhD), ГОУ «ХГУ имени Б.Гафурова» (Таджикистан). Электронная почта: numonjon_91@mail.ru

About the author:

Nigmatov Nu`monjohn Islomovich, Doctor Phd under the SEI «KhSU named after acad. B.Gafurov» (Tajikistan Republic, Khujand), E-mail: numonjon_91@mail.ru

ҲАБИБ АҲРОРӢ – МУҲАҚҚИҚИ НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ТАРЧУМА

Исмоилова Д.Х.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Афкори назарӣ ва амалӣ оид ба тарҷума, бахусус тарҷумай бадеӣ дар адабиётшиносии тоҷик дар заминаи мактаби тарҷумай шӯравӣ ба вучуд омада ва тадриҷан ташаккул ёфтааст. Донишмандони соҳа ду равияи ин мактаби тарҷумаро эътироф кардаанд, ки яке мактаби классикии тарҷума буда, дар заминаи гароиши бадеии мутарҷимон ба тарҷумай осори бадеӣ ба вучуд омадааст. Дар байни намояндагони ин мактаб И. А. Кашкин, В. В. Левик, П. М. Топер ва Г. Р. Гачечиладзе барин мутарҷимон ва назариётчиёни ин соҳа будаанд. Равияи дувум назарияи тарҷумай забоншиносӣ мебошад, ки асосгузораи А. В. Фёдоров аст.

Мактаби тарҷумай тоҷикӣ асосан ба равишҳои назарияи амалии ҳамин мактабҳо пайравӣ карда, назарияи он дар заминаи тарҷумай осори бадеӣ ташаккул ёфтааст ва асосгузори он устод Айни мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз чехраҳои эътирофшудае мебошад, ки дар шаклири ва ташаккули мактаби тарҷумай бадеии тоҷикӣ ва назарияи он саҳми бузург гузошта, консепсияи хоси илмию назарияшро оид ба ин масъала ба мерос гузоштааст. Ба ин далел таҳқиқ ва арзёбии ҷустуҷӯҳои эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ дар омӯзиши назария ва таърихи тарҷумай бадеии тоҷикӣ мубрамият ва арзишмандии мақолаи мазбурро муайян менамояд. Ҷустуҷӯҳои муаллиф дар заминаи осори таҳқиқии муҳаққиқон ва назариётчиёни соҳа П. М. Топер, Н. И. Конрад, О. П. Холмский, А. В. Фёдоров, И. А. Кашкин, Г. Р. Гачечиладзе, М. Шакурӣ, Ҳ. Шодикулов ва дигарон шакл гирифтааст.

Дар ҷараёни таҳқиқ муаллиф аз усулҳои таҳлили илмию таърихӣ муқоисавӣ ва таърихӣ адабӣ, дастурҳои адабиёти ихтисосӣ ва таҷрибаи муҳаққиқони соҳа истифода кард.

Арзиши амалии таҳқиқотро тавсияҳо оид ба омӯзиши ин мавзӯ ва таълими он барои донишҷӯёни ихтисоси адабиётшиносӣ, нақди адабӣ ва назарияи тарҷумай бадеӣ муайян ва мушаххас менамояд.

Қисмати асосӣ. Ҳабиб Аҳрорӣ дар адабиётшиносии тоҷик, ба эътирофи аҳли таҳқиқ, яке аз аввалин муҳаққиқ доир ба назария ва таърихи тарҷумай бадеӣ буда, дар ин замина қорҳои қобили мулоҳиза ва судмандеро ба субут расонидааст. Ба хусус ӯ дар солҳои охири умри бобаракаташ дар заминаи таҷрибаи бои чандин даҳсолае, ки дар ин соҳа дошт, бо диққати тамом, бо нигориши амиқ ба масъалаи мавриди баҳс, ки хоси роҳи эҷодӣ ва ҷустуҷӯҳои ҳунариаш буд, асарҳои бадеии муҳими тарҷумашударо меомӯخت ва андешаҳои худро дар асоси арзёбиҳои мунсифонааш ба миён мегузошт [1, 115].

Андешаҳои назарӣ ва амалии ӯ, ки худ ба тамоми маъно устои ин соҳаи фаъолияти адабӣ эътироф шуда ва дар давоми солҳои тӯлонӣ дар адабиёти мо намунаҳои беҳтарини тарҷумай бадеиро манзури хонандагон гардонда буд, дар вақташ мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққиқони соҳа қарор гирифта ва ҳоло низ аз арзиши хос бархӯрдор мебошанд. Ба ин далел, таҳқиқ ва арзёбии моҳияти андешаҳои назарии ӯ дар боби тарҷумай бадеӣ ва ҷараёни инкишофи он барои мутахассисон ва дастанкорони соҳа муҳим аст.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар баёни андешаҳои назарӣ доир ба сифати тарҷумай бадеӣ, пеш аз ҳама, ба таҷрибаи ҳадаш ва ҳамкасонаш така карда, дар ин замина мақолаҳои ҷудогона низ таълиф кардааст, ки ҳар кадоме то ҷое баёнгари вазъи таърихи тарҷумай бадеӣ дар ҷумҳурии мебошанд. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои пураарзиши ӯ - «Сӯҳбат аз санъати тарҷума», «Қори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ?», «Ба муқобили формализм дар қори тарҷума», «Роҷеъ ба терминологияи тоҷикӣ», «Оид ба тарҷумай

адабиёти тоҷик ба забони русӣ» ва ғайра ёд кард, ки ҳар кадоме ифодагари концепсияи хоси назарӣ ва амалии муаллиф дар шинохти моҳияти ҳунари тарҷумонӣ ва равишҳои муҳими инкишофи он мебошад [4].

Яке аз мақолаҳои бунёдии ӯ дар ин замина «Сӯҳбат аз санъати тарҷума» мебошад, ки аввал дар шумораи панҷуми маҷаллаи «Садои Шарқ» (1984), баъд дар маҷмӯаи нахустин ва охиринаи ҳикоя, ёддошт ва мақолаҳои ӯ – «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» ба ҷоп расидааст. Ин мақола аз таълифоти бунёдии Ҳабиб Аҳрорӣ доир ба назария ва таърихи тарҷумаи бадеии тоҷикӣ буда, ҳамчунон ки Раҳим Ҳошим таъйид кардааст, «дар омӯзиши масъалаҳои муҳими тарҷумаи бадеӣ метавон гуфт, ки боби аввалро мекушоӣ» [1, 115].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар боби аҳамияти тарҷумаи бадеӣ сухан карда, меафзояд, ки «то даме ки забонҳои гуногун ва тафовути онҳо вучуд доранд, тарҷума аз ҳамаи воситаҳои равобити маданияи байни халқҳои муҳимтарин омил мубодилаи афкори миллӣ ва байналхалқӣ, воситаи шиносӣ бо ҳаёт ва маданияти якдигар ва ба ҳам наздикшавии мардумони ҷаҳон аст ва хоҳад буд. Халқе нест, ки дар ҳаёти маданияи вай тарҷума омил тараққӣ напудра бошад. Умри тарҷума ҳам мисли умри халқҳои ва забонҳои ҳамон қадар давомнок ва дарозмуддат аст» [1, 115]. Ба ин далел, вай ба тарҷумаи бадеӣ «диққати махсуси доимӣ» доданро муҳим дониста, дар ин замина концепсияи мушаххасро доир ба усули тарҷумаи саҳеҳ ва ҳунармандона ба миён мегузорад, ки роҳҳои тақмили санъати тарҷумаи бадеӣ, омӯхтани намунаҳои хуби он, истифода аз таҷрибаи бузурге, ки дар ин соҳа ҳосил шудааст ва умуман тарзҳои беҳтар қардани қори тарҷумаро дар бар мегирад. Андешаҳои ӯ, чунон ки ҳудаш низ таъкид кардааст, дар заминаи мушоҳидаҳо ва таҷрибаи шахсӣ ба вучуд омадаанд.

Дар ин мақола Ҳабиб Аҳрорӣ нахуст тарҷумахоро нақд кардааст, ки ба андешаи ӯ «каму беш нуқсон доштанд ва доранд» [1, 116]. Ба ин васила ӯ нақши мунаққидро дар маркази усул ва равишҳои асосии тарҷума қарор дода, дар мисоли қорбурди носаҳеҳи унсурҳои суварӣ ва маъноии фанни тарҷума ба баъзе фаъолияти баъзе тарҷумаҳо баҳо додааст. Аз ҷумла ӯ сабаби барғалат «Занаки ҳаллосӣ» тарҷума қардани номи ҳикояи А. П. Чехов «Попрыгунья»-ро бо забони мабдаъ «ошноии дерин ва жарфе» [6, 16] надоштани тарҷумон дониста, меафзояд, ки «персонажи асосии ин ҳикоя-Ольга Павловна Дымова аз булҳавасӣ ҳар қори дилхоҳашро мекунаду дар умраш ягон бор ҳаллос назадааст» [1, 116]. Ба ин монанд номи повести Л. Н. Толстой «Лютсерн»-ро, ки «номи шахрест дар Швейсария», «Онуҷа» тарҷума қарданро ӯ хуб надонистани забони мабдаъ аз тарафи тарҷумон таъбир мекунад. Дар заминаи ин ду мисоле, ки муаллиф нақд карда, вале аз тарҷумон ном набурдааст, аз забони Ю. Найдо метавон ҳулоса кард, ки «Бегумон бештарин ва фоҳиштарин иштибоҳоте, ки мутарҷимон муртақиб мешаванд, умдатан зоидаи он аст, ки чунон ки бояд ва шояд бар забони мақсад (забоне, ки асар бо он тарҷума мешавад-шарҳи мо) тасалут надоранд» [6, 23]. Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи мисолҳои дар боло овардашуда бар ин назар аст, ки мутарҷимон, аввалан «бо предмети тарҷума» шинос нестанд, яъне «материали тарҷумашаванда»-ро намедонанд, дувум забони асли асар ва забони модарии худро низ ба қадри қофӣ намедонанд ва ин омил аслии тарҷумаи ғалат ва таҳтуллафзӣ мегардад.

Муҳаққиқ дар заминаи муқоисаи пораҳои аз тарҷумаҳои «Ҳикояҳои арабӣ», повести М. Горкий «Дар байни мардум», романи Н. Островский «Обутоб ёфтани пӯлод», «Ҳикояҳои Белкин»-и А. Пушкин ва ғайра ба ҷунин ҳулоса меояд, ки «нуқсонҳои, ки дар ин қор ба назар мерасанд, асосан инҳоанд: нодуруст тарҷума шудани матн, қалимаҳои ибораҳои ҷудогона ба сабаби надонистани, нафаҳмидани материали тарҷумашаванда ва нокифояи донишҳои забони асли асар; дуруст риоя накардани қонуни қоидаҳои навишта ва наонавиштаи забони тоҷикӣ, бемавқеъ қор фармудани қалимаҳои ибораҳои ҷудогона ба сабаби нағз надонистани забони модарӣ; вайрон қардани услуби нависанда, ифода қарда натавонистани тарзи баён, мароми сухани ӯ бо воситаҳои тасвири забони худ; тарҷумаи формалистӣ, таҳтуллафзӣ, ки ин ҳам чанд сабаб дорад» [1, 117].

Донишмандони соҳа дар бораи шеваи тарҷума сухан карда, аз таҷрибаи мутарҷимон ба ин натиҷа расидаанд, ки мутарҷими хуб қасе аст, ки се шартро дар худ қамъ дошта бошад: нахуст тасаллут бар забоне, ки аз он тарҷума мешавад (ё истилоҳан забони мабдаъ); дувум тасаллут бар забоне, ки ба он тарҷума мешавад (ё истилоҳан забони мақсад); савум тасаллут бар мавзӯи мавриди баҳси қитоб, зеро дар амал собит шудааст, ки агар мутарҷим аҳли ихтисос набояд, аз ӯҳдаи тарҷумаи амин намебарояд (7, 6). Ҳ. Аҳрорӣ дар ин замина дар «қонуни асосии тарҷума се шарт»-и зеринро муҳим шинохтааст, ки иборат аст аз «донистани маводи тарҷумашаванда, донишҳои забони асли асар, донишҳои забони модарии худ» (1, 118).

Ин андешаи худро ӯ тафсир қарда, қори тарҷумаро аз ду қисм иборат медонад, яъне фаҳмидани асари тарҷумашаванда ва дар забони худ ифода қарда тавонистани он. Ба андешаи ӯ фаҳмидани асари тарҷумашаванда-донистани моҳияти асар аст, яъне «донистани ҳамон соҳаи илм, адабиёт, санъат ва ҳоказо, ки мутарҷим аз он соҳа қизе тарҷума мекунад. Дар адабиёти бадеӣ дошад, донишҳои он воқеият, он ҳаёт, он тарзи зиндагӣ, ки дар асар акс ёфтааст» (1, 118).

Дар мақолаи «Сӯҳбат аз санъати тарҷума» Ҳабиб Аҳрорӣ масъалаҳои дигари назарӣ, аз ҷумла қорбурди огоҳонаи забон, образи бадеӣ, унсурҳои қоси лексикӣ ва грамматикӣ асли асар, фразеология,

калимабозӣ, лутф, маҷоз, киноя ва истиораҳои ҷудогонаро ба миён гузошта, таъкид менамояд, ки бисёре аз ин гуна унсурҳои забонӣ ва тасвириро айнан тарҷума кардан мумкин нест. Ба андешаи ӯ «дар амал баъзан мешавад, ки дар тарҷума аз асли асар чизе ногузир гум мешавад, талаф мегардад. Бинобар ин ҷои талаф бо унсури дигаре пур кардан лозим меояд». Дар ин замина вай ба ҷои ибораи русии «дрожит как осиновый лист» тоҷикии «барги бед барин меларзид»-ро оварда, таъкид мекунад, ки «Дар ин маврид ба ҷои калимаи русии «осина» «бед» омада бошад ҳам, маъно дигар нашуд, ба рӯҳи асар ҳалал нарасид». Ин ҳодисаро назарияи тарҷумаи бадеии «талаф» ва «бадал» унвон карда, Ҳ. Аҳрорӣ барои таъйиди андешааш дар тарҷумаи байти Ҳофиз «тӯбо»-ро бо «деревья» иваз кардани тарҷумон И. Сельвинскийро тарзи бадалсозие медонад, ки ба рӯҳи шеърӣ Ҳофиз ҳалал ворид накардааст. Вале муҳаққиқ ин гуна ивазкуниро фақат марбути воситаҳои тасвир доништа, таъкид мекунад, ки тарҷумон аз «мазмунӣ асар бояд чизеро талаф надиҳад. Фикри муаллифро бо чизи дигаре иваз кардан мумкин нест» [1, 118].

Дар мақолаи ёдшуда Ҳ. Аҳрорӣ масъалаи тарҷумаи таҳтуллафзиро матраҳ карда, онро «тарҷумаи механикӣ» унвон мекунад, ки фақат шакли зоҳирӣ, мувофиқати зоҳириро ба назар гирифта, фикр, маъно, мазмунӣ асарро соқит мекунад. Дар ин замина ӯ номи тарҷумонро зикр накарда, аз шоху барги дарахтон шашлик сохтани қabilaеро дар Австралия ҳарф ба ҳарф шашлики муқаррарӣ тарҷума кардани тарҷумонро саҳви фоҳиш, «резабозии таҳтуллафзӣ» ва пайравии кӯркӯрона ба матни асл таъбир мекунад [1, 119]. Ҳамчунон ки М. Зайниддинов низ мушоҳида кардааст, Ҳ. Аҳрорӣ бо баёни андешаҳои муқоисавии назарӣ аз тарҷумаҳои хуб ва нақши васлгарии онҳо изҳори қаноатмандӣ карда, «зараровар будани тарҷумаҳои бадсифатро қотейона зикр мекунад» [4].

Ҳабиб Аҳрорӣ надониести назарияи тарҷумаро омилӣ аслии иштибоҳоте медонад, ки маъмулан дар таҷрибаи мутарҷимон ба назар мерасад. Дар ин замина вай тарҷумаеро ғайри амин медонад, ки мутарҷими он дар фаҳми матни асли дучори лағзиш шуда бошад. Дар мақолаи зикршуда мисолҳои зиёде дар ин боб нақл шудааст, ки чехранамои вазъи тарҷумаи тоҷикӣ мебошанд.

Ҳ. Аҳрорӣ дар мақолаи «Сӯҳбат аз санъати тарҷума», илова ба он чи ки зикр шуд, доир ба навъҳои дигари тарҷума, аз ҷумла «тарҷумаи осори санъати нафиса, сиёсӣ дипломатӣ ва илмӣ иттилоотӣ» низ андешаҳои назарӣ ва амалиашро баён дошта, дар зимн дар боби «пешрафти ин соҳа ва аҳамияти он дар рушди илму фарҳангу адабиёти тоҷик масъалагузорӣ мекунад» [8], ки ҳануз ҳам ҳарфи тоза ва пурманфиат дар ин боб мебошад.

Мақолаи «Кори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ?», ки Ҳ. Аҳрорӣ онро бо ҳамқаламии Р. Ҳошим навиштааст, паҳлуи дигари ҷаҳлияти адабии ӯро менамояд. Муаллиф дар ин мақола «вазъи кори тарҷума дар республика»-ро ҳаматарафа таҳлил ва арзёбӣ карда, бурду боҳти ин соҳаро ба таври мушаххас нишон додааст. ӯ «яке аз шаклҳои муҳими санъати адабӣ будани тарҷумаи бадеиро» таъкид карда, онро «як ҳиссаи адабиёти миллий» мешуморад ва андешаҳои назариву мушоҳидаҳоиашро дар ин боб муфассал баён менамояд.

Ҳ. Аҳрорӣ дар ин мақола нахуст дар таъя ба андешаҳои В. Г. Белинский, Чернишевский, А. С. Пушкин ва дигарон дар роҳи инкишофи адабиёту фарҳанги миллий нақши калидӣ доштани адабиёти тарҷумавиро таъйид карда, сипас бо далелҳо собит мекунад, ки барои ба вучуд омадани тарҷумаи амин фақат дониести ду забон кофӣ нест, балки тарҷумони асари бадеӣ бояд истеъдод ва қобилияти нависандагӣ низ дошта бошад.

Аз суҳанони муаллиф бар меояд, ки ҳадафи ин мақола «таҳлили тарҷумаҳо» набуда, балки «ба тариқи масъалагузорӣ» вазъи тарҷумаро дар кишвар қазоват кардан будааст. Дар ин равиш муаллиф омилҳои таъсиргузори манфӣ, аз ҷумла «нисбат ба адабиёти тарҷумавӣ безътиной кардан», «ба кори тарҷума» назорат накардани танкиди адабӣ, баҳои ноодилона ба тарҷума, «аз савияи умумии тарҷума» ақиб мондани «маданияти тарҷума», «инкор кардани назарияи тарҷума», кофӣ набудани «дараҷаи саводнокии умумии тарҷумонҳо ва маданияти тарҷума», аҳамият надодан ба масъалаи «тайёр кардани кадрҳои тарҷумонҳо», набудани мутарҷимоне, ки аз ҳамаи забонҳои дунё ба тоҷикӣ тарҷума кунанд, «офату балои кори тарҷумонӣ» будани «тарҷумаҳои ҳарф ба ҳарф» ва монанди инҳоро василаи ҳалалрасон ба пешрафти тарҷумаи бадеӣ медонад [2, с. 133-138].

Дар мақолаи «Ба муқобили формализм дар кори тарҷума» Ҳ. Аҳрорӣ «асосан дар хусуси кори тарҷумаи соҳаи матбуот ва радиошунавонӣ» суҳан карда бошад ҳам, доираи баҳси ӯ фаротар меравад ва паҳлуҳои гуногуни назария ва амалии тарҷумаро дарбар мегирад. Нахуст ӯ аз таъсири манфии тарҷумаи ҳарф ба ҳарф дар забони васоити ахбори омма суҳан карда, бо зикри мисолҳо собит мекунад, ки ин гуна камбудҳои «дар натиҷаи фаромӯш кардани асосҳои назариявии тарҷума ва принсипҳои он рӯй медиҳанд» [3, 148]. Дар идомаи баҳс Ҳ. Аҳрорӣ талаботҳои, ки дар назди тарҷумаи амин (адакватӣ) гузошта шудааст, аз ҷумла мувофиқати терминологии ҳар ду забон дар тарҷумаи асарҳои илмӣ ва техникӣ, «наздикии ҳар чи бештари тарҷума ба матни оригинал, риояи меъёри хоси тарҷумаи осори публитсистӣ бо риояи «воситаҳои тасвири бадеӣ, эмотсионалӣ ва образҳо», ҳифзи «воситаҳои тавоноии таъсиррасонӣ» дар тарҷумаи адабиёти сиёсӣ-иҷтимоӣ, тарҷумаи образ дар адабиёти бадеӣ, баҳрабардории огоҳона аз забон ва ғайраро як-як зикр карда, меафзояд, ки «Ҳулоса, дараҷаи айнияти тарҷума барои жанрҳои гуногун ҳар хел бошад ҳам, вазифаи асосии тарҷума бетағйир мемонад: вазифаи

тарчума ифода кардани фикр аст, барои ифодаи фикр бошад, пеш аз ҳама онро фаҳмидан лозим аст» [3, с.151].

Хулоса. Дар заминаи таҳқиқоти анҷомгирифта метавон ба ин натиҷа расид, ки Ҳабиб Ахрорӣ ҳамчун тарҷумони касбӣ равишҳои муҳими назарии тарҷумаи бадеиро шакл дода, бо фаъолияти амалӣ ва андешаҳои назарияш дар ташаккул ва таҳаввули мактаби тарҷумаи тоҷикӣ нақши хос гузоштааст. Назариёти ин мутарҷим ва донишманди соҳа бар асоси пажӯҳишҳои дақиқи илмӣ дар заминаҳои забоншиносӣ, мардумшиносӣ, сабқшиносӣ ва равоншиносӣ шакл гирифта, вазъи умумии ташаккули мактаби тарҷума ва бурду боҳти онро дақиқ ифода кардааст, ки ҳамчун таҷрибаи назарӣ ва амалӣ арзишманд боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Ахрорӣ, Ҳ. Сӯҳбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Ахрорӣ // Садои Шарқ. – 1984. - № 5. – С. 115 – 127.
2. Ахрорӣ, Ҳ. Кори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ / Ҳ. Ахрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: нашриёти «Ирфон», 1984. – С. 129 – 145.
3. Ахрорӣ, Ҳ. Ба муқобили формализм дар кори тарҷума / Ҳ. Ахрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: нашриёти «Ирфон», 1984. – С. 145 – 157.
4. Зайниддинов, М. Марди майдони сухан / М. Зайниддинов // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 5-уми август.
5. Кӯҳзод, Ҷ. Рӯи гарм ва сухани нарм / Ҷ. Кӯҳзод // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 11-уми сентябр.
6. Найдо, Ю. Нақши мутарҷим / Ю. Найдо // Баргузидаи мақолаҳои нашри донишгоҳӣ (3). – Маркази нашри донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 15 – 29.
7. Начафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума / А. Начафӣ // Баргузидаи мақолаҳои нашри донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 3 – 14.
8. Расули, У. Аз табори оташ // У. Расули // Чумхурият. – 2013. – 8-уми июн.
9. Ҳошим, Р., Келдиев, И. Инсонӣ зариф ва коршинос / Р. Ҳошим, И. Келдиев // Садои Шарқ. – 1983. - № 6. – С. 113 – 117.

ҲАБИБ АХРАРИ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТЕОРИИ И ИСТОРИИ ПЕРЕВОДА

В статье исследованы и оценены теоретические, практические и критические мысли Хабиба Ахрари, связанные с оригинальным переводом и методами его развития, в этом контексте выявлены положительные и отрицательные тенденции в истории художественного таджикского перевода.

Основной целью данной статьи являются исследование и оценки размышлений Хабиба Ахрари о теории и практике перевода, его положительные и отрицательные стороны, проблемы борьбы с формализмом в ходе перевода и неуместностью дословного перевода.

В результате анализа и исследования было определено и выявлено, что Хабиб Ахрари был первым исследователем и писателем в нашем литературоведении, который в истории таджикского художественного перевода, согласно его теории, нашел пути достижения сердца читателей и удовлетворить и убедить их, выявил новый перевод и предложил свою собственную теоретическую и практическую концепцию в этой области.

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, теория, практика, роль переводчика, принципы, метод, язык, текст, формальный, смысловой, формульный перевод, дословный, литературная индустрия, словосочетания, идиомы.

KHABIB AHRARI – RESEARCH IN THE THEORY AND HISTORY OF TRANSLATION

The article explores and evaluates the theoretical, practical and critical thoughts of Habib Ahrari related to the literary translation and methods of its development, in this context, positive and negative trends in the history of artistic Tajik translation are identified.

The main purpose of this article is to study and evaluate the reflections of Habib Ahrari on the theory and practice of translation, its positive and negative aspects, the problems of combating formalism in the course of translation and the inappropriateness of literal translation.

As a result of the analysis and research, it was determined and revealed that Habib Ahrari was the first researcher and writer in our literary criticism, who, in the history of Tajik literary translation, according to his theory, found ways to reach the hearts of readers and satisfy and convince them, identified a new translation and offered his own own theoretical and practical concept in this area.

Key words: translation, literary translation, practice, role of translator, principles, method, language, text, formal, semantic, formulaic translation, literal, literary art, phrases, idioms.

Сведения об авторе:

Исмаилова Дилором Хакбердиевна – старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы Пенджикентского педагогического института Таджикистана. Кандидат кафедры таджикского языка и литературы Педагогического института Таджикистана в городе Пенджикент.

About the author:

Ismailova Dilorom Hakberdievna - Senior Lecturer of the Department of the Tajik Language and Literature of the Penjikent Pedagogical Institute of Tajikistan. Candidate of the Department of Tajik Language and Literature of the Pedagogical Institute of Tajikistan in the city of Penjikent.

Охунова Д.Р.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

Азизуддин Насафӣ яке аз намояндагони барҷастаи ҳавзаи ирфони назарӣ ба ҳисоб меравад. Насафӣ дар рушд ва тақомули ирфони назарӣ ва шарҳу тафсили осори орифони пешин нақши муҳим бозидааст. Ба қавли пажӯҳишгари англис Ллойд Риджон: «Бархурдорӣ аз улуми мухталиф ва баёни як падида аз дидгоҳҳои гуногун, ки дар бисёре маворид ба сурати мувозӣ метавонад дар канори ҳам қарор бигирад, фаҳми осори ӯро тасҳил намуда аст. Насафӣ дар ироаи назарияҳои фирқаҳо ва наҳлаҳои мухталифи фирқа устод аст ва ба гунае онҳоро дар канори ҳам қарор медиҳад, ки хонанда гоҳе худро дар маҳзари муаллимӣ мебинад, ки сабӣ дорад бо баёни як назар аз дидгоҳҳои мухталиф хонанда ё шунавандаро ба он сатҳе аз фаҳм ва огоҳӣ бирасонад, ки тақрибан зимни ин ки ба ихтилофи равиши баёни онон пай бибарад, ба ин дараҷа низ бирасад, ки асл ва решаи ин дидгоҳҳои мухталиф як аст» [2; 3]. Муаллафот ва осори Насафӣ бозгӯи ин гуфтаҳо аст.

Китоби «Инсони комил» яке аз марказитарин меҳвари осори Насафӣ ба шумор меравад. Ин китоб, ки бо номи «Маҷмӯаи расоил» ё китоби «Инсони комил» машҳур аст. Аслан «Инсони комил» ба унвони китоби назариву таълимии ирфонӣ шинохта шуда, дар он мабоҳиси зиёде аз боби масоили ҳастишиносӣ аз назари аҳли шариат, аҳли ҳикмат ва аҳли ваҳдат меравад. Аз ин ҷиҳат манзури нависанда аз ин китоб ба таври муфассал баён намудани масоили асосии ҳастӣ, инсон, мақому манзалати инсони комил, ваҳдати вучуд, шарҳи мафҳуми онҳо буда, бадеият, қорбасти саноеъ, тақаллуфу таҳайюли бадеъ аз сифоти асосии он ба шумор намеояд. Бо вучуди ин, асар бо як шеваи махсуси ниғорандагӣ рӯи қор омадааст ва Насафӣ барои ифодаи равшании фикр, татбиқи амиқи назарияи ирфон аносири тасвирсоз ва васоили зиннатбахши каломро низ ба қор гирифтааст.

Пеш аз ворид шудан ба адабиёт ва мутуни адабӣ бояд хонанда бо ирфон, тасаввуф ва мабоҳиси он ошно бошад, зеро ганҷинаи адабиёти форсӣ тоҷикӣ, ки аз гузаштагон ба мо ёдгор мондааст, бо ирфон ва тасаввуф алоқамандии зич дорад, ки бе ягон шакку шубҳа гуфтан мумкин аст, ки аз мадди назар дур гинифтани ирфон ва тасаввуф сабаби ношинота мондани қисмати аъзами матнҳои адабӣ ба ҳисоб меравад [4, 24].

Гарчанде шеваи ниғориши китоби «Инсони комил» ба назар содда мерасад, аммо истифодаи истилоҳоти ирфонӣ ва масоили тасаввуф дар ин асар аз мадди назари нависандаи он дур намондааст. Аз ин лиҳоз, шарҳи истилоҳоти ирфонии китоби «Инсони комил», мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифта шудааст, ки то ҷамоли ҳақиқии ин асарро равшан ва парда аз рӯи он бардошта шавад.

Дар китоби «Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ»-и Саидҷаъфар Сачҷодӣ доир ба истилоҳ ва истилоҳи ирфонӣ чунин зикр шудааст: «Истилоҳ - вожа ва таъбире, ки барои ифодаи маъноии хос вазъшуда, ё дар асар қасрати истеъмоли дар ҳар илму фан, ба тадриҷи маъноии хос аз он ирода шуда ва ҳолати истилоҳе ёфтааст. Мафҳуми истилоҳ низ монанди мафҳуми луғавии калима, ё таъйине аст, яъне бо қасду иродаи вазъ мешавад. Баъзе вожаҳо ба тадриҷ маънои луғавӣ ва мутобиқи худро аз даст медиҳад ва дар як илм ҷанбаи истилоҳӣ меёбад» [3, 12].

Дар таҳлил ва шарҳи истилоҳоти ирфонии китоби «Инсони комил» аввал ба шарҳи луғавии он даст зада, сипас вожаҳо ва истилоҳот ҷудо қарда мешаванд. Баъд аз шарҳи луғавӣ ба таҳлили истилоҳот дар муқоиса бо кутуби намояндагони ҳавзаи ирфон даст дода мешавад. Зеро дар ҳавзаи ирфон пеш аз Насафӣ намояндагони барҷаста ва ҷирафаҳм гузаштаанд, ки дар гузаштани пояи ирфон саҳми беназир гузоштаанд.

Таҳлили мавриди таҳқиқ дар муқоиса бо «Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти Сачҷодӣ» ба роҳ монда шудааст. Маъмултарин истилоҳоте, ки дар «Инсони комил» қорбурд шудаанд, ки дидгоҳ ва ории ҳуди Насафӣ мебошад [1, 12].

«Комил» дар фарҳанги Муъин ин вожа «дуруст», «бе нуқс» ва «фозил» ва «доно» шарҳ гардидааст. Дар Фарҳанги Амид калимаи мазкур чунин баён гардидааст: «комил» тамом, муқобили бенуқс мебошад. Дар китоби «Инсони комил» дар шарҳу тавзеҳи Насафӣ камилон ба ин зайл баррасӣ гардидааст:

«Комилон – тоифае ки аз аҳли шариат тариқат ва ҳақиқат мебошанд (инсони комил).

Ноқисон – онҳое, ки на аз аҳли шариатанд тариқатанд ва на аз ҳақиқатанд боз инҳоро Насафӣ аз ҳисоби баҳоим шуморидааст. Сабаби чунин ном ниҳодани онҳоро ӯ чунин шарҳ додааст: «Эй дарвеш! Ба яқин бидон ки бештари одамиён сурати одамӣ доранд ва маънои одамӣ надоранд ва ба ҳақиқат ҳару гову гургу паланг ва мору гаждуманд. Ва бояд, ки тӯро ҳеҷ шакке набошад, ки чунин аст. Дар ҳар шаҳре ҷанд касе бошанд, ки сурати маънои одамӣ доранд ва боқӣ ҳама сурат доранд ва маъно надоранд [1, 74].

Инсони комил – шайх, пешво, ходӣ, маҳдӣ, доно, болиғ, комил, мукаммал, имом, халифа, кутб, соҳибузмамон, ҷоми ҷаҳоннамо, оинаи гетинамо, тариқи бузург, аксири аъзам, Исо, Хизр, Сулаймон [1, 34].

Бут, бутпараст – «ҳар коре, ки ба он одат кунӣ он кор бути ту шавад» «Эй дарвеш! Ҳар коре, ки на фарз аст ва ҳар коре, ки сабаби роҳати дигарон нест, бар он кор одат макун! Ки чун одат кардӣ он кор бути ту гашт» [1, 181].

«Бут» мақсуди аслий ва матлуби ҳақиқиро гӯянд баҳри сураат ва ҳар пайкаре, ки зоҳир гардад, бут ин ҷо мазҳари ишқ аст ва ваҳдат: «бидонистӣ, ки дин дар бутпарастист» [3, 135].

Яъҷуч ва маъҷуч – дар «Инсони комил» киноя аз нафси аммора ва ҳавоҳо ва амоили нафсонӣ аст [1, 93]. Насафӣ барои хонанда амиқ дарк намудани мафҳуми нафси аммора аз ибороти «яъҷучу маъҷуч» ба кор бурдааст.

Муқаррабин – онон, ки ба даргоҳи Худованд тақарруб ҷустаанд. Яке аз мақомоти олии солиқони тариқ мақоми муқаррабин аст [1, 103].

Мор – хазандаи машҳур. Дар истилоҳ ба «Достони Одам ва Ҳавво ва фиреби Иблис» мор киноя аз нафси аммора аст. Аттор гӯяд:

Ёр шуд бо ман ба як ҷо мори зишт
То бияфтадам ба хорӣ аз бихишт
Дар даҳан мор нафс, дар бун ҷоҳ аст,
Ҳар ки дар ин роҳ ҷоҳу мол намояд [1, 301].

Оби ҳаёт – чашмае аст дар зулмот, ки ҳар кӣ аз он нӯшад ҳаёти ҷовидон ёбад, ва дар истилоҳи солиқон киноя аз чашмаи ишқ ва муҳаббат аст, ки ҳар кӣ аз он ҷашад ҳаргиз маъдум ва фонӣ нагардад [3, 155]. Ҳофиз гӯяд:

Дӯш вақти саҳар аз ғусса наҷотам доданд
В – андар он зулмати шаб оби ҳаётам доданд
Бе худ аз шаъшааи партави зотам карданд
Бода аз ҷоми таҷаллии сифотам доданд

Дар назди Насафӣ оби ҳаёт дарёи нур аст, ки дар зулмат аст ва зулмат ҷаҳони табиат аст: «Ҳолиё ба нақд бидон ки малакут дарёи нур аст, ва малак дарёи зулмат аст ва ин дарёи нур оби ҳаёт аст ва дар зулмат аст. Боз ин дарёи нур ба нисбати дарёи зулмат аст бо дарёи илм ва ҳикмат, ва илм ва ҳикмат, оби ҳаёт аст ва дар зулмат аст...» [1, 163].

Одоби хонақоҳ – хонақоҳ ҷоест, ки сӯфиён барои анҷоми маросиме чун зикру вирд ва сайру сулук дар он гирд оянд. Сӯфиёро нисбат ба хонақоҳ ва омаду рафт ва иқомат дар он одоби ҳосест. Азизуддин Насафӣ гӯяд: «Чун дар хонақоҳ раванд аввал пойи рост дар андарун ниҳанд, ва чун берун оянд аввал пойи чап берун ниҳанд ва дар масҷид ва ҷойҳои мутабаррика ҳамчуни кунанд.

Эй дарвеш! Дар хонақоҳ на ба рӯз ва на ба шаб сухан баланд накунад, ва ба овози баланд нахонанд, ва чун роҳ раванд саҳт наравад ва кавшқуб наравад, то азизоне, ки дар фикру зикр бошанд мушавваш нашаванд ва агар дар хоб бошанд хоб бар эшон шӯрида нашавад» [1, 123].

Одам – Одам Абулбишр, падари инсон. Ин калима дар адабиёти динӣ ва ирфонӣ дорои таъбироти гуногун аст ва умуман вазъу ҳоли рамзӣ ба худ гирифта аст. Азизуддин Насафӣ дар бораи Одам ва Ҳавво гӯяд: «Эй дарвеш! Инсон олами сағир аст ва ақли одам ин олам аст ва ҷисм Ҳаввост ва ваҳм иблис аст ва шаҳват товус аст ва ғазаб мор аст ва ахлоқи нек бихишт аст ва ахлоқи бад дӯзах аст ва қувватҳои ақл ва қувватҳои руҳ ва қувватҳои ҷисм малоиқаанд.

Эй дарвеш! Шайтон дигар аст ва иблис дигар аст. Шайтон табиат аст ва иблис ваҳм аст» [1, 149].

Оина – ҷисми сайқали ҳос. Дар калимоти аҳли завқ мурод аз он қалби инсони комил аст аз ҷиҳати мазҳарияти ӯ. Зеро зоту сифот ва асмоёро оина гӯянд ва ин маъно ки дар инсони комил мазҳарияти том дорад изҳор аст. Шоҳ Неъматуллоҳ гӯяд:

Оинаи коинот мазҳари тимсоли туст
Ҳусни ту дар оина гашта аён филмисол
Ироқӣ гӯяд:
Равшанон оинаи дил чу мусаффо бинанд
Рӯи дилдор дар он оина пайдо бинанд
Аз паси оина дуздида ба рӯяш нигаранд
Ҷонфишонанд бар ӯ к- он руҳи зебо бинанд
Дар ҳақиқат ду ҷаҳон оинаи инсон аст
Ки бад - ӯ дар руҳи зебош хувайдо бинанд
Чун зи худ ёд кунанд к – оина гардад тира
Чун аз ӯ ёд кунанд оина рахшон бинанд

Ва аз он ҷиҳат инсон намудори вучуди уҳудият ва маротиби лохут аст, ки он чи дар он ҷост бинамояд.

Ҳофиз гӯяд:

Сӯфӣ биё, ки оина софест ҷомро
То бингари сафои майи лаълҷомро
Рози даруни парда зи риндони маст пурс
К- ин ҳол нест зоҳиди олимаҷомро
Анқо шикори ас нашавад доми боз чин
К – онҷо ҳамеша бод ба даст аст домро

Аттор гӯяд:

Он оинаи ту сияҳрӯяст
Ўро чӣ хабар ки моҳрӯяст
Он оина мезидой пайваст
К – аз ишқ чу офтоб гардад
Ҳар зарра агар сиёҳрӯй аст
Мағрибӣ гӯяд:

Руҳи зебои туро оина мебояд
Ки рухатро ба ту з – ин сон ки туй бинмояд
Чун назар бар руҳи зебои ту меандозам
Ҳусни маҷмӯаи ту дар назарам меояд
Дида аз дидани хубони ҷаҳон барбанданд
Ҳар кӣ бар рӯи ту як лаҳза назар бишояд

Азизуддин Насафӣ гӯяд: «Эй дарвеш чандин гоҳ аст, ки мешунавӣ дарёи муҳит оинаи гетинамое ниҳодаанд, то ҳар чиз ки дар он дарё равона шавад пеш аз ин ки ба эшон расад, акси он дар оинаи гетинамо пайдо ояд, ва намедонӣ, ки он оина чист ва он дарёи муҳит қадом аст.

Эй дарвеш! Баъзе аз солиқон бошанд, ки оинаи дили эшонро бо аҳли жабарут муносибат пайдо наёяд. ...аммо оинаи дили эшонро бо уқул ва нуфус пайдо ояд баъзеро бо баъзе, ва он оинаи дили инсонии коми ласт.

Аммо ҷоми ҷаҳоннамо ва оинаи гетинамо одамай аст. Мавҷудот бар одамай хатм шуд ва одамай хатми мавҷудот омад, яъне ба вучуди одамай олам тамом шуд ва оина тамом гашт.

Эй дарвеш мурод аз одам инсонии комил аст. Яъне ин ки меғӯем ки одам ҷоми ҷаҳоннамо ва оинаи гетинамо аст ва мазҳари сифоти ин нур аст, муроди мо инсонии комил аст» [1, 173, 174, 238, 250, 251].

Иблис – дар лутат ба маънои шайтон омадааст. Насафӣ дар «Инсонии комил» манзур аз вожаи «иблис» ваҳро дар назар дорад [1, 301].

Эътидол – миёнаи рӯй ва миёнаи ҳол будан дар ҳар чизе. Насафӣ гӯяд дар мизочҳо бояд гуфт: қариб ба эътидол. Чун эътидоли ҳақиқӣ вучуд надорад [1, 265]. Дар шарҳи «Гулшани роз» низ эътидолро ҳам дар ботин ва ҳам дар зоҳир аз муҳсанот ба ҳисоб оварда ва гуфтааст:

Зухури некӯй дар эътидол аст

Адолат ҳисро ақсал камол аст [3; 472, 476].

Иксир - он чӣ кимиёгарон меҷустанд то мисро бад он зар кунанд. Ба он иксири аъзам ҳам гуфтаанд. Суфиён аз ин истилоҳ инсонии комил хоҳанд, ки ёфт нашавад. Азизуддин Насафӣ гӯяд: яке аз номҳои инсонии комил иксири аъзам аст, чунон ки Исо ва Хизр ва Сулаймон ҳам гӯянд [1, 5]. Дар ҷои дигар гӯяд: инсонии комил ҳамеша дар дунё бошад вале зиёдат аз як набошад. Зеро тамомати мавҷудот ҳамчун як шахс аст ва инсонии комил дили он шахс аст. Мавҷудот бе дил натавонанд будан ва дил зиёдат аз яке набувад. Дар дунё доноён бисёранд, аммо он ки дили олам бошад беш аз як набошад [1, 25].

Қайсарӣ гӯяд: ҷамъи маротиби илоҳӣ ва кавнӣ аз уқул ва нуфуси улӣ ва ҷузъӣ ва маротиби табиат то охири танзилоти вучуд, мартабаи инсонии комил аст ва аз ин ҷиҳат инсон халифаи Худо аст, ки китоби ҷомеаи кутуби кавнӣ аст [3, 10].

Шоҳ Неъматуллоҳ гӯяд: инсон исми мардумакӣ аст, ки чун инсонии комил ҳамабин аст, аммо худбин нест.

Насафӣ меғӯяд: «Ва бидон, ки инсонии комило ҷаҳор чиз ба камол бошад: ақволи нек, афъоли нек, ахлоқи нек ва маориф» [1; 5 – 6].

Улул аъзам – соҳиби азму ирода. Анбиёи мурсалро, ки соҳиби китобанд улул аъзам гӯянд [3, 323].

Насафӣ гӯяд: эй дарвеш набӣ он бошад, ки ўро ваҳӣ ва мӯъҷиза бошад ва расул он аст, ки ўро ваҳӣ ва мӯъҷиза ва китоб бошад ва улул аъзам он аст, ки ўро ваҳӣ ва мӯъҷиза ва китоб бошад ва шариати аввалро мансух гардонад ва шариати дигар ниҳад. Ва хатм он аст, ки ўро ваҳӣ ва мӯъҷиза ва китоб бошад ва шариати аввалро мансух карда бошад ва шариати дигар биниҳад ва пайғамбарӣ бар вай хатм шавад ва ў танҳо як аст ва он Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (с) аст [1, 322].

Лайлатулқадр – яке аз шабҳои моҳи рамазон [3, 125]. Дар назди Насафӣ мақсуд аз «лайлатулқадр» ақли аввал аст [1, 341].

Лавҳи маҳфуз – киноя аз тақдири инсонӣ мебошад [1, 230].

Ҳамин тариқ, инсонии комил – солиқони тариқ дар бораи инсонии комил суҳанони бисёр гуфтаанд ва умдатан бо хусусияту мадориҷе, ки барои инсонии комил қоиладанд, ўро дар ҳукми ҳамаи иксири

аъзам кардааст, ки дар таҳлилу шарҳи истилоҳоти ирфонии инсони комил аввал ба шарҳи луғавии он даст зада, сипас вожаҳо ва истилоҳот ҷудо карда мешаванд. Баъд аз шарҳи луғавӣ ба таҳлилу истилоҳот дар муқоиса бо кутуби намояндагони ҳавзаи ирфон даст дода шавад, зеро дар ҳавзаи ирфон пеш аз Насафӣ намояндагони барҷаста ва ҷирафаҳм гузаштаанд, ки дар гузаштани пояи ирфон саҳми беназир гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Насафӣ, Азизуддин. Инсони комил. - Техрон, 1365. - 241 с.
2. Риджон, Ллойид. Азизи Насафӣ (тарҷумаи Аҳмад Маҳдавии Кайвонӣ), - Техрон, 1998. - 367 с.
3. Саччодӣ, Саидҷаффар. «Фарҳанги истилоҳот ва таъбириоти ирфонӣ». -- Техрон, 1399. - 380 с.
4. Саидқоӣ, Акрам Содот. Шарҳи луғот ва истилоҳоти ирфонии китоби «Инсони комил». – Техрон: Мадид, 1399, - 539 с.
5. Ashrapov, B.P. Comparative analysis of morphological peculiarities of self-emphasis pronouns in the Tajik literary language appertaining to the XVIII-th and XX-th centuries / B.P. Ashrapov // Заметки ученого. – 2022. – No 2. – P. 39-41.
6. Ashrapov, B.P. The Level of Usage of Particles in the historical work entitled as «Tuhfat-ul-khoni» by Muhammadvafoi Karminagi / B.P. Ashrapov // Филологический аспект. – 2022. – No 3(83). – P. 136-141.

АНАЛИЗ МИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ «СОВЕРШЕННЫЙ ЧЕЛОВЕК» АЗИЗУДДИНА НАСАФИ

В статье рассматривается вопрос анализа мистических терминов «Совершенного человека» Азизуддина Насафи. Отмечается, что Азизуддин Насафи считается одним из ярких представителей теоретического гнозиса и сыграл важную роль в развитии и становлении теоретического гнозиса.

Цель статьи: определить соответствующие термины и раскрыть некоторые отличительные и общие особенности исследуемой темы.

По результатам исследования: делается вывод, что совершенный человек должен следить за собой очень много положительного и хорошего о себе и главным образом атрибутами в суждениях о том же великом зелье, которое в ходе анализа осаждается мистическим понятие совершенного человека впервые касается его лексического толкования. Такого рода термины необходимо проводить в сравнении с другими в целом.

Ключевые слова: анализ, мистические термины, «Совершенный человек», лексическая интерпретация, Азизуддин Насафи, великое зелье.

ANALYSIS OF MYSTICAL TERMS ENTITLED AS «PERFECT MAN» BY AZIZUDDIN NASAFI

The article dwells on the issue concerned with the analysis of mystical terms entitled as «Perfect Man» by Azizuddin Nasafi. It is noted that Azizuddin Nasafi is considered to be one of the prominent representatives of theoretical gnosis and he played an important role in the development and formation of theoretical gnosis.

Purpose of the article: is to determine the relevant terms and to disclose certain distinguished and common specifics of the theme explored.

According to the results of the study: it is concluded that perfect man should follow a great deal of positive and good things about himself/herself and mainly with attributes in judgment of the same great potion, which in the course of the analysis beset with mystical terms of perfect man first touches on its lexical interpretation. It is necessary to carry out such kind of terms in comparison with other ones, on the whole.

Key-words: analysis, mystical terms, «Perfect Man», lexical interpretation, Azizuddin Nasafi, great potion.

Сведения об авторе:

Охунова Дилафруз Рахматджоновна-Ассистент общеуниверситетского кафедры иностранных языков ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова» (Республика Таджикистана, г.Худжанд). E.mail: hadiqa_b@mail.ru Tel.: 92 6402330

About the author:

Okhunova Dilafruz Rahmatjonovna-Assistant of the all-university department of foreign languages under the SEI «Khujand State University named after acad. B. Gafurov» (Tajikistan Republic, Khujand) E.mail: hadiqa_b@mail.ru Tel.: 92 6402330

НАҚШИ ҲАВЗАҲОИ ИЛМИЮ АДАБИИ ДАВР ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ АБУЛҲАСАНИ БАЙҲАҚӢ

Қаландаров М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз сарчашмаҳои муҳимме, ки аз назари забону адабиёт ва таъриху фарҳанг барои тамаддуни арабӣ-исломӣ аҳаммияти калонро доро мебошад, «Таърихи Байҳақ»-и Абулҳасан Алӣ ибни Ҳасани Байҳақӣ маҳсуб меёбад. Ҳуччатуддин, Заҳируддин, фаридаи Ҳуросон Абулҳасан Алӣ ибни Зайд ибни Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Фундуки Байҳақӣ (490 / 1096 - 565 / 1169) яке аз донишмандону адибони маъруфи асри дувоздахуми мелодӣ маҳсуб меёбад. Бояд қайд намуд, ки нахустин касе, ки китоби «Таърихи Байҳақ»-ро нигоштааст, Абулфазли Байҳақӣ (ваф. 470 / 1078) мебошад, ки онро ба зиндагӣ ва шарҳи ҳоли фармонравоёни Ғазнавӣ ихтисос додааст. Абулҳасан Алӣ ибни Ҳасани Байҳақӣ дар «Таърихи Байҳақ»-и худ ба шарҳи ҳаводиси таърихӣ Байҳақ дар асри шашуми ҳиҷрӣ (дувоздахуми мелодӣ) ва муаррифии донишмандону адибони он пардохтааст, ки дар баробари аҳаммияти таърихӣ барои муайян кардани муҳтасоти ҳавзаҳои илмию адабии давр низ бисёр судманд мебошад. Донишманди тоҷик Марҳабо Рачабова зимни омӯзиши назми арабизабони форсу тоҷик дар нимаи дууми асри XI ва асри XII ба рӯзгор ва эҷодиёти ин донишманду адиби номвар низ тавачҷӯх зоҳир намуда, дар робита ба он андешаҳои судмандеро баён доштааст [11, 124-129].

Аз зиндагиномаи Абулҳасани Байҳақӣ бармеояд, ки ӯ то расидан ба пояҳои баланди илму маърифат дар назди бузургтарин олимону адибони замони худ таҳсили илм намуда ва аз онҳо баҳраамандии зиёд пайдо кардааст. Байҳақӣ ҳанӯз аз овони кӯдакӣ бо омӯзиши илмҳои мухталиф фаро гирифта шуда буд. Дар робита ба ин, ӯ дар зиндагиномаи худнавишташ мегӯяд: «Падарам маро ба мактабхона супурд. Сипас ба деҳаи Шаштмад, яке аз деҳаҳои он ноҳия, ки падарам дар он ҷо мулку замин дошт, кӯчидем. Дар рӯзгори кӯдакӣ китобҳои «ал-Ҳодӣ ли-ш-шодӣ» ва «ас-Сомӣ фи-л-асомӣ»-и Майдонӣ, «ал-Масодир»-и Қозӣ Завзанӣ (ваф. 486 / 1094), «Ғариб-ул-Қуръон»-и Азирии Сичистонӣ (ваф. 330 / 942)», «Ислоҳ-ул-мантиқ»-и Абуҷусуф Яъқуб ибни Исҳоқ ибни Сакият (қушташуда дар соли 246 / 861), «ал-Мунтаҳал»-и Амир Абулфазли Миколӣ (ваф. 436 / 1045), ашъори Мутанаббӣ, «ал-Ҳамоса», «ас-Сабъиёт (муаллақоти ҳафтгона), «Китоб-ут-талхис фи-н-наҳв» ва сипас китоби «ал-Мучмал»-и Аҳмад ибни Форис ибни Закариё (ваф. 395 / 1005) -ро, ки дар илми луғат буд, аз бар кардам» [16, 4, 1759].

Бар мабноси нигоштаҳои Байҳақӣ саромади омӯзгорону раҳнамоёни илм падараш Шамсулислом маҳсуб меёфт. Ӯ дар ҷое, ки аз устодонаш дар илми калом ёд мекунад, мегӯяд: «Дар рӯзгори худ аз мутакаллимон касонро дидам, ки шаъне волотар ва мақоме гиромитар доранд. Онон ҷунон дар далелу бурҳон даст доранд, ки чун бодҳо дар миёнаи дарёҳо ҳастанд... аз он миён: падарам Имом Абулқосим, ки ҳар кас дар нигоштаҳои ӯ ба номи «Лубоб-ул-албоб», «Ҳадоик-ул-ҳақоик» ва «Мифтоҳ боби-л-усул» бингарад, хоҳад донист, ки ӯ дар ин ришта гӯй сабақтро рабудаст ва соҳиби нишонаҳои аст» [3, 157].

Байҳақӣ ҳамчунин дар хусуси таҳсили илм дар назди устодони дигари ҳавзаҳои илмӣ замони худ низ маълумот матраҳ кардааст. Бино ба нигоштаҳои Байҳақӣ ӯ дар назди донишмандони зерин таҳсили илм намудааст:

1. Абучаъфари Муқриъ (ваф. 544 / 1150). Абучаъфари Муқриъ аз донишмандони забоншиносии ҳавзаи илмӣ Нишопур ба шумор мерафт. Байҳақӣ дар бораи таҳсили худ пеши ӯ чунин маълумотро дарҷ кардааст: «Дар моҳҳои соли 514 х. ба мактабхонаи Абучаъфари Муқриъ рафтам. Ӯ имоми масҷиди ҷомеи қадими Нишопур ва нависандаи китоби «Янобиъ-ул-луға» ва ғайра буд. Дар он ҷо китоби «Точ-ул-масодир»-ро, ки аз нигоштаҳои ӯ буд, аз бар кардам ва пеши ӯ наҳви Ибни Фазл (ваф. 479 / 1087) ва фаслҳое аз китобҳои «ал-Муқтасид»-и Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ (ваф. 471 / 1079) (асари наҳвӣ буда, дар он Ҷурҷонӣ шарҳи худро бар китоби «ал-Изоҳ»-и Абуалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Форсӣ (ваф. 377 / 988) хулоса кардааст), «ал-Амсол»-и Абӯубайд Қосим ибни Саломӣ Ҳаравӣ (ваф. 224 / 840) ва «ал-Амсол»-и Абулфазли Миколӣро хондам» [16, 4, 1760]. Аз маълумоти Байҳақӣ бармеояд, ки ӯ дар назди Абучаъфари Муқриъ дар баробари осори худаш, боз асарҳои забоншиносони дигарро низ мавриди омӯзиш қарор додааст.

2. Аҳмад ибни Муҳаммади Майдонӣ (ваф. 518 / 1125). Аз ахбори Байҳақӣ бармеояд, ки ӯ пеши донишманди маъруф Абулфазл Аҳмад ибни Муҳаммади Майдонӣ, муаллифи асарҳои «ас-Сомӣ фи-л-асомӣ», «Маҷмаъ-ул-амсол» низ таҳсили илм намудааст. Нигоштаҳои зерини Байҳақӣ ба ин нукта далелат мекунад: «Сипас дар муҳаррами соли 516 х. бар сари дарси Имом Садрулафозил Аҳмад ибни Муҳаммади Майдонӣ ҳузур ёфтам ва китобҳои «ас-Сомӣ фи-л-асомӣ»-и ӯ, «Масодир»-и Қозӣ Завзанӣ, «ал-Мунтаҳал», «Ғариб-ул-ҳадис»-и Абуубайд, «Ислоҳ-ул-мантиқ», «Маҷмаъ-ул-амсол»-и Майдонӣ ва «Сиҳох-ул-луға»-и Ҷавҳарино назди ӯ тасҳеҳ кардам. Дар ҳамон сол пеши Имом Иброҳими Ҳаззои мутакаллим низ рафтам ва аз ӯ партавҳои дониши каломро бармегирифтам» [16, 4, 1760]. Аз маълумоти

мазкур бармеояд, ки Байҳақӣ дар солҳои охири рӯзгори Майдонӣ ба дарси ӯ ҳозир шуда, аз илму маърифати ин донишманди фарҳефта баҳрамандӣ пайдо намудааст.

3. Иброҳим ибни Муҳаммади Ҳаззо. Байҳақӣ аз устодонаш дар илми калом Иброҳим ибни Муҳаммади Ҳаззо ро чунин тавсиф намудааст: «Порсое, ки дари покдоманро кӯбида ва аз дунёаш ба рӯзии андак қаноат варзидааст. Ӯ сареъуличоба ва бадеъуласоба аст» [3, 157].

4. Алӣ ибни Ҳайсами Нишопурӣ. Яке аз устодони дигари Байҳақӣ дар илми калом Алӣ ибни Ҳайсами Нишопурӣ аст, ки дар борааш чунин мегӯяд: «Олим, Имом, пешвое, ки забоне кушода, баёне ошкор ва бурҳоне дуруст дошт ва суҳанонаш гавҳари ба ришта кашида буд...» [3, 157]. Донишманди мавсуф Алӣ ибни Абдуллоҳ ибни Ҳайсам, Абулҳасани Ашнонӣ аст [14, 434] мебошад, ки дар «Лубобул-ансоб» дар таъйиди ин насаб чунин омадааст: «Имом Алӣ ибни Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Ҳайсами Нишопурӣ ба ман гуфт, ки падарам Абубакр Абдуллоҳ бароям ривоят кард, ки: Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Алӣ ибни Аҳмади Осимӣ нависандаи «Зайн-ул-фата» ба ман гуфт...» [3, 157].

Байҳақӣ дар китобаш «Вишох Думят-ул-қаср» шарҳи ҳоли ӯро ба гунае густурда оварда ва ӯро Садрулислом Ҳаравӣ лақаб додааст. Ҳамчунин донишу порсоияшро бисёр сугуда ва гуфтааст: «Муддате тӯлонӣ пеши ӯ мерафтам ва он чиро аз дақиқи донишҳо мехостам, пеши ӯ мехондам ва ӯро гиреҳкушои мушкилоту баргарафсозандаи душвориҳо меёфтам. Ба ҷонам савганд, ӯ, Худояш биёмурзад, чеҳра аз рӯи донишҳо баргирифт ва парда аз рӯи ҳақиқат боло зад. Дар рӯзгораш донишваре набуд, ки аз дарёи дониши ӯ баҳра нагирифта бошад ва аз партавҳои илмаш истифода накарда бошад...». Сипас Байҳақӣ номи нигоштаҳои ӯро, ки нишондиҳандаи гуногунии донишҳои ӯст, ёд карда ва намунаҳое аз шеърашро овардааст [16, 4, 1782].

Байҳақӣ баъди матраҳ кардани маълумот перомуни Иброҳим ибни Муҳаммади Ҳаззо ва Алӣ ибни Ҳайсами Нишопурӣ муаррифии устодони худро чунин хотима мебахшад: «Инҳо мутакаллимоне ҳастанд, ки наздашон мерафтам ва аз маҳзарашон баҳра мебардам» [3, 157].

Дар баробари ахбори устодони худ Байҳақӣ ҳамчунин дар бораи донишмандони ҳамзамонаш, ки бо онҳо рафтуомад дошта ва аз илму маърифати онҳо бархурдор гардидааст, маълумот додааст. Муаррифии онҳо Байҳақӣ бо чунин суҳанон шурӯъ намудааст: «Ва аммо касоне, ки бо онон муошират доштам:

1. Фақеҳ Исмоил, муқими Марв. Ҳангоме ки ӯро дидам, синнаш беш аз 70 сол буд. Вай китоби «ал-Муставъиб»-ро бе он ки дар асли китоб бингарад, ё шакку тардиде дар он ворид кунад, шарҳ кардааст» [3, 157].

2. Рашидуддин Абдулҷалили Розии Мутакаллим. Аз он миён Имом Рашидуддин Абдулҷалили Розии Мутакаллим аст, ки баёнаш ҷодуи ҳилол ва таъбаши оби зулол аст. Ӯ падари калом ва писари ниёкони он аст... ва касе, ки бихоҳад камолашро дар санъаташ дарёбад, бояд дар тасонифаш тааммул кунад...» [3, 157].

Дар феҳристи китоби «Асмоъ уламои-ш-шиъа ва мусаннафотиҳим» шарҳи ҳоли донишманди мавсуф чунин оварда шудааст: «Шайх Муҳаққиқ Рашидуддин Абусаид Абдулҷалил ибни Абилфатҳ Масъуд ибни Исо Мутакаллими Розӣ, устои донишмандони усулдони Ироқ аст. Ӯ мунозиракунандаи зубда аст, ки нигоштаҳое дар ин миён дорад... Ҷавобот аш-Шайх Масъуд ас-Савобӣ» [7, 110].

Сипас Байҳақӣ афзудааст, ки шогирдаш Садидуддин Маҳмуд назароти ӯро ривоч дод ва номашро ҷовидона сохт.

3. Садидулмулк Маҳмуд ибни Мираки Розӣ. Байҳақӣ мегӯяд: «Имоми комил Садидулмулк Маҳмуд ибни Мираки Розӣ осорашро эҳё кард ва номашро ҷовидона сохт. Ӯ дар ҷавонӣ назди Рашид мерафт... ва ман бо ӯ дӯст будам. Рӯҳаш чун насим буд. Худованд арзиши ӯро пос бидорад ва синаашро кушода гардонад» [3, 158]. Байҳақӣ Садидуддинро ба ҳайси мутакаллим муарриф кардааст [1, 230] ва ин ҳамон васфе аст, ки Мунтаҷибуддин дар «Феҳрист»-и худ чунин сабт намудааст: «Шайх Садидуддин Маҳмуд ибни Абулмаҳсин Амирак, донишваре фозил буд» [7, 168]. Дар ҳамин саҳифа ҳамчунин муаллифи мавсуф исми ӯро чунин овардааст: «Шайх Нусратуддин Маҳмуд ибни Мираки Розии Мутакаллим» [7, 168]. Маълум мешавад, ки ӯ ҳам бо лақаби «Садидуддин» ва ҳам «Нусратуддин» ёд шудааст, зеро дар он даврон дар як вақт доштани ду лақаб барои як шахс роҷӯ буд.

4. Имом Маҳмуди Хоразмӣ. Байҳақӣ донишу фазилати донишманди Имом Маҳмуди Хоразмиро чунин тавсиф намудааст: «Ва аз он миён Имом Маҳмуди Хоразмӣ аст, ки матолиби душворро ба осонӣ ба ёд меоварад ва ҳар чиро мешунавад, ҳамчун ҳуруф метавонад бар забон оварад» [3, 187]. Байҳақӣ дар

«Татимат Сивон-ул-ҳикма» шарҳи зиндагии ўро ба таври зайл овардааст: «Падари Муҳаммади Хоразмии файласуф, вазири Отсиз буд ва Отсиз турке буд, ки бар Хоразм чира омад. Маҳмуд адибе фозил буд, ки аз ҳаким Абулбаракот ба тамоми баҳра гирифт. Ўро дар моҳҳои соли 519 х. дар Марв дидам. Дар он ҳангом ба навъе аз бемории савдо мубтало шуда буд. Саранҷом дар шабе аз шабҳои зимистон худро бо чоқуи қалам кушт» [4, 161].

Дар гуфтори болоӣ манзури муаллиф аз Отсиз ин Абулмузаффар Отсиз писари Қутбиддин Муҳаммад, яке аз подшоҳони Хоразмшӯҳӣ мебошад. Отсиз дар ибтидо пайрави Султон Санҷар буд, аммо пас аз даргирии Санҷар дар ҷанги хито дар соли 536 / 1142 фурсатро ғанимат дониста, истиқлоли худро аз ӯ эълон дошт. Сипас ҳукумати Хоразмро ба даст гирифта, то марги худ дар соли 551 / 1157 фармонравии он ҷо буд [8, 95-96]. Аммо мақсуди Байҳақӣ аз Ҳаким Абулбаракот Ҳибатуллоҳ ибни Алӣ ибни Маликоӣ Бағдодӣ (ваф. 547 / 1153) мебошад, ки табибу файласуфи маъруфи замони худ буд.

Донишмандони дар боло зикршуда, ки ахбори онҳо оварда шуд, шахсиятҳои буданд, ки дар марҳилаҳои гуногуни рӯзгори худ Байҳақӣ бо онҳо вохӯрда ва аз донишу таҷрибаи онҳо баҳрамандӣ пайдо намуда буд. Гузашта аз ин, Байҳақӣ дар бораи устодони дигари ҳеш, ки дар даврони гуногун аз раҳнамоии онҳо бархурдорӣ пайдо кардааст, маълумот медиҳад ва онҳо аз донишмандони зерин иборат мебошанд:

1. Аҳмад ибни Ҳомиди Нишопурӣ. Байҳақӣ дар бораи ӯ мегӯяд: «Дар риёзиёт ба дараҷаи волое расид ва ман дар авоҳири умраш ўро дидам ва аз ӯ баҳра бурдам» [4, 156].

2. Исмоил ибни Аҳмад ибн ал-Ҳусайни Байҳақӣ (435 / 1044-507/ 1114). Байҳақӣ ўро Шайхулқузот, фарзанди Шайхуссана номида ва дар бораи ӯ гуфтааст: «Қозии Хоразм буд. Ўро дар моҳҳои соли 506 х. ҳангоме, ки аз роҳи Байҳақ бозмегашт, дидам ва аз ӯ ҳадис шунидам». Байҳақӣ ўро «бузургтарин рувоти аҳодис дар аҳди ҳеш» дониста ва аз ӯ дар рустои Оборӣ аз ноҳияи Байҳақ ҳадис шундааст [1, 179, 184, 214]. Бино ба ахбори Ёкути Ҳамавӣ донишманди мавсуф дар Марв низ иқомат намуда будааст [16, 5, 1959].

3. Абубакр Ҳасан ибни Яъқуб ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Аҳмади Нишопурӣ, даргузаштаи муҳаррами соли 519 / 1126 мебошад, ки падараш низ адиби маъруф ва нависандаи китобҳои сершуморе буд [Маориҷ Наҳҷ-ул-балоға 3, 516]. Самъонӣ шарҳи ҳоли ўро оварда, аз ҷумла чунин қайд намудааст: «Дар эътизол муболиға мекард ва таблиғи шиа менамуд. Аз падараш Абуясуф Яъқуб ҳадис шунид... ва дар муҳаррами соли 519 х. даргузашт» [13, 1, 220].

Байҳақӣ дар мавриди ӯ чунин гуфтааст: «Дар моҳҳои соли 516 х. китоби «Наҳҷ-ул-балоға»-ро назди имоми зоҳид, Ҳасан ибни Яъқуб ибни Аҳмади Қорӣ, ки ӯ ва падараш дар сипехри адаб ду моҳ ва дар гулистони порсой ду меваанд, хондам ва хатти ӯ шоҳиде аст бар иддаи ман. Ин китоб ҳосили самои ӯ аз муҳаддиси факеҳ, шайх Чаъфари Даврестӣ аст» [16, 4, 1761].

Даврестии мазкур Абуабдуллоҳ Чаъфар ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Аббос ибни Фохир Исои Даврестӣ мебошад, ки бар мабной маълумоти баъзе сарчашмаҳо соли 453 / 1061 барҳаёт будааст [6, 130].

4. Ҳамза ибни Ҳибатуллоҳ ибни Муҳаммад, Абулғаноим Камолиддини Ҳусайнӣ (ваф. 523 / 1130). Шарҳи аҳволу осори Ҳамза ибни Ҳибатуллоҳ ибни Муҳаммад, Абулғаноим Камолиддини Ҳусайнӣ дар бисёре аз сарчашмаҳои адабию таърихӣ сабт гардидааст [5, 2, 603; 15, 222; 13, 1, 255; 9, 19, 573; 10, 149].

Байҳақӣ чунин маълумотро дар бораи ӯ зикр кардааст: «Аз ӯ ҳадисҳои фаровоне шунидам, аз он миён китоби «ас-Саҳеҳайн» («Саҳеҳ»-и Муслим ва «Саҳеҳ»-и Бухорӣ) ва «Муснад»-и Абиавона ва «Муснад»-и ал-Ҷавзакӣ. Ҳар он чиро ки аз ӯ шунидам, ба хатти худаш гувоҳӣ дорам» [16, 4, 1761].

5. Усмон ибни Ҷодуқор. Бино ба маълумоти Байҳақӣ ӯ пас аз бозгашт аз Рай дар соли 527 / 1134 пеши ӯ дарс хондааст. Байҳақӣ дар робита ба устоди мавсуфаш чунин мегӯяд: «Дар он муддат ҳисоб, ҷабр, муқобала ва бахшҳои аз аҳкомро меҳондам, ҳангоме ки ба Хуросон бозгаштам, он риштаро назди ҳаким, устоди Хуросон, Усмон ибни Ҷодуқор ба поён бурдам. Ҳамчунин ба китобҳои аз аҳком даст ёфтам, ки сабаб шуд дар он ришга марҷиъ ва машхур шавам» [16, 4, 1761].

6. Алӣ ибни Муҳаммади Ванкӣ. Байҳақӣ зимни сухани худ аз илми таборшиносӣ аз ӯ ёд мекунад ва мегӯяд: «Алӣ ибни Муҳаммад ибни Наср ибни Маҳдӣ, Абулқосими Ҳусайнии Ванкӣ, ўро мулоқот кардам дар ҳоле ки дар Рай ҳамсоям буд ва дар ин дониш аз ӯ баҳра бурдам» [5, 2, 631].

7. Алӣ ибни Маҳмуди Насрободӣ. Байҳақӣ бо ибораи «Имом Алӣ бароям ҳадис гуфт...» [5, 1, 187, 214; 3, 624] аз ӯ ривоятро нақл кардааст. Самъонӣ шарҳи ҳоли ӯро чунин овардааст: «Абулҳасан Алӣ ибни Маҳмуди Насрободӣ, маъруф ба Зуоба, аз мардуми Нишопур буд. Ӯ бо ҷанбаҳои мухталифи улум ошноӣ дошт ва зиндагӣ, сарват ва ҳар он чиро, ки ба ирс бурда буд, дар роҳи донишу касби илм ва навиштан сарф кард. Вай забону адабиёти арабиро пеши Алӣ ибни Ҳасани Воҳидӣ фаро гирифт ва муддате ба ваъзу андарз додан машғул шуд. Аммо онро раҳо кард ва ба тиб рӯй овард. Сипас ба Марв омад ва дар он ҷо иқомат гузид... Ӯ рӯзи сешанбеи нимаи шабони соли 519 х. дар Нишопур даргузашт» [12; 13; 14; 10].

8. Умар ибни Саҳлони Совӣ. Байҳақӣ дар «Татиммат Сивон-ул-ҳикма» аз ӯ чунин ёд мекунад: «Қозӣ имоми файласуф, Зайнуддин Умар ибни Саҳлони Совӣ, шариату ҳикматро бо яқдигар даромехт. Ӯ аҳли Сова буд, аммо ба Нишопур кӯчид ва дар он ҷо иқомат гузид ва ҳамон ҷо ба фарогирии дониш пардохт. Вай бо даромеде, ки аз рӯнависии китобҳо ба даст меовард, зиндагии худро мегузаронид, нусхае аз китоби «Шифо»-ро, ки ба хатти ҳудаш буд, сад динор фурӯхт. Ман пешаш мерафтам ва ӯро дарёи хурушоне аз донишҳо медидам» [4, 132, 133].

Аз омӯзиш ва таҳқиқ дар шинохти таъсири ҳавзаҳои илмию адабии замон дар ташаккули шахсияти Байҳақӣ метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки воқеан ҳам ин донишманди барҷаста аз мактаби бузурги илмии замони худ баҳрамандии комил пайдо намуда, пеши машхуртарин олимони ҳамзамонаш таҳсили илм намудааст. Омӯзиши илми наҳв дар пеши Абуҷаъфари Мукриъ, улуми адабӣ дар назди Аҳмад ибни Муҳаммади Майдонӣ, Абубакр Ҳасан ибни Яъқуб ибни Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Аҳмади Нишопурӣ, илми калом аз мутакаллимони маъруфи замон, ба монанди Иброҳим ибни Муҳаммади Ҳаззо, Алӣ ибни Ҳайсамӣ Нишопурӣ, Фақеҳ Исмоил, Рашидуддин Абдулҷалили Розии Мутакаллим, Садидулмулк Маҳмуд ибни Мираки Розӣ, Имом Маҳмуди Хоразмӣ, риёзиёт аз Аҳмад ибни Ҳомиди Нишопурӣ, ҳисоб, ҷабр, муқобала ва бахшхое аз аҳком назди Усмон ибни Қодуқор, илми ҳадис пеши Исмоил ибни Аҳмад ибн ал-Ҳусайнӣ Байҳақӣ, Алӣ ибни Маҳмуди Насрободӣ, Ҳамза ибни Ҳибатуллоҳ ибни Муҳаммад, Абулғаноим Камолиддини Ҳусайнӣ, илми таборшиносӣ назди Алӣ ибни Муҳаммади Ванкӣ, фалсафа аз Умар ибни Саҳлони Совӣ худ шаҳодати боризи табаххури Байҳақӣ дар илмҳои мухталиф ба шумор меравад. Натиҷаи заҳмат ва илмҳои ҳосилкардаи Байҳақӣ дар осори мутааддиди ӯ таҷассуми возеҳ пайдо намудаанд, ки шаҳодати боризи хидматҳои шоистаи ин донишманди забардаст дар пешорӯи фарҳангу тамаддуни арабӣ-исломӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Таърих Байҳақ. Ат-тарҷама ва-т-таҳқиқ-ул-арабӣ Юсуф ал-Ҳодӣ / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Димашқ: Дор Икраъ ли-т-тибоъа ва-н-нашр ва-т-таъзия, ат-табъат-ул-уло, 1425 / 2004. - 672 с.
2. Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Зайд. Таърихи Байҳақ. Бо тасҳеҳ ва таълиқоти Аҳмади Баҳманёр ва муқаддимаи Мирзо Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ / Абулҳасан Алӣ ибни Зайди Байҳақӣ. - Техрон, 1317. - 385 с.
3. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Маорирч Наҳҷ-ул-балоға. Таҳқиқ Асъад ат-Таййиб / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Қум: ат-табъат-ул-уло, 1380 / 2002, адад-ул-аҷзоъ - 2. - 1005 с.
4. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Таърих ҳукамои-л-ислом. Таҳқиқ Муҳаммад Курдалӣ / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Димашқ, 1365 / 1946. - 220 с.
5. Ал-Байҳақӣ, Абулҳасан Алӣ ибн Зайд. Лубоб-ул-ансоб ва-л-алқоб ва-л-аъқоб. Таҳқиқ Маҳдӣ ар-Раҷоӣ / Абулҳасан Алӣ ибн Зайд ал-Байҳақӣ. - Қум: ал-Матбаъат Ситора, ат-табъат-ус-сония, 1428 / 2007, адад-ул-аҷзоъ 2 - 828 с.
6. Ад-Диметӣ, Аҳмад ибн Айбак. Ал-мустафод мин Зайл Таърих Бағдод. Ҳаққақаху ва ғаллақа алайҳи Қайсар Абулфараҳ / Аҳмад ибн Айбак ад-Диметӣ. - Ҳайдаробод - ал-Ҳинд: Доират-ул-маориф ал-усмония, ат-табъат-ул-уло, 1399/1979. - 286 с.
7. Ибн Бобвайх, Мунтаҷибуддин Абулҳасан Алӣ ар-Розӣ. Фихрист асмаъ уламои-ш-шайъа ва мусаннафотихим. Таҳқиқ Азизуддин ат-Таботабай. Қум: Матбаъат ал-Хайём 1404 х.к. - 308 с.
8. Ал-Исфаконӣ, Имоуддин ал-Котиб. Китоб Таърих давла Ол Салҷук. Ихтисор ал-Фатҳ ибни Алӣ ибн Муҳаммад ал-Бундорӣ ал-Исфаконӣ. Ширкат таъби-л-кутуби-л-арабия / Имоуддин ал-Котиб ал-Исфаконӣ. - Миср: Матбаъат-ул-мавсуот, 1318/1900. - 292 с.
9. Аз-Заҳабӣ, Шамсуддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон. Сияр аъломи-н-нубало. Ҳаққақаху Башшор Аввод Маъруф ва Муҳйи Ҳилол ар-Раҳмон / Шамсуддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон аз-Заҳабӣ. - Байрут: Муассаса ар-Рисола, 1402/1982, адад-ул-аҷзоъ - 29, ал-ҷузъ 21. - 536 с.
10. Нигматов Н. И. Арабские слова в «Диван»-е Алишера Навои / Н. И. Нигматов, Б. П. Ашрапов // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2022. – № 2-6 (82). – С. 148-153.
11. Рачабова М.Т. Тазкираи «Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср»-и Имоуддини Исфаконӣ ва аҳамияти адабии он // / М.Т. Рачабова. Монография. - Душанбе, 2021 – 200 с.
12. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-мунтахаб мин Муъҷам шуҷоҳ. Таҳқиқ Муваффақ ибн Абдуллоҳ ибн Абдулқодир / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - ар-Риёз: Дор-ул-олами-л-кутуб, ат-табъат-ул-уло, 1417 / 1996. - 2748 с.

13. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ат-тахбир фи-л-Муъҷам ал-кабир. Таҳқиқ Мунира Ночӣ Солим / Абусаъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. - Бағдод: Риосат дивон-ул-авкоф, ат-табъат-ул-уло, 1975, адад-ул-аҷзоъ 2, ал-ҷузъ 1. - 656; ал-ҷузъ 2. - 658 с.
14. Ас-Субкӣ, Тоҷуддин Абинаср Абдулваҳҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ. Табақот-уш-шофиъияти-л-кубро. Таҳқиқ Абдулфаттоҳ Муҳаммад ал-Ҳулав ва Маҳмуд Муҳаммад ат-Таноҳӣ / Тоҷуддин Абинаср Абдулваҳҳоб ибн Алӣ Абдулкофӣ ас-Субкӣ. - Дор Ихёи-л-кутуби-л-арабия, 1383/1964, адад-ул-аҷзоъ - 6, ал-ҷузъ 6. - 560 с.
15. Ал-Форсӣ, Абулҳасан Абдулғофир Исмоил. Ал-мухтасар мин китоби-с-Сиёқ ли таърих Нисобур. Таҳқиқ Муҳаммад Козим ал-Маҳмудӣ / Абулҳасан Абдулғофир Исмоил ал-Форсӣ. - Техрон: Маркази пажӯҳишии мероси мактуб, чопи аввал, 1384. - 589 с.
16. Ал-Ҳамавӣ, Шихобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут. Муъҷам-ул-удабо – Иршод-ул-ариб фӣ маърифати-л-адиб. Таҳқиқ Эҳсон Аббос / Шихобуддин Абиабдиллоҳ Ёқут ал-Ҳамавӣ. - Байрут-Лубнон: Дор-ул-Ғарби-л-исломӣ, ат-табъат-ул-уло, 1414/1993, адад-ул-аҷзоъ - 7. - 3541 с.

РОЛЬ НАУЧНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ КРУГОВ ВРЕМЕНИ В СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ АБУЛХАСАНА БАЙХАКИ

В данной статье рассматривается вопрос о роли научных и литературных кругов времени в становлении личности Абулхасана Байхаки. В этой связи подчёркивается, что Абулхасан Байхаки до достижения высоких вершин науки и знания учился у знаменитых учёных и литературных деятелей своего времени и извлекал от них множество пользы. С целью решения данного вопроса, в первую очередь, использованы труды самого Байхаки как важных источников его жизни и деятельности. Одновременно с этим были употреблены достоверные средневековые исторические и литературные источники, которые имеют большое значение для определения различных периодов жизни Байхаки.

От изучения и исследования роли научных и литературных кругов времени в становлении личности Байхаки сделано такой вывод, что действительно этот знаменитый учёный извлекал пользы от научных кругов своей эпохи и учился у многих виднейших научных деятелей. Результат усилий и продукт научных достижений Абулхасана Байхаки ярко выражено в его многочисленных трудах, которые являются ярким примером его услуги перед арабо-исламской культуры и цивилизации.

Ключевые слова: Байхаки, Хаззаз, Джодукар, Ванки, Сави.

THE ROLE OF SCIENTIFIC AND LITERARY CIRCLES OF THE PERIOD IN THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF ABULHASAN BAYHAQI

In this article is discussed the issue of scientific and literary circles of the period in the formation of the personality of Abulhasan Bayhaqi. In this regard, it is emphasized that Abulhasan Bayhaqi studied science and benefited from it before reaching the highest levels of science and enlightenment under the greatest scientists and writers of his time. In order to resolve this issue, Bayhaqi's works were first used as an important source of his life and work. At the same time, reliable historical and literary sources of the Middle Ages have been used, which are of great importance for the identification of various periods of Bayhaqi's life.

From the study and research in understanding the influence of scientific and literary circles of the time on the formation of Bayhaqi's personality, it can be concluded that this outstanding scientist really benefited from the great scientific school of his time and studied science before his most famous contemporaries. The results of the efforts and sciences of this outstanding writer and scientist are clearly reflected in his numerous works, which are a testament to his merits in the face of Arab-Islamic culture and civilization.

Keywords: Bayhaqi, Hazzoz, Jodukor, Vanki, Sovi.

Сведение об авторе:

Каландаров Маруф Абдуллаевич – Таджикский национальный университет, докторант доктора Phd кафедры арабской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Тел.:** (+992) 988536661. **E-mail:** qalandarov91@internet.ru

About the author:

Kalandarov Maruf Abdulloevich – Tajik National University – doctoral candidate of PhD of Department of Arabic Philology. **Address:** 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue. **Phone:** (+992) 988536661. **E-mail:** qalandarov91@internet.ru

ИСТИҚБОЛИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ АЗ САБКИ СУХАНВАРӢ ВА АНДЕШАҲОӢ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Маҳмудзода О.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Назирии Нишопурӣ, дар ҳақиқат, аз ҷулмаи яке аз пешсаф ва пешқадамони сабки ҳиндӣ эътироф гардидааст. Дар асоси тозақориҳое, ки дар ғазалиёти вай дида мешавад, ўро аз ҷумлаи яке аз бунёдгузори чараёни тарзи тоза низ унвон намудаанд, ки манзур аз «тарзи тоза» ҳамин сабки ҳиндӣ ба шумор меравад. Бо ин ҳама маъруфият дар қаламрави сабки ҳиндӣ, чунин мушоҳида мешавад, ки бар асари муҳаббат ва дилбастагии хосае, ки нисбат ба шеър ва шахсияти Ҳофиз Шерозӣ дорад, дар каломӣ ӯ афкор ва сабки сухани ин шоири бузурги адабиёти гузаштаи мо ҷойгоҳи махсус дорад. Натиҷаи ин таъсирпазирӣ гоҳо сабаб бар он шудааст, ки олимону пажӯҳишгарони шеърӣ сабки Назирии Нишопурӣ ба чунин ҳулосае биёянд, ки дар ғазалиёти ин шоири тозабаён хусусиятҳои сабки ироқӣ низ ба мушоҳида мерасанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадамир Машҳадӣ, аз тақиқгарони шеъри ин шоир ба чунин ҳулосае омадааст, ки «Назирии Нишопурӣ аз шоирони пешгоми сабки ҳиндӣ аст. Шеъри Назирӣ нишонаҳое аз сабкҳои пешин, бавижа, ироқиро дар худ дорад. Ў дар миёни шоирони сабки ироқӣ, ба шеъри Саъдӣ ва Ҳофиз бештар аз дигар шоирон таваҷҷуҳ доштааст. Албатта мизони таъсирпазирӣ шеъри Назирӣ аз ғазалҳои Ҳофиз бо ҳеҷ шоири дигар қобили муқоиса нест, зеро Назирӣ саъй дошта дар тамоми вучуҳ шеъри худро ба шеъри Ҳофиз наздиктар кунад» [4. с.115]. Вале ба нуктаи дувуми таъкиди муҳаққиқи номбурда «яъне Назирӣ саъй дошта дар тамоми вучуҳ шеъри худро ба шеъри Ҳофиз наздиктар кунад» ба таври комил наметавон розӣ шуд, чун тавре ҳуди нависандаи мақола ҳам дар баробари дигар муҳаққиқон эътироф намудааст, Назирии Нишопурӣ яке аз намоёндагони барҷаста ва пешқадамони сабки ҳиндӣ аст ва дар ҳоли қабули ин андеша дар асоси мутолеаи ашъори шоир равшан мегардад, ки миёни ин сабкҳо фарқиятҳои ҷиддӣ ба мушоҳида мерасад. Кӯшишу талоши ин суханвари сабки ҳиндӣ дар самти ба вучуд овардани тозагиҳо дар заминаи истиқбол аз тарзи суханварӣ ва андешаҳои Ҳофиз Шерозӣ ба таври барҷаста падидор аст. Ба таъбири дигар, қасди Назирии Нишопурӣ тақлиду пайравии ҳолӣ ё ба ишорати муаллифи мазкур «саъй дар наздик кардани шеъри худ ба шеъри Ҳофиз» набуда, балки дар заминаи истиқбол аз сабки сухани шоири номвар, ки авҷи сабки ироқӣ ҳам доништа мешавад, ба вучуд овардани талошҳои нав дар роҳи эҷоди тозагиҳо дар сабки нави адабии замони худ, яъне сабки ҳиндӣ ба шумор меравад.

Асосҳои назарии мақоларо асосан пажӯҳишҳои олимони зерин ба вучуд овардаанд. Шиблии Нуъмонӣ, Саид Нафисӣ, Музаффари Сабзаворӣ, Муҳаммадамир Машҳадӣ, Пригарина Н.И., Ғаффоров А. ва дигарон.

Бояд гуфт, ки муҳаққиқи ашъори Назирӣ Муҳаммадамир Машҳадӣ як мақолае зери унвони «Таъсирпазирӣ сабки Назирӣ аз Ҳофиз» ҳам ба қалам овардааст. Дар он асосан масъалаи мазкурро, тавре худ таъкид мекунад, аз нигоҳи робитаи шеъри ин ду шоир аз нуктаи назари қорбурди «вожагон ва таркибот, мусиқии берунӣ ва қанорӣ, суварӣ ҳаёл ва зебоии адабӣ, мафҳум, андешаҳо ва авотиғи шеърӣ» баррасӣ мекунад ва дар ҳамин замина меҳодад, ки ин нуктаи назари хешро исбот кунад, ки Назирӣ дар ин самтҳо кӯшиш кардааст, ки шеъри худро ба шеъри Ҳофиз наздик кунад. Аммо ҳанӯз ҷанбаҳои дигари қиёси сабки сухани Назирӣ ва Ҳофиз ниёз ба таҳқиқу баррасӣ қарор доранд, ки дар меҳвари онҳо, пеш аз ҳама ҳамин мавзӯи кӯшишҳои Назирӣ дар заминаи истиқбол аз сабки сухани Ҳофиз қарор дорад, ки мавзӯи меҳварии ин мақола ба ин баҳс рабт дорад. Ба ибораи дигар, зимни муқоиса маълум мешавад, ки ҳарчанд Назирӣ беш аз ҳамаи шоирони дигар аз ғазалиёти Ҳофиз истиқбол намудааст, вале пайравиҳои ӯ тақлиди ҳолӣ аз сурудаҳои Лисонулғайб набуда, балки навоариҳои фаровоне дар ин навъ ашъори ӯ ба назар мерасанд, ки ин мавзӯ дар чараёни баҳсҳои куллии мақола пайгирӣ мешавад.

Дар чараёни таҳқиқи масоили меҳварии мақола аз усулҳои муқоисавӣ-таърихӣ, шарҳу тафсири матн, таҳлили адабиёти махсус ва монанди ин истифода шудааст.

Арзиши амалии мақола дар истифодаи матолиби он ҳангоми анҷоми таҳқиқот дар мавриди истиқболи шоирони сабки ҳиндӣ аз намоёндагони сабки пешин, мақоми Ҳофиз Шерозӣ дар таҳаввули сабкҳои баъдии адабӣ, навоариҳои шоирони сабки ҳиндӣ дар заминаи таъсирпазирӣ аз шоирони қабл аз худ, таълими сабкҳои адабӣ, адабиёти форсидабони Ҳинд дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ муқаррар мешавад.

Дар назари аввал, бояд эътироф намуд, ки воқеан, Назирӣ ба шеър андеша ва шахсияти Ҳофизӣ Шерозӣ иродат ва муҳаббати бузурге дорад, ки ин дар ашъори вай ҳам ба рӯшанӣ мушоҳида мегардад. Назирӣ дар чанд маврид бо номи Ҳофиз ишорат мекунад ва ҳатто самараи шухрати хешро дар қаламрави шеър иқтидову иродат ба Ҳофизӣ Шерозӣ унвон мекунад:

То иқтидо ба Ҳофизӣ Шероз кардаем,

Гардида муктадои ду олам каломи мо [5, с.21].

Ҳатто ҷое, ки сухан аз шикваву шикоят аз рӯзгор мекунад ва бар он таъкид дорад, ки аз ҳеҷ ёрон ҳасби ҳол хуш дар ин айёми зиндагӣ талаб мадор, боз ҳам зимнан ба фоли Ҳофизӣ Шерозӣ ишорат мекунад ва ҳатто ҳамин матлабро талқин мекунад, ки дар ин замон аз ин девон ҳам фоли фарруҳфол намерасад. Агарчӣ матлаби шоир таъкид ба нохушояндагии рӯзгор аст, аммо мурочиати вай ба фоли Ҳофизӣ Шерозӣ ба гунаи дигар иродату ихлоси шоирро ифода мекунад. Эътиқоди вай нисбат ба шеър ва шахсияти Ҳофиз ба ҳаддест, ки ҳатто ба фоли девони Ҳофиз бовар мекунад.

Ҳасби ҳоли хуш кас аз маҷмӯаи ёре нахонд,

Ҳофизӣ Шерозро девони фарруҳфол ку? [5, с.282].

Дар баробари ин, зимни таҳқиқ маълум мешавад, ки самараи ҳамин иродати Назирӣ ба шеър шахсияти Ҳофиз буд, ки вай дилбастаи каломи ин шоири бузурги адабиёт гардида, дар баробари истиқбол аз ғазалиёти вай даст ба тозақориҳое задааст, ки дар ҷараёни таҳлили қиёсии ғазалҳои алоҳида ин хусусияти муҳим равшан мегардад.

Маълум аст, ки муҳаббати Назирии Нишопурӣ ба Ҳофизӣ Шерозӣ аз оғози девони ӯ равшану маълум мешавад, зеро нахустин ғазали девони шоир ба истиқболи аввалин ғазали маъруфи девони Ҳофиз суруда шудааст. Мо асосан дар заминаи муқоисаи ҳамин ду ғазали девонҳои ҳарду шоир масъалаи таъсирпазирии Назирӣ аз Ҳофиз ва навовариву қорномаҳои тозаи ҳунарии вайро дар сабки сухани ӯ баррасӣ хоҳем намуд.

Ғазали Ҳофиз чунин аст:

Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо,

Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушқилҳо.

Ба бӯи нофае, к-охир сабо з-он турра бикшояд,

Зи тоби ҷаъди мушкинаш чӣ хун афтод дар дилҳо.

Маро дар манзили ҷонон чӣ амну айш, чун ҳар дам

Ҷарас фарёд медорад, ки барбандед маҳмилҳо.

Ба май сачҷода рангин кун, гарат пири муғон гӯяд,

Ки солиқ беҳабар набвад зи роҳу расми манзилҳо.

Шаби торику бими мавҷу гирдобе чунин ҳоил,

Кучо донанд ҳоли мо сабукборони соҳилҳо.

Ҳама қорам зи худқомӣ ба бадномӣ кашид охир,

Ниҳон қай монад он розе, к-аз ӯ созанд маҳфилҳо.

Ҳузуре гар ҳамехоҳӣ, аз ӯ ғоиб машав, Ҳофиз,

Мато мо талқа ман таҳвӣ дайдлунё ва аҳмилҳо [15, с.41].

Назирӣ низ дар назари аввал бо ҳамин шаклу шева ва равиш ғазали Ҳофизро истиқбол мекунад:

Изо мо шиъта ан таҳё ҳаётан ҳулвата-л-маҳё

Ба расои баровар сар, зи мастурӣ бурун неҳ по.

Ҳадиси ҳусну мушқоқӣ даруни парда пинҳон буд,

Баромад шавқ аз хилват, ниҳод ин роз бар саҳро.

Зи хатту холи рухсораш қазо шакле намуд аввал,

Қалам бардошт ҳар зарра, варақ баргашт аз иншо.

Дар он гулшан ҳаво будам, ки мастӣ зод аз наргис,

Дар он маҷлис сафо будам, ки ишқ аз ҳусн шуд пайдо.

Ба заҳмат иттисол афтад, чу пайванде бурид аз ҳам,

Ба фурсат қатра дарё мешавад, чун қатра шуд дарё.

Кучо нозу ниёзи ошиқу маъшук кам гардад?

Зи ҳоҷат ҳусн мустағнию мо муҳтоҷи истиғно.

Шаробу шохиду майхонаву соқӣ ҳама дилкаш,

Ба ин ҳаммори бепарво саре дорему сад савдо.

Тақозо бар тақозо мерасад з-он сӯи дил ҳар дам,

Замоне нестам ҳолӣ фиғон з-ин шавқи қорафзо.

Агар нолам зи ҳирмон, рух магардон ҳасбатан лиллох,
Қиёси васлу маҳрумӣ гулистон асту нобино.
Даруни байти аҳзон пири нобино чӣ медонад,
Ки шаҳре бар сари савдои Юсуф мекунад ғавго.
Назирӣ, гар тамаъ дорӣ, ки мақбули ҷаҳон бошӣ,
Фало таҳсид ва ло табҳал ва ло таҳрис ала-д-дунё [5, с.3-4].

Нахустин нуктаи қобили тавачҷуҳ, ки сабаби монандиҳои ҳарду ғазал мегардад, истиқболи Назирӣ аз тарҳи ғазали Ҳофиз на танҳо аз дидгоҳи вазн, балки равиши сохторӣ ва тарзи баён мебошад. Байтҳои матлаъ ва мақтаъи ғазалҳои Ҳофиз ва Назирӣ ҳам бо шеваи корбурди санъати муламмаъ, яъне як мисраъ арабӣ ва як мисраъ форсӣ суруда шудаанд. Аммо маънии онҳо ҳар ду қомилан дигаргун мебошанд, чун Ҳофиз дар байти аввали ғазали ҳеш мефармояд, ки эй соқӣ бодаро дар маҳфил давр бигардон, ки ишқ дар назар аввал осон намуду охир душвор шуд. Назирӣ бошад дар байти аввали ғазали худ, ки мисраи нахустини он арабӣ аст, таъкид мекунад, ки агар хоҳӣ ки ҳаёту зиндагии ширине дошта бошӣ, аз расвой даст бикаш ва аз пӯшидагӣ берун о.

Дар баробари ин, истифодаи чандин истилоҳ, мафҳум ва вожагони ба ҳам монанд зоҳиран пайвандҳои маъноие миёни ҳар ду ғазал эҷод намудаанд. Аз ҷумлаи онҳо, «ишқ», «май», «сачҷода», «пири муғон», «солик», «худқомӣ», «бадномӣ» ва монанди ин дар ғазали Ҳофиз ва «расвой», «мастурӣ», «ҳадиси хусну муштоқӣ», «шаробу шохиду майхона», «ишқ», «мустағнӣ» ва «истигно» дар ғазали Назирӣ барои эҷоди робитаҳои маъноии ҳар ду ғазал нақши муҳим гузоштаанд. Зиёдии вожагону таркибу ибораҳо ба офаридани мазмунҳои ошиқонаву орифона дар ҳар ду ғазал сабаб шудаанд. Баробари ин миёни байтҳои ҷудогонаи ҳар ду ғазал робитаҳои маъноӣ ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар ин байти Ҳофиз андешаи пинҳон намондани розе, ки ба маҳфилҳо кашида мешавад, ё ба таъбири дигар, ҳамеша ҳеч асрор ниҳон намонад, таъкид мегардад:

Ҳама қорам зи худқомӣ ба бадномӣ кашид охир,
Ниҳон қай монад он розе, к-аз ӯ созанд маҳфилҳо [15, с.41].
Ин мазмун дар байти зерини Назирӣ ба шакли шеваи дигар баён шудааст:
Ҳадиси хусну муштоқӣ даруни парда пинҳон буд,
Баромад шавқ аз хилват, ниҳод ин роз бар саҳро [5, с.3-4].

Агарӣ Ҳофиз ҳамин нуктаро талқин мекунад, ки асроре, ки дар бораи он маҳфил созанд, пинҳон намондад, Назирӣ ин андешаро ба шакли дигар таъкид медорад, ки ҳадиси хусну ишқ дар парда пинҳон буд ва дар ниҳоят ин роз ё шавқи ишқ аз хилват бурун омадаву роз ба саҳро кашид. Манзури шоир ин ҷо ҳам талқини ҳамон нуктаи назар аст, ки ҳеч як сирре, хоса асрори ишқ ниҳон намонад. Дар баробари ин, шеваи изҳори матлаб дар мисраи аввали байти Ҳофиз, яъне «Ҳама қорам зи худқомӣ ба бадномӣ кашид охир» дар шакли дигари мисраи дувуми байти аввали Назирӣ пайванди гирифтааст, ки чунин аст:

Ба расвои баровар сар, зи мастурӣ бурун неҳ по [5, с.3-4].

Ҳофиз матлабро тавассути вожаи «бадномӣ» ва Назирӣ «расвой» баён доштааст, ки ин ҷо робитаи маъноӣ дар миёни мисраҳои дида мешавад.

Чунин пайванди маъноӣ миёни байтҳои мақтаъи ҳар ду ғазал низ дида мешавад.

Ҳофиз мефармояд:

Ҳузуре гар ҳамехоҳӣ, аз ӯ ғоиб машав, Ҳофиз,
Мато мо талқа ман таҳвӣ даиддунё ва аҳмилҳо [15, с.41].

Ба назар мерасад, ки аз таркиби «ҳузуре гар ҳамехоҳӣ» Ҳофиз ҳамона расидан ба мақомоти маънавӣ маърифат мешавад ва манзури суҳанвар он аст, ки агар ҳамеша ба ёди маҳбуби азали бошӣ, ба ҳузураш мушарраф мешавӣ ва мақсуди ту ҳосил хоҳад шуд. Маънии мисраи арабӣ ҳам ин маъниро талқин мекунад ва тарҷумани он чунин аст: Ҳар гоҳ ки ба васли маҳбуб расидӣ, дунёро тарк кун ва аз баҳри он гузар.

Назирӣ бо баҳрамандӣ аз ҳамин байти Ҳофиз матлабери ба шеваи дигар баён медорад, ки агар тамаъ дорӣ, ки мақбули ҷаҳон бошӣ, ҳасаду бухл наварз ва бар дунё ҳарис мабош:

Назирӣ, гар тамаъ дорӣ, ки мақбули ҷаҳон бошӣ,
Фало таҳсид ва ло табҳал ва ло таҳрис ала-д-дунё [5, с.3-4].

Нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, ки зоҳиран ин ҷо гӯё навъе пайванди маъноӣ ба мушоҳида мерасад ва ин албатта дар навбати аввал ба тарҳи баёни маъност, вале эҳсос мешавад, ки ҳар ду шоир як маънии ба ҳам мутазадро ба як шева изҳор кардаанд. Мазмуни мавриди назари Ҳофиз бештар ҷанбаи ирфонӣ дорад ва талқини расидан ба мақоми инсонии қомил ва васли маъшуқи азали мекунад, аммо дар баёни Назирӣ матлаб ба шухрати заминӣ ва ифтихори дунёӣ таъкид мегардад, ки ибораи «тамаъ дорӣ» ин андешаи шоирро равшантар

мучассам мегардонад. Ҳосили сухан он аст, ки агар бихоҳӣ, ки дар ин ҷаҳон маъруф ва шуҳратёр бошӣ, аз ҳадасу бӯхл ва кина дурӣ варз:

Дар баробари ин, ба назар мерасад, ки байти зерини Назирӣ Кучо нозу ниёзи ошику маъшук кам гардад?

Зи ҳочат ҳусн мустағнию мо муҳтоҷи исғино [5, с.3-4].

сарчашмае аз ин байти Ҳофиз, ки дар ғазали маъруфи дигари ӯ ҷой гирифтааст, дорад:

Зи ишқи нотамоми мо ҷамоли ёр мустағнист,

Ба обу рангу ҳолу хат, ҷӣ ҳочат рӯи зеборо [15, с.41].

Чунонки аз ин таҳлили муқоисавӣ равшан мегардад, ҳарчанд Назирии Нишопурӣ матлабхоеро дар ғазали хеш аз сурудаи Ҳофизӣ Шерозӣ бардошт мекунад ва як хати пайванде миёни онҳо эҷод шудааст, аммо ба назар мерасад, ки кӯшишу талоши суханвари сабки ҳиндӣ дар баёне ба тарзи тоза, шеваи дигари ифодаи матлабҳо дар сурудаи вай нуфуз дорад. Ба дигар маънӣ, Назирӣ ҳарчанд бархе аз вожаву таркибҳо ва дар умум маъниҳои мавҷуд дар шеъри Ҳофизро истиқбол мекунад, вале дар ғазали ӯ тарзи дигари баён, ки он бештар ҳоси сабки ҳиндӣ аст, афзалият дорад. Ин равиши кори вай худ гувоҳ бар он аст, ки талошҳои барҷастаи шоир дар тозақорӣ ҷӣ дар сабки сухан ва ҷӣ дар тарзи ифода ибтикорони шоиронаи суханвар шарҳу тафсир мекунанд. Дар байти мавриди муқоиса ҳатто эҳсос мешавад, ки матлаб дар мисраи дувуми Назирӣ гунаи тамсиلى мегарад ва шоир барои таъкиди он ки нозу ниёзи ошику маъшук ҳаргиз кам намегардад, масал бар ин андешаи ирфонӣ мезанад, ки ҳусн аз ҳочат бениёз аст ва мо ба бениёзӣ ниёз дорем. Ин шеваи тамсилофаринӣ бештар дар шеъри сабки ҳиндӣ ба мушоҳида мерасад, ки ҳатто чун як хусусияти ин сабки адабӣ доништа мешавад.

Дар баробари ин, чандин фарқиятҳои кулӣ, ки дар ғазали Назирӣ дида мешавад, боз ҳам аз ибтикороти вай дар тозақориҳо паём мерасонад. Дар навбати аввал, дар тарҳу сохтори ғазал ҳам Назирӣ иқдом ба як навоварии зоҳирӣ мекунад, ки он ба шумораи башҳо вобаста аст. Ғазали Ҳофиз ҳамагӣ тибқи суннати маъмулии ғазалсарой аз 7 байт иборат мебошад, аммо Назирии Нишопурӣ чун шоири тарзи тоза ва сабки ҳиндӣ миқдори абёти ғазали хешро ба 10 адад мерасонад, ки ин шеваи кори ӯ аз аввалин иқдом дар таҷдид ба суннати қадимаи ғазалсарой дар истиқбол аз ғазали Ҳофиз ба шумор меравад. Ба дигар маънӣ, Назирӣ бо афзудани се байти дигар ба ғазали хеш дар навбати аввал аз тақлидқорӣ даст бардошта, кӯшиши навоварии сохторӣ дар ғазал менамояд. Ҳамзамон, Назирӣ бо афзудани се байти дигар кӯшидааст, ки ғазали худро ба шеваи сохтории ғазалсароии сабки ҳиндӣ мутобиқ гардонад. Таҳлили қиёсии ҳар ду ғазал нишон медиҳад, ки Назирӣ дар ҳеҷ як маврид вожагони дар мақоми қофия қароргирифтаи ғазали Ҳофизро такрор намекунад. Албатта, сабаби аслии ин равшан аст, ки Назирӣ дар ин маврид ҳам тозақорие анҷом медиҳад. Ҳарчанд аз вазни ғазали Ҳофиз истиқбол мекунад, вале тарзи қофиябандии онро дигаргун месозад. Дар ғазали Ҳофиз калимаҳое чун «Новилҳо, мушқилҳо, дилҳо, маҳмилҳо, манзилҳо, сохилҳо, маҳфилҳо, аҳмилҳо» дар мақоми қофия қарор дорад, аммо қофиябандии ғазали Назирӣ тавассути вожагони зерин сурат шрифтааст: «Ҳалватулмиҳе, по, саҳро, иншо, пайдо, дарё, истиғно, савдо, қорафзо, нобино, ғавғо, аладдунё». Аз ин ҷо маълум мегардад, ки қофияи ғазали худро Назирӣ дигаргун сохтааст.

Афзудани ҳаҷми куллии ғазал омил бар он шудааст, ки дар сурудаи Назирӣ доираи мавзӯии он бар асоси вижагиҳои сабки ҳиндӣ вусъат ёфта, ба шарҳи эҳсосоти ошиқона, шинохти фалсафаи ишқ, ҳақиқати мутлақ, истиғно дар мақомоти маънавӣ, иҷтиноб аз тамаъ ва муҳаббати олам, шарҳи фалсафаи офариниши инсон, ҷузъу кулл, қатраву дарё, васлу маҳрумӣ ва амсоли ин ҳам ҷанбаи ирфонӣ ва ҳам фалсафии муҳтавои ғазал тақвият ёфтааст. Масалан, вақте шоир мегӯяд:

Зи ҳатту ҳоли рухсораш қазо шакле намуд аввал,

Қалам бардошт ҳар зарра, варақ баргашт аз иншо [5, с.3-4].

ин ҷо шарҳи фалсафаи офариниши инсон ба мушоҳида мерасад ва ин матлаб дар мисраи аввал ба таври барҷаста ҷилвагар аст. Шоир равшан изҳор медорад, ки қазо шакли аввалияи инсонро офарид ва вожагони қалам ва варақ чун нахустин унсурҳои офариниш дар ин ҷо ба қор рафтааст. Манзур аз варақ ҳамон лавҳи аввал аст.

Дар байтҳои баъдӣ ин маънӣ боз ҳам барҷастатар мегардад:

Дар он гулшан ҳаво будам, ки мастӣ зод аз наргис,

Дар он маҷлис сафо будам, ки ишқ аз ҳусн шуд пайдо [5, с.3-4].

Ба заҳмат иттисол афтад, ҷу пайванде бурид аз ҳам,

Ба фурсат қатра дарё мешавад, чун қатра шуд дарё [5, с.3-4].

Ин ҷо сухан аз мақому манзалати инсон дар офариниш меравад ва Назирӣ вақте «дар он гулшан ҳаво будам» ва дар «он маҷлис сафо будам» мегӯяд, манзураш ҳамон инсон аст,

ки маҷмӯи офаридаҳои олам барои ваи халқ шудааст. Мутолеаи ин баити Назирӣ моро ба ёди ин баити Мавлонои Балхӣ дар «Маснавии маънавӣ» мебарад:

Бода аз мо маст шуд не мо аз ӯ,

Қолаб аз мо ҳаст шуд, не мо аз ӯ [2, с.62].

Баъдан Назирӣ дар баити баъдӣ масъалаи такомули инсонро ба миён мегузорад ва суханро аз он ҷо шурӯъ мекунад, ки ҳар васлери ҷудой ва ҳар ҷудоири васлест. Инсон дар рӯзи офариниш аз асли хеш ҷудо шуд ва боз дар ниҳоят ба ҳамон асл бармегардад. ПаИванди бурида аз ҳам дар ин ҷо шореҳи ҳамон наИи Мавлоност, ки аз ҷудоиҳо шикоят мекунад:

Бишнава аз наИ чун ҳикоят мекунад,

В-аз ҷудоиҳо шикоят мекунад [2, с.16].

Тамсили Назирӣ ба қатра ва дарё ҳамонро чилваӣ як вижагии сабки ҳиндиро дар сурати корбасти он ҳамчун як санъати бадеии ин сабки адабӣ дар сурудаи шоир ба намоиш мегузорад ва боз ҳам кӯшиши тозақориҳои суханварро чилвагар месозад. Назирӣ бо ба миён гузоштани масъалаи камолоти инсон ба қатра, яъне инсон масал мезанад, ки рӯзе ба дарё хоҳад расид, ончунонки ин қатра замоне аз дарё, яъне асли худ ҷудо шуда буд.

Дар идомаи ғазал дар баИте Назирӣ ҳамин аз ҷудоиҳо нолидани инсонро ба таври равшан баён медорад:

Агар нолам зи ҳирмон, рух магардон ҳасбатан лиллоҳ,

Қиёси васлу маҳрумӣ гулистон асту нобино [5, с.3-4].

Ин ҷо фалсафаи дурӣ ва ҳирмони инсонро аз асли хеш Назирӣ ба гунае баён мекунад, ки ба андешаи ӯ муқоисаи васлу маҳрумӣ мисоли гулистону нобино аст. Чунонки шахси нобино ба дидори гулистон мушарраф нашавад, инсон ҳам дар ҷаҳони омадшуд ба васли ҷонон ва асли худ шараф наёбад ва ин аст, ки маҳрумиаш аз ин висол ўро дар нолаи ҳичрон ҳамеша нигоҳ медораду наИвор дар нола қарор медиҳад.

Таваҷҷуҳи кулӣ ба муҳтавои ғазали Назирӣ маълум месозад, ки аз назари сохторшиносӣ фарқияти дигари кулӣ дар сурудаи ӯ ба мушоҳида мерасад. Ҳангоми хондани он тасаввуре ҳосил мешавад, ки дар ин суруда раванди офариниш ва такомули инсон шарҳу тафсир ёфта, онро ба гунае ба сурати ғазали дорои як суҷа шабеҳ кардааст.

Дар баробари ин, дар ғазали Назирӣ чандин аз вижаҳои сабкӣ ҳиндӣ ба мушоҳида мерасад, ки ба фарқияти сабкӣ ҳар ду суруда ишорат мекунанд. Назирӣ аз оғоз то ба поёни ғазал бештар ба шеваи таркибсозӣ ва вожаофаринии сабки ҳиндӣ таваҷҷуҳ мекунад ва ин ҷо ибораҳои «ба расои сар баровардан», «аз мастурӣ бурун омадан», «даруни парда пинҳон будан», «шавқ аз хилват баромадан», «роз ба саҳро ниҳодан», «қалам ҳар зарра бардоштан», «варақ аз иншо баргаштан», «мастӣ аз наргиз зодан» ва монанди ин намунаҳое он ин навъи иборафарӣ ва калимасозӣ мебошанд. Дар мақоми қофия қарор гирифтани вожаи «қорафзо» бошад баробари ишорат ба шеваи қофиясозӣ дар сабки ҳиндӣ навъе калимасозии ҳоси мураккабро, ки ҳоси ин сабк аст, ба намоиш мегузорад. Мурочиат ба фарҳанги мардумӣ, корбурди зарбулмасалу мақолҳо дар шеваи баёни сабки ҳиндӣ низ дар ин ғазал дар сурати таркиби «саре дорему сад савдо» ба мушоҳида мерасад. Сарчашмаи ин таркиб, ки дар ғазали Назирӣ ба кор рафтааст, ҳамонро таъбирҳои мардумии «сареву савдое» ва ё «як сару сад савдо» аст, ки ба ташвишҳои зиндагонии ҷорӣ инсон таъкид дорад.

Танҳо дар заминаи таҳлили қиёсии ҳамин як ғазали аввали девони Ҳофиз бо истиқболияи Назирӣ равшан мегардад, ки баробари монандиҳо чӣ миқдор фарқиятҳои сохториву сабкӣ ба мушоҳида мерасанд, ки ҳамагӣ ба ибтикор ва тозаназариҳои ин суханвари мумтоз таъкид мекунанд. Ба андешаи мо, таҳлили қиёси дигар аз ғазалҳои ин ду суханвари мумтози адабиёти форсу тоҷик метавонад дигар ҷанбаҳои муҳими сабки сухани ҳардуро муқаррар намояд, ки ба хидматҳои ҷовидонаи онҳо дар адабиёти тоҷик ишорат мекунанд.

Дар баробари ин, Назирӣ чун давомдиҳандаи роҳи Ҳофизӣ Шерозӣ аз образҳои шоиронае низ истифода мекунад, ки сарчашма дар фарҳанги кӯҳани ориёӣ доранд ва дар заминаи интиқол ба шеъри форсии тоҷикӣ маъниҳои ирфонӣ касб кардаанд. Бегумон, ҳарчанд ин образ ва мафҳумҳо дар сурудаҳои суханварони дигари адабиёти мо низ ҷой доранд, вале Назирӣ бештари онҳоро тариқи истиқбол аз шеъри Ҳофиз ба ашъори худ ворид кардааст. Аз ҷумлаи ин образи мафҳумҳо пири муғон, хароботи муғон, кӯи муғон, муғбача, дайри муғон, майхона, шароб ва монанди ин мебошанд, ки дар асл ба асотири кӯҳани ориёӣ рабт мегиранд. Назири Нишопурӣ чун Ҳофизу дигар суханварони мо дар каломӣ хеш ин мафҳумҳоро ба маънии ирфонии онҳо ба кор бурда, аз ҷумла мефармояд:

Хона дар кӯи муғон кардам хароб,

Оқибат ҳамтабъ гаштам бо шароб [1, с.36].

Шароб дар шеъри ирфонӣ аслан ҳамчун воситаи буридани инсони ориф аз тааллуқоти дунё ба кор меравад. Назирӣ хона дар кӯи муғон кардам харобро бар асоси ҳамтаъбӣ бо шароб ба он сабаб мегӯяд, ки дар назари орифон хона навъе тааллуқ ба дунё доштан бошад ва ӯ барои он дар кӯи харобот ин хонаро хароб мекунад, ки бар асоси vorастагӣ аз маҷмӯи тааллуқот раҳо шуда, аз қайдҳои замони ву маконӣ берун меояд. Ба таъбири дигар, масти беҳуд гардида, аз худии худ, ки асли тааллуқи вай ба дунё, яъне ин хона аст, мераҳад.

Истифодаи мафҳуми харобот, ки ба қавле дар асотири куҳани миллии мо сарчашма дар оини меҳрпарастӣ дошта, дар асл гӯё хуробод будааст, низ пайванд ба ҷойгоҳи ҳамин унсурҳои фарҳанги миллии дорад. Назирӣ низ онро барои ифодаи мазмунҳои ирфонии хеш ба кор бурдааст, ки вай навъе муродифи кӯи муғон ё дайри муғон мебошад. Шоир ишорат мекунад, ки мо бо сабаби он ки аз бадномӣ андеша накардем, дар хароботи муғон номвар шудем:

Дар харобот сари номварон гардидем,
Баски андеша накардем зи бадномӣҳо [5, с.34].

Ин хароботи муғон ҳамон маскан ва ҷойгоҳи орифону ошиқон аст, ки танҳо аз майи ишқ маст хоҳанд шуд. Аз бадномӣ андеша накардан бошад ишорат бар он дорад, ки дар мактаби орифону ошиқон фикри ном кардан навъе тааллуқ аст ва аз ин хотир онҳо аз баҳри нангу ном мегузаранд. Ин матлаб дар шеъри Ҳофизӣ Шерозӣ низ ҷилваи равшан дорад:

Гарҷи бадномист назди оқилон,
Мо намехоҳем нангу номро [15, с.45].

Дар назари аввал, суоле пеш меояд, ки чаро бештар ба чунин мафҳуми шеъри Ҳофиз аз ҷониби Назирӣ таваҷҷуҳ шудааст? Посуҳи суоли мазкур пеш аз ҳама, ба назари мо, ба он пайванд мегирад, ки унсури мазкур ҳарчанд дар шеъри классикии мо ба унвони мафҳумҳои хоси ирфонӣ ҷилвагар шудаанд, аммо ба таври кулӣ сарчашма дар тамаддуни куҳани миллии мо доранд ва тавассути вуруд ба адабиёти ирфонӣ нишонаҳои фарҳанги миллии ниёконамонро ҳифз намудаанд. Ба ибораи дигар, корбурди ин мафҳум ва образҳои шеърӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик дар мисоли Ҳофизӣ Шерозӣ яке аз рукнҳои муҳими бозтоби ғоя ва андешаи миллии ба шумор мераванд ва ба андешаи мо, ҳамин ҷанбаи муҳими рӯҷи Ҳофиз ба чунин падидаҳои фарҳанги миллии бештар ба шеър ва андешаи Назирии Нишопурӣ таъсир гузоштаву таваҷҷуҳашро ҷалб намудааст. Аз ин нигоҳ, дар сурудаҳои ин шоири соҳибноми сабки ҳиндӣ бозтоби арзишҳои миллии аз тариқи ин унсурҳои тамаддуни куҳани мардумони ориётабор нуфуз дорад, ки дар мақолаи ҷудогонаи муаллиф ин мавзӯ баррасӣ ва таҳқиқ шудааст.

Хулоса. Дар маҷмӯъ, таҳқиқи шеваҳои пайравӣ ва истиқболи Назирии Нишопурӣ аз ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ муқаррар месозад, ки дар навбати аввал ин суҳанвари мумтози сабки ҳиндӣ ба шеърӯ шахсияти Лисонулғайб иродати хос дорад ва ин нукта дар ашъори вай ба таври барҷаста намоён аст. Дар баробари ин, ҳарчанд аз сабки суҳан, унсурҳои зоҳирии вазну қофия ва радиф аз сурудаҳои Ҳофиз истиқбол мекунад, вале дар ғазалиёти Назирӣ ибтикороти фаровоне ба мушоҳида мерасад, ки ҳамагӣ ба тозақориҳои шоир таъкид меварзанд. Таҳлилҳои анҷомёфтаи дар заминаи танҳо як ғазал маълум месозанд, ки Назирӣ тақлиди ҳолӣ аз шеваи суҳани Ҳофиз намекунад ва ба таври кулӣ мафҳум ва образҳои шеърии ӯро бо ҳамон гунае, ки дар ашъори шоир ба кор рафтаанд, истифода наменамояд. Тозакориву тозаназариҳои зиёди сохториву муҳтавоӣ дар сабки суҳани Назирӣ ба мушоҳида мерасанд, ки дар умум ҳама ба шеваи хоси суҳанварӣ ва татбиқи унсурҳои хоси сабки гузаштагон дар таркиби услуби нави адабии замони шоир, яъне сабки ҳиндӣ ишорат доранд, ки онҳо сабаби аслии эътирофи ӯ ҳамчун шоири соҳиби конномаҳои хунарӣ, навоар ва яке аз пешқадамони сабки ҳиндӣ гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоҳ, Сайид. Адабиёти форсӣ дар миёни ҳиндувон / Тарҷумаи дуктур Муҳаммад Асламхон. - Техрон, 1371.-283 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. Таҳия, танзим ва баргардони матн Баҳриддин Ализода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ / Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ.- Техрон: Замон, 2001.-728 с.
3. Гаффаров А. Назми форсидабони Ҳинду Покистон дар нимаи дуҷуми асри XIX ва асри XX.- Душанбе, 1975.-143 с.
4. Машҳадӣ, Муҳаммадамир. Таъсирпазирии сабки Назирӣ аз Ҳофиз. /Корномаи адаби порсӣ. Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ. Соли дувум, шумораи дувум, поиз ва зимистони соли 1390. С.115-139.
5. Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ.- Техрон: Нигоҳ,

1389. - 672 с.
6. Нафисӣ, Саид. Таърихи назм ва наср дар Эрон ва забони форсӣ. Ҷ.2/ Саид Нафисӣ.-Техрон: Фуруғӣ, 1344.-С. 666-1172.
 7. Нуъмонӣ Шиблӣ, Шеър-ул-Ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Мухаммад Тақӣ Фахр Доии Гелонӣ. - Ҷ.4. - Техрон, 1368 ш. -268 с.
 8. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Тарҷумаи Сайид Мухаммад Тақӣ Фахр Доии Гелонӣ. - Ҷ.5. - Техрон, 1368 ш. - 204 с.
 9. Пригарина Н.И. Индийский стиль и его место в персидской литературе (вопросы поэтики).- Москва,1999.- 328 с.
 10. Ризаев З.Г. Индийский стиль в поэзии на фарси конца XVI-XVII вв. - Ташкент: Фан, 1971.- 219 с.
 11. Сабзаворӣ, Ризо Музаффарӣ. Назирӣ шоири сабки ҳиндӣ ва Нишопур. Фаслномаи муталеоти Шибҳи Қораи Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. Соли савум, шумораи ҳаштум, поэзи 1390. С.139-150.
 12. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон, чопи ҳафтум.-Техрон, 1373.-Ҷ.5, бахши 2. - С.635-1420.
 13. Ҳотамӣ, Аҳмад. Пажӯҳише дар сабки ҳиндӣ ва бозгашти адабӣ. -Техрон, 1371.-289 с.
 14. Ҳофиз, Шамсиддин Мухаммади Шерозӣ. Куллиёт / Муқобала ва тасҳеҳи Мухаммадсиддиқи Комил. - Техрон, 2001.-356 с.
 15. Шерозӣ, Ҳофиз. Девои. Таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё / Ҳофизӣ Шерозӣ.- Душанбе: Адиб, 2015.- 480 с.

ХАФИЗ ШИРАЗИ И НАЗИРИ НИШАПУРИ: СТИЛИСТИЧЕСКО-СМЫСЛОВАЯ ПЕРЦЕПЦИЯ

Статья посвящена исследованию и рассмотрению стилю речи и языка Назири Нишапури и Хафиза Ширази. Несмотря на то, что данному вопросу были посвящены много исследований, однако, когда речь заходит о теоретической обоснованности точки зрения обоих поэтов, устанавливается, что существует множество аспектов, требующих отдельного изучения вопроса. Большинство исследователей, занимающихся этой темой, больше интересуется тот факт, что исследование Назири направлено на то, чтобы приблизить его стиль к стилю Хафиза. Но когда автор сравнивает две первые газели обоих поэтов, приходит к мнению, что Нишапури подражал не в полной мере, в их стилях отмечаются некоторые правки. Автор статьи в ходе своего анализа, назидательно настаивая на отрицании сторонников, приходит к выводу, что рифма, объем и структура газелей соответствует стилю Хафиза, но в способе формулирования стиха, тематического раскрытия, строения, количества строк, использования языковых средств, характерных индийскому стилю определяют, что этот подход является причиной признания Нишапури одним из передовых поэтов чистого стиля. В заключении, на основании общего применения понятия арийской культуры в теоретической поэзии, автор делает вывод, что этот термин, хотя и обильно употреблявшийся в поэзии прошлого, главная причина его превосходства в поэзии Нишапури заключается в связи с поэзией Хафиза, к тому же творчество обоих поэтов способствовали развитию ценностей арийской цивилизации.

Цель статьи: Исследовать влияние Хафиза Ширази на манеру изложения Назири Нишапури, на структуру и содержание его газелей и определить введенные этим поэтом новшества.

По результатам исследования выявлено, что хотя Назири Нишапури написал джавабие на несколько газелей Хафиза Ширази, однако не при этом ограничивался подражанием и ввел ряд новшеств. В процессе подражания мотивам газелей Хафиза Ширази он стремился сочетать традиционные элементы поэзии прошлого с критериями и особенностями индийского стиля и тем самым, ввести ряд новшеств в этом направлении.

Ключевые слова: Хафиз Ширази, Назири Нишапури, иракский стиль, индийский стиль, влияющий, приветствие, инициатива, явность выражения, поэзия и личность, национальная гордость, арийская культурная терминология, мыслительная связь, газель.

HAFIZ SHTRAZT AND NAZIR NISHOPURI: STYLISTICO-MEANINGAL PERCEPTION

The article dwells on the issue beset with the study of Nazir Nishopuri's imitation by virtue of Hafiz Sherozi's speech and thoughts. It is underscored that although a separated

study has been conducted on Naziri's influence on Hafiz, the exploration of both poets reveals that there are still many aspects those ones need to be canvassed comprehensively. The majority of scholars lay an emphasis upon the idea that Nazir following Hafiz's footsteps wanted to bring his style closer to his own one, but based on a comparative study of the first two ghazals of the two poets it became clear that Nazir's imitation is not pure one, but his style of expression is refined either. In the course of the research, the author of the article comes to the conclusion that although Nazir imitates the weight, melody and rhythm of Hafiz's ghazals his rhyming style and thematic scope designs on the premise of the structure of his ghazal; a number of verses, important elements application of his Indian style being taken into account as well. The relevant approach has become a factor in his recognition as one of his followers of the new style. Into the bargain, proceeding from the general usage of the notion of the ancient Aryan dictionary in Nazir's and Hafiz's dictionary the author of the article makes an inference that although the relevant terms are widely-used in our past poetry, but the main factor aimed at their influence in Nazir's poetry is familiarity and will to Hafiz's ones. The two of them promote the values of the Aryan civilization.

Purpose of the article: Investigation of Nazir Nishopuri's and Hofizi Sherozi's influence and new ideas this outstanding Indian literature in structure study, content, value, the way of expression, method of greeting gazels from lisonulgaib is considered to be the purpose of the article.

According to the results of the study, despite of Nazir Nishopuri's faith to Hofizi Sherozi he wrote a lot of answering poems to him, but in the process of greeting of literary sayings of this famous poet of Persian and Tajik literature is mentioned not imitation but his fresh views in every moment. While following poems and thoughts of Hofizi Sherozi he tried to correspond the specific traditions of past poems with criteria of Indian literature and in this way, he showed his initiation ability.

Keywords: Hafiz Sherozi, Nazir Nishopuri, Iraq style, Indian style, influence, imitation, initiative, new style, poetry and personality, national pride, Aryan term dictionary, intellectual connection, ghazal.

Сведение об авторе:

Махмудзаде Обиджони Бекназар- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: mirobid-26@mail.ru

About the author:

Mahmudzoda Obidjon Beknazar- Candidate of Philological Sciences, lecturer of Department of theory and history of literature of the Tajik state pedagogical University named after S. Ayni (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: mirobid-26@mail.ru

АНЪАНА ВА НАВОВАРИҲО ДАР ТАЪМИНОТИ АСБОБУ АСЛИҲАИ ЧАНГӢ ДАР
ЛАШКАРИ АМОРАТИ БУХОРО*Ғаффорӣ Н.У.**Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ**Султонзода Б.С.**Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Таъсиси ҳар давлат дар ҳар замоне бо мавҷудияти лашкар иртиботи ногустанӣ дорад. Лашкар, ҳамоно тавре ки дар саҳифаҳои таърих мушаххас аст, яке аз сифатҳои азалии муайянкунандаи давлат, муҳимтарин бахши дастҳои идорӣ, мудофъ ва пуштибони он аз хатарҳои дохилӣ ва хориҷӣ маҳсуб мешавад. Дар ҳар ҳолати табакоти лашкар як вижагии органикии давлат ва абзоре барои татбиқи сиёсати он аст. Дар дарозии таърих лашкари ҳар давлат дорои шаклҳои хоси созмондехӣ, равишҳои мудирӣ, таъминот ва усулҳои омӯзиши мушаххасе мебошад. Таҳқиқ ва омӯзиши ин рукни давлатдорӣ, яъне лашкар, усулҳои созмондехӣ ва мудирӣ он дар давраҳои пасини феодалӣ дар аморати Бухоро аз аҳамияти муҳими илмӣ ва омӯзишӣ бархӯрдор аст.

Дар асрҳои XVIII-XIX вазъи сиёсии Осиё Миёна аз задухӯрдҳои байниҳамдигарии давлатҳои минтақа иборат буда, ин ҳолат онҳоро ба гирдоби руқуд ва инкироз мекашид. Бар замми ин, дар миёнаи асри XIX омилҳои сиёсӣ ва ҳарбӣ ба муносибатҳои байналхалқӣ марбут боиси тезтунд шудани вазъият дар Осиёи Миёна гашт. Дар давраи аввали истиқрори ҳукумати сулолаи манғитиён дар Бухоро ва баъди устувор шудани протекторати Россия бар аморат, дар соҳаи таъминот бо аслиҳа, ҳолати ҷангии омодагии лашкари Бухоро, таъминоти модии он тағйироти ҷашмрасе ба даст наомада буд.

Бар замми ин, аз вазъи сиёсӣ, ҳарбӣ ва иқтисодии аморати Бухоро ва дигар давлатҳои Осиёи Миёна аз қарни XVII сар карда империяи Россия тавассути савдогарон, сафирон, ҳосуси сайёҳони мухталиф, инчунин ба воситаи тоҷирони бухорӣ, қўқандӣ ва ҳоразмӣ хабардор шуда меистод.

Азбаски мақсади асосии Россия ба мустамлика тадбир додани Осиёи Миёна буд бештар ба ҳолати ҳарбӣ, омодагии ҷангии лашкари давлатҳои Осиёи Миёна, тактика ва стратегияи онҳо ва захираҳо барои амалиёти ҷангӣ диққат дода, маълумотҳои муҳимро ба ҳар роҳи усул ҷамъоварӣ менамуд.

Дар давраи ҳукуматдории амир Ҳайдар Е. Мейендорф, ки дар ҳаёти сафорати рус ба Бухоро омада буд, дар асари «Саёҳат аз Оренбург то Бухоро» дар бораи қувваҳои ҳарбии аморат маълумот оварда қайд менамояд: «Сипоҳиён бо пилтамитик, найзаҳои дароз ва бо шамшерҳои камоншакли ба сохти эронӣ монанд мусаллаҳанд. Баъзеи онҳо ҷибаҳои кӯтоҳ дар бар кардаанд, ба сар бошад аз оҳан ва пӯсти моли шохдори калон кулоҳ мепӯшанд. Артиллерия аз 20 замбараки сохти Эрон иборат буда, танҳо се ё чаҳор тоаш поя – лофет дораду халос. Лофети ин тўпҳо ба се ҷарх пайваста бошад ҳам, интиқоли онҳо хеле мушкул буд» [5, с.140].

Дар асоси маълумоти сарҷашмаҳо ва адабиётҳои илмӣ аслиҳаи лашкари аморати Бухоро ба ду навъ тақсим намуда мавриди омӯзиш қарор додан мувофиқи мақсад аст.

1. Силоҳи сард (бурранда).
2. Силоҳи оташбор (гарм)

Силоҳи сард ин шамшер (камоншакли онро «шоф» мегӯянд), тиру камон, найза, ханҷар, табарзин (ойболта), гурзи шашпар, корд ва ғайра

Навъи асосии ин гурӯҳи силоҳ шамшер (шоф) буда, аз қадим ҳатто шакли худро дигар накарда, аз асрҳои IX-XII бо ҳамин ном шинохта мешуд.

Тибқи маълумоти манбаъҳо сарбозон ва амалдорони ҳарбӣ аз шамшерҳои «чинӣ», «русӣ», «румӣ», «фарангӣ», «сулаймонӣ», «ҳиндӣ», «димитшкӣ» ва дигар шамшерҳои сохти гуногун истифода мекарданд [10, с.161]. Ғайр аз ин, дар аморат аз аслиҳаи сарду оташбори навъи «фарангӣ», «афғонӣ» ва «эронӣ» истифода мебуданд.

Ҷанги шамшерзанӣ дар аморат то соли 1920 роҷ ба буд. Ва ҳол он, ки шамшер дар муҳорибаҳои майдони ҷангии Европа ва дигар мамлакатҳои тараққиқарда баъди ривочи силоҳи оташбор хеле кам истифода мешуд. Шамшер дар аморат аз тарафи устоҳои маҳсус сохта шуда, аз 1 кг то 5 кг вазн дошт. Баъзе амалдорон шамшерҳои худро ба заргарон дода, онро зарборӣ ва мунаққаш мекарданд. Дар даста ва теги шамшерҳои то замони мо расида бештар оятҳои Куръонӣ, дуоҳо, номи устоҳо, номи шахсони ба онҳо ин силоҳ ҳадяшуда қандакорӣ шудаанд. Намунаи зиёди шамшерҳои дар аморат маъмул буда, дар осорхонаҳои ҷаҳон маҳфуз аст.

Гарҷанд дар ибтидо тамоми сарбозони лашкари Бухоро соҳиби шамшер буданд аз охири асри XIX ва аввали асри XX сар карда дастаҳои наватшкӣ «Шефский», «Терский» ва казакҳои «Кубан» бо ханҷар ва шамшерҳои намунаи русӣ ва сохти Россия мусаллаҳ гардонидани шуда буданд.

Аслиҳаи аънави сарбозони аморат шамшер ва ханҷар буда, аз охири асри XIX ба пилта

милтиқҳои дар Бухоро истехсол мешуда боз насби ханчар (штык нож) расм шудан гирифт.

Баъзе силоҳҳои сарде, ки аз қадимулайём дар вақти чанг ва муҳорибаҳо истифода мешуданд, чун гурзи табарзин (ойболга) ва ғайра, дар даврони ҳукуматдории мангитиён аз тарафи амалдорони низомӣ чун рамзи ҳарбӣ истифода мешуд.

Дар давраи вассалии аморати Бухоро бар империяи Россия сохтани «асои сафарӣ» ва «асои чиҳодӣ» ном аслиҳаи сард расм шуда буд. Ин силоҳ чун асо ва шамшер хизмат мекард. Шамшер ба даруни ғилофи асомонанд гирифта шуда, танҳо ҳини зарурӣ ва махфиёна зарба задан истифода мешуд. Даста ва ғилофи ин асо-шамшерро бо сангҳои гаронбаҳо зиннат дода, бо нақшу нигор оро медоданд. Чунин аслиҳа намунаи санъати силоҳсозӣ маҳсуб мешуд.

Навбӣ дигари аслиҳаҳои лашкари аморати Бухоро силоҳи оташбор (гарм) буд, ки аз давраи кашфи порох (борут) мавриди истифода қарор гирифт. Ин силоҳҳо аз туфангҳои мухталиф, тапонча ва тўпҳои гуногун иборат буданд. Дар ибтидо ин силоҳҳо аз милтики чақмоқӣ ва пилтамилтиқҳо иборат буда, дар замони салтанати мангитиён хеле кўҳна шуда буданд. Дар арафа ва чараёни истилои Осиёи Миёна аз тарафи Россия тавассути Афғонистон ва Қошғар милтиқҳои сохти англисӣ, эронӣ, туркӣ ва русӣ ба аморат ворид шуданд. Ин чараён дар солҳои 1917-1918 хеле авҷ гирифта буд.

Дар давраи тобеияти аморат ба империяи Россия дар лашкари аморат милтиқҳои гуногунро дидан мумкин буд. Сарбозони сешанбегӣ бо пилтамилтиқҳои оддӣ, сарбозони шанбегӣ бошанд, дар охири давраи ҳукмронии амир Музаффархон бо милтиқҳои русии навбӣ «Бердан-3», (сохти соли 1862) мусаллаҳ шуданд. Як гурӯҳи дигарро «сарбозони думболапур» меғуфтанд, чунки ба милтиқҳои дар даст будаи онҳо аз «думбол» тир ҷой карда мешуд.

Дар давраи аввали баъди тобеият ба Россия сарбозони бо милтиқ мусаллаҳ аз сабаби набудани казарма (сарбозхона) бо силоҳҳо ба манзилҳои худ мерафтанд. Дар охири асри XIX аз сабаби кўҳнагии милтиқҳо онҳо дар вақти машқи ҳарбӣ ҳам аз қор баромада мешикастанд. Таъмири милтиқ ва дигар аслиҳа бар зиммаи ҳуди сарбозон буд [1, с.191-192].

Милтиқҳои сарбозон то ба дараҷае кўҳна буданд, ки дар ҳар як даста 2-3 сарбоз аз субҳ то шом ба таъмири онҳо машғул мешуданд. Ҳуҷҷатҳои бойгонӣ дар ин бора маводи зиёде медиҳанд. Чунончи:

«Арзашти Абдулло Қаҳҳорбек тўқсабо: Дар ҳар як сада (дастаи саднафарӣ)-и сарбозон 2-3 нафар устои милтиқ ҳаст. Дар қўшуни ин ғуломи ризочӣи Шумо 1 нафар милтиқсоз ҳаст. Барои соз кардани милтиқҳои шикаста ва аз қор баромада як устои милтиқсоз камӣ мекунад, санаи 1311/1893-1894 [3].

Низ: «Дар қўшуни ғуломонатон як милтиқсоз буд. Аз рӯи ӯ хизмат ба вилояти Шаҳрисабз фиристода шуда буд. Ҳоло ғуломони қўшун бе усто мондаанд. Ғуломашон аз устоҳои давлатхона як нафар милтиқсозро бароямон раво доранд, гўён умед мекунем. Сана 1311/1893-1894 [3].

Дар давраи амир Абдулаҳадхон ба сарбозон барои бо силоҳ ба манзилашон рафтан рухсат намедоданд.

Дар давраи афзудани сарбозони фирорӣ, дар ҳолати гурехтани онҳо бо силоҳ сардори ҳарбии онҳо ҳам ба ҷазо кашида мешуд. Дар ин ҳолат сарбозон ба даҳбошӣ, даҳбошӣ ба юзбошӣ, юзбошӣ ба саркарда, саркада ба тўпбошӣ, ва тўпбошӣ ба қўшбегӣ ба зудӣ хабар медоданд. Дар навбати худ мирзохонаи қўшбегӣ ба зудӣ тавассути шогирдпешагони савора ба тамоми қозиён, бекҳо ва қаровулхонаҳои музофоти Бухоро барои дастгирии гурезагон бо нишондоди нишонаҳои хос мактуб мефиристонданд [1, с.191].

Дар мавриди вафот ёфтани сарбозилоҳ ва ҳатто сарулибоси ҳарбии ӯ бозгирифта шуда, ба тўпбошӣ супорида мешуд. Чунончи, дар арзашти зер меҳонем: «Дар қўшуни Миробод мирохур аслиҳаи сарбозони фавтида ҳаст. Аслиҳаҳои зеринро ба Ақрамбӣ иноқ-тўпбошӣ супоридем. Рӯйхати милтиқҳо: Муҳаммад Шариф қаровулбеги юзбошӣ - 50 дона, Муҳаммад қаровулбеги юзбошӣ - 44 дона, садаи Ҳабибулоҳ қаровул - 39 дона... Ҳамагӣ 186 дона милтиқ [3].

Бояд гуфт, ки дар арафаи истилои империяи Россия барои савдогарони Осиёи Миёна харидуфурӯши филиз ва содироти он аз Россия чун ашёи хом манъ шуда буд. Дар аморат бошад, барои умури ҳарбӣ филиз хеле муҳим, вале нокифоя буд. Аз ин хотир, тоҷирони Бухоро ва умуман савдогарони хонигариҳо аз Россия филизро на чун ашёи хом, балки дар шакли ашёи филизӣ, бештар дар шакли дег ва дигар моли дар таркибаш филизи зиёддошта меоварданд ва аз тарафи ҳукумати маҳаллӣ ҳавасманд низ мешуданд. (Масалан, аз андозаи боч озод мешуданд). Азбаски воридоти силоҳ ба Бухоро аз хориҷи кишвар манъ буд дар бештари ҳолат бо роҳи қочоқ ҳам аслиҳа ба қаламрави аморат ворид мешуд. Ин ҳолат дар аввали асри XX бештар афзуда, ҳукумат воридоти аслиҳаро аксаран дастгирӣ менамуд.

Амалдорони ҳарбии рус ба агенти сиёсии императории Россия дар Когон номаи махфӣ ирсол намуда навишта буданд:

«Тибқи маълумоти разведка дар бекигарии Карки аморат тавассути Термиз ва Марв туркманҳо ба миқдори зиёд аслиҳаи англисӣ оварда ба савдои он машғуланд.

Аслиҳаи аз Афғонистон овардашудаи системааш Пибоди-Мартини милаш 4.3 см.-ро туркманҳо 50-75 рублӣ харида, дар Каркӣ бо нархи 75-100 рубл мефурӯшанд. Маълум аст, ки ба савдои ин милтиқҳои

аз Мазори Шариф ва Маймана меоварда Ҳабибуллоҳон фармони махфӣ додааст. 11 феввали соли 1906» [3].

Барои мубориза ва пешгирии чунин рӯйкард ҳукумати рус садҳо қарор ва рапортҳоро қабул карда буд, ки онҳо дар бойгонӣ маҳфузанд. Бо вучуди ин, маъмури рус барои пешгирии чунин савдо очизӣ мекашиданд. Дар ин бора санадҳои зерин гувоҳӣ медиҳанд:

«Мувофиқи маводи ба даст омада дар гузарҳои Лаби ҳавзи Мир Дӯстум, Қазонхона, Қорӣ Тӯхтаи шаҳри Бухоро бо роҳи қочоқ миқдори зиёди милтиқ ва револьверҳо оварда шуда нигоҳдорӣ мешавад. 4-ноябри соли 1911» [3].

Дар манбаъҳои бойгонӣ оид ба савдои аслиҳаи русӣ аз тарафи савдогарони бухорӣ ва дастгир шудани онҳо аз ҷониби маъмури Россия маълумоти зиёдеро пайдо кардан мумкин аст. Ғайр аз ин, баъзе шахрвандони Россия ҳам барои манфиат гирифтани ба тичорати аслиҳа машғул мешуданд. Масалан, корманди агенти сиёсии Россия И. Решетов 6-уми феввали соли 1911 ба қўшбегии амир нома фиристода барои дастгир кардани табағони Россия Қожуховский, Абаржи Вакулов, Ветехин, ки ба савдои махфӣ аслиҳа дар қаламрави аморат машғул буданд, мадад пурсидааст. [3]

Воридот ва савдои аслиҳа дар аморат баъди соли 1917 хеле рушд мекунад. Шоҳиди ин воқеаҳо Муҳаммад Сайид Балҷувонӣ маълумот медиҳад, ки: «Аз дастаи аскарони низомии ҷамоаи араб 50 нафар ба ҷўли Ашҳобод рафта, аз давлати Англис пулемёт ва милтиқҳои англисӣ гирифта омаданд. Тўракулбойи Пўст бо шутурони пўсти гўсфанд (қароқўлӣ) боршуда ба Англия фиристода шуд. Аз барқарор шудани дўстӣ миёни Бухоро ва Англия эълон карданд» [6, с.58].

Баъди соли 1917 барои таъмини озодӣ ва истиқлоли аморат ва муқовимат бар зидди таҷовузи ҳукумати шўравӣ чандин чораву тадбирҳо андешида шуданд. Аз ин баъд револьверҳои навъи «Смитт» ва «Вессон»-и сохти англисӣ дар аморат бештар интиқол мешуданд [3]. Дар давраи ҳукмронии худ амир Насруллоҳ дар соҳаи ҳарбӣ ислоҳот гузаронида, аммо онҳоро то охир ба субут расонида натавониста буд. Ў дар муддати салтанати 34-солаи худ бештар бар зидди ҳукмдорони марказгурез ва худсар мубориза бурда, ҳукумати муттамарказро дифоъ намуда, тамоми қудрати ҳарбиро дар ин роҳ сарф мекард. Иқдоми ўро сардори округи ҳарбии Зарафшон Г. А. Арендаренко, ки салоҳияти қувваҳои ҳарбии мардуми Туркистонро хуб омўхта буд, ба таври мусбат баҳо дода, қайд менамояд: «Дар давраи ҳукмронии Насруллоҳ тўпҳои ҷангӣ ба дараҷаи назаррас хуб буда, ба хизмати ҳарбӣ афғонҳои аз низомии ҳарбии англисӣ камубеш хабардор ҷалб шуда буданд. Саворагони бо тўпи вазнини фальконет мусаллаҳ ташкил дода шуда бо ёрдами тўпҳо ба қалъаҳо ҳучум кардан расм шуда буд» [5, с. 543].

Мувофиқи ахбори манбаъҳо амир Насруллоҳ аз афғонҳо гурўҳи ҳарбӣ ташкил дода, дар таркиби артиш аз ҳисоби сарбозони пиёда ба дастаи низомии тўпчиён ҳам асос гузошта буд [8, с.211].

Дар давраи амир Насруллоҳ ва баъд аз он ҳам тўпчибошӣ дар артиш фармондеҳи олий маҳсуб мешуд. Сабаби ин шояд он бошад, ки нисбати ҷанговарони савора ва пиёда истифодаи техникаи нав тўпчиёро шинохта ва машхур карда буд. Абдусамад тўпчибошии эронӣ чи тавре, ки муаррих Мулло Олим Махдум дар асараш «Таърихи Туркистон» менависад, шахси олим ва бозақоват будааст. Ў барои истифодаи тўп ва тўпхона дар шароити ҷанг хеле пешрав буда, имконияти артиллерияро хеле хуб дарк карда буд. Ў тўпҳо ва аспони тўпкашро ба гурўҳҳо ва рақамҳо ҷудо карда буд. То замони ў тўпҳоро буққаҳо аз ҷое ба ҷое мекашиданд. Абдусамад тўпчибошӣ саранҷом ба хиёнат айбдор шуда, дар Шаҳрисабз аз ҷониби амир Насруллоҳ ба қатл расонида шуда буд

Дар аморати Бухоро тўпҳои дар аввал истифодашуда тўпҳои «Даҳанпур» (онҳо аз тарафи даҳан бо борут ва тир пур карда мешуданд) номида мешуд. Ин навъ тўпҳо ҳини мудофияи қалъа ва истеҳкомҳо истифода шуда, дар амалиётҳои ҷангии сайёр истифода аз онҳо хеле мушқил буд. Баъдтар ҳаҷми онҳоро хурдтар карда, дар амалиётҳои ҷангӣ (ҳучум) истифода мекарданд. Тўпи даҳанпур хеле вазнин буда, бо усули рехтагарӣ сохта мешуд ва ҳар яки онро ба болои араба гузошта бо зўрӣ аз ду то шаш асп (пештар бо буқа ва шутурон) кашида ба ҷои зарурӣ интиқол меоданд [4, с.15].

Сохтани тўпҳо бо усули рехтагарӣ аз мису биринҷӣ аз тарафи хунармандони тўпрез ба амал оварда мешуд ва он ҳам як дараҷаи пешрафти истеҳсоли хунармандиро нишон меод.

Силоҳи оташбор ва коркарди борут (порох) аз тарафи устоҳои ҷудогона ба амал оварда мешуд. Устои силоҳсоз дар ҷанг асбоби худсохтаашро оташ зада, дурустии онро бояд исбот мекард. Барои ҳамин ҳам тўпчиён дар бархе аз ҳолат на ба ҳайси аскар, балки чун устои ягон сеҳ (корхона) ба забон гирифта мешуданд.

Ҳар як тўп калибр (кутр)-и худро дошта, тирӣ якеи он ба дигараш мувофиқ намеомад. Барои ҳар як тўп ба тарзи алоҳида тир (ядро, снаряд, гулўла) тайёр мекарданд. Дар аввал кутри тўпи даҳанпурро бо ибораҳои «тўпи даҳанпури себ барин» ё «қалла барин» муайян карда, гулўлаҳои ба себ ё қалла монандро аз тарафи даҳан пур мекарданд. Тўпи даҳанпур қулф (затвор) надошт ва аз он устоҳои тўп умуман хабар надоштанд. Устоҳои тўпрез тўпҳоро ба таври худ, бе ҳисоби китоби техникаӣ месохтанд. Барои ҳамин ҳам ин тўпҳо ҳини оташзанӣ баъзан таркида, ба ду қисм ҷудо мешуданд, снаряд ба нишон нарасида ба ҷапу рост мепарид, ё то масофаи дилхоҳ намерасид, аз ҳисоби нам кашидан намерангид, дар обу ҳаво номусоид умуман истифода карданиш мушқил буд. Баъзан худӣ тўпи даҳанпур ба маводи

тарканда табдил меёфт ва нохушиҳои зиёд меовард. Баъзан даруни мили тўп бо бороти зиёд пур шуда аз болои он ба микдори зиёд хасу хошок, латта ва баъдан гулӯла меандохтанд, ки дар натиҷа тир дар мили тўп дармонда метаркид ва атрофиёро ба ҳалокат мерасонид. Ядро, гулӯлаи тўп аз ҷӯян, биринҷӣ ва мис тайёр карда шуда доирашакл ва вазнаш аз 2 то 8 кг. буд. Дар аввал ин ядроҳо чун снаряд набуд, яъне тамоман аз як чинси фулуз сохта шуда буд. Бинобар ин, ба даруни ядро боз борут рехта, бо фитил (пилтаи)-и махсус аз оташи даруни ствол оташ мегирифт ва баъди ба нишон расидан метаркид. Истеҳсоли чунин тири тўп дар аморат ба роҳ монда шуда буд.

Қорхонаи тўпрезӣ ва тири тўпрезиро «Қўрхона» меномиданд ва чунин қорхонаҳо дар Бухоро, Кармина, Самарқанд (то соли 1868) фаъолият доштанд. Дар хонгарии Хўқанд бошад, чунин устохонаҳоро «Тўбхона», «Қорхонаи тўбхона» мегуфтанд ва дар он ҷо «Ҷалоир», «Шохмали», «Язали» ном тўпхоро мерехтанд.

Аробаҳои тўпҳои «даҳанпур»-ро то майдони ҷанг аспҳо кашида ядроҳои онҳоро «сарбозони ҷаримачӣ» меоварданд. Дар чунин рўйкард ҳар як сарбоз аз 2 то 5 дона (бо назардошти вазни он) гулӯлаи тўпро то ҷойи зарурӣ мекашонид [11, с.142].

Маводи барои ядро зарур, яъне борут ҳам аз аввали асри XIX дар ҳуди аморат истеҳсол мешуд. Дар замони амир Абдулаҳадхон шумораи устоҳои борутҷӣ хеле афзуда буд. Дар ин бора ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ҳам маълумот медиҳанд:

- Арзодошти Қамар Баракабий: - Тибқи фармониши олий аз «шуур»-и тайёр гирифтем ва каме боз гузоштем. Аз он доруи хуб (порох) тайёр мекунем[3].

«Гуфта буданд, ки дар қўрхона олтингўгирд ҳаст. Ҳамин олтингўгирдро гирифта «шуур» сохта ба устоҳо дода «доруи хуб (порох) тайёр кун», -гўён таъин намудам. Олампаҳо! Мувофиқи фармони олий ба шуурпазона одам фиристодам ва ба тезӣ «шуур тайёр намоед» гуфтам. Аз шуури онҳо ва олтингўгирди боқимонда ба устоҳои дуредгар дода, боз дору тайёр намудам [7, с.12].

Ин санадҳо сана надоранд, аммо тахмин меравад, ки онҳо ба солҳои 1885-1890 мансубият доранд.

Тўпи даҳанпур боз як камбудии техникӣ дошт. Ствол (мил)-и тўп аз дарун ҳар хел хатҳои барҷаста дошт, суфта набуд. Инро ба инobat гирифта ядроро каме хурдтар мерехтанд. Дар натиҷа тамоми қувваи борут ва гази тарканда аз атрофи ядро, ки саҳт ба мил ҷафс набуд зада мебаромад ва тири тўп ба дур парида намерафт. Баъзан аз шиддати гармии маводи тарканда мили тўп об шуда мерехт, ядро дар даруни он дармонда метаркид.

Барои бартараф кардани ин камбудӣҳо дар замони амир Насруллоҳ ба тўпҳои «Думболапур» асос гузошта шуд. Ин навъ тўпҳо дар нисбати тўпҳои даҳанпур хеле қулайтар буданд.

Дере нагузашта тўпчиёни аморат ба тўпи думболапур гузашта аз қуфл (затвор) истифода мекардагӣ шуданд. Аз таърихи тўпсозӣ ва артиллерия маълум аст, ки қуфлҳо дар Европа хеле пеш, баробари снаряд, ки ҳуди он аз гилзаи борутдор ва снаряд иборат буд, ихтироъ шуда истифодаи васеъ ёфта буд. Моҳияти қуфл аз он иборат буд, ки мили тўп аз қафо бо мадади он қушода ва пўшида мешуд. Он дар натиҷаи оташгирӣ охири стволро маҳкам мебаст ва гази ҳосилшударо барои партофтани снаряд равона месохт. Ин вазифаи асбоби дигар – обротор (пасдиҳанда) буд. Дар аморат, ки ба дараҷаи пешравии техникӣ нарасида буданд, барои сохтани чунин асбобҳо ускуна набуд. Тўпхоро ба қолабҳои махсуси тайёр мерехтанд. Тўпи рехташуда аз хоку гил тоза карда шуда, ба он мил кофта мешуд. Сайқалдиҳии даруни мил ҳам хеле мушқил буд. Гулӯлаи тўп доирашакл ба ҳаракат даромада дар натиҷаи муқовимати ҳаво ба масофаи дур намебарид.

Тўпи «думболапур»-ро ду асп мекашид ва масофаи дурпаронии он ба 1, 3-1, 5 км мерасид. Дар лашкари Россия тўпҳои (затвор) қуфлдор дар миёнаи асри XIX ҷорӣ шуда, тираш то ба дурии 3 км мерасид. Ба тезӣ дар Россия тўпҳои намунаи соли 1877 ва дар Франция тўпи намунаи соли 1880 бо тамғаи «Банжа» истеҳсол шуда, дурпаронии онҳо то ба 6 км расида буданд [9, с.15].

Дар давраи муқовимати амир Насруллоҳ бо давлати Хўқанд ду навъ тўп ғанимат гирифта шуда буд: 1. **Ҷаҳонгир** (тўпи бузург). 2. **Шохдор** (тўпи хурд).

Аз ба даст афтодани тўпи Ҷаҳонгир амир Насруллоҳ хеле мағрур гашта—«бо чунин тўп дар тамоми дунё ҳукмрониро барпо кардан мумкин»-гўён овоза кард. Лекин ин тўпҳои дар сафари зидди Хўқанд ғанимат афтода хеле вазнин буда, 34 пуд (544 кг) вазн доштанд. Чунин тўпи вазнинро 8 асп бо зўрӣ кашида метавонист [4, с.15].

Ба вазнинии ин тўп нигоҳ накарда, аз ин тўпҳо барои раҳна задан ва афтонидани девори қалъа истифода бурдани шуда дар қўрхонаҳои махсуси аморат ба сохтани он шурўъ карданд. Онҳоро дар мавриди ҷанг бо ҷи роҳе набошад то майдони ҷанг кашида мебарданд. Танҳо ҳайбат ва овози он ба дили душманон ғулғула мерехт.

Тўпи шохдор дар нисбати ҷаҳонгир каме хурдтар буда, сари мили онро ду шохи кўтоҳи аждаҳо оро меод (даҳони аждаҳо ба шикоби мил рост меомад) ва дар миёни он «мушқа» (нишонгир) ҷойгир буд. Онро то шаш асп кашида мебард. Аз манбаъҳо маълум мегардад, ки ба амир Насруллоҳ тўпҷӣ ва конструкторони аз Эрон ва Афғонистон омада, тарҳи тўпҳои аз пўлод бударо пешкаш карда буданд. Аммо ин таклифи онҳо дар он замон ва баъдан ҳам татбиқи ҳудро пайдо накард. Зеро европоиён кайҳо

аз ҷўяну мис ва биринҷӣ, ки вазни зиёд доштанд, даст кашида ба истеҳсоли тўпҳои пўлодин гузафта буданд. Тўпи аз пўлоди хушсифат тайёршуда сабук, дар истифода кулай ва ҳам фишори дар мили он пайдо шуда баланд буда, снарядро ба дур меандоخت.

Хулоса анъана ва навовариҳо дар таъминоти асбобу аслиҳаи ҷангии лашкари аморат маҳорат ва омодагии ҷангии лашкари Бухоро баланд набардошт. Чун таъмини ҳифозати аморатро аз душманони хориҷӣ Россияи подшоҳӣ ба зиммаи худ гирифта буд, ислоҳоти лашкар ки вазифаи он аз паҳш кардани ҳаракати халқӣ дар дохили кишвар иборат гашта буд, то дараҷае татбиқи худро намерефт. Аксари навовариҳо мазмуни декоративӣ (ороишӣ ё зоҳирӣ) касб намуданд. Ҷорӣ кардани сару либоси низомӣ, нишонаҳои рамзӣ, ташкили дастаҳои ҳарбии ба гурӯҳҳои савораи русӣ монанд, гирифтани унвону нишонҳои ҳарбии Россия аз тарафи амалдорони қисме аз ҳамин навовариҳо буданд.

Дар мавриди таъминоти лашкари аморати Бухоро бо аслиҳа, таҷҳизи он бо аслиҳаҳои замонавӣ баъзе тағйиротҳо ба ҷашм расанд ҳам, дар маҷмӯъ дар давраи ҳукуматдории сулолаи манғитиён аморат на танҳо аз Россия ва Европа, балки аз мамлакатҳои ниммустамликавии ҳамсоя чун Афғонистон ва Эрон хеле ақиб монда буд. Бинобар ин, мусаллаҳ ва мучаҳҳаз кардани лашкари аморат бо аслиҳаи оташбори замонавӣ иҷро нашуда буд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 419 с.
2. Арендаренко Г. Досути в Туркестане. 1874-1889. - СПб. - С. 543.
3. БМД ҶУз. Ф. И-126, рӯйхати 1, 2 ҳуҷҷатҳои 171, 272, 976, 1634, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1641, 1642, 1643, 1644, 1645, 1646, 1647, 1648, 1649, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1665, 1666, 1667, 1668, 1669, 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1688, 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694, 1695, 1696, 1697, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702, 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710, 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1727, 1728, 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780, 1781, 1782, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980, 2981, 2982, 2983, 2984, 2985, 2986, 2987, 2988, 2989, 2990, 2991, 2992, 2993, 2994, 2995, 2996, 2997, 2998, 2999, 3000, 3001, 3002, 3003, 3004, 3005, 3006, 3007, 3008, 3009, 3010, 3011, 3012, 3013, 3014, 3015, 3016, 3017, 3018, 3019, 3020, 3021, 3022, 3023, 3024, 3025, 3026, 3027, 3028, 3029, 3030, 3031, 3032, 3033, 3034, 3035, 3036, 3037, 3038, 3039, 3040, 3041, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 3048, 3049, 3050, 3051, 3052, 3053, 3054, 3055, 3056, 3057, 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063, 3064, 3065, 3066, 3067, 3068, 3069, 3070, 3071, 3072, 3073, 3074, 3075, 3076, 3077, 3078, 3079, 3080, 3081, 3082, 3083, 3084, 3085, 3086, 3087, 3088, 3089, 3090, 3091, 3092, 3093, 3094, 3095, 3096, 3097, 3098, 3099, 3100, 3101, 3102, 3103, 3104, 3105, 3106, 3107, 3108, 3109, 3110, 3111, 3112, 3113, 3114, 3115, 3116, 3117, 3118, 3119, 3120, 3121, 3122, 3123, 3124, 3125, 3126, 3127, 3128, 3129, 3130, 3131, 3132, 3133, 3134, 3135, 3136, 3137, 3138, 3139, 3140, 3141, 3142, 3143, 3144, 3145, 3146, 3147, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3158, 3159, 3160, 3161, 3162, 3163, 3164, 3165, 3166, 3167, 3168, 3169, 3170, 3171, 3172, 3173, 3174, 3175, 3176, 3177, 3178, 3179, 3180, 3181, 3182, 3183, 3184, 3185, 3186, 3187, 3188, 3189, 3190, 3191, 3192, 3193, 3194, 3195, 3196, 3197, 3198, 3199, 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3207, 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3213, 3214, 3215, 3216, 3217, 3218, 3219, 3220, 3221, 3222, 3223, 3224, 3225, 3226, 3227, 3228, 3229, 3230, 3231, 3232, 3233, 3234, 3235, 3236, 3237, 3238, 3239, 3240, 3241, 3242, 3243, 3244, 3245, 3246, 3247, 3248, 3249, 3250, 3251, 3252, 3253, 3254, 3255, 3256, 3257, 3258, 3259, 3260, 3261, 3262, 3263, 3264, 3265, 3266, 3267, 3268, 3269, 3270, 3271, 3272, 3273, 3274, 3275, 3276, 3277, 3278, 3279, 3280, 3281, 3282, 3283, 3284, 3285, 3286, 3287, 3288, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3295, 3296, 3297, 3298, 3299, 3300, 3301, 3302, 3303, 3304, 3305, 3306, 3307, 3308, 3309, 3310, 3311, 3312, 3313, 3314, 3315, 3316, 3317, 3318, 3319, 3320, 3321, 3322, 3323, 3324, 3325, 3326, 3327, 3328, 3329, 3330, 3331, 3332, 3333, 3334, 3335, 3336, 3337, 3338, 3339, 3340, 3341, 3342, 3343, 3344, 3345, 3346, 3347, 3348, 3349, 3350, 3351, 3352, 3353, 3354, 3355, 3356, 3357, 3358, 3359, 3360, 3361, 3362, 3363, 3364, 3365, 3366, 3367, 3368, 3369, 3370, 3371, 3372, 3373, 3374, 3375, 3376, 3377, 3378, 3379, 3380, 3381, 3382, 3383, 3384, 3385, 3386, 3387, 3388, 3389, 3390, 3391, 3392, 3393, 3394, 3395, 3396, 3397, 3398, 3399, 3400, 3401, 3402, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3408, 3409, 3410, 3411, 3412, 3413, 3414, 3415, 3416, 3417, 3418, 3419, 3420, 3421, 3422, 3423, 3424, 3425, 3426, 3427, 3428, 3429, 3430, 3431, 3432, 3433, 3434, 3435, 3436, 3437, 3438, 3439, 3440, 3441, 3442, 3443, 3444, 3445, 3446, 3447, 3448, 3449, 3450, 3451, 3452, 3453, 3454, 3455, 3456, 3457, 3458, 3459, 3460, 3461, 3462, 3463, 3464, 3465, 3466, 3467, 3468, 3469, 3470, 3471, 3472, 3473, 3474, 3475, 3476, 3477, 3478, 3479, 3480, 3481, 3482, 3483, 3484, 3485, 3486, 3487, 3488, 3489, 3490, 3491, 3492, 3493, 3494, 3495, 3496, 3497, 3498, 3499, 3500, 3501, 3502, 3503, 3504, 3505, 3506, 3507, 3508, 3509, 3510, 3511, 3512, 3513, 3514, 3515, 3516, 3517, 3518, 3519, 3520, 3521, 3522, 3523, 3524, 3525, 3526, 3527, 3528, 3529, 3530, 3531, 3532, 3533, 3534, 3535, 3536, 3537, 3538, 3539, 3540, 3541, 3542, 3543, 3544, 3545, 3546, 3547, 3548, 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3554, 355

ТАШАККУЛЁБӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВӢ ВА ИЛМИИ КАФЕДРАИ ТАЪРИХИ УМУМӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢИ ДДОТ БА НОМИ С. АЙНӢ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Шарифова Ш. Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар низоми мактаби олий кафедра яке аз зерсохторҳои асосӣ ба шумор рафта, дар пешбурди корҳои таълимӣ, тарбиявӣ, илмӣ ва ҷамъиятии муассисаи таълимии олии касбӣ нақши муҳимро иҷро менамояд.

Дар баробари таълиму тарбия яке аз фаъолиятҳои асосии кафедра фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ низ ба шумор рафта, тибқи нишондоди солонаи он иқтисодии илмӣ ва дастовардҳои илмӣ он баҳогузорӣ карда мешавад.

Яке аз зерсохторҳои факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналҳалқӣ буда, вобаста ба равия ва таҳассуси худ дар таҳқиқи масъалаҳои муҳими таърихӣ саҳмгузор мебошанд.

Кафедраи таърихи умумӣ ДДОТ ба номи С. Айнӣ аз соли 1931 дар доираи кафедраи таърих фаъолият намуда, соли 1938 ба кафедраи мустақил табдил дода мешавад. Яъне аз соли 1931 то соли 1937 дар байни панҷ кафедраи донишқада кафедраи муштаракӣ фанҳои таърихӣ низ амал намуда, яке аз мудирони аввалини он С. Д. Володарский ва аз 3-юми сентябри соли 1937 ин вазифаро дотсент К. Н. Гаврилкин иҷро намудааст.

Ҳамин тариқ, дар ҳуҷҷати бойгонӣ бо номи «Рӯйхати профессорону омӯзгорони донишқада аз 21-уми феввали соли 1938», омадааст, ки кафедраи таърихи умумӣ дар ҳайати иҷрокунандаи вазифаи профессор П. Г. Евсеев, дотсентҳо Константин Николаевич Гаврилкин ва С. Д. Володарский, ассистентҳо Баҳодур Искандаров, Усмон Мухторов, Эмма Абрамовна Зилберова фаъолият дорад. Аз ин бармеояд, ки соли таҳсили 1937/1938 кафедраи таърих ба ду кафедраи мустақил – кафедраи таърихи умумӣ ва кафедраи таърихи ИҶШС ҷудо мешавад [7, с.18-19].

Аммо зарур аст қайд намоем, ки мувофиқи маълумоти ҳуҷҷати дигари бойгонӣ Донишқадаи омӯзгории Сталинобод дар соли таҳсили 1936/1937 ба 14 профессору дотсент ниёз доштааст, аз ҷумла барои ишғоли вазифаи мудирони кафедраҳои таърихи умумӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фалсафа, педагогика ва географияи физикӣ профессорон зарур буданд [6, с.125]. Аз зикр шудани вазифаи мудирони кафедраи таърихи умумӣ дар ҳуҷҷат, пас мумкин, ки кафедраи таърих пештар аз соли таҳсили 1937/1938 ба ду кафедра: таърихи умумӣ ва таърихи ИҶШС тақсим карда шудааст.

Ҳулоса, кафедраҳои таърихи умумӣ ва таърихи ИҶШС (ҳозира таърихи халқи тоҷик) меросбари кафедраи фанҳои муштаракӣ таърих буда, дар натиҷаи ба ду қисм ҷудо шудани он шакл гирифта, аз соли 1931 фаъолият менамоянд.

Мудирони аввалини кафедраи мустақили таърихи умумӣ мувофиқи як манбаъ Володарский С. Д. ва тибқи дигар сарчашма В. Скорман буданд.

Масалан, Э. Ямоқов ва Б. Мирзоев дар асари худ зикр менамоянд, ки соли 1939 мудирони кафедраи таърихи умумӣ В.Э Скорман будааст [15, с.23]. Баъди онҳо яке аз мудирони аввалини кафедра, нахустин вазири маорифи Тоҷикистон, профессор Аббос Алиев будааст [14, с. 3; 1, с. 56]. Устодони нахустини кафедра Володарский С. Д., Астафева А., Зилберова Э. А., Скорман В., Аббос Алиев, Баҳодур Искандаров, Ҳотам Назарзода, Мухторов Усмон, Хижняк Н. Г., Аксеев, Евсеев П. Г., Разумович, Сирочиддинов (Сиразетдинов), Тохмасов ва дигарон буданд. Мавриди зикр намудан аст, ки бархе аз ин устодони зиндаёд дар тӯли фаъолияти омӯзгорӣ илмӣ - тадқиқотиашон ҳам дар кафедраи таърихи умумӣ ва ҳам дар кафедраи таърихи ИҶШС ба тадрис машғул буданд.

Соли таҳсили 1948/1949 дар донишқада 14 кафедра, аз ҷумла кафедраҳои адабиёти тоҷик, забони тоҷикӣ, адабиёти рус ва ҷаҳон, забони русӣ, таърихи ИҶШС, таърихи умумӣ, психология, педагогика, асосҳои марксизм-ленинизм, варзиш, географияи табиӣ ва иқтисодӣ, табиатшиносӣ, математика ва физика амал менамуданд [6, с.191].

Дар солҳои минбаъда бо тағйир ёфтани сохтори факултет, кафедраҳо низ борҳо табодули ном ё муттаҳид гардида, кафедраи муштарак дар баъзе ҳуҷҷатҳо бо номи кафедраи таърих ва дигар ҳуҷҷатҳо бо номи кафедраи таърихи ИҶШС ёд мешавад, аз соли 1974 кафедра боз бо номи таърихи умумӣ таъсис дода шуд. Ҳамин тавр, тибқи ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, соли 1974 дар аз сари нав ташкил додани кафедраи таърихи умумӣ нақши декани факултет, дотсент Мусоят Шерғозиев ва мудирони кафедра, дотсент Начмиддин Сангинов калон будааст [3, с.93].

Ҳамин тавр, дар солҳои минбаъда вазифаи мудирони кафедра дотсент Сангинов Начмиддин (1974 – 1986), профессор Тухтаметов Тухтамет Ғаффорович (1986 – 1991)[10, с.3] дотсентон Исмоилов Шарифҷон (1991 – 1992), Раҳматов Исмоил (1993 – 1996), Давронов Хушвахтшо (1996 – 2005), Муродов Аҳмадхон (2005 – 2006, 2008 – 2015), Ашрафова Сайёра (2007), доктори илм Абдуназар Ҳақназаров (2007 – 2008) ба ўҳда доштанд. Дар баробари номбурдагон дар кафедра дотсентон Бенедиктов А. А.,

Туманов А. И., Сирочиддинов С., Нарзуллоев С., Шарипов Ш., Қаландарова М. Г., Бедилов Х., муаллимони калон Намакшинос М. А., Собиров К. О., Бердиев Ё., Меликмуродов Ф., Саъдуллоева Г. А., Старкова Л., Любавина Т., Бекметова Ш., ассистентон Давлатова М., Зарифов Н., Шарипов З., Тошмуродов А., Пиров Ш. ва дигарон машғули таълиму тадрис буданд [9, с.14].

Дар нимсолаи аввали соли хониши 2021/2022 дар кафедра устодон – докторони илмҳои таърих, профессорон Қосимшо Искандаров, Ҳамза Камол, Музаффар Олимов, Аҳмадҷон Ҳусайнов, номзадони илмҳои таърих, дотсентон М. Шарофова, С. М. Рачабов, Д. Н. Негматов, С. П. Сайнаков, Н. Зарифов, Саидалиев У., Баҳриддин Ализода, А. Сабуров., Начмуддинов Т., К. Қудратов, А. Мамадазимов, К. Карамалишоев, Меъроҷиддини Насриддин, муаллимони калон Буриев М., Мирзоев Ф., Бадавлатова Р., Қонмуродов Ш., Раҳимзода Дилноза, М. Мирзоев, ассистентон Х. Дарвозиева, Ш. Шарифова фаъолият доранд. Аз сентябри соли 2015 роҳбарии кафедра дотсент Сайнак Парпишоевич Сайнаков ба ӯҳда дорад.

Дар моҳи сентябри соли таҳсили 2019/2020 барои боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим дар шуъбаи муносибатҳои байналхалқӣ. Тарҷумон референт доктори илмҳои таърих Саидзода Зафари Шералӣ барои ҳамкорӣ бо кафедра даъват гардид. Дар кафедра барои ӯ дар ҳаҷми 0, 5 воҳиди корӣ сарбории таълимӣ низ ҷудо карда шуд, аммо бо сабаби таъйин гардиданиаш ба иҷрои вазифаи консули генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Екатеринбург Федератсияи Россия ин кор амалӣ нагардид [9, с.7-8].

Яке аз вазифаҳои асосии кафедра омода кардани кадрҳои илмӣ мебошад. Соли 1936 дар назди Донишқадаи педагогии Сталинобод шуъбаи аспирантура ташкил мешавад, ки дар баробари равияҳои забон ва адабиёти тоҷик бо методикаи таълими онҳо, таърихи Тоҷикистон, ҷуғрофия ва педагогика, тибқи равияи таърихи умумӣ низ таҳсил ба роҳ монда шудааст. Мақсади асосии ташкили аспирантура тайёр намудани мутахассисони соҳибмаълумот барои макотиби олии ва институтҳои илмӣ - тадқиқотӣ аз ҳисоби тоҷикон буд. Мӯҳлати таҳсил дар аспирантура се сол муқаррар гардид. Таҳсил дар аспирантура аз феввали соли 1937 оғоз ёфт [6, с.126].

Аспирантҳои аввалини ихтисосҳои таърихи умумӣ ва таърихи Тоҷикистон Ҳотам Назаров, Усмон Мухторов ва Разумович буданд, ки роҳбарии онҳоро мудирӣ кафедраи таърих, дотсент С. Д. Володарский ба зимма доштааст [7, с.17]. Баъди муддати тӯлонӣ дар давраи истиқлолият соли 2017 аз сари нав аз рӯи ихтисоси таърихи умумӣ як аспирант (Мирзоев Мирзо Низомудинович) ба таҳсил фаро гирифта шуд. Айни замон дар кафедра як аспирант дар соли 4-юми таҳсили шуъбаи ғоибона (Мирзоев Мирзо Низомудинович) ба таҳқиқи мавзӯи диссертатсионииаш машғул мебошад.

Дар соли таҳсили 2018/2019 дар назди кафедра бори нахуст аз рӯи ихтисоси таърихи умумӣ 3 нафар магистр (Ҳайтов Хуршед, Негматов Субҳонҷон, Нодиршоҳи Ҳабибулло) қабул карда шуданд ва аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи таълимии дараҷаи доктор (PhD) аз рӯи ихтисоси таърихи умумӣ низ тасдиқ гардид. Дар соли таҳсили 2019/2020 бошад дар назди кафедра аввалин маротиба аз рӯи ихтисоси таърихи умумӣ 2 докторант (Абдусаматов Бекбобо ва Алимардонова Зулайхо) қабул карда шуданд [9].

Барои баланд бардоштани сифати таълим дар шуъбаи докторантура аз рӯи ихтисоси таърихи умумӣ бошад докторони илмҳои таърих, профессорон Қосимшо Искандаров, Ҳамза Камол, Музаффар Олимов ва Аҳмадҷон Ҳусайнов ҷалб карда шуданд, ки дар зинаи мазкури таҳсил аз фанҳои тахассусӣ дарс дода истодаанд.

Равияҳои илмӣ кафедра: 07 00 03 – таърихи умумӣ; (вобаста ба давра), 07 00 09 – таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва усулҳои таҳқиқи таърих; 07.00.15 – таърихи муносибатҳои байналхалқӣ ва сиёсати хориҷӣ мебошанд. Тибқи равияи кафедра устодон баробари корҳои таълимӣ ба корҳои илмӣ тадқиқотӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд. Онҳо ба паҷӯиши масъалаҳои таърих, таърихнигорию маъхазшиносии таърихи умумӣ, таърихи муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаҳои асосии таърихи мамлакатҳои Осиёи Марказӣ машғул буда, оид ба равобити сиёсӣ, иқтисодиву фарҳангии халқи тоҷик бо дигар халқҳои ҷаҳон тадқиқоти илмӣ мебаранд. Ҳайати кафедра дар таълифи монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ - тадқиқотӣ илмӣ - публитсистӣ фаъолна ширкат менамоянд [9, с.9].

Дар назди кафедра дар замони ИҶШС маҳфили донишҷӯён амал намуда, дар он мавзӯҳои муҳими таърихи умумӣ баррасӣ мегардиданд. Дар давраи истиқлолият бошад фаъолияти маҳфили донишҷӯёнӣ низ бо талаботи замон мутобиқ гардонда шуда, он бо роҳбарии муаллими калони кафедра Кароматулло Орифович Собиров бо номи рамзии «Ховаршинос» азнавсозӣ карда шуд. Маҳфили мазкур тибқи низомнома ва нақшаи тасдиқшуда фаъолият намуда, дар ҳайати он донишҷӯён фаъол шомил мебошанд. Бехтарин маърузаҳои донишҷӯён пас аз муҳокима ва таҳрири кафедра ба нашр пешниҳод мегарданд.

Ҳамин тариқ, баъди устои зиндаёӣ К. О. Собиров роҳбарии маҳфилро ассистентони кафедра Насимҷон Зарифов (с. 2010 – 2014), Шамшод Қонмуродов (с. 2014 – 2018) ва муаллими калон Толибшоҳ Начмуддинов (с. 2018 – 2020) ба ӯҳда доштанд. Аз сентябри соли 2020 роҳбари маҳфилро муаллими

калони кафедра Шамшод Ҷонмуродов ба ӯҳда дорад [12].

Дар назди кафедра шубҳаи муносибатҳои байналхалқӣ. Тарҷумон референт амал намуда, ин боиси он гардид, ки аз ҳисоби донишҷӯёни фаъоли шубҳаи мазкур маҳфили илмӣ донишҷӯён «Дипломатҳои ҷавон» таъсис дода шаванд. Ҳамин тариқ, дар соли таҳсили чорӣ маҳфили мазкур таъсис дода шуда, роҳбарии он ба зиммаи ассистенти кафедра Бекбобо Абдусаматов гузошта шуд. Ба ҳайати он донишҷӯёни фаъоли ихтисоси муносибатҳои байналхалқӣ шомил мебошанд. Дар фаъолияти худ маҳфили мазкур масъалаҳои асосии таърихи дипломатия, муносибатҳои байналхалқиро муҳокима менамояд [12].

Дар назди кафедра семинари илмӣ устодон аз рӯи равишҳои таърихи умумӣ, таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва усулҳои таҳқиқи таърих, таърихи муносибатҳои байналхалқӣ фаъолият менамояд, ки тибқи нақшаи он моҳе ду маротиба нишастҳои илмӣ доир мегардад. Дар ҷамъоварии семинари илмӣ асосан масъалаҳои мубрами таърихи умумӣ, таърихнигорӣ ва маъхазшиносии таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ баррасӣ мегарданд. Роҳбарии онро мудири кафедра, дотсент С. П. Сайнаков ба ӯҳда дорад [13].

Ҳанӯз дар давраи ИҶШС дар кафедра ба донишҷӯён аз фанни таърихи муносибатҳои байналхалқӣ курси махсус таълим дода мешуд [4, с.93] ва соли 2012 бошад дар назди кафедра ихтисоси муносибатҳои байналхалқӣ кушода шуд. Дар назди кафедра амал намудани ихтисоси муносибатҳои байналхалқӣ. Тарҷумон референти забони англисӣ асос намуда, дар ибтидои соли таҳсили 2021/2022 кафедра ба садорати факултет пешниҳод кард, ки номи кафедра аз «Таърихи умумӣ» ба «Таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ» тағйир дода шаванд ва садорати факултет оид ба масъалаи мазкур дар назди Раёсат ва Шӯрои олимони ДДОТ ба номи С. Айни баромад намояд [2].

Ҳамин тавр, бо қарори таҳти № 1/4.6 - и Шӯрои олимони Донишгоҳи Давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни аз 27 августи соли 2021 ба номи кафедра тағйирот ворид карда шуда, он аз 1 сентябри соли 2021 «таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ» номгузорӣ карда шуд [5]. Зеро бо дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати ДДОТ ба номи С. Айни ва кӯшишҳои садорати факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни соли таҳсили 2012/2013 дар назди кафедраи таърихи умумӣ факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни ихтисоси таърихи муносибатҳои байналхалқӣ. Тарҷумон референти забони англисӣ таъсис дода шуда, он то ҳозир амал намуда истодааст. Ихтисоси мазкур аз ҷониби Вазорати қорҳои хориҷии ҚТ низ эътироф гардидааст ва он дар феҳристи омода кардани мутахассисони соҳаи байналмилалӣ дар ҚТ ворид гардидааст. Дар ин муддат зиёда аз 100 нафар донишҷӯён аз рӯи ихтисоси мазкур Донишгоҳро хатм намуда, имрӯз дар соҳаи идораҳои давлатии ҷумҳурӣ ва дигар муассисаҳои марбута бомуваффақона қору фаъолият доранд.

Дар ҷанд соли фаъолият намудани ихтисоси мазкур дар кафедра мутахассисони соҳаи байналмилалӣ низ ба тадрис ҷалб карда шуда, иқтисодии илмӣ кафедра низ баланд гардид. Он омӯзгороне, ки дар ихтисоси мазкур дарс медиҳанд ё хатмкунандаи факултети шубҳаҳои муносибатҳои байналмилалӣ ва ё аз рӯи ихтисоси муносибатҳои байналхалқӣ диссертатсия дифоъ карда, дараҷа ва унвони илмӣ доранд.

Имрӯзҳо кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ фаъолияти худро дар асоси амру фармон ва дастури супоришҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастури супоришҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», Оинномаи Низомномаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни», қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ислоҳоти соҳаи маориф, «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Низомномаи кафедраи муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 март соли 2017» ва дигар санаду меъёрҳои амалкунанда ба роҳ монда, таъмини сифати таҳсилот ва баланд бардоштани сатҳи донишандӯзии донишҷӯён ва малакаи маҳорати касбии омӯзгоронро мавриди амал қарор медиҳад.

Дар кафедра баланд бардоштани маҳорати омӯзгорӣ, ба дарс эҷодкорнона муносибат кардан ва инкишофи сатҳи касбии ҳар як муаллим дар мадди аввал гузошта шуда, қорҳои таълимию методӣ, таҷрибаивазнамоӣ, иштирок ба дарсҳои ҳамдигар тибқи нақшаи қорҳои кафедра амалӣ мегарданд, ташкили дарсҳои қушод ва иштирок ба дарсҳои ҳамдигар бошад пайваста ба роҳ монда шуда, зеро назорати ҷиддии мудири кафедра мебошанд.

Баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон барои устодони кафедра имконият фароҳам омад, ки мутабиқ ба шароит ва талаботи воқеии рӯз китобҳои дарсӣ, барномаи дастурҳои таълимӣ ба забони давлатӣ таҳия созанд. Дар татбиқи сиёсати давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф кафедра фаъолона иштирок намуда, ҳайати он дар тамоми ҷараёни сиёсӣ фарҳангӣ ва

чамбиятии сатҳи ҷумхуриявиро донишгоҳи ва факултетӣ саҳми худро мегузоранд.

Тайёр ва истифодаи дастурҳои таълимӣ, воситаҳои аӣёнӣ, маҳсусан, ҷадвалу таблитсаҳо, ки бештари он маҳсули дасти донишҷӯён ва устодон асту барои сифати таълиму баланд бардоштани дараҷаи донишазхудкунии донишҷӯён кӯмаки беҳад зиёд мерасонанд, ба роҳ монда шуда, ба зами ин истифодаи китобҳо, васоити таълимӣ ва барномаҳои таълимӣ дар кафедра ба таври ҷиддӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ ҳамаи фанҳо бо барномаҳои қорӣ ва комплексҳои таълимӣ таъмин мебошанд. Бо кӯшиши омӯзгорони кафедра маҷмуаҳои таълимӣ - методӣ, инчунин китобу дастурҳои таълимӣ аз фанҳои Таърихи Россия, Империяи Муғулҳои Ҳинд (1526 – 1858), Таърихнигории давраи нави мамлакатҳои Аврупо ва Амрико, Таърихи дунёи қадим, Таърихи асрҳои миёнаи Ҷаҳон, Таърихи нави мамлакатҳои Аврупо, Таърихи навтарини мамлакатҳои Аврупо, Таърихи нави мамлакатҳои Осиё ва Африка, Геополитика, Таърихи дипломатия, Таърихи Шарқи Қадим, Таърихи Юнони Қадим, Таърихи муносибатҳои байналхалқӣ ва ғайра мураттаб ва ба таъъ расидаанд.

Кори тарбиявиро кафедра мувофиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда, он ҳамаи паҳлӯҳои тарбияи ҷавононро, аз ҷумла, қорҳои ташкилӣ, тарбияи ғоявӣ, меҳнатӣ, ҳуқуқӣ, ҳарбӣ-ватандӯстӣ, интернатионалистӣ, ахлоқӣ, касбӣ ва ғайраро дар бар гирифта, мувофиқ ба нақшаҳои тарбиявии раёсати донишгоҳ ва саторати факултет амалӣ мегардад. Дар доир намулдани ҷорабиниҳои мазмунан тарбиявӣ ва тайёр намулдани шогирдон барои гузаронидани онҳо нақши устодони кафедра назаррас аст.

Аз тарафи кураторони кафедра дар байни гурӯҳҳои таълимӣ мунтазам дарсҳои кураторӣ гузаронида шуда, ба проблемаҳои асосии тарбиявиро ахлоқӣ эътибори маҳсус дода мешавад. Ба донишҷӯёни факултет доир ба масъалаҳои ватандӯстӣ, ахлоқу рафтори ҳамида, тартиботи умумидонишгоҳӣ ва дохилифакултетӣ, қоидаҳои супоридани санҷишу имтиҳонҳо ва ғайра ба таври саҳеҳ маълумот дода мешавад.

Кураторони кафедра кори тарбиявиро дар гурӯҳҳои таълимӣ ҷоннок намуда, барои беҳдошти сифати ин қор кӯшишҳои зиёде намудаанд, аз он ҷумла қор бо шогирдони камбизоату ятим, қор бо донишҷӯёни дар хобгоҳ буда дуруст ба роҳ монда, бахшида ба ҷашнҳои миллию давлатӣ устодони кафедра дар хобгоҳ ҷорабиниҳои фарҳангӣ-тарбиявиро мегузаронанд.

Хулоса, кафедра аз аввали таъсисёбии худ то имрӯз дар фаъолияти таълимӣ, тарбиявӣ - ҷамбиятӣ ва илмӣ ба як қатор нишондодҳои назаррас ноил гардидааст.

Таҳлилу хулосабарорӣ нишон медиҳад, ки дар умум дастовардҳо ва нишондодҳои кафедра дар солҳои охир қаноатбахш аст. Дар давраи мазкур 2 нафар омӯзгори штатӣ (Д. Негматов., Начмуддинов) рисолаи номзадӣ ва 1 нафар омӯзгори штатӣ (А. Ҳусайнов) рисолаи доктории худро дифоъ карда, соҳиби дараҷаи илмӣ гаштанд. Баробари ин, се нафар ҳамқори кафедра: дотсент А. Валиев – рисолаи докторӣ ва ассистентон А. Мамадазимов, Ализода Д. А. рисолаҳои номзadiaшонро дифоъ карданд.

Дар соли 2019 бошад ба 2 омӯзгори кафедра (доктори илмҳои таърих Қ. Искандаров ва номзоди илмҳои таърих С. П. Сайнаков) аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодатномаи дотсент аз рӯи ихтисоси таърих дода шуд.

Агар дар соли 2015 иқтидори илмӣи кафедра 40 % буд, пас дар соли 2021 иқтидори илмӣ - омӯзгории кафедра ба 66, 6 1% баробар гардид, ки ин нишондод қаноатбахш мебошад.

Агар дар соли 2015 ҳайати кафедра 13 мақолаи илмиро аз нашр бароварда бошанд, пас дар соли 2020 устодони кафедра 6 монография ва 60 мақолаи илмӣ ва дар соли 2021 бошад устодони кафедра 1 автореферати диссертатсия (Т. Начмуддинов), 7 монография, 11 маводи таълимӣ, 129 мақолаи илмӣ-тадқиқотӣ, илмӣ-оммавино аз ҷоп бароварда, дар 90 конференсияҳои сатҳи донишгоҳӣ, ҷумхуриявӣ ва байналмилалӣ иштирок ва маъруза кардаанд [11]. Омӯзгорони кафедра дар солҳои охир дар ҳориҷи ҷумҳурӣ низ мақолаҳоро аз нашр бароварданд. Нишондодҳои аз ҳама паст илмӣи кафедра ба соли 2016 рост меояд, ки ҳамагӣ 6 мақолаи илмӣ аз нашр баромадаанд [9].

Дар давоми солҳои 2015 – 2021 омӯзгорони кафедра дар таҳия ва аз нашр баровардани барномаҳо, дастурҳои таълимӣ, қурси лексияҳо ва китобҳои дарсӣ фаъолона иштирок намуда, аз нашр бароварданд.

То аӣни замон 3 диссертатсияи номзадӣ (Раҳимзода Д., Р. Бадавлатова, Ш. Ҷонмуродов) аз муҳокимаи ниҳой дар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш гузашта, бо назардошти ислоҳи камбудию норасоӣҳо ба дифои қушод тавсия дода шуданд. Диссертатсияи докторанти соли 3-юми кафедра Б. Абдусаматов барои муҳокима дар кафедра пешниҳод гардидааст.

Кафедра дар ҷумҳурӣ нахустин кафедра оид ба таърихи Ҷаҳон ба шумор рафта, нақши он дар раванди таълим ва тарбия қардани мутахассисони соҳаи таърихи ҷаҳонӣ ва муносиботи байналхалқӣ назаррас мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алиев Аббос // Донишномаи Донишгоҳи омӯзгорӣ. Душанбе: Нушбод, 2021. С. 53 – 56.
2. Дафтари содирот ва воридоти мактубҳо, аризаҳо ва ғайра // Папкаи № 32. – Бойгонии ҷории кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии ДДЮТ ба номи С. Аӣнӣ.

3. Заключение кафедры всеобщей истории ДПТИ им. Т. Г. Шевченко об учебной, учебно-методической и научно-исследовательской работе доцента Сангинова Нажмуддина Садриддиновича // Бойгонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – Сангинов Нажмидин Садриддинович – Дело № 122. – Начато 1.09.1949 г. – Окончено 31.01.1990 г. – Л. 93.
4. Заключение кафедры всеобщей истории ДПТИ им. Т. Г. Шевченко об учебной, учебно-методической и научно-исследовательской работе доцента Сангинова Нажмуддина Садриддиновича // Бойгонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – Сангинов Нажмидин Садриддинович – Дело № 122. – Начато 1.09.1949 г. – Окончено 31.01.1990 г. – Л. 93.
5. Қарори Шӯрои олимони ДДОТ ба номи С. Айни Оид ба иваз намудани номи кафедраи «Таърихи умумӣ» дар шакли «Таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ» аз 27.08.2021 № 1/4.6 // Папкаи № 5. – Қарорҳои раёсат, Шӯрои олимони ва Шӯрои илмӣ но методии муассисаи таълимӣ. Бойгонии ҷорӣ кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ ДДОТ ба номи С. Айни.
6. Пирумшоев Х., Убайдуллоев Н. К., Худойдодов А., Маликов М. Донишгоҳи омӯзгорӣ дар масири таърихи миллат. Душанбе, 2011. 488 с.
7. Пирумшоев Х., Убайдуллоев Н., Муродов А. Нахустин маркази илму таълими таърих. Душанбе, 2011. – 304 с.
8. Сайнаков С. П., Мирзоев Ф., Начмуддинов Т. Нахустин кафедраи таърихи умумӣ дар ҷумҳурий (аз таърихи фаъолияти кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи С. Айни) // Омӯзгори Ҷавон. № 14 (1001). 09.05.2019. С. 14.
9. Сайнаков С. П., Шарифова Ш. Фаъолияти илмӣ кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи С. Айни дар солҳои 2015 – 2020 (дар ҳисобот ва рақамҳои оморӣ). Душанбе: ДСРТ, 2021 – 102 с.
10. Тухтаматов Тухтамет Гафарович // Бойгонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. – Дело № 3.
11. Ҳисоботи кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ ДДОТ ба номи С. Айни оид ба иҷрои қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва илмӣ методӣ дар соли 2021 // Папкаи № 38. – Ҳисоботи солонаи илмӣ кафедра. Бойгонии ҷорӣ кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи С. Айни.
12. Хуҷҷатҳои маҳфилҳои илмӣ донишҷӯён // Папкаи № 24 – Бойгонии ҷорӣ кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи С. Айни.
13. Хуҷҷатҳои тадбиқи қорҳои илмӣ // Папкаи № 20. – Бойгонии ҷорӣ кафедраи таърихи умумии ДДОТ ба номи С. Айни.
14. Шерғозиев М. Пайванди аҷдодӣ. Фаъолияти омӯзгорӣ зодагони шаҳрҳои қадимаи тоҷикон – Самарқанду Бухоро дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни // Паёми Душанбе. № 47 (1697). 4 июли соли 2012. 3-с.
15. Ямоқов Э., Мирзоев Б. Нахустмактаби олии Тоҷикистон. Душанбе – 1991. 272 с.

СОЗДАНИЕ И УЧЕБНО-НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАФЕДРЫ ВСЕОБЩЕЙ ИСТОРИИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ ВО ВРЕМЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

В своей статье автор изучил становление и учебно-научную деятельность кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. В данной статье рассматривается создание кафедры всеобщей истории ее дальнейшее развитие в годы независимости РТ. Обсуждаются также вопросы о профессорско-преподавательском составе, издания научных и учебных материалов, деятельности семинаров и кружков при кафедре.

Цель статьи. Целью изучения темы исследования является реализация и правильное понимание деятельности кафедре и полное ее изучение в период независимости.

В результате исследования мы достигли следующего:

Оказалось, что кафедра является одной из первых кафедр всеобщей истории в стране;

- отделение кафедры от кафедры истории СССР и ее самостоятельность;

- определение профессорско-преподавательского состава кафедры всеобщей истории;

- полная информация о состоянии научных работ, книг, учебных пособий и научных статей.

Ключевые слова: ТГПУ имени С. Айни, история, кафедра, преподаватели, профессора, статьи, всеобщая история, университет, международные отношения, образование.

CREATION AND EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY OF THE DEPARTMENT OF GENERAL HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS DURING INDEPENDENCE

In his article, the author studied the formation and educational and scientific activities of the Department of General History and International Relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. This article discusses the creation of the Department of General History and its further development during the years of independence of the Republic of Tajikistan. Issues, faculty, publications of scientific and educational materials, activities of seminars, circles at the department are also discussed.

The purpose of training. The purpose of studying the research topic is the implementation and correct understanding of the activities of the department and its complete study during the period of independence.

Research results. As a result of the study, we have achieved the following results.

- It turned out that the department is one of the first departments of general history in the country;

- separation of the department from the department of history of the USSR and its independence;

- determination of the teaching staff of the Department of World History;

- complete information about the status of scientific papers, books, manuals and scientific articles

Keywords: TSPU named after S. Aini, history, department, teachers, professors, articles, general history, university, international relations, and education.

Сведения об авторе:

Шарифова Шахло Шарифовна - ассистент кафедры всеобщей истории и международных отношений факультета истории Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, тел: (981 05 14 55)

About the author:

Sharifova Shahlo Sharifovna - Assistant of the Department of General History and International Relations of the Faculty of History of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, tel: (981 05 14 55)

ВКЛАД РУССКИХ УЧЁНЫХ В ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ СРЕДНЕЙ АЗИИ В 70-80-Е ГОДЫ XIX ВЕКА

Каноатова Г.И.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзаде

Во второй половине XIX века Средняя Азия стала полем внимания европейских стран, таких как Россия и Англия. Главной задачей, которых было укрепление своего статуса в континенте, посредством завоевания новых колоний. Именно число колоний в тот период определял могущество великих держав.

Англия была заинтересована в Средней Азии и часто направляла в Бухару, Коканд и Хиву путешественников и торговцев. В конце правления эмира Хайдара англичане наладили торговые отношения с Бухарой. В 1824 году через Индию в Бухару прибыл большой торговый караван. Англичане свое прибытие в Бухару мотивировали тем, что они в обмен на привезенные товары будут покупать лошадей. Они привезли в Бухару в большом количестве разнообразные товары, в том числе сукно, ситец, кисею, шелковые ткани и изделия из стали. Иноземные купцы свои товары продавали бухарцам по заниженным ценам. Этим они показывали щедрость английских купцов. Даже сделали большой подарок эмиру и его чиновникам. Эмир Хайдар этим был очень доволен, и купцам удалось пять раз побывать на его приеме. Англичане таким путем изучали внутреннюю жизнь эмирата. Постепенно они начали вмешиваться во внутреннюю жизнь эмирата и даже внесли свою лепту в подавление восстания китаи – кипчаков.

Англичане сами не знали таджикский язык, но и при помощи афганских и персидских вельмож они собирали важные сведения о положении в эмирате. Таким образом, они возбудили ненависть эмира к царской России.

При правлении эмира Насруллы (1826-1860) англичане в 1833 году добились больших успехов в Бухаре. На рынках эмирата по сравнению с русскими купцами англичане продавали свои товары на 50 процентов дешевле. Этим путем англичане хотели завоевать господство на Бухарском рынке.

Царская Россия принимала экстренные контрмеры, она вела борьбу за господство на бухарском рынке. После англо-афганской войны отношение эмира к Англии резко изменилось. Эмир стал слушаться Россию и обо всех действиях англичан сообщал царскому правительству. На рынках Бухары русские товары превосходили английские товары. Эмир старался не пускать англичан в Бухару. По его приказу в конце 30-х годов и начале 40-х годов были задержаны и даже казнены английские эмиссары. Эмир после того как англичане завоевали Афганистан прервал всякое сношение с ними. Даже в 1840 году с ходатайством в Петроград направил свое посольство для переговоров о царской защите от нападения англичан.

В свою очередь Россия была заинтересована в тесных торгово – экономических отношениях с Бухарским эмиратом и другими ханствами Средней Азии.

При эмире Насрулле Россия стала проявлять большую активность в изучении экономической и политической жизни Бухарского эмирата.

Русские ученые и миссионеры с начала 30-х и 40-х годов XIX века начали чаще приезжать в Бухару. Бухарцы в лице России нашли надежного союзника и защитника от вторжения извне, видели в ней крупнейшее государство, с которым полезно и выгодно поддерживать торговые и экономические отношения. Эти дружеские отношения постепенно заложили фундамент для будущей связи народов Средней Азии с Россией.[2, 588]

Одним из важных событий, подготовивших присоединение среднеазиатских ханств к Российской империи стала Бухарская экспедиция под руководством инженер-подполковника Константина Бутенева, состоявшаяся в июле-августе 1841 года. Михаил Михайлович Соловьёв зоолог, гидробиолог,

историк науки, в своей книге «Ученая экспедиция в Бухару в 1841-1842 гг.» писал:

«В официальной «открытой» инструкции Бутеневу, возглавивший экспедицию вменялось в обязанность передать от царя хану Бухары письмо и подарки, после чего миссии надлежало заняться «изучением благородных металлов и камней, так же как и руд, находящихся в Бухаре». На самом же деле, как гласит переданная Бутеневу секретная инструкция, основной задачей миссии являлось изыскание «наилучших путей для подчинения Бухары русскому влиянию». Для выполнения последнего поручения Бутеневу предлагалось, в целях упрочения политического влияния России и развития русской торговли, собрать возможно достоверные и полезные сведения как о Бухарском ханстве, так и сопредельных с ним землях и установить должные отношения между Россией и Бухарским ханством. Чтобы обеспечить успех данных предначертаний, Бутенев на время пребывания в Бухаре получал звание посланника и снабжался, кроме официальных сумм, секретным денежным фондом. Последний был предназначен главным образом для тех влиятельных в Бухаре лиц, которые пожелали бы «извлечь личную пользу из добрых отношений к России».[7, 207]

В экспедиции приняли участие видные учёные, в том числе М. Богословский, В. Леман и др. Пройдя вверх по реке Зеравшан, экспедиция открыла несколько месторождений полезных ископаемых. Участники экспедиции издали много весьма ценных естественно-исторических и географических работ о Бухарском эмирате. Одним из главных достижений экспедиции стала подробная карта Бухарского эмирата. О масштабах научных результатов экспедиции говорит то, что коллекция насекомых, собранная в основном, в долине Зеравшана, включала в себя свыше тысячи видов. На полную обработку ботанической коллекции Лемана Российской академии наук потребовалось восемь лет.

Особенно выделяется труд «Описание Бухарского ханства» Н. В. Ханькова, переведенное на французский, немецкий и английский языки.[3] Данный труд явился своеобразной энциклопедией о быте, традициях, культуре, истории народов Бухарского эмирата.

Большой вклад в исследование Средней Азии внесли и военные, которые, прибыв в этот край и полюбив его, становились исследователями. Так, например, руководитель военных операций в Туркестане генерал-лейтенант Д.И. Романовский был одновременно и исследователем. Изданный им труд «Заметки по Средней азиатскому вопросу» (1868), и поныне не утратил свою научную ценность. Среди военных исследователей особое место занимает группа офицеров-пограничников, служивших на территории Памира. Ценные исследования природы и истории края оставили капитан А. Кузнецов и полковник В. Зайцев.[1, 43]

Ещё в 1867–1869 годах А.П. Федченко в основном определил топографию Северного Таджикистана. В 1875 году Гиссарская экспедиция, которой руководили Д.В. Вишневский и Ф.Ф. Шварц, установила подлинный рельеф южного Таджикистана и отразила на географической карте территорию в 50 000 кв км.[8, 178]

В 70-80-е годы Россия получила возможность для всестороннего изучения Памира в географическом и военно-стратегическом аспекте.

Первое непосредственное знакомство русских с географией Памира связано с именем полковника Каульбарса, исследовавший Тянь-Шань в 1869 году и его поездкой в Кашгар в 1872 году.[2, 688]

А. П. Федченко положил начало комплексному и систематичному изучению Памира в России. В 1869-1872 гг. он совершил три крупных результативных поездки в долину Зеравшан, к Искандаркулю, в Кокандское ханство, дойдя до северных рубежей Памира. Составленная им карта Кокандского ханства и Памира считалось одним из точных и совершенных в свое время. Он был первым из европейцев, который пересёк Алайский хребет и побывал в Алайской долине. Высокую оценку дал его заслугам по изучению Памира И.В. Мушкетов, писав: «Путешествие А. П. Федченко на Алай составляет такую же эпоху, какую составило знаменитое путешествие Вуда в 1839 г. к озеру Сарыкол».[4, 32]

После присоединения Коканда к России (1876 г.) Памир и его окрестности стали более доступным для русских исследователей. Так, весной 1876 года была организована экспедиция под началом Витзенштейна для исследования побережья озёр Рангуль и Каракуль, членом этой экспедиции географом Л.Ф.Костенко были собраны много интересных и ценных материалов о географии этого края.

Летом 1876 года в Алае и предгорьях Памира разведывательную работу для получения сведений провела военно-научная экспедиция под командованием М.Д. Скобелева, в его состав входили географы и натуралисты Бонсдорф, Лебедев, Костенко, Коростовцев, Ошанин и др. Благодаря деятельности этого отряда, впервые была составлена карта Бадахшанского, Шугнанского, Дарвазского, Чаттарского владений, а также смешанные с ними территории Каратегина, Куляба, Гиссара, Кундуза, Кашгара.[5, 140-141]

Как известно, выдающийся русский ученый П.П. Семенов-Тянь-Шанский фактически впервые в науке детально изучил ботанико-географическое положение значительной части Тянь-Шаня.

В 1877-1878 гг. Русским географическим обществом была организована комплексная научная Фергано-Амурская экспедиция под руководством известного русского учёного Н.А. Северцова. Экспедиция прошла через Заалайский хребет и обследовала часть Восточного Памира до Каракуля, а в

1878 году прошла из Оша мимо Каракуля, проникла в бассейн Мургаба и вышла в Аличурскую долину к озеру Яшилкуль. Благодаря этой научной экспедиции впервые было установлено, что Памир представляет собой самостоятельную горную систему, связывающую Центральную Азию с Передней. Н.А. Северцов дал определение и разъяснение орфографического типа рельефа, характерного для Памира. Он установил, что а Памирской системе нет настоящих плоскогорий, и характерной особенностью ее является наличие многовременных горных массивов. Такая форма, по его мнению, способствовала образованию ледников.[6, 50] Эта экспедиция впервые в мировой науке определила подлинный рельеф и подготовила геологическое обоснование системы Памир–Алай. Изданная ими первая в мире карта Памира практически не отличается от современной.[1, 44]

Знаменитый русский путешественник Н.М.Пржевальский прославился своими исследованиями Центральной Азии. Он исследовал горные районы Тянь-Шаня и северо-восточную часть Тибета. Его сподвижник П.К. Козлов также являлся одним из исследователей Центральной Азии, изучал экономику и быт народов Центральной Азии, собрал богатейшие коллекции флоры и фауны, изучал археологические памятники.

Особая заслуга в изучении Памира и Припамирских районов принадлежит Б.Л. Громбчевскому, который совершил ряд экспедиций с 1881 по 1891, по результатам которых можно было уточнить многие географические и топографические данные об этом крае. Командированный на Тянь-Шань царским правительством в 1886 году, он пешком прошел и произвел съемку почти 1000 верст пути, в 1888 году прошел 2800 верст по весьма мало или совсем не исследованным местностям Памира, части Гиндукуша, некоторым истокам Инда. Им была произведена маршрутная съемка 1383 верст, определены 14 астрономических пунктов, 158 высот, собраны весьма разнообразные коллекции и т.д. [1, 44]

Таким образом, не смотря на то, что завоевание Средней Азии со стороны России имело отрицательные последствия, и превратила этот регион в бесправную колонию для русских промышленников и банкиров, оно также открыло широкий путь для развития разных отраслей промышленности, строительства железных дорог, началось систематическое и научное изучение горных массивов, сближение и ознакомление культуры русских и местных народов. Особенно большое внимание уделялось географическому изучению Памира, Алайской горной системы, Заравшанской долины, были достигнуты большие успехи в составлении карт местностей, собраны большие материалы о флоре и фауне, об экономике, традициях и обычаях народов Средней Азии.

До сих пор не потеряли научного интереса труды В.В. Бартольда, А.А. Семенова, В.Ф. Опанина, А.П. Федченко, В.В. Радалова, А.Д. Гребенкина, Л.Н. Соболева, А.Л. Куна, А.Е. Регеля, В.Л. Вяткина, И.В. Мушкетова, Г.Д. Романовского, В.П. Наливкина, Д.Л. Иванова и других исследователей. Эти исследования дали возможность для дальнейшего развития географической науки в Средней Азии и более достоверного изучения этого региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиева Р.Р. Вклад русских путешественников и ученых в изучение истории, этнографии, экономики и политического строя таджикского народа // Вестник ОГУ №2/февраль, 2009
2. История таджикского народа. Том IV.-Душанбе., Дониш, 2010.-стр. 588.
3. Материал из Википедии
4. Мушкетов И.В. Туркестан. Географическое и орографическое описание по данным собранным с 1874 по 1880 гг.- Изд.2.-Пг., 1815-с.32
5. Постников А.В. Схватка на крыше мира. Монография в документах.- Москва., 2001.-с.140-141.
6. Северцов Н.А. Путешествие по Туркестанскому краю.- М., 1947.- с.50.
7. Соловьев М.М. Ученая экспедиция в Бухару в 1841-1842 гг. М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1936. — 207 с.
8. Тухтаметов Т.Г. Русско-бухарские отношения в конце XIX – начале XX в. Ташкент: Фан, 1966. – 178 с.

ВКЛАД РУССКИХ УЧЁНЫХ В ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ СРЕДНЕЙ АЗИИ В 70-80-Е ГОДЫ XIX ВЕКА

В данной статье автором исследуется роль русских учёных в исследовании территории Средней Азии в период до и после завоевания этого региона со стороны России. Особенно большое внимание уделяется научным экспедициям, которые были направлены для изучения географии Памира, Алайского хребта, долины Заравшана. В результате этих экспедиций со стороны русских учёных были собраны материалы о расположении, традициях, обычаях, топографии этих местностей. Ими были составлены карты, данные которых почти не отличаются от современных. До сих пор не потеряли свое научное значение труды этих исследователей и использовались в дальнейшем изучении горных регионов Средней Азии, в том числе Памира.

Ключевые слова: Россия, Англия, Средняя Азия, научные экспедиции, Памир, исследование, русские учёные, топография, карта, география

THE CONTRIBUTION OF RUSSIAN SCIENTISTS IN THE GEOGRAPHICAL STUDY OF CENTRAL ASIA IN THE 70-80S OF THE XIX CENTURY

In this article, the author examines the role of Russian scientists in the study of the territory of Central Asia in the period before and after the conquest of this region by Russia. Particular attention is paid to scientific expeditions that were sent to study the geography of the Pamirs, the Alai Range, and the Zarafshan Valley. As a result of these expeditions, Russian scientists collected materials on the location, traditions, customs, topography of these areas. They compiled maps, the data of which almost do not differ from modern ones. Until now, the works of these researchers have not lost their scientific significance and were used in the further study of the mountainous regions of Central Asia, including the Pamirs.

Keywords: Russia, England, Central Asia, scientific expeditions, Pamir, research, Russian scientists, topography, map, geography

Сведения об авторе:

Каноатова Гулдаста Ибрагимовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурных коммуникаций Таджикского Государственного института языков имени Сотима Улугзаде, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел. (+992) 934622992, 918622992.

About the author:

Kanoatova Guldasta Ibragimovna - candidate of history, docent of the history and intercultural communications Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzada, 734019 .Dushanbe, 17/6 Mukhammadiev st., Phone: (+992) 934622992, 918622992

ЗАРУРИЯТИ БУНЁДИ ОСОРХОНАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Иброҳимзода З.С.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон

Осорхона муассисаи илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-маърифатӣ буда, самти асоси фаъолияти он ҷамъоварии осори таърихӣ-фарҳангӣ, омӯзиш, ҳифз ва муаррифии осори аتيқӣ мебошад. Беҳуда нест, ки тамоми меҳмонону сайёҳоне, ки дохили мамлакат мешаванд, сараввал аз осорхона дидан менамоянд, чунки толорҳои намоишии ин боргоҳ ровии таърих, бурду бохт ва дастовардҳои кишвар мебошанд. Аз ин хотир, дар замони имрӯза саҳми осорхонаҳо дар рушду нумӯи сиёсати фарҳангӣ ва ривочу инкишофи муносибатҳои хориҷии ҳар як давлат омилҳои таъсирасонанда аст. Фаъолияти пурмаҳсули ин маҳзани ёдгориҳои нодир на танҳо барои пешравӣ ва эътирофи фарҳанги қадиму волои кишвару миллат барои оламиён хизмат мекунад, балки дар ташаккул ва инкишофи худшиносии миллии тамошобинони дохилӣ низ саҳмгузор аст. Аслан мақсади ташкилшавии осорхонаҳо ҳам аз он иборат аст, ки дар хусуси таърих, урфу одат, ҳунармандии аҷдодон, ки дар давраҳои қадим зиста, давлату миллатро поянда нигоҳ доштанд, ҳикоят намояд ва насли ҷавонро, ки номбардору давомдиҳандагони ниёгон мебошанд, дар рӯҳияи эҳтирому ифтихор ба таърихи гузашта ва ташаккули ҳисси худшиносии миллии тарбият намоянд.

Қисми асосӣ, аз нигоҳи инчониб ҳадафи асосии фаъолияти осорхона дар тамошобинони дохилӣ бедор намудани ҳисси худшиносӣ ва хувияти миллии мебошад.

Дар ҳама давраи замонҳо осорхонаҳо макони нигоҳдорӣ ва омӯзиши ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ буданд. Аввалин осорхонаҳо дар мамлакатҳои Юнону Рум дар асрҳои IV-III пеш аз милод ташкил ёфтаанд, ки дар он давра ашӯҳои зебою диққатҷалбкунанда ҷамъоварӣ ва ба оммаи тамошқобинон пешниҳод мегардид. Гирд овардани коллексияҳои осори санъату маданият, таърих ва дигар соҳаҳои ҷудогонаи илм дар Италияи давраи Эҳё, баъдтар дар Англия, Франция, Россия, Олмон ва дигар мамлакатҳо ба ҳукми анъана даромад.

Ҳамин тариқ, агар нафарони аввалинро, ки ҷамъ овардани ашӯҳои таърихӣ машғул буданд роҳибони маъбади Мудро ҳисобем, осорхонаҳо таърихи зиёда аз 2000-сола доранд [4, с. 4].

Аз нимаи дууми асри XVIII сар карда бо мақсади ба наслҳои оянда расонидани ҳифз намудан, омӯхтани нигоҳҳои нодир ва қиммати баланди фарҳангидошта дар мамлакатҳои мутамаддин бунёд намудани осорхонаҳо ба таври расмӣ оғоз шуд, ки дар натиҷаи ин раванд, осорхонаҳои Британияи Кабир соли 1753, Луври Париж соли 1793, Прадони Мадрид соли 1819, Эрмитажи Санкт-Петербург соли 1852, Нигористони Третьякови Москва соли 1856, Метрополитени Нью-Йорк соли 1870 созон дода шуданд [6, с. 223-276].

Дар Аврупо ташкилҳои осорхонаҳо ҳамчун муассисаҳои махсуси макони нигоҳдорӣ, ҳифз ва ба маърази тамошо гузоштани ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ ба асрҳои XVI-XVII рост меояд. Ин айёми

пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ, ташаккули илми Замони нав ва рушди саноат, адабиёт, хунармандӣ мебошад. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ва дигар таҳқиқотҳои бузурги илмӣ, пайдоиши аввалин дастгоҳҳо барои чопи китобҳо ҳосили ин давра мебошанд. Маҳз дар ҳамин замон, яъне асрҳои XVI-XVII коллексияҳои аввалин аз ҷониби баъзе афроди фарҳангдӯст ҷамъоварӣ гардида пешниҳоди тамошобинони гуногун гардонида мешаванд. Бо гузашти айём дар систематизасияи ин коллексияҳо диққати асосӣ ба даврабандии таърихӣ ашӯҳои коллексияҳо равона шуда буд. Осорхона ҳамчун институтҳои иҷтимоӣ дар асоси коллексиякунонии боҳадаф дар асрҳои XV—XVI дар Италия ташкил карда мешавад [11, с. 14].

Қадами дигари қатъӣ дар рушди соҳаи осорхонавӣ ба асри XVIII рост меояд. Дар ин замон фаъолияти осорхона характери илмиро ба худ касб мекунад ва осорхонаҳо ҳамчун муассисаҳои илмӣ – таҳқиқотӣ эътироф карда мешаванд. Дар ин давра аз омӯзишу таҳқиқи коллексияҳои осорхонаҳо барои донишмандону олимони маълумотҳои нави илмӣ дастрас мегардад. Аз ҳамин замон оғоз намуда барои осорхонаҳо биноҳои махсус бо назардошти хусусияти таҳассусии он сохта мешаванд. Ибтидои асри XIX дар Аврупо осорхонаҳои зерин дарҳои худро барои тамошобинон боз намуданд: Осорхонаи миллии Венгрия (соли 1802), Осорхонаи Прага (соли 1818), Осорхонаи атиқӣ дар Берлин (соли 1828) ва ғайра [10, с. 312].

Дар Россия бошад нимаи аввали асри XIX дар қатори дигар осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ, аввалин осорхонаҳои баҳрӣ (соли 1805) ва артиллерӣ дари худро барои тамошобинон боз намуданд.

Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин мебошад, ки ҳама вақт мақсад аз ташкил намудани осорхонаҳо ин ҳифз намудани шохкорӣҳо ва ёдгориҳои моддӣ маънавӣ аст. Дар ин маҳзани ёдгориҳои нодир мутахассисони касбӣ пайваста ба омӯзиши таърихи бозёфтҳо, таҳқиқи онҳо ҳамчун манбаи муътамади донишҳои илмӣ машғул ҳастанд.

Файласуфи асри XIX-и рус Фёдоров Н. Ф. нигоштааст: «Осорхона ба воситаи ёдгориҳои ҳифзнамудаи худ иртиботи миёни гузаштагону имрӯзиёро ба амал меорад ва агар ин эҳтирому иртибот аз байн равад, инсон ҳамчун мавҷудоти дорои одоби ахлоқ рисолати худро аз даст медиҳад ва ҳамчун бут бетаовут боқӣ мемонад» [12, с. 351]. Мутафаккирони тоҷик Аҳмади Дониш ва Мирзо Сироч пас аз сафар ба кишварҳои Русия ва Аврупо осорхонаро ҳамчун ганҷинаи медонанд, ки он ҷо шохкорӣҳои ниёгон гирдоварӣ шуда, мақсад аз он муаррифии шукӯҳу шаҳомати таърихӣ давлатдорӣ буда, тамошобинонро дар рӯҳияи ифтихори миллий тарбият менамоянд [4, с. 57-62].

Осорхона чун макони муқаддас ба одамон кӯмак менамояд, ки боварии худро тақвият бахшанд ва ҷаҳонбинии хешро бо арзишҳои фарҳангии дар ҷомеа қабул шуда муқоиса намоянд. Тибқи таҳлилҳои донишмандон он миллате ҳуввияти хешро поянда дошта метавонад, ки агар афроди он дар рӯҳияи худшиносӣ тарбия ёфта, ба осори таърихӣ-фарҳангии ниёгони худ арҷ гузоранд. Саҳми осорхонаҳо дар иҷрои ин амал, ҳамчун муассисаи илмӣ-фарҳангӣ муҳим аст. Бо дарназардошти ин арзиш ҳанӯз дар оғози давлатдорӣ худ Иттиҳоди Шуравӣ ба фарҳанг ба нақшу таъсири осорхонаҳо дар ҷомеа таваҷҷуҳи хос намуда, Шӯъбаи назарияи музейшиносӣ дар назди осорхонаи давлатии таърихи шаҳри Москва таъсис дода шуда буд. Мақсад аз ифтитоҳи ин шӯъба ҷустуҷӯи роҳи усулҳои ҷалби тамошобинон ба чунин маҳзанҳо буд [9, с.21-22]. Баргузориҳои аввалин анҷуман (съезд)-и осорхонашиносон дар соли 1931 низ бо чунин ҳадаф сурат гирифта, дар муайян намудани самти минбаъдаи коргузориҳои осорхонаҳо дар самти тарбияи маънавии шаҳрвандон нақши муҳим бозид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳаёти маънавии ҷомеа зарураати ташкили осорхонаҳоро ба назар гирифта, соли 1931 дар шаҳри Хучанд [14, с.19] ва соли 1934 дар Душанбе аввалин осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ ифтитоҳ ёфтанд. Аммо боиси ёддошти махсус мебошад, ки маҳз дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гашт, ки ба ташкили осорхонаҳо - ҳамчун маҳзани ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии ниёгон ва ба намоиш гузоштани онҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Дар ин раванд бунёди Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, осорхонаи таърихи кишваршиносии вилояти Хатлон ба номи Авасто, муассисаҳои давлатии «Осорхона-мамнӯъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара», Мамнӯъгоҳи таърихӣ-фарҳангии «Хулбук», «Мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб», Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи академик Бобочон Ғафуров, осорхонаи таърихи вилояти Суғд, осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ дар шаҳри Ҳисор, ноҳияҳои Спитамен, Дӯстӣ, Ҷалолиддини Балхӣ гувоҳи ин ҳарфхост. Ҳамзамон, таъкидан қобили ёдоварист, ки дар замони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо муайян шуда, нақш ва мақоми онҳо ҳамчун марказҳои иҷтимоии нигоҳдорӣ, таҳқиқ ва таблиғи арзишҳои фарҳангӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» (соли 2004, бо таҳрири нав соли 2012) мушаххас гардидаанд. Тибқи муқарароти осорхонавӣ, бинои осорхона ҳатман бояд бо дарназардошти хусусиятҳои ҳирфавии ин соҳа бунёд гардад, ки ин кор танҳо дар солҳои истиқлолияти давлатӣ бо бунёди Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар кишвари мо амалӣ гашт.

Муассисаи давлатии Осорхонаи миллии Тоҷикистон тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 27.07.2011, №1094 таъсис ёфта, аз зербино ва се ошӯна иборат буда, масоҳати умумии он зиёда аз 24 ҳазор метри мураббаъро ташкил медиҳад. Барои экспозитсияи осорхона ҳамагӣ

22 толори экспозитсионӣ (12 толори калон, 8 толори хурд ва 2 толори мунаввар) пешбинӣ гардидааст. Қобили зикр аст, ки бинои Осорхонаи миллии Тоҷикистон аввалин бино дар қаламрави кишвар аст, ки маҳз барои осорхона бунёд ёфта, тамоми хусусиятҳои ҷирфавии ин соҳа ба ҳисоб гирифта шудааст.

Ҳамчунин дар зербино як маҷлисоғ бо 274 ҷои нишаст, панҷ ҳуҷраи калони фондӣ (ҳазинагоҳ) ва ду мағозаи армуғонҳо ҷойгир мебошанд. Бояд зикр кард, ки то имрӯз дар ҷумҳурии Озмоишгоҳ тармиму таҳкими (реставратсия ва консерватсия)-и экспонатҳо вучуд надошт. Бинобар ин, баҳри ҳифзи мероси таърихию фарҳангӣ ва тарбияи кадрҳои миллий дар зербинои осорхона 12 ҳуҷраи реставратсионӣ пешбинӣ шудааст, ки дар онҳо имрӯз мутахассисони касбӣ фаъолият менамоянд.

Ҳамчун муассисаи илмӣ-фарҳангӣ фаъолияти осорхона вижагиҳои худро дошта, ба донишомӯзӣ, баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллий, зебоипарастӣ, муаррифии таъриху фарҳанги як халқу миллат ба ҷаҳониён, гиромидошти арзишҳои миллий, арҷгузори фарҳанги бостонӣ ва тарбияи маънавии тамошобинон равона шудааст. Хусусияти ҳоси тарбиявии осорхона асосан дар истифоданамоии бозёфтҳои антиқӣ- ёдгориҳои аслий, ки таърихи ҷумҳурияи Тоҷикистон ва анъанаҳои фарҳангиро бозгӯй менамоянд ифода меёбад. Ҳосияти дигари осорхона тарбияи ғоявии тамошобин аст, ки ин амал ба воситаи ташкилу баргузори экскурсияҳо, намоишҳо, вохӯриҳо, конфронсҳои илмӣ, наشري маводи таърихӣ, таълиғи забон ва сарулибоси миллий сурат мегирад. Экспозитсияи осорхона метавонад дар ниҳоди тамошобин шавқ донишҷӯи таърих, ташаккули ба ҷаҳонбинии илмию сиёсиро ривҷ дода, дар тарбияи ахлоқи шахс саҳмгузори намояд.

Осорхона бояд ифодагари санъати баланди ҳунармандии ниёгон, таъриху фарҳанги волои миллати тоҷик бошад. Аз ин рӯ дар толорҳои намоишӣ ин маҳзани ҳифзи осори ниёгон беҳтарин ёдгориҳо – шоҳкориҳои аҷдодон аз тамоми минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ҷамъоварӣ ва баҳри тамошои меҳмонони дохилӣ ва хориҷӣ гузошта шудааст. Аз ҷониби кормандони осорхона Нақшаи экспозитсионӣ- мавзӯии толорҳо, Концепсияи илмӣ осорхона таҳия шуда, дар асоси он ҷои ҳар як экспонат муаян карда шудааст. Ҳангоми таҳияи Концепсияи илмӣ ва Нақшаи экспозитсионӣ-мавзӯии осорхона, муаллифони ба дастовардҳои нави илмӣ таърихшиносии Тоҷикистон таъя намудаанд [15, с.55]. Ногуфта намонад, ки дар бунёд ва ориши илмию бадеии осорхонаи миллии Тоҷикистон саҳми дигар муассисаҳо аз қабилӣ Бунёди мусаввирии Тоҷикистон, Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Саридораи геологияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дирексияи сохтмони иншооти ҳукумати Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии заминсозӣ, геодезӣ ва харитасозии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд аст [3, с.3]. Боиси ёддошти махсус аст, ки барои тавассути экспонатҳои даврҳои гуногун кушодани мавзӯҳои таърихӣ саҳми осорхонаи ҷумҳуриявии таъриху кишваршиносии ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии шаҳри Панҷакент, осорхонаи таърихи вилояти Суғд, осорхонаи таърих ва фортификацияи қалъаи Хучанд, осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Ховалинг, осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ба номи Қирғизбек Ҳушқадамови шаҳри Хоруғ, мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Қўлоб, мамнӯъгоҳи таърихӣ-фарҳангии Ҳисор, осорхонаи бостоншиносии назди Пажӯҳишгоҳи таърихи Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар осорхонаҳои қаламрави ҷумҳурий назаррас мебошад.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон ҳамчун муассисаи илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-маърифатӣ дар толорҳои намоишӣ худ оид соҳаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик маълумот медиҳад. Дар пештоқи миёнсарои осорхона нусхаи тасвири деворнигораҳои Панҷакенти қадим, ки дар адабиёти илмӣ ҷаҳонӣ бо номи «Рустамнома» маълуманд наққошӣ шудааст, ки тамошобинони ватанию хориҷӣ пас аз шиносӣ бо онҳо оид ба санъати тасвирии ниёгонӣ тоҷикон маълумот пайдо менамоянд. Вобаста ба тасвири ин манзара, ҳангоми ориши бадеии осорхона масъулони ба нусхаи аслии деворнигораҳо, ки айни замон дар Эрмитажи давлатии Санкт-Петербург маҳфузанд таъя намуданд ва сабти видеои онро ҳангоми муайян намудани саҳнаҳои «Рустамнома» истифода намудаанд.

Хусусияти вижаи Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар он аст, ки ёдгориҳои толорҳои намоишӣ он ба ягон давраи муаяни таърихӣ ё соҳавӣ маҳдуд наменаванд. Яъне тамошобин метавонад бо олами набототу ҳайвонот, сангҳои қимматбаҳо, ёдгориҳои таърихӣ, ки аз асри санг то имрӯз маҳфуз монданд, таърихи Тоҷикистон дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ва дастовардҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии имрӯзаи ҷумҳурии соҳибистиқлол, санъати тасвири ва жанрҳои мухталифи он шинос гардад. Бо ин мақсад дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон барои тамошобинон ҷор шӯбаи экспозитсионӣ: шӯбаи табиат, шӯбаи таърихи бостон ва асрҳои миёна, шӯбаи таърихи нав ва наватарин, шӯбаи санъати тасвирӣ ва амалӣ фаъолият менамоянд. Илова бар ин дар осорхона шӯбаҳои фондӣ, илмӣ-методӣ, бозсозии экспозитсионӣ ва дизайн, тармим ва консерватсия, бақайдгирии фондӣ ва феҳристнигорӣ, робитаҳои хориҷӣ, бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ, мероси ҳаттӣ, экскурсионӣ ва оммавӣ, менечмент ва маркетинг, банақшагирии молиявӣ ва муҳосибот амал намуда, барои дар ҳолати хуби техникаӣ нигоҳ доштани таҷҳизоти муосир раёсати техникаӣ-муҳандисӣ фаъолият менамоянд.

Дар шӯбаи табиат толори махсуси геологӣ амал менамояд ки дар он намунаи сангҳои қимматбаҳои конҳои худуди кишвар, пайдоиши ҳаёт дар рӯи замин, гӯшаи палеонтология (организмҳои

сангшуда) барои тамошо гузошта шудаанд. Дар маркази толори зикршуда ба таври махсус дарахти аз сангҳои тоҷикистон сохташуда гузошта шудааст, ки он 3м 40см баландӣ ва 800 кг вазн дошта, 19536 баргҳои дарахти зикршуда аз сангҳои қимматбаҳои Тоҷикистон сохта шудаанд. Инчунин дар шӯъбаи табиат панораммаи дараи Пиёз (ноҳияи Рашид) оварда шудааст, ки дар ин макон аз ҷониби олимони тоҷик як қатор минералҳои нав кашф шудаанд ва номгузории онҳо ба ифтихори Тоҷикистон ва донишмандони он гузошта шудаанд. Масалан, минерали баротовит (ба ифтихори академики соҳаи геология Рауф Баротов), суғдиовит (ба ифтихори аввалин давлати тоҷикон Суғд), тоҷикит (ба ифтихори Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ин номгӯй (зиёда аз 25 намуд) дар феҳристи минералҳои умумичаҳонӣ сабт шудаанд.

Натиҷаҳои ҳафриётҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки қадимтарин бошишгоҳҳои давраи асри санг дар мавзеи Кулдараи ноҳияи Ховалинги Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд, буда, таърихи 1 млн. сол дорад. Аз ин макон ба миқдори 96 адад олотҳои сангӣ мисли чопперҳо ва чоппингҳо ёфт шудаанд. Илова бар ин бошишгоҳҳои Қаратов, Лоҳутӣ, Оби Мазор низ муҳиммтарин ёдгориҳои палеолити қадимаи Тоҷикистон мебошанд. Барои он ки тамошобинон оиди ҳаёти одамони асри санг тасвироти мукамал дошта бошанд, дар шӯъбаи таърихи бостон ва асрҳои миёнаи Осорхонаи миллии Тоҷикистон диораммаи асри санг сохта шудааст. Лозим ба ёддошт мебошад, ки барои омода намудани диорамаи мазкур дар катори кормандони илмӣ осорхона ҳамчунин рассомон, муҷассамасозон, дизайнерон, бостоншиносон ҷалб гардида буданд [3, с.4].

Доир ба ҳунари аҷдодони мо дар аҳди биринҷ, дар экспозитсия ёдгориҳои деҳшаҳри Саразм, аз қабилҳои сафолпӯрҳои мунаққаш, зарфҳои гуногуни сафол, пайконҳо, сӯзану диравшҳои аз устухон омодашуда, сангҳои тарозу, пиёлаҳои косаи аз санги санҳои мармар сохташуда ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Ҳамзамон дар ин ғӯша кордҳои якдарама дударамаи биринҷӣ, сузанҳои биринҷӣ, оинаи биринҷӣ дастадор, қурғошим дар шакли нимдоира, чангакҳои биринҷӣ барои моҳидорӣ ва табари биринҷӣ -аввалин бозёфтҳои тасодуфӣ, ки аз ҷониби сокини маҳала Ашуралӣ Тайлонов ҳангоми кишт ёфт шудааст ва бо шарофати ин корҳои бостоншиносӣ оғоз ёфта Саразм бо таърихи 5500- ҳазор сола кашф ва машҳури дунё гардид, дар экспозитсия гузошта шудаанд [8, с.38-40].

Баҳори соли 2008 дар ҳудуди деҳоти Ғелот (воқеъ дар 6 километрии самти шимолу ғарбии шаҳри Кӯлоб), ғӯрхона кашф шуд, ки дар он устухонҳо ва косаҳои сари зани 35-40 сола бозёфт гардид. Дар асоси таҳқиқи косаҳои сари ёфтшуда, симои зани ғелотии аҳди биринҷ аз ҷониби Нечвалода А. И. барқарор карда шуд. Симои зан аз ҷиҳати антропологи ба ғӯрҳои хиндуаврупоӣ мансуб аст. Ҳамзамон аз ин ёдгори зарфҳои сафолӣ, сафолпораҳо, мӯҳраҳо, ҳайкалчаҳо ва дигар ашёи биринҷӣ пайдо шудаанд.

Ҳангоми кӯшишҳои бостоншиносии аҳди биринҷӣ баъдии Кангуртут (ноҳияи Темурмалик) бостоншинос Виноградова Н.М. косаҳои сари занро ёфт намуд [1, с.192-194]. Косаҳои зерин таъсири рутубат зарар дида буд. Бо кушиши кормандони Пажӯҳишгоҳи этнологи ва антропологии назди Академияи Илмҳои Федератсияи Россия косаҳои сари тармим карда шуд. Ҳолати нисбатан хуби қисми пеши ҷумҷума ба олими рус Л. Т. Яблонский имкон дод ки намуди умумии симои занро барқарор намоянд. Таҳқиқот муайян намуд, ки косаҳои сари ба зани 18-30 сола тааллуқ дорад. Он аз ҷиҳати антропологи ба ғӯрҳои хиндуаврупоӣ мансуб аст.

Мувофиқи маълумотҳои сарчашмаҳои таърихӣ соли 1877 аз ҳудуди ноҳияи Кубодиёни Тоҷикистони имрӯза дафинаи ёдгориҳои таърихӣ тавассути тоҷирон аз мардуми маҳаллӣ харидорӣ шуда, ба Ҳиндустон интиқол меёбанд. Ин ёдгориҳо бо номи «Дафинаи Амударё» машҳуранд, ки он аз 170 адад ашёи гуногунҳаҷм ва гуногуншакли ҳунари заргарӣ ба монанди зарфҳо, даспонаҳо, мӯҳраҳо, ороишоти занона, ҳайкалчаҳои одамону ҳайвонот, нишонҳо ва 1300 сикаҳои тиллоиву нукрагӣ иборат буда, мансуби ду давраи таърихӣ-охири асри IV то милод ва миёнаи асри III то милод мебошанд [2, с.4-95]. Айни замон қисмати бузурги ёдгориҳои «Дафинаи Амударё» дар осорхонаи Британияи Кабир маҳфузанд ва вобаста ба ифтиҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон, бо ҷаҳду толоши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 адад нусхаи тиллоӣ ва нукрагии бозёфтҳои ин дафина аз осорхонаи Британия ба Осорхонаи миллии Тоҷикистон интиқол дода шуд, ки ашёи мазкур дар толорҳои намоишӣ ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон толори махсуси намоиши сиккаҳо дар ҳаҷми 426м² амал менамояд ки дар дигар осорхонаҳои Осиёи Марказӣ бо чунин миқёс толор намоиши сиккаҳо вучуд надорад. Тамашобинон имкон доранд дар ин толор бо сиккаҳои аҳди юнону-бохтарӣ, қушонӣ, сосонӣ, бухорхудотӣ, сомонӣ, қарахонӣ, темурӣ, намунаи пулҳои аҳди Иттиҳоди Шуравӣ ва истиқлолият, сиккаҳои ҷашнии Тоҷикистон муосир шинос шаванд. Ҳангоми ороиши ин толори намоишӣ масъулорно чунин масъала ба андеша водор намуда буд, ки сиккаҳоро ҷӣ гунна, бо кадом услуб ба намоиш гузошт, ки дидани он барои тамашобинон мувофиқ бошад. Маҳз ҳамин омил ороишгарон ва корманди илмиро водор намуд, ки намуди махсуси зермон (подставка)-ро омода намоянд. Ғайр барои боз ҳам хубтар намудани навиштаҷот ва тасвири рӯи сиккаҳо расмҳои онҳо калон карда дар девораҳо насб шудаанд.

Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон толори махсуси тӯҳфаҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон амал менамояд, ки дар

он ҳадяҳои ба Президенти Тоҷикистон аз дигар мамалики олам эҳдошуда ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Хулоса, Ҳамин тариқ, аз нигоҳи инчониб маҳз бо шарофати истиқлолияти давлатӣ аст, ки мардуми Тоҷикистон имрӯз соҳиби осорхонае гаштааст, ки толорҳои намоиши он имкон доранд тамоми бозёфтҳои нодирро манзури тамошобинон гардонад. Ба ҳамин хотир, дар оянда аз ҳисоби кормандони ин осорхона ташкили экспедитсияҳои илмӣ ҳафрийети бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба роҳ монда мешаванд, ки ин амал дар самти гирдовари осори атиқии ниёгон саҳми бориз хоҳад гузошт.

Албатта ҳамагуна осорхона шухрати ҷаҳонии худро яқбора пайдо наменамояд ва солиёни зиёд лозим аст, ки дар миёни дигар осорхонаҳо ҷойгоҳи ҳоси худро пайдо намояд ва барои ба ин ҳадаф расидан мебояд чунин корҳои таҳассусиро ба сомон расонид: ба намоиш гузоштани ёдгориҳои аслии осорхонавӣ, ҳифз ва тармиму таҳкими экспонатҳо, пешбурди сайри осорхонавӣ бо забонҳои гуногуни хориҷӣ, наشري китобу дастурҳои соҳавӣ, таҳияи мақолаҳои илмӣ, ширкат дар конферонсу симпозиумҳои илмӣ ҷаҳонӣ ва экспедитсияҳои мардумшиносии бостоншиносӣ, мавҷудияти мутахассисони касбии соҳавӣ ва ғ. Барои амалӣ намудани омилҳои зикршуда дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон замина ва шароити мусоид муҳаё буда, роҳбарият ва кормандони илмӣ осорхона дар оянда ҷаҳду талош менамоянд, ки тавассути фаъолияти пурсамари касбии худ дар радиҳои осорхонаҳои бузурги ҷаҳонӣ мақому мартабаи ҳоси худро пайдо намоянд.

АДАБИЁТ

1. Виноградова Н.М. Памятники Кангуртутта в юго западном Таджикистане (эпоха неолита и бронзового века). / Н.М. Виноградова, В. А. Ранов, Т.Г. Филимонова Москва. ИВ РАН. 2008. -472с.
2. Зеймаль Е.В. Амударьинский клад: каталог выставки. / Е.В. Зеймаль // Ленинград: «Искусство». 1979. -96 с.
3. Иброгимов З. Аз таърихи ёдгориҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон / З.Иброгимов // Осорхона №1-3, 2014.- 43с
4. Иброгимов З. Аҳмади Дониш ва таассуроти ӯ аз осорхонаҳои Руссия. / Тоҷикистон / З.Иброгимов // Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи К. Бехзод №9. Душанбе. Адиб.2011. -232с.
5. Иброҳимов З. Сарвати бебаҳои асрҳо// Ҷумҳурият.2003. 20 май.
6. Ионина Н. А. Сто великих музеев мира. / Н.А. Ионина - Москва. Вече, 2006.-480с.
7. Кулемзин А.М. Памятники истории культуры и их охрана. Учебное пособие для Вузов. / А.М. Кулемзин М., Издательство Юрайт, Кемерово: КемГик.2019.- 416с.
8. Қимматшоев М. Инъикоси асри биринҷ дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон. // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон №3.2021, Душанбе. «ЭР-граф». -180с.
9. Михайловская А.И. Музейная экспозиция. / А.И. Михайловская Москва : Сов. Россия, 1964. -518с .
10. Музееведение (Под ред. К. Г. Левыкина и В Хербета). Москва, 1988. -431с.
11. Рубан Н. И. Музеология. История музейного дела. Основные направления музейной деятельности. / Н.И. Рубан. Учебное пособие. Хабаровск, 2007.-320с.
12. Федоров Н. Ф. Музей, его смысл и назначение. / Н.Ф. Федоров Москва, 1995. -376с.
13. Фомичёв В. И. Выставочное дело. Учебное пособие для СПО./В. И. Фомичев.-2-изд., перераб.и доп.- Москва, Издательство Юрайт. 2020. -134 с.
14. Хамидов Дж. Из истории музейного дела в Таджикистане (1917-1941гг.) / Дж.Хамидов Худжанд. Ношир. 2014. -104с.
15. Шарипов А. Экспозиция ва экскурсияи осорхонавӣ. Душанбе. «Адиб».2012. -136с.
16. Юренева Т. Ю. Музей в мировой культуре. / Т.Ю.Юренева - Москва. « Русское слово-РС», 2003. -536с.

НЕОБХОДИМОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МУЗЕЕВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается необходимость организации музеев в Таджикистане. Автор говоря о сущности и миссии музеев в обществе, последовательно, в хронологическом порядке анализирует особенности организации музеев с древних времен до настоящего времени в Европе, в России, в Таджикистане и подчеркивает, что сотрудники этих учреждений постоянно занимаются изучением артефактов которые являются первоисточниками научных знаний. По мнению автора, артефакты находящиеся в музеев могут способствовать в патриотическому воспитанию и национальному самопознанию посетителей, особенно молодежи.

Автор, говоря об истории организации музеев в РТ подчеркивает, что в период независимости Правительство Таджикистана уделяет особое внимание деятельности музеев, как одному из очагов сохранения и популяризации культурного наследия предков и была создана необходимая законодательная база музейного дела. Ярким достижением в музейном деле в период независимости РТ является строительство по международным стандартам нового здания Национального музея Таджикистана. Музей оснащен специальным техническим оборудованием для хранения экспонатов. Здание НМТ является одним из первых сооружений которое специально построено для музея. Как культурно просветительное учреждение деятельность Национального музей Таджикистана направлена на обогащение научных знаний посетителей, укрепление национальной гордости, пропаганду культурного наследия таджикского народа и его духовное воспитание.

Ключевые слова: музей, посетитель, история, культура, национальное самопознание, артефакт, выставка, настенная роспись, археолог, находки, нация.

THE IMPORTANCE OF MUSEUM ORGANIZATION AND OPERATION IN TAJIKISTAN

The importance of museum organization in Tajikistan is discussed in this article. When discussing the importance and mission of museums in society. The author examines the features of museum organization in Europe, Russia, and Tajikistan from ancient times to the present, emphasizing that museum employees are constantly studying artifacts as reliable primary sources of scientific knowledge. Museum artifacts, in the author's perspective, impact visitors» patriotic education and national self-knowledge, particularly among young people. When discussing the history of museum organization in the Republic of Tajikistan.

the author points out that it was during the independence period that the Tajik government was able to devote special attention to museums as one of the centers for the preservation and promotion of the ancestors» cultural heritage, as well as create the necessary legislative framework for museum work. One of the brightest achievements of the Republic of Tajikistan's period of independence in the museum field was the construction of a new building for the National Museum of Tajikistan, which took into account specific international standards such as modern technical equipment, special equipment for storing exhibits, and devices for maintaining temperature conditions. The National Museum of Tajikistan's activities as a cultural and educational institution are focused at increasing visitors» scientific knowledge, strengthening national pride, promoting the Tajik people's cultural legacy, and spiritual education.

Key words: museum, visitor, history, culture, national self-knowledge, artifact, exhibition, wall painting, archaeologist, finds, nation.

Сведения об авторе:

Иброхимзода Зафаршо Сафо - Национальный музей Таджикистана, кандидат философских наук. Адрес: 734001, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект И. Сомони 11. E-mail.: Zafarsho72@mail.ru. Тел.: (+992) 900 04 44 43.

About the author:

Ibrohimzoda Zafarsho Safo - National museum of Tajikistan, candidate of philosophy. Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue I. Somoni 11. E-mail.: Zafarsho72@mail.ru. Tel.: (+992) 900044443.

БАЪЗЕ ИШОРАҶО ОИД БА ТАҚВИМҲО ВА ИДҶОИ АНЪАНАВИИ МАРДУМИ РУШОНУ ШУҒНОН

Ақризов М.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назариев

Дарвозиева Ҳ.Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз масъалаҳои муҳими илми муосири мардумшиносии Тоҷикистон ин таҳқиқи идҳо, ҷашнҳо ва тақвимҳои мардумӣ мебошад, зеро дар ин унсурҳо бевосита таърихи анъанаҳои мардумӣ ва фарҳанги ҳар минтақа инъикос ёфтааст. Масалан, дар Рушон ва Шуғнон низ тақвимҳо ва идҳои мардумӣ дорои хусусияти хоси худ мебошанд, ки аз ҷиҳати манотиқи Тоҷикистон фарқ доранд.

Дар хусуси истифодаи тақвим дар Кӯхистони Бадахшон яке аз нахустинҳо шуда, муҳаққиқи тоинкилобии рус, ғарф А.А. Бобринской маълумот дода, менависад, ки як тақвими маъмулии кӯхистонӣ тибқи узвиҳои бадани инсон тартиб дода шудааст ва ин тарзи ҳисобкунии рӯзҳо барои ин олим наоварӣ буд. Вай қайд мекунад, ки ҳисоб тавассути тақвими мазкурро танҳо пирони солхӯрда ё дар ҳар деҳа як ё ду нафар ҷавону миёнасол медонистанд [3, с. 99].

Аз нақли мӯйсафедони Помир А.А. Бобринской менависад, ки баъди он ки 40 рӯзи зимистон ҷилаи калони зимистон аз (21 декабр то 30 январ аз рӯи тақвими замонавӣ) мегузарад, аз ҳамин давра ҳисоби рӯзҳо бо узвиҳои бадан оғоз мешавад, ки он ба чунин тартиб омадааст:

1) Нохун - 3 рӯз инро баъзан Хир пи чор ё Офтоб ба мард меғуфтанд; 2) Пушти по - 3 рӯз; 3) Шурҷак бучулаки пой) - 3 рӯз; 4) Линг - 3 рӯз; 5) Нармии пой - 3 рӯз; 6) Ҳамби зону - 3 рӯз; 7) Зону - 3 рӯз; Кордафсон (рони пой) - 3 рӯз.

А.Бобринской ин ҳисобро идома намедихад ва менависад, ки шахсоне, ки ба вай ин маълумотро додаанд, фикроҳояшон мухталиф буд. Албатта ин олим ва сайёҳи рус дуруст қайд менамояд. Бояд зикр шавад, ки байни тақвимҳои манотиқи Бадахшон фарқият ҷой дошт. Масалан, мо аз бойгонии шахсии сокини шаҳри Хоруғ С. Шоабибуллоева яке аз тақвимҳои қадимаро дарёфт кардем ва идомаи ин тақвим чунин аст: 1) Харомез (узви таносул) - 3 рӯз; 2) Пуфмуф (қисмати қафои узв) - 3 рӯз; 3) Қабурға - 3 рӯз; 4)

Дил - 3 рӯз; 5) Пардаи дил- 3 рӯз; 6) Пайванди дил- 3 рӯз; 7) Сина - 3 рӯз; 8) Бағал - 3 рӯз; 9) Китф - 3 рӯз; 10) Гулӯ - 3 рӯз; 11) Риш - рӯз - 3 рӯз; 12) Лабу дандон - рӯз; 13) Димоғ - рӯз; 14) Гуш - рӯз; 15) Чашм - 3 рӯз; 16) Сар - 3 рӯз; 17) Мағзи сар - 3 рӯз.

Ҳамин тариқ, чунин ҳисоб дар фасли зимистон аз 31 январ (Далв) оғоз шуда, то 6 май (Савр) идома мекунад. Аз 7 май то 22 июн чиллаи баҳор ҳисоб мешавад. Аз 23 июн то 4 август чиллаи тобистон давом мекунад. Аз 9 ноябр то 20 декабр чиллаи тирамоҳ давом мекунад [7;]. Баъди он ки ҳисоби рӯзҳо то мағзи сар расид, онро дар шакли бозгашт аз мағзи сар то ба нохун ҳисоб мекунанд [3, с. 99].

Муҳаққиқони тоҷик Шодихон Ю. ва Шоинбеков А. дар хусуси тақвимҳои мардумӣ аз рӯи андоми мард чунин менависанд: «Дар баробари нишонаҳои одӣ ва мураккаби расидани офтоб, дар миёни мардуми Бадахшон тақвимҳои махсус вучуд дошт, ки дар ин тақвимҳои мардумӣ ҳисоби рӯзҳои сол аз рӯи ҳаракати офтоб ва андоми мард (узвҳои одам) ва марди шикорӣ сураат гирифтааст. Ин ҳисоби хуршедӣ «хирҳисоб» (шӯғнонӣ), ё «хорҳисоб» (рӯшонӣ) ва офтоб ба мард «Хирпичор» меноманд» [8, с. 36-37].

Дар муқоиса ба Рушону Шӯғнон зарур аст қайд менамоем, ки дар Вахон боришоти бештар ба охири зимистон ва аввали баҳор рост меояд. 3-ин сабаб мардум дар солшумории худ чиллаи калони зимистонро (аз 16 декабр то 25 январ) «Чиллаи гула» меноманд. Дар ин давра рӯзҳо бештар офтобӣ ва бешамол мегузаранд. Чиллаи хурдро (аз 26 январ то 15 феврал) давраи «Оташбозӣ» ном мебаранд. Дар ин муҳлат барф бодҳои саҳт рӯи медиҳанд, барфи навборидаро бодрӯб карда, ба пастхамиҳо пур мекунад ва тобистон маҳз дар ин гуна ҷойҳо алафи зиёд мерӯяд.

Дар вақташ муҳаққиқи рус А. А. Бобринской тақвими мардуми Помирро бо тақвими мардуми Зарафшон муқоиса мекунад. Дар Зарафшон мувофиқи маълумоти ӯ одамон соли худро бо номи ҳайвонот таҷассум мекарданд ва агар касеро мепурсиданд, ки дар кадом сол таваллуд шудааст, вай ҷавоб меод, ки дар соли муш ё паланг ва ё дигар ҳайвонро ном мегирифт. А. А. Бобринской менависад, ки барои мардуми болооби Панҷ ин тариқ солшуморӣ чандон шинос набуд [3, с. 103].

Тақвими мардуми Помирро И.И. Зарубин низ таҳқиқ кардааст. Вай соли 1914 ҳангоми сафари худ дар Помир менависад, ки дар миёни мардум тақвими мусулмонии шамсӣ ва қамарии ҳиҷрӣ амал намекунанд, [6; 28] аммо бо ин фикри ӯ пурра розӣ шудан мумкин нест. Зеро баробари тақвимҳои мардумии Рушону Шӯғнон тақвимҳои мусулмонӣ низ амал мекарданд. М.С. Андреев ин тақвим аз рӯи узв (индом)-ро аз суҳанони сокинони Хуф «ҳисоби мард» ном ниҳодааст [1, с.45]. Чунин ҳисоб барои марди деҳқон хеле осон буд ва зуд дар хотир нигоҳ дошта мешуд. Ҳатто агар шахс навиштагун хонданро наметавонист, вай ба осонӣ ин тақвимо дар зиндагӣ истифода мекард [6, с. 28]. Аммо таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки ин илм осон набуд ва донишҳои ҳамаҷафаро талаб мекард. Барои мардуми одӣ фаҳмонидани он танҳо ба олимони ин соҳа, ки онҳоро нучумшинос мегуфтанд, муяссар мешуд, ки сирри осмон ва ситораҳоро барои мардум ошкор созанд.

Мутобиқи маълумоти А.А. Бобринской бо фаро расидани баҳор, халифаи деҳа рӯзеро муайян мекунад, ки онро ҳамчун рӯзи баровардани барзаговон барои кишт меҳисобанд [3, с. 106]. Дар Шӯғнон ин рӯз «khijzwest» ва дар Рушон «khojzzivak» ном дорад. Халифа ҳисоби тақвимо медонист ва барои ҳамин мардум ба вай муроҷиат мекарданд. Дар ин рӯз фақат ду палакро шудгор мекарданд ва онро ҳамчун ид мегузaronиданд. Занон аз саҳарӣ аз гандум ва орд хӯрок тайёр мекарданд ва нисфирӯзӣ онро ба замини шудгор меоварданд ва ҳама якҷоя ғизо меҳӯрданд. Аз ҳамин хӯрок бо нӯти ангушт каме ба пешонии барзаговон мемолиданд, то ки сол фаровон бошад [3, с. 106]. М.С. Андреев қайд менамояд, ки дар Помир одатан барои оғози ягон кор аз шахсони соҳибилм мувофиқ будани рӯзро мепурсиданд, зеро агар рӯз мувофиқ намебуд, оқибати кор самар намеовард. Ин шахсонро «ҳисобдон» мегуфтанд. [1, с. 36]

Дар Рӯшон дар шаб пирамарде ба сари замин рафта, бо кетман заминро кофта, якчанд гандумдонро дар он ҷо мемонад. Занон дар ин рӯз аз ҳамин шаклҳои узвҳои баданро омода мекарданд ва онро пухта ба барзаговон медоданд [3, с. 102]. Дар баъзе мавзӯҳои Помир қабл аз шурӯъ ба кишт кор дар давоми чил рӯз барзаговҳоро аз алафи сафед бо ордобаи омехта махсус парвариш мекарданд. Дар рӯзи «Чуфтбаророн» дар қисми зиёди маҳалҳои Бадахшон барзаговҳоро ба хона дароварда, ба онҳо нони махсус, ки онро «хичзивак» (забонаки гов) мегуфтанд, хӯронда, ба шоху гардани онҳо равшан молида, сари замини кишт мебарданд. Дар аксари деҳаҳои навоҳии Кӯҳистони Бадахшон ҳангоми «чуфтбаророн» мардони ҳар деҳа бо хӯрокҳои гуногун ба идғох мерафтанд.

Ҳамин рӯз бо расидани офтоб ба «зону» баробар омад. Аз ин рӯ мардум ин рӯзро «бат-айём» ном карданд. Ҳоло ҳам мардум дар ин рӯз хӯроки «бат» тайёр мекунад [6, с. 33].

Чуноне ки гуфтем, А.А. Бобринской тақвими мардуми Помирро бо тақвимҳои дигар минтақаҳои муқоиса карда, ба хулосае омад, ки онҳо ба қуллан аз ҳамдигар фарқ доранд. Яке аз аломатҳои фарқкунандаро А.А. Бобринской дар номи ин анбанаҳо мебинад, ки онҳо бо забонҳои маҳаллӣ талаффуз мешаванд. Аз он ҷумла вай вобаста ба расидани фасли баҳор ва оғози кишт кор баъзе аз одатҳои анбанаҳои танҳо ба мардуми Помир хосро бо мардуми Зарафшон муқоиса мекунад. Вай дар китоби худ чунин калимаҳои маҳаллӣ ба монанди «хир» - офтоб, «чилла», «офтоб ба мард», «шогун» истифода мебарад. Ин хулосаҳои А.А. Бобринской дар он давра барои этнография аҳамияти хоса доштанд [3, с. 99].

Аз идҳои мардуми кӯхистон муҳимтаринаш омадани Наврӯз аст, ки аз фарорасии он мардуми деҳаро халифа ё ягон шахси соҳибилм хабар мекунад [4, с. 56]. Бо вучуди якрағӣ ва монанди бархе аз расму ойинҳои марбути чашнгирии Наврӯз дар маҳаллу навоҳии кӯхистони Бадахшон аксари русуми таомулҳои он вобаста ба муҳити ҷуғрофӣ, шароити таърихӣ ҳаёти моддӣ – иқтисодӣ, маишӣ – маънавӣ бо баъзе тафовутҳо иҷро мешуданд [5].

Ҳамин тариқ, тақвимиҳо ва идҳои мардумии Рушону Шугнон хусусиятҳои махсуси худро дошта, аз дигар манотиқи тоҷикинишин бо нигоҳ доштани архаизми худ фарқ мекунанд, онҳо ҳатто бо баъзе аломату махсусияти миёни мардуми худӣ Рушону Шугнон баъзе тафовутҳои маҳаллии худро доранд.

АДАБИЁТ

1. Андреев М. С. Народный календарь и счет времени. – отр. из сборника Облик Шохзодамухаммада в трудах отечественных и зарубежных исследователей, под ред. У.Шохзодамухаммада и Ш.Шерзодпоев. / Андреев М. С. // – Душанбе, 2020. – С. 36.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф, Издание АН Таджикской ССР. Выпуск 2. / Андреев М. С. // – Сталинобод, 1958. – С. 245
3. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа. Ваханцы и Ишкашимцы. – М, 1908. – С. 99.
4. Курбонхонова Н. Мифы о животных и птицах в фольклоре населения Горного Бадахшана. – Диссертация кандидата наук. / Курбонхонова Н.// – Душанбе, 2006. – С. 56.
5. Наврӯз дар Бадахшон // <http://www.kmt.tj/navruz-dar-badakhshon>
6. Саркоров С. Этнолингвистическая характеристика рушанцев (по материалам архива И.И. Зарубина), Диссертация кандидата филологических наук. / Саркоров С.// – М, 2016. – С. 28.
7. Тақвими шахсии Шоабибуллоева С. – сокини шаҳри Хоруғ. – 10-июни соли 2019.
8. Шодихон Ю., Шоинбеков А. Шогун баҳор. / Шодихон Ю., Шоинбеков А.// – Хоруғ: Эр – Граф, 2019. – С. 36 – 37.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О НАРОДНОМ КАЛЕНДАРЕ И ПРАЗДНИКАХ НАРОДА РУШАНА И ШУГНАНА

В данной статье рассмотрены вопросы народные календары и праздники население Памира. Авторы на основе результаты полевых исследований и работ ряд ученых показывают, что народные календары и праздники рушанцев и шугнанцев имеют свои особые специфики и по некоторыми вопросам различно от календарей и процесс празднование традиционных праздников таджиков других регионов. В Рушане и Шугнана в основном использовались народные календары на подобие определение времени по специальным знакам и отметкам, деление времени суток на части, дни недели, посвященные святым, определение времени года по части теле человека.

Изучить традиционные календары и праздники таджиков Рушана и Шугнана, что очень важно для современной таджикской этнографии. Потому что большинству календарей и характерные церемонии традиций национальные праздники грозит исчезновение и забвение.

В ходе исследования установлено, что народные календары населением широко использовались до революции и, несмотря на перелом в жизни горцев в советское время, они до сих пор используются среди старших слоев общества. Также в Рушане и Шугнана таджикские национальные праздники отмечаются со своими отличительными особенностями.

Ключевые слова: Рушан, Шугнан, календары, праздники, традиции, народные праздники.

SOME NOTES ABOUT THE FOLK CALENDARS AND HOLIDAYS OF RUSHAN AND SHUGNAN

This article discusses the issues of folk calendars and holidays of the population of the Pamirs. Based on the results of field research and the work of a number of scientists, the authors show that the folk calendars and holidays of the Rushans and Shugnans have their own specifics and in some respects differ from the calendars and the process of celebrating the traditional holidays of Tajiks in other regions. In Rushan and Shugnan, folk calendars were mainly used, such as determining the time using special signs and marks, dividing the time of the day into parts, days of the week dedicated to saints, determining the seasons by part of the human body.

To study the traditional calendars and holidays of the Tajiks Rushan and Shugnan, which is very important for modern Tajik ethnography. Because most of the calendars and characteristic ceremonies of the traditions of national holidays are threatened with extinction and oblivion.

That folk calendars were widely used by the population before the revolution and, despite the turning point in the life of the highlanders in the Soviet era, they are still used among the older strata of society. Also in Rushan and Shugnan, Tajik national holidays are celebrated with their own distinctive features.

Key words: Rushan, Shugnan, calendars, holidays, traditions, folk holidays.

Сведения об авторах:

Акризоев Максуд Махрамбекович - докторант (PhD) кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета им. Моёнио Назаршоева, Тел.: (+992) 988665711; E-mail: akrizoev92@mail.ru

Дарвозиева Ханифа Шодибековна - соискатель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 938061993

About authors:

Aqrizoev Maqsud Mahrambekovich - the doctoral (PhD) student of the department of Tajik nation history at Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev Tel.: 992988665711; E- mail: akrizoev92@mail.ru

Darvozieva Hanifa Shodibekovna - Applicant for the Department of General History and International Relations, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel: (+992) 938061993

К ВОПРОСУ ОБ ЭТНОГЕНЕЗЕ ТАДЖИКОВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ XX ВЕКА

Бокиев Р.У.

Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

После приобретения Таджикистаном своей независимости многие народы начали трактовать историю своего народа с различных позиций. На дискуссионные площадки выносятся отдельные моменты истории - этногенеза и этнической территории народов Средней и Центральной Азии, в частности туркменов, узбеков, кыргызов, казахов и таджиков. Среди ученых до сих пор полимезируется проблема «чистой расы», «чистого народа». По этому поводу необходимо привести знаменитую цитату И.В.Сталина: «все новейшие нации сложились из людей иных рас и племен»[9., с.29]. Необходимо отметить, что в числе современных народов нет ни одного народа, который не был бы смешанным по своему происхождению. Этногенез - происхождение отдельных народов, принадлежит к числу самых интересных, но и самых сложных проблем этнографической науки.

Общими усилиями русских историков, археологов, этнографов, антропологов и лингвистов в XX в. проделана огромная работа по изучению этногенеза и этнической истории таджиков. Проблема этногенеза - это решение таких проблем как: отыскания элементов из которых состоит данная народность, ее культура; выявления исторических процессов, в результате которых складывался и развивался народ; поиски «прародины» народа, который связан с миграциями и переселением. Таджики – один из древних народов, обитавших на территории Средней Азии. Этническая территория его с древнейших времен заселена оседлым земледельческим населением, которое и составило основной компонент таджикского народа. В течение тысячелетий в состав этого оседлого населения входили различные ирано-тюркоязычные племена, приходившие сюда как правило в качестве завоевателей. Территория проживания таджиков видела греко-македонских, арабских, монгольских и других завоевателей, в связи с чем, и менялась на их этнической территории религия и языки. Для определения этногенеза таджиков в древности, необходимо выяснить на каком языке говорили предки современных таджиков и какова была их этническая принадлежность.

На основании изучения комплекса главнейших письменных источников, добытого археолого-исторического и этнографического материала определены основные направления исследования этногенеза таджикского народа и отражены в трудах А.Н.Бернштама, А.М.Мандельштама, В.В.Гинзбурга, Н.А.Кислякова и др. А.Н.Бернштам установил, что горные таджики в древности в какой-то степени были связаны с сакскими племенами. Саки, по А.Н. Бернштаму проживали на Памире, однако их численность было мало, и они находились здесь сезонно. Об этом свидетельствуют раскопки А.Н.Бернштама и Б.А.Литвинского[3., с. 149]. А.М.Мандельштам, автор трудов по сложению таджикской народности в Семиречье, в своих исследованиях в качестве определяющими признаками таджикской народности отмечает общность языка, территории и культуры при наличии хозяйственной раздробленности сочетающейся с малоустойчивыми экономическими связями. Исследователь указывает как одним из основных компонентов сложения таджикской народности в древности - это время и место сложения таджикской народности, а также указывает на процесс сложения территории таджиков[6., с.134].

По данным А.Н.Бернштама в долине р. Вахан находился сакский город Гашэн. Саков было немного. Жили они зимой, а весной и осенью кочевали на Памире совместно с местным оседлым населением, у которых брали себе жен. Это привело к тому, что антропологический облик памирских саков стал резко отличаться от их соплеменников, живущих на Алае и Тянь-Шане и имел сходство с типом оседлого населения областей, расположенных от Памира к западу[3., с.150]. Согласно данным К.В.Тревер, а также данным лингвистики, археологии и антропологии при изучении этнического состава таджиков в период с VI в. до н.э. – I в. н.э. прослеживается связь «саки—согдийцы — таджики»[11., с.36]. Бактрия – страна бактрийцев, занимала значительную часть этнической территории таджикского

народа. Она простиралась на севере от Гиссарского хребта, на юге – до Гиндукуша, на востоке – до истоков Амударьи, на западе до Железных ворот (Байсун Сурхандарьинская область, Узбекистана). Во II в. до н.э. Бактрия была завоевана кочевыми племенами тохаров, и впоследствии стала называться Тохаристаном[4., с.47]. Тохарскую проблему исследовал И.И.Умняков, который разделил их на две группы. К первой группе исследователь относит тохаров, которые вторглись со стороны Яксарта в Бактрию в числе других народностей и приняли участие во II в. до н. э. в разрушении греко-бактрийского царства и осели на территории Тохаристана. Ко второй группе И.И.Умняков относит народ или народы, обитавшие в Центральной Азии, языку которых в Западной Европе присвоено название «тохарский»[12, с.16].

Тохары в некоторых источниках известны также под названием кушан. Ядром Кушанской державы была Бактрия. До появления в пределах этой державы, т.е. с II века до н.э. кочевых племен, из чьей среды происходила кушанская династия, Бактрия уже обладала богатыми традициями развитой государственности и высокой культуры. Во II в. до н. э. на территории современного южного Таджикистана впервые появляется народность, известная под названием юэ-чжи (юе-ши), в китайской транскрипции «ту-хо-ло» - тохары. Впервые тохары в форме ту-ху-ло (китайское Ta-huo-lo) встречаются в анналах династии Северной Вэй (IV—VI вв. к. э.) (Вэй-шу, Бэй-ши), где тохары причислены к народам Западного края (их город Бо-ти отождествляют с Бактрами). Только при династии Суй (VI—VII вв. н. э.) «ту-хо-ло» вступила в более тесную связь с Китаем [1., с.7]. Вхождение частью Бадхашана в состав Бактрии(Тохаристана) подтверждается данными Птолемея, Сюань-Цзяня (VII в.) и арабскими авторами (VIII-IX вв.). Вследствии, этот племенной союз и образование стало разделяться на самостоятельные области, Бактрийская общность перестала существовать. На её смену пришла более крупная общность – таджикская. Такие общности названы исторически сложившимися зонами. Живучесть таких образований определяется тем, что они своим происхождением связаны с племенными образованиями. Каждое такое образование сохраняло общественно-бытовые узы, совместное проведение различных церемоний, обрядов, празднеств. Одно из особенностей образований таджикской общности, которое дошло до наших дней является празднование Навруза, которое является одним из факторов сохранения единства населения каждой области Таджикистана. Антропологи В.В.Гинзбург, Л.В.Ошанин, М.М.Герасимов, В.В.Зезенкова, Т.П.Кияткина по результатам проводивших археологических раскопок на территории Средней Азии сделали ряд ценнейших выводов по антропологическому типу не только тюркских народов, но и таджиков в целом[8., с.11]. В.В.Гинзбург предполагает, что «Наиболее поздними предками таджиков являются согдийцы, обитавшие во II тысячелетии до н. э. - I тысячелетии н. э. в южной части области среднеазиатского Междуречья до Гиссарского хребта на юге. Южнее Гиссарского хребта до Гиндукуша предками таджиков являются тохары»[4., с.46]. Далее В.В.Гинзбург отмечает, что основным расовым типом местного населения, по крайней мере в течение последних двух с половиной тысяч лет, был европеоидный брахикефальный тип, который является основным расовым типом области среднеазиатского междуречья, и в настоящее время в наиболее чистом виде представлен у таджиков, в особенности у горных.[4., с.48]. Этот тип В.В. Гинзбург объясняет, что важную роль в формировании вышеуказанного расового типа сыграли южнотаджикский грацильный и монголоидный компоненты. Антрополог Л.В.Ошанин в своих исследованиях путем сопоставления и изучения костных материалов отметил следующее: « изучение костных материалов, добытых из хронологически датированных и этнически определенных древних погребений, путем сопоставления современного расового состава населения с палеоантропологическими материалами восстановил историю заселения территории Средней Азии различными человеческими расами, и в конечном счете историю сложения данной нации из различных рас»[8, с.34]. Исходя из данных антропологов, можно сделать вывод, что таджики являются носителями древнего в этих местах антропологического типа и в горных районах этот тип сохранился лучше, благодаря тому, что население этих районов меньше подвергалось влиянию завоевателей и контакту с ними. До сих пор остатки зороастризма в горных регионах Таджикистана сохранились в виде так называемого «алоу-хона», где мужчины вечерами собирались у огня.

Русский этнограф Н.А.Кисляков в своих исследованиях подробно описал «дом огня» -«алоухона» у таджиков. Он также отмечает, что древние обитатели края являлись огнепоклонниками – «оташпараст». Касаясь проблемы прародины таджиков, Н.А.Кисляков указывает на Тохаристан. Процесс проникновения таджикского языка не являлся как явление насильственное, а было связано с результатом выселения с равнин в горы отдельных групп таджиков. Этот факт подтверждается наличием сохранения от таджикского шугнанского, язгулямского, рушанского и ишкашимского языков[5., с.315]. И.М.Оранский отмечает, что время формирования единства ираноязычных народов соотносится со временем отделения иранских языков от индоевропейских, а это событие датируется лингвистами конца III – началом II тысячелетия до н.э. Надо полагать, что примерно этим временем должно датироваться и сложение среднеазиатско-иранской этногенетической ветви. Местность по верхнему течению Амударьи получила название Тохаристана по имени указанного народа, и название это сохранялось еще в первые века арабского завоевания. В эпоху, предшествовавшую арабскому завоеванию, территория,

заселенная в настоящее время таджиками, продолжала делиться на две части: Согдиану и Тохаристан, как это нам достоверно известно, из свидетельства Сюэнь-Цзяна (630 г. н. э.). К востоку, на территории современного высокогорного Таджикистана, находились области Рашт, Керран, Шикийан, Вахан, которые, хотя и уплачивали подати мусульманам. Жили тогда, как и много веков позднее, своей обособленной жизнью. На территории современного Гиссара находились области Ахерун и Шуман, между Кафарниганом и Вахшем — области Вашгирд и Кувадиан. Область Вашгирд граничила с владениями турок, против набегов которых здесь было возведено до 700 укреплений. Между Вахшем и Пянджем находилась область Хутгаль или Хутгалин. В.В. Бартольд отмечает, что местное население стало называться таджиками лишь к концу I тысячелетия н.э. Ученый приводит любопытное свидетельство Махмуда Кашгарского о двуязычии во второй половине XI в. согдийцев Семиречья, и о последней стадии утраты ими согдийского языка. Вероятно, стадию двуязычия переживало и население собственно Согдианы, и говорило оно по-согдийски и по-таджикски, а впоследствии стало говорить только по-таджикски.[2., с.34] Тот же процесс замены местного языка (вероятно, одного из иранских наречий, может быть, тохарского) языком таджикским происходил, как можно предполагать, и на территории Тохаристана. Когда и как длительно совершался этот процесс, для нас остается неизвестным. Было бы совершенно бездоказательно и вряд ли правильно считать, что в Тохаристане таджикский язык существовал еще до или в эпоху арабского завоевания или что он вытеснил местные наречия ранее X—XI вв., т. е. ранее того, как в Согдиане таджикский язык пришел на смену согдийскому.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архив Музея Антропологии и Этнографии РАН, (Кунсткамера), СПб, ф-29, оп-39, лл-10.
2. Бартольд В.В. К вопросу о языках согдийском и тохарском. В.кн: / В. В. Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия, т. II, СПб., 1900, стр. 66 и сл.2, Л., 1927.-24с.
3. Бернштам А.Н. Саки Памира.ВДИ. / А.Н. Бернштам 1956. - С.148-157.
4. Гинзбург В.В. Антропологические материалы к этногенезу таджиков. / В.В.Гинзбург - КСИИМК. Вып.61.1956. -с.45-67.
5. Кисляков Н.А. К вопросу об этногенезе таджиков. / Н.А. Кисляков - М-Л, СЭ, 1947, 6/7. С. 314-319.
6. Мандельштам А.М. О некоторых вопросах сложения таджикской народности в среднеазиатском междуречье. / А.М. Мандельштам - СА. М., 1954. №XX.-С.132-136.
7. Оранский И.М. Иранские языки. / И.М. Оранский - М., 1963.-241с.
8. Ошанин Л.В. Этногенез таджиков по данным сравнительной антропологии тюркских и иранских народов Средней Азии / Ошанин Л.В. Труды Академии наук Таджикской ССР.Т. XXVII.1954. - 167с.
9. Сталин И.В. Сочинения. / И.В.Сталин - М., 1946., -С.293.
10. Токарев С.А. К постановке проблемы этногенеза. / С.А. Токарев - М-Л; - СЭ. - 1949., №3.С.12-37.
11. Тревер К.В. Этнический состав населения Средней Азии в VI-V вв. до н.э. / К.В. Тревер СА.1954.XXI.-С 34-39.
12. Умняков И.И. Тохарская проблема. / И.И. Умняков СЭ.1947. № 6/7.С.130-134.

К ВОПРОСУ ОБ ЭТНОГЕНЕЗЕ ТАДЖИКОВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ XX ВЕКА

Наиболее важной и трудной проблемой изучения истории любого народа является комплекс вопросов связанные с историей его происхождения и формирования, т.е. этногенеза и этнической истории. В статье автором приведены данные истории, этнографии, лингвистики, антропологии русских исследователей XX века по этногенезу и этнической истории таджиков в древнейший период. На протяжении многих веков таджики, как один из самых древних оседлых народов Средней Азии, подвергались нашествию различных завоевателей, в том числе македонцев, эфталитов, тюрков, арабов и монголов, при том, сохранили свой язык, культуру и этническую территорию проживания. Основываясь на данных В.В. Бартольда, В.В. Гинзбурга, А.М. Мандельштама, А.Н. Бернштама, Л.В. Ошанина, И.И. Умнякова, автор выделяет этническую территорию проживания таджиков в древности, указывает на их прародину и язык.

TO THE QUESTION OF THE ETHNOGENESIS OF TAJIKS IN THE STUDIES OF SCIENTISTS OF THE XX CENTURY

The most important and difficult problem in studying the history of any nation is a set of issues related to the history of its origin and formation, i.e. ethnogenesis and ethnic history.

In the article, the author presents the data of history, ethnography, linguistics, anthropology of Russian researchers of the XX century on the ethnogenesis and ethnic history of Tajiks in the ancient period. For many centuries, Tajiks, as one of the most ancient settled peoples of Central Asia, were invaded by various conquerors, including Macedonians, Hephthalites, Turks, Arabs and Mongols, while retaining their language, culture and ethnic territory of residence.

Based on the data of V.V. Bartold, V.V. Ginzburg, A.M. Mandelstam, A.N. Bernshtam, L.V. Oshanin, I.I. Umnyakov, the author highlights the ethnic territory of the Tajiks in ancient times, points to their ancestral home and language.

Сведения об авторе:

Бокиев Рузибек Усмонович - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени А. Рудаки Тел: (+992) 901001169

About the author:

Bokiev Ruzibek Usmonovich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History Tajik people of Kulob State University named after A. Rudaki Phone: (+992) 901001169

**ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ САРҲАДИ ТОҶИКИСТОНУ АФҒОНИСТОН ДАР ШАШ МОҲИ
АВВАЛИ СОЛИ 2021**

Латифов Ч.Л., Анвари С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур кушиши таҳлили воқеаҳои муҳимми сарҳадӣ дар марзи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар шаш моҳи аввали соли 2021 анҷом дода шудааст, зеро дар ин давра фишору таҳдидҳо ба сарҳади давлатҳо бештар гардида, зарурати тавсеаи ҳамкориҳои марзӣ ва наздисарҳадиро дар шакли дучониба ва бисрҷониба тақозо менамояд.

Мубрамияти баррасии мавзӯи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки ҳанӯз 29 феввали соли 2020 миёни ИМА ва Толибон созишнома дар бораи берун кардани қушунҳои амрикоӣ аз хоки Афғонистон ба имзо расид ва дар асоси он бояд қушунҳои амрикоӣ дар муҳлати 14 моҳ, то 1 майи соли 2021 аз ин кишвар берун карда шаванд [19]. Дар чунин ҳолат, фазои сиёсӣ ва ҳарбии Афғонистон метавонад боз ҳам мураккаб гардад, ки бевосита ба амнияти сарҳади Тоҷикистон ва дигар давлатҳои ҳамсоя таъсир расонад [3, 25].

Инчунин, сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон таърихан тавассути монеаҳои табиӣ ва ҷуғрофӣ мегузарад ва ин омил таъмини амнияти тамоми нуктаҳо ва хати гузариши марзро аз убури ғайриқонунии гурӯҳҳои ҷиноӣ ва ҳаракатҳои террористиву ифротгарой мушкил мегардонад. Аз ин рӯ, тавсеаи ҳамкориҳои дучониба миёни ду давлати ҳамсоя ва давлатҳои дигари минтақа ҷиҳати таъмини беҳатарии сарҳадӣ ва амнияти минтақавӣ зарур аст.

Бояд хотирнишон кард, ки ибтидои баррасии вазъи сарҳади Тоҷикистону Афғонистон дар ин давра аз 19 январи соли 2021 ибтидо мегардад, зеро дар ин рӯз, дастаҳои ҷангии ҳаракати Толибон ба яке аз деҳаҳои вилояти Тахор, ки дар сарҳади Тоҷикистон қарор дорад, ҳуҷум намуданд. Зимнан, қушунҳои мусаллаҳи Афғонистон дар сарҳад бо Тоҷикистон амалиётҳои ҳарбӣ-ҷустуҷӯӣ доир намуда, дар натиҷа, миёни қувваҳои давлатӣ ва дастаҳои ҷиноӣ задухӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омаданд.

Мувофиқи маълумоти Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар минтақаҳои шимолии кишвар боз панҷ амалиёти дигари дастаҳои мусаллаҳи Толибон пешгирӣ шуда, дар натиҷаи ин амалиётҳо дар давоми як шабонарӯз тақрибан 60 ҷангиёни Толибон қушта ва боз 42 нафари дигар маҷруҳ гардиданд [15].

Пас аз ин ҳодиса роҳбарияти Тоҷикистону Афғонистон ҷӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва ҷӣ дар сатҳи давлатӣ робитаҳои густурдаро ҷиҳати пешгирии убури ғайриқонунинии сарҳади давлатӣ, таъмини амнияти минтақаҳои наздисарҳадӣ, муборизаи муштарақ бо ҳизбу ҳаракатҳои террористиву ифротгарой ва пешгирии қочоқи маводи муҳаддир ба роҳ монданд.

Вобаста ба фаъолгардии ҳаракатҳои террористӣ дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон – Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мақомотҳои қудратӣ супориш дод, ки вобаста ба вазъияти душвори минтақавӣ назорат ва ҳифзи сарҳади давлатиро пурзӯр намоянд.

Дар Паёми солонаи худ аз 26 январи соли 2021 президенти кишвар қайд намуд, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии мубориза бо терроризм ва ифротгароиро қоркард намуда, дар асоси он муборизаи алоҳида ва муштарақро бо ин вабод аср идома хоҳад дод» [13].

Э. Раҳмон қайд намуд, ки «Вазъи тағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза ва хусусияти устувор пайдо намудани зуҳуроти ҳатарноки замони муосир, аз ҷумла терроризму ифротгарой, қочоқи силоҳ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, киберҷиноятҳо ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, моро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти кишварамон диққати аввалиндараҷа диҳем. Зеро пайравони созмонҳои террористиву ифротгарой барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ қӯшиш карда, барои гӯмроҳ сохтани сокинони мамлакат, баҳусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд» [11].

Бояд гуфт, ки Паёми солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лаҳзае ироа гардид, ки дастаҳои мусаллаҳи ҳаракати Толибон ба амалиётҳои васеи ҳарбии хеш ба муқобили қушунҳои

хукумати дар шимоли Афғонистон оғоз намуданд. Бинобар ин роҳбари давлат ба Вазорати мудофиаи кишвар ва дигар мақомотҳои қудратӣ барои коркарди стратегия, барнома ва чорабиниҳои амалӣ ҷиҳти таъмини ҳифз ва даҳлатнопазирии сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон супоришҳои мушаххас дод.

Дар баробари ин, ҳукумати Афғонистон низ чорабиниҳои амалиро дар сарҳад бо Тоҷикистон амалӣ намуд. Ба хусус, 27 январи соли 2021 Раиси вилояти Бадахшони Афғонистон – Муҳаммад Закариёи Савдо бо роҳбарони рӯхонӣ ва сарфармондеҳони қувваҳои худмудофиавӣ дар ноҳияи Маймай вохӯрӣ доир намуд, ки дар сарҳад бо Тоҷикистон қарор дорад.

Қайд гардид, ки дар ин вохӯрӣ муовини Вазири мубориза бо маводи муҳаддир ва муовини роҳбари штаби Вазорати мудофиаи Афғонистон иштирок доштанд. Мақсади ин чорабинӣ дар шиносӣ бо вазъи дохилии ноҳияи Дарвоз ва баррасии ҳолати амниятии дигар ноҳияҳо инъикос мегардид [7].

Дабири кулли Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) – Станислав Зас дар нишастӣ матбуотӣ аз 2 феввали соли 2021 вобаста ба вазъи ташвишовари сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон суханронӣ намуда, қайд намуд, ки «Мо ҳоло Барномаи махсуси мақсадноки байнидавлатиро доир ба пурзӯркунии сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон коркард карда истодаем. Ин масъала ҳамеша дар сарҳати мавзӯҳои рӯзи созмон қарор дорад. Қайд карда шуд, ки дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон давлатҳои аъзои созмон пайваста машқҳои низомӣ ва амалиётҳои зиддитеррористӣ доир менамоянд ва дар соли 2021 низ як қатор чунин чорабиниҳо ба нақша гирифта шудаанд» [9].

Бояд гуфт, ки Афғонистон ҳамчун сарчашмаи воқеии хатарҳои террористӣ барои амнияти давлатӣ ва минтақавӣ баромад менамояд. Қобили зикр аст, ки танҳо дар нимаи дуҷуми соли 2020 дар ин давлат беш аз 50 амали террористӣ анҷом дода шуда буд, ки тақрибан 4 ҳазор нафар зарар диданд. Аз ин рӯ, андешидани чораҳои иловагии амниятӣ дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон дар доираи сохтори ниҳодҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ зарур аст.

Бо ин мақсад 17 феввали соли 2021 Дабири кулли СААД Станислав Зас бо Котиби Шӯрои амнияти Тоҷикистон – Маҳмудзода Насрулло дар ш. Душанбе вохӯрӣ намуда, масъалаҳои мубориза бо хатарҳои террористӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир баррасӣ гардиданд. Пас аз ин вохӯрӣ самтҳои фаъолияти муштарақ дар пайгирии масъалаҳои зерин зоҳир гардид:

1. Давлатҳо дар марҳилаи ниҳии коркарди «Барномаи мақсадноки байнидавлатии СААД доир ба пурзӯркунии сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон» қарор доранд;
2. Доир ба гузаронидани машқҳои махсуси ҳарбии «Кобалт-2021» аз ҳисоби ҳайатҳои мақомотҳои идорӣ, қушунҳои мусаллаҳ ва қувваҳои тайинотӣ махсус хабар дода шуд;
3. Масъалаи фаъолияти доимии амалиётҳои байналмилалӣ зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир – «Канал» ба баррасӣ бароварда шуд [10].

Бояд гуфт, ки тамоми чорабиниҳои зикршуда, ба сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон рабт дошта, мақсади онҳо таъмини амнияти давлатӣ ва минтақавӣ, ҳифзи сарҳадҳои давлатҳо ва таъмини даҳлатнопазирии онҳо мебошанд.

Новобаста аз ин, Роҳбари ситоди муттаҳиди СААД Анатолий Сидоров қайд намуд, ки номуътадили вазъи сиёсии Афғонистон боки монда, сатҳи баланди истехсол ва интиқоли маводи муҳаддир нигоҳ дошта шудааст. Раванди мазкур бо хуруҷи कोरोनाвирус боз ҳам пурзӯр гардидааст [6]. Назари мазкур асоси воқеи дошта, метавонад мушкилиҳои амнияти марзиро ба вучуд оранд.

Чунончӣ, 4 марти соли 2021 Баталёни қувваҳои амниятии Афғонистон пойгоҳи худро дар шаҳри Бала Мурғоб дар шимоли кишвар тарк намуданд. Сиёсатмадорони афғон қайд намуданд, ки бо ин роҳ вилоят ба ихтиёри ҷангиёни Толибон гузашт [4]. Дар баробар ин, «Tolo News» хабар дод, ки Толибон дар вилоятҳои шимолии Афғонистон дидбонгоҳҳо ва иншоотҳои мудофиавӣ бунёд карда истодаанд. Ҳолати мазкур барои кишварҳои ҳамсоя хеле ташвишовар мебошад, зеро тамоми ноҳияҳои шимолии бо Тоҷикистон ҳамсарҳад ба ихтиёри Толибон гузаштанд.

13 марти соли 2021 ду ҳуҷуми дастаҳои ҷангии Толибон ба дидбонгоҳҳои сарҳадии ноҳияҳои шимолии Афғонистон ба қайд гирифта шуд, ки онҳо дар ҳамсарҳадӣ бо Тоҷикистон қарор доштанд. Хабар дода мешавад, ки қисмҳои махсуси қувваҳои амниятии Афғонистон аз пойгоҳи шаҳри Мурғоби боло дар вилояти Бодғис воқеъ дар шимоли кишвар бозхонд карда шуданд ва бо ин роҳ, артиши Афғонистон пойгоҳи ниҳии хешро дар шимоли кишвар аз даст дода, тақрибан тамоми сарҳади ин минтақа бо Тоҷикистон дар ихтиёри Толибон қарор гирифтааст. Бинобар ин ҳамлаҳои гурӯҳҳои террористӣ дар сарҳади давлатҳо ба дидбонгоҳҳои марзӣ бештар шудаанд [17].

Вобаста ба масъалаи мазкур Вазири мудофиаи Федератсияи Россия – Сергей Шойгу 17 марти соли 2021 бо хабарнигорон мусоҳиба доир намуда, қайд намуд, ки «Ташвиши бештари моро ва на танҳо моро, балки тамоми ҷаҳонро фаъолгардӣ ва пойгоҳгирии дастаҳои гуногуни террористӣ дар Шимоли Афғонистон ва ташкили амалиётҳои иғвоангезона ба давлатҳои ҳамсоя ба вучуд овардааст». Инчунин ба Сергей Шойгу оид ба берун кардани қувваҳои эътилофи байналмилалӣ аз хоки Афғонистон савол дода шуд ва ӯ қайд намуд, ки «Берун кардани ин қувваҳо бояд дар шароите анҷом дода шавад, ки дар ин

давлат сулҳ побарчо бошад ва ин масъаларо мо бо намояндагони ҳарбии Амрико ва Британияи Кабир низ баррасӣ намуд. Бояд гуфт, ки ин амали онҳо мисли онест, ки «меравем-боки мемонем» шабоҳат дорад» [18].

Масъалаҳои ташвишовари сарҳадӣ дар воҳурии сарони давлатҳои Тоҷикистон ва Афғонистон низ баррасӣ гардид. 29 март соли 2021 сафари расмӣ Роҳбари Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид. Дар доираи ин сафар миёни Тоҷикистон ва Афғонистон Эъломияи муштарак доир ба рушди муносибатҳои мутақобила ба сатҳи сифатан нав бо дарназардошти воқеиятҳои муосир дар 16 банд имзо гардид [12]. Бастани санади мазкур қадами муҳим дар рушди робитаҳои дуҷонибаи давлатҳо буда, заминаи бозғиромии ҳамшарикиро миёни давлатҳо дар тамоми соҳаҳо ба вуҷуд овардааст.

Ҷунонӣ, Тоҷикистон ва Афғонистон зарурати бунёди роҳи оҳанро миёни давлатҳо ва пайвастанӣ онро ба долонҳои нақлиёти минтақавӣ, ки Осиёи Марказӣ ва Ҷанубиро мепайванданд, қайд намуд. Инчунин давлатҳо омодагии ҳешро ҷиҳати муборизаи муштарак бо терроризм, ифротгарӣ, ҷиноятҳои мутақабилӣ фаромилӣ, қочоқи маводи муҳаддир иброз намуданд. Дар баробари ин, ҷониби Тоҷикистон аз раванди сулҳонаи музокираҳои миёни Ҳукумати Афғонистон ва ҳаракати Толибон истиқбол менамояд.

Вазъи сиёсӣ ва ҳарбии Афғонистон, мушкилоти раванди сулҳонаи музокираҳои Ҳукумати Афғонистон ва ҳаракати Толибон, таъмини амнияти сарҳадӣ ва нақши Тоҷикистон дар расонидани кумакҳои башардӯстона ба халқи афғон дар конференсияи 9-уми «Қалби Осиё ва раванди Истамбул», ки рӯзҳои 29-30 соли 2021 дар ш. Душанбе доир гардида буд [1], баррасӣ гардиданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни ин конференсия қайд намуд, ки «буҳрони Афғонистон – мушкилоти умумӣ аст» [5].

Ишораҳои мазкур нишон медиҳанд, ки Афғонистон дар як ҳолати хеле душвори сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда, ин омилҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ ва махсусан Тоҷикистонро ба ташвиш овардааст. Яке аз омилҳои ташвишвар бешубҳа сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон мебошад.

Ин ҳолат пас аз эълони маъмурияти Президенти ИМА Ҷо Байден аз 14 апрели соли 2021 мушкилтар гардид, зеро муҳлати берун кардани қушунҳои амрикоӣ аз хоки Афғонистон аз 1 май то ба 11 сентябри соли 2021 гузаронида шуд [20]. Ин қарор норизогии роҳбарони Толибонро ба вуҷуд оварда, дастаҳои мусаллаҳи онҳо амалиётҳои ҷангиро дар вилоятҳои гуногуни кишвар оғоз намуданд.

Сипас, бо мақсади таъмини эътимоди мудофиавии қушунҳои сарҳадӣ Дабири кулли СААД – Станислав Зас 23 апрели соли 2021 ба Тоҷикистон ташриф оварда, аз сарҳади давлатии Тоҷикистон ва Афғонистон дар минтақаҳои Шӯробод ва Қалъахум дидан намуд [8]. Зимни ин боздид Станислав Зас аз таъминоти инфрасохтори сарҳадӣ, муҳазазгардонии зерсохторҳои Қушунҳои сарҳади Тоҷикистон ва сатҳи омодагии ҷангии сарҳадбонони тоҷик хабардор гريد.

Санҷиши мазкур беасос набуд, зеро миёни қувваҳои ҳукуматӣ ва ҷангии Толибон барои ишғоли нуқтаҳои стратегӣ бархӯрдҳои мусаллаҳона ба вуқӯ пайваста, қушунҳои амнияти Афғонистон яке паси дигар вилоятҳои шимолии кишварро аз даст дода истодаанд.

Дар миёнаи моҳи июни соли 2021 миёни қувваҳои ҳукуматӣ ва ҷангии Толибон дар 4 музофотҳои сарҳадӣ бархӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омада, ҳар чори онҳо ба ихтиёри ҷангҷӯён гузаштанд. Инчунин 21 июн дастаи мусаллаҳи Толибон ба нуқтаи гузаргоҳи сарҳади «Шерхон-Бандар» – и музофоти Қундуз ҳамла овард. Шумораи умумии сарбозони афғон (маҷруҳ, қутла ва асиргирифташуда) тақрибан 100 нафарро ташкил меод. Боз 134 нафари дигар 22 июн ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фирор намуда, наҷот ёфтанд [14].

Амалиётҳои ҳарбӣ дар дигар музофотҳои сарҳадӣ идома ёфта, 28 июни соли 2021 дар музофоти Балх дар наздикии дидбонгоҳи сарҳади «Шахритус-1» миёни ҷангии ҳаракати Толибон ва қувваҳои ҳукуматӣ бархурди мусаллаҳонаи навбатӣ ба вуқӯ пайваста, сарбозони афғон шикаст хӯрданд ва 17 нафари онҳо ба ҳудуди Тоҷикистон фирор намуданд. Нуқтаи гузаргоҳи Толибон зерӣ идораи худ қарор дода, ҳаракати воситаҳои нақлиётро тавассути он манъ намуданд [16].

Ҳолати ба амал омадари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати телефони бо Президенти Ёзбекистон Шавкат Мирзиёев баррасӣ намуда, аз амалиётҳои мусаллаҳона дар сарҳадҳои ҳар ду давлат дар ҳудуди Афғонистон нигаронӣ намуда, доир ба коркард ва ҳамохангсозии амалҳои ҳеш ҷиҳати пешгирии ин ҳолат ба мувофиқа расиданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати худ ҳаёти ҷузъи томи ҳизматчиёни ҳарбӣ, ки дар сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон адои вазифа менамоянд, вобаста ба вазъи ҳарбӣ-сиёсии кишвари ҳамсоя ба «речаи махсус» гузарониданд. Эълони речаи махсус албатта ба хоҷири таъмини тамомияти арзӣ ва ҳифзи даҳолатнопазирии сарҳади давлатии Тоҷикистон амалӣ карда шуд.

Ҷунонӣ, фаъолгарди ҳузу ҳаракатҳои террористӣ дар ин кишвар на танҳо ба амнияти Тоҷикистон, балки ба амнияти тамоми кишварҳои минтақа таъсиррасон гардидааст. Аз ин рӯ, сарҳади Тоҷикистону Афғонистон яке аз садҳои калидӣ дар самти пешгирии паҳншавии хатару таҳдидҳо дар минтақа мебошад [2, 22].

Дар охири мақола ироаи хулосаҳои зарур аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон тайи 30 соли охир муносибатҳои неки ҳамсоягӣ ва бародариро пайгирӣ намуда, ҳамшарикии давлатҳо дар танзими мушкилиҳои байнидавлатӣ, бартарафкунии ҷолишҳои минтақавӣ ва дастгирии мавқеъҳои яқдигар дар равандҳои минтақавӣ ва умумичаҳонӣ инъикос меёбад.

Сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон – 1344 км дарози дошта, асосан тавассути дарёи Панҷ мегузарад ва дарозии умумии марзи обӣ дар ин минтақа – 1154,3 км – ро ташкил менамояд. Бинобар ин таҳлили воқеаҳои сарҳадии давлатҳо имконият медиҳад, ки пойдоии он барои тавсеаи ҳамкориҳои созанда муайян карда шавад.

Таҳлили вазъи сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон дар нимаи аввали соли 2021 нишон дод, ки давлатҳо новобаста аз мушкилиҳои гуногун: вазъи душвори сиёсӣ-ҳарбӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, хуруҷи каронавирус, ҳатари терроризму ифротгарӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир дар ҳамбастагӣ барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳо фаъолият менамоянд.

Дар ин давра, мушкилиҳои сарҳадии Тоҷикистон бо Афғонистон бо сабабҳои тезонидани раванди ихроҷи қушунҳои этилофи байналмилалӣ аз хоки Афғонистон, пешбурди музокираҳо ва бастанӣ созишномаҳо бо ҳаракати Толибон аз тарафи Амрико бе дарназардошти назари дигар давлатҳо буд. Зеро ин имкониятҳо Толибонро ҷиҳати оғози амалиётҳои ҳарбӣ дар музофотҳои гуногуни Афғонистон рӯҳбаланд намуд ва дар натиҷа, тамоми музофотҳои бо Тоҷикистон ҳамсарҳади Афғонистон ба ихтиёрӣ ҷангиёни Толибон гузашт.

Масъалаи дигари ташвишвар барои Тоҷикистон афзоиши убури ғайриқонунии сарҳади давлатӣ ба ҳисоб меравад, зеро пас аз ишғоли Нуктаҳои гузаргоҳи сарҳадӣ аз тарафи намояндагони Толибон, фаъолияти онҳо қатъ карда шуд. Дар чунин сурат, роҳҳои убури ғайриқонунии сарҳад чӣ аз тарафи аҳолии осоишта ва чӣ аз тарафи гурӯҳҳои ҷиноӣ бештар мегардад. Бинобар ин Ҳукумати Тоҷикистон водор гардид, ки фаъолияти қушунҳои сарҳадиро дар марз бо Афғонистон ба речаи махсус баргардонад.

Мушкилии дигар он аст, ки дар сурати қатъи фаъолияти Нуктаҳои гузаргоҳи сарҳадӣ ва манъи ҳаракати воситаҳои нақлиётӣ ба робитаҳои иқтисодиву тичоратии Тоҷикистону Афғонистон таъсири манфӣ расонида мешавад. Инчунин, аҳолии наздисарҳадии як қатор ноҳияҳои шимолӣ Афғонистон аз дастрасӣ ба маводи аввалия маҳрум мегардад, ки вазъи иҷтимоии кишварро мушкил мегардонад.

Ҳолати мазкур дар шароити вазнини хуруҷи каронавирус ҷараён дошта, аҳолии афғонро маҷбур менамояд, ки ба истеҳсол ва фуруши маводи муҳаддир ҳамчун ягона манбаи даромад, таваҷҷуҳи бештар равона намоянд. Дар чунин шароит кушишҳои интиқоли маводи муҳаддир тавассути сарҳади давлатии Тоҷикистону Афғонистон бештар хоҳанд гашт, ки ин ҳолат низ дар навбати худ андешидани ҷораҳои иловагиро талаб менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини тамомияти арзӣ ва ҳифзи даҳолатнопазирии сарҳади давлатӣ ҳамкориҳои густурдaro бо тамоми давлатҳои минтақа ва созмонҳои байналмилалӣ ба роҳ мондааст. Бо ин мақсад, мақомотҳои дахлдори кишвар доир ба вазъи сарҳадӣ дар марзи Тоҷикистону Афғонистон пайваста дар алоқа буда, ҷиҳати таъмини амнияти сарҳадӣ дар ин самт бо ниҳодҳои СААД робитаҳои пайваста доранд.

АДАБИЁТ

1. 9-я Министерская конференция «Сердце Азии - Стамбульский процесс» в Душанбе [Манбаи электронӣ] URL: <https://mfa.tj/ru/tashkent/view/7419/9-ya-ministerskaya-konferentsiya-serdtse-azii-stambulskii-protsess-v-dushanbe> (санаи мурочиат: 23.07.2021).
2. Анвари, С. Масъалаҳои сарҳадӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: автореф. дисс. барои дарёфти дараҷаи илми н.и.т. (07.00.15) / С. Анвари. – Душанбе, 2021. – 60 с.
3. Анвари, С. Масъалаҳои таъмини амнияти сарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С. Анвари // Маҷалаи илмӣ Институти Осие ва Аврупо. - 2021. - №1 (5) – С. 24-30.
4. Армия Афганистана оставила последний форпост на севере: что ждет Таджикистан [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210304/afghanistan-posledniy-forpost-ganitsa-tajikistan-1032945503.html> (санаи мурочиат: 11.06.2021).
5. Большое сердце Центральной Азии: почему Афганистан сложно спасти от войны [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210331/serdce-centralnaya-asia-pochemu-afghanistan-voyna-1033108203.html> (санаи мурочиат: 03.07.2021).
6. В ОДКБ ожидают переброски афганских боевиков в страны Центральной Азии [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210225/afghanistan-tajikistan-narkotrafik-1032886291.html> (санаи мурочиат: 22.06.2021).
7. Власти Афганистана проверили безопасность в приграничном с Таджикистаном уезде [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210127/gubemator-afghanistan-vizit-tajikistan-1032701632.html> (санаи мурочиат: 13.07.2021).
8. Генсек ОДКБ проверил обстановку на таджикско-афганской границе [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210426/odkb-zas-obstanovka-granitsa-tajikistan-afghanistan-1039035577.html> (санаи мурочиат: 12.06.2021).
9. ОДКБ планирует укрепить таджикско-афганскую границу [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210202/cstoukrepnenie-tajikistan-afghanistan-granica-1032745826.html> (санаи мурочиат: 16.07.2021).
10. ОДКБ поможет Таджикистану разобраться с наркотрафиком на границе [Манбаи электронӣ] URL:

<https://tj.sputniknews.ru/20210217/csto-tajikistana-afghanistan-terrorism-narkotrafik-granitsa-1032842950.html> (санаи муроҷиат: 16.07.2021).

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Манбаи электронӣ] URL: <http://www.president.tj/node/25005#jayhun> (санаи муроҷиат: 17.07.2021).
12. Раҳмон и Гани подписали новый документ о сотрудничестве: что в нем важного [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210329/peregovori-tajikistn-afghanistan-1033094489.html> (санаи муроҷиат: 15.06.2021).
13. Раҳмон поручил усилить таджикско-афганскую границу [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210126/tajikistan-afghanistan-granitsa-1032693977.html> (санаи муроҷиат: 09.06.2021).
14. Таджикистан ввел режим повышенной готовности на границе с Афганистаном [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210623/tajikistan-ohrana-granica-afghanistan-1040388669.html> (санаи муроҷиат: 16.07.2021).
15. Талибы атаковали военных на границе Афганистана и Таджикистана [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210119/afghanistan-ataka-taliby-granitsa-tajikistan-1032650745.html> (санаи муроҷиат: 06.07.2021).
16. Талибы захватили еще один КПП на границе с Таджикистаном [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210628/taliban-tajikistan-kpp-shakhritus-1-1040479932.html> (санаи муроҷиат: 13.07.2021).
17. Талибы напали на блокпост в приграничном с Таджикистаном уезде [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210313/Taliby-blokpост-granitsa-Tajikistan-1032997176.html> (санаи муроҷиат: 19.07.2021).
18. Шойгу: перемещение террористов в Афганистан несет угрозу Таджикистану [Манбаи электронӣ] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20210317/russia-terroristy-peremesheniye-Afghanistan-1033013486.html> (санаи муроҷиат: 24.06.2021).
19. Greenfield, Ch. U.S. to withdraw troops from Afghanistan in 14 months if Taliban conditions met [Text] / Ch. Greenfield // EMERGING MARKETS. – 2020. - February 29.
20. Atwood, K. Biden to announce withdrawal of US troops from Afghanistan by September 11 [Text] / K. Atwood. - CNN, April 13, 2021. [Манбаи электронӣ] URL: <https://edition.cnn.com/2021/04/13/politics/biden-afghanistan-withdrawal/index.html> (Access date: 10.07.2021).

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ТАДЖИКСКО-АФГАНСКОЙ ГАРНИЦЫ В ПЕРВОЕ ПОЛУГОДИЕ 2021 Г.

Протяженность таджикско-афганской государственной границы составляет 1344 км и отличается своими природно-географическими характеристиками от других частей государственной границы Республики Таджикистан. Граница государств от Востока к Западу на точке стыка таджикско-афганско-китайской границы проходит через Ваханские хребты, озера Зоркуля и река Пянджа. Горный, озёрный и речной ландшафт границы требует сосредоточивать внимание на сохранение неизменчивости линии, прохождение границ. Одновременно, вопросы незаконного пересечения границ, перевозки наркотических средств и контрабанды товаров являются главной проблемой таджикско-афганской границы. Традиционно, одно из основных направлений наркотрафика из Афганистана проходит через границу Таджикистана и этот фактор требует усиления надзора на таможенные и пограничные пункты. Другим тревожным вопросом является активация криминальных групп и террористических организаций на приграничных регионах Афганистана. Переход контроля над северными провинциями и районами под рукой движения Талибан вызывает беспокойство у таджикских пограничников. В такой сложной военно-политической обстановке афганские пограничники потеряли возможность контролировать северные границы страны. Поэтому контроль границы с Афганистаном полностью лежит на душе Таджикистана. В свою очередь Правительство Республики Таджикистан координирует сотрудничество с другими центрально-азиатскими странами, мировыми и региональными организациями по предотвращению распространения любого вида угрозы в регионе из Афганистана.

Ключевые слова: Таджикистан, Афганистан, Организация Договора о коллективной безопасности, национальная безопасность, государственная граница, линия границы, наркотические средства, криминальные формирования, терроризм, экстремизм.

ANALYSIS THE SITUATION OF THE TAJIK-AFGHAN BORDER IN THE FIRST SIX MONTHS OF 2021 YEAR

The length of the Tajik-Afghan state border is 1344 km and its natural and geographical characteristics differs from other parts of the state border of the Republic of Tajikistan. The border of the states from East to West at the junction of the Tajik-Afghan-Chinese border crosses through the Wakhan ranges, Zorkul lake and the Panj river. The mountainous, lake and river character of the border requires attention to focused on maintaining the invariability of the line crossing border. At the same time, the issues of illegal border crossing, transportation of narcotic drugs and smuggling of goods are the main problem of the Tajik-Afghan border. Traditionally, one of the main directions of drug trafficking from Afghanistan passes through the borders of Tajikistan, and this factor requires increased supervision at customs and border checkpoints. Another worrying issue is the activation of criminal groups and terrorist organizations in the border regions of Afghanistan. The transfer of control over the northern provinces and areas at the hands of the Taliban is causing concern among Tajik border guards. In such

a difficult military-political situation, the Afghan border guards lost the ability to control the northern borders of the country. Therefore, the control of the border with Afghanistan lies entirely to Tajikistan. In turn, the Government of the Republic of Tajikistan coordinates cooperation with other Central Asian countries, world and regional organizations to prevent the spread of any kind of threat in the region from Afghanistan.

Key words: Tajikistan, Afghanistan, Collective Security Treaty Organization, national security, state border, border line, drugs trafficking, criminal groups, terrorism, extremism.

Сведения об авторах:

Латифов Джюра Латифович - доктор исторических наук, профессор кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан факультета международных отношений Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе улица Рудаки 17. Тел. 917-05-29-00. E-mail jlatifov@yahoo.com.

Анвар Сафар – кандидат исторических наук, преподаватель кафедры внешней политики Республики Таджикистан, факультета международных отношений, ТНУ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Маяковского, дом 70/2, 734025. Тел: (+ 992) 918973181, email: anvari.safar@mail.ru

About the authors:

Latifov Jura Latifovich - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan, Faculty of International Relations, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street 17. Tel. 917-05-29-00. E – mail jlatifov@yahoo.com.

Anvari Safari – c.h.s., teacher of the department of diplomacy and foreign policy of the Republic of Tajikistan, the faculty of International relations, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sino region, Mayakovski street, home 70\2, 734025. Tel.: (+ 992) 918 97 31 81, email: anvari.safar@mail.ru.

ТАҲАВВУЛИ ҲАМКОРИҶОИ ИЛМӢ-ФАРҲАНГӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ШОҲИГАРИИ АРАБИСТОНИ САУДӢ (2007-2016)

Қамаров А.З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рақиб А.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ҳамчун давлати пешбари ҷаҳони ислом ва араб дорои сармояҳои бузурги молӣ ва шаҳрҳои муқаддас барои тамоми мусалмонони ҷаҳон, ки аз онҳо тамаддуни бузурги башарӣ мутаваҷҷиҳ гаштааст, мебошад. Метавон гуфт, ки бо доштани чунин бартарҳои Арабистони Саудӣ ҳамеша бо кишварҳои мусалмонишине мисли Тоҷикистон дар робитаи фарҳангӣ қарор доштааст.

Заминаи ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ дар давраи ташаккули он (1991-2006) поярезӣ гаштааст, ки асоси онро сафарҳои Президенти кишвар Э. Раҳмон ба ин кишвар, санадҳои имзогаштаи ҷонибҳо дар соҳаҳои мавриди таваҷҷуҳи тарафайн ба шумор меравад. Бояд гуфт, ки Арабистони Саудӣ бешак кишварест, ки дар ин давра муносиботи Тоҷикистон бо он таҳким ёфтааст.

Навгони таҳқиқоти мазкур аз таҳлили рушди ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Шохигарии Арабистони Саудӣ дар солҳои 2007-2016 иборат аст, ки маълумоти заруриро вобаста ба он дар бар мегирад.

Ҳадаф аз омӯзиши мавзӯи мазкур таҳлил намудани рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ дар соҳаҳои фарҳанг, маориф ва илм дар замони истиқлолият мебошад.

26 феввали соли 2007 Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳ. Зарифӣ Сафири Фавқуллода ва Мухтори Арабистони Саудӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳишом ибни Абдулваҳоб ибни Заръа, ки қароргоҳаш дар шаҳри Алмаъто буд, дар робита бо супоридани эътимодномааш ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мулоқот пазируфт.

Пас аз анҷоми маросими расмӣ супоридани эътимоднома миёни Э. Раҳмон ва сафири Арабистони Саудӣ мулоқот сурат гирифт. Дар ҷараёни мулоқот Э. Раҳмон қайд кард, ки «Тоҷикистон дар татбиқи стратегияи ҳамкориҳои минтақавию байналмиллалӣ дар ростои ҳамкорӣ бо кишварҳои арабӣ пеш аз ҳама бо Арабистони Саудӣ аҳамияти хоса медиҳад.» Ҷонибҳои қушодани сафорати Тоҷикистонро дар Арабистони Саудӣ воқеияти муҳим шумориданд. [5. С. 38-39]

17 марти соли 2007 қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №220 «дар бораи қушодани сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шохигарии Арабистони Саудӣ» содир гардид.

Моҳи сентябри соли 2008 сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Ар-Риёз ба қор оғоз карда, 13

сентябр бо қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон Насриддинов С.А. Сафири Фавқуллода ва Мухтори ҚТ дар Шоҳигарии Арабистони Саудӣ таъйин шуд. [4. С. 77, 171]

Э. Раҳмон 17 март соли 2008 Шоҳ Ал-Валид ибни Талал Абдулғазиз Оли Саудро ба мулоқот пазируфт. Ҳангоми мулоқот масоили кунунӣ ва дурнамои рушди ҳамкорӣҳои Тоҷикистону Арабистони Саудиро баррасӣ карданд.

«Мо ба тавсеаи муносибатҳои дӯстона бо кишварҳои арабӣ, аз ҷумла бо Арабистони Саудӣ диққати махсус медиҳем», - зикр намуд Э. Раҳмон, бо ёдоварӣ кардани умӯмиятҳои фарҳангии анъанаҳои таърихӣ ва тааллуқ доштани мардуми ҳар ду кишвар ба дини мубини ислом.

Шоҳ Валид ибни Талал Абдулғазиз Оли Сауд нисбат ба дурнамои лоиҳаҳои Тоҷикистон доир ба сармоягузорӣ мароқ зоҳир карда, омодагии ҷониби Саудиро барои иштирок дар онҳо эълон намуд.

Дар чараёни мулоқот ҷонибҳо роҷеъ ба рушди муносибатҳои минтақавӣ тичоратӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-фарҳангӣ табодули андеша карданд. [6. С. 25]

5-6 ва 11-14 январи соли 2009 ҳайъатҳои ҳукумати Шоҳигарии Арабистони Саудӣ аз Тоҷикистон боздид намуда, мулоқоту гуфтушунидҳо миёни тарафҳо бо мақсади омӯзиш ва муайян кардани самтҳои муносибатҳои дуҷониба барои таҳкими заминаи ҳукукии муносибатҳои ҳар ду кишвар, баргузор гардиданд.

19-21 майи соли 2009 сафари расмӣ Вазири корҳои хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳ. Зарифӣ ба Шоҳигарии Арабистони Саудӣ сураг гирифт. Дар доираи сафари расмӣ ба Арабистони Саудӣ, ки бо супориши Президенти кишвар амалӣ гардида буд, Ҳ. Зарифӣ дар шаҳри Ар-Риёз бо намоёндагони воломақоми Арабистони Саудӣ – Ҷонишини дувуми Раиси Шӯрои вазирон Амир Ноиф ибн Абдулғазиз, Вазири корҳои хориҷӣ Амир Сауд Файсал, Вазири молия ва Раиси Сандуқи Саудии рушд Иброҳим Абдулғазиз Ассаф ва Раиси ҷамъияти хайриявӣ «ал-Валид ибн Талал» Амир Валид ибн Талал як қатор мулоқотҳо гузаронд.

Ҳангоми мулоқот бо Амир Ноиф ибн Абдулғазиз масъалаи кушодани сафорати Арабистони Саудӣ дар Душанбе ҳамчун қадами устувор барои дурнамои рушди ҳамкорӣҳои гуногунҷабҳаи дуҷониба баҳогузорӣ гардид. Дар робита ба ин мавзӯ Ҳ. Зарифӣ қайд кард, ки Тоҷикистон барои мусоидат кардан ба ҷониби Саудӣ омодааст, ки қитъаи замин ва ё биноеро барои бунёди сафоратхона ҷудо намояд.

Дар чараёни мулоқот масъалаи сафарбар кардани қувваи корӣ аз Тоҷикистон ба Арабистони Саудӣ барасӣ шуда, қайд гардид, ки ин масъала аллақай дар сатҳи шахсонӣ дахлдори соҳаи ҳар ду кишвар ҳалли худро ёфтааст ва лоиҳаи ҳамкорӣ низ омода гардидааст. Пас аз ба имзо расонидани санади мазкур Тоҷикистон метавонад, ки мутахассисони худро ба монанди сохтмончиён, инженерҳо, пизишкон, омӯзгорон, ронандаҳо, мутахассисони соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро ба Арабистони Саудӣ фиристонад.

Ҳ. Зарифӣ Амир Ноиф ибн Абдулғазизро даъват намуд, то дар қори конфронсе, ки дар шаҳри Душанбе бахшида ба бузургдошти Имоми Аъзам Абӯҳанифа гузаронида мешавад, иштирок намоянд. Пешниҳод бо қамоли хурсандӣ пазируфта шуд.

Соли бузургдошти Имоми Аъзам эълон гаштани соли 2009 аз ҷумлаи тадбирҳои пуарарзиши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон аст, ки натаҳҳо ба раванди устуворгардонии ваҳдати ягонагии миллий дар дохили кишвар мусоидати ғаёло мекунад, балки обурӯю нуфузи давлати Тоҷикистонро дар олами ислом боло мебарад, зеро беш аз 70 дар сади мусулмонони олам пайравони мазҳаби ҳанафӣ мебошанд. Асоси ин мазҳаб аз ҷониби фарзанди барӯманди миллати тоҷик Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит гузошта шудааст.

Дар ин симпозиум дар баробари олимону мутафаккирон ва шахсиятҳои барҷастаи олами сиёсат ва илму маърифат аз 50 кишвари ҷаҳон, намоёндаи Арабистони Саудӣ -Дабири кулли Кумитаи ҷаҳонии ҳифзи Куръон Карим Абдулло ибни Алӣ Басфар, иштирок намуд. Ҳадафи асосӣ аз ин ҳамоиши ҷаҳонӣ тарғибу ташвиқ ва татбиқи амалии таълимоти таҳаммулпазирии Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит Имоми Аъзам миёни мусулмонони олам буд, то ки дар роҳи барҳам задани тафриқаандозӣ ва аз байн бурдани низоъҳои динию мазҳабӣ қадамҳои намоёну муассир гузошта шаванд.

Аксари иштирокдорони ин ҳамоиш дар он андеша буданд, ки ҷунин қадрдонию қадршиносӣ аз пешвои мазҳаби таҳаммулпазири ҳанафӣ дар таърихи дини мубини ислом бори нахуст сураг гирифт ва он ҳам дар Тоҷикистон бо ибтиқори Сарвари давлат Э. Раҳмон. [21. С. 148, 160]

Баъд аз симпозиуми мазкур меҳмонон аз кишвари Арабистони Саудӣ барои шиносӣ ба факултети шарқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ташриф оварданд. Онҳо ба вазъи омӯзиши забони арабӣ ва тадриси он таваҷҷӯҳи хос зоҳир карданд. [12. С. 785]

26-27 сентябри соли 2009 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар шаҳри Дубайи АМА бо мушовири Шоҳи Арабистони Саудӣ доктор Мансур мулоқот намуд.

Доктор Мансур саломи Шоҳи Арабистони Саудӣ Абдуллоҳ ибн Абдулғазиз Оли Саудро ба Сарвали Давлати Тоҷикистон расонда, омодагии раёсати ҳукумати худро барои рушди ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд иброз дошт.

Дар чараёни мулоқот қайд гардид, ки Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ҳамчун кишвари бонуфузи мусалмонииш дар давараи бухрони молиявӣ бояд ба кишварҳои мусалмониишини дар ҳоли рушд, аз

ҷумла Тоҷикистон кумак намояд. [7. С. 208]

5 октябри соли 2009 Э. Раҳмон намояндаи воломақоми Арабистони Саудӣ – котиби Генералии созмони ҳифзи Қуръон Абдуллоҳ Басфарро ба мулоқот пазируфт. Дар чараёни мулоқот масоили ҳамкориҳо миёни ҳар ду кишвар барасӣ гардида, Абдуллоҳ Басфар дар робита бо баргузории симпозиуми байналмиллалӣ бахшида ба бузургдошти Имоми Аъзам дар шаҳри Душанбе ибрози қаноатмандӣ кард ва дар ин росто ба Тоҷикистон баҳои баланд дод. Инчунин, қайд намуд, ки дар ояндаи наздик дар шаҳри Душанбе сафорати Арабистони Саудӣ ва Маркази ҳифзи Қуръон кушода хоҳад шуд. [7. С. 209]

Дар моҳи октябри соли 2009 китоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон зери унвони «Назаре ба мероси Имоми Аъзам Абуҳанифа ан-Нуъмон» дар Арабистони Саудӣ ба нашр расид. Китоби мазкур бахшида ба 1310 солагии бузургдошти Абуҳанифа Нуъмон, ки соли 2009 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардида буд, таълиф шудааст.

Ин китоб 4 мақолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ба ҳаёту фаъолият ва таълимоти Имоми Аъзам бахшида шуда, бо теъдоди 1000 нусха ба таъб расидааст.

Муқаддимаи китоби зикргардида аз тарафи донишманди машҳури исломшинос, имом ва хатиби масҷиди Ал-Ҳаром дар шаҳри Макка, устод Шайх Одил ибн Солим ал-Калбонӣ навишта шудааст. [7. С. 222]

Дар соли 2009 дар мавсими «Ҳаҷ-2009» тибқи омили Вазорати фарҳанг 2525 нафар ҳоҷиён ба Мамлакатаи Арабистони Саудӣ сафарбар гардидаанд. [2. №1-09/2291. 16.11.09.]

22 январи соли 2010 сафорати Арабистони Саудӣ дар шаҳри Душанбе бо маросими расмӣ ифтитоҳ гардид, ки он аввалин намояндагии дипломатии кишварҳои арабӣ дар Душанбе ба ҳисоб меравад. [8. С. 14]

2 марти соли 2010 Вазирӣ қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳ. Зарифӣ қордори муваққати сафорати Арабистони Саудӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдураҳмон бин Саид ал-Ҷумъаро ба мулоқот пазируфт. Қонибҳо атрофи масоили ба ҳам марбут суҳбат карда, аз сатҳи кунунии муносибатҳои байни ҳар ду кишвар ибрози қаноатмандӣ намуданд.

Ҳ.Зарифӣ омодагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҳамкориҳои нисбатан фаъол ва зиёд бо Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар ҳалли масоили хусусияти дучонибадошта, аз ҷумла дар доираи созмонҳои байналмиллалӣ ва минтақавӣ ибраз кард. [8. С. 36]

12 октябри соли 2010 қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар бораи озод кардани Насриддинов С.А. аз вазифаи Сафири Фавкулудда ва Мухтори ҚТ дар Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ва Ҷумҳурии Яман таҳти №940 содир гардида, бо қарори №942 Юлдошев А.Қ. ба ҷои ӯ таъйин гардид. [8. С. 102]

1 ноябри соли 2010 Э. Раҳмон қонишини Вазирӣ қорҳои хориҷии Ҳукумати Арабистони Саудӣ Шоҳ Холид ибн Сауд ибн Холид Оли Сауд ба мулоқот пазируфт. Ҳангоми вохӯрӣ масъалаҳои муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистону Арабистони Саудӣ ва тавсияи ҳамкориҳои мутақобил барасӣ гардиданд.

Раиси Ҳукумати ҚТ Э. Раҳмон аз «сатҳи баланду шароити фароғири ихлосмандона, ҳамсозию ҳамдигарфаҳмӣ» нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ ибрози қаноатмандӣ карда, қайд намуд, ки «мо ба тавсия ва таҳкими муносибатҳо бо Арабистони Саудӣ диққати хоса медиҳем.»

Шоҳ Холид ибн Сауд ибн Холид Оли Сауд қушодашавии сафорати Тоҷикистонро дар Арабистони Саудӣ ва сафорати кишвари худро дар шаҳри Душанбе нишонии марҳилаи нави рушди нисбатан зиёди муносибатҳои ду кишвари бо ҳам дӯст шуморида, ёдовар шуд, ки «Арабистони Саудӣ омодааст, ки бо Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳои мавриди таваҷҷуҳи ин кишвари дӯст муносибатҳои мутақобилан судманд дошта бошад».

Дар чараёни мулоқот зикр гардид, ки Арабистони Саудӣ дар муддати 10 соли охир барои амалӣ кардани лоиҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва фундаменталӣ, ба хусус сохтмони мактабу шифохонаҳо кумаки молиявиро дар ҳаҷми 265 млн. долари ИМА пешниҳод намудааст. [8. С. 109]

Соли 2011 дар шаҳри Ҷиддаи Арабистони Саудӣ консули Тоҷикистон таъйин гардид.

24 январи соли 2011 Президент Э. Раҳмон зътимодномаи Сафири Фавкулудда ва Мухтори Арабистони Саудӣ дар ҚТ Бандар Муҳаммад Чамил Аҳмад Маҳмуд қабул намуд. [9. С. 17]

Дар чараёни мулоқот қонибҳо зарурати гузаронидани ҷамъомади якуми комиссияи байнихукумати Тоҷикистону Арабистони Саудиро вобаста ба муносибатҳои иқтисодӣ, тиҷорӣ, сармоягузорӣ, техникаю фарҳангӣ ва омода намудани як қатор санадҳои, ки ба заминаи ҳукукии муносибатҳо мусоидат менамоянд, таъкид карданд.

6 июли соли 2011 дар саҳифаҳои рӯномаи арабии «аш-Шарқ ал-Авсат» мусоҳибаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рӯзноманигори Оҷонсии нашрии Арабистони Саудӣ (SPA) нашр гардид. Дар мусоҳибаи худ Э. Раҳмон роҷеъ ба муносибатҳои дучониба байни Тоҷикистон ва Арабистон ва масоили хусусияти байналмиллалӣ минтақавӣ дошта ибрози андеша намуд.

Рӯзномаи «аш-Шарқ ал-Авсат», ки бинои асосиаш дар шаҳри Лондон аст, яке аз машҳуртарин

нашрияҳо дар ҷаҳони араб мебошад. Рӯзномаи мазкур дар Арабистони Саудӣ, Марокаш, Миср, Лубнон, АМА, Ироқ, Олмон, Испания, Британияи Кабир ва ИМА бо теъдоди миллионӣ нашр мегардад.

Васоити ахбори оммаи Арабистони Саудӣ ба мусоҳибаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати вижа доданд. Аз ҷумлаи рӯзномаи «ар-Риёз» ва «ал-Явм» мухтавои мусоҳибаи Президентро дар яке аз саҳифаҳои ҷой дода, ба нашр расонданд. [9. С. 150]

15 июли соли 2011 Вазорати фарҳанг ва хабаргузории Арабистони Саудӣ қарор қабул намуд, ки дар рӯзҳои наздик ба китобхонаи Миллии Тоҷикистон китобҳо тақдир менамояд.

Номгӯи китобҳо ба 650 адад расида, теъдодаш 1000 доноро ташкил мекунад. Китобҳои мазкур бахшида ба 20-солагии рӯзи истиқлолияти ҚТ ба номи Сафорати Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон ва ё ба Идораи китобхонаи Миллии Тоҷикистон равона мегарданд.

Инчунин, намояндаи Вазорати номбурда мавзӯи таъмин кардани китобхонаро бо компютеру дигар техникаи зарурӣ ба миён гузошт. Таҷҳизот дар шаҳри Душанбе хариддорӣ шуда, ба китобхонаи Миллӣ супорида мешавад. [9. С. 158]

11 сентябри соли 2011 мусоҳибаи Сафири Тоҷикистон Абдуллоҳ Юлдошев дар Арабистони Саудӣ бо барандаи барномаи «Субҳи Саудӣ»-и шабакаи якуми Саудӣ хонум Будур Аҳмад ва Абдуллоҳ Саадӣ мӯддати 20 дақиқа сурат гирифт.

Дар оғози суҳбат хонуми Будур Аҳмад раёсати Ҳукумат ва мардуми Тоҷикистонро ба муносибати таҷлили 20-солагии истиқлолияти Тоҷикистон табрик намуд. Сипас суҳбати Сафир вобаста ба саволҳои пешниҳодшуда ҷор мавзӯ: Тоҷикистон, муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Арабистони Саудӣ, нақши фарҳангӣ-равшангарии тоҷикон дар фарҳанги арабӣ-мусалмонӣ ва ислому Тоҷикистон дар асри 20-ро дар бар гирифт. [9. С. 216]

10 октябри соли 2011 сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шоҳигарии Арабистони Саудӣ меҳмондории ботантанаеро бахшида ба 20-солагии истиқлолияти ҚТ дар қасри Тувайк, ки дар шаҳраки дипломатии Ар-риёз ҷойгир аст, баргузор намуд. Дар ин ҷорабинӣ Ҷонишини якуми Амири вилояти Ар-риёз Амир Саттом ибн Абдулғазиз Сауд ба ҳайси меҳмони олиқадр иштирок карда, ғайри ӯ чехраҳои воломақоми ин вилоят, кормандони Вазорати қорҳои хориҷии Арабистони Саудӣ бо роҳбарии Вазир, Вазирону кормандони Вазоратҳо, корпуси дипломатӣ, консули фахрии Тоҷикистон дар Ҷидда, соҳибкорон, рӯзноманигорон, ҳамватанони сокини шаҳрҳои Ар-риёз, Макка, Мадина ва Тоиф ва донишҷӯёни тоҷик донишгоҳҳои Маккаву Мадина ва Ар-риёз иштирокчиҳои ин ҷорабинӣ буданд.

Дар толори қасри Тувайк барои меҳмонон филмҳои ҳуҷҷатӣ доир ба Тоҷикистон ва суратҳои бахшида ба сиёсати хориҷии кишвар намоиш дода шуд. Ҷорабиниҳои мазкур зери ғаъолияти васеи ВАО қарор гирифт. [9. С. 250]

20 ноябри соли 2011 Сафири Тоҷикистон дар Арабистони Саудӣ А. Юлдошев бо раиси кумитаи саёҳӣ ва ёдгориҳои таърихӣ Арабистони Саудӣ Шоҳ Амир Султон ибни Салмон ибни Абдулғазиз Оли Сауд мулоқот карда, вобаста ба масоили мутааллиқ ба ҳар ду кишвар дар соҳаҳои мавриди таваҷҷуҳ андешаронӣ намудаанд. [9. С. 250-257]

Дар ин давра 10 июли соли 2012 дар назди Ҷамъияти дӯстӣ ва равобити фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ Ҷамъияти дӯстии «Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб» таъсис ёфт, ки роҳбарии онро аз рӯзи таъсисёбӣ то кунун, сарҳодими шӯъбаи арабшиносии Институти забон адабиёт, шарқшиносӣ ва меросии хаттии ба номи Рӯдакӣ д.и.ф. профессор Т.Н. Мардонӣ ба уҳда дорад.

Ҷамъияти дӯстии мазкур аз соли 2012 то 2016 тавонистааст, ки дар баргузории якҷанд ҷорабиниҳои дӯстӣ – фарҳангӣ мусоидат намояд, аз ҷумла 13 октябри соли 2012 ва 24 сентябри соли 2013 дар Рӯзи миллии Арабистони Саудӣ, озмуни донандагони забони арабӣ ва озмуни «Ҳифз ва қироати Қуръони карим» дар Донишгоҳи исломии Тоҷикистон ва ғайра. [3]

Дар соли таҳсили 2013-2014 се шаҳрванди Арабистони Саудӣ дар ДМТ ба донишандӯзи машғул гаштаанд, аз ҷумла як аспирант ва ду унвонҷӯ. Дар соли таҳсили 2014-2015 бошад, ду шаҳрванди Арабистони Саудӣ ба ҳайси унвонҷӯ ва магистр ба Донишгоҳи миллии Тоҷикистон қабул гардиданд.

Дар соли 2013 барои густариши ҳамкориҳо ва ба имзо расонидани қарордодҳои оиди ҳамкорӣ намоишгоҳи донишгоҳҳои хориҷи кишвар, сафирон ва дигар намоишгоҳҳои хориҷии муқими Тоҷикистон ба Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ташриф оварданд. Аз ҷумла, сафири Арабистони Саудӣ – Муҳаммад Бандар, ба донишгоҳ ба мақсади ширкат дар ҷорабиниҳои ташриф оварда, доир ба паҳлуҳои мухталифи густариши ҳамкориҳои гуманитарӣ миёни ДМТ ва донишгоҳу марказҳои илмӣ кишвараш бо раёсат мулоқот намуданд. [10. С. 622-645]

14-19 феввали соли 2013 Вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Асрорӣ М. ҷиҳати иштирок дар тантанави бошукӯҳ ба хотири «Пойтахти фарҳанги исломӣ» эълон гардидани шаҳри Мадинаи Мунаввара ба Мамлакатаи Арабистони Саудӣ даъват гардид. [2. №1-09/267. 06.02.13.]

29 марти соли 2013 дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон Ғушаи фарҳангии Шоҳигарии Арабистони Саудӣ бо иштироки Вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шоҳзодаи Арабистони Саудӣ ифтитоҳ гардид. [2. С. №1057. 10.06.13.]

21 январӣ соли 2014 Вазири қорҳои хориҷии ҚТ С. Аслов бо Сафири Фавқуллодда ва Мухтори

Арабистони Саудӣ дар ҚТ Бандар Муҳаммад Чамил дар чараёни мулоқоте, ки дар шаҳри Душанбе баргузор шуда буд, муносибатҳои дучонибаи сатҳи олии ҳар ду кишварро барасӣ қарданд.

Тарафҳо ҳамчунин, чавониби гуногуни муносибатҳои дучонибаро вобаста ба соҳаҳои иқтисодӣ, сармоягузорӣ, маориф, энергетика, кишоварзӣ ва ғайра мавриди барасӣ қарор дода, роҷеъ ба дурнамои рушди ҳамкориҳо дар соҳаҳои зикргардида табодули афкор намуданд. [10. С. 13]

31 март соли 2014 Вазири қорҳои хориҷии ҚТ С. Аслов дар оғози сафари расмӣ худ ба Арабистони Саудӣ дар шаҳри Ар-риёз бо Вазири қорҳои хориҷии Шохигарӣ Шох Сауд Файсал мулоқот орошт.

Дар чараёни мулоқот масоили дучониба ва дигар масъалаҳое, ки хусусияти дутарафадошта мавриди барасӣ қарор гирифтанд.

Дар фарҷоми мулоқот дар бораи машварати дучонибаи сиёсӣ байни вазоратҳои қорҳои хориҷии Тоҷикистону Арабистони Саудӣ ёддошти тафохум ба имзо расид.

Дар доираи сафари мазкур 1 апрел С. Асловро Валиаҳди Шох, Чонишини раиси шӯрои вазирон ва Вазири мудофиаи Арабистони Саудӣ Амир Салмон ибни Абдулғазиз Оли Сауд ба мулоқот пазируфт.

Дар шаҳри Ар-риёз Вазири қорҳои хориҷии ҚТ С. Аслов бо Раиси кумитаи Давлатии сармоягузориҳои Арабистони Саудӣ Абдуллатиф ибни Аҳмад Усмон, ки ӯ ҳамзамон Раиси қисми саудии Комиссияи муштараки байниҳукумати миёни ҳар ду кишвар мебошад, мулоқот доир намуд.

Дар мулоқоти мазкур масъалаҳои муносибатҳои дучониба вобаста ба соҳаҳои бардошта шуданд, ки онҳо дар ҷамъомади якуми Комиссияи муштараки байниҳукумати дар моҳи августи соли 2013 дар Душанбе баррасӣ гашта буданд. [10. С. 95-114]

8 сентябри соли 2014 Подшоҳи Арабистони Саудӣ, Ходими Ҳарамаини Шарифайн Абдуллоҳ ибни Абдулғазиз Оли Сауд ба муносибати рӯзи истиқлолияти ҚТ ба Президенти кишвар паёми табрикоти ирсол намуд, ки дар он чунин омадааст:

«Чаноби Олӣ, бародари азиз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон, Аллоҳ Шуморо ҳифз намояд!

Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуҳ (Салому меҳрубонӣ ва баракати Аллоҳ бар шумо бод)!

Барои мо шарафи бузург аст, ки аз номи мардум, Ҳукумати Арабистони Саудӣ ва шахсан аз номи худам Шуморо Чаноби Олӣ, ба муносибати рӯзи истиқлолияти кишваратон самимона табрик намуда, бароятон тамоми хушиҳоро таманно намоям.

Ба Ҳукумати барои мо бародар Тоҷикистон тараққиёт ва ривочу равнақро орзумандем.

Қноби Олӣ эҳироми самимонаи моро қабул фармояд». [10. С. 148]

27 октябри соли 2014 мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон бо чонишини вазири қорҳои хориҷии Арабистони Саудӣ Туркӣ ибни Муҳаммад ибни Сауд ал-Қабир доир гашт, ки дар он масоили ҳамкориҳои дӯстона ва муносибатҳои мутақобилан судманд миёни Тоҷикистону Арабистони Саудӣ баррасӣ гардиданд. [10. С. 156-170]

Э. Раҳмон ташаббуси Шоҳи Арабистони Саудиро дар робита ба тавсия бахшидани Ҳарамаини Шарифайн – шаҳрҳои Маккаву Мадина – «барои ҳамаи уммати исломӣ муфид» арзёбӣ намуда, ҳамзамон аз номи шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ҳамасола барои адои ҳаҷи акбар ва умра ба ин шаҳрҳо мераванд, барои муҳайё қардани шароити арзанда арзи сипос намуд.

Бо боварӣ таъкид гардид, ки иҷтимои навбатии Комиссияи муштараки байниҳукумати дар ҳамкориҳои иқтисодӣ тичоратӣ ва илмӣ техникаӣ, ки дар Ар-Риёз баргузор мегардад, таконе дар дурнамои муносибатҳо хоҳад буд.

5 ноябри соли 2014 бо қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон № 285 Шарифӣ Азамшо Латифзода Сафири Фавқуллода ва Мухтори ҚТ дар Подшоҳии Арабистони Саудӣ таъйин шуд. [10. С. 172]

9 декабри соли 2014 дар шаҳри Душанбе С. Аслов Сафири Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон Бандар Чамил Маҳмудро ба мулоқот пазируфт.

Дар оғози суҳбат Сафири Арабистони Саудӣ ба роҳбари ниҳоди сиёсати хориҷии Тоҷикистон паёми Подшоҳи Арабистони Саудӣ Абдуллоҳ ибни Абдулғазиз Оли Саудро ба номи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон супорид.

Сипас як қатор масъалаҳои вобаста ба рушди тавсияи муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ барасӣ гардиданд.

Дар соли 2014 бо дарҳости чониби Саудӣ ВКХ ҚТ тахминан 5 ҳазор шаҳрвандашро, ки ба ҳаҷ меҷафтанд, бо шиносномаҳои биометрӣ таъмин намуд. [10. С. 395]

23 сентябри соли 2014 бахшида ба 84 - умин солгарди Рӯзи миллии Арабистони Саудӣ дар Душанбе бо иштироки Сафири Арабистони Саудӣ дар Тоҷикистон Бандар Муҳаммад Чамил ҷамъомад доир гардид.

Раҳматуллозода Э. ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои робитаҳои хориҷӣ, паёми табрикотии Э. Раҳмонро ба Сафир ва мардуми Арабистони Саудӣ расонида, равнақ

ёфтани ҳамкориҳои ҳар ду кишварро натиҷаи муносибатҳои хуби дипломатӣ ҳонд.

- Арабистони Саудӣ ғаҳвораи ислом буда, шоёни таҳсин аст. Ин кишвар бо доштани муқаддасоти ислом бо Маккаву Мадина орзуи даққо мусалмонон аст, ки барои адои ҳаҷчи фарзӣ мераванд, - иброз дошт Раҳматуллозода Эркинхон. [20]

То соли 2015 аз ҷониби Фонди Саудии Рушд 8 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии нотамои дар кишвар сохта ба истифода дода шудааст. [1]

22 ноябри соли 2015 Сафири нави Арабистони Саудӣ Абдулазиз ибни Муҳаммад ал-Бодӣ ҷумҳурияи тоҷикӣ ба Э. Раҳмон супорид.

Сафири Саудӣ дар мулоқот бо Э. Раҳмон аз сатҳи муносиботи дӯстонаи Тоҷикистону Арабистон илҳами қаноат карда, ҳавасмандии кишварашро оид ба тавсеаи рабобити ҳасанаи ду кишвар баён намуд. [18]

Дар соли 2016 Арабистони Саудӣ барои таҳсили шаҳрвандони Тоҷикистон 50 бурсияи таҳсилӣ пешниҳод кардааст, ки 14 нафар қабул гашта, 10 нафар аз ин теъдод дар муассисаҳои таҳсилоти олии он таҳсил мекунанд. [1]

5 январи соли 2016 Э. Раҳмон дар доираи сафари расмӣ ба Арабистони Саудӣ ба Маккаи мукаррама ташриф оварда, бо ҳамсар ва чанде аз фарзандону пайвандони худ Каъбаро зиёрат кард.

Зимни ин зиёрат ҳам, ки дафъаи чорум чараён гирифт, бо тавачҷуҳи хоси эҳтироми баланди Ходими Ҳарамайнӣ Шарифайн, Шоҳи Арабистони Саудӣ ба Э. Раҳмон муяссар гардид, ки ба дохили хонаи рамаи Худо - Каъбатуллоҳ бори дувум ворид шавад ва 2 рақъат намоз гузошта, барои Тоҷикистони азиз ва мардуми шарифи он дуои наку намояд.

Қаблан аз Тоҷикистон танҳо 5000 нафар барои адои ҳаҷчи фарзӣ сафар мекарданд. Ҳоло бошад, бо ташаббуси роҳбарияти ҳукумати кишвар теъдоди танҳо адокунадагони ҳаҷчи фарзӣ ба беш аз 6 ҳазор расидааст. [16]

Ҳамчунин, Э. Раҳмон рамаи пайғамбари ислом Муҳаммади Мустафо (с)-ро, ки дар шаҳри Мадина аст, зиёрат намуд. [17]

Бо барасии таҳаввули ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ дар ин марҳила метавон ба ин ҳулосаҳо омад:

- кушода гаштани сафорат ва консулгарии Тоҷикистон дар Арабистони Саудӣ ва сафорати он дар Тоҷикистон дастоварди бузурге дар муносибатҳои дӯстонаи кишварҳо ба ҳисоб меавад;

- баргузории чорабиниҳои байналмиллалӣ бахшида ба «Бузургдошти Имоми Аъзам» дар рабобити илмӣ-фарҳангии Тоҷикистону Арабистони Саудӣ тақони ҷиддӣ бахшида, шароити муносибро дар ин рост ба вуҷуд овард;

- тақдими китобу таҷвизоти лозима аз тарафи Арабистони Саудӣ ба китобхонаи миллии Тоҷикистон, кушода шудани гушаи Саудӣ дар он ва таълими забони арабӣ дар ин гуша шаҳодат аз он меавад, ки ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии ҷонибҳо дар ин давра хело тақвият ёфтаанд;

- дар ин давра сармоягузории Арабистони Саудӣ дар соҳаи маориф дар Тоҷикистон ва то 50 бурсия барои донишҷӯёни тоҷик ҷудо кардани он, дарак аз он меавад, ки Саудӣ барои ҳамкориҳои дӯстонаи нисбатан фаол моил аст;

- дар ин давра ҳамаҷла шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои адои маносики ҳаҷчи фарзӣ ва умра ба Арабистони Саудӣ сафар кардаанд.

- ҳамчунин, шумораи тоҷиконе, ки дар Арабистони Саудӣ ба таъри расмӣ ва ғайри расмӣ таҳсил ва ё сукунат мекунанд, кам нестанд.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии ҷории Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. ШМБ. Парвандаи Шохигарии Арабистони Саудӣ. Маълумотнома.
2. Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. ШРБ. Парвандаи Шохигарии Арабистони Саудӣ.
3. Бойгонии ҷории ҚДРФТ. Ҷамъияти дӯстии «Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб». Маълумотнома.
4. Дипломатияи Тоҷикистони: ҳақиқат ва ҳақиқат. Том 2. Под общей редакцией Х. Зарифи (Составитель Д.Назриев) Серия: Внешняя политика Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2011. 296 с.
5. Дипломатияи Тоҷикистони. Ежегодник - 2007 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редак. Х. Зарифи. Составители Д. Назриев и др. - Душанбе, «Ирфон», 2010, 324 с.
6. Дипломатияи Тоҷикистони. Ежегодник - 2008 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редак.Х. Зарифи. Составители Д. Назриев и др. - Душанбе, «Ирфон», 2010, 270 с.
7. Дипломатияи Тоҷикистони. Ежегодник - 2009 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редак. Х. Зарифи. (Составители: Д.Назриев и др.) Душанбе, «Ирфон», 2011, 370 с.
8. Дипломатияи Тоҷикистони. Ежегодник - 2010 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редак.Х. Зарифи. (Составители: Д.Назриев и др.) Душанбе, «Ирфон», 2011, 370 с.
9. Дипломатияи Тоҷикистони. Ежегодник - 2011 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редак.Х. Зарифи. (Составители: Д.Назриев и др.) Душанбе, «Ирфон», 2012, 600 с.
10. Дипломатияи Тоҷикистони. Ежегодник - 2014 год. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. Под общей редакцией С. Аслов. (Составители: Н.Зоҳиди и др.) Душанбе, «Ирфон», 2015, 416 с.

11. Имомзода М., Сафармамадов С., Расулиён Қ., Раҳмон Х., Қосимов С. Аз остон то камолот. – Душанбе: Эр-граф, 2018. 692с.
12. Имомзода М., Сафармамадов С., Х. Раҳмон, Қ. Расулиён. 25 зинаи камолот (Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар масири истиқлолият). – Душанбе: Эр-граф, 2016. 785 с
13. Камаров, А. З. Вклад таджикского национального университета в подготовке арабистов / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-5. – С. 141-147.
14. Камаров, А. З. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан с арабскими странами в советский период / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 5. – С. 76-83.
15. Камаров, А. З. Вклад таджиков в развитие исламской цивилизации / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – № 2. – С. 124-131.
16. Пешвои миллати тоҷик бори чорум хонаи худо-Қаъбатуллохро зиёрат кард. Чумхурият. 06.01.2016. №3.
17. Пешвои миллат оромгоҳи пайгамбари исломро зиёрат намуд. Чумхурият. 07. 01. 2016. №4
18. Раҳмонӣён, Ф. Оғози марҳалаи нави муносибот бо 14 кишвар. Чумхурият. 24. 11. 2016. №232.
19. Самиев, Х.Д. Барқароршавии ҳамкорӣҳои илмӣ-фарҳангии Чумхурии ТОҶИКИСТОН бо кишварҳои араб (1991-2006) / Х.Д. Самиев, А. З. Камаров // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No 3(52). – P. 231-244.
20. Тачлили рӯзи миллии Арабистони Саудӣ. Чумхурият. 02. 10. 2014.
21. Шарифзода А., Шамсиддинов С., Қосимӣ З. Президент. (Накши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ.–Душанбе: «Ирфон», 2011. – 372 с.

РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С КОРОЛЕВСТВОМ САУДОВСКОЙ АРАВИИ В СФЕРЕ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ (2007-2016)

В статье рассматривается развитие научных и культурных связей Республики Таджикистан с Саудовской Аравией в 2007-2016 гг.

Отмечается, что Саудовская Аравия является одна из первых стран арабского мира по укреплению культурных связей и развитию сотрудничества в области образования и науки с Республикой Таджикистан.

В этот период с открытием посольств двух стран, участием представителей Саудовской Аравии в международном симпозиуме в честь Абуханифи, инвестиции саудовской стороны в сферу образования и науки Республики Таджикистан, проведение Дней культуры сторон в странах друг друга стали фактором развития дружественных отношений между двумя странами.

Также при Таджикской обществе дружбы и культурных связей с зарубежными странами (ТОДКС) было создано Общество дружбы «Таджикистан - арабские государства», основным членом которого является Саудовская Аравия.

Ключевые слова: Саудовская Аравия, Таджикистан, культура, наука, общество, умра, Мекка, сотрудничество, посол, посольство, Эр-Рияд, арабы, президент.

DEVELOPMENT OF COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA IN THE SPHERE OF SCIENCE AND CULTURE (2007-2016)

The article discusses the development of scientific and cultural ties between the Republic of Tajikistan and Saudi Arabia in 2007-2016.

It is noted that Saudi Arabia is one of the first countries of the Arab world to strengthen cultural ties and develop cooperation in the field of education and science with the Republic of Tajikistan.

During this period, with the opening of the embassies of the two countries, the participation of representatives of Saudi Arabia in the international symposium in honor of Abukhanifa, the investments of the Saudi side in the education and science of the Republic of Tajikistan, the holding of the Days of Culture of the parties in each other's countries became a factor in the development of friendly relations between the two countries.

Also, under the Tajik Society for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries, the Friendship Society «Tajikistan - Arab States» was created, the main member of which is Saudi Arabia.

Key words: Saudi Arabia, Tajikistan, culture, science, society, umrah, Mecca, cooperation, ambassador, embassy, Riyadh, Arabs, president.

Сведения об авторах:

Камаров Аслиддин Зайниддинович - ассистент кафедры восточных исследований, факультета международных отношений, ТНУ. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. **Тел.:** (+992) 915-15-74-45. **Email:** asluddin89@mail.ru

Абдулхаев Ракиб - доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник, современной истории Института истории имени А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе улица Рудаки 33. **Тел.** 939-00-55-36. **Электронная почта** rakib-38@mail.ru

About the authors:

Kamarov Asliddin Zayniddinovich - assistant of the Department of Oriental Studies, Faculty of International Relations, TNU. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Tel.: (+992) 915-15-74-45 Email: asluddin89@mail.ru.

Abdulkhaev Rakib - Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher, Modern History of the Institute of History named after A. Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe Dushanbe street Rudaki 33. Tel. 939-00-55-36. E-mail rakib-38@mail.ru

ТАҲЛИЛИ МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИФРОТГАРОӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Ғайратова Ф.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Боронова Р.А.

Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб

Маъмулан истилоҳи ифротгароӣ, бо дарназардошти тарҷумаи таҳтуллафзии он (аз латинии *extremus* – ғавқуллода, ғайриоддӣ) чун «ҷонибдорӣ аз ақидаҳо ва амалҳои ғавқуллода, қотёна инкоркунандаи меъёрҳо ва қоидаҳои дар ҷомеа мавҷуда», [16] маънидод мешавад.

Новобаста ба аниқ ва ба назар содда будани мундариҷаи мафҳуми ифротгароӣ дар доираи қоршиносон фаҳмиш ё худ шарҳи гуногуни зухуроти мазкур вучуд дорад. Дар ин замина бояд гуфт, ки набудани мавқеъ ва бардошти ягона аз мафҳуми ифротгароӣ боиси баҳсу мунозираҳои тезутунд дар доираи васеи донишмандон ва қоршиносони минтақаӣ ва берун аз он гардидааст.

Таҳлили пайдоиши ифротгароӣ моро ба ҳулосае меорад, ки асоси зухури падидаи мазкурро бархурди табиӣи манфиатҳо ва зиддиятҳои ҳислати сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, қавмӣ ва ғайриинӣ дошта ташкил медиҳад. Дар ин ҳол тавре, ки муҳаққиқи рус В.Е.Петришев ишора мекунад: «миқёси чунин бархурдҳо метавонад гуногун бошад: аз зидгузориҳои ғайритабиӣ «ман» - и худ ба ҳамаи ҷомеа ё ҳатто инсоният, аз ҷониби афроди алоҳида то ба муқовимати шадиди низомҳои давлатӣ, ки зимнан робитаи байни ҷаҳони сотсиалистӣ ва кишварҳои пешрафтаи империалистиро дар айёми ҷанги сард таҷассум мекард». [13:14]

Дар шароити ғайриимкон будани риояи манфиатҳои ҳеш ба ин ё он иллат яке аз ҷонибҳо қобил аст ба методҳои қотёнаи ҳалли мушкилоти сиёсӣ, мазҳабӣ, қавмӣи худ даст занад, чун дар аксари мавридҳо маҳз ноилҷӣ метавонад ба амалҳои ифротӣ тела диҳад. Тавре қоршиноси қирғиз М. Қойчукулов ишора мекунад, «ифротгароӣ табиатан ҳислати эътирозӣ дорад: норозигӣ аз режими сиёсӣ, нобаробарии иҷтимоӣ, мавқеъи табақаҳои муайяни иҷтимоӣ, гурӯҳҳои қавмӣ, наҷодӣ ва мазҳабӣ дар ҷомеа». [5:10]

Ҳамзамон қайд кардан зарур аст, ки на ҳамаи бархурдҳо ҳислати зурварона, зиддиҳуқуқӣ, зиддиҷамъиятӣ ба худ мегиранд. Танҳо дар ҳолати мавҷуд будани меъёрҳо ё нишонаҳои мушаххас ифротгароёна будани амали мавриди назарро тасдиқ кардан мумкин аст ва ё онро танҳо зухуроти ғайриоддӣи андешаҳои дар доираи риояи ҳуқуқҳои ҷамъиятӣ, фардӣ ва манфиатҳо тавсиф намудан мумкин аст. Тавре муҳаққиқи тоҷик А. Имомов тасдиқ менамояд: «ифротгароӣ ба сари худ ҷинойт нест, балки зухури он, паёмадҳои он, ки дар амалӣ гардидани аъмоли ҳатарноки ҷамъиятӣ ба шахс, ҷомеа ва давлат таҳдидкунанда таҷассум меёбанд, ҷинойт мебошад». [4:170]

Ҳадафи асосӣ аз ошкор сохтани меъёрҳои аниқ ва фарогири ифротгароӣ на танҳо тасдиқи зарурияти муқовимат ба ғояҳои ҳаробасозанда, ки дар аъмоли мушаххаси зиддиҷамъиятӣ ва зиддиқонунӣ (аз қабилӣ изҳори нафрат ё оштинопазирӣи наҷодӣ, миллӣ ё динӣ) таҷассум мегарданд, балки ҷудосозии амиқи онҳо аз андешаҳои, ки ба меъёри мазкур мансуб нестанд. Дар ин ҳол равшан аст, ки дар сурати гуногунии бардоштҳо аз тавсифи ифротгароӣ маҷмуи ягонаи меъёрҳо вучуд надорад ва ҳар муҳаққиқ маҷмуи меъёрҳои ҳешро нисбат ба ифротгароӣ пешниҳод мекунад.

Ба андешаи мо, таърифи нисбатан пурра ва аниқи меъёрҳои ифротгароиро муҳаққиқи рус М.Краснов пешниҳод кардааст: ба ақидаи ӯ ифротгароӣ ба паҳн намудани андешаҳо, ҷараёнҳо ва ақидаҳо баҳри аъмоли зерин равона шудаанд:

- тафриқасозии одамон аз рӯи нишонаҳои синфӣ, молумулқӣ, наҷодӣ, миллӣ ё динӣ;
- эътироф накардани ҳаққи инсон ҳамчун арзиши воқеӣи конституционӣ;
- рафъи ҳудуди имконияти гуногунандешӣи расмӣ, ғустариш ва табодули озоди андешаҳо;
- заъиф намудани андешаи ягонаи давлатӣ». [7]

Меъёрҳои зикршуда гарчанде тамоми манзараи андешаву бардоштҳоро нисбат ба арзёбии ифротгароӣ инъикос накунад ҳам, бо вучуди ин, метавонанд василаи босамари мушаххассозии падидаи мазкур гарданд.

Дар ин ҳол асли меҳварӣ бояд меъёри арзёбии амалҳо ва андешаҳо, аз нигоҳи таҳдиди онҳо ба таъмини ҳаққи манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат бошад. Аз ҷумла, ба андешаи Ш.Акинер ба ифротгароён метавон онҳоро мансуб донист, ки на танҳо меҳоҳанд фикрҳои ҳешро дар ҳаёти шахс ба кор баранд, балки меҳоҳанд ба ҳама усулҳои дастраси қонуниву ғайриқонунӣ ақидаҳои ҳешро ба ҷомеа таҳмил кунанд. Ва ахиран ин амр метавонад ба терроризм оварда расонад ва ба ҷомеа воқеан таҳдид намояд». [2:19]

Таҳлили нуктаҳои назари баёншуда моро ба ду ҳулосаи зер меорад. Аввалан, оид ба зоҳиршавии ҳақиқии ифротгароӣ, метавон дар ҳолате суҳанронӣ намуд, ки ҳифзи манфиатҳои тундрави ҳеш, эътимоди қисмати муайяни ҷомеа, шахсони ҷудогона, ҳатари ҳақиқӣ ё эҳтимолиро ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои боқимондаи ҷомеа, амнияти давлат ва монанди ин пеш меорад. Сониян, танҳо дар сурати мавҷуд будани меъёрҳои метавон ба таҳлил ва арзёбии ифротгароӣ даст зад ва дар ин ҳол мубориза бо ифротгароӣ мубориза бо андешаи ғайр мешавад ва ба усули риояи ақидаҳо, нуктаи назари чандандешӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва динӣ муҳолифат намекунад. Ғайр аз ин, ҳислати зиддичамбиятӣ ва зиддидемократии ифротгароиро ба назар гирифта, метавон тасдиқ кард, ки муборизаи босамар ва саривақтӣ ба муқобили зухури ифротгароӣ метавонад кафолати таъмини ҳифзи амнияти ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон ва давлатро диҳад.

Дар акси ҳол, зоҳир шудани заъфи давлат ва ҷомеа дар муқовимат ба амалҳои ифротгароӣ метавонад ба низомӣ иҷтимоӣ - сиёсии давлат латма ворид созад.

Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Н.Д.Маҳмадизода «ифротгароии динӣ-сиёсӣ қомилан ҳоси Тоҷикистон набуд, зеро тарҳи ихтилофоти байналмиллалиро дар худ ниҳон дошт. Қувваҳои байналмиллалӣ ифротро тундрав муҳолифини тоҷикро истифода бурда, онҳоро бо маблағҳо ва силоҳҳо таъмин карда, аз рӯйи ҳадафҳои дурбинонаи худ кӯшиш намуданд, ки вазъиятро дар Тоҷикистон ноором созанд». [10:157]

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ҳангоми ифтитоҳи конфронси байналмиллалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии ҳушунатомез», ки 4 майи соли 2018 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, аз вусъату боло рафтани ҷунбишҳои ифротгароиву террористӣ дар манотиқи гуногуни дунё изҳори нигаронӣ карда таъкид карда буд, ки хусусияти ҷаҳонӣ ҳатари терроризм ва ифротгароӣ ҷиддан тақозо менамояд, ки нисбат ба ин ду мафҳум мавқеъ ва меъёрҳои ягонаву умумӣ таҳия ва қабул карда шаванд. [17]

Ҳулоса, танҳо ҳангоми муқовимати саривақтӣ ба ифротгароӣ, давлат на танҳо ба таври пурра фаъолияти муътадили системаи давлатиро таъмин карда, кафолати ҳифзи амнияти ҳуқуқ ва манфиатҳои шахс ва ҷомеа, балки манфиатҳои миллӣ ва амнияти давлатро метавонад таъмин намояд. Дар навбати худ муқовимати босамар ба ифротгароӣ аз ошкор ва пешгирии иллатҳои тавлидгари ин зухуроти ҳатарноки иҷтимоӣ вобаста аст.

Айни замон дар ҷомеа падидаи ифротгароӣ хеле густариш ёфтааст. Ҳомилони асосии тамоюлҳои ифротӣ ҷавонон ҳамчун қисмати нисбатан эҳсосӣ ва осебпазир ба таъсирҳои хориҷӣ баромад менамоянд. Афзоиши майли намоёндогони насли ҷавон ба ифротгароӣ дар он ифода меёбад, ки ҳангоми баҳодиҳии вазъи иҷтимоии ҷавонон иртисоҷ ва зурварӣ мушоҳида мегардад. Ҳамаи ин масъалаи ифротгароиро дар муҳити ҷавонон мубрам намуда, зарурати омӯзиши ҳислат ва вижагиҳои муносири онро тақозо менамояд. [11]

Ифротгароӣ - ҳамеша ҳислати манфӣ буда, яке аз шаклҳои бегонашавӣ, пеш аз ҳама бегонашавӣ аз арзишҳои умумифарҳангӣ ва умумиинсонӣ мебошад. «Ифротгароӣ - аз лиҳози иҷтимоӣ ғайриоддӣ мебошад, зеро дар он ду ҳислати муайянкунандаи моҳияти он ба назар мерасанд: а) зиёдаравӣ аз остонаи имконпазирӣ б) унсури бадӣ, ки дар мафкура ва амалҳои баъдӣ зоҳир мегардад.

Чунин навъҳои асосии ифротгароӣ маълуманд: қавмӣ, сиёсӣ ва динӣ. Ба ғайр аз ин, ифротгароиро бо назардошти соҳаҳои фаъолияти инсонӣ табақабандӣ менамоянд: муносибатҳои байнишахсӣ (ифротгароии маишӣ), дар алоқаи ҷинсҳо (ҷинсӣ), нисбат ба табиат (экологӣ), дар соҳаи иқтисодӣ, дар соҳаи санъат ва ВАО, ахлоқ ва ҳуқуқ.

Ифротгароӣ инчунин метавонад дар шакли табиӣ (ки ҳислати тасодуфӣ, эҳсосӣ, дошта бошанд) ташкилӣ, ниҳодӣ зоҳир гардад. Ҳамзамон шакли нисбатан ҳатарноки ифротгароии ҷавонон ниҳодӣ ба шумор меравад, ки инъикоси худро дар фаъолияти созмонҳои ҷавонони ҳислати ифротгароӣ дошта, пеш аз ҳама - миллатгароӣ ва динӣ меёбад.

Дар ин робита метавон гуфт, ки масъалаи таҳқиқи ифротгароӣ барои аксари кишварҳо новобаста ба сатҳи пешрафти сиёсӣ иқтисодии онҳо муҳим мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ифротгароӣ ҳамчун услуб ё василаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ, экологӣ ва масоили дигар метавонад дар ҳамаи ҷомеа ё давлатҳо, аз он ҷумла дар давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта ва аз назари сиёсӣ босубот ҳам зухур кунад. Ҳамзамон таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки

дараҷаи осебпазирии чомеа ба ифротгарой дар кишварҳои бо ном «дар ҳоли гузариш» баландтар аст. Маҳз дар ҳамин кишварҳо, ки маҷбуранд дар муддати кутоҳтарин низоми сиёсӣ иқтисодии ҳешро аз нав созанд, теъдоди зиёди падидаҳои ҳаробиовар, аз қабилӣ ифротгарой ба назар мерасанд. Сабабҳои зухури ифротгарой вобаста ба як қатор шароити субъективӣ ва объективӣ метавонанд дар чомеаи давлатҳои мушаххас гуногун бошанд. Бо вучуди ин баъзе шароити таҳкурсии зухур ва тавсеаи ифротгароиро барои ҷамъиятҳо ва давлатҳо чудо кардан мумкин аст. Аз ҷумла, муҳаққиқи рус Д.Олшанский чунин омилҳои асосии зухур ва густариши ифротгароиро дар даврони муосир чудо кардааст: бухронҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, босуръат поин рафтани сатҳи зиндагии қисмати зиёди аҳоли, тағйирёбии шакли ниҳодҳои сиёсӣ ва сохторҳои ҳокимият, қодир набудани онҳо ба ҳалли мушкилоти пеш омадаи рушди чомеа, ҳислати тоталитарӣ ва худкомагӣ доштани низомҳои сиёсӣ, паҳш кардани муҳолифони ҳокимият, таъқиби ғайрандешӣ, истисмори миллий, кӯшиши гурӯҳҳои алоҳида ҷиҳати тезонидани вазифаҳои худ, баландпарвозии сиёсии пешвоён ва амсоли инҳо.[12:225]

Бо дар назардошти омилҳои зикршуда метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки ифротгарой дар давраи бесуботи сиёсӣ, заъфи ниҳодҳои давлатӣ ва инчунин бухрони иқтисодӣ иҷтимоӣ ва маънавӣ хеле ғаёб мегардад. Ба иловаи омилҳои умда, баъзе муҳаққиқон аз гурӯҳи омилҳои ёдовар мешаванд, ки ғайримустақим метавонанд ба зухур ва густариши ифротгарой мусоидат кунанд. Аз қабилӣ бесамарии низоми байналхалқӣ ё дохилидавлатии мубориза бо зухуроти ифротгарой, фарҳанги пасти сиёсӣ ҳукуки мардум, баҳусус гурӯҳҳои алоҳидаи онҳо, сардшавии робитаҳои байнидавлатӣ, болоравии ташаннуҷи иҷтимоӣ ва монанди инҳо.[1:40, 41]

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ифротгарой ҳамчун зухурот дар он чомеае аз байн меравад, ки дар он баробарии умумии иҷтимоӣ устувор аст, воситаҳои тақсмоти одилонаи сарватҳои ҷамъиятӣ эҷод шудаанд, яъне манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳо ва фардҳо дар чомеа риоя мешаванд. Ғояи мазкур то андозае ҳаёли метобад, аз ин рӯ метавон тасдиқ кард, ки ифротгарой бемории тамоми башарият гардидааст, ки табобати он дар ҷаҳони имрӯза ба қоҳиш ёфтани дараҷаи нуфузи ин зухурот оварда мерасонад. Аммо ин вазифа ҳам хеле душвор мебошад, зеро пешбурди сиёсати рафъи ғаёбонаи сабабҳои тавлидкунанди ифротгароиро тақозо дорад.

Дар робита бо дарназардошти он ки таърифи ягонаи ифротгарой вучуд надорад, чунин таърифро пешниҳод кардан мумкин аст: ифротгарой – зухуроти ифротии ғояҳо, амалҳо, ақидаҳои, ки ба тағйирӣ қотеъонаи асосҳои мавҷуда ва эътирофшудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, ғоявии давлат ва чомеа равона шуда, бо ин рафторашон ба таъмини ҳуқуқ, манфиатҳо ва амнияти шахс, чомеа ва давлат хатари воқеӣ мерасонанд. Тибқи моддаи сеюми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди ифротгарой аз 3 декабри соли 2003» ифротгарой – ин изҳори ғаёбияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигаркунии сохти конституционӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгарой, бадбинии иҷтимоӣ, мазҳабӣ мебошад». [9]

Ифротгарой мафкураест, ки зарурияти истифодаи ҷораҳои ниҳой ва ғавқулдодаро барои ба даст овардани натиҷаҳои мақсаднок таҳаққуқ бахшиданӣ мешавад. Мутобиқи моддаи 1 Ёълумии Шанхай оид ба терроризм, сепаратизм ва ифротгарой аз 15 июни соли 2001, ки аз ҷониби Қазоқистон, Чин, Қирғизистон, Россия, Тоҷикистон, Ёзбекистон ба имзо расидааст, ифротгарой - дилхоҳ амале мебошад, ки ба ғасби таҷовузкоронаи ҳокимият, дигаргун сохтани сохтори конституционии давлат, инчунин сӯйиқасд ба амнияти ҷамъиятӣ, ташкил намудани созмонҳои ғайриқонунии мусаллаҳона бо мақсадҳои ғавқузқир ё иштирок дар онҳо ва ғайра равона гардидааст ва тибқи қонунгузории миллии ҷонибҳо муайян шудааст. [18]

Ҳамзамон омӯзиши пурраи ҷаҳорҷубаи мафҳуми ифротгарой танҳо бо назардошти дарёфт ва мушаххассозии мафҳуми ифротгарой кофӣ нест. Муҳаққиқи рус Л.В. Баева ифротгароии ҷавонро ин тавр тавсиф намудааст: «Ифротгароии наврасону ҷавонон – андешаҳо ва намунаи рафтори одамони ҷавон аст, ки ба парастии усули зурӣ ва таҷовуз нисбати мардуми гирду атроф то ба зурварӣ ва қуштор асос меёбад. Вай оштинопазирӣ ба дигарандешӣ (баҳусус намояндагони ҳаракатҳои муайяни ҷавонон), инчунин кӯшиши эҷоди чомеаи тоталитариро, ки ба тобеият асос меёбад, талқин мекунад». [3:16]

Ифротгароии ҷавонон дар Тоҷикистон имрӯз ҳамчун паёмади коста шудани сатҳи таҳсилот ва фарҳанг, шаҳрвандӣ ва ватандустӣ, қатъи меросияти арзишҳои ахлоқӣ ва маънавии наслҳои гуногун, косташавии тафаккур дар шароити бухрони иҷтимоӣ иқтисодӣ ва бесуботи сиёсӣ ба назар мерасад, ки ба шакли арзишҳои насли ҷавон таъсири ҷиддӣ расондааст. Ҳамзамон масъалаи ифротгароии ҷавонон падидаи танҳо ба замони муосир хосбуда нест. Таърих нишон медиҳад, ки ифротгарой тайи садсолаҳои зиёд чомеаи инсониро ҳамроҳӣ мекардааст. Агар ифротгарой ҳамчун шакли ниҳии таҳаммулнопазирӣ фаҳмида шавад, ки бо таҷовуз ва зурварӣ ҳамчун усулҳои ифодаи оштинопазирӣ ба дигарон пайваст шудааст, пас намунаи ин гуна рафторҳоро дар таърих бисёр дидан мумкин аст. Напазируфтани андешаи ғайр ва кӯшиши рафъи он ҳислати одамони сатҳи поини фарҳанг, маълумот, маҳорати эҷодӣ дошта будааст. Кӯшиши ҷуброн кардани ноқомии шахсӣ ҳамчун ангезаи возеҳи майлҳои таҳрибкоронаи шахс, майл ба зурварӣ, таҷовуз ва соҳиби мақоми хос дар чомеа гаштан

баромад мекунад.

Таҳқиқи моҳияти ифротгароии ҷавонон ба таври объективӣ дар назди мо вазифаи муайян кардани субъектҳо ва навъҳои ифротгароии муосирро пеш мегузорад. Ба сифати субъектҳои ифротгароӣ давлатҳо, ҳадамоти махсуси давлатҳо, марказҳо ва ташкилотҳои ифротгароии миллий ва байналхалқӣ, ҷараёнҳо ва ҳизбҳои сиёсии майлони ифротӣ дошта, гурӯҳҳои шаҳрвандон ва ҳатто ашхоси алоҳида, ки барои расидан ба ҳадафҳои худ талош доранд, метавонанд баромад кунанд. Ба ҳайси навъҳои ифротгароӣ метавон самтҳои бештар маъмули сиёсӣ, ғоявӣ, динӣ, ҷавмӣ, экологӣ ва амсоли инҳоро ҷудо кард. Тавре аз таҷрибаи ҷомеаи ҷаҳонӣ бармеояд, амалан ягон навъи зикршудаи ифротгароӣ наметавонад дар намуди сирф ягона баромад кунад, балки дар алоқамандӣ ва вобастагии зичи ҳамдигарӣ баромад мекунанд. Ин амр бахусус дар мавриди амали чунин намудҳои фаъолияти ифротгароӣ ба монанди сиёсӣ, мафкуравӣ, динӣ, сидқ татбиқ мегардад. Алоқамандии навъҳои гуногуни ифротгароӣ тасодуфӣ набуда, дараҷаи баланди умумияти ҳадафҳои эълонкардаи субъектҳои фаъолияти ифротӣ дошта, ки маъмулан ҳислати сиёсӣ доранд, ба назар гирифта мешаванд.

Ифротгароӣ байни ҷавонон падидаи оммавӣ гашта, ба бемории иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки мазмуни муносибат дар ҷомеаро ифода менамояд.

Махсусияти ифротгароии ҷавонон ҳислати возеҳи гурӯҳӣ, махсусияти гурӯҳии рафтори ифротӣ ба шумор меравад. Ҳамин тавр, «ифротгароӣ ҳамчун шакли махсуси мафкураи гурӯҳӣ», «асосноккунии зӯроварии баъзе гурӯҳҳо» тавсиф мегардад. Он «айнияти махсуси гурӯҳҳои муайяни одамонро ифода менамояд, ки дар ҳолати норозигии ошкоро бо метёр ва арзишҳои фарҳанги ҳукмрон қарор доранд». [8:12] Ин падидаи гурӯҳӣ инчунин услуби ҳаётии баъзе гурӯҳҳо ба шумор меравад.

Вижагии махсуси гурӯҳҳои ифротӣ муқовимат бо тағйироте ба шумор меравад, ки метавонанд дар худ ҳатари мавҷудияти гурӯҳ ё таъсири онро дошта бошанд. Дар натиҷаи муқовимати шадид (дар раванди фаъолияти муштарак) аксари гурӯҳҳо метавонанд ба сатҳи баланди ҳамбастагӣ ва муташаккилӣ даст ёбанд, ки шартӣ асосии амали ҳамаи гурӯҳ ба шумор меравад. Аксаран аъзои гурӯҳҳо на ба ҳаводиси воқеии таҳдидунада, балки ба шакли зеҳнии онҳо воқуниш нишон медиҳанд. [6:86]

Аз ин ҷост, ки дар марҳалаи ҳозира дар ҷомеаи қоршиносон баҳс оид ба нозукии тақсими ифротгароӣ ба шаклҳои гуногун бо назардошти муҳтавои сиёсӣ ва мақсаднок будани ҷудо кардани ифротгароии сиёсӣ ҳамчун яке аз шаклҳои ифротгароӣ пеш омадааст. Ба андешаи мо, бо дарназардошти мулоҳизаҳои амалӣ тақсими ифротгароӣ ба навъҳои асосӣ ба мақсад мувофиқ мебуд. Ҳамин тавр, ифротгароӣ дар ҷомеаи муосир мушкilotи ҷиддӣ буда, ба амнияти ҷомеа таҳдид мекунад ва усулҳои конституцсионии амали давлатро ҳалалдор мекунад. Дар мафкураи ифротгароӣ, ки дар робита бо рушди илмиву техникаӣ зухур кардааст, ҷомеа дар рӯ ба рӯи таҳдидҳои бедифоӣ мемонад. Вале ҷомеа барои рушди ин падида ҳамчун сарчашмаи ғизо мегардад ва натавонад объекти таъсири ифротгароён мешавад. Қисмати зиёди шаклҳои муосири тарғиботи ифротгароӣ дар шароити ғайриимкон будани таҳриқҳо дар муҳити ҷомеа қомилан бефоида мебуд. Муҳаққиқон амалан ду сабаби мавҷудияти ифротгароиро ҷудо мекунанд: шароити иҷтимоӣ ва сатҳи рушди ҷомеа, ки ба зухур ва мавҷудияти ин падида мусоидат мекунанд.

Бо назардошти авомили зикршуда метавон ба хулосае омад, ки:

- ифротгароӣ қобилияти афзудани таҷовузо ро дорад, ки метавон бо болоравии норозигӣ аз руи шиддатҳои геометрӣ алоқаманд кард. Ифротгароён ихтилофоти дар ҷомеа бударо ба назар гирифта, тавачҷӯҳои афроди алоҳидаро маҳз ба ҳамон беадолатиро раво мекунанд, ки метавонанд ба асосҳои ҷомеа таҳдид намоёнд. Дар шароите ки ҷомеа заъиф ва осебпазир бошад, андешае ҳоким мешавад, ки қадом нерӯе аз берун метавонад мушкilotи иҷтимоиро рафъ намоёд ва бе дарки паёмадҳо ба қумаки қониби сеюм розӣ мешавад. Сабаби аслии он, ба андешаи мо, сатҳи пасти маърифати умумӣ ва ҳукукии шаҳрвандон мебошад;

- густариши мафкураи ифротгароӣ дар байни мардум, бахусус ҷавонон мушкilotи натавонад давлат, балки тамоми ҷомеа мебошад. Беамалӣ ва ғайрифайол будани ҷомеа маънои сатҳи ғайриқофии ҷавобгарӣ барои мушкilotи мавҷуда ва майли ба уҳдаи давлат вогузор кардани онро дорад;

- давлат бояд ба ҷомеа андозаи қофии вақолатҳои муқтақиланаро диҳад, то ки раванди шаклгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёдро ба ҳам наздик орад. Ҳарчанд ки Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон устувор гардидани мафкураи муайянро ба сифати ғояи давлатӣ ва ҳоким манъ кардааст, бо вучуди ин вазифаи мафкуравӣ дар фаъолияти ҳукукии давлат яке аз муайянкунандаҳои аслии рушди давлат мебошад. Ҳадафи татбиқи вазифаи мазкур ташаккули тафаккури ҷамъиятӣ ва ҳукукии ҷомеа буда, дар оянда пойгоҳи аслии муқовимати иҷтимоӣ ба ифротгароӣ ҳоҳад гардид.

Мебояд вижагиҳои қалидии пешгирии гурӯҳҳои ифротгароии ҷавонро аз қониби давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷудо намуд:

- яқум, ҳислати пешгирии амал;
- дуом, қалби фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ;

- сеюм, чалби ғаёли донишгоҳҳо ва муассисаҳои таълимӣ дар пешгирии тарғиботи ифротгарой байни ҷавонон ва донишҷӯён;

- чорум, кори муташаққили мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ оид ба пешгирии густариши ифротгарой дар Интернет.[15]

Мухити ҷавонон бинобар хусусиятҳои иҷтимоӣ ва дарки босуръати вазъи атроф он қисмати ҷомеа ба шумор меравад, ки дар он ҷамъшавӣ ва татбиқи иқтисодии манфи худтар сураат мегирад.

Вижагҳои асосии ифротгароиро бояд дар муҳити ҷавонон ҷудо намуд:

Якум, ифротгарой асосан дар муҳити бегонашуда ташаккул меёбад. Он доимо аз ҳисоби номуайянии мақоми ҷавон ва ақидаҳои ташаккулнаёфтаи ӯ ба ҳодисаҳои атроф таъсир меёбад.

Дуюм, ифротгарой бештар дар низом ва ҳолатҳои возеҳ мегардад, ки бо набудани меъёрҳои амалкунандаи волиятӣ қонун ва созиш бо ниҳодҳои давлатӣ таъсир меёбад.

Сеюм, ифротгарой бештар дар ҷомеа ва гурӯҳҳои ифода меёбад, ки сатҳи пасти эҳтироми фитрӣ роиҷ аст ё шароити махсус ба сарфи назар кардани ҳуқуқи шахсият мусоидат менамоянд.

Чорум, ин падида барои ҷомеаҳои дорои «сатҳи пасти фарҳанг», ё фарҳанги пароканда хос мебошад.

Панҷум, ифротгарой ба ҷомеа ва гурӯҳҳои мутобиқ аст, ки ғояи зӯроварию қабул карда, барои дастбӣ ба ҳадаф аз арзишҳои ахлоқӣ сарфи назар менамоянд.[14]

Ҳамин тариқ моҳият ва хусусиятҳои хоси ифротгароии ҷавонро таҳлил намуда метавон чунин натиҷагирӣ кард:

- масъалаи ифротгарой, мавқеъгирии қотелона ва ошғинопазир дар ҳифзи манфиатҳо ва ақидаҳои ҳеш, аз ҷумла бо истифода аз зурварӣ ба ҷомеаи инсонӣ аз даврони пеш шинос буд;

- ифротгарой, моҳиятан ҳислати ботинии тамаддуни башарист. Дар ҷаҳорҷубаи таҳқиқоти зуҳури ифротгарой метавон гуфт, ки барои ҳар як ҷомеа ва кишвари мушаххас сабабҳои бавучудоии ифротгарой метавонанд вобаста ба як қатор шароити субъективӣ ва объективӣ гуногун бошанд;

- ҳамзамон, шароити бунёдии зуҳур ва густариши ифротгарой вучуд доранд, ки амалан барои ҳамаи ҷомеаҳо хосанд. Аз ҷумла, метавон чунин омилҳои аслии зуҳур ва густариши ифротгароиро дар шароити муосир ҷудо кард: бӯхронҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, босуръат коҳиш ёфтани сатҳи зиндагии қисмати бештари аҳоли, тағйири шакли ниҳодҳои сиёсӣ ва сохтори ҳокимият, ба ҳалли мушкилоти мавҷудаи ҷомеа қодир набудани онҳо, ҳислати низомӣ сиёсӣ, паҳш кардани муҳолифин, таъкибу фишори ғайрандешӣ, зулми миллӣ ва қавмӣ, қўшиши гурӯҳҳои алоҳида ҷиҳати тезонидани ҳалли вазифаҳои худ, даъвоҳо ва баландпарвозҳои пешвоён ва ғайра;

- бо назардошти микёс ва фарогир будани падидаи мазкур метавон чунин наъҳои ифротгароиро ном бурд: сиёсӣ, ғоявӣ, диниву мазҳабӣ, қавмӣ, экологӣ ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Авдеев, Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление. Современный терроризм: состояние и перспективы [Текст] / Ю.И.Авдеев // Под ред. Е.И. Степанова. – Москва, 2000. – С.40-41.
2. Акинер, Ш. Экстремизм: глобальный феномен [Текст] / Ш.Акинер // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2002. – С. 19.
3. Баева, Л.В. Молодёжный экстремизм в современной России [Текст] / Л.В.Баева. // Обзор. НЦПТИ. – 2015. – № 5. – С.16–22.
4. Имомов, А. Непрерывный диалог – важнейший способ решения проблемы экстремизма [Текст] / А.Имомов // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2002. – С. 170.
5. Койчукулов, М. Факторы религиозного экстремизма [Текст] / М.Койчукулов // Казахстан-Спектр. – 2002. – № 4(22). – С. 10.
6. Козлов, А. А. Терроризм в молодежном сознании: угроза и вопросы безопасности [Текст] / А.А.Козлов, Э.П.Теплов. – СПб.: Электронс Принт, 2007. – С. 86.
7. Краснов, М.А. Политический экстремизм и права человека маводи электронӣ [Манбаи электронӣ]. URL <http://www.memo.ru/hr/radio/md-tbl.html/> (санаи мурочиат 16.02.2018)
8. Красиков, В. И. Экстрим: Междисциплинарное философское исследование причин, форм и паттернов экстремистского сознания [Текст] / В.И.Красиков. – Москва, 2006. – С.12.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой) [Манбаи электронӣ]. URL: [http://majmilli.tj/\(санаи мурочиат 17.09.2017\)](http://majmilli.tj/(санаи мурочиат 17.09.2017))
10. Маҳмадизода, Н.Д. Омилҳои иҷтимоии экстремизми динӣ-сиёсӣ дар Тоҷикистон. Монография [Текст] / Н.Д.Маҳмадизода. – Душанбе, 2019. – С. 157.
11. Некрасова Е. В. Экстремизм и его особенности в молодежной среде [Манбаи электронӣ URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekstremizm-i-ego-osobennosti-v-molodezhnoy-srede/> (санаи мурочиат 21.08.2020).
12. Ольшанский, Д. Психология террора [Текст] / Д.Ольшанский. – Москва, 2002. – С. 225.
13. Петрищев, В.Е. Заметки о терроризме [Текст] / В.Е.Петрищев. – Москва, 2001. – С. 14.
14. Противодействие идеологии терроризму и экстремизму в сфере образования [Манбаи электронӣ]. URL: <https://minobrkchr.ru/protivodeystvie-ideologii-terrorizmu-i-ekstremizmu-v-sfere-obrazovaniya/> (санаи мурочиат 18.08.2020).
15. Сериков, А. В., Венцель С. В. Опыт противодействия молодежному экстремизму в германии, США и Великобритании: сравнительный анализ [Манбаи электронӣ]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-protivodeystviya-molodezhnomu-ekstremizmu-v-germanii-ssha-i-velikobritanii-sravnitelnyy-analiz/> (санаи мурочиат 15.08.2020)
16. Словарь иностранных слов. – 12-е изд., стереотип. – Москва, 1985. – С. 577.
17. Суҳанрони Президент дар маросими ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат ба

терроризм ва ифротгароии хушунатомез» [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/3224/sukhanronii-prezident-dar-marosimi-iftitohi-konfronsi-bainalmilalii-sathi-baland-dar-mavzui-muqovimat-bo-terrorizm-va-ifrotgaroi-khushunatomез/> (санаи мурочиат 04.05.2018).

18. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. 14 июня 2001 года [Манбаи электронӣ]. URL: <http://kremlin.ru/supplement/3405/> (санаи мурочиат 22.03.2014).

АНАЛИЗ СУЩНОСТИ И ОСОБЕННОСТЕЙ ЭКСТРЕМИЗМА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В данной статье подробно анализируются сущность и особенности экстремизма в современное время. Изучение экстремизма актуально для большинства стран, независимо от уровня их политического, экономического или социального развития. Несмотря на ясность и кажущуюся простоту понятия экстремизм, среди специалистов существует различное понимание или трактовка этого явления. В этом контексте следует отметить, что отсутствие единой позиции и понимания понятия экстремизм привело к острой дискуссии среди широкого круга ученых и экспертов в регионе и за его пределами.

Мировой опыт показывает, что экстремизм как метод или средство решения социально-экономических, политических, религиозных, экологических и других проблем может проявляться во всех обществах или государствах, в том числе в экономически развитых и политически стабильных. Экстремизм всегда был негативной чертой и является одной из форм отчуждения, прежде всего отчуждения от культурных и общечеловеческих ценностей. Анализ происхождения экстремизма приводит нас к выводу, что в основе возникновения этого явления лежат закономерные конфликты интересов и конфликты политического, экономического, социального, этнического и подпольного характера. Эти и другие вопросы, связанные с пониманием экстремизма, вновь рассматриваются в данной статье.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, политика, интерес, регион, религия, отчуждение, общество, государство, угроза, сознание, опасность, молодежь, метод, средство, применение, противоречие, отрицательное и положительное, особенности.

ANALYSIS OF THE ESSENCE AND FEATURES OF EXTREMISM IN THE MODERN WORLD

This article analyzes in detail the essence and features of extremism in modern times. The study of extremism is relevant for most countries, regardless of their level of political, economic or social development. Despite the clarity and apparent simplicity of the concept of extremism, there are different understandings or interpretations of this phenomenon among specialists. In this context, it should be noted that the lack of a unified position and understanding of the concept of extremism has led to a heated discussion among a wide range of scientists and experts in the region and beyond.

World experience shows that extremism as a method or means of solving socio-economic, political, religious, environmental and other problems can manifest itself in all societies or states, including economically developed and politically stable ones. Extremism has always been a negative feature and is one of the forms of alienation, primarily alienation from cultural and universal values. An analysis of the origin of extremism leads us to the conclusion that the emergence of this phenomenon is based on legitimate conflicts of interest and conflicts of a political, economic, social, ethnic and underground nature. These and other issues related to the understanding of extremism are again considered in this article.

Keywords: extremism, terrorism, politics, interest, region, religion, alienation, society, state, threat, consciousness, danger, youth, method, means, application, contradiction, negative and positive, features.

Сведения об авторах:

Гайратова Фотима Асламшоева - Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17., E-mail: fotima.gairatova.84@mail.ru Тел.: (+992) 915-19-18-60

Боронова Рухиона Абдурасуловна - старший преподаватель кафедры права и государственного управления Института технологий и инновационного менеджмента, г. Душанбе. Куляб Адрес: 735360, ули. Борбад. Ш. Куляб, Хатлонская область Республика Таджикистан. E-mail: raxsona@mail.ru Тел.: (+992) 915-24-46-93.

About the authors:

Gayratova Fotima Aslamshoeva - Tajik National University, candidate of historical sciences, Senior teacher, Department of International Relations, Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: fotima.gairatova.84@mail.ru Tel.: (+992) 915-19-18-60

Boronova Rukhshona Abdurasulovna - Senior Lecturer, Department of Law and Public Administration, Institute of Technology and Innovation Management, Dushanbe. Kulyab Address: 735360, st. Borbad. Sh. Kulyab, Khatlon region, Republic of Tajikistan. E-mail: raxsona@mail.ru Tel.: (+992) 915-24-46-93

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – МЕЪМОРИ МАКТАБИ ДАВЛАТДОРИИ НАВИНИ ТОҶИКОН

Ҳусайнов А. Қ. Одинаев Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Сиёсатмадарони ҷаҳонӣ бархе барои давлату миллати худ манфиат буданд, вале бархе дигар манфур. Дар таърихи тамадуни халқи тоҷик, ба маротиб такрор шудааст, ки абармардоне ба арсаи сиёсат ворид шудаанд, ки ба ташаккули давлату давлатдорӣ миллии мо асос гузошта, онро аз нобудшавӣ эмин нигоҳ доштанд ва барои миллати худ қорҳои бунёдиро анҷом додаанд. Мо онҳоро бо ифтихору ҳисси баланди миллии ном мебарем. Масалан, Зардушту Спитамен, Куруши Кабир, Ардашери Бобакон, Сомонхудо, Исмоили Сомонӣ, Садриддин Айнӣ, Нусратулло Махсум, Шириншоҳ Шохтемур, Бобочон Ғафуров, Эмомалӣ Раҳмон ва дигарон. Вале, агар мо ба таърихи давлатсозии Исмоили Сомонӣ ва Эмомалӣ Раҳмон назар афканем, бунёд ва тобу тавонашон сирф тоҷикӣ. Аз ин лиҳоз, Эмомалӣ Раҳмонро мо давоми манфиати давлатсозии Исмоили Сомонӣ медонем, ки миллати тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуд. Бунёди давлатсозии Эмомалӣ Раҳмон аз Иҷлосияи шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба вазифаи Раиси Шурои Олии ҚТ интихоб гардид ва дар назди халқу ватан, ҷомеаи ҷаҳонӣ, масъулияти созандагиро ба зимма гирифта, бо садоқат савганд ёд кард, оғоз мегардад. Ў бо ҳиссиёти баланди ватандӯстӣ, мардумгарой, меҳри саршор бо халқи худ, бо ҷасорати фавқутабӣ ваъда дод, ки: «ман қори худро аз сулҳу субот оғоз хоҳам кард... Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо бояд ҳама ёру бродар бошем, то (ба хотири расидан ба мақсади ниҳой) вазъиятро ором намоем...»[6, 30] Ў бо ин гуфтаҳои худ мафҳумҳои сулҳ, демократия, ҳуқуқбунёдро муродифи вожаи башардӯст будан гардонд.

Савганди содиқона, самимона ва бозғитимодона аз умқи дили софу беғубори ӯ берун омада, сомеъонро ба ҳайрат овард. Бархе аз роҳбарони пешин аз худ меғурсиданд, ки барои иҷрои вазифаҳои мушкеле, ки дар назди худ гузоштааст, роҳбари ҷавон аз кучо нерӯ мегираду ба кию ба чӣ эғтимод ва боварӣ дорад? Зеро дар ин давра Тоҷикистон гирифтори оташи ҷанги бародарқуш буда, аз ҷониби мутасаддиёни низомии қаблӣи коммунистӣ, исломгароён, демократҳои нав дастгирӣи комил намеёфт.

Дар ин лаҳзаҳои бениҳоят ҳассос ашхоси саршинохтаи ҳизби давлатӣ аҳволи вазнини сангини ҷумҳуриро дида, на ин ки масъулияти аз вартаи ҳалокат баровардани ватанро ба уҳдаи худ намегирифтанд, балки ҷуръат ҳам намекарданд, ки ба ишғоли вазифаҳо дар ҳайати ҳукумати нав розӣ шаванд.

Ҳатто баъзе вакилон ва роҳбарони қаблӣ бо он ки роҳбари нав Эмомалӣ Раҳмон аз миёни табақаи заҳмати ҷомеа рӯи қор омадааст, ба ӯ ғаразнок менигаристанд. Пас аз анҷоми Иҷлосия ҳатто яке аз онҳо тоқат накарда, ё бо нияти ғаразнок ё бо нияти изҳори афсус ба Эмомалӣ Раҳмон рӯируст гуфта буд: «Шумо дар ин мансаб аз ду ҳафта зиёдтар намеистед». [5, 12]

Мансабдорони қаблӣи давлатӣ, ки дар тӯли даҳсолаҳои охир бо низомии фармоиши идора қардани ҷомеа одат қарда буданд, пешниҳодҳои сарвари навро дар тарҳрезии давлати нави Тоҷикистон ва умури ояндаи он нодида мегирфтанд. Ҳар як калимаву ибораҳои ӯ дар хусуси аз нав барқарор қардани сохтори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки ба талаби рӯзмарии вақт қорношоям, аз ҳам рехтаву аз амал монда буданд, ба решаи ҷигарашон ҷун намак мерасид. Ҳамзамон, ба гушаҳои фармуҳоҳои ҳомиёни бунмарзиашон аз кишварҳои дуру наздик, ки меғуфтанд Тоҷикистонро то «фано шудан», «дар оташи ҷанги ҳамватани сӯхтан», «то охири тоҷик ҷанг қардан» қардандар садо меод.[5, 13]

Вале Эмомалӣ Раҳмон дар набарди ақидаӣ, андешаи ояндаи ватани маҳбӯб ва халқи азизаш ба ҳолати руҳиву дарду алами ин афрод диққат надода, баромадҳояшро қотёна давом дода, ҷунин гуфта буд: «нахуст якпорчагии кишварро бояд таъмин намуд ва баъдан роҳи пешбурди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишварро пеш гирифт, онро ба созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ пайваст қардонид, дар ҳайати Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил афзалиятнок сохт».[1, 102-103]

Дар таърихи гузаштаи халқи тоҷик расидан ба вақдати миллии масъалаи қалидӣ буд, ки пай дар пай ба зарбаҳои ҷангоҳи рақибони дохиливу берунӣ дучор меомад. Ин ҳаводис дар мавридҳои гуногун дастраси мардум шуда буд, вале бе заминаи воқеӣ тақдим намефт ва умри дароз намедид. Дар асрҳои XIX-XX бошад, парокандагии ақидаӣ, маънаӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣи ин халқи соҳибтамаддун ба зарбаҳои мудҳишу қасифтар дучор омад. Таърих қисмати ин мардумро садсолаҳо ба дасти аҷнабиёне воғузор қард, ки аз қадим ба онҳо рақибони маънавию идеологӣ буданд ва ба хотири ҳар чӣ тезтар заъфтар қардонидани ягонагӣ ва фарҳанги тоҷикон аз ҳар гуна воситаҳо истифода мекарданд.

Истифодаи ин сиёсат дар Тоҷикистон хусусиятҳои худро пайдо қард. Он на танҳо воқеияти манфури маҳалгароиву вобаста ба он такаббурӣ, худшефативу манфиатҷӯӣ қавмиву ҳамтабориро ба вучуд овард, балки ҷомеаро аз лиҳози идеологиву мафкураӣ ба се қишр: коммунистӣ, динӣ (мушаххас исломӣ), ки аз ибтидо бо ҳам ошғинопазир буданд ва мардуми заҳматқаш аз манбаҳои маърифативу маънавии аҷдодии худ маҳрум гашта, ҷудо сохт. Воқеияти таърихӣи дигареро низ бояд ба ёд овард, ки

Ҳукумати Шуравӣ бо сарвари Ҳизби Коммунист нобиғаҳои сиёсӣ фарҳангии миллиро бо бухтонҳои «миллатчи буржуазӣ», «душмани халқ», «думрави буржуазии байналмилалӣ» ва ғайра ба таъқибу қатл ва ба гушаҳои дурдаст бадарға намуд.

Ин тафриқаандозиҳои замони Шуравӣ дар охир ба дараҷае сабзиш ёфтанд, ки Тоҷикистони бо меъёри Ҳукумати Шуравӣ соҳибистиклол эълон гаштаре дар зинаи ба ваҳдати милли расидан, «ба тоҷикони асил ва ғайриасил, ба ғармиву хучандӣ, кӯлобиву помири, мастҷоҳиву ҳиссорӣ, узаку рус, кофиру мусулмон чудо карда, на танҳо дар кӯчаю бозор, балки дар саҳифаҳои матбуоти иғвоангезу ифротгарой ҳам мақсадҳои ғаразноки худро бешармона тарғиб намуданд». [1, 279]

Эмомалӣ Раҳмон бо истифода аз минбари Иҷлосияи XVI Шурои Олии Тоҷикистон, ки тавассути телевизион ба тамоми кишвар ва ҷаҳон пахш мегашт, шакли нави давлатдорӣ тоҷиконро ба миён гузошт. Читавере, ки нобиғаҳои адабиву сиёсӣ ва гузаштагонӣ мо гуфтаанд, ақл ба сину сол вобаста нест. Хирад мояи аззали аст, ки хусусати ҷовидона дорад. Раиси нави Шурои Олии кишвар дар таъя бо хиради аззалии дар пояи адлу ростӣ қарор доштаи худ, нияти давлати нави тоҷиконро аз идеологияи ҳукумронӣ қаблӣи коммунистӣ ва динӣ, ки бо нияти исломи қунонидани рукунҳои он талоши мусуллаҳона дорад, берун баровардан дорад. Вале барои қонуни гардонидани шакли нави давлатдорӣ ва таъмини рукну устувории он, қарорати ҳукуку баробарии шаҳрвандон ва ба меъёрҳои умумибарӣ мутобиқ кардани онҳо дигар бояд аз қонунҳои бо низоми пешина тарҳрезӣшуда даст кашид, ки ин умеду нияти рақибони қаблӣро аз давом додани зиддиятҳои сиёсии оппозитӣ барбод меод.

Сарвари давлат, Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди бо ҷавонии кишвар воҳӯри намудан изҳор кард, ки: «мақсади мо сохтани давлати демократӣ дунявӣ ва ҳукуқбунёд мебошад. Мо ҳақу ҳукуқи шаҳрвандонро дар риояи суннатҳои динӣ ислом заррае маҳдуд намекунем. Алҳамдулиллоҳ, ҳамаи мо мусулмонем, фарзу суннатҳои исломро то қадри имкон меодем ва риоя мекунем. Анъанаҳои гузаштаи халқ, фарҳангу адаби ҳазорсолаи ниёгон дар алоқамандӣ бо суннатҳои ислом густариш ёфтааст. Ҷумҳурии мо ҳамчун кишваре, ки беш аз навад фоизи аҳолиаш мусулмон аст, ҳаргиз наметавонад суннатҳои исломро пешӣ по занад». [1, 207]

Вале бо ҳуқуқҳои сиёсӣ муносибати муайян бояд дошт, зеро онҳо дар ҳар намуде, ки набошанд дер ё зуд зухур карда, суботу оромии ҷомеа ро халалдор месозанд. Дар ин маврид, биноан ба озодии руҳӣ ва маънавии ҷомеа бояд диққат дод. Аз ин лиҳоз, ҷаҳмиши фалсафии категорияҳои таърихӣ ва фалсафии «озодӣ» ва «баробарӣ» аз ҳам тафовутӣ қалон доранд ва дар раванди таърихӣ сотсиализм, ки бо ҳолати табиӣ мувофиқ надида, бо иродаи фардӣ вогузор шуданд, ба рушди ҷомеа монеагӣ ба вуҷуд оварданд.

Чунин ба назар мерасад, ки ҳалли ин масъалаҳои мураб ба иродаи Ҳукумати нав, бо сарвари ҷавонӣ бо нерӯи шикастнапазир ва нобиғаи дурандеши сиёсӣ вобастагӣ надорад. Балки мувофиқ таъмин гардондани озодиву баробарҳуқуқии шаҳрвандон, истеҳсолот ва масоили дигар, балки саҳт вобастаанд ба омодагӣ ва ё ноомодагии шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маънавии ба талаботи давраи сифатан нав ҷавобгӯӣ.

«Маҳз барои ҳамин, давра ба давра баланд бурдани сатҳи зиндагии дар тӯли се даҳсола аз муҳимтарин қорномаҳои Пешвои миллат мебошад». [2, 10]

Бо назардошти ҳассосияти авзои сиёсии кишвар Эмомалӣ Раҳмон диққати вақилони халқро ба масъалае ҷалб намуд, ки таҷрибаи ҷорӣ намудани шакли Президентӣ ва вобаста ба он услуби Парлумонӣ дар Тоҷикистон, барои гузариш ба давраи сифатан нав мусоидат карда натавонист. Аз ин лиҳоз, беҳбудии қорро дар он мебинам, ки то фарорасии мавриди мусоид, услуби идории президентиро мавқуф гузошта, масъулияти умури ҷомеа ро Шӯрои Олӣ ва раиси он вогузор намоем. Ин масъала низ мавриди ҷонибдорӣ намоёндагонӣ мардумӣ гардид.

Раиси Шурои Олии давр Эмомалӣ Раҳмон чун эъмори давлати ҳуқуқбунёд ақидаи мустақили худро изҳор дошт: «Боварӣ дорам, ки тарафдорони ҳарду нави идораи давлатӣ бурҳону далелҳои раднопазир оварда метавонанд. Вале ба фикри ман, ҳарду лоиҳа бояд ба раъйгирӣи умумихалқӣ пешниҳод карда шавад. Фақат халқ метавонад, ки тарзи давлатдориро муайян намоад». Интиҳоби Раиси ҷумҳуро низ ба тарзи интиҳоби умумихалқӣ пешниҳод кард. [1, 162-165]

Гурӯҳи қорӣи таҳияи лоиҳаи Конституцияи Тоҷикистони соҳибистиклол, ки аз аввали ноябри соли 1993 қорро сар карда буд, бо истифода аз таҷрибаи бойи ҷаҳонӣи онро омода соҳт, чанд маротиба мавриди муҳокима қарор дод ва баъд ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод кардани онро салоҳи қор донист. Сипас, мувофиқи фармони Райёсати Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 13-уми апрели соли 1994 ба муҳокимаи умумихалқӣ тавсия гардид. Дар тӯли зиёда аз ду моҳи муҳокима, доири он бештар аз 8, 5 ҳазор пешниҳод аз ҷониби мардуми кишвар ва ҳамватанони бунмарзӣ ба Шурои Олӣ ворид шуд. Аз ҷониби мутаҳассисони кишварҳои ҷаҳон, ба монанди ИМА, Англия Россия ва ғайра баҳои сазовор гирифт. Қоршиносони СММ, Шӯрои амният ва ҳамқорӣи Аврупо ва созмонҳои дигари байналхалқӣ низ ба лоиҳа баҳои баланд дода, баъзе дархостҳои худро иброз доштанд. [1, 252]

Рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 мардуми кишвар бо мамнунӣи аввалин Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо раъйгирӣ - розигӣи худ қабул карда, бо эътиоди баланд Президенти ҷумҳуриро

интихоб намуданд. 16-уми ноябри соли 1994 Иҷлосияи XXI Шӯрои Олии Тоҷикистон бо иштироки Президенти воқеан қонунӣ Эмомалӣ Раҳмон, кафили роҳандозии Конститутсия ифтиҳ ёфт. Ӯ дар баромади худ интихоб кунандагонашро бовар кунонид, ки ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ, тамомияти арзии ҷумҳурӣ, ваҳдати миллӣ, сулҳу салоҳро дар ҷумҳурӣ таъмин хоҳам кард. Ёдрас кард, ки «ду сол пеш гуфта будам, боз мегӯям: тану ҷон ва ҳастии худро фидои миллатам намуда, ҳеҷ чизро аз халқи худам дарёғ намедорам».

Қабули Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол бевосита бо талошҳои пайгиронаи Президенти маҳбуби кишварамон Эмомалӣ Раҳмон қабул гардида, ба инкишофи минбаъдаи давлатдори миллиамон замина гузошт. Давраи нави инкишофи Конститутсионии Тоҷикистон ба давраи истиқлолият, мушаххасан баъди барқарор гардидани Ҳукумати Конститутсионӣ дар иҷлосияи 16 – Шӯрои Олии Тоҷикистон мебошад, ки асоси онро муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин иҷлосия гузоштанд ва пешниҳод намуданд, ки мо бояд конститусияи мутобиқ ба замони соҳибистиқлолӣ ва фарогири тамоми арзишҳои миллию маънавиямонро дошта бошам. Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар муроҷиатномаи худ ба халқи шарифи Тоҷикистон 12-уми декабри соли 1992 чунин қайд намуда буданд: «Асоси қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро нав карда, онро бо дарназардошти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ такмил дода, барои бунёди давлати нав – давлати демократии ҳуқуқбунёд замина гузоштан лозим аст». [7, 7]

Иҷлосияи ҳабдаҳуми Шӯрои Олӣ аз 26 июни соли 1993 Комиссияи Конститутсиониро таҳти роҳбарии Раиси Шӯрои Олии ҚТ Эмомалӣ Раҳмон ташкил намуд. Ин комиссия баъди коркарди лоиҳаи Конститутсияи нав ва тасдиқ ёфтани он аз ҷониби Раёсати Шӯрои Олӣ лоиҳаро рӯзҳои 21-22-юми апрели соли 1994 барои муҳокима дар рӯзномаҳои ҷумҳури интишор кард.

Иҷлосияи бистуми Шӯрои Олии ҚТ аз 25-уми сентябри соли 1994 санаи раъйпурсиро оид ба қабули Конститутсия ба рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 муайян кард.

6-уми ноябри соли 1994 Конститутсияи давлати соҳибихтиёри Тоҷикистон дар раъйпурсии умумихалқӣ бо тарафдории 87, 59 ғоизии шаҳрвандони дар раъйпурсии иштирок карда, қабул гардид.

Ҳамин тариқ, мазмуни Конститутсияи нави ҚТ давраи ҳозираи таъсисёбии давлати соҳибихтиёри Тоҷикистон ва хусусиятҳои он, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, вазъи ҳуқуқии ВМКБ ва соҳти марзию маъмурии Тоҷикистон, низом, тарзи ташкилёбии ва фаъолияти давлатии ҷумҳуриро инъикос мекунамд, ки ҳамаи ин тадбирҳо нишонҳои хиради волю ва сиёсатмадори варзида будани Эмомалӣ Раҳмонро исбот мекунамд. Дар як муддати кӯтоҳ қабули чунин санади муқамал ки фаъолияти тамоми ниҳодҳои давлатиро ба танзим мебарорад, қори бағоят оқилона ва хирадмандона аст.

Дигар самте, ки махсусан ҷолиби таваҷҷуҳ мебошад, масъалаи ворид намудани тағйирот ва иловаҳо ба Конститутсия аст. Баҳри расидан ба оштии қомили миллий ва амалӣ гаштани нишондодҳои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий 26-уми сентябри соли 1999 бо пешниҳоди Комиссияи Оштии Миллӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ва иловаҳо ворид карда шуд. Тағйиру иловаҳои дар ин раъйпурсӣ воридкардашуда, соҳтори Конститутсиониро мустақкам ва ҳокимияти судиро ҳамчун соҳаи сеюми ҳокимият мустақил намуда, аз ҳокимияти иҷроия ҷудо намуд.

22-юми июни соли 2003 оид ба такмил додани соҳтори Конститутсионии ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла, ташкил намудани парламенти ду маҷлиса, ба Конститутсия дуҷум маротиба тағйирот ва иловаҳо ворид карда шуд. Соли 2016 дар баъзе бандҳои моддаҳои конститутсия тағйирот ворид карда шуда, қалимаи сарқонун аз миён бардошта шуда, барои дастгирии ҷавонон дар низомии идоракунӣ сини соли вақилон пастигар фароварда шуд.

Ҳамин тариқ, Эмомалӣ Раҳмон ба низомии қонунгузории Тоҷикистони соҳибистиқлол асос гузошад, парламент қомилу мустақил ва парламентаризми воқеиро тарҳрезӣ намуда, барои таҳияи якҷанд Қонунҳои конститутсионӣ: «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи интиҳоби вақилон ба маҷлисиҳои маҳаллии халқ», «Дар бораи ҳокимияти давлатӣ дар маҳаллиҳо», «Дар бораи мақомоти ҳудуддории шаҳрак ва деҳот» супоришҳо дода, мусоидат намуд. Дар натиҷа дар ҷумҳурӣ асоси ҳуқуқии таъсиси ҳам мақоми намояндагӣ, ба сифати Маҷлиси Олӣ ҳамчун мақоми қонунгузор ва ҳам мақомоти маҳаллӣ барқарор карда шуд. Дар ин радиф соли 1999 дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Тоҷикистон» тартиби ташкил ва фаъолияти Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд. Тибқи ин Қонун, Маҷлиси Олии Ҷумҳури ҳамчун соҳтори қонунгузор ва Парламент дар таъйин кардани шахсони мансабдори мамлакат вақолатманд аст. Дар асоси Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» дигаргуниҳои соҳтори ҳокимияти иҷроия ба назар гирифта мешаванд.

Ҳамин тавр, Эмомалӣ Раҳмон дар тарҳрезиву таъсиси давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявии Тоҷикистон дар тӯли даҳ соли аввали фаъолияташ чун Сарвари кишвар таҳаввули азимро ба анҷом расонид. Пояҳои давлатдориро устувор сохт, мамлакатро аз парокандагӣ раҳонид, оташи ҷанги дохилиро хомӯш ва сулҳу ваҳдатро пойдор кард. Соҳтори фалаҷгардидаи ҳокимият, баҳусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохт, артиши миллий ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дод, аксари гурезаҳо ва муҳочирони иҷбориро ба Ватан баргардонид, эъмори ҷомеаи навро поягузорӣ кард. Ҳамаи ин падидаҳо ба таври қонунӣ дар партави Конститутсия арзи воқеӣ намуданд. Пешвои миллат мафҳуми

мустақилиятро дар пешбурди манфиатҳои миллӣ ва рушди Тоҷикистон мебинад, ҳамчунин ноил гаштан ба чунин натиҷаро одӣ ва осон намешуморад. [8, 39]

Таҷрибаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар поягузориву таҳкими ҳокимияти давлатӣ дар ҷаҳони муосир ба падидаи нав, мактаби серсоҳаи сиёсӣ, сабақомӯзӣ аз таъмини сулҳу ваҳдати миллӣ, тариқи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, таъмини озодиву баробарии инсон ва шаҳрванд табдил ёфт.

Дар партави ин музаффариятҳо, Тоҷикистон бо 128 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд, 150 давлат истиқлолияти воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф кард. Кишвари тоҷикон дар ҳамаи созмонҳои минтақавӣ ва аксар созмонҳои байналмилалӣ ба узвият ворид шуда, дар бисёр масоили глобалии ҷаҳонӣ ҳиссагузор гашт. Бо шарофият, фазилят ва баракати Эмомалӣ Раҳмон миллатеро бо номи тоҷик ва кишвареро бо номи Тоҷикистон тамоми ҷаҳон шинохтанд ва аз фарҳангу тамаддуни миллати мо оғаӣ ёфтанд. Мо имрӯз бояд ин заҳматҳои Пешвои миллатро амиқтар омӯзем онро дар таъриху таърихнигории кишвар сабт намоем ва дар оянда ҳамчун таҷрибаи нодири давлатсозӣ, давлатдорӣ ва сулҳофарини истифода намоем, то ин ки давлату давлатдорӣ мо ҳазорсолаҳо пояндаву ҷовидон бошад.

АДАБИЁТ

1. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷилди аввал.-Душанбе; Ирфон, 2001, 512 с.
2. С. Ятимов Пайёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди маърифат. – Хучанд: Ношир, 2020.- 168 с.
3. Изҳорот 31 ноябри соли 1992 // Эмомалӣ Раҳмонов. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷилди аввал.-Душанбе; Ирфон, 2001, 512 с.- С.14
4. Минбари халқ. 4 ноябри соли 2020, №45 (1286).-С.4.
5. Сайидзода З.Ш., Саидов Ф.З. Сиёсати давлатии Президент Эмомалӣ Раҳмон ва рушди устувори Тоҷикистон.- Нашри тақмилёфта.-Душанбе; ҶДММ «Контраст», 2012, 164 с.
6. Ҳақназаров А., Муллоҷонов А. Аз пайроҳа ба шоҳроҳи бозорӣ.-Душанбе, 2004, 118 с.
7. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе; «Шарқи озод», 2009, 520 с.
8. Маҳбуби Ватан, Саймумин Ятимов. Хирадсолори ва оини ватандорӣ, - Хучанд: Ношир, 2019. -240 с

ЭМОМАЛИ РАХМОН - СОЗДАТЕЛЬ НОВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ШКОЛЫ

Политическая обстановка в разное время требует, чтобы к власти пришел вооруженный человек с ясным представлением о государстве и доскональными политическими знаниями. Во все времена на политическую арену выходят личности, которые своим профессионализмом играют значительную роль в жизни народа и нации. Если политик является профессионалом, то в общественных интересах оказывать большее влияние на экономическую и социальную жизнь общества. Для таджикского народа таким человеком является Эмомали Рахмон. Эмомали Рахмон представлял таджикский народ на мировой арене.

Основание государственности Эмомали Рахмона начинается с шестнадцатой сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, который был избран Председателем Верховного Совета Республики Таджикистан и принес присягу на верность народу, Родине, мировому сообществу.

Различные аспекты государственности Эмомали Рахмона заслуживают изучения и исследования. Хотя создание таджикского государства под руководством Эмомали Рахмона понятно, но доказать это научно - это другая сторона вопроса. С этой точки зрения в данной статье представлен небольшой научный обзор вклада Эмомали Рахмона в укрепление независимости и новой государственности таджиков.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, таджик, таджики, независимость, государственность, нация, Таджикистан.

EMOMALI RAHMON - ARCHITECT OF NEW TAJIK STATE SCHOOL

The political situation at different times requires that an armed man come to power with a clear idea of the state and a thorough political knowledge. At all times, individuals come to the political arena, who with their professionalism play a significant role in the life of the people and the nation. If a politician is a professional, it is in the public interest to have a greater impact on the economic and social life of the society. For the Tajik nation, Emomali Rahmon is such a person. Emomali Rahmon represented the Tajik nation on the world stage.

The foundation of statehood of Emomali Rahmon begins with the sixteenth session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, who was elected Chairman of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan and swore an oath of allegiance to the people, homeland, world community.

Various aspects of Emomali Rahmon's statehood deserve to be studied and researched. Although the establishment of the Tajik state under the leadership of Emomali Rahmon is clear, but to prove it scientifically is another side of the issue. From this point of view, this article provides a small scientific overview of the contribution of Emomali Rahmon in strengthening the independence and new statehood of Tajiks.

Key words: Emomali Rahmon, Tajik, Tajiks, Independence, Statehood, Nation, Tajikistan

Сведения об авторах:

Хусаинов Ахмадҷон Курбонович - доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей истории исторического факультета Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.

Одинаев Шафкат Муродович - соискатель Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 909-66-69-30.

About authors:

Husainov Ahmadjon Kurbonovich - doctor of historical sciences, Professor of the Department of General History of the Faculty of History Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 734003, Dushanbe, 121, Rudaki Ave,

Odinaev Shafkat Murodovich - Applicant of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, 734003, Dushanbe, 121, Rudaki Ave., Phone: (+992) 909-66-69-30.

ТДУ 9:801.311 (575.3 – 25)

НАҚШИ АСАРҲОИ ТАЪРИХИИ САДРИДДИН АЙНӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Сафаров С. Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳаводиси таърихӣ ҳамеша дар асарҳои устод Садриддин Айни новобаста аз жанр мавқеи меҳвариро ишғол менамоянд. Аз ҷумла ба асарҳои соф таърихӣ Садриддин Айни пеш аз ҳама «Таърихи инқилоби Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», «Исёни Муқаннаъ», «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» шомил мебошанд. Ҳар як осори устод як воқеаи таърихиро аз ҳаёти гузаштаи миллати озодманиши тоҷикон қисса мекунад. Ба ғайр аз ин дар ин асарҳо муборизаҳои беамони ниёғони гузаштаи мо, ба мисли Темурмалики баҳодур, Муқаннаъи шучоъ ва амсоли онҳо ба таври воқеӣ инъикос ёфтааст. Инчунин, устод Садриддин Айни дар асарҳои таърихӣ худ зиндагии пеш аз инқилобии мардумони Осиёи Марказиро ба таври воқеӣ инъикос намуда, ҷӣ тавр аз тарафи намоёндагони ҳукумати амирӣ истисмор шудани фуқаро тасвир кардааст.

Яке аз асарҳои соф таърихӣ устод Садриддин Айни «**Таърихи инқилоби Бухоро**» махсуб меёбад. Дар ин китоб асосгузори адабиёти советии тоҷик оид ба саршавии ҳаракати маорифпарварӣ ва инқилобӣ дар Бухоро, сабабҳо, қувваҳо ва иштирокчиҳои асосии он маълумоти таърихан мустамад ва муфид додааст. Ҳолида Айни доир ба таърихи таълифи ин асар чунин менависад:

Дар ин давра китоби «Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар», ки соли 1920 оғоз карда буд, ба поён расидаю оғози соли 1921 ба нашриёти Ҷумҳури и Халқии Шӯравии Бухоро супорида шуд[6, с.66].

Аз ин навиштаҳо бар меояд, ки асари мазкур бори аввал бо забони ўзбекӣ чоп шудааст. Нашриёти «Адиб» соли 1987 «Таъри инқилоби Бухоро» - ро бо забони тоҷикӣ нашр кард, дар саҳифаи аввали китоб чунин оварда шудааст, ки «Китоб бори аввал ба забони тоҷикӣ аз чоп мебарояд».

«**Таърихи инқилоби Бухоро**» аз муқаддима, чор қисм ва хотима иборат буда, ҳар як қисм аз зермавзӯҳои гуногун иборат аст.

Дар қисми якум масъалаҳои фосид шудани уламо ва истифодаи хонҳо аз ин, ширкати хонҳо бо муллоён ва ба мулки хусусӣ табдил ёфтани хучраҳои мадраса, пароканда кардани китобҳо ва китобхонаҳо, муомилаи қозӣ бо раисҳо бо амир ва бо халқ, мадохил ва махориҷи ҳукумати Бухоро, тайёрӣ ба инқилоби илмӣ ва иҷтимоӣ, хотираҳоям дар бораи Аҳмад – маҳдум, таъсири инқилоби соли 1905 – и Россия ба Бухоро мавриди тасвир ва таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар қисми дуюм, ки ҳаводиси солҳои 1908 – 1917 мелудиро дар бар мегиранд устод С. Айни бештар ба масоили ниҳоят фарроҳи масъалаи мактаб, аввалин мактаби усули нав (чадидия) дар Бухоро, низои чадиду қадим дар байни мусулмонони Россия, андешаҳо дар бораи таъмини инқилоби мактаб, назаре ба уламо ва арбоби ҳукумати Бухоро, тайёрӣ ба бастани мактаб ва имтиҳон, аввалин бор баста шудани мактаб, ғавво ва мунозираҳо дар бораи мактаб, мактаби тоторҳо ва элчихонаи рус, масъалаи мактаб ва матбуот, низои суннию шиъа, истифодаи генерали рус аз ин фитна, ташкили фирқаи чадид ё чавонбухороиён ва барномаи наонавиштаи он, рӯзномаи «Вакт» ва мақолаҳои «Бухорой», муносибати ҳукумати мустабиддаи рус ба ислохот дар Бухоро ва ба масъалаи мактаб, вафоти амир Абдулахад ва ҷулуси амир Олимхон, аҳволи хусусии амир Олим, идора ва маъмури машхури ӯ, ҷамъияти махфӣ, Абдурауфи Фитрат ва асарҳои вай, масъалаи ислоҳи мадорис, бадарға шудани аввалини домумло Иқром, ташкилҳои рӯзномаи «Бухорой шариф» ва «Тӯрон», қорҳои маориф дар солҳои 1913 – 1914, дувум бор баста шудани мактабҳо, масъалаи ислохот, ҷанги ҷаҳон ва элчихонаи рус, маъмури рус ва ҷавонон, таъқиботи ҷамъияти махфӣ, арбоби ҳукумати Бухоро дар солҳои ҷанг тавачҷӯх зоҳир

намудааст.

Қисми саввуми китоб асосан ҳаводиси солҳои 1917 – 1918 милодноро дар бар мегирад. Устод С. Айнӣ дар ин қисм масъалаҳо марбут ба ҳаводиси инқилобиро ба таҳлил кашида, ҳамчун шохиди бевосита онҳоро ба шакли муфассал тасвир менамояд. Аз ҷумла дар фаслҳои алоҳида, ба инъикоси муносибати инқилоби февралӣ соли 1917, арбоби ҳукумати Бухоро ва ислоҳот, Насрулло – кушбегӣ дар роҳи ислоҳот, баргаштани амир ва кушбегӣ аз роҳи иртиҷоб, муносибати ҷавонон, оё халқ ба ислоҳот, эълони фармони ислоҳот, инқилоби октябр ва ҳукумати Бухоро бахшида шудаанд. Устод С. Айнӣ дар ҳар як ин зерфасл ба далелҳои қотеъона сабаб ва омилҳои ба вуқӯи ҳаводисро ошкорона баён намуда, шарҳи комилро доир ба онҳо манзур менамояд.

Дар қисми чоруми ин асари безаволи устод ҳаводиси дар солҳои 1918 – 1920 мелодӣ ба вуқӯ омада, мавриди инъикос қарор гирифтаанд. Ин қисм аз таҳлили сабабҳои воқеаи Колесов ва ба вучуд омадани он, вақшониёти ҳукумати Бухоро ба муносибати воқеаи Колесов, таъкиби ҷавонон оғоз ёфта, бо тасвири ҳаракатҳои сиёсии ҷавонон, сиёсати хориҷӣ ва дохилии ҳукумати Бухоро анҷом меёбад[5, с.239].

«**Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро**» - асари таърихӣ устод буда, дар асоси далелҳои муътамад ва ҳаводиси давраи салтанати аморати Бухоро, муборизаи рӯшанфикрони тоҷик ба муқобили ҷаҳолат, ифротгароӣ ва таассуби диниро инъикос намуда, оид ба ислоҳоти низомӣ таълим ва ташкили аввалин мактабҳои усули ҷадид маълумоти мушаххас пешниҳод кардааст. Китоби мазкур 17 феввали соли 1918 дар Самарқанд дар гузари Сӯфӣ Розик навишта шудааст.

Мундариҷаи китоби «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» аз ҷунин мавзӯҳо иборат аст:

1. Мактаби усули савтия
2. Мактаби аввал ба усули савтия дар Бухоро
3. Як назар ба аҳволи уламои Бухоро
4. Аввалинбор баста шудани мактаби нав
5. Таҳассуро ва таассурот
6. Мактаби тоторон
7. Фитнаи шиаву сунӣ
8. Асари мунозиаи мактаб ва мучодилаи шиаву сунӣ
9. Вафоти амир Абдулаҳад ва ҷулуси амир Олимхон
10. Таъсиси ҷаридаи «Бухорои шариф» ва «Тӯрон»
11. Масъалаи ислоҳоти Бухоро
12. Воқеаи Инқилоби Русия ва фочиаи Бухоро
13. Як назар ба давоири ҳукумат ва элчиҳона
14. Як иттифоқи аҷиб ё ҳисси қабла – л – вуқӯ
15. Як назар ба аҳволи таракипарварони Бухоро
16. Воқеоти рӯзи якшанбе ва аҳволи фочиюнаи худам
17. Обҳона
18. Фирориён дар Когон
19. Мирзо Назруллоҳ чӣ гуна одам буд?
20. Иттифоқи аҷиб!
21. Иҷмоли аҳволи таракипарварон баъд аз инқилоб
22. Ҳукумати Бухоро аз инқилоби Русия чӣ истифодае кард?
23. Вожанома[4, с.253].

Чигунае, ки дар боло қайд карда шуд, асари мазкур асосан аз охири асри XIX ва то солҳои 20 – уми асри XX – ро дар бар мегирад. Ба хусус он таҳаввулотҳое, ки дар соҳаи маориф дида мешавад ва аз рӯзҳои аввали фаъолияти мактабҳои усули нав, ки бевосита устод Айнӣ ҳамроҳи Мунзим дар соли 1908 кушода буданд, қисса мекунад. Дар қатори ин ҳодисаҳое, ки дар даврони охири салтанати ҳукумати манғитҳо рух дода буд ба таври воқеӣ инъикос гардидаанд. Инчунин фарқияти мактабҳои кӯҳна аз мактабҳои усули нав, саводнокии ин ду тип мактабҳоро тавзеҳ додааст. Ҳамзамон сабабҳои аз тарафи ҳукумати пӯсидаи феодалии амирӣ, баста шудани мактабҳои усули нав ва чӣ гуна мактаби «кофирӣ» будани онҳоро шарҳ додааст.

«**Таърихи амирони манғитияи Бухоро**» - Ин асар алақай аз номаш маълум, ки гап дар бораи чӣ меравад. Яке аз ҳонадонҳое, ки пас аз сулолаи Аштархонӣ (Ҷониён) дар соли 1753 бо сарвари Мухаммадраҳимхон дар аморати Бухоро ба сари қудрат омаданд, манғитиён буд. «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» бошад бозгӯ аз даврони ба сари қудрат омадани ин сулола аз соли 1753 то соли 1920, ки охири намоёндашон амир Олимхон буд, ки бо ғалабаи инқилоби халқии Бухоро моҳи сентябри соли 1920 ҳукмронияшон ба анҷом расид, дар бар мегирад. Дар хусуси иншо шудани китоби мазкур дар ҷилди ҳафтуми «Энсиклопедияи советии тоҷик» омадааст, ки «**Таърихи амирони манғитияи Бухоро**», яке аз аввалин асарҳои таърихӣ Садриддин Айнӣ, ки солҳои 1918 – 1919 навиштааст. Ин китоб сиёсати зиддихалқӣ ва иртиҷои амирони манғитро аз давраи ҳукмронии асосгузори сулола

Муҳаммадраҳимхон (1753 – 1758) то ба Афғонистон гурехтани намояндаи охири Олимхон (1921) тасвир менамояд[7, с.291].

«Таърихи амирони манғитияи Бухоро», аз зерфаслҳои зерин иборат мебошад:

Муқаддимаи ҳукмронии Раҳимхон бини Ҳаким отолиқи манғит

1. Шаҳодати Абдулфайзхон ба дасти Раҳимхон
 2. Айёми истиқлол ва вафоти Раҳимхон
 3. Амир Дониёл бини Худоёр атолик
 4. Баъзе мулоҳизот
 5. Зикри чулуси амир Шохмурод (маъсумбӣ)
 6. Зикри чулуси амир Ҳайдар бини Шохмурод
 7. Зикри чулуси амир Ҳусайн, амир Умар ва Насрулло Баҳодур (писарони амир Ҳайдар)
 8. Амир Насрулло Англис ва Рус
 9. Зикри чулуси амир Музаффар бини Насрулло Баҳодур
 10. Амир Музаффар ва Фарғона
 11. Амир Музаффар ва Русия
 12. Сукути Дизах
 13. Воқеаи ихтилоли муллоён ва қатли оми эшон
 14. Муҳорибаи амир Музаффар ва Рус дар Самарқанд
 15. Илҳоқи Самарқанд ва давлати Русия
 16. Оғози исёни Абдумаликтура, сукути Панҷшанба ва Қатта - Қурғон
 17. Муҳорибаи Зирабуллоқ ва сулҳ
 18. Лашкар кашидани амир Музаффар барои таъдиби тӯра ва танкили элотия
 19. Чора ҷустани амир Музаффар аз давлати Русия барои таскини маводи фасоди тӯра
 20. Анҷоми кори Абдумаликтӯра
 21. Фатҳи Шаҳрисабз ва Китоб ба дастёрии аскари Русия
 22. Амир Музаффар ва Афғонистон
 23. Амир Музаффар ва уламо
 24. Бархе аз аҳволи амир Музаффар ва хотимаи қораш
 25. Зикри амир Абдулаҳад
 26. Роҳи мадохили ҳукумати Бухоро дар аҳди Абдулаҳад
 27. Амир Абдулаҳад ва уламо
 28. Амир Абдулаҳад ва масъалаи мактаб
 29. Воқеаи шиа ва суннӣ
 30. Баъзе аҳволи амир Абдулаҳад
 31. Натиҷаи масъалаи мактаб ва фитнаи шиа ва суннӣ ва вафоти Абдулаҳад
 33. Чулуси амир Олимхон ва фармони ислоҳоти нахустин
 34. Муқоиса миёни амир Олим ва Абдулаҳад
 35. Аз идораи амир Олим як манзараи ғоча (аз аҳволи кӯҳистони Бухоро)
 36. Ашхоси машҳури амир Олим
 37. Дар Бухоро фикри инқилоб
 38. Масъалаи ислоҳот
 39. Таъсири инқилоби феврал ба Бухоро
 40. Иртиҷои амир ва қушбегӣ
 41. Нусхаи фармони ислоҳот (Айнан)
 42. Намоиш ва аксулҳаракат
 43. Умеди ҷавонбухороиҳо ва муомилаи ҳукумати Бухоро
 44. Ҳукумати амир Олим ва инқилоби Русия чӣ истифода кард?
 45. Инқилоби октябр, ҳукумати Бухоро ва ҷавонбухороиён
 46. Воқеаи Колесов
 47. Сиёсати амир Олим баъд аз воқеаи Колесов
 48. Баъд аз воқеаи Колесов ҷавонбухороиён ва воқеаи соли 1920
 49. Тафсили фирори амир Олим
 50. Латифа
- Хотима[3, с.341].

Садриддин Айнӣ дар қисми аввали осор рафтори разилонаю хунхорона ва ғоратгаронаи амирони манғитро ғош кардааст. У тохтутозҳои ғоратгаронаи амир Шохмуродро дар Хуросон, амир Насрулло ва Музаффарро дар Бухорои Шарқӣ баён намудааст. Инъикоси воқеаҳои замони ду амири охири сулолаи манғития Абдулаҳадхон ва Олимхон қисми дигари асарро ташкил медиҳад. Бояд таъakkур дод, ки аз ҳама сулолае, ки ба сари миллати тоҷик бадбахтиҳои зиёдро овард, мардумро дар як мафкураи танги динию дунявӣ ҷой дода буданд, сулолаи манғития буд. Зеро дар даврони амир Насрулло (1826 -

1860) фармон дода шуд, ки тамоми китобхонаҳои аморати Бухоро баста шавад, то ин ки мардум китоб нахонанд. Хулоса, дар соли 167 соли ҳукмронияшон (аз Муҳаммадраҳимхон (1753 - 1758) то амир Олимхон (1910 - 1920)) танҳо ба айшу ишрат ва ҳаррӯза ба ҳарамсаройҳои худ овардани ҷавондухтару ҷавонписар дигар коре накарданд.

Асари дигари таърихӣ устод С.Айнӣ «**Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик**» мебошад. Ин яке аз асарҳои маъруфу машҳури устод Айнӣ буда, соли 1944 дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ навишта шудааст. Асар комилан таърихӣ буда, дар бораи қорнамоии қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалики диловар нақл мекунад. Устод Садриддин Айнӣ дар рафти таълифи ин асари безаволи худ ба тамоми паҳлуҳои воқеияти замон диққат додааст. Ӯ аз таҳлили, аҳволи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ободӣ дар Мовароуннаҳр, Хуросон ва Хоразм пеш аз ҳуҷуми Чингизхон, маданияти Мовароуннаҳр, Хуросон ва Хоразм, аҳволи сиёсии ин кишварҳо оғоз намуда, ба таври муфассал доир ба аҳволи замони Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ, мамлакатдории ӯ маълумот медиҳад. Фаслҳои алоҳидаи Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик. Қалъаи обӣ ва киштии сарпӯшида, ҷанговарони Темурмалик, омӯзиши ҳарбӣ ва тиру камон, ҳуҷуми чингизиён ба Хучанд ва ҷанг бар болои ин шаҳр, «фил» ва «гилем», ишғол карда шудани Хучанд, нақши савдогарон дар ишғолҳои чингизиён, ҷанг дар биёбон ва тири бепайкон, танҳоғардӣ, фочиаи Хоразм, Турконхотун, дар шаҳри Кат, интиқом, сӯҳбат бо Султон Муҳаммад, ҳамроҳӣ ба Ҷалолiddин, иштиёқи ёру диёр, зиндагонии ҷазира, Ҷағатайхон, сафар аз ҷазира, интиқомгирӣ дар вақти асирӣ, атри кафан [2, с.175], ба тасвири қаҳрамонии Темурмалик бахшида шудааст.

Китоби мазкур аз даврони ҳуҷуми ӯрдуи Чингизхон ба Бухоро (1219) ва Хучанд (1220) маълумот дода, қорнамоҳои Темурмалики таҳамтансириштро рӯи авроқи сафед ба риштаи насл даровардааст. Инчунин муборизаҳои беамони миллати бостони тоҷик, далерии шучоатмандӣ, матонатӣ матинӣ ва амсоли инҳо гуфта шудааст. Китоб маҳорати баланди ватандӯстӣ дошта, хонандаро дар рӯҳияи ҳештаншиниёро ҳудӯғӣ ва садоқат ба Ватанро роҳнамун месозад.

Қобилияти баланди эҷодӣ ва он мактуби таъсирбахше, ки аз ҷайби Темурмалик бо як каф хоки поки Ватан ёфтшуда дар дили ҳар хонанда нафрат ба Чингизи наҷас ва дӯстдоштани як порча замини қухандиёр ҷӯш мезанад.

Дар миёнибанди Темурмалик ҳалтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як пора қоғози хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он ҷо чунин навишта шуда буд: «Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некроҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории Ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт ҳам буд:

Атри кафан зи хоки Ватан кардам орзу,

Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок! [2, с.84],

Очерки «**Исёни Муқаннаъ**», яке аз асарҳои дигари таърихӣ Садриддин Айнӣ аст, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, аниқтараш тобистони соли 1944 навишта шудааст. Дар ин ҷо суоле ба миён меояд, ки чаро «Исёни Муқаннаъ», «Қаҳрамони халқи тоҷик» ва «Чингизи асри XX» маҳз дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ навишта шудаанд? Дар солҳои ҚБВ шоирону нависандагон бештари эҷодиёти худро ба васфи Ватан, модар, ҳифзи марзу бум аз душман ва рӯҳбаланд сохтани мардуми шӯравӣ равона карда буданд.

Ҳолида Айнӣ менависад: «Тобистони соли 1944 Айнӣ ду очерки бузурги таърихӣ худ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ» - ро навишт [6, с.88]

Ҳар ду асар дар рӯҳияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ навишта шуда, хонандаро дар олами меҳанпарастӣ ғарқ мекунад. Инчунин ба воситаи ин ду асар хонанда метавонад аз родмардони гузаштаи худ ба монанди Муқаннаъ, Темурмалик ва амсоли инҳо ошноӣ пайдо кунад. Ҳамзамон метавон фаҳмид, ки ҳудӯғӣ дар роҳи Ватан – модар чӣ гуна қурбон карданд ва барои озодии Ватан чӣ қонбозихӯе карданд.

«Исёни Муқаннаъ» маҳз перомуни ана ҳамин гуфтаҳои болост, ки барои аз зери зулми арабҳо озод шудан ва ба халифаҳои араб итоат накардан ва мардумро ба роҳи озодӣ далолат кардан аст. Муқаннаъ номи аслиаш Ҳошим ибни Ҳаким буда, тибқи сарчашмаҳои таърихӣ гӯе дар рӯяш ҷодар пӯшида мегаштааст. Устод Айнӣ низ калимаи Муқаннаъро таҳлил карда ба чунин хулоса омадааст:

Пардаеро, ки занон ба рӯи худ мепӯшанд, дар забони арабӣ «микнаъа» мегӯянд ва калимаи «Муқаннаъ» аз ҳамин калима гирифта шудааст, ки «микнаъадор» ё «пардапӯш» гуфта аст [1, с.128].

Китоби «Исёни Муқаннаъ» аз бобоҳо ва зермавзӯҳои зерин иборат аст:

Боби 1. Аҳволи ҷамъиятӣ ва сиёсӣ дар Хуросон ва Мовароуннаҳр пештар аз истилои арабҳо.

Ҳуҷуми арабҳо ба Хуросон ва Мовароуннаҳр

Ихтилолҳое, ки пеш аз исёни Муқаннаъ дар Хуросон ва Мовароуннаҳр рӯй додаанд

Ҳуруҷи Абумуслими Хуросонӣ

Исёни Симбоди Маҷусӣ

Исёни Шарик ибни Шайх дар Бухоро

Таҷрибаомӯзии Муқаннаъ аз аҳвол ва исёнҳои пеш аз ҳуруҷи ҳудӯғӣ

Боби 2. Тарчумаи ҳоли ҷавонии Муқаннаъ ва фаъолияти сиёсии вай дар аввали кор. Таваллуд, ҷавонӣ, касбу кор, савияи илмӣ ва қиёфаи Муқаннаъ
 Фаъолияти сиёсии Муқаннаъ ва пайравони ӯ – сафедҷомгон
 Боби 3. Хуруҷи рӯйроғии Муқаннаъ
 Ҷанги волии Бухоро ва лашкари халифа бо сафедҷомгонии Бухоро
 Ҷанги сарлашкарони араб бо сафедҷомгонии Суғди Самарқанд
 Боби 4. Зиндагонии Муқаннаъ дар қалъаи Сиём ва хотимаи кори ӯ
 Афсонаҳо дар ҳақиқати зиндагонии Муқаннаъ
 Ҷанги арабҳо дар кӯҳи Сиём ба муқобили Муқаннаъ
 Хотимаи кори Муқаннаъ
 Боби 5. Натиҷаҳои Исёни Муқаннаъ
 Исёни Рофеъ ибни Лайс дар Самарқанд [1, с.175].

Бояд гуфт, ки пайравони Муқаннаъ дар таърих бо номи «сафедҷомгон» низ машҳур ҳастанд. Сабаби чунин ном гирифтаниро муаррихон ба он далolat мекунад, ки пайравони Муқаннаъ ҳамеша дар тан либоси сафед ба бар мекарданд. Зеро либос низ ба худ як рамзи хоси худро дорад. Ниёғони мо аз бостон интиҳоби ранги сафедро дар поқинаи, софдилӣ, покизагӣ медонистанд.

Ба қавли устод Айни, ки Муқаннаъ 14 сол мубориза бурд ва дар охир шикаст хӯрда бошад ҳам, вале баъдтар барои ташкил шудани аввалин давлати феодалии миллии тоҷикон – Сомониён замина гузошт. На як исёни Муқаннаъ балки шӯриши Рофеъ ибни Лайс (806), Деваштич (720 - 722), Абумуслими Хуросонӣ (747 - 750), Шарик ибни Шайх (750 - 751) ва Симбоди Муғ (806 - 810) як заминаи муносибе шуд барои ташаккули давлатдориҳои тоҷикон. Маҳз исёни Муқаннаъ халифаҳои арабро маҷбур сохт, ки дар сари қудрат аз ашрофони маҳаллӣ низ таъин карда шаванд. Дар қатори ин андохҳои зиёдагӣ бардошта шаванд, ҷабру зулм нисбати табақаи поёнии ҷомеа бартараф карда шаванд.

Ҳар як ҳодисаи таърихӣ ҳамеша дар асарҳои устод Садриддин Айни новобаста аз офариниш мавқеи меҳвариро ишғол менамоянд. Ҳар як осори устод як воқеаи таърихиро аз ҳаёти гузаштаи миллати тоҷик қисса мекунад.

«Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» - асари таърихӣ устод Айни буда, дар асоси далелҳои муътамад ва ҳаводиси давраи салтанати аморати Бухоро, муборизаи рӯшанфикрони тоҷик ба муқобили ҷаҳолат, ифротгароӣ ва таассуби диниро инъикос намуда, оид ба ислоҳоти низомии таълим ва ташкили аввалин мактабҳои усули ҷадид маълумоти мушаххас пешниҳод кардааст.

Асари дигари таърихӣ устод С.Айни **«Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик»** мебошад. Ин яке аз асарҳои маъруфу машҳури устод Айни буда, соли 1944 дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ навишта шудааст. Асар қиссатан таърихӣ буда, дар бораи қиссатан қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалики диловар нақл мекунад. Устод Садриддин Айни дар рафти таълифи ин асари беэволи худ ба тамоми паҳлуҳои воқеагари замони диққат додааст. Ӯ аз таҳлил, аҳволи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ободӣ дар Мовароуннаҳр, Хуросон ва Хоразм пеш аз ҳуҷуми Чингизхон, маданияти Мовароуннаҳр, Хуросон ва Хоразм, аҳволи сиёсии ин кишварҳо оғоз намуда, ба таври муфассал доир ба аҳволи замони Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ, мамлакатдорӣ ӯ маълумот медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Исёни Муқаннаъ. – Душанбе: Маориф. 2014. – 175 с.
2. Айни С. Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик. – Душанбе: Маориф. 2014. – 175 с.
3. Айни С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. – Душанбе: Ирфон. 2016. – 253 с.
4. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб. 1987. – 239 с.
5. Айни С. Куллият. Ҷилди 10. Душанбе: Ирфон. 1966. – 342 с.
6. Айни Х. Зиндагиномаи Садриддин Айни. – Душанбе: Балоғат. 2017 – 105 с.
7. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 7. Душанбе, 1987. – 646 с.

РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ САДРИДДИНА АЙНИ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Исторические события всегда занимают особое место в произведениях мастера Садриддина Айни, независимо от жанра. Каждое произведение мастера рассказывает об одном историческом событии из прошлой жизни свободолюбивого таджикского народа. Наряду с этим, эти произведения действительно отражают бесстрашную борьбу наших предков, таких как отважный Темурмалик, храбрый Муқанна и им подобные.

Цель статьи: Изучение и усвоение исторических произведений мастера Садриддина Айни, года их издания, их цели и содержания, а также их просветительской роли в истории таджикского народа. Наряду с этим, включает вокруг себя исторические события.

Результат исследования показывает, что исторические произведения мастера Айни имеют высокое историческое содержание и смысл и в определенной мере знакомят читателя с его прошлым. Как бы ни было в них художественности, с них можно взять поучительный исторический пример.

Особенно, «Герой таджикского народа Темурмалик» и «Восстание Муканна» созданы в направлении высокого патриотизма и призывают читателя к гуманизму, уважению прав человека, борьбе добра со злом.

Ключевые слова: исторический, война, восстание, политический, экономический, культурный, правитель, безупречный, страны, новый, школа, революция, победа, экстремизм, город, оружие, корабль и т.д.

THE ROLE OF HISTORICAL WORKS OF SADRIDDIN AINI IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE

Historical events always occupy a special place in the works of the master Sadriddin Aini, regardless of the genre. Each work of the master tells about one historical event from the past life of the free-thinking Tajik people. Along with this, these works really reflect the merciless struggle of our ancestors, such as the brave Temurmalik, the courageous Muqanna and the like.

The purpose of the article: The study and assimilation of the historical works of the master Sadriddin Aini, the year of their publication, their purpose and content, as well as their educational role in the history of the Tajik people. Along with this, it includes historical events around itself.

The result of the study shows that the historical works of master Aini have a high historical content and meaning, and to a certain extent acquaint the reader with his past. No matter how artistic they may be, one can take an instructive historical example from them. Especially, «Hero of the Tajik people Temurmalik» and «Mukanna Rebellion» are created in the direction of high patriotism and call the reader to humanism, respect for human rights, the fight between good and evil.

Key words: historical, war, rebellion, political, economic, cultural, ruler, impeccable, countries, new, school, revolution, victory, extremism, city, gun, ship, etc.

Сведения об авторе:

Сафаров Саймахмуд Кувватович - докторант (PhD) - второго курса кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 988030352

About the author:

Safarov Saimahmud Quvvatovich - doctoral student (PhD) - second year of the Department of History of the Tajik people Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel.: (+992) 988030352

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1915 – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 2016 ГОДА.

Сафолзода М.К.

Филиала МГУ имени М. В. Ломоносова

Сафолов К. М.

Национальный музей Таджикистана

Итак, заканчивается 2015 год, - многолетнее пребывание антитеррористической Международной коалиции в Афганистане, внешне, в начальный период, за весьма короткий срок, наряду с другими задачами, положившее «конец» трагического присутствия террористической организации движения талибов в этой стране.

Однако, вывод Международной коалиции по обеспечению безопасности в Афганистане (ISAF), пока, что не определен. Более того, безопасность, как таковая, в широком понимании этого важного атрибута государственного устройства, в этой стране, не обеспечен.

Сохранение такой неустойчивой картины в этой стране, способствует приостановлению многочисленных международных программ и проектов, направленных на реализацию интеграционных процессов между центральноазиатским, Юго – Восточной Азии и Персидского залива (через территорию Ирана) регионами, что немаловажно и для самого Афганистана.

Более того, социально – экономическая и финансовая ситуация в Афганистане свидетельствует о том, что со стороны США и ее сателлитов, более не ожидается крупной финансовой поддержки экономики страны, что приводит к шаткости позиции в этом сегменте. Так называемое постконфликтное возрождение экономики, замедленное к этому времени по известным причинам, которому отведена базовая роль, может иметь серьезные последствия для будущее страны.

Наверное, с учетом этих реальностей, новое политическое руководство Афганистана во главе с новоизбранным президентом Ашрафом Гани, как ни странно, выбирают и осуществляют внешнеполитический вектор страны с новыми оттенками и в этой связи, первый зарубежный визит состоится не в Вашингтон, а в Пекин.

Относительно состоявшихся в непростых атмосферах президентских выборов в Афганистане, по мнению экспертного сообщества: «...можно констатировать, что эти выборы, имели множество перипетий и политических сложностей, которые и без того непростое политическое пространство Афганистана осложнили на долгие времена. Не исключено, что в такой обстановке, не обошлось без посреднической миссии США, сыгравшая важную роль в установлении консенсуса на политическом небосклоне этой страны» [9, с.146], имеющее, скорее всего временный характер, что и подтверждается временем, с последующими печальными итогами.

Сакраментальным остается и то обстоятельство, что важное политическое мероприятие состоялось не без «активного содействия» «друзей» Афганистана: «Но, в данном случае возникает вопрос, прошли президентские выборы, определился будущий лидер страны, а состоялся ли политический транзит власти? Так как, не соответствие этому международному принципу, может не только нагнетать и без того напряженную внутривнутриполитическую обстановку в Афганистане, нуждающегося в финансовой и экономической поддержке со стороны международных финансовых институтов и доноров, но и всерьез снижать соответствующий нынешней обстановке уровень этого содействия. Такой разворот событий, могла бы основательно ухудшить общую картину вокруг достижений 14 летнего пребывания коалиции международных сил» [10, с.146].

Интересным является и то обстоятельство, что: «Как ни странно, не оправдывались надежды и на то, что с проведением выборов и политического транзита, разрешится внутривнутриполитическое противостояние и межконфессиональное противоречие, тем самым можно было бы считать продолжающийся кризис, отчасти преодоленным» [11, с.147].

Хотя, если взглянуть на другие не менее важные обстоятельства, касающиеся гуманитарного составляющего, тоже, основывающегося на финансовую поддержку внешних инвесторов фундамента экономики страны, то они не радужны в перспективе.

Так как по мнению И. Сафранчука: «Большинство доноров Афганистана собираются снижать поддержку этой стране, поэтому они рассчитывали на появление правительства, которое будет достаточно сильным и дееспособным, чтобы пережить такое сокращение поддержки» [12, с.33].

К тому же, если посмотреть на экспертное мнение самых американцев, в общей сложности, США: «... потратили \$3, 2 трлн (долларов США – М.С.) на подготовку и оснащение афганских военных и полиции» [7].

Исходя из вышеизложенного, данное изречение приводиться еще потому, что они будут высказаны чуть позже, в середине 2021 года, когда террористическое движение талибов, уже захватили Кабул и Международной антитеррористической коалиции, придется констатировать свое поражение. Тогда, когда в конце 2015 и начале 2016 гг., еще можно было как – то спасти ситуацию, будучи зная, какие существуют бреши на «пройденном пути».

Так как, по мнению того же самого источника, спустя шесть лет, умозаключения и подытоживание не совсем утешительны: «Не было никакого смысла в дальнейшем присутствии американских военных в Афганистане, потому что деньги, выделенные Соединенными Штатами его законным властям, были потрачены не по назначению. США дали афганскому народу 20 лет и \$3, 2 трлн (долларов США – М.С.) на создание государства. Они потерпели неудачу, потому что коррумпированы, потому что живут племенным строем и недемократичны. Они потерпели неудачу, потому что просто не хотели сражаться с талибами» [1].

Основываясь на этом и других серьезных обстоятельствах, определяющих перспективу эффективных внешнеполитических связей Афганистана, наряду с США и Европейским Союзом, с другими странами мира, президент А. Гани, в этих взаимоотношениях, по своему ставил на внешнеполитические ориентиры, выбирая Китай, в качестве перспективного финансового донора. Тем более, что в этом раскладе, совпадали интересы сторон не только в вопросе всеобщей борьбы с международным терроризмом, но и религиозным экстремизмом, где сепаратизм в ней является главным звеном. Поэтому: «Президент (Афганистана А. Гани – М.С.) высоко оценил афгано-китайские отношения, заявив, что развитие отношений с Китаем является приоритетным направлением внешней политики Афганистана, который желает и дальше активизировать деловое сотрудничество с Китаем в разных областях и продвигать постоянное развитие двусторонних отношений стратегического сотрудничества и партнерства» [12].

Скорее всего, здесь уместно упомянуть и послужной список президента А. Гани, в качестве бывшего сотрудника Всемирного Банка и много лет проводившего в США, хорошо осведомленного в перипетиях финансового мира, что последующее активное и эффективное финансирование со стороны западных стран, идет по наклонной, так как нет заметных и устойчивых достижений в реализации намеченных целей США и и ее союзников в Афганистане.

Более того, основываясь на этом, президента А. Гани не подводило политическое чутье, что созданное американцами будущая модель управления кризисными ситуациями в период президентских выборов и затем нестабильным государством, в таком традиционном обществе, - как Афганистан, дало

нежелательные результаты уже к 2015 году, что и не исключено, что данное обстоятельство может обернуться печальным итогом не только для США, в качестве главного спонсора всех затрат в этой стране, но и для пока, что с трудом функционирующего так называемого «правительства национального примирения», в этой стране, не способного обеспечивать безопасность на окраине, в отдаленных провинциях, что и становится серьезным подспорьем для набирающего серьезный общественный вес, террористического движения талибов.

Затрагивая экономическое и финансовое составляющее, здесь, уместно упомянуть и соответствующий интерес Китая по отношению к богатому залежами меди, месторождению «Мис – е Айнак», в провинции Лугар, в 40 км, к югу от Кабула.

К тому же, забегая вперед, можно привести мнение специалистов – экспертов, в качестве утверждения соответствующего взаимодействия Китая с Афганистаном периода захвата власти талибами, которое заключается в том, что: «Еще один потенциальный источник внешней финансовой помощи для нового режима Афганистана – Китай, который дает сигналы о готовности к сотрудничеству и считается основным претендентом на освоение запасов афганского лития – металла, используемого при производстве аккумуляторов для мобильных устройств и электромобилей. По прогнозу Международного энергетического агентства, в ближайшие 20 лет мировой спрос на литий вырастет в 40 раз. Среди стран, с которыми возможно сотрудничество нового режима, Central Banking называет и Россию, которая после переворота в Афганистане не стала отзывать своих дипломатов из посольства в Кабуле» [3].

Нельзя исключать и то обстоятельство, что экономика Афганистана, с учетом серьезных проблем, касающиеся военно-политического, внутри этнического и межконфессионального характера, благодаря внешних инвестиций и сильной поддержке США и ее союзников в общей борьбе, против международного терроризма, между 2005 - 2007 гг. имело существенные тенденции к развитию.

Хотя, согласно мнению того же самого источника, придется констатировать, что: «Анализ экономического развития Афганистана на современном этапе затрудняется несколькими обстоятельствами. Во-первых, имеется крайний недостаток данных, в первую очередь статистических... Во-вторых, далеко не все известно об экономических сдвигах в разных отраслях афганской экономики, и судить о появлении новых элементов экономической структуры приходится по разным отрывочным данным. В-третьих, в силу того, что сама афганская экономика не развивается пока равномерно, анализ неизбежно принимает характер обзора разных отрывочных процессов, судить о целостном развитии экономики можно лишь предположительно» [5].

Еще в 2012 году, на Пятой Конференции регионального экономического сотрудничества по Афганистану (RECCA V), Министр иностранных дел Республики Таджикистан подчеркивал, что: «Роль Афганистана и его участие в международных и региональных процессах сотрудничества в качестве полноправного и суверенного члена международного сообщества, имеет важное значение для региона и всего мира» [10, с.3]. Так как, именно географическое расположение Республики Таджикистан и этой страны, в перспективе является связующим звеном и мостом между центрально-азиатским регионом, регионов Юго-Восточной Азии, Ближнего, Среднего и Дальнего Востока.

На этом важном мероприятии, было представлено всеобъемлющий спектр представителей предпринимателей, инвесторов, ученого мира, а также гражданского общества, с учетом их богатого опыта, целью и задачи которых заключалась в поиске конструктивных способов «ускорения процесса постконфликтного экономического и инфраструктурного восстановления» Афганистана и особо подчеркнуто взаимовыгодное сотрудничество различных государственных и негосударственных конфигураций по выявлению перспективных горизонтов развития не только отдельных стран, но и всего центрально-азиатского региона.

Так как отмечают эксперты: «Из-за событий в Афганистане огромный регион, включающий Центральную и Южную Азию, оказался на распутье. В борьбу за его будущее вступили ведущие игроки, а их инструментами служат в том числе террористические группировки» [8].

Основываясь на этом, на фоне происходящих своеобразных процессов и событий в Афганистане и в районе Ближнего и Среднего Востока, последние умозаключения имеют особо важное значение, так как по мнению заместителя Директора Исполкома РАТС ШОС В.В. Бузова: «Сегодня кардинальные изменения геополитической ситуации в мире вызвали всплеск террористической активности и расширение ареала деятельности радикально-экстремистских группировок, число которых за последние два десятилетия значительно возросло». Что и свидетельствует на примере Афганистана в эти дни, об увеличении актов экстремистского характера и массового террора, посредством смертников, отражающиеся и в разжигании межэтнических противостояний, с использованием реальных сложностей не только в социально - экономической, но и в межэтнической, криминогенной, а также в политической системе общества.

Поэтому краеугольным камнем для Афганистана, наряду с военно-политической стабильностью, особняком стоит и вопрос постконфликтного возрождения экономики этой страны, имеющее

немаловажное значение по всему центрально-азиатскому региону.

В этой связи, «афганский узел» и вопросы поиска путей его решения всегда находились в центре внимания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, о чем и свидетельствует его конструктивные и всеобъемлющие изречения на всех мировых саммитах, мероприятиях высокого международного уровня, где главная цель и ориентиры направлены на скорейшее возвращении мира и стабильности в этой дружественной стране, уже много лет охваченная гражданской войной, тесно связанная с перипетиями внутривосточного, межэтнического и межконфессионального противостояния.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, 12 апреля 2015 года, выступая на 7 – ом Всемирном Водном форуме в городе Даегу (Южная Корея), обратил внимание международного сообщества и к злободневным проблемам касающиеся экологии, загрязнения окружающей среды, чистой воды, на фоне которых возникающих климатических вызовов и угроз. Здесь, им в частности было сказано: «Однако современные глобальные вызовы и угрозы, включая финансово-экономические кризисы, рост населения, изменение климата, учащение стихийных гидрометеорологических явлений, нехватка воды и, как результат, возрастающий уровень бедности, рост инфекционных заболеваний, детской и материнской смертности, все еще требуют мобилизации наших усилий и принятия, соответствующих мер в этой сфере» [13, с. 41].

На Всемирном Водном форуме Главою государства Таджикистана было объявлено «...второе международное десятилетие под лозунгом «Вода для устойчивого развития», где он подчеркнул: «Уверен, что объявляя данную очередную декаду, мы продолжим реализацию намеченных мер в рамках Международной декады «Вода для жизни», обогащая ее новыми мерами и усилиями по достижению Целей Устойчивого Развития. Рассчитываем на поддержку данного предложения со стороны мирового сообщества» [13 с.41].

Данный вопрос, непосредственно относится и к взаимовыгодному сотрудничеству Таджикистана и Афганистана а водно-энергетической сфере, которая имеют огромный богатый потенциал для дальнейшего укрепления связей по многим перспективным проектам.

Выступая на заседании расширенного состава Совета по Коллективной безопасности ОДКБ 15 сентября 2015 года в городе Душанбе, Глава государства Таджикистана Эмомали Рахмон привлек внимание представителей этой авторитетной региональной организации к тому факту, что какая обстановку разворачивается в центральноазиатском региона в том числе в Афганистане. Он в этой связи подчеркивал: «...Мы все согласились с тем, что происходящее там (в Афганистане - М.С.) требует от нас осуществления слаженных, безотлагательных действий, с тем, чтобы обеспечить спокойную жизнь наших стран и народов.

К сожалению, спектр вызовов и угроз безопасности в регионе не сокращается, а может даже расширяться» [15, с.234].

Данное обстоятельство, связанное с увеличением активности террористических и экстремистских групп в пространстве стран ОДКБ, в том числе исходящих из Афганистана новых вызовов и угроз, которые требуют безотлагательной необходимости принятия совместных, превентивных мер, по недопущению их расползания по центральноазиатскому региону и как констатирует Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон: «...более эффективной координации двусторонних и многосторонних усилий и осуществления, неотложных мер по укреплению военно-пограничного потенциала Таджикистана как государства, сопредельного с Афганистаном, и по налаживанию эффективного информационно - консультативного взаимодействия» [6, с. 233].

Нужно отметить, что итогом эффективной и последовательной реализации внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан, становится ясным то обстоятельство, что впервые не только в Таджикистане, но и в Центральной Азии 18 по 20 мая 2010 года в городе Душанбе проходит имеющее важное международное значение, событие, 37-я сессия Совета Министров Иностранных Дел стран-членов Организации Исламской Конференции. Именно на этом заседании последующее годовое председательствование в ОИС будет передано Республике Таджикистан.

Следует отметить и то, что в 2010 году город Душанбе был объявлен столицей исламской культуры, что и является примером международного признания достижения Республики Таджикистан в том числе в экономической, научной, культурной сферах в период Государственной независимости.

Как справедливо отмечает заместитель министра иностранных дел Республики Таджикистан Н. Зохида: «Принятие данного решения также основывается на признании ценного вклада Таджикистана в защиту и обогащение исламской культуры. Данные инициативы являются важным шагом для демонстрации исламскому миру культурной и экономической обстановки Таджикистана, что позволит создать благоприятные условия для развития взаимовыгодного сотрудничества между республикой и мусульманскими странами в сфере торговли, экономики и культуры» [6, с. 233].

Что касается имеющего потенциала Республики Таджикистана в конструктивном взаимодействии с Афганистаном, то на платформе имеющихся возможностей республики, было предложено основание

профессионально-технического учебного центра для афганских и других стран центрально-азиатского региона студентов, в сфере горнодобывающей промышленности, железных дорог, строительства, эксплуатации, технического обслуживания, управления стихийными бедствиями, здравоохранения.

Немаловажным остается вопросы реинтеграция афганских беженцев, что и требует совершенствование регионального рынка труда, в результате которого станет возможным обмен квалифицированными специалистами на региональном уровне. На этом фоне, не исключено профессиональная и эффективная их интеграция.

Таким образом, краткое изучение внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан в 2015 году, в свете происходящих в Афганистане событий показывает, что долгосрочное пребывание Международной коалиции по обеспечению безопасности в этой стране (ISAF), не приносило желаемого, даже безопасность не обеспечена всеобъемлюще по всему периметру ее территорий.

На этом фоне, Афганистан, по прежнему остается одним из нестабильных государств, привлекающее к себе еще больше внимание международного сообщества, в том числе и Республику Таджикистан.

В этой связи представляют ценность конструктивные инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, озвученные не только в его посланиях Маджлиси Оли Республики Таджикистан, но и с высоких трибун авторитетных международных организаций, направленные в первую очередь на установлении прочного мира и устойчивой стабильности в Афганистане, устранения имеющихся пробелов в этом вопросе.

Самым важным в этом контексте, обнаруживается инициативы Главы государства Таджикистана, обращенные к постконфликтному восстановлению экономики Афганистана, где Республика Таджикистан по многим показателям, могла бы сыграть ключевую роль в гуманитарном составляющем, что в себе включает, взаимовыгодных связей в том числе, в социально – экономической сфере, торгово-экономической, где сектор науки и образования, энергетики, дорожная, транспортно-коммуникационная, железнодорожная могли бы эффективно реализовываться.

Безусловно, одним из краеугольных камней в этот период остается вопросы безопасности, в том числе безопасности на совместной таджикско-афганской границе, что и требует повышенного внимания.

Данное обстоятельство, важно на фоне происходящих событий на Ближнем и Среднем Востоке, где боевики международных террористических и экстремистских групп, обратили свой взор на Афганистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Russian.News.Cn 2015-10-23. Президент Афганистана: развитие отношений с Китаем является приоритетным направлением внешней политики Афганистана. http://russian.news.cn/2015-10/23/c_134744369.htm
2. Буров В.В. Тезисы выступления на тему «ШОС и вопросы безопасности после 2014 года». (14-15 мая 2014 года, г. Душанбе. Таджикистан и современный мир. 2014 год, №4. С. – 43.
3. Демьяненко В. Афганистан: экономика кризиса. Проблемы экономики Афганистана. Источник <https://econs.online/articles/ekonomika/afganistan-ekonomika-krizisa/>
4. Душанбе, 26-27 марта 2012 года. Душанбе «Ирфон», 2012, С. -3.
5. Зарифи Х. Приветственное послание Министра иностранных дел Республики Таджикистан. Пятая Конференция регионального экономического сотрудничества по Афганистану (RECCA V)
6. Зоҳиди Н. Организация Исламского сотрудничества: предпосылки создания и основные аспекты сотрудничества с Республикой Таджикистан. Внешняя политика. МИД Республики Таджикистан. 2015, №1. С. – 26.
7. Кириаку Д. США потратили \$3 триллиона в Афганистане, но проиграли из-за коррупции. Е. Евразия Эксперт. 20 Августа 2021 г. <https://eurasia.expert/ssha-potratili-3-trilliona-v-afganistane-proigrali-korrupsii-analitik-tsru/>
8. Кожемякин С. Азиатский излом. Борьба за Афганистан не прекращается. Источник - Правда. 13.09.2021. Постоянный адрес статьи - <https://centrasia.org/newsA.php?st=1631550660>
9. Сафолзода М. К. Вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поисках путей решения проблемы Афганистана и развития таджикско-афганских отношений (1992-2014 гг.). Душанбе. 2022. Часть вторая. С. – 146.
10. Сафолзода М. К. Вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поисках путей решения проблемы Афганистана и развития таджикско-афганских отношений (1992-2014 гг.). Душанбе. 2022. Часть вторая. С. – 146.
11. Сафолзода М. К. Вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поисках путей решения проблемы Афганистана и развития таджикско-афганских отношений (1992-2014 гг.). Душанбе. 2022. Часть вторая. С. – 147.
12. Сафранчук И. А. К вопросу об итогах президентских выборов в 2014 года и судьбе политического транзита в Афганистана. Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2014, №4. - С. 33. Pircenter.org/media/content/files/13/14404065220.pdf также: interanalytics.org/jour/vew/153
13. Эмомали Рахмон. Выступление на 7-ом Всемирном водном форуме. Корея, 12 апреля 2015 года. //Эмомали Рахмонов. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 20 т., т.15. – Душанбе, 2018. С. – 41.
14. Эмомали Рахмон. Выступление на заседании СКБ ОДКБ в расширенном составе. Душанбе, 15 сентября 2015 года. //Эмомали Рахмонов. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 20 т., т.15. – Душанбе, 2018. С. 234.
15. Эмомали Рахмон. Выступление на заседании СКБ ОДКБ в расширенном составе. Душанбе, 15 сентября 2015 года. //Эмомали Рахмонов. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 20 т., т.15. – Душанбе, 2018. С. 233.

АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1915 – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 2016 ГГ.

Статья посвящена вопросам внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан во взаимоотношениях с Афганистаном во второй половине 2015 и первой половины 2016 года, где отражаются инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по урегулированию проблемы Афганистана.

Нашли свое место выступления на разных мероприятиях международного уровня, где наряду с проблемами установления прочного мира и стабильности, особое внимание уделено гуманитарному составляющему.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, внешняя политика, Афганистан, мир и стабильность.

AFGHANISTAN IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE SECOND HALF OF 1915 - THE FIRST HALF OF 2016

The article is devoted to the issues of the foreign policy strategy of the Republic of Tajikistan in relations with Afghanistan in the second half of 2015 and the first half of 2016, which reflects the initiatives of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon to resolve the problem of Afghanistan.

It took its place at various events at the international level, where, in addition to the problems of establishing lasting peace and stability, special attention was paid to the humanitarian component.

Keywords: Republic of Tajikistan, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, foreign policy, Afghanistan, peace and stability

Сведения об авторах:

Сафолзода М. К. - доктор исторических наук, доцент Филиала МГУ имени М. В. Ломоносова в городе Душанбе, 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Бухоро, 35/1

Сафолов К. М. - заведующий отделом Национального музея Таджикистана, 734001. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица И. Сомони, 11

About authors:

Safolzoda M.K. - Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe, 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bukhoro street, 35/1

Safolov K. M. - Head of Department of the National Museum of Tajikistan, 734001. Republic of Tajikistan, Dushanbe, I. Somoni street, 11

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МАРОСИМИ НИКОҲИ РУШОНИЁН ВА НАҚШИ ВАҚТМУАЙЯНКУНИ ДАР БАРГУЗОРИИ ОН

Дарвозиева Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз муҳимтарин расму ойинҳои мардуми Рушон баргузори туйи арӯсӣ мебошад. Бояд зикр кард, ки вожаи туйи туркӣ буда, синоними калимаи тоҷикӣ «сур» мебошад. Сури арӯсии тоҷикони Рушон аз расму русумҳои мухталиф иборат буда, яке аз онҳо маросими бастанӣ ақди никоҳ мебошад. Дар мақолаи мазкур бошад мароси ақди никоҳ ва анъанаҳои вобаста ба он дар байни рушониён баррасӣ карда мешавад.

Масъалаи вобаста ба маросими ақди никоҳи тоҷикони қўҳистонро ханӯз мардумшиносони тоинкилобии рус ва шўравӣ омўхта, оид ба он дар асарҳояшон маълумот додаанд. Масалан, Г. А. Арандаренко маросими никоҳро байни тоҷикони Бадахшон таҳқиқ намуда, қайд менамояд, ки онҳо ба никоҳи хеш як умр содиқ монда, ходисаи талок (аз ҳам ҷудошавӣ байни ҳам ҳамсарон), хеле камба назар мерасид ҳолатҳои вайрон кардани паймони содиқ мондани ҳамсарон бошад қариб, ки ба назар намерасад [2, с. 466-469]. Тибки ҳулосаҳои аксарияти муҳаққиқони тоинкилобӣ, гарчанде ки дини Ислом иҷозат додааст, ки ҳар марди мусулмон ҳуқуқ дорад чанд зан дорад, аммо дар Помир ин расм маъмул набудааст [4, с. 90]. Шартӣ дигари бастанӣ никоҳ ин ба синну соли никоҳӣ расидан мебошад. Одатан то давраи Инкилоби Октябр дар ин самт қонуни мусулмонӣ амал мекард ва тибки одату анъана ва шарият синну соли никоҳӣ муайян гардида буд. Масъалаи мазкур дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқон оварда шудааст [2]. Дар замони Шўравӣ бошад тибки кодекси оила ва дигар қонунгузориҳои марбута синну соли никоҳӣ барои намоёндаи ҳар ду ҷисм ин ба синни 18 солагӣ расидан муқаррар карда шуда буд. Дар Тоҷикистони муосир низ қонунгузорӣ синну соли муайяно барои бастанӣ ақди никоҳ муайян

кардааст. Ҳамин тавр, имрӯз барои бастанӣ ақди никоҳ синну соли никоҳиро қонунгузории Тоҷикистон муайян намуда, меёриҳои он дар тамоми миқёси ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар ноҳияи Рушон низ ҳангоми бастанӣ ақди никоҳ риоя карда мешавад. Аммо дар таҳқиқоти мо диққати асосӣ ба раванди омодагӣ ва гузарондани никоҳи анъанавӣ динӣ дар байни рӯшониён суҳан меравад.

Маросими ақди никоҳи рушониён аз ҷанг давраи муайян иборат мебошад, ки иҷрои онҳо амри зарурӣ мебошад. Якум, тайёри ва омодагӣ ба маросими ақди никоҳ, дуҷум бошад, раванди сурат гирифтани ҳуди бастанӣ ақди никоҳ.

Тайёри дидан ба бастанӣ ақди никоҳ низ дар навбати худ ба марҳалаҳои алоҳида ҷудо мешавад.

Давраи якум, ин интиҳоб намудани рӯзи неқ барои бастанӣ никоҳи навхонадорон мебошад. Тибқи анъанаи деринаи мардуми ориёитабор, ки рушониён як ҷузъ аз ин қавм мебошанд, туй (сур), маросими никоҳ, гирифтани ҳаққи шири модар ва «ҷомабурон» бояд дар рӯзи неқ доир карда шаванд. Барои ҳамин рӯзи никоҳ, ҳатто муайян намудани соати онро халифаи деҳа тавассути китобҳои махсуси динӣ таъин менамояд. Тибқи таҳқиқоти М. С. Андреев одатан барои бастанӣ маросими ақди никоҳ рӯзи панҷшанберо интиҳоб мекарданд. Зарур аст зикр менамоем, ки дар Рушон мафҳуми «қалинг» мавриди истифода нест ва ҳуди «қалинг» низ маъмул набудааст. Қўҳистониён тибқи одати деринаи худ амал намуда, духтарони худро ба баҳр, ҷане ба қалинг намероданд. Ба назари шоири шинохтаи тоҷик Салимшо Ҳалимшо духтари ғуруҳташуда, соҳибватан, инсонӣ озод ва эҷодкор, пайғомбар, роҳбар ва паҳлавонро тавлид карда наметавонад [3, с. 361].

Давраи дуҷуми омодагӣ ба маросими бастанӣ ақди никоҳ тартиботи муайяни вақт барои баргузор намудани маросими никоҳ бо духтар ва бевазан мебошад. Мувофиқи ҳулосаҳои М. С. Андреев дар ин масъала анъанаи ҷиддан муайянкардашуда амал менамояд. Масалан, агар арӯс духтар бошад, маросими ақди никоҳи он рӯзона, ки доим ҳуш хурсандӣ аст, баргузор карда мешавад, агар арӯс бевазан бошад, маросими ақди никоҳи он баъди ғуруби офтоб доир карда мешавад [1, с. 161].

Давраи навбатӣ ин омодагӣ дидан ба баргузории маросими никоҳ мебошад.

Дар ин вақт табақи ҷубинро гирифта, дар он се дона нон монда, дар болои онҳо косаи аз об пур кардари менамояд ва аз болои ҳамаи онҳо рӯймоли сафед монда, мепӯшонанд. Пеш аз ин бошад халифае, ки маросим ва ҳондани ақди никоҳро иҷро менамояд ва ҳуқуқи гузарондани тамоми маросимҳои туйгузарониро ба зимма дорад, се шахсро интиҳоб менамояд, ки яке аз онҳо намояндаи арӯс (вакил) интиҳоб карда мешавад, дутои дигарро ҳамчун шоҳид интиҳоб менамоянд [1]. Ҳарсеи онҳо дар пога дар миёни хона ба зону дар муқобили халифа ва вазир, ки дар нох нишастаанд, мешинанд. Вакил (намоянда), ки дар миёни шоҳидон мешинад, нақши нисбатан қалонтарро иҷро менамояд, ҷане маҳз ӯ рафта, арӯсро оид ба розӣ буданаш мепурсад, инчунин маҳз ӯ ҳамон табақи бо чизу чораи барои бастанӣ никоҳ заруриро ба пешӣ халифа меорад.

Давраи навбатӣ ин гирифтани розигии арӯс барои баромадан ба шавҳар мебошад. Ин маросим аз он сар мешавад, ки аввал вакил дар назди халифа роҷеъ ба ростқавлӣ амал намудан ҳангоми бастанӣ никоҳи навхонадорон қасам ёд карда, барои пурсидани розигии арӯс ба пешӣ вай меравад. Арӯс дар ҷои махсус дар кунҷи хона дар доираи қанон мешинад, барои ҳамин ба вакил зарурият пеш меояд, ки тавассути онҳо ба назди арӯс расад. Вакил аз ҳуди духтар розигиашро пурсида, ҷавоби онро ба халифа мерасонад. Дар ҳақиқат дар бастанӣ ақди никоҳ розигии тарафайн хеле муҳим буда, ба он эҳтиром гузошта мешавад. Муҳаққиқони тоинқилобии рус, ки дар Рушон байни аҳолии маҳаллӣ таҳқиқот бурда буданд низ дар асарҳои ҷанг қайд кардаанд, ки ақсарияти никоҳҳо байни қўҳистониён тавассути муҳаббат ва розигии ду дилдода сурат мегирифтанд [5, с. 38].

Ҳамин тариқ, вақте ки омодагӣ ба гузарондани ақди никоҳ пурра тибқи шарту талабот сурат гирифта, агар ягон монеа набошад, халифа ба гузарондани маросими ақди никоҳ иҷозат дода, раванди роҳбарӣ намудани онро пурра ба дӯш гирифта, дар бастанӣ никоҳ ҳамчун қозӣ баромад менамояд. Тибқи одати маъмулӣ ва анъанаҳои деринаи қўҳистониён барои барпо намудани оила пеш аз ҳама розигии тарафайн (тибқи талаботи Исломи), розигии волидайн, ки он ба воситаи тибқи маросими хостгорӣ ба даст оварда мешавад, зарур мебошанд. Баъди ин, рӯзи никоҳ, сур ва дигар маросимҳои вобаста ба он муайян карда мешаванд. Дар ҳамаи ин маросимҳо, халифаи деҳа иштирокӣ ва роҳбарикунанда нақши асосии ин расму маросим ва оинҳо ба шумор меравад.

Афсари рус С. П. Ванновский, ки дар байни муҳаққиқон бори нахуст шуда, роҷеъ ба рушониён маълумоти васеътарро пешкаши доираҳои илмии Россия ва Ғарб пешниҳод карда буд, марбути масъалаи маъмур зикр менамояд, ки духтарон ва қанони рушонӣ ахлоқи ҳамида доранд, қариб ҳамаи мардакҳои маҳаллӣ як қан доранд [4, с. 90], дар идомаи фикри худ ӯ менависад, ки дар Рушон маросими ақди никоҳро ақсақол, ки аз ҷониби мардум ба муддати як сол интиҳоб мешавад, тасдиқ мекард [4, с. 94]. А. А. Семёнов бошад, ки баъди С. П. Ванновский таҳқиқоти худро анҷом дода, қайд менамояд, ки маросими никоҳ дар ҳузури қозӣ анҷом дода мешавад [7, с. 560].

Бо ҳамин, халифа ба вакил амр медиҳад, ки оби никоҳро биёрад. Вакил (намоянда), ки оби никоҳро ба пешӣ халифа оварда, суҳанони зеринро тақрор менамояд:

Ин обро ба наздики хатиб овардам,

Аз баҳри никоҳи анқариб овардам.
Бо ҳукми Худо ва ҳам Расул овардам,
Ин тӯҳфае ба шахмард насиб овардам.

Ҳамин тавр, раванди асосии маросими ақди никоҳи навхонадорон шурӯъ гардида, раванди он пурра дар асари бунёдии мардумшиносии номии русу шӯравӣ М. С. Андреев сабт гардидааст [1, с. 169].

Дар поёни маросими никоҳ халифа ба оби никоҳ дуо карда, се бор дар он пуф мекунад [5, с. 42], сонӣ вакили косаи обро аз дасти халифа гирифта, ба пеши шахмард мебарад ва суханони зеринро ба забон мегирад:

Шоҳо, ки силсилаи об аст бихӯр,
Андеша макун оби никоҳ аст бихӯр.
Ин суннати Мустафо ва Авлоди вай аст,
Бар ҷумла махлуқ раво аст бихӯр.

Сипас шахмард аз оби коса се бор хӯрда, ҳамон вакил боз оби никоҳро гирифта, ба пеши арӯс мебарад ва вай ҳам чи тавре ки шахмард аз он об хӯрд, ҳамин тавр мекунад. Бо ҳамин, маросими ақди никоҳ ҷамъбаст мегардад. Халифа ва дигар иштирокчиёни маросим навхонадоронро бо бастании ақди никоҳ табрик гуфта, барои онҳо бахтро орзу менамоянд. Оби дар коса боқимондари вакил гирифта, бурда, дар болои дарахти мевадиханда мерезад. Ин амал ба хотири он анҷом дода мешавад, ки муҳаббат навхонадорон низ мисли дарахт ба барги сабзу гул табдил ёбад. Агар дарахт набошад оби боқимондари дар бурҷи сохтмони наздиктарин мерезанд.

Баъди бастании ақди никоҳ, халифа боз соати некро барои баргаштан ба хонаи домод интиҳоб намуда, онро муайян менамояд. Вақте ки арӯсро ба хонаи домод меоранд, маросими рӯймолбардорӣ баргузор мегардад. Маросими мазкур танҳо дар сурате баргузор карда мешавад, ки агар арӯс духтар бошад, агар он бевазан бошад пас тибқи анъана ин маросим иҷро карда намешавад.

Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар маросими бастании ақди никоҳ тамоми расму русуми мусулмонӣ ва баъзе хусусиятҳои хоси этникии тоҷикони бостон риоя карда мешаванд. Яъне дар ҷангоми тайёри дидан ва бастании ақди никоҳ чанд даврано бояд паси сар намуд.

Ҳамин тавр маъхазҳо, адабиёти илмӣ ва мушоҳидаҳои мо ва хусусан маводи ҷамъоваринамудан мардумшиносии машхур М. С. Андреев муайян менамоянд, ки маросими ақди никоҳ чанд равандҳоро дар худ муттаҳид менамояд:

- муҳимият доштани интиҳоб рӯзи нек, вақту соат барои бастании ақди никоҳ;
- ҷиддан риоя намудани вақти муайяни рӯз барои бастании никоҳ бо духтар ва бевазан;
- ҳатмӣ будани розигии тарафайн ҷангоми бастании ақди никоҳ;

АДАБИЁТ

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. Под редакцией Э. Кочумкуловой. Вып. II – I. / Андреев М. С. // Переизд. Бишкек: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
2. Арандаренко Г. А. Досуги в Туркестане 1874–1889. – / Арандаренко Г. А. // СПб., 1889. – 465 с.
3. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишканимцы). Очерки быта по путевым заметкам графа А. А. Бобринского. / Бобринской А. А. // М., 1908. – 150 с.
4. Ванновский. Извлечение из отчёта капитана Ванновского о поездке в Рушане и Дарвазе / Ванновский // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – Выпуск LVI. – СПб., 1894. – С. 73 – 125.
5. Давлатбеков Н. Освещение исмаилизма на Памире в трудах русских дореволюционных исследователей / Давлатбеков Н. // Душанбе, 1995. – 57 с.
6. Салимшо Ҳалимшо. Дарахти ҷовидонхирад. Дар бораи рӯи умумибашарии фарҳанги миллии мо / Салимшо Ҳалимшо // Дарси ҳештаншиносӣ. Дафтари дуом. Душанбе: Ирфон, 1991. – С. 356–365.
7. Семенов А. А. Из области религиозных верований шугнанских исмаилитов / Семенов А. А. // Мир ислама. – Т. I. – № 4. – СПб., 1912. – С. 523–561.

THE SPECIFICITY OF THE RUSHAN MARRIAGE RITE AND THE ROLE OF CHOOSING THE TIME FOR ITS CARRYING OUT

В данной статье рассматриваются специфики, связанные с брачного обряда и важность определения времени для ее проведения у рушанцев. В результате своего исследования автор приходит к выводу, что значение удачного дня имеет особенное значение в процессе подготовки к свадебному обряду, а обязательное согласие сторон считается основным требованием и условия для проведения обряд бракосочетания.

Цель исследования: изучить вопрос бракосочетания и связанных с ним традиции, особенные специфике данного обряда у рушанцев и важности определения времени для ее проведения среди них.

По результатам исследования: выявлены основные этапы и условия для проведения бракосочетания, ее отличительные характеристики у рушанцев.

Ключевые слова: Рушан, обряд, свадьба, брак, халиф, время, представитель, свидетель.

THE SPECIFICITY OF THE RUSHAN MARRIAGE RITE AND THE ROLE OF CHOOSING THE TIME FOR ITS CARRYING OUT

This article discusses the specifics associated with the marriage ceremony and the importance of determining the time for its implementation among the Rushans. As a result of his research, the author comes to the conclusion that the meaning of luck is of particular importance in the process of preparing for the wedding ceremony, the obligatory consent of the parties is considered the main requirement and conditions for the marriage ceremony.

The purpose of the study: to study the issue of marriage and related traditions, especially the specifics of this ceremony among the Rushan people and the importance of determining the time for it to be held among them.

According to the results of the study: the main stages and conditions for the wedding, its distinctive characteristics among the Rushanians were identified.

Key words: Rushan, ceremony, wedding, marriage, caliph, time, representative, witness.

Сведение об авторах:

Дарвозиева Ханифа Шодибековна – соискатель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: 992 938061993

About the authors:

Darvozieva Hanifa Shodibekovna - Applicant for the Department of General History and International Relations, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel: 992 938061993

НАҚШИ А.А СЕМЁНОВ ДАР ТАҲҚИҚИ АНЪАНАҲОИ МАРДУМИИ ТОЧИКОНИ ҚАРОТЕГИН ВА ДАРВОЗ

Пируминоев Х., Мудабиров З.Б., Саидов С.Ч.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш

Ҳукумати подшоҳии Руссия пеш аз он, ки Осиёи Миёнаро истилоъ кунад ба воситаи тадқиқотчиёни илмӣ доир ба ин сарзаминҳо маълумотҳои зиёдро ҷамъ мекарданд. Дар нимаи дуюми асри XIX аз Руссия ба Қаротегину Дарвоз экспедитсияи тадқиқотӣ таъин карда шуд. Онҳо манотиқи Қаротегину Дарвоз, Помиру Хатлон ва ғайраҳоро ҳаматарафа тадқиқ карда, маълумоти хеле зиёдро ҷамъ мекарданд. Маҳз бо омадани сайёҳатчиён ва олимони рус ва нашр шудани асарҳои онҳо то андозае омӯзиши таърихи Қаротегину Дарвоз оғоз ёфт. Вазеҳона гуфтан мумкин аст, ки олимони рус аввалин шуда, гиреҳи сарбастаи таърихи Қаротегину Дарвозро то дараҷае кушодаанд. Аз ин рӯ, маълум шуморидам, ки нақши яке аз ин олимони машҳур А. А. Семёновро дар тадқиқи анъанаҳои мардумии Қаротегину Дарвоз ба таври мухтасар дарҷ намоем.

Александр Александрович Семёнов 12.10.1873 дар деҳаи Полное-Конобеевои губернияи Тамбов таваллуд шуда, хатмкардаи Институти омӯзгории Тамбов ва Институти забонҳои шарқи Лазарев мебошад. Аъзо-корреспонденти Академияи илмҳои Ўзбекистон (1943), ходими хизматнишондодаи илми Ўзбекистон (1944) ва Тоҷикистон (1946), доктори илмҳои таърих (1942), профессор, аъзои ҳақиқии Ҷамъияти илмии Бомбай, яке аз таъсисдиҳандагони донишгоҳи Тошканд, аввалин директори институти таърих, бостоншиносӣ ва этнографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон [12, с.728-729], академики Академияи илмҳои Тоҷикистон (1951), аз барҷастатарин шарқшиносони русу шӯравӣ ба шумор рафта, дар тадқиқоти умдатарин масъалаҳои таърих, бостоншиносӣ, эпиграфика, манбаъшиносӣ, филология ва этнографияи Осиёи Миёна нақши арзанда гузоштааст.

Академик Семенов Александр Александрович (1873-1958) на танҳо дар рушди таъриху фарҳанги халқҳои Осиёи Миёна, балки дар омӯзиш ва тадқиқи анъанаҳои мардумии тоҷикони кӯҳистон, аз ҷумла Қаротегину Дарвоз саҳми босазое гузоштааст.

Семенов А.А. ҳамчун донандаи забонҳои форсӣ-тоҷикӣ, туркӣ, ўзбекӣ ва забони арабӣ дар байни аҳли илму адаби Осиёи Марказӣ ва шарқшиносони русу Аврупо мақоми хосаеро соҳиб гаштааст. Соли 1898 А. А. Семёнов дар ҳайати эъзомия (экспедитсия) - е, ки аз тарафи Ҷамъияти табиатшиносӣ, антропология ва мардумшиносии назди донишгоҳи Москва, ба хоҷаи тадқиқи Болооби Зарафшон, Қаротегин (Рашид) ва Помири Ғарбӣ таъсис ёфта буд, ба Осиёи Миёна сафар кард. Олим аз рӯи супориши махсус оид ба этнография, забон ва фолклори тоҷикони кӯҳистон маводи зиёдеро ҷамъ кард ва бо ҳамин ба омӯзиши илмии этнографияи минтақа оғоз намуд. Фаъолият дар ин эъзомия қадами аввалини А. А. Семёнов дар роҳи пурмашақати илм буд. Вале новобаста аз ҷавонӣ ӯ тавонист маводи зиёдро ҷамъ оварад ва дар заминаи ин мавод тадқиқотчиӣ ҷавон чандин мақола ба таъъ расонд [13]. «Материалҳо барои омӯзиши шеваи тоҷикони кӯҳистони Осиёи Миёна» [16], натиҷаи тадқиқоти соли 1898 ӯ буд, ки ба сифати кори дипломӣ барои дифоъ ба институти Лазарев пешниҳод шуда, баҳои баланд гирифтааст [1, с. 8]. Ин нахустин таҳқиқот оид ба омӯзиши ғушҳои тоҷикони кӯҳистон буда, бо

он А. А. Семёнов дар илми эроншиносӣ ба омӯзиши лаҳҷаҳои забони муосири тоҷикӣ ибтидо гузошт [7, с. 60]. Аз асарҳои олим маълум мегардад, ки тадқиқоти илмӣ он ҷанбаҳои бостоншиносӣ, мардумшиносӣ (этнография) ва таърихро дар бар гирифта, роҷеъ ба ин масъалаҳо дастовардҳои зиёди илмӣ, ба монанди «Очеркҳои этнографии Кӯҳистони Зарафшон, Қаротегин ва Дарвоз» (М., 1903), «Очерк дар бораи сохти заминдорӣ ва хирочситонии собиқ аморати Бухоро» (Тошканд, 1929), «Аввалин Шайбониён ва мубориза барои Мовароуннаҳр» (Сталинобод, 1953), «Баъзе маълумотҳо дар бораи иқтисодиёти салтанати Султон Ҳусайни Мирзо (1469-1566)» таълиф намудааст [11, с. 112].

А.А. Семёнов дар асараш «Очеркҳои этнографии Кӯҳистони Зарафшон, Қаротегин ва Дарвоз» (М., 1903) роҷеъ ба тоҷикони кӯҳистони Зарафшон, Қаротегин ва Дарвоз маълумотҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ ва мардумшиносӣ додааст. Инчунин муаллиф оид ба ҳаёти мардуми тоҷикони кӯҳистон, аз ҷумла урфу одат, ҷойи зист, касбу кор, хусусиятҳои диниву мазҳабӣ, ахлоқи оилавӣ ва намунаи эҷодиёти халқ маълумоти муфасссал додааст. Хусусиятҳои ҷуғрофии дарёи Зарафшон, сарчашмаи он, пириҳои кӯҳҳои Тиён-Шон, дарёҳои Вахш (Сурхоб), Панҷи соҳили рости Амударё, қаторкӯҳҳои Туркистон, Зарафшон, Ҳисор, Қаротегин, Дарвоз ва Искандаркӯл дар асар таҷассум ёфтааст. Муаллиф, хусусан, ба кӯҳистони Дарвозу Қаротегин диққат дода, зикр намудааст, ки «Дарвоз ба Қаротегин ҳамсоя буда, дар қисми ҷанубии он ҷойгир шудааст ва ҳарду соҳили дарёи Панҷро дар бар мегирад» [11, с. 6].

Дар боби дуоми асар маълумот оид ба сарулибоси тоҷикони кӯҳистон дода шудааст. Онҳо асосан курта ва миёнбандро истифода мебарданд, ки ба таври дастӣ аз риштаи пашмин тайёр карда мешуд. Пойафзоли чарминро аз пӯст тайёр менамуданд, ки онро «чорук» ва «мукӣ» [9, с. 223] меномиданд. Инчунин «ҷӯроб» аз риштаи пашмин бофта, онро аз таги чорук мепӯшиданд. Дар рӯзҳои сарди зимистон аз болои курта ҷома ё чакман мепӯшиданд, ки он аз риштаи пашмин тайёр карда мешуд. Занон бошанд, куртаҳои дарози гиребондор ба бар намуда, дар сар тоқӣ ва сарбанди абрешим ва аз болои он чодар монда, худро бозару зевари аз мис, нуқра ва садаф сохташуда оро медоданд [11, с. 30-31]. Бартарии занони кӯҳистони Дарвозу Қаротегин нисбати занони дигари саҳронишин дар он буд, ки онҳо озодтар буда, бо рӯи кушода мегаштанд [11, с. 79].

Ҳамин тариқ, «Шакли зоҳирии дарвозиҳо ва қаротегиниҳо, навиштааст дар ибтидои асри XX табиб, антрополог ва мардумшинос А.Шишов, қариб фарқ намекунад: пӯсти гандумгун, мӯйҳои рости зичи сиёҳ, хурмоқ, зард; чашмони сиёҳ ва дорчинранг, мешӣ; рӯи дурусту назаррабо, пешонаи васеъ ва бинии рости нӯташ ҳамшуда; қомати аз миёна баландтару боқувват ва синаи барҷаста, мушакҳои бақуввату борики соқҳои по; қомати рости бештар лоғарандом, кулӯлаи фарбеҳ ба назар намерасад. Дар байни занони Дарвоз ва Қаротегин бениҳоят нозанинон кам нестанд» [17, с. 106].

Инчунин, муаллиф доир ба сохтмони хонаҳои истиқомати мардуми кӯҳистон қайд намуда менигорад, ки «Тоҷикони Дарвозу Қаротегин хонаашонро, дар як ғӯшаи замин ё ягон ҷои санглохи нокорам, бо сабаби дар кӯҳистон замини корам хеле кам буданд, месохтанд. Маводҳои сохтмонро асосан санг, гил ва хишти аз гил тайёршуда ташкил медоданд. Сақфи хонаро бо ҷӯб ва навдаҳои хушк пӯшонида, аз болои он қамиш монда, қабати охириро бо лой андова мекарданд. Инчунин дар байни хона барои баромадани дуд ва даромадани рушной, суроҳии калонро мемонданд, ки онро мурӣ ё равзана меномиданд. Барои аз хунукӣ нигоҳ доштан, тирезаи хона хеле хурд буд ва дар аксарияти хонаҳо тамоман вучуд надошт» [11, с. 34]. Муаллиф қайд намудааст, ки хона аз як ҳуҷра иборат буда, баъзан ду ҳуҷраро дар бар гирифта, дарозии он аз шаш то нӯҳ ва бараш аз чор то нӯҳ аршинро дар бар мегирифт. Шифти хона аз гил буда, дар байни хона ҷойи шинондани сандалӣ барои афрӯхтани оташ буд. Бо дарозии девор барои ҷои хоб, сару либос ва дигар ашёҳои лозимӣ аз пойгоҳ баландтар дуқон аз гилу санг сохта шудааст. Хонаро бо чароғи аз растаниҳо ва рағани ҳайвонотҳо тайёршуда, равшан мекарданд. Атрофи хона бо девори сангин ё ин ки навдаи хушкшуда ихота шудааст

Семенов А. А. боғдорӣ ва обҷакорӣ байни тоҷикони водии Зарафшон ва Дарвозу Қаротегинро муқоиса намуда, қайд менамояд, ки байнашон тафовути калон аст. Муаллиф зикр намудааст, ки «нисбати Зарафшон дар Қаротегину Дарвоз боғзору дарахтони мевадиханда ва сабзавоткорӣ зиёдтар ба назар мерасад» [11, с. 35].

О. Маҷлисӣ қайд менамояд, ки дар солҳои охири бекигарии Қаротегин 25-ҳазор хоҷагӣ вучуд дошт. Аз ин 17, 142-хоҷагии деҳқонон буданд, ки ба давлат хироч ва зақот медоданд: 6-ҳазор хоҷагии «танҳо» буд, ки ба мансабдорон хироч медоданд: 458-тои дигараш ба феодалони калони рӯҳони тааллуқ доштанд: 900-хоҷагӣ ба навқарони деҳотӣ ва 500-хоҷагии дигараш ба заминдорони миёна вобаста буданд. Ба ғайр аз ин хоҷагиҳо 50-хоҷагии дигар вучуд дошт, ки ба мансабдорони бевоситаи амир тобё буданд. Шохиди он хабар медиҳад, ки шумораи аҳоли аз 100-ҳазор зиёдтар буд. Акнун дар натиҷаи муқоисаи факту рақамҳои гуногун ба ҳулосае омадем, ки дар Қаротегин дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX зиёда аз 210- ҳазор аҳоли сукунат дошт. Аксарияти олимони шумораи аҳолиро ба таври нисбӣ ба қалам доданд. [6, с. 52].

Бекигарии Қаротегин асосан ба монанди Бухоро то инқилоби соли 1920 водии аграрӣ буд. Зеро дар ин ҷо замин, об ва чорво сарчашмаи асосии мавҷудияти аҳоли ба шумор мерафт. Аз ҷама аҷибаш он, ки дар даст нигоҳ дории замин ҳам аз рӯи нақшаи муайян ба роҳ монда нашуда буд. Натиҷаи ҳамин аст, ки

то имрӯз дар байни олимони таърихшиносон, ки оид ба масъалаи Шарқ кор мебаранд доимо байни онҳо баҳсу мунозира меравад. «Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар ин масъала А. А. Семенов, ки худ оиди соҳаҳои гуногуни ҳаёти мардуми Қаротегин дар асарҳои навиштааст» [6, с. 52].

Семенов А.А. ба санъати зарфсозии тоҷикони Дарвозу Қаротегин диққат дода, дар асараш дарҷ намудааст, ки «занон ба касби кулолгарӣ машғул гардида, зарфҳои асосан аз ғили пухташуда тайёр менамуданд. Зарфҳои ҷубиро мардон аз ҷуби чормағз, маҷнунбед ва сафедор тайёр мекарданд» [11, с. 36]. Зарфҳои мисин хеле кам ба назар мерасиданд, ки онро ҳам аз Бухоро, Самарқанд, Қўқанд, Афғонистон, Қошғар ва Форс дастрас менамуданд.

Пирумшоев Ҳ. қайд менамояд, ки «бархилофи дигар марказҳои кулолгарии аморати Бухоро, ки дар тайёр намудани маҳсулоти зарурӣ аз ҷарҳи кулолгарӣ истифода мебарданд ва ҳамаи амалиётро мардҳо иҷро мекарданд, дар Қаротегину Дарвоз бе истифодаи ҷарҳ танҳо занҳо ба ин кор машғул мешуданд. Аз рӯи анъанаи ба баъзе ривоятҳо асос ёфта ҳангоми иҷрои ин кор бояд ягон мард на фақат наздик намбуд, ҳатто аз дур ҳам худро нишон намедод, чунки гӯё пою қадами мардон ба бебарорӣ дар ин кори муқаддас меовардааст» [9, с. 166].

Қорқарди ҷўб яке аз воситаҳои асосии ҳаёти мардуми қўхистон ба ҳисоб мерафт, ки бештари асбобҳои ниёзи мардуми қўхистон аз ҷўб тайёр карда мешуд. А.А. Семёнов Пшихарвро чун маркази муҳимтарини истеҳсоли касбии маҳсулоти ҷўбӣ қаламдод намуда, возеҳан ишора кардааст, ки ҳунармандони он тамоми Қаротегин ва Дарвозро аз навҳои гуногуни ин маҳсулот таъмин мекард. Дар Ванҷ бошад, аз ҳимчаҳои бед ва қамиш сабаду сабадчаҳои гуногунҳаҷми баландсифат мебофтанд [11, с. 37]. Масулооти ҳунармандони Пшихарв ба ғайр аз қаламрави бекигарии Дарвоз (Дарвозу Ванҷу Вахӣ) дар Қаротегину Рӯшону Шўғнон ҳам паҳн мешуд [10, с. 112].

Ҷӣ тавре, ки муаллиф қайд намудааст, дар ин минтақаи душвор, замини қорам хеле кам буда, ҳар як порчаи замин барои қўхистониён бо арзиши тилло баробар аст. Аз растаниҳои ғалладонагӣ гандум, ҷав, арзан, наск, лубӣ ва барои тайёр намудани раған зағиру қунҷит кишт мекарданд [11, с. 49]. Қорҳои саҳро мувофиқи расму одати тоҷикони қўхистон аз фасли баҳор ва ҷашни Наврӯз, ки ҳамчун оғози соли нав эътироф мегардад, сар мешавад. Заминро бо юғу сипори ҷўбин ва дар нўти он оҳани ҷаспондашуда, яъне «новак» бо ҷуфти барзагов шудгор мекунанд. Баъд аз он тухмо ба замин пошида, киштқорро идома медиҳанд. Машғулияти асосии тоҷикони Қаротегин қорқарди замин башумор мерафт. Дар он ҷо заминҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо карда буданд. Як қисми онҳо обёрӣ карда мешуд, қисми дигараш, ки асосан дар қўхҳо воқеъ гардиданд ба шароити табиӣ вобаста буд, қумро, замини обӣ, ва дувумро замини лалми меномиданд. Дар ин ҷо аз заминҳои обӣ дида, заминҳои лалми бисёр аст, зеро ки қисми зиёди масоҳати водиро қўхҳо ташкил медиҳанд [3, с. 91]. Аз рӯи ҳисоби муҳандиси рус Ю.А. Пославский, ки ба соли 1917 рост меояд, бекигарии Қаротегину Дарвоз якҷоя 200, 4 ҳазор десятина замини ғайи кишт доштаанд. Аз ин миқдор 54, 6 ҳазораш зимини обӣ ва 145 ҳазор лалмӣ буд [8, с. 243].

Семенов А.А. маълумоти зиёдеро оид ба қорводории минтақаи қўхистони Дарвозу Қаротегин овардааст, ки асоси зиндагонии тоҷикони қўхистонро ташкил медиҳад. Дар ин минтақаҳо қароғонҳои зиёде мавҷуд буда, мардуми он ба парвариши қорвои шохдори қалону майда ва аспарварӣ шўғл меварзанд.

Дар бораи ҷасурӣ ва қўқардии мардуми Қаротегин Муҳаммад Содикҷоҳи Гулшанӣ дар асари таърихӣ-ҷўғрофӣ хеш қайд карда, асптозӣ ва қорвопарварии ин мардумро бағоят тавсиф карда, чунин баҳо додааст: «Ба аҳолии ин мамлакат ба асптозӣ ва қорандозӣ низ маҳорати тамои доранд ва ба сайёдӣ ва шикору тирандозӣ беадилю беназираанд» [2, с. 153].

Қасбу қори дигар дар ин минтақаҳо рушд ёфта, оҳангарӣ ба шумор мерафт. Қасби оҳангари дар Ванҷ хело таррақӣ намуда, ҳусусан маҳсулоти аз оҳан тайёрнамудаи қелонгарони Ванҷ хеле овозадор буда, харидорони зиёдро бо ивази тилло пайдо намуда буд. Муаллиф менависад: «Маҳсулоти оҳанин дар Ванҷ тайёршуда, ба мисли дос, бел, табар, наъл, новак, теша, қордча, теғ, пўтқ, болға, амбур, қайҷӣ дар тамоми қўхистони Бухоро аз Дарвоз, Қаротегин ва Язғулом сар карда, дар тамоми гўшаву қанорҳои Рӯшон, Шўғнон ва Ваҳон харидорони худро пайдо намуда буд» [11, с. 64].

Д.Н. Логофет муҳаққиқи ҳарбии рус ҳангоми сафар аз Дехнав ба Қисор аз роҳбалади таҳҷой шунидааст, ки пештар устоҳои Қисору Қалъаи Хумб шамшеру қанҷарҳои хеле зиёду бо сифати ниҳоят баланд истеҳсол мекарданд. Акнун қанҷҳои пештара аз байн рафтаанд ва эҳтиёҷ ба ин навъи яроқ намондааст. Дар баробари ин санъати баланди қасбӣ низ рӯ ба таназзул ниҳодааст. Ба қои қанҷару шамшери баландсифат, устоҳо қорду оҳани испор (ҷуфт) месохтанд [5, с. 273-274].

Дар дигар навиштаҳои муаллифи номбурда омадааст: «Ба ғайр аз наъл, табар, оҳани испор, қаланд, дос, ки дар тамоми деҳаҳои шаҳрҳои устоҳои маҳаллӣ аз оҳани нисбатан султар (нармоҳан) месозанд, дар Қисор, Қалъаи Хумб ва Ғарм қорду теғу қанҷарҳои ниҳоят аълосифат тайёр мекунанд. Аз он ҷо ин моли бозорғўзор дар тамоми қонигарӣ паҳн карда мешавад» [5, с. 273-274].

Инчунин, Гулшанӣ низ дар бораи қасабаи оҳангарӣ ва аз паҳми ҳайвонот тайёр намудани масоҳаҳо, роиҷ будани он дар ин манотик ёдовар гардида, чунин қайд мекунад: «Аз паҳми бӯз мансўҷоти нафиса мебофтанд ва ба санъати оҳангарӣ низ маҳорат доранд. Аслиҳа ва олоти ҳарб эъмол

менамоянд ба хубӣ ва марғубӣ» [2, с. 153].

Семенов А.А. дар асараш нишон додааст, ки ҳаёти оилавии тоҷикони кӯҳистони Дарвозу Қаротегин барвақт оғоз меёбад. Аз рӯи қайди муаллиф писарон аз синни 15-16 ва духтарон аз синни 12 солагӣ хонадор мешуданд. То баргузор гардидани маросими никоҳ, тавассути урфу одати мардуми Шарқ ҷавонон ҳамдигарро наменинохтанд [10, с. 229]. Аз тарафи домод ба хонаи духтар хостгор фиристонида шуда, баъди розигии волидайн қалин бештар дар шакли чорво, асп, милтиқ, сару либос ва хӯрокворӣ бурда мешуд. Баъд аз он, рӯзи тӯй муайян гардида, шахсони наздик, ҳешутаборон, оқсақол ва мулло барои арӯс меоянд. Пас аз он дар асоси қонуни шарият маросими никоҳ баргузор гардида, арӯсро ба хонаи домод меоваранд.

Тарбияи фарзандон низ чун анъанаи кӯҳистониён асосан бар дӯши занон мебошад. Муаллиф қайд менамояд, ки дар кӯҳистон волидон нисбати фарзандон муомилаи хеле хуб доранд. Кӯдакони то синни даҳсола, ҳар рӯз баъди корҳо дар атрофии падаршон чамъ мешаванд. Инчунин дар деҳот низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳар рӯз, махсусан бегоҳ мардҳо дар таги дарахтон ё ҷои дигар чамъ шуда, кӯдакони бисёре дар атрофшон бозӣ мекунанд. Инчунин кӯдакони хурдсол бо либоси кӯҳна ва чиркин дар зонуи падаршон нишаста, бо вучуди камбағалӣ худро хушбахт ҳис карда, тамоми душворихоро фаромӯш менамоянд [11, с. 83-87].

Ҳамин тариқ, нақши А. А. Семёнов дар пажӯҳиши расму оини мардумии тоҷикони кӯҳистони Қаротегину Дарвоз бузург буда, хизматҳояш дар омӯзиш, баррасӣ ва тадқиқоти мардумшиносии тоҷик фаромӯшнопазир аст. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи тадқиқоти А. А. Семёнов дар он буд, ки ӯ натиҷаи тадқиқоти сахроиро бо далелҳои дар сарчашмаҳо ва асарҳои илмӣ ҷой дошта муқоиса намуда, ҳулосаҳои худро пешниҳод кардааст. Шояд А. А. Семёнов дар вақти сафарҳояш ба ин минтақаҳо маҳз бо ворисони ҳамин қабил шахсиятҳо, ки саводноку доно, пешвои мазҳабӣ ва машғули корҳои раёсат буданд, ҳамеҷхбат шуда, фикри худро оид ба маскуншавии мардуми кӯҳистон пешниҳод кардааст.

АДАБИЁТ

1. Б. А. Литвинский, Н. Акрамов. Академик Семёнов. – Душанбе, 1974.
2. Гулшанӣ М. С. Таърихи Ҳумоюн / ба ҷоп тайёркунанда, мурағиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Назриев. – Душанбе, 2006. -168 с.
3. Девонакулов А. Асори номҳои кишвар. – 1989. – С.91.
4. Логофет Д.Н. В горах и на равнинах Бухары. – СПб., 1913. – С.219.
5. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. – Т. 1. – СПб., 1911, – С.273 – 274.
6. Маджлисов А. Каратегин накануне установления советской власти / А. Маджлисов – Сталинабад: ТГПИ, 1959.
7. Неменова Р. Л. А. А. Семёнов – лингвист и лексикограф. // Памяти А. А. Семёнова. – Душанбе, 1980. – С. 60.
8. Пославский Ю. А. Экономический очерк Таджикистана // Таджикистан. – Ташкент, 1925. – С.243.
9. Пирумшоев, Х. Таърихи Дарвоз (аз қадим то замони муосир) / Х. Пирумшоев. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 704 с.
10. Пирумшоев М. А.А. Семёнов – исследователь этнографии таджиков Каратегина и Дарваза.// Вклад академика А.А. Семёнова в изучение истории и культуры таджикского народа. Материалы Международной научно-теоретической конференции, посвященной 140-летию академика А.А.Семёнова (Душанбе, 13 декабря 2014 г.). – Душанбе: Дониш, 2014, 280 с.
11. Семёнов А.А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза. М, 1903. -112 с. Илл. 11 табл. и карт.
12. Советская историческая энциклопедия. – Т. 12. – М., 1969. – С. 728 – 729.
13. Семёнов А. А. На рубеже Афганистана. В Благодатном Гиссаре. – М., 1900.;
14. Этнографический очерк Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза. – М., 1903.;
15. По границам Бухара и Афганистана. // Исторический Вестник. – СПб., 1902.
16. Семёнов А. А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. Ч.1. (Грамматический очерк и памятники народного творчество). – М., 1900.
17. Шишов А. Таджики (Этнографическое исследование). – Алматы, 2006. – С.106

РОЛЬ А.А СЕМЕНОВ В ИССЛЕДОВАНИИ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ ТАДЖИКОВ КАРТЕГИНА И ДАРВАЗА

Статья посвящена роли А.А.Семёнова в изучении народных традиций таджиков Каратегина и Дарваза. Академик Семёнов А.А. внес достойный вклад не только в развитие истории и культуры народов Средней Азии, но и в изучение и исследование народных традиций горных таджиков, в том числе Каратегина и Дарваза. А.А.Семёнов являясь знатоком таджикского, персидского, узбекского и арабского языков, занимал особое положение между учеными и литераторами Центральной Азии, русскими и европейскими востоковедами. Академик А.А.Семёнов в своих произведениях приводит географическую, историческую и этнографическую информацию относительно таджиков горного Зеравшана, Каратегина и Дарваза. Учёный уделял внимание горному Каратегину и Дарвазу. В своих произведениях А.А.Семёнов рассматривал их жилищные условия, садоводство и ирригационную систему Зеравшанской долины, Каратегина и Дарваза. Поэтому роль А.А.Семёнова в изучении народных традиций Каратегина и Дарваза велика.

Ключевые слова: роль, А. А. Семёнов, изучение, народный, традиция, Каратегин, Дарваз, история, культура, таджикский, Центральная Азия, произведение.

THE ROLE OF A.A.SEMYONOV IN THE STUDY OF NATIONAL TRADITIONS OF THE TAJIK OF KARATEGIN AND DARVAZ SUMANBONYIUMED, THE FIFTH YEAR STUDENT OF THE HISTORY DEPARTMENT

The article is devoted to the role of A.A.Semyonov in the study of national traditions of the Tajik, Persian, Turkish, Uzbek and Arabic languages and he had a special position among the scientists, writers of Central Asia, Russian and European orientalists. An academician A.A.Semyonov in his works gives some geographical, historical and ethnographical information regarding Tajiks of mountainous Zeraphshan, Karategin and Darvaz. A scientist paid attention to mountainous Karategin and Darvaz. In his work A.A.Semyonov examined their accommodations, gardening and irrigation of Zeraphshan valley, Karategin and Darvaz. That is why the role of A.A.Semyonov in the study of national traditions of Karategin and Darvaz is great.

Key words: role, A.A.Semyonov, study, national, traditions, Karategin, Darvaz, history, culture, Tajik, Central Asia, work.

Сведение об авторах:

Пирумиоев Хайдаршо - доктори имзои таърих профессор ишъбаи таърихи қадим асарҳои миёна ва нави Институти таърих бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш.

Мудабиров Зафарҷон Бадриддинович - докторант (PhD) Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, E-mail: zafar.mudabirov.92@mail.ru, 992 93 180 26 46

Саидов Саймурод Джамолiddинович - соискатель отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ, E-mail: saidmurod.saidov@inbox.ru, 992 90 555 01 61

About the authors:

Mudabirov Zafarjon Badriddinovich - doctoral student (PhD) at the Institute of History, Archeology and Ethnography. A. Donish NANT, E-mail: zafar.mudabirov.92@mail.ru, 992 93 180 26 46

Saidov Saimurod Jamoliddinovich - competitor of the Department of Ancient, Medieval and Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography. A. Donish NANT, E-mail: saidmurod.saidov@inbox.ru, 992 905-55-01-61,

ТАВСИФИ ЗАХИРАҲОИ ТУРИСТӢ-РЕКРЕАТСИОНИИ ВОДИИ РАШТ

Ғафуров А.М., Махсудов А.М.

Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар давлатҳои пешрафта новобаста ба он ки аз истиқлоли комил ба даст оварданаш 30 сол сипарӣ гардида бошад ҳам, аллакай самтҳои асосии афзалиятноки мамлакатро муайян намуда, дар самти рушди инкишофи онҳо қадамҳои устуворро низ гузоштааст. Яке аз чунин соҳаҳои афзалиятноки ҷумҳурии мо ин соҳаи туризм мебошад. Воқеан ҳам дар низомии иқтисодии байналмилалӣ туризм яке аз ҷойҳои намоёнро дар баробари соҳаи саноат ишғол менамояд. Туризм яке аз муҳимтарин бахши иқтисодии ҷаҳон ба шумор рафта, дар сатҳи байналмилалӣ тамоюли мунтазами болоравӣ дорад. Индустрияи туризм як қатор муассисаҳои хусусӣ ва давлатиро дар бар мегирад, ки даромади иҷтимоӣ иқтисодӣ оварда, ҷойҳои нави кориро барои категорияҳои мухталифи коргарон, хусусан занон муҳайё месозад.

Аксари давлатҳои ба рушди ин соҳа тавачҷуҳ зоҳир намуда, аллакай мустақилияти иқтисодии худро ба даст оварда, сатҳи зиндагии мардумро бамаротиб боло бурдаанд. Дар ҳоле, ки ин давлатҳо ба монанди давлати мо захираҳои бойи туризмро надоранд.

«Воқеан, водии Рашт яке аз қаламравҳои зебо, хушбоду ҳаво, дорои иқлими мусоид ва табиати нотақрори Ватани азизи мо мебошад, ки ханӯз дар давраҳои ҳеле қадим диққати сайёҳони Чин ва Ҳинду Юнонро ба худ ҷалб намуда, чун сарзамини сабзу ҳосилтхез ва диёри кишоварзони соҳибхунавар тавсифи шудааст» [1].

Муҳимияти омӯзиши мавзӯи мазкурро бо он тавсиф дода мешавад, ки дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхтани самаранок истифода бурдани сарватҳои табиӣ, махсусан иқтидорҳои туристии минтақаи кӯҳсори дурдасти кишвар аҳамияти зиёди илмӣ ва амалӣ дошта маҳз тавассути истифодаи оқилонаи иқтидорҳои туристӣ-рекреатсионӣ метавон инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии ин минтақахоро таъмин намуд. Азбаски қисми зиёди қаламрави ҷумҳуриро минтақаҳои кӯҳсор ишғол менамоянд ривож додани дигар соҳаҳои саноат дар ин минтақаҳо вақт ва маблағи ҳеле зиёдро талаб менамояд.

Аз ҳамин нуқтаи назар омӯхтани баҳо додани сарватҳои табиӣ минтақаҳои кӯҳсор ва дар заминаи онҳо инкишоф додани соҳаи туризм метавонанд яке аз самтҳои асосии бошӯғли доимӣ таъмин намудани аҳоли ва рушди иқтисодиёи иҷтимоии ин минтақаҳо гардад.

Аз нуқтаи назари сайёҳии минтақаи Рашт мавзеи қолиб махсуб мешавад. Табиати нотақрор ва кӯҳҳои зиёд водии Раштро ҳамчун яке аз мавзёҳои зебоманзар барои навъҳои гуногуни сайёҳӣ, аз ҷумла экосайёҳӣ, кӯҳнавардӣ, рафтинг, сайёҳии деҳотӣ, шикор ва ғайра муаррифӣ менамояд.

Захираҳои туристии рекреатсионӣ барои идораи туризм аҳаммияти аввалиндараҷа дошта, тичорати туристиро дар ин ё он минтақа, ташаккул медиҳанд. Маҳз онҳо асоси рушди босуботи тичорати туристиро ташкил намуда, хусусияти ҳоси туризмро дар минтақа муайян менамоянд. Ғайр аз ин ба сифати зербино барои истеҳсоли маҳсулоти туристӣ хизмат менамоянд[2].

Маълумоти омории мавҷуда нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза соҳаҳои хизматрасонӣ махсусан соҳаи туризм бо суръати баланд рушд меёбанд ва ҳар минтақа кӯшиш менамояд, ки дар миқёси бозори туристӣ мавқеи худро пайдо намуда ба ин васила рушди иқтисодии иҷтимоии худро то андозае таъмин намояд.

Аз ҳамин нуқтаи назар омӯхтану самаранок истифода кардани имконияту захираҳои туристии мавҷуд ва муайян кардани самтҳои ояндадори он дар шароити имрӯза актуалӣ мебошад.

Аксари мутахассисон бар он назаранд, ки дар замони муосир сарватҳои туристӣ дар ҳаёт ва фаъолияти одамон мақоми хеле бузург доранд, чунки онҳо барои истироҳат, табобат, донишандӯзӣ, дилхушию-фароғатии ҳаёти инсон истифода бурда мешаванд. Воқеан ҳам захираҳои туристӣ зербунёди асосии ташаккулёбии соҳаи туризм ва рекреатсия ба шумор рафта, дар ҷойгиршавии худудӣ инфрасохтори туристӣ, ташаккулёбии ноҳия ва минтақаҳои туристии-рекреатсионӣ таъсири назаррас доранд.

Илова бар ин мавҷудияти сарватҳои табиӣ-туристӣ омилҳои муҳимтарини рушди устувори фаъолиятҳои туристии рекреатсионӣ ба ҳисоб мераванд. Чунки хусусияти шароитҳои табиӣ дар пайдоиш ва инкишофи комплексҳои туристӣ ва рекреатсионӣ таъсири назаррас дорад. Онҳо дар раванди интиҳоби ноҳияҳои истироҳатӣ ва саёҳатӣ нақши бузург мебозанд. Дар мавриди дигар бештари туристон хусусиятҳои ландшафт, иқлим, олами набототу ҳайвонот ва имкониятҳои ба варзиш машғулшавӣ, шикор ва ғайраро ба назар мегиранд.

Барои амиқтар омӯхтану манфиатнок муайян кардани роҳҳои истифодаи оқилонаи сарватҳои туристии кишвар пеш аз ҳама дуруст дарк намудани мафҳуми моҳияти «захираи туристӣ» зарур мебошад.

Оид ба мафҳуми захираи туристӣ ва мазмуну моҳияти он дар адабиёти илмӣ таълими назару андешаҳои мухталиф вучуд доранд. Агар мафҳуми «захираҳои рекреатсионӣ» объектҳои туристӣ (воситаҳои ҷойгиркунонӣ ва ҳӯрокворӣ, осорхонаҳо), объектҳо ва ҳодисаҳои табиӣ (ёдгориҳои табиӣ иқлим ва ба инҳо монанд)-ро фаро гирад, пас мафҳуми «захираи туристӣ» бошад нисбатан васеътар буда, ба ғайр аз захираҳои номбурда инчунин захираҳои молӣ, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторие, ки онҳоро барои ташкили хоҷагиҳои туристӣ истифода бурдан мумкин аст, дар бар мегирад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» мафҳуми «захираҳои туристӣ» чунин ифода ёфтааст: «Захираҳои туристӣ - маҷмӯи захираҳои экологӣ, табиӣ иқлимӣ, фарҳангии таърихӣ ва солимгардонӣ ва захираҳои дигари истироҳатии фароғатӣ дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қонеъ гардонидани маҷмӯи талаботи гуногуни туристон мувофиқ мебошанд» [4].

Ҳамаи захираҳои туристӣ дорои хусусиятҳои ҳоси худ мебошанд ва аз рӯи нишонаҳои асосӣ онҳоро аксар мутахассисон ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мекунанд:

-захираҳои туристии табиӣ: иқлим, захираҳои обӣ, чашмаҳои маъданӣ ва лойқаҳои табобатӣ, релеф, ғорҳо, олами набототу ҳайвонот, ёдгориҳои табиӣ, мамнӯёгоҳҳо, ландшафт, объектҳои нодири табиӣ ва ғайра;

-захираҳои фарҳангӣ-таърихӣ: осорхонаҳо, намоишгоҳҳо, театрҳо, ёдгориҳои археологӣ, таърихӣ ва меъморий, хусусиятҳои этнографии фолклор, марказҳои асосии санъат ва ғайра;

-захираҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ: дастрасии нақлиёт ва сатҳи инкишофи роҳҳои нақлиётӣ, мавқеи иқтисодӣ-географӣ, сатҳи инкишофи иқтисодӣ, таъминоти хизматрасонии аҳоли, захираҳои меҳнатӣ.

Дар худуди минтақаи Рашт захираи табиӣ-рекреатсионӣ нисбатан фаровон буда, барои бо мақсади туризм ва рекреатсия истифода намудан имконияти бештарро доро мебошанд, ки яке аз захираҳои иқлими ин минтақа ба шумор меравад. Илман исбот шудааст, ки иқлими кӯҳсор (махсусан дар баландҳои аз 1000 то 2000 метр) омилҳои муҳими табобатиро дорост. Дар ин мавзё, яъне дар кӯҳсор саломатии инсон барқарор ва фаъолияти қори дил ва рағҳои хунгард бештар гардида, бадани инсон бештар ба муҳит мувофиқ мешавад. Аз ин хотир, дар кӯҳсор дар ҳамеша санатория, хонаҳои истироҳатӣ ва курортҳои иқлимӣ месозанд.

Яке аз муҳимтарин объектҳои рекреатсионии минтақаи Рашт озоишгоҳи Оби Гарм ба ҳисоб меравад, ки он дар 100 км самти шарқии Душанбе дар ноҳияи Файзобод воқеъ гаштааст. Озоишгоҳи «Оби Гарм» дар водии фароҳи дарёи Обиайлоқ дар баландии 1200 – 1300 м аз сатҳи баҳр ҷой гирифтааст. Тобистонаш салқин ва хушк, зимистонаш кӯтоҳ ва нисбатан гарм. Боришоти солоне 820 мм (қисми зиёдаш аз моҳи ноябр то моҳи март меборад).

Дар наздикии ин маҳалла қад – қади соҳили чапи дарёчаи Вахш даҳҳо чашмаҳои гарми маъданӣ ҷойгир шудаанд, ки дар таркиби оби онҳо гидроген, сулфат ва миқдори зиёди радиоактив вучуд доранд. Чашмаҳои Оби Гарм ба монанди Хоча Оби Гарм садҳо сол боз маълуманд. Дар наздикии озоишгоҳи Оби Гарм ҳоло ҳам деворҳои сангини ҳавзро дидан мумкин аст, ки ба инчо барои бо оби шифобахши муолиҷакунӣ амалдорони калони аморати Бухоро меомаданд. Хосиятҳои химиявӣ ва физикии ин чашмаи Оби Гарм аз соли 1931 инҷониб омӯхта мешавад. Дар бораи ин чашмаҳо дар соли 1933 О.Э. Карстенс, А.М. Лобров аввалин маротиба маълумот дода буданд. Ин муаллифони ҳанӯз дар ҳамон вақт чашмаҳои шифобахши Оби Гармро аз рӯи аҳаммияташон баъди оби чашмаҳои Хоча Оби Гарм дар ҷумҳурӣ ҷои дуюмро гузоштанд.

Дар соли 1940 ин чашмаҳоро А.М. Таварков ва П.А. Турдико татбиқ намудаанд ва дар соли 1957 онро гидрогеолог П.А. Панкратов омӯхта аст. Дар солҳои охир аз тарафи экспедитсияи гидроэкологии тоҷик ин чашмаҳо муфассалтар омӯхта шудааст.

Дар ҷойҳои ба таври табиӣ ба рӯи замин баромадани чашмаҳои Оби Гарм то 37-40⁰ ҳарорат дошта бошад, ҳарорати оби ҷойҳое, ки якҷанд даҳҳо метр кофта шудааст, то ба 46 - 48⁰ мерасад. Аз ҷое, ки то ҷуқурии 190 метр кофта шудааст, бо ҳарорати 55⁰ баромадааст.

То соли 1946 беморон ба озоишгоҳи Оби Гарм бо ташаббуси ҳудашон меомаданд. Илова бар инҳо дар ҳавзҳои умумӣ оббозӣ мекарданд. Беморон тарзи муолиҷакуниро ҳудашон фикр карда мебаромаданд. Дар даруни ҳавз ҷи қадаре меҳостанд ҳамон қадар меистоданд.

Соли 1947 ба ташкил кардани табобатгоҳ шурӯъ намуданд. Ҳавзҳо ба 3 – қисм ҷудо карда шудаанд, ки ҳар қадоми онҳо аз оби шифобахш пур карда мешаванд. Як ҳавзи он фақат барои беморон, боқимондааш бошад барои марду занҳое, ки ҳавзҳоро ҳамчун ҳаммом истифода мебаранд муқаррар карда шуд.

Соли 1955 дар озоишгоҳ бинои болояш (пӯшидагӣ) муолиҷакунӣ таҷҳизонида шуд. Лойҳонаи табобатӣ бошад болояш пӯшидагӣ буда, барои тамоми мавсими сол имконият медиҳад.

Омилҳои асосии муолиҷавии озоишгоҳи Оби Гарм иқлим, оби маъдани радомии сусти (t 35 – 54с) лойкаи табобати ва ғайра мебошад. Баробари балнеотерапия ва лойкаи шифой, маҳс (массаж) низ муолиҷа мекунад. Дар озоишгоҳи Оби Гарм бемориҳои: системаи асаб, занона, пӯст, узвҳои таъия ҳаракат ва системаи дилу раг муолиҷа мешаванд.

Дарёи Оби Хингоб шохоби серобтарини чапи болооби дарёи Вахш буда, соҳилҳои вай манзараҳои ниҳоят зебо ва диққатҷалбуқунанда дошта, ҳавзаш 6060 км² дарозияш 196 км-ро ташкил медиҳад. Дарё аз болообаш бо якҷояшавии шохобҳои Гармо ва Қирғизоб ташкил ёфта, сарчашмааш аз баландии мутлақии 2960 сар мешавад.

Дарёи Сурхоб аз ҳудудҳои водии Олойи Ҷумҳурии Қирғизистон ҷорӣ шуда, дар қисми болообаш номи Қизилсу дар ҳудудҳои Тоҷикистон Сурхоб ном дорад. Дарозии умумияш 230 км майдони ҳавзаш 8830 км² водии дарё баландии миёнаи на он қадар зиёд 1210 м-ро дошта, аз баландии мутлақии 260 м сар шуда, ба ҳисоби миёна 139 рӯз сероб буда, дар ин мавсим дар масофаи зиёда аз 185 км барои рафтингкунӣ хеле қулай мебошад.

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар ҳудуди водии Рашт яке аз Паноҳгоҳи зоологии Камароб дар охири солҳои 60-уми асри гузашта бо пешниҳоди Кумитаи давлатии ҳоҷагии ҷангал ташкил карда шуд. Ин паноҳгоҳ дар қаторкӯҳҳои Қаротегину ҳудуди минтақаи биогеографии Ҳисору Дарвоз ва соҳили чапи дарёи Камароб ҷой гирифтааст. Масоҳаташ 9000 га буда, мақсади таъсисёбии ин ҳифз намудани намудҳои нодири олами набототу ҳайвонот ба мисли хирси тёншонӣ, бузи кӯҳӣ, гулмоҳӣ ва ғайра ба шумор мераванд.

Яке аз мақсади дигари ташкили ин паноҳгоҳ нигоҳ доштани меъёри ҷарроғҳои экосистема ва пешгирӣ намудани шикори бемаврид дар ин мавзё мебошад. Паноҳгоҳи Камароб дар миқёси мавзёҳои кӯҳистон яке аз беҳтарин экосистемаҳои он ба шумор меравад. Дар баробари олами набототу ҳайвоноти нодир ин мавзё дар оянда метавонад яке аз ҷойҳои беҳтарин ва минтақаи сайру сайёҳӣ барои меҳмонони хориҷӣ гардад. Аз ин хотир яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар оянда ҳифз намудани ин маконҳои ниҳоят зебои кишвар дар мадди аввал меистад. Мавқеи ҷуғрофии ин паноҳгоҳ шаҳодат медиҳад, ки дар солҳои наздик ин мавзё ба мамнуъгоҳ ва ё боғи миллии табдил дода шавад. Олами набототи ин паноҳгоҳро растаниҳои буттагӣ ба мисли зирк, хуч, эримерус ва дарахтони олуҷа, чормағз, арча, бодоми бухорӣ, зелола ва ғайра ташкил медиҳанд. Аз намудҳои ҳайвонот дар паноҳгоҳ хирси маллаи тёншонӣ, силовсин, оҳуи сибирӣ, гург, рӯбоҳ ва аз намуди моҳиҳо бештар гулмоҳӣ ва ширмоҳӣ вомерӯад. Дар натиҷаи шикори ғайриқонунӣ миқдори гулмоҳӣ ниҳоят кам шудааст ва он андешидани ҷораҳои фавриро талаб мекунад.

Ҳангоми сохтмони Неруғҳои барки обии «Роғун» обанбори он ба дарозии бештар аз 65 км дар байни водии ниҳоят зебои кӯҳсор тӯла мекашад. Ин водор мекунад, ки дар ҷунин ҷойҳои хушманзараи водии Рашт ва соҳилҳои обанбор сохтмони шабакаи густурдаи курорту хонаҳои истироҳатӣ амалӣ гардад. Дар сурати дуруст ба роҳ мондани дараҷаи баланди хизматрасонӣ, иншооти истироҳатӣ табобатии он аҳамияти байналмилалӣ пайдо хоҳад кард.

Барои ташаккулёбии фаъолиятҳои туристӣ-рекреатсионӣ ва рушди объектҳои алоҳидаи туристиву рекреатсионӣ нақши асосиро мавқеи географии мамлакат ё ноҳия, наздик будан ба баҳр, кӯл, кӯҳ, ҷангал ва роҳҳои магистралӣ мебошанд. Дар рушди хоҷагиҳои туристӣ ва рекреатсионӣ хусусияти сағҳи ин ё он ҳудуд, аҳаммияти муҳим дорад. Агар душвории маҳал, аз ҷумла рельефи кӯҳӣ, тез-тез ивазшавии ландшафтҳо, манзараҳои дилфиреб, ҳавои тозаӣ кӯҳӣ аз як тараф таваҷҷуҳи истироҳаткунандагонро ҷалб намояд, аз тарафи дигар рельефи душвор ҳангоми ҷойгиркунонӣ ва коммуникатсияи иншооти гуногуни туристӣ мушкилот эҷод намуда, хароҷоти зиёдати талаб менамояд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда минтақаҳои кӯҳӣ сабаби асосии ба вучуд омадани якчанд марказҳои ҷаҳонии туристӣ шудаанд [3, с.64-65].

Минтақаи Рашт табиати бою рангин дошта аз дигар минтақаҳои кишвар бо хусусиятҳои хоси табиӣ-географии худ фарқ менамояд. Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи онро мавқеи ҷуғрофӣ, рельефи кӯҳӣ ва фаровонии сарватҳои табиӣ муайян менамояд. Дар ҳудуди минтақаи мазкур захираи зиёди обҳои маъдани табобатӣ ва шароитҳои хуби иқлимӣ мавҷуд аст, ки барои бо мақсади истироҳату табобат истифода бурдан мусоид мебошанд. Дар натиҷаи таҳлил ва баҳои ландшафти рекреатсионӣ додан дар ҳудуди минтақаи Рашт 80 ҳазор га ҳудудҳои кӯҳӣ-рекреатсионӣ муайян карда шудааст [с.65].

Муҳити табиӣ водии Рашт бисёр мураккаб аст ва дар натиҷаи ҳодисаҳои геологӣ дар тӯли миллионҳо сол ба пайдо шудани навъҳои зиёди обҳои шифобахш имконият додааст. Мувофиқи хусусиятҳои табиӣ орографи ҷашмаҳои маъдани кишвар нобаробар ҷойгир шуда, аксарияти онҳо дар қисмҳои кӯҳдоман вохӯранд. Мувофиқи маълумоти мавҷуда дар ҳудуди минтақаи Рашт зиёда аз 30 адад ҷашмаҳои маъданӣ мавҷуданд, ки аз он 17 ҷашма дар ноҳияи Файзобод, 4 ҷашма дар ноҳияи Нуробод, 8 ҷашма дар ноҳияи Рашт ва 7 ҷашма дар ҳудуди ноҳияи Ҷирғатол ҷойгир шудаанд [5, с.66].

Мутаассифона манбаҳои обҳои маъдани ин минтақа чандон хуб истифода намешаванд. Дар заминаи ин ҷашмаҳо танҳо осоишгоҳи Обигарм бунёд карда шудааст ҳалос. Ҷашмаи Обигарм дар нишебии кӯҳҳои Қаротегин дар масофаи 90-100 километр аз Душанбе, дар ҷойҳои хушманзараи соҳили дарёи Сурхоб воқеъ гаштаанд. Гарчанде ҳарорати ҷашмаҳои Обигарм аз 50 дараҷа зиёд нестанд, дар таркиби онҳо маҳлули ҳалшудаи намакҳои мавҷуданд, ки дар дигар ҷашмаҳои Тоҷикистон нестанд.

Лекин дар шароити имрӯза имкониятҳои хизматрасонии ин иншоот талаботи аҳолиро пурра қонеъ карда наметавонанд ва сифати хизматрасониҳо ба талаботи замони ҷавобгӯ нестанд. Зиёд будани шумораи ҷашмаҳои маъданӣ дар инкишофи комплекси туристиву рекреатсионӣ таъсири зиёд мерасонад. Дар ҳудуди ноҳияи Лахш 25 км аз маркази ноҳия дуртар ҷашмаи маъдани Тамдикӯл мавҷуд аст, ки дорои хусусиятҳои зиёди табобатӣ мебошад. Ҳарорати оби ин ҷашма 74-88 °С-ро ташкил медиҳад. Ҳоло дар асоси оби ин ҷашма табобатгоҳи хурд ташкил шудааст, ки он ба табobati касалиҳои пӯст ва узвҳои таъя ва ҳаракат махсус гардонида шудааст.

Анбуҳи ҷангалӣ, ки рельефи кӯҳӣ доранд заминаи мусоиде барои ташкили санатория ва туризм дар минтақаи Рашт ба ҳисоб мераванд. Релефи мураккаб ва табиати мувофиқи кӯҳу биёбон барои напўнамои олами растанӣ ва ҳайвонот заминаи муҳталиф фароҳам меоранд.

Ҳамин тавр, навоҳии водии Рашт дорои имконоти васеи туристӣ-ретреаксионӣ ҳаст, ки истифодаи самараноки онҳо аҳаммияти вижаи иқтисодӣ ва фарҳангӣ доранд. Маблағгузори соҳа метавонад ин ғушаи зебоманзари кишварро ба маркази қозибии сайёҳӣ мубаддал гардонад.

АДАБИЁТ

1. Аз суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо сокинони ноҳияи Рашт. 02.10.2008. www.president.tj
2. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. «Асосҳои туризм», -Душанбе 2014. С. 62-64.
3. Душанбе дар масири туризм. – Душанбе: «Бухоро» 2014. –С 64-65.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, № 9,
5. Хоҷаев Ф.Ш. Х.М. Муҳаббатова. Захираҳои рекреатсионии ноҳияи кӯҳсор (дар мисоли минтақаи табиӣ-географии Фарм). Паёми АИ ҶТ. Баҳши илмӣ оид ба Замин №3-4 соли 1992. – С.65-66

ОПИСАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ РАШТСКОЙ ДОЛИНЫ

В данной статье рассматривается туристический потенциал Рахтской долины. Авторы отмечают, что Рахтский район имеет богатую и красочную природу и отличается от других регионов страны своими природно-географическими особенностями. Его основными отличительными чертами являются географическое положение, гористая местность и обилие природных ресурсов. В районе имеются большие запасы минеральных вод и хорошие климатические условия, подходящие для рекреационных и лечебных целей. Таким образом, Рахтская долина имеет широкий спектр туристско-рекреационных возможностей, эффективное использование которых имеет большое экономическое и культурное значение. важность. иметь. Финансирование сектора может превратить этот живописный уголок страны в туристическую достопримечательность.

Ключевые слова: Рахт, долина, туризм, возможность, география, туристы.

DESCRIPTION OF TOURIST RESOURCES OF RASHTS VALLEY

This article discusses the tourism potential of the Rasht Valley. The authors note that the Rasht region has a rich and colorful nature and differs from other regions of the country in its natural and geographical features. Its main distinguishing features are its geographical location, mountainous terrain and abundance of natural resources. The region has large reserves of mineral waters and good climatic conditions suitable for recreational and medical purposes. Thus, the Rasht Valley has a wide range of tourist and recreational opportunities, the effective use of which is of great economic and cultural importance. Sector funding could turn this picturesque corner of the country into a tourist attraction.

Key words: Rasht, valley, tourism, opportunity, geography, tourists.

Сведения об авторах:

Гафуров Абдулло Мутилроевич – кандидат исторических наук, заведующий отделом новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана: Тел. (+992) 985-022-982; : aduov.92@mail.ru

Махсудов Аслиддин Мухаббатович – докторант (PhD) Института истории, археологии и этнографии им. Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана: Тел. (+992) 985-022-982; эл. почта: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

About authors:

Gafurov Abdullo Mutilloevich – candidate of historical sciences, head of the department of modern history of the Institute of History, Archeology and Ethnography. Ahmad Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan: Tel. (+992) 985-022-982; : aduov.92@mail.ru

Makhsudov Asliddin Mukhabbatovich – doctoral student (PhD) of the Institute of History, Archeology and Ethnography. Ahmad Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan: Tel. (+992) 985-022-982; email Email: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

ВАЗЫИ ВИЛОЯТИ ЛЕНИНОБОД ДАР ИБТИДОИ СОҲИБИСТИҚҶОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Шарифзода А. А.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Рушду нумӯи ҳар як давлати соҳибистиқлол аз сарчамбиву муттаҳидӣ ва меҳнати аҳлонаву созандаи минтақаҳо, мақомоти маҳаллӣ, ки бевосита бо мардум саруқор доранд, вобастагии амиқ дорад. Омӯзиши сарчашмаҳо, санадҳо, маводи матбуоти даврӣ доир ба марҳилаҳои аввалини расидан ба истиқлолияти давлатӣ маълум менамояд, ки дар интиҳои асри XX бо фароҳам омадани шароити мусоид барои таъсису фаъолияти маҳфили созмонҳо ва ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ дар кишвари соҳибистиқлоли мо мардуми ба гуногунандешӣ омодабудаи кишварро ба гирдиҳамоиҳои тӯлонӣ, қонуншиканӣ, фишору таҳдид, низоъву маҳалгароӣ ва билохира ба ҷанги таҳмиلى оварда расонид. Зеро, чун дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳод дар Тоҷикистон низ маҳфили созмонҳои сиёсӣ, ки асосан аҳли зиёро муттаҳид менамуданд, арзи ҳасти қарданд онҳо манфиати мардумони минтақаашонро дар шароити иҷтимоиву сиёсии пойтахт ҳимоя менамуданд, яъне ғояи маҳалгароӣ дошганд [13, с.72].

Дар оғози соҳибистиқлолии кишвар ғояи маҳалгароӣ авҷ гирифта, то ба сар задани ҷанги шаҳрвандиву таҳмиلى оварда расонид. Рушди ҳар як минтақаҳои кишвар дар давраи мавҷудияти давлати бузурги Иттиҳоди Шӯравӣ, ки аз марказ идора мешуд, ба мавқеи ҷойгиршавӣ ва имконияту шароитҳо алоқаманд буд. Нобаробар тараққӣ қардани минтақаҳои мухталифи ҷумҳурий нофаҳмиҳоро дар байни мардуми баъзе минтақаҳо ба вучуд овард. Феълан вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд) нисбат ба дигар минтақаҳо дар ҳамаи ҷанбаҳо: саноат, кишоварзӣ, алоқа, сохтмон, фарҳанг, тайёр қардани кадрҳо, маориф, тандурустӣ бартарӣ қасб намуд. Ин тафовут оҳиста-оҳиста дар миёни мардум нофаҳмӣ ва маҳалгароиро эҷод қард [1, с.126].

Таъсири манфии маҳалгароӣ ба ҳаде расида буд, ки ҳатто баъзе аз аҳли зиё низ таҳаммулгароиву дурандеширо ба дастӣ фаромӯшӣ супурданд, яъне манфиатҳои шахсиву маҳаллӣ аз манфиати ҷамъиятиву миллӣ авлотар гардида буд.

Дар Мурочиатномаи Президенти вақти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони кишвар тариқи телевизион аз 23-уми майи соли 1992 чунин омадааст: «Беандешагиамон то ҷое омадааст, ки мардумро маҷбур месозем, ки на аз рӯи мансубияти миллӣ, балки чун садсолаҳои пешин, аз рӯи маҳал давлат барпо намоянд. Бадахшониҳо – давлати Бадахшон, ленинободиҳо – давлати Тоҷикистони Шимолӣ, кӯлобиҳо – ҳам воҳиди мухтори маъмурӣ сохтанианд» [4].

Вазъияти ҷумҳурий рӯз ба рӯз муташанниҷ мегардид, рухҳои давлатдорӣ амал намекард. Давлат

сиёсати муайян надост. Ҳамаи ин бесарусомониҳо мавқеи оппозицияро мустаҳкам мегардонду онҳоро далергар месохт.

Ҳукуматдорони вақт зимомии давлатдориро аз даст дода буданду баъзе ноҳалафон роҳи ҳалосиро дар тақсимои кишвар ва ё ҳамроҳ шудан ба ҷумҳурии ҳамсоя медонистанд. Аммо ватандороне, чун А.Достиев, Б.Маҳмадов, З.Рустамова, А.Ҳамдам ва садҳо дигарон, санги маломат ба сари ватанфурӯшон зада, ҳар ду ҷонибро ба созиш ва барқарор кардани ҳукумати қонуний даъват мекарданд [1, с.89].

Бинобар ҳаммарз будани вилояти Ленинобод бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Қирғизистон овозаҳои хиёнаткорону низоъангезонро оид ба ҳамроҳшавии кишвар ба ҷумҳурии ҳамсоя бештар ба мардум ва роҳбарони вақти вилоят пайвастанд, зеро хати сарҳади вилоят 1180 км-ро ташкил меод, ки аз ҷумла 640 км бо Ҷумҳурии Ўзбекистон, 240 км бо Ҷумҳурии Қирғизистон, 300 км бо ноҳияҳои тобеи марказ ҳаммарз буд [11, с.74].

Дар ҳамин марҳила Кумитаи иҷроияи Шӯрои намоёндагони вилояти Ленинобод Изҳорот қабул намуд, ки дар он чунин таъкид мешуд: «вақтҳои охир рӯзномаву маҷалла ва телевизиону радиои як қатор ҷумҳуриҳо ва иттилооти хориҷӣ дар бораи он ки гӯё вилояти Ленинобод аз Тоҷикистон ҷудо мешуда бошад ва дар ин ҳусус ҷаласае гузаронида бошад, ҳамчунин доири як қатор масоили дигар ҳар гуна овозаҳои хабару мақолаҳои бардурӯғ, беасос ва тўҳматангез ба таъб ва самъ расонида истодаанд... Вилояти Ленинобод аз Тоҷикистон ҷудонопазир аст...» [2].

Пажӯҳиш ва таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаи мазкур собит месозад, ки мардуми вилоят хоҳони яқпорчагии Ватан, сулҳу ваҳдати сартосарии кишвар буданд. Вилоят аз оташи ҷанги шаҳрвандӣ дур бошад ҳам, аз таъсири иқтисодиву иҷтимоӣ, маънавиву равонии ҷанг азият мекашид. Ҷанг вазъи иқтисодии вилоятро, чун дигар минтақаҳои кишвар саҳт душвор гардонида буд. Беҳокимиятии баамаломата ба гурӯҳҳои маҳаллӣ имкон дод, ки ошкоро амал карда, сарвати ҷамъиятиро бераҳмона талаву тороҷ намоянд.

Вазъияти пойтахти кишварамон муташанниҷ гардида, он дар тавзеҳот оид ба ҳодисаҳои охир аз вазъи иҷтимоии сиёсии Душанбешаҳр ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суҳанронии Сарвазирӣ вақти ҷумҳурӣ А.Мирзоев тавассути телевизиони марказӣ шомии 15 майи соли 1992 баён гардида буд: «Дар натиҷаи идомаи гуфтушунидҳо тарафайн ба мувофиқае омаданд, ки баҳри пешгирӣ намудани заруридҳои аз ин ҳам шадидтар Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ ташкил карда шавад, ки дар ҳайати он аз се як ҳиссари намоёндагони қувваҳои оппозиция ташкил медиҳанд. Фармони Раиси ҷумҳур дар бораи вазифаҳо, усулҳои фаъолият ва ҳайати Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ тахти рақами ФП-98 аз 11 майи соли раво ба имзо расид...» [8].

Кишвар пас аз таъсисёбии Ҳукумати муроси миллӣ моҳи майи соли 1992 бесоҳиб монд. Мардум аз даргириҳо ба таҳлука афтода буданд.

Шӯрои депутатҳои халқи вилояти Ленинобод фавран сессияи ғайринавбатиро даъват ва ба тамоми мардуми кишвар муроҷиат намуданд. «...Сессия изҳор мекунад, ки моён тарафдорони тараққиёти конституционии ҷумҳурӣ ҳастем ва фақат қарорҳои органҳои ба таври конституционӣ ташкилёфтаи ҳокимияти давлатии ҷумҳуриро иҷро хоҳем кард. Мо ҷонибдори яқпорчагӣ ва дахлнопазирии Тоҷикистон, ягонагии миллату халқиятҳои он мебошем...» [5].

Роҳбарони вақти вилояти Ленинобод кӯшиши онро доштанд, ки ҷиғуна ба минтақаҳои ҷангзадаи Ватан, ба мардуми ба муҳосираи иқтисодӣ мондаи вилояти Кӯлоб кӯмаки моддиву маънавӣ расонанд. Ҳар як вилоят бе марому бе ҳадаф аробаи хешро кашола мекард. Вилояти Ленинобод, ки аз ҷабҳаи оташи ҷанг дур буд, то ҳадди имкон ба меҳнаткашонии Хатлонзамин ёрии бародарона мерасонд... Роҳбарони вилоятҳо доимо дар тамос буданд [1, с.141].

Роҳбарияти вилояти Ленинобод ва тамоми минтақаҳои кишвар ҳамеша хоҳони ҳамдигарфаҳмӣ ва сулҳу ваҳдати миллӣ буданд. Аз ин ҷост, ки аз номи меҳнаткашон, кумиҷроияҳои вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои вилоятҳои Ленинобод ва Кӯлоб якҷоя ба Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиев ва иҷрокунандаи вазифаи Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Акбаршо Искандаров ва Сарвазирӣ Ҷумҳурӣ Акбар Мирзоев бо талаби қатъӣ муроҷиат намуданд: «Мо ошкоро изҳор мекунем, ки умедамон аз Шумо ин набуд. Чаро дар ин рӯзҳои ҳассос дар ин соатҳои пур аз хавфу хатар, ки гурӯҳҳои маълум дар ду вилояти як ҷумҳурӣ ба сари ҳамдигар мушги маломат бардошта, ба хунрезӣ роҳ додаанд, мӯҳри хомӯшӣ ба лаб задаед?...» [9].

Нобоварии ба фардои неки Ватан бамиёномада, норасоии хӯроквор, баланд гардидани нарху наво ба назар мерасид, сатҳи зиндагии мардум торафт паст мерафт. Ҳусусан, дар солҳои 1991-1992 вазъи иҷтимоии мардум хеле паст гашта буд. 85 фоизи сокинон дар ҳолати қашшоқӣ қарор доштанд. Дар бозорҳои вилояти Ленинобод нархи нон 30 маротиба, чой 90 маротиба, шакар 170 маротиба, гӯшт 60 маротиба, равшан 60, биринҷ 85-100, гӯгирд 240, бензин 125, нархи нақлиёти шаҳрӣ 40 маротиба нисбат ба соли 1989 баланд гашта буд [11, с.71].

Муждаи дар шаҳри Хучанд баргузор гаштани Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ, пеш аз ҳама, пирони хирадро рӯҳбаланд намуд. Пас аз машварат мӯйсафедони вилоят ба ҳамаи мардумони Тоҷикистон Муроҷиатнома қабул карданд ва он дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» 14 ноябри соли 1992 дарҷ

шудааст. Дар он аз чумла, омадааст: «...Чумхурии кулфатдидаю азияткашидаи мо рӯз аз рӯз ба нестӣ рӯй меорад, дар ин рӯзҳо бепарвою бефаъолият будани мо гуноҳи азим аст...» [1, с.107].

Дар баробари иштирок дар Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вакилони мардумӣ аз минтақаҳои гуногуни кишвар ба садоқату самимият ва ҳисси баланди ватандӯстиву худшиносӣ ва бетараф набудану хоҳони сулҳу ваҳдат будани мардуми вилояти Ленинобод қоил монданд ва ба иродаи мустаҳкамҳои онҳо эътиמוד бастанд. Депутати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, котиби якуми Комитети ҳизбии ноҳияи Рӯшон Гелос Меҳрубонов доир ба ин масъала ибрози назар намуда, баргузориҳои Иҷлосияи тақдирсоз дар Хучандро беҳтарин интиҳоб медонад: «Медонед, Сессия дар Хучанд нею дар ягон ҷои дигар мегузашт, гумон буд ба чунин натиҷаи кироӣ ноил гардем. Зеро ин шаҳри бостонӣ ягона мавзеи бетарафии ҷумҳуристон. Хучандиён табиатан мардуми ботаҳаммул, хушфӯлу бамаънианд» [3, с.149].

Ҳамчунин, депутати вақт Ҳикмат Шарифов низ дар ин андеша буда, иброз медорад, ки «Оши ошӣ як ҷиҳати хуб дошт. Вай ба тамоми ҷумҳурӣ нишон дод, ки мардуми оқилу соҳибфарҳанги Ленинобод барои ба ҳам ошӣ додани тарафҳо тамоми кори аз дасташон меомадаро қарда истодаанд. Онон ҳаргиз барои идомаи ҷанги бародаркуш манфиатдор набуданд ва нестанд» [3, с.149].

Баргузориҳои Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интиҳоби Раиси наву ҷавони Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон умеду боварии мардуми кишварро баъди аввалин суҳанронии он кас ба фардои неку босаодати Ватан таҳким бахшид.

Хирадмандию дурандешии Сарвари давлат баҳри расидан ба фардои босаодат, сарчамӯ сохтани мардуми парокандаи кишвар, барқарор намудани ҳокимият ва мақомоти идоракунӣ, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, таъмини амнияти шаҳрвандон баргардонидани гурезагон, даъвати муҳолифин ба мизи музокирот ва расидан ба сулҳу ваҳдати пайдор, барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ, ҳамкорӣ бо давлатҳои муштаракулманофеъ ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон оид ба рушди иқтисодӣ аввалин муроҷиаташон ба мардуми мамлакат буд, ки чун барномаи мукаммали таҳришшудаи фардосоз хизмат намуд. «Аз нахустин муроҷиати худ дар маснади Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон дар шинохти ҳадаф ва тарҳрезии барномаи амал ва ташҳиси ҳадафҳои наздику дур фазоили хучастаи инсонӣ, ҳисси баланди миллӣ ва кишвардории худро нишон дод» [7, с.19].

Яке аз поягузориҳои илми иқтисодӣ Адам Смит таъкид менамояд, ки «барои давлатро аз зинаи пасти ҷоҳилӣ ба зинаи олии неқӯкориву тамаддун ҳидоят намудан бояд сулҳу ризоияти ҷомеа, андозии сабуку мӯътадил ва идоракунӣ тоқатпазирро таъмин бояд қард: боқӣ ҳама неъматҳо дар маҷрои табиӣ худ тавлид мешаванд» [3, с.285].

Ба шарофати сиёсати дурбинонаи Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои асосии сулҳу ваҳдат ба миён омад ва ба маҳалбозиву маҳалгароӣ хотима дода шуда, вилояти Суғд, чун дигар минтақаҳои кишвар дар даврони соҳибистиклолии Ватан сол ба сол рӯ ба рушд ниҳод.

Бинобар аз қор мондани қорхонаҳо, мардум ба савдову бозор, яъне фурӯшандагӣ дар қадди роҳу кӯчаҳо рӯ оварда, соҳибқорони истеҳсолкунандаи молу маҳсулот хеле кам буданд.

Аввали соли 1994 ба истеҳсоли маҳсулот дар шаҳри Хучанд ҳамагӣ 5 нафар соҳибқор машғул буду ҳалос. Бинобар ин, ҳукумати маҳаллӣ ҳар нозу нузи «бизнесменҳо»-ро болои дида мегирифт [14, с.420].

Ҷанги шаҳрвандӣ ба иқтисодиёти вилояти Ленинобод бетасир намонд. Иқтисодии истеҳсолии қорхонаҳои саноатӣ дар маркази вилоят шаҳри Хучанд сол аз сол кам гардида, бисёр қорхонаҳо дар соли 1995 ба дараҷаи 10-30 фоизи иқтисоди ҳуд қор мекарданду ҳалос. Ин дам нисбати соли 1990 матоҳҳои пашмин фақат 22 фоиз, матоҳҳои абрешимин 12 фоиз, пойафзол 11 фоиз, маҳсулоти ширӣ 12 фоиз, консерваҳо 36 фоиз бароварда шуданд. Агар соли 1994 –ум 31 намуди маҳсулот истеҳсол гардида бошад, пас соли 1995 ин номгӯӣ ба 7 адад фурумад. Солҳои пеш комбинати абрешим 90 фоизи пиллаи ҷумҳуриро қорқард мекард [14, с.422].

Иқтисодиёт дар сатҳи ҷумҳурӣ хеле паст рафта буд ва минбаъд ба рушди давлати соҳибистиклолии мо бетасир намонд. Агар соли 1991 истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соли 1990-ум 6 фоиз кам шуда бошад, соли 1992 якбора қариб 40% поён рафт. ММД-и соли 1992 бо нархи соли 2010 низ ҳамагӣ ба 67, 5 фоизи ММД соли 1990 рост меомад. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ-75%, маҳсулоти молҳои истеъмолӣ - 72%, маҳсулоти кишоварзӣ-72, 9 %-и нишондиҳандаи соли 1991 –ро ташкил дода буд. Боркашонии нақлиёти умум ба 47 фоизи соли пешин рост омадааст, ки ин нишондиҳанда оид ба камшавии алоқаҳои иқтисодии миёни минтақаҳои кишвар ва берун аз он шаҳодат медиҳад [3, с.285].

Роҳбарияти вақти вилоят аз имконияту шароити даврони соҳибистиклолии Ватан, сиёсати давлату Ҳукумат баҳри паст қардани сатҳи камбизоатӣ ва бӯҳрони иқтисодии кишвар пайваста ҷаҳду талош мекарданд.

Сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумати кишвар, яъне «сиёсати дарҳои боз» имкон дод, ки барои ба танзим даровардани саноати вилоят чун дигар минтақаҳои кишвар сармоягузориҳои хориҷӣ ҷалб қарда шаванд. Дар натиҷаи сиёсати бобарор дар кишвар қорхонаҳои муштараки Тоҷикистону Британия «Зарафшон» ва «Дарвоз» оид ба қорқарди тилло, қорхонаи муштараки Тоҷикистону Корея - «Тоҷикистон-Текстайл» оид ба қорқарди наҳи пахта ва истеҳсоли матои ҷинс, қорхонаи муштараки

Тоҷикистону Америка «Оби Зулол», корхонаи муштараки Тоҷикистону Хитой - «Ришта», корхонаи муштараки Тоҷикистону Италия—«Абрешим» ва «Чавонӣ», дар Кӯлоб корхонаи «Кӯлоб- Текстайл», ки бо ҷалби маблағгузори хориҷӣ амал мекарданд, бунёд карда шуданд [12, с.143].

Корхонаҳои муштарак бо ширкати «Каррера»-и Италия бо номи «Чавонӣ» ва корхонаи муштараки Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ →» Кобоол- Тоҷик- Текстайлз» ба кор андохта шуда, ҳазорҳо мардумро бо ҷойи кори доимӣ таъмин намуд ва соли 1995 ин ду корхонаи муштарак ба буҷет 77 млн. доллари амрикоӣ маблағ ворид сохт [14, с.423].

Дар маросими ифтитоҳи Ширкати кӯҳӣ - металлургии Тоҷикистону Хитой Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин баён доштанд: «Бояд зикр кард, ки кони Олтин-Топкан яке аз бузургтарин конҳои маъдани Осиёи Марказӣ ба ҳисоб рафта, дар заминаи он ҷанӯз соли 1948-уми асри гузашта, яъне, зиёда аз шаст сол пеш Корхонаи истихроҷи маъдан таъсис ёфта буд. Корхонаи мазкур то соли 1996-ум дар маҷмӯъ беш аз 63 миллион тонна ашёи хом, аз ҷумла 845 ҳазор тонна сурб, 943 ҳазор тонна рӯҳ ва дигар металлҳои нодир истихроҷ кардааст» [10, с.15].

Вилояти Суғд яке аз минтақаҳои асосии саноатии кишвар маҳсуб меёбад. Президенти кишвар таъкид намуданд, ки бояд роҳбарони корхонаҳои саноатии вилояти Суғд, ки зиёда аз 40 фоизи иқтисодии саноатии мамлакат дар ҳудуди он ҷойгир аст, инчунин, соҳибкорони боҳиммат бо ташкили корхонаҳои нави истеҳсоли, барқарор кардани фаъолияти корхонаҳои азқормонда, воридоти технологияҳои пешрафта ва бо ҳамин роҳ муҳайё кардани ҷойҳои нави корӣ ва таҳкими имкониятҳои истеҳсолии кишвар, аз ҷумла бо молу маҳсулоти хушсифати содиротӣ, беш аз пеш кӯшиш намојанд [10, с.17].

Омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи мавзӯи мазкур маълум сохт, ки дар оғози соҳибистиклолӣ мардуми кишвар ба бисёрхизбӣ гуногунандешӣ омода набуданд.

- ҷудонохон бо роҳи маҳалгарой баҳри ба минтақаҳо ҷудо намудани кишвар ва ба ҷумҳуриҳои ҳамсоя пайвастанӣ минтақаҳои алоҳидаи кишвар кӯшида, бо чунин ният овозаҳо паҳн намуданд. «Дӯстони хориҷии мо» аз ин самаранок истифода намуда, байни мардум низоъ барангехтанд, ки то ба ҷанги таҳмиливу шаҳрвандӣ оварда расонид;

- бинобар ҳаммарз будани вилояти Ленинобод (Суғд) бо Ҷумҳурии Ёзбекистон овозаи бардурӯғ оид ба ин давлати ҳамҷавор пайвастанӣ вилоят барои ҷангомаҷӯёну маҳалгароён мавзӯи асосӣ гардид;

- роҳбарият ва мардуми вилояти Ленинобод, ҷун дигар минтақаҳо, зарари моддиву маънавӣ ва равонӣ мекашиданд ва ҳамеша баҳри якпорчагии Тоҷикистон кӯшиш мекарданд, зеро ҷӣ тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронияшон дар Маҷлиси муассисони Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон таъкид доштанд, «Киштии умеди халқӣ тоҷик баъди тӯфонҳои харобиовар, баъди ихтилофу якдигарнофаҳмӣ ва зиддиятҳои хонумонсӯз оқибат ба соҳили мурод расид... Аён гардид, ки маҳалгарой, манфиати як минтақа ё як гурӯҳи муайяни одамонро аз манфиати Ватану миллат пеш гузоштан ҷӣ бадбахтиҳоеро ба сари халқ меорад» [6 с.11-12].

АДАБИЁТ

1. Абдулов, К. Дар ин дунё. Ҷ.14. Даврони сарнавиштсоз./ К.Абдулов. Душанбе: Адиб, 2007. – 624 с.
2. Изҳороти Кумитаи иҷроияи Шӯрои намојндагонӣ вилояти Ленинобод // Ҳақиқати Ленинобод, 1992. – 13 май
3. Иҷлосияи наҷотбахш. (Иҷлосияи XVI: баъди бист сол).- Хучанд: Анис. 2012, – 452с.
4. Мурочиатномаи Раиси ҷумҳур Раҳмон Набиев ба шаҳрвандони Тоҷикистон аз тариқи телевизион 23 майи соли 1992//Ҳақиқати Ленинобод, 1992. – 26 май
5. Мурочиатнома//Ҳақиқати Ленинобод, 1992. –26 май
6. Набиев, В. Ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятии Тоҷикистони соҳибистиклол / В. Набиев. – Хучанд:Нури маърифат, 2020. – 472с.
7. Пешвои муаззами миллат. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими Истиклолияти давлатӣ. Душанбе, 2019. – 384с.
8. Тавзеҳот оид ба ҳодисаҳои охир аз вазъи иҷтимоии сиёсии Душанбешаҳр ва Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳақиқати Ленинобод, 1992. – 19 май
9. Талаби қатъӣ //Ҳақиқати Ленинобод, 1992. – 9 июл
10. Тоҷикистон нурборон мешавад. Хучанд: Ношир, 2009. – 512с.
11. Худойбердиев, С. Вилояти Суғд. 1000 саволу ҷавоб./С. Худойбердиев. – Хучанд:Р.Ҷалил, 2006. – 405 с.
12. Шарипов, А. Президенти мо! Эмомалӣ Раҳмонов (бо се забон)/ А. Шарипов. Душанбе, 2006. – 344 с. Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ.
13. Шарипов, А, Шамсиддинов, С. Нақши Эмомалӣ Раҳмонов дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истиклолияти миллӣ / А. Шарипов, С. Шамсиддинов. Душанбе: Деваштич, 2005. – 72с.
14. Шарифов, Ҳ. Манзили аҷдодони мо./Ҳ.Шарифов. – Хучанд:Ношир, 2007. – 754 с.

ПОЛОЖЕНИЕ ЛЕНИНОБОДСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

Изучение регионов страны, особенно Ленинобада - одного из промышленных регионов страны на заре независимости Таджикистана и его роли в укреплении независимости, мира и единства - одна из самых актуальных проблем современности и политической науки. В статье исследуется этот аспект

проблемы на основе научных и популярных источников, документов и норм, связанных с этим важным политическим и государственным процессом, и автор добился важных результатов в этом направлении.

Ключевые слова: независимость, однопартийность, многопартийность, общественные организации, местные власти, экономическая блокада, роль Согдийской области, местничество, сепаратизм, экономический кризис, гражданская война, Правительство национального примирения, XVI сессия Верховного Совета, совместное предприятие.

THE SITUATION OF THE LENINOBOD REGION IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

The study of the country's regions, especially Leninabad - one of the industrial regions of the country at the dawn of Tajikistan's independence and its role in strengthening independence, peace and unity - is one of the most pressing problems of our time and political science. The article examines this aspect of the problem on the basis of scientific and popular sources, documents and norms related to this important political and state process, and the author has achieved interesting results.

Key words: independence, one-party system, multi-party system, public organizations, local authorities, economic blockade, the role of the Sughd region, parochialism, separatism, economic crisis, civil war, Government of National Reconciliation, XVI session of the Supreme Soviet, joint ventures.

Сведения об авторе:

Шарифзода Аминджон Абдугаффори, соискатель кафедры политологии ТГУБП (Республика Таджикистан, г. Худжанд), главный редактор газеты «Хакикати Сугд», aminjon.1976@mail.ru

About the author:

Sharifzoda Aminjon Abdugaffori, chaimant for candidate degree of the Department of Political Science, TSULBP (Republic of Tajikistan, Khujand), editor-in-chief of the newspaper «Khakikati Sughd», aminjon. 1976 @ mail.ru

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛҲОИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ДАР АФҶОНИСТОН (НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XX)

Боқиев Р.У., Абдулсабур Қ.

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ;

Афғонистони имрӯза давлатест, ки макони мочарои доимӣ қарор гирифта ба худ на танҳо таваҷҷӯхи сиёсатшиносон ва таърихшиносонро, балки олимони донишмандони дигар соҳаҳоро низ ҷалб кардааст. Солҳои охир Афғонистон ба маркази гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ табдил ёфтааст, ки таъсири он ба кишварҳои ҳамсоя, хусусан Тоҷикистон низ мерасад.

Марзи Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ мақоми хеле муҳимро дорад, чунки дар он тарафи дарёи Панҷ соҳаст, ки гурӯҳҳои террористӣ ба ном «Давлати Исломи» дар вилоятҳои сарҳадӣ нуфуз пайдо кардаанд. Ин гурӯҳҳои террористӣ пас аз шикаст хурдан дар ҳудудҳои Сирия ва Ироқ пош хӯрда, дар вилоятҳои Кундуз, Тахор, Бадахшон ва дигар вилоятҳои Афғонистон, ки ба Тоҷикистон ҳамсарҳад мебошанд макон гирифта, фазои ин давлатро таъмин чандин даҳсолаҳо ноором кардаанд[5.с.23].

Агар ба таърихи таъсибӣ ва таҳаққули гурӯҳҳои сиёҳбасти фундаментализми Афғонистон назар афканем, он ба солҳои 60-ум ва 80-уми асри XX рост меояд. Яке аз сабабҳои асосии пайдо шудани гурӯҳҳои экстремистӣ ин воридашавии қушунҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба Афғонистон ва аз тарафи дигар ин талоши кишварҳои Ғарб, аз ҷумла ИМА барои дар ин сарзамин мустақам ҷойгир шудан буд.

1. «Ҳизби халқи-демократии Афғонистон»(ХХДА) моҳи январӣ соли 1965 таъсис дода шуд, ки мундӣ умурии он Нурмуҳаммад Таракӣ ва Бобрак Кормал ба ҳайси сарвари аввал интихоб гардиданд. Соли 1967 дар дохили ҳизб ихтилофот шиддат гирифта он ба ду гурӯҳ – гурӯҳи «Халқ» ва гурӯҳи «Парчам» ҷудо шуд. Ихтилофоти асосӣ, ки дар байни ин ду гурӯҳ афтада буд, ин ҷорӣ кардани усули «демократии миллӣ» ва ё «демократии халқӣ» дар Афғонистон буд. Нурмуҳаммад Таракӣ тарафдори «демократии халқӣ» буда асолати инқилобро дар таркиби «муборизаи синфӣ» медид. Қисме аз роҳбарони ХХДА аз оғоз тарҳи масъалаи миллиро назарур ва ҳиёнат ба ваҳдати миллӣ дар Афғонистон ҳонда, аз баёни воқеияти талхи таърихӣ дар кишварашон ба ҷудоихоҳӣ муттаҳам сохта, ҳизбро аз вучуди ҷунин афрод пок сохтанд. Гурӯҳҳои «парчам» ва «халқ» ба тарафи худ афсарони артиши миллиро инқом намуда заминаи табaddулотӣ низомиро таъсис медоданд[12.с.23].

Соли 1978 бо тақия ба нуруи артиши миллӣ табaddулотӣ низомии «халқӣ»-ҳо ва «парчамӣ»-ҳо ХХДА ба сари қудрат овард. Роҳбарони ХХДА натавонистанд, ки пас аз воридашавии қушунҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар соли 1979, ҳизбро мустақам намоёнд. Ихтилофотҳои даруниҳизбӣ

«парчамихоро» ба «Чамбияти исломии Афғонистон» ва «халқиҳоро» ба «Ҳизби исломии Афғонистон» мубаддал гардонид[7..с.251].

2. «Ҳизби исломии Афғонистон(Г)», ки ба он Гулбуддин Хикматёр дар Афғонистон роҳбари мекард. Г. Хикматёр тавонист соли 1976 «Ҳизби исломии Афғонистон»-ро дар байни ҷавонони афғон таъсис диҳад. Дар атрофии худ Гулбуддин Хикматёр қариб тамоми қавмҳои пуштубази Афғонистонро ҷамъ оварад. Гуруҳҳои силоҳбадасти ҳизбҳои дар солҳои 1981-1989 дар вилоятҳои Пактия, Пактико, Вазиристон, Қандаҳор, Вардак қарор доштанд. Ин ҳизб масъалаи ваҳдати миллиро бар асоси «уммати ислом» медонад, ва ваҳдати миллиро аз дидгоҳи назарияи муосир қабул надорад. Ба назари онҳо ҳама чиз ислом аст.

Пас аз соли 1991 «Ҳизби исломии Афғонистон» ба шохаҳои мухталиф тақсим гардид, ки ин шохаҳо «Ҳизби муттаҳиди исломии Афғонистон», «Ҳизби сулҳ ва ваҳдати миллий», «Ҳизби адолати исломии Афғонистон» ва «Ҳизби исломии Афғонистон» мебошанд. Дар яке аз ҳуҷҷатҳои «Ҳизби Исломии Афғонистон» гуфта шудааст: «Ин ҳизб не, балки ҳаракатест, ки аз ҳарбиён иборат буда, мақсади он таъмин ва тарбияи устувори аъзоёни он мебошад» [12.с.43].

3. «Ҳизби исломии Афғонистон – Ю.Х.» Роҳбар ин ҳизб Юнус Халес буд, ки он яке аз қанотҳои «Ҳизби исломии» Г.Хикматёр ба ҳисоб мерафт ва маркази он дар ш.Пешовари Покистон буд. Локин соли 1979 ҳизби исломи бо роҳбарии Ю.Халес аз ҳизби исломии Афғонистон, ки ба он Г.Хикматёр раҳбари мекард, ҷудо шуда номи ҳизбро иваз накард. Ю.Халес аз қавми паштуҳо буда, аз соли 1963 то 1973 дар Кобул ба гурӯҳи на он қадар калони рӯҳониён роҳбарӣ мекард. Аъзоёни ҳизби исломии Г. Хикматёрро табақаи миёна – ҳунармандон ва касбон ташкил мекард. Лекин, аъзоёни ҳизби исломии Афғонистон, ки ба он Ю. Халес роҳбарӣ мекард аз аҳли уламо, муллоҳои калон ва ашрофони рӯҳонии Афғонистон иборат буданд. Ҳардуи ин ҳизб бо ҳам муносибатҳои хуб дошта ба ҷабҳаи «Иттиҳоди Мучоҳидини Афғонистон» шомил буданд. Ҳизби Ю.Халес бар зидди роҳбарияти нави Афғонистон дар ибтидои солҳои 80-уми асри XX бераҳмона муқовимат нишон медод ва методҳои террористиро фаълоне истифода мебуд. [7.с.251].

Ю.Халес - ин ягона аз роҳбарони амалкунандаи ҳизбӣ буд, ки мисли А.Ш.Масъуд, дар тамоми давомоти мубориза алайҳи шӯравӣ аз ҳоки Афғонистон набаромадааст. Ю.Халес тавассути яке аз сардорони гурӯҳҳои силоҳбадасти худ Абдул Ҳақ бо роҳбарият ва созмони амниятӣ Англия муносибатҳои худро мустақкам карда, яқумин шуда аз онҳо системаи мушакандози «Блоупай»-ро гирифт. Ҳизби исломии Ю.Халес дар Пешовари Покистон бо роҳбарии Чаллолуддини Ҳаққонӣ таъсис ёфта буд. Ин ҳизб барои ҳимояи аристократҳои Нангаҳор ва Пактиё равона шуда буд. Пас аз таъсис додани ҳаракати «Толибон» асоси ҳизби Ю.Халес ба онҳо пайваست. Ҳоло бошад фарзанди Ю.Халес – Мавлави Чаллолуддини Ҳаққонӣ яке аз сугунҳои асосии ҳаракати «Толибон» дар Афғонистон мебошад[11., с.76].

4. «Чамбияти исломии Афғонистон» (ЦИА) - Роҳбарии умумии «Чамбият» - ро Бурҳониддин Раббонӣ, собиқ профессори фалсафаи донишгоҳи Кобул, ки зиёда дар вилояти Бадахшони Афғонистон шӯҳрат дошт, тавонист дар атрофии худ тоҷикони Афғонистонро муттаҳид созад. Гурӯҳҳои мусалаҳи ин созмон аз солҳои 1981 то солҳои 1989 дар вилоятҳои Ҳирот, Бодғиз, Фарёб, Ҷаузҷон, Самангон, Қундуз, Тахор, Бағлон, Бадахшон ва водии Панҷшер ҷойгир буданд. Роҳбарият ва сохтори қудратии «Чамбияти»-ро асосан гуруҳҳои этникии ин вилоятҳо - тоҷикон, паштуно, узбекон ва туркманҳо ташкил медоданд. «Чамбияти исломии Афғонистон» дар солҳои 1981-1986 аз 15 то 25 ҳазор нафар гурӯҳҳои силоҳбадастро дар бар мегирифт. Гуруҳҳои «Чамбият» дар вилоятҳои Шимоли Афғонистон амал мекарданд, ки ба он вилоятҳои Балх, Ҷаузҷон, Самангон, Қундуз, ва Бадахшон дохил мешуданд[4.с.514].

Ба Б. Раббони муяссар гардид, ки дар баробари дигар мардумони форсизабон, гуруҳҳои этникии шиамазҳаби Афғонистонро ба тарафи худ майл созад ва бо роҳбарияти Эрон муносибатҳои худро пурзӯр намояд. Дар оянда қисми зиёди қўмакҳои молӣ, пули, озуқа ва силоҳ тавассути Эрон ба гурӯҳҳои силоҳбадасти чамбиятиҳо мерасид.

Б.Раббонӣ бо сардори «Ҳизби исломии Афғонистон» Гулбуддин Хикматёр муносибатҳои наздик надовшт, чунки барои яққаҳокимияти дар тамоми Афғонистон ин ду ҳизб байни худ доимо муборизаи ғайриошкорӣ дохилӣ мебуданд.

5. «Иттиҳоди исломии озодихоҳи Афғонистон» (ИИОА) солҳои 1981- 1982 таъсис ёфт. Роҳбари ин ҳизб Абдул Расул Сайёф, соли таваллудаш 1945, зодаи вилояти Пағмони Кобул. Дар Амрико таҳсил кардааст. Пас аз таъсисёбиаш бо дигар ҳизбҳо, ҷабҳаҳо ва ҳаракатҳои зиддишӯравии Афғонистон муттаҳид мегардад. А.Сайёф яке аз наздикони роҳбари ҳизби исломии Афғонистон Г.Хикматёр буд. 6. «Ҷабҳаи халқи озодихоҳии Афғонистон» (ҚХОА) - роҳбараш Сигбатулло Моджадеди буд. Шахсияти дигаре, ки дар арафаи муборизаи зидди артиши шӯравӣ худро нишон дода буд ин Сигбатулло Моджадеди буд, ки худро бо роҳбарони Арабистони Саудӣ пайваст ва дар охир яке аз сардорони «ваҳобизми» Афғонистон гардид. Гурӯҳҳои силоҳбадасти зиддишӯравии ин ҷабҳа дар вилоятҳои Кобул, Логар, Нангарҳор, Пактия, Кунар, Асадобод ва дигар қисмати қабилҳои пуштубазон паҳн

гардида буд. Сигбатулло Моджадеди пайваста аз Арабистони Саудӣ, Египет, Қувайт кӯмакӣ пулӣ ва молӣ мегирифт. Яроку озуқа барои гӯрӯхҳои ин ҷабҳа доимо ва сари вақт меравиданд. Муносибаташ бо Г.Хикматёр он қадар хуб набуд, чунки дар ҳалли масъалаҳо бисёр нофаҳмиҳо дида мешуд, хусусан дар сохти ҷамъияти Афғонистони оянда. Ақидаҳои сиёсии С.Моджадедиро ҳамчун ақидаҳои куҳан ва фарсудашуда меҳисобанд.

7. «Ҷабҳаи исломии миллии Афғонистон» (ЧИМА) ҳанӯз соли 1978 таъсис ёфта буд. Ин «Ҷабҳа» дар Покистон бо сарвари Пир Саидахмад Гейлонӣ таъсис ёфтааст. Аксари аъзоёни ин ҷабҳа аз мардумони паштузабон иборат буд. Техдоди аъзоён ва гуруҳҳои силоҳбадасти «Ҷабҳа» аз 10 то 15 ҳаз. нафар расида буд. «Ҷабҳа» асосан аз тарафи созмони ҷосусӣ-иттилоотии Амрико таъсис ёфта, кӯмакҳои худро сари вақт ба «Ҷабҳа» мерасониданд. Пир Саид Гейлонӣ, яке аз наздикони собиқ шоҳи Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ буд. Вақти зиёди худро С. Гейлони дар Аврупо ва Амрико мегузаронид[].

8. «Ҷабҳаи начоти миллии Афғонистон» соли 1978 дар як эътилоф бо «Ҷамъияти исломии Афғонистон» барпо гардид. Роҳбари Ҷабҳа - Сигбатуллоҳи Муччадеди сиёсати худро аз «Ҷамъияти исломии Афғонистон» оҳиста-оҳиста дур кашид. Ин қараёни сиёсии дини ва исломи буда ба равишҳои муосир ва ҳалли масъалаҳои милли камтар аҳамият меоданд[7.с.253].

9. «Ҳаракати исломии Ҷумҳурии Афғонистон» (ҲИҶА). Раҳбари ин ҳаракат Муҳаммад Наби буда он моҳи августи 1979 таъсис ёфт. Дар гӯрӯхҳои ин ҷабҳа зиёда аз 10 ҳазор муҳолифини шуравӣ меҷангиданд. Аксари онҳо аз вилоятҳои Логар, кобул, Ғазни, Қандаҳор, Пактия буда дар ин вилоятҳо тарафдорони худро зиёд доштанд. Дар ҳайати ҷабҳа инчунин афсарон ва қумандонони собиқ даврҳои шоҳии Афғонистон шомил буданд.

10. «Иттиҳоди исломии мучоҳиддини Афғонистон» ва ё «Иттиҳоди исломии ҳафтгона» (ИИМА-7). Ин иттиҳоди ҳафтгонаи зидии артиши Шӯравӣ соли 1985 моҳи феврал дар натиҷаи нофаҳмиҳои дохилии роҳбариятҳо ва ҳизбҳои зиддишӯравӣ «Иттиҳоди ҳафтгона» таъсис гардид. Ба ин «Иттиҳод» 7 ҳизб - «Ҳизби исломии Афғонистон» (Г.Хикматёр), «Ҳизби исломии Афғонистон» (Ю.Халес), «Ҷамъияти исломии Афғонистон» (Б.Раббони), «Иттиҳоди исломии озодибахши Афғонистон», «Ҷабҳаи миллии исломии Афғонистон», «Ҳаракати исломии Ҷумҳурии Афғонистон» шомил шуда буд. Умуман дар ҳафтгонаи таъсисёфтаи Пешовар саҳми на А.Саёф ва на дигарон ба Б. Раббони ва Г.Хикматёр расида наметавонистанд[12.с.59].

Таъсиси «Иттиҳоди 7» - гона мақсади асосии худро дошт, ки он боз барои аз хориҷ ба даст овардани кӯмакҳои молию пули аз тарафи роҳбарони ҳизбҳо, ҷабҳаҳо ва ҷамъияту ҳаракатҳои муҳолифин буд. Аз хориҷ, асосан Амрико ва Аврупо, кӯмакҳо ба номи «Иттиҳоди 7- гона» равона мегардид, ки баъдан он дар байни роҳбарони онҳо тақсим мешуд. Худи Амрико барои дастгирии «Иттиҳоди 7-гона» дар соли 1985 қариб 500 миллион доллари амрикоӣ маблағгузорӣ кард. 11.«Ҷунбиши миллии ва исломии Афғонистон» пас аз хориҷ шудани қувваҳои мусаллаҳи Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1989-1991 дар мавриди табдили генерал Муъмин Андаробӣ, яке аз фармондеҳони қудратманди тоҷик дар қисмати Шимоли Афғонистон, дар бандари Хайратон ва ш. Мазори - Шариф бо ташаббуси генерал Абдурашид Дустум таъсис дода шуд[7.с.248].

12. «Ҳаракати Толибон» аввалан дар Покистон якумин пойгоҳи худро ҳанӯз дар арафаи баровардани қушунҳои шӯравӣ, соли 1989 бо роҳбарии ИМА таъсис доданд. Асоси ин ҳаракати террористиро хонандагон ва толибилмони мадрасаҳои Афғонистон ташкил мекарданд. Соли 1994 бо баҳонаи таъмини амният ва шарияти ислом дар Афғонистон аз мадрасаҳои динии Пешовар, Қветта, Қарочӣ толибон бо ҳимояи қувваҳои амнияти Покистон ва Амрико вориди Афғонистон шуданд. Бо дастгирии мамлакатҳои араб, аз ҷумла Қатар, Арабистони Саудӣ ин ҳаракат вазъи сиёсии Афғонистонро ба даст гирифтанд.

Дар як муддати кӯтоҳ қисмати зиёди минтақаҳои паштунишини Афғонистон ба «Толибон» пайвастанд. Ба «Толибон» намояндагон ва гуруҳҳои силоҳбадасти «Ҳизби исломӣ»- и Мавлави Холес, «Ҷабҳаи начоти исломии Афғонистон» ва норозиёни «Ҳизби демократии-ҳалқии Афғонистон», «Ҳаракати инқилобии исломии Афғонистон», паштузабонони «Иттиҳоди исломӣ» ва «Ҷамъияти исломии Афғонистон», ки бо Амрико, Арабистони Саудӣ пайваст буданд, ба «Толибон» ҳаматарафа кумак карда ба тарафи онҳо гузаштанд.

«Толибон» дар ибтидои солҳои 90-ӯми асри XX фаъолияти худро дар 3 самти Афғонистон тақсим кардаанд:

1. Гӯрӯҳи толибони силоҳбадасте, ки ба «Шӯрои Қветта» вобастагӣ доранд, дар вилоятҳои Қандаҳор, Хилманд, Нимрӯз, Ҳирот, Ғур ва Бодғиз фаъолият мекарданд.

2. Гӯрӯҳи толибоне, ки танҳо марказашон дар Пешовар мебошад, дар дар вилоятҳои Нангарҳор, Кунар, Лағмон, Нуристон фаъолият мекарданд.

3. Гӯрӯҳи Ҷалалидини Ҳаққонӣ (писари роҳбари ҲИА - Юнус Холис) дар ҳудудҳои вилоятҳои Пактия, Пактико, Ғазнӣ, Майдони Вардак, Лугар, Хуст ва Кобул фаъолият мекарданд[3.с.255].

Танҳо мардумони тоҷик дар Панҷшер бо сарвари Аҳмад Масъуд (писари Аҳмадшоҳи Масъуд), узбекҳо дар Сари - Пул, Маймана, Форёб, Ҷоузҷон бо роҳбарии Абдурашид Дустум, мардумони «ҳазора» дар дараи Каён бар зидди гурӯҳҳои «толибон» солҳои 1992-1996 муқовимати сахт нишон доданд. Писари «Шери Панҷшер»- Аҳмад-шоҳ Масъуд нагузошт, ки толибон ба дараи Панҷшер ворид шаванд.

Терроризм дар Афғонистони имрӯза авлодҳо, қавму қабилаҳо ба худ майл сохта ба сари мардуми афғон мусибати зиёд овардааст. Ҳоло дар Афғонистон зиёда аз 60 ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ вучуд дорад, ки дар ихтиёри онҳо гурӯҳҳои мусаллаҳ вучуд дорад. [9.с.23].

Дар шароити ҳозира вазъияти сиёсӣ ҳарбии музофотҳои Бадахшон, Тахор ва Кундузи Афғонистон, ки бо Тоҷикистон ҳамсарҳадмебошад таъсири худро ба Тоҷикистон мерасонад. Пас аз баромадани қувваҳои Артиши Амрико аз Афғонистон «Толибон» ба қудрат расиданд. Вазъи дохилии Афғонистон то ба ҳол ором нагардидааст. Байни мардум ва ҳукумати нав дар вилоятҳо низоъҳо ва норозигиҳо вучуд дорад.

АДАБИЁТ

1. Ганковский Ю.В. История Афганистана с древнейших времен до наших дней. М.: Мысль. 1982.-368с.
2. Коргун В.Г. История Афганистана. XX век.- М. Инст-т востоковедения. «Крафт+».- 2004. – 529 с.
3. Файзуллоҳ Ҷалол. Қудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. – Душанбе.-Эр-граф.2019. -351с.
4. Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX –первой половине XX века. Москва-Душанбе: Дониш, 2001.
5. Искандаров Қ. Афғонистон: Толибон ва ташаққули марказҳои террористӣ. -Душанбе. - Ирфон, 2003. – 162с.
6. Рустомал Э. Рушди демократӣ ва таъя ба демокроси мутараққӣ. - Кобул. 2000. – 122с.
7. Сикоев Р.Р. Талибы(религиозно-политический портрет).М., Крафт. - 2004.-264 с.
8. Спольников В.Н. Афганистан. Исламская оппозиция: истоки и цели. М., 1990. - 162.
9. Хисравшоҳи С.Х. Нехзатҳои исломии Афғонистон. Техрон. 1995. – 174с.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И ДВИЖЕНИЙ В АФГАНИСТАНЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XX В.)

Во второй половине XX века социально-политическая ситуация в Афганистане резко ухудшилось, что было связано с возникновением большого количества политических партий и течений. Авторы приводят историю возникновения ряд политических партий и движений, которые были связаны с изменением Конституции, согласно которой монарх Захир-шах разрешил участвовать в Парламенте другим находящимся на нелегальном положении политическим партиям и движениям.

Авторы акцентировали внимание на историю возникновения не только политических партий, но и на истоки появления фундаментализма, террористических вооруженных групп, имеющие антиправительственную ориентацию в Афганистане, в частности вооруженных группировок «талибан», которые захватили власть в Афганистане в середине 90-годов XX в.

Ключевые слова: Афганистан, партия, Исламская партия Афганистана, Кабул, группа, Саудовская Аравия, национальное единство, Америка, исламская партия, Советская армия.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE OF POLITICAL PARTIES AND MOVEMENTS IN AFGHANISTAN (SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY)

In the second half of the twentieth century, the socio-political situation in Afghanistan deteriorated sharply, which was associated with the emergence of a large number of political parties and movements. The authors cite the history of the emergence of a number of political parties and movements that were associated with a change in the Constitution, according to which the monarch Zahir Shah allowed other illegal political parties and movements to participate in the Parliament.

The authors focused on the history of the emergence of not only political parties, but also on the origins of the emergence of fundamentalism, terrorist armed groups with an anti-government orientation in Afghanistan, in particular the Taliban armed groups that seized power in Afghanistan in the mid-1990s.

Key words: Afghanistan, party, Islamic Party of Afghanistan, Kabul, group, Saudi Arabia, national unity, America, Islamic Party, Soviet army.

Сведения об автор

Бокиев Р.У. доцент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени А.Рудаки.

Абдулсабур К. - соискатель кафедры таджикской фольклорной истории Кулябского государственного университета имени А. Рудаки.

About the author:

Bokiyev R.U. Associate Professor of the Department of Tajik People's History of Kulob State University named after A. Rudaki.

Abdulsabur K. - candidate for the title of the department of Tajik folk history of Kulob State University named after A. Rudaki.

АСОСҲОИ ИЛМӢ – ТАЪРИХӢ ОИД БА НАЗОРАТИ РАВАНДИ ТАЪМИНОТИ МЕТРОЛОГӢ ВА СТАНДАРТУНОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Кабиров Ф.О.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Бояд иброн намуд, ки соҳаи стандарткуноӣ ё худ меъёрбандӣ дар ҷомеа падидаи нав нест, балки он таърихи беш аз ҳазорсола дорад. Меъёрбандӣ чун соҳаи муҳими хоҷагӣ дар таърихи кишвари мо охири асри IX, дар давраи давлатдории Сомониён пайдо шуда, «Девони муҳтасиб» унвон дошт. Дар ин бора Аллома Бобочон Ғафуров дар асари худ «Тоҷикон» нигоштааст: «Яке аз девонҳои (вазиратҳои) дастгоҳи давлати Сомониён «Девони муҳтасиб» ном дошт. Девони муҳтасиб ба бозор, тарозу, молҳои фурӯш назорат мекард. Вай метавонист фурӯши молҳои қалб ва номатлубро боздорад ва бо нархи гарон фурӯштани маҳсулотро манъ кунад. Шаҳре набуд, ки муҳтасиби худро надошта бошад». [3.454-455].

Истилоҳи «стандарт» дар забони тоҷикӣ калимаҳои ҳаммаъно ба вожаи меёр, ҳад, андоза, қолаб, шакли мураттаб, низоми дар бар мегирад. Ҳанӯз дар минтақаҳои тоҷикнишин ба монанди Панҷакент, Уроғтеппа, Хӯҷанд, Ғалғар, Ҳисор, Кӯлоб ва дигар марказҳои тичоратӣ барои таъмини назорат ва риояи истифодабарии воситаҳои ченак дар бозорҳо шахсони муттасадӣ арбобон ва муҳтасибон таъин мешуданд, ки назорат аз болои ҷаълияти онҳоро идораи қозӣёт ё қозикалон амалӣ мекард [3, 455].

Қобили зикр аст, ки дар таърихнигории даврони Шуравӣ пажӯҳишҳои илмие анҷом дода шуда буданд, ки ба омӯзиши ҳодиса ва далелҳои гуногуни мушкilotи ташаккул ва таҳаввули низоми стандартизатсия бахшида шудаанд. Яке аз таҳқиқоти муҳим ва назаррас дар ин самт таҳқиқоти А.А. Александрова «Пайдоиш ва рушди стандартҳо дар ИҶШС (солҳои 1917-1940)» ба шумор меравад, ки дар он таҷрибаи таърихӣ қарқард ва қорӣ намудани стандартҳо дар ИҶШС дар давраи солҳои 1917-1940 таҳлили қиддӣ ёфтааст. [1.56]

Маълум менамоем, ки масоили таърихи стандартизатсияи Шуравӣ дар китобҳо ва асарҳои илмӣ доктори илмҳои техникӣ, профессор В.В. Бойцов низ инъикоси қурраи худро ёфтаанд. Таҳқиқоти аввалини ӯ, ки паҳлуҳои муҳими таърихи соҳаи стандартизатсияро аз солҳои аввали ташаккулёбии ИҶШС-то солҳои 60 –уми асри XX дар бар мегирад, соли 1967 ба таъри расида буд. Зикр менамоем, ки муаллиф дар баробари таҳлили таҷрибаи таърихӣ стандартизатсия дар соҳаи хоҷагии халқ, ба саҳми олимони ва ҷаълоии давлатӣ дар таъсиси пойдевори ташкилӣ ва методологии стандартизатсия дар кишвар низ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудааст. [2.150]

Дар китоби олимони рус Сергеев А.Г., Латышев М.В., Терегеря В.В. «Метрология, стандартизация, сертификация» тамоми паҳлуҳои соҳаи стандарткуноӣ ё худ меъёрбандӣ, вобаста ба марҳалаҳои таърихӣ ва рушди соҳаи маъкур дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ таҳлили ҳаматарафа гардида, мақсад ва вазифаҳои ин соҳа дар таълим ва тайёр қардани мутахассисони қасбӣ низ нишон дода шудааст. [7.492]

Бояд иброн намуд, ки моҳи декабри соли 1991, бо Қарори Шӯрои Вазирони ҚШС Тоҷикистон шӯъбаи ҷумҳуриявӣ стандартизатсия ташкил дода шуд, ки ба зиммаи он вазифаҳо оид ба стандарткуноӣ, назорати риояи ченаки ягона, таъмини ҷаълияти сертификаткунонии истеҳсолот ва тичорат, назорати давлатӣ аз болои риоя намудани иҷроиши стандартҳо ва воситаҳои ченкунӣ дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шуд. Дар баробари ин қарор, инчунин Низомнома дар бораи самтҳои асосии ҷаълият низ таъдиқ гашт. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои аввалини истиқлолияти давлатӣ бобати риояи қоида ва меъёрҳои стандарт диққати зарурӣ меод. Тибқи қарори Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯъбаи ҷумҳуриявӣ стандарткуноӣ мебоист талаботи стандарткуноӣ, ягонагии андозагирӣ, сертификаткуноӣ, назорати давлатии риояи талаботи стандартҳо ва воситаҳои андозагириро таъмин менамуд.

Баъди ба даст овардани истиқлолият дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи таъмини риояи ченакҳо ва андозаҳои ягона дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ рӯи қор омад. Бо ҳамин мақсад, соли 1992 дар дохили Агентии «Тоҷикстандарт» барои амалӣ қардани назорати давлатӣ оид ба воситаҳои ченак Раёсати назорати давлатӣ оид ба риояи таъминоти метрологии истеҳсолот ва тафтишоти воситаҳои ченак таъсис дода шуд.

Бояд қайд намуд, ки хусусиятҳои таърихӣ рушди сохтори Агентии «Тоҷикстандарт» дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам вазифаи давлатиро иҷро қарда, дар баробари ин сохтори Агентӣ бо дастии давлат сол аз сол бо шароити қорӣ ва технологияи муосир барқурдор гардид. Ҷаълияти марказҳои ташхисӣ ва таъмини онҳо бо технология ва асбобҳои ташхисӣ шаҳодат аз он медахад, ки дар ин самт қори ин сохтор рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Озмоишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои вақолатномаи байнидавлатӣ гардиданд ва ин шаҳодати ғтирофи онҳо аз тарафи созмонҳои байналмилали мебошад. Агар дар соли аввали ҷаълияти Агентии «Тоҷикстандарт» дар ҷумҳури ду озмоишгоҳ амал мекарданд, пас дар соли 2021 шумораи онҳо зиёда аз 13 адад расид ва тамоми гузаргоҳҳои байналмилалӣ тичоратӣ мамлакат бо озмоишгоҳҳо таъмин гардиданд.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки роҳбарӣ аз болои таъминоти метрологии истеҳсолот ва назорати воситаҳои андозагирӣ аз тарафи сохторҳои **Агентии «Тоҷикстандарт»**, ки аз замони соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори худ оғоз кард, дар ин муддат ба муваффақиятҳои беназир расид.

Агар ба таърихи озмоишгоҳҳои ташҳисии Агентии «Тоҷикстандарт», ки мақсади асосии онҳо таъмини бехатарӣ ва назорати сифати маҳсулоти ҳӯроқа дар бозор ва нуктаҳои савдои хизматрасонии кишвар мебошад, назар афканем, маълум мешавад, ки то солҳои 90-ум дар сохтори Агентӣ ҳамагӣ 2 озмоишгоҳ яке дар шаҳри Душанбе ва дигаре дар шаҳри Хучанд амал мекарданд.

Раёсатҳои Агентии «Тоҷикстандарт» назорати давлатӣ оид ба риояи талаботи стандартӣ, таъминоти метрологии истеҳсолот ва тафтишоти воситаҳои ченак ва бозрасии давлатии савдори дар шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти назорат қарор медиҳанд. Аммо тағйир дар чомеаи сармоядорӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он қадам ниҳод ва афзоиши истеҳсолкунандагони дохилӣ тақозо намуд, ки фаъолияти ин субъектҳо доир ба стандарткунӣ ва метрология қонунгузорӣ шаванд. Аз ҳамин лиҳоз, 14 декабри соли 1996, таҳти №333, бо имзои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Э. Ш. Раҳмонов Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартонӣ» қабул шуд. Қабули ин қонун қорҳои стандарткунӣ кишварро мутобик ба талаботи бозори ҷаҳонӣ тақвият бахшида, самтҳои асосии фаъолияти ин сохторро муайян менамояд. Дар давоми солҳои 1995-2000 тавассути қонуни мазкур стандартҳои нави ҷумҳуриявӣ рӯи қор омаданд.

Бояд зикр намуд, ки Агентии «Тоҷикстандарт» ҳамчун мақомоти идоракунии ҷумҳуриявӣ эътироф шуда, меъёрои муҳофизати давлатии манфиати истеъмолкунандагон ва давлатро бо истифодаи усул ва воситаҳои стандарткунӣ муайян месозад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартонӣ» Агентии «Тоҷикстандарт» вазифадор гардидааст, ки сиёсати давлатиро дар бобати стандарткунӣ татбиқ намояд, назорати давлатиро оид ба риояи талаботҳои ҳатмии меъёрӣ ба роҳ монанд ва дар системаи стандарткунӣ байналмилалӣ иштирок намояд. Дар баробари ҳамин Агентии «Тоҷикстандарт» кӯшиш мекунад, ки кадрҳои касбии соҳаи стандарткунӣ тайёр намояд, қоидаҳои қабули стандартҳои байналмилалӣ ва минтақавиро бо стандартҳои дохилӣ мутобик карда, амалӣ шудани онҳоро таъмин намояд.

Имрӯз дар фонди давлатии стандартҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 26 ҳазор адад стандартҳои соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ (ба монанди истеҳсоли маҳсулот, қору хизматрасонӣ, ҳифзи муҳити зист, маводди сохтмон, маснуоти техникаи тиббӣ ва ғ. мавҷуданд. Фонди давлатӣ стандартҳои миллий, байнидавлатӣ ва байналхалқиро дар бар мегирад.

Мувофиқи қонунҳои амалкунанда Агентии «Тоҷикстандарт» намояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шӯрои байнидавлатӣ оид ба стандарткунӣ, метрология ва сертификаткунӣ ва Иттиҳоди байниминтақавӣ оид ба стандарткунӣ буда, дар мувофиқа бо вазорату идораҳои дахлдор лоиҳаи стандартҳои минтақавӣ таҳияшударо баррасӣ менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати бартараф намудани монеаҳои техникаӣ дар савдои умумиҷаҳонӣ ва баланд бардоштани иқтисодии содиротии кишвар бо пешниҳоди Агентии «Тоҷикстандарт» давоми чанд сол аст, ки бо Комиссияи мазкур ҷиҳати истифодабарии стандартҳои кишварзӣ сифат бо мақсади дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, ба хусус кишварзон ва содироткунандагон ва истифодаи стандартҳо дар савдои байналмилалӣ ҳамкорӣ дорад.

Дар чомеаи мутараққӣ стандарткунӣ яке аз воситаҳои идоракунии ҳоҷагии халқ ҳисоб меёбад. Стандарткунӣ усули илмӣ батартибандозии феҳраст ва сифати маҳсулоти истеҳсолшавандаро дар миқёси давлат ифода намуда, ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ таъсири бевосита мерасонад. Стандарти давлатӣ барои муттамақазонии таҷрибаи пешқадами саноатӣ ва дастовардҳои муносири илму техника равона карда шуда, онҳоро бо дурнамои рушди ҳоҷагии халқ алоқаманд менамояд. Бинобар ин стандарт ба меъёри талаботи зарурии ҷамъиятӣ нисбати сифати маҳсулот таъдил меёбад.

Стандарткунӣ ҳамчун фаъолияти амалӣ муқаррар намудани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ оид ба стандарткунӣ ва истифодаи қоида, меъёр ва талаботро дар бар мегирад, ки дар соҳаҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ ҳалли муносиби вазифаҳои тақроршавандаро таъмин менамоянд. Фаъолияти мазкур барои иҷрои амалҳои зерин равона карда шудааст: таъмини маҷмӯии меъёриву техникаи тақмили ҳамаҷонибаи идоракунии ҳоҷагии халқ; сермаҳсул гардонидани истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва баланд бардоштани самаранокии он; вуҷуд бахшидани пешрафти илмию техникаӣ ва беҳсозии сифати маҳсулот; истифодаи оқилона ва сарфачӯёнаи захираҳо. Стандарткунӣ ҳамчун низоми идоракунии фаъолияти амалӣ дар асоси Низоми давлатии стандарткунӣ (НДС), ки низоми идоракунии нақшавӣ фаъолият оид ба стандарткунӣ ҳисоб меёбад, амалӣ гардонида мешавад. Он ба маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъёриву техникаӣ, ки ҷиҳати ташкил ва тарзи иҷрои қорҳои амалӣ оид ба стандарткунӣ талаботи байни ҳам алоқаманд кардашударо муқаррар менамоянд, таъя мекунад.

Таъсисёбии низоми ягонаи мақомот ва ҳадамоти стандарткунӣ кишвар барои иштироки доираи васеи мутахассисони соҳаҳои илм, техника, иқтисодиёт ва идоракунии қорҳои оид ба стандарткунӣ мусоидат намуда, омилҳои асосии пешрафти иқтисоди Тоҷикистони соҳибистиклол

гардид. Дар ин самт кори муҳимро сохтори мақомот ва хадамоти стандартонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар симои Агентии «Тоҷикстандарт», бозӣ мекарданд, ки ба дӯши онҳо вазифаҳои зерин гузошта шуданд: амалигардонии сиёсати техникӣ дар соҳаи стандарткунонӣ; таъмини мавҷудият ва тараққиёти низоми давлатии стандарткунонӣ, аз ҷумла ба манфиати мудофия; дар стандартҳо муқаррар намудани талаботи ҳатмӣ нисбати маҳсулот кор ва хизматрасонӣ; таъкили кор ҷиҳати ҳамоҳангсозии меёриҳои техникӣ ва талаботи стандартҳои миллий бо стандартҳои байналхалқӣ ва байнидавлатӣ; таъкили таҳия, экспертиза, тасдиқ ва бақайдгирии давлатии асноди меёрий оид ба стандарткунонӣ, нашр ва ба ҷонибҳои манфиатдор дастрас гардонидани онҳо; таъкили таъминоти иттилоотӣ оид ба масъалаҳои стандарткунонӣ; амалигардонии назорати давлатии стандартҳо дар иттиҳодия, корхона, ташкилот новобаста аз шакли моликият ва тобеият, инчунин шаҳрвандоне, ки бо ғайриқонунии соҳибкорӣ (бе маълумоти шахси ҳуқуқӣ) машғуланд; тасдиқи ташкилотҳои асосӣ ва бунёди оид ба стандарткунонӣ, кумитаҳои техникӣ (мувофиқи феҳрасти «Тоҷикстандарт»); намоёндогӣ намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкилотҳои байналхалқӣ оид ба стандарткунонӣ.

Дар баробари ин давлат тавассути марказҳои маҳаллии стандарткунонӣ истеҳсоли маҳсулот, кор (раванд), хизматрасонӣ, ки таҳти стандартонӣ бояд қарор гирад, таҳти назорат қарор мегирад. Ҳамчунин шакли хизматрасонӣ ба аҳоли ҳамчун объекти стандартонӣ низ дар зери назорати сохторҳои стандартӣ қарор дорад. Маҳсулоти тайиноти истеҳсолию техникӣ ва молҳои нисбати мардум, ки ба онҳо миқдори зиёди стандартҳо таҳия шудаанд, объектҳои нисбатан анъанавии стандартонӣ ҳисоб меёбанд. Инчунин равандҳои технологияи намунавӣ, шакл ва усулҳои таъкили меҳнат ва истеҳсолот, қоидаҳои иҷро қардани амалиётҳои истеҳсолотӣ ва назоратӣ, ҳамаи нақл ва нигоҳдории маҳсулот ва дигарон низ объектҳои стандарткунонӣ ба шумор мераванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи талхи Иттиҳоди Шӯравиро дар соҳаи стандарткунонӣ ба назар гирифта, дар замони истиқлолият ин соҳаро бо стандарти ҷаҳонӣ таъсис намуд. Тақсими вазифаҳо, мустақилияти стандартии корхонаҳо, ғайриқонунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва бартараф қардани монеаҳои сунъӣ ва бюрократӣ боиси рушди бештари соҳа гардид. Азназаргузаронӣ ва ивази доимии стандартҳои кӯҳна, гузаронидани экспертизаи лоиҳаҳо, ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии корхонаву вазоратҳо, робитаҳои байналмилалӣ ва дигар омилҳо ба афзоиши обрӯи стандарти ватанӣ мусоидат намуданд.

Ғайриқонунии системаи ягонаи мақомот ва хадамоти стандартонии кишвар дар роҳи тақвият бахшидани соҳаи метрология ва стандартонӣ мусоидат намуда, омилҳои афзудани сиёсати техникӣ, тараққиёти низоми давлатии стандартонӣ, ҳамоҳангсозии меёриҳои техникӣ ва талаботи стандартҳои миллий бо стандартҳои байналхалқӣ гардид. Рушди бемайлони ғайриқонунии ҷомеа дар самти истеҳсолот, хизматрасонӣ ва дигар намуди ғайриқонунӣ боиси ба тартиби муайян даровардани ин муносибатҳо ва ҷорӣ қардани меёриҳои умумии ҳисоб, мутобиқат ба сифат, тартибот пешбинӣ, зарурат ва дигар талаботҳо гардид. Дар баробари истеҳсолот инчунин сатҳи хизматрасонӣ низ ҳамчун объекти стандартонӣ, дар мадди назари давлат қарор дорад.

Ҳоло бошад, дар сохтори Агентӣ ғайр аз ду озмоишгоҳи номбаршуда, 13 озмоишгоҳҳо амал мекунанд. Ҳамаи ин озмоишгоҳҳо бо дастгоҳҳо ва маводҳои зарури таҳлиси таҷҳизонда шуда дар он зиёда аз 134 нафар мутахассисони баландхатисос ҷои кори пайдо қарданд.

Истиқлолияти давлатӣ ба мо имконият дод, ки мутахассисон ба мамлакатҳои хориҷи кишвар сафар намуда, таҳассус ва таҷрибаи худро баланд созанд ва бо ҳамкасбони худ шиносӣ пайдо кунанд.

Мақсади ғайриқонунии ҳамаи озмоишгоҳҳои таҳлисии Агентӣ ба як самт - нигоҳдории амнияти озуқаворӣ кишвар равона қарда шудаанд. Мутахассисони он масъули ҳифзи ҳаёт, тандурустӣ ва осоиштагии шаҳрвандони кишвар мебошанд кори ҳамаи онҳо вобастагӣ дорад. Онҳо омодаанд, ки тамоми қувва ва дониши худро барои он сарфа намоёнд, ки маҳсулоти шубҳанок ва бе сифат дар руи дастархони истеъмолкунандагон ҷой надошта бошанд.

Ҳамин тариқ маълум мегардад, ки рушди соҳаи метрология ва стандарткунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърих қадима дошта, вобаста ба асосноккунии илмӣ-таърихӣ имрӯз ҳамчун мақомоти ҳосаи давлатӣ дар ин соҳа ғайриқонунӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Александрова А.А. Возникновение и развитие стандартов в СССР (1917-1940 гг.): М.: 1971; Научные и технические библиотеки СССР. 1975. № 8.
2. В.В. Бойцов Стандартизация в народном хозяйстве СССР. 1917-1967 гг. М., 1967. 274 с
3. Гафуров Б. Ҷ. Тоҷикон. Китоби якум нашриёти «Ирфон» Душанбе – 1983. сах. 454-455;
4. М.Т.Идиев, И.М.Мирзомиддинов, Д.М.Бобоев. Стандартизация, метрология ва сертификатсия. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, 2016. сах. 14-15;
5. М.Ш. Холов, Х.А. Каюмова Метрология и хронология Восточной Бухары и Западного Памира (втор. полов. XVIII - начало XX вв). – Душанбе: «Дониш», 2013. - 212 с.
6. Руководство ИСО/МЭК «Стандартизация и сложные виды деятельности: Общий словарь», 2000.
7. Сергеев А.Г., Латышев М.В., Терегер В.В. Метрология, стандартизация, сертификация Учебное пособие. М.: Логос, 2003. 536 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартикунонӣ» ш. Душанбе 29 декабри соли 2010 №668

НАУЧНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ МЕТРОЛОГИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ И СТАНДАРТИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор анализирует научно-исторические основы контроля за процессом метрологии и стандартизации, а также текущую деятельность Агентства по стандартизации, метрологии, сертификации и торговой инспекции при Правительстве Республики Таджикистан. Следует отметить, что Агентство «Таджикстандарт» за период государственной независимости Республики Таджикистан добилось новых успехов.

Ключевые слова: производство, процесс, агентство, снабжение, структура, контроль, соответствие, измерение, стандартизация, стандартизация, промышленность, организация, метрология.

SCIENTIFIC AND HISTORICAL BASES OF MANAGEMENT OF THE PROCESS OF METROLOGICAL PROCESSING AND STANDARDIZATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author analyzes the scientific and historical foundations for monitoring the process of metrology and standardization, as well as the current activities of the Agency for Standardization, Metrology, Certification and Trade Inspection under the Government of the Republic of Tajikistan. It should be noted that the Agency «Tajikstandart» for the period of state independence of the Republic of Tajikistan has achieved new successes.

Key words: production, process, agency, supply, structure, control, compliance, measurement, standardization, standardization, industry, organization, metrology.

Сведения об авторе:

Кабилов Фирдавс Одишоевич – Технологического университета Таджикистана, соискатель кафедры машин и аппаратов пищевых производств, E- mail: firdavskabir@mail.ru, Телефон: 915480348

About the author:

Kabirov Firdavs Odilshoevich - Technological University of Tajikistan, applicant for the Department of Machines and Apparatuses for Food Production named, E-mail: firdavskabir@mail.ru, Phone: 915480348

ВАЗЪИ ФАРҲАНГИИ КҶҲИСТОНИ ДАРВОЗ ДАР НИМАИ ДҶҶҶҶҶ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Ғоziева С. И.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Маданияти моддӣ ва маънавӣ новобаста ба давру замон оинаест, ки ҳамаи ҷузъиёт, пастию баландӣ ва дору мадори ҳаёти ҷомеаро бо тамоми ҳастияш дар ҳеш таҷассум менамояд. Воқеан, маданият бехтарин мизон барои муайян кардани дастовардҳои сиёсӣ иқтисодӣ, маданият фарҳангӣ дар марҳалаҳои инкишофи таърихӣ, нишондоди мақоми халқу миллат дар тамаддуни башарият маҳсуб меёбад. Табиист, ки дастовардҳои илмию маданӣ ва фарҳангии халқ бехтарин роҳ барои шинохти сатҳи маърифатнокии миллат ба ҳисоб меравад.

Минтақаи кӯҳистони Дарвоз аз замонҳои пеш ҳам маскани тоҷикон доништа шуда, дар ҳама зинаҳои таърихӣ аз омехташавӣ бо дигар қабилаҳои турктабори кӯчманчӣ дар канор мондааст.

Аломатҳои муҳими маданияти моддӣ шаҳрдорию шаҳрсозӣ ва дорои дастовардҳои ҳаётан муҳим барои маишат мебошанд. Мулки Дарвоз ба дастовардҳои болотарини сатҳи камолоту беназир нарасида бошад ҳам, лекин тавассути санъати баркамоли хунармандону косибони гуногунаш талаботу зарурати маишати рӯзгори мардуми худро таъмин кардааст.

Дар байни марказҳои бекигарии мулки Дарвоз Қалъаи Хумб ягона марказ шинохта мешуд, ки ба талаботи шаҳрдории мардум ҷавобгӯ буд. Маркази Дарвоз Қалъаи Хумб ба якҷанд маҳалла ҷудо мешуд, ки аз ин қабил мебошанд: «маҳаллаи Сари Ҷегунӣ (тахмин меравад, ки то сохтану сараҳои шудан ин ҷо майдони ҷавгонбозии ҷавонон будааст) Сариду (Сари деҳа), Пуниду (Поёни деҳа), Ғули Ҳавдак, Сангов, Қули Устовон(шояд шакли ба шеваи маҳаллӣ мутобиқшудаи маҳаллаи устоҳои оҳангар бошад)»[8, с.188].

Маҳаллаҳои мазкур ба гузарҳо ҷудо мешуданд. Масалан, маҳаллаи Сари Ҷегунӣ, ки марзи он ба ҳарду тарафи соҳили Хумбов мерасид, ба маҳаллаҳои Чорбоғ, Қули Мазор, Лаби Хумбов ва Таи Чанор ҷудо мешуд. Маҳаллаи Пуниду бошад, дар қурби қалъа ҷой дошт ва гузари Сариду дар қисми шимоли

шаркии Қалъаи Хумб қарор гирифта буд. Маҳалҳои Ғӯли Ҳавдак, Сангов ва Қӯли Устовун соҳилҳои назди дарёи Панҷро ташкил мекарданд. Аз рӯи маълумоти мардумшиносони тоҷик маҳаллаи Ғӯли Ҳавдак бештар иқоматгоҳи аҳли ҷаҳр ва маҳаллаи Сангов бошад, макони одамони номдору ашрофзодагон, аммо бештар шаҳрнишинон одамони одию камбизоатро ташкил мекард.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки Қалъаи Хумб ҳама гуна анъанаҳои шаҳрдорию шаҳрсозии охири асри миёнагиро доро буда, дар ин ҷода нисбат ба бекигарии ҳама то андозае пешсаф буд.

Маҷмуи дастовардҳои сокинони Қалъаи Хумб дар маркази амлоқдориро тамоми қаламрави бекигари Дарвоз бараъло ба назар мерасид. Ҳамчунин, чандин сифатҳои дигар, аз қабili боғдориро зироаткорӣ ва чорводориро ҳунармандӣ маҳсули заҳмати сокинони заҳматкаш муҳнатдӯст буда, аз маданияти баланди касбия, ҳусни одоби онҳо дар шароити мушкили кӯҳистон дарак медиҳад. Муҳити зист ба талаботи ҷуғрофӣ ва зарурати таъминоти зиндагии мардуми деҳоти Дарвоз низ мусоидат мекард. Мардумшинос ва антропологи машҳур А. Шишов дар ин бора чунин гуфтааст: «Деҳаҳои дар Дарвоз ва Қаротегин дар ҳар ҷо дидан мумкин аст. Баъзе дар чуқурии дара, дар соҳили дарё ва шохоби он; дигарҳо қариб дар баландии назди қуллаҳои барфпӯши кӯҳҳо, дар ҷойҳои аз тармаи селфуроҳои бе ҳавф доман паҳн кардаанд. Аз рӯи шумораи ҳавлиҳо (аз 10 то 100 ҳавлӣ ё буна) деҳаҳо бузург набошанд ҳам, хело серодаманд. Чунки дар кӯҳистон хонадор намудани писар ва ҷудо кардани хоҷагии он, ҷӣ тавре ки дар водии ҷой дорад, ба анъана надаромадааст. Дар он ҷо як навъ қонуни кооперативӣ (зисти якҷояи оила бо заҳмати коллективонаи оилавӣ дар самтҳои хоҷагидорӣ ва таъминоти иҷтимоӣ) вучуд дорад. Аз ин рӯ, ҳавлиҳои алоҳида кам ба назар мерасанд ва хонаҳои зисту биноҳои чорвои рӯзгордорӣ ба якдигар хеле наздик сохта мешаванд» [11, с.110].

Дар сиришту тинати сокинони мулки Дарвоз аз давраҳои қадим шавқу рағбат оид ба илму донишандӯзӣ дида мешавад.

Мутаассифона, маълумоти амиқу дақиқ дар хусуси сатҳи саводнокию саводомӯзии сокинони ин диёр дастрас намебошад, вале бо итминони том гуфта метавонем, ки бештари мардум, ба вижа мардон бо истифода аз кӯшишу заҳмати зиёде сазовори донишу малака ва маҳорати илмӣ фарҳангӣ мегардиданд. Бо вучуди ин, мактабҳои хонагӣ ва назди масҷидҳои маҳаллӣ бошад мактабҳои таълимӣ вучуд дошта, барои таълим додани хонандагон ҷаҳлият менамуданд.

Ба ҷуз аз муассисаҳои хурди таълимӣ, ки дар ҳама рустоҳои ҷаҳлият доштанд, хонандагон таълими баъдиро дар мадрасаи Қалъаи Хумб фаро мегирифтанд. Мадрасаи мазкур дар назди масҷиди маҳаллаи Пуниду ари вучуд дошт. Қайд кардан бамаврид аст, ки таълими анъанавии мадрасаҳои Бухоро ва дигар шаҳрҳои марказии тобеи он барои таълим гирифтани толибилмон бештар имтиёзу шароит фароҳам меовард, ки дигар зарурати бунёд намудани мадрасаҳои таълимии баландпояро дар минтақаи Дарвоз аз байн бардошта буд. Ғолибан ҷавонони боистеъдоду лаёқатманди Дарвоз пас аз худ кардани дараҷаи таълимии ноҳия барои идомаи таҳсилу тақмили дониши худ роҳи Бухоро ва дигар марказҳои бонуфузи он замонро пеш мегирифтанд.

Қобилияти зеҳнӣ тезфаҳмӣ ва хотираи васею қавӣ доштани мардуми кӯҳистон забонзади хосу ом гашта буд. Чунончи полковник ва сайёҳи рус Г. А. Арандаренко ба ин нукта изҳори ақида намудааст: «Қобилияти зеҳнии кӯҳистон дар тезфаҳмӣ, майли баланди мушоҳидакорӣ, хотираи васеъ ва қавии ба дарвозиёну қаротегиниҳо хос буда, дар аз ёд донишани шачара, қиссаи ривоятҳои дароз мушоҳида мешавад. Рағбати онҳо ба илм хеле зиёд аст. Ҷавонони зиёде мадрасаҳои Бухорову Самарқандро дар муҳлати хеле кӯтоҳ хатм мекунанд, ҳоло он ки таҳсили водиишинон дар ин мадрасаҳо 16 25 сол тӯл мекашад» [2, с.212].

Аз таҳқиқи баррасии олимони рус чунин натиҷа ба даст меояд, ки хатм намудан ва гирифтани шаҳодатномаи расмӣ мадрасаи Бухоро барои мардуми ин кӯҳистон анъана будааст. Аз ин лиҳоз, номи хатмкардагони зиёди мадрасаҳои Бухорову Самарқанд ва дигар марказҳои таълимӣ, то имрӯз дар хотири сокинон нақш бастааст. Ин гуна қасон дар амлоқдории Қалъаи Хумб барои пеш бурдани сатҳи илмӣ маорифпарварии мардуми кӯҳистон саҳми беназири худро гузоштаанд.

Ҳунармандию касибӣ, ки аз пешаҳои ҳаётан муҳими мардуми кӯҳистон мебошанд, аз давраҳои қадим чун шугли асосии мардуми Дарвоз ба ҳисоб мерафт. Бозорҳои дохилии ноҳия дар ҳама замон макон ҷаҳлият намекарданд, аз ин рӯ, ниёзи пайдо шудани савдои берунӣ ба миён меомад ва дар ҳолати ноқофӣ будани тақсмоти муҳнат, барои пешрафти тичорату иқтисодиёт ҳалал эҷод менамуданд.

Бо вучуди ин ҳама заҳмату талош ва мушқилот, мардуми табиатан зебопарасту ҳунарманди мулки Дарвоз шугли аҷдодони худро тақмил ва раванку ривож бахшида, бо доштани санъати волои касибӣ ҳунари нотақрори ҳеш, на ҷаҳат дар маркази Бухорои Шарқӣ, балки тамоми минтақа ва берун аз он маъруфиятро ба даст оварда буданд. Ҳунармандию касибии мардуми кӯҳистон аз ҳама гуна истехсолот иборат буд, агарчи қисме аз навъи молҳои гаронбаҳою баландсифат барои сарватмандону амалдорони маҳаллӣ аз хориҷ ворид мешуд, лекин ҳунармандон талаботи муҳими рӯзгору маишати хоҷагии мардумро аз истехсоли дохилӣ таъмин менамуданд. Гуфтан ба маврид аст, ки доираи истехсолоти ҳунармандону касибони мулки Дарвоз фарох буда, таҳлили онро ба таври фишурда зикр хоҳем кард.

Бофандагӣ. Яке аз ҷаҳлиятҳои муҳнатию муҳим ва зарурии қаламрави Дарвоз бофандагӣ ба

шумор рафта, қариб дар ҳама хонаҳои сокинони он дастгоҳҳои бофандагии анъанавиро дидан мумкин буд. Хунармандон дар ин соҳа кам набуданд, онҳо ба ивази ашӯҳои гуногун барои ҳамдеҳагони худ матоъ омода мекарданд. Деҳқонон низ ба ҷуз аз шӯғли дошташон ба бофтани матоъ сару кор доштанд. Фаъолияти бештари хунармандон дар деҳаҳои серодам ва маркази бекигарию амлоқдорихо ба роҳ монда шуда буд.

Олим ва шарқшиноси машҳур А. А. Семёнов аз натиҷаи мушоҳидаҳои худаш оид ба Дарвоз, дар ибтидои асри XX хулосабарорӣ карда, қайд намудааст, ки диёри Дарвоз яке аз марказҳои муҳими бофандагии Бухорои Шарқӣ доништа мешуд: «Матои пахтагини сафед ё рангаро, ки либоси асосии тамоми кӯҳистониён аз хурд то калон ҳисоб меёбад, дар ҳамаи хонаҳо мебофанд. Ресмон, ришта ё калобаи онро занон тайёр карда, бофтаниш пурра ба зиммаи мардон меафтад» [10, с.146].

Барои истехсол кардани матоъҳои гуногуни муҳими рӯзгори мардум бештар аз пашми ҳайвонот истифода мекарданд. «Дар ин диёр мисли дигар ҷойи Осиёи Миёна аз мӯйина (пашм) ҳар гуна матои пашмину нимпашмин мебофтанд» [10, с.147]. «Баҳусус бофтани ҷӯробҳои пашмин бо нақшу нигори аҷибу ғалатӣ дар ин ҷо ба ҳукми анъана даромада буд ва то имрӯз ин шӯғли авлодӣ пойбарҷост» [6, с.148].

Тавре маълум аст, фасли сармо дар минтақаи кӯҳистон шиддатнок ва давомдор мебошад, мардум барои муҳофизат намудан худ ва рафъ кардани сармо чакман ба бар мекарданд, ки омода кардани чакман заҳмату талоши зиёдеро талаб мекард. Дигар матои сермасрафу серхаридори ин мардум палосу чодар, хӯрчин ва дигар ашӯҳои зиндагӣ буданд. Назари шарқшинос А. А. Семёнов дар ин маврид мувофиқ мебошад: «Аз пашм тайёр намудани матои рағза, ки барои дӯхтани чакман истифода мешуд, баҳусус дар деҳаҳои баландкӯҳи Равнов, Варҷуч ва Пшихарв бофтани ин навъи матоъ ба ҳукми анъана даромада буд. Ҳамчунин аз матои пурдошти пашмин палос ё шолча, чодар, рағзай ҷувоз, пайтоба, айили асп, хӯрчин ва дигар маҳсулот барои либоси болопӯшу рӯзгордорӣ муҳим тайёр мекарданд. Дар ин радиф аз чодари (палос) аз пашми (мӯи) буз бофта, ки онро «чодари бузмӯғӣ» мегуфтанд. Ёдовар шудан лозим меояд, ки ин навъи маҳсулот барои густурдан ба фарши андоваи гилемдошта ё ба сифати полони асп мавриди истифода қарор меёфт, зеро ин навъи чодар намнокиро аз худ намегузаронд. Пушти асп бо ин полон пӯшондашуда ҳатто муддати тӯлонии дар зерӣ борон мондан тар намешуд» [10, с.212].

Дигар ашӯи хом барои омода намудани матоъҳо ва касби бофандагӣ навъи пахтаи ҷойдорӣ (маҳаллӣ) ғӯза буд, ки онро дар минтақаҳои Қаротегину Дарвоз бо номи пахтаи чиртик мешинохтанд. Кишт кардани пахта монанди дигар зироатҳои асосӣ ривоч дошта, дар минтақаи Дарвоз маҳсусан, дар деҳоти атрофи дарёи Панҷ шинонида мешуд. Аз сабаби дар минтақаи сард кишт нашудани зироати пахта заминҳои соҳили дарёи Хингоб барои кишти пахта мусоид набуданд, мардуме, ки дар ин минтақа сукунат доштанд, пахтаро аз Қаротегину Нуробод дастрас мекарданд. Мулки Дарвоз на фақат талаботи мардуми худро, балки бозорҳои Ғарм, Ҳоит ва Қалъаи Лаби обро низ бо пахта таъмин мекард.

Барои омода намудани пахта аз асбоби чарха истифода карда, барои бофтани матои пашмин бошад, аз дастгоҳи дӯконӣ, ки онро ҷоҳ ё сари кори рағзабофӣ низ ном мебуданд, истифода мекарданд. Дигар кори заҳматталаб дар ин самт ранг додани матоъ буд, ки рангҳои гуногунро аз навъҳои растанӣ тайёр мекарданд. Масалан, ранги сурхро аз рӯян (навъи растанӣ), ранги зардро аз ҷоғари дарахти чормағз, тут, зардолу ва решаҳои шилхаю зело, ранги кабуд ё нилобиро аз решаи торон, ранги сиёхро аз пӯчоки анор ва хокаи оҳан мегирифтанд. Ҳамин тавр, рангҳои гуногун ихтироъ намуда, хунармандон матоъҳои хушрангу бозоргир, аз қабилӣ алоча, бекасаб, алифтор ва ғайра омода мекарданд.

Аз хунарҳои дигари машҳури мардуми кӯҳистон оҳангариро метавон ном бурд. Коркарди оҳан ва тайёр намудани олатҳои гуногуни истехсолот барои рӯзгордорӣ пешаи муҳими ин диёр будааст. Аз рӯи маълумотҳо чунин бар меояд, ки Қаратоғ ва Қалъаихумб маркази машҳури хунармандии Бухорои Шарқӣ доништа мешуданд ва донишманди рус Г.Е. Грум-Гржимайло коркард ва истехсоли маҳсулоти оҳангарии Қалъаихумбро бар Ҳисор тарҷеҳ дода, гуфтааст, ки маҳсули дасти хунармандони ин марказ берун аз кишвар ҳам шӯҳрат пайдо кардаанд. Дар тақвият ба гуфтаҳои боло донишманд Д. Н. Логофет чунин ибрози ақида кардааст: «Ба ғайр аз наъл, табар, оҳанӣ испор, каланд, дос, ки дар тамоми деҳаҳову шаҳрҳо устоҳои маҳаллӣ аз оҳани нисбатан сусттар (нармоҳан) месозанд, дар Ҳисор, Қалъаи Хумб ва Ғарм корду теғу ханҷарҳои ниҳоят аълосифат тайёр мекунанд. Аз он ҷо ин моли бозоргузар дар тамоми хониғарӣ паҳн карда мешавад» [5, с.273-274].

Оид ба сифати санъати баланду усули оҳангарии мардуми Дарвоз, чунин гуфтан ба маврид аст, ки аз онҳо аз усули димишқӣ истифода мекарданд, ки бо ин тарз сохта мешуд: Усто оҳани аълосифатро, дар коргах суп сурх - карда метафсонд, сипас тавассути путк онро мекуфт ва ба тунука табдил меод, сипас онро дар равған хунук карда, ҳамин тавр тунукаи дигарро омода мекард ва бо ҳам мепечонд. Пас аз тасмаи тунукагӣ сохтан онро боз тоб дода, ин амалро то чихил маротиба такрор мекард, ҳар лаҳза ба ҷои об аз равған истифода намуда, онро хунук мекунанд. Ҳамин тавр, шамшери пӯлодин ва аълосифат тайёр мешуд. Дастаи шамшерро бошад, одатан аз устухони фил месохтанд. Ин навъи шамшерҳо бо як задан оҳани баробари ангиштро мебуриданд ва дамашон тағйир намеёфт.

Аз рӯи маълумотҳои гуногун бар меояд, ки дар давраи инқилоб дар Қалъаихумб ҳафт устои

машхуру соҳибмактаб фаъолият доштанд, ки шуҳрати онҳо тамоми минтақаро фаро гирифта буд. Пешаи асосии онҳо сохтани камон, корд, ханчар, дудам, асоҳанчари баландсифатро дар бар мегирифт. Ин касби анъанавии онҳо тавассути шогирдонашон то солҳои 40 ум ва 50 ум идома дошт.

Тибқи хулосагирӣ аз мушоҳидаҳои хеш А. Шишов изҳор кардааст, ки дар минтақаҳои Ҳисор, Кӯлоб ва Дарвоз ду навъи милтиқ сохта мешуд: «камунӣ фаранг» (милтиқи франсузӣ ё аврупоӣ) ва «камунӣ сиёҳ» (милтиқи қойдорӣ). Милтиқи фарангӣ нисбат ба милтиқи сиёҳ сабуктару миали дарозтар дошта, нишонрастар буд» [11, с.130].

Кулолгарӣ. Дигар пешаи муҳими зиндагии мардуми кӯҳистон, ки дар ҳама давраҳои таърихӣ маъмул буд, кулолгариро метавон ном бурд. Гарчанде ҳунармандони соҳаи кулолгарӣ дар ҳама бекигарии Бухорои Шарқӣ зиёд буданд, аммо кулолгарони Дарвоз аз ҷиҳати истеҳсоли босифат тайёр кардан дар сафи пеш қарор доштанд. Ақидаи донишманди рус Д.Н.Логофет далели гуфтаҳои болост: «Ин навъи ҳунармандӣ дар тамоми қаламрави аморати Бухоро васеъ ривоч дорад, вале аз ҷиҳати миқдору сифат бартарии Қаротөг, Ҳисор, Дарвоз ва Балҷувон бараъло эҳсос мешавад» [5, с.274].

Тавре маълум аст, кулолгарӣ гили махсусро тақозо мекунад ва аз ин лиҳоз, онро на дар ҳама ҷо пайдо кардан мумкин аст. Гили мазкур дар Дарвоз бештар аз деҳаҳои Висхарв, Ёғед, дар болооби дарёи Хумбов Гишон, Хост, Рубот ва Сағирдашт дастрас карда мешуд ва деҳоти номбурда калонтарин марказҳои ин навъи маҳсулоти ҳунармандӣ шинохта мешуданд. Кулолгарони аморати Бухоро ҳангоми тайёр кардани маҳсулоти муҳими рӯзгор аз чархи кулолгарӣ истифода мекарданд. Дар Қаротегину Дарвоз бошад, бе истифода аз чарх ин корро анҷом медоданд ва танҳо занҳо ин шуғлро ба уҳда доштанд. Зиёда аз чил навъи ин маснуоти ҳунармандӣ аз қабилӣ чойнику офтоба, кӯзау коса, табақҳои гуногун, асбоби шамъгузорӣ, бозичаҳои кӯдакона, сандуқҳои барои ниғаҳдошти либосворӣ ва ғайра омода карда мешуд.

Чармгарӣ. Бесабаб нест, ки шароити номусоиди кӯҳистон зарурати аз пӯст омода намудани пойафзолу навъҳои болопӯшро аз давраҳои қадим барои мардум водор карда буд. Аз ин лиҳоз, касби чармгарӣ низ аз шуғли зарурии рӯзгори сокинони Дарвоз ба шумор мерафт. Устоҳои касбие, ки ба чармгарӣ сару кор доштанд, дар ҳама маҳаллу деҳот, махсусан дар рустоҳои бузургу сераҳолӣ фаъолият карда, мувофиқ ба талаботи мардум мӯзау масҳӣ, мӯкиву чорук, зин, пӯстину борхалтаи чармин ва ғайра истеҳсол менамуданд. Дар баъзе деҳот се чор устои чармгар ҳам кор мекард, вале устоҳои номие, ки маълуми машхур буданд, дар Қалъаиҳумб шуғл меварзиданд.

Коркарди чӯб. Чӯбу маводи чӯбин воситаи муҳими шароити зисти одамон буда, аз ин рӯ, вобаста ба рушду тараққиёт ва пешрафти ҷомеа чун воситаи сӯзишворӣ, манзилсозиву мевадихӣ ва ғайра ба кор бурда мешавад. Оид ба коркарди чӯб дар манотиқи Дарвоз олимону сайёҳони пешазинқилобии рус таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, фикрҳои худро навиштаанд. Чуноне ки А. А. Семёнов Пишхавро яке аз марказҳои муҳимтарини истеҳсолоти маҳсулоти чӯбин ном бурда, ишора кардааст, ки ҳунармандони он тамоми Қаротегин ва Дарвозро аз навъҳои гуногуни ин маҳсулот таъмин мекардан. «Дар Ванҷ бошад, аз ҷиҳати бед ва қамиш сабаду сабадҷаҳои гуногунҳаҷми баландсифат мебофтанд» [10, 164]. Пославский Ю.И. чунин қайд мекунад: «Маҳсулоти ҳунармандони Пшихарв ба ғайра аз қаламрави бекигарии Дарвоз дар Қаротегину Рӯшону Шуғнон ҳам паҳн мешуд» [8, с.221].

Аз маводи чӯбин устоҳои ҷирадаст бештар навъҳои зиёди қошук, кафлез, коса, табак, кафши чӯбин, панҷшоха барои бод кардани ғалла, тахтабелӣ нӯттез, юғу сипор, дастаҳо барои досу табар, гаҳвора, сандалӣ, чархдӯли, дӯғкашӣ, бозичаҳои кӯдакона, шона, қулфи чӯбин, дастгоҳи бофандагӣ, дӯлу нову чархи осиб ва ғайраро, ки ашёҳои муҳими рӯзгору маишати мардуми ба ҳисоб мерафтанд, тайёр менамуданд.

Қариб дар ҳама деҳоти Дарвоз устоҳои чӯбкор фаъолият намуда, дар қандакори низ дасти тамом доштанд. Хонасозӣ ва сохтмону бинокорӣ, ки заҳмату меҳнати баландро тақозо дошт, барои дуредгарони ҷирадасти Дарвоз касби пуршараф маҳсуб меёфт. Тибқи мушоҳида ва натиҷагирӣ донишманд Д. Н. Логофет касби заргарӣ низ то андозае дар мулки кӯҳистони Дарвоз ривоч дошт, чуноне ки қайд намудааст: «Ҳунармандони бо тилло сару кор дошта дар тамоми шаҳрҳои Бухоро қойдоранд, онҳо бештар камарбанди бо сағакҳои тилло ва нуқра ороёфта, зебу зинати занона дар шакли дастмона, гӯшвораю чалла тайёр мекунанд. Ҳамаи ин маҳсулоти онҳо нақшу ороиши хосу фарқкунандаи худро дорост...» [5, с.275].

Қитъаҳои истеҳсоли тилло, нуқра, мис ва оҳан дар 5 минтақаи Дарвоз вучуд дошт ва тиллошӯй танҳо аз тарафи мардуми маҳаллӣ анҷом дода мешуд. Аз сабаби ба талабот ҷавобгӯ набудани таҷҳизоти техникӣ сатҳи истеҳсолот начандон хуб мушоҳида мешуд. Бо вучуди ин, тибқи баъзе маълумотҳои истеҳсоли тилло, ки дар аморати Бухоро ҳашт пудро ташкил мекард, шаш пуди он дар Кӯлобу Балҷувон ва боқимондааш дар Дарвозу Қурғонтепа истеҳсол мегардид.

Аз сабаби парокандаву алоҳида будани давлатҳои феодалии Осиёи Миёна ва вучуд надоштани давлати ягонаи мутамаркази тоҷикон, адабиёти он ба доираҳои хурди пароканда ва ҷудо тақсим шуда, фаъолият мебуд. Аз ин рӯ, дар асри XIX ва ибтидои асри XX дар баробари доираҳои адабии шаҳрҳои бузурги марказӣ монанди Бухоро, Самарқанд, Хўканд, дар шаҳрҳои музофотӣ ва вилоятҳои нисбатан

хурд чун Кеш, Хучанд, Ҳисор, Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз, Бадахшон ва ноҳияҳои дигар низ доираҳои адабии маҳаллӣ вучуд доштанд.

Дарвоз яке аз марказҳои бонуфузи мулки кӯҳистон ба ҳисоб меравад. Фарҳангдӯстдории мардуми кӯҳистон, касро ба олами ҳайрат мекашонад ва имрӯз ҳам ин анъанаҳои мазкур ба назар мерасанд. Истеъдоди мардуми ин мулки зебонманзар, дар соҳаҳои гуногуни ҳунармандӣ, махсусан дар заводи сухану сухандонӣ, шеърӯ шоирӣ ва маънирасӣ бештар мушоҳида шудааст. Аз ин ҷост, ки Дарвозро диёри адибпарвару адибҳез ном мебаранд.

Дар суҳбатҳои мардуми Дарвоз, дар маҳфилҳо ва умуман дар ҳама гуфтаҳоиашон аз ашъори бузургони назми форсу тоҷик амсоли Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Муҳаммад Иқбол, Лоҳутӣ, Турсунзода, Мӯъмин Қаноат, Лоик ва дигарон бо лаҳни зебои хоси худ қироат кардаву шарҳу маънӣ медиҳанд. Дар ҳақиқат ҳам, сокинони Дарвоз аз қадим боз ба шеър гуфтану ғазалсарой, таронаву дostonсарой шухратдоранд.

Устод Мирзо Турсунзода дар бисёр баромадҳоиаш қайд мекунад, ки «Мардумони мо аксар шоирмизочанд». Ин фикр дар ҳақиқат ҳам дуруст буда, мо онро дар мисоли мардуми Дарвоз хеле равшан мебинем [4, с.11].

Гарчанде ки то имрӯз дар бораи назми тоҷикӣ, дар ин сарзамин маълумоте дар даст надорем, аммо аз ашъори шоирони тоҷикӣ маълум мешавад, ки суннатҳои адабии дерина ва таҳкурсии амиқи назм дар асрҳои XVIII - XIX ва ташаккул ёфтани мактаби адабӣ дар Дарвоз номумкин буд.

Ҳабибов А. дар тадқиқоти хеш оид ба ҳавзаҳои адабии Бухорои Шарқи чунин хулоса кардааст: «Аз охири асри XVIII то ибтидои асри XX Дарвоз доираи адабии худро доштааст. Шоирони ин ноҳия бо шоирони доираи адабии Қаротегин, Қӯқанд, Бухоро ва Бадахшон алоқаи наздики эҷодӣ доштаанд» [4, с.11].

Дар давраи ҳукмронии Мирзо Юлдошбии Бухорӣ, ки ба охири асри XX ва ибтидои асри XIX рост меояд, инкишоф ёфтани доираи адабии Дарвоз равшан ба назар мерасад.

Барои тақвияти гуфтаҳои боло ба шарҳи ҳоли муҳтасари қисме аз шоирону адибони машҳури мулки Дарвоз, ки дар асри XIX ҳаёту фаъолият доштаанд, мепардозем.

Убайдуллоҳи Зигарӣ, ки таҳаллусаш Ҳабиб Дарвозӣ буд, дар ашъораш бештар ба Ҳофизи Шерозӣ пайравӣ кардааст. Ҳомидхона ибни Раҳматуллоҳ, ки бо таҳаллуси Вола шеър мегуфт, аз ашъораш бармеояд, пайрави сабаки Ҳофизи Шерозӣ будааст.

Дигар шоири машҳури ин диёр Мулло Муҳаммад Нодир аст, ки аз дӯстони наздики Вола буд ва дар ширинбаёнӣ касе бо ӯ баробар шуда наметавонист. Аз ашъораш чунин бармеояд, ки дар пайравӣ бо Мушфиқӣ ва Савдо шеър эҷод кардааст.

Хулоса, Ҳамин тариқ, метавон истинод кард, ки дар нимаи дуими асри XIX ва ибтидои асри XX вазъи фарҳангии мардуми Дарвоз бо вучуди мушкилиҳои ҷуғрофӣ, иқлими номусоид рушд карда, ин давра барои ташаккули қосибиву ҳунармандӣ ва пешрафти адабиёт низ нақши муҳим дорад.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Таърихи инкилоби Бухоро. / С. Айнӣ – Душанбе, 1987
2. Арандаренко Г.А. В Горах Дарваза – Каратегина. / Г.А. Арандаренко – Ташкент, 1883-183 с.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. / Б.Ғафуров - Душанбе, 1985- 866 с.
4. А.Абибов. Ганҷи парешон. / А. Абибов – Душанбе, 1984 -300 с.
5. Абибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ // А. Абибов – Душанбе: Дониш, 1984 – 239с.
6. Логофет Д. Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. / Д. Н. Логофет - Ташкент, 1911- 307 с.
7. Масальский В.И. Туркестанский край- Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. / В.И. Масальский - Ташкент, 1913- 803 с.
8. Н. А. Кисляков. Таджики Каратегина и Дарваза. / Н. А. Кисляков – Душанбе, 1966-380 с.
9. Пославский Ю. И. Экономический очерк Таджикистана. / Ю. И. Пославский – Ташкент, 1925- 208 с.
10. Пирумшоев Ҳ. Таърихи Дарвоз. / Ҳ. Пирумшоев - Душанбе: «Ирфон», 2008-703 с.
11. Семёнов А.А. Этнографические очерки Зарафшанских гор, Каратегин и Дарваза. / А.А. Семёнов – Москва, 1903- 69 с.
12. Шишов А. Таджики. / А.Шишов – Алматы, 2006- 392 с.

СОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРЫ ГОРНОГО ДАРВАЗА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX- НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Горный регион Дарваза издавна считался родиной таджиков и на всех этапах своей истории был обособлен от других кочевых тюркских племен.

Цель статьи: В данной статье анализируется и изучается культурная ситуация Дарваза во второй половине XIX века и начале XX века. Любовь к культуре и высокая одаренность жителей этой прекрасной земли в различных областях ремесел, особенно в красноречивости, мелодичности и поэтичности говора удивительна.

По результатам исследования: Поэтому Дарваз называют краем любителей и ценителей творчества, культуры и поэзии. Большинство жителей старались приобретать хорошие знания, навыки, приложив немало усилий в суровых горных условиях. В эти времена при мечтах и частных

домах существовало немало местных школ, обучаясь в котором ученики, приобретали соответствующие степени знания, а для продолжения учёбы отправлялись в Бухару или в другие престижные образовательные центры того времени.

Наряду с приобретением знаний и навыков, в Горном Дарвазе ученикам важно было усваивать и совершенствовать свои способности в приобретении различных ремесел. Мастерство горцев и продукт их труда получили популярность не только в центре Восточной Бухары, но и во всем регионе, можно сказать, даже за ее пределами.

Ключевые слова: Дарваз, культура, ремесло, гончарство, кожевничество, кузнечество, ткачество, деревообработка, ювелирное искусство.

THE STATE OF CULTURE OF MOUNTAIN DARVAZ IN THE SECOND HALF OF THE XIX-EARLY XX CENTURIES

The mountain region of Darvaz has long been considered the homeland of Tajiks and at all stages of its history was separated from other Turkish tribes. This article analyzes and studies the cultural situation of Darvaz in the second half of the XIX century and the beginning of the XX century. The love of culture and the high giftedness of the inhabitants of this beautiful land in various fields of crafts, especially in the eloquence, melodic and poetic nature of speaking, is amazing. Therefore, Darvaz is called the land of lovers and connoisseurs of creativity, culture and poetry. Most residents tried to acquire good knowledge and skills, having made a lot of efforts in harsh mountain conditions. During these times, there were many local schools at mosques and private houses, studying in which students acquired appropriate degrees of knowledge, and to continue their studies they went to Bukhara or other prestigious educational centers of that time.

Along with acquiring knowledge and skills, in Mountain Darvaz, it was important for students to learn and improve their abilities in acquiring various crafts. The craftsmanship of the highlanders and the product of their work gained popularity not only in the center of Eastern Bukhara, but also in the entire region, we can say, even beyond its borders.

Key words: Darvaz, culture, craft, pottery, tannery, blacksmithing, weaving, woodworking, jewelry.

Сведения об авторе:

Гозиева Салимахон Идибеговна - ассистент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода. Тел: (+992) 888555495

About the author:

Gozieva Salimakhon Idibegovna - Assistant of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod Tel: (+992) 888555495

УДК 90(575,3)

ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ НАРОДНОГО КОСТЮМА ТАДЖИКОВ В РАЗВИТИИ МОДНОЙ ИНДУСТРИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Саидова Б.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Сохранению народного костюма таджиков на протяжении XX-XI вв. содействовало внимательное отношение к традиции и ее сохранению в такой области моделирования как фольклорный стиль. Индустрия моды начала свое развитие в независимом Таджикистане после окончания вооруженного конфликта (1992–1997), когда страна стала восстанавливать свою экономику. В это время уже начали свою карьеру Мукаррама Кайномова, Мавлуда Хамраева, а чуть позже Умед Кучкалиев, Хуршед Сатторов, Насиба Имранова и другие. В их творчестве ясно прослеживается историческая роль таджикского народного костюма как основы их дизайнерских замыслов.

Если в 1920-1940-е гг. основу советского моделирования составлял русский народный костюм, то в 1960-1970-е гг. российские модельеры начали изучать и использовать особенности этнокультуры разных народов СССР (Поволжья, Прибалтики, Кавказа, Средней Азии и др.). Творческая группа московских художников (Н. Аршавская, В. Зайцев, Т. Осьмеркина, Е. Стерлигова, Л. Телегина) обратилась к традиционному костюму разных регионов СССР и начали создавать современные модели с национальным колоритом, элементами народного искусства. На этой основе формируется советская молодежная мода, использующая народные традиции во всей этнографической полноте.

В становлении фольклорного стиля *фолк-стайл* в России большую роль сыграли предметы-дополнения, созданные на предприятиях народных художественных промыслов, расцвет которых относится к 1960-1980-м гг. Среди них многообразная вышивка, узорное ткачество, кружевоплетение, производство шалей и платков, изготовление ювелирных украшений. [1,6] В этот период стал

формироваться, правда, чрезвычайно медленно, такой же подход к разработке костюмов в Таджикистане.

Фольклорный стиль *фолк-стайл*, вошедший в контекст моды в конце 1960-х гг., представил миру одежду самых разных народов и оказал сильное воздействие на развитие различных тенденций модной индустрии, что совпадало с требованием времени. Фолк-стайл использовал мотивы, идеи, образы, приемы кроя и отделку народного костюма.[1,8] В 1980-1990-х гг. этот фольклорный стиль утратил свой примат над другими тенденциями, но продолжал существовать чаще в образах зрелищных, постановочных мероприятиях, театрально-художественной деятельности. Нередко в подобных акциях использовались оригинальные традиционные костюмы или же стилизованные образцы, оформленные в соответствии с этнографическими артефактами.

В Таджикистане именно в 90-е гг. XX века начинает развиваться таджикская национальная мода, которая полностью основывается на характеристиках народного костюма. Этностиль модельеров страны сегодня полностью базируется на фольклорно-этническом направлении.

Сама же индустрия моды начала свое развитие в независимом Таджикистане после окончания вооруженного конфликта (1992–1997), когда страна стала восстанавливать свою экономику. В это время уже начали свою карьеру Мукаррама Кайномова, Мавлуда Хамраева, а чуть позже Умед Кучкалиев, Хуршед Сатторов, Фарвардин Аташин, Насиба Иманова и другие.

При рассмотрении моды независимых государств СНГ отдельные отечественные исследователи задаются вопросом: смогли ли за годы независимости дизайнеры моды произвести свой собственный стиль, например, «таджикский стиль», национальную манеру одеваться? И, если «да», то кто активно занимается пропагандой «национального стиля», каковы предпосылки его рождения и развития? [6,28]

Одной из главных трудностей для любого дизайнера постсоветского пространства является задача найти себя в контексте мейнстрима мировой моды, в космополитическом мире Интернета в эпоху глобализации. Главное для отечественных модельеров - это создание собственного, нового, непохожего на других образа и стиля. Они рассчитывают на то, что их образцы воспримут не только в своей стране, но и за ее пределами.

Светлана Гнатуш (род.1956г.), которая работала главным модельером в Республиканском Доме моделей Таджикистана и уехала из страны во время гражданской войны, считала, что индустрия моды в Советском Таджикистане развивалась быстрыми темпами. Она утверждает, что таджики всегда обожали моджу и обладали желанием стильно одеваться. «Мода - это самовыражение, демонстрация вашей личности, возможность показать, что вы не такой, как все, и это очень верно в отношении таджиков», - говорила она. После обретения политической независимости в Таджикистане предполагалось, что выпускники будут высокопрофессиональными специалистами, обладающими знаниями о материалах (ткани и фурнитуре), а также об истории и этнографии региона.[7]

На одном из последних в СССР фестивале моды в Алматы в 1990 году, таджикская команда завоевала почти все призовые места, отличившись в таких номинациях, как «Авангард в трикотажных изделиях», «Мужская одежда» и «Современная одежда». Все модели представляла С. Гнатуш. Таджикский республиканский Дом моделей даже заключил соглашение с Индией о массовом производстве совместной одежды. Вместе они представили каталог продукции с дочерней компанией Unitech International, индийского совместного предприятия под названием Khovar TT. К сожалению, все эти проекты из-за распада Советского Союза не были реализованы. [7]

Таджикская одежда советского периода отличалась особым характером и спецификой, благодаря использованию традиционных мотивов национального орнамента, которыми украшали те или иные изделия. Модельер С. Гнатуш считает, что в то время существовал государственный заказ и цензура в виде художественного совета, который принимал решения на уровне завода или фабрики в области индустрии моды в каждой республике. Политику в области культуры костюма диктовала Москва, ее художественные советы, связанные с производством одежды. [7]

В годы политической независимости Таджикистана происходит возрождение художественного наследия страны в современной интерпретации. Один из создателей современного стиля таджикской моды Мавлуда Хамраева считает, что перед современными дизайнерами страны стоит определенный вызов, и каждый из модельеров призван сделать выбор своего стиля, собственной манеры работы. Она подчеркивает, что «европейский и импортный стиль стали преобладать среди модных таджиков, поэтому мы должны заново применить наши традиционные навыки, чтобы совместить современный стиль с таджикским народным костюмом». [4]

Синтез этностиля и европейской одежды - отличительная черта модной одежды таджикских кутюрье. В целом, то, что делают таджикские модельеры сейчас, сильно отличается от того, что они делали раньше в 90-е гг. XX века. Однако их стиль весьма сходен весьма с теми тенденциями, которые преобладают в модной индустрии соседних стран Центральноазиатского региона.

Директор объединения «Хафт пайкар» М. Кайномова, один из первых и самых известных мастеров золотошвейной вышивки *зардузи*, также работает в области дизайна одежды. Интересна

трансформация характера ее изделий. В начале 90-х гг. XX века она ориентировалась исключительно на парадный костюм, украшенный золотым шитьем, блестками, которые мог быть доступен только состоятельным клиентам, желающим продемонстрировать свое социальное положение и богатство. Дизайнер пыталась использовать традиционную вышивку, бисер, бирюзу, изумруд и топаз при оформлении удлиненного пальто и платьев. Все эти попытки обогатить изделие непомерным количеством блестящих элементов соответствовали запросам только что появившейся новой страты богатых людей таджикского общества. Именно они требовали пафосных, богато декорированных изделий, что, по их мнению, могло добавить им большей статусности.

Таджикский модельер, директор модного объединения «Хафт пайкар» М. Кайюмова неоднократно демонстрировала свои модели во французской столице. По ее собственному признанию, здесь ее изделия (головные уборы, обувь, халат *чапан*) всегда имели покупательский спрос. Но ее всегда интересовал вопрос, касающийся выбора иностранцами таджикских моделей: что особенно привлекают западных покупателей в таджикской одежде?

Может именно эта мысль привела дизайнера в 2008г. к подготовке отдельного издания «Накшу нигоҳро дар зиндагии форсидабон», которое она рассматривала, как пособие для мастеров-ремесленников всех видов творчества, для женщин и девушек, которые занимаются рукоделием. [2, 4] В качестве анализируемого материала она привлекает в книге памятники древнего Ирана и Таджикистана, раннесредневековые стенные росписи и артефакты Центральной Азии. Автор приводит собственную классификацию орнаментов, разделяя их на несколько видов в соответствии со своим пониманием их значимости.

Так, М. Кайюмова представляет типологию орнамента, в которую входят технические, символические, геометрические, растительные мотивы *ислими*, эпиграфические *тироз*, воображаемые, астрономические, природные, зооморфные и антропоморфные мотивы.

Помимо этого дизайнер разработал методические указания, касающиеся выбора цвета при использовании таджикских узоров. В качестве примеров для подтверждения положений своего исследования она приводит многочисленные образцы орнамента памятников древности и раннего средневековья, а также традиционные и современные модели народного костюма таджиков и их вышивки по регионам. На сегодняшний день это единственный отечественный дизайнер, кто попытался не только практикой, но теоретическими разработками обосновать свой подход к современной моде Таджикистана.

Следует отметить, что М. Кайюмова намерена выпустить и другую иллюстрированную книгу образцов орнамента персоязычных народов, также посвященную семантике декоративных мотивов их визуальной культуры. Это свидетельствует о том, что дизайнер не только практически, но и теоретически подходит к решению современной таджикской одежды, а главное- она значительно переосмыслила свои подходы к *фолк-стилю*. Прежде всего она отказалась от нарочито богатого декора и обратила свое внимание на разработку конструктивности, функциональности и носибельности создаваемых ею изделий.

Ныне, открыв свой шоурум в Америке, М. Кайюмова значительно изменила стиль своих изделий, опираясь, главным образом, на простоту кроя, используя сложные цветовые сочетания, которые, как она сама признается, были подсмотрены ею в этнографических коллекциях таджикского народного костюма. Очевидно подобное преобразование вкусовых пристрастий и образов произошло у М. Кайюмовой под влиянием образцов западной моды, которая особо требовательна к конструктивным характеристикам костюма.

Одним из главных достижений опытного дизайнера М. Хамраевой можно считать коллекцию «Авеста» основанную на традициях и мотивах зороастрийской одежды, а также униформу для национальной авиакомпании Таджикистана «Сомон Эйр». Доминирование белого цвета, символа чистоты и праведности в зороастризме, ясность конструктивных форм, не загроможденных яркими вышивками, колпаки- вот главное, что присуще ее серии. Черный орнамент из рогов барана *кушкорак*, *кучкорак* и аксессуары (высокая шапка из войлока), столь характерные для зороастрийцев, нашли оригинальное отражение в ее замысле.[6,25] Для представителей авиаперевозчика она подготовила синие и красные костюмы с вышитыми дисками, символизирующими солнце, которые часто встречаются в орнаментике тканей и вышивке Центральной Азии.

Самый популярный таджикский дизайнер Хуршед Сатторов имеет собственную творческую лабораторию и привлекает к разработке костюмов различных специалистов. Его команда создает костюмы для участников государственных праздников, таких как День Независимости, День молодежи др. Модельер создал несколько коллекций «Шохзодаҳои дарбори Самарканду Бухоро» в стиле королевских нарядов средневековья и «Шахерезада» из «Шахнаме» (2013 г.).

Х. Сатторов принимал участие в традиционном фестивале «Шелк и специи» в Бухаре и показал свою коллекцию «Девушки дворца» с уникальными головными уборами. Он сам признался, что его фантазийное решение шапок было им предпринято с целью показать, что таджики – венценосцы.

Наиболее значительным был его показ «Чакан-шоу» в 2019г. с 40 костюмами, украшенными ручной вышивкой (халаты *чакан* и *predeporte* повседневной одежды с элементами чакана) в Душанбе. Двенадцать костюмов этой серии он представил под названием «Чакан - нематериальное культурное наследие ЮНЕСКО» в Китае и других городах. Сам он считает, что эта его коллекция является данью своим предкам.

Предпочтения руководителя объединения *ZHIWJ* дизайнера Нафисы Имрановой складывались вначале под влиянием народной одежды Бадахшана с ее лаконичным решением белого и красного цветов. Такого рода модели были продемонстрированы ею в ее первой коллекции «Кухихои Помир» (Памирские горы) 2012 г. Белый, по ее признанию, выступал как чистота человеческой души, а красный – защищал, служил своего рода оберегом от злых сил.

Ныне она признает тот факт, что «в каждом регионе Таджикистане сохранился свой крой одежды, узоры и украшений, а также способ завязывания шарфов».[3] И из этого, по ее мнению, складывается удивительное разнообразие и особая специфика этнокультуры таджиков.

Н. Имранова, как и другие таджикские дизайнеры, пыталась и пытается осуществить синтез европейского кроя с отдельными элементами традиционной таджикской одежды, прежде всего с различными элементами традиционной вышивки. После прохождения практики за рубежом, как она сама призналась, ей захотелось создавать изделия в новых для ее практики направлениях, а главное – совмещать европейскую классику и стиль Востока.

Сфокусировав свое внимание на народном костюме, Н. Имранова пытается создать его синтез с последними достижениями мировой моды. Она подготовила классическую коллекцию с национальными мотивами, где использовала атлас, адрас и бекасаб – традиционные ткани, которые наши ремесленники ткнут вручную. Дизайнероткровенно призналась, что работать с подобными материалами – тяжелый труд.[3]

Другим примером совмещения любимого ею европейского кроя классического стиля и восточного декора стала коллекция с национальными узорами и золотым шитьем *зардузи* на черном бархате ручной работы. По признанию Н. Имрановой, она постаралась выразить особенности восточной женщины так, как она их понимала: хрупкость и нежность, и в то же время ее силу и уверенность. [3]

В 2018г. она создала зимнюю коллекцию верхней одежды в соответствии с модным сейчас направлением оверсайз *oversize*. Она была выбрана для представления в Парижском показе восточной моды в Лувре. Здесь, как она сама утверждает, ее изделия в стиле восточного барокко пользовались невероятным успехом среди представительниц стран Ближнего и Среднего Востока, особенно Марокко. Сама же она подчеркивает, что находится на распутье и стремится создавать коллекции для масс-маркета. [3]

В коллекциях современных таджикских кутюрье явно преобладают изделия, предназначенные именно для женщин, которые по своему количеству значительно превосходят мужские костюмы и скорее являют собой исключение, нежели правило. Происходит это и оттого, что женский костюм является объектом более сложного декора, который возможно всякий раз значительно разнообразить. Современный же мужской костюм основан на более лаконичных и строгих формах, которые не требуют украшения, если не считать сценического образа.

Народные традиции воздействовали на развитие таджикской моды с начала ее формирования в 90-е гг. XX века. Отдельные западные ученые считают, что владельцы текстильных и модных предприятий, ремесленники и предприниматели Центральной Азии, в том числе и Таджикистана, стремясь сохранить свою идентичность, хотят быть одновременно «традиционными» и «современными», «национальными» и «модными». [5,1] Кажется это точно выражает характер творчества модельеров Таджикистана на современном этапе. Несомненно, дальнейшее изучение народного костюма таджиков в контексте взаимодействия с культурами других стран будет способствовать научному, теоретическому осмыслению его исторической роли и художественной значимости в развитии современной модельной индустрии Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Калашникова Н.М. Народный костюм в контексте традиций российской культуры. Автореф. дисс.док. культурологии.- Москва, 1999.-С.
2. Кайюмова М.Накпу нигорхо дар зиндагии форсизабонон/ Кайюмова М.-Стамбул: Mega Basin, 2008.(тадж.,англ., рус.)
3. Масум У.Атлас, адрас и бекасаб.Что общего у Марлен Дитрих и таджикского золотого шитья: <http://sogdiana.tj/main/10488-atlas-adras-i-bekasab-cto-obshego-u-marlen-ditrih-i-tadzhikskogo-zolotogo-shitya.html>10-02-2018
4. Расулова, Н., Олим, А. Мода Таджикистана – 2018. Национальная одежда в тренде?: www. URL: https://rus.ozodi.org/z/11267.
5. Dick E. Performing Eurasia in the textiles and clothing businesses along the Silk Road // Cambridge Journal of Eurasian Studies. – 2018, 2, 5N9400.: www. URL: https://eprints.mdx.ac.uk/24474
6. Tuichieva S. Tajikistan: Fashion in the time of changes / Tuichieva S. //Discovery.- Almaty, 2010, №1- P.28.
7. Ulugova, L. Ethical Fashion Initiative Central Asia Adviser in Dushanbe: www. URL: https:// www.ft.com/content/voicsoncentralasia.org/85622ab6-ccc9-11e0-b923-00144feabdc0

ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ НАРОДНОГО КОСТЮМА ТАДЖИКОВ В РАЗВИТИИ МОДНОЙ ИНДУСТРИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В процессе интернационализации моды прослеживается явное стремление каждого народа сохранить своеобразие своей этнокультуры во всех ее проявлениях, в том числе и в одежде. В статье системно рассмотрены историческое, конструктивное, функциональное и семиотическое содержание народного костюма таджиков, которое различно интерпретируется в модной индустрии современного Таджикистана.

Цель статьи: исследование исторической роли народного костюма таджиков в развитии моды после обретения Таджикистаном политической независимости

По результатам исследования выявлены основные тенденции использования современными дизайнерами Таджикистана традиционного костюма таджиков в исторической ретроспективе

Ключевые слова: Таджикистан, таджики, история, костюм, дизайнер, мода, одежда, тенденция, ретроспектива

THE HISTORICAL ROLE OF THE TAJIK FOLK COSTUME IN THE DEVELOPMENT OF THE FASHION INDUSTRY IN TAJIKISTAN

In the process of internationalization of fashion, there is a clear desire of each people to preserve the originality of their ethnic culture in all its manifestations, including clothing. The article systematically considers the historical, constructive, functional and semiotic content of the Tajik folk costume, which is interpreted differently in the fashion industry of modern Tajikistan.

The purpose of the article: to study the historical role of the Tajik folk costume in the development of fashion in Tajikistan after it obtained its political independence.

According to the results of the study, the main trends in the use of the traditional Tajik costume by modern designers in Tajikistan in a historical retrospective were revealed.

Key words: Tajikistan, Tajiks, history, costume, designer, fashion, clothing, trend, retrospective

Сведения об авторе:

Бибираджаб Саидова _Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

About the author:

Bibirajab Saidova _Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

ОБРАЗ ДЕДА-ЗЕМЛЕДЕЛЬЦА В СОГДИЙСКОМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Ходжаева Н.Дж.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Сайфуллоева Ш.И.

Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана

В Центральной Азии древность и раннее средневековье были периодом наивысшего расцвета художественной культуры и изобразительного искусства. Наряду со скульптурой и художественной резьбой, в регионе процветали ювелирное искусство, монументальная живопись, искусство изготовления глиняных статуэток и другие области изобразительной деятельности. Богатый информативный материал для изучения художественной культуры и изобразительного искусства предков таджиков дают археологические находки с территории современного Таджикистана в период её вхождения в состав Согда, который насчитывает почти тысяча лет.

Терракоты, как и живопись, и ювелирное искусство, отображают возможности и духовные горизонты народа, и по ним можно проследить исторические этапы развития не только материальной, но и духовной культуры. Комплексный подход в исследовании культовой тематики предметов изобразительного искусства Согда позволяет по-новому взглянуть на уровень развития духовной культуры предков таджиков.

В изобразительном искусстве Средней Азии, представлены многочисленные персонажи, преимущественно боги авестийского круга. Письменные источники упоминают десятки имен зороастрийских богов. Одни лишь согдийские формы имен перечисляют около тридцати таких божеств. Их истинные иконографические особенности пока раскрыты не полностью, а многие утверждения такого рода носят характер гипотез [7, с. 181].

Согдийцы, в частности население древнего Пенджикента, поклонялись разным богам. Ими были четыре бога собственно согдийского пантеона: божества Вашагна (Вэрэтрагна) и Вананч (Ванинда), богиня Нана (Анахита) и Срош (Сраоша), которые вышли из зороастрийской среды, а также Будда.

Однако наряду с божествами «мировых» религий, среди жителей Согда почитался и бог из народного культа. Это Бобои Дехкон (Дед-Земледелец) – покровитель земледелия.

Почитание Деда-Земледельца практиковалось также в Бактрии и Хорезме. Его образ нашел отражение в изобразительном искусстве этих регионов. Иконографии этого образа присущи свои отличительные черты и атрибуты. Так, в терракотовой пластике атрибутами Бобои Дехкона служат лопата и, как полагают, веник.

Две терракотовые пластины со штампованным изображением этого персонажа были обнаружены в Пенджикенте, одном из крупнейших городов раннесредневекового Согда. Одна из них (рис. 1.1) найдена на Пенджикентском городище [6]. Мужская фигура помещена внутри арочной ниши, края которой по всему периметру украшают розетки, расположенные в один ряд. Персонаж представлен фронтально, расставивший ноги, носками врозь. Он опирается на бедро правой, согнутой в локте рукой, который держит узкий веник, перевязанный в верхней части. Левая, опущенная вниз рука, опирается на вертикально стоящую лопату. Мужчина облачен в рубаху, распашной кафтан, сапоги с высокими голенищами, на голове коническая шапка, охваченная диадемой. Низ полубортов кафтана подобран и заткнут за пояс. Подол рубахи подобран и образует складки, доходящие до сапог. Б.И. Маршак объясняет подобное расположение складок тем, что такая манера их ношения характерна для людей труда. Ученый подчеркивает, что сейчас, как и прежде, крестьяне во время работы поднимают полы длинной одежды и затыкают за пояс [6, с. 95].

Вторая терракота (рис. 1.2) была обнаружена случайно при рытье ямы для очага в одном из дворов г. Пенджикента [6]. Изображение персонажа на этой терракотовой пластине в отличие от первой полностью сохранилось. Б.И. Маршак отмечает, что обе терракоты исходят с одного оригинала и приводит только отличие изображения на второй пластине. Так, голова персонажа представляет треть всего персонажа. Лицо мужчины имеет резкие черты, огромные слегка скошенные глаза и широкий рот. Усы и борода отсутствуют. Головной убор состоит из конической шапки, вокруг которой повязана диадема, переданная толстым валиком. Посередине диадемы изображена круглая бляшка, над которой прикреплен эмблема в виде полумесяца с шаром. Левая рука персонажа опирается на лопату, и веник у пояса, которого касается согнутая в локте правая рука. Ученый предполагает, что оба персонажа – это «образ крестьянского божка, с орудиями, символизирующими начало и конец сельскохозяйственного года: лопата, предназначенная для прокладки оросительных борозд, и веник, которым подметали гумно после того, как обмолоченное зерно было увезено» [6, с. 97].

Образ Деда-Земледельца представлен также в настенной росписи древнего Пенджикента (рис. 1.3) – из помещения 28 объекта XXV, украшавшей домовладение с большим зернохранилищем [8, 110-112]. В композиции Дед-Земледелец показан сидящим на позолоченном деревянном троне, украшенного резьбой на растительную тему. В росписи указанный бог выступает в качестве Духа урожая. Сцена увоза зерна с гумна представлена как культовый обряд, если учесть, что она составляет часть живописной композиции грандиозного угощения, устроенного в честь нового урожая [8, с. 112].

Сцена содержит несколько участников, среди которых божество представлено в значительно большем масштабе. На одной стороне трона чуть сзади изображена большая куча зерна, а на другой стороне люди заняты разбором зерна и засыпкой его в мешки. Бобои Дехкон представлен в образе старика с длинной и широкой бородой, длинными волосами, морщинистым лбом, приподнятыми бровями, на голову надета высокая шапка, на шапку надет венок из листьев злаковых растений. Над его левым плечом развешается пара лент, возможно, ленты украшали и его правое, не сохранившееся плечо. Божественная сущность персонажа подчеркивают нимб, окружающий голову, а также языки пламени за спиной. Одеждой божества служит кафтан из узорчатой ткани, возможно, камки, поверх которого наброшен плащ из согдийской ткани занданачи. Ткань оформлена перлами, внутри каждого перла изображена птица, из клюва которой свешивается ожерелье с жемчужной подвеской. Кайму по краям плаща украшают золотые бляшки [8, с. 111-112].

Выражение скорби на лице божества, запечатленное в пенджикентской живописи, указывает на то, что он умирает. Но у Бобои Дехкона есть способность воскрешения следующей весной, что указывает на кругооборот природы.

Образ народного бога – Деда-Земледельца возник в глубокой древности. Его истоки следует искать в период, когда возникло земледелие. В Центральной Азии земледелие орошаемое и с древнейших времен от разлива рек, наступления сезонов дождей или засухи зависела жизнь земледельцев, которые наблюдали за небесными светилами и знали, что с днями равноденствия связана смена времен года. Так, возник земледельческий календарь солнечного летоисчисления. Чтобы урожай был богатым, древние земледельцы проводили различные ритуалы и обряды, в результате чего, сложился целый цикл праздников связанный с этим видом деятельности человека. Ф. Грене, проведя анализ сообщений Бируни, китайских источников и иконографии отмечает, что у населения Согда все праздники делились на две категории. К первой категории относятся праздники, связанные с датами зороастрийского календаря. Праздники, имевшие ярко выраженный аграрно-земледельческий характер, ученый включил

во вторую категорию. Они были связаны с определенным временем года, и поэтому их дата не должна была смещаться вместе с официальным календарем [3, с. 45-46]. Таковыми являются самые главные зороастрийские праздники: Навруз, Тиргон, Мехргон и Сада, связанные с циклом земледельческих работ. Эти праздники продолжают отмечать в Таджикистане и в наше время.

О том, что эти праздники возникли в Центральной Азии, нет никакого сомнения. Именно на ее территории, начиная с эпохи бронзы, шел процесс формирования таджикского народа [14, с. 163-170; 15, с. 123-153]. «Авеста» – священная книга зороастризма, религию, которую исповедовали древние иранские народы, в том числе и таджики, является важным источником по древней истории таджикского народа. Из «Авесты» и других зороастрийских источников мы узнаем не только об истории и культуре, но и о праздниках, которые отмечали наши предки. Следует отметить, что Навруз, Тиргон, Мехргон и Сада были канонизированы зороастризмом. Так, Навруз (фарси, тадж. «новый день») знаменует собой начало сельскохозяйственных работ и совпадает с днем весеннего равноденствия – 21 марта. В доисламский период у иранских народов Навруз считался календарным Новым годом. На смену зиме приходила весна, на смену холоду – тепло. Праздник отмечали тринадцать дней большими гуляниями. Согласно «Авесте» в этот день был похоронен Сьяваршан (фарси, тадж. Сиёвүш), убитый тиранцем Франхрасьяном (фарси, тадж. Афрасиёб) («Ард-яшт» 17. 38, 42). День похорон Сьяваршана был назван «Навруз» и ежегодно отмечался как праздник.

Тиргон – праздник дождя и отмечается 3-4 июля. Этот праздник выпадает на время засухи. Праздник назван в честь ангела Тира, ангела дождя. В «Авесте» ему посвящен восьмой гимн – «Тиштр-яшт», в котором излагается борьба Тиштрии с демоном засухи Апаошей («Тиштр-яшт» 8. 21-28) [1, с. 480; 16]. Древние иранские народы обращались к Тиштрии с просьбами о дожде для хорошего урожая и Тиштрия выполнял их просьбу («Тиштр-яшт» 11. 36, 42).

Мехргон – праздник в честь Митры, бога договора, дружбы и любви, которому посвящен десятый гимн «Авесты» – «Михр-яшт». Праздник совпал с празднованием осеннего равноденствия и с периодом сбора урожая и поэтому обрел новое значение как праздник сбора урожая и солнечного света, тем самым завершает цикл земледельческих работ. Празднуется в четырнадцатый день месяца Мехр, то есть 2 октября.

Сада – праздник огня и предвестник весны и знаменует начало подготовки к пахотным работам. Его отмечают 30 января, то есть за сто дней до наступления Навруза. Праздник Сада связан со светилом и имеет непосредственное отношение к Солнцу – Хуршед и его олицетворению – огню - *оташ*. М.Р. Рахимов, проводя этнографические исследования в бассейне р. Хингоу, обнаружил, что этот праздник до середины 50-х гг. XX в. отмечали в труднодоступных местах Вахио-Боло и назывался он «Хут»... В течение трех дней в мечети по вечерам горел большой огонь, размером больше обычного... Во время праздника пели песни, играли на музыкальных инструментах, танцевали, шутники-скоморохи масхарабозы исполняли комические танцы, изображали сценки пантомимы и фарсы, пели коллективную песню, посвященную Хуту. Народная песня о Хуте повествовала о том, что этот земледельческий праздник, напоминает людям о приближении весны и необходимости подготовки орудий труда к предстоящим сельскохозяйственным работам [12, с. 189].

Выше мы отметили, что каждому из этих праздников посвящена серия обрядов и ритуалов, которые сопровождаются песнями, плясками и играми. Б.И. Маршак, обращаясь к сюжету на настенной росписи из Пенджикента, приходит к заключению, что на ней изображена сцена обряда завершения сбора урожая. Дед-Земледелец – главный персонаж этой сцены. Этнографические данные М.С. Андреева [2, с. 83-87], М. Рахимова [12, с. 182-187] и И. Мухиддинова [9, с. 102-108] об обрядах горных таджиков Каратегина, Дарваза и Памира, связанных со сбором урожая, а именно обряд, совершаемый на гумне, оказались весьма убедительными при интерпретации данного сюжета.

В первой половине XX столетия этнографами зафиксированы пережитки согдийского культа небесного патрона земледелия и для разных районов верховьев Зеравшана. Во второй половине 20-х годов прошлого столетия реликты этого поклонения отчетливо проявлялись в Ягнобе, где в некоторых селениях признавали местного Деда-Земледельца. Его нарекали таким именем (Бобои Дехкон) и ему доверяли ритуал освящения первой запашки. М. С. Андреев пишет, что такое звание переходило по наследству, а человек, обладавший им, являлся главой рода и организатором коллективных работ [5, с. 20].

О существовании почитания культа Бобои Дехкон в Бактрии свидетельствуют этнографические материалы. Н.А. Кисляков отметил распространение среди жителей Язгулема представления о нем как о существе, наполовину мифическом, наполовину реальном. Реальность этого образа проявляется в том, что в каждом селении был старец - шойгуни / фогынай, которому весной предоставляли право первым приступить к сельскохозяйственным работам [4, с. 368].

Данные, собранные М.С. Андреевым, показывают, что пережитки этого культа отчетливо проявлялись в соответствующих земледельческих обрядах даже в первой половине XX века, например,

в Ишкашине и Вахане. В этих горных краях провеянное зерно (полученный урожай), собранное в кучу, считали за могилу указанного божества [2, с. 38-42].

Образ Деда Земледелия рассматривает И. Мухиддинов, который пишет, что, многие из традиционных верований и обрядов, возникших в глубокой древности, связаны с богом, покровителем земледелия – БобоиДехкон [10, с. 5-7]. Ученый отмечает также, что в представлении ваханцев и ишкашимцев Дед-Земледелец выступает как покровитель полеводства, создавший все виды зерновых культур. По легенде, Дед Земледелия – это образ праотца Адама, который, будучи соблазнен дьяволом («шайтаном»), отведаль зерна пшеницы и был за это изгнан из рая [13, с. 99].

Эти представления встречаются не только у таджиков, но и у других народов Центральной Азии. Например, в мифологии узбеков и туркмен он известен как Баба-Дайхан, у киргизов – Баба-Дыйкан, у казахов – Дикан-баба или Дикан-ата, а у каракалпаков – Дийхан-баба. Это объясняется тем, что этот образ был заимствован узбеками, киргизами, казахами и каракалпаки у таджиков, автохтонного народа центральноазиатского региона.

Его образ обычно представлялся в виде крепкого старика, который в мифах имеет черты культового героя. Согласно одному из них, Дед-Земледелец изобрёл первый плуг, причём одна его деталь была подсказана шайтаном. По туркменскому мифу, также воспользовавшись подсказкой шайтана, Дед-Земледелец провёл первый оросительный канал. Но вода не шла в вырытый им арык, поэтому божество решило выпытать у шайтана, в чём его ошибка. Нарядившись в праздничные одежды и взяв хлеба, он с радостным видом прошёл мимо шайтана. Не обнаружив притворства, тот сказал: «Наверно, Баба-Дайхан догадался, что арык должен быть не прямым, а извилистым, как река». Так Дед Земледелия сумел воспользоваться познаниями шайтана [13, с. 100].

У узбеков, как и таджиков, крестьянин, осуществлявший первую символическую пахоту и сев, считался живым воплощением Деда-Земледельца. С ним связывали и большинство других сельскохозяйственных обрядов.

Как и повсюду в Центральной Азии особенно ответственным в ритуальном отношении было начало таких работ, как пахота и сев. Начинать их по древнему обычаю полагалось старейшим людям. Это имело не только вполне рациональный смысл в связи с наибольшим хозяйственным опытом таких лиц. Здесь действовал все тот же магический закон, который наблюдался при многих семейных обрядах: люди, обладавшие долголетием, большим потомством, наделялись особой сакральной силой, особой маной. Свойства этих людей магическим путем переходили на объект, в данном случае на поля и посевы, благотворно сказываясь на обилии урожая. Ритуальный характер действий таких зачинателей полевых работ виден из того, что они совершали всего лишь 2-3 чисто символических хода с плугом при вспашке или при севе бросали всего 2-3 первые пригоршни зерна, после чего работу продолжали другие. Такое лицо выполняло культовые функции, и его с полным правом можно назвать «семейным жрецом». Интересно, что старик, начинавший работы на поле, ни в коем случае не должен был быть слишком дряхлым и бессильным. Это вытекало из представлений о том, что свойства такого служителя культа могли магическим же путем пагубно сказаться на результате работ, в данном случае на урожае.

Следует отметить, что обряд, связанный с началом посевных работ сохранился до настоящего времени. Так, в Фархорском районе Хатлонской области Республики Таджикистан, где проживают выходцы из горного Ховалинга каждый год пожилые мужчины собираются 21 марта. Самый уважаемый и почитаемый мужчина брал в руки лопату и саженцы и произносил специальный ритуальный слова напутствия, начинал сажать саженцы. Молодое поколение повторяли действия пожилого мужчины[1]. Скорее всего, пожилой мужчина, проводящий обряд и есть прообраз Деда-Земледельца.

Такое семейное исполнение земледельческого культа соответствует тому этапу общественных отношений, когда патриархальная семья выделилась уже из большого коллектива и обрела самостоятельность. Но есть основания полагать, что на более ранних стадиях аналогичные функции выполняли специальные лица – представители всей общины[2, с. 61].

Эту роль в туркменских общинах играл человек, которого называли яшулы. Данный термин также встречается в Хорезме, где применялся к пользующимся уважением лицам солидного возраста. Г.П. Снесарев отмечает, что они начало посевных работ производили по ночам, выходя в поле. По народному представлению, в разное время дня звезда Ситораи Акраб появляется на разных участках небосвода, а когда ее там не видно, считают, что она «в Земле». Это самое неблагоприятное время для начала всяких работ и дел. Поэтому только с появлением этой звезды на небе можно было начинать пахоту, сев, полив и другие работы. При этом, однако, обязаны были соблюдать обычаи, по которому, выходя из дома по случаю начала любой земледельческой работы, каждый крестьянин старался идти так, чтобы лицо его не было обращено в сторону звезды Акраб, иначе он мог навлечь несчастье на себя и на своих односельчан. Прежде яшулы совершали фатиха (благословение, разрешение) на начало пахоты, а после яшулы начинали сев и за ними начинали работу молодые ученики. Г.П. Снесарев также указывает, что по словам старых крестьян, имелись в прошлом и специальные трактаты-рисола, где

указывалось, какие правила и обряды требовалось соблюдать при пахоте, севе, уборке [13, с. 217]. Все это позволяет распространить хорошо знакомые в Средней Азии ремесленные (точнее, профессиональные) традиции в известной степени и на крестьянство. Конечно, сходство не было полным, отсутствовала, например, типичная для ремесла цеховая замкнутость. Но имело место нечто напоминающее ремесленные (профессиональные) посвящения.

Е.М. Пещерева в своей работе сообщает: «Если умирал глава семьи, его сын сам по себе не начинал крестьянскую работу: он шел к опытному крестьянину и просил его дать ему фоти́ха, разрешение на начало самостоятельного хозяйствования. Яшу́лы приходил к нему и сам начинал сев – бросал одну-две пригоршни семян, а затем передавал семена молодому хозяину; тот продолжал сеять под присмотром яшу́лы». Любопытно, что и здесь существовал обычай одаривания «учителя» одеждой. После окончания посева в селениях проводили праздники, где готовили угощение и благодарили Деда-Земледельца за хороший урожай [11, с. 129-130, 218].

С распространением мусульманства образ Деда-Земледельца стали отождествлять с Адамом [9, с. 50-57], хотя, по мнению некоторых учёных, образ Деда-Земледельца начали отождествлять с Адамом только в XIX веке. В культе и образе Деда-Земледельца элемент мусульманства весьма незначителен. Многие относятся к пласту до исламского периода. В процессе разложения общинного культа многие его элементы, видимо, были утеряны, но наиболее характерные обряды, призванные магическим или жертвенным путем способствовать плодородию, продолжали бытовать и в рамках отдельных семей-хозяйств. Пережитки этого культа сохранились до наших дней благодаря продолжительному замкнутому образу жизни труднодоступных горных районах.

Таким образом, образ Деда-Земледельца возник в ираноязычной среде на территории Центральной Азии в эпоху бронзы, период начала формирования таджикского народа.

В целом, в согдийском изобразительном искусстве раннего средневековья иконография Деда-Земледельца ограничивается следующими сюжетами: стоящий персонаж в диадеме с лопатой и веником в руках; сидящий на троне у гумна, с короной на голове. Этнографические сведения показывают, что этот образ пользовался в народе широкой и устойчивой популярностью и пустил в обществе глубокие корни, что способствовало его сохранению в течение многих столетий, вплоть до нашего времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авеста в русских переводах (1861-1996). Сост., общ. ред., примеч., справ. разд. И.В. Рака. – СПб.: Журнал «Нева» – РХГИ, 1997. – 480 с.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи) / М. С. Андреев, подг. к печати и снабжен прим. и доп. А.К. Писарчик. – Сталинабад: Изд. АН ТаджССР, 1958. – Вып. 2. – 526 с. (ТИИАЭАН ТаджССР; Т. LXII).
3. Грене Ф. Земледельческие и скотоводческие культы Согдианы: тексты и образы // Муаррих. – Душанбе, 2016. – № 1 (5). – С. 45-50.
4. Кисляков Н. А. Язгулемцы (Этнографический очерк) / Н. А. Кисляков // ИВГО, 1948. - Т. 80, вып. 4. - С. 361-372.
5. Кондауров А. Н. Патриархальная домашняя община и общинные дела у ягнобцев / А. Н. Кондауров. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – 80 с.
6. Маршак Б.И. Два терракотовых образка из Пенджикента / Б. И. Маршак, В. И. Распопова // ЗИИМК. – №. 7. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2012. – С. 95-102.
7. Маршак Б. И. Согд V - VIII вв. / Б. И. Маршак // Средняя Азия и Дальний Восток в раннем средневековье. Средняя Азия в раннем средневековье. - М.: Наука, 1999. - С. 175-191.
8. Маршак Б. И. Согдийское изображение Деда-Земледельца / Б. И. Маршак, В. И. Распопова // Вопросы древней истории Южной Сибири. - Абакан, 1985. - С. 108-116.
9. Мухиддинов И. Земледелие памирских таджиков Вахана и Ишкашима / И. Мухиддинов. - М.: Наука, 1975. – 127 с.
10. Мухиддинов И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX – начало XX вв.). / И. Мухиддинов. Отв. ред. Л.Ф. Моногарова. – Душанбе: Дониш, 1989. – 100 с.
11. Пещерева Е. М. Гончарное производство Средней Азии / Е. М. Пещерева. - М.-Л., 1959. – 398с.
12. Рахимов М. Земледелие таджиков бассейна реки Хингоу в дореволюционный период (историко-этнографический очерк) / М. Рахимов. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1957. – 221 с. (Тр. ИИАЭ АН ТаджССР; Т. LXIII)
13. Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований у узбеков Хорезма / Г. П. Снесарев. - М.: Наука, 1969. – 335с.
14. Ходжаева Н.Дж, Арийская проблема в контексте изучения этнической истории / Н.Дж. Ходжаева // Таджики. Отв. ред. Н.А. Дубова, Н.К. Убайдулло, З.М. Мадамиджанова. – М.: Наука, 2021. – С. 163-170.
15. Ходжаева Н.Дж Отражение древних этнических процессов в «Авесте» // Этногенез и этническая история таджикского народа: В 2-х томах. - Т. 1. Душанбе: Дониш, 2021. - С. 123-153
16. The Zend-Avesta. Part I. The Vendidad. Transl. by J. Darmesteter. – Oxf.: Oxford University Press, 1880. – 240 p. (SBE. Vol. IV); Part II. The Yasna, Visperad, Sîrôzahs, Yasts, Nyâyis. – Oxf.: Clarendon Press, 1883. – 384 p. (SBE. Vol. XXIII).

ОБРАЗ ДЕДА-ЗЕМЛЕДЕЛЬЦА В СОГДИЙСКОМ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Богатый информативный материал для изучения художественной культуры и изобразительного искусства предков таджиков дают археологические находки с территории современного Таджикистана в период её вхождения в состав Согда, который насчитывает почти тысяча лет. Терракоты, как и живопись, и ювелирное искусство, отображают возможности и духовные горизонты народа, и по ним можно проследить исторические этапы развития не только материальной, но и духовной культуры.

Цель статьи: Анализ образа Деда-Земледедца в монументальной живописи и терракотовой пластике раннего средневековья.

По результатам исследования на основе сравнительного анализа терракот, настенной живописи и этнографического материала таджиков Каратегина, Дарваза и Памира авторы статьи приходят к заключению, что в изобразительном искусстве иконография Деда-Земледедца ограничивается следующими сюжетами: стоящий персонаж в диадеме с лопатой и веником в руках; сидящий на троне у собранного урожая, с короной на голове.

По результатам изучения авторы подчеркивают, что в образе Деда-Земледедца элемент мусульманства весьма незначителен и многое относится к пласту доисламского периода. В процессе разложения общинного культа большинство его элементов были утеряны, но наиболее характерные обряды, призванные магическим или жертвенным путем способствовать плодородию, продолжали бытовать в рамках отдельных семей-хозяйств. Культ Деда-Земледедца, зародившись в среде предков таджиков – древних земледельцев, со временем получил распространение и у узбеков, казахов, туркмен и других среднеазиатских народов.

Этнографические сведения показывают, что этот образ пользовался в народе широкой и устойчивой популярностью и пустил в обществе глубокие корни, что способствовало его сохранению в течение многих столетий, вплоть до нашего времени. У таджиков пережитки этого культа сохранились благодаря продолжительному замкнутому образу жизни в труднодоступных горных районах.

Ключевые слова: Средняя Азия, Таджикистан, Согд, древний Пенджикент, терракоты, Дед-Земледелец, этнография, изобразительное искусство, антропоморфное изображение, статуэтка.

THE IMAGE OF THE GRANDFATHER-FARMER IN THE SOGDIAN FINE ART IN THE EARLY MIDDLE AGES

Rich informative material for the study of the artistic culture and fine art of the ancestors of the Tajiks is provided by archaeological finds from the territory of modern Tajikistan during its entry into the Sughd, which dates back almost a thousand years. Terracotta, like painting and jewelry, reflect the possibilities and spiritual horizons of the people, and it is possible to trace the historical stages of the development of not only material, but also spiritual culture.

Purpose of the article: Analysis of the image of the Grandfather-Farmer in monumental painting and terracotta plastic in the early Middle Ages.

According to the results of the study, based on a comparative analysis of terracotta, wall paintings and ethnographic material of the Tajiks of Karategin, Darvaz and the Pamirs, the authors of the article come to the conclusion that in the visual arts, the iconography of the Grandfather-Farmer is limited to the following subjects: a standing character in a tiara with a shovel and a broom in his hands; sitting on a throne at the harvest, with a crown on his head.

According to the results of the study, the authors emphasize that in the image of the Grandfather-Farmer, the element of Islam is very insignificant and much belongs to the stratum of the pre-Islamic period. In the process of disintegration of the communal cult, most of its elements were lost, but the most characteristic rituals, designed to magically or sacrificially promote fertility, continued to exist within the framework of individual family farms. The cult of the Grandfather-Farmer, originated among the ancestors of the Tajiks – ancient farmers, eventually spread among the Uzbeks, Kazakhs, Turkmens and other Central Asian peoples.

Ethnographic information shows that this image enjoyed wide and steady popularity among the people and took deep roots in society, which contributed to its preservation for many centuries, up to our time. The Tajik remnants of this cult have been preserved due to a long, closed lifestyle in remote mountainous areas.

Keywords: Central Asia, Tajikistan, Sughd, ancient Penjikent, terracotta, Grandfather-Farmer, ethnography, fine art, anthropomorphic image, statuette.

Сведения об авторах:

Ходжаева Наргис Джемиевна – доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддин Айни. Тел.: (+992 37) 918649185. E-mail: rangha@mail.ru

Сайфуллоева Шахноз Изатуллоевна – заведующая кафедры искусствоведения Государственного института изобразительного искусства и дизайна Таджикистана. Тел.: (+992 37) 985843505. E-mail: Saifulloeva86@mail.ru

About the authors:

Rhodzhaeva Nargis Jomievna -Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after Saddriddin Aini. Tel.: (+992 37) 918649185. E-mail: rangha@mail.ru

Saifulloeva Shahnoz Izatullaevna – head of the Department of Art History, State Institute of Fine Arts and Design. Tel.: (+992 37) 985843505. E-mail: Saifulloeva86@mail.ru

К ВОПРОСУ О ДАТИРОВКЕ ТАХТИ-САНГИНА

Ходжаева Н.Дж.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Тахти-Сангин[1] (в переводе с тадж. «каменный город»), один из самых известных археологических памятников Центральной Азии, расположен на месте слияния рек Вахша и Пянджа, откуда берет начало Амударья. Памятник находится на территории Кубодиенского района Хатлонской области Республики Таджикистан. С древнейших времен эта область входила в состав Бактрии – одного из могущественных государств Центральной Азии. Впервые о Бактрии упоминается в «Авесте»[1], священной книге зороастрийской религии, которую исповедовали древние иранские народы. В источнике она принимает форму Бахди - bāḫdī (Vd. 1.4). О народе бахлика - bāhlika-, проживающем в одноименной области на северо-западе от Индийского субконтинента, говорится в ведическом источнике «Атхарваведа» (AV. V. 22. 5. 7. 9.) [10] датируемом 1000 г. до н.э. Бактрия упоминается также в надписях Ахеменидских царей Дария I (522-486 гг. до н. э.) (DB, 1. 12-17) и его сына Ксеркса I (486-464 гг. до н.э.) (KPh, 5.21) [28] Античные авторы характеризуют Бактрию как «страну тысячи городов» (Just, XLI. 4. 5) [27], (Страбон XV. 1. 3) [8]. Скорее всего, одним из таких городов и был Тахти-Сангин.

Город функционировал в ахеменидский, эллинистический и кушанский периоды. Памятник состоит из укрепленной цитадели и жилых районов вокруг нее. Площадь города достигает 105 га, из которых 83 га (3000м x 100-450м) – жилые районы [22, с. 57, рис. 13]. На территории городища был раскопан храм Окса – одно из крупнейших сооружений восточной архитектуры и важный памятник истории и культуры Центральной Азии второй половины I тыс. до н.э. До сих пор этот уникальный памятник является объектом дискуссий. Исследователи спорят о его функциональном назначении, религиозной принадлежности и был ли он посвящен реке Окс [См.: 9, с. 113, сн. 2]. Вопрос о датировке памятника также окончательно не решен. В последние десятилетия раскопки на Тахти-Сангине дали много интересного материала, который оказался важным для решения выше указанных дилемм. В связи с этим предлагаем вернуться к вопросу о датировке памятника[1].

Результатом археологических исследований на Тахти-Сангине являются почти полное вскрытие помещений храма Окса и частично – фортификации цитадели древнего города, а также обнаружение огромного количества археологических находок, датируемых VI в. до н.э. – III в.н.э. В настоящее время, чтобы определить время функционирования городища Тахти-Сангин, следует обратиться к стратиграфии и датировке находок из храма Окса. Несмотря на то, что храм почти полностью вскрыт, он продолжает оставаться загадкой для ученых. Известный нумизмат Е.В. Зеймаль, обращаясь к изучению монет и других находок из храма Окса, справедливо отметил, что в истории «этого замечательного храма много головоломок и вопросов, остающихся без ответа» [37, с. 97]. Б.А. Литвинский и И.Р. Пичикян отмечают, что датировка храма – сложный вопрос в силу его культового назначения и неоднократных подчисток, осуществляемых на протяжении эллинистического периода функционирования храма, и сбросов votivного инвентаря на протяжении эллинистического и кушанского периодов. Поэтому датировка должна определяться, прежде всего, на основании хронологических конструкций храма, а также многочисленных находок [4, с. 179].

Археологические изыскания на городище Тахти-Сангин начались в 1975 г. Для проведения раскопок на памятнике был организован Тахтикобадский отряд. Б.А. Литвинский, руководитель Южно-Таджикской археологической экспедиции, пригласил И.Р. Пичикяна возглавить этот отряд [4, с. 47]. Работы на памятнике продолжались до 1991 г. и были приостановлены в связи с началом гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.)

Несмотря на совместные исследования на Тахти-Сангине у Б.А. Литвинского и И.Р. Пичикяна были разногласия по некоторым вопросам, один из которых касался датировки храма Окса. Так, Б.А. Литвинский относит возведение памятника к концу IV – началу III вв. до н.э. [4, с. 183]. И.Р. Пичикян, считает, что храм был построен в последней трети IV – начале III вв. до н.э. [6, с. 275]. Е.В. Зеймаль сначала соглашается с датой строительства храма Окса в греко-бактрийский период [37, с. 94], а затем

относит полы 1 и 2 «наиболее вероятно ко времени правления Вимы Кадфиза (80-103 гг.) или к первым годам правления Канишки (103-125 гг.)» [37, с. 94], то есть к кушанскому периоду. Существует также мнение, что храм Окса после небольшого перерыва продолжал функционировать в кушанский период вплоть до правления Канишки III (241 – ок. 270 или 261-290 гг.) [32, с. 106]. Ж.Фюссман не исключает более раннюю датировку [25, с. 619-641]. П. Бернар считает, что возведение храма Окса относится или ко времени правления Селевка I (358-281 гг. до н.э.), или Антиоха I (281-261 гг. н.э.), то есть к началу III в. до н.э. [17, с. 82]. М. Желан полагает, что начало строительство городищу было положено при Антиохе I в первой половине III в. до н.э. [26, с. 35].

В 1998 г. археологические работы на Тахти-Сангине возобновились. Раскопки проводились археологическим отрядом Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Национальной академии наук Таджикистана совместно с МИХО Музеем (Япония). Отрядом руководила А.П. Дружинина. В 2013 г. к исследованиям на Тахти-Сангине присоединились французские археологи, под руководством А.-П. Франкфора. Впервые к исследованиям на памятнике была привлечена специалист по фортификациям М. Желан.

Таким образом, в истории изучения памятника открылась новая страница. Так как раскопки проводились не только в храме, но и на территории города. Археологический материал, полученный двумя отрядами, позволил по-новому взглянуть на датировку Тахти-Сангина, так как среди новых находок важными оказались находки ахеменидского периода. Так, в 2008 г. на территории храма были обнаружены фрагменты ахеменидской керамики (рис. 3) [22, рис. 16][1]. В 2017 г. результатом совместной таджикско-французской экспедицией явилось обнаружение на территории западнее храма Окса еще одной торовидной базы колонны (рис.4), которую А. П. Франкфор предположительно относит к ахеменидскому периоду [24, с. 167-178].

Появление нового материала обязывает нас вновь провести анализ археологического материала с Тахти-Сангина и сделать попытку определить его новую датировку. На принадлежность храма к ахеменидскому периоду указывал Б.А. Литвинский. Так, ученый отмечает, что композиция храма огня – чисто восточная. Культы воды и огня являющиеся характерными для храма Окса – зороастрийские. Об этом свидетельствует наличие двух атешгахов – хранилищ огня, ям, заполненных чистой золотой, колодца, бассейна для воды [4, с. 182-183, 199]. Более того, ученый провел сравнительный анализ планировки храма Окса с храмами огня ахеменидского периода, указав на их непосредственную связь [4, с. 200]. Планировка храма с широкими крыльями на востоке, где находился вход, и квадратным западным помещением строго симметрична, – за небольшим исключением двух задних коридоров, не сообщающихся между собой (рис.1). [Литвинский, Пичикян, табл.13]. Эта священная симметрия, воплощающая симметрию мирового устройства и общественную, тоже священную иерархию, объединяет храм Окса с храмом Кухи Хваджа и храмом около Суз (рис.2а-б) [33, с. 618]. Сходство устройства настолько очевидно, что свидетельствует об общности совершавшихся здесь ритуалов.

К. Рапен также считает, что структура храма Окса, его план и обнаруженные при раскопках остатки комнат для хранения вечного огня (атешгахи), отвечают архитектурной традиции храмов огня иранского мира [7, с. 129; 30, с. 62-95].

Следует отметить, что такое монументальное сооружение, как храм Окса, мог быть построен только в большом городе. Так, проведя тщательный анализ планировки и строительных конструкций храма, ученый приходит к важному выводу о том, что «восточная по типу планировка храма Окса могла быть осуществлена архитектором, мыслящим в традициях восточной практики строительства культовых зданий. Конкретно храмов огня... Строительные конструкции также были традиционно восточными. Очень архаично выглядят монументальные стены храма около 3.4 м. Сырцовый кирпич (50х50х14 см), из которого были первоначально сложены стены храма, также традиционно ахеменидского стандарта. Все стены связаны впереплет, что свидетельствует о единовременной застройке. Такое монументальное сооружение могло быть осуществлено при очень широких строительных работах, требующего большого количества людских ресурсов и финансовых затрат, значительно превышающих возможности маленького города» [6, с. 148].

Что касается находок из храма Окса, то большинство из них представлены votivными предметами и храмовым сокровищем, в основном ахеменидского облика. Среди них разнообразные приношения, миниатюрные алтари, курительницы, глиняные статуи, изделия из слоновой кости, золотые и бронзовые пластины с изображением донаторов и посвященных в храм животных (верблюдов и лошадей), фрагменты оружия. Из огромного количества находок следует выделить бронзовую штампованную пластину с изображением пантер, сидящих друг против друга (рис.3), датированную VI в. до н.э. [29, с. 69-84, рис. 65, сн. 85; 5, с. 60-74, рис. 12] Заметим, что изображение это выполнено в архаическом стиле и характерно для раннеахеменидского времени. Важной находкой являются ножны акинака [5, с. 105-135, рис. 16], выполненные из слоновой кости с изображением на ней льва, нападающего на оленя (рис. 4). Б.А. Литвинский датирует этот предмет искусства рубежом VI – V вв. до н.э. [5, с. 135]. Подобные изделия были широко распространены в Иране и Центральной Азии. Несмотря на то, что это стиль

ахеменидский, но оригинальный, местный бактрийский. Среди находок из храма Окса следует также выделить золотую пластину (рис. 5), датируемую VI – V вв. до н.э. [5, с. 87; 34, с. 48]. На пластине изображен бактриец, ведущий верблюда [4, 1992, с. 94-111; 5, с. 74-87]. Упомянутые нами три артефакта из храма Окса датируются периодом намного раньше, чем пришли в Бактрию греки. И.Р. Пичикян считает, что это трофеи, принесенные македонцами из сокровищниц ахеменидских столиц и иранских храмов [6, 1991, с. 279].

Особо следует подчеркнуть сходство артефактов из храма Окса с предметами из Амударьинского клада из Британского музея, которые датируются VIII-IV вв. до н.э. [см.: 5, с. 40-44]. В связи с этим выдвигается предположение о происхождении Амударьинского клада из храма Окса [17, с. 85-114; 7, с. 129; 30, с. 62-95]. Исследуя предметы из этого клада, Дж. Куртис, главный хранитель Британского Музея пришел к заключению: «Представляется наиболее вероятным, что мы имеем дело с храмовым сокровищем, коллекцией ценных объектов, собранных вместе в храме на протяжении определенного периода и представляющих достояние этого храма» [20, 1997, с. 235]. О том, что предметы из Амударьинского клада принадлежали храму Окса сейчас ни у кого не вызывает сомнения [21, с. 43-44]. Немаловажным фактом является то, что в Амударьинском кладе помимо артефактов ахеменидского периода имеются также предметы мидийского и ассирийского, а также архаического греческого искусства. Это свидетельствует о приношении подношений божеству Оксу-Вахшу в более ранний период [18, с. 33].

Сравнительный анализ предметов Амударьинского клада и находок из храма Окса с «Авестой» показал, что все они являлись подношением богине Ардвисуре в храм Окса в течение длительного времени, возможно, не одно столетие [9, с. 124-128]. Среди находок из храма Окса, золотая пластина с изображением бактрийца, ведущего верблюда (рис. 5). Выше мы говорили, что этот предмет ахеменидского искусства относится к VI-V вв. до н.э. – периоду, когда зороастрийские верования уже господствовали не только в Бактрии, но и во всей Ахеменидской империи. Заметим, что сюжет на тахтисангинской пластине – распространенная в ахеменидском искусстве иконографическая схема. Нет никаких сомнений в том, что изображение на золотой пластине имеет сходство с изображением на каменных рельефах во дворце ахеменидских царей в Персеполисе (рис. 6) [36, taf. 22], где пять представителей народов Центральной Азии приносят в дар верблюдов (*Camelus bactrianus*) [5, с. 74-87]. Наличие находок ахеменидского времени в храме Окса может вызвать вполне аргументированное суждение о том, что они могли быть принесены в храм в постахеменидский период, то есть в эпоху эллинизма. И это совершенно справедливое замечание. Археологические исследования на памятнике последних двух десятилетий представили новые находки, которые могут дать ответы на интересующие нас вопросы. Так, в коридорах 1 и 9 храма Окса обнаружены фрагменты ахеменидской керамики (рис. 5) [22, с. 111, рис.16]. Вполне возможно, что эти фрагменты являются частью большого кувшина, который был произведен на территории самого Тахти-Сангина. А.П. Дружинина находит в этой керамике параллели с керамикой комплекса Яз III и датирует её концом V – началом IV вв. до н.э. [22, с. 111]

В 2004, 2006-2010 гг. на площади перед храмом был обнаружен и раскопан колодец культового назначения со ступенчатым спуском. Наличие в нем ступенек и резервуара, а также площадки с костями жертвенных животных [2, 2010, с. 149-153, 157-159; 3, с. 280-316] являются еще одним подтверждением того, что это сооружение связано с культом воды и божества Окса, одного из главнейших божеств древней Бактрии [19, с. 179-181]. Расположение храма на месте слияния Вахша и Пянджа также является важным фактом в пользу его доэллинистического возведения. Таким образом, находки последних лет свидетельствуют о том, что храм Окса первоначально был зороастрийским.

Обратим внимание на тот факт, что на противоположном берегу Амударьи на слиянии рек Кокча и Пяндж расположен эллинистический город Айханум. При раскопках памятника было обнаружено большое святилище («храм с углубленными нишами») [13; 14; 15; 16], которое вероятно, также посвящено божеству Окса [19, с. 179-181], что очень напоминает храм Окса на Тахти-Сангине. В процессе раскопок были обнаружены также гончарные изделия, стратиграфические слои и артефакты ахеменидской эпохи, однако без четко очерченного слоя ахеменидского периода, пока не обнаружили большую колоколообразную базу колонны, свидетельствующей о наличии на территории городища важного административного здания Ахеменидов и, следовательно, важного поселения Ахеменидов [23, с. 109-131; 24, 167-176]. Аналогичный случай произошел с Тахти-Сангином. Имелись предметы искусства, керамика, кирпич ахеменидского времени, но не хватало аргументированных фактов. Сезон 2017 г. совместной таджикско-французской экспедиции (Т. Худжагельдиев и М. Гелан) оказался на редкость удачным. Археологи обнаружили в древнем стратиграфическом слое торообразную базу (рис. 4) колонны на постаменте. Все детали ордера [1] колонн сделаны из мелкозернистого мраморовидного белого известняка. Такой тип базы колонн использовался на протяжении веков в ахеменидский, эллинистический и кушанский периоды. Однако существуют критерии для определения времени их изготовления. Так, базы колонн ахеменидского времени [31, 1953, табл. 119, 122, рис. 75-79] изготавливались с помощью плоского металлического долота. При этом зубья долота не использовались,

а колесо не поворачивалось. Важно отметить, что тор в этот период вырезался отдельно от базы. Именно к такой форме принадлежит база колонны из храма Окса. В эллинистический же и кушанский периоды они оба производились из одного куска камня, то есть база была цельной [12, с. 128, рис. 8а, 10; 14, с. 333, 337, рис. 28-29]. Отряд И.Р. Пичикяна также находил торовидные базы [6, с. 148]. Однако, база, обнаруженная в 2017 г. находилась в более древнем слое. Это дает нам основание предположить, что база колонны, обнаруженная на памятнике в 2017 г. относится к ахеменидскому периоду и вполне возможно к V в. до н.э.

Несмотря на то, что строительная деятельность селевкидских и греко-бактрийских царей, путем разрушения и возведения, почти уничтожила на Тахти-Сангине первоначальное местное бактрийское ахеменидское святилище, мы не можем больше игнорировать наличие здесь остатков святилища, функционирующего с VI-V вв. до н.э. А это значит, что в это время город Тахти-Сангин уже существовал. Важно также отметить, что в древности на строительство подобного сооружения требовался ни один год, а возможно и ни одно десятилетие. На строительство самого города также требуется определенное время и его строительство началось намного раньше, чем храм Окса.

Следует отметить, что на территории Тахти-Сангина были обнаружены курганные захоронения, относящиеся к бронзовому веку и даже к неолиту (в пещере и храме). Это свидетельствует о том, что территория городища была заселена намного раньше его функционирования.

Таким образом, по вопросу о новой датировке Тахти-Сангина мы высказали свою точку зрения, с той или иной полнотой, подкрепленной фактами. Находки ахеменидского и, возможно, более раннего периода, обнаруженные на памятнике, даже при отсутствии впечатляющей архитектуры доэллинистического времени (по крайней мере, на данный момент), должны помешать нам сосредоточиться исключительно на материалах эллинистического и кушанского периодов и игнорировать более ранний чрезвычайно важный период и культуру Центральной Азии в Таджикистане. Насколько наша точка зрения справедлива – рассудит время и новые археологические исследования на городище Тахти-Сангин.

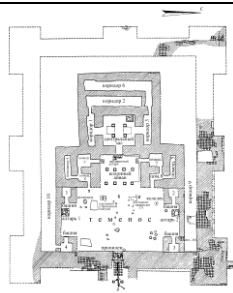

Рис. 1. Храм Окса. Генеральный план

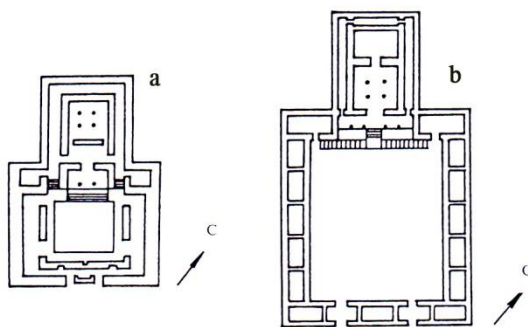

Рис. 2. а – Храм в Сузах; b – Храм Кух-и Хваджа (Иран)

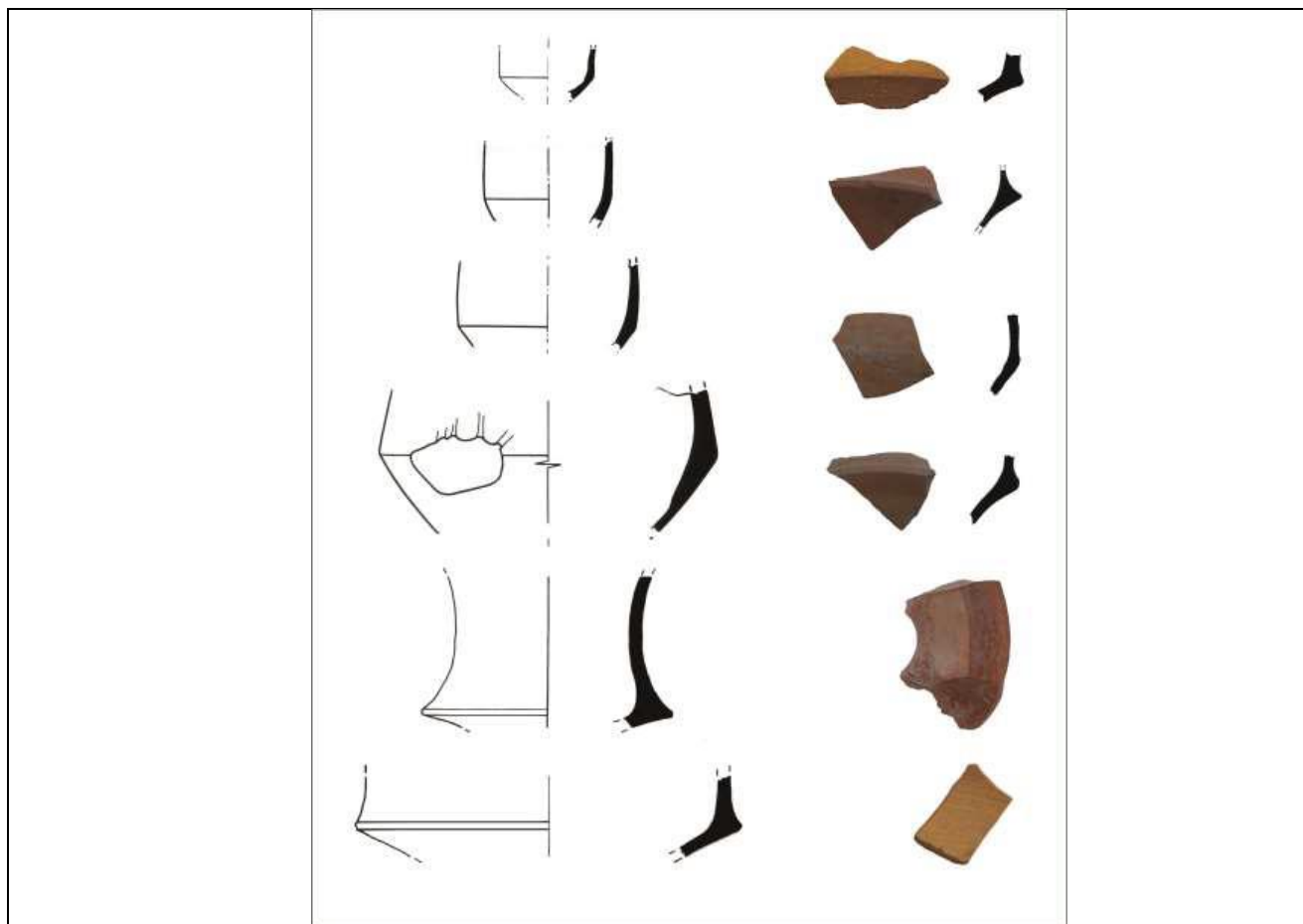

Рис. 3. Фрагменты керамики ахеменидского периода. Храм Окса.

Рис. 4. Торевидная база колонны. Мрамор. Храм Окса. Фото Т.У. Худжагельдыева

Рис. 3. Штампованная пластина с изображением пантер. Бронза. Храм Окса.	Рис. 4. Ножны акинака. Слоновая кость. Храм Окса.

Рис. 5. Пластина с изображением бактрийца, ведущего верблюда. Золото, паста. Храм Окса.

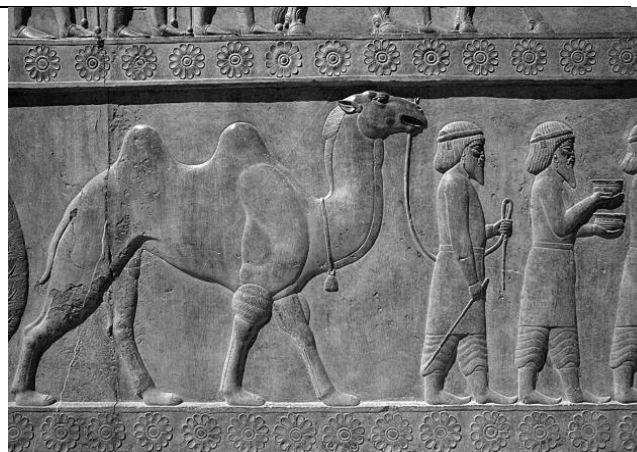

Рис. 6. Пятнадцатая делегация на рельефах Ападаны: бактрийцы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авеста в русских переводах (1861-1996). Сост., общ. ред., прим., справочный раздел И.В. Рака. – СПб.: «Журнал «Нева»», «Летний Сад», 1998. – 480 с.
2. Дружинина А.П. Археологические исследования городища Тахти-Сангин в 2010 году / А.П. Дружинина // АРТ. – 2013. Вып. 36 (2010 г.). – С. 143-180.
3. Дружинина А.П., Худжагельдыев Т.нагаки Х. Отчет о раскопках на городище Тахти-Сангин в 2009-2010 гг. Работы на площади храма Окса в раскопах № 17 и № 18 / А.П. Дружинина, Т.У. Худжагельдыев, Х. Инагаки // АРТ. – 2016. – Вып. XXXVIII (2012). – С. 280-316.
4. Литвинский Б.А., Пичикян И.Р. Эллинистический храм Окса в Бактрии (Южный Таджикистан). Т.1. Раскопки. Архитектура. Религиозная жизнь / Б.А. Литвинский, Пичикян И.Р. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 503 с.
5. Литвинский Б.А. Храм Окса в Бактрии (Южный Таджикистан). Т.3. Искусство, художественное ремесло, музыкальные инструменты / Б.А. Литвинский. М.: Востлит, 2010. – 664 с.
6. Пичикян И.Р. Культура Бактрии. Ахеменидский и эллинистический периоды. Очерки / И.Р. Пичикян. – М.: ГРВЛ, 1991. – 343 с.
7. Рапен К. Святилища Средней Азии в эпоху эллинизма (состояние вопроса) // ВДИ. – 1994. - № 4. – С. 128-140.
8. Страбон. География в 17-ти кн. Пер., статья и коммент. Г.А. Стратановского. – Л.: Наука, 1964. 943 с.
9. Ходжаева Н.Дж. Историческая география Центральной Азии в доисламский период / Н.Дж. Ходжаева. – Душанбе: Дониш, 2017. – 380 с.
10. Atharva-veda. Transl. by M. Bloomfield. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1897. – 796 p. (SBE, vol. 42).
11. Avesta die heiligen Bücher der Parsen. 3 bands. Hrsg. Von Karl F. Geldner. – Stuttgart: Kohlhammer, 1886 – 1895. Bd. I. Yasna. – 239 s., Bd. II. Vispered and Horda Avesta. – 277 s., Bd. III. Der Vendidad. – 139 s.
12. Bernard P. Chapiteaux corinthiens hellénistiques d'Asie centrale découverts à Ai Khanoum / P. Bernard // Syria. – Paris, 1968. – T. 45. – No 1-2. – P. 111-151.
13. Bernard P. Quatrième campagne de fouilles a Ai Khanoum (Afghanistan) / P. Bernard // CRAI. – 1969. – P. 313-355.
14. Bernard P. Campagne de fouilles 1969 a Ai Khanoum en Afghanistan / P. Bernard // CRAI. – 1969. – P. 301-349.
15. Bernard P. La campagne des fouilles de 1970 a Ai Khanoum (Afghanistan) P. Bernard // CRAI. – 1969. – P. 385-483.
16. Bernard P. Campagne de fouilles a Ai Khanoum (Afghanistan) / P. Bernard // CRAI. – 1969. – P. 605-632.
17. Bernard P. Le temple de dieu Oxus á Takht-i Sangin en Bactriane: temple du feu ou pas? / P. Bernard // Studia Iranica. – 1994. – 23. – P.81-121.
18. Boardman J. The Oxus Treasure scabbard in London: A Closer Look / J. Boardman // Центральная Азия: источники, история, культура. Тезисы докладов конференции, посвященной 80-летию Е.А. Давидович и Б.А. Литвинского (Москва, 3-5 апреля 2003 г.). Под ред. Т.К. Мкртычева, Т.Г. Алпаткина, С.Б. Болелова и О.Н. Иневаткина. – М.: ИВ РАН, Гос.Музей Востока, 2003. – С. 33-34.
19. Boyce M., Grenet F. A History of Zoroastrianism / M. Boyce, Grenet F. – Leiden-New York-Kobenhavn-Köln: E.J. Brill, 1991. – Vol. III. – 596 p.
20. Curtis J. Franks and the Oxus Treasure / J. Curtis // A.W. Franks. Ninetennth-Century Collecting and the British Museum. Ed. by M. Caygill and J. Cherry. – London: British Museum Press, 1997. – 230-249.
21. Curtis J. The Oxus Treasure and Ancient Bactria / J. Curtis // Bulletin of the Miho Museum. – 2005. – Vol. 5. – P.
22. Drujinina A. Structure of the Urban Site Takht-i Sangin and Its Vicinity / A. Druzhinina // Bulletin of MIHO Museum. – 2016. – Vol. 16. – P. 53-119.
23. Francfort H.-P. Ai Khanoum «temple à niches indentées» (temple with indented niches) » and Takht-i Sangin «Oxus temple» in historical cultural perspective: a hypothesis about the cults / H.-P. Francfort // Parthica, 2012. – Issue 14. – P. 109-136.
24. Francfort H.-P. Bases de colonne campaniformes d'Asie centrale / H.-P. Francfort // L'Orient est son Jardin. Hommage à Rémy Boucharlat (Acta Iranica, S. Gondet et E. Haerinck (eds.) – Leuven, Paris, Bristol: Peeters, 2018. – P. 167-178.

25. Fussman G. L'inscription de Rabatak et l'origine de l'ère šaka // JA. – 1998. – No 2, t. 286. – P. 619-641.
26. Gelin M. Nouvelles recherches à Takht-i Sangin / M. Gelin // Проблемы истории, философии, культуры. – 2015. – № 1 (47). – С. 32-45.
27. Justinus. Epitome of Pompeius Trogus» «Philippic histories» on Hellenistic history. A history of the world, with an emphasis. Электронный ресурс: www.attalus.org/info/justinus.html
28. Kent R.G. Old Persian: Grammar, Text, Lexicon / R.G. Kent – New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 1950. – P.150-152.
29. Litvinskij B.A., I. R. Pičikjan Pantherae Antesedentes. A Corinthian Motif in Bactria B.A. / Litvinskij, I.R. Pičikjan // East-and-West. – 1992. – Vol. 42 (1). – P. 69-84.
30. Rapin C., Khasanov M. Les traditions architecturales de l'époque achéménide à l'époque hellénistique / C. Rapin, M. Khasanov // Asie centrale. Transferts culturels le long de la Route de la soie. M. Espagne, S. Gorshenina, F. Grenet, et S. Mustafayev (dir.) – Paris : Vendémiaire, 2016. – P. 62-95.
31. Schmidt E.F. Persepolis I. Structures. Reliefs. Inscriptions. T.3. / E.F. Schmidt – Chicago: The University of Chicago Press, 1953. – 297 p.
32. Sims-Williams N., Cribb J. A New bactrian Inscription of Kanishka the Great / N. Sims-Williams, J. Cribb // Silk Road Art and Archaeology. – Kamakura, 1995/96. – Issue 4. – P. 75-142.
33. Stronach D. On the Evolution of the Early Iranian Fire Temple / D. Stronach // Papers in Honour of Professor Mary Boyce. Vol. II. – Leiden: E.J. Brill, 1985. – P. 605-627 (Acta Iranica, 25).
34. Tadjikistan au pays des fleuves d'or. – Paris: Musée national des arts asiatiques-Guimet, Éditions Snoeck, Gand, 2021. – 287 p.
35. TITUS TEXT COLLECTION. Электронный ресурс: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/iran/airan/avesta/avest.htm>
36. Walser G. Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis: Historische Studien über den sogenannten Tributzug an der Apadanatreppe / G. Walser. – Berlin: Gebr. Mann, 1966. – 112 s.
37. Zeimal E.V. Coins from the Excavations of Takht-i Sangin (1976-1991) // Studies in Silk Road Coins and Culture. Papers in Honour of Professor Ikuro Hirayama on his 65th Birthday. Ed. by K.Tanabe, J.Cribb, H.Wang / E.V. Zeimal. – Kamakura, 1997. – P. 89-110.
38. Zendavesta or the Religious Books of the Zoroastrians. Ed. and transl., with a dictionary, grammar by N.L. Westergaard. – Copenhagen, 1852-1854.

К ВОПРОСУ О ДАТИРОВКЕ ТАХТИ-САНГИНА

Тахти-Сангин, один из самых известных археологических памятников Центральной Азии, расположен на месте слияния рек Вахша и Пянджа, откуда берет начало Амударья. Памятник находится на территории Кубодиенского района Хатлонской области Республики Таджикистан. С древнейших времен эта область входила в состав Бактрии – одного из могущественных государств Центральной Азии.

Цель статьи: определение новой датировки памятника городища Тахти-Сангин.

По результатам исследования на основе сравнительного анализа находок из храма Окса, полученных в советский период, предметов амударьинского клада, письменных источников, а также нового археологического материала, полученного за последние двадцать лет, автор предполагает, что храм Окса начал функционировать не в конце IV, а в начале V в. до н.э.

Автор приходит также к выводу о том, что, несмотря на то, что строительная деятельность селевкидских и греко-бактрийских царей, путем разрушения и возведения, почти уничтожила на Тахти-Сангине первоначальное местное бактрийское ахеменидское святилище, мы не можем больше игнорировать наличие здесь остатков святилища, функционирующего с VI-V вв. до н.э. А это значит, что в это время город Тахти-Сангин уже существовал.

Ключевые слова: Тахти-Сангин, храм Окса, Амударьинский клад, археологические находки, письменные источники, датировка, раскопки, керамика, база, зороастризм.

ON THE QUESTION OF THE DATING OF TAKHT-I SANGIN

Takht-i Sangin, one of the most famous archaeological sites of Central Asia, is located at the confluence of the Vakhsh and Panj rivers, from where the Amu Darya originates. The site is located on the territory of Qubodiyon district of Khatlon region of the Republic of Tajikistan. Since ancient times, this region has been part of Bactria, one of the most powerful states in Central Asia.

Purpose of the article: determination of the new dating of the site of Takht-i Sangin.

According to the results of the study, based on a comparative analysis of finds from the Oxus Temple obtained during the Soviet period, objects of the Amudarya treasure, written sources, as well as new archaeological material found over the past twenty years, the author supposes that the Oxus Temple began functioning not at the end of the 4th, but at the beginning of the 5th century BC.

The author also assumes that, despite the fact that the construction activities of the Seleucid and Greco-Bactrian kings, through destruction and construction, almost destroyed the original local Bactrian Achaemenid sanctuary at Takht-i Sangin, we can no longer ignore the presence here of the remains of a sanctuary functioning from the 6th-5th centuries BC. This means that at that time the city of Takht-i Sangin already existed.

Keywords: Takht-i Sangin, the Oxus temple, Amudarya treasure, archaeological finds, written sources, dating, excavations, ceramics, base, Zoroastrianism.

Сведения об авторе:

Ходжаева Наргис Джомиевна, доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail: rangha@mail.ru

About the author:

Khojaeva Nargis Jomievna, Doctor of Historical Sciences. Professor of the Department of History of the Tajik People, S. Aini Tajik State Pedagogical University, E-mail: rangha@mail.ru

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ МАСОИЛИ ТАЪРИХИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН ДАР «ТАЪРИХИ РАШИДӢ»-И МИРЗОМУҲАММАД ҲАЙДАРИ ДУҒЛОТ

Муродзода А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

«Таърихи Рашидӣ»-и Мирзомуҳаммад Ҳайдари Дуғлот яке аз сарчашмаҳои муҳими таърихӣ асри 16 маҳсуб ёфта, байни солҳои 948/1542-43, 953/1547-48 таълиф шудааст. Китоб аз ду қисм: «Таърихи асл» ва «Таърихи мухтасар» иборат буда ба забонҳои туркӣ, узбакӣ (1996) ва англисӣ (1895) тарҷума шудааст. Матни пурраи он бо тасхеҳи Аббоскулии Ғаффорифард соли 1383 дар Техрон ба тасвир расидааст.

Китоби аввал ҳаводиси таърихи хонҳои чағатой ва Қошғарро аз давраи ҳукмронии Туғлуқ Темур то Абдурашид дар бар мегирад. Китоби дуюм, нисбат ба китоби аввал ҳаҷман калон буда, тайи солҳои 1541-42 навишта шудааст.

Мирзомуҳаммад Ҳайдари Дуғлот аз қавми дуғлот буда, дар соли 905 х. (1500) таваллуд шудааст. Падараш Муҳаммадхусайн аз номи хони муғул Маҳмудхон (1487-1508), солҳои 1495-1504 Уротеппаро идора мекард. Пас аз қатли падараш бо фармони Муҳаммад Шайбонихон соли 914 аз таъқиби Шайбонихон як даврае назди Бобур паноҳ ҷуст ва баътар ба султони Сайидхон ҳамроҳ шуд ва қисми зиёди умри худро дар хизмати ин хони муғул гузаронид.

Таълифоти ӯ «Таърихи Рашидӣ» дар баробари ҳаводиси таърихӣ минтақаҳои гуногун, аз ҷумла, ба воқеаҳои, ки дар Мовароуннахр Хуросон марбути давраи темуриён аст, инчунин ба бисёр масоили баҳсталаби ин давраи таърихӣ то андозе равшанӣ андохтааст.

Асари Мирзомуҳаммад Ҳайдар диққати муҳаққиқони тоҷикро низ ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла, доир ба баъзе паҳлуҳои ин асар пажӯҳишгарон Ғ.Ғолибов[1, с.346-363], Ҳ.Қамол[2, с. 85-86] ва А. Шарифзода[3, с.47-49] фикру мулоҳизоти хешро баён намудаанд. Аммо дар таърихнигории миллий бо сабабҳои ноаён то имрӯз ин асари таърихӣ Мирзомуҳаммад Ҳайдар, бавижа маълумоти он доир ба вақсияҳои хонадони темуриён мавриди баррасӣ ва омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст.

Ба боз як чиз боиси таъҷуб аст, ки гарчанде муаллиф ҳамагӯза шохиди бештари ҳаводиси ин давраи таърихӣ будааст, аммо воқеаҳои ба амал омадари на ҳама вақт бо нишон додани рӯзу моҳ, балки танҳо бо нишон додани соли ҳодиса қаноат кардаасту ҳалос.

Мирзомуҳаммад Ҳайдар дар таълифи ин асар аз «Зафарнома»-и Шарафуддин Алии Яздӣ, «Матлаъу-с-саъдайн»-и Абдурраззоқи Самарқандӣ, «Ҷомеъу-т-таворих»-и Рашидуддин ва «Усули арбаъа»-и Улӯғбек мавриди истифода қарор додааст.

Баъзе маълумотҳои Шарафуддин Алии Яздиро оид ба сари қудрат омадани Темур зери унвони нақл аз «Зафарнома» дар ҳаҷми 18 фасл аз қабилӣ: «Зикри лашкар қашидани Туғлуқтемурихон бар мамолики Мовароуннахр», «Гуфтор дар машварат қардани ҳазрати соҳибқирон бо амир Ҳоҷӣ барлос ва мурочиат намудан аз лаби Ҷайхун ва мулоқот қардан бо умарои Туғлуқтемурихон», «Зикри лашкар қашидани Туғлуқтемурихон ба вилояти Мовароуннахр навбати дувум», «Гуфтор дар неҳзати ҳазрати соҳибқирон аз лаби Пули Сангин ва гурехтани лашкари чата» ва ғайра дар асари худ ҷой додааст.

Муаллиф дар ин асар вазъи илму адаб, фарҳанг, инчунин ихтилофҳои сиёсӣ, динӣ, мазҳабӣ, зиддиятҳои синфӣ ва аҳволи иқтисодии давраи Темур ва темуриёнро хеле воқеъбинона инъикос намудааст. Ҳамчунин муаррих аз ҳукмронии як идда амирони хонадони темурӣ, аз қабилӣ Улӯғбек (1394-1449) ва лашкарқашӣ ӯ ба Қошғар, Шохрух (1377-1447), Хусайн Бойқаро (1469-1506), мирзо Бадеузмон (1507), Бобур мирзо (1483-1530), ҳучуми Муҳаммад Шайбонихон ба Мовароуннахр, талошҳои пай дар пайи Бобур мирзо барои ба даст овардани Самарқанд, таназзули давлати Темуриён, қушта шудани Муҳаммад Шайбонихон аз ҷониби Исмоили Сафавӣ, инчунин муборизаи Шайбониро барои ба даст овардани ҳокимият воқеъбинона, дар асоси далелу санадҳои мушаххас инъикос намудааст.

Вазъии сиёсии Мовароуннахр дар ибтидои асри XVI мутапашанич гардид. Қабилҳои кӯчӣ муғул тахти роҳбарии Муҳаммади Шайбонихон аз низомҳои дохилии охири намоёндогони хонадони темурӣ дар Мовароуннахр истифода бурда онро ба зер тасарруфи худ дароварданд.

Муаллиф оид ба давраҳои охири салтанати темуриён ва воридшавии қabilaҳои кучӣ, забти Мовароуннахр Хуросон аз тарафи Шайбониҳон низ маълумоти ҷолибе додааст.

Соли 1494 ҳокими Самарқанд Аҳмад мирзо (1469-1494) вафот кард. Пас аз Аҳмад мирзо ҳокимият дар Мовароуннахр ба дасти Маҳмуд ибни Абӯсаид-бародари Аҳмад мирзо, ки он вақт ҳокими вилояти Ҳисор буд, мегузарад. Зимомдории ӯ низ дер давом накард баъд аз шаш моҳ ӯ низ вафот кард ва писараш Бойсунғур мирзо ба сари ҳокимият омад. Барои ба даст овардани тоҷу тахт байни хонадони темурӣ дар Мовароуннахр муборизаҳо шиддат гирифт. Тибқи иттилои сарчашмаҳо сабаби зиддиятҳо байни охирин намоёндагони темурӣ дар Мовароуннахр он буд, ки Бойсунғур мирзо дар Ҳисор таваллуд шуда ба воя расидааст. Ва аён ашрофи Самарқанд худро таҳқиқшуда меҳисобиданд.

Моҳи майи соли 1494 яке аз шахсиятҳои бонуфузи Самарқанд Дарвешмуҳаммади тархон ба муқобили Бойсунғур исён бардошт ва бо дастгирии тарафдорони ҳеш аз Қаршӣ султон Алиро ба Самарқанд тақлиф карда, ӯро ҳокими Самарқанд эълон намуд. Бойсунғур бо ҷонибдории рӯхонии бонуфуз Ҳоча Мукаррим ҳокимиятро аз нав ба даст гирифта, Дарвешмуҳаммади тархонро ба қатл расонид. Ва фармон дод то ҷашмони бародараш султон Алиро бо оҳани тафта сӯзонанд. Аммо султон Алӣ фирор карда, дар манзили Ҳоча Муҳаммади Яҳё-писари Ҳоча Аҳрор пинҳон шуд. Бо дастгирии Ҳоча Муҳаммади Яҳё султон Алӣ ба самти Бухоро фирор кард ва аз ҷониби аён ашрофи Бухоро дастгирӣ ёфт. Бойсунғур пас аз оғаҳӣ ёфтан ба Бухоро лашкар кашида, аз ҷониби султон Алӣ шикаст хӯрд. Соли 1497 вазъи Бойсунғур дар муҳосираи шаҳри Самарқанд аз ҷониби султон Алӣ вазнин гардид. Бойсунғур аз хони Дашти Қипчоқ Муҳаммад Шайбониҳон кумак хост, аммо хон Ҳиллаву найрангро ба қор бурда, аз кумак ба Бойсунғур даст кашид.

Бойсунғур ҳафт моҳи дигар дар муҳосира қарор гирифт. Вазъи шаҳри Самарқанд рӯз то рӯз вазнин мегашт. Бойсунғур имкони бо рақибонаш муқовимат карданро аз даст дода, ноябри соли 1497 ба тарафи Қундуз ақибнишинӣ кард.

16 июни 1496 намоёндаи дигари хонадони темурӣ Заҳируддини Бобур, ҳокими Андиҷон бо лашкари худ ба ҷониби Самарқанд раҳсипор шуд. Назар ба гуфтаи Мирзомуҳаммад Ҳайдарӣ Дуғлот, ки писархонаи Бобур буд, сабаби лашкаркашии Бобур ба шаҳри Самарқанд дар муборизаҳо ва муҳосираи дурударози лашкариёни Бойсунғур ва султон Алӣ, ки заиф гашта буданд ва бе ҳеҷ як муқовимат таслим мешуданд. Ҳамин тариқ, ноябри соли 1497 Бобур мирзо вориди шаҳри Самарқанд гардид, аммо зимомдории ӯ низ дер давом накард. Бобур ҳамагӣ сад рӯз дар сари қудрат буд ва ӯ феввали соли 1498 Самарқандро тарк кард.

Пас аз он ки Бобур Самарқандро тарк кард, султон Алӣ (1498-1500) бо лашкари худ вориди пойтахт гардид.

Муҳаммад Шайбониҳон баъд аз ишғоли Бухоро ба қатлу ғорати мардум даст зад ва лашкараш шаҳро ғорат карданд. Бо супориши ӯ девори шаҳро харобу валангор сохтанд ва бародараш султон Маҳмудро ҳокими Бухоро таъин намуд.

Бояд гуфт, ки шаҳри Самарқанд бе ҳеҷ як муқовимат ба тобеияти Муҳаммад Шайбониҳон даромад. Тибқи иттилои Хондамир ва Бобур ба осонӣ зер тобеияти Шайбониҳон даромадани Самарқанд хиёнати модари султон Алӣ, Зухрабегӣ-ого буд. Тавре ки Бобур баён медорад: «ин зани бахтбаргашта ба сабаби қиллати ақл ва рағбати шавҳар доштан, хонадон ва моликияти писари худро барбод дод» [5, с.95-97].

Муаллиф дар бораи валодати Улуғбек чунин қайд мекунад: «Таърихи вафот ва валодати ӯ маълум нест...» [6, с.87]. Аз ин ҷо бараъло аён мегардад, ки муаллиф аз ҳаёт ва фаъолияти Улуғбек воқиф набудааст.

Ногуфта намонад, ки аз хонадони темуриён дар баробари Темур ягона шахсе, ки ба қонунҳои чингизӣ таъаққуб кард, ин Улуғбек буд.

Дар ин хусус муаррих Мирзо Муҳаммад Ҳайдар чунин қайд кардааст: «Мирзо Улуғбек аз амир Худойдод хоҳиш мекунад: «Ҳеҷ кас чун шумо аз тӯри Чингизӣ оғаҳӣ надорад. Лутфан аз шартҳо ва шароити он қисса кунед, мо ба ин эҳтиёҷ дорем». Ва амир Худойдод дар ҷавоб чунин мегӯяд: «Мо тӯрҳои Чингизиро нораво донистем, аз онҳо пурра даст кашидему ба қонунҳои шариат тавачҷӯх намудем. Ва аммо агар тартиботи чингизӣ барои Мирзо хушоянданд ва сарфи назар аз олимии худ, шариатро воғузошта, онро пайравӣ кардани бошанд, пас мо Мирзоро ба ин ойин меомӯзем» [7, с.131].

Ҳамчунин дар бораи ба расму оини муғули майл доштани Темурланг дигар сарчашмаҳои таърихӣ низ шаҳодат медиҳанд. Дар таърихи Эрон давраи темуриён аз ҷумла, чунин омадааст: «Бояд бигӯем, ки вай (Темурланг) саҳт ба сунатҳои муғули пойбанд буд, дар воқеъ пас аз марги вай пайравонаш маҷбур шуданд оромгоҳи ӯро бар ҳилофи бовариҳои исломӣ, ба расми муғули тарроҳӣ карда бисозанд» [8, с.141-142].

Бо таъаққуб ин далелҳо беибадо гуфта метавонем, ки замони зимомдории Улуғбек аҳкоми динӣ ҳалалдор шудааст.

Тибқи иттилои сарчашмаҳо Темурланг ҳаргиз ёсои чингизиро ботил нашумурд. Ӯ воқеан меҳост, ки ба амсоли Чингизхон дар арсаи сиёсат ворид гардад. Беҳуда нест, ки Темурланг баробари ба тахти

салтанат нишастан худро вориси Чингизхон эълон кард ва ба зоҳир, яке аз авлоди Чингизхонро бо номи Суюрғатамиш (1370-1388) хон эълон намуд ва пас аз марги Суюрғатамиш писараш Маҳмудхон (1388-1402)-ро ба ҷойи ӯ таъйин кард. Темурланг дини исломро баҳонае барои ҷаҳонкӯшӣ ва хунрезии худ қарор дода буд. Инчунин дар лашкаркашӣ ба Ҳинду Чин ва ғорати Димишқ, ҳамагӣ мазҳабӣ буданд.

Ҳодисаи даҳшатангезе соли 1512 пас аз фирори Бобур мирзо дар Ҳисор ба вуқӯъ пайваستاаст, ки он танҳо аз ҷониби Муҳаммад Дуғлот, дар асараш «Таърихи Рашидӣ» тасвир ёфта аст, ки дар дигар сарчашмаҳои таърихӣ вонамехӯрад.

Тибқи иттилои «Таърихи Рашидӣ» соли 1512 баъди ба қатл расидани Начми Сонӣ аз тарафи Ubaidulloh Bobur мирзо ба ҷониби Ҳисор фирор карда ва як давраи муайян дар қалъаи он сукунат ихтиёр мекунад. Шабе гурӯҳе аз сарбозони муғулии Бобур бо роҳбарии Аюб-бекчӣ, Мир Муҳаммад, Ёдгор мирзо ва Назар мирзо ба муқобили ӯ бармехезанд. Бобур ба муқобили онҳо муқовимат карда натавонист ва шабе аз қалъаи Ҳисор пинҳонӣ мутаваҷҷеҳи Кундуз шуд. Тамомӣ вилёяти Ҳисор бо истиснои қалъа дигар ҳама тахти итоати муғул медарояд.

Аз ҷумла, муаррих роҷеъ ба талаву тороҷи мардуми Ҳисор аз ҷониби муғулҳо нисбат чунин нигоштааст: «Подшоҳ (Бобур) мутаваҷҷеҳи Кундуз шуд. Тамомӣ вилёяти Ҳисор ба ғайри қалъа дигар ҳама дар тасарруфи муғул даромад. Дар амсоли муғул аст, ки чун ҷой ҳолӣ ёбанд, ҳук ба пушта барояд. Ҳар кунӣ харе сари харе шуд ва ҳар хирсе соҳибӣ арӯсе гашт... Ҳар чи дар ҳалоиқи Ҳисор буд аз мавоштиву ҳайвонот битамом аз мардум гирифтанд, бо талафу исрор ба инъидом (нестӣ) расониданд. Қаҳти азим дар миёни муслимин афтод. Дар тамомӣ шаҳри Ҳисор 60 кас боқӣ монданд. Ва бисёре аз мардум мурдаҳои худмурдари меҳӯрданд. Чун он мурдаҳо низ ба навъе намурда буданд, ки дар луҳуми (гӯштҳои) эшон қуввати ғизоия монда бошад, ҳар кас аз зиндаҳо, ки меёфтанд, меҳӯрданд, то мурданд».

Бояд гуфт, ки сабаби чунин ҳодисаи даҳшатнок, боиси қатлу ғорат нисбат ба мардуми Ҳисор раво дидаи муғулҳои ваҳшӣ ин маҳз Бобур буд, ки то дами марги худ барои ба даст овардани мансаб аз ҳеч як амали зиште даст намекашид.

Муаррих Ҳамза Камол дар бораи шахсияти Бобур ҳамчун як шахси бераҳм ва золим чунин қаламдод кардааст: «Қобили зикр аст, ки Бобур бо вучуди таваҷҷуҳе ба фарҳангу ҳунар доштаниш, аз дигар ҳамқабилаҳои худ, ки дар бераҳмӣ ва бешафқатӣ шӯҳраи айём буданд, камӣ надошт. Дар заминаи ин ба ҷӯстани далоил аз дигар сарчашмаҳо нест, кифоят мекунад, ки «Бобурнома»-ро саҳифа зад» [10, с.86].

Ва маҳз мансабталовии ӯ буд, ки Исмоили Сафавиро ба муқобили мардуми Мовароуннаҳр барои ба даст овардани ҳокимият шӯронид. Қатли ом кардани мардуми Насаф ва рӯй гардондан аз дини ислом, қабули мазҳаби шиа, ин худ аз аъмоли зишти ӯ бори дигар далолат мекунад.

Муаллиф дар мавзӯи «Расидани хабари кушта шудани Шоҳибекхон (Шайбонихон) ба дасти шоҳ Исмоил ва азимат намудани подшоҳ аз Кобул ба Кундуз» чунин қайд мекунад. «Хабар ин ки шоҳ Исмоил аз Ироқ омадааст дар Марв ба Шоҳибекхон ҷанг кардааст ва ғолиб омада ва аз Шоҳибекхон хабари таҳқиқ маълум нест, ки кушта шудааст ё на?» [7, с. 368].

Мутаассифона, Мирзомуҳаммад Ҳайдари Дуғлот аз вазъи ҷӣ тавр кушта шудани Муҳаммад Шайбонихон дар асари худ маълумот надодааст. Ҳол он ки дигар манбаҳои таърихӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки Исмоили Сафавӣ дар соли 1510 дар мавзеи Маҳмудобод наздикии Марв тамомӣ лашкариёни Шайбонихонро нобуд сохт. Он гоҳ аз миёни анбӯҳи сарбозон ҷасади Шайбонихонро берун оварданд ва сарашро аз тан ҷудо карда ба Исмоил ҳамчун тухфа тақдим карданд. Ва бо супориши ӯ боқимондаи ҷасади Шайбонихонро ба тариқи ваҳшиёна мавриди беэҳтиромӣ қарор додаанд. Исмоил аз косахонаи сари Муҳаммад Шайбонихон барои худ ҷоми шароб сохт.

«Интиқоми фотех (Исмоили Сафавӣ) дар ҳаққи ҷасади ӯ (Шайбонихон), ки дар майдони ҷанг ёфта шуд, ҳавлонок буд ва ҳашми шадиди шоҳи қизилбошро аз ихсонатҳои зишти носазои ӯ нишон медод. Ҷасадашро сӯфиёни лашкар ба ишорати сӯфии аъзам (Исмоили Сафавӣ) ва дар воқеъ барои хурсандии хотири ӯ, хӯрданд» [12, с.1054].

Дар ин задухӯрд қисми зиёде сардорони лашкари узбак асир афтоданд ва ё кушта шуданд. Тибқи ахбори Ҳасанбеки Румлу дар «Аҳсану-т-таворих» дар ин ҷанг зиёда аз 10 ҳазор тарафдорони Шайбонихон [12] ва тибқи ахбори муаллифи номаълум дар асараш «Оламорои Сафавӣ» 400 султони чингизӣ [14, с. 314-315] ба қатл мерасанд. Ҳамчунин Муҳаммад Ҳайдари Дуғлот дар асараш «Таърихи Рашидӣ» чунин қайд мекунад, ки дар ҳеч таърихе нахондаам, ки тамомӣ сарони сипоҳ кушта шуда бошанд [7, с.365].

Муаллифи «Таърихи Рашидӣ» менависад, ки баъд аз он ки Исмоили Сафавӣ дохили Марв гардид, лашкариёнаш ба қатли омми мардуми марвиён пардохтанд [7, с.366]. Муҳаммад Юсуф Муншӣ низ ин ахборро тасдиқ карда, аз ҷумла, менависад, ки шоҳ Исмоил баъд аз ин ғалаба мардумони шаҳри Марвро мавриди азият ва латгу қӯб қарор дода, манора ва деворҳои диҷи шаҳрро хароб кард [10, с.52].

Пас аз фатҳи Марв шоҳ Исмоили Сафавӣ аз сарҳои кушташудагон манораҳо барафрошт, молу амволи Муҳаммади Шайбониро байни умарову лашкариёни худ тақсим кард.

Шоҳ Исмоил ба намояндагони хонадони Темуриён тарғиб менамуд, ки талош варзанд то ки аз нав мулки аҷдодии худро соҳибӣ кунанд. Дар ҳоле ки намояндагони бонуфузи Шайбонӣ дар пайи

интихоби валиаҳди оянда буданд, теуриён Фарғонаро ба зери тобеъияти худ дароварданд. Яке аз намояндагони хонадони теуриён ин Бобур мирзо буд ва тӯли ин солҳо саъю талошҳои зиёд кард, ки мулки аҷдодашонро аз шайбониён бозпас гирад. Аммо ҳар боре, ки ба Мовароуннаҳр лашкар мекашид, ба шикаст дучор мегардид. Ва Бобур мирзо баъд аз шикасти охирини худ дар Кобул қарор гирифта ва то андозае мавқеи худро мустаҳкам карда буд.

Бобур мирзо аз чунин фурсати муносиб истифода бурда бо роҳи Кундуз ба самти Ҳисор раҳсипор шуд. Нахустин задухӯрде, ки миёни Бобур ва ҳокимони Ҳисор-Ҳамза султон ва Меҳдӣ султон назди Пули Сангин дар дарёи Вахш ба вуқӯъ омад, бо ғалабаи Бобур мирзо хотима ёфт. Ҳокимони Ҳисор Ҳамза султон ва Меҳдӣ султон асир афтада, баъдан ба қатл расиданд.

Ҳамин тариқ, тамоми ноҳияҳои марказии Мовароуннаҳр бе муқовимат ба зери итоати Бобур мирзо даромаданд. Чи тавре ки Б.Ғафуров қайд мекунад: «Худи султонҳои шайбонӣ ҳам аз муқовимат даст кашида, шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Қарши ва ғ-ро ба ихтиёри Бобур вогузоштанд» [11, с.519].

Аҳолии Самарқанду Бухоро дар мадди аввал ба сари қудрат омадани Бобуро бо хушнудӣ қабул карданд.

Бино ба иттилои сарчашмаҳо Бобур пас аз ба осонӣ ғалаба ба даст оварданиш бо ҳамроҳии лашкариёнаш ба айшу нӯш машғул гардиданд. Инчунин шиापарастии ӯ ба аҳолии Самарқанду Бухоро аён гардида, ҳамаи ин боиси дилсардии онҳо гардид. Тавре ки Бобур ба Исмоили Сафавӣ ваъда дода буд, дар масҷидҳои ҷомеъ ба номи 12 имоми аҳли ташаъво ва Исмоили Сафавӣ хутба хонда шуд [12].

Чуноне ки Муҳаммад Дуғлот қайд мекунад: «Муддати подшоҳоти подшоҳ (Бобур) дар Самарқанд ҳашт моҳ буд. Чун подшоҳ ба Самарқанд расид, пойи иқоматро дар поёи тахти Самарқанд натавонист гузошт» [7, с.390].

Баҳори соли 1512 Убайдулло султон ба Бухоро ҳучум карда, Бобур мирзоро шикаст медиҳад. Бобур ба Ҳисор фирор мекунад.

Бобур мирзо дар симои Шайбониён қавми узбақро мебинанд ва шиква аз он мекунад, ки онҳо моро аз «ватанамон», «беватан» сохтанд: «Худуди саду чиҳил сол шаҳри Самарқанд мутаъаллиқ ба хонадони мо буд. Узбаки номаълум, бегона ва душман омада онро тасарруф кард» [4, с.101].

Аз ҷангу ҷидолҳои хонадони теуриён ва Шайбониён барои ба даст овардани ҳокимият устод Айнӣ изҳори нигаронӣ намуда, аз ҷумла, чунин мегӯяд: «Дар натиҷаи ҷанги Шайбонихон бо теуриён ва сер кардани аскарони ӯ, ки тамоман аз дашт бо як аспу қамчин омада буданд, Мовароуннаҳр, хусусан Самарқанд боз ҳам харобтар шуд». Воқеан баъд аз ворид шудани Муҳаммад Шайбонихон на танҳо ба Мовароуннаҳр, балки Хуросон ҷангу ҷидолҳо барои ба даст овардани ҳокимият ба сари мардуми таҳҷой харобиҳои зиёдеро ба бор овард.

Ҳамин тариқ, саъю талошҳои охирин намояндаи хонадони Теуриён барои аз нав барқарор кардани ҳокимият дар Мовароуннаҳру Хуросон дар ибтидои асри 16 Заҳируддин Бобур барбод рафт. Бобур мирзо баъди шикасти сеюми худ дар Мовароуннаҳр ба Кобул омад ва то соли 1526 дар Кобулу Қандаҳор ҳукмронӣ кард. Сипас Бобур мирзо ба Ҳиндустон лашкар кашида, 20 апрели соли 1526 султон Иброҳими Лудиро дар Панипат шикаст дода, Агра, Деҳли ва шимоли Ҳиндустонро аз рӯи Синд то Бангол ба зери тасарруфи худ дароварда, давлати Бобуриёни Ҳиндро таъсис дод. Ӯ дар Деҳли ҳамагӣ панҷ сол ҳукмронӣ намуда, 26 декабри 1530 вафот кард. Часади ӯро дар ибтидо дар шаҳри Чамна ба хок супориданд. Дар замони ҳукумати Шаҳобиддин Шоҳчаҳон (1628 – 1657) часади ӯро ба Кобул интиқол додаанд.

Бояд гуфт, ки муаллиф дар баробари вазъи сиёсии Мовароуннаҳру Хуросон дар асари худ ба баъзе паҳлӯҳои гуногуни ҳаёту фаъолият ва осори як идда шоирону муаррихони аҳди теурий, аз қабили Абдурахмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ, Шарафуддин Али Яздӣ маълумоти нисбатан муфасссал додааст.

Хулоса, дар баробари дигар сарчашмаҳои ҳатти асри XVI «Таърихи Рашидӣ»-и Ҳайдар Дуғлот низ аз манобеи муҳимми таърихӣ буда, бавижа дар равшан сохтани таърихи салтанати Теуру теуриён ва Шайбониён ҳамчун мадраки арзишманди ҳаттӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Ғоиб Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Душанбе: «Дониш», 2006. – С.346-363.
2. Камол Ҳ. Бобочон Ғафуров ва рушди таърихнигории миллӣ//Бобочон Ғафуров ва рушди таърихнигории миллӣ. (Маҷмӯаи илмӣ).-Душанбе, 2009. – С.85-86.
3. Шарифов А. Хатлон дар «Таърихи Рашидӣ»//Фарҳанг.-2006.-№ 4. – С. 47-49.
4. Захир ад-Дин Муҳаммад Бабур. Бабурнаме. Перевод М. Салъе. – Ташкент, 1958. – С.95-97.
5. Таърихи Эрон. Давраи теуриён. Пажӯҳиш аз донишгоҳи Кембрич. Мутарҷим доктор Яъқуби Ожанд. – Техрон, 1387. – С.131.
6. Таърихи Эрон. Давраи теуриён. Пажӯҳиш аз донишгоҳи Кембрич. Мутарҷим доктор Яъқуби Ожанд.- Техрон, 1387. С. 141-142.
7. Мирзомуҳаммад Ҳайдари Дуғлот. Таърихи Рашидӣ. Ба ҷоп омодакунанда Аббосқули Ғаффорифард. – Техрон, 1383. – 854 с.
8. Ҳасанбеки Румлу. Аҳсану-т-таворих. Ба ҷоп омодакунанда А.Навоӣ. Ҷ.И. –Техрон, 1384. –С.1054.
9. Муаллифи номаълум. Оламорои Сафавӣ. Ба ҷоп омодакунанда Я. Шукрий. – Техрон, 1350. –С.314-315.
10. Муҳаммад Юсуф Муншӣ. Муқим-ханская история. Перевод, примечания и указатели А.А. Семёнова. – Ташкент, 1956. – С.52.
11. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: «Дониш», 2008. –С.519.
12. Хондамир. Ҳабибу-с-сияр.-Ҷ.4. – Техрон, 1380, 524.

13. Захир ад-Дин Мухаммад Бабур. Бабурнаме. Перевод М. Салье. – Ташкент, 1958. – С.101.
14. Айни С. Восифи ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоъ». – Душанбе: «Ирфон», 1985. – С. 335.

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ВОПРОСОВ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА ТИМУРИДОВ В «ИСТОРИЯ РАШИДИ» МИРЗА МУХАММАД ХАЙДАР ДУГЛАТ

В данной статье с целью обсуждения некоторых исторических вопросов Темурийского государства в книге «История Рашиди» Мирзамухаммада Хайдари Дуглута. «Тарих Рашиди» — одна из важнейших исторических записей темурийского периода Индии. Потому что писатель, далекий от материальных побуждений, стал смотреть на это произведение исключительно с целью написания истории.

Рассматривая недавние сообщения автора о чигатойских монголах, приходим к выводу, что Дуглат, помимо побуждений расизма, начал писать этот труд исключительно для защиты истории монгольского народа и смог создать сборник, отобрав и полировка имеющейся у него информации обеспечивает достоверность. Простая проза, верность, смелость, подробное описание и обсуждение различных тем сделали «Историю Рашиди» одним из ценнейших текстов по истории монголов Восточной Азии и Индии.

Ключевые слова: Государство Тимуридов, Мирза Мухаммад Хайдар Дуглат, «История Рашиди», Самарканд, Бухара, отечественная историография, исторический период.

REFLECTION OF SOME ISSUES OF THE HISTORY OF THE TIMURID STATE IN THE "HISTORY OF RASHIDI" BY MIRZA MUHAMMAD HAIDAR DUGLAT

In this article, in order to discuss some historical issues of the Timurid state in the book "History of Rashidi" by Mirzamuhammad Haydari Duglat. "Tarikh Rashidi" is one of the most important historical records of the Temurian period of India. Because the writer, far from material motives, began to look at this work solely for the purpose of writing history.

Considering the author's recent accounts of the Chigatai Mongols, we conclude that Duglat, apart from racial motivations, began writing this work solely to protect the history of the Mongol people and was able to create a collection by selecting and polishing the information available to him to ensure reliability. The simple prose, faithfulness, courage, detailed descriptions, and discussion of various topics have made Rashidi's History one of the most valuable texts on the history of the Mongols of East Asia and India.

Keywords: Timurid state, Mirza Muhammad Haidar Duglat, "Rashidi's History", Samarkand, Bukhara, national historiography, historical period.

Сведения об авторе:

Мурадзода А. кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, телефон +992918 81 81 86

About the author:

Muradzoda A. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of the Tajik people of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, phone +992918 81 81 86

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳаёати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набояд.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи қор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳаёати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргاردонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотацией на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие доступ к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 2 (97)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39, 25 усл. пл.40
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТППУ им. С.Айни
734025, г. Душанбе, ул.Рудаки 121.